

ÖRÖK MOHÁCS:
SZÖVEGEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

**MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET**

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

ÖRÖK MOHÁCS: SZÖVEGEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

Szerkesztette

B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2020

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(a Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült,
megjelenését támogatta a Magyar Tudományos Akadémia

© Szerkesztők, szerzők és fordítók, 2020
© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020

ISBN 978-963-416-215-5
ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Kiadja a Bölcsészettudományi kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Tipográfia, borító: Horváth Imre
Nyomdai munka:
Felelős vezető:

Tartalom

Előszó	7
I. ÍROTT FORRÁSOK A CSATÁRÓL	17
A csata előzményei	19
Beszámolók a csatáról	125
II. EMLÉKEZETKULTÚRA	269
A csata történelmi emlékezete	271
Irodalom, politika, kultusz	495
III. TUDOMÁNYOS VITA ÉS MITOLÓGIA	679
A csata helyszíne	681
A magyar haditerv	731
A klasszikus Mohács-vita	747
A Mohács-vita értékelései	806
II. Lajos halála	821
Mohács és a néprajz	866
Források jegyzéke	883
Válogatott bibliográfia	893
Hely- és névmutató	929

ELŐSZÓ

Fodor Pál: *„Örök Mohács”*.

Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről

„Mohács” örök. Örök viszonyítási pontja, örök keserve, örök „gombóca” minden magyarnak, akit érdekel a múltja. Amit sem kiköpni, sem lenyelni nem tud. Búvópatak-ként itt van velünk lassan ötszáz éve, és időről időre egy-egy váratlan hullám ismét a felszínre löki, hogy az akkor élő és múltjával szembenéző nemzedék is számot adhasson a maga Mohács-képéről.

Az érdeklődési hullámokat többnyire a törtéénészszakma új felfedezései, meglátásai indítják el, de megcsúsznak, hogy szakmán kívüli „beszólások” váltanak ki a szélesebb közvéleményt is elérő vitákat.

Mohács három egymásba fonódó történet. Nemcsak vagy nem is elsősorban az 1526. augusztus 29-én délután megvívott csata története, hanem jóval több annál. Egyrészt a csatához vezető, azt megelőző – változó hosszúságú, de javarészt mégis a Jagellók országlásához kötött – kor története. Másrészt a csata máig nyúló utótörténete, tele egymással perlekedő értelmezésekkel és ideológiai konstrukciókkal.

Ezt a három történetet próbálom röviden összefoglalni abból a nem szokatlan nézőpontból, hogy mi is veszett Mohácsnál. És még azt is – ami egyeseknek talán meglepő lesz –, hogy mit vesztek Mohácsnál a győztes oszmán-törökök.

A 19. századi magyar történetírás alaposan elbánt a Jagellókkal és az általuk irányított Magyarországgal. Sikerült tökéletes torzképet rajzolnia róluk, amely aztán a hazai és a nemzetközi szakirodalomban szívélyes fogadtatásra talált. A Kubinyi András nyomdokain haladó új magyar történetírás azonban megkezdte a korszak „rehabilitálását”, és kimutatta, hogy a Jagellók magyar állama semmivel sem volt „rosszabb” a többinél. Mohács felől nézve a dolgot a legfontosabb az, hogy ebben a korszakban – különösen, miután az oszmánok meghódították a Közel-Keletet – annyira eltolódtak az erőviszonyok Magyarország és az Oszmán Birodalom között, hogy frontális támadás esetén az ország 1526 előtt sem tudta volna megvédeni magát.

De nemcsak a Jagelló-kort, hanem az egész 15. századot is másként kellene kötnünk Mohácshoz és következményeihez: mélyebben kellene tudatosítani, hogy a török kor (ha nem is a „hódoltság” kora) nem a 16. században kezdődött, hanem már az előzőben. A folyamatos agresszió ugyanis az ország életviszonyait már ekkor gyökeresen átalakította. Ebben a korszakban vált fogalommá „a török módra pusztítás”, ami a települések felégetését és a lakosság lemészárlását vagy elhurcolását egyaránt magába foglalta. Valóságos rabkiváltási „ipar” alakult ki. A fogságba esettek kiváltásának és az új adóknak a terhei a magyar társadalmat, a védelem költségei és a lakott települések pusztulása pedig az államot taszították szegénységbe. Új adatok szerint a Mohács előtti politikai elitek nem(csak) a tehetetlenség, a nemtörődömség vagy a koncepciótlanság miatt nem tettek többet a végső romlás elhárítása érdekében, hanem azért sem, mert a pontosan érzékelt és ismert oszmán fölény tudatában nem merték kockáztatni az ország mindegyre fogyatkozó erőit.

Ha az imént azt írtam, hogy a korábbi történészek igaztalanul bántak el Jagelló-kori elődeinkkel, akkor nem tudom, milyen szavakkal lehetne lefesteni azt a méltánytalanságot, amely a csata megvívóinak jutott osztályrészül. A leggyakoribb megközelítés szerint a mohácsi ütközet csupán megkoronázása mindannak a rossznak, ami az előző évtizedekben történt. Ennek megfelelően maga az összecsapás katonai – de akár politikai – értelemben „kisszerű” esemény volt, ami már nem osztott és nem szorozott. Ez még ez előbbinél is bántóbb és oktalanabb igazságtalanság. Lényegtelen, hogy a korszakot ismerve, de a bukás és a következmények miatt érzett fájdalomában, avagy a magyar történelem szokásos lebecsülése miatt állít ilyesmit valaki, ennél nagyobb aligha tévedhetett.

Szándékosan kevés kutatót akarok megnevezni e rövid előszóban, de úgy érzem, kötelességem, köszönetképpen is, megemlítenem B. Szabó János nevét, aki lankadatlanul hívja fel figyelmünket a magyar történészek mulasztásaira, arra, hogy milyen gyakran feledkeznek meg a nemzetközi összefüggések figyelembevételéről. Így tette mérlegre több munkájában a mohácsi csatát is, és a korabeli hadakozási szokásokat és hadseregeket szemügyre véve kijelenthette, hogy az ütközet „*akár a részvevők létszáma (kilencven-százezer ember), akár az összecsapás tétje és következményei miatt a 16. századi Európa négy-öt legnagyobb szabású csatája közé sorolható – sajnos a szintén magyar területen, jórészt magyar fegyverekkel megvívott, a szó szoros értelmében »waterlooi« méretű, 1596. évi mezőkeresztesi csatával egyetemben*”. Ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy a gyakran számonkért 50–60 000 fővel szemben a 26–27 000 főnyi sereg kiállítása is páratlan teljesítménynek számított, és hogy a magyar sereg összetétele, felszerelése és taktikája semmivel sem maradt el az ellenféltől és a kor egyéb hadseregeitől.

Ez a hatalmas teljesítmény sem volt azonban elegendő a gazdasági-pénzügyi és a létszámkülönbségek kiegyenlítésére. Lehet lamentálni azon – s ezt már én teszem hozzá –, hogy miért nem viselkedtek okosabban a Mohácson összegyűlt magyarok: miért nem várták be a még úton lévő erősítéseket, miért nem vigyáztak jobban a királyra, s főleg, hogy miért vállalták a csatát Mohácsnál, miért kerítette őket hatalmába valami „szürreális” vágy az ellenséggel való megütközésre. Lehet ilyeneket kérdezni, csak nincs értelme. Elég felidézni mindazt, ami 1521 óta történt az ország déli felén s azon túl, és

könnyű belátni: a magyar társadalom aktív, hadakozó része 1526-ra világosan felismerte, hogy az ország nem bírja tovább az állandósult háborút, és ha már maga a szultán is törésre akarja vinni a dolgot, hát meg kell próbálni a lehetetlent: újra vállalni a nyílt csatát, amit Hunyadi kudarcai óta a magyar hadvezérek rendre próbáltak elkerülni. Ezekre tekintettel a sokat szapult, egyenetlenkedő, olykor valóban nagyon csúnyán viselkedő korabeli magyar vezető réteget nem hibáztatni, hanem a legnagyobb elismeréssel kellene illetni azért, hogy a végveszély órájában pontosan tudta, mi a kötelessége: a királlyal és az arisztokrácia színe-javával az élén szinte egy emberként ragadott fegyvert, harcolt hősieken és áldozta életét családjáért és hazájáért.

A csata számos súlyos következménnyel járt, ezek közül is kiemelkedik a király halála. A magyar trónért kezét kinyújtó Ferdinándnak és Szapolyai Jánosnak egyaránt kevés kétsége maradt aziránt, hogy Lajos király odaveszett a mohácsi csatában, így mindkettejüknek húsba vágó érdekük lett a teljes bizonyosság, amit csak a holttest megtalálásával és azonosításával érthettek el. Ferdinándot a cseh királlyá koronázás, Szapolyait pedig a fehérvári koronázás közelgő időpontja szorította. Ha királyok akartak lenni, közös érdekük volt, hogy meglegyen a holttest, és minden kétséget kizáróan meglegyen a holttest, és minden kétséget kizáróan sikerüljön azonosítani. A holttest megelégedésekor, majd bő egy évvel később, a fehérvári újratemetés idején, Ferdinánd és környezete is azonosította Lajos maradványait.

Ferdinánd ekkoriban már szélteben terjesztette a keresztény világban Szapolyai-ellenes propagandáját, hogy Szapolyai lepaktált a törökökkel. Ferdinánd nem az az ember volt, aki kihagyta volna azt a „ziccert”, hogy ellenlábását elődje meggyilkolásával gyanúsítsa meg, ha erre a legkisebb oka vagy alkalma lett volna. Ha valóban felmerült volna benne ez a gyanú, akkor ma számos olyan irattal rendelkeznenk, amely Szapolyait és pártját a kereszténység elárulása mellett királygyilkossággal is vádolná. Márpedig ilyen hivatalos iratok nem léteznek. Ferdinánd és Mária viselkedése tehát a legfőbb érv amellett, hogy a király után kutakodók kis csapata valóban Lajos tetemét találta meg, és aztán azt temették el Székesfehérvárott. Az ügy megítéléséhez nagyon fontosnak tartom Laszky Jeromosnak, Szapolyai isztambuli követének Ibrahim pasától idézett szavait, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy az oszmán-török vezetés legkorábban (1527 végéről–1528 elejéről) dokumentált ismeretei egyeznek a magyar királyi udvarokéival, nevezetesen: hogy Lajos király a „sekély vízben” fulladt meg.

A másik „közismert” eredmény viszont valóban nem következett be. A középkori magyar állam nem szűnt meg létezni – s mint Pálffy Géza kutatásai bizonyították, Magyarország nem lett „Habsburg gyarmat” –, hanem pénzügyi, hadügyi és külügyi téren korlátozott önállósággal ugyan, de töretlen (rendi) öntudattal tovább élt, és a Habsburg Monarchia országai között rangban a második helyet szerezte meg. A 16–17. századi Habsburg–magyar viszony nem más, mint a sorozatos „kiegyezések története” a központi hatalom és a rendiség között. Ha a királyi hatalom megpróbálta a maga javára módosítani a kényes egyensúlyt, akkor a magyar rendiség – ha kellett, fegyveres felkelésekkel – mindannyiszor helyrebillentette.

Más téren – így a gazdaságban és a kultúrában – sem beszélhetünk egyenes vonalú, gyors hanyatlásról. Szakály Ferenc egyenesen virágkornak tartotta a 16. századot, ami-

kor a mezővárosi-parasztpolgári vállalkozások jóvoltából egy autochton magyar polgári fejlődés körvonalai is kirajzolódtak. Számos történész – Acsádytól Szekfűig – a magyar állami önállóság általuk feltételezett elvesztésével szemben pozitív hozzáállásnak látta, hogy – szerintük – a magyarság a Habsburgok uralma idején létrehozta a magyar nemzetet, az anyanyelvű kultúrát, és ez adta meg az alapot ahhoz, hogy később, a török korszak elmúltával, a magyar történelem visszatérjen rendes kerékvágásába. Ebben az összefüggésben kapott döntő szerepet Erdély – mindmáig közkeletű, bár sokszorosan cáfolt nézet, hogy a magyar államiságot és a magyar nemzeti kultúrát ez a kis hatalmi alakulat virágoztatta fel és mentette át, amíg jobb idők nem jöttek.

Nincs itt mód belemenni ezeknek az optimista – ám egészen eltérő megalapozottságú és sok tekintetben egymásnak ellentmondó – nézeteknek a boncolgatásába. Inkább egy olyan következményt emelek ki, amely hosszú távon igencsak káros hatást gyakorolt az ország és népe sorsára: a lelki megroppanást és az ebből fakadó magatartásformákat. A török fenyegetés a 15. századi Magyarországon meglepő ideológiai egyiséget teremtett: úr és paraszt egyaránt úgy fogta fel a hódítók elleni harcot, mint a keresztény vallás és a haza érdekében hozott folyamatos áldozatvállalást, és mint ami az identitás elvesztésével járó hódítást akadályozza meg. A török elleni harc és a mohácsi csata a magyar öntudat és identitás sarokpontjává vált. Brodarics Istvántól a 17–18. századi történetírókig és az iskoladramák szerzőiig a magyar értelmiségiek színe-java a magyarságnak ezt az európai jelentőségű védelmi-helytállási ethoszát közvetíti. Ugyanakkor – mondhatnánk, sajnos – Mohács és az elbukás kiindulópontja lett egy önigazoló és önsajnáló önképnek is. Mint egy korábbi munkámban írtam,

a török hódítás nemcsak anyagilag és kulturálisan károsította meg jelentősen Magyarországot, hanem mentális törést is okozott. Totálisan lerombolta a magyar politikai és kulturális elitek önbizalmát. A kor vallási és politikai vezetőinél és gondolkodóin eluralkodott a büntudat és az önvád egyfajta keveréke. Nem tudták megemésztetni, hogy egy ország, amely régebben – a török fogságba esett Wathay Ferenc kifejezésével – „Európa csillaga” volt, hogy süllyedhetett más országok játékszerévé. Nem tudták megbocsátani maguknak, hogy elvesztegettek egy „birodalmat”. Ekkor alakultak ki azok a gondolati reflexek, amelyek a közép- és kelet-európai népek körében olyan jól ismertek: az egyedülvalóság, az elszenvedett csapások kivételességének érzése, [...] menekvés a dicső múltba, az áldozati szerep (védjük Európát, de az mit sem törődik velünk), a tettek mentetegetése és kompenzálásképp a protestáns apokaliptikából is származó kiválasztottság tudata. Kialakul a kisebbrendűség érzése, ami jól látható [...] Zrínyi Miklós 17. század közepén papírra vetett sorából: *„Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”*. A heroikus pátoz mellett – ismét Zrínyi szavait idézem: *„itt győznötök, vagy halnotok kell”* – a gyakorlati tettekben kapkodás, következtetlenség, egymás ellen fordulás jelent meg. A török hódítás amúgy is szétszabdalta az ország területét, és az egyes részek politikusainak ellentétei gyakran fajultak polgárháborúkká. A hitújítás óriási vallási megosztottságot hozott Magyarországon, és a felekezetek egymást vádolták az ország összeomlásáért. A végén pedig a magyarok vezetői a paradoxonba menekültek: a

török hódítás szörnyű napi következményeitől való megszabadulás érdekében az oszmán állammal kötöttek szövetségeket.

Emiatt aztán a török idők, amelyek később a Habsburg-ellenes magyar történetírók tollán daliás, nemzetépítő és szabadságharcokkal teli korszakká változtak, valójában a „hollók ideje” volt. Ezt a metaforát egy nagyszerű erdélyi író, Szilágyi István *Hollóidő* című, lenyűgöző regényének címéből kölcsönöztem. Mert ezekben az évtizedekben – a másfél évszázados oszmán-török uralom idején – lassanként mindenki hollóvá változott, ha fenn akart maradni, ha biztosítani akarta a helyét. A Gárdonyi által eszményített Török Bálint – másokkal együtt Lajos király veszésének felelőse – az egyik első holló lett, aki az 1530-as években – Hans Katzianer német parancsnokkal együtt – át akarta játszani Dél-Magyarország (és Szlavónia) egy részét az oszmán-törököknek. Követték aztán hamarosan újabb hollók, mint Maylád István, Móré László, Bebek Ferenc, Balassa János, Márkházi Pál stb., hogy a 17. század nagy hollóiról, mint Thököly Imre – aki segített immár nem három, hanem négy részre szabdalni Magyarországot – vagy a Bécs felé masírozó oszmán sereghez oldalazó magyar arisztokraták színe-javáról már ne is beszéljünk. Hollókká váltak a „kereszténység pajzsát viselő” magyar végvári katonák, akik keresztény hitfeleiket legalább annyira sanyargatták, mint a betelepülő – többnyire balkáni szláv eredetű – „törököket”, ha életben akartak maradni. Még vadabbul viselkedtek a szintén magukra hagyott, a maguk ügyességére utalt eredeti hollók, az oszmán-török katonák, akik jelentős részének a 17. században a Magyar Királyság területéről kellett összerabolnia a napi betevő falatot, merthogy otthon semmit sem juttattak nekik.

A két hatalom között őrlődő magyarok, Szilágyi István találó kifejezésével a „két gazda közt gazdátlanok” egyre kevésbé látták és találták az irányt. Csekély előnyökért kezdték segíteni megrontójuk, a török ügyét, és állandó gyanakvásukban mind jobban félni és elutasítani megsegítőjüket, a Habsburgok ügyét. Így lettek a kereszténység összefogásának és Magyarország felszabadításának idejére – az európai közvélemény ítélete szerint – a „kereszténység ellensége”. Az önkép („a kereszténység védőbástyája”), a külső kép (megbízhatatlan népség, „szélkakasok”), mint 1590 táján jellemezte a magyarokat – egyébként jókora képmutatással – Szinán pasa nagyvezír) és a realitások közötti állandó ellentmondás szükségképpen lelki torzulásokhoz vezetett. Ahogy Prohászka Lajos fájdalmas-gyönyörűen megírta 1941-ben, a török kor hozta meg a magyarok azóta örökös élményét, a „bujdosást”:

A modern Európa kialakulása magyar földön egy katasztrófától sújtott közösséget talált [...] Kelet, amelyből egykor maga is kiszakadt s ahonnan magával hozta szellemének finitista irányát, testére zúdul és megsemmisítéssel fenyegeti nyugatíva alakult életformáit. Hogy gátat vessen neki és védelemre szervezze azt, ami a régi, szétört gyepükön innen még megmaradt, nagy elszánással maga is segít azok szét-törésében s kapuit sarkig kitérve Nyugat vándora [a németiség] előtt, sorsközösséget vállal vele, de ezzel viszont végképp áldozata lesz az ő végtelenségvágyának s ezért – nem maradván már egybe – önnön testéből-szelleméből kényszerül

„gyepűt csinálni” most Nyugat ellen. A régi térbeli gyepűvonal ilyenformán mindinkább az egyéni lélekbe szorul vissza. Kívüle: már csupa bizonytalanság; mögötte viszont: az elesettség nyomasztó tudata. Azóta minden magyar magános, elárvult strázsa, sokszor maga sem tudva, hova és kihez tartozik; de meghúzódva lelki védővonala mögé, híven vigyáz és küzd, sokszor maga sem tudva, ki ellen – Kelet ellen, Nyugat ellen; – és nem tudva, miért – mert „így rendeltetett el”. Ez a magyarság sorsa immár négy évszázad óta. S ebben az örökös hányattatásban vált mindinkább hontalanná, valóban »szellemi bujdosóvá« saját hazájában.

Mindezek folytán magyar létállapottá lett a későbbből is jól ismert kesergés, sírva vigadás, a hiányos önismeret, az irreális tervezgetés, az „ősök dicsőségében való sütkérezés”, amit nemcsak Prohászka, de Szilágyi regényhőse, Fortuna úr is kemény szavakkal kárhoztatott:

[...] Minálunk az írástudó, a mindenféle krónikás főleg arra tanítja azokat, akik reá figyelmeznak, hogy hogyan kell önmagukat sajnálniok. Pedig a magunksajnálás a legkárhózatosabb áfium. Jóformán még írni sem tudtunk – csak sírni – magyarul; ám mihelyt a fajtánk állapotáról papírra vethettünk valamit, az mind csupa gyász volt és siralom [...] Az ám, de ha nem marad utánunk semmi egyéb, csupán panaszos hangú jeremiád, a maradék értetlenül vakarja majd a fejét: hogyan léteünk mégis, ha mindez igaz? [...] Amit viszont nem tudok megfejtetni: a népek jámborabbja, aki a betűvetést sem tanulhatta meg, és életében sem hallott krónikás éneket, mihelyt egy römpöly bort megiszik, bár semmi sorstudása, mégis, lám, mégis a maga állapotán olyképpen borong, mintha siralmas énekből olvasná életét.

Ez Mohács legnyomasztóbb, máig ható lelki következménye. Szerencsére azonban nem csak ez maradt utána. Szerencsére voltak Esterházy Miklósok és Pálok, Bethlen Gáborok és Zrínyi Miklósok, akik a sírva vigadás helyett a cselekvés és az európai léptékű politizálás embereiként tudtak utat mutatni az önsajnálóknak és a megtévedteknek. Ezen a nyomvonalon sarjadt ki aztán a 18. században és főleg a reformkorban Mohácsnak egy olyan olvasata, amely a szörnyű tragédia mellett a hangsúlyt a tanulságok levonására helyezi. Ennek szép példája Kisfaludy Károly híres *Mohács* című verse (1824), amelyben a költő a mohácsi síkot „nemzeti nagylétünk nagy temetőjének” nevezte ugyan, de kevesebbszer idézett soraiban így folytatta: „Új nap fényle reánk annyi veszélyek után / Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most / S égve honért bizton nézzen előre szemünk.” Ahogy azonban Kisfaludy is utal rá, Mohács és fent vázolt következményei már a török korban eldöntötték, hogy lelki, demográfiai, végül pedig területi megroppanása miatt a magyarságból – amelynek korábbi potenciálja szerint mára nagy (legalább harmincmillió) néppé kellett volna válnia – kisnép lesz. Ennek tudomásul vétele ment legnehezebben, s még ma sem sikerült teljesen.

Nem szokás így gondolni rá, de a mohácsi csata az oszmán-törökök jövője szempontjából sem egyértelmű sikertörténet. Pedig nagyon is annak indult. Nándorfehérvár és Mohács előtt Magyarország igen nagy „rangban állt” a hódító birodalom vezető-

inél és lakóinál. Az ő szemükben Bizánc elfoglalása (1453) után ez hatalom tűnt egyedül ellenállóképesnek, ezért lassanként Magyarország vált a kereszténység megtestesítőjévé, Bizánc örökösévé. Nem véletlen, hogy a korabeli török eredetlegendák szerint a bizánciak és a magyarok ugyanabból a törzsből származtak, és hogy a Bizáncból menekülő uralkodók mindig Magyarország felé vették útjukat, vagy éppen itt veszítették el kardjukat. A török katonák, jóllehet a 15. század második felétől mást sem akartak, mint egy mielőbbi totális inváziót Magyarország ellen, még a nagy közel-keleti győzelmek után és önbizalmuk határtalan megnövekedése ellenére is erősen tartottak a magyar katonáktól. Ezért aztán amikor Mohácsnál a vártnál is fényesebb győzelmet arattak az „ösellenség” felett, tényleg úgy érezték, hogy hamarosan az egész keresztény világ a lábaik előtt hever majd.

Ebben hitt a szultán is, akit alighanem szintén megtévesztett a mohácsi diadal. Tudniillik ez után döntötte el, hogy nem bajmóldik tovább Magyar ország részenkénti meghódításával, hanem a sárkány fejét vágja le: elfoglalja Bécset, és hozzáfog a Kelet és a Nyugat-római Birodalom egyesítéséhez. Így bonyolódott bele egy olyan, egész Európát mozgósító konfrontációba, amelyet nem tudott megnyerni, és amely végül majd két évszázados állóháborúba torkollott – Magyarország területén. Innen nézve a mohácsi csata, amely az oszmán-török nagyhatalmi tudatban – ellenkező előjellel, mint a magyarokéban – szintén sarokkövé vált, paradox módon és persze számos áttételen keresztül a birodalmi terjeszkedés megakadásának és a későbbi hanyatlásnak első és szimbolikus erejű eseményeként is értékelhető. Még akkor is, ha kevés korabeli és mai török értene egyet ezzel a véleménnyel.

Viszont az oszmán-törökök pontosan tudták, mivel jár az, ha az ország/birodalom vezetője egy csatában elesik vagy fogságba kerül. I. Murád szultánt az első rigómezei ütközetben (1389) ölték meg, utódát, I. Bajezidot pedig Timur Lenk katonái fogták el az ankarai csata (1402) forgatagában. Mivel az uralkodóváltások mindig komoly politikai megrázkódtatással jártak, az oszmán-törökök azt a következtetést vonták le ezekből a számukra megrázó eseményekből, hogy a mindenkori csatarend első és legfontosabb feladata az uralkodó védelme. Nem is fordult elő többé – bár olykor, mint a mohácsi vagy a mezőkeresztesi ütközetben, voltak pillanatok, amikor veszélyben forgott a szultán –, hogy az uralkodó harc közben veszítette volna életét. Nagy kár, hogy a magyarok, akik I. Ulászló halálára emlékezve pontosan ismerték az ilyen esetek utáni bonyodalmakat, nem fordítottak elegendő figyelmet II. Lajos király védelmére.

Olyan gondatlanság volt ez, amit az oszmán-török vezetés maga is furcsállott és szóvá tett, amikor náluk tárgyalt Szapolyai János követe. Ibrahim nagyvezír szavait idézem: *„Bizony azt hittük, hogy a magyarok kiváló férfiak, de nem találtuk jó harcosoknak azokat, akik restek voltak megmenteni saját királyukat, nem tőlünk, hanem a sekély víztől. Mi bizony még a legutolsó emberünket sem hagynánk ilyen halállal meghalni.”* S valóban, miközben dicsérettel emlékezhetünk a háromszoros túlérővel szemben is vitézül helytálló magyar seregről, felfoghatatlan a király személyével kapcsolatos hanyagság. Nyilván egészen másként alakul a magyar történelem, ha a király élve kerül ki a mészárlásból. Valószínűleg nem kerül sor a polgárháborúra, és az ország központja Magyarországon marad. Ennek jelentősége hosszú távon felbecsülhetetlen, hiszen a

nyugati országokban a királyi udvarok lettek a nemzeti fejlődés motorjai: a terület, a népesség, a nyelv egységesítésével és az anyanyelvű kultúra támogatásával mindene-előtt ezek alakították ki a nemzetállam kereteit. A lelki zavarok mellett tehát a nemzetállami fejlődés zavarai is Mohácshoz mutatnak vissza.

Ezek után csak az a kérdés: hogyhoggy létezőnk még egyáltalán? Nyilván úgy, hogy a korabeli, gyakran utat tévesztő és sírva vigadó magyarokban mégis mindent legyőzött az élni akarás. Pontosán úgy, ahogy Magyarország történelmének legsötétebb, csak Mohácshoz hasonlítható pillanataiban két magyar költő is megfogalmazta: a nemzetnek tudnia kell, mit vesztett, de ha élni akar, a jövőbe kell tekintenie.

Az egyik költő Telekesi Béla volt,¹ Ady barátja, aki valamikor 1920–26 között írta a bevezető tanulmány és a forráskötet címéhez is felhasználta Örök Mohácsról szóló, hülámzó színvonalú, de erős részeket is tartalmazó versét:²

*Magyar sors múltja, magyar sors jelene –
S jaj, tán jövője is?
Mohács, Mohács, mindegyre új Mohács!
A büszke vezérek útja, a hősvértől örökre gyászfekete,
Már hány temetőbe vitt, még hány temetőbe visz?
Mindegyre hiába minden szent föltámadás?
Mohács, Mohács,
Óh tudod-e, mi a te gyásztered ma nekünk? A mi gyászunk
micsoda gyász?
Az nem te kezdted!
Nagy elődöd volt már abban: bús Muhi-pusztá, de az sem a kezdet!
Az is csak folytatás volt, ősforrású, kései folytatás!
... Muhi-pusztá... Mohács tere... Majtény pástja... Világos mezeje...
S hajh, Trianon asztala... Roncs magyar árvaság, még most sem
kérdesz-e:
Uram Isten, ősvad időkön, Kain-fajzatos Ázsia népugarán
Nem ugyanily mindhasztalan intő, szörnyű Mohácsok után
Tűnt kiverett a magyar kard, nyomtalanná Ősmagyarország? ...
Vigyázz! Európán új vad idők kísértik életedet...
Vigyázz! Most mindörökre el ne tapossák!*

Mai büszke vezérek – s nem csak ti, mieink –

1 Telekes Béla (1873–1960) költő, műfordító. Jó viszonyban került Ady Endrével 1906-ben, költészetükben hatottak egymásra. Sajnos nem tudjuk, hogy a vers pontosan mikor keletkezhetett. A fenti datálást a trianoni utalás miatt gondoljuk, a költemény pedig elhangzott az esztergomi kaszinó dísztermében március 13-án rendezett Mohácsról szóló „hazafias iskolai emlékünnepeken”. Bekerült egy antológiába: *Nagymagyarországért! – A legszebb hazafias költemények gyűjteménye 1918–1926.* (Szavalókönyv iskolai és magánhasználatra, szerk. VOLLAY Ferenc, Debrecen, Városi Nyomda, 342–343; és a költő későbbi gyűjteményes kötetébe TELEKES Béla, *Válogatott versek*, Budapest, Magvető, 1956, 116. is.

2 TELEKES Béla, *Fekete gályán, versek és Rákóczy, drámai költemény*, Budapest, [szerző], 1936, 56.

*Nem pedzitek-e még?
 Világ Mohácsa lenne ez a Mohács!
 Utolsó – mert hisz örökké még kerge birka sem kering.
 Most már vesztedbe keringenél sokezeréves kergeség,
 Hogy nemzeteket boldoggá válthat – gyilkolás.
 De jaj, Mohács,
 Világ Mohácsa, tenélküled ne lehetne örök feltámadás?
 Vagy örök az átok:
 Ember csak ölte tud élni? Mohácsok kellenek, egyre Mohácsok?
 Örök Mohács? ... Én mégis mást dalolok: Jön, eljön a kor, a csodás,
 Hogy sosem erőszak dönt majd, sem a szerencse, a vak!
 Nem uralkodhatnak többé ostobák s gonoszak!
 Nép népre eddig sem magaszántán tört, csak ura parancsa szerint.
 Óh, tud majd, gyilkolástalanul tud versenyezni mind.
 Örökre a béke, a munka hatalma lesz úr, jóság, s okosság
 S ágyutlan hősei mindörökre föltámasztanak,
 Szegény, óh hányszor megölt Magyarország!*

A másik költő a Telekesivel szemben közismert Szabó Dezső, aki a másik mélyponton, 1944 szeptemberében érezte szükségét, hogy *Az út* című versében³ a jövőről és a reményről szóljon:

*Nem lehet a halál egy nemzet célja,
 Az Időből roppant reménység árad:
 Elmúl vereség, rabság és gyalázat,
 Új tavaszok jönnek és új vetések,
 Új, győző lelkek és új nemzedékek:
 A nemzet célja mindig: jövő s élet.*

*

Szöveggyűjteményünk kiegészítésként szolgál az elmúlt években örvendetesen meg-
 szaporodott Mohács-kiadványokhoz és szakmai diskurzusokhoz. Mintaként álltak
 előttünk a közel egy évszázad válogatásai: *Mohács Magyarországa* (1926), *Mohács em-
 lékezete* (1976, 1979, 1987) és a *Mohács* (2006). Igyekeztünk az időközben kiadásra

3 Szabó Dezső ezt a – feltételezhetően utolsó ismert – versét a *Magyar Ünnepek, Szépirodalmi és művészeti képes hetilapban* közölte. Utolsó sora szerint a költemény 1944. szeptember 29-én íródott. A hetilap Vörösvári István és Bágyoni Váro Andor szerkesztésében jelent meg 1944. szeptember 29–október 6. között. Érdekes, hogy az első lapszám a pákozdi csata, az utolsó lapszám az aradi vértanúk évfordulóján jelent meg. A lapszámokat bevonták 1946 után és fasiszta (szovjetellenes, antidemokratikus) sajtóterméknek minősítették. Néha felbukkan egy-egy száma az antikváriumokban. A vers szövege elérhető az alábbi honlapon: <http://www.tabulas.hu/szabodezso/> [letöltés: 2020.04.23.] Itt mondunk köszönetet Császtvay Tündének a segítségéért.

került új, illetve a szakma által már ismert forrásokat magyar fordításban beépíteni a korpuszba, de akadnak olyan szövegek is, melyek most először jelennek meg nyomtatásban. A Mohács-projekthez csatlakozó fordítógárdának köszönhetően angol, német, francia, olasz, cseh, török és latin szövegeket olvashatunk először (vagy jobb fordításban) magyarul. A szöveggyűjtemény hangsúlyozottan válogatás, sok értékes és érdekes szöveget kellett elhagynunk terjedelmi okok miatt. A szövegek válogatásában 2016. december 31-ével húztuk meg a határt. A kötet új fordítói: *Bakonyi Zsuzsanna, Cziráki Zsuzsanna, Fodor Pál, Kasza Péter, Katona Tünde, Kovács Eszter, Majoros Máté, Rédey János, Sánta Sára, Szebelédi Zsolt, Szilágyi Emőke Rita, Szovák Márton, Tóth Ferenc, Tóth Gergely, Túri Klaudia*. Az esetek többségében a jegyzeteket ők készítették, amiért itt mondunk köszönetet. A fordításban részt vettek lektorként: *Domokos György, Mátyus Norbert, Mészáros Andor, Rauzs Orsolya*. Továbbá hálásak vagyunk a szerkesztésben való segítségéért *Fehér István, Tóvizi Ágnes* és *Varga Bernadett* kollégának. Köszönjük *C. Tóth Norbert, Mikó Árpád, Varga Szabolcs* és *Zsoldos Endre* szakmai tanácsait. Köszönettel tartozunk *Kovács Évának, Kocsis Gabriellának* és *Horváth Imrénének* a kötet technikai szerkesztéséért. Végezetül köszönjük családjainknak, akiknek türelme és támogatása ezekben a nehéz időkben is lehetővé tette a munka befejezését.

a Budavári Palotában, 2020. május 31.

B. Szabó János, Farkas Gábor Farkas

A MOHÁCSI CSATA 1526-OS ÁBRÁZOLÁSA (OSZK, APP. H. 189.)

I. ÍROTT FORRÁSOK A CSATÁRÓL (1526)

A CSATA ELŐZMÉNYEI

Antonio Giovanni da Burgio¹ pápai követ levele Jacopo Sadoletto² pápai titkárnak
Buda, 1526. január 14. *(részlet)*

Pár napig itt voltak Tomori érseknek,³ a végek kapitányának megbízottjai, s kérték a kormányt, fizetné meg a végbeli katonaság zsoldját, amit már hónapok óta nem fizetnek. Nem kaptak egy fillért sem. Végre is kétségbeesésében maga az érsek jött fel Budára azzal a szándékkal, hogy lemond a végek kapitányságáról, s azt hiszem, nem lesz könnyű őt rábírni, hogy visszatérjen hivatalába. Pedig jól látom, ha ő nem megy vissza a végekre, ez a haza elvész. Én mindent megteszek, hogy visszatérésre bírjam [...].

Bartontiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 21.

-
- 1 Antonio Giovanni Buglio, Burgio bárója (†1545 körül) normann eredetű szicíliai nemes, diplomata, VII. Kelemen pápa követe (*nuncius*) II. Lajos udvarában (1523–1526).
 - 2 Jacopo Sadoletto (1477–1547) carpentras-i püspök (1517–1535), pápai titkár, a pápai diplomácia egyik irányítója.
 - 3 Tomori Pál (1475 körül–1526) kalocsa-bácsi érsek (1523–1526), az Alsó részek főkapitánya (1525–1526). A jegyzetekben olvasható névformák és tisztségek esetében a legfrissebb archontológiákat vettük alapul: C. Тóтн, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 2017; C. Тóтн et al., *Magyarország világi archontológiája*, I–II. Az első említésnél hozzuk – ha van – a korábbi történeti irodalomban használt alakot/alakokat is. A főszövegben lévő névformákat nem változtattuk meg, csak ha jobb olvasatot találtunk.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. január 18. *(részlet)*

Alkalmam volt a kalocsai érsekkel hosszasan beszélni. Elmondta nekem, amit Bakics Pál¹ rács vajdától, aki mostanában menekült a török elől Magyarországra, a török hadi

készülődéseiről megtudott. A Nagy Török² tanácsában sokat tárgyaltak a Magyarország elleni hadjáratról, és azt a határozatot hozták, hogy a török nem nyugszik, míg Budát, az ország fejét meg nem vívta. Mert sem Belgrádot,³ sem Szörényt,⁴ sem Szabácsot⁵ nem tudják tartani a Magyarország ellen viselendő háborúban, ha Buda nincsen hatalmukban, de ha elfoglalják az ország fővárosát, nem marad Magyarországon egy vár sem, mely nem jut kezükbe. Azután arról tanácskoztak, hogy mely úton vonuljon fel Magyarország ellen a török hadsereg. Úgy találták eleinte, hogy az Erdélybe vezető úton nyomulnak előre, mert erre haladva, igen könnyen besorozhatnak hatvanezer embert: gyalogost és lovast a szomszédos Havasalföldről. Másnap beidézték egy rác embert, aki arról a vidékről való, kikérdezték az útról, s ez lebeszélte őket a tervezett útirányról, mondván, hogy Erdélynek tartva, át kellene kelniük a törököknek két nagy és hajózható folyón: kétszer a Dunán, s egyszer a Tiszán; ezenkívül Erdély hegyes vidékén csak szűk átjárókon lehet közlekedni, s ezt a tartományt a magyarok sokkal jobban tudják védelmezni, mert sűrűn lakják, és meg van erősítve. Hanem ő más utat ajánlana, mégpedig a Száva felé vivőt; e folyónak átkelői a törökök kezén vannak, s ezután már nem marad más, mint a Dráva, mely a Szávánál kisebb folyó, s amelyen gyerekjáték hidat verni. Ezen túl aztán nincs több akadály Budáig és Bécsig; különösen ha a Dunán hadihajók is feljönnének, biztonságban felvonultathatnák egyik hadsereget a másik után. A tanács úgy látta, hogy ez a rác jó tanácsot ad, és így az udvarba hívták azokat a vajdákat, kik a magyar határ előtti területen laknak, köztük Pál rác vajdát is. Ezeket is bevezették a tanácsba, s felszólították őket, hogy jelöljenek ki három különböző utat, melyeken a legkényelmesebben lehetne hadsereget Buda ellen vezetni. Valamennyiük véleménye az volt, hogy a Száván keresztül vezető út a legbiztonságosabb és legkényelmesebb, aminthogy ez valóban így is van. De azért ajánltak néhány más utat is. Ezután elbocsátották őket. December elsején parancs jött a szultántól,⁶ mellyel egész országában elrendeli, hogy készüljenek a háborúra. Hozzátette ehhez még Pál vajda, hogy a szultán végső parancsait a háborúra vonatkozóan nem lehet sohasem előre tudni, mert azt csak ő és még legfeljebb egypár pasa tudhatja, de egészen biztos jelek mutatnak arra, hogy a török ebben az évben meg fogja támadni Magyarországot.

Ezek a jelek azok, amiket már előadtam, s még mások is vannak. Például: szokása a Nagy Töröknek minden év december elsején parancsot kiadni, hogy mindenki készüljön a háborúra, ha azonban mégsem akar hadat vezetni, akkor néhány hét múlva újból parancsot intéz a vajdákhöz és más hivatalnokaihoz, hogy tartsanak gyűléseket, és kérjenek a néptől adókat. Ha ez a másik parancs is kimegy, ez a legbiztosabb jele annak, hogy a szultán ebben az évben nem akar háborúskodni. Az idén azonban csak az előbbi parancsot adta ki, s a hivatalnokoknak már nem írt, pedig már nem két, hanem három hét is eltelt azóta, s ha írt volna a szultán ilyen levelet, Pál vajda egyike lett volna azoknak, kiknek kellett volna ilyent kapniuk. Azt is elmondta Pál vajda, hogy Belgrádba érkezett harminc szekér tele hídveréshez és hajóépítéshez szükséges eszközökkel, ezt maga is látta, s hogy a Magyarországgal határos tartományokban megtiltották minden ácsnak és famunkával foglalkozó mesterembernek, hogy eltávozzon. A törökök ugyan azt állítják, hogy a Szentdemeterhez⁷ szállított fából csak egy őrhelyet

akarnak építeni, de ezzel a hírrel csak valódi terveiket akarják leplezni, s azt a fát semmi másra nem fogják használni, mint hidak és hajók építésére.

Én aztán megkérdeztem Tomori érsektől, hogy miért jött tulajdonképpen ez a rác vajda Magyarországra, mert hiszen, úgy látom, hazájában jelentékeny és tekintélyes pozíciója volt, s jól ismeri azt a nagy veszedelmet, ami Magyarországot fenyegeti. Fel-tűnőnek találok, hogy ennek ellenére mégis eljött ide – vagy pedig csak kitalálta azt, amit a török készülődéséről mond. Tomori azt felelte, hogy Pál vajda azzal szokta magyarázni szökését, hogy ő eddig is híven szolgált Lajos királyt,⁸ bizalmas híreket küldött hozzá a törökről, de most a törökök rájöttek erre, úgyszólván életét félti tőlük. Pénz-zé tette tehát minden értékes holmiját, idejött, hogy továbbra is szolgálja Őfelségét. De az igazi ok Tomori szerint az, hogy ez a vajda titkára és bizalmasa volt a nemrégiben lefejezett Ferhád⁹ pasának, kinek kivégzése miatt a janicsárok a császári udvarban fel-lázadtak Ibrahim¹⁰ pasa nagyvezír ellen, amiért ok nélkül kivégeztette ezt a kiváló had-vezért. A janicsárok lázadását alattomban Pál vajda is szította, hogy így álljon bosszút Ibrahimon az ő Ferhádja haláláért. De most, hogy Ibrahimot visszahelyezték régi méltóságába és állásába, ez viszont árulással vádolta meg Pált, s minthogy most Ibrahim kezében van az egész hatalom a török birodalomban, Pál megijedt, s Magyarországra menekült. Még egy más okot is hallott Tomori érsek. Mikor ugyanis Ferhád meghalt, elvették egész vagyonát, amit csak találhattak, de Pál vajda birtokában megmaradt egy jókora összeg pénz és ezüst. Ibrahim pedig bevádolta ezért, s így próbálta megfosztani Pált vagyonától, sőt életétől is. Ezért szökött ez át. Az érsek azt hiszi, hogy van Pálnak pénze is, ezüstje is jócskán.

Elmondta ez a vajda azt is, hogy a szultán természetből fogva a nyugalmat, az élvezeteket és a vadászatot szereti, de lehetetlenség a katonaságot soká féken tartani, ha nincsen háború. Szerinte van a szultánnak más ellensége is, mint a magyar király, például a perzsa sah.¹¹

Tomorival való beszélgetésem után levél érkezett az udvarhoz a lengyel követől,¹² aki most tért vissza Törökországból. Azt jelenti a követ, hogy a török hadi készülődéséhez nem fér kétség, s hogy ő szóba hozta a nagyvezír előtt a Magyarországgal kötendő fegyverszünetet, de erre Ibrahim nagyvezír azt felelte, hogy semmi szükség sincsen Magyarországról beszélni, mert Magyarország egészen más rovatba tartozik, mint Lengyelország.¹³ „Gondoljatok a magatok ügyeivel. Hagyjátok Magyarország dolgait.” De aztán később hozzátette: „Minthogy a ti királytok¹⁴ rokona a magyar királynak, ha a ti királytok ajánlaná a szultán figyelmébe a magyarokkal való fegyverszünetet, lehet, hogy meghallgatná, én ugyan nem hiszem.” Az erdélyi vajda¹⁵ is azt írja az udvarba, hogy a törökök háborúra készülődnek, mégpedig – ahogy ezt kémei jelentik – csakis Magyarország ellen. De nem szól oly részletesen a török előkészületeiről, mint a rác vajda.

Ezek azok a nem nagyon kellemes újságok, amiket én innen Őszentségének¹⁶ jelenthetek; bizony szeretném, ha viszont legalább arról adhatnék hírt, hogy a magyarok is ugyanilyen lázasan készülődnek a védekezésre. De ha igazat akarok szólni, ezt éppen nem mondhatom, s meg kell vallanom, és Őszentsége legyen elkészülve rá, hogy ez az ország nem képes magát megvédeni, hanem ki van szolgáltatva az ellenség kegyelmé-

nek, és úgy fog kikerülni a háborúból, ahogyan az ellenségnek tetszik. Mert el lehet-e képzelni, hogy Magyarország háborút viselhessen a török egész hatalma ellen, mikor a magyar király és az urak még arról sem tudnak gondoskodni, hogy a végeken szolgáló katonaság megkapja zsoldját? Őfelsége a király olyan súlyos anyagi helyzetben van, hogy gyakran még konyhája költségeit sem tudja fedezni, az urak viszálykodnak, a nemesség pártokra bomlott, de még ha mindnyájan összetartának is, mit tehetnének a török ellen, mikor a legegyszerűbb hadifelszerelésük sincsen meg? Azt megtehetik, hogy egyszer megütközzenek, de akkor vereséget is fognak szenvedni; hiszen nincs egyetlen erősített állásuk, hol fejüket lehajthatnák, hogy fellélegezzenek, s megvárják a többi keresztény fejedelem segítségét. De ha volna is ilyen várak, honnan várhatnának segítséget? Német földről, hol mindenütt viszályok dúlnak, s hol nincs többé alattvalói engedelmesség, nincs fejedelmi tekintély? A némettől, ősi ellenségétől várjon segítséget a magyar? Vagy talán Lengyelországtól, mely éppen most kötött fegyverszünetet a törökkel öt évre? Nem sokat értek a hadviseléshez, de ami kevés tapasztalatom háborúkról van, abból azt látom, hogy sincsen rá mód, amivel ezt az országot meg lehetne menteni, ha a törökök nagy erővel támadnák meg, márpedig ha valóban betörnek, heves lesz támadásuk [...]. S közben a kalocsai érsek jelenti, hogy a török a háborúra teljesen fel van készülve, s oly rendben és készen tart mindent, mintha már holnap akarna támadni.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 21–24.

- 1 Bakics Pál/Pavle Bakić, laki (†1537) vencsáci/venčaci vajda, 1526-ban török szolgálatból Magyarországra menekülő szerb úr.
- 2 Az Oszmán Birodalom szultánjának elnevezése Európában.
- 3 Ma: Beograd, a Duna és a Száva összefolyásánál fekvő fővárosa Szerbiának. Régi magyar neve Nándorfehérvár.
- 4 Ma: Turnu Severin, Olténia régiójában a Duna bal partján fekvő város Romániában.
- 5 Ma: Šabac, a Száva jobb partján fekvő város Szerbiában.
- 6 I. Szulejmán (1494–1566) oszmán szultán (1520–1566).
- 7 Ma: Sremska Mitrovica, a Száva bal partján fekvő város Szerbiában.
- 8 II. (Jagelló) Lajos (1506–1526) magyar és cseh (1516–1526) király.
- 9 Ferhád pasa (†1524) albán származású harmadik vezír, I. Szelim szultán veje. Túlkapásai miatt szendrői szandzsákbéggé fokozták le (1523–1524). Tomori Pál hadaitól 1523-ban nagy vereséget szenvedett a Szerémségben, ezért kegyvesztett lett és kivégezték.
- 10 Pargali Ibrahim (1493–1536) nagyvezír (1523–1536) és a szultán bizalmasa.
- 11 I. Tahmásp (1514–1576) perzsa sah (1524–1576).
- 12 Feltételezhetően Trepka András/Ondrej Trepka (†1526) II. Lajos lengyel származású udvarmestere (1522–1526), mert Brodarics István azt írja január 28-án Krakkóba, hogy további információkat Trepkától lehet majd hallani.
- 13 A lengyelek 1525 novemberében kötöttek hároméves fegyverszünetet az Oszmán Birodalommal.
- 14 I. (Jagelló, Öreg) Zsigmond (1467–1548) lengyel király és litván nagyherceg (1506–1548). II. Lajos király nagybátyja.
- 15 I. (Szapolyai) János (1487/90?–1540) szepesi gróf, trencsényi ispán, erdélyi vajda és székely ispán (1510–1526), majd magyar király (1526–1540).
- 16 VII. Kelemen (1478–1534) római pápa (1523–1534).

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. február 2. *(részlet)*

Mikor a magyar urak megkapták a lengyel követ¹ levelét, bizalmasan megbeszélték az országot fenyegető veszedelmet, s mert látják, hogy az mily közel van már, s mert az ország megmentésére sem elég erős akaratuk, sem elég erejük nincs, hajlandók lennének a törökkel fegyverszünetet vagy békét kötni, s elhatározták, hogy a lengyel királyt kéri fel közvetítőnek. Ma a király egy nemese már el is utazott Lengyelországba a király levelével. Azt hiszem a béke ügyében küldték, s noha a diéta nélkül mit sem tehetnek, mégis megpróbálják előkészíteni a tárgyalásokat: elkészítik a követi megbízóleveleket és egyéb a tárgyalásokhoz szükséges dolgokat, ha ugyan rá tudják a népet beszélni a békekötésre [...].

Bartoniék Emma fordítása

Mohács, 2006, 24–25.

¹ Trepka András.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. február 2. *(részletek)*

A kancellárság ügyéről a következőket mondhatom: az esztergomi érsek¹ vagy négy hete magához vette az ország pecsétjét azzal a szándékkal, hogy újból a király rendelkezésére bocsátja, s azzal az ígérettel, hogy aláveti magát Öszentsége akaratának, amint Öszentsége a kancellári állás betöltéséről a király Öfelségével megegyezett. A király Öfelsége ezután nyilvánosan visszaadta neki a pecsétet, dicsérve alattvalói engedelmességét, s megígérve, hogy nem veszi el tőle soha a pecsétet, ha ő maga önként le nem mond róla. Az érsek eleinte úgy tett, mintha nem akarná újból elfogadni, de aztán mégis eltette, de, mint mondaná, csak pár napra [...]. Remélem, hogy rövidesen beváltja ezt az ígéretét. Én ugyan azt akartam, hogy Brodarics István² urat e nélkül a lépés nélkül nevezzék ki kancellárrá; de miután hat hónapig hiába fáradoztunk, hogy az érseket lemondásra bírjuk, kénytelenek voltunk ehhez az eszközhöz nyúlni.

Ami a bíboros-kérdést illeti, felmentem a királyhoz, s mint Öszentsége parancsolta, megkérdeztem a Felséget, hogy valóban Öfelsége akarata-e az, hogy a pápa a legközelebbi bíborosi kinevezések alkalmával egy magyar főpapot is kinevezzon bíborossá. Azt felelte, hogy ezt ő akarja így, amire én próbáltam meggyőzni róla, hogy nem volna helyes, ha Szalkait neveznék ki, mert ez mindeddig nem törődött mással, mint saját maga gazdagításával. Én ugyanis egész nyíltan mondom meg véleményemet Öfelségének Szalkairól [...]. Öfelségét ez kissé kellemetlenül érintette, s azt felelte, hogy még meggondolja a dolgot, hogy helyes és hasznos volna-e az országra, hogy ez a kinevezés megtörténjen vagy sem. Majd későbbre ígerte döntését. Két nap múlva újra beszéltem erről Öfelségével, s ő ekkor kijelentette, hogy helyesnek véli Szalkai bíborosi kinevezé-

sét. Erre aztán azt válaszoltam, hogy ha Őfelsége ezt így látja jónak, akkor talán helyes volna, hogy Őszentsége a bíborosi kalappal egy brevét³ is küldjön Szalkai érseknek, melyben meginti némely nem nagyon dicsérendő cselekedetért, melyeket Őszentsége őfelőle kénytelen volt hallani, s hogy Őszentsége előtt már többször panaszt emeltek Szalkai viselkedése ellen. Őszentsége ezeknek nem akarván hitelt adni, mégis kinevezi őt bíborossá, azért, hogy ezentúl nagyobb gondja legyen az Isten, a haza és a király szolgálatára. Őfelsége azonnal válaszolt, s helyeselte terveimet, sőt erre az intelemre nagy szükség is van szerinte, hogy Szalkai végre magába szálljon, mert valóban sok olyan dolgot cselekszik, amit nem kellene. Ezek után megmondtam azt is, hogy ha Szalkai megkapja a bíborosi kalapot, mondjon le a kancellárságról, amit Brodaricsra kell ruházni, mert nem hiszem, hogy Őszentsége valaha is kinevezné Szalkait, hanem remélné ennek fejében, hogy lemond a kancellárságról. A király megígérte, hogy végét veti ennek a huzavonának, és végre kinevezi kancellárrá Brodaricsot. Beszéltem ezután az esztergomi érsekkel, s úgy vettem ki mindabból, amit mondott, hogy nem nagyon vágyik a bíborosi méltóságra, s egészen azt a benyomást tette most is, hogy többre becsüli az anyagi hasznót, mint ezt a magas egyházi méltóságot. Úgyhogy ezek után megkísérlem rábeszélni a királyt, hogy ne erőltesse Szalkai bíborosságát, vagy legalábbis bízza Őszentségére. S Őfelsége végül is beleegyezett abba, hogy az egész kérdést Őszentsége belátására bízza.

A kalocsai érsek jó ember, és ha Őszentsége őt nevezi ki bíborossá, nem kétlem: Isten s az ország lakosai előtt dicséretes dolgot mível. De ha Őszentsége azért tenné őt meg kardinálissá, hogy megszerezze neki a kellő tekintélyt az ország ügyei rendbe hozásához, akkor megmondom, hogy Tomori érsek nem alkalmas erre a szerepre. Túlságosan egyenes lélek ő ehhez, aki sokkal jobban érti Báli bég⁴ hadicseleit, semmint az udvari intrikákat, mert ezekkel nagyon kevésbé ismerős. Jó ember, tehát hiszékeny is, és könnyen hagyná magát vezettetni a rossz emberektől, ahová ezek akarják valami jótett ürügye alatt. Ezenkívül szerzetes, aki csak a vallásnak él, s aki nem tudná és nem is akarná a bíborosi méltóságot a megfelelő pompával viselni. Sohasem tudtam rábeszélni Bornemissza⁵ úrral és Campeggio bíborossal,⁶ hogy rangjának megfelelő szövetből csináltasson ruhát, mert mindig a legegyszerűbb posztóból való ruhát hord, amelyet Magyarországon csak a legszegényebb barát visel. Ezenkívül, ha Őszentsége elszólítaná Tomori kalocsai érseket a végek védelmétől, elpusztulna az egész ország [...]. Nem hiszem, hogy a bíborosi kalap, mely tekintélyt ad az udvarban, növelné az ő hadvezéri tekintélyét, és magam látom, hogy ha az udvarba jön, minden tekintélye sem elég ahhoz, hogy keresztül tudná vinni, hogy végbeli katonái zsoldját megfizessék. Tomori érsek mindenre alkalmas, de ha Őszentsége javát akarja ennek az országnak, nem hívhatja el most a végektől. Ha ezt a méltóságot akarná mégis neki adományozni: mindenestre ajánlhatom őt erre, de csak azért, hogy megjutalmazzanak egy jó embert, aki híven szolgálja az egész kereszténységet.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 25–26.

- 1 Szalkai László (1475–1526) esztergomi érsek, fő- és titkoskancellár (1524–1526).
- 2 Brodarics István (1480 körül–1539) II. Lajos király humanista műveltségű diplomatája Rómában (1522–1524, 1525), királyi titkár (1524–1526), pécsi nagyprépost (1524–1526), szerémi püspök (1526–1535), királyi kancellár (1526–1527).
- 3 Kisebb fontosságú ügyekben kiadott pápai intézkedés, levél.
- 4 Jahjapasa-záde Báli bég a II. Bajezid-kori vezír és ruméliai beglerbég, Jahja pasa hét fia közül a legidősebb. Kücsük (kicsi) melléknevét valószínűleg azért kapta, hogy megkülönböztessék a híres végvidéki akindzsi vezértől, Malkocs-oglu Báli bégtől. Mindvégig a nyugati végvidéken teljesített szolgálatot, 1506-ban avlonjai, 1513-ban szendrői bég, 1521 elejétől boszniai bég, ekként vett részt Nándorfehérvár elfoglalásában. Az ostrom után szendrői, 1523-ban vidini bégnek nevezték ki, 1524 végétől ismét szendrői bég, 1527 tavaszán hunyt el.
- 5 Bornemissza János (†1527) kincstartó (1500–1504), budai várnagy és udvarbíró, pozsonyi ispán (1514–1527), II. Lajos egyik nevelője.
- 6 Lorenzo de Campeggio/Campeggi (1474–1539) feltrei (1512–1520), bolognai (1523–1526), majd többek között adminisztrátorként salisbury-i (1524–1539) püspök, bíboros (1517-től), pápai legátus a német területekre, illetve Magyar-, Cseh- és Lengyelországba (1524–1525), valamint Anglia bíboros proktora.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. február 15. *(részletek)*

Megint jönnek újabb hírek a törökről. Tomori érsek egyik titkára török fogságba esett, s egy fogolytársával, akinek sikerült megszöknie, s ki most itt van Budán, üzenetet küldött az érseknek. Eszerint néhány napja a szultán parancsot adott Báli bégnek, hogy egy rác fogolytól, ki négy év óta szintén török fogságban van, tudja meg, hogy hány vár és erődítmény van Belgrád és Buda közt a folyók két oldalán, s megígértette neki, hogy ha igazat beszél, visszanyeri szabadságát. Ez az ember a vallatásra felsorolta mindezeket a helyeket, ahogy a valóságban vannak. Ezután Tomori érsek titkárát fogták vallatóra, aki szintén az igazságot mondta, éspedig ugyanazokat a várakat jelölte meg, mint az előbbi. Vallomásaikat Báli bég jelentette a szultánnak. Ez is arra mutat, hogy a háború célja Magyarország. – Tomori kalocsai érsek összeköttetésben van egy másik rác emberrel, aki Báli bég mellett kétszáz martalóc kapitánya. Ez szintén megerősíti, hogy a szultán az idén hadat fog vezetni, de hogy mely ország ellen, azt biztosan nem tudják, de mégis három helyet emlegetnek: vagy Magyarország, vagy Moldva, vagy Dél-Itália lesz a célpont. Ő azt hiszi, hogy vagy Dél-Itália, vagy Magyarország ellen mennek. Megüzente azt is, hogy miről tudhatják meg a magyarok, hogy valóban őket fogja-e megtámadni a szultán. „Ha észreveszitek – mondta –, hogy Báli bég építi azt a két várat, amiről már szóltam nektek, akkor tudhatjátok, hogy Dél-Itália ellen vonul, s a magyar határt csak biztosítani akarja magyar támadás ellen; de ha azt látnátok, hogy e két várat nem építik föl, akkor bizonyosak lehetnek benne, hogy Magyarországot fogja megtámadni [...]”. Belgrádban él egy olasz ember, aki a napokban szintén üzent Tomorinak, hogy nyugodt lehet, mert a had Dél-Itália ellen készülődik [...]. De jött hír Moldvából is, honnan egy futár azt jelenti, hogy a török csaknem harcra készen áll, s ez is azt hiszi, hogy vagy Magyarország, vagy Moldva, vagy Dél-Itália ellen indul a

szultán. Ő azt hiszi, hogy a legvalószínűbb célpontja Dél-Itália, de azért inti Lajos királyt is, hogy vigyázzon.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 26–27.

Agostino da Mula¹ jelentése

Udine, 1526. február 17. (*kivonat*)

Mely szerint a felderítő, akit Postojnába² küldött, visszatért. Azt mondja, hogy még nem érkezett oda Kristóf gróf,³ aki Modrus melletti Arzal nevű várában⁴ van, és akit nagyon várnak, hogy Postojnába jöjjön, a magyar király ki akarja nevezni kapitánynak, a főherceg⁵ is. Az említett felderítő a törökről hírszerzés ürügyén ment oda, ezért Castelnovo várnagyától⁶ kapott egy levelet, amelyet mellékelve küld a helytartó.

Az említett castelnuovói várnagy [február] 11-én írja, hogy érkezett hozzá egy Matio nevű hírnök, akit azért küldtek ki, hogy híreket tudjon meg a törökökről. Tájékoztat, hogy a boszniai pasa⁷ lovakkal, tüzérséggel és faltörő ágyúkkal az elmúlt napokban odáig jutott, hogy átvonuljon a Karsztvidéken,⁸ de a rossz idő miatt nem jutott messzire, ezért 8-án visszafordult és a felszerelését Brinjében⁹ hagyta, mert azokkal békében vannak. Úgy vélik, hogy vissza fog térni.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XL, cc. 842–843.

- 1 Agostino da Mula Patria del Friuli helytartója. Miután Friuli területe a középkorban különböző államok részeként működött, utoljára Aquileiai Patriarchátusként a Német-római Birodalomnak alávetve, 1420-ban velencei csapatok szállták meg, ezután a Velencei Köztársaság szárazföldi birtokainak részévé vált és viszonylagos autonómiát élvezett.
- 2 Ma: Postojna, Triesztől kb. negyven kilométerre északkeletre fekvő város Szlovéniában, a Krajna központjából Itália felé vezető út mentén.
- 3 Frangepán Kristóf/Kristó Frankopan (1470-es évek–1527) Veglia, Zengg, Modrus grófja, I. (Habsburg) Miksa német-római császár egyik hadvezére a Velence elleni háborúban (1509–1514), II. Lajos udvari familiárisa (1522–1526), I. János horvát-szlavón bánja (1526–1527), illetve főkapitánya (1526–1527).
- 4 Biztos azonosíthatóság hiányában a Sanudo-kiadásban közölt helynévalakot közöljük. Minden valószínűség szerint a horvát Modrus falu mellett, a Nagy-Kapela hegységben fekvő Terzsán váráról (*Tržan-grad*) van szó.
- 5 I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) osztrák főherceg (1521–1564), magyar és cseh király (1526–1564), valamint német-római császár (1556–1564).
- 6 Ma: Podgrad, a Fiume-Trieszt útvonalon fekvő helység, vár Szlovéniában. A várnagy személyét eddig nem sikerült azonosítani.
- 7 Hüsrev bég (Boszniában Gázi Hüsrev-bég formában, 1480–1541) 1521–1525, 1526–1533 és 1536–1541 között állt a boszniai szandzsák élén. E két évtized alatt szívósan terjesztette az oszmán fennhatóságot Horvátországban és Magyarországon, és jelentős építkezésekkel járult hozzá Szarajevó városi fejlődéséhez és iszlám jellegének elmélyítéséhez.
- 8 Ma: Dinári-hegység.
- 9 Ma: Brinje, Lika-Zengg megyében fekvő község Horvátországban. A Frangepánok birtoka volt.

Bernardino Tagliapietra¹ jelentése
Szebenikó,² 1526. február 22. (*kivonat*)

Azt írja, hogy a György paptól³ kapott értesülések szerint Murát, a hercegovinai szandzsák bégje⁴ háromszáz lovassal Frangepán Bernát⁵ gróf [...] kastélyára tört és háromszáz lelket és számos állatot elfogott, de a hírek szerint nem jön tovább, hanem vissza kell térnie. Továbbá parancs érkezett a török szultántól,⁷ hogy mindenki álljon hadrendben, mert úgy tűnik, hogy idén májusban bele akar vágni a magyar hadi vállalkozásba.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, c. 16.

- 1 Bernardino Tagliapietra gróf, Szebenikó kapitánya.
- 2 Ma: Šibenik, a Krka folyó torkolatánál, az Adriai-tenger partán fekvő város Horvátországban. Régi magyar neve Szebenikó.
- 3 Juraj Tardić szebenikói kanonok, Murat Tardić testvére, emiatt a szebenikói kapitányok állandó hírszerzője. Szolgálatiért cserébe Velence kijárta számára 1531-ben, hogy az azóta lerombolt szebenikói Szent Miklós bencés kolostor apátja legyen, melynek helyén ma az azonos nevű erőd található.
- 4 Murat Tardić bég (†1544), gyermekkorában elfogott és iszlám hitre térített szebenikói származású katonatiszt. Tardić 1537-ben elfoglalta Klisszát, majd az ezzel a központtal létesített szandzsák vezetője lett, végül pozsegai szandzsákbégeként halt meg. Annak ellenére, hogy Hüsrevv boszniai szandzsákbég bizalmasa volt, sőt halála után a Hüsrevv vagyonából tett alapítvány (*vakuf*) kezelője, rendszeresen küldött ajándékokat Velencébe és nem áttalott testvérén keresztül információkat juttatni a szomszédos államnak. A Sanudo-kiadás mutatójában testvérevel együtt „Faidich” néven kereshetők.
- 5 Frangepán Bernát/Bernardin Frankopan, gróf (1453–1529).
- 6 A fordítás a *Diarii* nyomtatott kiadása alapján készült, az abból hiányzó szövegrészeket [...] jellel jelezzük. A szövegkörnyezetből kikövetkeztethető részek is szögletes zárójelbe kerülnek.
- 7 I. Szulejmán. A leggyakoribb megnevezései Sanudónál: *Turco* (a Török), *signore turco* (török szultán), *Signor* (szultán), *Signor ottoman* (oszmán szultán), *Gran Signor* (nagy szultán), *Gran Turco* (a Nagy Török), *Caesar Thurcarum* (a törökök császára), *chan Turco* (török kán), *Cesare Turco* (török császár).

Agostino da Mula jelentése
Udine, 1526. február 26. (*kivonat*)

Mely szerint az elmúlt napokban küldött egy felderítőt Salzburgig [...],¹ aki aznap ért vissza. Ő megtudta egy embertől, aki Postojnából indult, hogy Kristóf gróf a birtokain tartózkodik, és Magyarországra fog menni a királyhoz, és hogy a törökök [február] 11-én betörték Michele di Sueff² és Frangepán Bernát gróf birtokaira, elhajtottak nyolcszáz embert és rengeteg állatot [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XL, c. 884.

- 1 A magyar szempontból lényegtelen részeket, melyeket helyszűke miatt nem tudunk közölni, [...] jellel jelezzük.
- 2 Michele di Sueff horvát nemes.

Lorenzo Orio¹ jelentése

London, 1526. február 28. (*kivonat*)

Mivel levelek érkeztek Rómából és Franciaországból, a követ járt a főtisztelendő bíborosnál.² [...] Azt is mondta a bíboros, hogy a pápa³ titkos tárgyalásokat akar folytatni királyunkkal,⁴ és értesíti őt a Török készülődéséről a Magyar Királyság ellen, mondván, hogy konzisztóriumot tartott, és az ő és a bíborosok erejéhez képest segíteni is fognak. Azt is szeretné, hogy a főméltóságú angol király támogassa pénzzel Magyarországot, el is küldött neki az ottani követétől, [Burgio] bárójától⁵ érkezett leveleket. Wolsey bíboros azt mondja, hogy válaszolt Öszentségének, hogy a főtisztelendő király és maga a bíboros sem akarja kihúzni magát a segítségnyújtás alól [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, cc. 114–115.

1 Lorenzo Orio a Velencei Köztársaság angol királyhoz delegált követe.

2 Thomas Wolsey (1473 körül–1530) angol bíboros, lordkancellár (1515–1529), VIII. Henrik király legfőbb tanácsadója, York érseke (1514–1530).

3 VII. Kelemen.

4 VIII. (Tudor) Henrik (1491–1547) angol király (1509–1547).

5 Antonio Giovanni da Burgio.

Kivonat abból a levélből, amelyben egy Törökországban élő személy a mi vidékünkön élő atyafiának beszámol arról, milyen is a török kormányzás, és miként bánik azokkal az országokkal, amelyeket elfoglalt, és amely levelet nemrégiben németre fordítottak. Mindezt ezen időkben igen hasznos tudni 1526. március 1.

Jó szándékú szolgálomat ajánlom neked, kedves atyámfia, minek utána többször írtad nekem, hogy számoljak be neked, mi okból maradtam végül Törökországban, kiváltképpen kérted tőlem, hogy javaimmal menjek Németföldre, amiről azt tartod, hogy kétség kívül pénzzé tehetem német földön, ahonnan származom, valamint írtad, hogy arról is számoljak be, hányadán áll a kormányzás Törökországban, és hogy császár urunk miképp bánik alattvalóival, valamint azokkal az országokkal, amelyeket újonnan szerzett meg.

Mindezen írásaid eljutottak hozzám, mégpedig Raguzai¹ közelében adta át nekem egy jó barát. Előled mint barátom elől nem akarom eltitkolni, hogy bizonyára tudomásod van róla, hogy szüleimtől egy igen kis örökség maradt rám. Amint számodra is ismert, hosszú évekig abból a mesterségből tartottam el magam, amit ifjú koromban Ulmban² tanultam, aztán vándorlásom során eljutottam Magyarországra és onnan Törökországba. Ott összeházasodtam egy derék férfúval, akit híven szolgáltam, mégpedig oly mértékben, hogy nekem adta egyik leányát. Mivel aztán császár urunk vezíreit igen derekasán szolgáltam, kaptam bőven fizetséget, amihez hozzájött még apósom vagyonának nagy része.

Ezeket most hagyjam itt? Tudom, hogy Németföldön nem jutnék ily megélhetéshez, ráadásul nem idegeníthetem el itteni javaimat, se én, se senki más Törökországban nem dicsekedhet a javaival, hiszen mindenünk császár urunké, és a birtokos csak használja azokat. Ő vagy a vezírei kedvük szerint adhatják oda javaimat halálom után a gyermekeimnek, vagy bárki más gyermekének. Így is járnak el mind a nagyobb, mind a kisebb emberek esetében, sőt még a császár leghatalmasabb emberei vonatkozásában is. Ez az oka annak, hogy aki egyszer letelepedik Törökországban, már nem térhet vissza Németföldre. Ha pedig azzal a kérdéssel fordulsz hozzám, hogy milyenek erre felé a szokások, bizony mondom, tisztességgel meg akartam felelni, és a veszélyeket is vállalva megvizsgáltam a kérdést. Sok helyütt e miatt a kérdezősködés miatt rossz szemmel néztek rám, és nem is igen akartak megnyilvánulni előttem, aki a török szokások iránt érdeklődik, és azokat feljegyzi. Nem más, mint nagy kínszenvedés és halál jár ezért, mert ez mifelénk, ellentétben a keresztény világgal vagy Németfölddel, nem szokás. Arról nincs tudomásom, hogy a mi országunkból más országokba, amelyeket császárunk meghódított, ilyen dolgokról írt volna bárki, de mivel kérésedre már oly sokat kiderítettem, nem adom fel, hogy a zsarnokságot nyilvánosságra ne hozzam. Kérlek azonban, hogy a nevemet ne hozd nyilvánosságra, mert felétek Németföldön szabadság van, s bárcsak engem is részesítene Isten ilyen szabadságban! Mivel azonban erre semmi esélyem, türelmesnek kell lennem, és húznom az igát a hozzám hasonlókkal. Egész Törökországban fél éven belül igen magas adót kellett fizetnünk, amint azt egy a meghódítandó keresztény országok ellenében szóló rendelet kimondja, melyeket császár urunk korábban már igájába akarta hajtani. Ha ez sikerül, azt Németföldön is érezni fogják.

Urunk, a török császár s minden vezír megengedi, hogy mindenki abban higgyen, amiben akar, azzal a kikötéssel, hogy tartsa meg a vallását mindenkor magának, így se a prédikálás, se a gyülekezés nem megengedett. Háza népére vonatkozóan pedig mindenkinek ügyelnie kell arra, hogy a gyermekek a török vallásban nőjenek fel, és büszke törökök legyenek. Ha Törökországban egy idegenről feltételezik, hogy keresztény, és nem pedig a Mohamed vallását követi, akkor ellenségként kezelik és kerülik. Ennél fogva a keresztény tanítás idővel fiatalnál és idősnél egyaránt teljes mértékben kihuny és kiirtatik.

Másrészt: török területen nem fordul elő rablás, mert az ország és minden, ami benne van, és amit bárki birtokol, mind a császáré, azaz mindenki uráé, aki semmiféle rablást nem tűr el.

Harmadrészt: Olyan engedelmesség jellemzi a népet, oly kegyetlen büntetéssel élnek velük szemben, hogy például ha a császár vagy valaki az ő felhatalmazásával egy gazdag polgárhoz fordul, legyen szó bárkiről, és azt parancsolja neki, hogy hagyja el asszonyát és gyermekeit, és vonuljon el erre vagy arra a szigetre, vagy vesse a tengerbe magát, úgy neki engedelmeskednie kell, sőt önként eleget kell tennie a parancsnak. Hogy hitelt adj a szavamnak, elmondok egy példát. Nemrégiben keresztény király követsége járt császárunknál, és a császár bemutatta nekik népe engedelmisségét. A császár maga elé rendelt hat koros, ősz hajú és derék férfit, akiknek ruhátlanul, mezítelenül kellett megjelenniük előttük, mindössze egy csupasz kardot tarthattak a karjukon. Amikor a császár előtt alattvalóhoz illő alázattal földre borultak, ahogy az szokás, és

kérdezték, hogy mit kíván tőlük megtudni a császár, az mindegyiküknek megparancsolta, hogy saját kardjával szúrja le magát. Ez meg is történt, úgyhogy holtan vitték ki onnan ezeket a férfiakat. Nem kételkedem abban, hogy ennek az eseménynek a hírért az említett követség elvitte Németföldre, így te is könnyebben hitelt adhatsz nekem. Ha a császár seregében szolgál az ember, és a császári hadsereg harcba vonul, a katona pedig nem a császár dicsőségére viselkedik, akkor hamarosan az életével fizet ezért.

Ha Törökországban valaki összetűzésbe kerül másik emberrel, bármi dologról is legyen szó, a császár elé megy övele, mert ő mondja ki a végső szót. És amit a császár az egyiknek tetszése szerint odaítél, arról a másiknak le kell mondania és oda kell adnia. Súlyos vád esetén még a vezéreket is felnyársalják és felnégyelik, kegyetlenül elbánnak velük. Ily kemény kézzel bánnak el mindenkivel, akár úgy, hogy csak olyan keveset hagynak meg valakinek, amivel életben tudja magát tartani. Ilyen bánásmódban más vidéken nem lenne része. Ennek folytán nem lehet panaszra okotok a saját országotokban, mondván nincs igazság ott, ahol éltek. Hiszen nálunk sem kisebb a szerepe, sőt valójában szívem szerint azt mondanám, hogy errefelé még nagyobb szerep jut a kegynek, mint az egyenlőségnek vagy jogszerűségnek.

Mindenkinek, aki a császár uralta területen él, és elér egy bizonyos életkort, évente különadót kell fizetnie, és azt a legfőbb vezíreknek adnia.

Minden második évben minden letelepedett férfinak járadékkal együtt kell magas adót kell fizetnie a javadalmai után, mégpedig ezek egyharmadát vagy akár a felét, ahogy éppen a császárnak vagy a vezíreinek kedve tartja.

Ha valakinek adótartozása van, attól elveszik javainak a nagyobbik részét vagy az éves használatot. Ha pedig valakinek akkora tartozása van, amit nem fedeznek a javai, akkor a vezír büntetésképpen eladja egy tengeri szigetre vagy máshová, ahol aztán élete végéig tengődik és keményen dolgozik. Ha korából adódóan vagy gyengeség miatt nem tud dolgozni, a tengerbe vetik, vagy más módon fojtják vízbe, mint ahogy ezt tudják Németföldön azok, akik ezt látták vagy tudomást szereztek róla.

Továbbá a család harmadik fiát oda kell adni a császárnak, hogy a vezírek válogathassanak közülük és a császár janicsárt, azaz katonát neveljen belőle, aki lovon és gyalogosan is megállja a helyét. Ezek közül az ifjak közül többeket kiválaszt, s levágtatja hímtagját. Száz ilyenből jó, ha tíz életben marad. Ezeket azokba a házakba rendeli, ahol az asszonyait tartja. Ezeket a férfiakat eunuchnak hívják, és az a dolguk, hogy az asszonyok gondját viseljék és vigyázzanak rájuk.

Akinek kisleánya van, attól elveszik s elviszik a császár egyik palotájába a többi igen szép ifjú közé, hogy olyan célra használja őket, amilyen célból az asszonyokat is. Ez erre mifelénk nagy előkelőség jele, ugyanakkor szégyenletes szodómia és gyalázat, amely bünt ifjakkal, asszonyokkal és oktalán állatokkal egyaránt úznak, mégpedig egyfolytában, viszolygás és büntetés nélkül. Azt mondják, ennek a bűnnek az eredete Törökországban keresendő, és innen terjedt el a keresztény világ egyes helyein, ahogy azt bizonyára te is tudod.

Ha Isten vagy a sors leánygyermeket ad, akkor azt, amint valamennyire felnövekedett, be kell mutatni a császárnak vagy valamelyik vezírnek, hogy aztán bekerüljön a császár háremébe, amelyekből minden nagyobb városban van legalább egy, és ame-

lyekben több száz fiatal női személy él és áll rendelkezésre. Magam is így jártam fél évvel ezelőtt, amikor első leánygyermekeim egyikét ily módon vették el tőlem. Egy hárembe került, ahová a császár ellátogat, s kedve szerint kiválasztja egyiküket. Aki teherbe esik, azt elzavarják, és a mai napig nem tudom, hogy ezek végül hová kerülnek.

Törökországban minden férfinak annyi asszonya lehet, ahányat el tud tartani, és akinek sok asszonya van, az nagy tekintélynek örvend. Nekem csak egy asszonyom van, akitől kilenc gyermekem született. Őt annyira szeretem, hogy nem vágyom másokra, holott akadályba nem lenne. Meg is szólítottak ez oknál fogva több ízben is, de nem engedek, mivel lehetetlennek tűnik számomra, hogy több asszonnyal élve a szeretet és a jó szándék egyformán oszlana el. Ebben az országban az asszonyok a legszegényebb és leginkább megvetett teremtmények a földön. Kérjétek Istentől, óvja meg asszonyaitokat odahaza a török szokástól.

Összegezve: Többet nem tudok neked beszámolni a mifelénk uralkodó békéről és jogról, csak annyit, amennyit hallottál, mert hogy is lehetséges béke és egyenlő jog Törökországban, amikor az, ami a külső békéhez elengedhetetlen, mint amilyen a keresztény gyülekezetek és a prédikáció hirdetése, itt nem lehet gyakorlat. Amint császáruk vagy hatalmas uraink megneszelik, hogy valami hátrányukra történik, csakis mohó természetüknek megfelelően cselekszenek, és nem törődnek a tisztességgel. Így történt akkor is, amikor Szulejmán császáruk apja két fiát, vagyis császáruk serdületlen fivéreit a szeme láttára megfojtatott, egyedül abból az okból kifolyólag, mert úgy viselték magukat, hogy az apa aggódni kezdett, hogy amint felnőttek, elvitatják tőle a kormányzást. Ebből is láthatod, hogy ha az ország vezetője így jár el, milyen módon viselkedhet a többi. Egyet azonban dicsérnem kell, amit Németföldön nem tapasztaltam. Ez pedig a következő. Ha valaki, aki a törökök vallásán van, kárt szenved a harcban, kiütik a nyeregből vagy más módon megsérül, nem hagyják hátra a többiek, hanem az ellenség tüzét állva talpra állítják, és visszaültetik a nyeregbe. Aki azonban nem Mohamed vallásán van, azzal nem így bánnak, hanem mivel az ő szemükben nem számít megbízhatónak, nemcsak, hogy nem szolgálják a javát, hanem ha térdre kényszerült, földbe tiporják. Röviden ennyit mondhattam el neked arról, milyen mifelénk az élet, a kormányzás és milyenek a dolgaink. Mivel eddig nem nagyon érdeklődtek tőlem ilyesmi felől, és magam nem gondolkodtam el eddig arról, hogy miképp is vannak ezek a dolgok, hogyan zajlik a háború és miképp a kormányzás, hanem a saját tennivalóimmal törődtem, ezért mindezekről ezúttal többet nem tudok mondani.

Hogy császáruk miképp bánik azokkal az országokkal, amelyeket újabban elfoglalt, arról még beszámolok neked. Császáruk, hatalmas vezírei és seregparancsnokai ügyeltek arra, hogy az elfoglalt területeken és településeken tartós hűséget esküdjenek, olyan formán, hogy biztosan tudhassa, nem veszíti el e területeket és az ott élőket. Ha ezek a területek, vagy csak néhány közülük fellázad, akkor ezeknek veszéllyel és szerencsétlen napokkal kell számolniuk. Hogy ennek elébe menjen, és mind jobban biztosítsa magát, ahogy magad is láthatod, császár urunk az elfoglalt területeken egy ideig nyugton marad, és nem nyomul tovább, nehogy az ajtó a háta mögött becsapódjon. Tehát ha erővel foglal el egy területet vagy egy települést, akkor először is mindenkit, akit csak talál, fiatalot és időst, legyilkol, majd a saját embereivel tölti föl a helyet,

akik aztán minden veszély nélkül élhetnek ott. De ha a terület vagy a település jó szándékkal megadja magát, akkor a császár kegyelmesen fogadja ezt és biztonságot nyújt számukra, kiválasztja a férfiak legjavát, jól megfizeti őket, hogy teljes mértékben az ő akaratát teljesítsék. Ezeket a személyeket aztán a terület vagy település élére állítja, hogy vezessék azt. Ezek a vezetők aztán leverik a császár ellenségeit, vagy ha ebben kudarcot vallanak, a törökök verik le őket. Ha legyűrik a török ellenségeit, akkor azt gondolja a török, hogy ellenséggel gyűrte le az ellenségét. Ha elesnek, gyorsan talál a helyükre mást, és megint csak neki származik belőle előnye. A fiatalokat Törökországba küldik, az idősek meg hamarosan meghalnak. Vagy az is megeshet, hogy annak mintájára, hogy aki verekedni akar, könnyen talál a botot, a török ürügyet lel arra, hogy legyilkolja egy terület vagy település apraját-nagyját. Hogy megbizonyosodj a mondandóm igazáról, kevés helységet fogsz találni, ahol császáruk négy évig uralkodott, és ahol nagyobbbrészt találsz helyben születetteket. Ezen a módon alapozza meg császáruk a biztonságát, és amire szert tesz, azt megtarthatja magának.

Végezetül pedig, kedves atyámfia, nem akarom eltitkolni előled, hogy nálunk Törökországban nem kis csodálkozást keltett, hogy sok német zsoldos jött császárukhoz, mert ez se a ti javatok nem szolgálja, se nekik maguknak nem válik javukra. Azt állították, hogy nálatok háborúztak, kiismerték a ti viszonyaitokat, és most legnagyobb ellenségeitek lettek. Bár se császáruk, se a hatalmas vezírek nem hisznek nekik, minden adandó alkalommal faggatja őket a viszonyaitokról. Ha pedig már nincs erre szükség, olyan helyre küldik őket, ahonnan nem térhetnek vissza. Nincs kétségem afelől, hogy senki nem vitt el császáruktól nagyobb vagyont Németföldre vagy a kereszténység területére, ezért jobb lenne, ha az ilyeneket megtartanátok magatoknak, vagy ha azt akarják, hogy ellenség kaszabolja le őket, akkor jobb lenne, ha magatok ölnétek le őket, mert ez a javatokat szolgálná. Kívánom Németföldről és a kereszténységtől, hogy kerüljék és ne tűrjék a cigányokat vagy más ismeretlen személyeket, akiknek a cselekedeteit nem ismerik. Akasszák fel azokat a fára, mert ezek nem mások, mint árulók. Én, mint aki onnan származom, a kereszténységnek és a német nációnak nagyobb összefogást kívánok, mint amilyent most közöttük tapasztalni, és amilyet ismernek. Mert ha ez nem változik, akkor végük lesz. Mindezt neked, kedves atyámfia, jámbor kívánságodra elhallgatni nem akartam. Ha császáruk előrenyomulása ilyen ütemben halad, akkor rövidesen többet is meg fogsz tudni, mint amennyit elmondtam. Adná Isten, hogy idővel magam, asszonyom és gyermekeim is biztonságban Németföldre jussunk, ahol keresztény lehetnék, s nyomban jóra fordulna sorom, egyébiránt pedig legyen ahogy a gondviselés akarja. Egyedül az a fontos, hogy a lélek ne kárhozzon el. Ezért folyvást kérem Istent szívemből és igen gyakran nagy sírás közepette, hogy ebből a nyomorúságból kimenekítsen. Ezt nem akartam elhallgatni előled. A világért sem akarnám, hogy ezen levelem a török kezébe jusson, így, ha válaszolnál nekem, küldd Velencébe, onnan Perába³ Konstantinápoly közelében, ott is a kereskedők házába, majd ott fogom keresni.

Kelt, Andernopolben,⁴ 1526. március 1-jén.

Katona Tünde fordítása

Auszug eines Brieffs, 1526.

- 1 Ma: Dubrovnik, az Adriai-tenger mellett fekvő kikötőváros Horvátországban. Akkor a Magyar Koronához tartozó önálló városállam, amely éves adót fizetett az Oszmán Birodalomnak.
- 2 Német város Baden-Württemberg tartományban.
- 3 Ma: Beyoğlu, Isztambul kerülete, melyet az Aranyszarv-öböl választ el a régi városrésztől. Az itt letelepedett európai, főleg genovai és velencei kereskedők nevezték el Perának.
- 4 Ma: Edirne, a görög és bolgár határhoz közel fekvő város Nyugat-Törökországban. Régi magyar neve Drinápoly.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. március 5. *(részletek)*

A kalocsai érsek Öfőtisztelendőségének kémei azt a hírt hozták, hogy a belgrádi parancsnokságot Báli bégtől Ibrahim nagyvezír vette át, mert Báli bég már öreg s beteges, és rövidesen maga Ibrahim is Belgrádba érkezik. Mondják, hogy Báli bég megmarad Ibrahim tanácsadójának, s hogy Ibrahim nagyvezír és tiszte már Belgrádban is van, hogy átvegye a parancsnoklást. Ha Ibrahim nagyvezír valóban idejön, akkor bizonyos, hogy a törökök Magyarországot támadják meg [...].

Amióta a lengyel követ¹ itt járt, a magyar urak nagyon szeretnék a békét a törökkel. A minap Tomori lement egy szomszédos faluba, s ott találkozott Behrám csasszal,² azzal a török követtel, kit Öfelsége a király Belgrád eleste óta fogva tart, beszélt vele arról, hogy visszanyerheti szabadságát, ha kiérdepli. Levelet íratott vele a török udvarhoz arról, hogy a király békét vagy legalábbis fegyverszünetet ajánl a szultánnak, s megmondta, hogy e levélre három héten belül választ várnak a magyarok. Lajos király most nem mer követet küldeni Törökországba, s erre van is oka, ezért próbálják a lengyel király, s Behrám csasz közvetítésével megkezdeni a tárgyalásokat [...].

A kalocsai érsek megkért rá, hogy jelentsem meg Öszentségének a következőket is. Az ő egyházmegyéjében, mely Törökországgal határos, gyakran megtörténik, hogy a törökök asszonyokat is elhurcolnak fogságba, hogy otthon feleségül vegyék őket. Ezeket az asszonyokat magyar férjük nem tudja többé visszahozni, mert a törökök semmi pénzért nem engedik vissza a magyar asszonyokat, úgyhogy hozzátartozóik néha még azt sem tudják meg, hogy hol vannak, sem pedig hírt nem tudnak felőlük szerezni; másokról viszont tudják, hogy hol vannak, s a török ki is adná őket, de rokonaik vagy férjük oly szegények, hogy nem tudják a váltságdíjat megfizetni. Ezeknek a fogoly asszonyoknak magyar ura még fiatal, s panaszkodik, hogy nem tud feleség nélkül élni, éppígy az asszonyok, kiknek uruk esett a törökök fogságába. Öfőtisztelendősége, mint ez emberek lelkipásztora, nem akar helytelen dolgot cselekedni, s nem akarja megengedni, hogy az így özvegyiségre jutott házaspárok újból házasságot kössenek, mert ez tiltott dolog, jóllehet a plébánosok már megkötöttek egypár ilyen házasságot. Ezért a Szentszéktől kér tanácsot, s aszerint fog cselekedni, amint Róma határoz.

Elmentem a királyi tanácsba, hol Öfelségeik s az összes magyar és cseh tanácsosok jelen voltak, s felolvastam Öszentsége brevét, melyben V. Károly német-római császárt Magyarország megsegítésére inti. Mindenki meg volt tőle hatva, és valamennyi jelenlevő könnyezett. Én arra buzdítottam őket, hogy lássanak végre komolyan a véde-

lemhez, s valóban egyiküket-másikukat Őszentsége útmutatása igen felbuzdította, s remélem is, hogy végre-valahára már a tettek mezejére lépnek a sok beszéd helyett. Válaszukban nagyon dicsérték Őszentségét, s köszönték atyai gondoskodását; mondták, hogy többet tesz Magyarországért, mint amennyit a király és az ország remélni mert [...]. Őfelségeik most levelet írnak az összes keresztény fejedelmekhez Őszentsége levele mintájára [...]. A király követeket is küld e fejedelmekhez, elsősorban V. Károly császárhoz, igaz, hogy nincs elég pénze ahhoz, hogy e követeket valami fényesen léptesse fel, hanem csak ahogyan tőle telik. Egyelőre pedig erősítetik a végeket, és Gyümölcstől Boldogasszony napjára³ az összes bárók és főpapok bandériumai a végeken lesznek, úgyhogy nem kell tartani rablóportyázásoktól. A horvát bán bán betöltése is eldőlt: új bánok Korbáviai János gróf⁴ és Perényi Péter⁵ lesznek, ez utóbbi előkelő úr, nagy nemzetségből származik, fiatal, igen bátor és igen tehetséges; csak egy kicsit kegyetlen, de reméljük, a korral s magas állásában majd lehiggad [...]. A temesi ispánságban is változás lesz. Úgy tervezik, hogy a régi és új nádor: Báthori István⁶ és Werbőczy⁷ összebékítésére ezt a méltóságot Báthorinak adják, s a mostani temesi ispánt más, de méltó helyre helyezik át, ahol jobb szolgálatokat tehet Őfelségének, a királynak. Mind e dolgokat, remélem, még e héten elintézik, s úgy látom, a jóakarát megvan erre bennük, s akkor remélhetem, hogy a végek megfelelően el lesznek látva a fenyegető háborúra.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 27–28.

1 Trepka András.

2 Behrám császár, I. Szulejmán török szultán követe, 1520-ban érkezett Budára, ahol a tárgyalások elodázása végett fogságba vetették, ami *casus belli*t szolgáltatót az 1521. évi török támadáshoz.

3 Március 25.

4 Korbáviai/Karlovics (Torquatus) János (†1531) dalmát-horvát vicebán (1512), dalmát-horvát-szlavón bán (1521–1524).

5 Perényi Péter, terebesi (1502–1548), koronaőr (1519–1529), abaúji örökös ispán (1519–1548), dalmát-horvát-szlavón bán (1521) és temesi ispán (1526–1527).

6 Bátori/Báthory István, ecsedi (†1530), somogyi, zalai és zarándi ispán, temesi ispán és az Alsó résznek főkapitánya (1511–1523), nádor több ízben (1519–1523, 1524–1525, 1526–1530), királyi helytartó (1522–1523), II. Lajos király egyik nevelője.

7 Werbőczy/Werbőczy István (1458–1541) jogász és diplomata, erdélyi vajdai ítélőmester (1502–1515), országbírói ítélőmester (1502–1515), személynök (1515–1525), nádor (1525–1526).

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. március 17. *(részletek)*

Legutóbbi levelemben már megírtam, hogy Brodarics István urat végre kinevezték kancellárrá, s hogy egyben megtették szerémi püspöknek is. E kinevezés után az urak sürgették a királynál új kincstartó kinevezését is, amivel talán titkos céljuk is volt, az tudniillik, hogy a király jövedelmeit ezután is ugyanazok kezeljék, akik eddig. Ezért Korlátkői Pétert,¹ Őfelsége udvarmesterét, ajánlották neki, egy olyan embert, aki semmire sem alkalmas olyan kevéssé, mint a kincstartói hivatalra. Én aztán figyelmeztet-

tem Őfelségét, hogy ne siesse el a választást, de várja meg a diétát; Őfelsége igazat adott nekem, s remélem, hogy eszerint fog cselekedni is. Ezek után sokat gondolkodtam, hogy kit lehetne kincstartóvá megtenni, aki hasznos lenne mind az országra, mind a királyra; akinek meglenne a tekintélye és bátorsága is ahhoz, hogy felemelje szavát, s hogy visszaszerezze és rendben tartsa a király minden jövedelmét. De meg kell vallanom, az ország nincs bővében ilyen férfiaknak. Sokan Thurzó Eleket² ajánlják, aki már viselte ezt a tisztséget, mikor még Campeggio bíboros itt volt, s valóban ez volna még valamennyi közt a legkevésbé rossz választás. De amióta a Fuggerekkel együtt oly súlyosan meghurcolták,³ s mert a vádaktól még most sem tudta magát egészen tisztázni, annyira elszegődött a királynéhoz,⁴ hogy talán félni lehet attól, hogy kiszabadítottuk ugyan a király jövedelmeit az egyik zsarnok kezéből, de aztán egy még hatalmasabb tirannus kezére juttattuk, tudniillik a királynééra. A királyné olyan pazarlóan költekezik, hogy nemcsak ennek az országnak, de még három másnak jövedelme sem lenne elég ahhoz, hogy kiadásait fedezzék. Thurzó annyira a királyné kegyétől függ, hogy a király jövedelméből egy fillért se tudna megtagadni a királynétól [...]. Maradna Bornemissza úr, aki becsületes és jó ember, de magas kora miatt, s mert emlékezete már gyengül, nem lenne alkalmas erre a hivatalra. Ha őt most ily nagy gonddal terhelnék meg, megrövidítenék életét, pedig az ilyen derék ember hátralevő napjait inkább meghosszabbítani kellene [...]. Az egyháziakra is lehetne gondolni, mert már viselték e hivatalt a főpapok is. Ezek közül azonban csak Tomori, a kalocsai érsek lenne, mint minden egyéb feladatra, a kincstartóságra is hivatott, mert derék ember, hűsége és becsülete kipróbált, nagy a tekintélye, a gyakorlata is megvan a királyi jövedelmek kezelésében még abból az időből, mikor Bornemissza úr volt kincstartó, s ő mellette szolgált, de legfőképp azért lenne jó ez a választás, mert a nép annyira szereti Tomorit, hogy azokat az adókat, melyeket ő kérne, nemcsak hogy megszavaznák, de be is fizetnék; mert bizony mindeddig úgy volt, hogy a sok adóból, amit megszavaztak, semmit sem lehetett behajtani. Egyszóval: ő a legalkalmasabb férfiú arra, hogy az országot rendbe szedje, mint azt Őszentsége óhajtja. De a mai napig hiába kérleltem, nem tudtam rábeszélni, hogy ezt a méltóságot elfogadja, azzal menti magát, hogy szerzetes, akinek ilyen hivatal nem való, hogy ez a teher túl nagy az ő vállaira, és sok más ilyes kifogással hárítja el magától e tisztséget. De úgy látom, hogy ha az ország kérné, és Őszentsége is ajánlaná neki, s megadná erre a lehetőséget, talán mégis vállalná. Én, aki tudom, hogy Magyarország sorsa három hivatalnok kezébe van letéve: a kancelláréba, a kincstartóéba s a nádoréba, én látom a legjobban, hogy ilyen király mellett, amilyen II. Lajos, e tisztségviselők nélkül semmi jót nem lehet csinálni. Most, hogy a kancellár kinevezésével Őszentsége megtette az első lépést az ország talpra állítására, ha a kincstartóság is derék emberrel lesz betöltve, remélhetjük, hogy a nádort is a másik kettő pártjára lehet vonni, vagy pedig más nádort lehet választani, noha a nádor tiszte főképp az igazságügy intézése, s nem a pénzügyé, s ez utóbbiban őt a többi megelőzi. A kalocsai érseknél csak egy akadálya van a kincstartóságnak: nincs meg e hivatal elfoglalásához szükséges negyven-ötvenezer aranya, hogy a végek és a királyi udvar költségeit fedezze, míg a királyi jövedelmek megint befolytak a kincstárba, de meg nem tud bánni a kereskedőkkel sem, s ha tudna is, itt oly rosszul bántak ezekkel, hogy alig

van már Magyarországon ember, kinek még vagyona lehetne. Azt hiszem, ezen úgy segíthetnénk, hogy Őszentsége a nálam levő segélypénzéből kölcsönözné Tomorinak ezt az összeget, [...] de mert ez alig van harmincezer arany [...], egy firenzei kereskedőtől kellene kölcsönöznünk [...], hiszen Tomori érsek híre és neve olyan, hogy neki szívesen kölcsönöz mindenki [...]. Ezzel a segítséggel, aztán Őszentsége biztatásaival, és ha kell, parancsával, remélem, hogy az érsek végre is elfogadná a kincstartóságot, s egészen világosan látom azt, hogy ha ez sikerül, s ha a török ez évben még békét hagy az országnak, rendbe jönnek a király és az ország pénzügyei. S ha aztán a királyi jövedelmek rendesen befolyanak, a király ezekkel a siker reményében veheti fel a harcot a török ellen.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 28–30.

- 1 Koriátkövy/Korlátsky Péter, bucsányi (†1526), komáromi ispán (1511–1526), királyi tárnok, ajtónállómester (1515–1526), az esztergomi érsekség kormányzója (1524).
- 2 Turzó/Thurzó Elek, betlenfalvi (1490 körül–1543), zólyomi ispán (1515–1524), kamarásmester (1521–1526), királyi kincstartó (1522–1523, 1524–1525, 1526) tárnokmester (1523–1526).
- 3 Az addigi szerződéseket felrúgva II. Lajos és Mária királyné 1525-ben lefoglaltatta az országban található Fugger-vagyont, s megpróbálták saját kezelésben működtetni a bányákat. Hosszú huzavona után csak 1526 tavaszán állt vissza a korábbi rend.
- 4 Habsburg Mária (1505–1558) magyar (1521–1526) és cseh (1522–1526) királyné, II. Lajos király özvegye és Németalföld helytartója (1531–1555).

Radul¹ havasalföldi vajda levele II. Lajos magyar királynak
Tirgovite, 1526. március 21. *(részlet)*

Elküldtük ezt a kiváló Bartolomeust, Legfenségesebb Nagyságtok iránt hűséges szervitorunkat némely fontos dolgainkkal kapcsolatban.² Kérjük tehát Legfenségesebb Nagyságtokat és esedezünk, hogy magát az előbb mondott Bartolomeust hallgatná meg kegyelmesen és adna neki kétségtelenül hitelt, mint nekünk. Egyébként pedig egyéb dolgában legyen a legszerencsésebb, azt kívánjuk.

Nagy Gábor fordítása

Litterae principum ad papam, 2002, 124.

- 1 V. Radul/Radu de la Afumați (†1529) havasalföldi vajda (1521–1529).
- 2 Lásd erről Burgio részletes beszámolóját 1526. március 27-i levelében.

Bernardino Tagliapietra jelentése
Szebenikó, 1526. március 24. *(kivonat)*

Mely szerint megtudta egy bizonyos Tardić György paptól, a boszniai bég testvérétől,¹ aki az említett testvérétől érkezett emberektől értesült, hogy a sereg, amelyet a török

szultán állít, Magyarország elfoglalására készül. A szultán május közepén személyesen is elindul, Budára akar menni, seregének egy részét pedig Jajca² felé küldi. Továbbá az a hír járja, hogy két parancs érkezett a nagy szultántól is a közeli törököknek, hogy álljanak készenlétben, hogy a harmadik parancsra oda lovagolhasson mindenki, ahova rendelni fogják. Továbbá ezekben a napokban a Török kétszázötven lovasa és gyalogosa támadt Frangepán Bernát birtokaira, embereket hajtottak el és károkat okoztak, visszafelé János gróf³ egy kastélyát is elfoglalták, és hatvan török meghalt, mielőtt elfoglalták volna, ami nem nagy újság. Ugyanezt megerősítette neki egy lauranai⁴ katonánk, akit a leveleiben meg is nevez, aki egy török rokonánál volt a boszniai szandzsák területén. Tőle értesült György pap, hogy erősítik Scardonát,⁵ olyan vastag falakat építenek, hogy a tetején egy szekér körbe tudjon menni, és ezer janicsár fog oda érkezni, valamint jelentős tüzérseget is ide vezényelnek. Le akarják zárni, hogy hajóval ne lehessen megközelíteni, de ez nem sikerül, ezért két oldalról egy-egy várat építenek és láncsal zárják le a folyót. Ezt ugyan a pap nem hiszi el, de jelenteni akarta. Továbbá értesült, hogy Provizza⁶ alá és más ezzel a területtel szomszédos helyekre ezer száműzött fog érkezni, hogy ott lakjanak.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, cc. 138–139.

1 Murat Tardić.

2 Ma: Jajce, az Orbász folyó partján fekvő város Bosznia-Hercegovinában. Régi magyar neve Jajca.

3 Korbáviai János.

4 Ma: Lovran, település Fiume központjától tizenöt kilométerre délnyugatra Tengermellék-Hegyvidék megyében.

5 Ma: Skradrin, a Krka folyó jobb partján fekvő város Horvátországban.

6 Ma: Prvić, dalmát sziget Szebenikótól nyugatra. Olasz neve Provicchio.

II. Lajos magyar király levele Ferdinánd ausztriai főhercegnek Buda, 1526. március 25.

Lajos, stb. Nem kételkedünk abban, hogy Fenségeteknek teljesen nyilvánvaló, mi hírlík makacsul a törököknek ellenünk való készülődéséről, s magunkkal sem hitethetjük el, hogy Fenségetek a keresztény ügy iránti egyedülálló igyekezetéhez, a veszedelmek nagyságához, az éppen azokban való közösséghez képest nem a legeslegfigyelmesebben gondoskodik róluk, de arra jutottunk, mégis meg kell tennünk, talán felesen, hogy Fenségeteket intsük, buzdítsuk, kérleljük mindazok legfigyelmesebb meggondolására, megtételére is, amelyekről ilyen időben Fenségetek gondoskodhatnak. Tegnap kaptunk levelet erdélyi vajdánktól, amelyből értesültünk arról, hogy a törökök császára teljességgel egész erejével Erdély megtámadására és elfoglalására jön, már a Dunán el is készültek a hidak, hogy azokon maga a hadsereg átvezetessék, maga a vajda ekkora veszedelmektől megrémülten esedezve kér tőlünk segédcsapatokat. Hogy mi mit vagyunk képesek teljesíteni dolgaink ennyire lesújtott állapotában, ki az, ki jobban tudja,

mint Fenségték? Nem is kételkedhetünk abban, hogy nemcsak azon az úton készül a törökök [serege] minket megtámadni, hanem minden más rész felől is. Kérve kérjük Fenségtéket mindazon kötelékre, amelyek közöttünk vannak, és a veszedelmek közöségére is, amelyek kicsivel kevésbé néznek [csak] Fenségtekre, mint mimagunkra, maga is minden dolgával, amivel képes, jönne segítségünkre, arra mind a Császári Felséget, legkedvesebb közös testvérünket, mind más fejedelmeket is buzdítana és venne rá. Most, most lenne szükség a készpénzen cseh gyalogosok fogadására és azon szükséges dolgok elrendezésére, amely dolgokkal kapcsolatban egyrészt mi az összes félnek, leginkább pedig a császár Felségnek írtunk, [másrészt] Fenségték is cselekednék úgy, minket nem csak ténykedésével és a másoknál való közbenjárásával segítene, hanem a magából is, amennyire a legnagyobb mértékben megteheti, mihamarább részeltetne. Több szóval Fenségtékkal erről azért nem tárgyalunk, mert tudjuk, hogy egyrészt a mi ebből való veszedelmünk, amiként nekünk [úgy Fenségtéknek is] nyilvánvaló, másrészt nem más a lelkülete, mint nekünk magunknak. Kívánjuk, legyen Fenségték a lehető legjobban. Budán, Virágvasárnapon, az Úr 1526. évében.

Nagy Gábor fordítása

Mohács, 2006, 30.

II. Lajos magyar király levele VIII. Henrik angol királynak Buda, 1526. március 25.

Felséges fejedelem és nagyon kedves rokonunk! Mind követek, mind levelek útján többször értesítettük méltóságodat a minket ért veszedelmekről, könyörögve kértük segítségét a közös ellenség ellen. Ám sohasem volt még nagyobb és sürgetőbb ok arra, hogy méltóságodtól segítséget kérjünk, mint éppen most. Mindenhonnan szakadatlanul arról értesülünk, hogy az ellenségnek velünk szemben akkora a serege, hogy azzal semmiképp sem lehet szembeszállni, különösen a mi meggyötört és megvert erőinkkel. Hallottuk, hogy már az első alkalommal a teljes haderejével készül megtámadni országainkat. Minthogy erőnk nem mérhető egy ekkora ellenségéhez, úgy gondoljuk, nem mondhatunk le sem méltóságod, sem bármely halandó támogatásáról. Tehát marad az a lehetőség, hogy méltóságod segítségét vegyük igénybe, aki mindig a legkészségesebb volt a kereszténység védelmében. Ezért igen nyomatékosan kérjük és a közös üdvre hivatkozunk, hogy – ha valaha, akkor most a leghathatósabban – legyen segítségére a kereszténységnek, és mielőbb küldje el nekünk a szükséges segédcsapatokat. Minthogy közelebb van a veszedelem, amely az ellenség részéről fenyeget minket, mint a tőlünk várható általános felkelés – ha egyáltalán lesz valamikor, igen bölcs dolog lenne, és ezért arra kérjük méltóságodat, tegyen meg mindent, hogy addig is, míg másképp nem segítheti ügyünket, küldjön méltóságod pénzbeli segítséget országunknak. Minél nagyobb és bőségebb segítséget tud küldeni, küldje a gyalogság toborzására, amit a leginkább toboroznunk kell. Vannak igen derék gyalogosaink, főként Cseh Ki-

ráltságunk területéről, de hiányzik a pénz a zsoldba fogadásukhoz. Küldjön tehát méltóságod nekünk lehetőségéhez mértén – ami tudomásunk szerint nem csekély – saját embere és követe útján, hogy egyrészt saját kezűleg ossza szét a pénzt a szükséges dolgokra, másrészt tanúskodjék méltóságodnak és az egész keresztény világnak mind ínségünkről, mind veszedelmeinkről. Nagyméltóságú fejedelem! Sietni kell: az ellenség közeledik, s mihelyt a tavasz barmainak legelőket kínál, kétségkívül megtámadja határainkat. Mi semmit sem mulasztunk el, amit seregeinknek megadhatunk, ezért most minden alattvalónknak országos gyűlést hirdettünk. De ha méltóságod és más fejedelmek nem segítenek, bárki könnyen beláthatja, mennyire bízhatunk a magunk erejében egy ilyen erős ellenséggel összehasonlítva. Mert ha megsemmisít minket az ellenség és összeomlunk – amitől az irgalmas Isten mentsen meg! –, gondolja el méltóságod, mit gondolnak és remélnek majd országaitokról más keresztény fejedelmek. Ezért ismételten könyörögve kérem, nem csupán a magam, hanem az egész kereszténység közös üdvére, hogy ne tegye ki méltóságod országaimat, engem, a kereszténység eme határait ily nagy szükségben, annyi veszedelemben ilyen nyílt pusztításnak, amely engem, országaimat, s a többi keresztény országot már-már fenyegeti.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 31–32.

II. Lajos Andrea Grittihez¹ írt levele Buda, 1526. március 25. (*átirat*)

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. a felséges uralkodónak, Andrea Gritti úrnak, a velenceiek dózséjának, legkedvesebb barátunknak és szövetségesünknek jó egészséget és minden jót kíván. Felséges uralkodó, legkedvesebb barátunk és szövetségesünk, feleslegesnek tartjuk felidézni, hogy mennyi szükség és kapcsolat van, amely minket ezzel a ti hírneves köztársaságokkal összeköt, és hogy mely veszélyekkel állunk szemben ezekben az időkben, mivel tudjuk, hogy ez nem kevésbé ismeretes felséges uraságtok előtt, mint számunkra. Mi igen türelmetlenül vártuk az uralkodók megegyezését a közös hadjáratról, amely dolgoktól függeni látszott a mi teljes üdvösségünk. Most már megértettük, hogy Isten kegyelméből más tétetett, a közös hadjáratot pedig késő lenne várnunk, mivel ellenségünk igen közel van hozzánk és királyságunkhoz. Velük szembeszállni egyenlőtlennek érezzük magunkat, mivel az annyi éven át tartó folyamatos háborúktól kimerültünk és elgyengültünk. Elhatároztuk, hogy az uralkodóktól bármekkora pénzbeli segítséget kérünk a katonák kiállítására, akikkel mi az ellenség rohama ellen védekezni tudunk addig, ameddig meg nem lesz a közös hadjárat. Ezért hát kérjük felséges uraságtokat, hogy hírneves Szenátusával saját lehetőségeihez mértén minél előbb segítsen meg minket ebből a megfontolásból. Kiváltképpen azért, mert a mi veszélyünk a tiétekkel összefüggőnek tűnik olyannyira, hogy most semmi súlyosabb nem juthat nekünk, amely kicsivel ké-

sőbb a ti köztársaságotokra, majd az egész kereszténységre ne hatna ki. Kérjük, amekora igyekezettel csak tudjuk, hogy segítsen meg minket ebben a nagy szükségben felséges uraságtok, akinek kívánjuk, hogy éljen bőségben és boldogságban. Budán, az Úr 1526. évében virágvasárnap.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, cc. 297–298.

1 Andrea Gritti (1455–1538) velencei dózse (1523–1538).

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. március 27. *(részletek)*

Mind bizonyosabbá lesz, hogy a Nagy Török Magyarország ellen fog jönni. A kalocsai érsek írja nekem, hogy Belgrádba tizenhárom teve érkezett, megrakodva hídépítéshez való láncokkal, s már építik is nagy sietve az átkelőket, hajósok jöttek Nikápolyból,¹ hogy visszavezessenek sok hajót, melyek itt e végvidéken készültek; s a török kormány parancsot adott ki, hogy nem szabad élelmiszereket e tartományokból kivinni. Ezeken kívül egy ember is jött Tahy János² horvát bánhoz, kit egy rokona küldött, aki törökké lett, s most a boszniai pasa szolgálatában áll igen tiszteletreméltó pozícióban, éspedig azzal az üzenettel, hogy gondoskodjék magáról és övéiről, mert egészen bizonyos, hogy a török az idén betör Magyarországra, éspedig Szlavónián³ keresztül. Ez az ember maga is látta a teherhordó tevéket a hídépítéshez való láncokkal. A titeliek⁴ azt írják, hogy a török egész bizonyosan ostrom alá veszi városukat [...]. A havasalföldi vajda jelenti,⁵ hogy Nikápolynál is készítik a hidakat a törökök, s kéri, hogy Őfelsége fogadja be őt Magyarországra, s adjon neki megfelelő birtokot, amiből megélhet, másképp kénytelen lesz a törökhöz állani. Szapolyai János erdélyi vajda is küldött jelentést, az ő embere már a maga szemével látta a nikápolyi hidat. Szapolyai János vajda is bizonyosnak tartja – mint a havasalföldi –, hogy a török Erdély ellen készülődik, s ezért sietve ágyúkat és katonaságot kér a királytól.

Mind e hírekből én is azt látom, hogy a török valóban Magyarországra készül, s hogy három oldalról akar támadni: Erdély, Pétervárad⁶ és Szlavónia felől. Főtitstelen-dő uraságod tudja eddigi leveleimből és máshonnan is, hogy mily csekély erővel rendelkezik király és ország a török óriási hatalmával szemben. Az urak elhatározták, hogy a Szent György-napi⁷ diétát nem Budán tartják meg, hanem vagy Szegeden, vagy Pécsen, mégpedig úgy tervezik, hogy az urak bandériumainak fele haladék nélkül menjen a végekre, a másik fél pedig az urak vezetésével fegyveresen jelenjék meg a diétán, ellátva élelemmel és minden szükséges felszereléssel, mintha háborúba mennének. Ezenkívül minden nemesember minden tíz jobbágya után állandóan tartson fegyverben egy gyalogost mindennel felszerelve, úgyhogy az Őfelsége hívására mindig készen legyen. Az urak azt mondják, hogy a királynak is ott kell lennie, nemcsak mert ott lesz az ő egész nemessége is fegyveresen, s azt bármikor oda küldheti, ahol szükség

van rájuk, de azért is, hogy az ő jelenléte buzdítsa a magyarokat, hűségben tartsa a horvátokat (kik hol a törökkel, hol Ferdinánd osztrák főherceggel tárgyalgatnak), és félelmet keltsen az ellenségben. Hadd lássa mindenki, hogy Ófelsége kész fegyvert fogni, s megvédelmezni az országot.

Ezek a tervek igen üdvösek és szükségesek, és – szerintem – jól vannak kigondolva is, de a királyt még sem az urak, sem én nem tudtuk rávenni, hogy máshol tartsa meg az országgyűlést, mint Budán.

Ófelsége mind e tervekre azt feleli, hogy szívesen fegyvert fog ő is, de be kell látniuk, hogy a Felség csakis fejedelemhez méltóan: egész udvarával szállhat hadba, amihez legalábbis húszezer arany kell, márpedig lehetetlenség ezt az összeget ilyen rövid idő alatt előteremteni. A király ugyanis olyan szűkösen él, hogy még mindennapi élelmére is hol ettől, hol attól kell a pénzt összekérezgetnie; sőt már oda jutott, hogy nem akad többé senki, aki hitelezne neki. Én kölcsönöztem neki az Őszentsége által küldött segélypénzből ezer forintot ebben a devalvált pénzben, s máris elköltötték és megették az egészet [...]. A diétát Szent György-napra akarják kitűzni, de addig alig van még huszonnyolc nap, s nemcsak hogy a meghívókat nem küldték még szét, hanem még abban sem tudtak megegyezni, hogy hol tartsák a diétát. Talán azért nem tudnak dönteni, mert valaki titokban lebeszéli a Felséget arról, hogy az országgyűlést megtartsa, s azzal ijesztgeti, hogy a nemesség zavargásaitól jobban kell tartania, mint a töröktől, vagy mert a király valóban azt hiszi maga is, hogy nem tanácsos közéjük mennie. Ófelsége legalábbis nekem nyíltan megvallotta, hogy jobban fél ezektől a magyarországi törököktől, mint a törökországiaktól. Én megmondtam neki, hogy azért kell félnie, mert nem törődik országa dolgaival. Ő az, aki okot ad belső ellenségeinek arra, hogy csakis rosszat beszéljenek róla, de ha tényleg kivonul velük, akkor teljesíti mindenkinek a kívánságát, s elhallgattatja őket. De mindeddig nem tudtam rábeszél-
ni, hogy igent mondjon, mert a királyné nyíltan ellene van ennek, s ha a királyt még rá is lehetne venni, hogy kimenjen a nemességgel a táborba, még egy kellemetlen akadály van hátra, az tudniillik, hogy ez esetben a királyné is vele akar menni. Hogy ezt hogy képzelem, azt igazán nem tudom. Szapolyai János Erdély védelmére kér katonát és pénzt a királytól, a királynak viszont egyetlen reménye, hogy majd Erdélyből szerez pénzt – , s hogy védelem dolgában hogy áll Ófelsége, azt jól tudjuk. Erre egy példát is mondhatok. A kalocsai érsek már tizenegy hónap óta egy fillért sem kapott az udvartól zsoldra, sem lovasai, sem gyalogosai, sem naszádosai számára, úgyhogy eddig barátai és egyháza pénzéből tartotta a végek katonáit. De már ezt tovább nem győzi, s feljött Budára, hogy pénzt kérjen; itt is volt néhány hétig. Azalatt, hogy itt volt, emberei egy kis portyázásra indultak, s szerencsésen elvesztették az érsek száz legjobb könnyűlovasát. Tomori pedig, mert sem pénzt, sem katonát nem tudott kikönyörögni magának, kétségbeesésében éjnek idején elutazott Budáról a király s az urak engedélye nélkül. Csak én tudtam távozásáról, s beleegyeztem, mert ez volt a kisebbik rossz, amit tehettem. Tomori Péterváradra ment, hogy megerősítse katonát és élelmet szállítson oda, s megkísérelje a várat az országgyűlés összeültéig tartani; ha már a síkot nem tudja védeni. A temesi ispánok⁸ lemondtak, s Ófelsége lemondásukat elfogadta azzal, hogy hűsvét után új embert küld le Temesvárra, ki a várat az ő nevében védje.

De húsvét⁹ már a küszöbön van, s Őfelsége még nem talált az udvarában embert, aki e tisztséget vállalná. A két horvát bán, Batthyány Ferenc¹⁰ és Tahy János, nincs helyén, a király engedelme nélkül vannak távol, s a Felség ígéri is, hogy másokat tesz helyükre, de azért még nem tette meg. A jajcai bánok¹¹ is lemondtak hivatalukról, s általában mindenütt oly nagy a kétségbeesés azért, mert nincs pénz, hogy mindenki szívesen lerázza nyakáról e terhes tisztségeket. A királyi tanácsban egész napokat fecsérelnék el azzal, hogy egymás ellen vádaskodjanak: az urak a királyt hibáztatják, amiért sem azelőtt, sem most nem hallgat tanácsaikra, a király az urakat vádolja, hogy ők adtak neki rossz tanácsokat, s hogy minden birtokát, jövedelmét nekik adományozta el, ezért nincs most semmije. De arról, hogy miképp kellene a bajokon segíteni, csak nagyon keveset vagy éppen semmit sem beszélnek. Az államnak nincs semmije, a magánosok meg nem akarnak adni, engedelmesség alig van, az urak egymástól rettegnek, a király mindenkitől; semmi előkészület, semmi rend nincs, s ami talán még rosszabb, vannak, akik nem is akarják, hogy az ország védekezzen. Hogy ilyen körülmények közt mit remélhetünk, azt elképzelheti uraságod. Én adtam a kalocsai érseknek a pápai segélypénzből ezer forintot és hatszáz aranyat, hogy abból az érsek Őszentsége nevében kétszáz könnyűlovast fogadjon fel [...]. Távozóban igen kért, hogy száz gyalogost is szereljek fel neki, ezt már meg is tettem, de nem találok embert, aki elfogadná a zsoldot ebben a rossz pénzben, és jót nem lehet szerezni. Azt is elrendeltem, hogy hozzák ide vissza az ötven hajót, melyeket a múlt évben csináltattunk Szlavóniában. Tomori érseket bíztam meg vele, hogy Őszentsége költségére vontassa őket vissza. Magamra vállaltam, hogy kijavíttatom a király egynéhány ágyúját, melyek már évek óta el vannak hanyagolva, s félredobva hevernek, de azért nincs semmi bajuk, csak hogy nem találok mesterembert, aki tudna és akarna dolgozni, s így nem hiszem, hogy lehessen az ágyúkkal valamit kezdeni. De hát lehetetlenség, hogy ily kevés pénzzel annyifelé segítsek, és más pénz itt nincsen.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 32–34.

-
- 1 Ma: Nikopol, a Duna jobb partján fekvő város Bulgáriában.
 - 2 Tahi/Tahy János (†1536) jajcai bán (1521–1522), dalmát–horvát–szlavón bán (1524).
 - 3 Szlavónia a középkorban a Száva két partján, a Kapela-hegység és a Dráva völgye között terült el, keleti határa a Verbász folyó volt. Ma Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén helyezkedik el.
 - 4 Ma: Titel, a Tisza jobb partján fekvő kisváros Szerbiában.
 - 5 V. Radul március 21-én elküldte emberét Lajos királyhoz, hogy számoljon be részletesen a török terveiről és előkészületeiről.
 - 6 Ma: Petrovaradin, a Duna jobb partján fekvő város Szerbiában.
 - 7 Április 24.
 - 8 Cibak/Czibak Imre (†1534) temesi ispán (1525–1526), illetve Ráskai Gáspár (†1552 után) temesi és nógrádi ispán (1525–1526).
 - 9 Húsvét vasárnapja 1526-ban április 1-re esett.
 - 10 Battyányi/Batthyányi Ferenc (1497–1566) pohárnokmester (1517–1526), vasi ispán (1525–1526), dalmát–horvát–szlavón bán (1525–1527).
 - 11 Gilétfi Miklós jajcai bán (1522–1527) és Szeglaki Horvát János jajcai bán (1525–1527).

Marco Foscari¹ jelentése
Róma, 1526. március 27. (*kivonat*)

Azt írja, hogy megkapta [...] -i leveleinket a konstantinápolyi hírekkel, amelyeket közölt a pápával is. Ő azt mondta, hogy tenni fognak Magyarországért, ahogy híre kelt, és ahogy máshol is megtennék. Továbbá azt mondta, hogy rövidesen szándékozik csinálni valamit. A követ megkapta a leveleinket Frangepán Kristóf grófról és a zenggi püspökről² is, és köszöni, hogy elindították az utódját,³ mert így hazatérhet [...].

Szovák Márton fordítása
SANUDO, XLI, c. 123.

-
- 1 Marco Foscari a Velencei Köztársaság pápai udvarba delegált követe 1526 márciusáig.
2 Jožefič/Jozsefics/Jozefich Ferenc (†1551) zenggi püspök (1522–1537).
3 Domenico Venier Foscari utódja a pápai udvarban.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. március 27. (*részlet*)

A királyi tanács végre elhatározta, hogy az országgyűlést Budán tartják. A tanácsban már megint heves viták folytak. Az urak tiltakoztak a király vádjai ellen, mert ők – mint mondák – mindig jó tanácsot adnak a Felségnek, s ha az ország elbukik, az nem az ő hibájuk lesz. A király viszont az urak szemrehányásai ellen tiltakozott, s kijelentette, hogy kész fegyvert fogni az ország védelmére, de ez lehetetlenség, s ezért jobb, ha Budán marad. Különben sem jött még el – szerinte – az igazi veszedelem. Mit gondol Uraságod, mi lesz majd akkor, ha a török már bennáll az országban, ha már most így vagyunk?

Bartonek Emma fordítása
Mohács, 2006, 35.

Tomori Pál kalocsai érsek levele Burgio pápai követhoz
Kalocsa, 1526. március 27.

Ebben a néhány napban, amikor mind a Királyi Felség, kegyes urunk, mind Nagyságok előtt álltunk, erőnkhez képest hevesen is, igyekvően is kértük, hogy király Őfelsége, nehogy a végvárak, amelyek mindenfelől eléggé súlyos veszedelemben vannak, a mi korunkban tétessenek próbára, ellátásukról és hiányosságukról a megfelelő időben ke-

gyesen gondoskodjék. Mi valóban, amiként Nagyságtoknak igen-igen jól ismert, azok biztos őrzését, a róluk való köteles és serény gondoskodást illetően teljességgel semmit el nem mulasztottunk, cselekvéssel is, esedezéssel is, kezdeményezéssel is, mégis védelmükre semmit véghez nem vihettünk. Azt pedig nyilvánvaló ítélőképességgel megtanultuk, és a valóság szerint megtapasztaltuk, a terhe és a gondja mind az egész jelen hadjáratnak, mind ama végvárak védelmének, mennyire csak az egyháziak vállára bízott és tétetett rá, védelmük pedig némelyek ítélete szerint egyedül az összes egyházra tekint, amelyek a terheket hordozni nem képesek. Így hát, miután ezeket és más dolgokat mi jól meggondoltuk, senki nincs Legszentebb Urunkon kívül, aki ennek a veszedelembe jutott királyságnak segítségére siessen. Mivel mi onnan¹ üresen és teljességgel minden gondoskodás nélkül, sőt botránnyal tértünk vissza, úgy ítéltük meg, megéri a fáradságot, hogy inkább itt, kalocsai egyházunk közelében becsülettel álljunk meg, és elhatároztuk, hogy sehová azon alsó részekre (mivel olyannyira gondoskodás nélkül és felkészületlenül kényszerültünk visszatérni onnan ebben az oly szükségleti időben) le nem ereszkedünk. Egyrészt amiatt, mert nagy tartozásokat halmoztunk fel a hadinépek és ama végek megtartása érdekében, éppen ott módfelett igen sokan akadnak, akiknek tartozunk – ha ugyanis ily módon szállnánk le oda, az efféle adósságok örve alatt nem kismértékben, hogy azáltal a sajátjukat visszaszerezhessék, nyugtalanítani is, zaklatni is láttatnánk. Ha ez történnék (amiként ez kétségkívül szükségképpen megtörténik), nem tudunk a legkisebb részben sem eleget tenni nekik. Az ellenség, ha ezekről értesült, ha megismerte csekélységünket, gyengeségünket, elégtelenségünket, az ellenünk, a mieink, ama végek elleni fegyverfogásra, és erőgyűjtésre meg támadásra nagyobb alkalmat fog szerezni – és már talán szerzett is. Másrészt, mivel számunkra nyilvánvaló, hogy senki nem akadhat, aki akár rajtunk és alattvalóinkon, akiket már a vetélytársak halállal elemésztettek, akár szánakozzék és együtt érezzen velünk, vagy segítségünkre siessen. Mivel tehát mi, amiként előrebecsátottuk, ekkora teher vállalásához teljességgel egyenlőtleneknek és elégteleneknek látszunk, és mivel Őfelsége is, és az urak a személyes jelenlétünkben bíznak, bizalmasan közöltük Őfelségével, mint aki szolgálatainkat vette: bocsásson el. Arra jutottunk, hogy inkább itt a közelben élünk, tekintettel az előrebecsátottakra, mint ama végeken, hatalmas kárunkkal meg dicstelenségünkkel és veszedelmünkkel, amelyek oltalmazására sehol sem vagyunk elégségesek. Egyedül ettől a mintegy méltányos rációtól megindultan, mint a szükségstől kényszerítetten küldtük el és rendeltük Nagyságtokhoz, következőképp pedig király urunkhoz mondott kalocsai egyházunk e tisztelendő magiszterét, Török Mihály olvasókanonokot,² tudniillik a jelen levél bemutatóját, akin keresztül ezekkel kapcsolatban Nagyságtoknak, meg az előbb mondott király urunknak némely dolgokat bizalmasan tudtára adtunk. Rajta keresztül ráadásul az oly veszélyes és hatalmas szükségstől hajtottan rákényszerültünk arra is, hogy bizonyosságot tegyünk, és a jelen levél tartalmával ismertté tesszük, hogy mi, akik ekkora katonai erő fenntartásához meg az előrebecsátott hadjáratához éppen a végvárak őrzése, és a hadinépek, és minden más alkalmas segítség tekintetében teljességgel magunkra hagyattunk, a vég[vári] dolgokhoz és ügyekhez és azok védelméhez sem az erők nem elégségesek, sem pedig, mivel amaz előrebecsátott hiányosságok akadályoznak, ezenfelül erőnk nem lesz ma-

gunknak sem ismét nekifeszülni. Hogy tehát pedig [valami] jövődő baj, vagy veszedelem (amit nem akarunk és amit az isteni Felség saját mérhetetlen jóságából messze fordítson el) nekünk akárki által felszámolható, vagy ellenünk fordítható ne legyen, és hatalmas jövőbeni, közlő veszedelem okának és alkalmának ne tűnjünk, Nagyságtok magas tehetségével hatalmas tekintélyével és derekasságával magukról a végekről és a fenyegető veszedelmekről gondoskodják, és kényszerítse Őfelségét és más urakat, hogy a szükséges hadinépek és erők időben való odabocsátását rendeljék el, és gondoskodjanak arról, hogy ténykedésükkel, igyekezetükkel és figyelmükkel maguk a már mindenfelől eléggé szétmarcangolt, erejükből és minden segítségből már kifo-gyott és lecsupaszított végek sértetlenül megőrződhessenek. Nagyságtoknak a Magas-ságos e legnyomorultabb és elhanyagolt királyság szerencsés állapotáért és kormányzá-sáért fogadalom szerint sokáig őrizni méltóztassék.

Nagy Gábor fordítása

Mohács, 2006, 35–36.

1 Tudniillik Budáról.

2 Török Mihály volt a kalocsai főkáptalan török idők előtti utolsó *lectora*. Mohács után nincs több hír róla.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. március 29. *(részletek)*

Mindennap kisül valami újabb hiány a végek felszerelése körül, úgyhogy napról napra jobban elvesztem e szerencsétlen ország megmentésébe vetett reményemet.

Az egész végvidék minden kapitánya beadta lemondását a Felségnek, előttem pedig protestáltak, hogy ha a végvárak elesnek, nem az ő hibájuk lesz. A napokban a törökök Szentdemeter vára ostromába fogtak, mely a király vára, s a Száván innen fekszik. A védősereg vitézül ellenállt, még akkor is, mikor a török már lerombolta a kapukat, s már a falakra hágott. Bent a várban ötven gyalogos volt, de ezek az ostrom visszaverése után mind elmenekültek, s ha a török észreveszi, hogy odabenn mily kevés ember van, egész bizonyos, hogy újból felveszi az ostromot. Akkor aztán könnyűszerrel elfoglalják a várat, s ezzel szabad előttük az átkelés a Száván. Tomori érsek Kalocsára vonult vissza, s ezt a várost erősítgeti, a világért nem akar lemenni Péterváradra, hanem ide küldte egy embe-rét Budára, akivel átnyújtatta lemondását Őfelségének. Nekem egész határozottan meg-írta, hogy ebben a tiszteben többé nem akar szolgálni, s biztos vagyok benne, hogy most majd Rómába is megküldi lemondását az érsekségről. Szalkai esztergomi érsek vissza-utazott Esztergomba. Brodarics kancellár már hónapok óta beteg, a szeme fáj, s elég ros-szul van. Bár adná Isten, hogy minél előbb meggyógyuljon. A királynak már nincs mit ennie, s most ezüstjét tette zálogba a zsidónál,¹ mert semmi remény nincsen rá, hogy néhány nap alatt nagyobb összegre szert tegyen. Én napról napra jobban megerősödöm abban a meggyőződésben, hogy az ország helyzete kétségbeejtő. Ha már ily nagy a fejtelenség, mikor az ellenség még nincs is itten, mi lesz majd akkor, ha a kapukat dőnge-

ti. Bár adná Isten, hogy ne legyen igazam, de bizonyosnak tartom, hogy ha a török betör, az ország azonnal száz pártra szakad, s mindegyik mást fog akarni, s ha lesz is, akiben meglesz az akarat hozzá, hogy a törökkel szembeszálljon, az sem fog semmire sem menni. Egy kapitány sincs, kire a hadvezéri tisztet ruházni lehetne Tomori kivételével, s ezzel meg így bántak. Én úgy látom, hogy Pétervárad az ország legfontosabb végvára, és hogy a kalocsai érsek az ország legjelentékenyebb embere, s ezért azt ajánlom, hogy Őszentsége adja oda a nálam levő egész segélypénzt a kalocsai érseknek, aki aztán fordítsa arra, amire a legjobbnak látja [...], így legalább meg lehetne menteni ezt a végvárat. Erre a gondolatra az vezetett, hogy látom Tomori érsek kétségbeesését, mert a királytól nem kapta meg azt a negyvenezer aranyat, amire a szolgálatában álló naszádosokkal együtt szüksége lenne. Nem látok arra semmi lehetőséget, hogy a király belátható időn belül meg tudja fizetni ezt az összeget, s azt is látom, hogy Tomori nem akar visszatérni hivatálába, nem akar a végek kapitánya lenni, s aligha lehetne őt maradásra rábírní, ha kifizetnék is katonái zsoldját. A naszádosok már el is széledtek, s nem akarnak szolgálni. De mi történik, ha a naszádosok nem szolgálnak, s a Dunát szabadon hagyják a török előtt? Nem lesz a török előtt akadály Budáig.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 36–38.

-
- 1 Szerencsés (Fortunatus) Imre (†1526) alkincstartó (1520–1525). Hispániából 1492-ben elűzött, majd Magyarországon letelepedett szefárd zsidó család leszármazottja.

Lorenzo Orio jelentése

London, 1526. április 3. (*kivonat*)

Mely szerint miután megkapta Köztársaságunk a múlt hónap 2-án kelt leveleit [...]. [Thomas Wolsey] a konstantinápolyi hírekről nem mondott semmit, csak hogy a törökök talán Rómába is mehetnek, vagy Szicíliára átkelve a flottával, inkább minthogy Magyarországra menjenek. Majd azt mondta, hogy a pápa írt a törökök előkészületeiről, és hogy ez a felség hozzá fog járulni némi pénzzel a Magyarországra küldött segélyhez, hogy meg tudják magukat védeni [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, c. 226.

Ferdinánd osztrák főherceg levele VII. Kelemen pápához

Tübingen, 1526. április 7.

Krisztusban szentséges és boldog atyám és uram, mindig igen tisztelt uram, lábát csókolva a legalázatosabban ajánlom magamat. Jól tudom, hogy Szentséged előtt egyrészt

több levelemből, másrészt a Magyarországon tevékenykedő követének és másoknak a Szentségedhez írott leveleiből teljesen ismert, hogy milyen hadi készüléket tesz naponta a leghatalmasabb ellenség, a török Magyarország Felséges királya s az ő országa ellen, s hogy a tönkretételét és romlását készíti elő. Ezért most nem beszélek erről bővebben Szentségeddel, hiszen Szentséged ezekből látni fogja, hogy Magyarországról vannak új feljegyzéseim a törökökkel kapcsolatban. Csupán a legnagyobb buzgalommal és jóakarattal esdekelve arra kérem Szentségedet, hogy megszokott bölcsességével méltóztassék igen alaposan elgondolkodni a már végveszélybe sodródott Magyarország védelméről, a veszedelem nagyságáról, pásztori jóindulattal a keresztény hívek és a reá bízott nyáj iránt, és megtenni mindazt, amit ilyenkor Szentséged megtehet: Magyarországnak és a közös ügyeknek, amivel csak lehet, valódi támogatást és segítséget nyújtani, tekintélyével és közbenjárásával arra buzdítani és rávenni a többi fejedelmet és keresztény egyházunk hatalmasságait is, hogy az említett, oly nagy bajba és veszedelembbe került Felséges királyt ne hagyják el, hanem – mint illő – megfelelő segítséggel és támogatással mellé álljanak. Ha ebben Szentséged a derék embereket illetően teljesíti pásztori feladatát és az egész kereszténység közös ügyéről nyíltan határoz, örökös dicséretet és tiszteletet nyer. Alázatosan ajánlom magamat és Magyarországot újra meg újra a kegyelmébe. A Mindenható Isten őrizze meg Szentségedet sokáig boldogságban és épségben a szent egyház javára.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 38.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. április 11.

Mióta harmadikán megírtam utolsó leveletem,¹ megjelent Ófelségénél egy Allaydin² nevű rác, akit a kalocsai érsek küldött. Most menekült át Törökországból, és híreket hozott. Mint mondja, három évig híven szolgált a kalocsai érseket, és az ő házában laktak titokban az érsek által Törökországba küldött felderítők. Ez csakugyan igaz, az érsek is tanúsítja. Mostanában történt, hogy midőn az érsek két felderítője épp nála volt, hogy hiteles híreket szerezzenek a török jöveteléről, elhatározta, hogy nagy szolgálatot téve lemegy egész Konstantinápolyig, hogy meglássa és megtudakolja, mi az igazság a török jövetelével kapcsolatban. Élt is az alkalommal, ami egy szomszédjával való vitából adódott, és elindult Konstantinápoly felé. Már öt napja ment, csaknem az út felét megtette, mikor összetalálkozott Báli bég vajdájával, akit rendszeresen megbíznak azzal, hogy behajtsa a tartomány adóját a Nagy Török részére. Barátságban voltak, hát elbeszélgettek arról, miért megy Konstantinápolyba. A vajda azt mondta neki, hogy semmiképp ne menjen oda, ez hiábavaló és fölösleges kiadás lenne, mert majd a császár látogatja meg őt, és egész hónapban nála marad, úgyhogy kényelmesebben is megtudhatja, mi az igazság. „Épp most hozok a császár parancsára negyvenezer asz-

pert³ Sztepkónak,⁴ húszat neki és húszat a fiának, meg ezt a lovat, amit azért küldött neki a császár, hogy hűségesen Budára vezesse őt – ez a Sztepkó kapcsolatban áll a kalocsai érsekkel –, te pedig meglásd, megy majd a császár a te házába.” A hír hallatára úgy döntött, hogy visszafordul, s meglátja és megtudakolja, hogy igaz-e, amit Sztepkóról hallott. Vissza is tért, beszélt Sztepkóval, és látta a lovát, amiről a vajda beszélt. Sztepkó bevallotta, hogy pénzt kapott, mondván: „Én itt a szultán kezében vagyok, nem tehetek mást, mint hogy őt szolgálom, és azt teszem, amit akar. Megkérdezték tőlem – mondta Sztepkó –, melyik úton lehet a legjobban behatolni Magyarországra, vajon Erdély vagy a Szerémség felől. Én megmondtam az igazat, hogy a legjobb út a szerémségi, mert csak kétszer kell vízen átkelni, míg az erdélyi úton a hegyek és a sok víz miatt nehéz a járás. Leírták, amit mondtam, és elküldték a Nagy Töröknek.” Amíg Allaydin hazafelé ment, hogy jelentse a híreket, elfogták a kalocsai érsek egyik felderítőjét, aki tudta, hogy Allaydin az érsek szolgálatában áll, és azt is tudta, hogy mit kell jelentenie. Mivel Allaydin félt, hogy a felderítő mindent bevall, ha megkínózzák, testvérével, feleségével és értékesebb holmijával kénytelen volt átjönni Magyarországra. A Száva átkelőjénél utolérték a törökök, mindene odalett, csak az emberek menekültek meg, szám szerint tíz, de a holmija és a lovai odalettek. Ezt mondja Allaydin, én pedig a saját fülemmel hallottam tőle mindazt, amit leírtam.

Másnap a havasalföldi vajdától jött egy ember, egy másik az erdélyi vajdától, meg az erdélyi nemesség és nép követei. A szászok és székelyek követei még úton vannak. Egybehangzóan állítják, hogy a török leromboltatta a hidakat, amelyeket Nikápoly mellett éppen csak felépítettett, szám szerint hármat, és a romokból újakat csináltatott két török erődnél, Dnyeszterfehérvárnál⁵ és Kiliánál.⁶ Az egyik a Duna innenső, a másik a túlsó oldalán van, szinte a tengernél, és az egyik Moldvában található. Ezzel az volt a szándéka, hogy Moldvába megy és tetszése szerint egy vajdát állít a tartomány élére, aztán leereszkedik Erdélybe, és megostromolja Szebent,⁷ Brassót⁸ és egy másik fontos erdélyi várost. Azt mondja, hogy saját emberétől tud a török tervéről, akit két éve éppen ilyen célból tart a szultán udvarában, és nyomban kiküldte, hogy mindent alaposabban megtudjon a készülődésekről. Azt is elmondja, hogy a szultán e hó 15-én akar indulni, s nem olyan kis emberek vezetik a sereget, mint korábban, hanem Ibrahim pasa és Ajasz pasa;⁹ Ibrahim pasának már ötszáz löfegyvere van, és a sereg készen áll. Ezt mint biztos és igaz hírt jelenti a havasalföldi vajda, az erdélyi pedig megerősíti ugyanezt, továbbá pénzt, katonákat, tüzérséget kér, és azt is, hogy a király menjen Váradra s ott tartson tábori országgyűlést. Mint mondja, Erdély ugyan népes, de a nép harcra alkalmatlan és fegyvertelen, s a hosszú békeidőben elbátortalanodott. Ő nem hiszi, hogy ha nincs külső sereg, szükség esetén ki lehetne állítani ott egy olyan sereget, amely megvédené az erdélyi népet. A nép követei ugyanazt kérik, mint az erdélyi vajda, vagyis katonát, pénzt, löfegyvereket, továbbá tudni akarják, hogy Őfelsége, ha jön a török – ahogy Erdélyben tartják –, vajon személyesen hadra akar-e kelni, hogy megvédje őket vagy sem. A havasalföldi vajdának első követségekor egy királyi titkár által adtak választ, és felajánlottak neki és főurainak néhány kevésbé jelentős falut, arra az esetre, ha Magyarországra akarnak menekülni. A másiknak ugyanígy válaszoltak. A többi követnek azt felelték, hogy Őfelsége az országgyűlésen tanácskozni fog orszá-

gának lakosaival, s megteszi, amit egy jó királynak tennie kell, és szíven viseli ama tartomány üdvét.

Hogy a király Őfelsége mennyire törődik ezekkel a hírekkel, és hogyan készül a reá váró veszélyek elhárítására, azt uraságod már pontosan megérthette korábbi leveleimből. Tegnap Visegrádra ment, az innen öt mérföldre lévő mulatóhelyre, s ott vagy Esztergomban találkozni fog az esztergomi érsekkel. Ott is marad a diétáig, közben vadászattal mulat és szórakozik. Bár sokat fáradoztam, hogy itt tartsam Őfelségét, ehhez én kevés voltam. Bezártuk hát Janus templomának ajtaját, mintha a legnagyobb békességben élénk.¹⁰ Ezért van az, hogy az Őszentségének írott híreimet és az Őszentsége által a főhercegi udvarnak megírt híreket nem hiszik el – amint azt Rorario¹¹ írja –, mert úgy gondolják, hogy ha igazak lennének, biztos történne itt valami intézkedés, legalább annyi, hogy levelet írnak. Ha én arra várnék, hogy ők írják meg a bejövő híreket, akkor tizenöt napokat kellene várnom, mire elküldik a levelüket. De mivel én mindig is serény akartam lenni – ahogy más helyeken is a magam és Őszentsége becsületének kívántam használni –, serénységgel magamnak és patrónusomnak ártok. Nekem Őszentsége érdekét kell keresnem, és nem a másét, s hogy lássa, igazat mondok, elküldöm a havasalföldi vajda megbízólevelét, hivatkozásként arra a követségre, melynek szemtanúja voltam; az ott elhangzottakat pedig fentebb megírtam. Elküldöm azt a levelet is, amit a kalocsai érsek írt nekem, meg azt, amit az ő emberei írtak neki. Mindezekből tisztán láthatja uraságod a történeteket. Adja Isten, hogy az önmagukért beszélő híreket uraságod mihamarabb elhiggye.

Őfelsége a Fuggerekkel való megállapodásra és a só érkezésére várt, hogy a kalocsai érseknek és ezeknek a határoknál lévőknek¹² némi pénzt adhasson. A Fuggerek ötven-ezer dukátot¹³ fognak fizetni, ha létrejön a megállapodás – úgy tűnik, így lesz –, de a király csak tizenöt-húszezer dukát fölött fog rendelkezni, ami csak egyetlen országghatár ellátására lesz úgy ahogy elegendő. A sót szokás szerint vízen szállították, és bizonyos nemesurak, akik állítólag a vajda tisztviselői, feltartóztatták és megdézsmálták. Azt mondták, hogy a só Őfelségétől jár nekik, mind patrónusuk, mind a maguk részére, és szándékosan, kárpótlásként vettek el a király vagyonából, anélkül hogy ezzel Őfelsége vagy valaki más különösebben törődött volna. Az udvarból levelet írtak és beidézték őket, de Isten tudja, engedelmeskednek-e. Lehet, hogy most is csak az lesz, mint az elmúlt években; mert nem ez az első alkalom, hogy ugyanazok az emberek, ugyanazon a helyen és ugyanolyan okokból megállítják és fosztogatják a királyi sószállítmányokat, végül pedig semmiféle intézkedés nem történik. Így aztán nem jön a só, pedig Őfelsége szép summát remélt belőle. Egészen biztos, hogy Őfelsége nem csupán az ellenséget nem tudja feltartóztatni, ha megtámadja, de még a szokásos harcra sem tudja felkészíteni a határokat.

A morvaországi határon a pórnép körében híre ment, hogy amikor az idén bizonyos magyarok Rómába mentek bűnbocsánatért, meg nem nevezett helyen egy paraszt elvitte őket egy várba, ahol találtak egy talpraesett fiatalembert, aki így szólt hozzájuk magyarul: „Híveim, én vagyok Lajos királyotok, Ulászló fia. Akit királynak tartotok, az egy budai varga fia, mint az esztergomi érsek. Három nappal előttem született és elcserélték velem. Anyám itt neveltetett engem, és kincset is hagyott rám,

amiből visszaszerezhetem a királyságot. Nekem kell királyotokká lennem, s ennek az lesz a jele, hogy azt a Lajost, akit királynak hiszték, még ebben az évben megölik. Én leszek a királyotok, és jól foglak kormányozni titeket. Menjetelek és mondjátok el népemnek e szavakat.” Pénzt adott nekik, és útnak indította őket. Még ha ez nem is több mesénél, és ha sem valódi, sem valószínű nincs is benne, én akkor sem magát a mesét nézem, hanem azt, hogy az emberek egy ilyen mesét terjesztenek. Azt is tudom, hogy a Római Birodalomban több ízben ilyen téves hírek okoztak felfordulást, ezért nem látom haszontalannak még a szóbeszédet is leírni, s mert azt is látom, hogy ennyi rendetlenség és gondatlanság egy napon akkora szörnyeteget szül, hogy Isten mentsen tőle.

Trencsén, az erdélyi vajda városa mellett találkozik a vajda testvére,¹⁴ a csehországi Persten¹⁵ testvére, aki Morvaországban van és gyaníthatóan az ország megszerzésére pályázik, a sziléziai Frigyes¹⁶ herceg, ez a rossz lutheránus, aki meg akarja szerezni a hercegséget, és más hercegek és urak. Színleg valami vitás ügyük elsimítására gyűltek össze, de gyanítható, hogy fontosabb dologról tárgyalnak; már csak azért is, mert Brandenbúrgi György¹⁷ őgróf is velük van, a királyné Őfelsége pedig levelet írt, hogy megtudja, miről tárgyalnak. Ha ezek valamiben ártani akarnak, nyilván nem lesz nehéz a maguk oldalára állítaniuk György őgróft, vagy a tudtán kívül ártaniuk.

Van itt egy Cibak Imre nevű magyar, aki derék férfiú, jó kapitány és igazán erényes ember. Mint mondja, csendes fogadalmat tett, hogy belép az obszerváns ferencesek rendjébe, de aztán a király kapitányaként a székelyek ellen kellett mennie – akik megtagadták az engedelmességet a királynak –, és megküzdött velük. Ő győzött, és sokan meghaltak. Majd többször küzdött a török ellen is, és megölt néhány embert. Ilyen és ehhez hasonló akadályok miatt késett fogadalma teljesítésével, de főleg amiatt, hogy a fejét valami betegség gyötri. Azt mondja, néha tíz nap is eltelik anélkül, hogy álom jönne a szemére. Ezen akadály miatt mégse állna be szerzetesnek, és kéri, hogy mentse fel fogadalma alól; de meg amiatt is, hogy ha kigyógyulna ebből a bajból, és már nem kellene katonaként szolgálnia Őfelségét, szeretné felvenni a papi rendeket. Azért is kéri tehát a felmentést, hogy felvehesse a papi rendeket, még ha embert is ölt: ezt ugyanis a törökkel és az uruk ellen lázadó alattvalókkal szembeni igazságos háborúban tette,¹⁸ itt pedig kevesen vannak hozzá fogható katonák, és Őfelségének nincs olyan embere, aki nála alkalmasabb lenne a hadi mesterségre és a kapitányi tisztre. Ezért jó szívvel ajánlom őt a Szentatya figyelmébe. A kalocsai érsek azon gondolkozik, hogy lemond az érsekségről meg a kapitányságról és őt állítja a maga helyére, mert annyira rátermett és jóra való ember.

Erdősi Péter fordítása

Mohács, 2006, 38–41.

1 Burgio április 3-i levele nem jelent meg még magyar nyelven.

2 Valószínűleg egy Ala ad-din nevű, muszlim hitre tért szerb volt.

3 A kis értékű oszmán ezüstpénz, az *akcse* Európában használatos neve.

4 A szövegben „Stepkone” szerepel.

- 5 Ma: Bilhorod-Dnyisztrovszkij, a Dnyeszter deltájának jobb partján fekvő város Ukrajnában.
- 6 Ma: Kijija, a Duna-delta vidékén fekvő város Ukrajnában.
- 7 Ma: Sibiu, város Romániában. Magyar neve Nagyszében.
- 8 Ma: Braşov, város Romániában. Magyar neve Brassó.
- 9 Ajasz pasa (1482–1539) nagyvezír (1536–1539), aki részt vett a magyarországi hadjáratokban.
- 10 Ianus római isten, fő szentélye a fórumon található *Ianus Geminus*, ami egy boltozatos kapu-átjáró volt. Ezt tartották a béke idején zárva, háborúkor viszont megnyitották.
- 11 Girolamo Rorario (1485–1556) itáliai humanista, apostoli nuncius (1539–1540).
- 12 Az említett vajdáknak.
- 13 A dukát arany pénzérme, amely egész Európában használatos volt. Egy dukát súlya 3,5 gramm.
- 14 Szapolyai György (†1526) szepesi gróf és örökös ispán (1499–1526), lipcsei ispán (1526). Szapolyai János testvére.
- 15 Jan z Pernštejna (1487–1548) főkincstárnok (1506–1516), később Morvaország kormányzója (1526–1528).
- 16 II. Frigyes (1480–1547) liegnitzi és briegi herceg, I. Zsigmond lengyel király sógora.
- 17 Más néven Jámbor (Hohenzollern) György (1484–1543) brandenburg-ansbachi őrgróf (1515–1543), békési, hunyadi ispán (1509–1526), varasdi ispán (1509–1524). Miután 1509-ben feleségül vette Corvin János özvegyét Frangepán Beatrixot, az ország egyik legnagyobb birtokosává vált. II. Lajos egyik nevelője.
- 18 Beszúrás „*in bellis etc.*” szerepel.

II. Lajos magyar király levele VII. Kelemen pápának

Buda, 1526. április 13.

Szentséges Atyám és Uram, legkegyelmesebb Uram, Szentséged szent lábát alázatosan csókolom és illendően ajánlom magamat. A napokban megírtam Szentségednek azokat az újdonságokat, amelyeket a törökök ellenünk való készülődéséről megtudtam. Most sokkal félelmesebbek és biztosabbak járultak ezekhez, mert legmegbízhatóbb ké-münk egészen biztosan jelenti, hogy a török császár összegyűjtve minden erejét Ázsiából és Európából, ellenünk jön, és már nemcsak azért, hogy betörjön az ország határain, vagy valamelyik tartományomat elhódítsa, vagy várat ostromoljon, hanem egyenesen arra törekszik, hogy ezt az én Magyarországomat és Budát, országom fővárosát elfoglalja. Azért ha valaha is könyörögtem azelőtt, most a legodaadóbban könyörgök Szentségedhez, hogy minden eszközzel, amivel csak rendelkezünk, nekem mielőbb segítségemre siessen. Zuhanunk, zuhanunk, Szentatyám, hacsak az Isten és Szentséged mielőbb meg nem segít. Méltóztassék Szentséged maga is mihamarabb segítséget nyújtani nekünk, és más fejedelmet is buzdítson, s sürgetsen, s bírjon rá ugyanerre. Nincs senki, aki ne látná be, hogy semmi más sem forgatja fel jobban a keresztény közösséget, mint a keresztény fejedelmek egymás közötti viszálykodása: bárcsak észhez térnének már valahára! Ha ez valaha bekövetkezik, bizton reméljük, hogy Szentséged bölcsessége és tekintélye folytán következik be, aki annyi és oly nyílt veszedelmekben, a keresztény közösség oly nyilvánvaló pusztulása közepette – könyörögve kérem – ne mulasszon el semmit, amit egy kiváló és igen bölcs főpap, sőt Krisztus helytartója megtehet és meg kell, hogy adjon. Ezekről a dolgokról, s a mi veszedelmekről sokat beszéltem Antonio Giovanni Burgio nagyságos úrral, ő majd megírja ezeket Szentségednek. Mindezeknek mégis az a lényege, hogy most nagyobb veszélyben vagyunk, mint valaha; Isten után már semmiben sem reménykedhetünk, csak

Szentségedben és a Szentszékbén. Alázatosan ajánlom magamat és üdvömet, Szentséged oltalmát kérve országaimra.

Artner Edgár és Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 42–43.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. április 14. *(részletek)*

Harmadikai levelemben,¹ ha nem tévedek, megírtam Főtisztelendő uraságodnak, milyen állapotban vannak e szánalomra méltó ország dolgai, s hogy véleményem szerint csak két orvosság segíthet rajta: az egyik, hogy a törökök mégse jönnek elfoglalni, a másik, hogy Őszentsége más fejedelmek segítségével olyan nagy pénzüsszeget küld ide, amivel már lehet kezdeni valamit. Tizenegyedikén pedig megírtam, hogy a király Őfelsége mulatni ment Visegrádra. E hó 13-án éjfélkor, gyors szekéren megérkezett a kalocsai érsek, és megbízható hírt hozott – ha hihetünk a felderítőknak, akik megírták –, arról, hogy a szultán már elindult és Buda felé tart. Ezt Őszentsége azokból a rác levelekből – illetve fordításaikból – is láthatja, amelyeket a felderítő küldött Őfelségének, meg az esztergomi és a kalocsai érseknek. Ha tehát a dolog igaz, akkor az egyik orvosság nem segít rajtunk, s nem tudom, reménykedhetünk-e a másikkban. Szép dolog, hogy megkötötték a béke² – ha lesz foganatja és ha egyetemes érvényű is lesz –, és biztosan tudom, hogy Őszentsége meg fogja tenni a tőle telhetőt, de azt nem tudom, hogy ilyen időkbén és ilyen pénzsűkében mennyit tehet. Miután a kalocsai érsek megérkezett, szombaton korán a királyhoz mentem vele, aki az érsek hívására Esztergomba távozott, és elmondván neki ezeket a híreket, rávettem, hogy még tegnap, késő este jöjjön vissza Budára. A kalocsai érseket Budán várta kapitányának második jelentése, mely szerint a török errefelé indult, engem pedig az erdélyi püspök³ jelentése, amely szerint Moldva és Erdély felé akart menni, és innen [Budáról] még egyáltalán nem gondoskodtak róluk, de nem is akarnak az országgyűlés előtt. Én azzal jeleztem Őszentsége szándékát nem csupán az ország, hanem minden főúr iránt, hogy minden eshetőségre felkészülve kiállítottam ötszáz gyalogost, és átadtam őket a kalocsai érseknek; megbeszéltem vele, hogy ezzel a sereggel lemegy Péterváradra, hogy legyen ott némi ellenállás, ha az ellenség arrafelé jön, mindaddig, amíg az országgyűlésen kiderül, miféle remény van az ország megvédelmezésére. Őfelsége tudatta ezeket a híreket a császár, Ferdinánd főherceg és a lengyel király követeivel, s az említett uralkodóknak olyan tartalmú levelet írt, amelyet uraságod az itt mellékelt levélmásolatban olvashat.

Esztergomban az ország védelméről beszéltem az érsek Őfőtisztelendőségével, aki jó szándékát és jóakarátát mutatta, s megígérte, hogy ő is küld háromszáz gyalogost Váradra, saját könnyűlovasaival és fegyvereseivel együtt. Most katonái közül száz könnyűlovás és ötven fegyveres van Váradon; a többit még nem akarta odaküldeni, ne hogy egyedül maradjon a közelgő országgyűlésen. Nemsokára meglátjuk, mit lehet

tenni ezen a diétán; habár én ettől is csak annyit várok, amennyit a korábbiakon láttam. [...] Noha Őfelsége a törökországi hírek másolatát átadta a követeknek, talán nem lesz haszontalan, ha Őszentsége is küld egy másolatot, és megemlíti, hogy az eredetije is megvan nála. De arra ügyeljen Őszentsége, hogy aki a levelet írja, elhallgassa a felderítő nevét, mert Őfelsége erre figyelmeztetett engem. Az új kancellár⁴ által titokban figyelmeztettem a királyi Felséget a főhercegnek⁵ küldött horvátországi levelekre, de hát nagy rendetlenség uralkodik el az országon, és nem lesz, aki segítsen rajta, mielőtt [...], sőt, azután se lesz senki, aki részvétet érezne iránta; Őfelsége a jelek szerint kevésbé törődik efféle dolgokkal.⁶

Van az obszerváns ferenceseknek egy ezüstkoporsójuk, ami Szent Gellért teste⁷ számára készült. A parasztháború alatt a barátok feldarabolták a koporsót, mert féltek, hogy elveszítik. Szent Gellért testét nem találják, nem tudni, hol van. Mivel az ezüstre szükség van, Őfelsége jónak látta megszerezni a koporsót. Én megszereztem, pénzt veretek belőle, s amennyi lesz, azt a kalocsai érseknek adom. Méltóztassék Őszentsége brevét írni a pesti minorita barátoknak, és mentesíteni őket ettől a koporsótól, hogy a szegedi káptalan, amely magának tulajdonítja, ne zaklassa őket. Campeggio bíboros tud erről a dologról, az ezüst pedig nagyjából kétszáz márká lesz; a koporsót a néhai királyné⁸ készítette, de nem adták át és nem is szentelték be.

Erdősi Péter fordítása

Mohács, 2006, 43–44.

1 Lásd *Relationes oratorum pontificiorum: Magyarországi pápai követek jelentése, 1524–1526*, Budapest, Franklin, 1884 (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, Ser. II., tom. I), 354–358.

2 Feltehetően az 1526. január 14-én I. Ferenc francia király és V. Károly német-római császár között kötött madridi békére utal, amely nem volt hosszú életű. I. Ferenc 1526. március 17-én semmisnek nyilvánította a szerződést, akivel VII. Kelemen pápa is szövetséget kötött V. Károllyal szemben.

3 Gosztonyi János (†1527) esztergomi érkanonok, budai prépost, királynéi titkár (1504–1506), váci püspök (1507–1509), kancellár (1508–1511), győri püspök (1509–1524), királynéi kancellár (1522–1526), erdélyi püspök (1524–1527).

4 Brodarics István.

5 Ferdinánd osztrák főherceg.

6 Burgio mondata hiányos. Megjegyzés az eredeti kiadásban: „Ez a passzus titkosírással készült.”

7 Szent Gellért püspök (980–1046) bencés szerzetes, a Csanádi egyházmegye első püspöke. Földi maradványainak nagyobbik része a Velence melletti Murano szigetére került a 14. század végén a Szűz Mária- és Szent Donát-bazilikába. Maradványai kisebbik részének – ahogyan Burgio is írja – az 1514-es parasztháborúban nyoma veszett. Az ekkor szétdarabolt ezüstkoporsót kívánta Burgio megszerezni a ferencesektől.

8 A koporsót Piast Erzsébet (1305–1380) magyar királyné készítette 1361-ben Szent Gellért püspök nagy legendája szerint.

VIII. Henrik angol király levele VII. Kelemen pápához Richmond, 1526. április 16.

Szentséges Atya, a legalázatosabban ajánlom magamat és hódolattal csókolom szent lábát. Lelkünk hatalmas fájdalmát, amely a törökök által Magyarországnak okozott

veszedelem miatt sokáig gyötört minket, igen nyomasztóan fokozta ez a mostani, ugyancsak tőlük eredő nyilvánvaló csapás, amelyről Szentséged február 8-án hozzánk címzett brevéjében nagyon alaposan beszámolt. Annál inkább fájjaljuk ezt a szerencsétlenséget, mert az egymással meghasonlott keresztény fejedelmek – mint azelőtt gyakran előfordult – nem látták előre, és minthogy messze vagyunk, egyáltalán nem a mi kezünkben van, hogy a kereszténységtől elhárítsuk a végzetes vihart. Mert mit tehetünk mi egymagunk, akiket oly nagy távolság választ el Magyarországtól, amikor azokat a fejedelmeket, akiknek a közelében zajlik mindez, alig sikerült egyesíteni. Valóban jelentéktelen az a segítség és támogatás ama ország bajának elhárításában, amit most mi nyújtunk, nemcsak a magunk, hanem a barátaink országának védelmére fordítva, s bizonytalanok vagyunk afelől, mit határoz a többi fejedelem, akikhez ez az ország közelebb fekszik, s úgy látszhat, hogy kevésbé előrelátóan cselekedtünk, és semmi-
ben sem szorítottuk vissza a törökök hatalmas készülődését. Mert bár vannak, akik a magánügyet a közügy elé helyezik, a többieket valamilyen természetes közös vágy arra ösztönzi, hogy a helyzetük megszilárdítására figyeljenek, jó okkal ügyelve arra, hogy míg mások közös ügyét védik, saját országukat ne tegyék ki veszedelmeknek s jogtalanságoknak. Egyébiránt olyan buzgalom ébredt bennünk a kereszténység iránt, hogy Szentséged igen üdvös tanácsait és az Istentől kapott buzdítást mindig a kellő jószággal fogadjuk és tiszteljük, s olyan nagy jelentőségűek a mi szemünkben, hogy semmilyen áldozatot, semmiféle veszedelmet, a saját vérünket sem fogjuk kímélni, ha azt látjuk, hogy fáradozásunk nem használ, és eredmény nélkül pazaroljuk a vallás és Krisztus ügyére, aki alaposan ismeri a szándékunkat. Ezért ha esetleg előbb kell gondoskodni a magyarokról, mint a támogatáshoz kapcsolódó hadjárat megindítható, nagyon kérjük Szentségedet, aki számára a mi hűségünk kétségkívül a legalaposabban ismert, hogy miután a többi, a törökök szándékaihoz közelebb álló fejedelmeknek a szándékait és indulatait megismerte, tudassa velünk, mennyire igaz és állhatatos az ő lelkiületük, mekkora segítséget akar mindegyikük a köznek nyújtani, mert akkor mi is oda fogjuk adni mindazt, ami egy keresztény fejedelemhez illik. Hogy mit ígérhet Szentséged nekik velünk kapcsolatban, majd bővebben kifejtik Szentséged előtt követjeink, akiknek méltóztatik majd feltétel nélkül hitelt adni.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 44–45.

Domenico Venier jelentése

Róma, 1526. április 21. *(kivonat)*

Ma a pápa tanácskozott néhány bíborossal a Magyarországról és a főhercegről érkezett hírekről, hogy a törökök bizonyosan erre az országra törnek hadjáratral három irányból: Erdélyen, Havasalföldön és Szlavónián át, és ez a király segítséget kér a pápától és a többi keresztény fejedelemtől. Úgy tűnik, a törökök hat mérföldre vannak

Nikápolytól, felkészültek, hogy hidat verjenek a Dunán és háromszáz hajójuk érkezett ezen a folyón. Ezért a pápa döntött ötvenezer dukát juttatásáról a királynak: huszonötezer dukátnyi illetéket, amelyet Rómába kellene küldenie, megtarthat, és másnap a pápa további huszonötezer dukátot küld készpénzben. [... A pápa] küldött egy lovászt a követhoz, hogy jelenjen meg előtte. Aki erre odament, a pápa pedig közölte vele a híreket Magyarországról, és hogy a [Velencei] Köztársaság segíthetne ennek a királyságnak némi pénzzel Őszentsége nevében. Erre a követ beszélt a komoly költségekről, melyeket a Köztársaság folyamatosan vállal, mégis írni fog, és kéri, hogy tartásuk titokban, hogy ír [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, cc. 223–224.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. április 25. *(részletek)*

Napról napra rosszabb hírek jönnek a török készülődéséről, de azért a mai napig nem tettek a magyarok semmit, és az Őszentsége által kiállított kétszáz könnyűlovas és ötszáz gyalogos az egyetlen előkészületük a védelemre. Ez a csapat három napon belül el is indul a végekre. A magyarok most minden reményüket a diétába vetik, mely rá akarja tenni kezét az egyházak kincsére. Ebbe én beleegyezésem nem adom ugyan, de – mert a török elleni fegyverkezésre akarják fordítani – ellene sem szólok. Nem egyezem bele azért, mert nem bízom benne, hogy a kincseket valami jó célra fogják fordítani, s tartok tőle, hogy ha a király beleegyezése nélkül viszik el az egyházak ezüstjét, akkor ennek az lesz a vége, hogy mindenükből kifosztják az egyházakat. De azért nem is tiltakozom ez ellen, mert látom, hogy valóban égető szükség van pénzre, s valóban végső veszedelem fenyegeti az országot, s ezért jobbnak látom, hogy az egyházak kincsét maguk a magyarok vigyék el, s az ország védelmére fordítsák, semmint török kézre jusson minden. Én ebben a dologban úgy fogok viselkedni, mint a békekötés dolgában: sem nem helyeslem, sem nem hibáztatom.

Őszentsége tekintse Magyarországot úgy, mintha máris elveszett volna, mert amellett, hogy ebben a hazában határtalan a rendetlenség, nincs itt meg semmi sem, ami a háborúhoz szükséges. Az egyes társadalmi osztályok közt oly nagy a gyűlölet, oly nagy az irigység, hogy ha a török szabadságot ígérne a jobbágyoknak, tartani lehetne tőle, hogy ezek fellázadnak a nemesség ellen. De ez a lázadás sokkal kegyetlenebb lenne a Dózsa-lázadásnál, mert akkor nem volt meg a jobbágyoknak az a támaszuk, amit most a török nyújtana. Viszont ha a király adna szabadságot a jobbágyoknak, féltő, hogy a nemesség fordulna el tőle [...]. Minden erőmet megfeszítettem, hogy a kalocsai érseket jól felszereljem, s végre el is tudott indulni húszezer arannyal és meglehetősen sok ruhával, amit majd szétoszt a katonaság közt, ahogy lehet. Én ötszáz gyalogost szereltem fel neki, s kifizettem zsoldjukat három hónapra, hat kocsit is adtam neki harminc-

hat ágyúval és negyven nagy prágai muskétát. Ma reggel indul Isten segítségével, szilárdan elhatározva arra, hogy megtesz az ország védelmére minden tőle telhetőt. Az országgyűlés – remélem – három-négyezer lovast fog neki adni azon kívül, amiye már van, a Száva átkelői védelmére, ha a török abból az irányból támadna [...]. A többi végvár védői is kaptak valamelyes erősítést.

Az országgyűlés igen viharosnak ígérkezik. Báthori István, kit az előbbi diéta megfosztott a nádorságtól, ötszáz lovassal jött fel, s egész évben azon fáradozott, hogy a megyék kegyét megnyerje. De Werbőczy sem aludt, s ő is sok emberrel jött a diétára. Attól félek, hogy megint úgy lesz, mint a múltkor, megint ilyen személyes érdekekkel töltik el majd az időt, s mikor végre a közügyek tárgyalására kerülne a sor, bezárják a diétát.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 45.

Tomori Pál kalocsai érsek levele II. Lajos magyar királyhoz
Szatta[?], 1526. május elején

Szent királyi Felség! Amikor a pápai gyalogosokkal megérkeztem ide, két órával ezelőtt egy ifjúval találkoztam Keserű Mihály¹ úr Valkóvár² nevű vára alatt, Bakics Pál úr és Podvinyay Tamás³ levele volt nála. Addig tartóztattam az ifjút, míg el nem értem Szatta várát,⁴ s véletlenül ideérkezett Bakics úr is, akinek – miután már megírta leveleit – egy embere érkezett Törökországból, attól az embertől, aki szent Felségednek a következő levelet küldte:

„Kedves testvérem, arra kérlek, hogy ezután ebben az ügyben ne küldj hozzám; mert amit csak megtudtam, mind megírtam a király Őfelségének és a kalocsainak.⁵ És higgyétek el, hogy nem másképp történt, mint hogy a császár György vértanú napján⁶ személyesen megindult Magyarország ellen, és neki mondja, hogy Henderaulban⁷ és Fehérvár⁸ minden hídnak és tartozéknak való fa készen van; már csak össze kell szögezni.”

Legkegyelmesebb fejedelem, ez a föld annyira megrettent, hogy nincs, aki itt merészelne maradni, ha nem jönnek mihamarabb hadak a segítségére. Szent Felséged jól tudja, mennyi néppel szálltam táborba, és akadnak itt a velem levők közt, akik azt mondják, hogy nem kellett volna ilyen kevés néppel lejönnöm, mert csak felbátorítom Felséged ellenségét.

Ezenkívül, legkegyelmesebb uram, Bakics Pál egy helységért folyamodik felesége, gyermekei és magával kihozott többi házi népe számára, hogy őket a felsőbb országrészekbe küldhesse, s ő maga még inkább és még ügyesebben lehessen itt Felséged általános szolgálatára; mert még ha birtokában volna is az a vár, amit szent Felséged neki adott, nem hagyná benne a feleségét, mivel a vár a végeken van. Magam is kérem rá Felségedet, hogy adjon neki alkalmas helyet a felesége elhelyezésére, mert nagy hűsége már abból is kitetszik, hogy itt kíván lenni; hiszen a felesége hasonlóképpen jó boszniai családból való.

Felséged gyorsan küldje vissza Ruovics Mihályt, mert a parasztok megölték a társát, és félek, hogy emberei valamennyien elmenekülnek Törökországba, ha ő nem tér vissza hamarosan.

Szent Felséged semmi módon ne engedje az országgyűlést eloszlan, hanem várják meg együttesen pünkösdi ünnepét, és gondoskodjanak a határokon levő hadinépekről, mert, mint értjük, a császár kétségkívül Felséged országa ellen jön.

Továbbá a holnapi napon eljutok a naszádosokhoz, ha fizethetek nekik; de sürgősen küldje el a naszádot Szlavóniából, és az esztergomi úr⁹ által készítettett sajkákat.

Továbbá, legkegyelmesebb fejedelem, szükségem volna ólomra és lőporra, mert biztos, hogy a császár meszet hoz magával, hogy Péterváradot alkalomadtán tüstént megerősítse. Szükség lesz rá, hogy magam benne maradjak. Szent Felséged küldje azt a kapitányt, akit küldeni szándékozik, mert itt az ideje.

Aztán, legkegyelmesebb fejedelem, Felséged egy idő óta egyáltalán nem gondoskodik úgy Bakics Pálról, ahogy rászorul, ő pedig saját költségén nem végezhet felderítést; ha a báró úr¹⁰ nem gondoskodott volna róla, nem tudom, miként lett volna eddig is.

Aztán szent Felséged válaszoljon Bakics úr kéréseire, mert nagyon elkeseredett, amióta látja, hogy Felséged semmi előkészületet sem tesz a császár ellen. Azt mondja ugyanis, hogy csak annyi embert lát itt, amennyien a császár tevéit gondozzák, mikor hadba vonul, és még ezt is szívesen látná. Azt is mondja, hogy nem lesz ez másként, míg csak meg nem érkezik a császár. Szent Felséged gondoskodjon róla, hogy ez ne érje készületlenül. Tudom, sokan mondják, hogy baráthíresztelés mindaz, amit írok; de én az igazat írom, amit a barátaimtól hallottam, vagy írásban láttam. Itt az ideje, hogy Felséged felövezze magát. Végül tartsa meg a Magasságbeli.

Vida Tivadar fordítása

Mohács, 2006, 45.

-
- 1 Keserű/Cheserius Mihály, gibárti (†1534 után) pécsi éneklőkanonok, boszniai püspök (1502–1524), fehérvári őrkanonok (1514–1524).
 - 2 Ma: Vukovár, a Duna jobb partján fekvő város Horvátországban.
 - 3 Podvinay Tamás 1525-ben a jajcai sajkások, 1527–1528 közt a dunai naszádos flotta kapitánya volt.
 - 4 Ma: Sotin, a Duna jobb partján fekvő falu Horvátországban.
 - 5 Tomori Pál.
 - 6 Április 24-én. I. Szulejmán valójában 1526. április 23-án indult el Konstantinápolyból.
 - 7 Ma: Smederevo, a Duna jobb partján, a Nagy-Morava torkolatánál fekvő város Szerbiában. Régi magyar nevén Szendrő.
 - 8 Nándorfehérvár.
 - 9 Szalkai László.
 - 10 Antonio Giovanni da Burgio.

Francesco Gonzaga jelentése
Róma, 1526. május 4. *(kivonat)*

Levelek jöttek Angliából a múlt hónap 18-áról, melyekben jelentik, hogy az angol király mindenképp kívánja, hogy egyetértés és teljes béke legyen a keresztények kö-

zött, és Őfelsége annál inkább ettől a vágytól égőnek mutatkozik, minél inkább úgy tűnik, hogy most nagyobb szükség van erre, mint valaha, annyira nagynak érződik a megmozdulás, amelyet a Török tett a magyar hadjáratra. Ezért Őfelsége úgy tűnik, hogy foglalkozik azzal, hogy megtudja az itáliai fejedelmek álláspontját arról, hogy mik a szándékaik ebben a szükséghelyzetben a császári felséggel és a legkeresztényibb királlyal¹ kapcsolatban, és még inkább, hogy általában meggyőzze őket arról, hogy a teljes együttműködés és egyetértés útján kell járni. Amennyire értem, részéről mégsem alkalmazkodik akármilyen különleges ajánlathoz, amelyre alapozni lehetne egy határozott döntést, de mindig jóakaratot és az egész kereszténység érdekei iránti egyenes szándékot sugalló szavakat használ, és részéről nem fog tétlenkedni, hogy megtegye a maga kötelességét [...].

A múlt hónap 18-áról értesülések érkeztek Magyarországról, amelyek megerősítik azt, amit a napokban itt is hallani lehet a Török mozgolódásáról, és azt mondják, hogy Ibrahim pasát már elküldték számos lóval és ágyúval, hogy induljon a tervezett hadjáratra; hogy mögötte maga a Török nagyszámú emberrel; és hogy az fog történni, amit mondanak,² ami annyira hihetetlen dolog, amennyire rettentő. Hasonlóképpen rettentő, hogy Magyarországon csak csekély előkészületet tesznek a védelemre, és minden alkalommal, amikor valamelyik másik fejedelem megtenné a kötelességét, a magyarok jó lélekkel lennének az ellenállásra, de amennyire hallani és látni lehet, kevés az előkészület a megsegítésükre és támogatásukra, hacsak az nem, amelyről jelentettem felségeteknek, hogy Szentatyánk tette ezekben a napokban.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, cc. 317–318.

1 I. (Valois) Ferenc (1494–1547) francia király (1515–1547).

2 Vagyis a magyar csapatok legyőzése.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. május 9. *(részletek)*

A kalocsai érsek azt írta a királynak, hogy egészen biztos hírek szerint a török szultán s hadserege április 24-én elindult Konstantinápolyból [...]. A magyarországi előkészületekről azonban nem írhatok egyebet, mint hogy ma van a diéta utolsó napja, s eddig az óráig az ország védelmét szóba sem hozták. Igaz ugyan, hogy az országgyűlés tagjai igen buzgók, határozottak és össze is tartanak, úgyhogy ma még szóba hozhatják a török veszedelemet, határozhatnak a szükséges védelemről, s talán tesznek is majd valamit. Az országgyűlés eleinte – mint megírtam – viharosnak ígérkezett, de miután Werbőczyt a nádorságtól megfosztották, lecsendesedtek, félretették a fegyvert, s hozzáfogtak egynémely dolog elintézéséhez, s úgy látszik, a király javára. Azután lehívták az országgyűlésre azt a zsidót,¹ kiről már annyszor írtam, s úgy látszik, ez némely úrról nem tudom, miféle „leleplezést” tett, s híresztelt el közöttük. Tegnap kevésbe múlt, hogy nem tört ki

zavargás, ma nem tudom még, hogy mi lesz. Kilencedikén végre meghozták a törvényeket valamennyi rend teljes egyetértésével, s Őfelsége már meg is erősítette azokat [...].

S hogy uraságod megértse, mi is a háttere ennek a diétának, hát elmondom, hogy a kalandosok,² akik néhány úr ellen kötötték szövetségüket, belátván, hogy az ő társaságuk csak úgy maradhat fenn, ha megnyerik maguknak a királyt is, Thurzó Elek útján egész titokban azt ajánlották a Felségnek, hogy szívesen támogatják teljes erejükkel a királyt tekintélye és hatalma visszaszerzésében, ha viszont ő pártját fogja a szövetségnek. Eleinte csak a királyné állott melléjük, de később a király Őfelsége is úgyannyira, hogy mindketten írásban kötelezték magukat arra, hogy mindig amellett lesznek, amit a kalandosok tesznek. Erre a kalandosok megígérték, hogy felszabadítják a király minden jövedelmét, s diétát tartanak a király javára. Innen van az is, hogy a király katonaságot kért ettől az országgyűléstől. A kalandosoknak az a szándékuk, hogy megfosszák hivataluktól Szalkai esztergomi érseket, Werbőczy nádort, Szapolyai erdélyi vajdát és még másokat is. Én ugyan eleinte semmit sem tudtam meg pontosabban ezekről a dolgokról, mert nagyon titokban tartották, azonban mégis neszét vettem az egésznek, s mert méltatlannak tartottam a Felséghez, hogy alattvalói pártoskodó ligáinak jóvoltából akarjon uralkodni, egész befolyással igyekeztem Őfelségét lebeszélni arról, hogy ezt a kalandos társaságot pártolja. Őfelségeik akkor valóban meg is ígérték nekem, hogy nem állanak az összeesküvők mellé, de aztán mégis azt kellett látnom, hogy nagyon is kedvében járnak a kalandosoknak. Elkövetkezett a diéta, s mikor Őfelségeik észrevették, hogy az egész országgyűlés a kalandosok hatalmában van, annál nyíltabban kezdték összeesküvésüket favorizálni, s még fiatalok lévén, mindketten szentül megbíznak mások ígéreteiben, hevesen támadták az urakat, s abban a hiedelemben voltak, hogy az alatt a tizenöt nap alatt, míg az országgyűlés tart, rendbe hozzák az országban negyven esztendő óta felgyülemlett bajokat és zavarokat. Építettek az országgyűlésen egy sereg légvárat, fogadkoztak, hogy majd megnyúzzák Werbőczyt, aki elmenekült, leteszik Szapolyait, az erdélyi vajdát, börtönbe vetik Szalkait, új adókat vetnek ki az országra, megnövelik a király jövedelmeit, és még sok más nagy tervet kovácsoltak, amelyek közül egynek-egynek megvalósítására egy egész diéta kellene. Ezeket a dolgokat beszélték meg, ezeket a terveket szőtték a kalandosok kapitányai s a király és királyné is titkos tanácskozásaikon Thurzó Elekkel, s azt hitték, hogy valóra is tudják mindezt váltani. Engem nem hívtak meg ezekre a tanácskozásokra, mégis megmondtam Őfelségeiknek nemegyszer, hogy: „Látom, Felségeitek csak még olajat öntenek a tűzre, tartok tőle, majd nagyobbra szítják fel a lángot, semmint maguk is akarnák, mert ha az urak rájönnek, hogy a játék őellenük megy, akkor ők is összefognak, s Felségeitek látják majd mindennek a kárát.” Azt felelték, hogy egyszer s mindenkorra el akarják intézni ezeket a dolgokat, s ezentúl aztán többé nem tartanak diétát komoly ok nélkül. Werbőczy úgyszintén elmenekült, a vajda ellen egy rossz szót sem szóltak, az esztergomi érsek csatlakozott a többi úrhoz, s a vége az lesz, hogy az urak saját akaratuk szerint fogják vezetni a kalandosokat akár erőszakkal, akár korrupcióval, s az országgyűlést ezután a királyi Felség lealázására s hatalma csorbítására használják fel, hiszen máris azt akarták, hogy a király mellé egypár olyan tanácsadót adjanak, akik az egész hatalmat kezükben tartják, s más ilyen terveik is voltak, amikről azonban később le-

mondtak, mert a királyt nem lehetett ezek elfogadására rábírní. Tegnap reggel aztán a király hívatta a külföldi követeket, és előttük a főpapok, bárók és nemesek részéről egy nemesember beszélt ily értelemben: Az összes rendek közös, együttes akaratból hozták ezeket a törvényeket, de amellet a király Őfelsége hatalmát teljes épségében meghagyták. Megvizsgálták a királyi jövedelmeket is, és úgy találták, hogy azokból Őfelsége bőven fedezheti minden kiadását. Kéri a Felséget, hogy éljen királyi hatalmával, s ők készségesen fognak engedelmeskedni; másképp előre is kijelentik, hogy ha valami szerencsétlenség éri az országot, az nem az ő hibájuk lesz. Azért hívtak minket, külföldi követeket, hogy tanúi legyünk ennek a nyilatkozatuknak. A király válasza az volt, hogy tudomásul veszi ezt a nyilatkozatot, s megígérte, hogy megtesz minden tőle telhetőt, de ahhoz, hogy az országot s a királyi tekintélyt megvédhesse, ahhoz pénzre van szüksége, márpedig Őfelségének nincs annyija, ami ehhez elegendő lenne. Igaz, hogy a diéta megvizsgálta a királyi jövedelmeket, de azokat sokkal magasabbnak vette, mint amilyenek a valóságban, például a budai és székesfehérvári harmincadot százezer aranyra számították, holott a valóságban alig rúg harmincezerre, s így van ez a többi jövedelemmel is. A Felség megtesz mindent, amit egyáltalán megtehet, de lehetetlenséget ne kívánjanak tőle. Ezért ő is kijelenti előttünk, külföldi követek előtt, hogy ha az országot valami szerencsétlenség éri, ezt nem lehet majd a Felség hibájául felróni. S így játszották el előttünk ezt a komédiát, hogy az alattvalók a királyra, ez meg alattvalóira hárította a felelősséget. De a törvények mind a király ellen szólnak [...]. Azt kívánják, hogy a király fogjon fegyvert bandériumával, pedig lábbelije sincs, nemhogy felszerelése a háborúra. Azért csinálták ezt az egészet, hogy majd ha valóban meglesz a baj, mindenért a királyt telessék felelőssé. Mi, követek, közbeléptünk, és röviden szónokoltunk is, aztán otthagytuk őket, és elmentünk. Jelenleg az a helyzet, hogy az urak majd mind vagy legalábbis nagyjából eltávoztak az udvarból, s otthagyták a királyt még nagyobb zavarban. Mit mondjak még, Főtisztelendő uram? Csak annyit, hogy a bizalmatlanság, gyanakvás és pártoskodás nagyobb ebben az országban, mint valaha, ahogy azt uraságod is láthatja leveleimből. A királyt meg úgy tologatják ide-oda, mintha sakkfigura volna.

Bartonek Emma fordítása

Mohács, 2006, 47–49.

1 Szerencsés Imre.

2 A kalandos szó a hónap első napját jelölő görög-latin *Kalendae* magyarítása. Erről nevezték el azokat a vallásos társaságokat, amelyek ilyenkor gyűltek egybe, s tőlük vette át a nevet a királyi hatalom megerősítésére szövetkező nemesek szerveződése.

Domenico Venier jelentése

Róma, 1526. május 9. (*kivonat*)

Mely szerint a magyarországi hírek miatt a pápa Magyarországra küld ötvenezer dukátot a királyság megsegítésére, nem mindet készpénzben, hanem ahogy más leveleiben

leírta.¹ És Őszentségével erről tárgyalva azt mondta neki a pápa: „Írj a Köztársaságnak, hogy segítse pénzzel azt a királyt!”

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, c. 324.

1 Lásd Venier április 21-i jelentését.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. május 24. *(részletek)*

Megkaptam a leveleket, melyekben főtisztelendő uraságod előadja, hogy miképpen igyekszik segíteni Őszentsége és a bíboros kollégium ezen a szerencsétlen országon. Mi mást mondhatnék erre, amivel méltóképp fejezném ki elismerésemet, mint azt, hogy Őszentsége valóban úgy cselekszik, mint a kereszténység szent és legfőbb papja, a bíboros urak pedig méltó szolgálói Őszentségének, amilyenekre régóta hiába várakoztunk, s akiket Isten küldött nekünk a kereszténység megmentésére. Adjon Isten hosszú életet és békét a Szentatyának, hogy még sok ily áldásos cselekedetet gyakorolhasson [...]. A küldött brevék és bullák közül csak azt olvastam itt fel, melyet Őszentsége a királyhoz intézett [...]. Ezzel buzdítottam a királyt, hogy vonuljon ő is személyesen hadba, a főpap és báró urakat s a nemességet pedig arra intettem, hogy vegyék ki részüket az ország védelméből, mert ez a kötelességük. Hozzátettem, hogy Őszentsége mint jó atya, aki tudja, s nem feledkezik meg róla, hogy ez az ország az ő védelme alatt áll,¹ gondoskodott még újabb segélypénzről s minden egyébről, amit csak Őszentsége az ország érdekében megtehet. És ha Őfelsége és az urak megkérik Őszentségét, s ő azt látja, hogy maga az ország is megteszi a kötelességét, akkor meg fog bízni engem azzal, hogy a már kezemben levő pénzből s abból, amit most indított útnak, segítsem Őfelségét legjobb belátásom szerint. Elmondtam, hogy megbízásom van arra is, hogy a Felségnél érdeklődjem aziránt, vajon a török közeledéséről szóló hírek igazak-e, s hogy erről jelentést tegyek Őszentségének [...]. Miután beszédem befejeztem, hosszasan tanácskoztak arról, hogy milyen választ adjanak nekem. Válaszukban először is Őfelsége s az ország minden rendei hosszasan köszöngötték Őszentségének gondoskodását. Azt mondták; hogy nagyon jól látják, és mindig is tudták, hogy csakis a pápa és a szentszék törődik Magyarországgal, nemcsak jó tanácsokat ad, s nemcsak közbenjár hazájuk érdekében a többi keresztény fejedelemnél, nemcsak erkölcsileg támogatja őket, hanem pénzzel és anyagi segítséggel is. Őfelsége és a magyar urak felajánlották magukat és az egész országot Őszentségének és a Szentszéknek minden időkre, ha szükség lesz rá. Aztán még azt is mondták, hogy Lajos király Őfelsége megszívlelte a Szentatya intelmeit és parancsait, kész is fegyvert fogni ő is, ha arra kerül a sor, és Őfelsége azt hiszi, hogy ezt valóban nem lehet most már elkerülni. S akkor majd Lajos király és az ő népe becsülettel fognak harcolni, sőt, hogy ha kell, Isten dicsőségére és az ő szent hite védelmére készek életüket is feláldozni. Az urak is azt felelték, hogy elmennek a háborúba mindnyájan, nemcsak harmadával javaiknak [...], hanem egész vagyonuk felál-

dozásával, jobbágyaikkal és az egész nemességgel követik királyukat, s megteszik kötelességüket, mint ahogy megtették őseik is. – A törökökről szóló hírekről azt üzenik, hogy Őzsentségének nincs oka azokban kételkedni. Igaz ugyan, hogy a legutóbbi napok hoztak újabb újságot is, de ezeknek [...], Őfelsége nem ad hitelt. Sokkal valószínűbb, hogy a török tényleg támadásra készül, de csak valami két hét múlva fogunk ebben világosan látni.

Szapolyai János erdélyi vajda azt írja, hogy a török visszavonta a hadsereget, hogy a janicsárok egymás ellen harcolnak, hogy a perzsa sah nagy haderővel betört Törökországba. Ő azt hiszi, hogy vagy a janicsárlázadás, vagy a perzsa támadás miatt vonták vissza a török csapatokat, de az is meglehet, hogy az egész visszavonulás csak hadicsel. Horvátországból pedig azt jelentik, hogy a szultán jósai, jobban mondva, jövődómondói, kiket pedig mindig meghallgat, valahányszor hadat vezet, azt jósták, hogy ez a hadjárat szerencsétlen lesz. A szultán állítólag ettől a jóslattól ijedt meg, ezért hívta vissza seregét, s nem is fog személyesen Magyarország ellen jönni, hanem csak egy nagyobb lovascsapatot küld be az ország kikémlésére.

Ezekkel szemben a jajcai bán² igenis találkozott ellenséggel, mikor Jajcából eljött össze is ütközött harminc török lovassal, de ő győzött, és sok foglyot ejtett. Foglyai közül az egyik török határozottan állítja, hogy a szultán az idén egész bizonyosan megtámadja Magyarországot [...]. A kalocsai érsek egy szót sem ír a vajda jó híreiről, márpedig lehetetlenség, hogy ő azon a vidéken ne hallana a török visszavonulásáról, ha ez igaz lenne. Ebben a dologban csak tizenöt-húsz nap múlva fogunk tisztán látni. Én, mint már sokszor mondtam, csak azt tudhatom, amit Őfelségének jelentenek a végekről. De jól tudom, hogy itt minden embernek oly nagy a szabadsága, úgyszólván teheti és mondhatja azt, ami neki tetszik, hogy gyakran megtörténik, hogy feljön ide valamelyik kapitány a végekről, s mert másképp nem tudná kiereszokolni a pénzt és katonát, amire szüksége van, elterjeszti itt a világ minden rémhírét, hogy megkap hassa a kért erősítést. – Bármennyire szeretném is, hogy résen legyünk. Ezek a magyar urak készek arra – mint azt már számtalanszor megírtam uraságodnak –, hogy ha kell, nagy lelkesen hadba vonuljanak, s az ellenséggel megütközzenek. Megvolna tehát a harci kedv s a bátorság, de – Isten segítse meg őket – mert tüzéségük, hadvezérek, hajók, élelmiszerkészleteik, fegyverük nincsen, nem tudják, hogy mivel is kell valójában szembenézniük, hogyan kell védekezniük, és eszükbe sem jut, hogy mindezzel törődjenek. De mindig is ilyen volt a magyarok hadviselése, mert csak tizenöt napig kell a törvény szerint fegyverben maradniuk, és csak akkor, ha a király személyesen vezeti őket. Írtak még segítségért Sziléziába, Morvaországba, Csehországba, de nem tudom, hogy lesz-e eredménye.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 49–50.

1 VII. Kelemen pápát még bíboros korában nevezte egyik elődje, X. Leó pápa (1514–1521) „Magyarország protektorának”.

2 Gilétfi Miklós vagy Szeglaki Horvát János.

Ferdinánd osztrák főherceg levele V. Károly német-római császárhoz
Speyer, 1526. május 25.

1. Nagyuram, amint azt már az előző levelemben is megírtam Felségednek, e hó 18. napján megérkeztem Speyer városába, a birodalmi gyűlésre.¹ Elkezdődött tehát, ahogy előző levelemből értesülhetett róla Felséged, annak ellenére, hogy felhatalmazott késeltetésére. Nem tudom, tart-e majd tovább is, ám ha így lesz, minden alkalmas eszközzel azon fogok munkálkodni, hogy ha lehetséges, elérjem feloszlását, lehetőleg oly módon, hogy semmi kellemetlenség vagy hátrány ne származzon belőle, valamint hogy mindenki előtt rejtve maradjon, hogy Felséged, illetve jómagam állunk a háttérben.

2. Nem kételkedem, nagyuram, hogy Itáliában lévő hadvezérei² folyamatosan tájékoztatják az ottani ügyek állásáról. Arra kértek, hogy szükség esetén én is utazzam oda hozzájuk, ám mivel Felségedtől semmiféle ilyen parancsot nem kaptam, illetve mert saját ügyeim oly igen súlyosak, hogy semmiképpen nem tennének lehetővé egy ekkora utazást – kivéve, ha Felséged mégis ideutazna –, kimentettem magam. Ezzel együtt azonban továbbra is legjobb tudásom szerint támogatni, és tanácsaimmal segíteni fogom őket. Amíg rajtam áll, ehhez tartom magam, amint erről Felséged bővebben is hallhat Salines³ révén.

3. Már értesítettem arról, nagyuram, hogy Salzburg környékén ismét fellázadtak a parasztok, akiknek a leverésére éppen most küldtünk nyolcezer gyalogost és ezer lovas katonát; ezeknek nagy részét nekem magamnak kellett kiállítanom. Gaismair kapitány,⁴ aki elmenekült Tirolból, most graubündeni⁵ és svájci területeken tűnt fel, ahol minden erejét latba vetve embereket toboroz maga köré. Úgy vélem, mindent a velenűek ösztönzésére tesz, ami igen veszedelmes: egyrészt az említett salzburgi parasztok miatt, másrészt pedig mert szomszédosak osztrák és tiroli tartományaimmal, és félok hogy az itt élő parasztok is fellázadnak és csatlakoznak hozzájuk. Ezért gondom lesz rá, hogy megelőzzük a még nagyobb bajt, és ügyelek, hogy ott ne forduljanak ilyen irányba az események, mivel tudnia kell, nagyuram, hogy ezek mindenütt ugyanazokat a nagy gáztetteket viszik véghez – nemrég értesültem például arról, hogy Frankfurt népe összegyülekezett, és portyái során már meg is támadott egy birodalmi várost, a Taber menti Rothenburgot.⁶ Másrésztől viszont attól is tartanunk kell, hogy a birodalmi városok szövetséget kötnek, és együtt szembefordulnak a nemesekkel. Ha ugyanis ez bekövetkezne – figyelembe véve Luther⁷ követőinek folyamatos terjeszkedését – egész Germániában még a mostaninál is nagyobb zűrzavar támadna, ezt pedig egyedül Felséged mihamarabbi ideutazása tudná megakadályozni. Erre az utazásra Felségednek a lehető legrövidebb időn belül sort kellene kerítenie, mind Felséged ügyeinek java (hiszen jelenléte nélkül semmit sem tudnánk elrendezni), mind a nyilvánvaló romlás és a nehézségek elkerülése érdekében. Felséged ideutazása Isten segédelmével és az így mindenütt megvalósuló rend és jó kormányzás révén, reményeim szerint, mindent javulásnak indíthat. Úgy vélem, hogy Felségednek arra kellene törekednie, hogy megnyerje és magához fűzze a svájciakat vagy egy részüket, hogy ezáltal mind az itáliai ügyeket, mind másokat könnyebben lehessen kézben tartani Felséged megérkezéséig.

Ennek érdekében kérem, küldje el hozzájuk egyik emberét, pénzzel jól ellátva, mert enélkül meglehetősen nehéz lenne bármit is elérni náluk.

4. Végül nagyuram, már beszámoltam Felségednek a magyarországi ügyek állásáról és helyzetéről, amit még részletesebben megismerhet Magyarország királyának levéléből, amelyet ezzel a levéllel együtt elküldök Felségednek. Arra kérem Felségedet, hogy viselje szíven ügyüket, és mihamarabb nyújtson nekik megfelelő segítséget, amint azt korábbi leveleimben már megírtam Felségednek, mert ennek híján a helyzet alakulhat úgy, hogy később azon kell majd munkálkodnunk, hogy az egész Magyar Királyság, utána az én osztrák tartományaim, majd végül Germánia többi része is nehogy nyomorúságra és teljes végromlásra jusson.

Novák Veronika fordítása

Mohács, 2006, 50–52.

-
- 1 Az 1526. évi birodalmi gyűlést május 1-ére hirdették meg. A magyar udvar Nádasdy Tamás (1498–1562) királyi titkárt küldte Speyerbe a török ellen korábban megígért segítség ügyében.
 - 2 Alfonso d'Avalos, Vasto márkija (1502–1546) és Antonio de Leyva (1480–1536) a lombardiai spanyol katonaság parancsnokai, illetve Charles de Lannoy (1487 körül–1527) nápolyi alkirály (1522–1527).
 - 3 Martín de Salinas (†1558 körül) Ferdinánd osztrák főherceg állandó követe (1522–1539) V. Károly mellett.
 - 4 Michael Gaismair (1490–1532) anabaptista nézeteket hirdető parasztvezér. Ferdinánd 1525-ben tárgyalás ürügyével törbe csalta és bebörtönözte, neki azonban 1526-ban sikerült megszöknie és Svájcba menekült. Később velencei zsoldban harcolt.
 - 5 Graubünden Svájc legkeletibb és egyben legnagyobb kantonja.
 - 6 Ma: Rothenburg ob der Tauber, bajor város Németországban.
 - 7 Luther Márton (1483–1546) a protestáns reformáció atyja, teológus és lelkipásztor.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. május 30.

A janicsárok lázadásáról itt sokat beszélnek, s erősen ki is színezik. Azt is beszélik, hogy a török ellen még az örmények is föllázadtak. Ezért vonta össze a szultán a hadsereget Konstantinápoly körül, s ezért reménykednek a magyarok abban, hogy idén már nem lesz háborújuk a törökkel.

Ezeket a jó híreket néhány napig el is hitte itt mindenki – egész tegnap estig, mikor futár jött Péterváradról, a kalocsai érsek megbízásából. Ez a futár – az esztergomi érsek könnyűlovasainak kapitánya – három török fogoly szökevényt s Tomori levelét hozta magával, melyben az érsek azt írja, hogy egészen bizonyos, és semmi kétség sem fér hozzá, hogy a szultán már április 24-én elindult Konstantinápolyból, s már Drinápoly-nál van egész hadseregével, mely teljes rendben vonul fel, s mintegy háromezer emberből áll. Most már az sem lehet kétséges, hogy Magyarország ellen jön, s behatol az országba oly mélyen, míg valakit talál, kivel megütközzék. Ugyanezt mesélik a menekültek is. Bakics Pál, az átpártolt rác vajda is ilyenforma újságokat kap rácországi hozzátartozóitól.

A kalocsai érsek azt tanácsolja a királynak, hogy induljon máris a végekre, s azzal bátorít mindenkit, hogy a török hadsereg csak számra nagy, de nincsen jól begyakorolva, a legénység nagyon fiatal, és nincs hadi tapasztalata, mert a törökök Rodosz szigetén (hol a johannita lovagok ellen hadakoztak)¹ s más háborúkban elvesztették katonaságuk virágát. De beszélnek azt is, hogy a törökök Belgrádban sok élelmiszert és hadi eszközt halmoztak fel. Őfelsége és a királyi tanács végre elhatározták, hogy elmennek a háborúba, s nemcsak elhatározták, de valóban el is vannak rá szánva, hogy török-szakad, elmennek. S amennyire én látom és megértem a dolgokat, én hiszem is, hogy mind elmennek katonának nagy lelkesedéssel s a legjobb felszereléssel, ahogy csak tőlük telik. – Én meg csak elnézem, hogy hogyan is fognak hát felkészülni a háborúra. Isten adjon nekik sok szerencsét a háborúhoz. Most arra gondolnak – mint már jelentettem –, hogy az egyházak pénzét is felhasználják, de még ebben sem tudnak dönteni.

A kalocsai érsek azt írja, hogy a török – úgy látszik – fel akarja építeni Szalánkemént.² Bár adná nekik Isten ezt az örült gondolatot, mert ezzel is nyernénk néhány napi haladékat. A király bizonyosnak tartja, hogy Csehországból, Morvából és Sziléziából meglehetősen segítséget fog kapni. A többi országból nem hinném, hogy jönne valami, ugyan a lengyel király és Ferdinánd főherceg követei azt mondják, hogy az ő fejedelmük is fog valamit tenni. Bornemissza úr azt hallja egy hivatalnokától, ki erdélyi birtokán szolgál, hogy a Dunán halászó hajósok Szörénynél látták, amint a törökök Nikápolyból Belgrád felé hajókat vontattak fel a Dunán, mégpedig jó sokat.

Bartoniék Emma fordítása

Mohács, 2006, 52–53.

1 Rodosz szigetét 1522 végén foglalta el I. Szulejmán a Jeruzsálemi Szent János lovagrend lovagjaitól. A lovagok szabadon elvonulhattak Szicíliába.

2 Ma: Stari Slankamen, a Duna jobb partján, a Tisza torkolatával szemben fekvő falu Szerbiában. Régi magyar neve Szalánkemén/Zalánkemén.

Domenico Venier jelentése

Róma, 1526. május 31. (*kivonat*)

Majd [a pápa] azt mondta, hogy levelek érkeztek Magyarországról is. A Török [csapat] már betört[ek] Magyarországra, a havasalföldi vajda pedig a Törökhöz ment Drinápolyba és már meg is érkezett. Így ez az ország nem tudja magát megvédeni, mire június hó letelik, a Török kezén lesz Buda [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, c. 466.

II. Lajos magyar király hadba hívó levele Sopron városához Buda, 1526. június 1.

Kedves bölcs és megfontolt híveink! Vegyétek a legteljesebb mértékben bizonyosra, hogy a török császár egész haderejével fölfegyverkezve már megindult ellenünk, hogy megtámadja és leigázza országunkat, ezért úgy határoztunk, hogy vele szemben mi is egész országunkkal és minden erőnkkel indulunk hadba Isten segítségével. S mint-hogy ily hatalmas közös veszedelmet csakis egyesült erővel lehet elhárítani, ezúton parancsoljuk meg igen szigorúan hűségteknek, örökös felségsértés terhe mellett, hogy mihelyt jelen levelünket megkaptátok, az általános felvonulásunkra küldjétek száz gyalogost két ágyúval, azaz tarackkal vagy hasonló hadiszerszámmal, továbbá elegendő lőporral és a szükséges kellékekkel, valamint lovakkal ide Budára, alkalmas időben ahhoz, hogy innen a Boldogságos Szűz Mária látogatásának ünnepére¹ Tolna városába érhessenek, ahol addigra Isten vezetésével mi is megjelenünk. Gondoskodjatok gyalogosaitok zsoldjáról, míg a hadjárat ezt szükségessé teszi, mert ettől a kötelességtől egyetlen alattvalónkat sem tudjuk s nem is akarjuk mentesíteni. Egyébként pedig tiltások meg gyalogosaitoknak, hogy a táborban és a felvonulás során bárkinek kárt okozzanak. Az élelmiszer vásárlása során pedig vegyék figyelembe a jelen levelünkhöz csatolt árjegyzéket. Ne merészeljétek tehát másként cselekedni – a korábban jelzett büntetés terhe mellett.

Az élelmiszerek folyó pénzben vagy egyenértékben értett árszabása:

Egy szántó ökör	12 forint
Hároméves borjú	2 forint
Tehén, amelynek borja van	6 forint
Meddő tehén	1 forint
Egyéves üsző	1 forint
Egyéves ökör borjú	33 dénár
Egy nőstény juh	20 dénár
Bárány	8 dénár
Csirke	1 dénár
Kappan	2 dénár
Kacsa	3 dénár
Hízott disznó	1 forint
Jó szalonna ²	1 forint
Malac	4 dénár
Egy budai pint ³ vaj	8 dénár
Egy főnek ebédre vagy vacsorára való kenyér	1 dénár
Egy véka liszt	25 dénár
Egy budai pint bor	3 dénár
Egy pint ecet	4 dénár

Egy pint sör	1 dénár
Egy véka ⁴ zab	10 dénár
Aratás után	5 dénár
Egy véka árpa	11 dénár
Egy köböl ⁵ tiszta búza	11 dénár

Aratás és szüret után a kapitányok kötelessége az éves hozam arányában megszabni az árakat.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 53–54.

1 Sárlos Boldogasszony napja július 2.

2 Az itt szereplő *lardum* szó nemcsak a szalonnát, hanem a füstöléssel tartósított egész sertést jelentheti.

3 Régi magyar űrmérték. 1 pint = 1,696 liter.

4 Főleg búza, rozs és árpa mérésére szolgáló űrmérték. A budai véka a 16. században 13,4 liter (10,07 kg).

5 Régi űrmérték. A 16. században a kassai köböl volt a legelterjedtebb, ahol 1 köböl 83 liternek és 1 centiliternek felelt meg.

Móré Fülöp¹ Andrea Grittihez írt levele
Buda, 1526 júniusában (*kivonat*)

Ír a felséges dózsénak és értesíti a Törökkel kapcsolatos hírekről, aki hatalmas erővel jön az ország ellen, hadseregével pedig három napra van Nándorfehérvártól. Ő maga elindul és székhelyére megy, ahol kétszáz nehézlovasa, [...] íjásza és [...] gyalogosa van.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 153.

1 Csulai Móré Fülöp (1476/77–1526) pécsi püspök (1523–1526), korábban több ízben a magyar király követe Velencében.

Agostino Valier¹ jelentése Francesco Grabia² értesülései alapján
Veglia,³ 1526. június 3. (*kivonatok*)

Mely szerint leveleket kapott Francesco Grabia száműzött vegliai lakostól, aki Zengben tartózkodik. Eszerint csütörtökön, Úrnapiján⁴ Kristóf gróf tizennyolcezer emberrel biztos helyen volt és a főherceg nevében egy másik kapitány tizennyolcezer emberrel, el is küldi a levelet [...].

Zengből Francesco Grabia a vegliai kormányzónak, kelt [...] napon.⁵ A múlt hónap 29-én ért oda valaki Budáról, ahonnan tíz napja indult. Azért jött, hogy kifizesse a zenggi gyalogosokat. Azt mondja, hogy bizonyos, hogy a Török a magyar vállalkozásra

indul, és a magyarok hetvenezer emberrel készülnek ellene a csatamezőn, a csehektől és a lengyelektől pedig annyi segítséget várnak, hogy kétszázezren legyenek.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, c. 651.

1 Agostino Valier Veglia tisztartója (*provizor*).

2 Francesco Grabia Zenggbe száműzött vegliai lakos.

3 Ma: Krk, a második legnagyobb területű Horvátországhoz tartozó sziget az Adriai-tengeren. A középkorban a Magyar Korona része és a Frangepánok birtoka. 1480-tól Velence fennhatósága alá került.

4 Május 31-én.

5 Június 1-én vagy 2-án.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. június 5. (*részletek*)

Tegnap kaptam a hírt, hogy a pénz, melyet Öszentsége küldött, már Bécsben van. Rög-tön jelentettem ezt Öfelségének, az esztergomi érseknek, a kancellárnak, Bornemissza úrnak s a kincstartónak, s azt határoztuk, hogy elhozzuk a pénzt Budára. Már intézkedtünk is, remélem, hogy így a pénz szerencsésen megérkezik. A kalocsai érsek naszádosai elfogtak négy ácsot, kik a török parancsából hidat akartak verni a Száván, s az érsek az egyiket ide küldte Budára szerszámaival együtt. Ez elmondta, hogy a török már csak hatnapi járásnyira van a határtól, s ugyanezt jelentik mindenünnen, úgyhogy egészen bizonyos, hogy nem telik belé több egy-két napnál, s a szultán már a határon fog állani. E hó eleje óta az ország dolgai még rosszabbra fordultak, a zűrzavar nagyobb, mint valaha, semmi tájékozódás, semmi rend, s a védelemnek még előkészítéséhez sem fogtak hozzá. Végre a Felség összehívta a tanácsot, felajánlotta, hogy kivonul az ellenség elé ő is, hogy kész kockára tenni mindenét, még életét is, csak adják meg neki a lehetőséget, hogy a harctérre mehessen. Ezért kér most tanácsosaitól segítséget és tanácsot. A király után én szólaltam fel a külföldi követek nevében. Elmondtam, hogy nekünk, idegeneknek nem az a feladatunk, hogy a királyt tanácsokkal lássuk el, hogy honnan szerezhetne pénzt, hanem az, hogy megsegítsük. Ezért már írtunk is fejedelmeknek, s reméljük, hogy a segítség meg fog érkezni. Hozzátettem még azt is, hogy engem itt már mindenki magyarnak tekint, s ezért mint magyar ember adhatok tanácsot is. Én úgy látom – mondtam –, egyetlen biztos módja van annak, hogy a Felség pénzhez jusson, s ez az adó. De én – mondám – nemcsak tanácsot akarok adni, hanem én leszek az első, aki megfizetem az adót. Felbecsülöm vagyonomat, s ezután felajánlok ötszáz aranyat. Azt mondtam nekik, hogy ezt nem az Öszentsége által küldött pénzből fizetem ki – mintha bizony volna más pénzem is, mint az. – Ha lesz csak ötvenkilenc ember, ki példamat követi – s bizonyára akad még több is –, igen könnyen ki lehet segíteni Öfelségét nehéz helyzetéből. Ezzel befejeztem beszédemet, s úgy láttam, hogy az az esztergomi érseket kissé megghatotta, úgyhogy utánam ő ajánlott fel hatezer arany értékű rezet, egy vára elzalogosítását is hatezer aranyért, s megígérte, hogy még más módon is fog szerez-

ni ugyanannyit. Összesen tehát tizennyolcezer ajánlott fel. Mások is ugyanúgy cselekedtek, ki pénzt, ki anyagot ígért, úgyhogy körülbelül harmincezer arany gyűlt össze – papíron. Ha meg is fizetik, akkor felszerelhetik a királyt a háborúra. Az esztergomi érsek még ezer jól felszerelt gyalogost is felajánlott és négyszáz nehéz- és könnyűlovast. Három-négy nap alatt majd meglátjuk, hogy mi lesz ebből [...]. A királyné eladatta egy morvaországi várát, ennek árán felfogad ötszáz nehézlovast, s a király is el akar adni egy várát. Én csak attól félek, hogy ez a segítség mind későn jön. Katonákat is várnak Csehországból, Morvából, Lengyelországból és máshonnan is, de nem tudom, hogy megjönnek-e idejében.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 54–55.

Ludovico Morello¹ levele Giovanni Francesco Contarininek²
Buda, 1526. június 11. *(részlet)*

Tudja meg uraságtok, itt bizonyosan mondják, és így is van, a Török személyesen jön Magyarország romlására végeláthatatlan seregével, ezért uram királyom a királyság főpapjaival és báróival együtt úgy döntött, hogy személyesen indul hadjáratra ellene, és reméljük, hogy Isten segedelmével Őfelsége győzelmet arat, mert túl azon, hogy érdemes, olyan szép és nagyszámú lovas- és gyalogossereget vezet, amelyhez hasonlót még errefelé király soha. Sarlós Boldogasszony napjára³ a táborban leszünk, így rendelkeztek. Mást itt nem mondanak. Ha uraságtok Velencében híreket kapna, méltóztasson értesíteni arról. Nagyon jól és kegyelemben vagyok uraimnál, a királynál és királynénál, elégedett vagyok a mostani állapotokkal, míg vissza nem kell térnem Itáliába.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 153–154.

¹ Ludovico Morello a Magyar Királyság területén működő velencei kereskedő.

² Személyét nem sikerült azonosítani. A Contarini család Velence patríciusai közé tartozott.

³ Július 2.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. június 13. *(részletek)*

Őfelsége hadi készületeiről azt írhatom, hogy az urak már mind eltávoztak az udvartól, s megegyeztek abban, hogy július másodikán megint találkoznak Őfelségével a táborban Tolnán. Ugyanezt rendelték el a megyéknek is. Őfelsége még akkor is lemegy a végekre, ha a török nem jön. Most azon fáradozunk, hogy Őfelségét – amennyire csak lehet – jól szereljük fel, de oly kevés a pénz, hogy lépten-nyomon a legnagyobb nehézségekbe ütközünk. Ami hír lesz a törökről, mind megírom, mert a mai napig – június 12-ét írunk – még a határra török nem érkezett. Mindenki azt hiszi, hogy a jövő hó

első hetében kell a török seregnek a határra érnie, s ekkorra a király is ki akar vonulni. Őfelsége csehországi szolgálából ötszáz főnyi gyalogcsapatot állít fel, s reméli, hogy később még többet is kap onnan, de ez az ötszáz már készen lesz, mikor Őfelsége elindul [...]. Tőlem is kérték, hogy állítsak még ki négyezer főnyi gyalogost, mégpedig a király indulásáig, én jól átgondoltam a dolgot, s most felszerелеk ezer gyalogost azokon felül, akiket a kalocsai érsekhez már elindítottam [...], s ha szükség lesz rá, még háromezer gyalogost toborzok, sőt, ha Őszentsége pénzéből telik, még ennél is többet. A kapitányokat már fel is fogadtam. Ha a török jön, készen találja Őszentsége katonaságát [...]. Egy szász ember, Őfelsége alattvalója, pár nappal ezelőtt Bodonyban¹ tartózkodott, Bulgária fővárosában, s meghívást kapott ebédre a török vajdához, az ottani parancsnokhoz. Mikor ebéd után már meglehetősen becsíptek, vagy mint ő mondja, jókedvük kerekedett, szóba került a török háborús készülődése is, s erre a vajda így szólt szász vendégéhez: „Mi csak azért jöttünk, hogy meglátogassunk benneteket.” A keresztény feleli: „Mi pedig nagyon várjuk már jöttötöket, mert ha ti sokan vagytok is, mi sem vagyunk éppen kevesen.” S okos ember lévén, felsorolta egymás után, hogy Őfelsége mi csoda nagy segítséget fog kapni rokonaitól, a többi keresztény fejedelmektől. De a török így válaszol: „Ez a segítség már későn érkezik. Ti nem fogjátok tudni védeni magatokat, mert magatok közt is viszálykodtok. A ti erdélyi vajdátok máris a mi pártunkon van.” „Hogyhogy – mondja a keresztény –, a vajda a ti pártotokon volna, mikor már egész katonaságával harcra készen áll Erdélyben?” A török meg viszonzá: „De bizony a vajda már ígéretet tett a Nagy Töröknek, hogy nem csatlakozik a királyhoz, hanem félreáll, s a szultánnak kezében van a vajda levele erről, rajta a vajda saját pecsétjével. Mi majd elfoglaljuk az egész országot, aztán Szapolyainak adjuk, hozzá meg feleségül adjuk a szultán lányát vagy nővérét.” Ezzel el is váltak egymástól. Ez a szász ember hazaérkezve Erdélybe, elmondott mindent Szapolyainak. De ez csak nevette, s így szólt: „Látjátok, milyen furfangos a török, miket tud kitalálni.” A szász megkérdezte a vajdától, hogy elmondhatja-e nyilvánosan azt, amit a töröktől hallott. A vajda gondolkodási időt kért, de a szász nem várta be a feleletet, feljött Budára, s mindent elmondott a királynak. Ezt a gyanút megerősíti a vajda legújabb elhatározása is. Erdélyben ugyanis országgyűlést hívott egybe, melyen kijelentette, hogy bármi történjék is, ha a török be is tör Magyarországra, ő nem mozdul Erdélyből. A vajda magatartása miatt a király jónak látta magához kéretni a külföldi követeket, hogy adjanak tanácsot, mitévő legyen a Szapolyai ellen felmerülő gyanúval szemben. Az én véleményem az volt, hogy a vajdát és testvérét meg kell tartani a király pártján hűségben, de másfelől a töröknél be kell őket feketíteni, hogy a szultán gyanúját felkeltsük ellenük. A vajdának meg írja Őfelsége azt, hogy ne veszítse el bátorságát, mert Őfelsége igen nagy segítséget kap külföldről, Cseh- és Németországból, ne veszítse el reményét, mert a keresztény fejedelmek békét kötöttek egymással, Őszentsége pedig az összes Itáliában állomásozó hadakat elindította Horvátország felé. S más ilyen híreket kell vele elhitetni. Így is történt (a levél a vajdához el is ment).

Krusich Péter gróf² nagy titokban azt mondta nekem, hogy egy tisztje boszniai várából azt jelenti, hogy vagy tizenegy napja négy török foglyot ejtett, s ezek azt vallották, hogy igaz ugyan, hogy a török megindult Magyarország ellen, de aztán a perzsasah támadása hírére [...] visszavonult Konstantinápolyba, velük ment a Boszniában

táborozó egész török haderő is, s ott csak ötszáz lovast hagytak. Bár adná az Isten, hogy így legyen a dolog, de lehet-e hinni a foglyok vallomásának. Én kötelességemnek tartom megírni a jó és rossz híreket egyaránt, úgy, ahogy azokat itt beszélik.

Miközben e sorokat írom, hírnök jött Péterváradról, kit a múltkor a király küldött Tomorihoz, hogy hírt hozzon a törökről. Ez most visszatérve, a következő híreket hozta: a szultán Plovdivban³ van, s körülbelül húsz nap múlva már Belgrádban lehet, Báli bég pedig tíz napon belül átkél a Száván. Előadta ezenkívül az ellenség sok más haditervét is. Én meg vagyok róla győződve, hogy ez az igazság, és nem a jó hírek. Itt állok egészen megzavarodva, mert nem látom, hogy a magyarok készülődjenek a háborúra, nincs hadvezérük (igaz, hogy nemrégiben hívták Frangepán Kristóf grófot, s valami német hadvezér⁴ után is küldtek, nincs egy fillérük, nem gondoskodnak élelmiszer beszerzéséről. De másfelől azt is látom, hogy ha készen állana most a Száva átkelőjénél négyezer gyalogos és tízezer lovas, amennyit Tomori kért, akkor – lehet – megakadályozhatnánk, hogy a török átkeljen a Száván. Mert ha a török átlépi ezt a folyót, akkor igazán nem tudom, hol áll meg.

Éppen most érkezett a pápa által küldött pénz.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 55–57.

1 Ma: Vidin, a Duna jobb partján fekvő város Bulgáriában. Régi magyar neve Bodony.

2 Kruzsics Péter/Petar Krušić, klisszai gróf (1491–1537), horvát várkapitány és hadvezér.

3 Plovdiv a Marica folyó két partján fekvő város Bulgáriában. Régi magyar neve Filipápoly.

4 Niklas zu Salm und Neuburg, gróf (1459–1530), német-római császári hadvezér. Ferdinánd osztrák főherceg csaptainak főhadparancsnoka Horvátországban és Szlavóniában (1522–1523). V. Károly német-római császár osztrák segédcsapatainak kapitánya a franciák elleni háborúban (1524–1525). I. Ferdinánd magyarországi csapatainak parancsnoka (1526–1527), az alsó-ausztriai tartományok főkapitánya (1528–1530), Bécs törökellenes védelmének irányítója (1529), illetve magyarországi főhadparancsnok (1529–1530). Magyarosított neve Zólyomi Miklós.

Agostino da Mula jelentése

Udine, 1526. június 15. (*kivonat*)

Aznap érkezett oda egy bizonyos Alvise Matafari¹ zárai lakos [...]. Azt mondja, hogy a főméltóságú főherceg zsoldjába fogadta Korbáviai Jánost kétszáz lóval és más horvát urakat, és Frangepán Kristóf grófnak semmilyen megbízást nem adott, aki folyó hó 3-án hagyta el Innsbruckot,² mert Postojnába kellett indulnia. Azt is jelentette, hogy öfelsége megbízta bécsi kamaráját, hogy négy kapitányának állíttasson ki katonákat meglátásuk szerint, hogy segítsék Magyarországot. Továbbá, hogy Innsbruckba, ahol folyó hó 2-án tartózkodott, két küldönc jött Bécsből, akik jelentették, hogy tizenkétezer lovas török átkelt a Száván, de a magyarok lekaszabolták őket [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, cc. 624–625.

- 1 Giovanni Alvise Matafari korábban Zára követeként járt el városa erősítésének ügyében, később a Velencei Köztársaság szolgálatában könnyűlovas egységet vezetett.
- 2 Ma: Innsbruck, az Inn folyó partján fekvő város Ausztria Tirol tartományában. Az osztrák főhercegek egyik korabeli rezidenciavárosa.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. június 18. *(részletek)*

Most már egészen bizonyos, hogy jön a török, mégpedig a szultán személyes vezetése alatt [...], ezért előhívtam a kapitányokat, kiket felfogadtam volt, s megbíztam őket, hogy állítsanak fel még négyezer embert azon a pénzen, amit Öszentsége legutóbb küldött, úgyhogy most Öszentségének ötezer katonája van Magyarországon, hozzászámítva a Péterváradon levő ezret, s valamennyinek zsoldja három óra ki van fizetve. Adja Isten, hogy e szerencsétlen ország megmaradására szolgáljanak. Tegnap megint írt Tomori. Behrám pasa¹ és Ibrahim pasa már egyesültek Bakics Pál vajda hajdani birtoka mellett, Szabáctól kétnapi járásnyira [...], s a szultán már Szófiában² van. Ma reggel aztán jött egy rác kém is, aki saját szemével látta a két pasát ezen a helyen, s ki még azt is tudta, hogy a szultán már el is indult Szófiából, s tíz-tizenöt napon belül Szabácsban vagy Belgrádban lesz. Báli bég, belgrádi parancsnok, már két hidat elkészíttetett, melyet már fel is állítottak volna, ha a folyó a nagy esőzésektől nem lenne annyira megáradva. A Dunán felfelé vontat a török száz, mindenféle nagyságú és fajtájú hajót.

A moldvai vajda³ is küldött követet, s levélben jelenti, hogy a szultán felszólította, álljon mindig készen a támadásra s a tatárral való együttműködésre, ha majd a szultántól erre parancsot kap. Írja, hogy valami ötvenezer tatár lovast vontak össze a Lengyelország és Moldva elleni támadásra, de ő nem engedelmeskedik a szultánnak, hanem kész tatárral-törökkel megütközni, s már fel is ajánlotta segítségét és együttműködését a lengyel királynak. Ez a moldvai vajda fiatal ember, egyidős Lajos királlyal, igen heves és vakmerő.

A havasalföldi vajda azt jelenti, hogy Nikápolynál is áll egy, török sereg egy pasa vezérlete alatt, s ez Havasalföldön keresztül Erdélybe fog betörni. Ezért a vajda nem segítheti Öfelségét. Ő volt az, aki a szultántól parancsot kapott rá, hogy a Magyarország felé vezető utakat a török hadsereg számára kikémlelje. Ez is felemlíti, hogy a török hajókat vontat felfelé a Dunán.

Tegnap végre elhatározta a királyi tanács, hogy az egyházak ezüstjét fele részbe tényleg lefoglalják, s ma már hozzá is fogtak a kincsek beszédéséhez. Ebből a pénzből kell felszerelni a végvárat, ebből a pénzből kell felfegyverezni a királyt, ebből a pénzből kell előteremteni mindent, ami a háborúhoz szükséges [...]. Adja Isten, hogy ne a török találja meg az egész pénzt – Budán. Az urak már mind elmentek, hogy a háborúra felkészüljenek, s hiszem, hogy a hadsereg nagy része már július 2-án Tolnában lesz – ha ugyan nem lesz ott előbb a török. Öfelsége, a király nagyon fogadkozik, hogy akkor is lemegy a táborba, ha egy szál ruhában kell lennie. És va-

lóban, a jóakarat megvolna Őfelségében, csak éppen semmi egybe nincs meg neki, ami a háborúhoz szükséges lenne. Az urak is mind megteszik kötelességüket, sőt még a megszabott bandériumokon felül is állítanak ki katonát, s még pénzt is ígérnek a királynak. Hogy meg is adják-e ezt, az már más kérdés. A pécsi püspök⁴ küldött négyszáz gyalogost, az esztergomi ígér ezret, s így tesznek mind, egyháziak, világiak kivétel nélkül.

Napról napra erősödik a gyanú, hogy Szapolyai János, az erdélyi vajda összejátszik a törökkel. Hogy ez igaz-e, vagy csak a félelem beszél az emberekből, nem tudom. Csak azt tudom, hogy akár igaz ez a vád, akár nem, igen-igen káros, és rossz hatással van a király háborújára. Őfelsége maga is veszedelemben van, mert éppúgy kell félnie saját alattvalóitól, mint az ellenségtől. Most láthatja, hogy mire vezetett eddigi nemtörődomsége, most, mikor a veszedelem már ilyen közel van, s mikor az ilyen rendetlen és gondatlan kormányzás hibáit és a felelősséget mindenki a másokra akarja hárítani. S most már mindenki egész nyíltan kezdi beszélni, hogy a király a bűnös, aki nem törődött saját dolgaival, s aki megengedte, hogy az ő javait mások felemésszék anélkül, hogy abból az országnak bármi haszna is lett volna, s ezért jutott oly nagy szegénységre, hogy most nem tud felfegyverkezni a háborúra. Úgyannyira, hogy most a király ügye úgy áll, hogy ha az ország megmarad is – amit, hacsak Isten csodát nem tesz, elképzelni sem tudok, és sohasem is tudtam –, de ha mégis megmaradna az ország, nem kis erőfeszítésbe kerülne Őfelségének, hogy itt király maradjon.

Hogy mit remélhetünk ettől a háborútól, azt a következők mutatják. A végvárakban: Titelben egy katona sincsen, Újlakon⁵ szintén nincs, de az ellenség már ott áll a kapuban, s bent az országban csak ma kezdik összeszedni az egyházak ezüstjét, hogy azon katonát fogadjanak fel e várak védelmére. Még ha az egyházak pénze felmenne is százezer aranyra, még akkor sem volna elég ehhez a háborúhoz, oly nagy a hiány mindenben. Én mindent megteszek, amit tehetek. Higgye el Őszentsége, hogy a színigazságot mondom: ha nem lett volna Péterváradon az az ötszáz gyalogos, kiket húsvétkor én szereltem fel, s küldtem le oda a szentatya költségén, ezen az egész vidéken nem lett volna katonaság, és az egész végvidék el lett volna hagyatva.

A töröktől való félelmet tetézik a belviszályok. Werbőczy, kit a nádorságtól megfosztottak, és száműztek, most nyolcezer emberrel szándékszik feljönni Budára, hogy hivatalát visszakövetelje, s mondják, hogy erre Szapolyai vajda és testvére beszélték rá.

Bartonic Emma fordítása

Mohács, 2006, 57–59.

1 Behrám pasa anatóliai beglerbég (1526, 1529).

2 Bulgária fővárosa.

3 IV. István/Ștefăniță (1506–1527) moldvai fejedelem (1517–1527).

4 Csulai Mór Fülöp.

5 Ma: Ilok, a Duna jobb partján fekvő város Horvátországban.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. június 19. *(részletek)*

Tegnap a kalocsai érsek azt jelentette, hogy a török katonaság egy része már Belgrádban van, s a hidak a Száván már félig készen állanak [...]. Itt úgy állunk az előkészületekkel, hogy a király ma reggel egy nemesét el akarta küldeni Szalkai érsekhez Esztergomba, hogy a megyebelieket fegyverbe szólítsa, s egy másikat a nádorhoz, de nem volt elég pénze e két ember útiköltségére, úgyhogy nekem kellett azt megadnom a Felség helyett. Elképzelheti uraságod, hogy így vagyunk minden egyébbel is. Az egyházak ezüstjét ugyan már gyűjtik, de pénzt nem találtak náluk, s most már nincs idő arra, hogy ebből pénzt verjenek. Ma reggel elhatározták, hogy körülhordozzák az országban a véres kardot, mint az itt szokás. Erősen hangoztatják, hogy hadba szállanak mindnyájan, s én el is hiszem nekik, hogy megteszik, de későn, rossz szul vezetve, híjával mindennek, ami kellene. Hogy ilyen módon mit tudnak majd csinálni, azt a jó Isten tudja. Hadvezérül meghívták Frangepán Kristóf grófot és Salm Miklós grófot, ki a francia király hadseregében szolgált, de sem az egyik, sem a másik nem akart jönni, s most nincsen egy emberük sem, aki csak egy csapatot is el tudna vezérelni, nemhogy egy királyi hadsereget. Akik a királyi tanácsban ülnek; semmit sem értenek hadviseléshez, és egy sincs köztük, aki látott volna valaha egy csupasz véres kardot. De ha már nem is értenek a hadvezetéshez, legalább azt adná Isten, hogy megegyezni tudnának egymás közt. Még a legkisebb dolgon is egész napokat el tudnak vitatkozni, s este a tanácsülés végeztével még jobban összezavarodva megyünk szét. S ha végre határoznak is valamiben, nincs, aki végrehajtsa a határozatot. A király Őfelsége nem beszél a veszedelemről, s talán észre sem veszi. Mindennap délig alszik, s ezért a tanácskozás csak délben kezdődik. Senki sem fél tőle, senki sem tiszteli, s a helyzet napról napra rosszabbodik. Nincs egyetlenegy hajónk sem a Dunán, nincs egyetlen darab ágyúnk, mely rendben és használható volna, kivéve azokat, amelyeket az urak ígértek. Élelmiszerről nem gondoskodnak, s nem is jut eszükbe, hogy gondoskodjanak, s noha ezt én is, mások is sürgetjük, s mindenki jól tudja, hogy jó lenne valamit tenni, mégis, mert pénz nincs, az idő meg már rövid, s az ellenségtől való félelem mindenkit megbénít, napról napra növekszik a fejtelenség és zűrzavar. S ebben a felfordulásban el fogunk jutni egy határig, amelyen túl aztán nincs tovább, s akkor majd mindenki belátja, mily tévedésben voltunk, s hogy rossz utakon jártunk, de akkor már nem fogjuk többé tudni, mit csináljunk, mitévők legyünk, s mindenki a saját feje szerint fog cselekedni. Lesz, aki belerohan a pusztulásba, lesznek olyanok is, akik megállanak a lábukon, ahogy bírnak, s akad majd olyan is, aki menekülni szeretne, de nem tud.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 59.

Michele Bisognolo jelentése
Raguza,¹ 1526. június 20. (*kivonat*)

Először is hosszan ír arról, hogy ő ennek az államnak szolgálója, hogy szegény, és hogy, ha módja lenne rá, értesítene minden fejleményről a Török ügyében most, hogy közel vannak, így minden húsz napban levelet kapnánk. Most arról értesít, hogy a Török megérkezett Nándorfehérvárra, és leírja az utat, amelyet a hadsereggel bejárt. Április 23-án indult a Porta Konstantinápolyból Drinápolyba, május 3-án indult Drinápolyból, 10-én elérte Filipápolyt,² 23-án elindult, 30-án Szófiába ért, június 6-án Nisszába³ és 9-én Nándorfehérvár alá. Két vezére van, mindketten pasák, egyikük Havasalföldre megy, hogy lekösse azokat, nehogy csatlakozzanak a magyarokhoz és moldávokhoz. Azt írja, hogy Szerbiában minden nap sok janicsár érkezik a táborba, amely Nisszánál áll, Nándorfehérvárnál pedig harminc csónakon át vernek hidat. 6-án Báli bég hidat veretett, amelyhez már harmincezer gerendát vittek oda. Még nem fejezték be, a szultán csináltatta meg. És csináltak négyszáz mészégetőt és ötven szekérnyi téglát az építéshez, a Száván pedig húsz hajó van, hogy hidat verjenek, nagy a készülődés. A magyaroknak is megvan a maguk kapitánya, akit a levelekben megneveznek, tízezer lovassal.⁴ Egy másik [török] pedig [...] harmincezerrel [indult] Pétervárad ellen, akit visszavertek a magyarok, mert ha a magyarok egyesülnek, győztesek. Filipápoly felől ötven naszád és bárka jön a Dunán stb. Küld is egy levelet Szerbiából 10-éről ilyen hírekkel.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLI, c. 759.

1 Ma: Dubrovnik.

2 Ma: Plovdiv.

3 Ma: Niš, város Szerbiában. Régi magyar neve Nissza.

4 Tomori Pál.

II. Lajos magyar király levele Andrea Gritti velencei dózséhez
Buda, 1526. június 21.

Nagyméltóságú fejedelem, legkedvesebb barátunk. Mivel Nagyméltóságú uraságod gyakori leveleinkből már elég világosan értesült a töröknek ellenünk és ez országunk ellen jöveteléről, és azokról a veszélyekről, amelyek az egész kereszténységet fenyegetik, ha velünk, Isten ments, valami történnék, ezért fölöslegesnek véljük ismét felsorolni mindazt, amit gyakran jeleztünk nagyméltóságú uraságodnak. Maga a törökök császára már csak három- vagy négynapi járásra van Nándorfehérvártól; jön ellenünk és ez országunk ellen egész hatalmával, amellyel mi, mint nagyméltóságú uraságod már régebben értesült leveleinkből és követeinkektől, nagyon megcsappant erőink miatt nem érünk fel. Minden reményünk Nagyméltóságú uraságod és más keresztény fejedelmek segítségében van, de leginkább uraságodéban. Ha nem érkezik

a leggyorsabban, úgy véljük, levernek minket és ez országunkat. Esedezünk ezért nagyméltóságú uraságodnak, és kérjük a halhatatlan Istenre és a keresztény közösség üdvére, haladéktalanul szíveskedjék nekünk, akik ekkora veszedelemben forgunk, amivel csak képes, mégpedig a lehető legrövidebb időn belül segítségünkre sietni. Hiszen akkor már hiába hoznak segítséget nekünk; amikor az ellenség hadereje behatol az ország belső részeibe.

Vida Tivadar fordítása

Mohács, 2006, 60.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. június 24.

A kalocsai érsek már arról értesít, hogy ötvenezernyi török sereg, mely rendszerint a szultán derékhada előtt szokott haladni, s annak útját egyengeti, Belgrádba érkezett, a Száván hidakat vert, s most készül a folyón átkelni. De aztán az történt, hogy a derék Száva folyó megemlékezett róla, hogy neki is kötelessége védelmezni azt a földet, amelyet átszel, s mint a határok hűségese egy éjszaka úgy megáradt, hogy elszakította és összetörte a törökök minden hídját, úgyhogy kénytelenek voltak megint néhány napig a hidakon dolgozni. De az is megtörténhetik épp ezért, hogy a hidak most jobbak lesznek, mint a szerencsétlenség előtt voltak. De azért Isten és a Boldogságos Szűz, kinek oltalma alatt áll ez az ország, mellettünk harcolnak, mert a Száva áradása és a hegyekből leömlő víz nagy területeket elöntött. Bár tartana ez az esőzés és áradás addig, míg a király serege összegyűlik. Itt mindenki minden erejét megfeszítve dolgozik az ország védelmére, de minden munka nagy nehézségekbe ütközik, s csak lassan halad, mert nincs pénz. Először arról kell gondoskodni, hogy honnan lehetne pénzt szerezni, aztán arról, hogy minő előkészületeket is lehetne tenni, mi mindent kellene beszerezni. A Felső megparancsolta, hogy a határhoz közel eső megyék keljenek fel, s fogjanak fegyvert, de nem tudom, vajon engedelmességek-e. Főtitisztelendő uram, ha meggondolom, hogy milyen erővel jön a török, s hogy milyen erőt állítunk ki ezzel szemben mi, félek, hogy az ország is és mi is mind, kik itt vagyunk, elpusztulunk. Csak az az egy vigasztal engem valamelyest, hogy a magyarok apraja-nagyja, akivel csak beszélek, mind el vannak szánva a háborúra, s oly bátran indulnak országuk s maguk védelmére, hogy ha ehhez az elszánt akarathoz még a szükséges hadi felszerelés járulna, valóban reménykednék benne, hogy mi győzünk. Bár adná meg ezt Isten az ő végtelen hatalmával.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 61.

II. Lajos magyar király levele Batthyány Ferenc horvát–szlavón bánnak
Buda, 1526. június 24. *(részlet)*

Nagyságos és kedvelt hívünk! Tudod, hogy elhatároztuk, amikor nálunk voltál, hogy az országot és bennünket fenyegető veszedelmek miatt az egyházakban levő minden ezüst- és aranytárgynak és minden pénznek felét be kell szolgáltatni mind Magyarországon, mind Szlavóniában, s ezek behajtásával Szlavóniában megbíztuk Erdődy Simon¹ zágrábi püspököt. Most pedig megtudtuk, hogy vannak, akik nehézségeket okoznak, s vonakodnak kiadni az ezüst- és aranytárgyakat s a pénzt. Minthogy ezek nagy része tealád tartozik, ezért azt akarjuk, és e levelünkkel szigorúan megparancsoljuk neked, hívünk, hogy valahányszor a zágrábi püspök téged erre fölker, rögtön menj egész erőddel segítségére az arany- s ezüstitárgyak és a pénz átvételében, s jelen levelünkkel saját királyi hatalmunkkal ruházunk fel, hogy ebben eljárj [...].

Bartonek Emma fordítása

Mohács, 2006, 61.

1 Erdődi Simon, monyorókeréki (1489 körül–1543), zágrábi püspök (1518–1543).

Szalkai László esztergomi érsek levele Miklós¹ besztercebányai plébánoshoz
Esztergom, 1526. június 24. *(részlet)*

A török császár a teljes seregével közeledik, hogy elfoglalja ezt az országot és kiirtsa a keresztény hitet. Én a királyi Felséggel s az ország többi nemes urával együtt hadjáratra készülök a hit eme ellenségei ellen a lovassággal, a gyalogsággal és harci ágyúkkal. Ezért atyai szeretettel arra kérlek, buzdítalak és intelek, hogy a papsággal és népeddel együtt kitartóan imádkozz, böjtölj és könyörögj, amíg tart a háború, hogy a mindenható Isten az ellenség leverése vagy megfutamítása után a királyi Felségnek és a keresztény népnek adja a győzelmet, s ne engedje, hogy a gonosz törökök a megbecsült nevét gyalázattal illessék. Egyébként sok lóra van szükségem ama ágyúk vontatásához, amelyeket a seregemben magammal akarok vinni.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 62.

1 Szebeni Miklós besztercebányai plébános.

Tomori Pál kalocsai érsek levele II. Lajos magyar királyhoz
Pétervárad, 1526. június 25.

Felséges fejedelmem és legkegyelmesebb uram a Krisztusban! Jámbor imáim az Úrban és hűséges szolgálataim ajánlása után. Tegnapelőtt érkeztek vissza szent Felségednek azok a familiárisai, akik Zlender Miklóssal¹ vesztek el a múltkor, midőn én Felségednél voltam, és Konstantinápolytól egészen Plovdiv városáig jöttek a császár hadseregével fogolyként. Amióta fogságban voltak, nem nagyon jutottak török hírekhez. Minthogy azonban Felséged szolgálói voltak, és szolgálatában szenvedték el ezt a veszedelmet, ezért könyörgök Felségednek, mint legkegyelmesebb uramnak, hogy őket jóindulatúan fogadni, és róluk mint országának jó családból származó nemeseiről, akiket bebörtönzéssel szégyenítettek meg, kegyen gondoskodni méltóztassék.

Tudja meg szent Felséged, hogy minden harmadik napon váltakozva egyszer húszt, másszor meg harminckét lovast küldök ki, hogy a Száva folyón készített hidat figyeljék, higgye meg ugyanis Felséged, hogy készen van, és naponta jönnek át a hídon ezekre a részekre hatszázan, nyolcszázan, olykor ezren is, lovasok és gyalogosok; de éjszakára ismét visszamennek. E kevéske hadinép pedig odáig jutott a folytonos portyázásban és őrtállásban, hogy épp akkor nem tudnak majd szolgálni, amikor leginkább kellene. Semmi más hadinépe nincs ugyanis itt, csak az esztergomié,² a pécsié,³ az esztergomi káptalané és a szekszárdi apaté;⁴ sem a nemesség, sem a nép ötöd- vagy tizedrésze. Én pedig fizetni nem tudok. Ha a nádor úr nem jön gyorsan, nem tudom, mi lesz.

Ma ismét jött két menekült a császár seregéből: egyikük Felséged lovasai, másikuk pedig gyalogos tizedesei közül való; Ferhád pasa legyőzése idején⁵ estek fogságba, és vitték őket Törökországba. Míg a törökök Konstantinápolytól idáig vonultak, szabadon jártak a császár táborában, s egyikük a janicsárok közt volt; a múlt hét keddjén Alagya-zárban⁶ hagyták el a császárt, a Morava folyó⁷ közelében; Ibrahim pasáról pedig, aki két nappal a császár előtt jár, azt mondják, hogy a következő nap, miután már átkelt a Morava folyón, Nándorfehérvárt volt. Azt írhatom Felségednek, amit ők hírül hoztak nekem.

Elsősorban a hadsereg felszereléséről faggattam őket; azt mondják, való igaz, hogy a császár elhatározta, hogy ott fog személyesen szembeszállni Felségeddel, ahol a saját országában rátalál.

Továbbá megszámolták a császár ágyúit, és számukat hatszáznak találták. A golyókkal és a löporral együtt csupán két, legfeljebb négy ló vontatja mindegyiket; hacsak a vízen nincsenek ennél nagyobbak. Az említett ágyúkat ötven szekér követi; mindegyiket négy ló húzza. A szekereken csak egy-egy nagy vaslánc van. Azt mondják, hogy ezek a láncok, mint hallották, a hajóhad vagy az átjárható gázlók – ahol van ilyen – felszereléséhez tartoznak. Azt is mondják, hogy a császárnak nincs csak tizenegyezer janicsárja; de az egyéb seregrészek száma együttvéve nagy, mint odaát híresztelik, háromszázezer fő, tevék és sátrak sokaságával. Aztán magával vezettet négyszáz tevét mindennemű teher nélkül: ezek harcra vannak betanítva; olyan időkre tartogatják őket, ha az ellenség számos az ütközetben. Elmondják továbbá, hogy becslésük szerint a császárnak kétszáz igáslova van, Ibrahim pasának száz, a többi pasának kevesebb. Ugyancsak elmondják, hogy a császárnak van harminckét rathar⁸ – így nevezik az ő

szavukkal – tevéje; mindegyik ratharban hat teve van, és minden rathart egy-egy ember vezet. Tehát nem lehet több fegyverese, mint amennyinek fegyverét ez a harminckét rathar, azaz százkilencvenkét teve szállítani képes; nem számítva azokat az urakat, akik csak a maguk fegyverét hordják. Azt is mondják, hogy van két elefántjuk; ezeket díszelgésre tanítják. Továbbá hogy nagyrészt a hitükre térített rabszolgákkal jönnek, akiket egyéb nemzetbeliek közt például amazonoknak és cserkeszeknek neveznek; de katonáikat tudatlanságuk miatt nem nagyon dicsérik. Azt is mondják, hogy a császár Drinápolytól Budáig hatvan szálláshelyet számít magának, s végül, mikor a napokban négy napig pihentek egy helyen, mozgolódás támadt a hadban, hogy miért késlekedik szokása ellenére maga a császár ennyi ideig egy helyen. A főemberek pedig azzal nyugtatták a népet, hogy Felséged a császárnak évenként tízezer márkát akar küldeni, és ennek az egész nép nagyon megörült; csakhogy a császár nem akarja elfogadni. Azt is mondják, hogy a császár, ha akarja, hat napon belül a Száva gázlójánál lehet. Mondják, úgy értették, hogy Dalibogot⁹ bízták meg azzal, hogy e héten keljen át a Száván. Továbbá négy napja, hogy Ibrahim táborában négy török villámcsapástól elpusztult. Nagyon sok ételmezt szállítanak magukkal; kinek-kinek három hónapra valót, mert tartanak tőle, hogy felégetik előlük az ételmezt. Keveset tudtam meg a hadihajókról; mondják, hallották, hogy legalább ötven nagyobb hajójuk van, de félénk emberek vannak rajtuk.

Ezért, legkegyelmesebb fejedelmem és uram, felséged jó reménységgel lehet, mert Isten segítségével le fogja győzni az ellenséget, ha siet; de ha nem, nem tudom, mi mást várhatnánk, mint az ország veszedelmét.

Továbbá mindeddig nincs had Újlakon és Titelben; ennek a várnak élelmiszerkészletéből küldtem Titelbe kétszáz budai mérő lisztet, száznyolcvan sót. Ha többel is elláthatnám, nem zaklatnám ezzel annyira Felségedet; de így alázatosan kérem, méltóztassék ellátni őket; hiszen Felséged itteni hadai kezdenek elcsüggedni. Biztos ugyanis, hogy nincs már semmi, amit adhatnék nekik. Méltóztassék Felséged a naszádosok számára több kapitányt kinevezni; nincs itt más, csak Podvinyay Tamás.

Mondják továbbá, hogy Ibrahim pasa még semmiképpen sem egyezett meg a jani-csárokkal; mert észrevehetően más helyen és nem a császárral együtt halad a hadban. A császár minden nagyobb lovát két gyalogos vezeti: a lovak közt kevés a herélt, többnyire olyanok, mint Felséged fegyverhordó lovai. Őrizze meg a magasságos Isten legjobb kívánsága szerint.

Vida Tivadar fordítása

Mohács, 2006, 62–64.

1 Szkender Miklós (†1526) Tomori Pál hadnagya volt. Egy portyán veszítette életét 1526 tavaszán.

2 Szalkai László.

3 Csulai Mór Fülöp.

4 János a szekszárdi bencések apátja volt 1515-től. Valószínűleg még ő vesz részt 1525-ben a *Kalandos szövetségben*, majd pedig az 1526-os harcokban.

5 1523-ban.

6 Ma: Kruševác, a Nyugat-Morava völgyében fekvő község Szerbiában.

7 A Nagy-Morava a Duna jobb oldali mellékfolyója Szerbia területén.

8 Helyesen: kathar.

9 Báli bég.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. június 30. *(részletek)*

Tomori azt jelenti június 29-ről, hogy a török valami hússzezer főnyi sereggel már átkelt a Száván, s már két olasz mérföldnyire¹ benyomult Magyarország földjére. Így hát elvesszett az a reményem, hogy a Száva-vonalat megtarthatjuk. A törökök szárazon magukkal hozzák a hajóhidakat, amiből arra következtetek, hogy Péterváradot elkerülik, mert félnek az ostromtól, s a Dunát Váradon innen akarják átlépni. De az is lehet, hogy a drávai átkeléshez hozzák magukkal a hidakat. Erdélyből is azt írják, hogy a Dunán sok török hajót vontatnak felfelé, Pétervárad felé. Szeretném, ha a magyarok fegyverkezéséről jobb híreket mondhatnánk, de nincsenek jó hírek.

Őfelsége a király még Budán van, de feltett szándéka, hogy táborba száll ő is. De már négy hónap óta mindig ezt ígéri. Arra vár, hogy az egyházak ezüstjéből pénzt verjenek, pedig még az ezüstöt sem szedték össze, s ebből a pénzből akar aztán a király kíséretével együtt felfegyverkezni, s ebből akarják a hajókat, hidakat, ágyúkat megcsináltatni, hogy az ellenséggel valóban szembeszállhassanak. Őfelsége parancsot adott, hogy a nádor és a kalocsai érsek szólítsák fegyverbe a határ menti megyék népét, tartóztassák fel az ellenséget, s ha még lehetséges, akadályozzák meg a török átkelését a Száván. Ha pedig ezt már nem lehet, a folyón innen szálljanak szembe a törökkel. Véleményem szerint ez valóban jó gondolat volt, először azért, mert ha a törököt valóban megállítják, akkor Őfelségének ideje lett volna, hogy felkészüljön, de meg azért is, hogy ha Isten mindjárt a kezdetben győzelemmel koronázná a magyar fegyvereket, akkor az ellenség bátorsága megcsappanna. A nádor evégre távozott Budáról, s mindenki azt hitte, hogy máris a végeken van. Tegnap aztán megjött Őfelsége titkára, kit Báthorihoz küldött volt el azért, hogy megsürgesse, s ettől a titkártól megtudtuk, hogy a nádor Pécsen van, s üzeni Őfelségének, hogy ő szívesen kimegy a török elé, de csakis olyan kísérettel és felszereléssel, amilyen Magyarország nádorát megilleti, mert ha neki esik baja a csatában, akkor megfutamodik az egész magyar sereg. Elősorolja a nádor a jelentésében azt is, hogy mennyit áldozott ő már a királyi Felségre, most tehát ő kér a Felségtől háborúban tapasztalt katonákat és pénzt, hogy felfegyverkezessen. Kereken kijelenti, hogy jobbágyokkal nem harcol, s kéri, hogy a pénzt és a katonákat küldjék Mohácsra, egy Pécs melletti faluba, ahol ő várni fogja őket.

A kalocsai érsek, ki most Péterváradon van, megpróbálkozott vele, hogy fegyverbe szólítsa a megyék népét, de sikertelenül, mert a nemesek azt felelték neki, hogy nem kötelesek hadba szállni, ha nem Őfelsége vezeti őket. Zsoldosa pedig nincs több Tomorinak ezer lovasnál és Őszentsége ötszáz gyalogosánál, kéri tehát Őfelségét, rendelkezék a lehető leggyorsabban arról, hogy most mitévő legyen: nyílt mezőre vonuljon-e és hová, feladja-e Péterváradot, Őfelségéhez csatlakozzon-e, vagy mit csináljon? Itt Budán nem tudják, mit válaszoljanak neki, mert itt már alig van egy-két tanácsos. De nehéz dolog is határozni oly fontos ügyekben a királynak egymagában, alig egy-két tanácsossal! Egészen világos azonban, hogy Őfelsége kénytelen lesz Pétervárad feladása mellett dönteni, hacsak nem akarja Tomori kalocsai érseket ezerötyszáz emberével veszni hagyni. Ez a vár magára hagyatva nem képes ellenállani, a király meg nem küldhet segítséget.

Leküldték ugyan a király egy nemesét kétszáz könnyűlovassal, hogy szólítsa fegyverbe a megyék népét, és csatlakozzék az érsekhez, de én azt hiszem, hogy ha a kalocsai érseknek nem sikerült a népet behívni, akkor ennek még kevésbé fognak engedelmeskedni. Némelyeknek az a véleménye, hogy a királynak azonnal hadba kell szállnia, még akkor is, ha nem tudna többet magával vinni négy lovasnál, s én is biztatom, ahogy csak tudom. De Ófelsége mind ez ideig nem tudta magát erre rászánni, mert fél saját alattvalóitól. Én csak attól félek, hogy hovatovább úgy megzavarodnak valamennyien, hogy mindegyik a saját ötleteit fogja követni, s minden tervszerűség, minden rend felborul.

Őszentsége gyalogosai – kiket Morvában toboroztam – számításom szerint e héten megérkeznek, s remélem, ők lesznek az elsők. Eleinte arra is gondoltam, hogy ha találnék hajókat, hajóra ültetem őket, s őket küldöm a Duna védelmére. De itt olyan nagy a fejetlenség, hogy tartok tőle, mire ez a négyezer gyalogos Morvából ideérkezne hozzánk Budára, mi elmennénk keresni őket Morvába. Csehországból is visszajött a király futára. Nem tudom, mi jót hoz.

Így áll tehát dolga ennek a szerencsétlen országnak s szerencsétlen királyának. Főtisztelendőség bizonyos lehet felőle, hogy a legjobb eredmény, amivel ezt a háborút befejezhetjük, a Dráva–Száva közti egész terület elvesztése. Én ezt a területet máris úgy tekintem, mintha elvesztettük volna, amióta az ellenség átkelt a Száván. A Dráván inneni részt, remélem, ez évben még megvédhetjük, ha Ófelsége idejében hadba száll, s összegyűjti katonáit, s ha van elég hajónk. Csakhogy elképzelni sem tudom, hogy Ófelsége idejében kivonuljon, katonáit összegyűjthesse, s legyen elegendő hajója is a kellő időben. Én inkább azt hiszem, hogy Ófelsége vissza fog vonulni, s mi elveszítjük azt is, ami a Dráván innen van [...].

Nem lehet tagadni, hogy Ófelsége élete veszélyben forog. Ha ugyanis nem megy le a harctérre, akkor saját alattvalói kezei közé kerül, aminek nem lehet jó vége, mert mindenki egész nyíltan őt és tanácsosait okolja az ország bukásáért. Ha viszont Ófelsége lemegy a harctérre egészen a Dráváig, csak rosszul felszerelve, készületlenül mehet le, s előre látom, hogy az ellenségen kívül saját alattvalói részéről is veszély fenyegeti még így is, mert mindenki elégedetlen vele. Különösen Szapolyai vajda és pártja vannak ellene, akik – ez a gyanú erősen tartja magát – összejátszanak a törökkel. Úgyhogy Ófelsége végre is kénytelen lesz az országból menekülni. Aki a királlyal megy, vesztébe rohan. Őszentsége és Főtisztelendő uraságod talán ugyanazzal a mértékkel próbálja mérni Ófelségét, mint Spanyolország, Franciaország vagy Angolország uralkodóját, s azt hiszik, a „király” címnek Magyarországon is oly nagy a tekintélye, hogy bárminő helyzetbe kerüljön is a fejedelem, mindig ki tudja magának kényszeríteni az uralkodót megillető tiszteletet. De itt nálunk ez nem így van, mert II. Lajos gondatlan ifjú, kinek egy fillérje sincsen, s kit mindenki gyűlöl lustaságáért, úgyhogy ott lesz a legnagyobb veszedelem, ahol ő megjelenik.

Bartoniék Emma fordítása

Mohács, 2006, 64–65.

1 A mérföld országoként – Itália esetében városoként – változó nagyságú mértékegység a megtett út mérésére. Itáliában 1460–2466 méter közt ingadozott a mértéke. Jellemzően 1820 méter.

Tomori Pál kalocsai érsek levele II. Lajos magyar királyhoz
Pétervárad, 1526. július elején

Aligha verhet tábornok szent Felséged már a Dráva mentén sem, ha nem sikerül a hajóhadat feltartóztatnunk itt, a vár¹ alatt; ez pedig katonák híján lehetetlen. Nem tudok katonákat állítani, ahogy ígértem, még azok a parasztok is megszöktek mind, akik a Duna mellett voltak, amikor látták a haderő csekély voltát és az urak távolmaradását. Futakon² túl már csak mi vagyunk, csupán a saját katonáinkkal; Futakon az esztergomi érsek és a pécsi püspök³ úr katonái táboroznak. tizenkét tábori ágyút valamennyi tartozékával és lovakkal kihozattam a várból; itt állnak az úton legfeljebb száz gyalogos őrizete alatt, senki sincs azonban, aki csatlakoznék. Azt hallom csak innen-onnan: „*Had wzzon az barath*”.⁴ A többi gyalogos a vár védelmére is kevés. Megírtam ezt szent Felségednek, már félek szent Felségedet ennyi levéllel zaklatni, kérem, bocsásson meg ezért. Most, a császár támadása idején, arra sem méltattak, hogy tájékoztassanak; mióta Zerethey úr⁵ eltávozott, nem kaptam levelet Felségedtől arra vonatkozólag, hogy mit fogunk cselekedni. Talán még mindig azoknak hisz Felséged, akik a fejüket tették rá, hogy a császár nem támad? Döntse el szent Felséged, hogy így, asszonyomód akarja-e elveszteni az országot. Azt sem helyeslem sem Felséged, sem az ország védelme szempontjából, hogy Felséged mindig hosszan tanácskozik, s előbb az összes peres ügyeket akarja elintézni. A föld népe megindult, sírva és jajgatva menekül, nincs, aki megvédje. Nem uralkodik itt már más, bocsásson meg a szóért, csak a császár, hogy pusztítaná el az Isten. Vagy ha Felséged s tanácsosai a Rayazo völgyében⁶ várják be a császárt, akkor haladéktalanul értesítsen, hogy a szerencsétlen keresztényeket elhajtssam előle, ne hagyjuk itt őket ilyen értelmetlenül a pogánynak. Alapos a gyanúm, hogy keserű hangú leveleim és szavaim okolhatók azért, hogy éheznek itt Felséged katonái. Ha nem kapnak egyhamar utánpótlást, nem tudom, mi lesz. Bármit tett is eddig Felséged, itt az ideje, hogy megfontolja, hol, hogyan s miképp akarja a császárt várni, s hogy ezt közölje velem. Mert tudnia kell szent Felségednek, a hidat a császár nem azért vette, hogy vásárt tartson. Ha pedig az urak, vagyis a Felséged mellett levő tanácsosok nem törődnek ezzel, döntsék el azok, kik az ország képviselőitében rendeltettek szent Felséged mellé, hogy mi legyen a büntetésük az ország veszteségét okozóknak.

Szent György vértanú ünnepén indult hadba Konstantinápolyból a császár Felséged ellen; szinte minden héten írtam levelet Felségednek, de Felséged és az urak még a lovak lábát sem patkoltatták meg.

Könyörgők Felségednek, Bakics Pál urat a kért kegynyilvánítással bocsássa el; Felségednek ebben a helyzetben örökölhető birtokot kell adományoznia egy ilyen fontos személynek, még ha nem érdemelné is meg. Mert nem kételkedem abban, hogy a rácsok maguk egyedül is kezünkre juttatják a császárt, ha valamilyen előnyre van kilátásuk, annyira el vannak nyomva a török uralom alatt.

Könyörgők azért is, hogy Felséged küldjön pénzt ide a velem levő katonák számára. Könyörgők naszádosokért és parancsnokért, ezeket semmi esetre sem nélkülözheti Felséged. Teremtsen elő valahonnan az Istenért Felséged háromezer forintot, és küldjön naszádokat és sajkákat: egy hét alatt a meglevőkön felül ezer naszádot állíthatunk.

Méltóztassék Felséged megkérni a nagyságos báró urat, a pápai követet, küldjön ismét zsoldot annak az ötszáz gyalogosnak, akik a péterváradi várban vannak, mert a fizetés határideje Mária Magdolna napján⁷ lejár, s ha két héttel korábban nem látják, hogy a pénz megérkezett, mindnyájan szétfutnak a várból, mivel elég nagy ígéretekkel sikerült csak őket a várban elhelyeznem.

Kapitánffy István fordítása

Mohács, 2006, 65–67.

1 Pétervárad.

2 Ma: Futog, a Duna bal partján fekvő kisváros Szerbiában.

3 Csulai Móré Fülöp.

4 A szövegben magyarul szerepel: „Had ússzon a barát.”

5 Talán Szeredy azaz Serédy Gáspár (†1550) királynéi titkár (1525–1526).

6 Nem sikerült azonosítani a helyet. Varga Szabolcs szerint Tomori itt ironikusan a Fejér megyei Kajászó-, vagyis a mai Váli-völgyre gondolhatott. A Rayazo/Kayazo tévedés, esetleg hibás olvasat eredménye.

7 Július 22-én.

Tomori Pál kalocsai érsek levele II. Lajos magyar királyhoz
Pétervárad, 1526. július 5.

Felséges fejedelmem és uram, mindenkor legkegyelmesebb uram a Krisztusban! Jám-bor imáim az Úrban és hűséges szolgálataim ajánlása után. Sohasem gondoltam volna, hogy szavaim ennyire hihetetlenek Felséged számára, mint ahogy most Felséged emberétől megtudtam. Szerinte a jajcai bán tudatta Felségeddel, hogy a török császár visszafordulna, ha becsülettel megtehetné. Felségednek kezdettől fogva én is jeleztem az igazságot, ahogy megtudtam; nem feledtem ugyanis, hogy hajdan Felséged az én legkegyelmesebb uram volt, akivel nem merészeltem és nem is akartam tréfálni, hanem éjjel-nappal igyekeztem hűségesen tudatni Felségeddel mindazt, amit országa védelmének érdekében megtudhattam. Felséged, ebben a veszedelmes időben megfélekedve rólam, mégis teljesen elhagyott, talán olyanoknak a tanácsára, akik azt mondták, hogy a császár vissza akar fordulni, és nem mer átkelni a Száván. Annak ellenére, hogy tegnapelőtt igaz kém jött vissza, s a mai napon, mint ahogy azelőtt is naponta, Felséged hű szolgálói visszajöttek a Száva gázlójától, ahol a híd készült, és elmondták, hogy amint fel tudták becsülni, már több mint háromezer sátrat vertek fel a Száva innenső partján a Szerémségben. A törökök hadinépe pedig Sárospatakával szemben van, Ecseg és Zemlin¹ városa hosszában; a másik oldalon pedig, azt mondják, a széles síkság és az erdők tele vannak felütött sátrakkal, s ha akad valaki Felséged hívei közt, aki emlékszik erre a helyre meg Báli bég házára, melyet a városon kívül épített, hát azt mondják, hogy a janicsároknak annyi nagy és kicsi sátra áll ott a nagy darab földön szerteszéjjel, hogy nemrég megszámlálhatatlan tömegű juhnak nézték azok, akik távolról megpillantották. Mindamellet magának a császárnak az ágyúit még nem szállították át, hanem most kelnek át velük a Morava folyón. Mármost ítélje meg Felséged maga, mi lehet

ennek az országnak a segítségére, és vajon a sajátjának gondolja-e ezt az országot; a császár ugyanis elég buzgón törekszik érte. A Vracsar nevű helyen² üttetett táborn, várva ágyúit és Bajrám napját,³ amit jövő hétfőre kell engedélyeznie, és Istennek áldozatot bemutatatnia ökrökből, tevékből és juhokból; hadserege fővezérletének meghagyta, hogy ott legyen ezen az áldozaton.

Felséged azt írta levele végén, hogy a gázlókat úgy őriztessem, hogy az ellenség ne kelhessen át a Száván ezekre a részekre. Ez mindenki véleménye szerint valóban így is lehetett volna, ha azok az urak, akiket Felséged ideküldött, nem rákháton haladtak volna ide lejövet, és ha szent Felséged vissza nem hívta volna őket más helyekre. Felséged meghagyta ugyanis a pécsi püspök⁴ úrnak, hogy legalább Eszéknél⁵ csatlakozzon a nádor úrhoz. A Csongrád megyeieket pedig és a bodrogiakat is, akik azelőtt szintén az én joghatóságom alá tartoztak, Felséged jobbágyaik ötödrészával együtt elszólította innen; egyeseket magához, másokat máshova rendelt. Jelenleg pedig itt, a Szerémségben, a török császár hadinépén és Felséged e néhány szegény fizetett szolgáján kívül senki sincs. Így hát arra kényszerülünk, hogy nemcsak a Száván, hanem még a Dunán is kénytelen-kelletlen átengedjük az ellenséget. Nincs ugyanis kivel ellenállnom. Felséged ezenkívül megparancsolta nekem, hogy maradjak kívül ezen a váron. Felséged jelölje tehát ki nekem a helyet, hogy e kevéske emberrel kihez csatlakozzam az urak közül.

Felséged gyalogosainak is, akik a várban vannak, lejár a hónapjuk; egyben nagyon félek is attól, hogy valamennyien elszöknek, és üresen hagyják ezt a várat. Mert Isten a tanúm, hogy nekem nincs mit adnom nekik. Az egyházak ezüst felszerelési tárgyait pedig ne adja nekem Felséged, mert nem merem elfogadni őket; a lelkiismeretem miatt sem, és azért sem, mert nekem ebben a dologban semmit sem használnának, hiszen itt nincsenek pénzverők, sem olyan emberek, akiknek elzalogosíthatnám őket.

Felséged kevés számú naszádosa is már napok óta állandóan a naszádokon van, de nincs mit enniük, és ha Felséged egy héten belül nem látja el őket pénzzel, biztos, hogy valamennyien elszöknek; hiszen nem bírják már az éhezést. Ha ez bekövetkezik, a törökök hajóhada minden akadály nélkül, szabadon jöhet majd fel. Mert amit Őfelsége a minap általam küldött nekik, azt kénytelenek voltak azonnal kifizetni az adósságaikra. Hiszen tudja Felséged, hogy még régi szolgálataik sincsenek kifizetve. És most nem tudnak várni, mint máskor. Máskor ugyanis részenként elbocsátottuk őket munkára, aratni vagy kapálni, és megkeresték vele maguknak az élelmet, most azonban nem tudnak kiállni, mert állandóan a fedélzeten kell tartózkodniuk, sőt még ha valamivel szabadabbak lennének is, a Szerémségben most senki sem kapáltat. Már idegeneket helyeztek be a szőlőbe pásztorkodni. Ha tehát Felséged nem küld pénzt nekik hat vagy hét napon belül, biztosan elszökik valamennyi.

A rácság is elment innen a kikötőből a Maros túlsó oldalára, mert Felséged nem gondoskodott róluk, amikor írtam; pedig ha Felséged idejében méltóztatott volna ide leküldeni a hadat, vagy húszezer embert tarthattunk volna itt a parasztokból ingyen a kikötőben; de amikor már nem volt miben reménykedniük, mind elmentek.

Nincs kihez könyörögnöm, nincs kit kérlelnem, hogy idejöjjön, mert Felséged az egész országot Tolnára és Eszékre hívta. Átmehettek volna ettől a gázlótól is Eszékre, s itt is megvédezhették volna ágyúkkal a gázlót, sőt felszabadíthatták vagy legalább meg-

segíthették volna a várakat is. De itt nincs más fegyverforgató, csak az esztergomi úr száz huszárja, ugyanennek a tisztelendő esztergomi úrnak száz lovasa és a pécsi úr nyolcvanhét lovasa. Kívülük csak a szekszárdi apát van itt ötven fegyveresével és ötven más emberével. Továbbá Ráskay úr⁶ és Török Bálint.⁷ A Török Bálintéi is éheznek, akárcsak az enyéim vagy a naszádosok, ha szent Felséged nem gondoskodik róluk. Pedig a többieknek is van annyiuk, mint Török Bálint úrnak, még sincsenek Felséged ellátmánya nélkül.

Szent Felséged már jól elgondolkozhatott az országának minden részéből való kémeiken, akik az igazat mondták. Én úgy értesültem, hogy a császár nem égettet föl semmit, nem ejteti foglyul a parasztokat, és mindenütt háborítatlanul halad előre szent Felséged országában.

Most háromezer kocsit rendelt az ágyúk, a fa és deszka számára, melyet a hidakhoz és a falakhoz már korábban elkészítettett itt és a Duna hosszában.

Továbbá elszállíttatott minden ehhez értő közeli lakost, és mindegyiküknek van kapája és fejszéje. Értesültem róla, hogy egyelőre nem vonja össze a hajóhadát, míg ezt a várat, ahogy ígérte, be nem veszi; nagyon lekicsinyellte, reggelire való falatnak mondta. Ha Felséged akarná, én remélem az Úristenben, hogy mind az ebédjét, mind a vacsoráját megeheti a tövében. De ha Felséged nem gondoskodik, meglehet, hogy valóban csak reggeli lesz a számára. Befejezésül a magasságos Isten őrizze meg Felségedet kívánságai szerint.

Vida Tivadar fordítása

Mohács, 2006, 67–69.

1 Ma: Zemun, Belgrád egyik kerülete. Régi magyar neve Zimony.

2 Ma: Vračar, Belgrád egyik kerülete.

3 A iszlám vallás böjti időszakának, a *ramadán* vége.

4 Csulai Móré Fülöp.

5 Ma: Osijek, a Dráva jobb partján fekvő város Horvátországban.

6 Ráskai Gáspár a mohácsi csatában a király testőreinek egyik kapitánya.

7 Török Bálint, enyingi (1504–1550), nándorfehérvári bán (1520–1521). A mohácsi csatában a király testőreinek egyik kapitánya.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. július 5. *(részlet)*

A kalocsai érsek legújabb jelentései szerint a török mióta a Száván átkelt, nem nyomult beljebb az országba, hanem ugyanazon a helyen táboroz már tíz napja. Báli bég is csatlakozott az előhadhoz, de a szultán még több mint négy-öt napi járásnyira van Belgrádtól. Itt alig lehet készülődni a háborúra, mert semmi pénz sincsen. Morvából ígérnek segítséget, bár kellő időben jönné. Báthori István nádor feljött Budára, s megmondta Őfelségének, hogy ha nem indul meg ő a török ellen, akkor a nemesség sem fog felkelni. Én mindent megteszek, hogy rábírjam a királyt az indulásra, de nem hiszem, hogy hamarosan mehetne, mert még egyáltalán nincsen erre felkészülve. Hírt

kaptam Őszentsége gyalogjairól is, a csapat készen áll, s ma reggel elküldtem értük egy emberemet, aki ide vezesse őket.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 69.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. július 8. *(részlet)*

A legújabb hír az, hogy Szulejmán szultán július másodikán megérkezett Belgrádba. A török seregnek az a része, mely már az országban van, megállott, s pár nap óta egy helyen vesztegel s nem mozdult akkor sem, mikor a mi lovasságunk ki akarta erőszkölni az összecsapást. Itt némelyek azt hiszik, hogy a török tétlenségének az az oka, hogy most van húsvétjuk, mások szerint pedig az, hogy nem akar semmit kockáztatni, hanem megvárja, míg az egész hadsereg átkelt a Száván, s csak akkor kezd komoly támadásba. Őfelsége még Budán van, de azt mondja, hogy még e héten táborba száll. Nem tudom, akad-e ember, aki ezt elhiszi neki, csak azt tudom, hogy ha le akar menni a harctérre, akkor egyedül kell mennie s minden rendes felszerelés nélkül. De még így is jobb, ha lemegy, mert akkor fegyvert fog a nemesség is és inkább menjen le egymagában, minthogy Budán várja meg, amíg a török odaérkezik.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006. 69–70.

Antonio Giovanni da Burgio Altobello di Averoldihoz¹ írt levele Buda, 1526. július 9. *(kivonat)*

Mely szerint a török szultán Sarlós Boldogasszony napján² elérte Nándorfehérvárat a seregével. Kedden³ indul ellene a király. Itt egyébként kevés előkészületet tesznek. Más nem segít, csak a pápa, ezért úgy látják, hogy az ellenállást el fogják söpörni.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 209–210.

1 Altobello di Averoldi (1468–1531) Pula püspöke (1497–1531), pápai követ (*legatus*) Velencében, ebben a minőségében kapja a levelet.

2 Július 2.

3 Július 10.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. július 10. *(részletek)*

A török szultán hadserege igen nagy, de – mint a kémek jelentik – gyenge, és sok minden anyagot hoz magával az építkezéshez. Itt Budán még semmi intézkedés nem történt a király elindulására, pedig kötelessége lenne minél előbb táborba szállania. Csak ígéri a Felség, hogy e héten lemegy a török elé. Míg a király nem megy, addig a nemesek sem mozdulnak, az urak pedig szintén nem jönnek, úgyhogy nincs, aki a királyt kísérje. A Felség pedig egyedül menni nem mer, s ha elmegy is, már késő lesz. Ha a töröknek eszébe jutna, hogy Szalánkemént vagy Eszék várát újra felépítse, akkor meglehet, ebben az évben még megtarthatjuk az országnak Dráván inneni részét. De ha egyenest Budának jön a szultán, akkor azt teheti velünk, amit akar. Egyszóval: király és ország a legnagyobb veszedelemben forog.

Főtisztelendő uram! Magyarország helyzete teljesen reménytelen, és Főtisztelendő uraságod bizonyos lehet felőle, hogy ebben az évben annyi marad meg ebből az országból, amennyit a töröknek méltóztatik meghagynia. Én bizony kétségbeejtőnek látom a helyzetet, mert tudom, hogy nekünk semmink sincs, ami a háborúhoz kellene, az ellenség pedig mindenben bővelkedik. Nincsenek hadvezérek, nincsen pénzünk, nincs haditervünk, nincsenek hajóink, és nincsen nálunk semmi rend. Még a hadsereg sem gyűlt össze, s az élelmezéséről sem gondoskodik senki. S ha együtt lesz is a sereg, mire lehet egy olyan hadsereggel menni, mely folyton lázadozik, s melynek nincs semmi pénze? Együtt maradnak tíz vagy tizenöt napig, aztán az egyiknek elfogy itala, másiknak kenyere, s erre az egyik elmegy erre, a másik arra, s így fog az egész táborozás végződni. Én jól látom, hogy a bajokon nem lehet segíteni, mit tehetnék tehát egyebet, mint az orvos, mikor látja, hogy beteget menthetetlen: megengedi neki, hogy egyék, ami jólesik, talán majd segít a természet. Ha a katonákat kifizettem, ami még e héten megtörténik, s ha a királyt rábeszéltem, hogy menjen ki a harctérre, nem marad más hátra, mint hogy azt mondjam: talán megsegít benneteket az Isten [...]. Őszentsége meghagyta, hogy azt a kevés pénzt, ami még nálam van, költsem el – a török elleni fegyverkezésre –, s ha ez elfogyott, kérjek újból [...]. Az új európai szövetségről¹ itt már napok óta tudnak, s noha én még Főtisztelendő uraságodtól nem kaptam hírt, mégis az eseményekből már régóta valószínűnek láttam ezt a ligát, s már elő is adtam itt mindent Őszentsége védelmére. Most, hogy minden okot és motívumot ismerek, melyek a szövetséget szükségessé tették, most még könnyebb lesz a dolgom. E percben nincs itt senki az urak közül, de ha megjönnek, megteszem kötelességemet. A királyné nagyon éreztette velem, hogy előre tudta az egészet, az ország miatt, de testvére, Ferdinánd főherceg miatt is. Őfelsége azt mondja, hogy a szövetség híre igen árt Magyarország ügyének.

Bartonek Emma fordítása

Mohács, 2006, 70.

¹ Az 1526. május 22-én létrejött cognac-i ligáról van szó, amelyet a francia király, Velence, Milánó, Firenze és a pápa kötött V. Károly német-római császár ellen.

Antonio di Giovanni¹ Francesco di Giovannihoz² írt levele
Buda, 1526. július 11. *(részlet)*

Az itteni híreket illetően, azt mondják, hogy a török szultán megérkezett Nándorfehérvárra, és már tizenkét napja átkelt az embereinek egy része a Száván, így állnak a dolgok. Úgy tartják, hogy az első összecsapás a két folyó, a Száva és a Dráva közötti területen lesz, ami Szlavónia, innen pedig Pettau³ és Zágráb felé fognak továbbmenni. Ami jön, az Isten akarata szerint lesz. Az előkészületek itt késnek, mint rendesen, noha elrendelték, hogy gyűljön össze nagyszámú ember, elsősorban a királyságból, majd az idegenek, vagyis morvák, sziléziaiak és csehek, akik még nem tűntek fel. Még nyolc-tíz napot várnak itt, mert nem tudnak jönni, amíg nem végezték el a betakarítás legalább egy részét, főleg a takarmánynak valóét. A magyarokat már részben elindították, a király felsége még itt van, az esztergomi érseket várja, aki ma itt lesz, majd Öfelsége elindul Pécs irányába. Csak adna neki az Isten győzelmet! Pénzt készítenek elő, és elveszik a felét, de legalábbis egy részét a templomok kincseinek, aminek bővében vannak, hadiadót vetettek ki stb.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 197.

1 Antonio di Giovanni velencei kereskedő Budán.

2 Francesco di Giovanni Antonio testvére.

3 Ma: Ptuj, a Dráva partján fekvő város Szlovéniában. Régi magyar neve Potoly.

Agostino Valier és Francesco Grabia jelentése
Veglia szigete, 1526. július 12. *(kivonatok)*

Mely szerint a kormányzó továbbít egy levelet, amelyet Zenggből kapott Francesco Grabiától, akit száműztek, ezért ott van. A kormányzó azt mondja, hogy nem hiszik el Grabiának, hogy nem tartanak misét stb., az azért volt, mert a kapitány meg akarta ölni a zenggi püspököt,¹ ezért a várossal együtt kiátkozták.

Francesco Grabia levele [július] 12-ről, Veglia kormányzójának, kelt Zenggben. Mely szerint ma érkezett hír Brinjén át, hogy a török szultán elfoglalta erővel Péterváradot, amely a Szerémségben van. Mivel a szultán többször támadta és százezer török meghalt, köztük maga Ibrahim pasa is,² és mivel erővel kellett elfoglalni a helyet, levágtak a bölcsőben fekvő csecsemőket mindenkit. A szultán a sereggel Szlavóniába ment egy Pozsega³ nevű vár közelébe, először ezer lovas és kétszáz gyalogost küldött előre, hogy fosztogassanak és gyújtogassanak, akik Velinóig⁴ felprédálták a vidéket. Azt írja, hogy Zenggben nem maradt ember, nem is készülnek fel, nincs is ellátmány, se pénz. Nem mondanak misét, nem szólnak a harangok, a halottak sincsenek rendesen eltemetve. Azt írja, hogy ezeket a híreket nem hiszik, de tíz-tizenöt napon belül nyilvánvaló lesz.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 406–407.

1 Jožefíc Ferenc.

2 Ez álhír, nem halt meg ennyi török és Ibrahim pasa is túlélte az ostromot.

3 Ma: Požega, a Száva bal partján fekvő város Horvátországban.

4 Ma: Veljun, Károlyvárostól huszonnyolc kilométerre fekvő falu Horvátországban.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. július 13. *(részletek)*

Ibrahim pasa és Báli bég Pétervárad alá vonulnak. Ezt az újságot itt jó hírnek tartják, mert igaz ugyan, hogy Pétervárad nem fogja magát tartani tudni, mégis ez arra mutat, hogy a török nem ismeri az utat Buda felé, s különben is a vár ostroma egy ideig fel fogja tartóztatni az ellenséget. Azalatt Isten segedelmével a magyar sereg is talán összegyülekezik. Tomori érsek azt írja, hogy ha a sereg összegyűl, ez a tudat elég lelkierőt fog neki adni Pétervárad védelméhez. Engem csak az ejt kétségbe, ha elgondolom, hogy meddig jut el, s mit csinál a török addig, míg a magyarok összegyűlnek.

A nemesek makacsul ragaszkodnak ahhoz, hogy nem mennek, míg a király nem indul, mert ez nem kötelességük. Feltéve mármost, hogy a király még e héten, ahogy ígéri, tényleg elindul, beletelik tíz-tizenöt nap, míg ezt az országban mindenütt megtudják. Ha ennek a híre megérkezik egy megyébe, akkor először gyűléseznek s tanácskoznak, hogy ők is elmenjenek-e, amivel eltelik megint tíz nap. Amíg felkészülnek, s a táborba elérnek, arra megint kell legalább tizenöt nap, úgyhogy egészen bizonyos, hogy a királynak nem lesz hadserege egy hónapon vagy negyven napon belül, ha mégoly buzgalommal látnak is most már a fegyverkezéshez. Mármost, ha tekintetbe vesszük a török harci modorát, annak az országrésznek terméketlenségét, ahol hadseregével végigmegy, az ellenséges hadsereg óriási számát, akkor igen valószínűnek látszik, hogy ez a háború nem tarthat tovább, mint szeptember közepéig. Mi pedig nem lehetünk előbb készen augusztus közepénél, még ha minden erőnket összeszedjük is, s ebből is láthatja uraságod, hogy a háború nem üthet ki másképp, mint ahogyan írtam [...]. Én már látni vélem, hogy a török betör az országba azzal a villámgyorsasággal, mellyel háborúit vívni szokta, úgyhogy még a Dráva átkelőit sem tudjuk megvédeni, és igen könnyen megtörténhetik, hogy valamennyien megfutamodnak, mielőtt ellenséget egyáltalán láttunk volna [...]. Miközben e sorokat írom, hírnök jött Tomori érsektől, hogy a török már kilencedike dél óta Péterváradnál van, Báli bég és Ibrahim pasa vezérlete alatt valami harmincöt-negyvenezer emberrel. Az érsek a várban hagyott ezer gyalogost (ebből ötszáz Őszentsége zsoldosa), tüzéséget, löszert s elegendő élelmet is. Ő maga pedig a síkon ütött táborát lovasságával, s ott próbálja tartani magát a török ellen, míg Őfelségétől erősítést nem kap. Adja Isten, hogy a király valóban küldhessen neki segítséget, de én nem látok erre semmi módot. Ha elveszítjük Váradot, Titelt és Újlakot, akkor nem marad már sok hátra a kegyelemdöféshez.

Bartoniék Emma fordítása

Mohács, 2006, 71.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. július 16.

Valami kis reményt kezdek meríteni az ellenség lassúságából s abból, hogy erejét és idejét jelentéktelen váracsáká ostromára pazarolja. Talán mégsem olyan kétségbeejtő az ország helyzete, mint ahogy eddig képzeltem. A török seregnek az a része, mely átkelt a Száván, Pétervárad alatt áll, de még eddig nem ostromolja e várat, sőt inkább úgy hírlik, előbb valóban fölépítik Szalánkemént, mely Várad és Belgrád között fekszik. Már természetes fekvése is védetté teszi e helyet, valaha város volt, s a falai még ma is állanak. Igen valószínű, hogy az ellenség hosszúnak tervezi a háborút. Lépésről lépésre halad csak előre, s nem akar döntő ütközetet megkockáztatni. A török ugyanis jól ismeri a király nagy szegénységét, s jól tudja, hogy mily nagy kiadásai voltak az idén. Mire a király felkészül az ellenállásra, addigra a török felépíti Szalánkemént, s talán elfoglal egypár kisebb várat, mint Titelt és Péterváradot, s aztán visszavonul. Az idén Belgrádban telel, de majd aztán tavasszal, mikor a királynak már nem lesz katonája, a szultán újra betör Magyarországra, még nagyobb területet foglal el, s még nagyobb költségekbe veri a királyt. Ezt aztán addig folytatja, s annyiszor ismétli, míg elér mindent, amit akart. Úgy veszem észre, hogy a kalocsai érsek is ilyennek látja a török taktikáját. – Innen Tomori segítségére leküldik a Dunán Sárkány Ambrust¹ kétezer gyalogossal – ebből ezer Öszentsége katonája –, hogy Tomorival együtt védjék a folyók átkelőit. Az érsek ettől sok jót remél, s a csapat három nap múlva útra kél. Talán-talán Isten az ő végtelen kegyelmében megsegíti ezt a szerencsétlen országot. Az ellenség annyi időt pazarol el, hogy ha a magyar sereg ezalatt összegyűl, akkor nem kell félnünk többé ebben az évben [...]. Főtisztelendő uram! Ha Magyarország az idén megmenekül, Öszentsége valóban azzal hízelelhet magának, hogy ő mentette meg egyedül az ellenség óriási hatalmával szemben. A mai napig senki más semmiféle előkészületet nem tett a védelemre, csak Öszentsége. Péterváradot a török ostromolja. Ki védi? Ötszáz gyalogos, akiknek zsoldját Öszentsége fizeti már négy hónap óta; s a várat lőszerezrel is Öszentsége látta el. Újlak egészen üresen állana, ha nem védené háromszáz gyalogos, akiket a pápa pénzén ott tartok. Titelről nem tudom, mit mondjak, a mienk-e még vagy már az ellenségé, mert mindenki odahagyta, s nem tudom, hogy a segítség jókor jön-e még. De ha mégis tudja tartani magát pár napig, akkor az csak azért van, mert én küldtem a várnagynak ezerötszáz aranyat, amiből felfogadhatott száz gyalogost, vásárolhatott lőszert és más szükséges dolgokat. Most leküldtünk kétezer gyalogost a Dunán. Ezek is Öszentsége katonái, s ha ezek nem volnának – ugyan kit küldhettünk volna. Mert itten nincs még semmiféle katonaság, és remélem az Úrban, hogy ha ez a kétezer gyalogos idejében érkezik, ezekkel és a már ott lent levő katonasággal a kalocsai érsek megakadályozhatja, hogy a török itt átkeljen a Dunán. Ha ez sikerül, akkor a török egyik szárnyát lekötöttük, mert nem fogja megkockáztatni az előnyomulást, ha a folyón nem tud átkelni. Őfelsége a király e héten okvetlenül kimegy, s lépésben haladva előre, várja az ország katonáit s a külföldi fejedelmek segítségét.

Arra kérem Főtisztelendő uraságot, amire különben már sokszor kértem, hogy ne ütközzék meg azon a következtetésen, mellyel én Magyarország helyzetét leve-

leimben megítélem: az előbbieken kétségbeejtőnek festve, most meg ismét reménykedve. De ezt a hangulatváltozást az események okozták. A kémek jelentéseiből ugyanis eleinte úgy látszott, hogy a török egy iramban egyenest Budára tör, s nem vesztegeti idejét mással. S ha ez történt volna, itt olyan készületlenek vagyunk, hogy nem lett volna menekvés. De most, hogy Váradnak vette útját, az a színe a dolognak, hogy nem akar ellenséget hagyni a háta mögött. S éppen ezért reménykedünk, hogy azalatt elég idő lesz arra, hogy az ország összeszedje magát a védelemre. De még abban a kétségbeesésben is buzgón folytattam a hadi készüléteket.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 71–72.

1 Sárkány Ambrus, ákosházi (1460-as évek eleje–1526), zalai ispán (1515–1526), országbíró (1524–1525), pozsonyi ispán (1501–1510), máramarosi ispán (1510–1511), soproni városkapitány és ispán (1506–1509).

Gaspere Spinelli¹ jelentése

London, 1526. július 19–30. (*kivonat*)

Azt írja, hogy ez a felség² a királyság megsegítésére százezer dukátot küld Magyarországra egy a levélben megnevezett emberrel [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 391.

1 Gaspere Spinelli a Velencei Köztársaság angol udvarba delegált követének titkára.

2 VIII. Henrik.

II. Lajos magyar király tízezer arany kölcsönt vesz fel Szerencsés Imrétől

a hadikészületekre

Buda, 1526. július 20.

Jelen levelünkkel elismerjük, hogy bár a nagy szükség kényszerítő hatására országaink egyházaitól kölcsönvett ezüstök visszaszolgáltatására és visszatérítésére teljes pozsonyi harmincadjövedelmünket¹ utaljuk addig, míg az egyházi ezüstök árát ki nem egyenlítettük, és azt akarjuk, hogy e harmincadjövedelmekből senkinek semmit ne adjanak addig, míg a kölcsönvett ezüstnemük árát az összes egyháznak teljes mértékben ki nem egyenlítettük, mégis amikor a török császár teljes haderejével bejött ebbe az országba, és Péterváradot ostrom alá vette, avégett, hogy mind e szenvedő végvárnak, mind a Krisztusban Főtisztelendő atyának, Tomori Pálnak, a kalocsai és bácsi egyházak érsek urának, fővezérünknek és végszükségben szenvedő naszádosainknak segítségére lehessünk, megkértük hívünket, vitélő Szerencsés Imre taná-

csosunkat, hogy egy bizonyos pénzösszeget meghatározott biztosítékkal bocsásson rendelkezésünkre. Ő parancsunknak engedelmeskedni és veszélyben forgó országon segíteni akarva úgy rendelkezett, hogy tízezer forintot jó érmeben² küldjenek a már említett kalocsai érsek úrnak és a naszádosoknak. Szerencsés Imrét pedig a következőképp biztosítjuk arról, hogy visszakapja az összeget: magát a harmincadot és a hozzá tartozó fiókjövedelmeket addig semmiképpen és semmilyen okból nem vesszük el tőle, míg ő az említett tízezer forintos összeget a harmincadból és annak fiókharmincadjaiból teljes egészében meg nem kapta. Ugyanígy biztosítani akarjuk az egyházakat is afelől, hogy az ezüstműket visszatérítjük és visszaadjuk, ezért királyi szavunkat adjuk, hogy mihelyt az említett tízezer forintot a pozsonyi harmincadból kiegyenlítik, a harmincadjövedelmeket az említett ezüstműk kifizetésére fordítjuk. Nem akarjuk, hogy Szerencsés Imre az említett harmincad elszámolása kapcsán nekünk vagy kincstárnokainknak további kölcsönt nyújtson, s ha kölcsönözne, annak visszaadását tőlünk ne remélje és ne is várja. Sőt, tanúsítjuk és ígérjük jelen levelünk hatályánál fogva és tanúsága szerint, anélkül hogy korábbi levelünk ennek ellentmondana.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 73.

1 A külkereskedelmet terhelő harmincadvám királyi jövedelem volt.

2 A török háború költségeinek fedezésére a kormányzat 1522-ben a pénzrontás eszközéhez nyúlt, mire megnőtt a kereslet a régi, jó minőségű érmék iránt.

A király indulásának rajza Budáról a Török ellen 1526-ban, illetve az emberek és az ellátmány, amelyet magával vitt
Buda, 1526. július 20.

1526. júliusának 20. napján, a tizenhetedik óra körül, a király felsége elindult a várból teljes fegyverzetben, felette aranyszín szövetpaláttal. A kíséretének és lovának teljes szerszámozását igen gazdagon készítették el teljesen kihímezve aranyszállal, ezeket a királyné adományozta. Amikor a Szent Zsigmond-templomhoz¹ értek, leszállt lováról és rövid imát mondott a nagy oltár előtt, ezután elhagyta Budát ebben a rendben:

1. rend: körülbelül hatszáz cseh, morva és sziléziai gyalogos
2. rend: körülbelül kétezer-ötszáz igen daliás és erős könnyűlovas
3. rend: körülbelül hatszáz a térdükig vértezett lovas lándzsával, arany és egy részüket zöld paláttal
4. rend: néhány báró, nemes, uraság
5. rend: a király talpig felvértézve, ötven német gyalogossal körülvéve, akik arany-vörös és fehér öltözkében vannak, néhány magyarral, ez a testőrség
6. rend: a királyi zászló

7. rend: négy ló, amelyek a király felségéhez tartoznak, sose láttam szebbet a lovak takaróinál, mind felvértezve, rajtuk négy fiú

8. rend: körülbelül hatszáz lovas kézfegyverekkel többféle paláttal

9. rend: oldalt a gyalogság a tüzéséggel, majd őket követi a

10. rend: körülbelül nyolcszáz szekérnyi ellátmány, amelyek fedezékül is szolgálnak, amikor megállnak, asszonyaikkal és a felszereléseikkel.

Összesen körülbelül négyezer lovas volt a fent említett² rendben, háromezer vagy valamivel több gyalogos, és minden tíz gyalogoshoz tartozott ellátmányos szekér, amelyek igen erős tábort alkotnak, úgy záródnak össze, mint egy vár stb. Minden ötven gyalogosnak megvan a maga zászlója, majd a királyi zászló közepén.

Ezek közt a gyalogosok közt Urunktól³ volt ezer igen szép rendben, további ezer Esztergomból jött szintén Öszentségtől, és kétezret várunk még minden órában Lengyelországból.

Ez tehát a sereg, amellyel a király felsége elindult Budáról és halad Tolnáig, amely félúton van Nándorfehérvár felé, és ahová rendelte a király, hogy összegyűljenek az egész királyságból. Eddig ötvenezer lovas állt hadrendbe, akik mind Ófelségével lesznek Tolnában, ahogy megparancsolták nekik tíz napja. Csehországból és a magyar korona más államaiból is jön még körülbelül tizenhatezer jól fegyverzett gyalogos.

A gyalogság rendje a következő.

Nagy pajzsokat hordanak és enyhén meghajolva egy félkört alkotnak, mögöttük pedig a kézfegyverekkel felszerelt emberek vannak rövid lándzsával harmincan (vagy negyvenen), akik ha összezárnak, nagyon erős egységet alkotnak. Utánuk jön az összes puskás, ezer gyalogosból három vagy legfeljebb négy egységet alkotnak, ez is egy igen erős dolog.

Ezek után van sok szekerük, amelyekkel mint fallal veszik körül magukat úgy, hogy még lóval sem tudnak keresztülugratni azon. Minden kocsit összekötnek és ezek közt helyezik el a nagy ágyúkat, amelyek minden irányba tudnak lőni, amerre csak akarnak. Csodálatos látvány, ahogy egy pillanat alatt letáboroztak és egyszerre szekérvárat vontak maguk köré előtte a felsorakozott alakulatokkal.

Népes és igen erős sereg lesz, ha időben összegyűlnek.

Úgy hallottam, hogy tizenöt napon belül mindenki itt lesz.

Tisztelendő atyám, kérem tisztelendő uraságotokat, hogy bocsásson meg nekem, ha vakmerő vagy tolakodó vagyok ezzel a jelentéssel, amelyet bár ne is írtam volna meg, ha nem lesz a kegyelmed tetszésére, akinek alázatosan ajánlom magam.

Szovák Márton fordítása

KALOUS, *Elfeledett források*, 2007, 611–613.

1 A Szent Zsigmond prépostsági templom a budai Várnegyedben, a mai Szent György téren állt.

2 A levélíró egy vázlaton mutatta be a menetet a szöveg előtt. A vázlat fotóreprodukcióját lásd *Kis magyar hadtörténet*, kiad. HERMANN Róbert, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2013, 59.

3 VII. Kelemen.

Joannes Verzelius¹ pápai küldött levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. július 22. *(részletek)*

Magyarország helyzete az utóbbi napokban kissé megjavult, mert Őfelsége végre megindult a török ellen egypár úr és nemes kíséretében, tíz nap alatt Tolnán lesz, ahova meg kell jelennie az egész ország katonaköteles népének. Az egész ország fel van készülve a háborúra s harcra készen áll, úgyhogy szerintem ez évre kivédjük a támadást. Jön segítség Morvából, Sziléziából, Csehországból is, és én azt hiszem Főtisztelendő Uram, hogy tizenöt napon belül Őfelségének ötvenezer katonája lesz [...]. Csak attól az egytől félek, hogy a nemesek rátámadnak az urakra, mert így, ha együtt vannak a nemesek, nagyon hatalmasok. Ha majd a magyarok előnyomulnak s a törökök visszavonulnak, lehet, hogy valami meggondolatlanságot követnek el. Mikor a király Budáról kivonult s elindult a táborba [...] sok úr volt kíséretében, felszerelésük igen szép és gazdag volt.

Bartonic Emma fordítása

Mohács, 2006, 73–74.

1 Giovanni Verzeli Sadoletto bíboros rokona.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. július 26. *(részletek)*

Utolsó levelemet július 16-án írtam, s azóta – igaz, nem kis fáradsággal – keresztül tudtam vinni, hogy a király Őfelsége végre július 20-án elindult Budáról a táborba. Első állomása vagy két olasz mérföldnyire van innen, még most is ott táborozik Őfelsége, tegnap meg a királyné utazott el, s most a király táborától vagy egy mérföldnyire, Csepelen tartózkodik. A király meglátogatta a királynét, hogy elbúcsúzzon tőle, s aztán mindketten folytatják útjukat: a király Tolna felé megy, a királyné Pozsonynak tart. A király kísérete mintegy kétezer-ötszáz gyalogosból, kétszáz nehéz- és körülbelül ezer könnyűlovasból áll, s már azt is jelentik, hogy a megyék nemessége is megmozdult, s a király táborába igyekszik [...]. Megérkezett Budára a boszniai püspök,¹ kit Tomori érsek küldött, s elbeszélte, hogy a török már 15-e óta ostromolja Titelt. Az első roham ezen a napon délben volt a vár s ugyanakkor a Duna átkelője ellen, melyet az érsek a folyó innenső partjáról védett. A támadás heves volt, a török nagy erőket vetett harcba, s a küzdelem Titelnél is, az átkelésnél is igen kemény volt. A várbeliek vitézül védekeztek, és sok janicsárt megöltek – mint mondják, ezernél is többet. De azok is derekasan ellenálltak, akik az átkelőt védelmezték, pedig csak negyven kis hajójuk volt – mint ők mondják: naszádjuk –, alig ezer lovasuk és háromezer paraszt katonájuk, és egy török hajót sikerült is elsüllyeszteniük, néhány törököt pedig megölniük. A mieink közül csak nyolcan estek el [...]. A csata mindkét helyen estig tartott, de éjjel aztán a kalocsai érsek látva, hogy ily csekély erővel nem védekezhetik a török hatalmas flottája ellen, melyet száz, a mienkhez hasonló naszádra, huszonhárom gályára és más hajóra be-

csülnek, haditanácsot tartott, s elhatározta, hogy elhagyja ezt az átkelőt, s visszavonul a legközelebbihez, mely ettől vagy két mérföldnyire fekszik. Így is történt. A pétervárad-i átkelő tehát a török hatalmában van. Tomori érsek már Bácsott² táborozik, s azzal a kevés emberével, akije még megmaradt, próbálja feltartóztatni az ellenséget. De mit ér az a pár ember a török óriási erejével szemben? Következő hétfőn³ aztán a török elhúzódt Titel alól úgyannyira, hogy a várbeliek lemehtek a Dunához vizet merni, s gondoskodhattak más egyébről, mire szükségük volt. Ez volt a helyzet egészen kedd délig, mikor is a törökök – ugyanabban az órában, mint múlt vasárnap – hatalmas erővel megtámadták a várat. A rohamot megismételték most még egyszer, abban a reményben, hogy könnyen bevehetik a várat, mert a bástya nem nagyon magas. De a várbeliek igen vitézül védekeztek tüzérséggel és puskával, s megöltek meglehetősen sok janicsárt. Ez a csata is az éjszaka beálltaig tartott. Szerdára azonban a török megváltoztatta taktikáját: az eddigi kézitusa helyett most a tüzérség kezdett dolgozni, s a török ágyúk négy oldalról bombázzák a várfalakat. Hogy ezután mi történt, még nem tudjuk, de nincs sok reményünk, mert a vár nagyon gyenge, s könnyű lesz összelövedőzni. A kalocsai érsek abban reménykedik, hogy nyolc-tíz napig még tarthatja magát. Ha a király megadja az érseknek azt a tízezer gyalogost, melyre szüksége van, akkor Tomori meg tud ütközni a török flottával, visszaszerezheti a pétervárad-i átkelőt, és felmentheti Titelt. Most itt Budán éppen arról tárgyalnak, hogy mennyi segítséget tudnak neki küldeni. Nem tudom, hogy mit határoznak. Eközben, minthogy a kalocsai érsek az átkelőt elvesztette, a török elpusztítja Futakot, mely pedig derék kis vár, s más városokat is a Dunától délre. Pétervárad megmaradását nem remélem, mert a király szárazon nem küldhet segítséget, de a Dunán sem, mert nincs készen hajónk, sem pedig katonaság nem áll rendelkezésre más, mint Őszentsége gyalogoscsapata, úgyhogy – véleményem szerint délibábot kergetnek ezzel a tanácskozással. Megint csak azt mondom, hogy a Dráva és Száva közti területet elvesztettnek kell tekintenünk. A király a Dráva-vonalat akarja tartani, s talán meg tudja védeni az átkelőket, ami azonban egyáltalán nem könnyű feladat. S ha látjuk azt a rendetlenséget, azt a tanácstalanságot, azt a szegénységet, ami Őfelségét körülveszi, akkor a Dráva megvédését is inkább az ellenség gyávaságától remélhetjük, mint bármi mástól.

Én felkészültem arra, hogy Őfelségével, a királlyal magam is táborba szállok, s vártam, hogy Őfelsége felszólítson arra, hogy elkísérjem [...]. De Őfelsége úgy vélte, hogy nekem Budán kell maradnom, míg a pápai katonaság zsoldját ki nem fizetem, s aztán, majd ha szüksége lesz valamire, Őfelsége megírja nekem, hogy mit kell tennem. Tehát Budán maradok. S mert már magamról beszélek, elmondom még egyszer uraságodnak, hogy ha a zsoldosokat kifizettem, ami még e héten megtörténik, itt maradok, s ezután már nem lesz más feladatom itten, mint hogy szemléljem e háború folyását, s megvárjam kimenetelét. Adja Isten, hogy szerencsés véget érjen ez a küzdelem, de én nem tudom magam reménnyel kecsegtetni. Ha Őszentsége parancsolja, itt maradok a háború végéig.

Ez a háború két hónapig fog tartani. De aztán könyörgök Főtisztelendő uraságodnak, hogy a háború befejeztével mentsenek fel engem ettől a megbízatástól, ettől a tehertől, mert megvallom, nem az én vállamra való. De lássa Főtisztelendő uraságod, hogy micso-da emberekkel van dolga szerencsétlen Burgio bárójának [...]. Felfogadtam Őszentsége

pénzéből gyalogosokat, előre kifizettem másfél hónapi zsoldjukat, s megígértem, hogy ismét megkapják zsoldjukat a másfél hó elteltével itt Budán. El is jöttek most, hogy a másfél hónap eltelt, kérték a zsoldot, de nem akarták elfogadni az olasz aranyat.

Szóba hoztam ezt Ófelsége és tanácsosai előtt, de semmire sem mentem így sem, és végre is belátva, hogy az egész teher az én vállamon marad, kértem őket, hogy cseréljék be pénzemet magyar aranyra [...], s én visszaváltom húsz nap alatt. Egy fillért sem adtak, s ami még rosszabb, valaki összejátszott a zsoldosokkal – akit nem kell megneveznem –, s felbujtogatta őket, hogy még magyar aranyat se fogadjanak el, hanem csak váltópénzt, s így is történt. Úgyhogy kicsibe múlt, hogy nem idegenítették el tőlem zsoldosaimat, ami az én károm és szégyenem lett volna, mintha bizony arra kellenének nekem a katonák, hogy az én szőlőmet védjék meg. Kénytelen voltam becsületszavam adni, hogy visszaváltom az itáliai pénzt, és így végre sikerült magyar aranyakat szereznem. A zsoldosok tisztjei is hajlandók most már magyar aranyat elfogadni, s ma kifizetek ezer katonát. A többi háromezer ember zsoldjával nem tudom, mi lesz.

Ebből láthatja Főtisztelendő uraságod, hogy milyen az én helyzetem itten. Segítem őket, arannyal fizetek, de ezért nemhogy köszönetet nem kapok, hanem még bosszúságom, gondjaim vannak vele, s szégyent is vallok. Uram, én az igazat mondom. Néha bizony jó lenne, ha a külföldi követ érzéketlen lenne. Megvallom, kedvem lett volna nemegyszer elmenni a pénzzel, s itt hagyni őket azzal az összeggel, amit rájuk eddig költöttem [...].

Azt mondják, hogy a Nagy Török már itt van Magyarországon, Szalánkemén várában a Száván innen, melyet újból felépített, s igen megerősített [...]. Tomori érsek a boszniai püspök útján titokban arra akarta rávenni a királyt, hogy küldjön követet a szultánhoz, s kérjen békét, ha másképp nem lehet, még adófizetés árán is. Azt hiszi, hogy a török visza is fordulna, és Pétervárad a mi kezünkön maradna, mert az éhség kényszeríti rá a török sereget, s mert elég dicsőséget aratott a szultán már így is. Ebből láthatja Főtisztelendő uraságod, milyen eredményt vár a kalocsai érsek ettől a háborútól. Az urak ugyan mind nagyon szívesen fogadnák a békét, de nem merik mondani, mert nincsenek még mind együtt, és félnek a nemességtől. Nem tudom, mire fog ez vezetni.

Miután e leveletem befejeztem, megérkezett ide egy ember az ostromlott Péterváradból, aki éjnek idején kötéllel leereszkedett a várfalon, átúszta a Dunát, és ide jött Budára. Ez is ugyanúgy beszéli el a két csata történetét, ahogy a múltkor megírtam. Azt mondja, hogy sok török pusztult már el, a várbeliek pedig oly sok zsákmányt ejtettek, hogy tele van vele az egyik torony. A várbeliek erősen bizakodnak, s nincs is hiányuk semmiben, de az ellenség tüzésége nagy kárt tesz a bástyákban, már negyven rést ütött a vár falában, de a védők újból felépítik a ledöntött részeket. A vár még egypár napig tarthatja magát, ha a felség segítséget küld nekik. Ófelsége másodszor is megparancsolta, hogy Sárkány Ambrus menjen Pétervárad segítségére Öszentsége kétezer-ötszáz gyalogosával. Tegnap nagy nehezen kifizettem ezer katona zsoldját, megpróbálom kifizetni a másik ezerét. Hajókat és ágyúkat is szerelnek fel számukra nagy sebbel-lobbal. Adja Isten, hogy idején megérkezzenek.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 74–76.

1 Palinai György (†1526) nagyprépost (1518–1526), bácsi vikárius (1515–1526), boszniai püspök (1526).

2 Ma: Bač, a Duna bal partján fekvő város Szerbiában.

3 Július 16-án.

Antonio di Giovanni Francesco di Giovannihoz írt levele

Buda, 1526. július 26. *(részlet)*

A Török dolgairól, ahogy már más alkalommal elhangzott: a török szultán július első napján érkezett Nándorfehérvárra, majd átkelt a Száván, és 10-én táborot vert egy vár alatt, amelyet Péterváradnak hívnak. Ezt megostromolták földről és vízről, mivel a mondott vár a Duna mentén fekszik. A jobb-rosszabb [török] katonákat, akik ott voltak, összesen százezerre becsülik. A vízen volt huszonhárom naszád és kétszáz bárka, amelyek egyenként tíz embert szállítottak, és néhány nagy hajó. A várat kétszer ostromolták, de a védők mindkétszer bátran visszaverték, mert bent ezer jó gyalogos volt, megfelelő tüzérség és hat hónapra elegendő hadianyag és élelmiszer. Most elkezdték löni a várat, nem tudni, mi következik. Úgy vélik, hogy előbb beveszik, minthogy megvédjék, mert a falak nem túl erősek, habár sokat erősítették, az Úristen tartsa meg! Jó néhány helyet fel is égettek, így tett a Barát¹ is, vagyis a kalocsai érsek, aki eddig kevés emberrel a határon volt. Ezt pedig azért csinálja, hogy azok, vagyis a törökök, ne telepedhessenek meg a mondott helyeken, és elégeti az ellátmányt is. Ha adtak volna korábban az érseknek tízezer embert, ahogy kérte, a törökök sosem lépték volna át a Szávát, mert nem hagyta volna őket hidat verni rajta. A dolgok most éppen így állnak. Ahogy mondják, a török szultán személyesen vagy Nándorfehérváron van, vagy azon a helyen, amit újra megerődít, mert korábban lerombolta, ezt a helyet Szalánkeménnek hívják. Nem tudni biztosan, hogy hol van, de a két hely egyikén. Hogy ezután mi fog jönni, csak az Isten tudja, habár nem is lehetne jól megítélni: egy lehetőség, hogy tönkreteszi ezt az országot, ami maga a paradicsom, amelyet Szerémségnek hívnak, ahol olyan jó borok teremnek, csak ne hagyja az Isten, hogy még tovább menjenek. Érthető volna, ha megelégednének ezzel, mert úgy tartják, hogy ha az ellenség eléri a határt, visszafordul, és megáll ott egy következő alkalomig, ahogy Nándorfehérvárnál is tette, mert a mieink gyorsan haladnak és ha tizenöt napon belül nem végez az ostrommal, szembetalálja magát velük, mert nagyszámú emberünk gyűlt össze. A király felsége hat napja elindult innen és tíz itáliai mérföldre van, és reggel elindul, tovább megy és a Tolna nevű helyen fog megállni. Mivel a nemesség addig nem vonul hadba, amíg maga a király nem indul el, ezért mindenki most halad lefelé. Elküldtek a vajdáért is, hogy jöjjön az embereivel, mert nem várnak támadást Erdély felől. Minden nap érkeznek emberek Csehországból, Sziléziából, Morvaországból, azt mondják, megfelelő mennyiségben, összesen jó százezerre becsülik a számukat, és jó emberek lesznek, adja az Isten, hogy gyorsan jöjjenek és sikereket érjenek el. Mászt ezidáig nem tudni. A királyné Őfelsége itt, Budán van.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 338–340.

1 Tomori Pál.

Brodarics István kancellár levele VII. Kelemen pápának
Érd mellől, a királyi táborból, 1526. július 27. (részlet)

Arról, hogy mi jelenleg mekkora veszedelmekben forgunk, ugyanazon báró úr leveléből Szentségtek folyamatosan értesül. Egyedül Isten vagy valami, Isten akaratával megtörténő esemény képes ezt a királyságot megszabadítani a pusztulástól. Semmi útját az üdvnek nem látom. Én ha valamivel képes lennék, örömet szolgálnék. De miről hiszi azt Szentségtek, hogy én megtehetem a király ekkora nélkülözésében, minden dolog összezavarodásában, az embereknek mind rosszindulata, mind egyet nem értése az ellenség hatalma, nekem magamnak mind szegénységem, mind kezdő mivoltom közepette, azoknak pedig, akik engem a méltóságot tekintve és vagyonban is messze megelőznek, az e hely miatti, amelyre engem Szentségtek felemelt, irigysége közepette, végül ezer más igen nagy és hihetetlen nehézség közepette? Mégis, semmit sem fogok elmulasztani, egészen fejem veszedelméig, ami részemről történhetik. Elnyertem, legkegyelmesebb Kegyelmes,¹ e hivatalt a legnehezebb időben, de talán Isten könyörületességéből szét fogja törni e nehézségeket és megnyitja nekem a szolgálat útját. E remény ha nem melengetne engem, már régen a fentebb mondott okok miatt és egészségem miatt is, amit nem igen virágzóan élvezek, eltávoztam volna ezen igen nehéz teherből, de ki fogok tartani még, bármit hozzon a sors.

Szentségtek, esedezem a legalázatosabban, méltóztassék engem minden dologgal, amivel képes, segíteni, ezzel a dologgal kapcsolatban megkértem a báró urat, hogy nyíltabban írjon Szentségteknek.

Nagy Gábor fordítása

Litterae principum ad papam, 2002, 96.

1 Az eredetiben: *clementissime Clemens*, szójáték a Kelemen név latin alakjával és annak jelentésével.

V. Károly német-római császár levele Ferdinánd osztrák főherceghez
Granada, 1526. július 27. (részlet)

17.¹ Ami pedig Magyarország ügyét és a török hadjáratát illeti, elolvastam, amit sógorunk, Magyarország királya írt nekem két levelében, és azokat a sokfelől származó jelentéseket is, amelyeket Kegyelmed másolatban elküldött nekem. Nem tudom sem szavakba önteni, sem leírni, mennyire sajnálom és bánom, kedves fivérem, hogy ügyeim Franciaországban, Itáliában, Angliában és általában az egész kereszténységben, amint Kegyelmed is tudja, olyan ponton állnak, hogy nem tudok segítséget és támaszt nyújtani mondott magyarországi sógorunknak, bármennyire is kívánnék és akarnék. Ráadásul jól tudom, hogy kötelességem lenne megtenni, már csak a Kegyelmed iránti szeretetem miatt is, mivel Kegyelmedet ez az ügy igen közelről érinti. Remélem, hogy rövid időn belül, a fent már említett módokon, világosabban fogom látni ügyeim kimenetelét és alakulását. Ha békét tudunk szerezni, bizonyos lehet benne, hogy minden

erőmet a magyarországi ügy szolgálatába állítom; azonban ha saját területeimen mégis folytatódna a háború – márpedig ennek is nagy esélyét látom –, meg kell értenie, hogy saját védelmemmel kell törődnöm, és erre kell fordítanom minden erőmet. Nagy öröömre szolgálna, ha levélben értesítene a török esetleges előrenyomulásáról, mivel mostanában nem sok szó esik róla, én pedig, amint mondtam, meglátom, mit tudok tenni, hogy mindenki előtt nyilvánvalóvá váljék: nem rajtam állt, és nem az én hibám vagy mulasztásom volt az oka, hogy nem cselekedtem meg, amivel tartozom Isten szolgálatának és a kereszténység javának. Bizony jobban és többet megvalósíthattam volna, ha a pápa, mint jó pásztor, engedélyezte volna számomra a keresztes hadjáratot, amint azt oly gyakran kértem tőle, és amire oly nagy szükség lett volna, hogy idejében megtehessek a kellő lépéseket. Ám amennyire tudom, ő attól tartott, hogy ez csak ürügy lett volna itáliai utam hamarabbi megvalósítására, amitől annyira félnek vele együtt az ottani hatalmasságok, egyébként minden alap nélkül, és ezért mindig halogatta a keresztes hadjárat engedélyezését – pedig az elődei ez elé soha nem gördítettek akadályt –, és így lehetetlenné tette számomra, hogy olyan gyorsan, ahogyan pedig kívánnám és ahogyan szükség is lenne rá, nekiláthassak a török visszaszorításának.

Novák Veronika fordítása

Mohács, 2006, 76–77.

1 A levél tizennyolc részre oszlik, a császár a témák fontosságának sorrendjében ír a különféle ügyekről.

Riccardo¹ Sbruglio Agostino da Mulához írt levele
Ugolino, 1526. július 27. (*átirat*)

Nagyságos Helytartó Úr! Számos oka van, hogy írok uraságtoknak, hogy így elnyerjem illő jóindulatát. Ezek közül a két legfontosabb a kegyelmetek hősie jósága és nagylelkűsége, valamint az én kötelességem a felséges Velencei Állam, édes hazám felé.

Tehát közlöm kegyelmetekkel, amit megtudtam a magyar újdonságokról: azt írták a törökökkel határos várról, Péterváradról, amelyet jelenleg Ibrahim pasa ostromol az Istenszüelő Szűz meglátogatásának ünnepe² óta, hogy a mondott pasa átkelt a Dunán a Száva irányába húszezer emberrel. A László király ünnepe utáni második napon,³ aki első volt ezen a néven, Settim pasát, amint kiszállt a hajóból, úgy elsodorta egy vad ló, hogy a saját fegyvereitől átdöfve életét vesztette. Ezen kívül egy bizonyos felderítőtől tudni, hogy a török hadseregre viasszal és kátránnyal kevert vérszínű eső hullott,⁴ ezért sokan meghaltak a szomjúság és a bűz miatt, egyes csillagjósok azt is mondták az említett törökökről, hogy soha nem fognak hazatérni. Ugyanezek a csillagjósok a török császár halálát is mondják a baljós előjelek miatt, amelyekből azt is megmondták – miután megtudták, hogy a császár Budára készül törni, miután az anatóliai pasát⁵ Pétervárad alatt hagyta nagy sereggel –, hogy a császár fel fogja dűlni Pannóniát, hogy két vajda, a boszniai pasa⁶ és Mustar senj végeláthatatlan tisztjeikkel Szamoborig⁷ és végül Zágrábig törnek előre, és Szomszédvárálja⁸ környékén átkelnek a Száván, ahol már vár-

ni fogja őket Szelim bég serege. Továbbá ugyanezek a csillagjósok megmondták, hogy Mária Magdolna ünnepe⁹ táján bizonyos, hogy Pétervárad várát elfoglalják, és hogy a császár török serege Buda felé négy mérföld hosszú lesz és Anna napján¹⁰ Mustar senj Kőrös városáig¹¹ nyomul előre Szlavónián át. De a boszniai pasa több embert tart vissza a Száva vízhiánya miatt, így a két sereg nem fog egyesülni. Továbbá Szelim bég Havas Boldogasszony ünnepe¹² körül Szomszédváraljára fog jönni és szétveri azt. Nem fogja ott találni ezeket a vajdákat, és az osztrák főherceg emberei megsemmisítik seregét, őt pedig elfogják. Mustar senjet a jobbágyok fogják megölni, a boszniai pasa Szabácsba menekül, majd nagy méészárlás lesz a jobbágyok között Kőrös környékén a mondott Havas Boldogasszony ünnepén, mivel a mondott vajdát leverték. A rákövetkező második napon megölnék egy nagy urat abban az országban, és még több, mint húszezer embert, aztán az erdélyi vajda emberei Pétervárad alá jönnek és megküzdnek az anatóliai pasával, itt a magyar nagyurak nagy számban hullanak el. Havas Boldogasszony utáni negyedik napon a magyarokat szétverik és a várát is elfoglalják. Gyorsan visszatér a török császár ebbe a várba, a magyar király eközben Tolnában tartózkodik. Végül a nagy Isten hatalmas vérontást enged a törökökre új emberektől, akik a mondott követek szerint Erdélybe akarnak betörni, így az egész királyságot tönkreteszik. A török császár Mária mennybemenetelének napja környékén, miután seregét kivonta, hajón indul Buda felé, a magyar király Esztergom felé, mert akkor az osztrák főherceg serege a Dunán fog leereszkedni. A boszniai pasa Varasdig feldúlja Szlavóniát, a horvát urak Bihácsot és Jajcát fogják tartani. A török császár táborba száll Rákos mezején és elfoglalja Pestet, a Budával szemközti várost, ezután a német császár igen sok embert fog küldeni, akikkel és a csehekkel együtt a magyar király Buda felé leereszkedik. Az erdélyi vajda eközben erőt gyűjt és a lengyel király értékes embereivel és a két vajdáéval Rákosra megy. A török császárnak sok hajója lesz a Dunán. Itt sok bajt jósolnak a császárnak a csillagjósok, szerintük halálra van ítélve.

Azt is terjesztették, hogy a nagy éhségtől szenvednek a törökök, és hogy az égi nyíl most érkezett meg a török császár területére. Azt mondják, hogy a török császár visszatér Nándorfehérvárra, hogy Magyarország felséges királya már elindult Budáról, hogy ellenálljon a barbár támadásnak, szép, erős és nagyszámú serege van. A cseheket még várják minden nap, és nagyon várják Frangepán Kristóf grófot is a király és minden lakos.

Uraságtoknál találjon meghallgatásra jó szándékom! Kérem a Mindenhatót, hogy lássa el mindennel uraságtokat, akinek alázatosan ajánlom magam, atyámat és Sbruglio testvéreimet! Ugolino várából, július 27-én az Úr 1526. évében. Aláírás: R. Sbrulio [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 605–607.

1 Riccardo Sbruglio (1480 körül–1526 után) humanista költő, aki több német egyetemen oktatott és Erasmussal is levelezett. 1525-ben Magyarországon járt Lorenzo de Campeggio pápai legátus és Friedrich Nausea kíséretében.

2 Sárlos Boldogasszony, július 2.

3 László király ünnepe június 27, tehát 29-én.

- 4 Ez talán egy természeti jelenség lehetett: a véreső. Ebben az esetben a finom szaharai eredetű por esővel keveredik és ez a magyarázata a csapadék kátrányos-viaszosnak hitt állagának.
- 5 Behrám anatóliai beglerbég.
- 6 Hüsrev bég.
- 7 Ma: Samobor, város Zágráb megyében, Horvátországban.
- 8 Ma: Podsused, Zágráb legnyugatibb városrésze.
- 9 Július 22.
- 10 Július 26.
- 11 Ma: Križevci, város Kaproncától harminc kilométerre, Horvátországban.
- 12 Augusztus 15.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. július 31.

Már megírtam, hogy Őfelsége elutazott Budáról, s hogy pár napig Érden tartózkodott, Budától nem messze. Most úton van Tolna felé, hova az ország katonaságát fegyverbe szólította. Most már mindenünnen indulnak csapatok, de nem tudom, vajon idejében meg is érkeznek-e. Péterváradról az az újság, hogy a kalocsai érsek azzal a néhány emberével, aki most mellette van, lement a várhoz, s beüzent a védőkhöz, biztatva őket, hogy ne veszítsék el bátorságukat, mert már jön a király. A védősereg pedig visszaüzent, hogy erősen bizakodnak, és el vannak szánva arra is, hogy mindhalálig védik a várat. Ezután, mikor a török a várfal jó részét lerontotta, megint vívtak két csatát is, és Isten az ő nagy kegyelmében úgy akarta, hogy a mieinké legyen a győzelem, az ellenség nagy veszteséget szenvedett, s egész megzavarodott. Végre is Szulejmán szultán maga jött fel Péterváradhoz janicsárjaival, s még egy újabb rohamra adott parancsot, s ha így nem tudják bevenni a várat, akkor megpróbálják aláaknázni és a levegőbe röptetni. Mit mondjak ehhez! Isten adjon a mieinknek elegendő erőt az ellenálláshoz. – Nagy nehézségek árán végre ki tudtam fizetni kétezer gyalogos zsoldját, s ma már le is küldtem őket a csataterre. A nehézséget az okozta, hogy nem akarták elfogadni az olasz aranyat, magyar aranyom vagy váltópénzem pedig nem volt. Holnap vagy holnapután megérkezik ide Morvából más kétezer emberünk. Igyekezni fogok, hogy a lehető leggyorsabban felszereljem, és leküldhessem ezeket is a harctérre. Ideérkezett a király egyik titkára is, aki Csehországban járt segítségért, s azt mondja, hogy hatezer gyalogos jön, kiknek tegnap már el is kellett indulniuk Prágából.

Szapolyai György, János vajda öccse sok embert toborzott össze. Van most neki négyezer morva gyalogosa, jó sok lovasa, s ezenkívül jobbágysait is hozza. Ha ezt a haderőt jóra használja, akkor nagy segítség, de vannak, akik félnek tőle. Én nem tudom, hogy mit gondoljak róla, csak várom az eseményeket. Lengyelországból az a hír jött, hogy valami nyolcezer tatár tört oda be, akik a moldvai hegyek¹ felé igyekeznek, s azt gyanítják, hogy Magyarország ellen vonulnak. Ha ez igaz, akkor igen rossz hír, de egy moldvai követ viszont, aki most jött onnan, semmit sem szólt az egész tatár betőrésről. Ha Főtisztelendő uraságod még emlékszik rá, néhány hónapja megírtam, hogy rendbe akarom hozatni a király ágyúit, melyek félre vannak dobva, s most hasznavehetetlenek, 18-at már ki is javíttattam Őszentsége pénzén, s most, hogy a harctérre kellett

a királyi Felségnek mennie, nem állt rendelkezésére más tüzérség, mint ez. Őfelsége annak idején négyezer aranyat fizetett az ágyúk rendbe hozására. A pénz elment, de az ágyúkat nem javították ki, s amit Őfelsége nem tudott megcsináltatni négyezer aranyával, azt én megcsináltam hatszáz forinton, ami ebben a rossz pénzben nem ér kétszáz aranyat sem. Így fosztogatják ezt a szerencsétlen országot. Az urak három hadvezért akartak kineveztetni, a királyt pedig megesketni és kötelezni rá, hogy mindig azt fogja tenni, amit e három vezér és a tanácsosok mondanak neki. A király előbb tanácskozni akar a királynéval. A három vezér lenne Báthori István nádor, Tomori Pál kalocsai érsek és Szapolyai János erdélyi vajda. – Werbőczy István a megyékben gyűjtött katonákat, s valami hatezer lovassal megy a kalocsai érsekhez.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 77–78.

1 A Kárpátok.

II. Lajos magyar király levele Batthyány Ferenc horvát–szlavón bánnak Adony, 1526. július 31.

Nagyságos, kedvelt hívünk! Tudomásul vettük iratodat. Mi már régóta elindultunk, s folytatjuk utunkat Tolna felé s még azon is túl, hogy megállapodjunk, majd ahol kell. Te pedig – híven legutóbbi levelünkben adott parancsunkhoz –, ha még nem tette ugyanekt, azonnal, mielőtt ezt a levelünket megkaptad, a magad, valamint Horvátország és Szlavónia minden erejét gyűjtsd össze a lehető leggyorsabban. Úgy tetszik nekünk, amint már előbb is megírtuk neked, hogy Valpó¹ várához menjtek, hogy amikor majd parancsoljuk, gyorsan és kényelmesen eljöhessetek onnan mihozzánk. Megint írtunk azon országok urainak és nemeseinek, hogy a felkelésben és az összegyűlt had útnak indításában a te parancsaidhoz tartsák magukat, mert mi ezt így akarjuk. Azt kívánjuk ezenkívül, hogy a jobbágyoknak nem egyötöde, hanem fele keljen fel, s hogy ez minél előbb megtörténhessék, hordozzátok körül a véres kardot. A leprás betegektől is úgy kívánjuk, hogy azok is fogjanak fegyvert, de táboruk legyen elkülönítve a többiétől, nehogy a többieket is megfertőzzék. A zágrábi püspök² úr arra kért bennünket, hogy mellettünk lehessen, s mi ezt meg is engedtük néki, de csak akkor, ha a rendes hadinép: mind gyalogosait, mind lovasságát, melyeket püspöksége után kiállít, otthagyja. Megírtuk a püspök úrnak azt is, hogy a főesperesek útján vizsgálja meg a plébánosok anyagi helyzetét, rendelje el, hogy ezek is fogadjanak fel gyalogosokat, s parancsolja meg, hogy végső szükség esetére legyenek harcra készen ezek is. Hanem ami a papok és szerzetesek felkelését illeti, erre vonatkozóan megírtuk a püspök úrnak, hogy erről tanácskozzék veled, s tegyétek azt, amit a leghasznosabbnak vélték. Mi itt a szerzetesekre azt rendeltük el, hogy minden egyes rendből bizonyos számú szerzetes fogjon fegyvert, a többi pedig a kolostorokból lássa el ezeket minden szükséges dologgal a hadjárat ideje alatt. Nem fogjuk helyteleníteni, ha te s a

püspök úr ugyanezt teszik. A presbiterek³ és skapuláresok⁴ behívását rábízuk a magad s a püspök úr belátására. Ami a te fizetésedet illeti, ha a zágrábi káptalannak nincs annyija, amiből kifizethetik a neked járó négyezer forintot, méltánytalan dolog volna, s azért nem akarjuk, hogy ez összeg megfizetésére gazdag magánembereket kényszerítsünk, vagy pedig a káptalan birtokait háborgassuk. Megparancsoljuk tehát a püspök úrnak, hogy az egyházak ezüstjéből fizesse ki neked azt a négyezer forintot. Ha pedig valami hiányoznék ebből az összegből, azzal biztatunk, hogy gondold meg, mily igen súlyos szükségben vagyunk mi jelenleg, viseld el tehát a hiányt nyugodt lélekkel, s egyelőre elégedj meg annyival, amennyit most fizetni tudunk. Idővel aztán – ha Isten megsegít bennünket – ezt a hiányt kamatostul megtérítjük neked. Ne veszítsd el tehát reményedet abban, hogy a hátralevő részt megkapod, s mi lesz ezentúl a fizetéssel, most mindig csak azzal törődj, ami ahhoz szükséges, hogy az ellenségnek ellenállhassunk. Mást ne tegyél.

Bartonek Emma fordítása

Mohács, 2006, 78–79.

1 Ma: Valpovo, a Dráva jobb partján fekvő kisváros Horvátországban.

2 Erdődi Simon.

3 Miséző- és áldozópapok.

4 A szerzetesrendekhez csatlakozó világiak, harmadrendiek.

Giovanni Lorenzanihoz¹ írt levél sógorától
Ugolino, 1526. augusztus 1. (*átirat*)

Kedves Sógorom! Örülök, hogy a családdal együtt jól vagytok. Istennek hála én is egészséges vagyok, de az, hogy nem lehetek veletek, arra sürget, hogy rövidesen meglátogassalak titeket. A magyar újdonságokról tudtok a nagyságos helytartóval² beszélni. A Nagy Töröknek hatalmas serege van több, mint harminc pasával. Már át is kelt a Dunán és sok átkelőt elfoglalt, több települést felégetett, semmi nem akadályozza meg, hogy Budáig nyomuljon. Magyarország felséges királyának serege Budától nem messze van, úgyhogy nagyon várják Kristóf grófot apjával, Bernát gróffal együtt. A cseheket a királyi táborba várják, értük elindult az egri püspök.³ Köszöntések nővéremet és az egész házat a nevemben, Isten óvjon titeket! Ugolinóból, 1526 augusztusának első napján.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 607.

1 Személyét pontosabban nem sikerült azonosítani, sógora feltehetően a július 27-i levelet is jegyző Riccardo Sbruglio.

2 Agostino da Mulával, akinek Sbruglio részletes levelet írt a magyar helyzetről és egy csillagjós jövőndőléseiről.

3 Várdai/Várday Pál (1483–1549) kincstartó (1517–1519, 1520, 1523–1524), veszprémi püspök és örökös ispán (1520–1524), egri püspök és hevesi örökös ispán (1524–1526).

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. augusztus 3. *(részlet)*

Nagyon szeretném, ha jobb hírt mondhatnék Főtisztelendő Uraságodnak, mint amit írok. Péterváradot a törökök elfoglalták. – Ma kifizettem a még hátralévő „lengyel” [Morvaországban gyűjtött] gyalogság zsoldját is. Mind a négyezer katona ki van fizetve három hónapra, s én megtettem mindent, amit módomban volt.

Bartoniek Emma fordítása
Mohács, 2006, 79.

Ismeretlen személy jelentése
Buda, 1526. augusztus 4. *(kivonat)*

Felolvasták egy Magyarországról érkezett zsidó jelentését, aki augusztus 4-én indult Budáról. Mely szerint a török szultán a seregével elért egy várhoz a Szerémségben negyven mérföldre Nándorfehérvártól, amelyet Péterváradnak hívnak. Behatolt és mást nem tett. A magyar király hatvanezer lovassal indult ellene és Mohácsra ért száz-tíz mérföldre Budától és ötven mérföldre a Török táborától, amely Szlavóniában van. Szlavóniából még húszezer ember jön, hogy átkelve a Dráván csatlakozzon a királyhoz. Thebaldo barátot elküldték Havasalföldre.

Szovák Márton fordítása
SANUDO, XLII, c. 394.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. augusztus 5. *(részletek)*

Ma már többet írhatok Pétervárad elestéről. A törökök aláaknázták a vár bástyáit, tüzet gyújtottak alá, s így romba döntötték az egész falat. A benne levő védősereg erre a vár közepén levő piacra vonult, s fegyverrel kezében vitézül ellenállott a beözönlő törököknek. Azt mondják, hogy térdig ért a magyarok és törökök kiömlő vére. Csak kilencven magyar maradt életben ebben a küzdelemben, s ekkor ezek a templomtoronyba vették be magukat, mert egyedül csak ez maradt meg épségben az épületek közül, úgyhogy a törököknek szerződéssel kellett őket onnan kihívni, melyben életüket meghagyták nekik, s ezt becsületszóval fogadták meg. Mikor előjöttek, egy szál ingben elküldték őket a kalocsai érsekhez. A többieket azonban, kik sebesülve vagy már halálukon is voltak, lefejezték, és a Dunába dobták. A törökök még ugyanebben az órában továbbvonultak a Dunán Újlak felé, mely négy magyar mérföldnyire¹ van Péterváradtól, s odaérkezve,

a flotta meg a szárazföldi haderő egyesült a már ott levő török katonasággal; együttesen támadásba kezdtek, s azt hisszük, hogy mostanig már el is foglalták Újlak várát, mert abban nincs több hatszáz gyalogosnál, melyből háromszáz Őszentsége katonája, s jól lehet a vár kétszer oly nagy, mint Pétervárad, nem oly erős, és lehetetlen, hogy az ostromot kiállja. Hogy mit csinál aztán a szultán, ha Újlakot elfoglalta, azt senki sem tudhatja. Némelyek azt hiszik, hogy visszafordul, mások viszont azt mondják, hogy tovább nyomul előre. De ha az történik, hogy valóban előrenyomul, akkor igazán lehetetlennek tartom, hogy ellenállhassunk. Több nap kell még ahhoz, hogy a király egyeshesse minden katonáját. A király azt mondta nekem, hogy lemegy Tolnára, s megakadályozza, hogy a török a Dráván átkeljen, ha pedig ez nem sikerül, akkor Szlavóniába szeretne visszavonulni, mégpedig két okból. Először is mert Szlavóniában van a zágrábi püspök² és a horvát bán, Batthyány Ferenc, kiket leghívebb embereinek tart, s mert itt kell a legkevésbé félnie alattvalói ármányaitól, másfelől pedig azért, mert e tartományban igen sok vára van neki is és Ferdinánd főhercegnek is [...]. A kalocsai érsek összegyűjtött négyezer lovas, s valamennyien megesküdtek, hogy nem távoznak el Bácsról, s nem hátrálnak, míg valamennyien el nem esnek. Kétségbeesett terv. A király megparancsolta, hogy tegyenek le erről a tervükről, s ha már meg akarnak halni, haljanak meg ott, ahol ezzel többet használnak.

A király futárt küldött hozzám, nagy titokban közli velem menekülési tervét, s azt kéri, ajánljam Őszentségének, mert már nincs más reménye: segítse őt meg Őszentsége, amennyire csak lehet, s amint már eddig is tette. A mi katonáink közül is elfogtak ötszáz lovas a kalocsai érsek csapatából, kik átúsztattak a Dunán, és portyázni akartak a török megszállta területen: a törökök egy részüket levágták, a többit foglyul ejtették. A királyné Őfelsége még Budán van, nem tudja magát elhatározni, hogy elutazzon, s én azt hiszem, akkor szeretne majd távozni, mikor már nemigen lehet.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 79–80.

1 A magyar mérföld nyolc-kilenc kilométer lehetett a 16. században.

2 Erdődi Simon.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. augusztus 5.

Megérkezett ide, Budára a péterváradi védősereg egy katonája, egyike annak a kilencven embernek, kiknek a török szabad elvonulást engedett. Ez is elmesélte a vár bevételét, mégpedig majdnem ugyanúgy, ahogyan azt a múltkor már leírtam. Még fontosabb, amit a török hadjárat céljáról mond: a törökök egészen nyíltan hirdetik, hogy el akarják foglalni az egész országot, s hogy nem fordulnak addig vissza, míg a magyar királlyal meg nem ütköztek. E között a kilencven megmenekült katona között van egypár Őszentsége zsoldosai közül. Vitézségük jutalmául szeretném őket újból rendesen fel-

ruházni, de nem tudom, fog-e ez sikerülni. Újlakból megmenekült gyalogosok azt beszélik, hogy a város már romokban hever, s hogy ebben az órában valószínűleg már ez a vár is török kézen van. A pápai lovasokról azt beszélték, hogy az ellenség mind az ötszázat teljesen megsemmisítette, pedig valóságban nem pusztult el több huszonöt-harminc lovasnál, a többi megmenekült s szerencsésen eljutott a kalocsai érsek táborába. Tomori nagyon panaszkodik, hogy minden jövedelmét elvesztette: kalocsai és bácsi érsek volt s a Szerémség királyi kapitánya. De a Szerémség többé már nincs a király kezén, a bácsi érsekség már szintén nem jövedelmez semmit Tomorinak s így hivatalának s érsekségének is vége. Ezért Őfelségétől más kapitányságot és más püspökséget kér. Csodával határos, hogy ez a szegény ember még mindig tartja a végvidéket, pedig úgyszólván semmi hadserege sincsen.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 80–81.

II. Lajos magyar király levele Antonio Giovanni da Burgio pápai követnek Paks, 1526. augusztus 5.

Nagyságos, szeretett barátunk! Szentséges urunk gyalogosait Balczar Epistrensis¹ vezetése alatt nagyságos Sárkány Ambrus kapitánysága alá helyeztük, akit bizonyos csapatokkal leküldtünk a főtisztelendő kalocsai úr elé, de azt állítják, hogy a mondott gyalogosoknak kevés muskétába való puskaaporuk van. Tehát arra kérjük most is, miként már előbb is kértük, hogy minél előbb teheti, hozasson Bécsből harminckét mázsa puskaport, és egy részét az előbb említett gyalogosoknak, más részét pedig azoknak, akik Hannibálnak² és a lengyeleknek³ kapitánysága alatt vannak, a leggyorsabban szolgáltassa át, nehogy szükség esetén hiányt szenvedjenek. Mi pedig pénz dolgában is hiányt szenvedünk, és nem tudjuk, hová forduljunk, hacsak nem magához. Azért igen szorgalmasan kérjük, ha még van valami szentséges urunk pénzéből, vagy küldjön nekünk abból szolgája által valamely összeget, vagy bízza azt kancellárunk kezeire, mert a pénzhány igen szorongat. Ismételten és ismételten kérjük, hogy minél előbb segítsen rajtunk. A következő igen szomorú újságok vannak: Pétervárad elesett, Újlakot ostromolják, a szomszédos vidékek felégetve. A többi magánlevelekből meg fogja tudni. Kívánjuk, hogy jó egészségben legyen.

Artnér Edgár fordítása

Mohács, 2006, 81.

1 Valószínűleg az 1526. évi számadáskönyvekben említett Balthazar, a pápai gyalogság egyik kapitánya.

2 Annibale Cartagine da Este di Padova (magyarosan Ciprusi vagy Karthágói Hannibál) a mohácsi csatában a pápai pénzen felfogadott zsoldosok egyik kapitánya.

3 A pápai pénzen Morvaországban felfogadott zsoldosoknak lengyel parancsnokai is voltak.

II. Lajos magyar király levele Batthyány Ferenc horvát–szlavón bánnak
Paks, 1526. augusztus 5. *(részlet)*

Annak ellenére, hogy a napokban azt írtuk és parancsoltuk neked Adonyból, hogy Horvátország és Szlavónia jobbágynak felét szólítsd fegyverbe, most mégis azt követeli a szükség, hogy minden jobbágyot fejenként hívj be. Tehát ezzel a levelünkkel szigorúan megparancsoljuk neked, hogy ne fele részét, hanem az egész jobbágyságot szólítsd mielőbb fegyverbe, s csak a betegek, öregek és harcképtelenek maradjanak otthon. Ugyanezt parancsoltuk Magyarországon és Erdélyben is.

Bartoniék Emma fordítása

Mohács, 2006, 82.

Antonio di Giovanni Bartolomeo¹ és Francesco di Giovannihoz írt levele
Buda, 1526. augusztus 6. *(részlet)*

Az itteni újdonságokról eddig elmondtam nektek, ami történt, és amit becsülettel megírhattam nektek, vagyis általános dolgokat, ha pedig nem írok különösebben érdekeseket, ne csodálkozzatok, mert az a véleményem, hogy nem jó és nem tiszteletet érdemlő. Mégis, ahogy megmondtam nektek, amit a nép között hallottam, arról értesítetek titeket. Most, legutóbbi leveleim óta történt, hogy a múlt hónap 27-én, pénteken, habár néhányan azt mondják, hogy a rákövetkező kedden,² mégis a 27-et tartják helyesnek, a törökök már hat vagy hét alkalommal is megostromolták nagy erővel Péterváradot. Ezeket mindig visszaverték a törököknek nagy veszteségeket okozva, miközben a várbeliek közül csak tizenhárman estek el, mégis a várarok úgy megtelt holttestekkel, hogy a nagy bűzt a bentiek már alig állhatták. Ezért a törökök nekiláttak a falak lövetésének, de amit nappal leromboltak, azt [a védők] éjjel rendbe hozták és megerősítették. Végül a török szultán személyesen megjelent teljes haderejével, és ásatni kezdett a vár körül a falak mentén, ezt megtöltötte puskaporral, meggyújtatta, és hogy a várbeliek ne tudják kijavítani, az egész falat a földdel tette egyenlővé, így a védők úgy maradtak, mint egy téren. És rögvést általános rohamot rendelt el, amely hosszú ideig tartott, a földalatti aknáknak felrobbantása és a kézitusája egy egész napon keresztül. Akkor volt az öldöklés, hogy térdig gázoltak a vérben. Végül a mondott török szultán győzedelmeskedett, az ezer védőből csak kilencven-száz maradt életben, akik visszahúzódtak egy sziklára és keményen kitartottak. A török szultán elküldött hozzájuk, ne hagyják magukat lemeszáróztatni, mint a többiek, ők pedig látván, hogy nem tudnak ellenállni, és mivel megígérték nekik, hogy szabadon elmehetnek, egy szál ingben elmentek. És miután birtokba vette a várat a szultán, újjá akarta építtetni. Miután ez sikerült, tovább haladt egy másik vár felé, amely ettől három magyar mérföldre van, és itt vert tábor, ezt Újlaknak hívják, itt található a boldog vagyis szent Kapisztrán János teste.³ Hogy azóta mi történt, nem tudni, mégis úgy tartják, hogy nem tarthatták nagyon sokáig,

mert nagy terület és nem túl erős, és csak a pápa háromszáz katonája védi, az Isten irgalmazzon nekik!

A király felsége Tolnában van, ettől a vártól tizenhat magyar mérföldre,⁴ itt tartanak seregszemlét, vagyis gyülekezőt. Mindenki ide tart, rövid időn belül nagy számban fognak összegyűlni egyrészt a királyságból, másrészt külföldről. Isten tudja, hogy mi fog következni, habár úgy tartják, hogy ellenállnak és talán megütköznek az ellenséggel. De erről nincs biztos hír, napról-napra látjuk majd meg az eredményeket. Egy biztos, mindenki várja a fejleményeket, az Isten adjon jó szerencsét nekünk! Úgy tartják, hogy mindenkit behívnak a táborba. A mondott Tolnában hozták ezt a döntést, mert mindenképpen ebben a hónapban dűlőre jutnak. Hogy mi következik, és hogy mit tudunk meg, arról értesíteni foglak titeket.

Hogy meddig várnak az emberekre, akik érkehetnek, nem tudni egyelőre, mégis úgy becsülik, hogy sokan lesznek, mert ha egyszer a király is személyesen megy, ott kell lennie a királyság összes főúrának, a főpapoknak az embereikkel, akik már mind elindultak arra a helyre, aztán ott a nemesség, akik mind kötelesek harcolni fejszágvesztés terhe mellett. Aztán ott az ötödölés, hogy minden száz jobbágyból húsz lovast kell kiállítani. Ha meghozzák azt a másik döntést, hogy mindenkinek mennie kell, hatalmas sereg lesz, de enélkül is úgy becsülik, hogy százezer jó ember lesz, nem is kétséges, hogy elegendő lesz a török szultán rohamának ellenállni, csak Isten megadja! Más nincs eddig, csak hogy ezek késedelme okozta a mondott vár elését. Ha küldtek volna tízezer embert, amint a Barát⁵ kérte, a törökök át se kelhettek volna a folyón, de nem tették, így viszont nagy zűrzavar lett, mert nem lehet, hogy ne történjen valami, amíg mindenki együtt nem lesz. Más most nem történt velem, Isten veletek! A küldöncöt a báró úr küldte, várni fogja a római választ.⁶

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 418–420.

1 Bartolomeo di Giovanni Antonio és Francesco testvére.

2 Július 31.

3 Kapisztrán Szent János (1386–1456) itáliai teológus, hitszónok, a magyar kereszties sereg toborzója 1456-ban. Újlakon temették el, ám holttestének az 1717. évi tatár betöréskor nyoma veszett.

4 Változó nagyságú hosszúság, Magyarországon 8379 és 8937 méter között.

5 Tomori Pál.

6 Antonio di Giovanni már a július 26-i levelét is Burgio leveleivel együtt küldte el.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. augusztus 6. *(részletek)*

Tegnap késő este jött a hír, hogy Újlak valóban elveszett s a többi kisebb vár is egészen Erdődig.¹ Ez az Erdőd a Drávától egy magyar mérföldnyire fekszik, s a király, aki azért megy le, hogy a Dráva-vonalat védelmezze, csak most kezdi sürgetni a királynénál, hogy Ferdinánd főhercegtől Bécsből tüzéséget kérjen. A szerencsétlen király azt írta nekem, hogy ha egy kevés pénz még van nálam, küldjem el neki. Talán ez lenne való-

ban a leghelyesebb, ha azt a kis pénzt, ami még nálam van elküldöm neki [...], mert valóban jó cselekedet az, megsegíteni egy királyt, mikor ilyen nehéz helyzetbe jutott. Igaz, hogy ezzel nem fog sokra menni.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 82.

1 Ma: Erdut, a Duna jobb partján fekvő falu Horvátországban. Régi neve Teutoburgum volt.

Brodarics István magyar kancellár levele Mária magyar királynéhez
Szentgyörgy,¹ 1526. augusztus 6.

Szentséges Fenség!

Olvastam Fenséged levelét. Az Isten tudja, hogy mit kellene a királyi Felségnek határoznia ebben a rettenetes zűrzavarban. Nekem is az a véleményem, ahogyan Fenséged írja: húsz vagy akár harminc napon belül aligha lehetséges, hogy akkora seregünk lesz, hogy a biztos vereség kilátása nélkül megütközhesünk az ellenséggel. Az ellenség pedig támad, hajósegyiségei már Erdőd közelében vannak, közel ahhoz a helyhez, ahol a Dráva a Dunába torkollik, s ha eddig még nem foglalták el, hamarosan elfoglalják Eszéket, azt a helységet, ahová a nádort küldték volt, de ahonnan már mindenki elmenekült.

Így állunk, Szentséges királyné. Én nem tanácsolhattam, s nem tanácsolhatok mást, mint hogy a királyi Felség induljon Tolnára, ne vádolhassák azzal, amivel – Fenséged tudja – megvádolták. Ha rám hallgat, tovább nem megy, legfeljebb abban az irányban, amelyet Macedóniai úr² útján ajánlottam. Higgye el azonban Fenséged, már minden késő, s bármit mondunk, végső veszélyben forgunk. Semmit sem fogok elmulasztani, ha tehetek valamit. Nagy bajom azonban, hogy senki sincsen, aki támogasson, s aki velem egy véleményen lenne. Csodálkoznék Fenséged, ha itt lenne, az embereink javaslatain. Mind azt hiszi, szárnyak nélkül is tud röpködni. Engem bejedd gyávának neveznek, mert óvatosabban beszélek, s azt tanácsolom a királyi Felségnek és nekik maguknak is, hogy óvatosak legyenek. Bár ne lenne okom az ijedségre. Igazán nem magamat féltetem, hanem a királyt és az országot, de főleg a királyt, mert tudom, milyen veszélyek fenyegetik még a saját emberei felől is. Nem tételezhetem fel, hogy a mieink azért cselekszik azt, amit mívelnek, amikor a királyt ezeknek a veszélyeknek kiteszik, hogy szándékosan elpusztítsák őt. Azt hiszik, hogy így gyarapszik a tekintélye, s amit tesz, eredményesebb lesz.

Bármire magyarázzák is tanácsaimat, sohasem fogom elhallgatni azt, ami a király biztonságát szolgálhatja, még ha az életem forog is kockán. Ma is és ugyanígy tegnap is rettenetes vitáink voltak. Fenségedet mindenről tájékoztatni fogom, s megírom az igazat. Ne aggódjék Fenséged, legyen bátor és erős. Isten nem hagyja cserben az ártatlan és jószágos királyt. A kalocsai érsektől várom a választ, más remény aligha van. Erről írtam tegnap Thurzó úrnak. Thurzó úr seregéről Sibrik³ beszámolt a tanácsban; rajta

keresztül üzentem Thurzó úrnak. Értesítsen Fenséged, mi a kívánsága a veszprémi püspök⁴ úr seregével. Nem tűnik azonban célszerűnek, hogy visszaküldjük őket innen. Helyes lesz beszélni erről a veszprémi püspök úrral. Hogy Fenséged mit tegyen, erről is beszélt a jelenlétemben a királyi Felség az esztergomi érsek úrral. Semmiképpen nem szabad még Fenségednek megváltoztatnia a tartózkodási helyét. Attól tartunk, hogy Fenséged elutazása sok embert menekülésre késztetne. Ha valami bekövetkeznék, amitől Isten óvjon, a királyi Felség – úgymond éjt nappallá téve – azonnal értesíti Fenségedet, hogy mit tegyen.

Kapitánffy István fordítása

Mohács, 2006, 82–84.

1 Dunaszentgyörgy, község Tolna megyében.

2 Macedóniai László (1479/80–1536) szerémi püspök (1520–1526).

3 Nem dönthető el, hogy vajon szarvaskendi Sibrik Gergely vagy Sibrik Osvát. Mindketten Turzó Elek szolgálatában álltak.

4 Szalaházi/Szalai Tamás (1473/1475–1535) miskolci plébános, királynéi titkár (1504–1505), beregszászi plébános, egri nagyprépost, királyi titkár, veszprémi püspök (1524–1528).

Agostino da Mula és Donato di Bertoladi¹ jelentése Venzone, 1526. augusztus 12. (*kivonat*)

Azt írja a helytartó, hogy elküldte Donato di Bertoladi zárai lakost horvátnak öltözve Postojnába, hogy megtudja Kristóf grófról, hogy megérkezett-e oda, mert az a hír járja, hogy Magyarországra küldik emberekkel a törökök ellen. Donato találkozott a gróffal, aki erre haladt, és a mondott Donatót elküldte a Signoriánkhoz, hogy tegye meg helyette a jelentését. [...] És így a felséges [dózsé] elé járult Donato di Bertoladi, akit Antonio da Mula, a helytartó fivére küldött, átvették a jelentését, melyet a Szenátusban olvastak fel. [...]

Felolvasták egy bizonyos zárai Donato di Bertoladi jelentését, mely szerint Fransepán Kristóf gróf a törökök ellen háromszáz lovas és kétezer gyalogos kapitánya, aki vel Postojnától errefelé találkozott. Beszélt egy francia emberrel is, aki azt mondja, hogy a mondott gróf háromszáz lovassal és háromszáz gyalogossal van; jelentésére választ vár.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 389, 394.

1 Donato di Bertoladi zárai lakos, da Mula helytartó küldönce.

Joannes Verzelius pápai küldött levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. augusztus 13. *(részletek)*

A nagyságos báró úr¹ ugyan minden újabb hírt megírt Főtisztelendő Uraságodnak, mégis írnom kell nekem is, mert tegnap este én is kaptam levelet a király táborából, mely most a Dráva bal partja fölött van. Őfelsége ott vagy tízezer emberrel táborozik, s várja a többi urat bandériumaikkal és a megyék katonaságát, s sokan még útban vannak, sokan már ott is vannak. Jönnek azonkívül csehek, morvák és sziléziaiak is, de nem hiszem, hogy idejében megérkezzenek, mert a török már a Dráva jobb partján áll, óriási hadsereggel és kitűnő rendben, s nagy a veszély, hogy bármely percben átkél a folyón. A helyzet még sohasem volt ilyen kritikus, mint éppen most. Ha Őszentsége nem lép közbe, végünk van.

A báró úr igen nagy tekintélynek örvend Magyarországon, de nem is mulaszt el semmit, hogy ezt a szerencsétlen államot megmentse, s ezentúl is meg fog minden követ mozgatni Magyarország érdekében. Ezért Őszentsége ne szólítsa őt innen el, mert igen okos ember s csodálatraméltó a becsületessége, ismeri is a viszonyokat, s ha szükség van valamire, dolgozik tíz más helyett [...]. Ha majd Itália helyzete tisztázódik, Őszentsége és a többi keresztény fejedelem lesz kénytelen fegyvert fogni ennek a szerencsétlen Magyarországnak védelmére, hogy innen a törököt kiűzzék, mert a magyar erejében többé nem lehet reménykedni. Nincs más mód az ország megmentésére, meg kell tehát ütközni a törökkel, s ha a török továbbra is előrenyomul, a királynak is szembe kell majd szállania vele. De ebben a csatában a király igen nagy hátrányban lesz, mert míg a török bővében van katonának, tűzértségnek, lőszernak s minden hadi felszerelésnek, addig a mieinknek semmijük sincsen, s Isten a megmondhatója, hogy a török már Budán lenne, ha Burgio báró úr nem lett volna [...]. Az urak mind elmennek a király táborába, vagy már ottan is vannak [...].

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 84.

¹ Antonia Giovanni da Burgio.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. augusztus 13. *(részletek)*

Ma kaptam meg Főtisztelendőséged levelét, melyben arról értesít, hogy Őszentsége engem Lengyelországba akar küldeni. Én nem vonom ki magamat semmiféle feladat alól, ha azzal valami hasznos dolgot tudok elérni, de ebben a pillanatban úgy állanak Magyarország ügyei, hogy ha most mennék Lengyelországba segítséget kérni a magyarok számára, az a segítség már nem érhetne ide kellő időben. De meg nem is lehetne segítséget kérni, mert a lengyelek fegyverszünetet kötöttek a törökkel, és különben is Lengyelországban lehet hallani olyas kijelentéseket is – így volt ez különösen a német

lovagrenddel való békekötés idején –, hogy ne tegye velük Kelemen pápa azt, amit – ha jól emlékszem – V. Miklós pápa¹ tett I. Ulászló lengyel és magyar királlyal,² Cesarini Julián legátus³ által rábírva I. Ulászlót arra, hogy szegje meg a törökkel kötött fegyverszünetet; e rábeszélés eredménye volt, hogy Ulászló a várnai csatátéren vesztette el életét.⁴ Ezt a lengyelek azért hangoztatják most, mert attól félnek, hogy a pápa a német lovagrend nagymesterével kötött béke megszegésére próbálja majd bírni őket, pedig ennek a dolognak semmi köze I. Ulászló halálához. De nagyon jól tudom, hogy a lengyelek most ezt felelnék, ha a magyarok számára segítséget kérnék tőlük: „A magyarok tegyék meg a magukét, ha azt akarják, hogy Lengyelország szövetséget kössön velük.” Ezért – szerintem – nem is szabad ezzel megpróbálkoznunk. De a legfontosabb ok, amiért nem akarok most Magyarországról távozni, hogy nagyon sértené Őszentsége és az Apostoli Szentszék tekintélyét, ha én lennék az első, aki megadnám a jelt a menekülésre Magyarországról. Nem ragaszkodom annyira az élethez, s nem félek annyira a munkától, hogy kötelességem teljesítése alól ki akarnám magamat vonni. Ha a pápa brevői előbb érkeztek volna, semmint a török átlépte a magyar határt, vagy közelébe ért volna a magyar területnek, akkor azt a megbízatást, hogy a lengyelektől segítséget kérjünk, okos dolognak tartottam volna. De most, mikor már nyakunkon a török veszedelem, ha most kezdenék mozgolódni, ez a magyarokra nagyon rossz benyomást tenne. Köszönöm Őszentségének, hogy mint jószágos uram gondoskodni akart sor-somról, de semmi áron sem akarok olyasmit cselekedni s azzal a magam életét megmenteni, ami aztán Őszentsége és a Szentszék tekintélyét csorbítaná. Én – igaz – megírtam Rómába, hogy milyen veszedelemben forgok itten, de nem annyira a magam javáért, hanem inkább a Szentszék tekintélye megóvására, mert mielőtt a veszedelem ily nagyra növekedett volna, úgy látszott, hogy azt becsülettel ki lehet kerülni. De akkor Őszentsége úgy látta jónak, hogy meghagyjon ezen az állomásomon egész mostanig, mikor az ellenség már a nyakunkon van, úgyhogy most már én tartom lehetetlennek, hogy távozzak innen, mielőtt ez a nyári háború véget ér. A tél kezdetén aztán megint lesz Őszentségének ezer oka, amivel tisztességben visszahívhat innen [...].

A török már a Dráva mélységét méregeti Eszék fölött, s készen tartja a hidakat az átkelésre, hogy bejöhessen, s felkeresse a királyt. A kémek és menekültek pedig kétségtelennek tartják, hogy most a török Eszék alá megy, onnan kipuhatolja a magyar király erejét, s ha úgy találná, hogy az fel tudja tartóztatni, s meg tudja akadályozni az átkelést a Dráván, akkor Szlavónián vonul végig, és elpusztítja s kirabolja ezt a tartományt: a Dráva–Száva között. S most előadom, hogy mennyire lesz képes a király ellenállani a töröknek, s a Dráva-átkelést megvédelmezni.

Őfelsége most Tolnán van, de számtalan parancsaival sem tudta egész mostanig táborába gyűjteni az ország nemességét. Igaz, hogy egyesek eljöttek, és most ott vannak Tolna körül, de minden katonai rend nélkül, egyik az egyik, másik a másik szomszédos faluban tartózkodik. Őfelségének azt a tanácsot adták, hogy üssön tábort a mezőn, s ezért elrendelték, hogy a katonák jelenjenek ott meg, de végre is oly kevés ember gyűlt egybe, hogy Őfelsége nem mehetett ki, s most Tolnán várakozik. Tolna Eszéktől csak nyolc-tíz magyar mérföldnyire van. Eszéknek van vára is a Dráván túl, de oly gyenge, hogy nem bírja ki az ostromot két napnál tovább. Őfelsége Tolnáról Sárkány

Ambrust küldte le Eszékre, hogy a várat védje, s megakadályozza, hogy a török a Dráván hidat verjen; katonaságul a pápai gyalogosok egy részét rendelte melléje. Leküldte Őfelsége Báthori István nádort is egypár úrral, bandériumaikkal s megyei katonasággal, míg a kalocsai érsek, ki most Bácsott van, át fog kelni a Dunán, s szintén csatlakozik Sárkányhoz és Báthorihoz. Parancsot küldtek a szlavóniai megyékhez is, hogy gyűljön hadinépük szintén Eszék alá, s úgy mondják, ez a had megvan valami tízezer ember. Szép és fontos tervek ezek, szükség is van rájuk, de hogy festenek a valóságban? Azok az urak, kiknek Báthorival kellett volna menniük, szemébe mondták Őfelségének, hogy nem hajlandók lemenni. Egyik ezzel, másik azzal az ürüggyel mentette ki magát, a király meg egyáltalán nem törődik vele, hogy lemennek-e vagy sem. Azt sem tudom, hogy a nádor rá tudja-e venni a megyei nemes katonaságot, hogy vele menjenek a Drávához, mert mind azt mondja, hogy nem akar menni, s ami még rosszabb, máris kezdenek hazaszállingózni, pedig még voltaképp nem is csatlakoztak a király táborához. A kalocsai érseknek s a temesi ispánnak együttvéve van ugyan háromezer lovasa, de mire mehetnek ezzel a török óriási erejével szemben? Én azt hiszem, hogy ha képesnek érezték volna magukat arra, hogy valamit tegyenek, akkor nem vártak volna ilyen sokáig. Nem hiszem, hogy az a bizonyos tízezer szláv⁵ megmozdulna, hiszen még ők küldtek futárt a királyhoz azzal a kérelemmel, hogy Őfelsége jöjjön segítségükre, mert nem tudnak ily hatalmas ellenséggel szembeszállani. Nincs itt már semmi tekintély, mindenki azt teszi, amit akar. Nincs semmi rend sem, s már az élelmezéssel is bajok vannak. Az ellenségtől való félelem oly nagy, hogy Báthori nádor kénytelen volt Valpó várát kiüríteni s minden katonaság nélkül hagyni, pedig ez meglehetősen meg van erősítve, mert nem akadt ember, ki ott maradt volna várnagynak. S jóllehet ez a vár meglehetősen jó jövedelmet is hajt, s a király kijelentette, hogy annak adományozza, aki hajlandó lesz megvédelmezni, mégsem találtak senkit mind ez ideig, aki ezzel a feltétellel elfogadná. De nem szükséges tovább ecsetelnem azt a fejetlenséget, ami nálunk uralkodik, mert nem telik belé tíz nap, vagy legjobb esetben nem múlik el ez a hónap, s a szultán vagy átkelt a Dráván, s egyenest Buda ellen vonul, úgyhogy Őfelsége kénytelen lesz visszavonulni; vagy pedig az fog történni, hogy előbb Szlavóniába megy a török sereg, alaposan elpusztítja, hogy ne maradjon mögötte ellenség, ki hátba támadhatná, s csak aztán megy Buda ellen, ha ugyan erre még ebben az évben ideje lesz.

Ha pedig az idén már nem futja az időből, tavasszal indul Buda ellen, s vagy Szlavóniában, vagy Boszniában, vagy Belgrádban telel.

Az sem lehetetlen, hogy a szultán, tudva azt, hogy az ország egész hadereje a Dunántúlon van a királlyal együtt – nemsokára Tomori is odaérkezik – a Dunán küldi át hadseregét, és a Duna–Tisza közén vonul fel Pest és onnan Buda ellen. Ezt sokan hiszik, mert a Dráva nem alkalmas hajózásra oly nagy hajókkal, amilyenre a töröknek van, ehhez a folyó túlságosan sebes, nagyon sok fatörzs úszik rajta, s ezért hidat is nehéz lenne rajta verni. Mások viszont úgy vélekednek, hogy a hídveréshez nem kellenek a hajók, mert teveháton és kocsin is idehozhatják a törökök hídjaikat, hiszen ezek már úgyis készen vannak. – A cseh segítség még nincs itten, azt mondják, már Pozsonyban vannak, de nagyon kevés az egész. Adja Isten, hogy még jókor jöjjenek.

Szapolyai György, János vajda öccse, aki azt híresztelte, hogy sok ezer gyalogosa és más katonája van, ma megérkezett a király táborába, és ott szemlét tartott csapata fölött. Kisült, hogy mindent összevéve csak valami ezerkétszáz gyalogosa van, kétszáz magyar módra felfegyverzett nehézlovasa, ami nem ér többet kétszáz fegyveres lovasnál, és van még száz könnyűlovasa is. Szapolyai János vajdáról nincs más hír. Mondják, hogy szedi össze Erdély haderejét, s a király táborába tart. Öszentsége ötszáz gyalogosából, kik Péterváradot védtek, csak egy kapitány és négy katona maradt életben, a többi vitézül harcolva elesett. Ezt a négyet újból felruháztam, adtam nekik tíz könnyűlovasnak való zsoldot, s kapitányuk parancsnoksága alá helyeztem őket.

Bartonic Emma fordítása

Mohács, 2006, 85–87.

1 Burgio téved: nem V. Miklós (1447–1455), hanem IV. Jenő pápa (1431–1447) követte tárgyalta a magyar királlyal.

2 I. (Jagelló) Ulászló (1424–1444) lengyel (1434–1444) és magyar király (1440–1444).

3 Giuliano Cesarini (1398–1444) bíboros (1426–1444) és pápai követ Magyarországon (1443–1444).

4 1444-ben.

5 A Battyányi Ferenc és Tahi János vezette szlavóniaiak.

Antonio di Giovanni Bartolomeo és Francesco di Giovannihoz írt levele
Buda, 1526. augusztus 14. *(részlet)*

A híreket tekintve itt nem történt semmi folyó hó 6-a óta. A dolgok így állnak: a török szultán a Szerémségben van, vagyis Pétervárad környékén, amelyről azt mondják, hogy újjáépített. Ezen kívül még két kevésbé jelentős várat foglalt el, melyeket ellenállás nélkül, maguktól elhagytak a védői látván, hogy elégtelenek ennek az erőnek ellenállni. A Török most egy másik vár körül van, amelyet Valpónak¹ hívnak, és amelyről eddig úgy tartják, hogy vitézül védik, és azt mondják, hogy földalatti aknákkal támadják, mint Péterváradot. Hogy mi jön, azt csak Isten tudja. Más nem történt Pétervárad eleste óta.

A királyunk felsége Tolnában van, a török szultántól hetven itáliai mérföldre, ott tartja a seregszemlét emberei és az idegen segélycsapatok felett. A számukat nem lehet megmondani, úgy becsülik, hogy negyven-ötvenezer vannak. Még várják az erdélyi vajdát, akiről úgy vélik, hogy legalább húszezer emberrel jön, mert hagynia kell Erdélyben is embereket. Azt is mondják, hogy a horvát bán² Kristóf gróffal jön és hamarosan meg kell érkezniük. Ők ketten is harmincezer embert hoznak. Várják a cseheket, akik bizonyosan úton vannak nyolc-tízezeren, és úgy tartják, hogy ha ők mind együtt lesznek, megütköznek az ellenséggel. Az Isten adja a legjobbat a kereszténységnek! Van, aki úgy tartja, hogy a törökök nem tudnak több kárt okozni, mint amit eddig tettek. Elindítottak innen nagy számú bárkát és csónakot, hogy hidat verjenek és feltartsák a dunai török hajóhadat: huszonhárom naszádot és kétszáz bárkát, egyenként tíz emberrel. Mást most nem tudni, ami következik, arról értesíteni foglak titeket. Nem

tudni pontosan, hányan gyűlnek össze, mert nem érkezett meg mindenki. Amint összegyűltek, táborba szállnak, utána lehet majd megítélni a mennyiségüket. Ez még a hónapban meg fog történni.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 561–562.

1 Ma: Valpovo, a Dráva jobb partján fekvő kisváros Horvátországban.

2 Battyányi Ferenc.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. augusztus 15.

Tizenharmadika óta, mikor utolsó levelemet írtam, csak az az újság, hogy Ófelsége megparancsolta azoknak az uraknak és megyei nemeseknek, kiket múltkor Eszék fölé küldött, de akkor nem mentek le, hogy végre induljanak, s most valóban lemennek. Hogy a kalocsai érsek már csatlakozott-e hozzájuk, ahogy tervezték, még nem tudjuk. A dunai hajóhad katonái, kiket a magyarok naszádosoknak hívnak, eljöttek a királyhoz, átadták zászlóikat, s mert már hónapok óta nem kapták meg zsoldjukat, kijelentették, hogy nem hajlandók tovább szolgálni. Pedig ezek nélkül nehéz valamire menni, s nem tudom, hogyan fognak majd segíteni magukon, ha ezek valóban szétszélednek. Azt tervezem, hogy ha majd a kalocsai érsek meg az erdélyi vajda, Szapolyai János is megérkezik a táborba, lemegyek a királyhoz, megtekintem a hadsereget, s körülnézek, hogy nem lehetek-e valamiben segítségükre. Ugyan barátaim, főképp Bornemissza úr, Tomori és Szalkai érsekek meg Sárkány Ambrus nem ajánlják ezt nekem, mert – szerintük – a király oly nagy szegénységben van, s úgyannyira szükségét lát mindenben, hogy bizonyára pénzt fog tőlem kérni. Én persze nem fogok tudni adni, mert nincs miből, s ezért félok,¹ hogy a tömeg ellenem fordul. Csak annyi pénzt tartottam magamnál, amennyiből még egy hónapra kifizethetem a pápai katonák zsoldját, ha erre kerülne a sor, mert nem lenne méltó öszentségéhez, hogy éppen az ő csapata legyen az első, mely a királyi hadseregből elszéledne. Most tehát katonáink ki vannak fizetve szeptember végéig, s még maradt annyi pénzem, hogy októberre is megadhatom zsoldjukat, ha nem is valamennyiét, de legalább legnagyobb részükét. De ha most már más célra költeném el ezt a pénzt, például a királynak adnám, amitől azok az urak félnek, le akarván arról beszélni, hogy lemenjek a táborba, akkor nem tudom tervem végrehajtani, s nem tarthatom októberig a zsoldosokat. De azért, mielőtt Tomori érsek megérkezik a táborba, én is lemegyek oda, ha a király is akarja, s másvalami nem jön közbe.

Bartonic Emma fordítása

Mohács, 2006, 85–87.

¹ Bartonic Emma fordításában: „félős”.

Ferdinánd osztrák főherceg levele Margit¹ főhercegasszonyhoz
Speyer, 1526. augusztus 15. (részletek)

Úrnőm. Legutóbbi levelem óta ismét híreket kaptam arról, hogy a török több roham és aknák ásása révén végül bevette Pétervárad erődjét,² amelynek ostrom alá vételéről a már említett legutóbbi levelemben írtam. Ez egyébként a legutolsó erőd Magyarországon. Igen sajnálom és bánom, Úrnőm, mint ahogyan azt sajnálnia kell minden jóra való keresztény fejedelemnek, hogy éppen a mi időnkben a kereszténységet ilyen hatalmas csapás érte, és hogy Magyarország elvesztése ily módon, a keresztény fejedelmek közti viszály miatt történik meg. Nem hiszem ugyanis, hogy idejében segítség érkezne a királyhoz, amely megakadályozhatná, hogy a török bevégezze, amit elkezdett. Az pedig még ennél is rosszabb, hogy nem csupán az én Magyarországgal szomszédos osztrák tartományaimban, hanem itt Germániában, és ennek következtében az egész kereszténységben igen nagy a veszélye annak, hogy – együtt az itt uralkodó fejtelenséggel, valamint Luther követőinek állandó gyarapodásával és terjeszkedésével – olyan vész és baj támad, hogy ha Isten az ő szent irgalmasságával nem avatkozik közbe, minden jel szerint a világ teljes végromlásba és pusztulásba dől. Ezen ügy miatt kell sürgősen Ausztriába indulnom, és reményeim szerint nyolc-tíz napon belül útra is tudok kelni, hogy mielőbb a lehető legnagyobb rendet teremtsék ott és az itáliai ügyekben is. Tudni való ugyanis, hogy az ellenség, amelynek száma igen nagy, még napról napra növeli is erejét, és ostrom alá vette Cremonát jelentős számú fegyverrel,³ és igen erős ágyútűz alatt tartják, bár még nincsenek is ott teljes létszámban. Az embereinknek, mivel igen csekély a számuk ahhoz, hogy ellen tudjanak állni nekik, nagyon nagy szükség lenne gyors és megfelelő segítségre, ahogyan arról seregünk vezérei beszámolnak nekem. Erősen kérlelek, ezért nagyon sajnálom, hogy minden jó szándékom ellenére sem tudok segíteni. Ezért, Úrnőm, ismételten arra kérem Kegyelmedet, hogy reményeim beteljesítve nyújtson olyan pénzügyi segítséget, amiről már írtam Kegyelmednek, hogy gondoskodás és orvoslás híján az ügyek ne forduljanak rosszabbra vagy vesszenek el, amint a [...] hacsak másképpen nem segítünk a dolgon. Amint már írtam Kegyelmednek, olyan biztosítékot nyújtok majd, amilyenre csak szükség lesz. Remélve Úrnőm, hogy Kegyelmed, akinek mindig a szeme előtt lebegett Felséges uramnak és fivéremnek, a császárnak a becsülete és jó hírneve, szíven viseli majd ezt az ügyet, és mindent megtesz azért, hogy ez a pénz hozzáférhetővé váljon, mivel a jelenlegi helyzet ezt ennyire megköveteli.

Novák Veronika fordítása

Mohács, 2006, 88.

1 Habsburg Margit (1480–1530) főhercegnő, savoyai hercegné (1501–1504) és Németalföld helytartója (1507–1530).

2 Pétervárad 1526. július 27-én esett el.

3 A cognac-i liga csapatai 1526 nyarán vették ostrom alá a lombardiai Cremona városát, ami szeptember 23-án el is esett.

4 Itt pár szó az eredeti forrásból kiszakadt.

Francesco Casalino¹ jelentése
Buda, 1526. augusztus 15. (*kivonat*)

Azt mondja, hogy a Török táborában elfogtak egy kémeket, akit azért küldtek, hogy az egész hadsereget kikémlelje. A török szultán, miután elfoglalta Péterváradot, elfoglalt néhány további helyet, ezeket: Pétervárad, Újlak, Dálya,² Futak és Valpó. És elfoglalta az egész Szerémséget is a szultán, aki azt mondta a kémnek, hogy vagy elveszti Konsztantinápolyt is, vagy Magyarország ura lesz. Van kétszázezer katonája és jelentős tüzérsége, száz naszádjá a Dunán és még háromszáz kisebb hajója, melyek egyenként harminc embert szállítanak, nem tudni, mi a nevük. A seregének egy része a Duna mentén indult el, a másik Pécs irányába, ahonnét két mérföldre vannak, de még nem keltek át a Dráván. A király Tolnában van és az erdélyi vajdát³ várja, György úr⁴ megérkezett a mondott vajda testvérével⁵ és van ötvenezer jó katonájuk, érkezett tizenkét-tizenötezer cseh is, azt mondják, nyolcvanezren vannak összesen.⁶ De a szultán úgy tartja, hogy a király serege feloszlik és nem tud kitartani ellene, ha átkelnek a Dráván, a magyarok megtörnek. A magyarok begyűjtik a templomi ezüstneműt és pénzt vernek belőle [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 547.

1 Francesco Casalino firenzei utazó, aki Magyarországról érkezett Velencébe.

2 Ma: Dalj, Horvátország. Falu Eszék-Baranya megyében a Dráva torkolatának közelében.

3 Szapolyai János.

4 Brandenburgi György.

5 Szapolyai György.

6 Az információ téves.

II. Lajos magyar király levele Batthyány Ferenc horvát-szlavón bánnak
Kesztlőc,¹ 1526. augusztus 16. (*részletek*)

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya stb. Nagyságos, kedvelt hívünk! Nincs más írnivalónk, csak hogy úton vagyunk, ma már Bátán² állunk, itt két-három nap alatt össze akarjuk gyűjteni az ország minden fegyveres erejét, és rögtön tábor is ütünk, innen pedig elmegyünk oda, hová majd tanácsosnak látjuk. Ezért arra buzdítunk Téged, hívünk, és azt parancsoljuk neked, hogy te is minél nagyobb csapatot szedj össze abból az országból, mégpedig a lehető leggyorsabban és legnagyobb buzgalommal, és éjjel-nappal legyen rá gondod, hogy bennünket értesíts előhaladásodról s az ottani helyzetről és eseményekről. Mi is ugyanezt fogjuk cselekedni, és tájékoztatunk téged levélben és követekkel mindarról, amit mi tenni fogunk. Másképp ne cselekedj. [...] – Arról értesülünk, hogy az ellenség már Eszéket is elfoglalta, és talán már hidat is vert a Dráván. Ezt a dolgot a hídról még nem tudjuk bizonyosan.

Bartoniék Emma fordítása

Mohács, 2006, 89.

1 Kesztlöc ma már elpusztult mezőváros Tolna megyében.

2 Bába község Tolna megyében.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Buda, 1526. augusztus 19.

Már megírtam főtisztelendő uraságodnak, a törökök Újlakot harc nélkül foglalták el, s a védőket engedték szabadon elvonulni. Most mindenütt ezzel a ravasz fogással élnek, úgyhogy a nép mindenütt biztonságban érzi magát, s már senki sem menekül sehonnan sem. Most a törökök bevonulnak a falvakba, pénzen vásárolnak ruhát, bekvártélyozzák magukat, de nem bántanak senkit, úgyhogy most már azok is kezdenek visszaszállingózni, akik a török elől elmenekültek volt falujukból. Újlak megvétele után Eszék alá nyomultak, s azt is elfoglalták, úgyhogy most már a török egyik lábával a Dráván áll, s minden percben átkelhet a folyón, mint azt Brodarics kancellár írja nekem. Ha pedig a török sereg már átkelt a Dráván, a király csak két út között választhat: vagy megütközik, minden erejét megfeszítve, vagy pedig elmenekül. A magyarok ugyan szívesebben választanák azt, hogy összecsapjanak a törökkel, ha a félelem az ellenségtől s a közeli veszedelem nem élezné ki köztük még jobban az ellentéteket.

Már megírtam, hogy a király elrendelte, hogy az urak közül néhányan menjenek Eszék felé, s parancsát többször, mégpedig igen szigorúan megismételte, de az urak húzódoztak. Végre hajlandóknak mutatkoztak az indulásra, de előbb a szolgálatukban álló nemesekkel valóságos országgyűlést tartottak, mint a Rákoson szokták.

S ez az országgyűlés aztán a nemesek nevében, megbízottak útján megkérdezte a Felségtől, vajon szándékszik-e ő is megvívni a törökkel vagy sem, s miért nem akar ő is előnyomulni Eszékre? Tudtára adták, hogy ha ő nem megy, akkor a nemesek és urak sem törődnek többé az országgal, hanem majd ők is csak magukról fognak gondoskodni, s hogy egyáltalán nem méltó dolog, hogy mikor a szultán is személyesen van jelen a táborban, akkor a magyar király ne legyen ott. A király azt felelte, hogy kész élni-halni nemeseivel, s még aznap kihirdettette, hogy az egész katonaság gyűljön össze, mert a Bába melletti síkon táborot akar ütni. Másnap el is indult oda ezzel a feltett szándékkal. Ez a Bába vagy hét-nyolc magyar mérföldnyire fekszik csak Eszéktől. Hogy mekkora a király serege, azt bizonyosan tudni nem lehet, mert katonái nincsenek együtt, hanem szétszórva a környező falvakban táboroznak. Azt beszélnek, hogy a szlavóniai bánnak van valami tízezer jól felfegyverzett derék katonája, a király mellett van körülbelül kétezer ember, s csatlakozik hozzá a kalocsai érsek is. Az egész hadsereg ezután Mohácsra megy, négy mérföldnyire Eszéktől, s megpróbálják megakadályozni a török átkelését a Dráván, ha ugyan még idejében érkeznek. Ha a török mégis átkelne a Dráván, akkor vagy meg kell vívniuk azonnal, vagy el kell menekülniük.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 89–90.

II. Lajos magyar király igazoló levele Várday Pál egri püspöknek
Báta, 1526. augusztus 19. *(részlet)*

Mi, Lajos [...] jelen levelünkkel elismerjük, hogy amikor ezekben a napokban nagy lármá kerekedett a vitézlő cseh Bernát¹ körmöci kamarás, továbbá Lengyel János² és Bornemissza Péter³ ellen azzal a sikkasztással kapcsolatban, amelyet állítólag a besztencei kamarában követtek el – mégpedig a rézzel, ezüsttel s más, a kamarához és a rézbányához tartozó dolgokkal kapcsolatban – abban az időben, amikor azt Fugger⁴ szerezte meg, mi pedig az ő hű igazgatásukra bíztuk, nagy kitartással sokszor kérték tőlünk, hogy az említett Bernáttól, Jánostól és Pétertől követeljük meg az elszámolást, s amit csalárdul elvittek, vagy valamelyikük elvitt, szerezzük vissza és a mostani hadjárat céljaira fordítsuk. Ennek a feladatnak a végrehajtására hívünket, a Krisztusban tisztelendő atyát, Pál egri püspök urat kértük fel és küldtük el, bár ő ebben az ügyben erőteljesen és sokáig ellenszegült akarataunknak, egyebek között azzal mentegetőzve, hogy nem szabad és nem is lehet tisztességgel távol lennie tőlünk – a majdani csata miatt, amelyet Isten segítségével ellenségeinkkel megvívni készülünk. Mi azonban semmiképp sem akartuk elfogadni ezt az indokot, sőt sürgettük őt – bár nem akarta és vonakodott –, hogy jöjjön fel Budára, és követelje az említett személyektől az elszámolást, hozza vissza nekünk a pénzt. Reménykedtünk abban, hogy kitartó munkálkodásának eredményeképpen az elszámolás alapján nem kevés pénzhez jutunk, hogy el tudjuk kerülni a mostani háború okozta nagy nélkülözést. Azt is reméljük, hogy miután elvégezte az elszámolás feladatát, az összecsapás idejére visszatérhet hozzánk a táborba.

Erről a kényszerítő intézkedésünkről, amellyel a püspök úr feladatáról határoztunk, tanúságképpen jelen levelünket bocsátottuk ki, egyrészt hogy bárki lássa, hogy ő ezt a megbízást a mi parancsunkra – akarata ellenére és kényszerből – vállalta, másrészt pedig, hogy a rosszakaróknak ne legyen módjuk és alkalmuk a gyalázkodásra.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 90.

1 Bernhard Beheim/Böheim von Friedensheim, a tirol Hall egyik pénzverőmestere, a Fugger-szerződés felmondása után körmöci kamaragróf és zólyomi várkapitány (1525–1536/1539).

2 Lengyel János, tóti, királynéi udvarmester (1525–1526).

3 Bornemissza Péter, kápolnai, királyi tanácsos.

4 A forrásban magyarul szerepel: *Fwkar*, azaz Fugger.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. augusztus 20. *(részletek)*

Köszönetet mondok mindenekelőtt Öszentségének, de a bíboros uraknak és főtiszteendőségednek is, hogy gondolnak velem. De ami az én távozásomat illeti Magyarországról, ebben úgy fogok dönteni, ahogy a legméltóbb Öszentségéhez és az Apostoli Szentszékhez [...]. Jól tudom, hogy becsülettel nem távozhatok előbb, míg a háború

véget nem ér, s remélem, hogy Isten megsegíti az igaz ügyet [...]. Ha Őfelsége a király kénytelen lenne visszavonulni, vagy más olyasvalami történnék, amitől Isten őrizzen, mindig csak a Szentszék becsületét fogom szemem előtt tartani, aszerint fogok cselekedni.

A harctéren az az újság, hogy a török hajóhad kezd felfelé haladni a Dráván, ami egész világosan mutatja, hogy a szultán egyenest Budára és nem Szlavóniába igyekszik, mert akkor semmi hasznát nem vehetné a hajóknak a Dráván. Erre a folyóra csak azért vitték a flottát, hogy Eszéknél hidat verhessenek rajta az átkeléshez. Emellett Valpó várát ostromolják, melyet annak idején – mint már megírtam – a magyarok teljesen kiűrtettek, és senkinek nem kellett még ajándékba sem, míg végre az eddigi birtokos egy rokona odaköltözött, s most néhány gyalogossal védeni próbálja. Abból, hogy a török most ezt a várat ostromolja, némelyek arra következtetnek, hogy mégis Szlavónia a szultán célja. Hogy mit is akar voltaképp az ellenség, az csak nyolc-tíz nap múlva fog kiderülni. Ha a török átkel a Dráván, a királynak vagy meg kell vele ütköznie, vagy futnia kell. A harcra megvan a magyarokban a kedv s az elszántság, hogyha csak erre volna szükség, semmi másra, akkor lehetne még reményünk a sikerre.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 91.

Agostino da Mula jelentése

Udine, 1526. augusztus 20. *(kivonat)*

A helytartó továbbá értesít egy jelentésről, amelyet el is küld, mely szerint „abban az órában érkezett hozzám Christoforo de Formentinis gemonai¹ kereskedő, aki már öt hónapja Laibachban² vesztegelt, és egy bizonyos Innocenzo Bergamóból,³ aki szintén Laibachban tartózkodott. Onnan a múlt csütörtökön indultak el együtt, amely folyó hó 16-a volt. Nagy üzleteket csinálnak a Magyar Királyságon és Németföldön, szavahihe-tőek. Az egyikük beszámolt, hogy az említett Innocenzo unokatestvére nemrég érkezett Laibachba, aki Budáról, Magyarországról indult folyó hó 8-án. A törökök előrenyomulásáról elmondta, hogy a török szultán hadserege két részre van osztva, az egyik negyvenezres, ez a Dunán túl jár kínozva az embereket és felégetve a földeket, többek közt elfoglalták és felégették Szeged nagy területű és nem erődített városát, ahol sokan éltek és bővelkedtek állatokban. Továbbá a másik rész, a nagy hadsereg a mondott unokatestvér indulásának idején elfoglalta és lerombolta a Pétervárad nevű helyet aknákkal, de nagy török veszteségek árán. A várat jelentősége miatt ezer cseh gyalogos őrizte, akiket mind megöltek. Továbbá még két helyet elfoglaltak, az egyiket Újlaknak hívják, így már minden fontos átkelő a birtokukban van Magyarország felé, egy kivételével, amelyet Temesvárnak hívnak. Úgy tartják, hogy már Pécsnél járnak, amely egy jó terület Ferdinánd főherceg Szlavóniájának határa közelében. Ezért a mondottak biztosítottak, hogy Kristóf gróf a napokban elindult Magyarországra a főherceg megbízá-

sából, egyszersmind a magyar király felkérésére. A mondottak beszéltek a gróffal, és az indulásához igazodva azon a napon váltottak neki háromszáz scudónyi⁴ magyar pénzt, amelynek ellenértékét az említett főherceg küldte a grófnak. Ezt több helyről is hallották, annál is inkább valószínűnek tűnik, hogy az említettek szerint a török sereg a főherceg határai felé nyomul.

Továbbá más megbízható úton értesültem, a mondott gróf egy apródja és házbeliye, aki Postojnában lakik, elmondta egy közeli barátomnak, akinek tettem néhány szíveséget, aki aztán ma reggel számolt be nekem [az udinei helytartónak], hogy valóban elindult a gróf Magyarországra [...].”

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 450–451.

1 Ma: Gemona del Friuli, település Udine provinciában.

2 Ma: Ljubljana Szlovénia fővárosa.

3 Bergamo Milánótól északkeletre fekvő város Olaszországban.

4 A scudo velencei arany- vagy ezüstpénz, a 16. század elején a magyar forinttal egyenértékű dukátnál (3,44 g arany) valamelyest könnyebb scudo (3,4 g arany) terjedt el, valamint az arányosan kevesebb nemesfémtartalmú fél (mezzo) scudo. Egyik oldalára a velencei címert (innen a neve: *scudo* a.m. pajzs, címerpajzs), a másikkra keresztet vertek.

II. Lajos magyar király levele Batthyány Ferenc horvát–szlavón bánnak Újfalun,¹ 1526. augusztus 21. *(részlet)*

Nagyságos, kedvelt hívünk! Arra vonatkozóan, amit a jobbágyok fegyverbe szólításáról és más ügyekről írsz, most nem tudunk neked más felvilágosítást adni, mint amit a múltkor Pogány Zsigmonddal² küldtünk. – A császár, ha nem kelt is át még egész hadseregével a Dráván, rövidesen át fog kelni, és arra törekszik, hogy téged elszakítson tőlünk. Ezért szigorúan megparancsoljuk neked, hívünk, hogy azokkal a csapatokkal, melyek már melletted vannak, éjjel-nappal siess hozzánk. Azoknak pedig, kiknek fegyvert kell még fogniuk, vagy pedig most készülődnek, parancsold meg, hogy kövessenek téged, s mást ne merjenek cselekedni.

Bartonek Emma fordítása

Mohács, 2006, 91.

1 Macedónújfalun (Újfalun-dűlő, Újfalun, Neudorf, Villa Macedoniorum), avagy a Macedóniaiak új faluja mára elpusztult település Tolnában, Bátaszék és Dunaszekcső mellett.

2 Pogány Zsigmond, csebi (†1526), máramarosi ispán (1493–1495, 1517–1522).

Domenico Venier jelentése

Róma, 1526. augusztus 21. (*kivonat*)

A magyar hírek miatt, hogy a Török elfoglalta Péterváradot, [a pápa] nagyon bánkódik és közölte, hogy hírt kapott már Újlak elfoglalásáról is [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 480–481.

II. Lajos magyar király levele Batthyány Ferenc horvát–szlavón bánnak, Erdődy Simon zágrábi püspöknek és szlavónia rendetinek
Mohács, 1526. augusztus 25.

Főtisztelendő, nagyságos, jeles és őszintén kedvelt híveink! Ma már írtunk egyszer nektek, és kamarásunkat küldtük hozzátok azzal a kéréssel, hogy siessetek mihozzánk. Most megint erre buzdítunk benneteket, és parancsoljuk nektek, hogy a leggyorsabban siessetek mihozzánk. Az ellenség szemünk láttára több helyen lángba borítja orszá-gunkat. Csak rátok várunk még, s mihelyt megérkeztek, Isten segedelmével megütkö-zünk az ellenséggel. Siessetek tehát a leggyorsabban. Kelt mohácsi táborunkban, 1526. augusztus 25-én. Lajos király saját kezével. Gyorsan, gyorsan, gyorsan.

Úgy siessetek, hogy holnap hajnalban már itt legyetek, ha nem előbb.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 92.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Buda, 1526. augusztus 25.

A kalocsai érsek már megérkezett a király táborába, és Szapolyai Györggyel, a vajda öccsével együtt őt nevezték ki a sereg fővezérévé. Ebben mindenki egyetértett, s min-denki ezt tartotta a leghelyesebbnek. De aztán Tomori és Perényi Péter közt valami szóváltás támadt, aminek a vége az lett, hogy mindkét fővezér lemondott, s csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudták őket rávenni, hogy ezt a tiszteletet mégis elfogadják. Ez-után Tomori érsek tízezer lovassal lement a Dráva átkelőjéhez kipuhatolni, hogy meg lehet-e még akadályozni a török átkelését, de azt kellett látnia, hogy a törökök már három hidat vertek a folyón, s már annyi embert és tüzérséget hoztak át a másik partra, hogy lehetetlen volt velük szembeszállni, ezért visszavonult a királyhoz. Őfelsége Mo-hács falu mellett ütött tábor, az ellenségtől mindössze négy magyar mérföldnyire, de most már Őfelségét az ellenségtől nem választják el többé sem hegyek, sem folyók, sem

erdők. Azt mondják, hogy Öfelségének van vagy negyvenezer embere, s ha még csatlakozik hozzá a horvát bán: Batthyány Ferenc és Frangepán Kristóf gróf, kiknek rövidesen ide kell érniük, akkor a király serege jóval meg fogja haladni az ötvenezeret. Ha még Szapolyai János vajda is megjönne, akkor a magyar sereg valóban jelentékeny lenne. A mieink jól tudják, hogy ha nem akarják elveszíteni országukat, akkor meg kell vívniuk a törökkel, vagy pedig át kell nekik engedniük Budát s Magyarországot. Ha a király még csak egy lépést vonul vissza, Budát már elvesztette. Ha a két hadsereg számát tekintjük, akkor a mieink bizony kevesen vannak, de ha az erkölcsi erőt s az ügy igazságát nézzük, akkor még remélhetünk. Akármerre forduljon a kocka, tíz napon belül megvan a döntés. Segítsen meg bennünket az Isten!

Miután levelemet lezártam, a királyné Öfelsége levelet kapott, melyben arról tudósítják, hogy már a szultán is átkelt a Dráván, s hogy a királynak nincsen meg az a huszonötezer embere, amelyet előbbi levelében kilátásba helyezett. A Felség előreküldte Tomorit tízezer emberrel, hogy tartóztassa fel kissé az ellenséget. Öfelsége a sereg többi részével pedig Mohácson maradt, s várja Batthyány bánt és csapatait.

Bartонiek Emma fordítása

Mohács, 2006, 92.

Stjepan Posedarski¹ Juraj grófhhoz² írt levele
Zágráb, 1526. augusztus 28. (*kivonat és átirat*)

Tiszteletreméltó Juraj Gróf!

Korábban nem tudtam hírt adni a magyarországi újdonságokról. A magyar király Mohácsnál van, köré folyó hó 22-ig százkilencezer harcos gyűlt össze, köztük tizenhat ezren a királyné nevében, akiket ő a német népből gyűjtött össze. Megérkezett az örgróf,³ a csehek kapitánya tizennyolcezer harcossal és még kilencezeret várnak. Szlavónia népéből tizenötezeren érkeztek, ezek szent Bertalan napján⁴ keltek át a Dráván, hogy csatlakozzanak a királyhoz. A király táborában számos katona és puskás van, egész Magyarországon és Szlavóniában körülhordozták a véres kardot, ha egy házban kilenc ember van, aki fegyvert tud fogni, de akkor is, ha kettő, az egyik otthon marad, de a többi táborba száll. A horvát urak János és Kristóf gróffal indultak meg. Az emberek bizakodnak, a magyarok nagyon várják, hogy csatlakozzanak hozzájuk ezek a horvát urak. Ma tudtuk meg Zágrábból, hogy a király elfogott egy esztergomi Pécset [!], és egy püspök és egy báró egyik fia elindultak a magyar táborból a nagy szultánhoz.⁵ Ezt mondják, de nem tudom biztosan.

A nagy szultán elfoglalt tizenöt települést a Szerémségben és három hidat veretett a Dráván, ahol Eszéknék nevezik, és letáborozott a Dráván túl öt magyar mérföldre a király táborától, de nem tudni biztosan, hogy a szultán személyesen ott van-e, a tábora kiéhezett és pestistől és hasmenéstől gyötört. Miután átkeltek a folyón, a barát érsek⁶ és Perényi Péter rajtaütöttek tízezernyi törökön,⁷ megöltek közülük háromezeret, ezért jó

dolgokat remélnek. Imádkozzatok Istenhez, mert tíz napon belül legkésőbb összecsapás lesz!

Kelt Zágrábban, szent Ágoston napján 1526-ban.

Juraj gróf, azért írtam neked, hogy a királyné német csapatot gyűjtött, mert ő Budán van, de az emberei a nevében csatlakoztak.

Aláírás: testvéred, Stephano.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 655–656.

-
- 1 Stjepan Posedarski zágrábi kanonok, Korbáviai János gyóntatója, horvát humanista.
 - 2 Juraj Posedarski Possedaria (ma: Posedarje, falu Dalmácia északi részén, Horvátországban) grófja, Stjepan bátyja.
 - 3 Brandenburi György. Ez és a korábbi értesülések tévesek.
 - 4 Augusztus 24.
 - 5 Stjepan Pietro Paladinich alább olvasható értesüléseit veszi át, az esztergomi személy a Paladinichnál Gersic néven futó báró lehet, akinek nevét az olasz szövegkiadók itt sikertelenül próbálták értelmezni: „l Re ha preso Cinque chiesie de Ostrogonia.”
 - 6 Tomori Pál.
 - 7 Sanudo a levél összefoglalásában (XLII, c. 653.) tízezer magyarról beszél, akik háromezer törököt vág-
nak le, de ez a levél félreértésből fakad.

BESZÁMOLÓK A CSATÁRÓL

Johann Fugger¹ értesülései

Buda, 1526. augusztus 29–31.; Bécs, szeptember 5. (*kivonat*)

Johann Fugger úr úgy értesült Budán augusztus utolsó napján kelt levelekből, hogy a magyar király huszonötezer gyalogosból és lovasból álló seregét szétverték. A csata huszonkét mérföldre² volt Budától, de sem a napját, sem mást nem mondanak meg. Továbbá leveleket kapott Bécsből, folyó hó 5-éről, melyek ugyanerről szólnak, és még arról, hogy a király megfulladt egy tóban, más nincs. Másik a múlt hónap 29-i levelekből értesült, újfent Budáról, hogy hatalmas az ellentét egyháziak és világiak között a király seregében, a papok haza akarnak térni, de a király egyiküket sem akarja elengedni, hanem azt akarja, hogy maradjanak együtt a többiekkel. Ez minden, amelyet az említett leveleiből meg lehet tudni.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 639.

¹ Johann Fugger a híres német kereskedőcsalád egyik tagja, aki Velencében működött.

² Bizonyára magyar mérföldről van szó.

Gaspare Lanteri¹ levele Francesco de Franceschininek²

Gorizia, 1526. szeptember eleje (*részlet*)

Nagyon rossz híreink vannak: a török kán leverte a magyar sereget, és sok ember veszett el a töröknél is, bár a magyar király megmenekült egy hosszú sajkával Buda felé. Isten irgalmazzon nekünk, szegény keresztényeknek! [...]

Ezt az unokatestvérem, Francesco Lanteri írta, aki Magyarországra akart menni, de nem tudott. Visszafordult, a levelet Pettauból folyó 1526. év szeptember 3-án küldte Antonio Lanterinek.

Domokos György és Szovák Márton fordítása
Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 177; SANUDO, XLII, c. 599.

1 Gaspare Lalteri/Lanteri/Lantiri kereskedő Goriziában, ahonnan szeptember 9-én küldte a levelet.

2 Francesco de Franceschini udinei polgár és kereskedő.

Josef Estaierhez¹ írt levél
Bécs, 1526. szeptember 2–3. (*kivonat*)

A magyar király tábora harcba szállt a múlt hónap 29. napján, és szétverték a magyarokat. Jött egy bizonyos Giovanni Aidebech, aki kapitány volt a táborban, öt sebesüléssel jutott el Bécsig. Megírták ide a megbízottaiknak ezt a hírt, és hogy a királyról nem tudni, hogy hol van. A Török Székesfehérvár felé² halad, amely negyven mérföldre van [Budá]tól, ahol a királyné van, és a vár tárva-nyitva és elhagyatva, ahogy abban is olvasható.

Szovák Márton fordítása
SANUDO, XLII, c. 629.

1 Josef Estaier német ajkú kereskedő Velencében.

2 Szentgyörgyi-Bazini Ferenc levelében (szeptember 3.) szintén erről a téves információról számol be.

Frangepán Kristóf levele Szlavónia nemeseihez
Zágráb, 1526. szeptember 3.

Frangepán Kristóf, Zengg, Veglia és Modrusa grófja stb. egész Szlavónország nagyságos, vitézlő és nemes urainak, tudniillik tiszteletreméltó uraknak és barátoknak, továbbá jelen oklevelünket megtekinteni, olvasni szándékozó bármilyen más rendű és állapotú embereinek tisztelettel üdvözlét! Tudjátok, hogy igen súlyos fájdalommal értesültünk arról, hogy bizonyos országlakos urak, kegyes urunk, a Felséges király népével – Őfelsége szándékával és akaratával ellentétben – meggondolatlanul a minap a török szultán táborára támadtak, majd Őfelsége ugyanazon népét a hitetlenek váratlanul lemeszárolták. Onnan Őfelsége leginkább a kötelességei, biztonsága, alattvalói, országa és a Szent Korona szerencsésebb sorsa és megőrzése végett Buda irányába indult, ahol a nagyságos György brandenburgi őrgróf úr stb. vezetésével a korábbiakhoz hasonlóan részint lengyel részint cseh nemzetből Őfelsége támogatására és a majdani segítségére sereget gyűjtöttek, továbbá a tekintetes és nagyságos János, erdélyi vajda úr is negyvenezer magyarral, a jeles feje-

delem úr, Ferdinánd, Ausztria főhercege, Őfelsége igen szeretett atyafia, pedig sok ezer némmel gyülekezett és felkészült. A tekintetes és nagyságos Torquatus János¹ úrral, Korbávia ispánjával stb. együtt mi is ígéretet tettünk arra, hogy itt Zágrábban fegyveres csapatainkkal és haderőnkkel a szerencsés végkimenetel érdekében és Őfelsége helyzetének megsegítésére és biztosítására, továbbá országuk megvédésére rendelkezésre álltunk és állunk. Ezért uraságtokat az ilyesfajta vereség és szerencsétlen végkifejlet cseppet se rémítse meg, és semmiképpen se vezesse reményvesztettségbe, sőt sürgetjük, hogy Őfelsége parancsait és kéréseit megtartva, az isteni kegyelem segedelmével legyetek készek a pártfogására és segítségére, a haza megvédésére, az üdvösség és a javak megmentésére. Felszólítunk titeket arra, hogy a legfőbb jó érdekében a jövőben mutassátok meg és nyilvánítsátok ki Őfelségének és értelemszerűen Magyarország Szent Koronájának főségét. Jelen oklevelet annak elolvasása után a felmutatójának adjátok vissza. Kelt Zágrábban, Szent Egyed apát ünnepe utáni hétfőn, az Úr 1526. évében.

Szebelédi Zsolt fordítása

Monumenta historica civitatis Zagrabiae, III, 251–252.

¹ Korbáviai János.

Szentgyörgyi-Bazini Ferenc¹ levele Jan z Pernšteňához
Szentgyörgy, 1526. szeptember 3.

Kegyelmes uram!

Adom tudtára, hogy a Magyar Királyságot illetően nincs jó hírem, mégpedig azért, mert amint a török átkelt a Dráván, attól kezdve az egyik vezérük, egy pasa² csetepatéba bonyolódott a mieinkkel. Negyvenezer embere volt, akikkel szemben király Őfelsége Tomori Pált harmincezer emberrel rendelte oda azzal a parancssal, hogy ütközzön meg a török sereggel. Úgy is lett, hogy a török sereg találkozott a mieinkkel, akik meg is futamították a törököket, ám amikor a török visszatámadtak egy másik csapattal, Tomori Pál, a szerzetes, Isten akaratából megfordult és elmenekült. Menekülés közben rájuk támadtak a törökök a seregeikkel, és kölcsönösen lőtték és ütötték egymást addig, míg a mieink alul nem maradtak.

Ezért aztán, kegyelmes uram, tudd, hogy meghaltak és megölettek az urak, püspökök, lovagok és más nációbeliek közül úgy negyvenezren, a törökök közül kétszer annyian, de urunkról, a királyról nem tudjuk, él-e vagy meghalt. Ezt panaszoljuk Istennek.

A magyarok fővezére, Szapolyai György úr derekasan tartotta magát, és egy kis lovacskán sebesülten alig tudott elmenekülni,³ de az érsek és a nádor elmenekültek⁴ a csatamezőről.

Bárcsak jobb hírrel szolgálhatnék kegyelmes uramnak. Mivel nem tudok jobb újságot írni, felsorolom azokat a magyar urakat és püspököket, akik elestek és odavesztek a csatatéren. A cseh urakról és gyalogosaikról nem tudunk biztosat, de tízen megmenekültek.

A török aztán letáborozott Székesfehérvárnál,⁵ ahol a királyokat koronázzák, és kétség kívül azt is hamarosan beveszi. Az erdélyi vajda ma Pest és Buda felé vonul,⁶ negyvenezer lovassal és gyalogossal. Ki kell tennie magáért, és mi vele tartunk. Mind ezt nem akartam elhallgatni kegyelmes uram előtt.

Kelt Szentgyörgyön, Szent Egyed napja utáni hétfőn, 1526-ban.

Gróf Szentgyörgyi-Bazini Ferenc

Keresztelő⁷ Szent János lefejezésének napja utáni szerdán, 1526-ban, megkezdődött az ütközet dél után a 3. és 4. órában egy Mohács nevű mezőváros mellett egy síkságon a Karassó patak⁸ mellett. A török császár, akit Szulejmán szultánnak hívnak, és akinek a fővezére Ibrahim pasa, akinek a parancsnoksága alatt negyvenezer lovas volt.

A másik hadvezére, Báli bég, szintén negyvenezer lovas fölött parancsnokolt.

A harmadik pasa, a thesszáliai,⁹ harmincezer lovasnak parancsolt.

A korinthuszi pasa¹⁰ harmincezer lovasnak parancsolt.

Szulejmán császár pedig közvetlenül parancsolt a janicsároknak. Isten tudja, mennyi volt azokból.

A csatában elestek és életüket veszítették a Magyar Királyság leghatalmasabb urai, püspökei, lovagjai, név szerint:¹¹

Paksi János¹² és fivére, Balázs¹³

Battyányi Ferenc¹⁴

Kállai János¹⁵

Balassi Ferenc, Farkas és Imre,¹⁶

Valamennyi Ország urak,¹⁷

Drágfi úr¹⁸

király Öfelsége zászlaját tartva, az alatt elesett:

Török Bálint,¹⁹

Sárkány Ambrus

Szécsi Tamás²⁰

Erdődi Péter²¹

a pécsi püspök²²

az egri püspök²³

a váradi püspök²⁴

a zágrábi püspök²⁵

a váci püspök²⁶

a győri püspök.²⁷

Továbbá a Schlick urak²⁸ és más nemes urak és lovagok a Cseh Királyságból, akiknek a nevét nem ismerem.

Hans von Hardegg gróf halálosan megsebesült. Isten tudja, hányan haltak még meg a törökök kezétől a magyarok, csehek, németek és lengyelek közül, és hányan menekültek meg.

Az esztergomi érsek²⁹ még időben elmenekült stb.

Katona Tünde fordítása

PÉTERFI, *Hungarikumkutatások*, 2015, 132–133.

- 1 Szentgyörgyi-Bazini Ferenc (15. sz. vége–16. sz. első harmada) magyar nemes, tagja volt IV. (Bölcs) Albert (1447–1508) Bajorország hercege udvartartásának. Magyarországi pályafutása – fontos tisztség hiányában – gyakorlatilag láthatatlan.
- 2 Burgio augusztus 25-én arról számolt be Sadoletó pápai titkárnak, hogy Tomori tízezer lovassal a Dráva átkelőjéhez ment, hogy meg tudja-e akadályozni a török átkelését. Lásd az I. részben.
- 3 Szapolyai György sebesülten próbált elmenekülni, ám nem élte túl a csatát. Ez olvasható egy *New Zeyttung*-ban is. Lásd az I. részben.
- 4 Téves információ, mind a két érsek (Szalkai és Tomori) az életét veszítette, ugyanakkor a nádornak (Bátori István) valóban sikerült elmenekülnie.
- 5 Az egyik velencei forrásban (Josef Estaierhez írt levél szeptember 2–3. körül) is olvasható az a téves információ, hogy I. Szulejmán Buda helyett Székesfehérvár felé vonult.
- 6 Burgio (szeptember 5.) és Johann Weissenfelder (szeptember 14.) is erről a téves információról számolt be, Szapolyai a Tisza bal partján haladt északra. Lásd az I. részben.
- 7 A levélhez kapcsolódó csatolmány.
- 8 Karassó/Karastica patak Baranya megyében, a Kelet-Mecsek lábánál.
- 9 Zejnel bég.
- 10 Korinthusz a móreai szandzsákhoz tartozott, nem volt korinthuszi bég, ám a móreai bég nem volt ott a csatában. Ott volt viszont az egribozi bég (Euboa szigete és Attika Athénna), talán ezzel keverhette a német szerző.
- 11 Erdemes összevetni egy *New Zeyttung*-ban olvasható veszteséglistával. Lásd az I. részben.
- 12 Paksi/Paksy János (†1526) az esztergomi érsekség jövedelmeinek kormányzója (1521–1522), solti ispán (1500–1526) az egri püspökség királyi kormányzója (1522), országgyűlési követ (1517), tolnai ispán (1519–1526).
- 13 Paksi/Paksy Balázs (†1526) budai prépost (1512–1524), győri püspök és örökös ispán (1525–1526).
- 14 Battyányi Ferenc túlélte a csatát.
- 15 Kállói/Kállay Vitéz János karánsebesi kapitány, szőrényi bán (1522–1523), II. Lajos familiárisa (1525–1526). Túlélte a csatát.
- 16 Balassa Ferenc, gyarmati (†1526), munkácsi várnagy, beregi ispán (1494), árvai várnagy és ispán (1495–1496), nógrádi ispán (1511–1526). Farkas és Imre talán a fiai lehettek, lásd Bernhart Thichter zu Tutzing október 4-i jelentését az I. részben.
- 17 Gúti Ország/Ország Ferenc (†1526), nádorfehérvári bán, királyi kamarás, honti ispán (1511–1526). Ugyanakkor Gúti Ország Imre kamarásmester elmenekült a csatából.
- 18 Drágfi/Drágffy János, bélteki (†1526), közép-szolnoki és krasznai ispán, pohárnokmester (1508–1510, 1511–1513, 1514, 1515–1516), asztalnokmester (1510–1511, 1514–1515), tárnokmester (1518–1523), temesi ispán és az Alsó részek főkapitánya (1523–1525), országbíró (1525–1526).
- 19 Török Bálint túlélte a csatát.
- 20 Szécsi/Széchy Tamás, felsőlendvai (†1526), vasi ispán (1501–1523, 1524–1526).
- 21 Erdődi Péter, monyorókeréki (1463–1547) kamarás (1519–1526). Túlélte a csatát.
- 22 Csulai Móré Fülöp.
- 23 Várdai Pál nem vett részt a csatában.
- 24 Perényi Ferenc, terebesi (1498/1499–1526), erdélyi püspök (1508–1512), váradi püspök (1513–1526), bihari örökös ispán (1513–1526).
- 25 Erdődi Simon túlélte a csatát.
- 26 Gúti Ország/Ország János (†1536) szerémi püspök (1504–1522), váci püspök (1523–1536). Túlélte a csatát.
- 27 Paksi Balázs.
- 28 Štěpán Šlik na Holejče (1487–1526) meghalt a csatában, Albin Šlik na Holejče (†1551 körül) és Albrecht Šlik na Holejče (1486–1548) túlélte.
- 29 Szalkai László meghalt a csatában.

Francesco Lanteri¹ Antonio Lanterihez² írt levele
 Pettau, 1526. szeptember 3. (részlet)

Csak most foglak értesíteni, hogy tegnap késő este érkeztem haza utamról, ahonnan nem tudtam semmit küldeni a rossz és szörnyűséges magyarországi események miatt. Az Úristen szánjon meg minket, szegény keresztényeket szent irgalmából, amen! Pénteken érkeztem egy itáliai mérföldre³ Babocsától,⁴ ahol szembe jöttek Zriny⁵ felől a mi kereskedőink, akik asszonyaikkal, gyermekeikkel és jószágaikkal megrakott kocsikkal menekültek erre fölfelé, hogy legeltessenek. Tőlük tudtam meg, hogy a török kutyák megütköztek a király seregével, és tüzéséggel megtörve a táborát és rengeteg embert megölve, megfutamították a magyar király egész seregét, meghalt a nádor,⁶ Perényi Péter,⁷ Bánffy János⁸ és Széchy Tamás. A király elmenekült, a Török bárkái a nyomában, de rájuk esteledett és a török kutyák nem tudták követni a katonákat, vagyis a könnyűlovásokat [...], mert azt mondják, hogy a lovasságban nem esett semmi kár. Úgy becsülök, hogy az urak éjszaka összegyűlnek és erőt gyűjtenek. Buda irányából további emberek jöttek lovon és gyalog, a mondott kutyák ellen fognak állni, és nem hagyják, hogy romba döntse az országot. Továbbá még mindig várják az erdélyi vajdát a két oláh vajdával, a moldáviaival és a havasalföldivel, és hetvenezer emberrel. György örgrófnak⁹ és de Messeriznek¹⁰ is meg kellene érkezniük csehekkel¹¹ annyian, hogy az Úristen valami akadályt állítson velük az említett kutyák ellen. Végül más fog segítséget adni, a mi felséges főhercegünk is, máskülönben Krajna, Stájerország, Karintia és Ausztria elvesznek.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 608–609.

-
- 1 Francesco Lanteri velencei kereskedő Pettauban (ma: Ptuj, Szlovénia).
 - 2 Antonio Lanteri velencei kereskedő Laibachban, Francesco nagybátyja.
 - 3 Velencében a mérföld hosszát 1877-ben 1738 méterként állapították meg a régi mértékek átszámításának alkalmával. Neve (*miglio*) az ezer szóból, vagyis ezer lépés távolságból ered. Egy lépés öt láb, egy velencei láb 0,34 méter.
 - 4 Babócsa község Somogy megyében.
 - 5 Ma: Zrin, Sziszehtől délre fekvő falu Horvátországban.
 - 6 Bátori István túlélte a csatát.
 - 7 Perényi Péter túlélte a csatát.
 - 8 Bánfi/Bánffy János, alsólendvai (†1534), pohárnokmester (1515, 1517–1526), verőcei örökös ispán (1500–1534). Túlélte a csatát.
 - 9 Brandenburgi György.
 - 10 Cseh zsoldosvezér, valószínűleg Jan Meziříčský/von Meseritsch morva főkapitány (†1515) valamelyik fia.
 - 11 Itt az eredetiben *cum bohemi et cum marherti* szerepel, az utóbbi csoportot még nem sikerült azonosítani. Talán mégis a morvákat jelöli.

Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
Pozsony, 1526. szeptember 5. (részlet)

Múlt hó 29-én, szerdán, Őfelsége megütközött a törökkel, s a csata a mieink tökéletes vereségével végződött. Őfelségéről azt beszélnek, hogy vitéz küzdelem után épségben távozott a harcterről, de nem tudni, hogy hová. Ez a hír volt itt elterjedve, s ez tartotta magát három napig. De akkor megérkezett Czettritz Ulrik, a király kamarása¹ és legbizalmasabb embere, s elmondta, hogy Őfelsége vele és Aczél Istvánnal² (barátom, ki Rómában volt a szentévbén, és Őszentségével is beszélt) megmenekült a csatából, menekülés közben elérték a Duna egy kicsi ágacskájához, de mikor át akartak kelni, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, Őfelsége pedig, kinek nehéz volt már a páncél, s fáradt is volt, leesett, és belefulladt abba a patakba. Mikor Aczél István látta, hogy a Felség veszedelemben van, utánaugratott, de ő is megfulladt. Vannak ugyan, akik azt állítják, hogy a király tovább is eljutott, mint addig a patakig, amelybe a kamarás szerint belefulladt, de azért sokkal hihetőbb az előbbi magyarázat, mert a csata napja óta már egy hét eltelt, s Őfelségéről még mindig nem hallani semmit. Ha életben volna, akkor hírt is kapunk róla. De nem tudunk semmit egypár úr sorsáról sem, sem az esztergomi érsekről, sem Brodarics kancelláról, nincs hírünk sok másról sem, kikről semmi bizonyosat sem tudhatunk: sem azt, hogy élnek, sem azt, hogy elestek. Csak annyit mondhatok, hogy abból a huszonöt-harmincezer emberből – ennyire tehető Őfelsége serege – a gyalogság teljesen megsemmisült, a nehézlovasságnak kis része megmenekült, de a könnyűlovasság nagy része és a nemesség virága a harc mezején maradt.

A csata lefolyását nem írhatom meg pontosan, mert még senkivel sem találkoztam, aki elmondhatta volna, egyet-mást azonban mégis megtudhattam. Ezek szerint csatarendbe állottak már napkelte tájban, s a török zaklatta őket egész délután négy óráig. Ekkor a mieink tízezer lovast előreküldtek, kik a törököt megfutamították, és sokat közülük levágtak. Látva az ellenség futását, a mieink utánuk vetették magukat, s egy erdőig üldözték őket, ahol a török tüzéség volt felállítva. Mikor az ágyúk elé értek, a menekülő török csapat kettévált, s a mieink egy csapásra közvetlenül az ágyúk előtt találták magukat. A rengeteg ellenséges ágyú látása a mieinket megdöbbenetette, és valóssággal megbénította. A török tüzéségnek pedig – látva a mieink fejvesztettségét – nem volt ezek után más dolga, mint halomra löni az embereket. Az egész csata nem tartott egy egész óráig. A csatamező fekvése pedig olyan, hogy onnan nem lehetett menekülni, sem pedig menekülőt üldözni. Ezért veszett ott oly borzasztó sok ember.

A győzelem után a török Mohácsra ment, hol azelőtt a magyar tábor volt, elpusztította a falut, és kardélre hányta a lakosságot. Azután Pécsre mentek, hol ugyanezt tették, de e város további sorsáról mit sem hallok. Igen valószínű, hogy most már Budára jön a szultán.

Én, mikor 30-án éjfélkor meghallottam a katasztrófa hírért, a királyné kíséretében egész házam népével azonnal eltávoztam Budáról, s eljöttem Pozsonyba [...]. Ma aztán megkértem a királynét, hogy bocsásson el, de ő nagyon kért, maradnék még néhány napig mellette. Tehát maradok, nemcsak a királyné kedvéért, hanem azért is, hogy az ellenség további előnyomulását szemmel tarthassam.

Mondják, hogy Szapolyai János erdélyi vajda Budán van,³ s hogy derék katonasága van, s hogy magához ragadja a hatalmat, de ezt lehetetlennek tartom. Mondják azt is, hogy összejátszik az ellenséggel, de ezt nem hihetem el, mert hiszen öccse ott volt a csatában, sőt – mint híre jár ott is esett el a mohácsi csataterén. Igaz, hogy a csataterén nem jelent meg sem a vajda, sem csapata, s az a néhány ember, aki e katasztrófából megmaradt, igazán nem tudom, kit tehetne meg királyává.

Bartoniék Emma fordítása

Mohács, 2006, 93–94.

1 Ulrich Czettrich/Czettritz/Czettrich von Kynsburg.

2 Acél/Aczél István, erdőskereki (†1526), pozsonyi várnagy és alispán (1524–1525).

3 Szentgyörgyi-Bazini Ferenc (szeptember 3.) és Johann Weissenfelder (szeptember 14.) is erről a téves információról számolt be, Szapolyai János a Tisza bal partján haladt északra. Lásd az I. részben.

Frangepán Kristóf levele Jožefíc Ferenc zenggi püspöknek Zágráb, 1526. szeptember 5.

Értesítjük Kegyelmedet, hogy a most múlt szombaton négyszáz nagyon jó lovas emberrel megérkeztünk az útról ide Zágrábba. És a bán úr a tanúnk, hogy nem tudtunk előbb felkelni.¹ És ideérve, szombaton reggel jött egy ember és utána egy másik, majd egy harmadik, aki nekünk szomorú híreket beszél a vereségről, hogy a császár a királyi Felséget megverte. És ha e napon nem hallottuk volna Kegyelmed rokonától, Kobašič Györgytől, aki szintén ott volt az ütközetben, hogy a király a Dunán felment – amiért az Úr Istennek hálát adtunk – ami, ha így nem történt volna, nem szívesen élnénk tovább. Miután a király megmenekült, azt tartjuk, hogy az Úr Isten ezt a vereséget a királyra és a magyarokra nem ártalomnak és veszedelemnek bocsátotta, hanem ez ország örök javára. Mert ha most a magyarok a császárt megverték volna, mikor lett volna vége az ő méltatlan hencseregüknek, vagy ki tudott volna alattuk megmaradni? Ha oda értünk volna erre az ütközetre, nekünk kellett volna az elsőeknek lennünk, akiket megöltek volna azon rend szerint, amely – amint halljuk – abban a seregben volt. Mert azt halljuk, hogy mindenki kapitány akart lenni és hogy minden rend nélkül mentek a harcba. Így pedig ez a vereség alázatosabbá és engedelmesbé fogja őket tenni. Mi előbb elviseltük volna a halált, semmint eltűrtük volna hogy ily rendetlenségben menjünk a harcba. És azt halljuk, hogy lehetetlenség volt rendet teremteni és csinálni e vereség előtt. Hogy most mint első rohantak, talán könnyebben lehet rendet teremteni.

Püspök Úr! Nem kis örömmel hallottuk olyanoktól, akik Kegyelmedet az ütközetben rohanva látták, hogy a harcból egészségesen jött meg. És ezért Kegyelmed testvérét küldjük a királyi Felséghez mentegetőzni, hogy nem érkezünk oda a harchoz. Hogy nem a mi hibánk, hogy nem volt mivel felkelnünk. Mindenütt próbáltunk a várakra, a birtokra, az ezüstre – amelyeket csak bírt boldogult testvérünk² – kölcsönt kapni, de nem tudtunk sehol senkitől, csak a zágrábi kanonokoktól³ másfél száz dukátot és kétszázat a zágrábi polgároktól. Ezzel keltünk fel és jöttünk ide negyed félszáz lovas szolgálk-

kal, nagyon derék és jól felszerelt emberekkel. És ma megyünk a zágrábi püspök⁴ úrhoz Dubravába.⁵ Ott fogjuk összegyűjteni Szlavónországot és várni a király parancsait, merre és hová rendel. Itt mindenki meg volt rémülve és mind menekülni kezdtek, és nem maradt volna itt ember, ha mi nem jöttünk volna ide. Idejött Iván herceg⁶ is, aki szintén velünk akart felmenni. Ha a bán nem rontotta volna el a dolgot, megérkeztünk volna pár nappal az ütközet előtt. Mert embereink a szlavón urakat még a Derava⁷ innenső oldalán érték utol és kívánták tőlük a pénzt, húsz soldinót, melyet nekünk megígértek. És kívánták szolgálunk a bántól, hogy gyűjtse össze azokat a szlavón urakat és nemeseket, akik ott voltak a táborban, hogy szolgálunk az említett pénz ügyében elmondhassák üzenetünket. És mentek tízszer is a bánhoz, kérve, hogy gyűjtse össze a szlavónokat, de ő nem akarta soká őket. Ha összegyűjtötte volna őket, ha akkor még megadták volna nagyobb részét annak a pénznek, ami őket megillette és amelyet a nemesek mindegyike magánál bírt, ha akkor ezt megadták volna, megérkeztünk volna a táborba néhány nappal az ütközet előtt, ha lett volna miből. A szlavónoktól nem kaptunk egy soldinót sem, ez volt az oka a fentebb mondottaknak. És senkitől sem tudtunk kölcsönt kapni. Szívesen eladtunk volna egy várat örök törvényen, ha el nem maradtunk volna az ütközetről. Egyetlen várat sem tudtunk ilyen időben sem elzálogosítani, sem eladni, sem pedig senkitől nem tudtunk pénzt kölcsön kapni. Csak a kanonokok és ezek a polgárok kölcsönözték nekünk ezt a kis pénzt, amellyel eddig tartjuk embereinket. Ezért az Úr Istenre kérjük Kegyelmedet, mondja el a királyi Felségnek, hogy kinek a hibája és nem a mienk, hogy ott nem voltunk. Ezt eléggé sajnáljuk, és mindhalálig sajnálni fogjuk, hogy ott nem voltunk. Minden hiába, mikor a vétünk nem akarta, hogy ott legyünk. És mi módot keresünk, hogy Őfelségének itt szolgálatot tegyünk. Itt mindenki menekült egész Szlavónországban. Ha most ide nem érkezünk, az ország egészen pusztán maradt volna. Ez nekik kényelem és bátorság, hogy itt közöttük vagyunk. És az országban szétküldtünk nyílt levelet pecsétünk alatt, hogy senki ne ijedezzen, mert hogy a király megmenekült, majdnem mind az urakkal és semmi más nem veszett el, mint némi gyalogos és a puskákat és mindazt, amit összegyűjteni lehet, mi összegyűjtjük.

Mi úgy ítéljük, hogy a király Budán van, és Kegyelmed nála. Azt véljük; kettő lehetséges: a császár vagy Buda alá készül, vagy visszafordul, hazamegy és Jajcét akarja bevenni. Ha Buda alá megy, azt tartjuk, a király ne távozzék Budáról, hanem hagyja magát körülfogatni. Mert ha elmenekül Budáról, elveszti a királyságot. Budáról menekülve, megöli az egész ország szívét, senki soha nem fog hozzá gyülekezni, sem pedig utána igazodni. Ha pedig megmarad, az egész ország neki fog szolgálni. És nagy előnye van a királynak, ha Budán kitart, amíg elegendő hadat gyűjt össze a harcra, mert a császár ostromolni akarván Budát, seregét a Duna két oldalán ketté lesz kénytelen osztani, és a király alkalomadtán az egyik sereget szétverheti. Úgy hisszük, hogy a császár az egyik oldalon fog megszállni, Ibrajin⁸ pasa a másikon. Az egyik seregére a király elegendő lehet azokkal az emberekkel, akiket a herceg⁹ és az örgróf¹⁰ vezetett oda. Ezekhez mi remélünk e héten közel húszezer szlavónt gyűjteni. Ezekkel oda fogunk menni, ahová nekünk a király mondja. Ez az a mód, melyet gondolunk, ha a császár Buda alá menne. Ha a király félne, hogy a császár elveszi a lisztet, attól ne féljen, mert ezt csak a vízen tudja elvenni naszádokkal és gályákkal. Ha vannak neki gályái, nem

szabad őket Buda mellett a Dunán felfelé a budai puszkák előtt nappal átengedni. A király a Dunán keresztben kössön össze néhány malmot és ha nincsenek ügyes puszkásai, állítson rájuk néhány szakállast. És a mondott malmok védhetők a budai dombokról is puszkákkal. Ezek a mondott malmok kétféle hasznára vannak a királynak: az egyik az, hogy megakadályozzák a császári uszályok útját, hogy nem tudnak felfelé menni, a másik, hogy bennük lehet még lisztet és búzát őrizni.

A másik eset, ha a császár nem megy a király után és nem üli meg Budát, hanem az ősztől félve, megfordul. És ő maga, úgy véljük, Jajce alá megy és Ibrajin pasa, úgy ítéljük, ide lesz küldve a szlavónok és horvátok közé. Így cselekedvén, a királynak mindenestre jó vigyázat alatt kell tartania a császár seregét, hogy merre fordul. Ha ott felénk indulna és minden egyéb felé, tartsa készen a kocsikat, amelyek erre forduljanak vissza hozzánk és a többiekhez. Ha pedig csak a császár serege fordul meg – mondva Ibrajin pasáról, ahogy fentebb írtam – akkor a király küldje ide nekünk azokat az embereket, akiket ott bír, hogy velünk együtt harcoljanak. Itt a várak szűkek. Most küldünk megismerléni valamennyit. Bízunk az Úr Isten kegyelmében, hogy meg fogjuk őket verni. Csak kérünk a szlavónokhoz királyi parancslevelet, hogy engedelmeskedjenek nekünk, és hogy a zágrábiak engedjék meg nekünk, hogy Gradacból és a kanonokok, hogy Kaptolból¹¹ elvigyük a puszkákat, ha szükség volna rájuk.

Mindezeket a szavakat megüzentük a Kegyelmed testvére szájával, félvén, hogy nem tudja elolvasni ezt a levelet, melyet gyorsan írván, a levél olvashatatlan és a papíros rossz, a tinta szétfut.

A fordító ismeretlen

Mohács, 2006, 94–97.

1 Nem rendelkeztek több heti élelemmel, sátorral, lóval és fegyverrel valamint zsolddal.

2 Valószínűleg Frangepán Ferdinánd/Ferdinand Frankopan (1495–1524), Veglia és Modrus grófja, választott modrusi püspök (1499–1508).

3 Kanonok: a katolikus egyházban tisztségviselő pap, a káptalan tagja.

4 Erdődi Simon.

5 Ma: Dubrava, Zágrábtól keletre fekvő falu Horvátországban. Régi magyar neve Dombró.

6 Korbáviai János.

7 Dráva folyó.

8 Pargali Ibrahim.

9 Korbáviai János.

10 Brandenburgi György.

11 Gradec a zágrábi Felsőváros (*Gornji grad*), a horvát főváros történelmi központja. Kaptol pedig a Káptalandomb (*Zagrebački kaptol*), vagyis a zágrábi katedrális körül kialakult egyházi központ.

I. Szulejmán szultán levele Andrea Gritti velencei dózséhez¹

1526. szeptember 5–6.[?]²

Szulejmán szultán, Isten kegyelméből mindkét kontinens, Perzsia, az arabok, Szíria, Mekka, Jeruzsálem stb. legnagyobb királya és fővezére a velenceiek méltóságos és tisztelt urának, Andrea Grittinek méltó és illő üdvözlétét küldi! A mindenható Isten sege-

delmével a legfőbb tanácsosaink közül a méltóságos beglerbég és hatalmas Ibrahim pasát küldtük a görög seregekkel, a szandzsákjaimmal és portai szolgálaimmal Magyarországra, akik Várad és Újlak várát megostromolva mindenkit kardélre hánytak, azokat elfoglalták, tizenöt másik erősség pedig megadta magát. Miután a többi a védőik elhagyták és elmenekültek, az említett tizenöt erősség bevétele után Öfelségem a méltóságos és legbölcsebb tanácsosaimmal Musztafa pasával és Ajasz pasával, valamint a méltóságos anatóliai beglerbéggel, Behrák pasával, az összes anatóliai szandzsákjaimmal és fővezéri méltóságom portai szolgáláival elindult, és Magyarországra mentem. És miután a Drávának nevezett folyó fölé érkeztem, három nap alatt hidat verettem, és nagyságos felségem átkelt, és a híd lebontása után az egész hadseregemmel az említett király fölé érkezünk. Budáról kijöve erőltetett menetben vagy hat nap alatt a sereggel, százötvenezer mindenféle fegyverzetű gyalogosból és lovasból álló sereggel és háromszáz ágyúval a Mohácsnak nevezett síksághoz érkezett.

Szeptember elsején, szerdán a nap 22. órájában³ összecsaptunk, és kétórás csatározás után Isten segedelmével fölébe kerekedtünk, és az egész seregét levágtuk. *A király elmenekült néhány követőjével, s mi utána küldtük a seregünket.* Dicsértessék Isten és az én legnagyobb felségem. A seregemmel Budára vonultam. A tisztességes béke és barátságom végett az én szolgámat Ali szpáhi oglánt⁴ küldöm *felséges uraságtokhoz, hogy elvigye a jó hírt, hogy Isten segedelmével a muzulmánok serege győzedelmeskedett.* 1526.

Az elesettek listája az augusztus 29-i magyar ütközetben⁵

Felséges Lajos, Magyarország és Csehország királya

Méltóságos esztergomi érsek úr⁶

A váradi püspök⁷

A pécsi püspök⁸

A győri püspök⁹

A csanádi püspök¹⁰

A zágrábi püspök¹¹

A fehérvári prépost¹²

A magyarok közül

Szapolyai György gróf

Drágfi úr¹³

Sárkány úr¹⁴

Xaxianus úr [?]¹⁵

Podmaniczky Mihály úr¹⁶

Bánfi úr

Duci Herntzs úr

Korlátkövy Péter úr

Ország Ferenc úr

Szécsi Tamás úr

Tárczai Miklós úr¹⁷

Sfftasam [?] István

Lengyelek közül

Trepka udvarmester úr¹⁸

Lassotzki

Pyletzki¹⁹

Magescki²⁰

Csehek, morvák, sziléziaiak közül

Slyk István úr²¹

Lusenatzk úr

Csehország alkancellár ura a fiával²²

Kuthauer²³

Mutzina

Stibitz²⁴

Unroert

Huberch

Bonchanetz

Puchemotz úr

Prustinaysek János

Ontzick

És mások, akikről még nem tudni.

*Szebelédi Zsolt és Szovák Márton fordítása*²⁵

SANUDO, XLIII, c. 52–53.

-
- 1 A szöveg latin és olasz nyelven is fennmaradt, előbbi a brit nemzeti levéltárban, utóbbi Marin Sanudo naplójában. Mivel a latin változatból csak hiányos másolat állt a rendelkezésünkre, a kimaradt részeket a Sanudo-másolat alapján közöljük, ezeket dőlttel szedjük.
 - 2 Velencében a Bölcsék tanácsa előtt október 9-én hangzott el.
 - 3 Sanudónál: 20. Mindenesetre a napnyugtától mért óraszámítás szerint a kora délutáni órákban.
 - 4 Ali (*Nali, Hali*) szpáhi oglán (a hat udvari lovas alakulat egyikének, a szpáhik testületének tagja) a szultán Velencébe delegált követe.
 - 5 A veszteséglista nem szerepel Sanudónál.
 - 6 Szalkai László.
 - 7 Perényi Ferenc.
 - 8 Csulai Móré Fülöp.
 - 9 Paksi Balázs.
 - 10 Csaholyi Ferenc (†1526) csanádi püspök (1514–1526).
 - 11 Erdődi Simon túlélte a csatát.
 - 12 Kretschmer Lőrinc, beszercei (1485 körül–1543) székesfehérvári prépost (1513–1543), I. Ferdinánd magyar király gyermekeinek nevelője. Túlélte a csatát.
 - 13 Drágfi János.
 - 14 Sárkány Ambrus.
 - 15 Talán Paksi János.
 - 16 Podmanicki/Podmaniczky Mihály, a királyi testőrlovasság kapitánya.
 - 17 Tárcai/Tárczay Miklós (†1526) királyi kamarás és tanácsos, sárosi ispán (1519–1526).
 - 18 Trepka András.
 - 19 Pileczki Miklós kamarás.
 - 20 Talán Jan Macziejowski étекfogó.

- 21 Štěpán Šlik na Holejče.
- 22 Jakub Kyšperský z Vřesovic és Jan Kyšperský z Vřesovic.
- 23 Jindřich Kuthauer z Kutnova.
- 24 Talán Siegmund Stibitz.
- 25 A fordítás alapjául szolgáló kézirat jelzete: The National Archives, Kew, Surrey, United Kingdom, Public Record Office, State Papers, 1/39. f. 108r–v.

Brodarics István, Magyarország kancellárja Piotr Tomicki alkancellár
 püspöknek¹ és Andrzej Krzycki przemysli püspöknek²
 Pozsony, 1526. szeptember 6.

Igen tisztelt Főtisztelendő Urak! Szolgálatainkat ajánljuk stb. Azt hiszem, hogy a hír, amely különösen bajok idején terjed igen gyorsan, megelőzi ezt a török császárral való szerencsétlen összecsapásunkról szóló levelet. Ó, sohasem voltunk kevésbé bölcssek, mint akkor, amikor uraságaitok tanácsai, sőt buzdításai és kérései ellenére sem kezdtünk béketárgyalásokat a törökkel. Részt vettem a legszerencsétlenebb kimenetelű csatában. A mieink alig voltak húszezren, az ellenségnek kb. kétszázezer katonája volt, de ebből háborúra alkalmas mintegy nyolcvanezer. Nekünk kevés és rosszul felszerelt ágyúnk³ volt, az ellenség pedig kb. négyszáz ágyújával nagyobb erőt képviselt, mint másfajta erőit tekintve. Szétszórtak és megfutamítottak minket, szinte a teljes gyalogság odaveszett – ez kb. tízezer embert jelent. Megfosztottak táborainktól, ott maradt az összes ágyúnk. A királyi Felséget illetően a mieink mindenképp azt akarták, hogy ott legyen a csatában, bár felkészültek rá, hogy miután az ellenség kimozdította őket állásukból, gondoskodjanak a meneküléséről, mégsem lehetett biztosan tudni, hol van. Én továbbra is jól remélek. Sokan odavesztek a nemesurak közül, a püspökök közül pedig a pécsi⁴ és a győri,⁵ s egy harmadikat is említene, de még nem tudjuk, ki az. Azt hiszem, a váci.⁶ Mondják, az esztergomi püspök⁷ megmenekült, de én kétlem: olyan gyenge volt, alig tudott a lován ülni. A világiak közül állítólag odaveszett Sárkány úr,⁸ Széchy Tamás, Paksy János. A szepesi gróf⁹ urat illetően még bizonytalanok vagyunk. A magyar katonaság derékhada még megvan, nem sok lovaszt veszítettünk véleményem szerint, ugyanis nem kellett a megszámlálhatatlan ágyúval szemben felvenniük a harcot, hiszen lándzsáink, a dárdák s más fegyverek mit sem érnek azokkal szemben.

A török, miután fényes győzelmet aratott, Buda felé indult, hogy elfoglalja Budát és az egész országot, minthogy senki sem tudott szembeszállni vele, mert mindenki szeretszét szóródott és csekély volt a remény a harc megújítására. A cseh segédc csapatok, amelyek Csehország kancellár urával¹⁰ jöttek, hazaindultak, mert attól tartottak, hogy odahaza valami mozgolódás támad. Mi itt vagyunk Pozsonyban, a királyné Őméltóságával, de csak nagyon kevesen: az őrgrof úr,¹¹ a horvát bán,¹² a háborúból visszatért Thurzó úr,¹³ a veszprémi püspök.¹⁴ A többi életben maradt urat is ide hívják össze. Én tegnapelőtt értem ide, sok veszély fenyegetett útközben, el is fogtak a mieink – a csehekről beszélek –, és ki is váltottak.

Ami a király menekülését illeti, semmit sem mulasztottam el, amit megtehettem. A főemberek közül néhányat kizárólag a király őrzésére rendelték. Semmiképp sem tu-

dom elhinni, hogy meghalt. Hogy mi történt valójában, a holnapi és a holnaputáni nap fogja megmutatni. Bár fáradt vagyok, azért írtam ezeket néhány szóval, hogy uraságaitok tudják meg az igazságot ezzel a csatával kapcsolatban, hiszen valóban úgy áll a helyzet, ahogyan írom, és hogy legkegyelmesebb urunknak, a király Öméltóságának is mondják el ezt a szerencsétlen eseményt. Amennyire lehet, viselje gondját ennek az országnak.

Kristóf uram¹⁵ előtt mentegetőznöm kell. A követ gyors távozása miatt nem tudtam tekintetes uraságának írni, mint akartam. Ezt is alig tudtam leírni.

Zavarban vagyok, mivel elveszett a püspökség, a pécsi prépostság, s már az esztergomi kántorságról tárgyalnak, nem hiszem, hogy tizenöt napig fog tartani, mint-hogy minden elveszett, ami részint a táborban, részint Budán volt. Egy köpenyben és csizmában jöttem el, püspök barátaim – kik közé uraságaitokat is számítom – várába kellett menekülnöm. De ezekről majd máskor. Alázatosan ajánlom magamat a Felsőges királyi méltóság, uraságaitok, a nádor úr¹⁶ kegyelmébe. Éljenek jó egészségben!

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 97–98.

1 Piotr Tomicki (1464–1535) poznańi (1520–1525), majd krakkói püspök (1523–1535), emellett lengyel alkancellár (1515–1532). Jeles humanista, Brodarics egyik legfontosabb levelezőpartnere.

2 Andrzej Krzycki (1482–1537) przemysli püspök (1523–1535), később gnieźnói érsek (1535–1537).

3 A szövegben a „hadigép, ostromgép” jelentésű szó szerepel.

4 Csulai Mór Fülöp.

5 Paksi Balázs.

6 Gúti Ország János túlélte a csatát.

7 Szalkai László.

8 Sárkány Ambrus.

9 Szapolyai György.

10 Adam von Neuhaus/Adam z Hradce (1494–1531) cseh kancellár (1523–1531).

11 Brandenburgi György.

12 Battyányi Ferenc.

13 Turzó Elek nem vett részt a csatában.

14 Szalaházy Tamás.

15 Frangepán Kristóf.

16 Bátori István.

Értesülés a Fuggerek bécsi megbízottaitól

Bécs, 1526. szeptember 7. (*kivonat*)

Megjegyzem. A németek kereskedőházából hírt hoztak Magyarországról a dózsénak. A Fuggerek tudósítóinak Bécsben szeptember 7-én kelt leveleiből megtudni, hogy az összecsapás napján az alábbi magyar főurak haltak meg: a király felsége, Perényi Ferenc úr váradi püspök, Mór Fülöp úr pécsi püspök, *Datio* Pál úr egri püspök, Báthori István nádor, Báthori András, a testvére,¹ Korlát[kövy] Péter úr, a király udvarmestere, Szécsi Tamás úr, Szakács Ambrus úr,² Ország Ferenc úr.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 735.

- 1 Várdai Pál nem vett részt a csatában. A Batori testvérek túléltek a csatát.
 2 Valószínűleg Sárkány Ambrus, aki valóban odaveszett a csatában. A szövegkiadás *Sachaz* olvasata a fenti névformát tükrözi inkább.

Ferdinánd főherceg levele Hermann von Wied¹ kölni érseknek
 Innsbruck, 1526. szeptember 7.

Nagyméltóságú Hermann herceg úrnak, a Szent Római Birodalom kölni érsekének, Itália kancellárjának, választófejedelemnek, Vesztfália és Engern hercegének, igen szeretett barátunknak!

Nagyméltóságú Választófejedelem, hön szeretett barátunk. Nagy szomorúsággal és elkomorult lélekkel adjuk tudtára, hogy tegnap itteni megérkezésünkkor az alsó-ausztriai birtokainkról egy híradás ért el, amelyből megtudtuk, hogy szent keresztény hitünk ősellensége, a zsarnok török vereséget mért szeretett urunkra és rokonunkra, a magyar királyra, egész hadinépével együtt. Hogy ez a csata miképp zajlott, hogy ő királyi Felségével mi történt, még nem tudjuk, de minden órában várunk egy másik levelet, amely, adná Isten, jobb hírekkel szolgál majd.

Azért adjuk ezt nagy bizalommal Szeretett Nagyméltóságú Urunk, valamint minden keresztény tudtára, hogy említett király őfelségével és velünk is különös együttérzéssel legyen, és ezeket a híreket, amelyek a török tetteiről és győzelméről szólnak, megszívlelje. A török ugyanis ez után a győzelem után még ezen az őszön és télen vagy tavasszal tovább vonul Magyarország és mifelénk, Alsó-Ausztria irányába. Ezért kérjük Nagyméltóságú Urat a többi választófejedelemmel, fejedelemmel és birodalmi rendekkel együtt, hogy a maga javára, az említett királyi felség és a mi javunkra egyaránt hathatós segítséget nyújtson, ahogy mi is legjobb szívvel és minden rendelkezésünkre álló eszközzel cselekednénk, ha a sors úgy hozná. Adná Isten, hogy erre soha ne kerüljön sor! Nagyméltóságú Urunk tiszteletének és jólétének megtartása számunkra a legnagyobb öröm.

Kelt Innsbruckban, 1526. szeptember 7. napján

Utóirat: Elért egy másik híradás, amelyben sajnálatunkra az áll írva, hogyan zajlott le a múlt augusztus 29. napján a csata, és hogy a magyar király Őfelsége eltűnt, azaz, hogy még nem tudni, hogy Őfelsége életben van-e vagy meghalt. Ebből kifolyólag a Magyar Királyság és vele együtt a mi alsó-ausztriai területeink a legnagyobb veszélynek vannak kitéve. Hogy ez a kereszténységre nézve milyen szörnyű fenyegetettséget jelent, annak megítélését Nagyméltóságú Urunk bölcsességére bízuk. Kérjük ezért erősen, hogy a fentieket figyelembe véve nyújtson segítséget nekünk, és küldjön most és a későbbiekben is számos tüzérmestert.

Katona Tünde fordítása
Original letters, 2/I, 344–346.

¹ Hermann von Wied (1477–1552) kölni érsek (1515–1546).

Carlo Contarini¹ jelentése
Innsbruck, 1526. szeptember 8. (*kivonat*)

Mely szerint ez a felséges² elindult [...] -án és ma este érkezett ide, Innsbruckba, ahol diétát tartanak a Tiroli Grófságbeliekkel, akiktől ez a felséges kétszázezer forintot és hatezer gyalogos kiállítását kéri hat hónapra, hogy a Török ellen vonuljanak. Ezt pedig azok miatt a hírek miatt teszi, hogy a törökök szétverték a magyarokat, és hogy nem tudni semmit a királyról [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 644.

1 Carlo Contarini a Velencei Köztársaság osztrák főhercegi udvarba delegált követe.

2 Ferdinánd főherceg.

Ismeretlen szerző levele Francesco Guicciardinihez¹
Német földről, 1526. szeptember 9. (*kivonat*)

Értesít, hogy augusztus 29-én szétverték a magyar király seregét, és azt mondják, ő maga megfulladt. Ez a fejedelem² Milánó ellen akart vonulni, de miután híret vette a vereségnek, Magyarországra kell mennie, hogy megsegítse.

Domokos György és Szovák Márton fordítása

Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 180; SANUDO, XLII, c. 669.

1 Francesco Guicciardini/Vizardini/Guizardini (1483–1540) firenzei jogász és történétíró, a Medici család szolgálatában állt, 1526-ban a pápai sereg tisztviselője volt.

2 Ferdinánd főherceg.

Mária, Magyarország királynéja Zsigmondnak, Lengyelország királyának
Pozsony, 1526. szeptember 9.

Felséges király, nagyon kedves rokonunk! A méltóságos király úrnak, nagyon kedves férjünknek és egész Magyarországnak ama emlékezetes veresége után, amelyet nemrégiben Mohács városa mellett szenvedett el, egyetlen levelet sem küldtünk méltóságodhoz, nem azért, mert feledtük a bennünket összekötő szoros kapcsolatot, amely szilárd és örök, hanem azért, hogy méltóságod ebből kikövetkeztesse, hogy csakis teljesen biztos dolgokat akartunk ennek a háborúnak a kimeneteléről méltóságodnak írni. Kezdetben ugyanis a csata résztvevői mindent zavarosan és más-más módon meséltek el, később azonban az egész dolgot alaposabban megismertük, s így méltóságod rövidesen értesülhet ennek az országnak a szerencsétlen állapotáról. A török császár júliusban mintegy kétszázezer harcossal, igen nagy szárazföldi erővel és hajóhaddal

támadta meg az országot, megostromolta és hatalma alá hajtotta Péterváradot, Újlakot és más várakat, amelyek a Dunán innen fekszenek, s miután a Dráva folyó partján levő Eszéknél csodás gyorsasággal hidakat veretett, átvitte seregét és a királyi Felség táborától nem messze letáborozott. S bár a mieinket sem az ágyúk, sem pedig a katonák számát tekintve nem lehetett az ellenséggel összehasonlítani, tudniillik nem voltak húszezernél többen, mégis nagy serényen csatát kértek, és hiába ellenezte ezt néhány józan belátású férfi, augusztus 29-én megütköztek a törökökkel, s egy ideig mindkét fél nagy hévvel küzdött. A törökök azután szántszándékkal hátat fordítottak és a mieinket, akik a nyomukba eredtek, kelepcebe csalták: olyan helyre, ahol rengeteg ágyút rejtett a föld és a fű. Majd hirtelen elsütötték az összes ágyút s katonáink egy részét megfutamították, végül pedig szétzilálva soraikat csúfos vereséget mértek rájuk. Mindkét rendből sok kiváló férfiú esett el, köztük – tudomásunk szerint – az esztergomi,¹ váradi,² pécsi,³ győri,⁴ csanádi,⁵ boszniai⁶ püspök úr. A kalocsai püspökről⁷ és György szepesi grófról,⁸ a sereg parancsnokairól nem tudjuk biztosan, élnek-e vagy meghaltak, eddig ugyanis még senkit sem találtak, aki azt állította volna, hogy látta őket a gyászos csata után.

Drágffy János országbíró és királyi zászlóvivő, Sárkány Ambrus, Országh Ferenc a királyi felség sok más kiváló és hűséges alattvalójával együtt odaveszett. Mindezeket roppant keserű csak felidézni is, de fájdalmunk és az országban tapasztalható tanácsatlanság, amit Őfelsége gyászos halála miatt érzünk, túltesz minden kínon és keserűségen. Az ő szerencsétlen sorsát, amit mi örökké siratni fogunk, jobban szeretttük volna eme követ, mint levél útján hírül adni Felségteknek.⁹ Az országot megfosztották a fejétől és a főpapjaitól, az ellenség tűzzel-vassal pusztít mindent, nincs egyetlen biztonságos hely sem, mindenhol menekülnek és keservesen sírnak a keresztények. Ezért mi nem szűnünk meg, akiket csak tudunk, az urakat, a megmaradt nemességet, a parasztokat levélben buzdítani a háború megújítására és az ellenségnek az országból való kiűzésére. Levélben és követek útján állandóan kérjük Felséges fivérünknek, Ausztria főhercegének oltalmát, akinek a tartományait a törökök már mindenfelől elérik, s bizonnyal reméljük, hogy Őfelsége nem fog megfélemedezni az országot fenyegető veszedelmekről. Hátravan még, hogy méltóságod emlékezetébe idézze, hogy Felséged fivére és unokaöccse szerezte meg a hatalmat ebben az országban, s gondoljon arra, hogy Lengyelország és Magyarország határai közösek, nem szabad bízni a hitetlen ellenség néhány éves fegyverszünetében, segítsen minket legalább anyagilag és őszinte tanácsokkal, s ne hagyja – amennyiben rajta múlik –, hogy ez a nemes és egykor oly viruló ország a mi korunkban az egész kereszténység nyilvánvaló romlásával pusztuljon el. A többit elmondja méltóságodnak a mi nevünkben a tisztelt Sapka György¹⁰ királyi titkár, méltóztassék teljesen megbízni benne.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 99–100.

1 Szalkai László.

2 Perényi Ferenc.

3 Csulai Móré Fülöp.

4 Paksi Balázs.

- 5 Csaholyi Ferenc.
6 Palinai György.
7 Tomori Pál.
8 Szapolyai György.
9 Ez a két mondat Kasza Péter új fordítása.
10 Sapka György/Jiří Žiabka, a cseh kancellária titkára II. Lajos udvarában.

Gaspere Lanteri Francesco de Franceschinihez írt levele
Gorizia, 1526. szeptember 9. *(részlet)*

Nagyon rossz híreink vannak: a török kán leverte a magyar sereget, és sok ember vészett el a töröknél is, bár a magyar király megmenekült egy hosszú sajkával Buda felé. Isten irgalmazzon nekünk, szegény keresztényeknek!

Ezt az unokatestvérem, Francesco Lanteri írta,¹ aki Magyarországra akart menni, de nem tudott. Visszafordult, a levelet Pettauból folyó 1526. év szeptember 3-án küldte Antonio Lanterinek.

Domokos György és Szovák Márton fordítása
Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 177; SANUDO, XLII, c. 599.

1 Francesco Lanteri levelének egy részlete feljebb olvasható. Mindkét levél a Pettau (szeptember 3.) – Gorizia (szeptember?) – Udine (szeptember 10.) – Velence úton jutott a velencei döntéshozók elé, Gaspere Lanteri kivonatát már szeptember 11-én felolvasták, a hosszabb részletet viszont csak szeptember 12-én.

Brodarics István kancellár levele VII. Kelemen pápának
Pozsony, 1526. szeptember 10. *(részlet)*

Szentségtek már értesült a törökkel való szerencsétlen összecsapásunkról. Bárcsak ne lettünk volna annyira vakmerők és ne rohantunk volna annyira vaktában a nyílt veszedelembel! De, hogy ezek mi módon, kinek a tanácsából vagy inkább kiknek a vaksága miatt történtek meg, Szentségtek a báró úrtól világosabban meg fogja érteni, aki ismer mindent, ami e napig megtudható volt és amit nekem kellene megírnom. Én ezekből, amik megtörténtek, amik most történnek, nem vagyok képes más feltételezni, csak nyilvánvaló pusztulását e hazának, minden kétségen kívül. Magam felől másként határoznék, mint határoztam, ha lenne valami remény számomra a szolgálatra itt, akár a hazának, akár Szentségteknek és az Apostoli Széknek. De, mivel mindkettő elvétetett tőlem, azt fogom tenni, Szentségtek kegyével és támogatásával, amit a báró úr fog megjelenteni Szentségteknek. Magáról a báró úrról, a segítőkészségéről, amelyet az Apostoli Széknek, Szentségteknek, e királyságnak szolgálva tanúsított, nem szükséges, hogy bármit írjak. Nem kételkedem abban, hogy Szentségtek egyrészt a szolgálataira, amiket teljesített, emlékezni fog és számon fogja tartani, másrészt a nyomorult sorson,

amelybe az ő követsége a királyság bukásával esett, meg fog könyörölni együtt legbecsülendőbb uraimmal, a főtisztelendő atyák szent kollégiumával.

Nagy Gábor fordítása

Litterae principum ad papam, 2002, 98.

Egy német ajkú kereskedőnek írt levél
Augsburg, 1526. szeptember 10. *(kivonat)*

Leírják a magyar tábor szétverését. A király elesett a csatában, a Török egész Magyarországon végigsöpör. Isten adja, hogy ne menjen tovább!

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 629.

Pietro és Giovanni Paladinich¹ jelentése
Zára, 1526. szeptember 10. *(másolat)*

Kelt 1526. szeptember 10-én, az éjszaka első órájában, Zárában. Mely szerint Pietro Paladinich horvát nemes, akit Zára fényességes előjárói és a nagyságos kormányzó² küldött Magyarország irányába, hogy tudja meg az ottani híreket, egy Glogonca³ nevű helyre érkezett a Dráván innen. Annyira belázasodott, hogy nem tudta folytatni az útját, hanem ott maradt egy bizonyos nővérénél, hogy meggyógyuljon, maga helyett pedig Giovanni nevű testvérét küldte el, aki augusztus 25-én tért vissza. Ő jelentette, hogy a magyar király egy Mohács nevű helyen van négy napi járásra Budától Nándorfehérvár irányába, és kilencvenezer embere van, a királynénak pedig egy tizenhatezer fős tábora. Csehországból tizennyolcezer érkeztek, Szlavóniából tizenötezer. A magyar király táborában nagy számú fegyveres van, számos puskás és háromszáz ágyú. Várják az erdélyi vajdát harmincezer emberrel. A lengyel király⁴ nem tudott személyesen jönni a tatárokkal viselt nagy háborúja miatt, de emberei nagy részét elküldte az említett vajdához. A csehek nem akarnak háborúba menni, ha a cseh király⁵ nem esküszik meg, hogy tiszteletben tart két dolgot: az első, hogy ha a Török hazatérne és nem ütközik meg a magyarokkal, üldözzé, a második, hogy ők legyenek az elsők a hadrendben. A cseh király megígérte a mondott vajdának, hogy megtartja birtokaiban és megvédi a tatároktól, amíg távol van. Továbbá Kristóf gróf János gróffal⁶ együtt már legalább nyolc napja elindultak ezer horvát lovassal és nagy számú gyalogossal, haladnak a király felé, mert bizonyosan megtudták, hogy összecsapás lesz. Bizonyos az is, hogy várják a morlások⁷ vajdáját igen nagy számú emberrel, hogy csatlakozzon a királyhoz. A király elfogott egy bárót, akit esztergomi Gersicnek⁸ hívnak, mert azt hí-

resztelték róla, hogy akcséval fizetett a katonáinak és gyanították, hogy megállapodott a török szultánnal. Továbbá egy püspök egy báró fiával elmenekült a magyar táborból és a török táborba mentek. A Török átkelt a Dráván és több hidat készített, több helyet és várat elfoglalt a Szerémségben. Mégis egy barát⁹ néhány horvát nemessel és más urakkal többször összezsapott velük, és elvert tízezer törököt, közülük háromezret meg is ölt. Néhány magyar megerősítette Péterváradot, fa fedezékekkel védik magukat, azt üzenték a királynak, hogy kitartanak, ha segítséget küld. Erre a király megüzente nekik, hogy még nincs hadrendben, így Ibrahim vajdának megadták magukat meg-egyezés szerint. Ő pedig a nagy szultán elé állíttatta őket, aki felruházta, végigvitte egész táborán, majd távozni engedte őket, akik a király táborába mentek. A török szultán táborát és a királyé is a Dráván túl van öt mérföldre egyik a másiktól. Folyamatosak az összezsapások, mindig a magyarok vannak előnyben. A barát egy napi járófölddel Ibrahim előtt jár és felégeti a takarmányt és a szénát, hogy ne legyen ellátmányuk, elfogott egy török naszádot, és azt is felgyújtotta. A magyar király táborát bővelkedik élelmiszerben, de a Töröke ínséget szenved az éhség, a pestis és más betegségek miatt. Úgy tartották, hogy száznegyvenezer embere van, de úgy ítélték, hogy csak negyvenezer tette kész, a többi csatlós és csőcselék. Egy bosnyák kishíres, akit Conazevicnek hívnak és egy bizonyos Todesco, aki szintén boszniai, felfogadtak tizenháromezret emberrel, és elküldték őket titokban a király tanácsa ellenére Boszniába, hogy a csapatokat a saját javukra vezessék, de ezt megtudta a szultán, elfogatta és félbevágatta mindkettőt. Több összezsapásban így is elvesztette a boszniaiak erőit, akik a szultán táborának virágai voltak. Azt is mondták, hogy a szultán azon a véleményen van, hogy hazatér, de a janicsárok és más urak nem akarják ezt, mondván: „Elhoztál minket az otthonunkból, most már végig akarjuk csinálni!” Mindenki úgy ítéli, hogy a magyarok lesznek a győztesek, úgy hiszik, hogy mostanra megvolt a csata.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 656–658.

- 1 Pietro Paladinich zárai felderítő testvére, akit Magyarországra küldtek, de megbetegedett és Glogovicában maradt, ezért helyette Giovanni tesz jelentést. A forrás tartalmilag „A csata előjelei” című fejezetbe tartozna, e helyen közlésével a kronológiai rend megőrzésére és annak az érzékeltetésére törekszünk, hogy milyen változatos sebességgel terjedtek a hírek.
- 2 Nicolò Trevisan zárai kormányzó (*provizor*).
- 3 Ma: Gornja Glogovnica, Kapronca-Kőrös megyében fekvő falu Horvátországban.
- 4 I. Zsigmond.
- 5 II. Lajos.
- 6 Korbáviai János.
- 7 Keleti újlatin nyelvet beszélő (*vlach*) népcsoport Dalmáciában.
- 8 Személyét pontosan nem sikerült azonosítani, talán egy cseh nemzetiségű Jiříkről (György) lehet szó.
- 9 Tomori Pál.

Francesco Grabia levele Agostino Valiernek
Zengg,¹ 1526. szeptember 11. (*kivonat*)

Mely szerint az a hír járja, hogy a török átkelt a Dráván, és egy szlavóniai ember, aki tizenöt napja megszökött a török táborból és oda [Zenggbe] érkezett, jelenti, hogy a seregek, mármint a törökök és a magyarok összecsaptak reggeltől délig, hogy először a szlavóniaiak veszték oda, és hogy a magyar király megszökött. Továbbá, hogy nagy ágyúk hatvan lövésével lőtték a szlavóniaiakat és leírja csata folyamatát. Nagyszámú ember meghalt. A törökök megszerezték a magyarok ágyúit, az erdélyi vajda pedig nem érkezett meg a táborba, hanem egy napi távolságra volt. A Török táborában kétszázezer lovas van és tizenkétezer janicsár puskákkal. A magyarok táborában pedig nem maradt ember, ahogy a levelek közt olvasható.²

Domokos György és Szovák Márton fordítása
Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 181; SANUDO, XLII, cc. 652–653.

1 Ma: Senj, az Adria-tenger partján fekvő város Horvátországban.

2 Sanudo végül nem másolta be naplójába a Vegliából továbbított levelet, melyet Valier kormányzó szeptember 14-én küldött Velencébe.

Agostino da Mula és Ludovico Michiel¹ jelentése
Udine, 1526. szeptember 11. (*összefoglaló és másolatok*)

Mely szerint a magyar hírekről két jelentést küldenek. A hírekért küldött megbízottja késik, mert megbetegedett, de 2-án már Pettauban látták, hamarosan ott lesz. Továbbá küldenek egy levelet Venzonéból.

A cividalei Domenico azt mondja, hogy a török tábor [...] a Dráván túl van, és már tíz hidat is építettek a Dráván, a király táborá [...]. Azt mondja, hogy útja közben találkozott egy Magyarországról érkező futárral, aki közölte, hogy augusztus 29-én volt az összetűzés, vagyis az ütközet, és a magyar sereget legyőzték, a király pedig elmene-kült Németföld felé. A megmaradt emberek Kristóf grófit kapitányuknak választották, aki nem volt a táborban az említett ütközet idején. Ez pedig az összefoglalás:²

Giacomo di Cavali úr, cividalei kanonok, aki Puslamból³ érkezett, jelenti és megerősíti a hírt, hogy a törökök megverték a magyar sereget, és azt mondja, hogy a királyt nem találják, ahogy jelentésében is olvasható.⁴

Udinéből, ahogy [én, Sanudo] írtam, a fenti hírek két jelentésben is megérkeztek, mivel pedig Cividale del Friulin át Ludovico Michiel kormányzó megküldte ezeket nekem, le is írom:

Giacomo di Cavali úr cividalei kanonok, aki a Budától öt napnyira Bécs irányában fekvő Perisgrazból⁵ indult e hónap 2-án és 10-én érkezett Civaléba,⁶ jelenti, hogy indulásakor érkezett a hír oda, hogy a múlt hónap 29-én a török szultán megütközött a felséges magyar királlyal, amelyben a magyar sereg teljesen odalett, negyvenezer em-

ber lelte halálát, és magát a királyt sem találják. Elterjedt vélemény, hogy meghalt, és hogy a török sereg Buda ellen vonul.

A cividalei Domenico Strazzolin úr e hónap 2-án indult Váradról,⁷ amely magyar földön van Budától négy napra, és 10-én érkezett Civalaléba. Jelenti, hogy ott az a szóbeszéd járja, hogy a Török serege Kálmáncsánál volt, ahol tíz hidat vertek a Dráván, hogy átkeljenek és Buda felé haladjanak, ahol a magyar király serege van, aki a Dráva felé indult, hogy megakadályozza az említett török sereg átkelését. Majd azt mondja, hogy hazatértében a főherceg területén, Goningrádban,⁸ innen négy napi járásra elérte egy német futár, aki Bécsből ment Laibachba és Goriziába, akitől megtudta, hogy a múlt hónap 29-én a két említett sereg összecsapott, és hogy a törökök kerültek ki győztesen, a király seregét pedig szétverték és megfutamtították. A csatában meghalt közel harmincezer ember, a király pedig Bécs felé menekült. A magyar katonák, akik megmenekültek, megvetették a lábukat egy helyen onnan Buda felé, amelynek a nevére [Strazzolin] nem emlékszik, és ott csatlakozott hozzájuk tízezer landsknecht és ugyanennyi cseh katona, akik nem voltak ott az összecsapásban, és akik ott akarnak ellenállni.

Venzone közösségtől, 9-én, a helytartónak írt levél. Mely szerint két ember, akik a felső részekről jöttek, elmondták, hogy a magyar [király]t leverte a török [szultán], de nem tudják megmondani, hogy a magyarok egész seregét, vagy csak egy részét győzték le. De az biztos, hogy a sereget megverték.

Domokos György és Szovák Márton fordítása
Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 182; SANUDO, XLII, cc. 611–613.

1 Cividale del Friuli kormányzója.

2 Az eddigi szakasz Sanudo összefoglalója Domenico értesüléseiről, a felderítő beszámolójáról készült összefoglaló jellegű leirat másolata három bekezdéssel lejjebb olvasható.

3 Ma: Hosszúpereszteg, község Vas megyében.

4 Jelentésének másolata egy bekezdéssel lejjebb olvasható.

5 Szintén Hosszúpereszteg.

6 Cividale del Friuli, a szlovén határhoz közel fekvő város Olaszországban.

7 Várad község Szigetvártól délre, Baranya megyében.

8 Ma: Slovenj Gradec, az osztrák határhoz közel fekvő város Szlovéniában.

Nicolò Trevisan¹ levele²

Zára, 1526. szeptember 11. (*kivonat*)

Mely szerint oda érkezett egy bizonyos Radu dragomán,³ aki Konstantinápolyból jött Zeno követ⁴ leveleivel. Ő azt írta a kormányzónak, hogy küldjön utasításokat a közeledő törökök vezetőinek, hogy legyenek jó szomszédságban alattvalóinkkal Dalmáciában, adja meg nekik a tartózkodási helyét, és nevezze meg a szultán parancsait annak, akinek küldi, ahogy a levelekben olvasható.

Ez a Radu azt mondta, hogy augusztus 8-án indult Konstantinápolyból, ahonnan semmi hír. Nándorfehérvártól három napi járásra találkozott a szultán két oláhjával, akik Konstantinápolyba mentek azzal a hírrel, hogy a tábor átkelt a Dráván augusztus

22-én, és hogy a szultán táborában kétszázezer ember van, a magyar királyéban viszont kétszázötvenezer, és hogy a török táborból sokan, már jó hetvenezen megszöktek az éhezés miatt. Nagy hiány van ellátmányból, a seregeknek 29-én kell megütközniük.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 653.

1 Nicolò Trevisan zárai provizor.

2 A forrás tartalmilag „A csata előjelei” című fejezetbe tartozna, e helyen közlésével a kronológiai rend megőrzésére és annak az érzékeltetésére törekszünk, hogy milyen változatos sebességgel terjedtek a hírek.

3 A dragománok a közel-keletre delegált európai követek kíséretének tagjai voltak, akik tolmácsként, kulturális közvetítőként segítették a diplomaták munkáját.

4 Pietro Zeno a Velencei Köztársaság Konstantinápolyba delegált követe.

Agostino da Mula jelentése

Udine, 1526. szeptember 12. (*átiratok*)

Két levelet küld Gemonából¹ és Venzonéból, melyek az alábbiak:

Nagyságos és fényességes Uram! Köteles ajánlásom után. [...] Továbbá ma² érkezett egy másik polgárunk, aki Radkersburg³ felől jött, ahonnét a múlt pénteken indult el.⁴ Kikérdeztük, mire elmondta, hogy tegnap volt nyolc napja, hogy a magyarok megütköztek a törökökkel. Öt magyar mérföldre a Pécs nevű helytől Magyarország felséges királya úgy döntött két báróval, hogy embereikkel megütköznek a török táborral, de közéjük törve végül a magyarokra a legrosszabb jött. Meghalt közülük tizennégyezer ember, köztük az egyik említett báró, akit Szécsi Tamásnak hívnak. Az ő csapatából nem több, mint három ember menekült meg, egyébként aki csak tudott, megfutamodott. Ezek után a törökök Pécsre mentek, földig rombolták az elhagyott helyet, ahonnan mindenki elmenekült, majd Kanizsa felé mentek tovább, amely alatt megálltak, hogy bevegyék. Az említett polgárunk azt is mondta, hogy Radkersburgban látott magyar és cseh sebesülteket, akik el tudtak menekülni, valamint, hogy Radkersburg egy napi lovaglásra van a török táborától. [...] Gemonából, 1526. szeptember 11-én. Aláírás: Gemonai tekintetes közösségének az uraságtoknak lekötöztetett megbízottai.

Nagyságos és fényességes urunk! Alázatos ajánlásom után stb. [...] A magyarországi ügyek rosszul állnak. Azt mondják, a magyar király vereséget szenvedett és visszavonult Budára, és a török győzelmesen halad előre, amiért is egész Németföld erősen fél és retteg. Más nincs. Uraságtoknak mindig alázatosan és elkötelezetten ajánljuk magunkat. Venzone, 1526. szeptember 12. Aláírás: Szolgái, Venzone földjének kapitánya⁵ és közössége.

Továbbá az említett helytartó azt írja, hogy nem tért még vissza a küldötte, akit Magyarországra menesztett, akitől meg lehet majd tudni az igazságot.

Domokos György és Szovák Márton fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 181; SANUDO, XLII, cc. 625–626.

-
- 1 Ma: Gemona del Friuli, település Udine provinciában.
 - 2 A levelet szeptember 11-én írják Gemonából.
 - 3 Ma: Bad Radkersburg, a Mura partján fekvő város Ausztriában. Régi magyar neve Regede.
 - 4 Szeptember 7-én.
 - 5 Antonio Bidernuzio, Venzoné kapitánya.

Nicolò Schaleshez írt levelek
Bécs, 1526. szeptember 12. *(kivonat)*

Bécsi kereskedők szeptember 12-én kelt több leveléből, melyeket Nicolò Schalesnek, a magyarok velencei vendéglősének írtak, megtudni, hogy a magyarok, miután megtudták a magyar tábor vereségét, kifosztották Budát, és minden német kereskedőt, aki ott volt, lemészároltak. A török szultán elküldött, hogy fosszák ki és égessék fel a földeket egész Székesfehérvár körül. A törökök már csak nyolcvan mérföldre vannak Bécstől, és már bizonyosak a király halálában. A királyné még Pozsonyban van.

Szovák Márton fordítása
SANUDO, XLII, cc. 735–736.

Giovanni da Castro¹ Bourbon Károlyhoz, Vasto őrgrófjához² és Antonio de Leyvához³ írt levele⁴
Trento, 1526. szeptember 14. *(kivonat)*

Mely szerint a mantovai úton Trentóból⁵ írt, ő [Giovanni da Castro] és két olasz tértek vissza. A főherceg Innsbruckba jött a diétára és sereget gyűjteni, hogy Itáliába jöjjön, de hírt kapott a magyar király vereségéről és haláláról, így 11-én indulnia kellett. Rá vár a magyar és a cseh királyság, mégis nem akarja elhanyagolni ezt a [z itáliai] vállalkozást sem, és a kincseit Augsburgban kellett zálogban hagynia, hogy pénze legyen gyalogosokat kiállítani [...].

Szovák Márton fordítása
SANUDO, XLII, cc. 693–694.

-
- 1 Ferdinánd főherceg titkára, akin keresztül V. Károly császárral tartotta a kapcsolatot.
 - 2 Alfonso d'Avalos.
 - 3 A három címzett mindegyike a spanyol Habsburgok szolgálatában álló hadvezér.
 - 4 A levelet Verona előjárói küldték, amely város Velence fennhatósága alatt állt. Kötelességük volt minden átmenő levelet elfogni és Velencébe eljuttatni.
 - 5 Trento az Adige folyó partján fekvő város Észak-Olaszországban.

Johann Weissenfelder jelentése a mohácsi csatáról és az azutáni eseményekről az egyik bajor hercegnek¹

Linz felé sietve, 1526. szeptember 14.

Fenséges, legnemesebb uramnak, Ludwig² rajnai palotagrófnak és Alsó- és Felsőbajorország hercegének, kegyelmes uramnak. Saját kezébe.

Fenség, kegyelmes uram! Amint megérkeztem ide, nyomban Volkrához³ siettem, aki a hírekből, mik eddig hozzá eljutottak és tudvalevők, semmit sem titkolt el előlem. Mindent összevetve még úgy gondolom, hogy a király a lovával egy árokban veszítette életét, pedig négy nemes embernek parancsba adták, hogy vigyázzanak rá. Ezek között volt egy cseh, név szerint bizonyos Ceterýschtz,⁴ aki a király mellett maradt, a király előtt ugratott az árokba, át is jutott rajta, de a király lova felbukott. Bár Ceterýschtz leugrott a lováról az árokba, és hóna alá nyúlt a királynak, mivel az a lova alatt feküdt, nem tudott rajta segíteni, se ki nem tudta húzni, de amint a király fejét fölemelte és a sisakot is megnyitotta, látta, hogy már halott a király. Aztán a törökök elüldözték Ceterýschtz-et a király mellől. Azt tartják, Ceterýschtz igen derék és becsületes ember. Ahogy Volkra beszélt nekem és a hírek szerint is a magyarok nemcsak hibát követtek el, hanem részben árulók módjára bántak a királyukkal. A híradások alapján a csata napjának reggelén azt mondták a királynak, hogy kezdjen el készülődni, hogy másnap megütközzön a törökökkel, mert ha nem teszi, akkor őt és kíséretét elveszejtik. Amikor a király látta, hogy komolyra fordul a helyzet, jóváhagyta a csata megkezdését. Ám amikor közeledett az este, megint csak előálltak a fenti fenyegetéssel, hogy még aznap szálljon csatába. Ezt a jó király kénytelen is volt megtenni, és amint felkészült, és támadást rendelt volna el, a törökök már el is indultak vele szemben. Ekkor az erdélyi vajda fivére,⁵ aki mellesleg huszonnégy év kor körül járt, mint hadparancsnok, és Tomori Pál, egy mezítlábas szerzetes, előbbinek alárendeltje, harcba vezette az első magyar csapatokat, és nagy erővel küzdöttek, hogy legyőzzék a törököket. Erről a királynak is jelentést tettek. Úgy látszott, az a szándékuk, hogy a törököket oldalról támadják, és a király szeme láttára vezették a csapatokat a török tüzéség támadása közepette. Majdnem sikerrel jártak, de amikor a magyarok ezt látták, menekülre fogták, és azt mondják, Tomori Pál ezt tanácsolta a királynak is. Azt mondta neki állítólag, hogy meneküljön, amerre lát, mert a csatát elveszítették. Összességében sok magyar megmenekült, a csehek és a király kísérete azonban mind odaveszett.

Azt is mondják, hogy a huszárok, akik magyarok voltak, maguk támadták meg és fosztották ki a király szekereit. Mindebből láthatja Kegyelmes uram, Öfelsége, mi jóra lehet tőlük számítani. Ítélje ezt meg Kegyelmes uram maga.

Úgy hírlík, az erdélyi vajda⁶ néhány nappal a csata után a Buda melletti Pest felé vette útját tizennégyezer emberével, ahol gyűlést hívott össze.⁷ De azt mondja Volkra és az itteni helytartó, egy bizonyos Tanradel,⁸ hogy már el is vonult onnan.

Azt mondják, a huszárok elrabolták a magyar királyné összes ékszerét és ingóságát is, amit egy hajón akart elmenekíteni.

A magyarok azt is híresztelték, hogy Budáról mindenki meneküljön, amerre lát. Úgysem tudják megvédeni a várost a töröktől, meneküljön hát a nép, ők maguk pedig mindent kifosztottak, ahogy az a szokásuk.

A magyar királyné Pozsonyban tartózkodik, ahová magam is igyekszem ezután a Mindenható segedelmével, hogy teljesítsem a parancsot, és minden dolog állásáról tudakozódjam.

Jörg ögróf⁹ nem volt a csatában.

Kegyelmes és Méltóságos Uram! Sok hiteles forrásból megtudtam, hogy a főherceg¹⁰ a cseh koronát igyekszik megszerezni, Rosenberg urakkal külön egyezségekre jutott, miszerint volna egy fia, akinek Johann von Rosenberg¹¹ úr a keresztatyja, stb. Ennek megfelelő üzenetet küldött Csehországba. Hans von Starnberg is egy közülük, és nem fogják elmulasztani, hogy tovább mesterkedjenek. Erre kívánom figyelmeztetni Kegyelmes Uramat, és óvatosságra intem. Amennyiben Eck doktor¹² még nem járt Kegyelmes Uramnál (ha jól emlékszem, Kegyelmes Uram meghívta), úgy kérem, legyen igen nagyon óvatos és ne bízson túlságosan ezekben az emberekben. Fogadja Kegyelmes Uram ezt az én írásomat és különösen a végén lévőket jó szívvel, és ügyeljen rá, hogy óvatos legyen mindenben. Ez hát, amiről feltétlenül értesíteni akartam Kegyelmes Uramat, nem késlekedvén, és ajánlom szolgálatomat Kegyelmes Uramnak alázattal.

Kelt Linzben, 1526. Mária születése napja utáni pénteken

Weissenfelder

Utóirat: Azt mondják errefelé, hogy a császár seregeit megverték Milánónál. Kérem Kegyelmes Uramat, tudakolja ezt meg.

Katona Tünde fordítása

PÉTERFI, *Hungarikakutatások*, 2015, 139–140.

1 IV. Vilmos (1493–1550) bajor uralkodó herceg (1508–1550).

2 V. (Jámbor) Lajos (1479–1544) pfalzi választófejedelem (1508–1544).

3 Wolfgang Volkra (1480–1531).

4 Ulrich Czetricz.

5 Szapolyai György.

6 Szapolyai János.

7 Szentgyörgyi-Bazini Ferenc (szeptember 3.) és Burgio (szeptember 5.) is erről a téves információról számolt be, Szapolyai a Tisza bal partján haladt északra. Lásd az I. részben.

8 Balthasar Tanradel zu Rechberg.

9 Brandenburgi György.

10 Ferdinánd osztrák főherceg.

11 Johann (III.) von Rosenberg/Ján z Rožmberka (1484–1532).

12 Johann Maier von Eck (1486–1543) katolikus hitvitázó.

Agostino da Mula jelentése

Udine, 1526. szeptember 15. (*átirat*)

Giacomo Zaratino,¹ jó szemű és értelmes emberünk, ma este Magyarország felől Udinebe² érkezett. Mivel a horvátországi bán³ szolgálatában állt, személyesen jelen volt a magyar király Őfelségének és a törökök urának seregei közti csatában, mely az elmúlt napokban, Keresztelő Szent János lefejezésének ünnepén, múlt hó 29-én történt. Ala-

pos kihallgatása során elmondta, hogy a dolog a következőképp ment végbe. A magyarok serege a Dunán innen, egy Mohács nevű mezőn vert tábor, és hatvanezer emberük állt készenlétben, bármely hadműveletre a legjobb módon elrendezve. Úgy sejtették, hogy Ibrahim pasa feléjük közeleg a török sereggel, amit százötvenezerre becsültek. Bár a magyarok sértetlenül visszavonulhattak volna Buda irányába, ami sokkal jobb lett volna, hisz bármikor várható volt a németországi és az erdélyi segítség, a becsület kedvéért mégis úgy látták jónak, ha maradnak. Arra is gondoltak, hogy ha sor került az ütközetre – amire szerintük az elegendőnél többen is vannak –, és ők győznek, ami-ben sokan bizakodtak bátorságuk és derekasságuk miatt, akkor minden dicsőség és becsület Magyarországa marad, s nem a németeknek vagy az erdélyieknek tulajdonítják. Így az említett helyen, délután egy órakor, az egymástól csupán egy olasz mérföldre álló seregek között megkezdődtek a csatározások, egyre sűrűbbek lettek és a vespérás órájáig⁴ tartottak: ezekben mindkét oldalról sokan meghaltak. Mivel a törökök nem akartak tovább várni, előrenyomultak a magyarok ellen, így mindkét oldal rohamra indult, és megtörtént az összecsapás, amely nagyon heves volt az első találkozásakor. S mivel az első összecsapást magyar részről a horvát bánra⁵ bízták, teljes könnyűfegyverzetű csapatával bátran betört a török hadseregbe, férfiasan küzdött és túljutott a tüzéségen. Kisvártatva a bán dolga rosszra fordult, a törökök visszavetették és elbántak vele, miközben löfegyvereikkel a magyar sereg maradékára tüzeltek. Giacomo látta és állítja, hogy a löfegyvereket egy jó olasz mérföld hosszan állították fel, így amikor a löfegyverek hatalmas döreje miatt a magyarok rendje felbomlott a lovassággal együtt, menekülésre adták a fejüket, maguk mögött hagyva mintegy nyolcvan darab ágyújukat, számtalan és igen nagy értékű szekerüket, sátraikat és egyéb felszerelésüket, de ami még rosszabb, szegény gyalogjaikat is, akiket a minden oldalról győzelemre törő törökök lekasaboltak. Bár hat-nyolcezer cseh és landsknecht⁶ egy négyszögbe húzódott vissza, és nem törték meg őket a török lovasok sem, egy jó csapat puskás janicsár rájuk támadt és azonnal meghaltak, miként a többiek. Bár a magyarok Tomori Pál nevezetű főkapitánya, akit Barátnak is hívtak, minden erejét latba vetette, hogy embereit maradásra bírja, ez lehetetlen volt, így a lovasság és a gyalogság soraiból az akkori becslés szerint nagyon sokan meghaltak. A sereg maradéka azért nem veszett oda, mert leszállt az éj, és mindenki menekült, amerre látott. A királyi Felség bizonyos számú fegyveressel, akit a védelmére rendeltek, Buda felé vonult vissza, és úgy tudják, hogy most ott van. A törökök, főleg száguldó lovasaik,⁷ egész éjjel és másnap is szünet nélkül mindenfelé portyáztak-száguldottak, falvakat égettek fel és egyéb helyeket, ahová csak be tudtak hatolni, lekasabolták vagy fogságba vetették a szegény, szájalomra méltó magyar családokat, akiket csak találtak. Erről Giacomo részben később értesült, részben maga is látott ilyeneket az utakon. Ezek a családok, amint meghallották a szerencsétlen és szájalmas esemény hírét, részint hatalmas félelmükben fejvesztve tódultak Ferdinánd főherceg országa felé. Giacomo azt is látta, hogy még ezek közt is akkora öldöklést vittek végbe a törökök, hogy még a kövek is megindultak volna és könnyekre fakadtak volna – mint a mondás tartja – a szegény keresztények nagy lemészárlásán és pusztulásán. A törökök ezután rátörtek Pécsre, amit elhagyatva találtak. Valószínű, hogy a legtöbb helyen ugyanígy elmenekül a lakosság, hogy ott ne érje őket

még nagyobb tombolásuk. Giacomo nem tudja biztosan, kik haltak meg a kapitányok közül, kivéve a Barátnak nevezett Tomori Pált, Slom Mihály gróf fiát,⁸ a zenggi kapitányt,⁹ és a Móré Fülöp nevű pécsi püspököt, aki Felségeknél többször követségben járt. Frangepán Kristóf gróf nem volt jelen az ütközetben, bármennyire is várták. Giacomo szerint a királyban nagy elégedetlenséget és felháborodást keltett a késlekedése. Tíz napja Jacomo látta a grófot Zágrábon innen, ahogy Korbáviai János gróf kíséretében és ötszáz lovassal Buda felé ment, de vélhetően nem sikerül eljutnia oda, mert a törökök útját állják, és főleg mert a vízen sem tud átkelni. Végül elmondta, hogy a szerencsétlen ütközet alatt a szultán a Dunán, a sereg közelében volt. Ez minden, amit megtudtunk tőle, és amit érdemesnek tartottam Felségetek tudtára adni, s ezzel alázatosan és szolgálatkészen ajánlom kegyeikbe magam.

Erdősi Péter fordítása

Mohács, 2006, 100–101.¹⁰

1 Giacomo Zarantino Battyányi Ferenc horvát bán egyik zenggi származású katonája.

2 Udine Friuli-Venezia Giulia régióban fekvő város Olaszországban.

3 Frangepán Kristóf.

4 Napnyugtáig.

5 Battyányi Ferenc.

6 A Német-római Birodalom területén toborozott, zárt alakzatban harcoló, főként hosszú lándzsákkal felszerelt zsoldos gyalogság.

7 A „li cavalli coridori” az oszmán előhadat alkotó akindzsik.

8 Frangepán Mátyás (†1526) Cetin grófja, II. Lajos udvari familiárisa.

9 Orlovics Gergely, csókai (†1526), Kruzsics Péterrel együtt zenggi kapitány és klisszai várnagy (1524–1526).

10 A *Mohács*, 2006. hivatkozása pontatlan, a forrás a Sanudo-naplók 42. kötetében olvasható.

Francesco Grabia tudósítása¹ Agostino Valiernek

Zengg, 1526. szeptember 16. (*kivonat*)

Mely szerint [...] -án megírta a magyar tábor vereségét, amit attól a pugliaitól tudott meg, aki nyolc évig volt a törökök fogja. Jelen levelében tudatja, hogy Bernát gróf² váraiban nagy az ünneplés, és ágyúlövésekkel fejezik ki örömeiket, mivel azt a hírt kapták, hogy miután a magyar király seregének egy részét leverték, a király az embereivel, Ydria vajdájával³ és a csehek Márk nevű vezérével megtámadta a törököt és szétzavarta, s el is fogta Ibrahim pasát. Ezt a hírt Raguzából⁴ is megkaptuk, de azért nem bizonyos, sőt az is lehet, hogy elvették az ütegeket a törököktől. A hír Brignából⁵ jött öt raguzai értesülésen alapszik, ezért ünnepelnek, de ő maga nem hiszi, csak kéri Istent, hogy így legyen. Ez a hír elterjedt mindenfelé és mindenki örült neki.

Domokos György és Szovák Márton fordítása

Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 183; SANUDO, XLII, c. 667.

1 Vesd össze Jan Dantyszek Piotr Tomickinek 1526. október 14-én írott levelével. Lásd az I. részben.

- 2 Frangepán Bernát.
- 3 Vayvoda de Ydria talán Frangepán Kristóf. Idria (ma: Idrija) higanybányászatáról híres város Krajnában (ma: Szlovénia).
- 4 Ma: Dubrovnik.
- 5 Ma: Brinje, a mai Lika-Zengg megyében fekvő község Horvátországban. A Frangepánok birtoka volt.

Bebek János¹ és Heves, Gömör, Torna, Abaúj vármegyék választott nemeseinek levele Bártfa városához
Miskolc, 1526. szeptember 16.

A főtisztelendő egri püspök úr avégett írt minap uraságtokhoz: hogy ezen országnak, mely a török császártól e napokban szenvedett csapás miatt ily nagy veszély közé jutott, lehető legnagyobb számú emberrel, táborszerrel, ágyú, lőpor, és minden egyéb hadi-készülettel jöjjön mentől elébb segítségére. Az említett püspök úrral együtt mi is, mint kedves atyánkfiait, barátainkat, a megváltó hitére s közmegmaradásra kérjük uraságtokat: a közhazának, melynek az ellenség már rég a szíve tájékaig nyomult, s utóbbi diadaliban felfuvalkodva tűzzel-vassal szerte pusztítja, hódítja tág határait, lehető legnagyobb készülettel siessen segedelmére, s hovahamarább Verpelét² mezővárosához, Heves vármegye törvényszékhelyéhez igyekezzék; hová az említett egri püspök úrral, s minden szomszéd urakkal és atyánkfiaival mi is, mentől elébb, mentől nagyobb készülettel táborba szállunk, a vajda urat, ki mind levélben, mind követi által is bizony hitére ígéri, hogy közöttünk számos és jól felkészült seregével mennél gyorsabban megjelen, ottan bevárandók. Ha uraságtok hozzánk hadaival, táborszereivel elsiet, biztosan reméljük, hogy Isten kedvezéséből, nemcsak a szerte dúló ellenség dühét elfojtjuk, de azt zsákmányától, saját vagyonától s életétől is megfosztjuk; ha pedig a szükséges segedelemadásban valamiképp késlekedik, igen félő, miként azon ellenség még az idén elfoglalja az egész országot. Mi hogy ne történjék, ismét meg ismét kérjük uraságtokat: tegye félre minden egyéb dolgát, s jöjjön mihelyt lehet. Ezen felül, az egyházaktól elszedett ezüstnemüket hozza magával Kassára, hogy ott a mortani ércvegy,³ vagyis mérték szerint jó pénzzé veretvén, részint hadfogadásra fordítsa, részint Verpeléthez a táborba vigye. Mi, a nevezett püspök úrral együtt bizonyossá tesszük uraságtokat, miszerint azon ezüstnemüekért és pénzösszegért bárkinek is felelünk uraságtok helyett.

Jászay Pál fordítása
Mohács, 2006, 101–102.

-
- 1 Bebek János, pelsőci (1478 körül–1526 körül), pohárnokmester (1493–1497), jajcai és boszniai bán (1496–1497), pozsegi ispán (1496–1497).
 - 2 Verpelét város Heves megyében.
 - 3 Ötvözet.

Břetislav Švihovský z Rýzmběrka¹ az egyik bajor herceghez²
Raby/Rabí,³ 1526. szeptember 16.⁴

Fenséges fejedelem, méltóságos és kegyelmes uram! Igyekeztem számos, bizony nem jó hírt Kegyelmed tudomására hozni, hogyan s mi is történt a törökkel vívott csatában.

Most azonban, amikor pénteken Lev várgrófnál⁵ jártam, a következő híradást kapta Bernstein úrtól, aki pedig ugyanezekről Posing gróftól értesült. Lefordítottam ezt cseh nyelvről németre, míg a másik lapon latin írás áll, amelyet Lev uramnak Magyarországól küldtek.

Királyunkról még semmit nem tudni, csak annyit, hogy Ulrich Czettritz, akit Ófelsége igen nagyon kedvelt, Pozsonyba ment, ahol a királyné meg akarta tudakolni, hogy tud-e valamit a királyról, hiszen a király közelében volt. Tudomásunkra jutott, hogy több úrnak is titokban elárulta, hogy a király megütközött a törökkel, és kettőt vagy hármat le is kaszabolt, majd pedig Ófelségét karon lötték.⁶ Sokan állítják, részletesen taglalva, hogy látták Ófelségét, ahogy derekasan harcolt egészen addig, míg a törökök túlerőbe nem kerültek. Akkor Czettritz úr el akarta őt onnan távolítani, ami sikerült is, és a király ellovagolt. A törökök a király nyomába eredtek, és üldözték, amíg a Duna egyik ágához nem ért. Ott Czettritz úr ugratott bele elsőként a folyóba, nyomban utána a király, ám a király hatalmas ménje, a hátán a királlyal, belezuhant a folyóba. Czettritz le tudott szállni a saját lováról, és kiúszott, de se a királyt, se a lovát nem látta. Kereste aztán mindenütt a királyt sokáig. Adja Isten, hogy megtalálják Ófelségét!

A törökökről az a hír járja, hogy a csatamezőn több mint hatvanezer vészett oda, és az erdélyi vajda most erősen támadja [a törököt] a maga több mint negyvenezer emberével. Segíts, Istenünk, hogy leverje a törököt. Elküldtük egy lovasunkat, név szerint Dabczanskyt azzal a megbízással Pozsonyba a királynéhoz, hogy tudakozódjon ott urunk és királyunk felől, és négy napon belül visszavárjuk, remélhetőleg jobb hírekkel, amiket Fenségeddel rögvest tudatok. Fenséged utasítsa Straubing lovaskapitányt, hogy ami levelet én neki küldök, azt sietősen továbbítsa Fenségednek. Neuhaus cseh kancellár,⁷ Heinrich von Mezrich, Bernstein és Berger urak és még többen mások, akik a király segítségére siettek sok száz lovassal és mintegy ezer gyalogos katonával, háromnapnyi járásra voltak a királytól és nem értek oda, visszavonultak és sokan Pozsonyban a királyné mellett maradtak, de a többiek közül igen kevesen tértek haza. Az egyik Schlick urat megtalálták, amint visszatért a törökkel vívott ütközetből. Megérkezett Pozsonyba, de nem tudjuk, melyikük a három közül, akik ott voltak a csatában.

Kérem továbbá Kegyelmes és Nagyságos uramat, hogy rendelkezzen arról, hogy küldöttem, Pál, mihamarabb megkapja a sátrakat és páncélvértet, valamint amit ő csínlattatott számomra, és a rám eső összeget vonják le szolgálati béremből, ahogy jeleztem Kegyelmednek. Mindenkoron ajánlom magamat Kegyelmed jóindulatába és kegyelmébe.

Kelt Győrben, 1526-ban a Kereszt felmagasztalása ünnepe utáni vasárnap
Břetislav, Švihov ura, sk.

Katona Tünde fordítása

PÉTERFI, *Hungarikumkutatások*, 2015, 135–136.

-
- 1 Břetislav Švihovský z Rýzmburka (1479 körül–1566).
 2 IV. Vilmos (1493–1550) bajor uralkodó herceg (1508–1550).
 3 Győr német neve.
 4 Csatlolta Szentgyörgyi-Bazini Ferenc csehből németre lefordított levelét.
 5 Zdeněk Lev Rožmitál (1470–1535) legfelsőbb várgróf Csehországban.
 6 Lajos király sebesüléséről beszámolt egy *New Zeytung* és Ferdi is. Lásd az I., illetve a II. részben.
 7 Adam von Neuhaus.

Fazio di Savoia¹ jelentése Graz, 1526. szeptember 17. *(kivonat)*

Felolvasták Fazio di Savoia jelentését az ausztriai Grazból, Bécs mellől, e hónap 17-én. A magyar és a török hadsereg között történt eseményekről számolt be úgy, ahogyan a napokban a zenggi Giacomo is a friuli helytartónak,² attól eltekintve, hogy a felséges király haláláról a következőket állította: lóháton ugratott a mocsárba, és a ló nyakig elmerült az ingoványban. A király segítségért kiáltott, így leemelték a lóról, majd átsegítették egy másikra, de alighogy elindult, az is elsüllyedt. A király ismét segítséget kért, de mikor leemelték a sisakját, látták, hogy már fuldoklik, és rögtön meg is halt az emberei keze között. Ők azonban nem tudták megállapítani, hogy mi lehetett a halálának oka: a seb, a félelem vagy a kétségbeesés. Tomori Pál barát, kalocsai érsek viszont nem halt meg, hanem Budára ment,³ viszont elesett a főtisztelendő Móré Fülöp úr pécsi püspök. Az erdélyi vajda⁴ hatalmas számú emberrel volt, hozzá csatlakoznak mindazok, akik megmenekültek a tábor szétverése után. Az említett vajda néhány napon belül bevonult Budára, ahol királlyá koronáztatta magát a magyarok egyetértésével, és azt terjeszti, hogy király.⁵

Megkérdezték, hogy hol van Ferdinánd fejedelem, erre azt mondta, hogy Bécsben van, és hogy a területe védelmére sereget állít fel azon a határon.

Megkérdezték, hogy kitől tud ilyen híreket, azt válaszolta, hogy mindezt egy grazi kapitánytól tudta meg, és hogy a török Buda közelében van Tolna felé.

Dalloul Zaynab és Szovák Márton fordítása

Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 184; SANUDO, XLII, cc. 704–705.

-
- 1 Fazio di Savoia velencei kém.
 2 Vesd össze Agostino da Mula jelentésével (Udine, 1526. szeptember 15.), mely a zenggi Giacomo Zaratino beszámolója alapján készült. Lásd az I. részben.
 3 Tomori Pál elesett a csatában.
 4 Szapolyai János.
 5 Hamis hír, Szapolyai nem ment Budára.

Ferdinánd levele Margit főhercegnőnek a mohácsi csatavesztésről
Linz, 1526. szeptember 18.

Asszonyom jó néném,

Alázatosan és jó szívvel ajánlom magamat szíves kegyelmébe. Asszonyom, azért nem írtam sokáig mivel vártam, hogy valami említésre méltó dolog történik velem, amit közölhetnék Önnel. Éppen Linzben tartózkodtam, hogy a jelenleg törökkel szomszédos ausztriai tartományaim határain rendet és biztonságot teremtsék és már indultam volna tovább Innsbruck felé, amikor híreket kaptam arról, hogy a nevezett török kétszázezer harcosával együtt rátalált Magyarország királyára, néhai sógoromra, aki az ország védelme érdekében negyvenezer fős seregével mintegy húsz mérföldnyire Budától táborozott. A múlt augusztus 29. napján itt folyt le az a csata, amelyben a török győzelmet aratott és megszerezte a néhai király teljes tüzéségét, amely igen jelentős számú volt. A király maga a csatatéren maradt, egyesek szerint harcban esett le, mások szerint látva, hogy a csata elveszett visszavonult, és menteni próbálta magát, miközben egy mocsárba esett és ott is maradt, ami elég valószínűleg így történt, és el tudja képzelni Asszonyom, hogy milyen kétségbeesett vagyok most, pénztelenül és segítség nélkül egy ilyen hatalmas ellenséggel szemben, mint a fent nevezett török. Kérem Asszonyom bocsásson meg, hogy ilyen sokáig nem adtam hírt magamról, mivel ilyen nagy események közepette elutaztam és vízi úton haladva Innsbruckig egészen mostanáig nem tudtam eleget tenni a kötelességemnek. A mai napon újabb hírek érkeztek, amelyek szerint a fent nevezett török elfoglalta nevezett Buda várát és két főkapitányát számos katonával együtt előre küldte, az egyiket azért, hogy menjenek az én osztrák tartományaimba, hogy ott felélessenek és feldúljanak mindent, amit csak tudnak. A másikat pedig azért, hogy ugyanezt műveljék Stájerországban, aminek neki is láttak és Bécset már alig tizenöt-tizenhat mérföldre megközelítették. Asszonyom, Ön mint jó hölgy és keresztény hercegnő meg kell hogy kérje a császárt és fivérét, hogy kössön békét közös ellenségeinkkel, amennyire azt az ő becsülete és biztonsága engedi, hogy azután haladéktalanul és gyorsan minden erejével az átkozott török visszaveréséhez láthasson, amit alázattal kérek, hogy tegyen meg. Mivel, ha Őfelsége nem orvosolja gyorsan e bajt, akkor nemcsak a mi Ausztriai Házunkra, hanem egész Germániára, sőt az egész kereszténységre romlás és nyomorúság vár és Isten segedelme adja meg neki hozzá mindazt, ami szükséges.

Ami pedig az itáliai ügyeket illeti, ezek szintén nagyon elkeserítőek, mégpedig egyrészt az ellenség nagy hadereje, másrészt a mi katonáink csekély létszáma miatt. Mégis, alighogy megérkeztem Innsbruckba, megelőzendő a teljes végromlást, sietve elküldtem Georg von Frundsberg¹ uramat Augsburgba, nekiadva az összes értékesebb ékszeret és gyűrűt, amivel éppen rendelkeztem. Ha pedig valamiféle gond merülne fel, elértem néhány tiroli fő embernél, hogy pénzt szerezzenek abból a célból, hogy a mondott Georg úr és egyéb hadvezérek tizenkétezer zsoldossal (ami tízezer jó gyalogost tesz ki), annyi lóval, amennyit csak találnak, valamint megfelelő tüzéséggel át tudjanak kelni Itáliába, és csatlakozzanak az ottani táborunkhoz, amit remélem, Isten segítségével meg is tesznek. Ugyanis, Úrnőm, a pénzszerzésnek semmi egyéb módját nem

tudtam volna találni a mondott segítség elküldése végett, amiből nyilván láthatja, mi csoda szegénységben vagyok, főként most, amikor nagyobb szükség szorít, mint eddig bármikor. A segítségről már értesítettem Őfelsége itáliai hadvezéreit, hogy reményt ébresszek bennük, és jó szívvel teljesíthessék kötelességüket.²

Ami a jelenlegi helyzetet illeti, nem tudok mást írni magamról mint, hogy alázatosan kérjem Asszonyomat, hogy tud-e számomra valamilyen segílyt vagy segítséget nyújtani és ha igen, akkor méltóztassék megsegíteni, mivel a pénznek híján vagyok – és anélkül pedig semmit sem lehet tenni – mivel a Németországba való érkezésem óta óriási költségeim voltak, részben a nevezett törökök, másrészt a birodalom, a parasztok, a kifizetések, a nagy hitelek és más körülmények miatt. S mivel látom, hogy a tartományaim nem elégségesek az olyan mértékű kiadások fedezéséhez, amelyekkel a nevezett törököt kiűzhetnék ezért lehetetlen lesz ellenállni neki. Így meglehet, hogy hamarosan – segítség és segíly nélkül – ugyanolyan híreket kap majd felőlem, mint amit a néhai magyar király sorsáról kapott. Ami a királynét, a nővéremet illeti, ő Bécsből alig tíz mérföldnyire tartózkodik, nagyon szomorú és nyomorúságos állapotban, amint azt el lehet képzelni. Vigasztalásul és a biztonsága érdekében néhány megbízható embert és gyalogos katonát küldtem neki. Még várom tőle az első híreket, hogy eljutott-e Bécsbe vagy más ausztriai tartományaimba és hogy a török milyen újabb sikert ért el Magyarországon, mivel az nem lelhet megnyugvást és addig űzi a hadiszerencsét és keresi a győzelmet, amíg csak tudja. Majd értesíteni fogom, hogy mi történt velem és hasonlóra kérem Önt is, Asszonyom és jó néném, és kérem az Urat, hogy adja meg, hogy jó és hosszú élete legyen,

Linzből ezen XXVI év szeptember 18-án

[Ferdinánd kézírása a levél végén]: Asszonyom kérem Önt, hogy támogasson, mert láthatja, hogy nagy szükségben van rá az Ön jó és alázatos unokaöccse, Ferdinánd mp.

Tóth Ferenc fordítása

Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból, 1857, 41–43.

1 Georg Frundsberg (1473/1475–1528) délnémet kisnemes, az I. Miksa német-római császár alatt létrehozott új zsoldosszervezet egyik fő szervezője és leghíresebb parancsnoka, a „landsknechtek atyja”.

2 Ez a szakasz Novák Veronika fordítása.

A pápai konzisztórium¹ 1526. szeptember 19-i ülésének jegyzőkönyve

Cesi bíboros² Öfőtisztelendősége felolvassa a velencei dózse³ római követéhez intézett levelét, melyben az írja, hogy többek leveléből úgy értesült, hogy 1526. augusztus 19-ikén igen nagy csata volt a török zsarnok⁴ és a magyarok között, melyben a magyarok királyukkal együtt teljes vereséget szenvedtek, a keresztény hit igen nagy kárára és veszedelmére, – amitől Isten óvjon az ő könyörületességében. – Félő,⁵ hogy Magyarország teljesen elvész, pedig a múltban ez az ország volt a kereszténység legbiztosabb védőbástyája az ellen a borzasztó faj⁶ ellen. Félő az is, hogy a magyar király életét veszítette. Szentséges urunk⁷ a levél elolvasása után fájdalmát fejezte ki a mostani borzasztó

viszonyokon, melynek egyetlen orvosságát abban látja, hogy a keresztény fejedelmek között béke és egyetértés legyen. Ezért Őszentsége elhatározta, hogy saját személyét fogja exponálni ezért, ahogy a jó pásztorhoz illik, ha nyájáról van szó, s hajón elutazik Barcelonába ő császári Felségéhez,⁸ mert nem kételkedik benne, hogy Őfelsége mindent megtesz majd, ami a mindenható Isten dicsőségét és az egész kereszténységnek javát szolgálja, mert mindig is úgy ismerte Őfelségét, aki igen vallásos és igen bölcs ember. Tehát a bíborosok tanácsára elhatározta Őszentsége azt az utazást,⁹ de azt bizonyos okokból egyelőre titokban tartotta.

Bartonek Emma fordítása

Mohács, 2006, 104–105.

1 A bíborosok tanácskozása a pápa elnöklete alatt.

2 Paolo Emilio Cesi (1481–1537) bíboros (1517–1537).

3 Andrea Gritti.

4 I. Szulejmán.

5 Bartonek Emma fordításában: „félős”.

6 A törökök.

7 VII. Kelemen.

8 V. Károlyhoz.

9 Az utazás elmaradt, mivel szeptember 19–20-án Pompeo Colonna (1479–1532) császárpárti római bíboros katonái megrohanták és kirabolták Rómát, a pápát pedig körülzárták az Angyalvárban.

Ludovico Michiel jelentése

Civiale del Friuli, 1526. szeptember 19. (*kivonat*)

Értesít, hogy Giacomo Fachin, aki Civalalében lakik, folyó hó 16-án indult Laibachba. Ő mondja, hogy amíg Laibachban tartózkodott, oda érkezett Antonin Lombardo mester unokaöccse, aki Laibachban lakik. Azt mondja Antonin mesterről, hogy nagy kereskedő és van egy szövetboltja Budán, és ő mondta, hogy folyó hó 5-én vagy 6-án a törökök bevették Budát és Pécsét; hogy a magyarok, akik el tudtak menekülni az ütközetből, teljesen szétszéledtek, róluk nem tudni se bút, se bárt; hogy a király elmenekült egy mocsárba, amiből viszont nem tudott kijönni és ott megfulladt; végül hogy a török had Bécsújhely irányába, a főherceg földje felé nyomul és elterjedt vélemény, hogy Németföld felé mennek tovább.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, cc. 676–677.

Hírszerzői jelentés¹ Magyarországgal kapcsolatban

Pettau, 1526. szeptember 20. (*részlet*)

A magyar hírek ügyében, úgy hiszem, megtudtátok már, hogy néhány napja vereséget szenvedtek a magyarok. Most vettük hírül, hogy a Nagy Török bevonult Budára e hó-

nap 9-én, és nagy kegyetlenséget vitt végbe a magyarok közt. Ugyanis megölte azokat, akik elmúltak tizenhárom-tizennégy évesek, nem ejtett foglyokat a gyerekek kivételével, akiket Törökországba küldött. Sok falut és várat felégetett, és biztosra veszik, hogy a magyar király így halt meg: menekülőfélben a veszített csatából, egy mocsár felé indult, a lova megbotlott, és ő a nehéz páncél miatt nem tudott onnan kijönni, s ezért ott meg is fulladt. A magyar urakról, akik megmaradtak, nem hallani, hogy felkészülnének arra, hogy újra felállítsák a sereget. Azok, akik megmenekültek, vagyis szinte az egész könnyűlovasság, rosszabbak, mint a törökök, a sajátjaikat fosztogatják és gyűjtják fel.

Ahogy tudni lehet, a török szultán Bécs elfoglalására készül, nagy hajóhadat csináltat a Dunán, Ausztria fejedelme pedig embereket küldött le Bécsbe és a határra, és amennyire csak tud, erősíti a Duna felett, hogy védekezzen a török ellen.

Ahogy tudni lehet, az említett fejedelemnek harmincezer embere van, lovasok és gyalogosok, ezeknek a tartományoknak is sok katonája van. A fejedelem sereget fog állítani a török ellen, hogy visszafoglalja a Magyar Királyságot, amelyről azt terjeszti, hogy az övé, vagyis ő a halott király örököse. Az erdélyi vajdánál több, mint ötvenezer ember gyűlt össze, de nem akar kivonulni a saját országából, mert attól fél, hogy a havasföldi vajda, aki félig hitetlen, habár a Magyar Királyság alávetettje, bevonulna Erdélybe. Pettauból, 1526. szeptember 20. napján.

Domokos György fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 186; SANUDO, XLII, 754–755.

1 A jelentés szerzője és címzettje egyelőre nem azonosítható.

Werbőczy István levele Derencsényi Miklóshoz¹

Dobronya,² 1526. szeptember 23.

Nagyságos uram, tiszteletre méltó testvérem és barátom! Ma napnyugta után kaptam meg nagyságod levelét, amelyet várában írt, a Szent Kereszt felmagasztalása utáni hétfőn.³ Azonnal választ adtam rá; mert már ez idáig is válaszoltam volna – mint korábban írtam –, ha vannak tudósításra érdemes híreim, vagy ha [dobronyai] váramban⁴ tartózkodom. De hát valójában nemcsak hosszadalmas, hanem egyenest unalmas is lenne pontról pontra számot adnom arról, hogy hány vidéket jártam be, hány hegyet másztam meg az elmúlt hét során – s mindvégig e terület védelme érdekében. Tegnapelőtt, alighogy visszaérkeztem váramba, szívem igen nagy keserűségével vettem a hírt, hogy a törökök, a kereszténység e legádázabb ellenségei, éppen visszatérésem napján égették porrá a Pesttől Hatvan, Szécsény és Drégely vára vonaláig terjedő területnek és környékének összes helységét, és egyebek közt szentei⁵ házatát is földúlták, és tűz martalékává tették. Már emiatt is, de főleg a megszámlálhatatlan férfi meg nő szánni-való rabszíjra fűzése miatt nem fojthattam vissza könnyeimet. Majd hogy megbízható értesüléseket szerezzek, kiküldtem hat közeli familiárisomat több mint huszonöt lovas

kíséretében, akiket úgy válogattam ki a többiek közül – és ezek mindmostanáig nem érkeztek vissza, holott már a múlt éjszaka tudatták egyik szolgájuk révén, hogy a törökök az Ipolynak azon az oldalán egyáltalán nem raboltak és nem gyújtogattak, hanem az Ipoly-völgyben Szécsény meg Losonc⁶ irányában portyáztak. Egyik szolgám alig egy órája tért vissza hozzám Rimaszombatból,⁷ és azt mondta, hogy a törökök tegnap már két mérföldnyire álltak Rimaszombattól, de hogy mi történt azután, azt nem tudja. Ha visszatérő szolgálimtól vagy máshonnan további híreknek jutok birtokába, jelezni fogom nagyságodnak, és azt is tudatom majd, hogy mit cselekedjék, s hogy én is mit szándékozom cselekedni. Addig, arra kérem, maradjon békében, és a rablók megbüntetésén és kiirtásán fáradozzék, mert én minden segítségemtől elhagyatva, magam nem lehetek ott mindenütt. Egyebekben jó egészséget kívánok nagyságodnak.

Fraknói Vilmos fordítása

Mohács, 2006, 105.

1 Derencsényi Miklós országgyűlési követ (1518), tornai várnagy és ispán (1518–1526).

2 Ma: Dobra Niva község Szlovákia besztercebányai kerületében.

3 Szeptember 14.

4 Ma: Podzámčok, Szlovákia besztercebányai kerületében. Régi magyar neve Dobróvárálja.

5 Sente község Nógrád megyében.

6 Ma: Lučenec, város Szlovákia besztercebányai kerületében.

7 Ma: Rimavská Sobota, város Szlovákia besztercebányai kerületében.

Giovanni Moro¹ jelentése

Udine, 1526. szeptember 24. (*kivonat*)

Mely szerint, azért, hogy értesüljön a magyar hadjáratról, leveleket küldött Venzonéba, Gemonába és Tolmezzóba, hogy ezekről a helyekről tájékozódjon. Egy Laibachból a múlt szombaton² indult ember azt mondja, hogy Ferdinánd fejedelem sereget készít elő a török szultán ellen, aki elküldte a hadseregét és két pasát a Dunán innenre, az egyiket Szerbia felé, a másikat egy másik úton. Továbbá, hogy az erdélyi vajdával,³ aki erősítést gyűjt, hetvenezer ember van, továbbá a magyarok vereségét a vezetők széthú-zása követte, és azt is mondják, hogy a király nem is halt meg.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 737.

1 Giovanni Moro Patria del Friuli helytartója Agostino da Mula megbízatásának lejárta után.

2 Szeptember 22.

3 Szapolyai János.

Victor Barbarigo gróf és Zacaria Valaresso kapitány levele Velencébe
Zára,¹ 1526. szeptember 24. (*átirat*)

Jurko Vladanovics, aki azelőtt Piero de Ventura úr, zárai polgár Calcinagoriza² falujában lakott, megjelent a tiszteletre méltó rektorok előtt. Kikérdezték, honnan jött, hol járt, és milyen híreket tud. Azt felelte, hogy tizenhárom éve, amikor Carlovich³ és Carin várát elfoglalták,⁴ fogságba esett és rabságba vitték. Folyton a hadsereggel volt, járt Kairó és Rodosz bevételénél, míg végül Ibrahim pasának ajándékozták, s az ő szolgájaként, vele és körülbelül hetvenezer emberrel egyetemben Szent György napján⁵ útnak indult Konstantinápolyból. A Dráván átkelve Szerémbe értek, és megostromolták Péterváradot. A mintegy ötezer darabont,⁶ aki Péterváron volt, kijött a vár sáncán⁷ túlra, hogy megküzdjön a törökökkel. Puskalövéseikkel több mint kétezer-hatszázat leterítették közülük, és épségben visszahúzódtak a várba. Erre Ibrahim pasa alagutat ásott, abba vagy húsz lóporos hordót tettek, és meggyújtották őket. A robbanás lerombolta a falakat, a sáncot és a házakat, a szerteszét repülő kövek pedig több mint háromezer embert megöltek a török táborban, és a Péterváradon lévő ötezer darabont közül csak kilencvenen maradtak meg, akik egy toronyba menekültek. A nagyúr megállapodott velük, és szabad elvonulást engedett nekik, majd vissza akart vonulni, mondván, hogy az efféle kezdet nem jó előjel, de a janicsárok és a szpáhik nem hagyták, ezért folytatta útját. Miután átkelt a Dráván és a Száván, leromboltatott minden hidat, és a magyar király állását⁸ egy magyar mérföldnyire közelítette meg. Közben folyamatosan csatároztak. Mintegy ötszáz rab, aki úgy tett, mintha csatározásra indulna – köztük volt Jurko is –, átszökött a király táborába, magukkal vittek ötszázhuszonnégy elfogott törököt és megmutatták őket. A szultán táborából folyamatosan rabok szökdöstek át a király táborába, de a magyarok kifosztották őket. A Szűzanya szeptemberi ünnepe előtt úgy három nappal, egy reggel megkezdődött a harc. A magyarok a török táborból átszökött foglyokat küldték az első vonalba, nehogy elárulják őket. A magyarok a szultán állása és táborhelye alá értek; amikor már karnyújtásnyira voltak, a törökök elsütötték kilencven lőfegyverüket, de mivel túl magasra céloztak, nem találták el őket. Erre a fegyveresek, a puskásokkal, a gyalogsággal és másokkal együtt, diadalmasan megütköztek a törökökkel, nagy csapást mértek rájuk, és sok emberüket elpusztítva a védmüig kergették őket. A védmün belül lévők nem tudtak segíteni rajtuk, ezért több mint ötezren meghaltak. A magyarok zsákmányra éhesen rabolni kezdtek, s nem azzal törődtek, hogy kivívják a győzelmet. Lovakat raboltak, foglyokat ejtettek, arany szköfiumot,⁹ láncokat tépkedtek le. Akkor a törökök, ágyúikban és puskáikban bízva, lelket öntöttek magukba és hatalmas lendülettel támadtak a magyarokra. Több mint tizenhatezer gyalogost megöltek, így a magyarok, miután egy részük vereséget szenvedett, visszavonultak és a lőfegyvereiket is otthagyták. A törökök egészen addig üldözték őket, míg leszállt az éj, de a magyarok nem menekültek el teljesen, mert lekaszabolták és megverték volna őket, hanem szembefordultak az ellenséggel, és otthagyták a tüzéséget. Leszállt az éj, s a király három mérföldnyire visszavonult. Másnap reggel megérkezett az erdélyi vajda több mint tízezer emberrel, meg a Morovlachiak vajdája és a Legranschi vajda¹⁰ ugyanannyival. Erősen megszüdták a királyt, hogy nélkülük ment a

csatába, mondván: „Innen egy tapodtat se mozdulj!” Másnap reggel a törökök, mint a csatamező urai, fosztogatni kezdtek a környéken. Az említett vajdák azonban hatalmas lendülettel rárontottak a szultán állásaira és táborhelyére. Lerombolták a védelmét, berontottak, rengeteg embert megöltek, elvettek minden török lőfegyvert, azokat is, amelyeket előbb a magyarok hagytak el, meg sátrakat, pavilonokat,¹¹ szekereket szereztek. A szultán körülbelül huszonhatezer janicsárjával egy hegyre menekült. Ez a hegy kicsi, a magyarok és az említett urak pedig úgy körülzárták, hogy csak két dolog lehetséges: vagy az éhség végez a szultánnal, vagy megadja magát. Nem erős a hegy, mert mindenfelől síkság veszi körül. Látván, hogy Ibrahim pasát elfogták, és mindjárt ekkora vereséget mértek az ellenségre, a király és az említett vajdák sok fegyverest küldtek szerte az országban, hogy fogják el és öljék meg a törököket, és szabadítsák ki a foglyokat. Beszámolót tevő emberünk látott egy törököt, amint húsz megkötözött foglyot vezetett, akiket aztán kiszabadítottak. Azt mondta: „a fejemre esküszöm, hogy a színtiszta igazat mondtam, és mindent a saját szememmel láttam, tényleg ott voltam, és a vereség után két nappal a magyar táborban jártam.” A drávai átkelőhelyre menet találkozott Kristóf¹² gróffal és Korbáviai János úrral, akik körülbelül kilencszáz lovassal a tábor felé mentek. Fiumébe és Zenggbe eljutott a hír, hogy a szultán fogságba esett. Megkérdeztük, hány embere és lőfegyvere volt a török szultánnak, mire azt felelte, hogy körülbelül kétszázhatvanezer embere és kilencszáz nagy mozsárágyúja, huszonhatezer janicsárja és húszezer lövésze, és hogy még sosem volt tábor ilyen jó rendben, mint ez, mégis szerencsétlenül járt, mert Isten így akarta.

Megjegyzés: ebből semmi sem igaz.¹³

Erdősi Péter fordítása

Mohács, 2006, 105–108.

1 Ma: Zadar, az Adriai-tenger partján kikötőváros Horvátországban.

2 Ma: Gorica, Zára közelében fekvő falu Horvátországban.

3 Ma: Korlat, Zárától közel fekvő falu Horvátországban. Közigazgatásilag Benkovachoz tartozik. Csak 1536-ban rombolták le a törökök.

4 Ma: Donji Karin, Zárától közel fekvő község Horvátországban. Csak 1538-ban foglalták el a törökök.

5 Április 24.

6 A 16. században gyalogos katona.

7 Az eredeti szövegben „terra” szerepel.

8 Az eredeti szövegben „steccadó”(steccato) szerepel, amely általában valamiféle fából készült tábori védművet jelent. Mivel e helyütt pontos jelentése ismeretlen „állásként” vagy „védműként” fordítjuk.

9 Arany fonállal készült hímzés, illetve ilyen módon díszített textília.

10 Moldva és – feltehetőleg – Havasalföld vajdája.

11 Az eredeti szövegben „pavioni”(padiglioni) szerepel.

12 Frangepán Kristóf.

13 Itáliába és 1526. szeptember 9-én Prágába is a győzelem hamis híre jutott el.

Ludovico Morello¹ levele Francesco Contarininek
Bécs, 1526. szeptember 24. *(részlet)*

Nagyságos Francesco Úr! Hogy tájékoztassam kegyelmed az igen kegyetlen mészárlásról, amelyet a törökök Magyarországon csináltak, noha tudom, hogy Nagyságod más úton is értesült róla, jelentem, hogy a Nagy Török számos pasával és vagy háromszáz-ezer emberrel és végtelen számú tüzérséggel a Magyar Királyság kárára tört. Rögvest elfoglalta Pétervárad igen erős várát és több másikat is, ezért a király Őfelsége, bármily fiatal volt is, szembeszállt az ellenséggel és összecsaptak, s Őfelségét a csatában megölték, miután övéi magára hagyták. Meghalt a főtisztelendő esztergomi érsek,² zágrábi,³ pécsi,⁴ váradi,⁵ nyitrai⁶ és győri püspök⁷ és még számos más főpap. Az egész seregünk parancsnoka, a kalocsai érsek⁸ is elesett, és a vajda testvére, Trencsény grófja is,⁹ aki ugyancsak főparancsnok volt. Meghalt Perényi Péter,¹⁰ a váradi püspök testvére; a király két udvarmestere, Korlátkövy Péter¹¹ és a Trepka,¹² a királyné egyik udvarmestere és számos uraság. Közülük sokan fogságba is kerültek a kereszténység nagy kétségbeesésére. A Török erődíti a táborát az erdélyi vajdával összecsapásra készülve. Ez minden hír, ami ezen a környéken tudható. Ferdinánd fejedelem hamarosan Bécsbe érkezik. Én eléggé el vagyok keseredve, mert elvesztettem a patrónusomat és a holmimat. Egy szál kabátban maradtam, ami könnyű, mint egy toll. Más nincs, ha nagyságotok Velencében el tudná érni, hogy valamilyen fegyveres megbízást kapjak, vagy valamelyik regimentbe kerüljek, kérem, hogy emlékezzék rám!

Domokos György és Szovák Márton fordítása
Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 187; SANUDO, XLIII, c. 60.

-
- 1 Ludovico Morello velencei kereskedő Magyarországon.
 - 2 Szalkai László.
 - 3 Erdődi Simon túlélte a csatát.
 - 4 Csulai Móré Fülöp.
 - 5 Perényi Ferenc.
 - 6 Podmanicki/Podmaniczky István (1480 előtt–1530) nyitrai püspök és örökös ispán (1512–1530). Túlélte a csatát.
 - 7 Paksi Balázs.
 - 8 Tomori Pál.
 - 9 Szapolyai György.
 - 10 Perényi Péter túlélte a csatát.
 - 11 Zuan Pietro néven a forrásban.
 - 12 Trepka András.

Agostino da Mula jelentése
Udine, 1526. szeptember 25. *(részletek)*¹

Luca Corvato, Volpe lovag² csapatának könnyűlovasa és Thomaso Ungaro, Piero Parisotto³ csapatának könnyűlovasa megbízatást kaptak a friuli helytartótól már három hete, jelentik, hogy Krajnán keresztül Csáktornya és a magyar határ felé mentek, és

eljutottak Kálmáncsába,⁴ Magyarországra, Pettoviától két napra és Pécestől huszonöt mérföldre. Azt állítják, hogy sok emberrel, sebesültekkel is beszéltek, akik ott voltak az ütközetben a török szultán és a magyarok közt. Tőlük megtudták, hogy holnap lesz három hete, hogy az ütközet végbement a Mohács nevű helyen a Dráván túl, Pécestől huszonöt olasz mérföldre. A török szultán tábora itt háromszázezer fős volt. Továbbá, hogy a szultán hetvenezret küldött az első támadásra, az elővéd harmincezer lovas volt körülbelül. A magyarok viaszorították őket, de a törökök alattomosan a főszereg felé vonultak vissza, és amikor a török tüzéség elé értek, kihúzódtak a szárnyakra, a tüzéség pedig azonnal lőni kezdett és egy óra hosszat tüzeltek a magyarokra, akik összeomlottak. A király, a pécsi püspök,⁵ az esztergomi püspök,⁶ az egri püspök is,⁷ valamint sok báró és nemes és az erdélyi vajda testvére⁸ menekültükben a mocsárba süllyedtek és meghaltak, mások pedig kifosztották őket. Szintén elmenekült a Barát,⁹ aki a magyar katonák vezére volt, róla nem tudni, hogy él-e, vagy meghalt. Az ütközetben a törökök nem szenvedtek jelentős veszteségeket. Azt mondják, hogy meghalt a horvátországi Frangepán Mátyás is. Más nagy urakról nem tudnak egyéb részleteket, megerősítik, hogy a török szultán egész Magyarországot az uralma alá hajtotta, templomokat és földeket éget fel, hatalmas a gyilkolászás és a mészárlás, a tizenhárom évnél idősebbeket feldarabolgatja, a kisebbeket Törökországba hajtja. A törökök három napig pihentek a csata után, majd elindultak rombolva, égetve és lemészárolva az országot, és egészen a német föld határáig törnek előre, anélkül hogy bármi a világon megakadályozná őket. A török szultán személyesen vonult be Budára és Pestre, amelyek Magyarország legfontosabb helyei. Ma van tizenhét napja, hogy ezek a kálmáncsai felderítők ott voltak, öt napja indultak el onnan, nem hallották közben, hogy a magyarok bárhol is ellenállnának, sem előkészületeket nem tesznek azon kívül, hogy az erdélyi vajda¹⁰ az országában a biztonság kedvéért harminc-negyvenezer embert tart, és hogy Frangepán Kristóf, Korbáviai János gróf és a horvát bán¹¹ ötszáz lovassal Ludbregben¹² vannak, Pécestől három napra. Bécs környékén is nagy számú embert gyűjtenek össze a főherceg úr parancsára. Továbbá a magyar királyné Pozsonyba akar bemenni, de annak a területnek a lakói nem akarják befogadni, ezért egy másik helyre ment. Hozzá tették még, hogy a zágrábi püspök,¹³ aki háromezer emberrel szállt a magyar táborba, onnan kétszázzal tudott csak elmenekülni. Összefoglalva sok szájalomra méltó, szegény embert láttak menekülni a rombolás és mészárlás közepette, amit a törökök csinálnak.

Domokos György és Szovák Márton fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 187–188; SANUDO, XLII, cc. 755–756.

1 Nem világos, hogy a szöveg kinek a jelentéséhez tartozik, a Sanudónál megszokott címsor ez esetben a szöveg után helyezkedik el. A szöveg minden esetre a Mathio Sabiza beszámolóján alapuló jelentéssel együtt került be a *Diariibe*.

2 Taddeo della Volpe imolai zsoldosvezér Velence szolgálatában.

3 Piero Parisotto Velence szolgálatában álló zsoldosvezér.

4 Kálmánca község Somogy megyében.

5 Csulai Mór Fülöp.

6 Szalkai László.

7 Várdai Pál nem vett részt a csatában.

- 8 Szapolyai György.
 9 Tomori Pál.
 10 Szapolyai János.
 11 Battyányi Ferenc.
 12 Ma: Ludbreg, város a Dráva mentén, Kaproncától húsz kilométerre, Horvátországban.
 13 Erdődi Simon.

Baldassare Barcello¹ jelentése Teodoro Trivulziónak²
 Verona, 1526. szeptember 25. *(részletek)*

Lyonba³ ír Teodoro Trivulzio úrnak a németföldi hírekről, és hogy Bolzanóban volt már nyolc napja. Beszámol arról, hogy a főherceg⁴ 11-én elindult Innsbruckból, ahol egy nyolcnapos gyűlést tartott, majd Linzbe ment vízen. [...] Tovább indult, mert a diétán hírt kapott Magyarországról, hogy a törökök megsemmisítő csapást mértek a magyar király seregére egy Pécshez közeli mocsaras vidéken, Budától két-három napi járóföldre, ahol a magyar király megfulladt, és hogy az erdélyi vajda, a lengyel király unokaöccse negyvenezer emberrel van, és hogy a királyné visszavonult egy várba Csehország és Ausztria határán, Budától tíz mérföldre.⁵ Továbbá elmondta, hogy a főherceg mindent megtesz, mert a Magyar és Cseh Királyságok trónörököse akar lenni, vagy a felesége öröklése révén, vagy mert a király a birodalomtól kapta a földjét. De azt mondják, hogy az erdélyi vajda feleségül fogja venni a királynét, és Magyarország királya lesz, de ezt a cseh bárók nem akarják, mert azt a királyságot maguk akarják irányítani. Az innsbrucki diétán döntöttek tízezer gyalogos kiállításáról négy hónapra a főhercegnek Magyarországra a török ellen [...].

Dalloul Zaynab és Szovák Márton fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 188; SANUDO, XLII, cc. 706–707.

- 1 Baldassare Barcello genovai követ.
 2 Teodoro Trivulzio/Triulzi/Trivulce (1458–1531) milánói nemesi családból származó zsoldosvezér, Milánó francia kormányzója (1525), majd francia királyi marsall (1526), egyúttal Genova francia kormányzója (1526/7–1528).
 3 Lyon a Rhône és a Saône folyók összefolyásánál fekvő város Franciaországban.
 4 Ferdinánd osztrák főherceg.
 5 Pozsony.

Giovanni Moro jelentése
 Udine, 1526. szeptember 25. *(kivonat)*

Mely szerint a huszonegyedik órában érkezett Goriziából Udinébe Gaspere Lanteri, a laibachi Antonio Lanteri fia. Beszél a vereségről, melyet a Török a magyarokra mért, amelyről Trieszt felől értesültek, és elmondja, hogy a megbízottai Laibachban, 23-án kelt leveleiből értesült, hogy a felséges Ferdinánd fejedelem, az uruk kiadott egy rendelkezést és kihirdette, hogy mindenki álljon hadrendbe, seregszemlét kell tartani a

papoknak és szerzeteseknek is, hogy a parancsának bármilyen jelére készen álljanak oda menni, ahova csak kell a török ellen. Az említett fejedelem Bécsbe érkezett e hó 21-én sok emberrel, de nem tudni a számukat, csak azt mondják, hogy Tirol, Stájerország, Ausztria, Karintia és Krajna kiállítják az embereiket a fejedelmükkel kötött megegyezésük és kötelességük szerint. Laibachban, szintén 23-i levelekből értesültek arról, hogy a magyar király meghalt, erről Bécsből érkezett hír, amelynek jeleként Ferdinánd fejedelem gyászruhát hord.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLII, c. 747.

Jelentés Mathio Sabiza beszámolója alapján
Cividale del Friuli, 1526. szeptember 26. (*másolat*)

Mathio Sabiza, akit az elmúlt napokban küldtek Magyarország irányába, hogy megtudja az ottani történéseket, e hónap 14-én indult haza Kaproncából,¹ amely Dráva menti hely Budától tizenkét magyar mérföldre. Jelenti, hogy az elmúlt hónap 29-én zajlott le a csata a török és a magyar sereg között, amely összecsapásban a magyarok teljes vereséget szenvedtek és megsemmisültek, és végtelen sok ember meghalt. Mindenki úgy tartja, hogy a vereség a magyar vezérek hatalmas elbizakodottságának következménye, akik meg voltak győződve, hogy a győzelem a kezükben van, mert látták, hogy a törökök félénkséget mímelnek. Ezt a törökök pont azért csinálták, hogy a magyarokat összecsapásra bírják.

[Jelenti...] Hogy Kaproncából indulásakor Pécs városa már elveszett, ahol Ibrahim pasa volt teljes seregével, amelyről azt mondják, hogy ötvenezer ember, a legjobbak, akik a Töröknek vannak. Ő itt nagy palánkokat készítettett erődítésként, ezért azt mondják, hogy itt tervezik a tüzéséget, a felszerelést és a hátvédet átteleltetni, ezért az erődítésért lerombolták a város minden templomát is, mert szükségük volt a zsákmányra.

Hogy a török szultán a maradék sereggel, miután elfoglalta Székesfehérvárat, ahol Magyarország felséges királyait koronázzák, Buda felé ment, ami onnan [Székesfehérvártól] hat magyar mérföldre van, és ahol nem maradt senki, hogy megvédje.

Hogy a király személyéről különböző vélemények vannak: van, aki szerint Németföldre ment, van, aki szerint meghalt a csatában. Sokan úgy gondolják, hogy az erdélyi vajda² ölte meg, akiről úgy hírlik, meg akarja szerezni a magyar koronát.

Hogy Lengyelország királya nagy mennyiségű emberrel jön a keresztények segítségére.

Hasonlóképpen Erdély vajdája, azt is mondják, hogy Németföldről is jön segítség.

Hogy Németföld Magyarországgal határos területein hatalmas félelemben vannak az emberek, elterjedt vélemény, hogy a Török továbbhalad, habár sokan azt is gondolják, hogy egyelőre megelégszik Magyarországgal.

Hogy a török szultán kihirdettette, hogy a keresztényeknek nem kell elmenekülnie az elfoglalt földekről, mert jól fogja őket tartani, nem akarván tőlük mást, mint évente egy dukátot házanként.

Hogy sokan Kristóf gróf emberei közül elmennek, ki azt mondja, hogy elmenekül magától, ki azt, hogy ő küldte őket, hogy védjék a földjeiket.

Domokos György és Szovák Márton fordítása
Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 188–189; SANUDO, XLII, cc. 753–754.

1 Ma: Koprivnica, a Drávától délre fekvő város Horvátországban.

2 Szapolyai János.

Újabb híradás: a török császár és Lajos néhai magyar király összecsapása 1526-ban, Keresztelő Szent János fővétele napján; item a törökök hadüzenete, amit Lajos királynak küldtek a csata előtt; item a magyarok panaszos levele a lengyel királynak a csata után; item legújabb értesülések Lengyelországból; új hírek a római pápától 1526. szeptember 27-én¹

Újabb híradás.

Lajos magyar és cseh király kivonult körülbelül harmincezer lovassal meg néhány ezer gyalogos katonával, és Buda és Pécs között gyűltek össze. Ott a török egy körülbelül kétezer fős csapatot küldött előre az egyik völgyből a király ellen, mivel akkorra már bevette a nagy völgyet. Ide vonult fel a király is a seregével és mindannyiukat levágta. Azután a többi török ellen vonult, abban a reményben, hogy mindenkit megölhet a táborban, így a király teljes tüzéségét elsütötte. Azonban az összes lövedék a tábor fölött ért célba, anélkül hogy kárt tett volna a törökökben.² Ezután a király a hadseregével megtámadta a törököket. Akkor a török haderő széles vonalba fejlődött és nagy erővel a királyra támadt, kétszázezernél is több emberrel és nyolcszáz kisebb-nagyobb ágyúval közéjük is lőttek, a király hadinépét pedig megfutamították. Mintegy tizenháromezret megöltek közülük, a király maga is alig több mint száz lovassal csúszott csak ki a markukból. Menekülés közben azonban teljes páncélzatában vízbe fulladt, mert meglőtték őt és a lovát is.³ Amikor értesültek a király bizonyos haláláról (Isten legyen hozzá irgalmas), akkor a boroszlóiak⁴ a piactéren nyilvánosan hírül adatták mind a négy égtáj felé a történeteket és megtiltották az esküvőket, a búcsúkat, a táncot és a citerázást.

A török [szultán] és a magyar király közötti csata Keresztelő Szent János fővétele napján, vagyis augusztus 28-án zajlott,⁵ reggel hat órakor kezdődött és éjjel háromkor ért véget. Mindkét oldalon sokan maradtak holtan a csatatéren.

Item a török több mint nyolcvan nagy ágyút vett el a magyar királytól.

Item több mint ötezer szakállas puskát.

Item tízezer kézi puskát.

Item több mint négyezer szekeret.

Item néhány száz kisebb hajót a vízen.

Item ötezer nagy, jól felszerelt hadihajót rengeteg hadinéppel.

Item néhány ezer embert elfogtak a hajókon és mindet kivégezték.

Item a törökök oldalán harcolt nyolcvanezernél is több gonosz keresztény, mert a velenceiek, a pápa és a francia [király] több mint hatvanezer katonát küldtek melléjük, akik a hegyek között húzódtak meg a fekete parasztnál.⁶ A parasztnak közül is sokan csatlakoztak a törökökhöz, olyanok, akik Salzburgban katonáskodtak.

A Wirtzberg⁷ körül állomásozó parasztnak és katonák közül sokan ismét felkeltek és néhány százan a törökökhöz hajóztak a Duna vizén.

Item sok elszökött pap és szerzetes is a törökökhöz csatlakozik.

Item a török néhány mérföld hosszan tovább vonul.

Item azt is tudnotok kell, hogy a török nagy szövetséget kötött a tatárokkal és megírta [a kánnak],⁸ hogy minden erejükkel rohanják le ismét a lengyel király földjét és végképp pusztítsák el a királyt. Így hát a tatárok felkerekedtek, majd sok ezer emberrel Lengyelországba vonultak és nagy károkat okoztak, olyannyira, hogy a király a királynéval⁹ együtt elhagyta Krakkót és a poroszországi Margenburgba¹⁰ menekült, mert jelenleg aligha számíthat segítségre a tatárok ellen. A tatár a lengyel királyság sok alattvalóját elhajtotta, Isten bocsájtja meg a tettét.

Item szeptember 15-ik napján¹¹ a török nagy erővel bevette Budát. Sokakat megöltek és miután kivonultak Budáról, [a szultán] hátra hagyott kétezer törököt, hogy megvédjék a várost. Mihelyst azonban a török [szultán] távozott, a polgárok agyonverték az ott maradt törököket. Amikor a török [szultán] ennek hírére vette, ismét Budára vonult, agyonverette a polgárokat és más törököket helyezett el ott.¹²

Item a Duna felett fekvő kisebb városokat teljesen felégette, fiatalokat és öregeket egyaránt megöletett, néhányat megégetett, néhányat vízbe fojtott, Isten legyen kegyes hozzájuk.

Item a török azután nyomban Pozsony alá vonult. Ott a polgárok ezeregszáz szüzet küldtek ki eléjük, akiknek kegyelemért kellett esdekelnük. A török [szultán] engedett is a könyörgésnek, de a szüzeknek mind a sereggel kellett maradniuk. Mert a török [szultán] azt parancsolta [a városiaknak], küldjék csak be a szüzeket a sereghez. Ott pedig mindannyiukat megbecstelenítették, és amelyik önszántából nem akart engedelmességni nekik, azt mind leszúrták, úgyhogy kivétel nélkül mind ott lelte halálát.¹³ Azután a török nagy erővel bevonult a városba és sokakat lefejeztetett és leszúrattott, valamint megszállta a várost a katonáival. Később Bécs felé szándékozott vonulni, de ahogy mondják, erre végül nem került sor.

Item a királyné,¹⁴ miután értesült férje haláláról, királyi kincseit – ruhákat, ékszereket és más holmikat – Pozsonyból Budára hozatott, de a magyarok mindent elvettek tőle és nem akarták a budai várba engedni, mert a török fenyegette.¹⁵

A török császár hadüzenete a magyar királynak.

A török császár és Mohamed felséges fia, Babilónia királya, a szamaritánusok királya, az eremiták királya, Perzsia királya, a moábiták királya, Egyiptom királya, a három tenger őrzője, a Földi Paradicsom helytartója vagyis prépostja, a Megfeszített sírjának védelmezője napkelettől napnyugatig, a királyok legfőbb királya, minden uralkodó ura,

a fejedelmek fejedelme, a Seregek Urának és a szárdeszi Mohamednek egyesítője¹⁶ és legfőbb tanácsadójuk, a keresztény hit üldözője, etc.¹⁷

A felséges fejedelemnek és úrnak, Lajosnak, Magyarország királyának, a törökök fent említett¹⁸ királya üdvözl téged. Most már tudhatod, hogy érkezett ellenségeskedésünk ideje és hogy első bevonulásunk alkalmával legyőztük a tieidet; te pedig háborúzni akarsz velünk, pedig biztosak vagyunk benne, tudomásod van arról, hogy erőinkkel a fél világot uralmunk alá hajtottuk már, és ezért elhatároztuk, hogy uralmunk határait egészen a világ végéig toljuk ki. Mindez nem aggaszt téged? Vagy nem veszed fontolóra, hogy olyan hatalmas sereg telik ki tőlem, amely megbirkózik egész haderőddel? Bizonyára emlékszel még arra, hogy megjelentettem hatalmasságodnak, milyen sok birodalom vetette alá magát az én uralmamnak, a tiéd mindezekhez képest pedig nem egyéb egy istállónál. Mit hagy örökölni az én birodalmam és a tiéd azoknak a gazdagoknak, akik alávetik magukat nekem? Mert szemeim előtt van már, hogy – mert később nem jártam azokon a helyeken, csak üres mendemondák járnak a vidékekről, amelyeket átszeltem és meghódítottam – a te nagy városodat is hatalmas erőmmel vívom meg, Budát beveszem, téged magadat pedig személyesen foglak elfogni és zálogként őrizni. A hitedet pedig, amiben a tieiddel és a megfeszítettel osztozol, teljességgel eltörlöm, elnémítom a parancsaidat és a keresztény hitet.

Két ellenem küldött [hadseregged?]¹⁹ nem fog megrémiszteni, szolgálodat, a hájas hercegeket igába fogom be, a veled közös hitüket pedig a magasban elveszem tőled, amíg rostélyra húzva, tűzön fel nem áldozlak és oszlopra tűzlek, ahogyan a többieket is felkötöm, elemésztem és elhurcolom. Nemcsak téged tehát, hanem azokat is, akik veled vannak és uralmad alá tartoznak, értsd ezalatt a németeket. Tehát téged és nálad hatalmasabbakat is fel fogok keresni. Amit még tervezek, azt jó okkal nem fogom megírni neked. Kelt Belgrádban. [...]

Keresztelő Szent János fővételének napján volt a csata, egész nap tartott, az óramutatón összesen huszonkét óra hosszat. Item kedden, a Szentkereszt felmagasztalásának ünnepe előtt nyolc nappal²⁰ a török erővel bevette Budát. Szárazföldi és vízi hadereje mintegy kétszázezer főt tesz ki, nyolcszáz kis és nagy ágyúval bír, a magyar és cseh királytól elvett még hetven-nyolcvan nagyobb löveget, négy-ötezer szakállas puskát, tízezer kézi puskát, négyezer szekeret, néhány száz hajót, mintegy ötezer hadihajót. Maga a király megközelítőleg harmincezer fős sereggel rendelkezett.

Következnek azok az urak, akik a háborúban odavesztek:

Magyarország és Csehország királya²¹

Az esztergomi érsek²²

A pécsi püspök²³

A váradi püspök²⁴

Az egri püspök²⁵

A győri püspök²⁶

A szerémi püspök²⁷

George von Dremigk gróf²⁸

Stephan Schlick²⁹

Albrecht von Gutttensteyn³⁰
Nachzeschki
Schywitz
Kubonig
Balthasar Hauwitz
Draffi Johan³¹
Anthonius Polack³²
Gabriel Berthun³³
Thomas Steyge³⁴
Johan Palchki³⁵
Wolff von Euersdorff³⁶
Stephan von Dormen
Reyberitz
Joannes Martinus testvére
Von Bascharode úr
Heynrich Kuthenawer³⁷
Mutzschma
Troiko úr, kapitány³⁸
Wilhelm Unwerth
Pfeffkate Michel
Peter Karaschky udvarmester³⁹
Steffan Aryll⁴⁰
Michel Buthmenichky⁴¹
Ladislaus Fors
Michel Reysser
Frantz Erstick⁴²
Joannes Policha
Gabriel Kral, a királyné udvarmestere
Blasius Subsack
Gros Anthonii
Bicolai Josaw
Bastian Bassare
Frantz Thoraschkii
És még sokan mások, akiket itt nem jegyeztünk fel.

A magyarok levele, melyben tudatják a felséges és méltóságos fejedelemmel és úrral, Zsigmond lengyel királlyal, hogyan távozott a nagy hatalmú, megboldogult Lajos magyar király az élők sorából.

Felséges és méltóságos fejedelem, kegyelmes úr! Miután királyi felséged levelével megtalált és arra intett bennünket, hogy szolgálatunk és kötelességünk szerint felséges urunk királyunknak és az egész magyar birodalomnak tanáccsal és tettel segítségére siessünk, nyilvánvaló, hogy ezt nemesen cselekszi felséged, egyfelől az Istenre, a mi urunkra, másfelől a Kereszténység közönséges javára való tekintettel. Hiszen kit ne

indítana meg egy akkora nagy veszedelem, mint ez a mostani? Ki ne féltene az övéit vagy javait egy ilyen kétes kimenetelű török háborúban? Összeírtuk és megmustráltuk hadainkat és elrendeltük a hadjáratot a törökök ellen, hozzá minden, a háborúhoz szükséges eszközt szorgosan elindítottunk, hogy királyunknak és a Magyar Királyságnak segítségére legyünk. Csakhogy sebes keresztény híradás érkezett a boldogtalan balvégeztől és a töröktől elszenvedett veszteségről. Mégpedig arról, hogy elragadták tőlünk a királyunkat, minden tartományunkat, országunkat és lakosainkat, életünket és javainkat. Ezekben az írásokban azt is megjelentették nekünk, hogyan forgatta fel és pusztította el a dühödt kutya török császár szélteben-hosszában az országot és a lakosokat ágyútűzzel, éhínséggel és más szörnyűséggel. Azt is hírül adták nekünk, hogyan rohanták le [a törökök] Buda királyi városát és gyilkoltak le mindenkit benne, gonosz művükkel a két-három éves gyermekeket sem kímélve. Ó, jaj, micsoda szerencsétlenség! Ó, jaj, a királyok és minden dolgok változása, melyek most történnek! Hogy ilyen nyomorultul veszítettük el királyaink legártatlanabbikát, aki ilyen eréllyel vetette oda testét és életét a hazájáért és az egész kereszténység közös javáért! Az ő kezén nem száradt senki vére, mégis a magáét a keresztény hitért ontotta és méltónak tartotta, hogy meghaljon a hitért és a hazáért. Teljességgel elveszítettük Magyarország nemmes földjét is, amely bővelkedett minden szükséges dologban. Olyannyira megrémültünk ettől a szerencsétlenségtől, hogy azt sem tudjuk, mit cselekedjünk vagy parancsoljunk. Minden reményünk, üdvösségünk és vigaszunk odaveszett ezzel a királlyal, gondjaink mostantól naptól napra egyre inkább szaporodnak, szemünkkel látjuk a bajt és a nyomorúságot, hogy Isten irgalmazzon mindnyájunknak. Mivel ez a szerencsétlenség királyi felségedet ugyanúgy érinti, mint bennünket, buzgón és alázatosan kérjük királyi felségedet elhunyt királyunkért is, a közjó érdekében segítsen ismét feltámasztani a leáldozó keresztény nemzetséget és kegyeskedjen a segítségünkre jönni. Nemkülönben bosszulja meg elhalt királyunkat, felséged vérrokonát és valamennyi keresztény fejedelmet, szálljon szembe a vérszomjas fenevad törökkel! Ebben szívesen szolgáljuk királyi felségedet mindennel, amink csak van és ahányan csak vagyunk; testünket, életünket és mindenünket felajánljuk, csak hogy elűzzük ezt a rettenetes szörnyeteget és a keresztények üldözőjét, a törököt, aki elszánta magát valamennyi keresztény vérének kiontására, ugyanígy a keresztény hit elnyomására és kipusztítására, amit Isten távoztasson el tőlünk. Királyi felséged fontolja meg és vegye számításba, hogy a török efféle gonosz viselkedése semmiképp sem folytatódhat. Mindenkor engedelmes szolgálai vagyunk bármivel, amivel királyi felséged iránti jóakaratomat bizonyíthatjuk.

Újabb híradás Lengyelországból, amelyet egyik jó barát írt meg a másiknak.

Tudatom veled, kedves barátom, hogy a török elvonult Pozsony alól, mégpedig azzal a szándékkal, hogy Bécs felé veszi az irányt, mert el akarja foglalni a várost. De a szóbeszéd szerint elállt ettől a tervtől és nagy erővel inkább Morvaországot veszi célba. Azt az országot pedig teljességgel el akarja pusztítani és ki akarja irtani, minden lakosát a legfiatalabbtól a legöregebbig meg akarja gyilkolni – Isten akadályozza meg a szándékában –, mivel nem tudja az egészet megszállni a hadinépével.

Item [a szultán] a hadseregének átenged minden aranyat és ezüstöt, pénzt és ingó vagyontárgyat, amit csak megszereznek, azonban a városokat, várakat és falvakat meg-

tartja magának, a magukat uralma alá adó embereknek hódolniuk kell előtte és hűséget kell esküdniük neki. Sok szökött szerzetes és pap áll át mellé.

Item ha a török már teljességgel kiirtotta Morvaországot – ahogyan ez szándékában áll –, akkor Sziléziába akar vonulni, hogy leigázza és engedelmességre szorítsa azt az országot is. Isten óvjon ettől!

Item a boroszlóiak katonákat fogadnak és erősen fegyverkeznek, amennyire csak tőlük telik, mert elszánták magukat a törökkel szembeni védekezésre.

Cziráki Zsuzsanna fordítása

New Zeytung, 1526.

- 1 Az utolsó híradás nem tartalmaz a mohácsi csatával kapcsolatos híreket, ezért a közlésétől eltekintünk.
- 2 Itt az a legenda fogalmazódik meg, hogy a török ágyúmesterek, akik többségükben keresztények, csata közben a törökök ellen fognak fordulni. Lásd erre Antonio Boemo beszámolóját az I. részben, illetve Iovius, Jozsef ha-Kohén, Joachim Cureus és Joachim Camerarius krónikáját a II. részben.
- 3 Lajos király sebesüléséről beszámolt Brétislav Švihovský z Rýzemberka és Ferdi is. Lásd az I., illetve a II. részben.
- 4 Ma: Wrocław, az Odera partján fekvő város Lengyelországban. Régi magyar neve Boroszló.
- 5 Keresztelő Szent János fővételének, egyben a mohácsi csatának a napja augusztus 29.
- 6 Az 1524–1526 között német területeken zajló parasztfelkelések résztvevői.
- 7 Valószínűleg a felkelés egyik gócpontja a németországi Würzburg.
- 8 Talán I. Szadet Giráj (1492–1538) krími kán (1524–1532).
- 9 I. Zsigmond lengyel király, Sforza Bona (1494–1557) lengyel királyné, litván nagyhercegné (1518–1548).
- 10 Ma: Malbork, a Nogat folyó partján fekvő város Lengyelországban. Német neve Marienburg.
- 11 Más források szerint szeptember 12. vagy 14.
- 12 A török nem hagyott őrseget Budán.
- 13 Talán Thuróczy János krónikájából átvett legendás történet változata. Itt olvashatjuk ugyanis, hogy Köln ostromakor Attila (410 körül–453) hun király (434/444–453) mészároltatta le a Szent Orsolya (4. sz.) vezetésével megérkező tizenegyezer szüzet. Lásd THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, ford. HORVÁTH János, Budapest, Európa, 1980, 55–56. Ez a részlet megjelenik Veleius Mohácsról szóló történeti munkájában is. Lásd a II. részben.
- 14 Habsburg Mária.
- 15 Téves információ. Habsburg Mária a mohácsi csatavesztés hírére Budáról menekült Pozsonyba.
- 16 Az eredetiben: „eyn eynig kleydt”. Így nincs értelme, talán az *Einigkeit* szó lett félrenyomtatva.
- 17 Ez minden bizonnyal egy fiktív levél, ráadásul tele van kitalációval és nyomdahibákkal.
- 18 Az eredetiben „beystgtemet”.
- 19 Az eredetiből hiányzik az alany.
- 20 Szeptember 14. 1526-ban péntekre esett. Szeptember 4-e volt a kedd.
- 21 II. Lajos.
- 22 Szalkai László.
- 23 Csulai Móré Fülöp.
- 24 Perényi Ferenc.
- 25 Várdai Pál nem vett részt a csatában.
- 26 Paksi Balázs.
- 27 Brodarics István. Túlélte a csatát.
- 28 Talán Szapolyai György.
- 29 Štěpan Šlik na Holejče.
- 30 Burian z Gutštejna na Nečtinách.
- 31 Drágfi János.
- 32 Talán Pálóci/Pálóczy Antal (†1526) zempléni ispán (1502–1526), ungi ispán (1503–1518).
- 33 Talán Perényi Gábor (†1526) kamarásmester, ugocsai ispán (1498–1526), máramarosi ispán (1511–1518).
- 34 Talán Szécsi Tamás.

- 35 Talán Paksi János.
- 36 Wolfgang von Ebersdorf.
- 37 Talán Jindřich Kutnauer z Kutnova na Pece.
- 38 Talán Trepka András.
- 39 Talán Korlátkövy Péter.
- 40 Talán Acél István.
- 41 Podmanicki Mihály.
- 42 Talán Ország Ferenc.

Antonio Bidernuzio¹ jelentése Giovanni Morónak
Venzone, 1526. szeptember 27. (részlet)

Nagyságos stb. Ezen az estén érkezett erre a mi földünkre egy rodoszi lovag, aki francia, és Rodosz elvesztése idején áttelepült Lengyelországba és Bécsbe. Azt mondja, hogy Velencébe megy, majd Rómába. Hatvan év feletti ember, aki szürkébe öltözött, egy szolgálival van, aki elmondta, hogy kedden, nyolc napja indult Bécsből, ahol azt mondták, hogy a főhercegnek seregestül meg kell érkeznie. Sok ember volt már Bécsben, és folyamatosan érkeztek még, gyalogosok és kevés lovas is. Ott volt számos magyar menekült is. A királyné pedig Pozsonynál, Bécs és Buda közt volt. Óráról órára várják Bécsújhelyen, mert azt mondják, hogy a Török elfoglalta Budát, és már el is küldte egy követét Bécsbe, hogy felkészüljenek arra, hogy rövidesen oda érkezik [a szultán]. Bécs említett városa nagy előkészületeket tesz, hogy felszerelje és megerősítse a földjét, nagy segítséget várván és remélván a fentnevezett fejedelmüktől. Továbbá Bécsújhelyen is sok katonát látott, és idejövet az úton is, akik mennek lefelé. Továbbá Bécs említett városában azt mondják, hogy a magyar parasztok összefogtak a törökökkel, és ha magyar nemesre lelnek, meg is ölik mind, mondván, hogy a magyar bárók és nemesek mind árulók voltak, és hogy a csatában odaveszett a magyar király hat vagy hét főpappal és az erdélyi vajda testvérével, aki ott volt. Azt is mondja, hogy Bécsben híret vették, hogy a csehek királlyá választották egy bárójukat, ezért úgy tartják, hogy [...] nagy háború lesz a németek és magyarok között. Hozzáteszi, hogy másnap át fog haladni ott egy szekér és három ló magyarokkal, hét-nyolc főpappal és nemessel, akik Velence éltető városába menekülnek, és ha tőlük megtudunk valamilyen dolgot, ami fontos, arról értesíteni fogjuk Nagyságodat, habár talán szerencsésebb, ha Velencében szednek ki belőlük valami fontosabb dolgot, ügyesebben, mint mi. Mégis jelezni akartuk ezeket az utazókat, mert Velencében, ha ki akarják őket kérdezni, meg tudják őket találni a fenti hírek alapján. Zárásképpen: az említett francia azt mondja, hogy a Török elfoglalta egész Magyarországot, kivétel Pozsony említett városát, de erről is azt hiszem, hogy már elfoglalhatta, mert nem egy erős hely.

Venzone, 1526. szeptember 27. napján. Aláírás: Szolgái, Venzone kapitánya és közössége.

Domokos György és Szovák Márton fordítása
Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 189; SANUDO, XLIII, cc. 6–7.

¹ Antonio Bidernuzio Venzone kapitánya.

Konzisztoriális akta¹ Magyarország mohácsi vereségéről
1526. szeptember 28.

Szentséges Urunk² Magyarország vereségéről és elvesztéséről beszélt, amelyet a török zsarnok fegyverrel elfoglalt. Fájlalta az efféle helyzetet, és kijelentette, hogy – hacsak az erővel rendelkező keresztény fejedelmek nem vigyáznak – a keresztény hitre még nagyobb veszedelem fog zúdulni. Panaszosan szólott ama csapások és pusztítások miatt, amelyek abban az országban bekövetkeztek. Felszólította a főtisztelendő urakat,³ hogy az ily nagy veszedelemben tanáccsal és támogatással segítsék őt. Megerősítette, hogy a keresztény hit érdekében semmit sem fog elmulasztani, még ha saját életét is kockára kell tennie, és hogy ily nagy veszedelemben és csapásban határozottan segíteni fog. Miután ezeket elmondta, a főtisztelendő urak készségesen felajánlották Őszentségének, hogy mindent megtesznek, és bármilyen terhet magukra vállalnak, ezért nyilvánvalóan nem vonakodnak a fáradalmaktól és a költségektől, továbbá néhány főtisztelendő úr kijelentette, hogy Őszentsége minden erejét arra fordítja, hogy létrehozza a fejedelmek közt a békét és egyetértést, és mindeközben gondoskodik arról, hogy a kereszténységet semmi baj ne érje. És maguk a főtisztelendő urak személyesen felajánlották, hogy Őszentségével és más keresztény fejedelmekkel háborúba mennek a török ellen.

Szebelédi Zsolt fordítása

Consistorialia, I/7, 69.

1 Konzisztoriális akta: a pápa által összehívott bíborosi kollégium üléséről készült jegyzőkönyv.

2 VII. Kelemen pápa.

3 Vagyis a bíborosok.

Pietro Zeno jelentése
Konstantinápoly, 1526. szeptember 29. (*kivonat*)

Mely szerint 26-án már írt a hírről, hogy a nagy szultán győzelmet aratott a magyar királyon, és hogy szétverte a seregét, valamint a győzelmi ünnepekről Konstantinápolyban. És hogy azt mondják, hogy a szultán vissza fog térni Drinápolyba. Ezzel a levelével megerősíti ezeket a híreket, és hogy a szultán visszatérőben van [...].

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLIII, c. 150.

Thurzó Elek tárnokmester levele I. Zsigmond lengyel királynak
Pozsony, 1526. szeptember 29.

Eddig jobb híreket reméltünk, de ó jaj! most már bizonyos, hogy Őfelsége rendíthetetlenül és vitézül megküzdve az ellenséggel, miután hadrendünk megingott, a mieink

pedig futásnak eredtek, a csatában súlyos sebet kapott hátaslovával, harmadmagával igyekezvén elmenekülni az ellenség kezéből, lovastul belecsúszott a Duna valami mély kiöntésébe és szerencsétlenül életét vesztette.

Kasza Péter és Szebelédi Zsolt fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 190.

Frangepán Kristóf gróf levele Giovanni Antonio Dandolónak¹
Kapronca várából,² 1526. szeptember 29. (részlet)

Nagyságos, igen tisztelendő Giovanni Antonio Dandolo úr! Úgy hisszük, tudott dolog, hogy király Őfelsége, a boldog emlékeztű magyar Lajos elvesztette a csatát és az életét is igen csúnya módon a török nagyúrral szemben kapitányai tudatlansága és hadművészetben való járatlansága miatt, mivel nem tudtak semmilyen rendet tartani, sem alkalmas időt találni a csatára, sőt átengedve minden előnyt az ellenségnek mind meghaltak védelem nélkül, igen csúfosan [...].

Domokos György fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 191.

1 Giovanni Antonio Dandolo velencei patrícius Frangepán Kristóf egykori börtönparancsnoka volt, aki a hosszú fogság alatt összebarátkozott rabjával és annak távozása után is jó kapcsolatot ápolt vele.

2 E napon tartották itt a tartományi gyűlést (*congregatio particularis*), ahol Frangepán Kristófot tették meg Szlavónia és több dunántúli vármegye védelmezőjének és gyámjának (*tutor protectorque regni Sclavoniae*).

Következzék a török császárnak nevezett fenevad tetteinek a leírása, amelyeket ő és az emberei az elmúlt év augusztusának 28. napján esett csata megnyerése után egészen embertelen módon elkövettek a magyar testvéreinkkel szemben, és mind a mai napig tesznek
1526. szeptember 30.

Szeptember hónap 8. napján a török és csapatai a fent említett csata után Pest és Buda városát meghódította. Pestet alig egy óra leforgása alatt elfoglalta, felégette, és mindenkit lekaszabolt és legyilkolt, akit ott talált, majd Buda alá vonult, ostrom alá vette a várost, és ágyútűz alá vonta. A lakosok nagy része elmenekült, de mivel a városkapuk be voltak falazva, a városban maradtak legalább három órán át tartották magukat. A nagyurak házaiból sok kapu nyílt a város falába, melyeken beáramlottak az ellenséges törökök, ezáltal megkaparintották a várost és a várat. Minden keresztény embert, időst és fiataalt, asszonyt és gyermeket agyonütöttek.

Aztán Buda város elfoglalása után nem sokkal az ottani zsidók lakta utcákat is, amelyek külön falakkal és erődítményekkel voltak körbevételre, nagy erővel ostrom alá

vették, és igen hosszan támadták. Oda is veszett kétezer-ötszáz ember. Midőn a zsidók nagy erővel védekeztek, bár nem voltak köztük katonák, a törökök odahozatták a tüzérseget, szétlőtték a kapukat, és benyomultak az utcákba. Mindent lekaszaboltak, ami lélegzett, és olyan kegyetlenül elbántak az emberekkel, hogy a háromezer-ötszáz zsidóból nem több mint húszan menekültek meg.¹

Azt mondják, a törökök létszáma kétszer százezerre rúg.

Naponta tovább nyomul előre, ide-oda vonul az országban, mivel a nemesség nagyobb része odamaradt a csatában királyi öfelségével együtt. Mindenki meg van rettenve, az egyszerű népet szinte kipusztítják. Ha megkaparintják a fiatal nőket és lányokat, kényükre-kedvükre bánnak velük, kézről-kézre adva őket egymás között. Ha rájuk untak, lecsapják a fejüket. Elmondhatatlan a bánat és a nyomorúság [amit okoznak], sőt még állatiasabban és zsarnokibban cselekszenek.

Egy pasa vagy kapitány az embereivel Pécs ellen vonult, hogy elfoglalja. A pécsiek két mérföldre elébe mentek a város kulcsaival, azzal az alázatos kéréssel és könyörgéssel, hogy legyen kegyelemmel irántuk. Meg is ígérte nekik a pasa, bevonult a városba, és két napig nyugton is maradt. A harmadik napon aztán kikürtölte, hogy mindenki, idős és fiatal stb. jöjjön a piacra, mert be akar jelenteni valamit. Amikor ezek engedelmesen, és mert békében és nyugalomban akartak élni, megjelentek a főtéren, említett pasa valamennyi keresztény embert halomra öletett és lekaszabolgatott.

Továbbá hitelt érdemlően mesélik, hogy az említett fenevad három foglyot, akiktől meg akarta tudni, kik álltak a király szolgálatában, maga elé hívatott, név szerint Miklós herceget,² egy Mátyás³ és egy Politzky⁴ nevezetűt. Egy csatamezőre vezettette őket a pasa, és megkérdezte tőlük, hogy ismerik-e az Öfelsége a király szolgálatában állt urakat stb. Erre ezek felismerték és fővezérként megnevezték a kalocsai érseket, név szerint Tomori Pált, és egy Paksi Jánost. A pasa leüttette a halott érsek fejét, és nagy diadallal vitte a császár elé.

Azután a három férfit egy nagy csoport fogoly elé vezettette, akik között, ahogy beszélük, sok magas rangú úr és nemesember volt, akiket ismertek, és amely csoportból sok fogoly magyar kiszabadult a fogságból, és menekülés közben számos törököt megölt. Amikor a fenevad és a keresztények gyötrője tudomást szerzett a szökésről és a közben megölt törökökről, haragjában ezer fogolynak levágatta a fejét.

Ezután a pasa a fent említett három nemessel a halottakhoz lovagolt. De hiába keresték serényen, nem találták meg a királyt se a holtak, se az élők között. A pasa kijelentette, hogy a császár a katonák közül senkit nem ölet meg, kivéve az egyszerű embereket. Majd a három fogoly mindegyikének vásznat, bársonyt és ellátást adott, és négyszáz lovas kíséretében Budára vitette őket.

Azok aztán látták, hogy a török hidat épített a Duna fölött Budáról Pestre, a hajókon pedig sok katona és ágyú volt. Hogy aztán merre és mikor akar a török tovább vonulni, azt ez idő tájt senki nem tudja.

Azonban az a hír járja, hogy a vajda⁵ nagy létszámú csapattal táborozik a Tiszánál, ezek ellen biztosan felvonul egy sereggel [a török]. Sajnos nincs jó helyzetben Magyarország, hiszen az egész kereszténység nem segít neki, emiatt félő, hogy nemsokára Ausztria is erre a sorsra jut.

Azt beszéltek Magyarországon és Ausztriában, hogy a pápa és a velenceiek nem kevéssé okai a török mostani magyarországi hadjáratának, mivel nemrég az egyik csetepatéban számos olasz mórt találtak.

A következő nevek azokat az urakat jelölik, akik a magyar király Őfelsége mellett estek el, és még rengetegen voltak, akiknek a nevét senki nem ismeri.

A magyarok közül

Magyarország királya	Sárkány Ambrus
Esztergomi [érsek] ⁶	Paksi János
Pécsi [püspök] ⁷	Drofferentz ⁸
Barachiensis [püspök] ⁹	Ország Ferenc
Győri [püspök] ¹⁰	Petrus Tarlagky ¹¹
Lauadiensis [?]	Tarais Emadis [?]
Sok egyházi ember	Podmanicki Mihály
Szepesi György ¹²	Steffanus Weil [?]
Szécsi Tamás	És még sok nemes ember
Drágffy ¹³	

A csehek közül

Steffan Schlick ¹⁴	Wilhelmus Perputzky [?]
Busseratzky ¹⁵	és még sokan mások
Subermerßky [?] a fiával	Kottenau úr ¹⁶
Matzma Stibitz ¹⁷	Vabirt Huber [?]
Barganez pachamirs [?]	

A lengyelek közül

Tropka úr¹⁸
 És még sokan mások, akiknek a neve nem ismert.

Összesen tizenötezren.

Fivéreim és nővéreim, szívleljétek meg mindezeket az inkább bestiális, mint emberi tetteket, és fontoljátok meg. Kérleljétek Üdvözítőnket, Megváltónkat és Teremtőnket, hogy részesítsen kegyelmében minket, bocsássa meg vétkeinket és bűneinket, védelmezzen meg minket a fenevadtól, és adjon nekünk egyetértést és békét, amire oly nagy szükségünk van. Ámen.

Kelt, 1526. szeptember 30. napján

Katona Tünde fordítása

Hernach volget des Bluthundts, 1526.

1 Ez tévedés, a budai zsidóknak nem esett bántódásuk. Lásd még egy *Neue Zeyttung* beszámolóját, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve József ha-Kohén és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

2 Herczeg Miklós királyi kamarás.

I. ÍROTT FORRÁSOK A CSATÁRÓL (1526)

- 3 Talán Jan Macziejowski étekfogó.
- 4 Pileczki Miklós.
- 5 Szapolyai János.
- 6 Szalkai László.
- 7 Csulai Móré Fülöp.
- 8 Talán Perényi Ferenc.
- 9 Tomori Pál.
- 10 Paksi Balázs.
- 11 Talán Korogi/Koroghi Péter.
- 12 Szapolyai György.
- 13 Drágfi János.
- 14 Štěpan Šlik na Holejče.
- 15 Talán Jan Bezdruzický z Kolovrat na Buštěhradé.
- 16 Jindřich Kutnauer z Kutnova na Peče.
- 17 Talán Siegmund Stibitz.
- 18 Trepka András.

Konzisztoriális akta Magyarország pusztulásáról és a király haláláról 1526. október 1.

Szentséges Urunk jelezte, hogy levelet kapott Magyarország elvesztéséről, és hogy a fenyegető ellenséges sereg elől menekülő magyar királyné nem tudott bebocsátást nyerni városába, Pozsonyba, olyannyira, hogy arra kényszerült, hogy Bécsig húzódjon vissza.

A magyar ügyekről

Főtisztelendő Cibo¹ diakónus bíboros úr néhány levelet olvasott fel Szentséges Urunknak Magyarország királyának és sok uraságnak haláláról, és hogy a csata a Dráva folyón túl volt, a magyarok legyőzése után pedig a nagy török a Duna folyónál fekvő Budára tette át székhelyét.

Szebelédi Zsolt fordítása

Consistorialia, I/7, 70.

1 Innocenzo Cybo/Cibo (1491–1550) X. Leó (1475–1521) pápa (1513–1521) kegyeltje (*nepos*), apostoli főjegyző (*protonotarius*), Ss. Cosma e Damiano (1513–1517), S. Maria in Dominica (1517–1550), majd S. Maria in Via Lata (1550) diakónus bíborosa.

Brodarics István levele Krzysztof Szydłowieczki kancellárhoz Pozsony, 1526. október 3.

Magyarország kancellárjának október 3-án Pozsonyban kelt, a palatinus úrhoz, krakói kapitányhoz, egyben Lengyelország főkancellárjához intézett leveléből.¹

A török szultánt illetően a következők a hírek: miután letáborozott Buda és Tétény között azon a helyen, ahol a lovakat szokták futtatni, az elmúlt napokban személyesen is bement Budára,² majd miután tüzetesen bejárta és megszemlélte a várat, ismét visz-

szatért a táborba. Pár nappal később hidat veretett a Dunán³ és átvezette a seregét, és úgy értesültünk, hogy Rákos mezején⁴ táborozott le. Úgy tudjuk, innen küldte ki portyázóit mind a Nyitra és Körmöcbánya, mind pedig a Kassa felé eső területekre. Úgy gondolják, hogy miután felprédált és tűzzel-vassal elpusztított mindent a Duna–Tisza közén, visszaindul majd Pétervárad és a Szerémség felé, és vagy itt, vagy Nándorfehérvárnál vészeli át a most következő telet.⁵ De hogy hagy-e Budán valamilyen őrséget vagy sem, arról egyelőre semmi biztosat nem tudunk.⁶ Úgy tudjuk, hogy Budát szándéka ellenére gyújtották fel, és hogy a vétkesnek már fejét vették. A vár ép és sértetlen.

Esztergom várába, melyet kapitánya⁷ magára hagyott, egy bizonyos Nagy Máté vezetésével, aki egyébként a káptalan gyalogosainak parancsnoka, közrendű emberek hatoltak be és miután nem csekély mennyiségű élelmet, ágyút és más efféle, a várvédelemhez szükséges holmit találtak ott, meg is szállták és a mai napig tartják a királyné Őfelsége nevében. A napokban küldtek is őfelségéhez ágyúért és lőporért, Őfelsége pedig juttat is majd nekik és odaküldi majd az emberét is, hogy legyen parancsnokuk. Bizonyosak vagyunk benne, hogy a várat könnyen meg lehet védeni és tartani az ellenséggel szemben. Tatára és Komáromba is küld valakit, de nem feledkezünk meg Visegrádról sem, mely szintén híjával van az őrségnek. Ha ezeket a helyeket kellőképp megerősítettük, reménykedünk abban, hogy az ellenséget könnyűszerrel távol lehet tartani, hogy ne tudjon hajókon följebb nyomulni. Naszádosokat is vontunk össze Podwynay Tamás⁸ és Bakics⁹ vezetése alatt.

Nádor¹⁰ uram itt van velünk és néhányan még az urak közül. Várjuk a horvát bánt¹¹ is. A vajda úrról¹² semmi biztos hírünk nincs, de amennyire tudni vagy következtetni lehet, a Tisza környékén van.

Herczeg Miklós királyi kamarást, aki a csata után esett fogságba, két másik kamarással, Peleczkivel¹³ és Maczieiowskyval¹⁴ együtt a szultán szabadon engedte és most, hogy visszatért hozzánk, rendkívüli dolgokat mesélt arról, miket beszélt vele a szultán. A szultán elsősorban azzal a megbízással küldte vissza a királyhoz, akiről úgy hitte, életben van, hogy ha Őfelsége barátságot és szövetséget kíván kötni vele, küldjön hozzá egy követet, akinek az útján szívesen tárgyal majd erről, és ha úgy kívánja, örök időkre biztosítja szilárd barátságáról, és miután visszaszolgáltatta mindent, amit a Dráván innen foglalt el, csak a Szerémséget és a Dráva–Száva közti részt tartja meg magának.

Őfelségének nem szabad szégyellnie, amiért vereséget szenvedett, a hadiszerencse ugyanis ingatag és a győzelem Isten kezében van. Ha békét akar vele kötni, nemcsak szívesen fogadja ezt, de a királyt kész megvédeni bármilyen idegen vagy honi, magyar ellenségétől, bárkik legyenek is ezek.

Azt is elmondta, hogy Ibrahim pasát, amikor vele is megbeszélést folytatott, hitére megkérdezte, mit fog tenni a szultán és hová indul innen, ő pedig megerősítette, hogy a szultán Budáról egyenesen Péterváradra tart majd, Buda várát pedig megőrzi a királynak miután valamennyi janicsárt ott hagy őrség gyanánt.

Herczeg Miklós ezzel a követi megbízatással tért vissza, minthogy a szultánnál úgy hitték, ő az ország kincstartója, így nagy becsben tartották és gazdagon megajándékozták, amikor útnak indult. Úgy hiszem a kamarás név miatt vélték kincstartónak, és ezt a vélekedést csak erősítette, hogy Herczeg Miklósnak hívják, ami herceget jelent, és

mert a törökök csak az ő és a fivére, Herczeg György váraira akadtak a Dráva és a Száva között. Szerintem Thurzóval¹⁵ keverték össze, aki ez idő szerint kincstartó volt.

[Herczeg] még azt is elmondta, hogy a csata másnapján 1503 különböző rendű és rangú foglyot vezettek a szultán elé és a szeme láttára lemészárolták valamennyit, majd hulláikból, miként más elesettek holttesteiből is óriási halmot emeltek. Azt mondja, az 1503 mellett volt ott még vagy tizenkétezer holttest, pedig a törökök eltemették a sajátjaikat. Elmondta, hogy jó néhány előkelőbb fogoly is van a töröknél, akikről nem tudja, kicsodák; akikről a török megtudja, hogy az előkelőbbek közé tartozik, azzal nyájasan bánik. De ezekről nem tud semmit, csak Fekete Mihályról¹⁶ és Majtényiről,¹⁷ akikről bizton állítja, hogy a foglyok között vannak. Némelyek úgy vélik, a Hampó-fiú¹⁸ is életben van, holott bizonyos, hogy elesett. Azt mondja, a szultán megkérdezte tőle seregünk létszámát, majd igencsak kárhoztatta azok tanácsát, akik a királyt ilyen kis sereggel ellene vezették. De a király nem szállt volna szembe vele, ha tudta volna ki vezeti őt ellene. Ezeket a szavakat nem tudjuk mire vélni. A királyt a szultán és mindenki más is felettébb dicséri, csak azokat kárhoztatják, akik őt a nyilvánvaló veszedelembé vitték.

Azt mondja, hogy a kalocsai érsek fejét másnap nagy tiszteletadással vitték a szultán elé: trombitások, síposok és más muzsikuskok haladtak ugyanis előtte, majd hosszú ideig egy magas lándzsára tűzve állt a szultán sátra előtt. Úgy vélik, Drágffy¹⁹ is fogságba esett, de ez még nem bizonyos és Miklós sem tudta megerősíteni.

Azt mondja, hogy Budán Károlynak,²⁰ a királyné udvarmesterének várbeli házában volt egy festmény a királyról és a királynéről, mire Ibrahim hívatta és megkérdezte tőle, vajon ezek a királyi pár hű képmásai-e. Amikor igennel felelt, a pasa azt mondta, hogy bizony igen szép fiatal emberek.

Sok hasonlót hallottunk tőle, melyek közül némelyek az események alapján is igaznak bizonyultak. Mert néhány nappal később valóban az történt, amit a pasa Miklósnak előre jelzett: a szultán, miután, mint fentebb mondtam, hidat veretett a Dunán, Rákosra helyezte át táborát, ahol szemlét tartott serege fölött, miután kizárólag a budai várat és a nyéki vadaskertet, valamint a királyi istállót és a kertet hagyta érintetlenül, parancsba adta a seregnek, hogy pakoljon, majd portyázóit kiküldte az összes szomszédos és messzebb fekvő vidék felé, éppúgy Eger, mint Körmöcbánya irányába, azzal a szándékkal, hogy a teljes Tisza és Duna közti térséget tűzzel-vassal pusztítja el, majd innen a part mentén Pétervárad felé szándékozik vonulni. Némelyek úgy hiszik, Erdély felé fog menni, mások azt, hogy Szörény irányába. Én inkább úgy vélném, és így gondolta Bakics is, hogy Péterváradon és Nándorfehérvárnál fog telelni, és innen fogja Szlavóniát és mindent, ami a Dráva és a Száva közt fekszik, pusztítani, és ezen a télen uralma alá hajtani. A következő tavaszon aztán ismét támadást indít Magyarország maradványa ellen, amelyet, minthogy a férfaktól, fegyverektől, lovasságtól és élelemtől már megfosztották, továbbá kénytelen nélkülözni, ha nem is az összes, de bizonyosan főemberei nagyobb és derekabb részét, valamint uralkodóját, miközben a keresztény fejedelmek egymással viszálykodnak, a lehető legkönnyebben szeresheti majd meg Erdellyel egyetemben, amely Európa összes tartományai közül, ha csak a termékenységét és a gazdagságot tekintjük, a leggazdagabb provincia. Dolgaink tehát így

állnak most. Isten adja, hogy jobbra forduljon, amit alig remélhetek, különösképp a fejedelmek viszálykodása miatt, amely romlásunk legfőbb oka.

A főpapok közül elestek: az esztergomi²¹ és a kalocsai érsek,²² a pécsi püspök²³ és a váradi²⁴ is, bár ami őt illeti, maradt még valami kis remény vagy legalább kétség, továbbá a győri²⁵ és boszniai püspök.²⁶

Az urak közül: a szepesi gróf,²⁷ tudniillik a vajda testvére, Drágffy úr,²⁸ Korlátkhy úr,²⁹ Trepka úr,³⁰ Perényi Gábor, Hampó úr fia,³¹ Széchy Tamás úr, Országh Ferenc úr, Tarczay úr,³² Fekethe Mihály, Paksy János, Podmaniczky³³ és számtalan közrendű ember. A csehek közül is néhányan, köztük Stephanus Slyk és Rotenberg. A gyalogság kapitányai közül senki nem tért vissza, kivéve Hannibált, a ciprusi királyt vagy vérrokonát, aki a pápai gyalogosokat vezette.

Leginkább ezeket kívántam Nagyságodnak megírni, hogy tájékoztathassa őfelségét, a mi legkegyelmesebb urunkat és barátait, akiket akar. Ha azt kérdezi Nagyságod, hogy mi vette rá a királyt, hogy ilyen kis sereggel szembeszálljon ilyen hatalmas ellenséggel, először is a téboly, a zajongás és a nemesség rendkívüli elszántsága, főképpen a *csatát, csatát, csatát!* követelő katonaságé, noha számos derék ember igyekezett lebeszélni erről, főképpen Nagyságod híve, Brodarics, mindannyiuk gyűlöletét felkeltve. Másodszorban a győzelem reménye, amelyet a kalocsai érsek és mások tápláltak, akik az ellenség erejével tisztában voltak. Rendkívüli volt, Nagyságos uram, mi módon rohantunk a biztos halálba. Voltak, akik azt mondták, hogy ha a király nem bocsátkozik harcba, a sereg közakarattal vezérre emel valakit, akit követhetnek, és aki csatába indul velük. Még hírnököket is küldtek az érsek táborából a királyéba, ahol mi voltunk, hogy figyelmeztessék az urakat, nehogy a királyt lebeszéljék, sőt mindenképpen vezessék harcba, mert ha nem így tesznek, ők ott hagyják az ellenséget és ellenünk fordulnak.

De még az ilyen emberek számára is akad mentség: ugyanis szilárdan bíztak a győzelemben, miután minden szökevény, kém azt bizonygatta, hogy a szultán serege ugyan nagy, de gyenge, harcra alkalmatlan és könnyen legyőzhető. Én magam sosem hittem ebben. A király a csatában nyilvánvalóan teljesítette egy bátor uralkodó kötelességét. Ahogy korábban is írtam Uraságtoknak, főrendű férfiakat rendeltek mellé,³⁴ hogy a királyra minden esetben vigyázzanak, akik most különféleképpen mentegetik magukat. Én úgy hiszem, hogy bűneink miatt Isten akarata volt, hogy nemcsak az ország nagyobb és jobbik felét veszítsük el, de ezzel egy időben a lehető legjobb királyt is. Csodálkozna Uraságod, ha látta volna, hogy elkezdett tündökölni ebben a nagyszerű ifjában a királyi fenség és virtus, ha Isten is úgy akarta volna.

Én, és erre tanúim vannak, nemcsak a királyi udvart, de a sereget sem hagytam el, sem éjjel, sem nappal és mindig azt tettem, amit az én helyzetemben lévő ember megtehet, sőt néha többet is annál.

Nagyságodnak jó egészséget kívánok és kérem, hogy számoljon be minderről őfelségének. Mindez színigaz, és a dolgok valóban így állnak. Ha Nagyságod ír nekem, ne használja a [...] rejtjeleket, mert a mohácsi táborban minden odaveszett. Nem maradt semmim a pusztá életemen kívül, amit nyomorúságosan tengetek. Amit Budán hagytam, nagyrészt odalett. Javadalmaimat, vagyis püspökségemet, tekintélyes prépostságomat, még jelentősebb kanonokságomat,³⁶ hivatalomat,³⁷ mind közül a legte-

kintélyesebbet, melyre a ti jóvoltotokból emelkedtem, szolgálaim nagyobb részét, ráadásul néhány közelit is, öszvéremet, lovaimat, fegyvereimet, kocsimat, ruháimat, pénzemet, ezüstömet, mindenemet, amim csak volt, elvesztettem Isten akaratából, és ráadásul mindent egyszerre. Mégis, legyen áldott az Úr neve most és mindörökké.

Kasza Péter fordítása

BRODERICUS, *Epistulae*, 2012, 150–154.

- 1 A levél másolati példányban maradt ránk, ezért található az elején klasszikus címzés helyett egyfajta összefoglaló.
- 2 I. Szulejmán 1526. szeptember 12-én vonult be Budára.
- 3 A Dunán vert hajóhíd szeptember 19-re készült el.
- 4 Rákosmező a Duna pesti oldalán. A magyar országgyűlések egyik hagyományos helyszíne.
- 5 A török sereg valójában nem telet Magyarországon.
- 6 Budán 1526-ban végül nem maradt török őrség.
- 7 Orbonász Endre. Cuspinianus őt vádolta meg azzal, hogy katonái kifosztották a menekülő Mária királyné egyik hajóját.
- 8 Podvinay Tamás.
- 9 Bakics Pál.
- 10 Bátori István.
- 11 Battyányi Ferenc.
- 12 Szapolyai János.
- 13 Pileczki Miklós.
- 14 Jan Macziejowski.
- 15 Turzó Elek.
- 16 A Fekete néven is emlegetett szerdahelyi Imrefi/Imreffy Mihály (1458 körül–1536) allovázmester, királyi kamarás, a kalocsai érsekség kormányzója, budai várnagy, fejéri ispán (1517–1527). Fogságba esett, majd váltságdíj ígéretével szabadon engedték.
- 17 Majtényi Bertalan étékfogó fogságba esett.
- 18 Csáktornyai Ernuszt (Hampó) Ferenc (†1526) királyi kamarás, elesett a csatában.
- 19 Drágfi János országbíró. Ahogy lentebb Brodarics is írja, Drágfi valójában elesett a csatában.
- 20 Személyét nem sikerült azonosítani.
- 21 Szalkai László.
- 22 Tomori Pál.
- 23 Csulai Móré Fülöp.
- 24 Perényi Ferenc.
- 25 Paksi Balázs.
- 26 Palinai György.
- 27 Szapolyai György.
- 28 Drágfi János.
- 29 Korlátkövy Péter.
- 30 Trepka András.
- 31 Ernuszt Ferenc.
- 32 Tárcai Miklós.
- 33 Podmanicki Mihály.
- 34 A *Historia verissimá*ból tudjuk, hogy a király védelmére kijelölt személyek Ráskay Gáspár, Török Bálint és Kállay János voltak. Lásd a II. részben. Brodarics 1526. szeptember 6-án Krakókba írt levelében is megemlítette ezt a tényt.
- 35 A rejtjelek helye a másolatban már üresen maradt.
- 36 Brodarics a csata előtt egyidejűleg volt szerémi püspök, budafelhévízi prépost és esztergomi kanonok. Javadalmait természetesen nem vesztette el, de azok részben tartósan, részben átmenetileg török kézre kerültek.
- 37 Brodarics 1526 márciusában részben a lengyel udvar hathatós közreműködésének köszönhetően nyerte el a kancellári posztot.

Bernhart Thichter zu Tutzing starnbergi várnagy,¹ Sigmund és Wolfgang Stacho zu zu Berg² jelentése az egyik bajor hercegnek³
Prága, 1526. október 4.

És ami a törökkel kapcsolatos újságokat illeti, úgy Budán az a hír járja, hogy alig van ellenállás velük szemben, és ez is lehet az oka annak, hogy egyre messzebbre terjeszkedik. Küldöm továbbá Nagyságos és Kegyelmes Uramnak ebben a levélben, hogy hány neves püspök és nemes úr veszett oda a csatában, ahogy azt az írásomhoz mellékeltem cédulán olvashatja.

További újság érkezett a fenti hírrel egyidejűleg, miszerint a thaderek⁴ az uruknak, akit pasának vagy fejedelemnek hívnak, és ismeretlen halált halt, szokásuknak megfelelően levágták⁵ a fejét, de hogy ezt mi okból tették, nem tudjuk. etc.⁶

Püspökök:

Az esztergomi püspök⁷
A nagyváradai püspök⁸
A pécsi püspök⁹
A győri püspök¹⁰
A csanádi püspök¹¹
A kalocsai püspök¹²
Tomori Pál hadvezér
Mihály, a titkospecsét őrzője¹³
egy másik alacsonyabb rendű egyházi személy.

Világi nemes urak:

Gróf Trencsényi György,¹⁴ a vajda fivére
Bélteki Drágfi János
Pálóci Antal
Guti Ország Ferenc
Csáktornyai Ernuszt Ferenc¹⁵
Korlátkövi Péter főudvarmester
Ondřej Trepka
Podmanicki Mihály
Tarcai Miklós
Pasy Janûs
Vas László¹⁶
Felsőlendvai Szécsi Tamás
Gyarmati Balassi Ferenc és két fia¹⁷
Perényi Gábor
Pakosi Paksi János
Váradai Imre
Majtényi János és fivére¹⁸
Fekete Mihály¹⁹
Ákosházi Sárkány Ambrus

Erdőskereki Acél István
Gibárti Keserű Mihály²⁰
Battyányi János²¹
Lekcsei Sulyok Balázs
Nagy Antal
Karbar Simon
Eletzy Jeorg
Korody²²
Mytin és fivére
Josy Miclas
Sebastian Sykai
Benedict Perser
Zany Pallaß
Franciscus Dekesy.
Ezek mind a név szerint ismert híres nemes urak, a többieket nem ismerjük.

Külföldiek:

Štěpan Šlik na Holejče úr
Buschenreut úr
Jindřich Kutnauer z Kutnova na Peče
Burian z Gutštejna a na Nečtinach
Nahintzky
Stybitz
Balthasar Haubitz
Fuberger
Bod Camersy a fiával
Mutina
Wolfgang von Ebersdorf
Unwirdt
Barchanitz
Reibnitz
Christoph Pemflinger
Mathiowfski²³
Baliol, a királynő udvarmestere, németalföldi
Swartz Hanns
És még számosan mások, akiknek a sora végtelen.
A Mindenható legyen kegyes hozzájuk.

Katona Tünde fordítása

PÉTERFI, *Hungarikakutatások*, 2015, 136–138.

1 Bernhart Thichter zu Tutzing starnbergi várnagy.

- 2 A bajor *Schloss Berg* a Starnbergi-tó mellett fekszik.
- 3 IV. Vilmos bajor uralkodó herceg.
- 4 A *thader* szó értelmezése nem tisztázott, amennyiben helyes az olvasat. A szokásos rémhírkeltésről lehet szó.
- 5 Az olvasat talán itt is hibás, vagy pedig tollhibáról van szó.
- 6 A csatolmányban szereplő nevek következnek.
- 7 Szalkai László.
- 8 Perényi Ferenc.
- 9 Csulai Móré Fülöp.
- 10 Paksi Balázs.
- 11 Csaholyi Ferenc.
- 12 Tomori Pál.
- 13 Vitéz Mihály, ifj. (†1526) fehérvári kispripost (1524) és a titkos pecsét őrzője (*conservator*). Lásd erre *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526*, összeáll. KÖBLÖS József, Budapest, MOL, 1987 (Forrástudományi segédletek, 3), 247.
- 14 Szapolyai György.
- 15 Ernuszt Ferenc.
- 16 Vas László, gyalui (†1526), országgyűlési követ (1505, 1517), külső-szolnoki ispán (1519–1525).
- 17 Balassa Farkas és Imre.
- 18 Majtényi János és fivére. Ez utóbbi talán Majtényi Bertalan. Ő azonban túlélte a csatát, fogságba került, később kiváltották.
- 19 Imrefi (Fekete) Mihály fogságba esett, később kiváltották.
- 20 Túlélte a csatát.
- 21 Battyányi János (†1526) királyi kamarás.
- 22 Sisári Korodi Albert vagy Korogi/Koroghi Péter.
- 23 Talán Jan Macziejowski.

Johannes Verzelius levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak
 Velence, 1526. október 7.

Már Velencében vagyunk s itt azt hallom, hogy Pozsony is török kézre került, s hogy a szultán Bécs ellen vonul. Azt hiszem, e percben már Bécs is meghódolt. De a töröknek az a célja, hogy Rómát is elfoglalja, mert ez a kereszténység feje, s ha Őszentsége nem gondoskodik, tartok tőle, hogy ez meg is történik.

Bartoniék Emma fordítása
Mohács, 2006, 108.

A magyar hadsereg veszteséglistája¹ Piotr Tomicki krakkói érsek és lengyel
 alkancellár iratai között
 1526. október

A háborúban elpusztultak
Egyházi személyek

Szalkai László, esztergomi érsek és prímás
 Tomori Pál, kalocsai érsek, a sereg fővezére
 Perényi Ferenc, váradi püspök, az elhunyt nádor² fia

Móré Fülöp, pécsi püspök
Paksy Balázs, győri püspök
Csaholy Ferenc, csanádi püspök
Palinai György, doktor, boszniai püspök

A csatából visszajött püspökök

A zágrábi,³ váci, nyitrai,⁴ zenggi⁵ püspökök, Brodarics⁶ a szerémi püspök, aki kan-
cellár is.

Nem vettek részt a csatában

Az egri,⁷ erdélyi,⁸ knini⁹ püspökök.

A világiak közül odavesztek

György,¹⁰ szepesi gróf, az erdélyi vajda fivére, a sereg fővezére, a kalocsai érsek társa
Drágffy János, országbíró: tisztsége a nádorság után a második az országban
Sárkány Ambrus, zalai ispán, báró
Korlátkövi Péter, királyi udvarmester
Trepka András, királyi udvarmester, báró
Pálóczy Antal, főispán, báró
Perényi Gábor, főispán, báró
Zlini Mátyás, a Frangepánok grófja
Hampó Ferenc, báró
Bánffy Zsigmond,¹¹ báró
Széchy Tamás, főispán, báró
Bánffy Lőrinc,¹² báró
Batthyány János, kamarás, báró
Horváth Simon,¹³ főpohárnok, báró
Tarczay Miklós,¹⁴ főkamarás
Orlovics György, zenggi kapitány
Paksy János, tolnai ispán
Balassa Ferenc
Bakics Pál testvére¹⁵
Csáky Ferenc
Aczél István, pozsonyi várnagy

Fogságba estek

Fekete Mihály, kamarás¹⁶
Majtényi Bertalan,¹⁷ kamarás, élésmester
A nemesek közül a kamarásokkal és a királyi udvarnokokkal együtt körülbelül öt-
venen
Egy királyi titkár

Hogy a lovasok közül hány ezren pusztultak el, mostanáig nem tudjuk, négyezernyi lehetnek

Tízezer gyalogos a parancsnokaikkal együtt
 Kb. ötezer szekér
 Kb. tizenötezer igásló
 nyolcvanöt darab nagyobb ágyú
 ötszáz kisebb, amelyet szakállas puskának nevezünk
 kétszáz teherhajó
 Esztergom közelében ötezer parasztot öltek meg.
 Részben elfogtak, részben megöltek Magyarországon különböző helyeken kétszáz-ezer embert.

A világiak közül visszatértek

Báthori István úr, Magyarország nádora
 Batthyány Ferenc úr, Horvátország bánja
 Perényi Péter úr, temesi ispán, báró
 Báthori András úr,¹⁸ ispán, báró
 Móré László úr,¹⁹ főétekfogó, báró
 Ország Imre úr,²⁰ főkamrás, ispán, báró
 Erdődy Péter úr
 Bánffy János úr,²¹ ispán, báró
 Ráskay Gáspár úr
 Tahy János úr, báró

Nem vettek részt a csatában a világiak közül

Szapolyai János, szepesi gróf, erdélyi vajda
 Báthori György,²² királyi lovászmester, beteges ember
 Ország Mihály, báró, beteges ember
 Somi Gáspár²³
 Horváth Gáspár,²⁴ főétekfogó, báró
 Hampó János, báró,²⁵ akit Szlavónia védelmére hagytak hátra
 Horvátország grófjai közül senki sem volt ott a fentebb megnevezett Zrínyi Mátyáson kívül, minthogy késve érkeztek.
 A szerb despota²⁶ sem volt ott, mert Pozsega²⁷ védelmére rendelték.

Bellus Ibolya fordítása

Mohács, 2006, 108–110.

1 Vesd össze Burgio veszteséglistájával. Lásd az I. részben.

2 Perényi Imre, terebesi (†1519) abaúj ispán, asztalnokmester (1492–1504), bihari és szabolcsi ispán, királyi helytartó (1509–1510, 1510–1511, 1511–1515) dalmát–horvát–szlavón bán és zenggi kapitány (1515–1513).

3 Erdődi Simon.

4 Podmanicki István.

I. ÍROTT FORRÁSOK A CSATÁRÓL (1526)

- 5 Jožefić Ferenc.
- 6 Brodarics István.
- 7 Várdai Pál.
- 8 Gosztonyi János.
- 9 Klisszai Tuskanich/ Tuskanich András topuszkói apát (1521–1531), knini püspök (1523–1531).
- 10 Szapolyai György.
- 11 Bánfi Zsigmond, alsólendvai (†1526) II. Lajos udvari familiárisa.
- 12 Bánfi Lőrinc, alsólendvai (†1526) II. Ulászló kamarása volt.
- 13 Horváth (Mersics) Simon (†1526) királyi kamarás, főpohárnok (1526).
- 14 Tárcai Miklós.
- 15 Manojlo Bakić.
- 16 Imrefi Mihály.
- 17 Majtényi Bertalant később kiváltották.
- 18 Bátori/Báthory András, ecsedi (†1534), nándorfehérvári bán (1519–1520), kincstartó (1521), szatmári ispán (1503–1533), szabolcsi ispán (1511–1519, 1522–1533).
- 19 Csulai Móré László (†1550 k.) asztalnokmester (1520–1526).
- 20 Ország Imre, gúti (†1536), kamarásmester (1516–1526).
- 21 Bánfi János.
- 22 Bátori/Báthory György (†1534) lovászmester (1505–1532), zarándi ispán (1496–1508), szatmári ispán (1499–1505), zalai ispán (1501–1511), somogyi ispán (1502–1532).
- 23 Somi Gáspár fejéri ispán (1508–1517), Temesvár és az ispánság zálogbirtokosa (1508–1510).
- 24 Horvát/Horváth Gáspár vingárti, asztalnokmester (1526).
- 25 A szövegben: „Gappo/Czapo”. Valószínűleg Ernuszt (Hampó) János (†1531) csáktornyai, II. Ulászló egykori főlovászmestere.
- 26 Beriszló István/Stjepan Berislavić (†1529 után) szerb despota (1521–1527). A despota címet a bizánci császár adományozta 1402-ban Stefan Lazarević szerbiai uralkodóknak. Az utolsó szerb uralkodói dinasztia, a Brankovics család Magyarországra való menekülése után kihalásáig (1502) használta ezt a címet. Az utolsó Brankovics özvegyének kezével együtt a címet is az új férj, a horvát Beriszló János/Ivan Berislavić, majd halála után az ő fia örökölte.
- 27 Ma: Požega, a Száva bal partján város Horvátországban. Pozsega vármegye központja volt Szlavóniában.

Piotr Tomicki levele Brodarics Istvánnak 1526. október 11-e körül *(részlet)*

Ami a Felséges Lajos király halálát illeti, jóllehet nálunk jóformán már elsiratták, mégis mivel mindenféle szóbeszédnek terjednek, nem éppen kellemetlenek s így hitelt adnak nekik, hogy tudniillik van még némi remény arra, hogy Őfelsége életben maradt, felséges uram¹ követet² küld oda egy levéllel. Én pedig nagyon kérem főtisztelendő uraságot, hogy ha bármi szilárd és megalapozott híre van akár ezekről, akár más dolgokról, egyszersmind arról, hogy az életben maradt magyar urak mit tartanak szem előtt, mit terveznek, milyen elképzelések és megfontolások vezérlik őket, mi a szándékuk ilyen kétes helyzetben, és kit jelöltek uruknak, értesítsen engem levelében.

Kasza Péter fordítása
Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 193.

1 I. Zsigmond lengyel király.

2 Mikołaj Nipszyc (1483 körül–1541) lengyel királyi titkár. 1525-ben majdnem egy évet töltött Magyarországon, ahol a Fuggerek érdekeit is képviselte. Lengyel királyi követként 1526. október 11-én indult el Krakkóból, tehát Tomicki levele, amit magával vitt, ez előtt íródhatott.

Zsigmond lengyel király levele Habsburg Máriának
1526. október 11-e körül

Felséges királynő, jóllehet Felségtek egy követ útján már beszámolt nekünk felséges férje, a mi szeretett unokaöcsénk balvégtetű pusztulásáról, mégis mivel ideérkezésünk után sem csitult a szóbeszéd Őfelsége életben maradásáról, sőt, napról napra erősödik, és mint halljuk, Felségtek méltóztatott elküldeni Czetriczet¹ arra a helyre, ahol állítása szerint Őfelsége elesett és meghalt, hogy meggyőződjön róla, beszámolója hiteles-e vagy sem, mert egyesek ezt kitartóan cáfolják, mi most jelen követünket küldjük,² hogy keresse fel Felségteket, egyszersmind, hogy híreket kapjunk mindarról, ami ott történik. Kérjük Felségteket, hogy méltóztassék értesíteni bennünket felséges unokaöcsénk sorsáról, az ellenség ügyeiről, továbbá Magyarország jelenlegi helyzetéről, valamint méltóztassék biztos adattal szolgálni, hogy mit is kell komolyan vennünk ez ügyben, ugyanis az Őfelsége sértetlenségéről szóló híresztelések hatására (adja Isten, hogy igazak legyenek!) még azt a gyászszertartást is elhalasztottuk, amit számára készítettünk elő.

Kasza Péter fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 193–194.

1 Sárffy Ferenc 1526. október 19-én kelt levelében (lásd az I. részben), melyben beszámol II. Lajos holttestének megtalálásáról, azt írja, hogy a királynő a „napokban” küldte hozzá Czetriczet, hogy segítsen megkeresni a királyt. Mivel Lengyelországban október 11-én már tudtak erről a tervről, Czetricz kiküldetését már szeptember végén el kellett rendelni.

2 Mikołaj Nipszyc.

Jan Dantyszek¹ levele Piotr Tomickinek
Granada, 1526. október 14. *(részlet)*

Végezetül, miközben ezeket írom, Franciaországból az a hír érkezett, hogy a felséges magyar király a törökökkel vívott csatában elesett. Ezzel szemben Itáliából kedvezőbb fejleményekről számoltak be, nevezetesen, hogy a király, miután először vereséget szenvedett, csehekkkel, lengyelekkel és németekkel egészítette ki a seregét, majd a törököket legyőzte, a vezérüket, Ibrahim pasát pedig élve foglyul ejtette. Bárcsak igaz lenne!²

Szebelédi Zsolt fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 194.

1 Jan Dantyszek/Johannes Dantiscus (1485–1548) kulmi (1530–1538), utóbb warmiai püspök (1537–1548), humanista főpap, 1516-tól I. Zsigmond király titkára.

2 Vesd össze Francesco Grabia 1526. szeptember 16-án kelt tudósításával, amelyet Zenggből írt a vegliai kapitánynak. Lásd az I. részben.

VIII. Henrik angol király levele VII. Kelemen pápának
Westminster, 1526. október 18. (részlet)

Tudniillik annál nagyobb szomorúsággal siratjuk Magyarországnak, évszázadokon át a kereszténység legszilárdabb védőbástyájának törököktől elszenvedett vereségét, és az oly nagyszerű király már ismertté vált legyőzését és veszteségét, mert világosan látjuk, hogy inkább a keresztények meghasonlása, mint a kegyetlen és vad ellenség bármiféle vitézsége miatt növekszik oly mértékten a hatalma [ti. a töröké], mivel a kereszténységre semmivel sem fenyegetőbb a török, mint az ugyanabból csúfot űző keresztények.

Szebelédi Zsolt fordítása
Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 195.

Sárffy Ferenc¹ győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról
Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek
Győr, 1526. október 19.

Ajánlom alázatos szolgálataimat, Főtisztelendő úr, igen kegyes uram! A napokban a királyné Őfelsége elküldte hozzám Czettrich Ulrikot és más hű szolgálait egy levelével, melyben megparancsolta nekem, hogy Czettrichnek, ki boldog emlékezetű legkegyelmesebb urunk, a király Őfelsége holttestének felkeresésére indult, tizenkét lovas bocsássak rendelkezésére, és azokat vele arra a helyre elküldjem. Jóllehet ez a rendkívül fontos ügy Magyarország főuraira tartoznék, de azért én, ahogy köteles hűségem parancsolta, nem akartam Őfelsége rendelkezésére csupán házam népét és szolgálimat bocsátani, hanem magam személyesen utaztam el Czettrichhöz e feladat teljesítésére. Legyen róla meggyőződve Főtisztelendő uraságod, hogy mindaz, amit Czettrich annak idején a király haláláról elmondott, a színigazság volt. Mert mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda sem értünk, már Czettrich ujjával mutatta meg azt a helyet. Odasiettünk, s megláttuk egy ló tetemét a mocsárban, s mert Czettrich azt hitte, hogy a királyi Felség holtteste is ott van, nem törődve a mocsárral, beugrott az iszapba, s ez alatt kereste a királyi hullát kísérőivel együtt. De nem találta meg, hanem csak a király fegyvereire akadt itt rá. Erre egy kicsit továbbmentünk, találtunk egy élettelen testet, melyben felismertük Őfelsége udvarmesterének, Trepkának hulláját. Ezután még sok holttestet vizsgáltunk meg, de Őfelsége testét nem találtuk meg ezek között. Nem messze ettől a mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s az alatt – mintegy isteni útmutatásra – a királyi Felség elhantolt holttestét találtuk meg. Odasiettünk valamennyien, s Czettrich rögtön elkezdte a földet kezével lekaparni, mi is követtük példáját mindnyájan: s először a lábak feletti részét bontottuk ki a sírnak. Czettrich megragadta a holttest jobb lábát, gondosan lemosta kétkezesével vízzel, s ekkor felfedezte azt a jegyet, mely Őfelsége jobb lábán volt. Erre hangosan felkiáltott: „Ez itten a király Őfelsége, az én mindig legkegyelmesebb uram holtteste, ez egészen bizonyos!”, s

térdre borulva, sírva megcsókolta. Minthogy így felismertük, kiástuk a testet, először fejét, aztán arcát lemostuk, és egészen pontosan felismertük azokról a jegyekről, melyek Ófelsége fogain voltak.² Egy gyékény is volt velünk, ezt szétgöngyölítettük, s a felség testét ráfektettük, és tiszta vízzel egész tisztára mostuk. Nem akarok hízelegni, de Főtisztelendő uraságod kegyeskedjék elhinni nekem, hogy sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő. Mert nem volt a Felség testének legkisebb része sem feloszlóban, s nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsike az ajkán.³ Mindezt tehát a legnagyobb tisztelettel elvégezve, a királyi holttestet egy tiszta ingbe öltöztettük, melyet én külön erre a célra hoztam el Győrből, s aztán abba a koporsóba fektettük, amelyet szintúgy Győrből hoztam magammal. Ezután a jó Isten segedelmével útra keltünk, s mindenütt háborítatlanul utaztunk. Midőn Székesfehérvár elé értünk, Czettrich előrelovagolt, s a városi bírónak⁴ és a többi rendnek előadta, hogy kit hozunk, s erre ezek, mint illet, az egész papsággal együtt ünnepi menetben kijöttek a városból a király koporsója elé. Végül a Felség holttestét bevittük a városba, s a prépostság házában⁵ egy pajzsra kiterítettük nagy tisztelettel. Felnyitottuk ezután a koporsót, s megmutattuk a város bírójának, aki szintén felismerte benne urát, azután újra bezártuk a koporsót, s átadtuk Horváth Mártonnak⁶ megőrzés végett. Minderről Czettrich, ki e levelemet viszi Főtisztelendő uraságodnak, részletesebben fog beszámolni. Nagyon⁷ szerettem volna, hogy ő szent királynői Felségének, a mi legkegyelmesebb úrnőnknek sokkal öröndetesebb ügyben lehettem volna szolgálatára. De mert boldogabb dologban nem lehetett, a szerencsétlenségben is Ófelsége és Főtisztelendő uraságod minden parancsára készen állok, mint az kötelességem. Főtisztelendő uraságodat pedig a jó Isten tartsa meg boldogságban, kinek én egész szívemből ajánlom szolgálataimat. A győri várból, Lukács evangélista ünnepét követő pénteken.⁸

Bartонiek Emma fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 195–198.

- 1 Sárffy/Sáfői Ferenc (†1542 táján) rábaközi főesperes, győri kanonok (1510–1542), valamint a győri püspök udvarbírája (1526, 1528).
- 2 A *Mohács emlékezete*, 1979, 159. ez a mondat csonkán jelent meg: „Minthogy így felismertük azokról a jegyekről, melyek Ófelsége fogain voltak.” Itt nyilvánvalóan tévedésről van szó, hiszen a szöveg már Bartoniek Emma első, 1926-os fordításában (*Mohács Magyarországa: Bárá Burgio pápai követ jelentései*, Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1926, 145–147.) is a most kiadott formában olvasható. A *Mohács emlékezete*, 1987, 92–93. bővített kiadásban a szerkesztő korrigálta a hibát, így mi is ezt a szöveget vetjük alapul.
- 3 Bartoniek Pray György szövegkiadásából (Georgius PRAY, *Annales rerum Hungariae*, Vindobonae, Augustini Bernardi, 1770, 121–122.) fordította a levelet, de csak ebben olvashatunk a király ajkán található kicsinyke sebről. Az *Acta Tomiciana*, VIII, 1876, 227–228. szövegvariánsában már a hely megjelölése nélkül egy aranyérme nagyságú sebről van szó. A kézirat ellenőrzése alapján Kasza Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy eredetileg az ajkon lévő aranyérme nagyságú seb van a kézirat szövegében, de az író átfogalmazta a mondatot, és a végleges változatból kimaradt, hogy ez a seb az ajkán lett volna. (KASZA Péter, *Holttest a patakban*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 410, 21. jegyzet.)
- 4 Személye egyelőre nem azonosítható. 1520 körül Kalmár Dénes, 1530-ban Kalmár Lukács volt a székesfehérvári bíró, elképzelhető, hogy valamelyikük töltötte be e tisztséget 1526-ban is.
- 5 A középkori királyi szálláshelyül is szolgáló préposti palota.

- 6 Horváth Márton II. Lajos király palotásaként (*aulicus*) fordul elő az 1525. és 1526. évi királyi számadáskönyvekben. Az *aulicus* gyűjtőfogalom, a király közvetlen környezetéhez tartozó nemesi szolgálattevőket (apródokat, udvari ifjakat, kamarásokat, étekgókat, udvari familiárisokat) öleli fel. Az 1525. évi számadáskönyvben egy másik, Mlatkowsy (Mlatković) Horvát Márton étekgó (*dapifer*) neve is olvasható, de személye a palotáséval szinte biztosan nem azonos. A forrásban azonban mindkét személy szerepelhet.
- 7 A fenti két mondat csak Pray kiadásában található meg, az *Acta Tomicianában* olvasható változatból és Kasza Péter kézirat alapján közölt szövegéből ez a rész kimaradt, mivel csak egy udvariassági formuláról van szó.
- 8 Bartoniek Emma a dátumot rosszul oldotta fel a következő formában: 1526. december 14.

Zárai Jeromosnak,¹ Frangepán Kristóf gróf helytartójának levele Giovanni Antonio Dandolónak
Somogyban, 1526. október 22. (*átirat*)

Azt hiszem, nagyságod talán még emlékszik rá, hogy tavaly ajándékot, vagyis néhány ön palackot továbbítottam nagyságodnak, amit az én kegyelmes uram és patrónusom, Kristóf gróf úr Budáról küldött nekem. Nagyságod levélben köszönte meg, s arra kért, hogy ha hírt kapnék valami eseményről, hozzam tudomására. Mivel jól tudom, hogy nagyságod az én uramnak fogsága óta bizalmas barátja, miként ő is nagyságodnak – hálából ama szolgálatokért és szívességeikért, melyekben nagyságod még a börtönben részesítette –, és mert hűséges, odaadó barátja vagyok az én kegyelmes uram jóakaróinak és jötevőinek, nemkülönben mert erős szeretetet érzek nagyságod iránt, apró vizszonást kívánok nyújtani nagyságodnak. Ez pedig nem más, mint hogy beszámolok a boldogtalan Magyarországon történt eseményekről. Kérem, fogadja úgy, mint jó barátjától és hálás szolgálójától, és arra is kérem nagyságodat, legyen rám tekintettel több okból is: ne árulja el senkinek – így kívánja a barátság –, hogy mindezt tőlem tudja. Biztosra veszem, hogy nagyságod a jövőben is elvárja, hogy folyamatosan beszámoljak az eseményekről, és remélem, elnyerhetem még nagyobb jóindulatát.

Mindenekelőtt úgy hiszem, nagyságod jól tudja, miként jött be a török ebbe az országba, mint kelt át a Száva folyón, táborozott le Péterváradnál és hogyan vívta nyolc napon át. Elfoglalta, felszerelte, hozzálátott a megerősítéséhez, amit máig is folytat. Tovább haladt és letáborozott egy Ilok² nevű helyen. Ezt is erővel vette be, majd ugyanúgy megerősítette és felszerelte, mint Péterváradot. Mindkét helyen kardélre hányta a férfiakat és nőket, csak a gyerekeket kímélte meg. Ezek a helyek a Duna partjánál fekszenek. Utána más várakat is bevett a Száva és a Dráva között, amelyek nem említésre méltók. Közben Őfelsége, a király nehezebb harci feladatokra rosszul felkészített, kicsi sereggel elindult a hadjáratra, s a Dráva folyótól nem túl messze, úgy húsz olasz mérföldre, tábort ütött. A másik oldalon pedig igen közel volt a Duna; mindez egy Mohács nevű helyen történt. Mikor a szultán meglátta, hogy a király kevés hadinépével ilyen közel jött hozzá, megközelítette a Drávát, három hidat veretett a folyón, s anélkül kelt át rajta, hogy a király vagy serege bármiben is megakadályozta volna. A szultán közeledni kezdett a király felé, hogy csatát vívjon vele. Azért tett így, mert tudta, hogy patrónusomat, a gróf urat kapitánnyá és az ország főkormányzójává választották és avatták, és napról

napra várták, hogy nagy seregével megjön Németországból. Azt is tudta, hogy Csehországból és máshonnan is nagy sereget várnak. Annak is híre ment, hogy az erdélyi vajda sok katonával jön: ezért a szultán attól tartott, hogy a király serege túl nagyra nő, és sietett, hogy közel nyomulva elkezdje a csatát, még mielőtt a gróf úr és az említett seregek odaérnek. Én a gróf úrral Speyerben voltam: amint elfogadta a kapitányságot, nyomban lóra pattant, hogy Horvátországba jöjjön katonáiért és lovasaiért, onnan pedig Szlavónia felé menjen tovább, majd csatlakozzon a király táborához. Értesítette Őfelségét (áldott legyen az emléke), hogy jön, amilyen gyorsan csak tud.

Alighogy a gróf Horvátországba ért, beállítottak hozzá Őfelsége követei, akik arra biztatták, hogy menjen a táborba, amilyen gyorsan csak lehet, mert a táborban nincs rend, és senki sem képes rá, hogy megteremtse. Mindenki arra vár, hogy ő majd rendet csinál, és örülnek jövetelének. Mivel a szultán nap mint nap közelebb nyomult, nagy félelem szállt a táborra. Az úr pedig így szólt az Őfelségéhez sietve visszatérő követeknek: „Mondjátok meg Őfelségének, hogy várjon meg, mert minden órában ott lehetek.” Megmutatta nekik seregét, mintegy ezerötszáz lovast. „És mondjátok meg Őfelségének, hogy odázza el az ütközetet, amíg meg nem jövök, mert bízom Istenben; s amint odaérek, megnézem a sereget és rendet csinállok, amennyire csak lehet. Ha a csata nekünk kedvez, akkor megnyerjük, ha pedig nem, akkor visszavonulunk – ez is nekünk lesz előnyünkre, kárt nem szenvedünk és katonákat sem veszítünk –, míg csak meg nem erősödik a seregünk. Mondjátok meg Őfelségének azt is, hogy vigyázzon, mert ha kevés emberrel és rend nélkül csatába megy, akkor fejét és országát kockára teszi, Isten szerelmére, járjon nagyon körültekintően. A követek útnak indultak, odaértek a királyhoz, elmondták, hogy jön a gróf úr, s átadták jó tanácsait és figyelmeztetéseit. Ez alatt minden magyar úr és főpap jelen volt, és néhányan így szóltak: „Felséges urunk, nagy szégyenére válik Felségednek és mindnyájunknak, ha majd azt mondják, hogy nekünk, magyar uraknak nem volt bátorságunk megküzdeni a szultánnal Kristóf gróf távollétében. Ha Felséged bevárja őt, és megverik a szultánt, az csak neki válik becsületére, nem Felségednek és nem nekünk. Tudja meg Felséged, hogy ebben az országban mindig is a magyarok szereztek érdemeket és dicsőséget, nem mások; ezért nem akarjuk, hogy bárkire is várjon Felséged, mi akarunk harcolni, mások nélkül is elegendő vagyunk arra, hogy megverjük a törököt.” A gróf úrral szembeni irigységükben így vettek rá királyukat, hogy bármiféle rend és katonai ésszerűség nélkül vállalja a harcot. Már kedden kiküldték a katonákat, hogy csatározni kezdjenek a törökökkel, s ily módon ütközetre bírják őket. A seregek ekkor két magyar mérföldre voltak egymástól. A szultán, látván a magyarok harci kedvét, kedd éjjel felkerekedett, szerdán egész táborával odaért, és megindult a király felé. Csatározásra Báli bég szendrői pasát küldte előre. A csatározások vesperás után két óráig tartottak, s ezalatt a szultán minden haderejével együtt elhelyezkedett a védőállásban, minden löfegyverét készenlétbe állíttatta, és a védművön kívül, attól némileg távolabb elszórtan néhány tüzes szerszámot helyezett el a földön. Miután így megerősítette magát, parancsot adott a csatározó törököknek, hogy forduljanak vissza. A magyarok, látván, hogy a törökök menekülnek, azt hitték, hogy megverték őket, mivelhogy háborúban járatlanok és tapasztalatlanok voltak. Nyomukba eredtek, kijöttek állásukból, hátrahagyták tüzérségüket és csapataik

rendje felbomlott üldözés közben. Így a törökök a tüzéségük és a tüzeik elé vezették őket, és amikor tüzes szerkezeteiket meggyújtották, olyan sötét lett, hogy tüzéségtől olyat még nem látott a világ. Ez nem tévesztett célt, mert a magyarok már egészen a török védműnél jártak. A tüzéség elegendő volt ahhoz, hogy vereséget mérjen rájuk. Megfordultak³ és menekültek, nyomukban a törökökkel. Ekképpen meghalt a király – bár azt még nem tudni, hogyan – és meghalt sok egyházi és világi úr meg nemesember is. A csatában meghalt fontos emberek nevét a mellékelt cédula tartalmazza. A szultán három napig nem mozdult a csata helyszínéről. Ezalatt levágatta az összes keresztény halott fejét; két nagy halmot csináltatott a testekből és kettőt a fejekből. A magyar tüzéség fegyvereit, ötvenhárom löveget, hajóra rakatta és Belgrádba vitette. Harmadnap hírt vette, hogy az erdélyi vajda nagy sereggel Budára ment és harcolni akar ellene. Amikor megkapta a hírt, elrendelte, hogy az egész táborban vágják le mindazoknak a raboknak, vagyis a szakállat viselőknak a fejét, akik a csatában vagy az előtte és utána tartott portyákon estek fogságba: ezek mind meghaltak. Ezt a vajdától való félelmében tette. Ám a vajdáról szóló hír hamis volt, mert nem ment Budára, de még Erdélyből se indult el, nem másért, mint gyávasága miatt. Azt mondják róla, hogy csak annyi mersz van benne, mint egy nőben, és ha időben odaért volna a csatába – ami a kötelessége lett volna –, akkor a török nem győzött volna, mert nagy serege volt, jó negyvenezer ember, és jó katonák. Az ország elvesztéséért teljes mértékben őt teszik felelőssé.

A gróf úr, öt nappal azután, hogy a király fent említett követeit útjukra engedte, egész serege élén elindult Horvátországból. Mikor Szlavóniába ért, hogy onnan ígéretéhez híven a királyhoz menjen, megkapta a hírt arról, hogyan zajlott le a csata, hogyan vesztette el a király, és arról is, hogy nem tudni, hol van Ófelsége. Mivel az urak nagy része meghalt, az egész ország futásnak eredt, különösen a helységek urai, nemesei és polgárai. Elhagyták a várakat és a városokat, menekült mindenki, amerre látott. Csak a szegény parasztok maradtak, de közülük is sokan elmenekültek, különösen akik közel voltak a török ellenséghez. Mikor a gróf úr meglátta a nagy menekülést, az urak és helységek gyávaságát, s hogy ily nyomorúságosan veszni hagyják magukat, oroszlán módjára bátorságot öntött szívébe, ahogy szokta, s a Dráva és a Száva között katonáival előrenyomult. Mindenkibe lelket és bátorságot öntött, különösen a parasztokba, aztán a török ellenség felé közeledve átkelt a Dráván, és ott is visszaadta a nép bátorságát. Székesfehérvárra küldött körülbelül ötszáz lovas, hogy biztatást adjon a városnak, majd visszatért a Dráván túlra, egy Kapronca nevű helyre, ahol összehívta az ország urait és nemeseit, akik önszántukból és egyhangúlag így kiáltottak fel: „Azt akarjuk, hogy uraságod legyen kormányzónk és legfőbb védelmezőnk, mindnyájan neked fogunk engedelmeskedni, mert a jajcai veszedelem idején te szabadítottál meg minket a töröktől, s most, hogy elveszett az ország, minden urunk magunkra hagyott, kivéve téged, ezért csakis téged akarunk kormányzónknak és védelmezőnknek.” Az urak és nemesek tehát megegyeztek egymással, majd megragadták a gróf urat és háromszor a magasba emelték, annak jeléül, hogy felettesüknek és védelmezőjüknek ismerik el, bárkivel szemben, aki ártani próbál nekik, legyen az török vagy keresztény, és hogy ő lesz országuk védelmezője, ő tartja fenn a békét köztük. A gróf urat és a zágrábi püspököt⁴ követnek jelölték, és a Pozsonyba menekült királyné Ófelségéhez küldték, hogy osztozzanak a király

halála fölötti gyászában. Ekkor az úr nyomban újra átkelt a Dráván, hogy utolérje a Székesfehérvár és a török ellenség felé indult lovasaival, hogy megnézzé, mit tett a török, valamint hogy bátorítsa a népet. Míg a gróf úr Szlavóniában volt, a szultán szandzsákbégjeit, azaz pasáit elküldte, hogy száguldjanak végig az országon. A Dráva felőli részen Pécsig jutottak, felégették Pécsét és az egész környéket, a másik részen Somogyig, a harmadikon pedig Székesfehérvárig, ami két napra van Németországtól. Közben mindent felégették, lemészárolták a nőket és a férfiakat, a gyerekeket pedig elhajtották. A szultán lassan közeledett a Dunán Budához, miközben mindent végigpusztított, és az említett módon gyilkolta a nőket és a férfiakat. Mikor Budára ért, elhagyottan, üresen találta a várost. Itt három napig maradt, és elvitte a harangokat, a budai vár előtt álló régi ágyúkat, hasonlóképpen az ott lévő néhány fémszobrot,⁵ és bizonyos aranyozott almákat, amelyek a vár tetején és más helyeken voltak. Az egészet hajókra tétette és Belgrádba küldte. A három nap alatt Budáról hidat veretett a pesti oldalra. Harmadnap kivonult Budáról, de nem a hídon át, hanem a Dunán inneni oldalon, és mindent felgyújtatott Budán, kivéve a várat. Ezután Ibrahim pasát Esztergom ellen küldte, az bevette a várost és az egészet felégette, miután már ezt is elhagyták az emberek. Ibrahim pasa megostromolta a várat, de semmire nem jutott vele. Egy Pilis⁶ nevű helyen mintegy hatezer paraszt erődítést csinált: a pasa odament, bevette, és mivel közben egy unokaöccse meghalt, még a pólyás gyermekeket is lemészároltatta.

Szeptember 29-én a szultán, miután a Dunán átkelt Pestre, nagy sietséggel távozott, amivel a félelem jelét adta. Azért cselekedett így, mert Pozsonyban összegyűlt egy csapat német katona, az ausztriai főherceg Öfelségének emberei – ezek még most is ott vannak –, de nem a török elleni harc végett, hanem a királyné biztonsága érdekében. Bécsbe kísérik őt, hogy ott a testvéréhez csatlakozzanak, és segítsék Ausztriát. A török tehát távozásával nagy gyávaságot mutatott, s ha patrónusom nem veszített volna időt Székesfehérváron, ahol arra buzdította a népet, hogy emberelje meg magát és ne hagyja el a várost, ahogy máshol tették, akkor odaért volna, mielőtt a török sereg vége elvonul. Akkor tényleg nagy szégyent hozott volna rájuk, mert amikor az általa Fehérvárra küldött ötszáz lovas a sereg látótávolságába került, az úgy megfutamodott, hogy a híd összetört alatta, s az innenső oldalon csak néhány sátor, számos teve, szekér és ló maradt. A lovasok leölték a lovakat, tevéket és öszvéreket, és a többit otthagya a sereg után vetették magukat, amint épp átkelni próbált a Duna fölött.

Ugyanazon a napon a szultán felkerekedett Pestről. Az egész várost felégette, még a rabokat is mind megölette. Szeged, a nagy település felé vette az irányt, amely a Duna meg egy másik folyó, a Tisza között fekszik. Az az igazság, nagyságos Zuan Antonio⁷ uram, hogy a megölt emberek és az elhajtott gyermekek száma a becslés szerint négyszázezerre tehető – ennek nagyobb része az, akiket megöltek –, de inkább több mint kevesebb, s ez is csak a Dunán innen. A Dunán túl is ugyanezt teszi, és sietve Belgrád felé vonul, de ott sem áll meg, mivel úgy tesz, mint aki tart valamitől. Teljesen felégette Szegedet, ezt a nagy települést is. Ibrahim pasa elindult, hogy megküzdjön az erdélyi vajdával, aki a Tiszán túl tartózkodik seregével, de biztosan tudható, hogy a vajda éppúgy nem fog harcolni, ahogy akkor se harcolt, amikor a király segítségére kellett volna jönnie, vagy amikor a török átkelt a Dunán. Minden katonai számítás szerint meg le-

hetett volna verni, amikor átkelt a folyón, mert ez igen széles és sebes volt, és nehezen lehetett rajta hidat verni. Azért nem fog harcolni, mert félénk és katonai dolgokban járatlan. Hagyni fogja, hadd vonuljon csak Ibrahim pasa nyugodtan, pusztítsa csak végig az országot. Adjon neki az Úristen kegyesen bátorságot és segítséget, hogy megverhesse a törököt, nyújtson vigaszt és segítséget a keresztény népeknek, hogy elkerülhessék a Krisztus hitén lévők közti nagy vérontást.

Ezeket a híreket lehet tudni a törökökről; de a továbbiakban más híreket is elmondok nagyságodnak, hogy mindenről pontosan értesüljön.

Amikor a szultán elvonult, a parasztok mozgolódni kezdtek a nemesek ellen, mondván: „miattatok veszett el az ország.” Tűzzel-vassal akartak ellenük menni, elkezdtek rongálni az utakat és igen sok kárt tettek. A gróf úr látta, hogy ha a lángot hagyja elharapózni, annak hatalmas tűzvész lesz a vége, és gyengéd szigorral, az emberek lecsillapítása és az ország biztosítása iránti őszinte szándékkal közbelépett. A nemesek látták, milyen nagylelkű tetteket visz véghez a gróf úr az ő javukra és az egész ország visszaszerzésére, ezért néhány megyéből küldöttek gyűltek össze és ugyanolyan módon teljhatalmú urukká tették – felemelték és elfogadták –, mint korábban a szlavóniaiak. Tág hatáskörrel és nagy hatalommal felruházott követeket küldött hozzá a többi Dunán inneni megye is – szám szerint tizenkettő –, s arra kérték, hogy őket is vegye védelmébe és oltalmába, ahogy Szlavóniában, Pozsegában, Baranyában, Somogyban és Zalában tette, vagyis a Magyar Királyság nagy részében. Az úr erre mindenfelé elküldte megbízottait, hogy hasonló módon állapodjanak meg a nevében a többi tartománnyal, azaz megyével. Végül a gróf úr vissza fog térni a Felséges királynéhoz, akihez szlavóniai követként küldték a zágrábi püspökkel együtt, majd nyomban újra ezekbe a tartományokba jön, ahol közben minden hadát hagyja, hogy a nemeseket és a parasztokat továbbra is békére kényszerítsék. Én itt Somogyon, Baranyában maradok patrónusom nevében, sok lovassal, hogy biztosítsam az országot érkezéséig.

Nagyságod biztosra veheti, hogy ezek a népek akkora becsben tartják a gróf urat, s annyira hűségesek hozzá, hogy ha akarja, egyetlen intésére fegyvert ragadnak bárki ellen. Úgy hiszem, ez Isten akarata. Míg a gróf úr ezekkel a népekkel tárgyalt, az erdélyi vajda kétszáz lovast küldött Budára, vagyis a várba, amit nem égettek fel, de üresen állt. Azt mondják, talán övé lesz a királyság, de a nép és a nemesség erről hallani se akar, mert őt okolják az ország elvesztéséért, mivel nem jött időben a király segítségére, pedig könnyen megtehetette volna. Talán mások is pályáznak a királyságra, s lehet, hogy nagy keresztény vérontás készül; én bizony azt gondolom, ez nem lesz csekély dolog. Nagy bűn lenne hagyni, hogy ez bekövetkezzen, ha egyszer el lehet kerülni; mert nagyságod biztosra veheti, hogy a magyarok sosem fogadnának el uruknak egy külföldit, s azt hiszem, hogy csak Isten fordíthatná el a szívüket a gróf úrtól, hisz annyit fáradozott értük a saját költségén. Én nem hiszem, hogy a vajda bármit tehetne és használhatna az országnak, mert már mindenütt tudják a népek és az urak, hogy nincs tapasztalata seregek vezetéséhez és haditettekhez, márpedig ez a két dolog fontosabb a mostani nehéz időkben a királyság számára, mint az ember saját élete.

Vannak híreink Itáliából a nagy háborúról, de nem tudunk semmi biztosat, csak szóbeszédet. Ezért szívemből kérem uraságodat, hogy emberségesen és kegyesen érte-

sítsen engem, ha valami megbízható híre van az itáliai dolgokról. Ígérem, hogy mindig is szolgálja és odaadó barátja maradok mindenben. Ahogy korábban említettem, minden itteni újdonságról hírt fogok adni nagyságodnak. Ha nagyságod híreket küld nekem, a levelet Somogyvár tartományába küldheti, Kristóf gróf úr helytartóinak. Mint mondtam, én itt maradok, hogy rendben tartsam ezeket a megyéket, amíg kegyelmes uram és patrónusom visszatér. Ez minden. Nagyságodnak szüntelenül állok szolgálataira mint szívélyes barátja. Ha nagyságod írni kíván, adassa a levelet Buccariba,⁸ a várnagy kezébe.

Az ütközetben meghalt urak:

a királyi Felség⁹
 az esztergomi érsek¹⁰
 a kalocsai érsek¹¹
 a váradi püspök¹²
 a pécsi püspök¹³
 a győri püspök¹⁴
 a csanádi püspök¹⁵
 Szepesi György,¹⁶ az erdélyi vajda testvére.
 Drágffy János
 Pálóczy Antal
 Perényi Gábor
 Széchy Tamás hadvezér¹⁷
 Paksy János
 Várday Imre
 Várday Mihály¹⁸
 Majthényi János és testvére¹⁹
 Korlátkövy Péter²⁰
 Fekete Mihály²¹
 Sárkány Ambrus
 Aczél István
 Mihály conservátor
 Vas László
 Trepka András
 Országh Ferenc²²
 Hampó Ferenc
 Batthyány János
 Hispanus Károly²³
 Nagy Antal²⁴
 Józsa Miklós²⁵
 Szecey Sebestyén²⁶
 Posar Benedek²⁷
 Józsa Miklós²⁸
 Zagai István²⁹

Paksy Ferenc.³⁰

És még sokan mások, akikről még nem tudni, hogy fogságba kerültek-e vagy meghaltak.

Erdősi Péter fordítása

Mohács, 2006, 111–116.

- 1 Hieronymo de Zara/Jeronimo Zadrarin/Zárai Jeromos (†1541) diplomata, fiumei várkapitány és Frangepán Kristóf helytartója.
- 2 Újlak.
- 3 A következő két mondat Domokos György újrafordítása.
- 4 Erdődi Simon.
- 5 A budai palota előudvarában három életnagyságú, vagy annál is nagyobb bronzszobor állt: Herkules, a két kapuőrző vitéz. A Mátyás-szárny homlokzatát díszítő három Hunyadi-szoborról (János, Mátyás és László) nem tudjuk, hogy miből készültek. Antonio Bonfini szerint: „A belső udvarban, szemközt a magasban három fegyveres szobra tűnik a belépő szemébe. Középen áll a sisakos Mátyás, elgondolkodva támaszkodik lándzsájára és pajzsára; jobbról az apja, balról a bús László. [...] E palota bejáratánál az előlő, sokkal szélesebb udvarban kétfelől egy-egy meztelen bronzszobor pajzzsal, bárdal, karddal fenyeget, a talapzaton körben domborművű diadaljelvények.” *Kulcsár Péter fordítása*. Emellett ismert volt még korabeli forrásból a belső udvarban lévő kút Pallasz Athéné sisakos alakja. Az 1526-ban elhurcolt szobrok közül néhányat – talán Herkulest és a két vitézt – Ibrahim pasa állíttatta fel más antik emlékek közé a konstantinápolyi *At-mejdanin*, vagyis a bizánci eredetű Hippodromban. A későbbi írott és képi forrásokban Herkules mellé – téves azonosításként – Diána és Apolló társult. A kegyvesztett Ibrahim kivégzése után néhány évvel, 1536-ban pusztították el a szobrokat. Lásd még Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén, Nicolò Doglioni, Ciro Spontone, Alberto Lazzari, Martin Zeiller és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
- 6 A szövegben „Pacos” szerepel, de a Pilisben Marótról tudjuk, hogy a parasztok ellenálltak.
- 7 Talán Giovanni Antonio Dandolo velencei patrícius.
- 8 Ma: Bakar, az Adriai-tenger partján fekvő kikötőváros Horvátországban. Régi magyar nevén Szádrév.
- 9 II. Lajos.
- 10 Szalkai László.
- 11 Tomori Pál.
- 12 Perényi Ferenc.
- 13 Csulai Móré Fülöp.
- 14 Paksi Balázs.
- 15 Csaholyi Ferenc. A szövegben „zomadiensis” szerepel.
- 16 Szapolyai György.
- 17 A szövegben „dux” szerepel.
- 18 Várdai Mihály bodrogi ispán (1519–1526). Túlélte a csatát.
- 19 Majtényi Bertalan fogságba esett, később kiváltották.
- 20 A szövegben „Corlazi” szerepel.
- 21 A szövegben „Fechetri” szerepel. Fogságba esett, később kiváltották.
- 22 A szövegben „Orsian” szerepel.
- 23 Carolus Hispanus, feltehetően Mária királyné egyik spanyol származású udvaronca.
- 24 Nagy Antal (†1526) étékfogó.
- 25 Sávolyi Józsa Miklós 1522-ben veszprémi adószedő. Lásd C. Tóth Norbert, *A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése*, In: *Pénz, posztó, piac: Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. Weisz Boglárka, Budapest, MTA BTK TTI, 2016 (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések), 96, 130.
- 26 A szövegben „Sebastianus Secy” szerepel.
- 27 A szövegben „Benedictus Posar” szerepel.
- 28 A forrásban kétszer szerepel.
- 29 A szövegben „Stephanus Zagai” szerepel.
- 30 A szövegben „Franciscus Tacossi” szerepel.

Thomas Wolsey kancellár levele VIII. Henrik angol királynak
Westminster, 1526. október 23. *(részlet)*¹

A magyarországi eseményekről is híreket kaptam, megerősítve a török győzelmét a csatában; többeket tüzéségi erővel, minden más fegyvernemmel, vagy janicsárokkal győztek le [...]. Miután a király testét megtalálták, [...] a legünnepélyesebben nyugalomra helyezték [...]. Egy úr,² az Erdélynek nevezett ország birtokosa, akit királynak koronáztak, és aki Budán, az ország legfőbb városában tartózkodik: a mondott királyságból közel összesen negyvenezer lovas és majdnem ugyanannyi gyalogost gyűjtött össze; nagy elszántsággal arra, hogy kockára tegye az életüket. Mivel az egész ország naponta kardot ránt az ellenségre, [Szapolyai] ezt az ország megmaradása, és a törökök kiűzése érdekében teszi. Bízhatunk benne, hogy a keresztény fejedelmek most segítő kezet nyújtanak, a mondott ország talán, Isten adja, megmaradhat és felszabadulhat, ami Felségednek bizonyosan jó hírül szolgál, és tudom jól, hogy Önnek nagy öröme lesz.

*Bakonyi Zsuzsanna fordítása*³

1 A levél éppen a fontos részeknél szakadt és nedves.

2 Szapolyai János.

3 A fordítás alapjául szolgáló kézirat jelzete: The National Archives, Kew, Surrey, United Kingdom, Public Record Office, State Papers 1/39. f. 214r.

Andrea Panbon¹ jelentése Giovanni Morónak
Bécs, 1526. november 2. *(részlet)*

Felséges Uram! Bastiannal, uraságtok egyik küldöncével küldöm ezt a nekem kiadott parancs szerint. Elmondom tehát, hogy miután a török had Nándorfehérvár irányába kivonult, a vajda² Buda felé indult nagyszámú lovassal, és kihirdettette, hogy a királyság minden alattvalója térjen haza, ezért napról napra térnek haza a saját házaikba. Már tizenöt nappal ezelőtt³ megtalálták a magyar király holttestét a vízben, akit a barátai öltek meg, és Székesfehérvárott temették el. Szent Márton napján országgyűlést tartanak Pesten, ahol az életben maradt báróknak meg kell jelenniük. Néhányan azt mondják, hogy a vajda megegyezett a török szultánnal, mások szerint el fogja venni Magyarország királynéját,⁴ de akárhogy is lesz, a magyarok hallani sem akarnak a németekről,⁵ inkább a török, ahogy nyíltan mondják. A felséges⁶ emberei Pozsony felé vannak, de ahogy korábban mondták, kis létszámúak. A szabad tartományokból⁷ még nem érkezett segélyhad, csak ígérték.

Eddig nyolcvannégyezer rénes forintot szedtek be, amelyet ezüstben gyűjtöttek össze [...]. Még maradt némi ezüstmű Krajnában, de korábbi leveleimmel remélem, hogy meg tudom mondani az említett ezüst összes részletét és végösszegét, mert azokkal vagyok, akik az egészet intézik.

Úgy tartják, hogy a felséges fejedelem egyelőre semmilyen vállalkozásba nem kezd Magyarországon, hanem embereivel Csehországba megy, hogy birtokba vegye azt a

királyságot. Már kezdenek visszatérni a vazallusai, akik a fejedelem vállalkozására mentek, azt mondják, hogy ezek lovas várurak.

Ahogy ezek az urak mondják, a fejedelem leveleket kapott Spanyolországból, hogy el kell halasztania a Magyar Királyság dolgait, semmiképpen se sodorja veszélybe az embereit. Úgy tűnik, hogy így fog tenni.

Most nem mondok mást, csak ajánlom magam uraságtoknak.

Dalloul Zaynab és Szovák Márton fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 199; SANUDO, XLIII, cc. 223–224.

1 Andrea Panbon/Partiba velencei kém.

2 Szapolyai János.

3 1526. október 18.

4 Habsburg Mária.

5 Habsburg uralkodókról.

6 I. Ferdinánd.

7 Az osztrák főhercegnek alávetett területek: Krajna, Karintia, Tirol, Ausztria.

Szapolyai János levele Krzysztof Szydłowiecki¹ lengyel kancellárhoz
Székesfehérvár, 1526. november 11.

Miután pedig a meghatározott napra városunkba, Székesfehérvárra érkeztek, ahol a néhai felséges Lajos urunknak, a boldog emlékezetű elődünknek, Magyarország és Csehország stb. királyának minap az iszapból – a már kiszáradt örvényből, melybe vigyázatlanul beleesett – kiásott és a nagyobbik egyházban² igen nagy tisztelettel elhelyezett élettelen teste feküdt, úgy láttuk jónak, hogy mindenekelőtt az igen kiváló fejedelemnek kell megadnunk a végtisztességet. Iparkodtunk tehát eltemetni a felséges Lajos király úr földi maradványait, mivel a már régóta oszladozó tetemét nem lehetett tovább a föld színén tartani. Ófelsége iránti hűségünk, tiszteletünk és őszinte igaz jóakaratusunkból kifolyólag tehát Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe előtti pénteken³ Ófelsége földi maradványait – amint az a királyok testéhez illik –, ünnepélyes szertartással, méltó temetési pompával, nagyszámú ember jelenlétében ősei sírboltjában helyeztük el.

Szebelédi Zsolt fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 199.

1 Krzysztof Szydłowiecki (1467 körül–1532) mazóviai lengyel nemes és diplomata, udvari kincstartó (1507–1510), lengyel nagykancellár (1511–1515), majd krakkói vajda (1515–1527).

2 A székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilika.

3 1526. november 11.

Antonio Boemo¹ velencei kém jelentése
1526. november 12. (összefoglaló)

Antonio Boemo fedőnevű emberünk a múlt hó 8-án² Linzbe ment innen, hogy Contarini követnek³ levelet vigyen, de látván, hogy az a főherceggel együtt már elhagyta Bécset – ahonnan ő most visszatért –, letette a levelet követünk részére, és a Magyarországon lévő Pozsonyba távozott. Pozsonyból Győrbe, Győrből Budára, majd Székesfehérvárra ment, hogy aprólékosan megtudakolja, miként történt valójában a magyar király és a török szultán a háborúja, és mindent jelenthessen Felségeteknek.⁴ Elmondása szerint a háború a következőképp ment végbe. Amikor a török szultán átkelt a Dráván, sokak szerint körülbelül kétszázezer embere volt, bár egyesek azt mondták, hogy legfeljebb százötvenezer lehetett, ha beleszámítjuk a hadsereg kíséretét is, ami harminc fustát⁵ jelentett, továbbá sok brigantint,⁶ és hosszú meg hídépítésre alkalmas hajókat, amelyekből mindösszesen kétezernél is több volt. Ezek mindig a sereggel együtt haladtak. A magyar király körülbelül huszonhétezer emberrel vonult fel, és három napon át folyamatos csatározásokkal nagy pusztítást vitt végbe a törökök soraiban. Ezen a magyarok felbátorodtak és a negyedik nap reggelén kijelentették, hogy szabályos rohamot kell intézni a szultán táborára ellen. A király azonban még nem akarta megvívni az ütközetet, mert kevés embere volt a hatalmas sereggel szemben, s inkább lépésről lépésre hátrált volna Buda felé, mialatt megérkezik a pozsonyi táborban összegyűlt tízezer cseh és a csekély távolságra lévő négyezer lengyel. Erre a nemesek kiabálni kezdtek, hogy nem várnak több külső segítségre, mert ők épp elegenden vannak. Ez fősvénységükkel magyarázható: a hónap végén jártak, és nem akarták kifizetni a szeptemberi zsoldot a seregnek. A király azt felelte nekik, hogy segítség – különösen a csehek segítsége – nélkül semmiképp nem szabad elkezdni az ütközetet, mert nagyon veszélyes lenne. A nemesek azonban tiltakoztak, mondván, hogy ha Őfelsége nem hajlandó aznap megvívni a csatát, akkor ők mind ellene fordulnak. Így aznap, augusztus 29-én déltájban megrohamozták a török táborát. A mohácsi mezőn küzdöttek meg a törökökkel. Elöl voltak a könnyűlovasok, mögöttük a gyalogosok, majd a fegyveresek.⁷ A magyarok sok törököt megöltek, s közben egyre előrébb nyomultak. A törökök valójában csak hátráltak, hogy végül tüzéségük, a mintegy nyolcszáz ágyúszekér⁸ elé vezessék őket. A török tábor a tüzéség mögött volt, egymással összeláncolt, szinte kőfalat alkotó tevék mögé zárkózott. Az ágyúk nagyon magasán hordtak, ezért kevés kárt tettek az emberekben.⁹ A magyar könnyűlovasok mégis futásnak eredtek, látván, hogy a lövések nem sokkal a fejük fölött, sűrű egymásutánban húznak el, hogy egy-egy embert el is találjanak közülük, és akkora füst támad, hogy alig látják, ki kicsoda. A törökök előre nyomultak nagy csapataikkal, hogy elérjék a magyar sereget, és nagyot harcoltak. Mikor a magyarok nehézlovasai és gyalogosaik egy része meglátta, mennyire elbántak velük a törökök, s hogy parancsnokaik, főpapjaik és uraik közül sokan meghaltak, és nem tudnak ellenállni egy ekkora sokaságnak, mely egyre csak özönlik feléjük, menekülni kezdtek. Csak kevés gyalogos maradt, mintegy négy-ötezer cseh, akit a Szentatya nevében fogadtak fel és fizettek, és néhány egyéb katona is, akik tovább küzdöttek és mind meghaltak. A király néhány főpappal és úrral szintén menekülésre fogta, mikor

látta, hogy már mindenki elmenekült. Egy Báta nevű helyre érve a király át akart gázolni egy mocsáron, Czettritz¹⁰ nevű kamarásának példáját követve, de mivel túl nehéz fegyverzetben ült egy páncélozott lovon, Trepka udvarmesterrel és másokkal együtt a mocsárba süllyedt és ott lelte halálát.

A királyné a vereség hallatára egy éjjel titokban elmenekült Pozsonyból. Holmiját egy dunai hajóra rakatta, de ezt Esztergom környékén kifosztotta az esztergomi várnagy.¹¹ Brodarics István doktor, magyar főkancellár elmondása szerint a csatában nyolcezer magyar halt meg, és a következő főpapok és bárók: az esztergomi érsek, a kalocsai érsek, aki szerzetes volt, a váradi püspök, Móré Fülöp pécsi püspök úr, aki fegyverzetében fulladt meg, a győri püspök,¹² a csanádi püspök.¹³ A főurak közül: Szapolyai György gróf, a vajda testvére, Sárkány Ambrus úr, Drágffy János úr, Tarczay¹⁴ Pálóczi¹⁵, Podmaniczky,¹⁶ Homonnay,¹⁷ Perényi Gábor, Paksy János, Korláti Péter¹⁸ udvarmester, Pogány Zsigmond,¹⁹ Széchy Tamás, Bánffy Zsigmond, Pekry Miklós²⁰ és János, Fekete Mihály²¹ királyi lovászmester. A nemesek közül valóban nagyon sokan meghaltak. A török halottak számát nem tudni, de igen sokan voltak. A törökök tovább küzdöttek a győzelemért, és ahová csak eljutottak, mindenkit kardélre hánytak és gyújtogattak. Rátámadtak Pécsre, ahol elég sok ember maradt, mindenkit lekasabol-tak és az egész várost felégették. Székesfehérvárat is megtámadták, de a bent lévő magyarok nem akarták megadni magukat. A törökök így csak a külvárosokat gyújtották fel, és továbbmentek Budára. Szeptember 9-én behatoltak, az egész várost felgyújtották és lerombolták, kivéve a falakat és azokat a körülkerített házakat, amelyeket nem tud-tak felgyújtani. A várat épségben hagyták, de minden ott lévő bronzszobrot²² elvittek. A szóbeszéddel ellentétben nem öltek meg minden Budán lévő embert. Antonio egy rokona elvitt a várból egy, az ország birtokában lévő unikornis szarvat a ruhájába rejtve, de túl hosszú volt és kilógott alóla; meglátták a törökök, és elvették tőle. Felégették Remete Szent Pál monostorát,²³ de a nyéki palotát²⁴ nem. Ezután Budánál hidakat ver-tek a Dunán, átment rajtuk szinte az egész sereg, de közben a hidak leszakadtak, így rengeteg török vízbe fullt. Akik átkeltek, felgyújtották Pestet, és a Duna mentén, mintegy harminc mérföld széles sávban továbbhaladva gyújtogattak és pusztítottak Szeged felé menet, ami Belgrádtól úgy félútra esik. Így vonultak hazafelé. A Dunán innen né-hány törököt küldtek portyázni egészen Esztergomig. Ez teljesen elhagyott volt egész a várig, és a parasztok, akik a várba menekültek, erősen védték, és semmiképp sem adták volna meg magukat. A törökök felégették a föld egy részét, gyújtogatva és az embereket kardélre hányva messze tovább mentek, míg Győrtől harminc mérföldnyire nem jutot-tak. Elvégezvén mindezt, a török szultán visszatért Konstantinápolyba, magával vitt körülbelül nyolcezer jelentékeny foglyot, számtalan gyermeket, valamint kétezer-öttszáz zsidót Budáról, Esztergomból és más helyekről,²⁵ s akkora hadizsákmányt, hogy az egész sereg roskadozott alatta. Hátrahagyott mintegy ötvenezer törököt részint Péterváradon, részint a Belgrád felé vezető úton.²⁶ Antonio azt is állítja, hogy apja végig Budán volt, de nem látta a szultánt, viszont Ibrahim pasát igen, s hogy már nincsenek törökök az országban, a magyarok pedig visszatérnek lakhelyeikre. Ha az ember Ma-gyarországon jár, mást se lát a földeken, mint elhullott lovakat és tevéket. Mindössze három törököt találtak, akik eltévedtek egy erdőben; ezeket elfogták és Pozsonyba vit-

ték. Még a királyné is a magyar kézen lévő Pozsonyban van. Odabent van a nádor, Thurzó és a várban Bornemissza. A királyné elküldte kamarását, Cettritset, hogy keresse meg a királyt azon a helyen, ahol elsüllyedt a mocsárban. A vízben találta meg, még a fegyverzete is ott volt mellette, amit valaki leszedett róla. Egy kis gyűrűt is talált, amit a királynő ajándékozott urának. A bőrt lenyúzva húzta le ujjáról a gyűrűt; levágott szakállát egy kendőbe tette és megmutatta a királynénak. A király testén nem talált sebet. A holttestet egy kátránnyal bevont ládába tették és Székesfehérvárra vitték. Antonio ott látta, a templom közepén.²⁷ Azt is jelenti, hogy amikor október 27-én elindult Budáról, az erdélyi vajda nevében megérkezett a kapitánya kétszáz lovassal. Antoniónak azt mondták, hogy a vajda nagy kincssel várta Budán azt a napot. E hó 5-én Székesfehérváron országgyűlést kellett tartania, minden magyarországi főurat összehívott, és nála volt az ország koronája. Királlyá akarta koronáztatni magát, s az országlakosok nagy kíséretet adtak neki. Vele volt a két román vajdaság²⁸ vajdája is, a havasalföldi és a moldvai. Nem igaz, hogy a törökök megütköztek a vajdával, sőt feltehető, hogy mind ő, mind a két román vajda összejátszik a törökkel: ugyanis a havasalföldi vajda mint a szultán adófizetője szívességet tesz neki, másrészt a vajda nagyon rossz néven vette, hogy egyes szolgálói csatározást folytattak a törökök ellen, és néhányat meg is öltek közülük.

Ferdinánd főhercegről Antonio azt mondja, hogy minden ezüstöt elvitt a templomokból, a nagy harangokat is, és nem hagyott mást, mint templomokként egyetlen kelyhet. A tabernákulumokat és a küszöböket meg a konfraternitások avagy scuolák pénzét is elvitte. Egy Bruck²⁹ nevű helyen Szent György kézereklyéjét egy kar alakú ezüst tartóban őrizték. Ferdinánd kiszedette a plébánossal az ereklyét és átadatta vele az ezüstöt. A plébános ezt magának Nicolónak mondta el. A főherceg híreszteli, hogy azért gyűjt pénzt, mert a török ellen akar menni; adja Isten, hogy így is legyen. Ausztriában és más, általa uralt helyeken minden tíz férfiből kijelöl egyet, s azt az egyet a maradék kilenc fizeti. Ezeket az embereket a Pozsonytól öt mérföldre lévő Hainburgba küldi. Hirdeti, hogy a török ellen mennek; de azt mondják, inkább a magyarok ellen készül, hogy királlyá koronáztassa magát. Csehországból követek jöttek Bécsbe, hogy felajánlják Ferdinánd főhercegnek a cseh királyságot. Most országgyűlést kell tartania, aztán Csehországba akar menni. Lefogatta azokat az embereket, akik Carlo Contarini-től, a nagyságos követ úrtól hoztak neki levelet.

Arra a kérdésre, hogy vajon az említett Nicolò tud-e valamit az Itáliába jövő landsknechtekről, azt válaszolta, hogy Bécsben nem hallott róluk semmit a távozása napjáig, vagyis e hónap másodikáig. De nem is azon a részen toborozták és állították fel őket, hanem inkább az Innsbrucktól inneni részen, ez viszont nagyon messze van Bécstől, ezért ott nem is lehetne tudni róluk. Nicolò kéri Felségeket, adjanak megbízólevelet a nevére, hogy e szenátuson kívül más ne nevezhesse ki, és máskor is biztonságban és gyanú nélkül teheszen ilyen és ehhez hasonló jó szolgálatokat Felségeeknek, és alázatosan ajánlja magát jóindulatukba és kegyelmükbe.

Erdősi Péter fordítása

Mohács, 2006, 116–119.

- 1 Antonio Boemo cseh származású velencei kém, aki feltételezhetően Anton Vodička horažďovicei (Horažďovice/Horaschdowitz cseh város) polgár lehetett.
- 2 1526. október 8-án.
- 3 Carlo Contarini (1474–1528) velencei patrícius, diplomata, a Köztársaság követe Ferdinánd osztrák főherceg mellett (1524–1527).
- 4 *Serenità Vostra* a velencei köztársaság vezető testülete.
- 5 Arab eredetű, kicsi, gyorsjáratú evezős és vitorlás hajó, lőfegyverekkel felszerelve.
- 6 A szövegben „bregantini” szerepel, ami a fustánál is kisebb méretű vitorlával felszerelt evezős hajó.
- 7 A szövegben „homeni d’arme” (*uomini d’arme*) szerepel, jelentése nehézfegyverzetű lovasok.
- 8 A szövegben „carete” szerepel.
- 9 Itt az a legenda fogalmazódik meg, hogy a török ágyúesterek, akik többségükben keresztények voltak, a csata közben a törökök ellen fordultak volna. Lásd erre egy *New Zeytung* beszámolóját az I. részben, illetve Iovius, Jozsef ha-Kohén, Joachim Cureus és Joachim Camerarius krónikáját a II. részben.
- 10 A szövegben „Cetriza” szerepel.
- 11 Orbonász Endre.
- 12 Paksi Balázs.
- 13 Csaholyi Ferenc.
- 14 A szövegben „Tarchai” szerepel.
- 15 A szövegben „Polazchi” szerepel.
- 16 Podmanicki Mihály. A szövegben „Pol Nomicschi” szerepel.
- 17 Homonnay Drugeth János (†1526).
- 18 A szövegben „Petro Corlachi” szerepel.
- 19 A szövegben „Sigismondo Joagan” szerepel.
- 20 Ő állítólag később, 1532-ben esett el Perényi Péter mellett.
- 21 A szövegben „Fecti Mia” szerepel. Fogságba esett, később kivágtatták.
- 22 Lásd még Zárai Jeromos jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját, egy *New Zeyttungot* az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén, Nicolò Doglioni, Ciro Spontone, Alberto Lazzari, Martin Zeiller és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
- 23 A budaszentlőrinci pálos kolostor.
- 24 Elpusztult középkori vadászkastély a történelmi Nyék település mellett.
- 25 I. Szulejmán a túlnyomó részt magyar nyelven beszélő (főként budai és esztergomi) zsidókat erőszakkal hajóra rakatta. Többségüket Konstantinápolyban telepítette le, de kerültek a Balkán-félsziget más nagyobb városaiba is. Lásd HARASZTI György, *Pannóniától Magyarorszáig, A magyarországi zsidóság annotált kronológiája az előidőktől napjainkig*, I. Budapest, MTA BTK TTI, 2014 (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak), 250. Lásd még I. Szulejmán hadinaplóját, valamint egy *New Zeyttungot* az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Bartoš Písař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
- 26 I. Szulejmán Pétervárad, Újlak, Bánmonostor, Szávaszentdemeter, Atya, Cserög, Racsa, Barics, Rednek váraiban hagyott őriséget.
- 27 Domokos György fordításában: „Antonio látta, hogy ott temették el, a templom közepén.”
- 28 A szövegben „tutte due le Vallachie, videlicet Transalpina et Moldavia” szerepel
- 29 A szövegben „Pruch” szerepel, ami feltehetően Bruck and der Mur város Ausztriában. Ma is áll egy Szent Györgynek szentelt templom.

A spanyol Államtanács határozatai Granada, 1526. november

[1.] Császári Ófelsége¹ Isten segedelmével a lehető leggyorsabban hagyja el [Granadát],² mert a szükség úgy kívánja, hogy minél előbb elmenjen. A [tartózkodásra] megfelelő helyek Toledo és Valladolid, viszont jobb, ha Valladolidba megy, mert Toledóban túl drága az ellátás.

[2.] Utazása előtt értesítse a grandokat, a prelátust, az egyházat és a királyság városait a magyar király halálának és királysága elvesztésének keserű híreről és testvérei [Mária és Ferdinánd], azok birtokai és a többi szomszédos keresztény fejedelemség veszélyeztetettségéről. E célból küldjék el az infáns úr³ levelének másolatát.⁴

[3.] A prelátust, a papokat és a városi tanácsokat figyelmeztessék és kérjék, hogy tartsanak nagy odaadással áldozatokat, könyörgéseket, imádságokat és egyéb buzgóságokat.

Írjanak a főpapságnak és a rendek vezetőinek, hogy járjanak el az ügyben, hogy a városi képviselők, gyóntatópapok hirdessék a kereszténység veszélyeztetettségét, vegyék rá őket a segélynyújtásra. E célból a fent említett képviselők és emberek legyenek szentéletűek, és jó példával járjanak elől.

[4.] Császári Őfelsége legyen kegyes megsegíteni az infáns urat százezer dukáttal.

[5.] Császári Őfelsége rendelje el a [rendi gyűlést, a cortest] egybehívó levelek elkészítését, hogy egy adott napra, egy később kijelölendő helyre összehívják a papságot, a grandokat és egyéb jelentős lovagokat és egyházi személyeket, a katedrálisok, és az [egyházi] rendek főpapjait. A meghívottaknak egy emlékirat nyújtsanak át és kapják meg a [rendeket] összehívó levelet is.

[6.] A cortesben szavazattal rendelkező városok⁵ képviselőit szintén hívják meg. Egyes tanácsosok véleménye szerint a szavazati joggal rendelkező városok mellett szükséges a többi város meghívása is. De a többség úgy látta, hogy csak azokat hívják meg, amelyek felszólalhatnak a cortesben, a többieket csak értesítsék.

[7.] Másrészt [a tanácsosok] sürgetik, hogy Királyi Őfelsége egyezzen meg a francia uralkodóval,⁶ ha mégsem sikerül, bár mindenképpen szükségesnek találhatik, akkor az idő haladtával tegye meg, Isten akaratával megegyező módon, ahogy egy ilyen zavaros időszakban szükségesnek látszik.

Császári Őfelsége lelkesítse és biztassa az angol⁷ és a portugál⁸ királyokat és a többi keresztény uralkodót.

[8.] Hasonló módon kérvényezzék Császári Őfelségénél, hogy legyen kegyes elrendelni, hogy az Itáliában állomásozó katonaság és fegyverzet a lehető leggyorsabban menjen az infáns úr megsegítésére és a hit ellensége elleni védelemre. Mert hatalmas az a kár, ami a keresztények elleni háború folytatásából származik, legyen az jogos és legjogosabb, miközben a hit ellenségei betörnek, és már annyira előrehaladtak. És bár Császári Őfelsége lehetséges, hogy kárt szenved most, mégis nagy szolgálatot tesz ezáltal Istennek és a hit, illetve ősei régi birtokai védelmében. Ellenben ha ezeket nem teszi meg, nemcsak megakadályozza az infáns úr megsegítését, hanem véleményünk szerint megsemmisülhet az a keresztény erő is, amelyet a Török ellen kellene használni. Mind ezt Császári Őfelsége tettei iránti elfogultság nélkül mondják.

[9.] Mások kérik Császári Őfelségét, hogy nagy figyelemmel és óvatossággal rendelkezzen a Granadai Királyság partjainak védelméről és védje meg mindazt, amivel Császári Őfelsége Afrikában rendelkezik. Később kijelölik, hogy ehhez mi szükséges.

[10.] Tanácsolják, hogy Királyi Őfelsége legyen kegyes rendezni a házának, az udvarának, az asztalainak, és a ruháinak költségét, mert az ő példája elől jár az egész királyságban.

[11.] Szintén tanácsolják, hogy a katonák, a védők legyenek jól megfizetve és rendszeresen felügyeljék őket. Tartsanak nekik folyamatos hadgyakorlatokat és parancsolják meg, hogy ne sanyargassák a falvakat. Tegyenek arról is, hogy megfelelő mennyiség legyen belőlük, mert sokan mondják, hogy kevés található a királyságban. Úgyszintén legyen megfelelő mennyiségű [hadi]hajó és lovas a királyságban.

[12.] Ami a legfontosabb tárgyat illeti, miután Királyi Őfelsége meghallgatta a tanács véleményét és megparancsolta, hogy nyújtsák be egyéni véleményüket is, a tanácsosok azt válaszolják, hogy miután alaposan átnézték és megtárgyalták, kinyilvánítják, hogy az elsőként benyújtott véleményüket egyetértésben és összhangban adták át.

Korpás Zoltán fordítása

Mohács, 2006, 119–121.

- 1 A spanyol jogszokás V. Károly idején különbséget tett a király (*Vuestra Alteza*) és a császári/római királyi (*Majestad*) titulusok között. A forrásban az Alteza kifejezés alatt V. Károly kasztíliai királyi címére kell gondolnunk, míg a Majestad a császári megszólítást takarja. V. Károlyt követően a spanyol uralkodók – már csak a birodalom presztízse miatt is – továbbra is használták a Majestad megszólítást annak ellenére, hogy szigorú értelemben véve ez a cím kizárólag a keleti Habsburg császárokat illette volna meg.
- 2 V. Károly német-római császár 1526. március 10-én kelt egybe Izabella portugál hercegnővel, s itt töltötte „mézesheteit”.
- 3 V. Károly testvére, Ferdinánd osztrák főherceg ekkor még hivatalosan Kasztília és Aragónia trónörökösének számított.
- 4 Ferdinánd csak 1526. szeptember 22-én írta meg V. Károlynak a mohácsi vereségről szóló híreket, s ez a levél november 15-e táján jutott el Granadában tartózkodó bátyjához.
- 5 A kasztíliai rendi gyűlés szavazattal rendelkező tizennyolc városa 1526-ban: Burgos, Salamanca, Ávila, Toro, Zamora, Cuenca, Soria, Madrid, Toledo, Sevilla, Cordoba, Murcia, Guadalajara, Granada, Jaén, Valladolid, León, Segóvia. 1626-tól húszra emelkedett a számuk.
- 6 I. Ferenc francia király.
- 7 VIII. Henrik angol király.
- 8 III. János portugál király.

Andrea Navagero¹ követ beszámolója
Granada, 1526. november 16. *(részlet)*

Mely szerint a császár,² miután megtudta, hogy Magyarország elveszett és a király elesett, nagy fájdalmat érzett. [...] A kancellárja³ talált egy régi iratot, amely megjósolta, hogy Magyarországot és fél Németföldet el fogja foglalni a török, de aztán egy német vezér kiűzi, s ez nem más, mint a császár.

Domokos György fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 200.

- 1 Andrea Navagero velencei követ a császári udvarban.
- 2 V. Károly.
- 3 Mercurino Arborio Gattinara (1465–1530) V. Károly nagykancellárja és tanácsadója, bíboros (1529–1530).

Egy cseh úr levele a Santa Clara kolostor főnöknőjéhez
1526. november

Jézus Krisztus. Tiszteletreméltó, kegyes, anyám! Habár már korábban is sokat írtam tisztelendő anyámnak arról, amit akkoriban hallottam, hogy az isteni gondviselés rendelkezéséből kegyelmes urunk, Magyarország és Csehország királya keresztény seregével nemrég csatát vívott a hitetlen törökökkel, most új és részletesebb dolgok jutottak tudomásomra, valóban hiteles személyektől, akik maguk is részt vettek a csatában, és Isten kegyelméből és segítségével, valamint saját fáradozásuknak és munkájuknak köszönhetően kikeveredtek ama csatából stb. De ahogy tisztelendő anyám is azt írta nekem, a hírek ide-oda szállnak, az egyik ember ezt mondja, a másik azt: ugyanez történt nálunk is. Addig nem is akartam elhinni ezeket a dolgokat, míg végül szavahihető személyek, akik valóban jelen voltak, alaposan fel nem világosítottak, különösen pedig arról, hogyan és miként veszett oda legkegyelmesebb és legkeresztényibb urunk. Isten legyen irgalmas szegény lelkének, adjon neki és a többieknek is örök nyugalmat, és isteni ez biztos nem látvány, inkább: mennyei látásának örök boldogságát, ámen.

Tisztelendő kegyes anyámnak már a múltkor megírtam, hogy a törökök milyen nagy és szörnyű károkat okoztak a magyar keresztényeknek, amiért is legkegyelmesebb király urunk úgy gondolta, hogy ha személyesen száll hadba, akkor többen seregenek zászlaja alá, és ezért Csehországba is küldött segítségért és felmentő seregért. De mivel senki sem mert hadba vonulni azon okból, hogy nem bíztak a magyarokban, ezért kegyelmes király urunk még egyszer írt, különösen a Schlick uraságoknak, és másoknak, akikben igen megbízott. Őfelségének ezen felszólítására és hívására aztán néhány cseh uraság igen jól felfegyverkezve útra kelt, név szerint Albrecht Schlick úr, Johann von Wüzscherett úr, Albin Schlick úr, és Heinrich Kuttnawer úr;¹ valamennyi lovag hatalmas fegyverzettel, csapattal és társzekerekkel kelt útra Ausztriába, Bécs felé. Amikor Bécsbe érkeztek, Őfelsége ismét üzenetet küldött nekik, és azzal a panaszos kéréssel és óhajtással fordult az említett urakhoz, hogy ne téovázzanak, csatlakozzanak hozzá gyorsan, mert csatát kell vívnia a törökökkel. Amikor az uraknak felolvasták Őfelsége levelét, melyben a keresztényi király kéri őket, hogy jöjjenek Isten és a keresztény hit védelmére, azonnal továbbsiettek Bécsből. Albrecht úr, Johann úr, Albin úr és Heinrich Kuttnawer úr egy lengyel kocsi² ültek, amelyik olyan gyorsan tud haladni, amennyire csak magyar utakon lehet, és csak néhány puskát vittek magukkal, majd gyorsan a királyhoz siettek, s hatalmas gyalogos csapatukat és fegyvereiket Bécsben hagyták azzal, hogy jöjjenek utánuk. De a sok drága harci ménnel nem [volt] szabad túlságosan sietniük, a társzekerek is súlyosan meg vannak rakva, s azokkal sem lehet olyan gyorsan haladni. Az említett urak tehát már kilenc napja voltak a királynál, mielőtt megérkezett volna a poggyászuk. Azonban Stefan Schlick úr és egy bizonyos von Guttenstein úr³ már hetekkel korábban megérkezett a királyhoz, és már a sereggel voltak. Mivel a törökök minden nap feltűnően nagy károkat okoztak a gyújtogatással és a gyilkolással, két magyar püspök, aki a király seregében táborozott, azt akarta, hogy Őfelsége tegyen valamit ellenük. A püspökök a király elé járultak, az egyik egy gyermekfejjel, a másik egy gyermek karját hozván, felmutatták és azt mondták: „Tekintsd

ezt a kint és bajt!, Tudod és látod, hogy mi és népünk is napról-napra pusztulunk a tüztől és öldökléstől, hát ütközz meg a törökkel, és kergesd el, mert nem tűrhetjük tovább. Ha nem így teszel, kénytelenek leszünk meghódolni előtte.” A jámbor keresztény királyt, mivel könyörületes szívű volt, igen megindította népének nagy romlása, és a püspökök rábeszélésére a jámbor, erényes keresztény király hamarosan készen állt arra, hogy csatába bocsátkozzék Krisztus ellenségeivel. Tanácskozást tartott arról, mi módon menjen végbe a csata Végül hétfőn elhatározták, hogy hadba szállnak két nap múlva, szerdán – ez Keresztelő Szent János fővételének napja volt –, s mindenki a csatára készülődött, amelynek tehát két nap múlva kellett kezdődnie. A négy lovag, Albrecht és Albin Schlick urak, Johann úr és Heinrich Kuttner úr, igen nagy gondban voltak, mivel csatába kellett vonulniuk, de se lovuk, se páncéljuk, és semmi egyébük nem volt, ami a viadalhoz szükséges, mert mindent a társzekereken hagytak, és vitézeik sem voltak velük, mivel még azok is úton voltak. Követeket küldtek eléjük, és meghagyták nekik, hogy sietve jöjjenek éjjel-nappal, hogy megérkezzenek a csata idejére, de a nemesurak visszaküldték a követet azzal, hogy szekerekkel és harci ménekkel nem tudnak sietni. Így tehát a jámbor urak igen megijedtek, és ismét követet küldtek szolgálkái elé. Albrecht úr külön is írt Wolffrode nevű kapitányának, egy becsületes jámbor úrnak, hogy éjjel-nappal igyekezzen hozzá, hogy reggelre ideérjen, és a lovakat és embereket, akik nem tudják követni, hagyja ott. Azt kívánja, hogy legalább az egyik embere mellette legyen, mert reggel kezdődik a csata, és nagyon nyomorultul érzi magát, ha nincs mellette senki, akiben megbízhatna. A jó emberek tehát egész éjszaka, majd egész nap úton voltak, étlen és szomjan vonultak: mindent megtettek ezek a hűséges emberek, hogy uraikhoz érjenek, és el ne mulasszák a csatát. Aznap, amikor végre megérkeztek a táborba, már elkezdődött a csata, és már mindenki felöltötte a fegyverzetét, ugyanígy a törökök is felkészültek. Minden jámbor szívű ember elképzelheti, milyen bátran és merészen szálltak szembe a halállal a keresztény hitért és uraikért; tisztelendő anyám beláthatja, milyen fáradtak, éhesek és szomjasak voltak a lovaglástól, az éjjel-nappal tartó utazástól; tehát fáradtan és majdhogynem erőtlően értek a csatarend utolsó sorához. Teljesen kétségbeestek uraik miatt, hiszen tudták, hogy semmi sincs náluk, se páncéljuk, se jó lovaik, ezért megkérdezték, merre lehetnek uraik, hogy odamehessenek hozzájuk. Azt felelték nekik, hogy amazok egészen elől vannak. Így aztán Albrecht kapitány és a többi urak, akik a Schlick uraságokhoz tartoztak, átfurakodtak a tömegen – a magyarok szívesen előreengedték őket –, de mivel nem találták uraikat, s nem tudtak eljutni hozzájuk, azt gondolták, hogy amennyire lehet, előre mennek, mivel szívesen lennének uraiknál. Egészen a negyedik sorig jutottak, de onnan nem tudtak továbbmenni, mert a király a püspökökkel a harmadik sor közepén állt, és ott nem volt szabad átmenniük. De megkérdezték, hol van Albrecht Schlick úr és Albin úr, mondván, hogy legalább tudni szeretnék, jól vannak-e az uraik. De Albrecht úr, Stefan úr és Albin Schlick úr mindhárman a legelső sorban álltak, egymás mellett, erősen felfegyverkezve. Steffan úrnak ugyanis sok szolgálója és ruhája volt, és jól fel volt fegyverkezve. Albrecht úrnak és Albin úrnak egyetlen embere sem volt, nem volt se páncéljuk, se lovuk, és azt sem tudták, megjön-e a poggyászuk. De a mindenható Isten könyörületessége és szerencsájük mutatkozott meg abban, hogy nem volt raj-

tuk páncél, és nem voltak nehéz harci ménjeik sem, különben nem tudtak volna elmenekülni, s nem tudtak volna átkelni a vízen fegyverrel és nehéz vértzetben.

De tisztelendő kegyes anyám is beláthatja, hogy milyen óvatlanság volt a fiatal keresztény királyt és a legjobb embereket annyira előre állítani. A cseh urakat a legelső sorba küldték, pedig én jobbnak tartottam volna, ha a németeket és a cseheket főembernek teszik meg, mert ha ők irányították volna a csatát, nem ért volna ilyen véget. Ők bizonyára vagy: minden bizonnyal nem engedték volna Ófelségének, hogy ennyire előre menjen, de hát a magyarok voltak a főemberek; lássa [tisztelendő anyám], milyen bátran áldozta fel életét az ifjú, jámbor király a keresztény hitért. Tehát a törökök megtámadták a királyt, mire királyunk is megtámadta őket, középük lövetett, és sok törököt lelőttek, így amazok elmenekültek. A törökök három seregben álltak, mindegyik kimondhatatlanul hatalmas volt. Királyunk az első kettőt megfutamította, s fegyvereseivel utánuk nyomulva nagy károkat okozott bennük, és sok menekülő törököt levágott. De a gaz törökök menekülésükkel maguk után csalták a gyalogság csapatait, és mivel a keresztények hátrahagyták az ágyúikat, a menekülő törökök éppen saját ágyúik elé csalták őket. Itt aztán a törökök először is felsorakoztatták ágyúikat, amelyek olyan irgalmatlanul hatalmasak voltak, hogy a legfőbb ágyújuk legalább ötszáz-hatszáz [fontot]⁴ nyomott, számos puskájuk is volt. Ezekkel az ágyúkkal aztán a király seregébe lőttek. Micsoda zűrzavar támadt, itt egy fej repült, ott egy kar, amott egy kettétépett ló! Akkora károkat okoztak, hogy a [keresztényeknek] menekülniük kellett. Egy mélyedésbe értek, ahol jó egy órát maradtak, de a törökök állandóan lőttek, ezért nem tudtak előjönni. Ekkor egy tisztas öregember lépett a királyhoz, és azt mondta: „Legkeresztényibb király, vonulj újra a törökök ellen, úgyis meg kell halnod, ezért cselekedj becsületesen, és ne félj!” Aztán odahívta a többieket, és így szólt hozzájuk: „Keresztény grófok, nemesek, lovagok, lássátok ifjú királyotokat, milyen lovaghoz méltón és bátran viselkedik, lássátok jámbor királyotokat, és tegyetek úgy, mint ő!” Így az ifjú király ismét lándzsát ragadott, ugyanígy a többiek is, és a gaz töröknek rontottak. Ám azok ismét nagy ágyútűzzel fogadták őket, és megint hatalmas károkat okoztak nekik, úgy-hogy a királynak és embereinek megint menekülniük kellett. Akkor Pál úr⁵ jött oda, de azt mondták neki „Vigyázz magadra, Pál!” Ő volt a gyalogosok vezére, és így szólt a királyhoz: „Nemes és keresztény király, ha most egy magas hegyen állnál, akkor sem tudnál végigtekinteni ellenséged sorain, de légy bátor, és ne félj! Nem azért mondom ezt néked, hogy elkeserítselek, hanem hogy tudósítsalak. Vigyázz magadra! Isten kezében van, ami ezután történik, de te menekülj innen.” Tehát a jámbor király harmadszor is kivonult a törökök ellen, hogy megütközzék velük, de a galád és ravasz törökök ellenálltak, és a gyalogosok felé vonultak, hogy ne találkozzanak a jól páncélozott lovagokkal. Így a törökök a gyalogosokkal ütköztek meg, akinek az élén először is mintegy száz szerzetes harcolt, akik különböző kolostorokból jöttek. Olyan lovagi módra harcoltak, olyan becsületesen védekeztek, hogy a törököknek sok kárt okoztak, sokat megöltek közülük, és saját zászlójuk is volt. De a végén mind meghaltak, mert nem volt rajtuk páncél. Csodát műveltek, és az a nemesúr, aki ezeket a dolgokat elmesélte nekem, azt mondta, élete végéig dicsérettel tekint az egyház embereire, és kalapot emel, ha meglát egy szerzetest. A keresztények és a törökök hevesen csatáztak és pusztították

egymást, a jámbor király pedig azt gondolta, hogy a lovagokkal, akiket nagy tömegben hívott maga mellé, segítségére siet a gyalogságnak, és a mezőre rohantak; de aztán látta, hogy kegyetlenül pusztítják a népet, és amit a parancsnok⁶ mondott, az mind igaz. Mint amikor egy erős kerítést ledönt az ember, olyan recsegés-ropogás hangzott mindenfelől. Úgy vágták az embereket, mintha nagy ökörcsorda lenne. Egyre csak kiáltás és jajveszékelés hallatszott, a magyarok szokásuk szerint „Jézus! Jézus!” kiáltással [harcoltak]. Mikor a páncélos lovagok megérkeztek, a törökök még egy pár puskalövést adtak le rájuk: egyenesen a király emberei közé lőttek, amivel nagy károkat okoztak. Akkor a gyalogság hátsó soraiban menekülni kezdtek a magyarok, és a király semmit sem tehetett az ágyúk ellen, nem volt több remény. Akkor a király seregének zászlósa megragadta a lobogót és megfordította. Ez volt a jel mindenkinek a menekülésre. Hatalmas tumultus keletkezett, mert mindenki csak arra gondolt, hogyan jusson ki onnan. Erre a törökök üldözni kezdték őket, és mindenkit levágtak. Egyetlen gyalogos sem menekült meg, senki, akinek nem volt lova. Albrecht úr kapitánya elmondta, hogy soha életében nem látott ekkora nyomorúságot és ilyen sok levágott fejet. Hús halottból egynek sem volt feje, mert a törökök még annak is levágták a fejét, aki már meghalt. Ilyen kegyetlen népség ez. Mások is mondták nekem, akik alig tudtak elmenekülni, hogy egy mély árok húzódott keresztben, tele vízzel, és mellette a mély mocsár. Ó, milyen sok keresztény lelte halálát abban az árokban! Sokan a mocsárban süllyedtek el, egyik a másik után esett bele. Az árok helyenként annyira megtelt emberekkel és lovakkal, mintha hidat építettek volna rajta. A kegyetlen törökök olyan hevesen üldözték és szorították bele őket a vízbe és az árokba, teljesen bekerítve a keresztényeket, hogy azoknak, akik Isten segítségével megmenekültek, a törökökön kellett keresztülvágniuk magukat. Egy nemesembert drága ruhákba öltöztettek és szép lóra ültették, amelyre aranytakarót, csinos tollforgót tettek, és gazdagon feldíszítették. Úgy tűnt, mintha ez az ember lenne a király. Az igazi király azonban mellette lovagolt, mintha a szolgálója lenne. Ezt azért csinálták, hogy a törökök ne ismerjék fel a valódi királyt, és az el tudjon menekülni. De amikor aztán menekülni kezdett, a szegény álkirályról letépték az aranykendőt, és letépték a tollforgót is. Szegény fickó mindezt hűségéből cselekedte. Nem tudni, mi lett vele. De a valódi király is valamilyen víz felé került, mint hallom, a Duna egyik mellékága felé. A víz nagyon megáradt, s amikor át akart ugratni rajta a lovával, leesett és megfulladt. Szerencsétlen keresztény király nem látta többé e világot. Ezt az asztalnokmestere mondta el, aki a király előtt ugratott a vízbe, átúsztatott és várt reá, de hiába. Isten legyen hozzá irgalmas! A három Schlick is elszakadt egymástól menekülés közben, és egyik sem tudta, mi történt a másikkal, vajon él-e vagy meghalt. Kíséretükről sem tudtak semmit, ugyanis a többi cseh urakkal együtt ők is az élen álltak, az első sorban. De az egyiket mégiscsak látták, egy Guttenstein nevű fiatal urat, akit felettébb való szépsége és fiatalsága miatt csak „szép úr” néven emlegettek. Ez megsebesült, és a lova sem tudott mozdulni. Albin Schlick úr éppen arra ment, és a szegény sebesült odakiáltott neki: „Jaj, drága uram, könyörülj nyomorúságomon!” De Albin úr azt felelte: „Drága Uram, segítsen rajtad a mindenható Isten, mert én nem tudok.” Ugyanis a törökök már mögötte voltak és igen szorongatták, s ha megállt volna, ő is meghalt volna. Miközben Albin úr átrohant a halottak között a csa-

tamezőn, nyomában a törökökkel, látott egy nemesurat, Wolff Röder⁷ nevezetűt, akit Albrecht úr tett meg kapitánnyá. Albin úr felismerte és kétszer is odakiáltott neki, de a kapitány azt gondolta, hogy „kiabálj csak, úgysem állok meg”, és nem is állt meg. Akkor Albin úr harmadszor is rákiáltott: „Ó, kedves Wolff, állj meg!” Mivel keresztnévén szólította, a kapitány azt gondolta, ez biztosan Schlick egyik embere lesz. Megfordult és ráismert Albin Schlick úrra, mivel igen magas, huszonhárom-huszonnégy éves ember volt; megállt, és megvárta, amíg odaér. Albin urat és lovát is tetőtől-talpig vér borította, hogy alig lehetett ráismerni. A kapitány megkérdezte, „Jaj, megsebesültél, uram?” Mire azt válaszolta: „Nem tudom biztosan, nem érzek semmit.” A kapitány is csupa vér volt, így Albin úr kérdezte: „Megsebesültél?” Mire azt mondta: „Én nem, de a lovam tiszta seb.” Amíg egymást kérdezték, mintegy kétszáz török rohant rájuk, ezért menekülniük kellett. Elértek a vízhez, éppen oda, ahol a jámbor keresztény király meghalt. Albin úr be akart ugratni a vízbe, de a nemesúr kétszer is rákiáltott, hogy felfelé menjenek, de ő ezt nem hallotta. Akkor harmadszor is rákiáltott: „Uram, erre menjünk!” Végre meghallotta, és megfordult, és a kapitány után rohant, aki egy másik helyen ugrott a vízbe. Továbbmentek ugyanazon az úton, amelyen aznap a seregbe jöttek. Isten segítségével tehát átúsztattak, és addig menekültek, míg egy magaslatra értek. Ott megálltak, és a lovakat is hagyták pihenni. Visszanéztek és látták, hogy micsoda rettenetes sereggel jött a török, és a török szultán még csak ezután érkezik seregével. A csatában harcoló törökök csak az első két seregből kerültek ki, akik a szekértáboron kívül helyezkedtek el. De az igazi sereg olyan hatalmas volt, olyan sokan voltak, hogy nem is lehetett látni a végét. Olyan volt, mintha egy sűrű sötét erdőbe bámulnának, A törökök szinte még egyszer akkora mezőt foglaltak el, mint ahol a szerencsétlen csata zajlott. Akik ott voltak, mind azt mondják, hogy nem lehetett átlátni a török tábor, és ha minden török összekötözve feküdt volna, akkor se tudták volna egy nap alatt mindet ledöfni, olyan iszonyúan sokan voltak. Amíg megpihentek, rájuk esteledett, és iszonyú vihar jött. Rettenetesen dörgött, villámlott, és zuhogott az eső. Azt mondták, nem emlékeznek, hogy valaha életükben ekkora vihart láttak volna. Az ég teljesen elsötétedett. Az égi király tehát megmutatta a hatalmát, s az iszonyatos volt. Olyan hangosan dörgött, hogy azt hitték, a föld remeg alattuk. De aki csak megmenekült, azt mondta, hogy Isten háromféleképpen is segített rajtuk. Először isteni kegyelmével, másodszor, mert a törökök kapzsis voltak, s rögtön rávetették magukat a szekereken és ládáknak található zsákmányra, harmadszor, hogy leszállt az est, mert úgy gondolják, különben senki nem menekült volna meg.

Albin úr és Wolff Röder tehát tovább indult; ekkor Albin úr két katonája is utánuk rohant, egy cseh s egy másik. De a kapitány lova sebes volt, összeesett alatta és kimúlt. Az úton megláttak egy embert, aki fogott egy török lovat a csatában és elhozta. A kapitány így szólt hozzá: „Hallod-e megveszem a lovadat, megfizetem, amit kérsz.” De az ember nem adta. Akkor azt mondta neki: „Nem látod, hogy akkor itt kell maradnom? Ha nem akarod pénzért sem odaadni a lovat, akkor másképp veszem el, mert ma olyan időket élünk, amikor senki sem kíméli a másikat.” Erre az ember odaadta a lovat, csak-hogy most megint eggyel többen lettek. De mivel Albin úr nem akart kárt okozni szegény fickónak, felültette a ló farka felől és őt is magukkal vitték. Amikor már Pozsony

felé tartottak, pénzt adtak neki, így meglelt végül a fizetsége. A csata utáni első éjszakán a kegyetlen viharban lovagoltak. Utolérte őket egy lengyel úr tizenegy lovassal, s mivel jobban féltek a magyaroktól, mint a törököktől, megkérték, hogy tartson velük testvériesen. Ám az úr büszke lengyel volt. Nemet mondott, és megindult feléjük. Megijedtek, mert amazok többen voltak, s attól féltek, hogy agyonütik őket. Ekkor előbukkant mintegy kétszáz magyar, akik szintén menekültek. Mikor meglátta őket a lengyel úr, megint Albin úrhoz fordult, és kijelentette, hogy velük tart, így már tizenöten lettek. Mikor látták, hogy a magyarok feléjük tartanak, nagyon megijedtek, mert látták és tudták, miféle emberek. Így tehát együtt maradtak, és mivel olyan sötét volt, hogy egymást se látták, de amikor dörgött és villámlott, a villám fényénél legalább láthatták egymást. Most már úgy gondolták, megmenekültek a töröktől, és hallgatásba merültek a sötétség meg a fáradtság miatt. Akkor a magyarok tüzet gyújtottak, hogy megmelegedjenek. Ekkor Albin úr és az övéi egyedül maradtak, lefeküdtek egy kerítés tövében, és nagyon fáztak. Albin úr akkor így szólt: „Meg kell melegednem, mert meghalok a hidegtől.” Csak nadrág és ing volt rajtuk, és mellvért, és teljesen átáztak az esőben. Tehát Albin úr azt mondta: „át kell melegednem, kerül amibe kerül.” Odament a magyarokhoz, s hozott egy égő ágat tőlük. Két emberének megparancsolta, hogy darabolják fel a kerítést és gyújtsanak tüzet, és közben ő is gyújtóst hasogatott a kerítésből. Amikor tüzet raktak, szitkozódva odajött az egyik magyar. Talán valami ürügyet keresett [az összetűzésre]. Ezt a kapitány is észrevette, és kérte Albin urat, hogy menjenek tovább, mert nem lesz ez jó. Reggel tehát elmentek, de addig nem aludtak, mert azt hitték, a magyarok meglopják őket, s így aztán a magyarok sem aludtak. Nem tudták, hogyan hagyják ott a magyaroktól anélkül, hogy azok agyon ne ütnék őket. Szerencsájukra a portyázó törökök ide is eljutottak, és még hajnalban gyújtogatni kezdtek; azt a néhány ezer törököt, akik gyújtogatnak és rabolnak, portyázóknak nevezik. Amikor a magyarok ezt messziről meglátták, elsiettek, de előbb egyikük odament Albin úrhoz, és azt kérte tőle, hogy igazítaná meg a kengyelvasat. Amikor megfordult, kissé meglökte Albin urat, de a kapitány odanézett, és bólintott neki, hogy teljesítse a magyar kívánságát, mert attól tartott, megint ürügyet keresnek az összetűzésre. A magyarok tehát elmentek a portyázó törököktől való félelmükben, ők pedig megszabadultak a magyaroktól: Enni, inni, éjszakázni egy nemesúrhoz tértek be, akinek a mezőn volt a háza. Megkérték a magyart, hogy adjon nekik enni és inni a pénzükért, mert a kapitánynak van még egy aranya – valójában hetven aranya volt, amit bevarrt a ruhájába, különben a törökök mindet elvették volna tőle. De a magyar nemesúr nem akart semmit sem adni nekik. Akkor azt mondták, hogy ha pénzért nem ad nekik semmit, akkor majd elveszik ingyen; erre hozatott nekik erős és finom magyar bort, mivel már teljesen ki tikkadtak. De mihelyt hozott nekik egy meszely⁸ bort, azonnal ki is fizettette velük, mert ilyen bizalmatlan nép ez a magyar. Amikor reggel továbbálltak, a magyar is velük tartott, mert a törökök aznap odaértek, elvették mindenét és felégették a portáját. Amikor a lengyel meghallotta ezt, nagyon dühös lett, hogy a magyar nekik semmit sem akart adni, ezeknek viszont otthagyt mindent, és le akarta szúrni. De Albin úr és a kapitány visszafogták a lengyelt, és megmentették a magyart. Azután étlen-szomjan tovább vonultak, és valahol Székesfehérvárnál egy pusztára értek. Itt vagy százezer ember fe-

küdt a mezőn, többségében nők és gyerekek, meg ilyesféle nép, akik mind elmenekültek, egész helységeket hagytak pusztán a töröktől való félelmükben; talán azt hitték, hogy biztonságban lesznek ebben a szép városban, ahová a királyaikat temették. Nagy nyomorúságot láttak, mert ezek az emberek mind haldokoltak az éhségtől, húsuk és tejük volt elég, de kenyérük nem volt. Látták, hogy az emberek lefektették a földre a gyerekeket, és befedték földdel őket, mivel éhen haltak. De ők is legyengültek már az éhségtől. Akkor megállt egy szekér tele kenyérrel, s a kocsin volt a pék: rengeteg gyerek és asszony ment oda. Albin úr szolgálója odarohant, kardjára szúrt egy kenyeret, úgy vitte a többieknek. De az asszonyok úgy sírtak-ríttak a kenyér miatt, hogy Albin úrnak megesett rajtuk a szíve, és azt mondta társainak: „Nem bírom nézni ezt a nyomorúságot. Én nem eszem a kenyérből, hanem ti törjétek belőle egy-egy darabot magatoknak, a többit adjátok vissza nekem.” Tényleg csak egy darabot tört mindenki, hogy erőre kapjon, aztán a fél kenyeret odaadták Albin úrnak. Fogta a fél cipót, és visszavitte az asszonyoknak, szegény nők és gyerekek úgy hálálkodtak neki, mintha tőlük vásárolta volna. Bevonultak tehát Székesfehérvárra, és kérdezősködtek, hogy nincs-e itt egy Schlick nevű ember, aki a csatából jött. De akármilyen szorgalmasan kérdezősködtek, semmit nem tudtak meg. Akkor egy ifjú meghallotta, mit beszélnek, és megkérdezte, hogy a Schlickék után tudakozódnak-e. „Mert volt ott [a csatában] egy ember” – mondta, és leírta, milyen ruha volt rajta, és hogy nézett ki. Akkor rájöttek, hogy ez Albrecht úr volt, és tovább faggatták a fiút. Az elmondta, hogy négy törököt látott a kis Schlick után rohanni, de ő egyedül volt. Ekkor egy nemesurat hívott magához, aki Steffan Schlick katonája volt, a nemesúr oda is ment hozzá, szembefordultak a négy törökkel, egyet ledöfött, aki azonnal lefordult a lováról; akkor ért oda a nemesúr, és acélszekercéjével úgy fejbe vágta a másik törököt, hogy leesett a lóról és meghalt. Így két törököt megöltek, mire a másik kettő elmenekült, így ők is elmenekültek a csatából. A fiú ezeket mondta, és mivel nem nagyon akartak hinni neki, hozzátette: „Én is ott voltam, ez mind igaz, és ha nem akartok hinni nekem, akkor veletek maradok, míg meg nem találjátok őt.” Magukkal vitték a fiút, és Pozsonyba mentek, ahol Albrecht úrra vártak. Egy szolgálégnyt Stájerországba küldtek, hogy mindenfelé tudakozódjék, nem láttak-e egy Schlick nevű embert. Mikor királyunk szegény, szomorú királynéja megtudta, hogy a csatából jönnek, értük küldetett. Annak hallatán, hogy egy fiatal Schlickről van szó, azt mondta a királyné, hogy „ha egy kutyát hívnának így, akkor is kedvelnénk, szegény jó királyunk miatt”, és odanyújtotta kezét Albin úrnak és a kapitánynak, és mondta: „Hol hagyátok kedves, szeretett királyomat?” Összeesett és elalélt. Kísérete odaszaladt, repülősót és egyéb szereket kínáltak a királynénak. Erőre kapván egy órát beszélt velük, és kikérdezte őket, mit tudnak a király felől. Még aznap híre jött, hogy Albrecht úr közeleg, és amikor megjött, a nagy örömtől és sírástól nem tudtak beszélni egymással. A csata utáni tizenegyedik napon történt, hogy Pozsonyba ért. Igaz volt minden, amit a fiú mesélt a négy törökről, és hogy Albrecht úr és a nemesúr hogyan verekedte ki magát, igaz volt; de Albrecht úrnak még utána is nehéz dolga volt, mert fél mérföldre volt már a csatától, amikor lova összeesett és kidőlt alóla, mivel megsebesült. Úgy gondolta, ha ott marad, nem lesz biztonságban a töröktől. Aggódott a magyarok miatt is, és kérte a [vele tartó nemesurat], hogy maradjon mellette, de az

nem akart, mert félt, és ellovagolt. Albrecht úrnak nem volt lova, és teljesen egyedül maradt, így ledobta a páncélját, és gyalog ment tovább. Isten azonban úgy akarta, hogy a nemesúrnak is megdőglött a lova, és alig negyed mérfölddel arrébb mégis csatlakozott hozzá. Azután, mivel Albrecht úrnak volt egy igen szép aranygyűrűje, vett rajta egy kis lovacskát, és még tíz forintot is ráfizetett, holott a lovacska egy fabatkát sem ért. Azon lovagolt, azután gyalog ment, miközben a nemesúr lovagolt, így értek Budára. Ám onnan már mindenki Pozsonyba költözött a kancellárral. A királynő értük is elküldetett, és amikor elé léptek, panaszos hangon nekik is azt mondta: „Ó, hol hagyátok a királyomat, kedvesemet, vigaszomat?” És újra leroskadt, amikor pedig magához tért, sokáig beszélgetett velük. De a szomorú királynénak azt felelték: „Legkegyelmesebb asszonyunk, nagy hatalmú királynénk! Nekünk, szegény cseheknek nem adatott meg az a kegy, hogy királyunk mellett lehessünk. Oda mentünk, ahová Őfelsége parancsolta, elfogadtuk, amit Isten adott, s elhatároztuk, akár meg is halunk Őfelségéért.” A királyné tehát megkérte őket, hogy mivel kedves urának tanácsadói voltak, menjenek el bátyjához Bécsbe, és üzenetet küldött velük Ferdinánd hercegnek. Ekkor [Albrecht úr] felült egy lengyel szekérre, és csak egy vagy két embert vitt magával, hisz Bécs végtére is nincs messze Pozsonytól. És lássátok, Isten miként tett csodát: egy asszony által megmentette őt a haláltól. Mert találkozott egy asszonnyal, aki így szólt hozzá: „Kedves Uram, ne menj arra, mert ott elől lovasok várakoznak, akik megölnék, és mindenedet elveszik.” Albrecht úr megijedt, és csendben maradt; találkozott háromszáz gyalogosal, és megkérdezte, kik ők, és ki mellett állnak. Azt mondták, Ferdinánd herceg küldte őket Pozsonyba. Akkor megkérte őket, hogy kísérnék el egy negyedmérföldnyire. Megkérdezték, kicsoda, és amikor megtudták, hogy Schlicknek hívják, akkor azt mondták, hogy egy egész mérföldre elkísérik, és csatarendbe álltak. Erre az útonállók elfutottak; azt mondják, magyarok voltak. A katonáknak Albrecht úr adott nyolc magyar forintot, ami még a zsebében volt. A cseh urak sokat vesztek a csatában. A Schlick urak tizenhárom-tizennégyezer forintot vesztek. Istennek hála, hogy ők ketten legalább az életüket megmenthették. De a harmadik, Steffan Schlick életét veszette, Isten könyörölgjön szegény lelkének. Milyen szívfájdalommal csüggött rajta felesége! Nagyon kell majd rá ügyelni, nehogy elboruljon az elméje. Isten vigasztalja meg!

Amikor Albrecht úr elhagyta Bécset, a herceg főemberei tizenöt lovagot adtak mellé, akik visszakísérték Pozsonyba a királynéhoz. Elöl vonultak a lovagok, Albrecht úr szerencséjére kevéssel utánuk, mivel akadályoztatva volt a haladásban. Ugyanis bizonyos lovagok törtek rájuk, és megölték a herceg négy emberét. Ha Albrecht úr nem marad hátra, ki tudja, mi történt volna vele. A mindenható Isten tehát sokszor megmentette őt a haláltól útja során, és Isten kegyelméből szerencsésen és egészségben hazatért. Este megérkezett, de reggel máris útra keltek, és elhatározták, hogy gyalog mennek, és mezítláb elzarándokolnak Isten anyja, Szűz Mária tiszteletére Culmba.⁹ Van ott egy igen tetszetős templom, amely sok éve búcsújáróhely, és nagy csodák is történtek ott. Egy mérföldre fekszik Falkenautól.¹⁰ Ott igen szép misét rendeltek Isten és a Szűzanya tiszteletére, mivel nagy szükségükben Isten anyjához könyörögtek megmentésükért. Mindegyikük azt mondta, a mindenható Isten segített nekik könyörületességében, a Szűzanya közbenjárására, s nélkül lehetetlen lett volna [megmenekül-

niük]. Azután a török hatalmas sereggel Buda ellen vonult, és csatába bocsátkoztak húsz mérföldre Buda előtt. Budát és Pestet, ezeket a gyönyörű városokat teljesen felégették, és azt mondják, hogy azt a rengeteg embert a pusztán, akikről fentebb szóltam, azt a százezer embert ők gyilkolták le. Úgy vélik, legnagyobb részt csupa nő és gyerek volt, és csak kevés katona volt köztük. Mindet megölték és agyonütötték. A szép fiatalasszonyokat és szüzeket, akik tetszettek nekik, elvitték, meg a csinos fiúkat is, akik tizenkét-tizenhárom évesek voltak, elvitték Törökországba. Jaj, micsoda siralomvölgy! Sokkal jobb sorsuk van azoknak, akiket lekaszaboltak.

Így tehát kegyes tisztelendő anyám, tisztelendőséged tudja már, hogy Isten akaratából mi történt jámbor keresztény királyunkkal és népével. Minden jámbor keresztényen könyörüljön az Úr. Ó, a nemes keresztényi, királyi vér! A jámbor fiatal királyt feláldozták a mészárszéken. Mindenütt elárulták, eladták szerettei, mert bizonyos, hogy a törökök mindent már jó előre tudtak, mintha olvastak volna Őfelsége lelkében. A jámbor keresztény királynak mindössze húszezer jó embere volt, vagy kicsit kevesebb is, és az egész serege még nem is érkezett meg. De a jámbor fiatal királynak meg kellett ütköznie velük, mert a magyarok így akarták. Hétezer cseh vitéz is úton volt, hogy segítsenek a királynak, de úgy mondják, a magyarok nem akartak addig várni, míg megérkeznek. Igen megharagudtak ezért a magyarokra, hogy jámbor királyuknak és nekik is ilyen rosszat tettek. Azt mondják, Isten megbocsát nekünk, de nem hiszem, hogy bosszulatlan hagyja azt, hogy Velence néhány száz emberrel a törököket támogatta, akik igen nagy kárt okoztak a keresztényeknek. Hol hallotta Tisztelendő Anyám, hogy egy csatában a király és a legjobb, legelőkelőbb nemesek legelső sorba állnak, miként itt történt? Akik megmenekültek, azt mondják, csodálatos, hogy a fiatal király milyen bátor és lovagias volt, milyen lovagi módon beszélt, milyen kevésre becsülte saját testi épségét a keresztény hitért és a népéért vívott küzdelemben, hogyan csókolta meg a szent keresztet, miként szegezte előre lándzsáját az ellenség ellenében, és miként tört előre a török ágyúk ellen. Őfelsége két nappal a csata előtt azt mondta, hogy elutasította fővezére javaslatát, miszerint a sátrában várakozzék, mert inkább akar még két napig Magyarország királya lenni, mint hogy soha többé ne lehessen Magyarország királya. Azután azt mondta: „ha Isten segít, és megnyerjük a csatát, akkor vidáman térünk meg Máriához”; itt feleségére gondolt. Elég sokszor hallotta a jámbor király, hogy lehetetlen győznie a csatában, mégis kezes bárányként követte a magyarokat, mivel igen jó szíve volt, és mindenbe szívesen beleegyezett. Őfelségének ez lett a veszte. Azt mondják, szinte alázattal ült fel lovára rossz lánclingében; a többiek sokkal szebbnek tündek mellette. Remélem, már a mindenható király seregében van.

Egy dolgot azért meg kell vallanom Tisztelendő Anyámnak, hogy nekem is, és néha másoknak is az az érzésünk, hogy amikor gyermek királyunkat Isten kegyelméből cseh királlyá koronázták Prágában, és sok hatalmas nemes úr jelen volt, midőn tehát felajánlották a koronát a fiatal Lajosnak, aki akkor csak négyéves volt, és midőn a templomba vitték, hogy fejére helyezték a koronát, kiabálni és sírni kezdett, kézzel-lábbal védekezett, vagyis nem akarta, hogy megkoronázzák. A fiatal királyné is, a testvére, Ferdinánd herceg felesége egyéves volt, vagy tán kevesebb is, és amikor a bátyja kiabálni és sírni kezdett, akkor ő is rákezdte, s amikor kérdezték, mi baja, azt válaszol-

ta, nem akarja, hogy őt is megkoronázzák. Az ifjú király akkor megkapta a magyar és a cseh koronát is, mert előzőleg már magyar királlyá koronázták. Azt akarták, hogy az kicsi királylány elhallgasson, és elégedett legyen, ezért azt mondták, hogy őt nem koronázzák meg. Azt hiszem, ez már intő jele volt annak, hogy a fiatal király sejtette jövőjét, hogy mennyi félelem és gond lesz osztályrésze, hogy királyságát már fiatalkorában elveszíti, és hogy mindez Isten akaratából történik. Isten adjon neki helyette örök királyságot, mely soha el nem múlik. Most a hatalom épp a fiatal királynéra száll, bár kevés öröme lesz benne. Milyen szívfájdalom emésztheti testvéréért, Lajos királyért. Úgy szerették egymást, ahogy csak egyik testvér szeretheti a másikat. A mindenható Isten vigasztalja meg őt és minden szomorú szívet.

Tisztelendő Anyám, mostanság egy Girsik nevű ifjú jött ide, akit Albrecht Schlick vitt magával, szolgálója volt, és jelen volt a csatában. A törökök elfogták, és három héttig a török seregben volt. Az ifjú Isten kegyelméből csodával határos módon megszökött, és száz mérföldön át menekült, mindenki csodálatára. A Schlick urak is száz mérföldet utaztak a csatába. A fiú török ruhában érkezett, mivel a törökök a maguk módjára öltöztették fel. Nyolc vagy kilenc héttel a csata után érkezett meg. Már mindenki azt hitte, hogy meghalt. Albrecht úr egy másik nemes ifút is magával vitt, [de] a törökök elvágták őket egymástól. A fiú új híreket mondhat, és most el kell mennie, mert három fejedelem is vár rá, hogy kihallgassák.

Mindez az 1526. esztendőben történt.

Tuza Csilla fordítása

Mohács, 2006, 121–131.

1 Heinrich Kuthauer/Jindřich Kuthauer z Kutnova (†1526), Csehország legfőbb királyi adószedője, karlstajni várnagy (1523–1526). A szerző Charitas Pirkheimer, 1503-tól a nürnbergi női klarissza kolostor előjárója volt.

2 Ökrökkel vontatott, nagy kerekű szekér (*bydlo*).

3 A Guttenstein/Gutštejna család Magyarországon járt tagja, egyelőre nem azonosítható.

4 Az eredeti szövegben nem szerepel mértékegység.

5 Tomori Pál.

6 Tomori Pál.

7 Wolffrode kapitány.

8 Körülbelül 0,4 liter.

9 Ma: Chełmno, a Visztula partján fekvő város Lengyelországban. Nevezetességei közé tartozik a Szűz Mária mennybemenetele plébániatemplom.

10 Falkenau an der Eger ma: Sokolov, Csehország nyugati részén fekvő város a Karlovy Vary-i kerületben.

Jozefíc Ferenc bemutatkozása a velencei Bölcsek Tanácsa előtt Velence, 1526. december 14. (összefoglaló)

A Bölcsek Tanácsa elé¹ járult Magyarország új királyának, az erdélyi vajdának,² akit Jánosnak hívnak, követe, aki a zenggi püspök, obszerváns ferencrendi szerzetes és fiumei Ferencnek hívják. Barát módra szürke csuhát viselt, püspöki süveggel és fekete sapkával a fején. Hat emberével együtt a San Francesco della Vigna templomban³ szállásolták el, a Signoria tizenkét⁴ vörösbe öltözött úriembert küldött érte, mind a

Szenátus⁵ tagjai: Sebastiano Foscarini és Alvise Bon doktorok, Marc' Antonio Foscarini, Alvise Capello, Michele Barbarigo, Benedetto Marin, Leonardo Minotto, Priamo Malipiero, Vettore Diedo és egy másik. Ezek [...] pénzért. Ott volt Giovanni Antonio Dandolo is feketébe öltözve, mert a püspök igen közeli barátja, aki máskor az ő házában szállt meg, amikor Kristóf gróf⁶ nevében jött. Most a Bölcsék Tanácsa elé lépőként a felséges dózse a köteles köszöntéssel fogadta. Miután leültették és átadta a megbízólevelét, melyben hírt adnak a magyar király megválasztásáról, latinul elbeszélte a lezajlott küzdelmeket, és hogy a magyarok nem vártak még három napot, hogy megérkezzen az említett erdélyi vajda a seregével és Kristóf gróf a többi emberrel, azt mondták a királynak, hogy ha ezek megérkeznének, a győzelem dicsősége, ha megszereznék, ezeké lenne és nem a királyé. Ezért augusztus 29-én harci lázban égve be akartak nyomulni a törökök közé és sokat le is mészároltak, áttörtek vitézül a tüzéségen, de visszatértükben a magyarok pórul jártak és áldozatul estek az említett tüzéségnek. Ezért bekövetkezett a vereség, és a király el akarván menekülni egy mocsárba került és meghalt. Ezután azt mondta, a Török Budára ment, felégette a földet és Pest városát, majd szeptember [...] -én váratlanul elindult és elhagyta Magyarországot. Elment őrvjögő serege is szekereket, tevéket és más értékes dolgokat hátrahagyva. Ezért bizonyosnak gondolják, hogy a török szultán meghalt, azt tartják, hogy ez az oka a török sereg váratlan kivonulásának Magyarországról. Nem tartottak meg mást, csak Péterváradot, amelyet megerősítettek, és amely a Szerémségben van, vagyis a Dráván innen, de onnan Magyarország felé semmijük nincsen, csak kifosztották az országot. Ezért az ország a főpapjai, bárói és nemesei visszatértek Székesfehérvárra, hogy királyt válasszanak Magyarországnak, és megválasztották a felséges erdélyi vajdát, akit Szent Márton napján, november 11-én meg is koronázott hét püspök a szokás szerint. Mivel Őfelsége fenn kívánja tartani és folytatni a békét és a barátságot ezzel az igen tekintélyes állammal, elküldte őt, hogy hírvil vigye a megválasztását. Más dolgokat is mondott. Küldetésének többi részét egy másik kihallgatáson fogja elmondani. A felséges dózse hálás szavakkal válaszolt neki, mondván, hogy szívesen látja ez az állam, örvend Őfelsége megválasztása felett, és ez az állam mindig jó barátságban volt az említett királlyal, így lesz a jövőben is. És hosszan beszéltek erről.

Ezt a vajdát, akit magyar királlyá választottak, Jánosnak hívják, a Szepesség örökös grófja, harminchat éves, még soha nem volt felesége, olyan ember, aki követni akarja a megboldogult felséges Mátyás király művét.

Azt is mondta továbbá, hogy a török szultán csak két és fél napot volt Budán, amelyet elkezdett volna felégetni, de nem tette, mert már minden ház üres volt. Azt is mondta, hogy amikor a törökök visszafelé átkeltek a Dráván, rögtön lerombolták a hidakat, és tizenöt napja elindultak, amit nem tudni. Értékes dolgokat hagytak hátra, amik a sátraikban maradtak, több, mint harmincezer lelket fosztottak ki. Továbbá elnézést kért először is, hogy a király levele, amelyet bemutatott, nem pergamenre készült, ahogy a királyok szokása, mert sehol nem találni ilyen anyagot, sőt a papírgyárosnak több, mint száz mérföldre kellett küldetnie érte, Bécsbe, hogy szerezzen. Majd, hogy huszonnégy lóval kellett volna jönnie, de csak héttel küldték, amelyeket Koperből⁷

hajón küldtek Chioggiába.⁸ Azt is mondta, hogy a csehek a főherceget⁹ választották királyuknak azzal a két feltétellel, hogy szerezze vissza a különböző személyeknek elidegenített kastélyokat és halastavakat, mert egymillió és százezer dukát jövedelme lenne belőle a királynak, valamint hogy foglalja vissza Morvaországot és Sziléziát, amelyek úgy tűnnek, mintha Magyarországhoz tartoznának, nem pedig az ő királyságukhoz. És miután megkérte ezeket az embereket, hogy térjenek vissza Csehországba, úgy tűnik, hogy nem akarnak, ezért úgy tartják, hogy lesznek gondjai a főhercegnek cseh királyként. Ennek a főhercegnek kilencezer gyalogosa van, öt-hatszáz könnyűlovasa és száz páncélosa. És más dolgokat is mondott, de ez a lényeg.

Szovák Márton fordítása

SANUDO, XLIII, cc. 438–439.

1 A Velencei Köztársaság végrehajtó szerve.

2 Szapolyai János.

3 San Francesco della Vigna Velence Castello negyedében álló nevezetes temploma.

4 Noha Sanudo tizenkét kísérőt említ, csak tízet sorol fel, őket sem mind név szerint.

5 A Velencei Köztársaság magas szintű döntéshozó szerve.

6 Frangepán Kristóf.

7 Koper az Adriai-tenger mellett fekvő kikötőváros Szlovéniában.

8 Chioggia az Adriai-tenger mellett kis szigeteken fekvő város Olaszországban.

9 I. Ferdinánd.

A mohácsi csatára vonatkozó veszteséglista¹

1526

Akik a csatában életüket veszítették

Szalkai László úr, esztergomi érsek, a királyság primása

Tomori Pál úr, kalocsai érsek, fővezér

Perényi Ferenc úr, váradi püspök, az elhunyt nádor fia

Móré Fülöp úr, pécsi püspök

Paksi Balázs úr, győri püspök

Csaholyi Ferenc úr, csanádi püspök

Palinai György úr, doktor, boszniai püspök

A püspökök, prelátusok közül megmenekültek

A zágrábi,² váci,³ nyitrai,⁴ a szerémi,⁵ aki kancellár is volt, hasonlóképpen a zengi püspök⁶ urak

Nem voltak jelen:

Az egri,⁷ erdélyi⁸ és tinnini⁹ [püspök] urak

A világiak közül elestek:

György,¹⁰ szepesi ispán, az erdélyi vajda öccse, a kalocsai [érsek] úr főkapitány társa

Drágfi János, országbíró, amely a nádor után az ország második tisztsége

Bárók:

Sárkány Ambrus, zalai ispán
 Ország Ferenc ispán és
 Korlátkövi Péter, udvarmester
 Trepka András, udvarmester
 Pálóci Antal, ispán
 Perényi Gábor, ispán
 Zrínyi Mátyás, Frangepán gróf¹¹
 Hampó Ferenc
 Bánfi Zsigmond
 Szécsi Tamás, ispán
 Bánfi Lőrinc
 Battyányi János, kamarás
 Horváth Simon, főpohárnokmester
 Tárcai Miklós, kapitány, kamarás
 Orlovsics György, zengi kapitány
 Paksi János, tolnai ispán
 Balassa Ferenc, ispán
 Fekete Mihály, kamarás, elfogták
 Majtényi Bertalan, a kamarások elöljárója
 Manójló,¹² elfogták, Bakics Pál öccse
 Aczél István, pozsonyi várnagy
 A nemesek közül a legkiválóbbak a kamarásokkal és a királyi udvarhoz tartozókkal
 körülbelül hatszázan, ha nem többen
 Egy királyi írnok, budai Tóth László
 A lovasok közül oly sok ezren elestek, hogy még most is alig tudjuk kikövetkeztetni,
 hatezer fő körül kell lenniük
 Tizenkétezer gyalogos a kapitányaikkal együtt
 A szekérbe fogható lovak közül körülbelül tizenötezer
 A szekerek közül ötezer
 Nagy hadi ágyúk közül nyolcvanöt
 A kisebbek közül, melyeket prágai szakállasoknak nevezünk hatszáz
 A teherhajók közül kétezer¹³
 Az Esztergom körüli vidéken megöltek ötezret
 Résztint elfogtak, résztint lemészároltak Magyarország-szerte különböző helyeken
 legalább kétezer¹⁴ embert.

A világi főurak közül visszatértek:

Bárók:

Bátori István, nádor
 Battyányi Ferenc, horvát bán
 Perényi Péter, temesi ispán

Bátori András, ispán
Móré László,¹⁵ asztalnokmester
Ország Imre,¹⁶ kamarásmester, ispán
Bánfi János, ispán
Erdélyi Péter¹⁷
Tahi János¹⁸
Ráskai Gáspár

Nem voltak ott a csatában a főurak közül:

Az erdélyi vajda úr¹⁹
Bátori György, lovászmester, gyengélkedik
Lévai Zsigmond,²⁰ ispán és báró, gyengélkedik
Ország Mihály, gyengélkedik
Somi Gáspár
Horvát Gáspár,²¹ asztalnokmester
Hampó János, akire Szlavónia őrizetét hagyták
A horvát grófok közül egy sem volt jelen, kivéve a fent említett Zrínyi Mátyást, mivel későn érkeztek.
A rác despota,²² akit Pozsega őrizetére küldtek.

Sánta Sára fordítása

KALOUS, *Elfeledett források*, 2007, 611–613.

-
- 1 Vesd össze a Tomicki-féle veszteséglistával. Lásd az I. részben.
 - 2 Erdődi Simon.
 - 3 Ország János.
 - 4 Podmanicki István.
 - 5 Brodarics István.
 - 6 Jožefić Ferenc.
 - 7 Várdai Pál.
 - 8 Gosztonyi János.
 - 9 Klisszai Tuskanich András.
 - 10 Szapolyai György.
 - 11 II. Lajos familiárisa. FÓGEL, *II. Lajos udvartartása*, 1917, 57. Viszont NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, I–XIII, Pest, Beimel és Kozma, Ráth, 1857–1868, XII, 439. szerint Mihály esett el a csatában.
 - 12 Manojlo Bakić.
 - 13 A szövegkiadásban a „két” áthúzza.
 - 14 A szövegkiadásban a „két” áthúzza.
 - 15 Csulai Móré László.
 - 16 Gúti Ország Imre.
 - 17 Talán Erdődi Péter.
 - 18 A szövegben. „Thazii”.
 - 19 Szapolyai János.
 - 20 Lévai Zsigmond barsi ispán (1522–1528).
 - 21 Vingárti Horvát Gáspár.
 - 22 Bakics Pál.

Új híradás: Hogyan esett meg a magyarországi csata a török császárral. Itt volt egy ember Bécsből, és utána megírta Ottingenbe¹ 1526.

Elsőbben is a magyar királyi felséghez érkeztem / Tolnára, tizenhat mérföldnyire Budától lefelé / nem volt több mint négyezer ember vele, és mindig cudarul gondoskodtak rólunk / árulás folytán némely magyarok éjszaka a faluban ránk gyújtották a házat / veszekedés robbant ki ugyanis két szálláscsináló, a magyar királyé / és az esztergomi püspöké² közt / amikor összeakadtak / szállást keresvén / és mindegyik a maga urát akarta odaszállásolni / és az esztergomi szálláscsinálója azt mondta / miért nem / az én uram a király, és miért a tied / ezt emiatt pálcára ítélték / és füttykössel úgy megverték / hogy belehalt.

Item³ sokan odavonultak magyarok / lengyelek / vendek⁴ / és ami emberrel csak rendelkezett a király, azt mind továbbvitték Bátára / ez három mérföldnyire van Tolná-tól / itt is vesztegeltünk néhány napig / és még nem volt fővezérünk / nem is volt rend a seregben / és a magyarok egymást is agyonverték és lelőtték / Aztán Tomori Pált, a barátot, és György⁵ urat / ezt a két magyar kapitányt fővezérnek választották / aztán továbbmentünk Mohácsra / ez az előbbieket után van a Duna mentén / itt egy hatalmas szekértáborot ütöttünk / abban táboroztunk, és idegyűlt mindenki / míg csak körülbelül harmincezen nem lettek a gyalogosok és lovasok / és vagy ötszáz szekerük volt / akkor aztán a király megegyezett tanácsosaival, hogy megütközik a lejjebb álló törökökkel / és sok püspök is vele volt / Magyarország főpapjai és főurai / mert megüzenték nekik / hogy különben elvesztik javaikat / De egy gyerek is beláthatta / hogy néhány magyar még a királyát is el akarta adni és árulni / Olyan ügyetlenül vezették a hadat / soha meg nem szemlélték / soha csatarendet nem állítottak / hogy legalább kipróbálják / komoly dologban mihez tartsák magukat.

Item augusztus 29. napján / korán felserkentünk / és felöveztük magunkat, hogy megütközzünk a törökkel / aki már csak egy fél mérföldnyire volt tőlünk / és körülöttünk mindent felégetett / amit csak tudott / hogy gyakran kilenc-tíz tüzet is láttunk / körös-körül egy fél mérföldnyire / és a töröknek pontos és jó hírei voltak rólunk / nekünk meg semmilyen / mert a királynak egyáltalán nem volt pénze / hogy híreket szerezhessen / és talán az urak sem akarták / mert sokan közülük titokban a törökkel tartottak. Kivonultunk hát a szekérvárból / és rossz csatarendbe álltunk nyolc óra tájt / akkor a törökök is megmutatták egy kicsit magukat / és még a vízen volt a tüzéségünk / amit a csatarendbe hoztunk / ha egyáltalán rendnek nevezhetem / Aztán néhány muskétás a szekértábornál maradt / és mi elkezdtünk tüzelni / ahol csak érhattük a törököt / és így lövöldöztünk és csatároztunk nyolc órától délután négy óráig / és a török még egy lövést sem tett / amíg igazi támadáshoz nem fogtunk / akkor aztán megmutatták erejüket / és ellenünk vonultak / és mi is egyenesen nekik / és mikor már / már összeütköztünk / a törökök cselből megint visszahúzódtak az ágyúig, amelyeket elrejtettek és beástak / vagy háromszázat / kicsit és nagyot / és mikor az ágyúk közelébe nyomultunk / kegyetlen tüzelésbe fogtak / hogy senki ott meg nem maradhatott / alig tartott az egész egy óráig / akkor a barát népe megfutott / és mindenki rohant a szekértáborhoz / ami nem volt megszállva / és a magyarok megnyitották és szétszaggatták /

és ez a keresztényekre balul ütött ki / mert ha a szekértábor sértetlen maradt volna / és védhettük volna magunkat belőle / az ellenség nem árthatott volna nekünk / de sok magyar gazember nem gondolt sem a hűségre, sem a barátságra / csak a csúf menekülésre. Néhányan még a javaikat is kidobálták a szekerekből / hogy könnyebben menekülhessenek / és sokan elhajították a páncéljukat.

Item mint mondták nekünk / a török vagy kétszázzezernyi erővel volt / és rodoszi népség⁶ van az ágyúk mellett / hogy minél hamarabb elpusztuljon. Teveállatja is van / a szőlőbe szabadítja, és mindent tönkretesz / felél / felgyújt és elpusztít mindent, amit csak elér és megszerez. Köztudomású volt a táborunkban / hogy a török császár két pénzzel teli hordót / küldött néhány magyar úrnak / hogy segítsék be Magyarországra / ezért írta meg a magyar királynak, hogy maradjon nyugton / minek szólítaná hadba a népét / hiszen ő megvett egy országot, és most meg akarja nézni és el akarja foglalni / ezért veretett két hidat a Dráván / és így esett meg a csata.

Item mikor Péterváradot (ez egy vár) bevette / ötszáz keresztényt nyakaztak le az emberei / és mindegyikük egy fejet tűzött a dárdájára / így vonult be diadalmasan / és a piacon beszédet és szónoklatot tartott valaki / a beszéd után pedig mind a császár lába elé rakták a fejeket.

Siralmas most a helyzet Magyarországon / Isten irgalmazzon a szegényeknek, akiket kiperzseltek / összevissza menekülnek / szerte az országban / azt se tudják, hova / sok asszony és gyerek / sírnak és jajgatnak szívettépőn / És olyan sok a gyilkolás és rablás / mert mindenki ezt teszi, aki teheti / a magyarok csakúgy, mint a törökök / üldözik mindenkit / Nekem is elvették a lovamat / kabátomat és fegyveremet, csak az ingemet hagyták meg / És ha kúthoz érkeztünk / és húzni akartunk belőle / a magyar asszonyok megtagadták tőlünk a vizet / és annyira kiéhezünk / hogy a mezőn a pocsolából ittuk a vizet / míg csak haza nem értünk Németországba.

Item vagy háromszáz landsknecht is volt ott / akik a maguk költségére mentek le oda / annyiba se vették őket, mint a kutyát / ahogy ma megérkeztek / másnap már a csatába kellett menniük / és az ágyúkhoz rendelték őket / erre fizettek nekik valami kis zsoldot / nem hiszem, hogy egy is megmenekült közülük / mert ha egy megmaradt volna / azt a magyarok ütik agyon. Egyébiránt a magyar királynak jórészt német nemesai vannak az udvarában / és jó német fegyveresei / vértesei és mások / háromszázan lehettek / ezekkel tartott a csatában / De senki sem tudja, mi lett vele / Azt hiszem, hogy néhány magyar megölte és elrejtette / mert a török nem találta meg.

Ezenkívül is sok érdekes dolog esett meg a csatában / amit most nem írhatok meg. ezerkilencszáz forint értéket veszítettem el Magyarországon / ugyancsak tönkre is mentem belé / így állunk hát Bécsben, még mindig nagy gondban és aggodalomban / Ha ti, felföldiek,⁷ elhagytok minket / egy év múlva nálatok lesz a török / hát tartson Isten jó egészségben. Kelt Bécsben, 1526-ban.

Katona Tamás fordítása

Mohács, 2006, 131–133.

1 Ma: Oettingen in Bayern, bajor város Németországban.

2 Szalkai László.

3 Továbbá.

- 4 Ebben az időben általában vendnek nevezték a németek a szláv népeket.
 5 Szapolyai György.
 6 Az erős török tüzéség kiválóságát sokszor azzal magyarázták, hogy olasz és német tüzerek álltak az ágyúk mellett.
 7 Dél-németországiak.

Újság arról, hogy miképp történt meg a török császár és a magyar király közötti csata Szent János feje vétele napján az 1526. évben

A törökök csatája a magyarok ellen.

Az 1526. évben, Szent János feje vétele napján hajnali három és négy óra között kezdődött el a csata a Mohács nevű helység közelében, a Krassó-patak melletti síkságon. A török császárt Polthan Zemeliennnek¹ hívják, és a seregét négy hadvezér irányítja. Az elsőt, a legelőkelőbbet Ibrahim pasának hívják, aki alatt negyvenezer lovas katoná szolgál. A másik vezér neve Báli bég, aki alatt szintén negyvenezer lovas szolgál. A harmadik a thesszáliai pasa,² aki harmincezer gyalogosnak parancsol. Polthan Zemelien császár alá is tartozik közvetlenül sereg, amelynek a száma azonban megszámlálhatatlanul sok, csak Isten tudja, hányan vannak.

A magyar király előkelőinek felsorolása, akik elestek.

Ebben a csatában igen bátor és nemes férfiak estek el, hovatovább a magyar király teljes nemessége megsemmisült.³ Így Paksi János úr fivérével, Balázssal, aki a győri püspök; Battyányi Ferenc,⁴ Horvátország, Szlavónia etc. bárója; Colari János úr;⁵ Balassa Ferenc, Farkas és Imre urak; valamint az Osai úr⁶ alá tartozó urak és vezérek; Drágffy János zászlósúr; Valtin Theioriocum úr;⁷ Sárkány Ambrus úr; Szécsi Tamás úr, Erdődi Péter⁸ úr. Ezek mind életüket vesztették. Továbbá elesett öt püspök, akik király Őfelsége tanácsosai voltak, mégpedig a Variensis püspök,⁹ a zágrábi¹⁰ és egri püspök,¹¹ a szerémi püspök,¹² a győri püspök,¹³ a Variensis püspök.¹⁴ Thurzó püspök úr¹⁵ is részt vett a csatában. Szapolyai György gróf és a sereg vezére igen súlyos sebesülést szerzett, de sikerült elmenekülnie egy kis fekete lovon Báticaig, amely helység két mérföldnyi járásra fekszik a csata helyszínétől.¹⁶

Hogy király Őfelségét merre vetette a sors, nem ismeretes számomra. A Schlick fivérek testvéreikkel és embereikkel szintén részt vettek a csatában, és valamennyien életüket vesztették.¹⁷ Hasonlóképpen király Őfelsége seregének gyalogosai közül alig tízen menekültek meg, de az is lehet, hogy egy ember sem élte túl. Johann von Hardeck úr is halálos sebesülést szerzett, és aligha menekült meg. Az esztergomi érsek¹⁸ elmenekült egy kis lovon, amelynek csak egy füle volt.

A magyarok, csehek, németek és lengyelek közül rengetegen haltak meg a csatában. Hogy valójában hányan, csak az Isten tudhatja. Isten irgalmazzon nekünk, és legyen kegyes hozzánk. Ámen.

Katona Tünde fordítása

New Zeyttung, 1526.

1 I. Szulejmán szultán.

2 Zejnel bég.

- 3 Érdemes összevetni Szentgyörgyi-Bazini Ferenc szeptember 3-i levelében olvasható veszteséglistával. Lásd az I. részben.
- 4 Battyányi Ferenc túlélte a csatát.
- 5 Talán Kállay János. Ő túlélte a csatát.
- 6 Ország Imre vagy Ferenc. Imre túlélte a csatát.
- 7 Török Bálint túlélte a csatát.
- 8 Erdődi Péter túlélte a csatát.
- 9 Perényi Ferenc.
- 10 Erdődi Simon túlélte a csatát.
- 11 Várdai Pál nem vett részt a csatában.
- 12 Brodarics István túlélte a csatát.
- 13 Paksi Balázs.
- 14 Ismétlés, Perényi Ferenc.
- 15 Ez tévedés lehet. Turzó Elek nem vett részt a csatában és nem volt püspök.
- 16 Szentgyörgyi-Bazini Ferenc (szeptember 3.) levelében szintén olvasható, hogy Szapolyai György sebesülten próbált elmenekülni a csataterőről. Lásd az I. részben.
- 17 A Šlik fivérek közül Štěpán halt meg, Albin és Albrecht túlélte a csatát.
- 18 Szalkai László valójában nem élte túl a csatát.

Újság arról, hogyan történt a magyar király és a török császár közötti csata; arról, hogyan veszítette életét a magyar király; arról, hogyan vette be a török Buda városát, és hogyan foglalta vissza Frangepán Kristóf Nándorfehérvárt;¹ arról, hogyan vette magához Ferdinánd a királyi szablyát Csehországból. Simon és Júdas napján² 1526. évben

Elöljáróban is, midőn a magyar király kivonult Budáról, hogy csatát vívjon a törökkel, a török tudtára adta a királynak, hogy ne indítsa el az ütközetet még aznap, mert az emberei hitszegő módon elárulták, hanem húzza az időt másnapig. Akkor majd személyesen felkeresi őt kíséretével, és minden dolgot elmond neki. A magyarok és a huszárok pedig azt mondták a királynak, hogy ha nem vállalkozik a csatára, akkor agyonverik az összes némettel együtt. A király, hogy nyugta legyen a magyaroktól, még aznap a csatamezőre lovagolt, hogy az ütközetre sor kerüljön. Nem tétlenkedett sokáig, nagy erővel nekitámadt a töröknek. A török sem tétozott, és mindenre elszánt csapatait felvonultatta. Hamarosan a magyarok és a huszárok, csakúgy a német katonák is, oly erővel harcoltak, hogy a török a szekértáborba menekült vissza, ami nem másból, mint tevékből állt. Csakhamar odaért a magyar király a csapataival, mire kettévált a tevék alkotta szekértábor, és előbukkant két [ti. fallal] megerősített mély árok, amit a törökök ástak ki. A két árok között két kis (nem túl magas) kerítés húzódott, és itt lapult a török az egész hadinéppel együtt. Szintén ezekben az árkokban rejtőzött az ágyúsoruk is, amelyet már célra tartottak.

Ahogy a csata elkezdődött és véget ért.

Tomori Pál, egy mezítlábas szerzetes, aki kalocsai püspök lett, a magyar sereg hadvezére volt a vajda fivérével, Szapolyai György gróffal együtt. Ez a szerzetes maga parancsolt a teljes magyar tüzéségnek, nem pedig a király, és mielőtt elérték [ti. a támadó magyarok] a céljukat, lövetett rájuk, csakhogy túlságosan magasra célzott,³ úgyhogy egy ágyú sem talált célt (holott sok jó ágyúval rendelkeztek), és minden hiábavaló volt.

A török a fent említett két árok között nem rendelkezett különösebben sok ágyúval, úgy hírlík, négyszáz csatakiógyó, könnyű ágyú és egyéb lőfegyver volt náluk.⁴ Ezekre támadt a magyarok királya, hogy szétverje őket, de nem ért el sikert. A török csak erre várt, előnyét nem adta fel, hanem ágyútűz alá vette a király hadrendjét. A király tartotta magát, de csak addig, míg a török ágyúk másodszor is tűz alá nem vették.

Ekkor a szerzetes minden magyarjával elsőként fogta menekülőre, holott nem is voltak igazán veszélyben, és ágyútűz sem irányult rájuk. Nem szálltak csatába, hanem a királyt kevés emberével magára és sorsára hagyták. Ők viszont derekasan harcoltak. Ha a magyarok nem menekültek volna el, akkor reményük lett volna arra, hogy megtartják az állásaikat.

Ezután a király menekülőre fogta, stb. De ha a magyarok és a huszárok akarták volna, akkor az árkokig jutottak volna, mire föl a török harmadízben is rájuk irányította az ágyúit. Ekkor a magyarok és a huszárok is menekülőre fogták, és a német katonákat sorsukra hagyták, akik közül sokan fogságba estek, míg másokat felkoncoltak és lekaszaboltak.

Így történt meg a csata Szent Bertalan napja előtti szerdán.⁵ Továbbá minden lőport megmérgeztek,⁶ amivel a török aznap lőtt, aminek következtében számos büszke férfi életét veszítette. A csata helyszíne pedig Báta előtt volt.

Amidőn a magyar király menekült, elvezették őt egy mocsaras vidékre, amin egy részük keresztülgázolt, míg mások más irányba vették útjukat. Amikor pedig a magyarok királya utánuk lovagolt lovassági páncéljában, és nagy, súlyos lován keresztül akart gázolni a mocsáron, akkor a lova vele együtt megsüllyedt benne. A király nyomban elrántotta a lovat, hogy fölhúzza, de a ló felágaskodott, és a királlyal együtt a hátára zuhant úgy, hogy a páncél elvágta a nyakát, bele is halt. Egy magyar nemes úr talált rá, akit Ceterusnak⁷ hívtak. Ő beszélte el ezt legkegyelmesebb urunknak, a cseh királynak és osztrák hercegnek.

Legkegyelmesebb urunk, Csehország királya, Ausztria hercege a magyarok királyát igen szépen búcsúztatta el az ausztriai Bécsben a Szent István székesegyházban Simon és Júdás napja utáni szerdán. Olyan fenségesen történt mindez, hogy nem is tudom méltóképpen leírni, a mindenható Isten legyen kegyes hozzá!

Legkegyelmesebb urunk, Ferdinánd, Csehországból fogadta a királyi kardot és vette magához Simon és Júdás napjának estéjén, amelyet király Őfelségének cseh királlyá történő megválasztása alkalmából ajánlottak fel. Bizony, így történt.

Amint a török megnyerte a csatát, Budára sietett, ahol elfoglalta a várost Miasszonyunk Szűz Mária születése napján.⁸ Ahány német katonát csak talált, valamennyit elfogta, de életben hagyta őket. Hasonlóképpen bánt mindenkivel, aki németül beszélt, amíg el nem vonultak a városból, amikor is a török szabadon engedett mindenkit elmenni. De aki magyart talált, azokat mind lekaszabolta és felkoncolta, asszonyokat és gyermekeket is, ha hét évnél idősebbek voltak.

Majd pedig ostromot indított a vár ellen,⁹ két rohamot el is veszített, a harmadik alkalommal felszólította a várvédőket, hogy adják át neki a várat, és akkor megmenekülnek, mert nincs hatalom, aki segítségükre lehet. Erre a bent lévők azt követelték, hogy biztosítsák testi épségüket, amit meg is ígértek nekik. Ezután feladták a várat a

töröknek. Amikor a török elfoglalta a várat, választás elé állította a zsidókat: vele tartanak-e, vagy maradnak inkább Budán. Valamennyien úgy döntöttek, hogy maradnak. Erre adott nekik a török három nap gondolkodási időt, és amikor lejárt a három nap, a zsidók továbbra is Budán akartak maradni valamennyien. Ekkor a török három csoportra osztotta őket. Az egyik csoportba a harminc-negyven év körüliek, a másikba a húsz év alatti ifjak, míg harmadikba az asszonyok és a gyermekek kerültek. Megparancsolta mindegyik csoportnak, hogy döntsenek vagy válasszanak, hogy mely helyen akarnak inkább élni. Ezúttal is valamennyien amellett döntöttek, hogy Budán maradnak. Amikor a török ezt megtudta, valamennyi idős zsidót felkoncoltatta és kardélre hányatta, a húsz év alatti ifjakat, valamint az asszonyokat és a gyermekeket mind magával hurcolta. Mintegy negyedfél ezer zsidót gyilkoltak le.¹⁰ Majd a török felégette Budát, kivéve a várat és az istállót. Azután hozatott a török ezernégyszáz tevét, és minden vasat¹¹ és minden ingóságot felrakott a tevék hátára, amit csak talált. De nemcsak a tevéket málházta fel, hanem számos hajót is megrakodott, és kifosztotta a város minden kútját és szegletét.

Így vonult el a török a városból. Először a tevéket hajtotta ki. Ezek egy napon és egy éjszakán át vonultak ki a városból, és nem akart vége szakadni a sornak. Azután a török vonult ki, és amint átment a hídon, leromboltatta maga mögött. Most nincs tudomásunk több törökről az országban, kivéve a vajdát,¹² aki birtokolja a magyar koronát, és azt mondja, hogy aki meg akarja azt kaparintani, annak karddal kell érte mennie. Használóképpen követeli, hogy adják neki a magyar királynét, különben erőszakkal szerzi meg magának. Legkegyelmesebb urunk, a cseh király, Ausztria hercege stb. maga akar hűgáért, a királynéért menni, el is indult Szent Márton napja előtti kedden, hogy elhozza az ausztriai Bécsbe. Azután a cseh koronáért megy.

Tudjátok meg továbbá, hogyan foglalta el Frangepán Kristóf gróf Nándorfehérvárat. Ez pedig történt úgy, hogy amidőn a város előtti mezőn táborozott, kilovagolt a nándorfehérvári parancsnok az embereivel, hogy prédára tegyen szert. Amikor említett Kristóf gróf ezt észrevette, nem sokat tétozva, rájuk rontott, és rabul ejtette őket. A nándorfehérvári parancsnok könyörgött, hogy hagyja meg az életét, cserében segít neki megszerezni a várost. Életben is hagyták. A parancsnok meghagyta úgy háromszáz német katonának, hogy tegyék a hátuk mögé a kezüket, mintha meg lennének kötözve, de titokban maguknál tartották a puskáikat és tőreiket. Kristóf gróf pedig ráadta az elfogott törökök ruházatát a saját embereire, s a város elé vezette őket. Senki nem volt megkötözve, de az emberek fele török ruhát viselt, mintha törökök lennének. A másik fele pedig vonult, mint a szerencsétlen rabul ejtettek, ilyen módon vezették őket a város falai alá. Ott egy velük levő török azt tolmácsolta és követelte, hogy nyissák ki neki a kapukat, mert foglyokat hoz. A várban levők így is tettek. Akkor Kristóf grófnak jelt adtak az emberei, hogy nyitva a város, s ő ilyen módon bevette Nándorfehérvárt. Minden törököt, akit csak találtak, felkoncoltak és halomra öltek.

Végezetül pedig bizony igaz, hogy legkegyelmesebb urunk, a cseh király, Ausztria hercege az ország valamennyi templomában lévő az összes kelyhet, szentségtartót, aranykeresztet és minden ezüstneműt, még az ezüsből való koporsókat is, beolvasztat-

tott, hogy pénzt verjen belőle. Egy Szent Lipótot ábrázoló ezüst képmást is beolvasztattott, hasonlóképpen egy másik, embernél nagyobb ezüst képet is, hogy ezzel fizesse ki a zsoldosokat.

Katona Tünde fordítása

Neue Zeyttung, 1526.

-
- 1 Ez tévedés, Frangepán Kristóf nem foglalta vissza Nándorfehérvárt.
 - 2 Október 28.
 - 3 Hasonlóról számolt be Paulus Iovius is, de a törökökkel kapcsolatban: „de olyan magasra céloztak, hogy a lövések épp csak érintették a lándzsák hegyét; mondják, hogy a törököt szolgáló keresztény tüzérek szándékosan csinálták ezt”. Lásd a II. részben.
 - 4 Csataígyó (*Feldschlange* vagy *culverin*), könnyű ágyú (*Falkonett*).
 - 5 Ez tévedés, Szent Bertalan napja augusztus 24.
 - 6 Ez talán hasonló lehetett a Dubravius krónikájában olvasható jelenséghez: „olyan nagy füst támadt a kénes lőpor miatt, hogy egyik hadsereg sem látta a másikat”. Lásd a II. részben.
 - 7 Ulrich Czetricz.
 - 8 Szeptember 8.
 - 9 Ez tévedés, I. Szulejmán nem ostromolta meg Budát. Lásd hadinaplóját az I. részben.
 - 10 Ez tévedés, a budai zsidóknak nem esett bántódásuk. Lásd még *Hernach volget des Bluthundts* beszámolóját, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Jozsef ha-Kohén és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
 - 11 „Eisen” jelenthet nemesfémeket is, vagyis inkább aranyat, ezüstöt ért itt alatta.
 - 12 Szapolyai János.

Énekek a szerencsétlen csatáról és Magyarországnak a török néptől szenvedett vereségéről, és Őfelsége a dicső emlékezetű Lajos király nagyon szomorú és gyászos haláláról, ilyen úrnak emlékére készítettett közönséges dallammal¹
1526

Figyelmezzetek, ah keresztények! / Hagyjátok el gyarlóságotokat, / mert Isten csapása sújt minket, / és próbatétel a mostani időben. // Isten megharagudott a gonoszság miatt, / sok gyarlóságunkért, / felébresztette a törököket, szaracénokat, / mohamedán agarénusokat.² // Ember még nem hallott ilyet, / ilyen sok kegyetlenséget, / amit már a keresztényeken tesznek, / gyilkolnak, rabolnak, rontanak. // Szégyenszemre a markukba adattunk, / a mi összes eltávolodásunkért, / gyalázzák a mi / megfeszített Istenünk nevét. // Ej, nézd hát keresztény, / mi minden történt velünk, / nem csillapult a harag, / még kegyetlenebb a félelem. // Hamis hitetlenség van nálunk, / kevésbé becsülik a bűnbánatot és a becsületet, / az igaz hitnek nincs helye, / az igazságszolgáltatás biztos dolog.³ // Már nőket és ártatlan kisdedeket, / kicsiny gyermekeket, / gyilkolnak kíméletlenül, / gonoszságaink sokaságáért. // Ez a mennyei Isten haragja / Lajos, felkent /cseh királyt is elvesztettük, / dicséretére // az izmaelita agarénusoknak, / ezen pogány szaracénoknak. / Ezen időben a sajnós / nincs okunk az örömré. // Amikor a megváltás / 1526. évében / Keresztelő János / lefejezésének napján, // a dicső emlékü Lajos király, / nem méltóztatott arra tekinteni, / amit a törököket kíséri, / hogy várakat foglaltak el és romboltak. // Nem ijesztette meg a törökök nagy

száma, / akik kétszer százezren voltak, / kevésre becsülte őket, vagy semmire se. // Vitézül áldozta magát, / Derekasán küzdött, mint egy hős, / figyelmeztette a katonákat is, / hogy a szent hitet // semmiképpen el ne hagyják, / hanem bízzanak abban, / hogy a jutalom érte, / drágább lesz, mint az arany meg az ezüst. // A pogány török Semelin,⁴ / gögös szaracén császár, / sokkal inkább engedett az okosság hamisságának, / mint a jámborságának erejének, // a király ellen fordult / nagy volt a számuk / ezért végződött így, / mert számukban nem mérhetők másokhoz. // Úgy tetszett az Úristennek, / hogy kivette őt ez világból, / mindezt a mi gyarlóságunkért, / amit jelenleg mindenki elkövet. // Légy irgalmas lelkéhez, / Úristen, annak, aki érte sokakkal harcolt, / igaz lovagjaival és hőseivel. // Azt a sorsot szánták nekik, / azoknak, akik leginkább elbízták magukat, / akik felmagasztaltattak, / hirtelen gyorsasággal elbuknak. // Ez az eset mindenkit arra tanít, / hogy ismerje saját magát, / hajoljon Isten keze alá, / kevésre becsülje a világi javakat. // Krisztus, kegyelmes nagykirály, / hallgasd meg szánakozó népedet / bocsásd meg a bűneinket, / szent szenvedésedért. // Emlékezve sebedre, / könyörülj a keresztényeken. / Ne engedd, hogy véreddel megváltott / örökséged nevetség tárgya legyen. // Elismerjük, hogy vétkeztünk, / neked adjuk bűnös magunkat, / fordulj hozzánk szeretettel, / és irgalmazz nekünk. // Vess véget a szaracénoknak, / és a kegyetlen agarénusoknak, / hogy elismerjenek téged Istenüknek, / és elhagyják Mohamedet. // Törökök és más népek, / elhagyva sok tévelygésüket, / Téged dicsérjenek egyedül, / a legjobb pásztort. // Ne hagyj, hogy gúny tárgyai legyünk továbbra is, / de adj jó királyt, / hogy megvédje a szent hitet, / mérgező tévelygéseket rontsa le. // Minden hamisság, kellemetlenség, / hitetlenség és képmutatás, / legyen helyre igazítva igazságossággal, / minden más erény királynőjével. // A jót szeresse a rosszat rontsa, / és mindenekfelett arra törekedjen, / hogy a Cseh Királyság növekedjen, / egy keresztény hitben. // Gyalázza, rontsa az igazságtalanságot, / a gyűlölj a haragot, / özvegynek, árvának védelmezője legyen, / a cseh népnek igaz bírása. // Amen.

Kovács Eszter fordítása

O Nesstiasne Bitwie, 1526, [3]–[5].

1 Az eredeti kiadás a fametszetes kottát is tartalmazza.

2 A cseh irodalomban gyakran nevezik agarénusoknak a muszlimokat Izmael édesanyja, Ágár neve után a máshol megszokott szaracén kifejezés helyett, amely Sára nevét rejt.

3 Értsd: az igazságszolgáltatás nem maradhat el.

4 I. Szulejmán. A cseh irodalomban később inkább a „Suleyman” névalak terjedt el.

A hadjáratban részt vevő oszmán vezírek, államférfiak és szandzsákbégek listája
1526¹

Ibrahim pasa

nagyvezír és ruméliai beglerbég (*veziriazam ve Rumeli beylerbeyi*)²

Musztafa pasa

másodvezír (*ikinci vezir*)

Ajasz pasa	harmadik vezír (<i>üçüncü vezir</i>)
Behrám pasa	anatóliai beglerbég (<i>Anadolu beylerbeyi</i>)
Hajreddin efendi	a padisah nevelője (<i>padişah hocası</i>)
Muhjiddin és Kadri cselebi	anatóliai és ruméiai kádiaszker (<i>Anadolu ve Rumeli kazaskerleri</i>)
Iszkender cselebi	(fő)defterdár (<i>defterdar</i>)
Ahmed cselebi	a defterdár hivatalfőnöke (<i>efendi-i defterdar</i>)
Kászim bég	az államkincstár defterdárja (<i>hazine-i amire defterdarı</i>)
Kászim aga	janicsár aga (<i>yeniçeri ağası</i>)
Szejdi cselebi	kancellár (<i>nişancı</i>)
Hajdar cselebi	a birodalmi defterek tárházának biztosa (<i>defter emini</i>)
Hajreddin bég	ruméiai számvevő (<i>Rumeli muhasebecisi</i>)
Mehmed cselebi	ruméiai tezkeredzsi (<i>Rumeli tezkirecisi</i>)
Szulejmán cselebi	a ruméiai adóbérletek ellenőre (<i>Rumeli mukataacisi</i>)
Dervis cselebi, Hizir bég fia	a müteferrikák testületéből (<i>müteferrika cemaatinden</i>)
Ahmed bég	zászlótartó (<i>miralem</i>)
Mehmed bég	főkapuőr (<i>kapıcıbaşı</i>)
Hüszrev bég	főkapuőr (<i>kapıcıbaşı</i>)
Jakub bég	nagyobbik istállómester (<i>büyük mirahur</i>)
Iljász bég	fősolymász (<i>ser-çakırcı</i>)
Lutfi bég	a[z udvari] szpáhi testület parancsnoka (<i>sipahiler ocağı başı</i>)
Hajreddin bég	a szilahtárok parancsnoka (<i>silahdarbaşı</i>)
Szulejmán aga	az ulufedzsik jobbszárnyának parancsnoka (<i>sağ ulufeciler başı</i>)
Ahmed aga	az ulufedzsik balszárnyának parancsnoka (<i>sol ulufeciler başı</i>)
Abdüsszamed aga	a gurebák jobbszárnyának parancsnoka (<i>ser-gureba-i yemin</i>)
Ahmed aga	a gurebák balszárnyának parancsnoka (<i>ser-gureba-i yesar</i>)
Mehmed bég	a kapuőrök parancsnoka (<i>kethuda-yı bevvab</i>)
Mehmed bég	főcsaus (<i>çavuşbaşı</i>)
Rüsztem cselebi	élelmezési biztos (<i>arpa emini</i>)
Mehmed bég	... parancsnoka (<i>ser-...</i>)
Haszán bég	szezbánbasi (<i>sekbanbaşı</i>)
Sehábeddin aga	a janicsárok (fő)írnoka (<i>yeniçeri katibi</i>)
Hüszám bég	a belső [szultáni magán-]kincstár főkincstárnoka (<i>ser-hazine-i biruni</i>)
Hüszám bég	a konyha biztosa (<i>matbah emini</i>)
Iszkender aga	a katonazenekar vezetője (<i>mehterbaşı</i>)
Juszuf aga	a tüzérek parancsnoka (<i>topçubaşı</i>)

Hizir aga	a tüzérek parancsnokhelyettese (<i>topçu kethudası</i>)
Musztafa aga	az ágyúszekerészek [parancsnoka] (<i>top arabacısı</i>)
Jakub aga	a[z udvari] szpáhik parancsnokhelyettese (<i>sipahiler kethudası</i>)

Nizamüddin	ziámet-birtokos (<i>zaim</i>)

Ali cselebi, Ahmed pasa fia
 Mehmed cselebi, Junusz pasa fia
 Mahmud cselebi, Kászim pasa fia
 Musztafa bég, Mirza bég fia
 Murád bég, Dzsihángir fia
 Kászim bég
 Mahmud cselebi, Davud pasa fia
 Musztafa cselebi, Davud pasa fia
 Mehmed cselebi, Dukakin Lutfi pasa fia
 Ahmed cselebi, Faik pasa fia
 Báki bég szpáhi vajda (*sipahi voyvodası*)
 Musztafa bég, Jahja pasa fia
 Ahmed bég, Jahja pasa fia
 Szinán bég, Jahja pasa fia
 Ahmed cselebi, Meszihpasa-oglu Ali bég fia

Anatólia szandzsákbégek

Ahmed bég	Mentese szandzsákbégje
Lutfi bég	Ajdin szandzsákbégje
Musza bég	Bolu szandzsákbégje
Ferhád bég	Szaruhán szandzsákbégje
Ihtijár bég	Teke szandzsákbégje
Mehmed Sah bég	Ankara szandzsákbégje
Szinán bég	Hamid szandzsákbégje
Mehmed bég	Kareszi szandzsákbégje
Mehmed Sah bég	Karahiszár szandzsákbégje
Ibrahim bég	Kodzsaili szandzsákbégje
Szunullah bég	az anatóliai [beglerbég] kethüdája
Musztafa cselebi	anatóliai defterdár
Hüszejn bég	Karahiszár pijáde szandzsákbégje
Hüszejn bég	Kütahja pijáde szandzsákbégje
Abdullah bég, Kizilahmedli	

Ruméliai szandzsákbégek

Zejnel pasa	Tirhala szandzsákbégje
Báli bég	Szemendire szandzsákbégje

Hüszrev bég	Boszna szandzsákbégje
Musztafa bég	Avlonja szandzsákbégje
Mehmed bég	Janja szandzsákbégje
Mehmed bég	Herszek szandzsákbégje
Báli bég	Iszkenderije szandzsákbégje
Hüszrev bég	Szilisztre szandzsákbégje
Mehmed bég	Iszkenderije korábbi szandzsákbégje
Mehmed bég	Vidin szandzsákbégje
Szulejmán bég	Nigbolu szandzsákbégje
Ahmed bég	Aladzsahiszár szandzsákbégje
Szinán bég	Ohri szandzsákbégje
Píri bég	Vulcsitrin szandzsákbégje
Haszán bég	Prizren szandzsákbégje
Mehmed bég	Köszkendil szandzsákbégje
Ahmed bég	Egriboz szandzsákbégje
Kajitbaj bég	Karliili szandzsákbégje
Hüszajn bég	Ilbaszan szandzsákbégje
Ali bég	Cigányok szandzsákbégje
Ahmed bég	Vize szandzsákbégje
Mehmed bég	Kirkkilisze szandzsákbégje
Báli bég	Akszaraj korábbi szandzsákbégje
Mehmed bég	Kigi korábbi szandzsák[bégje]
Hüszrev bég	a ruméliai [beglerbég] kethüdája
Hüszám bég	Rumélia timár defterdárja

Fodor Pál fordítása

EMECEN, *Mohaç 1526*, 2010, 209–212.

- 1 Nem egykorú összeállítás, hanem egy 1526 folyamán vezetett, a szultáni adományokat és a megadományozottakat nyilvántartó defterből a közreadó, Feridun Emeceen gyűjtötte ki a neveket és tisztségeiket.
 2 Az oszmán-török eredetit abban a formában adjuk, ahogy a közreadónál szerepel.

Az udvari zsoldosok/janicsárok fegyver- és hadianyag listája 1526. április 13.

A defter másolata azt mondja el részletesen, hogy milyen hadiszerek elvitelét rendelték el a nagyúri hadjáratra. A 932. év redzseb hónap első napján.¹

1. Bihter páncél, ² különleges minőségű	66 darab
2. Lovas páncélnak mondott [páncél], a bihternél gyengébb minőségű	576 darab

3. Sodronying	4111 darab
különleges	124
derbendi ³	701 darab
európai és magyar	3286 darab
4. Sodronygallér	430 darab
5. Janicsár páncél	378 darab
6. Tükörpáncél; ⁴ <i>ebből 200-at a pasának küldtek</i>	2038 pár tükörpáncél
7. Dzsevsen páncél, ⁵ kiváló és gyengébb minőségű	705 darab
8. Damaszkuszi mintájú sisak, derbendi	3016 darab
9. Jó minőségű és közönséges sarokvédő	980 darab
10. Jó minőségű és közönséges karvas ⁶	1960 pár
11. Jó minőségű és közönséges térdpáncél	480 pár
12. Jó minőségű és közönséges lábszárvédő	400 pár
13. Lóöltözék, acél és szövet	506 öltözet
acél, tökéletes	100 öltözet
szövetöltözet; 206 tökéletes, 200 háromrészes	406 öltözet
14. Villás alabárd, új	720
15. Kör alakú, selyemszálas nádpajzs	235 darab
16. Kör alakú, fényezett acélpajzs	219 darab
17. Havasalföldi pajzs, amit janicsárpajzsnek mondanak	2084 darab
18. Állópajzs	1000 darab
19. Hosszú, halbőrborítású indiai pajzs	607 darab
20. Damaszkusz városi mintájú és keleti hosszú lándzsahegy	1000 darab
21. Nikápolyi apró lándzsahegy, a szpáhik használják	4000 darab
22. Damaszkuszi kard, kurd harci kés, hegyestőr és rövid, nehéz gyalogsági szablya ⁷	326 darab
23. Vasbuzogány	25 darab
24. Jó minőségű és közönséges lovascsákány	511 darab
25. Hosszú tőr	5 darab
26. Számszeríj	42 darab
27. Számszeríjvessző	10 000 darab
28. Csega-íj ⁸	5200 darab
29. Díszes, jó minőségű íj	90 darab
30. Közönséges nyílvessző a katonáknak	14-szer 100 000 nyíl
31. Puska	4000 darab
jó minőségű puska	1000
közönséges puska	3000
32. Muskéta	60 darab
33. Puskagolyó	30-szor 100 000 darab
34. Lőporszarú	4000 darab
jó minőségű	1000 darab
közönséges	3000 darab

35. Ágyúhoz való lőpor	5500 bórzsák, <i>minden bórzsákban 15 okka⁹</i>
36. Kanócos puskához való lőpor	400 bórzsák, <i>ennél is minden bórzsákban 15 okka</i>
37. Gyapotfonal, puskákhoz kanócnak	56 kantár ¹⁰
38. Fáklya	700 darab
39. Kötél vitetett szükség esetére	1600 darab
40. Nafta vitetett	1 jük ¹¹
41. Olívaolaj vitetett, az úton a fegyverek karbantartására	4 jük
42. Golyóöntő forma vitetett golyóöntés esetére	200 darab
43. Őn vitetett	1 jük
44. Kén vitetett aknakészítés esetére	20 kantár
45. Fehér salétrom vitetett	28 kantár
46. Gránát vitetett	500 darab
47. Acél	14 kantár
48. Nyersvas	59 kantár
49. Fejsze	1080 darab
50. Vaslapát	2100 darab
51. Egyik oldalon fejsze, másik oldalon csákány	770 darab
52. Még csákány	2000 darab
53. Árkászcsákány	350
54. Kőfaragó csákány	200 darab
55. Feszítővas	100 darab
56. Kőfaragók fogazott bontócsákánya	420 darab
57. Nagykalapács	120
58. Vasszög	100
59. Mestergerendaszög	1400 darab
60. Keresztgerendaszög	88 kantár
61. Gerendaszög	88 kantár
62. Deszkaszög	20 kantár
63. Sajkaszög ¹²	35 kantár
64. Zsindelyszög	3 kantár
65. Lapátnyel	1000 darab
66. Fejsze-, ásó- és csákánynyél és más nyelek	16 yük
67. Kampó	310
68. Kőműveskanál	410, <i>a kőművesek használják</i>
69. Fúrók	250 darab
70. Kénes tapló gyújtóssal	1 jük
71. Birkabőr	1 jük, <i>ha útközben javításra lesz szükség</i>
72. Szurok	1 jük
73. Bagáriabőr kardolajjal ¹³	2 jük

74. Kézifűrész	200
75. Ácsbárd és vonókés	220
76. Régi vitorlavászon	2 jük
77. Tilolt len	3 kantár
78. Vasvilla	260 darab
79. Véső	80 darab,
	<i>követ darabolnak vele</i>
80. Véső	70 darab,
	<i>ezekkel is követ darabolnak</i>
81. Függőön a kőműveseknek és ráspolyvas	1 jük ... ¹⁴
82. Zarbuzán ágyúhoz ¹⁵ golyó	30 000 darab
	<i>6000 a szekereken</i>
83. Alabárd ... ¹⁶	1 jük
84. Naftához való lőpor	1 jük
85. Üres nagy vászonzsák	2 jük,
	<i>szükséges esetére</i>
86. Porvédő nemez – ezek nagy fehér nemezdarabok	50 darab,
	<i>ezen tartják karban a fegyvereket</i>
87. Sisakforgó, kínai	278 garnitúra,
	<i>jatirma néven ismerik</i>
88. Sisakforgó, négyrészes	314 garnitúra
89. Kócsagtollas sisakforgó	126 garnitúra
90. Perzsa mintájú sisakforgó	16 garnitúra
91. Páros sisakforgó, mindegyiken két-két toll	444

Fodor Pál fordítása¹⁷

EMECEN, *Mohaç* 1526, 2010, 213–216.

1 1526. április 13.

2 A muzulmán világban és Kelet-Európában egészen a 19. századig széles körben el voltak terjedve a sodronyszövet és fémlemez kombinációjával készített páncélok, amelyeket vagy a sodronying helyett, vagy kiegészítésként a felett viseltek. A „bihter” ezek egyik fajtája, ahol a mell- és hátrészen függőleges sávokba rendezve fekvő helyzetben lévő, keskeny, széles, téglalap alakú fémlemezek vannak beleszőve a sodronyszövetbe.

3 A Kaukázus keleti részéről, Derbendből származó vagy ottani technikával készített darab.

4 A páncél mell- és hátrészt ez esetben egy-egy nagyobb, általában kör alakú – a korabeli tükrökre emlékeztető formájú – fémlemizzel erősítették meg.

5 A páncél mell- és hátrészt ez esetben közepes méretű, négyszögletes fémlemezekkel erősítették meg.

6 Másképp: a kart könyökig védő vaskesztyű.

7 *Gaddare*.

8 A kiadásban: *çaka yayı*. Minden valószínűség *çega yayı*; így nevezték azokat az íjakat, amelyeket a Gallipoli közelében fekvő Csega faluban gyártott enyvvel készítettek.

9 1 okka = 1,2828 kg.

10 1 kantár: 56,44 kg.

11 Jelentése: „(ló)teher”; területenként, áruajtánként és a szállító eszköz/állat kapacitása szerint változó súlymérték. Például a teve 180–256 kg, a ló és az öszvér 102–141 kg, a szekér (szerkezetből, mérettől és fogatolástól függően) 260–1000 kg terhet szállított.

12 A sajka nevű naszádokhoz (hajókhöz).

- 13 Nyilván úgy értendő, hogy erős, vízhatlan bagáriabőr tömlőkben szállították a kardok karbantartásához szükséges olajat.
- 14 Itt egy rövid, magyarázó megjegyzés áll, amelyben az utolsó szó olvasata, s így az egész megjegyzés értelme nem világos. – A „függőőn” a szintezéshez használt szerszám, más fémből is lehet.
- 15 Könnyű mezei löveg, három fajtája volt: nagy, közepes és kicsi. Az oszmán hadsereg egyik legfontosabb ágyúfajtája.
- 16 *Harbe dipliği*. A második szó (*diplik*: „támaszték/aljzat/foglalat”) jelentését ebben kontextusban nem sikerült megfejteni. A szöveget közlő török kolléga sem talált rá elfogadható megoldást.
- 17 A fordításban közreműködött Feridun M. Emecen és B. Szabó János.

Az 1526. évi hadinapló

1526 (*részlet*)¹

A budai hadjárat állomásai

Az összes állomások, napi menetek és egyéb megtörtént események részletes leírása attól fogva, hogy a padisah, Allah árnyéka, Szulejmán sah öfelsége Kosztantinije² városából hódítással és győzelemmel, jó szerencsével és sikerrel kísérve útnak indult a szerencsétlen Magyarország elleni hitharc szándékával, Buda elpusztítása céljából, majd győztesen és diadalmasan győzedelmes hadseregével visszaérkezett boldogságos székhelyére.

A 932. év tisztelt redzseb hava³

11. [= április 23.] hétfő, április 23. Hiziriljász napja.⁴ E napon a szerencsés uralkodó – Allah tegye győzelmeit dicsőségessé az utolsó ítélet napjáig! – boldogságosan és dicsőségesen kiindulván Isztambulból, *Halkalü Binarnál*⁵ szállt meg.

12. [= április 24.] kedd. *Csataldzsa*⁶ állomásra.

13. [= április 25.] szerda. *Indzsügezen*⁷ áthaladva *Tekvurlu*⁸ állomásra.

14. [= április 26.] csütörtök. *Karli* falu⁹ állomásra.

15. [= április 27.] péntek. *Ahmed bég* falvába.¹⁰

16. [= április 28.] szombat. *Hádim* faluba.¹¹

17. [= április 29.] vasárnap. *Ulufedzsiler* faluba.¹²

18. [= április 30.] hétfő. *Mahmud aga* falvába.¹³

19. [= május 1.] kedd, május 1. *Házköj* állomásra.¹⁴

20. [= május 2.] szerda. *Mamak* állomásra.¹⁵

21. [= május 31.] csütörtök. Pihenő. Az uralkodó szerencsésen a palotába ment.¹⁶

22. [= május 4.] péntek. Pihenő.

23. [= május 5.] szombat. Pihenő. A szultáni tanács ülése, melyen megjelent Kara Bogdán¹⁷ követe, és meghozta a vazallusi adót.¹⁸

24. [= május 6.] vasárnap. A szultáni tanács ülése.

25. [= május 7.] hétfő. Pihenő. A ruméliai kethüda és defterdár¹⁹ napkeltekor elindulván előre ment *Filibébe*²⁰ a gyülekezőhelyre.

26. [= május 8.] kedd. Pihenő. Az udvari zsoldos lovasok szemléje.

27. [= május 9.] szerda. Pihenő. A [szultáni] sátort útnak indították.

28. [= május 10.] csütörtök. A Marica közelében, *Kemál* faluban²¹ egy fickó lova a vetésbe ment, ezért a fejét vették.

29. [= május 11.] péntek. *Iflakán* falu közelében *Csesme Csajiri* állomásra.²² Két fickót lefejeztek, mert lovaikat a vetésre eresztették.

Redzseb utolsó napja [30. = május 12.], szombat. *Hiszárlik*, más néven *Beg Alaki* faluban.²³ A nélkülözés miatt elrendelték, hogy a janicsárok *Filibéig* menjenek előre.

Összesen: 13 állomás, 20 nap.

A 932. év nagyszerű sában hava²⁴

Sában első napja [1. = május 13.], vasárnap, május 13. *Szazlu dere* állomásra.²⁵ A mal-karai Tasoglu nevű záimot²⁶ felakasztották.

2. [= május 14.] hétfő, *Killik Bajiri* állomásra.²⁷

3. [= május 15.] kedd. *Altun Csajiri* állomásra.²⁸

4. [= május 16.] szerda. *Haledlü* falu rétjére.²⁹

5. [= május 17.] csütörtök. *Agacs Kuruszu* állomásra.³⁰

6. [= május 18.] péntek. *Nagy és Kis Rogos* falu között.³¹

7. [= május 19.] szombat. A Balkán-hegységgel szemben *Filibé* mezejére. Az itt megjelent ruméliai bégeknek, záimoknak és szpáhiknak megparancsolták, hogy menjenek előre *Szófiába*, és ott gyülekezzenek.

8. [= május 20.] vasárnap. A szultáni tanács ülése. Elrendelték, hogy Áhi cselebi-oglu Szejfullah cselebi orvos hatvan akcsés fizetéssel [udvari] orvos legyen.

9. [= május 21.] hétfő. Megérkezett Behrám pasa anatóliai beglerbég,³² és az előbbi táborban szállt meg.

10. [= május 22.] Pihenő *Filibében*.³³ Elrendelték, hogy a ruméliai kethüda és defterdár lófarkas zászlait vigyék előre, ők pedig reggel induljanak, és menjenek *Szófiába* a gyülekezésre. Mivel itt hegyszorosok voltak, a janicsárok engedélyt kaptak, hogy *Szófiáig* [belátásuk szerint vonuljanak]. A délután közepén esett, mogyoró nagyságú jégszemek hullottak.

11. [= május 23.] szerda. Kiadós eső esett. A janicsárok elvonultak. A ruméliai és az anatóliai seregnek megparancsolták, hogy az *izladi*³⁴ úton menjenek.

12. [= május 24.] csütörtök. *Ada* faluval³⁵ szemben. Eső esett.

13. [= május 25.] péntek. *Tatárpazarin*³⁶ átvonulva táborba szállás *Csömlekcsi Köp-rüszünél*.³⁷

14. [= május 26.] szombat. *Kara Binár* és *Akindzsiliü*,³⁸ mindegyik hegyszoros.

15. [= május 27.] vasárnap. A *Kapulu-szoroson*³⁹ áthaladva megszállás *Ihtimán* előtt.⁴⁰

16. [= május 28.] hétfő. A *Kádiaszker-szoroson*⁴¹ átkelve megszállás. Távoli állomás. Egy nap és egy éjjel kiadós eső esett.

17. [= május 29.] kedd. *Szófia* állomásra. Kiadós eső esett.

18. [= május 30.] szerda. *Szófiában*. Heves esőzés volt, a kis vizek átkelői is járhatatlanná váltak. Rengeteg sátrat sodort el az ár. A padisah nyugtalanná vált, felkerekedett, s azon az állomáson szállt meg, ahol a pasa.⁴²

19. [= május 31.] csütörtök. Pihenő. Eső esett. Egy kádit négy emberével együtt megöltek; röviden, nyolc lélek pusztult el.

20. [= június 1.] péntek. Pihenő. A szultáni tanács ülése, néhány ruméliai bég kezét csókolt [a padisahnak].

21. [= június 2.] szombat. Pihenő. Parancsba adták, hogy másnap a ruméliai sereg sorakozót tartson.

22. [= június 3.] vasárnap. Eső esett. *Iflaklar* faluhoz.⁴³ A ruméliai [sereg] az elvárás szerint sorakozót tartott.⁴⁴ Ma Ibrahim pasa elvált a padisahtól, a ruméliai sereggel előbbre vonult és táborveréshez fogott.

23. [= június 4.] hétfő. Pihenő.

24. [= június 5.] kedd. *Lukaridze* falu⁴⁵ rétjén. Átkelés egy *Derbendi*⁴⁶ nevű szoroson. Két szilahtárnak⁴⁷ fejét vették, mert lovaikat a vetésre eresztették.

25. [= június 6.] szerda. Megszállás *Pinár Basiban*, *Sehirköjjele*⁴⁸ szemben.

26. [= június 7.] csütörtök. A sehirköji szoroson átkelve megszállás a *nisi* szorosban.

27. [= június 8.] péntek. Kijövetel a nisi szorosból, és megszállás *Ilidze*⁴⁹ tövében, a malomnál.

28. [= június 9.] szombat. Megszállás *Nis* kisváros előtt. *Nisbe* nem menvén be, megszállás a Morava vize partján, a vár alatt. Ám a sereg másik része átkelt, és ott táborozott le. Mivel a szemendrei⁵⁰ úton a folyók megáradtak, az aladzshiszári⁵¹ úton haladtunk. Olyan sok eső és jég esett, amennyit még soha senki nem látott.

29. [= június 10.] vasárnap. Megszállás *Deszpenics* falu⁵² előtt, a Morava közelében. Ma is igen sok eső esett, a győzedelmes katonák elveszettek és tanácstalannak érezték magukat.

Sábán utolsó napja [helyesen: ramazán 1. = június 11.],⁵³ hétfő. Pihenő.

Összesen: 30 nap, 20 állomás.

A 932. év áldott ramazán hava⁵⁴

A hó első napja, kedd, június 17. [helyesen: ramazán 2. = június 12.] Az aladzshiszári szoros közelében *Pirbak*⁵⁵ állomásra.

2. [3. = június 13.] szerda. Pihenő. A padisah vadászatra ment.

3. [4. = június 14.] csütörtök. Pihenő.

4. [5. = június 15.] péntek. Pihenő.

5. [6. = június 16.] szombat. A szultáni tanács ülése.

6. [7. = június 17.] vasárnap. *Aladzshiszáron* átvonulva megszállás a Morava vize partján, *Mucskofidzs*⁵⁶ falu közelében. Három jajabasis⁵⁷ és a janicsárok csausát⁵⁸ csekély vétség miatt⁵⁹ várnagyi beosztásba helyezték át.

7. [8. = június 18.] hétfő. Pihenő.

8. [9. = június 19.] kedd. Pihenő. A pasa jött és találkozott a padisahhal. Parancsot kapott, hogy sietve menjen a Duna mellett fekvő *Varadin*⁶⁰ nevű vár ellen.

9. [10. = június 20.] szerda. Pihenő.

10. [11. = június 21.] csütörtök. Pihenő. Az a hír terjedt el, hogy a seregből élelem-szerzés végett a környéken szétszóródott személyek közül a vlah gyaurok sokakat megöltek, számos nyelvet⁶¹ fogtak és küldtek el a királynak.

11. [12. = június 22.] péntek. A *Koszarik*⁶² közelében lévő állomásra. Rendkívül sok eső és árvizek. Báli bég⁶³ embere érkezett egy nyelvvél, és azt a hírt hozta, hogy a Száván verendő hidak elkészültek.

12. [13. = június 23.] szombat. Átkelés az Ibre folyón,⁶⁴ és táborba szállás. Mivel ma is nagy áradás volt, a Morava folyón nem lehetett átkelni.

13. [14. = június 24.] vasárnap. Pihenő, mivel a folyón nem lehetett átkelni.

*Ibrahim pasa állomásait beszéli el, miután
a világnak menedékiül szolgáló padisahtól előre ment*

6. [7. = június 17. vasárnap. Elindulás] *Aladzahiszárból*.

7. [8. = június 18. hétfő.] Onnan *Ibre*.

9. [10. = június 20. szerda.] Onnan a Morava melletti *Koszarik* nevű falu közelében átkelés a folyón, majd megszállás. Négy nap tartózkodás a nevezett helyen. Mikor kitudódott, hogy a vlah gyaurok nyelveket fogtak és vittek magukkal, közülük négyet karóba húztak.

12. [13. = június 23.] szombat. Állomás *Krusovics Bazari* közelében, *Lapanics* falu előtt.⁶⁵ Mivel kiadós eső esett, az út nehezzé vált. Egy huzamban két állomást tettünk meg.⁶⁶ Az a hír jött, hogy a takarmányozók közül a vlah gyaurok harminc embert vértanúvá tettek.

13. [14. = június 24.] vasárnap. Pihenő, mivel éjjel-nappal folyamatosan esett, és még a legkisebb vízfolyáson sem lehetett átkelni. Éjfélkor a réten sok muzulmán sátrát elöntötte a víz, és nagy károk keletkeztek. Némely helyen a földből is jött a víz. Cseste Báli bégnek⁶⁷ két embere megfulladt, ő maga is csak bajjal menekült meg.

14. [15. = június 25.] hétfő. *Piradzsi* falu⁶⁸ állomásra. Mivel ma is kiadós eső esett, és sok embert ért kár és veszteség, a padisah is helyet változtatott.⁶⁹

15. [16. = június 26.] kedd. Állomás *Ralja* falu⁷⁰ elejéhez közel.

16. [17. = június 27.] szerda. Megszállás *Gorcska* falu⁷¹ környékén, miután három hídon is átkeltünk. A hidak és a mocsarak miatt emberfeletti nehézségeket kellett elviselni. Jahjapasa-oglu⁷² részéről futárral két nyelvet hoztak.

17. [18. = június 28.] csütörtök. Megszállás *Szemendre* környékén, amely ártéri terület.

18. [19. = június 29.] péntek. [Állomás] a Duna előtt, *Havále*⁷³ környékén, *Eszki Hiszárliknál*,⁷⁴ amely ártéri terület.

19. [20. = június 30.] szombat. Belgrád vára elé.

20. [21. = július 1.] vasárnap, július 1. A hídfőnél lévő állomásra. Ibrahim pasa a hídfőnél sátort veretett, és személyesen fogott hozzá a ruméliaiak megsemmisítéséhez. Kiadós eső esett.

21. [22. = július 2.] hétfő. Pihenő a hídfőnél. Ma is reggeltől estig folyt a szemle, a megmustráltakat átbocsátották a túlsó oldalra. Minthogy éjjel-nappal esett az eső, a Száva vize megáradt. Akinek a vértje és páncélja hiányos volt, azt megverték, timárját⁷⁵ elvették, és a túlsó partra bocsátották.

22. [23. = július 3.] szerda. Pihenő. Ma is tartott a szemle reggeltől estig. Délben eső esett.

23. [24. = július 4.] szerda. Pihenő. Ma reggel ismét szemlét tartottak a Pasa szandzsák két szárnya⁷⁶ és a maradék szpáhik fölött. A pasa sátorát átvivén *Zemun*⁷⁷ közelében verték fel, mely szemközt fekszik Belgráddal. A vlah gyaurok *Havale* alatt hat embert megöltek a takarmányozók közül.

24. [25. = július 5.] csütörtök. Megszállás a Duna partján, *Zemun* környékén.

25. [26. = július 6.] péntek. Pihenő. Bosznia szandzsákbégje, Hüsrev bég,⁷⁸ a szandzsákja hadnépével és a hercegovinai szandzsák szpáhijaival e részről megérkezett, és a táborhoz közel szállott meg.

26. [27. = július 7.] szombat. *Bozuk Kilisze*⁷⁹ állomásra. A pasával levő seregnek vértet és páncélt osztottak ki.⁸⁰ A Kadr éjszakája lévén,⁸¹ nagy mulatozást rendeztek.

27. [28. = július 8.] vasárnap. *Iszlánkamen*⁸² vár állomásra. Belgrád elfoglalásakor e várat elpusztították; most megparancsolták, hogy állítsák helyre. Az említett várat azon a helyen emelték, ahol az Oroszország felől jövő Tisza folyó a Dunába ömlik. Báli bég-től két nyelv érkezett, s azt a hírt küldte, hogy az átkozott pap⁸³ kétezer katonával *Petri-varadin*⁸⁴ vára közelében tartózkodik; hogy a király még Budán van, s hogy a várban ezernél több hitetlen harcos van. A hitét elhagyó Iszkendert elküldték a várat fölkérni. Amikor odaért, ezt a választ adták neki: „Először foglaljátok el *Varadint*, s akkor aztán meghódolunk.”

28. [29. = július 9.] hétfő. Pihenő. A boszniai szandzsákbég egy kisebb váracsát elfoglalt,⁸⁵ és hat gyauert hoztak ide. Az akindzsi⁸⁶ bégek mind megérkeztek, és mulatóságot rendeztek. A padisah is szerencsésen megérkezett Belgrád várához, és nagy pompával megszállni méltóztatott, hogy az áldott id ünnepet⁸⁷ itt ülj meg.

29. [30. = július 10.] kedd. Helyben. A hajóhad és a sajkák – összesen nyolcszáz – megérkeztek. Az anatóliai sereg is átkelt a hídon, és *Bozuk Kilisze* közelében ütött tábor. A hajóhadra janicsárokat rendeltek Mihál-oglu [Mehmed]⁸⁸ és Iszkender-oglu Jahsi béggel⁸⁹ együtt; a hajóhad szerdárává⁹⁰ a csausbasit⁹¹ nevezték ki.

Összesen 29 [recte: 30] nap, 16 állomás.

A 932. év tiszteletre méltó sevvál hava⁹²

Sevvál hó első napja [= július 11.], szerda. Pihenő. Ma az uralkodó sátrát átvitték a hídon, és az innenső oldalon, *Zemin* közelében állították fel. A szent ünnepet Belgrádban ültük meg. Késő éjjel a pasa hadizenekara játszott, s az előőrsnél szolgálatban levő bégeken kívül a többi bég és Jahjapasa-oglu⁹³ is eljött. Bőséges ételt szolgáltak fel, és fényes társaság gyűlt össze. A vidini szandzsák⁹⁴ szpáhijai ma érkeztek meg és csatlakoztak a táborhoz.

2. [= július 12.] csütörtök. Megszállás a Dunánál *Varadin* várának szőlőiben. Csirmen bégjét⁹⁵ szpáhijaival együtt Iszlánkamen vára őrizetére rendelték.

3. [= július 13.] péntek. *Varadin* vára. Távol eső állomás. Nehezen járható és szűk hely. Mivel a hitetlenek közül némi puskás gyalogos kívül tartózkodott, a várhoz érkezéskor a janicsárok közül és a ruméliai seregből többen előre mentek, és harcoltak velük. Az ágyúszekereket megállás nélkül vontatták. Megparancsolták, hogy a hajók is pihenés nélkül haladjanak előre. Késő délután a hitetlenek kiűtöttek a várból, de ismét

visszahúzódtak. Mivel ez történt, a sereg megzavarodott, mert azt hitte, hogy a pap⁹⁶ megérkezett, ezért az összes bégek csapataikkal lóra ültek.

4. [= július 14.] szombat. *Varadin* állomásra. Eső esett. A bégeknek parancsba adták, hogy a környékről fát gyűjtsenek, hogy létrákat készítsenek a vár[fal megmászására]hoz, ezért igen sok fát hordtak össze. Reggeltől estig folyt a harc. A pasa az ostromárokhoz ment, és buzdította az ott lévőket.

Isztambultól Varadinig 49 állomás.

5. [= július 15.] vasárnap. *Varadin*ban. A nevezett napon kegyes volt az Isten, mert délben minden oldalról és a hajókról rohamot intéztünk a vár ellen, s az egész várost és a Duna felőli részt, amely a város kikötője, elfoglaltuk. Két-három óráig tartott a heves küzdelem. A hitetlenek a várost bombával felgyújtották. A mieinkből körülbelül nyolcvan ember vértanúvá lett. Amikor Baba Dzsáfer bég⁹⁷ megvitte az örömhírt a padisahnak, ezer velencei dukátot és vászonszövetet kapott ajándékul.

6. [= július 16.] hétfő. Hüszrev boszniai bég és Mihál-oglu Mehmed bég parancsot kapott, hogy Varadinnál a Duna túlsó partját dúlják fel.

7. [= július 17.] kedd. Az anatóliai sereg is idejött, és [a vár] egyik oldalán szállt meg. Az ágyúkkal megfelelő helyről tüzeltek, és néhány rést ütöttek a falon.

8. [= július 18.] szerda. Pihenő.

9. [= július 19.] csütörtök. Ugyanúgy ágyúzás és heves harc.

10. [= július 20.] péntek. Ma is ugyanúgy nagy harc folyt, és húsz ember vértanúvá lett.

11. [= július 21.] szombat. Reggel minden oldalról roham intéztetvén a vár ellen, mind a két részről hatalmas harc folyt három óra hosszáig, de a foglalás még nem volt előre elrendelve. Százötvennél több ember vértanúvá lett.

12. [= július 22.] vasárnap. A padisah is szerencsésen megérkezett, és az egyik kiszögellésből⁹⁸ megszemlélte a várat. Az ágyúk ismét ugyanúgy megfelelő helyről tüzeltek, s a vár templomát és házait úgy kilyuggatták, mint egy szűrőkanalat. Délután egy csapat részeg gyaur kiütött a vár kapuján. Úgy esett, hogy Balta-oglu Píri bég⁹⁹ a kapunál épp álomba merült, és így váratlanul rajta ütöttek. Harcoltak, és néhány ember vértanúvá lett. Píri bég fejről letépték a süvegét, két hitetlennek pedig levágták a fejét. Ennek az eseménynek a megtörténte nyugtalanságot okozott, mert [arra következtettek], hogy a hitetlenek megérkeztek Budáról, s ezért a tábort helyéről elmozdítván, a vár alatt ütötték fel.

13. [= július 23.] hétfő. Ma ismét minden oldalról rohamot intéztek a vár ellen, de bármennyire igyekeztek és törekedtek is behatolni, nem volt lehetséges. A janicsárok testületéből mintegy hatvan, a többi seregből pedig körülbelül hatszáz ember lett vértanúvá; egyszóval, a holtak, sebesültek vagy más sérültek száma több volt ezernél.

14. [= július 24.] kedd. A padisah részéről a szegbánbasival¹⁰⁰ ezer janicsár jött segítségül [a harcolóknak]. Egy gyaur kiszökött a résen, és meghódolt. A pasa megváltoztatta tartózkodási helyét. Ajasz pasa¹⁰¹ és más agák¹⁰² jöttek, és megszemléltek a várat.

15. [= július 25.] szerda. Mára rohamot határoztak ugyan, de mivel az akna még nem volt készen, elhalasztották.

16. [= július 26.] csütörtök. Iszkender cselebi¹⁰³ sógorának, Hüszejn cselebinek a zsoldja fejében hetvenezer akcse jövedelmű ziámetet rendeltek.

17. [= július 27.] péntek, július 27. Az említett napon a hitetlenek már nagyon gyöngék és kimerültek voltak. Mikor hajnalban a Duna felől két akna fölrobbant, és a várnak eddig megmaradt részeit is lerombolta, kegylmet kértek. Ekkor – „szabad a zsákmány!” felkiáltással – mindenfelől rohamot intéztek. Mire a hitetlenek összefutottak és a résekhez rohantak, a hit harcosaiból mintegy ezer ember már behatolt a várba. Késedelem nélkül összemérték kardjaikat, mindenfelé zászlókat és lófarkakat tűztek ki, és Isten kegylméből egy szempillantás alatt könnyűszerrel elfoglalták a várat, a hitvány gazfickók legnagyobb részét pedig kardélre hányták. A tábor csordultig telt a zsákmányolt javakkal. Néhány derék gyaur és a vár porkolábja¹⁰⁴ az öregtoronyba¹⁰⁵ vette be magát, s délig harcoltak. Végre a pasa részéről a janicsár aga¹⁰⁶ odament és szabad elvonulást ajánlott. Összesen mintegy harmincfőnyi gyaur jött ki, a pasához ment és kezét csókolt neki. Nyomban kitűzték a pasa zászlóit az említett toronyra,¹⁰⁷ az uralkodó hadizenekara sokszor játszott, s lőn nagy öröm és vígság. Közülünk mintegy huszonöt hitharcos lett vértanúvá, míg a hitetlenek közül hozzávetőleg ötszáz fejt vágták le, háromszáz¹⁰⁸ hitvány gazfickót pedig foglyul ejtettek.

18. [= július 28.] szombat, július 28. Ma reggel a pasa őnagysága előbbre költöztén a várhoz, a Duna partján *Burgazlu Kilisze*¹⁰⁹ közelében szállt meg. A padisah is szerencsésen és sikeresen fölkerekedett a helyéről, és a vár mellett azon helyhez közel szállott meg, ahová a pasa költözött. A pasa őnagysága a felséges uralkodó elé jött, s bemutatta a levágott fejeket és az élve elfogottakat, majd fenséges pompával a sátrába tért. A padisah pedig boldogságosan bement a várat megszemlélni. A *Cserevik*¹¹⁰ nevű vár lakói meghódoltak és elhozták a vár kulcsát.

19. [= július 29.] vasárnap. Pihenő. Megszállás *Burgazlu Kilisze* közelében. A várharc során harcképtelenné váltakat a pasa személyesen megnézte, és megparancsolta, hogy engedéllyel a belső tartományokba küldjék őket. El is mentek, 74 fő.

20. [= július 30.] hétfő, július 30. Pihenő. A fényes szultáni tanács ülése. A vár elfoglalásáért azon ruméliai bégek, akiknek négyszázezer akcsénél magasabb javadal-muk volt, egyenként harmincezer akcsét és egy-egy kaftánt, azok pedig, akiknek négyszázezernél kevesebb volt, húsz-húszezret és egy-egy kaftánt kaptak ajándékul. Ugyanígy a szemendrei bégnek, Kodzsa bégnek¹¹¹ harmincezer akcsét és díszköpenyt, Izvornik¹¹² bégjének, Szinán bégnek harmincezer akcsét és díszköpenyt adtak. [Ez utóbbit] szandzsákja katonaságával Izvornikba küldték, hogy a Száva partján lévő várakat megadásra szólítsa és birtokba vegye. A ruméliai defter kethüdászi¹¹³ tizenkét-ezer akcsét és egy díszköpenyt, a [ruméliai] defterdár¹¹⁴ pedig tízezer akcsét és egy díszköpenyt kapott ajándékul. Eldöntötték, hogy a padisah őfelsége boldogságosan Buda városába megy. Jahjapasa-oglu¹¹⁵ felkerekedett, s amint az *Ilok*¹¹⁶ nevű vár köze-lébe érkezett, a várbeli lovas hitetlenek közül kétszáz lovasra bukkant, akik lesben ál-lottak nyelvet fogni. Hirtelen rájuk támadtak, harcoltak, mintegy hatvannak fejt le-vágták, húsz-harmincat élve foglyul ejtettek. A többi nagy nehezen bemenekült a várba.

21. [= július 31.] kedd. A *Cserevik* nevű kis vár elhagyása után megszállás a Duna vize partján. Messze eső és nehezen járható állomás.

22. [= augusztus 1.] szerda. Megszállás a Duna partján, *Ilok* váránál. Megtiltották, hogy a környékén fekvő falvakat fölegessék, és erre az összes béget figyelmeztették. A janicsárok odébb költöztek, és az ostromsáncokba mentek.

23. [= augusztus 2.] csütörtök. Pihenő *Iloknál*.

24. [= augusztus 3.] péntek, augusztus 14.¹¹⁷ Pihenő. Kara Bogdán és Eflak¹¹⁸ fejedelme között zavar és viszály támadt. Mihelyst erről megbizonyosodtak, ilyen tartalmú nem-es parancsokat írtak és küldtek nekik: „Mind a ketten alattvalóink vagytok; hagyjatok fel a viszálykodással, menjetek a helyetekre, s ne legyetek meggondolatlanok, különben meglátjátok!” – Mivel a környéken levő falvak és települések lakói, akik mindenfelé rejtékhelyeken¹¹⁹ húzták meg magukat, hallottak az oltalomnyújtás híreről,¹²⁰ egy hasznavehető ember jött ide, és ezt az üzenetet hozta: „Mi volna, ha megadnánk magunkat, viszsztatérnénk lakóhelyeinkre, és a győzedelmes sereget ellátnánk bőséges eleséggel?” Ezért tehát ismét kihirdették azt a tilalmat a táborban, hogy a falvakat nem szabad fölégetni.

25. [= augusztus 4.] szombat. Pihenő. A padisah őfelsége megérkezett. A pasa őnagysága tegnap este jött meg. Hajnalban együtt eljöttek, s lóhátról egy ideig nézegettek a várat. Hajnalban néhány oldalon aknákat kezdtek ásni, és Nizámüddint¹²¹ neveztek ki föléjük felügyelőnek. Szakadatlanul vontatták az ágyúkat, és azon igyekeztek, hogy a sáncokba juttassák őket.

26. [= augusztus 5.] vasárnap. Pihenő. A múlt éjjel már felállítottak néhány ágyút, s ma reggeltől estig szüntelenül tüzeltek. Elterjedt a hír, hogy a leshelyekről kicsapó gyaurok négy juhszállítót a fegyvereikkel és felszerelésükkel együtt elvittek.

27. [= augusztus 6.] hétfő. Az uralkodó ismét idejött, megnézte és megszemlélte a várat. Az ágyúk szüntelenül tüzeltek.

28. [= augusztus 7.] kedd, augusztus [18.]¹²² Pihenő. Ma hajnalban ismét hozzáfogtak a harchoz. A délidő beköszöntekor a várbeli hitetlenek kegyelmet kértek, ezért az ágyúzásról lemondunk. Öt-hatnapi határidőt kértek, de csak estig adatott nekik idő azzal, hogy ha ezzel ellentétes dolog történik, biztosan újraindul a harc. Öten-hatan a vár népéből meghódoltak, és a boldogság küszöbéhez jöttek.

29. [= augusztus 8.] szerda. Pihenő. Ma a várból három derék hitetlen jött ki, tőlünk pedig két jajbasit és a janicsárok csausát küldték be, és megtörtént a megadás. Délidőben a pasa és a többi emírek¹²³ bementek a várba a zászlóval, s kitűzték a kapuerőd¹²⁴ tornyára. Egy ideig ott hagyták, majd a tulajdonképpeni vár tornyára helyezték. A Dráva partján levő *Erdud* és *Oszijek*¹²⁵ nevű várak lakói nem tudtak kitartani, s midőn a futás mezejére léptek, a [várak] kulcsait Jahjapasa-oglu Báli bég emberei¹²⁶ idehozták és átadták. Az említett várból [Ilok] való tizenkét derék gyaurnak díszköpenyt ajándékoztak. Sokszor játszott az uralkodó hadizenekara.

Sevvál utolsó napja [helyesen: zilkáde 1. = augusztus 9.], csütörtök.¹²⁷ A pasa őnagysága helyéről felkerekedvén kissé túlment a váron, és előrébb szállt meg. A padisah is szerencsésen és boldogságosan megérkezvén a vár előtt szállott meg. A pasa elébe ment, és kezét csókolt neki. A táborban kikiáltották, hogy a padisah útjának célja Buda.

Összesen 30 nap, 7 állomás.

A 932. év nemes zilkáde hava¹²⁸

1. [2. = augusztus 10.] péntek, augusztus 11.¹²⁹ Megszállás a Duna partján lévő *Dukin*¹³⁰ vára mellett, melyet „Vénasszony trónja”-nak is neveznek.¹³¹ Sok fáradságot kellett kiállni, mert éjjel-nappal esett az eső, és nagyon szűk helyek ezek. A ruméliai bégek a vár elfoglalásáért ismét egy-egy kaftánt kaptak ajándékul.

2. [3. = augusztus 11.] szombat. A Duna partján fekvő *Szotin*¹³² vára mellett elhaladva megszállás egy nagy kolostor mellett.

3. [4. = augusztus 12.] vasárnap. *Vulkova*¹³³ falu közelébe. Közeli állomás.

4. [5. = augusztus 13.] hétfő. Állomás *Borohok*¹³⁴ vára közelében. Szűk helyek lévén nagy fáradságokat kellett kiállni, és sok ember málhája nem érkezett meg. Mivel félni lehetett a hitetlenektől, kikiáltották, hogy semmi poggyászt nem szabad előreküldeni, hogy az egész sereg menetoszlopba fejlődjön, s hogy a málha az oszlop után haladjon.

5. [6. = augusztus 14.] kedd. Megszállás a Dráva partján levő *Oszijek*¹³⁵ váránál. Messze eső állomás. Míg sátrat vertek, az iszlám serege tartotta a menetoszlopot, és lóháton várakozott.

6. [7. = augusztus 15.] szerda. Megszállás a Dráva partján. Ma reggel a Dráván hídverésbe kezdtek, és serényen igyekeztek elkészíteni. A pasa őnagysága a hídfőnél reggeltől estig egy csardakban¹³⁶ ült, és onnan felügyelte [a munkát]. A túlsó oldalon a víz partjára mintegy húsz-harminc gyaur jött, aztán elment.

7. [8. = augusztus 16.] csütörtök. A padisah őfelsége a Dráva vize partjára jött, egy ideig a pasa csardakjában üldögélt, s a hidat nézte és figyelte. A túlsó partra átkelt egy csapat ember, és ott megszállt.

8. [9. = augusztus 17.] péntek. Ma is dolgoztak a hídon. Nizámüddin és néhány ember átkelt a túlsó partra, és a másik hídfőt is befejezte, úgyhogy csak a hajók sorba állítása maradt hátra.

9. [10. = augusztus 18.] szombat. Reggel a pasa az uralkodóhoz ment, majd vele együtt lóháton visszatért, s a hídfőnél a csardakban maradt sokáig.

10. [11. = augusztus 19.] vasárnap. Ma Isten kegyelméből elkészült a híd. A híd hossza építési rőffel 284 rőf, szélessége pedig 2 rőf¹³⁷ volt. A híd befejezése után a pasa összehívta az összes béget, és lóháton tanácskoztak. Budáról egy pribék¹³⁸ jött, és ezt a hírt hozta: „Amint a Dráván átkeltek, az ötödik állomáson találkozni fogtok a gonosztevő királlyal.”

11. [12. = augusztus 20.] hétfő. Ma a pasa őnagysága ismét a padisah elé ment, találkozott, félrevonultak a seregtől, és magukban egy ideig tanácskoztak és szemlélődtek. Jahjapasa-oglu Báli bég vojvodái közül Kurd vojvoda, aki belgrádi vojvoda,¹³⁹ a maga bajtársaival és néhány bátor vitézzel, mintegy százötven emberrel átkelt a hídon, és a gyaurok előőrséig hatolt; két emberét őrségbe állította, a többivel pedig lesbe állt, hét gyaur nyelvet fogott, és a szultánatus dicsőséges színe elé hozta őket. Parancsot adtak, hogy a nevezett a vitézségéért kilencezer akcse jövedelmű timárt kapjon.

12. [13. = augusztus 21.] kedd. Ma, még a reggeli ima előtt, Jahjapasa-oglu Báli bég és utána Hüszrev bosznai szandzsákbég szandzsájkuk hadnépével átkeltek a hídon a túlsó oldalra, és ott megszálltak. Azután rendben egymás után a ruméliai bégek keltek

át a szpáhijaikkal és a málháikkal, a pasa őnagysága pedig késő délután kelt át a mellé adott összes janicsárokkal és udvari csapatokkal,¹⁴⁰ s táborba szállt. Mivel a gyaurok hajói jól meg voltak rakva fegyverrel, a mi hajóinkra is szekerekre szerelt ágyúkat és janicsárokat rendeltek és helyeztek. Az a hír terjedt el, hogy a gyauroknak rendkívül nehezen bevehető táboraik vannak, és mindegyikben sok napos harcra lesz szükség.

13. [14. = augusztus 22.] szerda. A pasa őnagysága fölkerekedvén helyéről, előre ment arra a helyre, ahol Jahjapasa-oglu Báli bég táborozott. Az uralkodó is szerencsésen átkelt a Dráva folyón, s áthaladva a pasa által elhagyott helyen, tábort ütött. Ezen a napon eső esett.

14. [15. = augusztus 23.] csütörtök. Ma várakozás az említett helyen, hogy az anatóliai sereg is átvonuljon. Miután az egész sereg átkelt, az említett *Oszijek* városát lángba borították, templomai, házai és kertjei elpusztultak. A hajóhíd is tönkrement, mert a hajókat kiszedték belőle. Reggeltől estig szünet nélkül esett az eső.

15. [16. = augusztus 24.] péntek. Egy tó partjáig augusztus 24-én. Minthogy éjjel és nappal kiadós eső esett, a győzedelmes hadseregen rendkívüli megrökönyödés vett erőt. A menetelakzatot nem tartva szétszórta vonult előre. Az uralkodó is fölkerekedvén, idejött, és [a csapatok] közvetlen közelében szállott meg. Múlt éjjel néhány fogoly megszabadult, és hírül hozta: a gyaurok seregében nagy pánikot okozott az a hír, hogy a török megérkezett. Idehallatszott a hitetlenek ágyúinak dörgése.

16. [17. = augusztus 25.] szombat, augusztus 25. Pihenő.

17. [18. = augusztus 26.] vasárnap, augusztus 26. Megszállás egy nádas és tó partján. Távol eső állomás. Ma hajnalban az egész győzedelmes hadsereg teljes fegyverzetben, felszereléssel és hadieszközökkel lóra szállt, és egy darabig ment, mikor sűrű köd ereszkedett alá. Mivel nem tudták, milyen irányba menjenek tovább, délig lóháton várakoztak, azután lassan-lassan tovább haladtak. A pasa a délutáni ima idején,¹⁴¹ az uralkodónál előbb érkezett az állomásra, az uralkodó csak a késő esti ima idején jött meg. Mivel [útközben mindenütt] tavak, mocsarak, hidak és folyók voltak, rendkívüli fáradalmakat és nehézségeket kellett kiállni. Az egész sereg málhája nem érkezett meg, hanem szétszóródva a túlsó parton maradt. Az alávaló hitetlenek táboruk előtt csatarendbe álltak, egy darabig várakoztak, aztán ismét a táborukba vonultak. [A mieinknél] több ízben kikiáltották, hogy senki ne menjen előre. Sok ember málhás- és igáslova kimúlt.

18. [19. = augusztus 27.] hétfő, augusztus 27. Várakozás az említett helyen, hogy a győzedelmes hadsereg málháját is átszállítsák. A málhá egész estig szünet nélkül jött át, mégis felénél több a túlsó parton maradt.

19. [20. = augusztus 28.] kedd. Szintén pihenő. Ma reggel a táborokban a kikiáltók kihirdették: „Ma pihenő, de holnap, ha Allah is úgy akarja, a csata napja lesz! Legyetek résen és készüljetelek elő, ahogy kell! Hajnalban, amint a trombitákat megfújják, teljes felszereléssel és fegyverzetben lóháton legyetek!” Egy vitézt lefejeztek, mert előre ment, s fejét körülhordozták a táborban. A pasa sokszor az uralkodóhoz jött, hol coboly-, hol hiúzbőr sapkában.

20. [21. = augusztus 29.] szerda. Megszállás az alávaló hitetlenek táboránál. Ma a reggeli ima idején¹⁴² az egész győzedelmes hadsereg lóra ült, és lassan-lassan, hol megállva, hol menetelve, a délutáni imaidő előtt¹⁴³ [megérkezett] a mohácsi mezőre, a

haszontalan gyaurok táborával szemben. A pasa a ruméliai sereggel elől, mögötte pedig a szerencsés uralkodó – legyen hatalmas az ő segítsége! – állt az anatóliai sereggel, az udvari néppel és a janicsárokkal. A feslett életű hitetlenek elsütöttek néhány zarbzent,¹⁴⁴ az egyik [lövedék] a jobbszárnyon csapódott be; lépcsőzetes csatarendbe fejlődve a táboruk előtt álltak. Bár a mi részünkön nyugodtan maradtak és ezt mondták: az idő még nem alkalmas, mivel ember és állat fáradt; ha Allah is úgy akarja, hajnalban kezdődjék a harc, a délutáni imakor¹⁴⁵ az alávaló hitetlenek megmozdultak, és úgy tűnt, mintha errefelé indulnának. A mieink elcsodálkozva, hogy mit is akarnak, szintén megindultak, és innen tüzeltek az ágyúszekerekre helyezett ágyúkkal, de semmi kárt nem tettek. [Amazok meg] jöttek és hadoszlopukat több részre osztották. Az egyik csapat – mely tetőtől talpig nehéz vassal volt fődve, s vasnyársat tartott kezében – az ellőtt puska- és ágyúgolyókkal teljességgel nem törődve, vakmerőn és félelem nélkül vágatott Ibrahim pasa ruméliai beglerbég felé. Mivel a ruméliaiak még szét voltak szóródva, nem bírtak ellenállni, s egy részük az uralkodó felé futott. A másik csapat Jahjalu¹⁴⁶ és a bosznai bég¹⁴⁷ ellen intézett támadást, és kettészakította a csatarendjüket. A gonosztevő király pedig többi kétségbeesett katonaságával a boldogságos uralkodóra és az anatóliai seregre támadt. A janicsárok hadosztálya puska-tűzével összesen háromszor-négyszer tartóztatta fel, verte és szorította vissza az alávaló gyaurokat. Végre a felséges Isten és a próféta kegyelméből és a rejtőzködő szentek segítségével felbuzdulva és erejét összeszedve az iszlám népe visszafordította a gonoszokat, s mikor már nem volt erejük újabb támadásra, úgy aprította őket, mint a kutyákat. Olyan heves harc és öldöklés volt, hogy nem lehet leírni. A gyaurok közül körülbelül négyezer lovas és mintegy ötvenezer gyalog költözött a pokolra, az iszlám népéből pedig mintegy ötven-hatvan ember lett vértanúvá. A győzedelmes és diadalmas uralkodó – nyúljon hosszúra az árnyéka! – csaknem éjfélig lóháton maradt összes szolgálival, azután pedig szerencsésen és boldogságosan nagyúri sátorába tért. A győztes katonák szétoszlottak, és leszálltak lovaikról, de reggelig kezükben tartották a kantárszárat és várakoztak; sem a főbbek, sem a közemberek közül nem tudott senki a málhájához férni.

21. [22. = augusztus 30.] csütörtök, augusztus 30. Miután az állomásra ért, az uralkodó lóháton szemlére indult, s a vezírek közül vele lovagolt Musztafa pasa.¹⁴⁸ Mindehnyütt kikiáltották, hogy az élve elfogott gyaurokat másnap vezessék a magas díván elébe.

22. [23. = augusztus 31.] péntek, szeptember 1.¹⁴⁹ Pihenő. A padisah számára aranytrónt állítottak fel, amit nemrég készítettek Isztambulban, és Salamonhoz hasonlóan ült rajta. A vezírek, az állam oszlopai, a ruméliai és az anatóliai bégek mind részt vettek a magas szultáni tanácsban, és kezet csókoltak a padisahnak. Tanácskoztak, és parancs adatott ki: biztosra vegyék, hogy Buda ellen mennek. Az élve elfogottakat összegyűjtötték és lefejezték, körülbelül kétezer embert. A papnak¹⁵⁰ és sok bégjüknek a boldogtalan fejét is a magas tanácsba hozták. Ma és a múlt éjjel szünet nélkül esett az eső, úgyhogy az állatok e két éjjel nem fekhettek le.

23. [24. = szeptember 1.] szombat. A ruméliai defterdár¹⁵¹ parancsot kapott, hogy az alávaló gyaurok holttesteit gyűjtse össze, és egy helyre halmozza fel. Mihál-oglu-nak¹⁵² és a többi akindzsi bégeknek pedig engedélyt adtak, hogy portyázni menjenek.

24. [25. = szeptember 2.] vasárnap. Pihenő Mohácsnál. Az állam oszlopait díszruhákkal ajándékozták meg a győzelemért, ők pedig kezét csókoltak [az uralkodónak]. A pasa, a kethüda és a defterdár elment összeszedni a hullákat. A szemlét végzők egybehangzó véleménye szerint mintegy húszezer gyalogos és négyezer csupa vaspáncélos magyar vált a föld porával egyenlővé.

25. [26. = szeptember 3.] hétfő, szeptember 4.¹⁵³ Miután a várost – melyben egy palota is volt¹⁵⁴ – felgyújtották, elvonultak onnan, s a délutáni ima idején értek az állomásra. A padisah is felkerekedett. Átkeltek egy tavon, melynek vize a ló farát verdeste, és megszálltak. Mivel csak egy helyen volt egy kis híd, s a málhásállatok vízen való átkelése nem volt lehetséges, ma a seregnek csak tizedrésze kelt át.

26. [27. = szeptember 4.] kedd. Pihenő. Kikiáltották a táborban, hogy a seregben levő hitvány alakokat¹⁵⁵ mind hányják kardélre, a fogoly öregasszonyokat viszont ne adják el, hanem bocsássák szabadon. Ezért nagyon sok gyaurnak vágta le a fejét. Azután megtiltották, hogy bárki portyára menjen. A padisah lóra szállt. A csausok és egyebek közül embereket jelöltek ki, hogy az örömhírt tartalmazó parancsokat¹⁵⁶ megvigyék Ruméliába, Anatóliába, Egyiptomba, Szíriába, Dijárbekirbe,¹⁵⁷ Kurdisztánba,¹⁵⁸ Havasalföldre és Moldvába. Isztambulba Jaralu Hüszejn csaus, Brusszába¹⁵⁹ Dzsündi Hüszejn csaus, Damaszkuszba Kör Korkud csaus, Egyiptomba a müteferrikák¹⁶⁰ testületéből Mehmed bég, Ajasz pasa testvére, Dijárbekirbe Deli Iszkender csaus, Karamánba¹⁶¹ Düzeni Güzel Szinán csaus, Aleppóba Kör Dzsáfer csaus, Edirnébe egy ifjú juhshallító küldetett.

27. [28. = szeptember 5.] szerda. Átkelés három hídon és megszállás. A padisah nem kelt át, hanem a túlsó parton szállt meg. Közepes távolságra eső állomás.

28. [29. = szeptember 6.] csütörtök, Távoli állomás. A *Tolisz*¹⁶² nevű városon átvonulva még jó darabig mentünk, majd megszállás a Duna partján.

29. [30. = szeptember 7.] péntek. szeptember 8.¹⁶³ Közepes távolságú állomás. Ma egy nagy város¹⁶⁴ mellett haladtunk el, s miután egy darabig még mentünk, ismét a Dunához közel szálltunk meg. A pasa Zejnel pasa tirhalai¹⁶⁵ szandzsákbégen és Szulejmán nigeboli¹⁶⁶ [bégen] kívül a többi ruméliai bégekre megharagudván, az előőrsi szolgálatot sorban felváltva a kethüdákra és a defterdárakra bízta, úgyhogy azon szandzsák katonaságával, melyre a sor következett, egy nap és egy éjjel a defterdár, másik nap és éjjel pedig a kethüda bégek voltak.

Zilkáde utolsó napja [zilhiddzse 1. = szeptember 8.], szombat.¹⁶⁷ Semmi.

A mai nappal 30 nap, 14 állomás.¹⁶⁸

932. év zilhiddzse hó¹⁶⁹

A hó első napja [2. = szeptember 9.], vasárnap.

2. [3. = szeptember 10.] hétfő.

3. [4. = szeptember 11.] kedd. Buda városához.

4. [5. = szeptember 12.] szerda, szeptember 13.¹⁷⁰ Pihenő. A padisah őfelsége szerencsésen lóra ülven, Ibrahim pasával véges-végig járta és megtekintette Buda városát. Eső esett.

5. [6. = szeptember 13.] csütörtök. Pihenő. A padisah szerencsésen és sikeresen lóra ült, és megnézte a város környékét. A túlsó parton fekvő várost¹⁷¹ felgyújtották. Ma hajnalban hídépítéshez kezdtek Buda agacs bazarinál,¹⁷² mihez Iszkender cselebit, Nizámüddint és néhány műszellem és jaja szandzsákbéget¹⁷³ neveztek ki felügyelőkké. A magasságos Allah kegyelméből már harmadik este, hogy a városban az oszmán szokás jog szerint az esti ima után a szultáni hadizene szól.

6. [7. = szeptember 14.] péntek. Ma az innenső parton lévő várost¹⁷⁴ felgyújtották és tűzzel emésztették meg. Este egy templomot is felgyújtottak, melynek 215 lépcsős harangtornya volt; jóllehet kőből és boltívekkel épült, minden deszkából és fából való része leégett.¹⁷⁵ A harangtorony tűzének fénye az egész környéket bevilágította. A padisahnak nem volt szándékában felgyújtatni, csak elővigyázatlaniságból gyújtották fel; a pasa oda is ment, és el akarta oltani, de nem volt lehetséges. A közelben egy nagy rejtkehely levén,¹⁷⁶ hajnalban néhány zarbzennel öt-hatszáz janicsár és öt-tízezer lovas odament.

7. [8. = szeptember 15.] szombat. A padisah őfelsége szerencsésen lóra ült és a király vadászóhelyére¹⁷⁷ indult. A pasa útközben üdvözölte, és együtt mentek tovább. A királyi palotában levő fegyvertárat és egyéb holmikat, a palota előtt lévő rendkívül nagy ágyút, a többi ágyúkat és zarbzeneket, továbbá az oszlopon álló rézalakot és annak belül lévő fiait¹⁷⁸ elhurcolva éjjel-nappal szállították a hajókra. Az innenső oldalon szünet nélkül dolgoztak a hídon. Azt a rejtkehelyet¹⁷⁹ lerombolván, a benne talált szerket, javakat és foglyokat felprédálták és elragadták. A város pedig éjjel-nappal égett.

8. [9. = szeptember 16.] vasárnap. A szerencsés uralkodó az összes zenésszel a királyi palotában¹⁸⁰ dicsőségesen és felségesen összejövotelt és mulatságot tartott, és valamennyit megajándékozta.

9. [10. = szeptember 17.] hétfő. A padisah őfelsége ma ismét lóra ült, és a király vadászóhelyére indult.

10. [11. szeptember 18.] kedd, szeptember 19.¹⁸¹ A 932. év áldozati ünnepének áldott napja.¹⁸² Az állam oszlopai, a szultanátus előkelői, a ruméliai és az anatóliai bégek mindnyájan a magas trón elé járultak, és a padisah áldott kezét megcsókolták. Azt mondják, hogy az említett Buda építése és Magyarország királyainak nemzedékről nemzedékre történő uralkodási ideje óta Lajos király idejéig 4700 esztendő telt el.

11. [12. = szeptember 19.] szerda. A világnak menedékül szolgáló padisah összejövotelt tartott a királyi palotában, s rangja szerint valamennyi zenésznek ajándékot adott. A király kertjében¹⁸³ pavilonokat és sátorokat állítottak fel, és fényes társaság volt jelen. Ma elkészült a híd, s eleséget osztottak ki, most másodízben. Alkonyatkor Iszkender cselebi defterdár a kíséretével és az írno ki testület többi tagjával együtt átkelt a hídon a túlsó oldalra, és ott megszállott.

12. [13. = szeptember 20.] csütörtök, szeptember 21.¹⁸⁴ Pihenő. Ma hajnalban és éjfélkor Kodzsa bég szemendrei szandzsákbég és testvére, Mahmud¹⁸⁵ vidini bég átkelt a hídon, és a szigettel¹⁸⁶ szemközt szállott meg. Azután átkelt a pasa sátora és sok katonája, s a szemközti Peste nevű vár közelében telepedett meg.

13. [14. = szeptember 21.] péntek. A túlpárti állomásra. A győzedelmes hadsereg a múlt éjjel reggelig szünet nélkül vonult át. Délelőtt a pasa is átkelt a hídon, és sátorába

ment. Egyszóval, ma és a múlt éjjel az egész ruméliai hadsereg átköltözött. A padisah sátorát is áthozták, és felállították ezen az oldalon, majd a délutáni ima ideje táján az uralkodó is szerencsésen átkelt a hídon, és nagyúri sátorába ment. A király palotáját, mivel benne mulatott, nem tartván illendőnek fölégetni, nem engedte felgyújtani, és janicsárokat rendelt az őrzésére.

14. [15. = szeptember 22.] szombat. Pihenő. Reggeltől estig szüntelenül tartott a hadsereg átvonulása. A környékről igen sok foglyot hoztak. A Budán lakó zsidókat a hajókra vitték áttelepítés céljából.¹⁸⁷ A magyarokat különválasztották, és a királyi palota őrzésére küldték. Az [előbb odarendelt] örök eljöttek és átkeltek az innenső oldalra.

15. [16. = szeptember 23.] vasárnap. Pihenő. Múlt éjjel, hajnaltájt a híd kifáradt és három részre szakadt, mikor éppen lovakat hajtottak át rajta. Minden, ami a hídon volt, a vízbe esett, és elmerült. A hídnak egy darabja a helyén maradt, két másik részét elvitte a víz. Több ember is belefűlt a vízbe. Ma kellett volna boldogságosan továbbindulni, de a híd kifáradása miatt elhalasztották. Hüsrev boszniai bég, Mihál-oglu Mehmed bég és Ömerbég-oglu Haszán szilisztrai bég,¹⁸⁸ akik hátvédként visszamaradtak, hajnalban hajókon kezdtek átkelni. A környékről számtalan sok foglyot és holmit hoztak. A táborban kikiáltották, hogy holnap lesz az indulás. Napnyugtakor kevés eső esett, és vihar keletkezett, de csakhamar elmúlt.

17. [18. szeptember 25.] kedd. Első állomás. Az átlagosnál három mérfölddel távolabb. Megszállás késő délután.¹⁸⁹ Nincs folyóvíze, csak itt-ott tavak és szép mezők. Igen sok igásló elpusztult.

18. [19. = szeptember 26.], szerda.¹⁹⁰ Négy és fél mérföld, a második állomásnál távolabbi állomás.¹⁹¹ Megszállás a délutáni ima után. Folyóvíze nincs, csak itt-ott tavak és szép mezők. Igen sok igásló elpusztult.

19. [20. = szeptember 27.] csütörtök, szeptember 28.¹⁹² Harmadik állomás, négy mérföld. Megszállás a délutáni ima előtt. Mivel a Dunától eltávolodtunk, az úton és az állomáson szükségét szenvedtünk vízben. Minthogy a táborban ínség volt, az árpának kiléje¹⁹³ százhusz-százharminc akcsére, a liszt kiléje pedig kétszáz akcsére emelkedett, de még így sem lehetett hozzájutni. Ma is igen sok jószág pusztult el. Eső esett. Szép mezők voltak.

20. [21. = szeptember 28.] péntek, szeptember 29.¹⁹⁴ Negyedik állomás, öt mérföld. Megszállás a Tisza vize partján, Szegedin városában.¹⁹⁵ Nagyon messze eső, távoli állomás, amiért [a reggeli] ima után lóra ültünk, s az esti ima idején szálltunk meg. Ma is igen sok jószág pusztult el. Eső esett. A város lakosai előre hírére vevén, hogy jön a török, családjaikkal és javaikkal valamennyien átköltöztek a Tisza túlsó oldalára. Azonban a környékből összegyűlt falusi nép óvatlan lévén a hirtelen megérkezéssel igen sok zsákmányhoz jutottunk, sok foglyot ejtettünk, és rengeteg szekeret fosztottunk ki. A hadsereg bővelkedett a lisztben, búzában, árpában, takarmányban és más élelmiszerekben. A Tisza nevű folyóvíz is a Dunához és a Szávához hasonló nagy folyó, de egyáltalán nincs rajta átkelőhely.

21. [22. = szeptember 29.] szombat. Pihenő Szegedinnél. Híre jött, hogy a padisah őfelsége az általa választott úton a Bács¹⁹⁶ nevű [várhoz]¹⁹⁷ érkezvén, kifosztotta, kirabolta, lerombolta és elpusztította. Egy csapat gyaurok a városfalán belül levő kolostorba

menekült, és reggeltől estig folyt velük a harc.¹⁹⁸ Végül [a kolostort] elfoglalták, és rengeteg zsákmány és fogoly került kézre. A várost minden részén felgyújtották. A nevezett városban rendkívül sok juh lévén, ötvenezer juhot a pasa, húszezret pedig Iszken-der cselebi defterdár számára hajtottak el.

22.¹⁹⁹ [23. = szeptember 30.] vasárnap, október 1.²⁰⁰ Három mérföld, ötödik állomás. Megszállás a Tisza közelében, késő délután.

23.²⁰¹ [24. = október 1.], hétfő. Egy mérföld, hatodik állomás. Megszállás a Tisza partján lévő kis vár közelében, egy nádas mellett. Mindez délelőtt történt. Itt szép mezők vannak.

24. [25. = október 2.], kedd. Három mérföld, hetedik állomás. Megszállás *Titel* vára előtt késő délután. Közel van a Tisza vize. Ismertté vált, hogy a hátunkban feltűnt és kivonult a Deli Radicsnak²⁰² mondott átkozott, és a környéken szétszéledt portyázók közül három-négyszáz embert élve elfogott, mintegy ötszázat pedig levágott, s az utakat mindenütt elállva a különböző irányból jövőket vagy élve elfogta, vagy vértanúvá tette. E dolog miatt Hüsrev boszniai bég, aki az utóvédet vezette, néhány helyen lest vetett. A Nádorispán-oglundak²⁰³ mondott átkozott követte a sereget, s a zsákmányolókat és a menetoszloptól és a málhától eltávolodottakat törbe csalta. Egyik oldalról hirtelen megtámadták az alávaló hitetleneket, s a leölteken kívül hatot élve elfogtak és a pasához hoztak.

25. [26. = október 3.] szerda. Négy és fél mérföld, nyolcadik állomás. Estefelé megszállás *Varadin*²⁰⁴ várával szemközt, a Fraska-hegy²⁰⁵ előtt. Miután a pasa megérkezett és letelepedett, a nevezett várból néhány ágyút elsütöttek, és vigasságot rendeztek. A padisah még nem érkezett meg. A híd építéséhez tegnap hajnalban fogtak hozzá, s máig tíz hajót állítottak fel. Kora este eleredt az eső, és reggelig szünet nélkül esett.

26. [27. = október 4.] csütörtök, október 5.²⁰⁶ Pihenő. Hajnalban kikiáltották, hogy minden egyes fogolyért fizessék meg a fogolyötöd-adót,²⁰⁷ mert különben elvételnek. Éjjel és nappal szüntelenül esett az eső.

27. [28. = október 5.] péntek. Pihenő. A ruméliai szpáhik parancsot kaptak, hogy a környékről hordjanak fát a híd építéséhez. Rendkívül sok fát hoztak, és a hídfőnél halmozták fel. A padisah útközben egy nagy rejtékhelyre bukkant, ahol heves küzdelem folyt.²⁰⁸ Végre – miután a janicsár aga, Südzsa aga,²⁰⁹ továbbá a szamszundzsibasi,²¹⁰ a janicsárok csausa és néhány jajabasi vértanúvá lett, több aga megsebesült és a szpáhik testületéből sokan vértanúkká lettek – elfoglalták, feldúlták és kirabolták.

28. [29. = október 6.] szombat. Pihenő. Ma a kethüda és a defterdár, hogy a ruméliai sereg megkaphassa a hazatérési engedélyt, megkezdte a seregszemlét.

29. [30. = október 7.] vasárnap, október 8. Pihenő. A seregszemle ma is tartott. A pasa hajnalban elébe ment az uralkodónak. Ezután a padisah szerencsésen megérkezett, és a ruméliai sereggel szemközt szállt meg. Az uralkodónak Budától fogva *Varadin* a 11. állomása volt; egy napot töltött a rejtékhelynél, kettőt pedig azon a *Varadin*-nal szemközti állomáson, ahová érkezett, ami összesen 14 nap. A janicsár aga posztját Mehmed aga kapudzsibasinak²¹¹ adták, aki korábban a belső szerájiskolából kikerülven csasnigirbasi²¹² lett. Azon igyekeztek és fáradoztak, hogy a hidat befejezzék.

Összesen 29 nap, 14 állomás.

A 933. év szent muharrem hava,²¹³ október 9.²¹⁴

A nevezett hó első napja [= október 8.] hétfő. Pihenő. Ma a híd elkészülvén, először a szultáni sátort szállították át, azután kora este az éléstár és a fegyvertár, majd a többiek is szünet nélkül vonultak át. A ruméliai sereg szemléje ma is tartott.

2. [= október 9.] kedd. Pihenő. A padisah szerencsésen átkelt a hídon, és a nagyúri sátorba ment. Mivel az a hír érkezett, hogy Ics Ilben dzselálik tűntek föl,²¹⁵ az anatóliai beglerbéget²¹⁶ gyors menetben előreküldték. Kitudódott, hogy az uralkodó is sietve útnak indul.

3. [= október 10.] szerda, október 11. A padisah őfelsége felkerekedett, és *Iszlán-kamen* vára környékén szállt meg. Ibrahim pasa helyben maradt, dívánt tartott, s *Varadin* és *Ilok* várakba várkatonákat és soros janicsárőrséget rendelt. A környéken lévő kisebb és nagyobb városokba a csausok és mások közül számos embert küldtek el az örömhírt²¹⁷ tudató parancsokkal.

4. [= október 11.] csütörtök. *Bozuk Kiliszéhez*.

5. [= október 12.] péntek. *Belgrád* várához.

6. [= október 13.] szombat. *Eszki Hiszárlik* állomásra.

7. [= október 14.] vasárnap. *Szemendre* várához.

8. [= október 15.] hétfő. Megszállás *Lacsicse* falu²¹⁸ előtt. Távol eső állomás. *Kuj-lucs*²¹⁹ vára közelében a Moraván hajóhidat állítottak össze, a padisah és az egész sereg azon kelt ált. *Szemendréből* [a reggeli] imaidőben kerekedtünk fel, s a nevezett helyre a délutáni imaidő körül érkeztünk meg.

9. [= október 16.] kedd. Megszállás *Szupovicse*²²⁰ falu közelében. Ugyanolyan távoli állomás. Éjfélkor kerekedtünk fel, s késő délután érkeztünk meg.

10. [= október 17.] szerda. Megszállás, miután áthaladtunk a *Parakil*²²¹ nevű falun, és egy darabig mentünk. A tegnapihoz hasonló állomás.

11. [= október 18.] csütörtök. *Nisig* kellett volna elérni, de mivel a tegnapi és a tegnapelőtti állomások távol estek, és nagy fáradságmakat kellett kiállni, *Nis* innenső oldalán szálltunk meg.

12. [= október 19.] péntek. *Nis* kisvároson áthaladva megszállás *Ilidzse* közelében, a hegyszoros bejáratánál.

13. [= október 20.] szombat. Megszállás egy falu közelében, miután áthaladtunk a nisi szoroson, s még egy darabig mentünk. Megérkezett Jaralu Hüszejn csaus, aki az örömhírrrel Isztambulba ment, és pontos híreket hozott a lázadó eretnekekről.²²²

14. [= október 21.] vasárnap. *Sehirköj* elhagyása után megszállás és egy nap pihenő *Lukadics*²²³ falu közelében, a szoros bejáratánál.

15. [= október 22.] hétfő. Pihenő.

16. [= október 23.] kedd.

17. [= október 24.] szerda. Megszállás *Szófiában*.

18. [= október 25.] csütörtök.

19. [= október 26.] péntek. Kászim napja.²²⁴

20. [= október 27.] szombat.

21. [= október 28.] vasárnap, október 30.²²⁵

22. [= október 29.] hétfő.

23. [= október 30.] kedd, november 2.²²⁶ A padisah őfelsége e napon szerencsésen átkelt a filibei hídon, és az Isztanimka folyónál²²⁷ fekvő, *Kadnicse*²²⁸ nevű falu közelében szállt meg Ibrahim pasával együtt.

26. [= november 2.] péntek, november 5.²²⁹ Az uralkodó őfelsége szerencsésen és sikeresen Edirnébe ért, és nagyúri palotáját megtisztelni méltóztatott.

A győzelmes szafar 3. [= november 9.] péntek. Átvonulás *Edirné*-n.

6. [= november 12.] hétfő. A belső szolgálattevők közül a padisah fegyverhordozója, Rüsztém aga²³⁰ a nagyobbik istállóimester hivatalát kapta.

7. [= november 13.] kedd. A padisah őfelsége boldogságosan Isztambulba érkezett.

Fodor Pál fordítása

FERİDUN, *Münşeat*, I, 554–566; *Török történetírók*, I, 301–323.

1 Az oszmán hadvezetésben a szultán részvételével zajló hadjáratokon rendszeresen vezettek olyan naplókat (oszmán-törökül: *sefer ruznamesi* vagy *menzilnamesi*ket) amelyekben a felvonulási és a hazafelé vezető út állomásait, a menetelés körülményeit, az élelmezési helyzetet stb., továbbá a hadjárat főbb, megörökítésre méltónak tartott eseményeit jegyezték fel. A hadinaplókról új összefoglalás: Mehmet Yaşar ERTAŞ–Hacer KILIÇASLAN, *Rodos'un Fetih Günlüğü. Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi*, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12/1(2017), 1–36, főleg 1–7. A szerzők az 5. jegyzetben (i. m., 4–5.) a naplók modern kiadásait is felsorolják, de nem ismerik Schaendlinger említendő kiadványát. A Magyarország számára sorsdöntő 1520–1530-as évekből fennmaradt az 1521-es, az 1522–1523-as, az 1526-os, az 1529-es, az 1532-es, az 1534-es, az 1537-es és 1538-as hadjárat naplója, s ezek többsége a magyar történelemnek is fontos forrása. Érthető tehát, hogy Thúry József, mikor nagy vállalkozásához, az oszmán-török történetírók magyar közönséggel való megismertetéséhez fogott, ezeket a naplókat is beválogatta a lefordítandó szövegek közé. *Török történetírók*, I, 277–362. Nem ő volt azonban az első, aki felfigyelt rájuk, hiszen már Joseph Hammer közzétette több napló (hiányos) német fordítását monumentális oszmán történeti összefoglalójában (Joseph von HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I–X, Pest, Hartleben, 1827–1835, III, 621 skk.), az 1529. évi napló pedig Walter F. A. Behrnauer jóvoltából eredetiben és német fordításban is napvilágot látott. W. F. A. BEHRNAUER, *Suleiman des Gesetzgebers (Kanûni) Tagebuch auf seinem Fedzug nach Wien im Jahre 935/6 D. H. = J. 1529 n. Chr. (Originaltext und Übersetzung)*, Wien, [s. typ.], 1858. A 19. század közepén két egymás követő kiadásban nyomtatásban is megjelent Feridun bég hatalmas okmánytára (FERİDUN, *Münşeat*, I–II.), amelyet az egykori kancellár 1574–1575-ben állított össze és ajánlott III. Murád szultánnak, s amelynek első kötetében az említett hadinaplók is helyet kaptak – így régóta a kutatás rendelkezésére állnak. Thúry erre a kiadásra támaszkodva készítette el a maga fordítását, jóllehet ismerte a mű bécsi kéziratát is. Thúry után azonban hosszú csend következett, míg 1978-ban Anton C. Schaendlinger „kritikai kiadásban” közre nem adta az 1521-es és 1526-os napló hasonmását és német fordítását, mégpedig az általa legrégebbinek tartott bécsi kéziratból. Anton C. SCHAENDLINGER, *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Suleymans I.*, Wien, Verband der wiss. Ges. Österreichs, 1978 (Beihefte zur WZKM, Band 8.). Újabban török kutatók törökországi kéziratokból sorra adják ki az egyes naplókat, így például az 1522–23. évi rodoszi és az 1529. évi bécsi hadjáratét (anélkül, hogy a régebbi német közleményeket ismernék). Lásd ERTAŞ–KILIÇASLAN, i. m., 2017, 1–36; továbbá M. Akif ERDOĞRU, *Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznamesi*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29/1(2014), 167–187. A magyar kutatók (egyes oszmanistákat kivéve) mindeddig jobbára Thúry fordításában használták ezeket a forrásokat, így az 1526. évi hadinaplót is. A jelen kötet előkészítése során érett meg a gondolat, hogy ezt a régi, nagybecsű munkát felülvizsgálatnak vessük alá. Ugyanis Thúry, akinek fordítói teljesítménye bámulatra és tiszteletre méltó (különösen, hogy rövid idő adatott neki), a „felfedezés lázában” sietve dolgozott, s miközben állandó bírálatot illette Hammert felületessége miatt, ő maga sem maradt mentes a hibáktól. A kihagyások, olvasati problémák, félreértések stb. összességében olyan mértékűek, hogy indokoltá tet-

ték az újrafordítást. Ennek során modernizáltam a ma már túl régiesnek ható névformákat, és új magyarzó jegyzetekkel láttam el szöveget. Mind az értelmezésben, mind a jegyzetelésben sokszor támaszkodtam (az ugyancsak meglepően sokat hibázó) Schaendlingerre, különösen a helynevek azonosításában. Az utóbbihoz sokat és haszonnal forgattam Stephane Yerasimos munkáját is. Stephane YERASIMOS, *Les voyageurs dans l'Empire ottoman (XIVe–XVIIe siècle), Bibliographie itinéraires et inventaire des lieux habités*, Ankara, Publications de la Société turque d'histoire, 1991. Ahol csak lehetett, Thúry szép magyar nyelveztét igyekeztem megtartani. Az 1526-os hadinapló szerzőségét illetően nincs egyetértés a kutatásban. Vannak, akik szerint egy Hajdar cselebi nevű főhivatalnok tollából származik, aki (a birodalmi defterek tárházának biztosaként) valóban részt vett a hadjáratban. Ezt a listát (amelyet a naplóban előforduló személyek azonosításához sokat használtam) közzétette: Feridun M. EMECEN, *Mohaç 1526. Osmanlılara Orta Avrupa'nın Kapılarını Açan Savaş*, In: Uő, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, Timaş, 2010, 209–212. Mások ezt nem látják bizonyítottnak, így Schaendlinger sem (az egészről lásd Schaendlinger, *i. m.*, 99–101.), aki egy ismeretlen ceremóniamesterre gyanakodott. Véleményem szerint adatok híján a kérdés nem dönthető el egyértelműen. Egy azonban szinte bizonyos: az a személy, aki a naplót vezette, nem a szultán, hanem a nagyvezír közvetlen környezetéhez tartozott (ezt bizonyítja, hogy amikor a szultán és a nagyvezír különvált az úton, mindig a nagyvezírral tartott), és jól felismerhetően jobbra az ő szempontjából ábrázolta az eseményeket. Ennek alapján nem kizárt, hogy a nagyvezír személyi titkárát (*tezkeredsijét*) kell sejtenuünk a név szerint nem ismert naplóíró mögött. Thúry (*i. m.*, I, 277–362.) fordítását felhasználva készült Fodor Pál új fordítása és jegyzetei.

- 2 Konstantinápoly.
- 3 1526. április 13.–május 12.
- 4 A mai törökben Hıdırellez, Hizir és Iljász proféták nevének összevonásával. Április 23. a két proféta földi találkozásának napja, a tavasz ünnepe a muszlim-török világban. Hizir, aki a közhit szerint ivott az élet vízéből s ezért halhatatlanná vált, megfelel a keresztények Szent Györgyének; ünnepük azonos napra esik, és a hozzájuk kapcsolódó kultuszok is sok hasonlóságot mutatnak.
- 5 Ma: Büyüük Halkalı, Isztambul része.
- 6 Çatalca.
- 7 İnceğiz.
- 8 Nem sikerült azonosítani.
- 9 Karlıköy (ma: Karlı).
- 10 Ahmetbey.
- 11 Nem sikerült azonosítani.
- 12 Değirmencik.
- 13 Nem sikerült azonosítani.
- 14 Ma: Hasköy, Edirne közelében.
- 15 Nem sikerült azonosítani.
- 16 Ti. a drinápolyi (edirnei) palotába.
- 17 Moldva.
- 18 Az eredetiben: *harac* (harács).
- 19 Kethüda: a ruméliei beglerbég (ekkor Ibrahim nagyvezír) helyettese; a posztot ekkor Hüszrev bég töltötte be. Ruméliei defterdár: kincstartó, fődefterdár, a központi pénzügyigazgatás vezetője; az előző év végétől Iszkender cselebi volt a fődefterdár, aki 1534. évi, Ibrahim nagyvezír által kierőszakolt kivégzéséig töltötte be a hivatalt.
- 20 Plovdiv.
- 21 Ma: Kemal, Edirnetől nyugatra.
- 22 Schaendlinger szerint (*i. m.*, 122: 180. jegyzet) Iflakan talán a későbbi Banaklı (ma bolgár Momkovo)-val azonos, s mellette lehetett a „Forrásrét” jelentésű állomás. Yerasimosnál (*i. m.*, 158.) kérdésesen: Szvilengrád.
- 23 Schaendlinger szerint (*i. m.*, 123: 181. jegyzet) Rogozinovóval azonos.
- 24 1526. május 13.–június 10.
- 25 Bolgárul Szazlijka patak.
- 26 Nagyobb (legalább húszezer akcse évi jövedelmet hozó) szolgálati birtok (ziámet) haszonélvezője.
- 27 Nem sikerült azonosítani.
- 28 Zlatna Livada.
- 29 Nem sikerült azonosítani.
- 30 Nem sikerült azonosítani.

- 31 Később összeolvadtak, s egy Rogos lett.
- 32 Beglerbég: a több szandzsákból álló tartomány, kormányzóság (beglerbégség, vilájet) előjárója, parancsnoka.
- 33 Plovdiv.
- 34 Zlatica, a szorost is így hívják.
- 35 Plovdiv és Tatárpazari (Pazardzsik) közt, pontos helye nem ismert.
- 36 Pazardzsik.
- 37 Híd Tatárpazari közelében.
- 38 Karabunár és Akandzsievo.
- 39 Kapulu Derbend: Traianus-kapu, a Plovdiv–Szófia útvonal egyik szurdoka; bolgár neve: Trojanova Vrata.
- 40 Ihtiman.
- 41 Bolgárul: Vakarelszka Kliszura.
- 42 Ibrahim pasa nagyvezír (1523–1536) és ruméliai beglerbég.
- 43 Az egykori Vlaszi.
- 44 A bécsi kéziratban ez a mondat tagadó (SCHAENDLINGER, *i. m.*, facsimile, 28–29/15: „A ruméliai sereg nem tudta megtartani a sorakozót úgy, ahogy elvárták.” Valószínűleg ez a helyes, hiszen a heves eső valóban meghiúsíthatta a szemlét.
- 45 Talán Lukavica, Pirottól dékeletre.
- 46 A név jelentése: „(Hegy)szoros”.
- 47 A hat udvari lovas alakulat egyike, a szilahtárok (jelentése: „fegyverhordozók”) testületének tagja.
- 48 Yerasimos szerint (*i. m.*, 158.) Pinár Basi Caribrod/Dimitrovgráddal, Schaendlinger szerint (*i. m.*, 124: 209. jegyzet) Izvorral azonos; Sehirköj (törökösen Şehirköy): Piro.
- 49 Niska Banja a szerbiai Nis mellett fekvő település.
- 50 Szendrő.
- 51 Krusevác.
- 52 Talán Deszinovác.
- 53 Sábán hó csak 29 napos.
- 54 1526. június 11.–július 10.
- 55 Nem sikerült azonosítani.
- 56 Macskovác.
- 57 A dzsemaátnak és/vagy ortának nevezett janicsár ezredek (101 ilyen volt) parancsnokai.
- 58 A janicsár testület rangban harmadik előjárója, tisztje, egyben az aga bölükökeknek nevezett ezredek közül az ötödik parancsnoka; e minőségében a jajabasikkal egyenrangú.
- 59 *Cüzvi nesne ile*. Ezt Schaendlinger így fordítja (*i. m.*, 63.): „nagyon alacsony zsolddal”. A janicsárok egyik szokásos büntetése a várakatonai szolgálatra vezénylés lévén, itt is erről van szó.
- 60 Pétervárad.
- 61 Azaz foglyokat, akik használható hírekkel tudtak szolgálni.
- 62 Nem sikerült azonosítani.
- 63 Jahjapasa-oglu Báli szendrői bég. A mohácsi csatában a Bajezid és Szelim kori vezírnek, Jahja pasának öt fia vett részt, ketten (Báli és Mehmed) szandzságbégeként, hárman ismeretlen beosztásban.
- 64 Schaendlinger szerint (*i. m.*, 125: 22. jegyzet) az Ibar, a Nyugati-Morava jobb oldali mellékfolyója. Ez azonban az útvonaltól túl messze esik.
- 65 Egyiket sem sikerült azonosítani. Yerasimosnál kérdőjellel: Lubics.
- 66 Az eredetiben: *iki konak bir oldı*. Ezt a mondatot (amely más hadinaplókban is többször előfordul) Schaendlinger és Thúry eltérően értelmezte, az én megoldásom Thúryéhoz áll közelebb.
- 67 Nincs róla adat.
- 68 Nem sikerült azonosítani.
- 69 Mivel a szultán ekkor még a Moravánál tartózkodott, a naplóíró hibájára gyanakodhatunk: figyelmetlenségből padisahot írt pasa helyett. Nyilván Ibrahim változtatott helyet.
- 70 Ralja, Szendrőtől délre.
- 71 Grocka a Duna mentén. Lásd még a 74. jegyzetet.
- 72 Jahjapasa-oglu Báli szendrői bég vagy Mehmed vidini bég.
- 73 Másik török névén Güzeldzsehizár. Ma: Žrnov, a Belgrád mellett fekvő Avala-hegyen álló középkori erőd. Régi magyar névén Zsarnó.
- 74 Általában Grockával azonosítják, de Schaendlinger szerint nem kizárt, hogy egy Grocka és Belgrád közti, azóta elenyészett erődről van szó (*i. m.*, 120–121:141. jegyzet).

- 75 Szolgálati birtok (legfeljebb évi 19 999 akcse jövedelemmel); ezzel fizették a tartományi vértesszázpáhikat.
- 76 Pasa szandzsák: a ruméliai beglerbégység központi (a beglerbég közvetlen fennhatósága alá tartozó) szandzsákja, Szófia központtal. Szandzsák: a magyar megyének megfelelő közigazgatási-katonai szervezet, élén a szandzsákbéggel.
- 77 Zimony.
- 78 Hüsrev bég (Boszniában Gázi Hüsrev-bég formában, 1480–1541) 1521–1525, 1526–1533 és 1536–1541 között állt a boszniai szandzsák élén. E két évtized alatt szívósan terjesztette az oszmán fennhatóságot Horvátországban és Magyarországon, és jelentős építkezésekkel járult hozzá Szarajevó városi fejlődéséhez, muszlim jellegének kialakításához.
- 79 Jelentése: romtemplom. Zimony és Zalánkemén között fekvő – talán ma már elpusztult – település.
- 80 Az Ibrahim nagyvezírhez beosztott udvari zsoldos lovasság felszerelését a szultáni fegyvertárban tartották, s csak a harctér közelében osztották ki.
- 81 *Leyle-i Kadr*: az elrendelés éjszakája; ramazán hónap utolsó 7-10. napjának valamelyike (többnyire 27-re teszik), amikor a Korán leszállt az égből, és Gábiel arkangyal kinyilatkoztatta Mohamednek.
- 82 Szalánkemén.
- 83 Tomori Pál.
- 84 Pétervárad.
- 85 Kemálpasazáde szerint Ireg; ma: Irig, a Tarcál-hegység nyúlványai alatt fekvő község Szerbiában. Régi magyar neve Ürög.
- 86 Felderítésre, az ellenséges ország dúlására és elterelő hadműveletekre alkalmazott könnyűlovas csapatok az oszmán hadseregben. A Balkán különböző vidékein állomásozó akindzsi egységek élén az akindzsi bégek álltak.
- 87 A böjti hónapot lezáró, a böjtöt megtörő „kis ünnep” (arabul *id al-fitr*, törökül *şeker bayramı*), sevvál hó első három napján tartják.
- 88 A birodalomalapító Kösze Mihál leszármazottait Mihál-ogluknak hívták. Mehmed bég a hírneves akindzsi bég, Ali egyik fia. A 15. század végétől a 16. század harmincas éveig többnyire valamelyik al-dunai szandzsák (és valamelyik akindzsi sereglet) élén állt, és fő feladata a Havasalföldi Fejedelemség közben tartása volt. A mohácsi hadjáratban akindzsi bégeként vett részt.
- 89 Jahsi bég is a Mihál-ogluk dinasztijához tartozott. A mohácsi csata után vidini béggé nevezték ki.
- 90 Főhadparancsnok, egy hadjáratra kinevezett katonai vezető.
- 91 A szultáni tanács apparátusát alkotó csausok (hírvivők, küldöncök, követek) eljárója; ekkor Mehmed bég viselte a hivatalt.
- 92 1526. július 11.–augusztus 8.
- 93 Feltehetőleg Jahjapasa-oglu Báli bég.
- 94 Vidin Bulgáriában, a Duna mellett; ekkor Jahjapasa-oglu Mehmed bég állt az élén.
- 95 Csirmen: ma Orménion (Görögország). Bégye nem szerepel a csatában rész vett bégek listáján.
- 96 Tomori Pál.
- 97 Nincs rá adat. Thúry József szerint nem elképzelhetetlen, hogy a történetíró Pecsevi nagyapja.
- 98 *Köse*: „sarok, szöglet, ki/beszögellés”. Schaendlinger (*i. m.*, 70) „fedett állás”-nak fordítja.
- 99 Talán azzal a Píri béggel azonos, aki a hadjáratban a vulcsitri (Vucsitrn) szandzsák bégye volt. 1521-ben akindzsi bég.
- 100 A szegbánok eredetileg a szultán vadászzebeinek gondozói voltak, később beolvasztották őket a janicsárok közé. Parancsnokuk, a szegbánbasi, a janicsárok törzskarának tagja volt. A 16. század elejétől jobbra ők léptek elő agává. A posztot ekkor Haszán bég töltötte be.
- 101 Ekkor harmadik vezír, a szultáni tanács tagja, később nagyvezír (1536–1539).
- 102 Az udvari zsoldos alakulatok és különféle udvari testületek, katonai egységek parancsnokai, eljárói.
- 103 Fődeftár.
- 104 Az eredetiben *porkolal*, de nyilván elírás porkolab helyett. A porkoláb szó a német *Burggraf* (várgráf) eltorzításából keletkezett, itt még eredeti jelentésében használják.
- 105 Az eredetiben (és Thúry fordításában): *Ahmedün kulesine* (Ahmed tornyába). Schaendlinger (*i. m.*, 72.) szerint „öregtorony”, de sajnos nem fűz hozzá magyarázatot. Jobb híján mégis őt követtem, mert az „Ahmed tornya” kifejezéssel sem a szótárakban, sem a szakirodalomban nem találkoztam.
- 106 A janicsár hadtest parancsnoka.
- 107 A bécsi kéziratban: „a nevezett várra” (SCHAENDLINGER, *i. m.*, 72, facs. 39/5).
- 108 Feridun bégnél (*Münşeat*, I. 557.) – nyilván nyomtatási hibából – három, a bécsi kéziratban (SCHAENDLINGER, *i. m.*, 72, facs. 39/10) helyesen háromszáz.

- 109 Jelentése: „erődített templom”; Sremska Kamenica/Kamanc.
- 110 Cserög/Csörög.
- 111 Jahjapasa-oglu Báli bég másik, tiszteleti neve.
- 112 Ma: Zvornik, a Drina folyó bal partján fekvő város Bosznia-Hercegovinában.
- 113 Másként: timár defterdári. A ruméliai javadalombirtokok nyilvántartásának felelőse; ekkor Hüsám bég töltötte be a posztot.
- 114 Iszkender cselebi.
- 115 Báli bég.
- 116 Újlak.
- 117 Az írrok alaposan elrontotta a keresztény időpontot.
- 118 Moldva és Havasalföld.
- 119 Az eredetiben: *becene*. Thúry ezt a szót „erőd”-nek, „erődített hely”-nek értelmezte, a leírásokból kibontakozó kép alapján nem jogtalanul. A szótárak szerint azonban valódi jelentése „leshely”, „elhagyott hely, puszta”. Schaendlinger a „rejte-/-menedékhely” (*Schlupfwinkel*) szóval adta vissza (*i. m.*, 74–75, 92.), ami az adott kontextusoknak jobban megfelel, ezért én is ezt választottam, kivéve azt a helyet, ahol vitathatatlanul „leshely” értelemben szerepel.
- 120 Az eredetiben: *aman haberi*. Az *amannal* (oltalom, biztonság) és az *aman mektubival* (oltalomlevél) a muszlim állam bántatlanságot, élet- és vagyonbiztonságot szavatolt azoknak a „hitetleneknek”, akik a területére utaztak, vagy akik (akár államok is) meghódoltak neki.
- 121 A napló rá vonatkozó bejegyzései alapján hadmérnök lehetett; a csata résztvevőinek listáján ziamet-birtokosként szerepel.
- 122 Kiegészítés a bécsi kéziratból, ahol ismét hibásan szerepel a keresztény dátum; helyesen: augusztus 7.
- 123 Szandzsákbégek.
- 124 Barbakán, az eredetiben: *hisarpeçe*.
- 125 Erdőd és Eszék.
- 126 Az eredetiben: *Yahyalu*, jelentése: „Jahjához tartozó”. A bécsi kéziratban (facs. 42/15) itt egy nehezen értelmezhető szó áll, Schaendlinger (*i. m.*, 76) „tisztségviselő”-nek fordította, jelezve, hogy az olvasat nem kielégítő.
- 127 Keltelési hiba, hiszen sevvál hónap is csak 29 napos, ezért valójában zilkáde 1. következne. Emiatt zilkáde hónap is végig tévesen van számozva.
- 128 1526. augusztus 9.–szeptember 7.
- 129 Hibás dátum.
- 130 A két állomás közti távolság leginkább Atya (ma: Sarengrád) várát valószínűsíti. Schaendlinger azt feltételezi (*i. m.*, 127: 277. jegyzet), hogy a túlparti Bukin/Bökénnyel azonos nevet viselő erőd állhatott itt, ami kevésbé valószínű.
- 131 Fordítható „Boszorkány trónjára”-nak is. Az elnevezés oka és eredete ismeretlen.
- 132 Szata.
- 133 Vukovár.
- 134 Ma: Borovo, a Duna jobb partján fekvő falu Horvátországban. Régi magyar nevén Boró.
- 135 Eszék.
- 136 Négyszögletű, könnyű tetővel fedett, oldalt nyitott építmény, „lugas” (nyári melegben a törökök kedvelt tartózkodási helye); őrtorony. Ebből származik a magyar csárda.
- 137 Az ún. „építési rőf” (*bina zira*) 79,8 cm volt. Eszerint 227 m hosszú és 1,6 méter széles hidat építettek.
- 138 Délszláv eredetű szó: emberrabló, kém, később elvetemült, aljas, rabló, zsivány értelemben.
- 139 Báli szendrői bég belgrádi főembere.
- 140 Az eredetiben: *kapu halkiyle*. A kifejezés tartalma nem egyértelmű: utalhat a nagyvezír saját udvarnépére, de a szultán által átengedett udvari zsoldos lovasokra is.
- 141 *İkindi*: az a délutáni időszak, amely az árnyék hosszának az árnyékadó test hosszával való megegyezésétől a napnyugta kezdetéig tart.
- 142 *Sabah namazi*: 6 óra előtt.
- 143 Délután 1 és 5 óra között.
- 144 Másként zarbuzán: kis kaliberű mezei löveg. Három változatát használták, a legkisebb kb. 140 cm hosszúságú volt, és 0,1536–0,372 kg súlyú golyót lőtt ki, A középmezretű (ennek neve: *mijáne*) 0,6644 kg, a nagy mezretű (*sáhinak* nevezett) zarbuzán pedig 1,2288 kg lövedékkel működött.
- 145 *Salat-i asrda*: elvileg délután 5 óra körül, de lehet, hogy csak általánosan, délután értelemben veendő.
- 146 Jahjapasa-oglu Báli bég.

I. ÍROTT FORRÁSOK A CSATÁRÓL (1526)

- 147 Hüszrev bég.
- 148 Másodvezír, a szultáni tanács tagja.
- 149 Ismét hibás keresztény dátum.
- 150 Tomori Pál.
- 151 Iszkender cselebi.
- 152 Mehmed bég.
- 153 Újfent hibás keresztény dátum.
- 154 A pécsi püspök palotája, amelyben II. Lajos is megszállt, a későbbi palánk magja.
- 155 Ti. a foglyok közül.
- 156 Szulejmán győzelmi jelentését (*fethname*) lásd az I. részben.
- 157 Ma: Diyarbakır, a Tigris folyó partján található város Törökországban.
- 158 A kurd törzsek által lakott vidékek Törökország, Irak, Irán és Szíria határvidékén.
- 159 Ma: Bursa, a Márvány-tenger déli partjához közel fekvő város Törökországban.
- 160 A szultán és más magas méltóságok kíséretének tagjai. A szultán mütefferikáit jobbára a főemberek gyerkei közül válogatták ki, s gyakran bízta meg őket külön feladatokkal.
- 161 Ma: Karaman, a Taurusz-hegységtől északra fekvő város Törökországban.
- 162 Tolna.
- 163 A keresztény dátum hibás.
- 164 Schaendlingernél (*i. m.*, 128: 300. jegyzet) kérdőjellel: Dunaföldvár.
- 165 Ma Trikala, Görögország.
- 166 Nikápoly (Nikopol) Bulgária.
- 167 Zilkáde hó csak 29 napos, ezért ez a nap valójában már zilhiddze hónap elseje, azaz 1526. szeptember 8. Emiatt zilhiddze napjainak számozása is hibás.
- 168 Ti. ebben a hónapban.
- 169 1526. szeptember 8.–október 7.
- 170 Hibás keresztény dátum.
- 171 Pestet.
- 172 Jelentése: „faárusok piaca”.
- 173 Olyan szandzsákok vezetői, amelyek nem területi elven szerveződtek, hanem a Nyugat-Anatóliában és a Balkánon szétszórta élő félkatonai és szolgálonépeket fogták össze. E népcsoportok a rendkívüli hadiadó fejében teljesítettek katonai szolgálatot.
- 174 Budát.
- 175 Nem sikerült azonosítani.
- 176 Az azóta elpusztult Gerecse-beli Marót (a mai Héreg mellett), az esztergomi érsekek nyári lak- és vadászóhelye, ahová tíz-tizenötezer magyar menekült és barikádozta el magát.
- 177 Minden valószínűség szerint a nyéki vadászkastélyhoz. Az elpusztult középkori vadászkastélyt Budapest II. kerületében, a történelmi Nyék mellett építtette egy Zsigmond-kori vadászlak átalakításával Mátyás király. Antonio Bonfini szerint: „Aztán Buda vidékén a harmadik mérföldkőnél egy másik üdülője is volt, ahol egy óriási vadaskert volt látható erdei állatokkal; szelíd is akadt itt bőven.” *Kulcsár Péter fordítása.*
- 178 Apolló, Diána és Herkules szobrai. Lásd bővebben Zárai Jeromos levele (1526. október 22.) jegyzeténél.
- 179 A maróti táborn.
- 180 A budavári palotában.
- 181 Hibás keresztény dátum.
- 182 A zilhiddze hó 10-én ünnepelt „nagy” vagy „áldozati ünnep” (*kurban bayramı*) arra emlékeztet, hogy Ábrahám fel akarta áldozni Izsákot.
- 183 Valószínűleg a budai vár nyugati oldalán fekvő kertekről lehet szó.
- 184 Hibás keresztény dátum.
- 185 Nyilvánvaló elírás Mehmed helyett. Báli Mahmud nevű testvére az 1514-es csáldiráni csatában esett el.
- 186 Ez a Margit-sziget lehetett.
- 187 Lásd még Antonio Boemo velencei kém jelentését, az *Újság arról, hogyan történt a magyar király és a török császár közötti csata* című hírlapot az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Bartoš Písař, Ferdi/Bosztán, Jozsef ha-Kohén és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
- 188 A csata résztvevőit felsoroló lista szerint egy bizonyos Hüszrev volt Szilisztra bégje.
- 189 Szó szerint: „a két ima közötti idő után”, azaz a déli és a délutáni ima közötti idő letelte körül.

- 190 Ez a bejegyzés Feridun bégnél hiányzik, ezért a bécsi kéziratból vettem át. Az első két állomás leírása kissé zavaros mindkét kéziratban. A bécsi a 19-iki (szeptember 26-iki) állomás leírásánál adja elő azokat az eseményeket, amelyeket a Feridun-féle az elsónél.
- 191 Mivel ez a második állomás, a „második állomás” nyilván elírás „első állomás” helyett.
- 192 Hibás dátum.
- 193 Súlymérték (eredetileg úrmérték); az isztambuli kile búza mérésénél 25,65 kg volt, az árpánál pedig 22,25 kg.
- 194 Hibás dátum.
- 195 Szeged.
- 196 Ma: Bač.
- 197 Kiegészítés a bécsi kéziratból.
- 198 Dzsélálzáde Musztafa kiemelte, hogy „A lakosok színe-java ama templomba zárkózott, mely akkora volt, mint egy vár. A bezárkózott kutyák ikindiig harcoltak a győzelmes sereggel, s mivel az átkozottaknak puskáik voltak, belülről igen sok muzulmánt vértanúvá tettek.”
- 199 Feridun bégnél 22. helyett 23. áll itt (amúgy helyesen, de nem következetesen).
- 200 Hibás dátum.
- 201 Feridun bégnél nyomdahiba folytán: 13.
- 202 A törökellenes Radics Bosics szerb nemes, aki az 1520-as években költözött Magyarországra.
- 203 Minden valószínűség szerint Perényi Péter.
- 204 Pétervárad.
- 205 Tarcál-hegység (horvátul: *Fruška Gora*, latinul: *Mons Almus*): középhegység a Szerémség északi részén, Szerbiában. Régi magyar neve: Almus-hegy.
- 206 Hibás dátum.
- 207 Törökül *pencüyek* vagy *pencik* (pendzsüjek, pendzsik). A hadifoglyok árának ötödrészét be kellett fizetni a kincstárba.
- 208 Dzsélálzáde Musztafa részletesebben is leírta, hogy „azon a vidéken volt egy nagy, erődített hely, tele alávaló gyaurokkal, olyan alakban, mint egy vár, melybe lehetetlen volt behatolni, mivel nehezen járható, veszedelmes helyen feküdt. [...] Körös-körül állított szekerekkel jól meg lévén erősítve, belül több helyen puskás és bátor makacsok álltak, akik szüntelenül puszkagolyót szórtak az iszlám híveire.”
- 209 A hadjáratban résztvevők listáján Kászim aga szerepel a janicsárok agájaként.
- 210 A 71. (a szelindekek gondozásával megbízott) janicsár egység parancsnoka.
- 211 A szultáni udvar kapuóreinek egyik elöljárója (2–4 kapudzsibasi volt).
- 212 A szultán étkefogója, asztalnoka.
- 213 1526. október 8.–november 6.
- 214 Hibás dátum; helyesen: október 8.
- 215 Az Ics II (Icsel) két dolgot is jelenthet: 1. köznévként „belső tartomány”, a birodalom belseje, magterülete. 2. a karamáni beglerbégség egyik szandzsákjának neve (Karamán déli része, a régi Kilikia; mai Anatólia délkeleti vidéke). – Dzséláli: lázadó; egy 1519. évi lázadás vezetőjéről (Dzsélál sejh) így nevezték a vallási háttérű, népi felkeléseket. Az 1526. évi megmozdulás Baba Zünnun és Szüglün Kodza vezetésével az északabbra (a rúmi beglerbégségben) fekvő bozoki szandzsákban tört ki a magas adók miatt, és Dél-Anatóliára is áterjedt.
- 216 Behrám pasát.
- 217 Ti. az oszmán győzelmekről szóló örömhírt.
- 218 Lucsica.
- 219 Kulics.
- 220 Szubotica a Morava mellett, a Resava folyónál.
- 221 Minden valószínűség szerint elírás Parakin helyett; ez esetben Paracsin Szerbiában.
- 222 A perzsa sah híveit, az oszmán földön is nagy számban élő ún. kizilbasokat nevezi így.
- 223 A bécsi kéziratban: Lukavics. Lukavica Pirottól délkeletre, a bolgár határ közelében.
- 224 Szent Demeter napja, amikor hagyományosan beszüntették a hadakozást.
- 225 Hibás dátum.
- 226 Hibás dátum.
- 227 Sztanimacsica, a Marica kis mellékfolyója Plovdivtól keletre.
- 228 Katunica Plovdivtól délkeletre.
- 229 Hibás dátum.
- 230 A későbbi nagyvezír (1544–1553, 1555–1561).

Szulejmán szultán két győzelmi jelentése 1526

A mennyeiben lakó Szulejmán szultán kán gázi őfelsége nagyúri fethnáméjának¹ másolata, melyet a mohácsi győzelem után a jól védett birodalom kormányzóihoz küldött.²

Mivel az isteni kinyilatkoztatásban és szent parancsban világosan meg van írva, hogy a bálványimádó hitetlenek ellen harcolni kell: dicső őseimnek kegyes szokásuk volt megszerezni a jutalmat a hitetlenek ellen indított hadjáratokban. Az én fejedelmi személyemnek is mindenkor segítője volt az Isten kegyelme, s világhódító királyi zászlóimat győzelem és diadal kísérte. Ennélfogva az adományok osztogatójának zsámolya elébe borultam, s ez igék értelmében: „mikor vállalatba kezdetek, Allahba helyezzétek bizalmatokat”, az isteni véghetetlen kegyelembe és a próféták fejedelmének, Mohamed Musztafának csodatevő hatalmába vetettem bizalmamat, amikor megihletve e vers értelmétől: „Allah szereti azokat, akik küzdenek az ő ösvényén, mintha szilárd épület volnának”, és engedelmeskedve e parancsnak: „Küzdjetek a hitért vagyontokkal és életetekkel, mert semmi sem előnyösebb ennél reátok nézve” – azon célból, hogy mind a két világon megjutalmazott és jó hírnevű legyek: elhatároztam magamat a szent háborúra, s győzelmes fejedelmi hadjáratom kantárszárát a feslett életű hitetlen nemzetek közül éppen a szerencsétlen magyarok felé irányoztam – akik a világok urának prófétái küldetését tagadják, s e tévelygésükben nem ismerik az üdvösségre vezető utat –, minthogy ezeknek országa határos az iszlám területével. Istenben bízva tehát, kibontottam győzelmes zászlóimat, s míg a zúgó tengerhez hasonló sereggel és páncélos csapatokkal egymás után hagytam hátra a távoli állomásokat: addig a bátorság várának tigrise, a vitézség erődjének leopárdja, a vallásos buzgalmú hős, a győzelem versenyerének Ruszteme, Ibrahim pasa nagyvezír és ruméliai beglerbég, a ruméliai hadosztálynak ellenségvadászó hőseivel, legmagasabb parancsom szerint, egy állomással előttem járt.

Mikor a Belgrád vára előtt folyó Száva vizén császári parancsom értelmében épített erős és szilárd hídon a csillagok számával vetekedő hadsereg átkelt a Szerém-szigetre, s a mezők és hegyek, halmok és dombok táborhelyekké változtak: nyomában én is szerencsésen megérkeztem a harc oroszlánjaival, a vallás és birodalom épületének fenntartóival, a dicsőség alapjainak lerakóival, Musztafa pasa és Ajasz pasa vezíreimmel, Behráp pasa anatóliai beglerbéggel, többi udvari szolgálammal és az anatóliai vitézekkel együtt, s a nevezett szigetet szerencsétlenné zászlóimmal.

Minthogy a hitetlen magyarságnak erős várai közül való Varadin vára³ – mely falainak erősségéről és alapjának szilárdságáról híresedett el, s melynek bástyái belenyúlhatnak az égbe, tornyai a csillagokat érik, belseje pedig a hitetlen rossz szellemek tanyája – akadálykő volt a szent hadjárat országútján, a nevezett nagyvezír visszavonhatatlan parancsom értelmében elindult elfoglalására és megsemmisítésére. A vár bánja⁴ azt hívén, hogy valamennyire is ellenállhat a megszámlálhatatlan csillagok sokaságával vetekedő óriási sereggel, a vár előtt nagyszámú nyomorult csapattal várakozott. De mikor a zúgó tengerhez hasonló páncélos vitézek támadásának híre fülébe jutott, nem

mert helyén maradni, hanem átkelt a Dunán, s a túlsó parton rendezte seregét, és ágyúütegeket állított fel azon célból, hogy hajóim útját elvágja.

Eközben a felséges Isten segítségével a víz hátán is megérkezvén mintegy nyolcszáz hajó, bátor harcosokkal megrakva, a vár vízen és szárazon körül volt véve hajókkal és sátorokkal. Mintha e szózat hangzott volna az igazhívők fülébe: „Harcoljatok azok ellen, akik vonakodnak hinni Allahban és az utolsó ítéletben” – a nagyvezír a hit harcosainak nagyszámú csapatával szárazon a vár külvárosa ellen, hajóim pedig a vízen intéztek támadást a hitetlenek ágyúi és sáncai ellen. Az oroszántámadású és tigriskörmű vitézek, a leopárdként rohanó hősök szűkké tevén a világot a gyauroknak, a felséges Isten segítségével elfoglalták a külvárost, s a benne talált dögöket a szikrát szóró kardok áldozataivá tették. Hajóim pedig szünet nélkül szórván a golyókat a villámhatású és mennydörgéshangú ágyúkból, az átkozott gyaurokat agyonkövezték a lélekölő kőgolyókkal, megsemmisítették ütegeiket, és szétszórták hadrendjüket. Az ördögtől megszallott pap⁵ háládatlan híveivel futásban keresvén menekülést, a vízi oldal óhajításunk szerint szabaddá lett számunkra.

Mivel azonban a várban levő engedetlen lázadók várunknak erős voltában bízva, megmaradtak a védekezés mellett, négy oldalon ágyúütegek állítottak fel, melyek éjjel-nappal tüzeltek. A golyók a tornyokat és bástyákat úgy átllyuggatták, hogy olyanokká lettek, mint a rosta; a kapuk és falak leomlottak a golyók ütéseitől, a tornyok és bástyák romba dőltek az aknák robbanásától. A bégek és a csatatér harcvágyó hősei az iszlám iránti buzgalomból s vallásos lelkesedésből e mondást ismételve: „Erősítsd meg a mi lábunkat, és segíts győzelemre a hitetleneken”, oly gyorsan rohantak a várra, mint a jó emberek imádsága szokott felszállni az égbe; de mikor egészen a vár alá értek, a benne levő átkozott csoport a réseknél fogadta őket teljes fegyverzettel és hadikészlettel, s azonnal puskákkal lőtte, alabárdokkal⁶ öldöste a hit harcosait, égő szurkot öntött, köveket szórt, és gerendákat hengerített le rájuk.

Majdnem délig folyt az elkeseredett harc minden oldalon. A muzulmánok vérrel táplálkozó nyilaik gyilkos hegyeivel ezt az üzenetet küldték a feslett életű gonoszoknak: „Ízleljétek meg a büntetést, melyet megérdemeltetek;” míg halált osztó kardjaikkal és lándzsáikkal ezt a hírt tudatták velük: „Mindenhol a halál vár benneteket, habár falak mögé zárkóztatok is.” Azonban e napra az örökkévalónak végzése nem határozott diadalt, s így a hit harcosai – e versnek: „Allahtól kérjeteek segílyt, és türelmesek legyetek” magasztos értelme eszükbe jutván – tovább vártak, és újból ágyúütegek állítottak fel, s több helyen aknaásáshoz fogtak.

Mikor az áldott sevvál hó 17-én,⁷ mely pénteki nap volt, az aknák felrobbantak, az égig érő magas vár a porba omlott alá; s mihelyt minden rés és minden szöglet ez ígét hirdetette: „Segítség jön Allahtól, s a diadal közel van”: rémület és ijedelem fogta el a hitetleneket, s az éles kardoktól és hegyes lándzsáktól való félelmükben többen eszüket veszelve leugráltak a falakról. A harcvágyó és villámgyorsaságú harcosok pedig semmit nem tágitva, mindenfelől rohantak be a várba, s az alávaló átkozottak közül a férfiakat kardra hányták, a nőket és gyermekeket pedig foglyaikká tették. A vár porkolábja és a többi előkelők egy toronyba menekültek; mikor aztán kegyelemért kopogtattak felséges személyemnél, én – azon elv értelmében, hogy „a kegyelmezés a győzelem alamizs-

nája” – megajándékoztam őket legmagasabb kegyelmemmel. Ekkor a győzelem hírnökei szétvitték e vidéken az örömhírt; s miután a jótétemények adójának hálát adtam, a nevezett vár pedig egész környékével elfoglaltatott: a templomok mecsetekké és dzsá-mikká⁸ alakították át, melyekből az ezán⁹ hangzott, s a földzsámiban pénteki istentisztelet tartatott.

Azután a nevezett nyomorultak birtokában levő magas és bevehetetlen várak közül Ilok vára az, melynek alapja a Hal csillagzaton nyugszik,¹⁰ falai pedig az égbe nyúlnak; erős falának alapja a föld középpontjáig nyúlik le, tornyai pedig az égig érnek; kőalapjának lerakásában csodát műveltek a legügyesebb mérnökök, égig nyúló bástyái építésében minden művészetüket kifejtették a legtökéletesebb mesterek. Mivel az égig érő vár hitetlenekkel, képmutatókkal, tévelygőkkel és lázadókkal van tele, a nagyvezír legmagasabb parancsom értelmében vízen és szárazon ostrom alá fogta, hogy a felséges Isten segítségével felszabadítsa. Ágyúkat állított fel, melyek úgy okádták a tüzet, mint a sárkányok. Ezekkel éjjel-nappal szította a harc tüzét. A harci zaj és lárma megreszkettette az ég boltozatát is, az ellenség véréből felszálló gőz és az ágyúk füstje pedig elfödte az ég kupoláját.

A tévelygés tanyájául szolgáló falak között szorongatott bálványimádók a félelem hullámaiban fuldokolván s a nyugtalanság tüztől égvén, végre nem találtak más utat menekülésükre, mint a kegyelemkérést. Mikor tehát az Aszaf bölcsességű nagyvezír¹¹ közbenjárásával kegyelemért, pártfogásért és irgalomért esedeztek győzedelmes udvarom porában, én ezen elv szerint: „Mikor erőt vettél ellenségeden, kegyelmezz meg neki”, a nevezett vár lakosait megajándékoztam legmagasabb kegyelmemmel. Mikor a nevezett hónap 28-ik napján¹² a pasa a parancsnoksága alatt levő ellenséggötöző vitézekkel elindult, hogy bevonuljon abba az eget érő várba, a kegyelmet kérő feslett életű csoport a legnagyobb hódolattal és alázattal nyitotta meg a vár kapuját, a muzulmánok fülébe pedig ez igék hangzottak: „Lépjetek be egész bátorsággal.” A felséges Isten segítségével és kegyelméből megnyitvatván a győzelem kapui, a tornyokra azonnal kitűzettek diadalmas császári zászlóim, az ezán hangzott mindenfelé, gonosz gyaurok harangjainak kongását a müezzin éneke váltotta fel, s a hitetlenek templomai mecsetekké alakították át az egyedül igaz vallás hívei számára.

A nevezett váron kívül a szerencsétlen magyarság nevezetesebb várai voltak még az Erik,¹³ Gurguricsa,¹⁴ Ddzservik,¹⁵ Berkasz,¹⁶ Szotin,¹⁷ Vekin,¹⁸ Erdőd,¹⁹ Temirokcsa,²⁰ Nogaj,²¹ Vuková, Bevaridzs,²² Öszek²³ és Rácsa²⁴ nevű várak, melyeknek mindegyike a gonosz mívű hitetlenek országainak kulcsául és a tévhitben élő gazok menedékhelyéül szolgált. Miután ezek közül némelyeknek lakosai a világhódító hadseregtől való félelmükben hegyekben és völgyekben úgy szétszóródtak, mint a göncölszekérbeli csillagok,²⁵ némelyeknek lakói pedig irgalmas udvarom porához dörzsölve arcukat, kegyelmet kértek: a nevezett várak a hozzájuk tartozó határokkal s az egész tartománnyal együtt az Oszmán Birodalomhoz csatoltattak.

Ezután a világhódító hadsereg s a győzhetetlen vitézek a szárazon, hajóim pedig – ellenséggúzós hősökkel megrakva a vízen folytatták útjukat a király felé. Miután a Dráva néven ismeretes folyón – mely vizének bőségével a Nílust, Dzsejhunt²⁶ és Eufráteszt is felülmúlja – két-három nap alatt elkészült egy széles és igen szilárd hajóhíd, melyen

a győzhetetlen hadsereg átkelhesen: zilkáde hó 12. napján²⁷ az összes győzelemhez szokott csapatokkal átröpítettem buzgalmam magas röptű sólymát a szemtelen és becstelen magyarság területére, s a termékeny ország földjét a hit harcosainak lovai tiporták.

Ekkor a nyomorult ellenség magatartásáról megtudtam, hogy mikor hadjáratom híre hozzájuk érkezett, a magyarok királya, Lajos király az országában kormányzása alatt levő átkozottakat összegyűjtötte; de mivel az igazhívóknak országhódító kardjától való félelem erőt vett tévelygő elméjén, a többi hitetlen fejedelmektől is kért segítséget és támogatást, s az alávaló hitetlenek tévelygő csoportja csakugyan küldött neki segéd-hadakat. Most tehát a nevezett szerencsétlen király mintegy százötvenezer fegyveres és páncélos, ördöggel cimborázó dögökkel székhelyéről, Budáról,²⁸ a hét vagy nyolc állomásnyi távolságra eső Mohács nevű mezőre jött, és bolond eszének tanácsára hallgatva, szembe akar szállni az iszlám seregével, mi végből ágyúütegeket állított fel, és tizenegyezernél több puskás gyaloggal készen állt az igazhívó csapatokat fogadni. Mivel pedig császári világos elmém tükrében – mely az isteni kinyilatkoztatások mutatója – e győzelmet jelentő igéket láttam: „meglehet, hogy a ti uratok elveszti ellenségeiteket, és titeket tesz helyére”, és lelki szemeim előtt a nap világosságával tündökölt ez a vers: „Az Isten nektek adja örökségképpen azok földjét, országát és javait”: ennél fogva a világok teremőjének kegyelmében bízva s az emberiség és szellemvilág urának csodás hatalmához folyamodva, megindultam ellene a hangyák és csillagok sokaságával vetekedő óriási sereggel.

Az áldott zilkáde hónapnak 20. napján, mely szerdai nap volt,²⁹ délután a nevezett mezőn szembe állván, mikor a harc tüze mind a két részen lángot vetett: az igaz hit bajnokai csatakiáltásait az égi karok fülébe juttatták, az ágyúk borzalmas dörgése e vers értelmét magyarázta: „Mikor a föld megindul borzasztó rengéssel”; az ellenség-mészárló kardok a harc tüzét szították; a lélekrabló lándzsák mint égő tűz csillogtak a csatatéren; az ágyúk és puszkák kínzó- és büntetőeszközei valának a pokolra valóknak.

Eközben a nyomorult király gyámoltalan katonái csoportjával a ruméliai hadosztályra rohant, mely Ibrahim pasa nagyvezír és ruméliai beglerbég vezérlete alatt volt. A pasa pedig a hősie természetébe oltott és vele született vitézségét megmutatva, az alávaló, feslett életű hadat a páncélhasító kardok, vashegyű lándzsák és nyilak martalékává tette. A hit és birodalom igazhívó harcosai gyalázatosan megszalasztották a reményében csalatkozott csoportot, miközben a hegyeket és lapályokat, dombokat és hal-mokat s az egész csatateret a tévelygő ellenség hullái borították el. A másik szárnyon levők, látván e vereséget, szintén futni kezdtek, mint a gyáva számár az oroszán elől. A harctól való félelmükben szűknek látták a világot, s akárhányszor próbáltak ellenállni a győzhetetlen seregnek: az elefántvadászó hősök a felséges Isten segélyével a megsemmisülés tüzebe szórták az alávaló hitetlenek életének gabonáját, s e pokolra valókat a gyeheña tüzére küldték.

Mikor végre a győzelem szellője ezt susogta: „Az isten megsegített benneteket több helyen”, s a szerencse hírnöke a győzelemről szóló verset hangoztatta az igazhívó csapatok fülébe, akkor a gonosz király ez elvet követve: „Nyertes az, aki a fejét megmenti”, azonnal megfutott a csataterről. A muzulmán harcosok úzóbe vévén a gonosz sereget,

legtöbbször kardra hányták, más részét pedig a Dunának úzték és belefulladásztották, mint a fáraó népét. Bánjaiknak és vezéreiknek fejét levágták, akiket pedig megkíméltek a kardtól, azokat fogollyá tették. A nyomorultaknak összes zászlóik megfordítottak, ágyúik, mindennemű hadiszereik, fegyvertáruk elvették. Magáról a királyról nem lehet tudni, hogy meghalt-e, vagy életben van; de az összes foglyok, fő- és alsórendűek a gyilkos kard áldozataivá lettek, hulláik pedig a kígyók és hangyák ételül hagytak. Hála legyen Allahnak, hogy az iszlám zászlói győztesek voltak, míg az emberiség ura vallásának ellenségei leverettek és megsemmisítettek. Az Isten kegyelme oly fényes győzelemmel ajándékozta meg felséges személyemet, amilyen a jeles szultánok, hatalmas kánok és a próféta társai közül egynek sem sikerült. „A gonosz nemzetségnek még maradványa is kiirtatott: hála legyen érte Allahnak, a világok urának!”

Tehát e fényes győzelem napján elküldtem császári parancsom vívóit, hogy örömet és vidámságot öntsenek mindazokba, akik az emberiség legjobbjának vallását követik. Remélem, hogy mihamarabb értesültök róla, örömmünnepet ültök, s a győzelem hírért mindenfelé elterjesztve imádkoztok szerencsémnek örökké tartásáért.

Kelt a 932. év zilkáde hó utolsó harmadában.³⁰

*Thúry József fordítása*³¹

Mohács, 2006, 202–206.

- 1 Győzelmi irat, melyet a szultán a birodalom főméltóságainak és fontosabb városainak, továbbá idegen fejedelmeknek küldött.
- 2 FERİDUN Ahmed Beg, *Münşeat*, I, 546–551. A fethnámét a végén található keltezés szerint 1526. augusztus 28.–szeptember 7. között írták. A hadinapló szerint szeptember 4-én jelölték ki a küldöncöket, akik a különböző példányokat elvitték a birodalom minden tájára, tehát az iratoknak ekkor már készen kellett lenniük. Így a megírás ideje augusztus 28. és szeptember 4. közé tehető.
- 3 Pétervárad.
- 4 Tomori Pál.
- 5 Tomori Pál.
- 6 Az alabárd szekerceszerű, régi paraszti gyalogos vágó-ütő-dőfő rúdfejtver.
- 7 1526. július 27-én.
- 8 Dzsámiknak azokat a nagyobb mecseteket hívják, amelyekben pénteken *hutbéval* (az uralkodó nevét magába foglaló prédikációval) tartanak istentiszteletet.
- 9 A müezzín naponta ötször ezzel az énekkel hívja imára az igazhívőket.
- 10 Talán a Halak csillagkép (latinul *Pisces*) elnyújtott V alakjára utal.
- 11 Aszaf a bibliai Salamon zsidó király bölcs mondai tanácsadója. A keleti íróknál a szultán mindig korának Salamonja, a nagyvezír pedig az ő Aszafja.
- 12 1526. augusztus 7-én.
- 13 Ireg.
- 14 Ma: Grčevci, falu a vajdasági Szerbiában. Régi magyar neve Szentgergely.
- 15 Ma: Čerević, a Duna jobb partján fekvő falu a vajdasági Szerbiában. Régi magyar nevén Cserög.
- 16 Ma: Berkasovo, falu a vajdasági Szerbiában. Régi magyar nevén Berekszó.
- 17 Szata.
- 18 Az 1526-os török hadinaplóban Dukin. Szóba jöhetne Voćin (a Papuk-hegységben fekvő Atyina vár mellett, Horvátországban), de az oszmán sereg vonulási útjába ez nem illik bele. Minden valószínűség szerint Atya (Šarengrad).
- 19 Erdut.
- 20 Ma: Sremska Mitrovica, a Száva bal partján fekvő város Szerbiában. A római korban Sirmiumnak nevezték. Régi magyar neve Szávaszentdemeter.
- 21 Nem sikerült azonosítani. Pecsevinél: Lukaj.

- 22 Ma: Barič, a Száva jobb partján fekvő település Szerbiában. Régi magyar neve Barics.
 23 Eszék.
 24 Ma: Sremska Rača, a Száva bal partján fekvő falu a vajdasági Szerbiában. Régi magyar nevén Racsa.
 25 A Nagy Medve (latinul *Ursa Major*) csillagkép jellegzetes szekér alakú része.
 26 Az Amu-darja (Oxus).
 27 1526. augusztus 20-án. Helyesen: zilkáde 13–14-én, vagyis augusztus 21–22-én.
 28 Az eredetiben: Budin.
 29 Hibás dátum; helyesen: zilkáde 21., szerda = 1526. augusztus 29.
 30 1526. augusztus 28.–szeptember 7. között.
 31 Thúry József jegyzeteit Katona Tamás javította (*Mohács emlékezete*, 1979), majd Fodor Pál egészítette ki a mostani kiadás számára. Ezt a továbbiakban már nem jelezzük.

A boldogult Szulejmán szultán kán öfelsége udvarába küldött budai fethnáme¹

Az égisz erő oszmáni trónnak napja és holdja, az igazhívőknek lelke, a hitbajnokok szemének fénye, a diadalmas zászlóknak fennen lobogtatója, a lázadók élete gyökerének elmeteszője, Szulejmán szultán kán, Szelim kán fia, Mohamed Musztafa eme mondásának értelmében: „Allah szereti azokat, akik küzdenek az ő ösvényén, mintha szilárd épület volnának”, nagy szent hadjáratra határozván el magát, a győzelmes zászlókat az ég kupolájáig emelte, és a szárazon oroszán vadászó s a hangyák sokaságával vetekedő lovas és gyalogos hősökkel – kiknek mindegyike ezer Rusztemet és Iszandijárt² is megírkatna a csata napján a harcmezőn –, a Tuna³ hátán pedig emberekkel megrakott, hegy-nagyságú s krokodilusokhoz hasonló néhány száz hadihajóval a legszerencsésebb órában kiindult szultánsága székhelyéről, Kosztantinije⁴ városából az alávaló gyaurok országai és a gonosz mivű feslett erkölcsűek tartományai közül való szerencsétlen magyarok országa ellen, akik régi időktől fogva tévelygéshez és gonoszsághoz lévén szokva, nem találták meg az igaz hit útját és a boldogság ösvényét. Az Aszafhoz hasonló páratlan vezír – aki tigris a harc erdejében, krokodilus a küzdelem tengerében –, ti. Ibrahim pasa nagyvezír és az emírek emírje, előrement a ruméliai hadtesttel; míg az emírek büszkeségének, a szemendirei szandzsákbégnek, Báli bégnek, Jahja pasa fiának az a parancs adatott, hogy a rettenthetetlen hősök lakóhelye, ti. Belgirád vára előtt folyó Száva vizén keresztül – amely mélységére nézve az Indiai-óceánhoz, szélességére nézve pedig a tengernagyságú Nílushoz hasonló – építtessen egy égisz erő hidat a Behrá⁵ módjára harcoló hősök átkelése végett. A nevezett pedig semmit sem késlekedve, hanem az egész világnak szóló és megmásíthatatlan parancsnak készségesen engedelmeskedve, az említett vízen keresztül a félholdhoz hasonló hajókra a Fiastyúkig⁶ erő páratlan láncokkal olyan nagy és széles hidat csinált, hogy annak párját a világon még szem nem látta, és fül nem hallotta. A vasláncokkal összekötött hajókat a siránkozó szerelmesek nyakának gondoltad volna, melyet a szépeknek hajfűrtjei fontak körül! Miután e nagyszerű mű befejeztetett, a hatalmas uralkodó az említett módon és ismeretes rendben szerencsésen, méltósággal és nagyszerű pompával megérkezvén a győzelmes hadsereg kíséretében, az említett hídnál a diadalmas hadsereg fölött teljes fegyverzetében szemlét tartott, utána örvendve és vígan átkelt Szerém szigetére, hol a hegyek és halmok a diadalmas zászlók árnyékával szerencsétlenné, s a hegyek, völgyek és mezők az égisz erő sátrai és a csillagok számával vetekedő sereg táborhelyévé alakultak át.

Ekkor a nagyvezír és Rumélia beglerbégje, a főntebb említett Ibrahim pasa őnagysága, a gonosz gyaurok erős várai közül való Varadin várának – melynek magas tornyai az ég csúcsáig érnek, s bevehetetlen bástyái a Fiastyúkkal egyenlő magasságban vannak –, mondom: emez erős várnak lerombolására küldetett. A nevezett pasa pedig az országhódító zászlója alá tartozó, csillagsokaságú hadsereggel néhány nap alatt odaérkezvén, az említett várat jobbról és balról körülfogta, mennydörgéshangú, villámhatású ágyúkkal, puskákkal és nyilakkal mindenfelől lövette; s miután az égbe nyúló várnak bástyáit és falait a fekete földdel egyenlővé tette, a tengermozgású sereg több csapatban oroszlánok módjára berohant a vár résein, s a tűzhöz hasonló, villámhatású kardok és meteorgyorsaságú nyilak segítségével sevvál havának 17. napján,⁷ pénteken elfoglalta, a benne talált alávaló gyaurokat egytől egyig kardra hánytá. A bálványimádók templomai az egyistenhívők dzsámijaivá, a makacsok szentélyei a hit bajnokainak mecseteivé alakították át; a dzsámiban felhangzott az ezán, s az igaz hit népe pénteki istentiszteletet tartott, mely alkalommal az „Allahu akbar”⁸ és „Allah, Allah!” az égboltig felhatott. Hála legyen érte Allahnak!

Azután innen elindulván, hasonló szerencsével az ellenszegülők és vétkekbe merültek lakóhelyéhez, ti. az Ilok nevű várhoz ment, melyben a magas tornyok gömbjei az ég csillagait érik, árkának mélysége pedig méltó csodája az összes létező dolgoknak. Miután ideérkezett, a száraz felől égig érő sátrakkal, a víz hátán pedig óriási hajókkal vette körül, s kevés idő alatt rendkívüli erőt fejtven ki, ezt is elfoglalta és lerombolta. A bálványok szentélyei az iszlám mecseteivé levének, s a harangok hangját elnémította a hit népét imára hívó ezán. S ezenkívül amennyi szilárd alapra épített vár és a sátántól megszállott erőd volt a Tráva⁹ vizéig, azt mind meghódították és elfoglalták.

Mihelyt a nevezett szigetet egészen elfoglalták, a világvédő padisah megindult a gonosz mívű és hitetlen királynak székhelyéül szolgáló Buda vára felé. Az említett tengernagyságú s az Indiai-óceánhoz hasonló folyón keresztül is egy széles híd építtetett összekapcsolt hajókra a győzelmes hadsereg átkelése végett; s midőn az két-három nap alatt elkészült, a csatatér tigrise, a harc erdejének oroszlánja, a vitézség egének csillaga, ti. a nagyvezír és ruméliai beglerbég, a nevezett pasa, átvonult rajta a ruméliai gázikkal;¹⁰ azután a magas méltóságú vezírek, Musztafa pasa, Ajasz pasa mentek át, majd a kapukuluval¹¹ és janicsárokkal az iszlám szultánja, a muzulmánok kánja, az iszlám zászlóinak fennen lobogtatója, a lázadás épületének lerombolója, padisahunk, Szulejmán szultán kán kelt át, utána pedig az anatóliai beglerbég, Behrám, s ezen az állomáson az egész hadsereg összegyűlt egy helyre.

Másfelől a szerencsétlen Magyarország királya, a Lajos király nevű átkozott, mikor értesült a hatalmas uralkodónak ellene indulásáról, összegyűjtötte a kormányzása alatt levő feslett erkölcsűek csoportját és hitetlenek csapatát, s mivel a győzelemhez szokott hadsereg támadásától való félelem erőt vett gyáva szívéen, Káfirisztánnak¹² többi fejedelmeitől is kért segítséget és támogatást, s így összesen százötvenezer főnyi gyalogos és lovas, puskás és lándzsás katonasággal a gonoszság tanyájául szolgáló székhelyéről néhány állomással errébb jöven, a Mihács¹³ néven ismeretes mezőn felállította ágyúit és zarbuzánjait,¹⁴ s ott készen várakozott olyan szándékkal, hogy szembeszálljon a hegynagyságú hadsereggel. Innen aztán a mellette szerdárként szereplő Timur Pauli¹⁵

nevű félénk papot előreküldte megszámlálhatatlan gyáva gyaurrel; az pedig előrenyomulván, egy szoros helyen szekereit egymáshoz csatolta, és állást foglalt az ellenállás szándékával. A főtebb említett pasa értesülvén ennek szembeszállásáról, mikor a ruméliai vitézekkel odament, és meg is akart ütközni vele: az ördögös pap¹⁶ nesztét vette ennek, s nem lévén elég bátorsága helytállni, visszafordult a nyomorult királyhoz.

Emerről a részről pedig a szerencsés padisah az isteni kegyelmet segítségének, a próféta csodás hatalmát útmutatójának vévén, megszámlálhatatlan és a tenger hullámzásához hasonlóan vonuló sereggel haladt előre, miközben a csapatok hadi zaja és a lovak nyerítése elhallatszott a világnak négy tája felé, és felhangzott az egek kapujáig. Ilyen fejedelmi kísérettel egymás után hagyta hátra az állomásokat és pihenőhelyeket, rövid idő alatt megérkezett, s az ellenségtől egy állomással errébb eső helyen állapodott meg, miközben a gázik lovaitól fölvert porfelleg felszállt a csillagokig. A bátor hősök hajnalhasadtától az éj beálltaig tusakodtak az ellenséggel, s miután mind a két részről sok fejet levágtak, sok vért kiontottak, sok keblet átszúrtak, és sok májat felhasítottak, a hit bajnokai mind táborba szálltak.

Midőn megvirradt, s a világ fölött uralkodó nap, ez a hős lovag, csillogó kardjával elfoglalta az ég harcterét, és a csillagok hadát elűzte a forgó égről: a hatalmas uralkodó felülvén harci ménjére, megparancsolta, hogy hadrendező emírek a győzelmes sereggel külön-külön hadosztályokban menjenek saját állomásaikra, és készítsék el fegyvereiket a csatára. A seregrendező csausok a legfelsőbb parancs értelmében ide-oda száguldozván szellőgyorsaságú lovaikon, rendezték és felállították a sereg szárnyait jobb és bal oldalon; s miután a hadrendek és sorok kellőleg fel voltak állítva, az igazhívó harcosok szultánja személyesen odajárulván, buzdította és bátorította a győzelmes sereget, s azután helyére visszamenvén, ott megállott, mint valamely hegy.

Ekkor a tengerhez hasonló hadsereg egyszerre megindult előre, miközben a lovak lábától és a csapatoktól fölvert porfelleg eltakarta a nap ábrázatát, s a föld színe megrepedezett a dobogástól. Ilyen módon haladva a két ima ideje között,¹⁷ megérkezett a nyomorult ellenség elébe, s a nevezett pasa a ruméliai vitézekkel előbb nyomulván, védőpajzsul szolgált a hadsereg centrumának.

A másik részen a gonosz mívű király, midőn ezt a jelenséget saját szemeivel látta, és a sától szítt elbizakodottsága mozgolódni kezdett szerencsétlen koponyájában, amennyi tetőtől talpig acélba burkolózott, lovas és gyalogos, feslett erkölcsű gyaurrel volt parancsnoksága alatt, mindnyáját maga köré gyűjtötte, és megrohanta a ruméliai hadtestet. Ekkor a szerencsés pasa parancsából azonnal elsütötték a tüzet hordó, villámhatású ágyúkat, zarbuzánokat és puskákat, az igazhívók pedig szembe menvén velük harcolni és őket feltartóztatni, a lélekrabló lándzsákkal és tüzet szikrázó kardokkal mindnyájukat tehetetlenné tették, szíveikből ontották a vért, úgyhogy a vér Dzsejhun és Szejhun¹⁸ módjára ömlött a csatatéren. Röviden szólva, egész estig olyan nagy harc s olyan heves tusa és küzdelem folyt, amelyhez hasonlót még soha nem látott a világ. Végre az Istennek véghetetlen jósága segítségére jött a padisahnak, s a feslett erkölcsűek csoportja a futást nyereségnek tartva, nagy ügyel-bajjal elfutott.

Ekkor a csata oroszlánjai üzőbe vették a megfutamodott alávaló gyaurokat, mint a sólyom kergeti a vadat, s ahol utolérték őket, semmit sem kegyelmezve nekik, egy ré-

szüket agyonvagdalták, más részüket a Tuna vizébe szorítván, belefullasztották, mint a Fáraó népét, sokat pedig élve elfogtak, és rabláncra verve elvezettek.

Ebben a csatában a papnak¹⁹ s a többi nemzetek bánjainak fejét levágták. Azonban a király, mikor már beleesett a vereség hálójába, az esthomály védelme alatt kiszabadult belőle, és elfutott.

Miután a gyaurok tömege ilyen módon megveretett, s a hadsereg szívét örömmel töltötte el a fényes győzelem, reggel a világvédő padisah a csillagszámú hadsereggel a csatától egy állomással odább ment, és megszállt. Itt parancsára az ég kupolájáig érő, selyemből való, aranyhímzésű sátrakat, dívánhánékat és szájbánokat²⁰ ütöttek fel, s a külső dívánhánében értékes drágakövekkel, gyöngyökkel díszített, aranyos trónust állítottak fel számára. A trón számolya mellett az Aszaf bölcsességű vezírek és a boldogságos udvar többi nagyjai számára székeket helyeztek el; a díván agái aranyos botokkal a pasák előtt foglaltak állást; a csasnigirek,²¹ komornyikok és a díván többi szolgálói, kezeiket éles kardok fogantyúin tartva, egymás mögött több sorban álltak. Egyszóval a Bölcs Salamonéhoz hasonló olyan dívánülés volt, melyet nyelvvel nem lehet elmondani, s tollal nem lehet méltóan leírni. Miután ez az elrendezés végbement, a világ szultánja s a mindenség kánja nagy pompával, hatalommal és méltósággal amaz eget érő trónusra ült; azután a vezírek és emírek eléje járulván, miután a külső küszöbnél fejet hajtottak, szokásos rendben megcsókolták a szultáni trón számolyát, azután értékes díszruhákat kaptak ajándékul, és a kegyesség egyéb nemeivel lőnek megjutalmazva. A díván tartama alatt verték a győzelem dobjait; ama szerencsétlenek zászlóit megfordítva tüzték le; majd a láncra vert foglyokat egymás után a vesztőhelyre vezették, s mindnyáját a fénylő kardok és szikrázó handzsárok²² martalékává tették, s a hullákból halmokat raktak.

Az említett helyen három napig időzván, a negyedik napon a csillagok számával vetekedő hadsereggel vízen és szárazon megindult a hitetlen király székhelyéül szolgáló Buda vára felé. A hajók néhány nappal előbb odaérkezván, mihelyt a nevezett várnak gyáva lakói belátták, hogy a világ padisahja feléjük közeledik, úgy szétszóródtak, mint a göncölszekérbeli csillagok, s egy részük a hegyek közé és nehezen hozzáférhető helyekre menekült, más részük pedig, kegyelmet kérve, a belső várba vonult.

Mikor a világbíró padisah szerencsésen megérkezett és megszállt, az életét megunt király²³ ezerféle alázatos könyörgés kíséretében a padisah trónjának számolyához küldte a vár kulcsait, mire a szultán végzetlenül kegyelmének tengere hullámvászába jöven, ama megtört szívű gyaurokat megajándékozta kegyelmével. A pasa pedig a ruméliai bégekkel együtt a nevezett várnak égig érő tornyára feltűzte a vakító fényességű szultáni zászlót, és ama paradicsomszépességű várost felszabadította a gyehenna tüzére²⁴ való hatalma alól. A városnak mind a négy szögletén megszólalt a tábori zene, a szép hangú műezsinek éneke pedig felhangzott a magasságban lakók füleibe.

A világbíró uralkodó öt-hat napig maradván a nevezett városban, idejét részint vadászattal, részint a vidék megtekintésével töltötte; mialatt a hit harcosai elszéledvén az országnak minden része és tájéka felé, bárhol találták az alávaló gyaurokat, akár mezőn, akár hegyekben, közülük a férfiakat a kardok és nyilak áldozataivá tették, a nőket és gyermekeket pedig fogságba hurcolták, piszkos lakóhelyeiket feldúl-

ták és fölégették, s ők maguk megrakodtak töménytelen zsákmánnyal és mindenféle javakkal.

Az említett, tengerhez hasonló folyóvízen keresztül ismeretes módon hegynagyságú hajókra a föld szélességével vetekedő szilárd hidat építettek, s zilhidzse havának 15. napján²⁵ átvonult rajta a hadsereg a régi szokott rendben. Miután ez a vidék is meghódított, a világ padisahja vígan és örvendezve visszaindult kalifaságának boldogságos székhelye felé.

Inhizám-i-királ Laos-i lán.²⁶

A felséges Ūristen padisahunknak győzelmes zászlóit tegye szerencsésekké mind az időknek végéig, a hit ellenségeit pedig verje meg és törje össze! Ez imára a világ minden népei mondják rá: Ámen!

Thúry József fordítása

Mohács, 2006, 207–211.

-
- 1 FERİDUN Ahmed Beg, *Münşeat*, II, 6–11; valószínűleg kelt Pest környékén, 1526. szeptember 25. körül, miután a törökök már átkeltek a Dunán, és megindultak hazafelé.
 - 2 A perzsa *Királyok Könyve (Sáhnáme)* hősei.
 - 3 Duna.
 - 4 Konstantinápoly.
 - 5 A *Királyok Könyve* hőse.
 - 6 A Fiastyúk (más néven *Plejádok*, Messier 45) a Bika csillagképben található nyílthalmaz.
 - 7 1526. július 27-én.
 - 8 „Allah a leghatalmasabb.”
 - 9 Dráva.
 - 10 A hit győzelmes harcosai.
 - 11 Kapukulu (a „kapu szolgálói”): az udvari zsoldos lovasok (tágabban az egész udvartartás) elnevezése.
 - 12 A gyaurok országa.
 - 13 Mohács.
 - 14 Kisebb kaliberű mezei löveg, aminek három változata alakult ki. A legkisebb kb. 140 cm hosszúságú volt és 0,1536–0,372 kg súlyú golyót lőtt ki, A középmeretű (ennek neve: *mijáne*) 0,6644 kg, a nagy meretű (*sáhinak* nevezett) zarbuzán pedig 1,2288 kg lövedékkel működött.
 - 15 Tomori Pál.
 - 16 Tomori Pál.
 - 17 A déli és délutáni ima között.
 - 18 Az Amu-darja és a Szir-darja (régi nevén Oxus és Iaxartes) folyam Közép-Ázsiában.
 - 19 Tomori Pál.
 - 20 Tanácskozás színhelyül szolgáló sátrakat, árnyékfogókat.
 - 21 Étekfogók, asztalnokok.
 - 22 A handzsár közel-keleti tör.
 - 23 II. Lajos. Hamis, de oszmán-török szempontból tetszetős állítás, hogy Lajos küldte volna el Buda kulcsait.
 - 24 A gyeheenna kifejezés eredeti jelentése tűztó, az ógörög nyelvű Újszövetség továbbfordításakor a Hádes kifejezés mellett ezt a szót is Pokolnak vették – valószínűleg tévesen.
 - 25 1526. szeptember 22-én.
 - 26 Magyarul: „Az átkozott Lajos király veresége”. A török betűk számértéke összeadva 932, tehát a mohácsi csata éve a muzulmán időszámítás szerint.

II. EMLÉKEZETKULTÚRA

A CSATA TÖRTÉNELMI EMLÉKEZETE

Johannes Cuspinianus¹ buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez

1526 vége

Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez, hogy indítsanak háborút a török ellen, a Magyarországon nemrég lezajlott csata leírásával, melyben elesett Lajos, Magyarország királya. És milyen úton vonult Solomet,² a török, Görögfejevárról³ Budára, az adományok világos felsorolásával, melyekkel a természet Magyarországot megajándékozta, számos megjegyzésre méltó dolog közbeiktatásával. Olvasd, olvasó, és ítéld meg, milyen nyomorúságra jutott manapság a kereszténység.

A Krisztusban főtisztelendő atyának és úrnak, Bernát⁴ tridenti püspök úrnak, a fényességes Ferdinánd, Magyar- és Csehország királya, Ausztria főhercege stb. első tanácsosának, jeles és kitűnő férfiúnak Johannes Cuspinianus üdvöt és szerencsét kíván.

Írtam e napokban, főtisztelendő püspök, a törököktől elszenvedett iszonyú és átkos vereségről, melyben Lajos, Cseh- és Magyarország királya nyomorultan elesett, a török felgyújtotta és leégette a királyi várost, Budát meg Pest városcáját, kifosztotta a templomokat, ledőltek a szétrombolt falak, amit ma senki sem szemlélhet könnyek nélkül; ezzel akarom buzdítani a Szent Római Birodalom fejedelmeit és az előkelőket, hogy késedelem nélkül siessenek a kereszténység oltalmára, nehogy ugyanezt kelljen nekik is tapasztalniuk. Magyarországról ugyanis sima út vezet a törököt Ausztriába, Bajorországba és Svábföldre. Igaz, hogy Aeneas Silvius mint római főpap a mantovai gyűlésen, Antonius Campanus⁵ abruzzói püspök a regensburgi gyűlésen ugyanezt ajánlotta és javasolta III. Frigyes római császárnak meg az összes jelenlevő fejedelmeknek, hogy tudniillik ragadjon fegyvert a kegyetlen törökök ellen,⁶ aztán Franciscus Philelphus is a török kiűzésének szükségéről írt szeltében-hosszában, Károlynak és Lajosnak, a franciák királyainak, Ulászlónak, Magyarország királyának, Miklós római főpaprak,⁷

II. Pál főpapnak,⁸ IV. Sixtusnak,⁹ Nicolaus Tronus¹⁰ és Christoferus Maurus¹¹ velencei dózséknak, Frigyes¹² urbinói hercegnek, Bernhardus Justinianus¹³ velencei patríciusnak, Ludovicus Fuscarius¹⁴ aranygyapjas vitéznek, a jogtudósnak és szerteszét másoknak, mégpedig a legmagasabb fokú művészettel és ékesszólással,¹⁵ én mégis egyszerűen tárgyalom a dolgot, úgy, ahogy szomszédságunkban történt, ahogy szememmel láttam, és hírül vettem, hogy mindenki megértse, már ha elolvassa, minden keresztény fejedelemnek figyelemmel kell kísérnie e kegyetlen zsarnok dühöngését, és a gyorsnál is gyorsabban segítenie kell, ha a kereszténységet meg akarja óvni és tartani. Isten vedd, főtisztelendő és kitűnő fejedelem, vedd jó néven írásomat.

Beszéltek számosan, fognak is még beszélni sokan a mohamedán szekta kegyetlenségéről, arról, hogy milyen istentelenül dühöngött mindig a keresztény vérben, hogy olyan, mint a farkas, mely a ragadozástól válik napról napra vadabbá, holott mindenek között a legasszonyosabbak és legpuhányabbak az ázsiaiak, amint régen mondták róluk: „Ó, frígek, csak okosan, frígek, hagyjátok a fegyvert a férfiakra!” Lám, az egykor derék görög nemzet is annyira elkorcsosult, beleromolván a mindenféle élvezetekbe, hogy saját származására sem emlékszik. Merthogy a törökök között nincs nagyobb vétek, mint nem vétkezni. Ha mégis szabad volna kérnem valamit kedvem szerint a hatalmas jó Istentől a kereszténység közös javára, nem kérnék mást, mint hogy az összes keresztény fejedelmek vigyázó hűséggel fontolják meg: amikor a kereszténység kegyetlen ellensége, Szulejmán török fejedelem nemrég elhatározta, hogy ütközetbe bocsátkozik Lajossal, a magyarok jámbor királyával, elhatározását győztesen, mégpedig Budán meg az erőszakkal elfoglalt Magyarországon gyűjtogatással, emberek irgalmatlan öldöklésével véghez is vitte. Nem hiszem, hogy akad köztetek, ó, fejedelmek és Szent Római Birodalom előkelői, aki szívesen tespedne tunyán és részvétlenül otthon, ellenkezőleg, ki-ki azon iparkodik, hogy saját képessége szerint megtorolja ezt a vereiséget, és a legderekabbak minden egyebet hátrahagyva, a legcsekélyebb késedelem nélkül sietnek, hogy saját kezükkel álljanak bosszút vitézül, nehogy ez a kegyetlen és vérszomjas fenevad szarvát szegezve, veszett kutyaként szélesebb körben tomboljon Krisztus nyáját pusztítva, és torkát tátva azt is fel akarja falni, ami Magyarországból megmaradt. Nos, Szelim zsarnok, emennek szülője, az előző esztendőben, hogy innen kezdjem (mert haszontalannak vélem bővebben ismételni, ami ötven vagy több esztendeje történt, Mátyás király¹⁶ meg Hunyadi János uralkodása alatt, amikor a megvert és táborukból kikergetett törököket elűzték, Belgrád megszabadult az ellenségtől, jól lehet a törököt már akkor is a népek félelmének nevezték, azt akarom elmondani, amit saját korunk látott, és – jaj, jaj – tapasztalt, amit könny nélkül alig lehet elbeszélni), szóval mikor Szelim¹⁷ az előző esztendőben a szultán legyőzése, Palesztina, Szíria és Alexandria elfoglalása, aztán Sophinak,¹⁸ a perzsák királyának és számos helynek a meghódoltatása, adófizetésre kényszerítése után meghalt, hátrahagyva atyjánál vadabb fiát, Solometet, miután a balvégzet rendelkezéséből hanyag és szundikáló magyaroktól elragadta az ország kulcsát, Nándorfejérvárt, amelyet a régiek Taurunumnak vagy Belgrádnak hívtak, vagy hogy igazabban szóljak, inkább a magyarok veszítették el tunyaságukkal, aztán elfoglalta Rodosz nemes szigetét a hanyagul örködő keresztény fejedelmek hasonló lomhasága miatt; Szelim meghalván, atyjánál sokkal kegyetlenebb és

vérengzőbb fia, Solomet, őseinek nyomdokait követve, hogy bekebelezze a keresztény világ többi tartományát is, ahogy őseitől tanulta, egy egész éven át hatalmas hajóhadat készített, hogy azzal a Duna ellenében Magyarországra törjön, aminek előzőnlésén már régóta gondolkozott; ekkorra a telhetetlen fenevad már rég felfalta Bulgáriát, Mesziát,¹⁹ Illyricum²⁰ és Horvátország egyes részeit Görögországgal egyetemben. Hogy mindent rendben előadjak, így fogott a dologhoz. A Dunába, melyet alsó szakaszán Histernek neveznek, három hatalmas folyam ömlik Nándorfejevárral mellett. A Száva, a Dráva, a halban bő Tibiscus, melyet korunkban Tiszának mondanak, Segedunumnál²¹ belép a Dunába, miután medrébe fogadta a Köröst és a Marost, itt lesz legszeleesebb a Duna medre. A Hegyen túli Oláhországban²² összeszűkül a magas és – hogy úgy mondjam – égbe nyúló hegyek miatt, de bámulatosan mély itt, úgyhogy azt mondják, a Decibal²³ király legyőzésére a perzsák ellen vonuló Traianus császár megragadva az alkalmat, egykor a Duna fölött csodás mesterséggel és leleménnyel hidat vert, melynek maradványai máig fennmaradtak e felirattal: „Traianusé, Nerva fiáé, a császáré és igaz főpapé”, amit még a legműveltebbek közül is kevesen tudnak.²⁴ Innen nem messze forrás fakad,²⁵ amelyet általában a Szent Keresztének mondanak, és jeles csodákkal fényeskedik. Valahányszor ugyanis Magyarország valamelyik királya meghal, vagy valami veszedelmet kénytelen vállalni, a forrás vize vérré válik; számos emberi betegségre hasznos gyógyszer. Ez a lakosság előtt szélteben-hosszában ismeretes, és hosszú tapasztalat bizonyítja. Ez év következő tavaszán tehát, mialatt a magyarok Epimenidész álmát aludták,²⁶ táncnak és bornak hódoltak, Solomet, a vérszomjas zsarnok, számlálhatatlan kisebb-nagyobb, ügyes és fürge hajót, amelyet az ókor celoxnak nevez, megrakva élelemmel és hadi szerszámmal, nagy sereg élén betört Magyarországra. Mondják pedig, hogy a kocsisok és markotányosok haszontalan tömegén kívül kétszázezer ember volt a hadseregben, harmincezer teve, mely a roppant tűzértséget, az élelmiszert és az egyéb felszerelést szállította, válogatott lovasság, gyalogosok, kiket közönségesen janicsároknak hívnak, kik majd mindahányan keresztény vérből származnak, kiket tized fejében ragad el szüleiktől, és gladiatori mesterségre, katonai hivatásra nevel rá. Ezekre bízta tulajdon testének őrizetét, valahányszor táborot vernek, sátrában örökké tartja őket, és parancsa nélkül egy tapodtat sem mozdulhatnak el a császár mellől. Többi szolgálóiról, akiket foglalkoztat, most nincs helyünk értekezni, másutt bőven írtunk ezekről. Miután tehát Solomet elhagyta Nándorfejevárt, először egyenesen Zalánkemén erődített várához vonult, és fáradság nélkül elfoglalta. Azután megtámadta a hozzá közel fekvő várakat és városkákat, míg el nem érkezett a derék férfiakkal, kiváló katonákkal bőven megrakott, élelemmel, hadigépekkel alaposan felszerelt Péterváradjához. Mihelyt megállapodott, néhány napig erőlködött, de hiába, bár szokásos cseléhez folyamodott, hogy a lakosokat magához édesgesse. Mikor nem tudta rávenni őket, dúlt-fúlt, mint fogát csikorgató szörnyeteg, és hevesebben fogott a dologhoz. Azok pedig bátor férfiaként erőteljesen védekeztek, ameddig el nem vesztették seregükből a legkiválóbb katonákat. Akkor hízelegni kezdett a katonáknak, szabadságot ígért nekik, ha megadják magukat. Ámde azok segítséget remélve a királytól, mindannyian úgy határoztak, hogy előbb halnak meg, mintsem megadják magukat. Mikor sehonnan sem jött segítség, sem a királytól, sem a honpolgároktól, elfogadták a szabadságot, és

megadták magukat. A török, miután birtokba vette a tábort és a megerősített várat, szokása szerint most sem törődött adott szavával, hanem a foglyokat, mint a barmot, örök szolgaságra és nyomorult száműzetésbe hurcolta. Aztán megerősítette ezt a várat, ellátta katonával, felszereléssel, és azóta is szilárd erődítményként használja. Lassanként elfoglalta a környező falvakat és az emberektől elhagyott városkákat, Titel várát, aztán tűzzel-vassal bevette a Duna partjára települt Újlak városkát, ahol a néhai Kapisztráni pihen sírjában,²⁷ várva a közös feltámadást. A magyarok végre-valahára felébredtek a kalocsai érsek könnyekkel és rimámkodással vegyes buzdítására, ösztökélésére, hogy már ugyan ne szolgáljanak – mint akiket bor és álom fegyverzett le – az egész világ számára tanmeseként. Alig lehet ugyanis elmondani, hogy ez a jámbor és jó szándéktól fűtött férfi, aki fiatal korától kezdve harcban edződött, gyakran csapott össze a törökökkel, hogyan buzdított mindenkit hazája, felesége, gyermekei védelmének vállalására, bár sokan, akik mindent rosszindulatúan magyaráznak, gyakran kinevették. Így aztán a jámbor Lajos király, aki szerette volna országát és a rábízott alattvalókat megvédeni, megoltalmazni, július 24-én elindult Budáról,²⁸ csekély kísérettel, mert övéi közül sokan megfélekezvén esküjükről, a király végzetét lesve lapítottak; tizennyolc mérföldnyire, Tolnára ment, nem messze a Báta nevű városkától, ahol Krisztus vérét²⁹ tisztelik áhítattal, és szembeszállt a törökkel. A török viszont seregével a Duna mentén vonult, nem messze távolodva onnan, széltében-hosszában mindent feldúlt, meg akarta ostromolni Siklós várát, amelyet egykor Perényi Imre, Magyarország nádora, főnemesi rangú férfiú, Miksa császárnak is – míg mindketten éltek – kegyeltje épített nagy költséggel, a török létrákat támasztott abban a hiszemben, hogy egy-két nap alatt erővel hatalmába hajthatja. De a bátor férfiak, akik e várat védelmezték, minden erőfeszítését megghiúsították, háromszor verték vissza a várostromtól, míg végre a dühtől fogát csikorgató szörnyeteg gyalázattal visszavonult. Ugyanez történt vele nem messze innen egy másik várnál, melynek neve Valpó, melyet hasonló dühvel támadott meg, és minden fáradsága kárba veszvén, megghiúsulván, nevetségre eltávozott, számos harcedzett férfit és katonát veszítve. Ó, bárcsak a többi is mind így feszítette volna erejét! Hiszen nincsenek vasból a törökök – mint a közbeszéd tartja –, hogy győzhetetlenek volnának, sőt puhányok és asszonyosak, mindent dühvel és hévvel intéznek, hebehurgyák, de aztán ha erőt tapasztalnak, felhagynak szándékukkal, mint az asszonyok, akik első nekiveselkedésükben messze maguk mögött hagyják a férfiakat, később viszont, ha kissé nehezebb dologba vágtak, saját töprenkedéseiktől ellankadnak. Mivel a török Siklósnál és Valpónál pórul járt, Pécsnek fordult, e nem erős városnak, ahol a híres püspökségnek volt korunkban egy jeles, okosságáról, tapasztalatáról sok vidéken ismert férfija, kinek Szatmári György³⁰ volt neve. Ezt a várost tűzzel és vassal könnyen elfoglalta: iszonyú kegyetlenséget tanúsított itt a férfiakkal szemben, akiket felkoncolt, az asszonyokkal és szűzekkel, akiket szórakozásul katonáinak engedett gyalázatra, utóbb pedig szolgaságba hajtott. Az öldöklő irgalmatlanság kárpótolni akarta magát a gyalázatért, amelyet Siklósnál és Valpónál szenvedett.³¹ Így a szerencsétlen, férfijaitól, asszonyaitól megfosztott város végül a lángok martaléka lett, a kegyetlen ellenség előtt nem számított a könnyörgés, a könny, amelyet zokogás és jajszó közepette ontottak az asszonyok és szüleikkel együtt a gyermekek. Ó, iszonyú látvány!

Méltán viseljétek szíveteken, Római Birodalom fejedelmei és előkelői: mert e város férfiakkal és gyönyörű asszonyokkal volt ékes, kereskedelméről híres, gazdagságáról ismeretes. Egyetlen nap alatt nyomorultul elpusztult és összeomlott a rengeteg emberrel és gazdagsággal együtt, ami mind a törökök zsákmánya és martaléka lett. Lajos király ezalatt a Mohács nevű városka táján tartotta seregét, mely – mint mondják – harmincezer emberből állott, és várta övéitől a segédcsapatokat; megparancsolta, hogy e nagy szükségben használják fel az egyház kincstárát. A Spanyolország királyainak és Ausztria főhercegeinek legnemesebb törzséből született Mária, Magyarország királynéja, ki férjét hallatlanul szerette, semmit sem mulasztott el, amiről úgy látszott, hogy ura javára válik. Kért, esdekelt segítséget a külszágiaktól és saját polgáraitól, minden vagyonát széosztotta. Költséget nem kímélve hívta a nemes cseheket, hogy hozzanak segítséget királyuknak. Tomori Pál kalocsai érsek, aki mielőtt Szent Ferenc ruháját felöltötte, mint vitéz harcos gyermekkorától fogva jó néhányszor összezapott a törökökkel, és ezért ragyogó tettei miatt érsekké választották, mint istenadta nyája fölött éberen őrködő pásztor minden erejét megfeszítette, minden zugot fölkeresett, biztatva és figyelmeztetve, aggodalmasan szorgalmazta, hogy védjék meg önmagukat, gyermekeiket, feleségüket és hazájukat. Egyesekből sírást, könnyet préselt ki, nevetést másokból, akik a barátot kicsúfolták, minthogy hadi dolgokra alkalmatlannak tartották; mintha süketeknek beszélt volna. Más püspökök és az ország nemesei királyukat kísérték a szerencse kockájának minden fordulatára készen. Nem akadt józan ember, hogy figyelmeztesse a királyt, aki természeténél fogva a kelleténél hajlandóbb volt bármi veszedelem önkéntes vállalására. Bárcsak lettek volna, akik számot vetnek a helyzettel, és nem eresztik a szentséges királyt ekkora veszedelemre! De mivel övéi közül sok ostoba noszogatta a királyt, hogy ütközzék meg a törökökkel, bár sem erőben, sem hatalomban nem ért fel a kegyetlen és hatalmas ellenséggel, nem akart elkorcsosulni és dicstelennek látszani, nehogy félnkséggel vádolhassák, megvetette életét és épségét, elhatározta, hogy megütközik a roppant erős ellenséggel (jóllehet teknősbéka-sebességgel cammogott veszélyes dolgára). Némelyek azzal érveltek, hogy serege nem elég-séges akkora tömeggel szemben. Mások erőszakoskodtak, hogy ha a király hagyja kisiklani keze közül az ellenséget, ellene fordítják a fegyvert. Egy rész azt ajánlotta, hogy várják meg a csehektől a nagyobb segítséget, más rész bizonykodott, hogy elég ez is. Így tették tanácsaikkal tanácstalanná a jámbor királyt, akinek bizony kevesebb ereje volt, mint amennyit a helyzet kívánt. Egyesek azért hoztak fel mindenféle érvet, hogy a végzet felé hajszolják a királyt, mások, mert inkább önmagukkal s nem övele törődtek. A király nem volt képes elviselni a gyalázkodást, amivel illették, és bár hiányzott a tapasztalt hadvezér is, aki fel tudta volna készíteni a sereget, elrendezni az ágyúkat, felállítani a hadrendet, többek ellenkezése és vonakodása közepette augusztus 30-án³² felállította a meglehetősen rendetlen hadsort, azon a napon, melyen az egyház Szent János feje vételének ünnepét üli áhítattal. Megszóltak a kürtök, a fegyvercsörgés, a férfiak ordítása az egeket ostromolta. A mieink kilőtték ágyúikat és hadigépeiket, hiába, a török seregnek egy részét sem találták el. A csekély távolságra várakozó török meghallotta, hogy a sereg felkészült, előrebocsátotta az ágyúkat és a hadigépeket, nehogy csak egy lövést is hiába adjon le, aztán hatalmas tömegével, mint váratlan förgé-

teg és jégesővel terhes égiháború, egyenesen a király seregére tört. A mieink megrémültek, mert a törökök a szónál gyorsabban elnyomták a király seregét, elsöpörte őket a tömeg, néhányan futásnak eredtek, ezzel gondoskodva épségükről. Később, amikor a mieink sem szúrással, sem vágással nem tudták megsebezni a törököket, úgy fel voltak azok szerelve pajzzsal és vérttel, a vér oly bőven ömlött, hogy a mező vérral buzgó forrásként hullámozott. A mieink sápadtan riadoztak a barbárok szakadatlan ordítózatától: „Dabra, dabra hu!”³³ – mely szavakat rémítően ismételték, és ezzel roppant félelmet keltettek bennük, szemük előtt látták a közeli halált. A szétbomlott hadsereg magával ragadta az övéi által rosszul őrzött királyt, aki mindenki várakozása ellenére beleugratott egy tóba, amelyet a Duna kiöntése alkotott. És mert nem voltak, akik a szentséges királyt megszabadítsák fegyverétől, alámerült a vízbe, és a tó elnyelte, mint egykor Decius császár veszett oda hasonló ütközetben.³⁴ Aztán pedig, október havában végre megtalálván, sok honpolgár jelenlétében Székesfehérvárott adták át a földnek, ahol ősei nyugszanak eltemetve. Azt mondják, a mieink közül körülbelül harmincezer esett el vagy került fogságba. Köztük a csanádi, a váradi, a pécsi, a győri, az esztergomi püspök és a kalocsai érsek, akinek hosszú lándzsára tűzött fejét nevetségképpen felmutatta a seregnek övéi vigasztalására, ugyanis erős kezével gyakran öldökölt közöttük. Azt kiáltotta, amit egykor C. Nero consul, miután megölte Hannibal fivérét, akit Hasdrubalnak neveztek, a második pun háború előtt, mint Silius Italicus³⁵ mondja:

*Akkor Nero hosszú lándzsáján a magasba
Nyújtva a rátűzött fejet, így szólt: Íme, a bosszú
Cannae-ért, Trebiáért és trasimenusi partért,
Hannibal, íme öcséd, most indulj újra a harcba,³⁶
Kétszeresen toborozz csapatot, mert várja a díja
Azt, aki fegyvereid felvéve az Alpokon átlép.³⁷*

Így akarta a török, nagy dobpergés és kürtszó kíséretében felmutatva a kalocsai érsek fejét, vigasztalni övéit a tőle elszenvedett sok bosszúságért. Ki lenne, könyörgők, oly érzéketlen, oly durva lelkű, oly istentelen, hogy ne keserülné e siralmas bukást, ne siratná a jámbor Lajos fejedelem méltatlan halálát? Ne zokogna annyi sok főpap és püspök szerencsétlen elestén, oly sok bátor férfi derék szívéen, aki hazája védelmében, gyermekei megoltalmazásáért állhatatos lélekkel fogadta a halált? Sok püspökkel együtt hullott el Ulászló király a bulgáriai Várna híres városa mellett Krisztus 1446.³⁸ évében, miután előbb ő maga sértette meg a törököket meg szóban és írásban adott esküjét a római főpap Julianus bíboros útján küldött utasítására, aki maga is megbűnhődött az eskü aljas megszegéséért, hiszen azt még az ellenségnek is meg kell tartani. Zsigmond császár pedig, amikor a törökökkel nem kellő körültekintés után megütközött Nikápoly város mellett, és kihívta őket a Hemus-hegy alatt egy széles mezőn, melyet a Panisus folyó öntöz, megadta az árát ostobaságának üdvösségünk 1396. esztendejében, mielőtt római királlyá tették volna, aztán pedig római királlyá levén, Krisztus születése után 1409-ben Szendrő alatt a Duna partján Galambóc mellett szenvedett

súlyos vereséget, alig tudta életét a Dunán túlra menekülve megmenteni. Itt azonban az ártatlan Lajos király nem azért vállalta a szerencsétlen és az utókor számára mindenkor siralmas végzetét, hogy kihívja az ellenséget, hanem hogy megoltalmazza országát a kegyetlen támadótól. Ő, Szent Római Birodalom kitűnő fejedelmei és előkelői! Véssétek szívetekbe ezt a vereséget, kerüljétek a közelgő bajt, akadályozzátok meg, hogy a törökök sokáig örvendezhessenek ennek az ütközetnek, ne váljunk az ellenség áldozati barmává! Nehogy tulajdon szemetekkel kényszerüljétek látni, amint az asszonyok, gyermekek, szüzek és ifjak a legsúlyosabb gyalázatot szenvedik, karddal mészároltatnak, minden halálnál keservesebb száműzetésbe hurcoltatnak. Ne várakozzatok, ne-hogy a keresztény nemzetnek újra meg újra vállalnia kelljen ezt a kockázatot, mert

*Mindig az elhanyagolt kór ássa alá az erőket,
és a tiéd is bajban van, ha a szomszéd háza kigyullad.*³⁹

Egy rész tehát futásnak eredt, más rész nyomorult halállal elesett, így a csata véget ért, a török pedig magához hívatta legfőbb tanácsosait, akiket közönségesen pasáknak neveznek, és akik között két első van, egyik, aki Romania, másik, aki Natolia élén áll,⁴⁰ rájuk bízva a legfontosabb ügyeket, ugyanis összes tartományát tengeren inneni és túli részre osztja, amazt a konstantinápolyi, emezt a keleti birodalom élére állítja, és innen kapják nevüket. Közülük az első helyet Imerim pasa tartja, akit mintegy Ábrahám pasának mondhatsz, mert jó szíve van,⁴¹ a másikat pedig saját nyelvükön Balibég pasának hívják; őrájuk bízta, hogy – miután a hadsereg már szétszóródott, és a futásnak eredt király nyomorultan elpusztult – támadják meg Budát, a királyi székvárost. Ezek meghallván a parancsot, hogy Budát szállják meg és fosszák ki, nagy sereggel elindultak a török előtt. Megkezdődött akkor a polgárok nyomorúságos menekülése, és Mária királyné, akkor még nem tudva férje végzetét, minden holmiját nagy kapkodás közepette hajókra rakatta. Így a többi polgár is, feleségestül, gyermekestül, azzal a holmival, amelyet a nagy ijedelem és riadalomban össze tudott szedni, a Dunára bízta magát, hogy Bécs felé meneküljön. Azt mondják, hetvenhat megterhelt hajó haladt a Dunán azon a sokaságon kívül, mely szekérrel, lóval szállította vagyonkáját, ki mit tudott. Szomorú látvány tárul elé! Voltak a hajókon terhes és szüléshez közel álló asszonyok, akik megszülettek, de a rettenetes koraszülöttet hozott a világra. Egyesek épp csak felkeltek a szülőágyból, csecsemőjüket szoptatták, és míg ezt gondolják, látják, hogy más gyermekeket kihajítanak a hajókból. Jajgatás, zokogás, sírás, nyögés hallatszik éjjel-nappal. A nagy sietségben ugyanis az anyák nem gondoskodtak elegendő táplálékról, és mély szomorúsággal hallgatták óbégatva kenyerért rimázkodó gyermekeiket. A Dunán Esztergomhoz érkeztek, az érseki székhelyhez. Ekkor a huszárok, az ország lakosai, a törököknél sokkal gonoszabbak és kegyetlenebbek, akiket nem indít jámborság, irgalom, a királyné egyik, királyi kincssel megrakott hajóját elragadták, kifosztották és szétrombolták. És nem elégedvén meg ekkora kegyetlenséggel, míg királynéjukat is nevetség tárgyává nem tették nagy szorultságában, magukra húzták a női ruhákat és a szolgálólányok papucsait, amelyeket az asszonyok fülkéiből hoztak ki, táncot jártak, kinevették és gúnyolták a félénk asszonynépet. Ő, vadállati és minden töröknél irgalmatlanabb

népség! Megérdemel minden büntetést, hogy ezernyi halállal haljon, elfajzott fattyak, vesse ki őket ég és föld! Ezt műveled férjétől megfosztott, sírástól, zokogástól leroskadt, jámbor királynéddal? Ó, gazság! Ó, Szent Római Birodalom fejedelmei és előkelői, hát nem kell e fajzatot gyökerestül kitépni és kiirtani? A tisztességesek, akik vannak, mindig kivételek. Egyes hajóknak elvágta a köteleit, hogy a Dunán összevissza hánynak-lódjának és elsüllyedjenek. Végére e derék vitézek a gonoszság és kegyetlenség egyetlen fajtáját sem mulasztották el, amelyet királynéjuk és a nyomorult menekülő polgárok ellen kiagyalhattak. Ebből aztán könnyen kitetszik, mennyire szerették királyukat, mennyit szolgáltak, mennyi segítséget nyújtottak neki. Borzad a lélek emlékezni, menekül az elbeszéléstől. Ki képes a dolog aljassága szerint eléggé földidézni az asszonyok sirámain, az éjjel-nappal hallatszójajveszékelést? Miután a királyné és a szerencsétlen polgárok feleségestül és gyermekestül megérkeztek Pozsonyba, hogy el ne veszítsem beszédem fonalát, a pasák, akik a császár előtt jártak, iszonyú tűzvénnyel öt napon át perzselték a székvárost és Pest városkáját; az égő Tróját idézheti ez minden szem elé. Leomlottak a tetők és a tornyok, megfosztották adományaiktól a szentek templomait, ami megmaradt, azt elrabolták. Semmit sem hagytak biztonságban, érintetlenül. Az elmenekült urak szolgálói, akik ismerték a rejtékhelyeket, felnyitották azokat, hogy ellop hassák, amit akarnak, semmi sem maradt titokban a derék férfiak előtt. A zsidók, akik nagy számban éltek Budán, életükért és szabadságukért hősieken védték magukat.⁴² Mielőtt Solomet, a török, bevonult volna Budára, kétszázán a szegények közül, akiknek vagyontalanságuk nem tette lehetővé a menekülést, történetesen elfoglalták a királyi várat. És mikor a császár be akart oda vonulni, olyan ágyútűzzel és lövöldözéssel akadályozták meg bejutását (jóllehet alig pár napra való élelemmel rendelkeztek), hogy megígérte nekik, megtarthatják életüket, ha nem akadályozzák bevonulását, és ezt be is tartotta, amikor már a vár elfoglalása után a trónon ült. Végül rábeszéléssel elérte, hogy vele mentek Törökországba. Mivel tehát a királyi város szinte hamuvá lett, Budára való érkezése után a kilencedik napon a török, sietősen törekedve az elvonulásra, azt mondják, ideiglenes hidat vert Szent György szigetéről, ahol az apácák laknak,⁴³ betegségét hozva fel okul; valójában azonban – mint egy bécsi fogságban levő kémtől megtudtam – azért, mert híre jött, hogy Sophi tűzzel-vassal pusztítja Drinápolyt, gyorsan átkelt a hídon, mellette, utána hatalmas tömeggel, végül a hidat lerombolta, elsüllyesztette és alámerítette. Aztán híre támadt, hogy a török meghalt, ez még helytartó-jához is eljutott, aki saját magát tette császárrá, és mivel a Sophiról szóló híresztelés hamisnak bizonyult, a törökök császára arra kényszerült, hogy, mint mondják, mind a mai napig a híres Szófia városában várakozzék Nikápoly és Filippopoli⁴⁴ között, habozva és kétségben, merre vegye útját, egyrészt a pártütő helytartó, másrészt a kegyetlen pestis miatt, mely az embereket és barmokat emészti, magánkívül lévén, egyáltalán nem tudja, mitévő legyen. Ó, Római Birodalom fejedelmei és előkelői, akik jártatok azelőtt egypárszor Budán, melynek dús piacáról szolgáitok gyakran hoztak élelmet Bajorországba, Svábföldre, a Rajnához, bárcsak látnátok csúfságában és gyalázatában, úgy, hogy nem faluhoz, de még valami tanyához sem hasonlítható, tetők, tornyok nélkül, megtépázott, rogyadozó falakkal, inkább romnak kell mondanunk, mint királyi székvárosnak, amely egykor úszott a jólétben, telve volt gyönyörűségekkel, már meg-

csúfolt, saját korábbi ábrázatából kifordult, alkalmasabb farkasok és rókák, mint emberek tanyájának, bizony, közületek senki sem fojthatná el könnyeit, nem akadna köztek egy sem, aki ne gerjedne föl a kegyetlen török fenevad ellen, senki sem tartaná vissza magát attól, hogy ha bír, fegyvert ragadjon e méltatlanság megtorlására. Már egyetlen szent templom sem ékes megszokott díszeivel, hanem kopár, hanem tépett, romlott, szentképek nélkül, disznóól inkább, nem szent hely. A város telve emberek és állatok tetemeivel. Ki ne siratná és gyászolná, ezt látva, e hatalmas város ily gyors vesztét és elnéptelenedését? Ily hirtelen pusztulását – mondom – egy hatalmas országnak, mely egyedülálló Európában és a királyságok királysága? Melynek jóságáról és termékenységéről most bővebben értekezem, hogy mindenki megértse, nem ok nélkül nevezték és tartották azelőtt a királyságok királyságának. Először is vegyük szemügyre a föld jóságát, a mező termékenységét, mely szőlővel, mindenfajta gyümölccsel, kertektől viruló hegyekkel, dús rétekkel annyira kitűnő, hogy Itália sem múlja felül, pedig azt a világ virágának nevezik, kivéve a gránát- vagy pun almát, amelyet azonban édességben és zamatban a többi hasonlóan nemes gyümölcs pótol. És hogy a részletekről egyenként beszéljek: Nemde Magyarország tartománya termi a sima és könnyű, vácinak nevezett bort, mely olyan átlátszó, mint a víz, a tüzeesebb és erősebb, vörös és fehér somogyit, a legkiválóbb fehér és vörös szerémit, melyről úgy tartják, hogy vetekszik akár a krétaival, akár a korzikaival, emiatt tiltotta meg Probus császár⁴⁵ minden szőlőművelését, kivéve Pannóniában, vagyis a szerémit, és Galliában, melyek az egész világon kitűnnek. A mezők termékenységéről. Hosszú tapasztalat bizonyítja, hogy Temesvár közelében ha valaki kavicsot vet, az három év múlva búzává változik. Melyik paraszt megy ölre ebben az országban szomszédjával a mezsgye átlépése miatt? Hiszen mindenkinek szabadságában áll annyi holdon vetni és aratni, amennyin akar. A parasztok a nemesektől félnek, ha több termést takarítanak be, mint amennyit évi adó fejében uruknak beszolgáltatnak, mert ha bővelkednek terményben, az a nemesek zsákmányává válik. A nemesek elrabolják azt, amiből a parasztnak sok van, ez teszi a parasztot hanyaggá és lustává. Egyébként ez a föld, ha művelik, annyi termést ad, hogy két királyságnak elég lenne, de a szegények minden tápláléka martalék és préda a nemesek számára, akik halálra kínozzák alattvalóikat, ha látják, hogy élelemben és más szükségeseikben bővelkednek. Ki tudná elbeszélni a mindenféle hal bőségét? A Tibiscus, melyet korunkban Tiszának neveznek, annyira hemzseg a haltól, hogy ha medréből kilép, és beömlik a mocsarakba, a disznókat hallal hizlalják. Gyakran látni, hogy a lovat itatásra vezető szolga itatás közben vödrével halat merít. Hogy e folyóban mekkora tömegű keszeg van, nyilvánvaló, ha megfigyeli valaki, amint a levegőn naptól szárított, majd besózott keszeget rakott szekerekkel szállítják külső nemzetekhez. Efféle, hallal megrakott szekér évente megszámlálhatatlan érkezik Bécsbe. Nem feledkezhetünk el a tokhalról, amelyet közönségesen vizának mondanak, a szálla nélküli halról, mint Mela írja,⁴⁶ mely a Fekete-tengerből Magyarorszáig felúszik a Dunán. Bécsben némely nap kétszázat láttam, máskor többet is. Hogy elhallgassam azonközben a többi, végtelen sok halfajtát, mely Magyarországról kerül Bécsbe, és melynek sem számát, sem nevét nem könnyű megtudni. Nosza, beszéljünk most a mindenféle baromról, amely Európa e csodás vidékén legel, a bikákról, ökrökről, tehenekről, kecs-

kékről, juhokról, borjakról, csődörökről és kancákról, melyek közül akármelyik is könnyedén és fáradság nélkül elhúzza egy nap alatt tizenöt mérföldre a gyors szekeret, amelyet a városkáról közönségesen mindenütt gotschinak neveznek.⁴⁷ Vannak közönséges vásárok Ausztriában Orbán, Szent Vitus, Szent Ulrik, a Szent Kereszt és Katalin napján, ahová sok ezer ökröt hajtanak föl, melyet Bajorországon keresztül a tiroli hercegségbe és Svábföldre visznek. Azokon kívül, melyeket egész éven át hetenként két-, háromszázával adnak el Bécs városában, hogy az ember azt hihetné, egész Magyarország kifogyott az ökrökből, baromból. Nem szólok azokról, melyeket Zenggen, Illyricumon, Dalmácián keresztül Itáliába hajtanak; ha ezeket valaki az egyik évben megszámlolja, azt hiszi, hogy jövőre Magyarország kifogy belőlük. Mit említek a mindenféle erdei vadakról? Szarvasok, szarvasborjak, a Temes közelében a magas hegyekben vadkecskék, erdei kecskék, melyek néha nyájastul vonulnak, és bőgésükkel éjszakánként félelemmel töltik el a lakosságot, mert valami hatalmas ellenségre gyanakodhatnak. György örgróf⁴⁸ egy vadászat alkalmával szemem láttára ejtett el százhusz szarvast, hogy ne is beszéljek az apróvadról, amelyet fejedelmi rendelet nélkül bármikor tetszés szerint el szabad ejteni. Ugyanezt állíthatom a szárnyasokról; csak egyet említek, ami a külföldiek szemében csodának tűnhet. A Szent Szűz ünnepén,⁴⁹ amikor Budán születését ünneplik, olyan tömeg gerlét hoznak, amit megbízható kereskedőemberek a jelenlétemben számláltak meg, hogy hihetetlennek látszik egyetlen napon annyi gerlét találni valahol is, amennyit ide kihoznak, ugyanis gyakran nyolcvan- meg hatvanezernél is többet számláltak, úgyhogy aligha lehet másutt ennyi galambot összefogdosni. Most a különféle ásványokra térek, melyeket e föld bőségesen termel, hogy ebből bárki megítélhesse, egyedül Magyarország rendelkezik bőségesen és gazdagon annyi ásvánnyal, amennyit más vidékek csak apránként és szűköskén teremnek. Hogy a hitványabbjával kezdjem, dúskál ez a tartomány kénben, miniumban,⁵⁰ lazúrkőben,⁵¹ higanyban, vasban, ólomban, rézben akkora tömeggel, hogy kereskedelmével sok vidéket ellát. Tiszta, középfinom és gyenge – tehát mindhárom létező minőségű – ezüstben, ugyanígy aranyban is, amelyet a legtisztább alakban bőségesen ásnak az aranybányákban. Továbbá, amelyet ügyesen a vizekből mosnak ki, és a fövényből gyűjtenek, és amely a hegyekben, mint valami forgács, gazdagon terem. Nem hallgathatom el, hogy a Hegyen túli részen vannak hegyek, ahol viaszt ásnak ki, és ebből főzik a kellemes aromájú ciprusolajat, amelyből a csodás illatú gyertya készül. Áttetsző sóból, amelyet a régiek sógyöngynek hívtak, oly széles és magas hegyei vannak, hogy egy király akár ez egyetlen jövedelmi forrásból hatalmas sereget tarthatna, és ezt fáradság nélkül metszik ki, nem kell nagy költséggel főzni, mint Németségben. És e javakat csaknem mind a Claudius⁵² császár építette Kolozsvár⁵³ tájékán elterülő Erdély örzi, úgyhogy méltán szült egykor e föld hatalmas császárokat és uralkodókat, kik szinte az egész világot kormányozták. Tudniillik a Bubalisban⁵⁴ született Deciust, a dalmáciai származású II. Claudius,⁵⁵ aki a tekintélyes Kolozsvárt alapította, a Szerémségből származott Aurelianus,⁵⁶ ugyancsak a Szerémségből Probust, Diocletianust⁵⁷ Dalmáciából, mely vidék hasonlóképpen e földhöz tartozik, az illyricumi Carust⁵⁸ és fiait, Carinust⁵⁹ meg Numerianust,⁶⁰ a Cibálában⁶¹ született idősebb Valentinianust⁶² fivérével, Valensszel,⁶³ és Valentinianus szerémségi eredetű fiát, Gracianust.⁶⁴ A magyar földben gyakran találni

ezek pénzeit, aranyait, ezüstjeit, e hatalmas királyok és uralkodók nyoma- és jeleként. És mert e földet ma derék fejedelmek lakják, nem kétlem, hogy rövidesen számtalan császárt és uralkodót nemzenek. Úgyhogy ami a természet jóságát illeti, e földet bízást a többi elé helyezhetjük, és méltán nevezhető a királyságok királyságának. Más régióknak is megvan a maguk egyedi kiválósága, ezért figyelmeztet Maro,⁶⁵ hogy az egyes tartományoknál vegyük figyelembe:

*(...) teremni vajon vetemény mi tud és mi nem arra?
Mert, lehet, itt a kalász, míg ott a gerezd kamatoznék,
Más hely a fáknek jobb s a magától zöldbe-szökellő
Rétnek. A Tmolus, lám, sáfrányillattal, ivorral
India, tömjénnel dúsgazdag a lomha sabaeus,
Ércet a pőre chalybs, Pontus termel buja pézsmát,
S elisi pálmáért Epirus küld paripákat.⁶⁶*

De az itt felsoroltak közül melyik bővelkedik ennyire mindenben, amiről szóltunk? Bizony egyik sem. Ő, fejedelmek és Szent Római Birodalom előkelői, tűritek-e, hogy ez az áldott és boldog tartomány a törökök markában legyen, hogy kényére pusztítson annyi királyi és nemes várost, dúlja a termékeny mezőket? Ha nem indít meg benneteket, ó, fejedelmek, az emberség és a közelvalók iránti szeretet, tudjátok meg, hogy az istenek emlékezetükben tartanak becsületet és becstelent. Vegyétek figyelembe, ó, germán férfiak, micsoda híretek terjed majd szinte kegyelmes fületek hallatára az egész földön, hogy tunyán otthon üldögéltek, míg a szomszédot szemetek láttára marcangolják, és nem toroljátok meg izmos karotokkal e gonosztságot, hanem hagyjátok bosszúlatlanul. Mikor pedig köztudomású, hogy a török kitől sem fél jobban, mint a vértess és ragyogó fegyverzetű némettől, aki csillogó dárdát és hosszú lándzsát hord, e puhány ázsiaiak pusztá látványotokra megszeppennek. Milyen orcával, milyen lelkiismerettel akartok ilyen alkalmat elszalasztani, germán férfiak? Rendelkezésekre áll, nemde, három olyan jeles folyó Magyarországon, mely a világ egy más részén sincs, a Duna, a Dráva és a Száva, melyen nemcsak gyalogos- és szárazföldi sereg szállítható kényelmes úton, hanem mindenféle tüzéség, ételmiszer és bőséges felszerelés is. A leghatalmasabb jó Isten e termékeny esztendőben – ugye – bőségesen és gazdagon árasztott el minket étellemmel, borral, minden szükségessel, a legnyilvánvalóbb jeléül, szinte ujjal mutatva, hogy nem szabad pihennetek, szunyókálással, szerelmeskedéssel töltenetek az időt, hanem bátor lélekkel Mars kemény munkájához kell látnotok, amire, úgy látszik, születünk, és elsősorban ti születtetek, ó, germán férfiak, Krisztus hitének terjesztéséért, és minden erővel azon kell buzgólkodnotok, munkálkodnotok, hogy a válás ellenségeit elűzve, végre egyetlen akol állíttassék Krisztusnak. De jaj, ezerszer jaj, ahogy visszaélünk a reánk árasztott adománnyal, mintha az ajándék elherdálására születünk volna. Nyakaljuk a bort, részegeskedünk, éjfélig iszunk. Fejedelmi gyűlést csak úgy lehet tartani, ha az idő jó részét – nem ám étkezéssel, hanem – dáridózással töltjük. Miután az ülésen sok napot elherdáltunk azzal, hogy ki előbbre való a másikkal, a kereszténység nagy kárára, teli serleggel iddogálunk, ürítjük a poharakat, tivornyázunk,

és hiába vesztegetjük a drága kincset, az időt; az efféle lakmározások versengve követik egymást, mintha a fejedelmek csakis ezért jöttek volna össze. Végre aztán az utolsó pillanatban megbeszéljük, de röviden ám és futtában, mi a teendő, hiszen az erszények már kiürültek, a szegények adója, vámja fölemésztdött, és új adó kirovására kell gondolkozni. Ezek a birodalmi gyűlések, a török közben ébren van, lesi a keresztény fejedelmek tunyaságát meg a háborúkat, amikkel egymást kölcsönösen zaklatják, és egyik országot a másik után falja fel, kacagva a fejedelmek hiú kardoskodását. Gondoljátok meg, ó, fejedelmek, hány ország veszett el ötven év alatt a keleti birodalom után, Konstantinápoly elfoglalása, elveszte óta,⁶⁷ amelyekből ti mind a mai napig egyetlen falucskát sem foglaltatok vissza, napról napra szélesebbre tárulván a szörnyeteg torka; mert, hogy elhagyjam Trapezust⁶⁸ és Görögország legnemesebb királyságát, a török hatalmába esett Bulgária, mindkét Maesia,⁶⁹ Dácia, Szerbia, Bosznia, nemrég Rodosz nemes szigete, Asszíria, Babilónia, Memphis,⁷⁰ Alexandria⁷¹ és már rég Magyarország jó része. E földek és tartományok közül, melyeket a török elfoglalt, melyiket veszítette vagy fecsérelte el valaha is szerencsétlenül? Sőt inkább mindegyre továbbterjeszkedve bővítette birodalmát: nem kell ezt figyelembe vennem, fejedelmek? Belgrád az elmúlt két esztendőben,⁷² addig a napig a kereszténységnek mintegy védőfala és bástyája volt, mely a törököket meggátolta a betörésben. De az üdvösség ezeröttszázhuszonegyedik évében hamarabb veszett el, és került a törökök kezére, mint ahogy a magyarokat figyelmeztethették volna övéik, akiknek őrizetére volt bízva. Hát ilyen a főrangúak és nemesek ébersége, becsületessége! Nem a derekáról beszélek, őket mindig kivételnek tekintem, hanem azokról, akiket megrontott az arany, és a tisztességet semmire sem tartják. Ha a világ fejedelmei valami szigorú törvény fenyegető büntetésével megtiltanák a részegeskedést, ami hálósobájukba is belopakodott, sok bajt kerülnének el. Hiszen a fejedelem csak akkor érdemel dicsőítést katonái szemében, ha odáig megy a nagylelkűségben, hogy egyetlen éjszakára egész hordót enged az iszákosoknak nyakalásra, hogy eszüket vesztve, végül egymást sebesítsék, vagdalják meg. Így szövődik az új barátság, így kerül bele az ismeretlen nemes egy más ember barátjának az emlékkönyvébe; így ad egyik a másiknak tíz-húsz lovat, valahányszor a szegények kizsákmányolására és fosztogatására indul. Így állnak össze testvéri szövetségek szerte számos tartományban, amiket ivó-cimboraságnak mondunk. Germánia fejedelmei közül (hízélgés nélkül mondván) az iszákosság bűnétől egyedül Ausztria főhercegeinek háza mentes, melynek ősei dédapáig és ükapáig visszamenőleg mindig irtóztak a részegeskedéstől. Bár tartományuk bővelkedik és dúskál a borban. Ha a Birodalom fejedelmei főtanácsosaiknak, kincstartójuknak, kancellárjuknak, főlovászmesterüknek, akit közönségesen marsallnak nevezünk, és más főtisztviselőiknek példaként a kisebbek számára egyező akarattal, törvény útján megtiltanák a részegeskedést, amiből gyalázat, költekezés, erőszak és ezernyi baj származik, és süket füllel mennének el azok mellett, akik a parancsnak nem engedelmeskednek, ha a jövőben a fejedelemtől kegyet, valami várat, falut kérnek, nem hallgatnák meg őket, és éreznék a fejedelem neheztelését, azután minden kétség nélkül óvatosabban kerülnék az italozást, nehogy teljességgel elveszítsék a fejedelem jóindulatát. Azt tartom az egyetlen orvosságnak, amivel e bajt gyógyítani lehet, ha a keresztény világból száműzetik a részegeskedés, aminek mind a fejedelmek, mind az alatt-

valók hódolnak, rengeteg bajtól szabadulnának meg. Mohamed, a törökök álprófétája megengedett ugyan minden luxust, de a boritalt, amiben a részegség bujkál, eltiltotta, mindenkire megtartóztatást parancsolt, és azt ajánlotta, hogy cukros vizet igyék, amivel önmaga is élt, hogy a nyavalyatörést, amiben szenvedett, elleplezze, és azt tanította, hogy a részegséget kerülni kell, mert övétől azt kívánta, hogy állandóan fegyverben legyenek, és különös jelvényként kardot adott nekik. Ha tehát háborúhoz készülődünk, és nem borospohárhoz, nem alusszuk Epimenidész álmát, mindkét fülünket bedugva, és nem úgy fogadunk minden figyelmeztetést, mint süket füleknek vénasszonyos mesét. De most itt az idő, hogy felsejünk az álomból, ha meg akarjuk menteni a hazát, feleségünket, gyermekeinket. Itt az idő, ó, birodalmi fejedelmek és előkelők, itt az idő, eleget áldoztunk az alvásnak. Minden tehetségét latba vetette Pius főpap a mantovai gyűlésen,⁷³ amikor a fejedelmeket a pogány és harcképtelen ázsiai népség elleni fegyverforgásra biztatta. Ugyanezt tette Regensburgban Antonius Campanus abruzzói püspök III. Frigyes császár és a Római Birodalom összes többi fejedelme előtt, de mi sem következett. Ugyanis Frigyes vetélytársai nyíltan kijelentették, hogy ha az egész Római Birodalomban bevezetik a közadót, mindkét császárt, a törököt is meg Frigyeset is legyőzhetik. Ó, keresztényi felelet! Egnéhány fejedelem vetélkedése mindig ilyen veszedelmet hozott a keresztény társadalomra. A török ereje pedig napról napra növekedett, mígnem már Magyarországot is leigázva, a küszöbre lépett. Most már nem beszédre, nem biztatásra van szükség, hanem fegyverre, kardra, lándzsára. Ne vezessen titeket, ó, fejedelmek, egy bizonyos személy hazug okoskodása. Hogy a török elleni harc Isten elleni harc bűneink miatt. Ha ez a prókátor szomszédunk volna, hamis és ostoba véleményével nyíltan bevallaná örültségét. Nem akartalak megnevezni, megkímélnék téged, Luther. De mivel könyveidben, egyikben is, másikban is és legutoljára abban, amit Assa atyádfiához⁷⁴ írtál, mint valami teljességgel hazug látnok újra meg újra ismételtetted, hogy a török háború esztelenség, és csak te egyedül vagy próféta, aki látod a jövőndöt, kívánom neked, hogy lásd meg Budán, a királyi székvárosban a zsarnok Solometet, amint feleségedet megbecsteleníti, fiadat vagy lányodat meggyilkolja és a kutyák elé veti, hogy mindenki szemlélhesse vallásosságodat és állhatatosságodat, neked, aki az emberek közt egyedül vagy híján az emberi érzésnek, emberi törvényen kívül állsz, kő vagy inkább, mint ember. De megengedjük neked ott, a sörivők közt fekvő Wittenbergben, távol a mi tartományainktól. Ha itt látnálak téged mint hetvenkedő prófétát és hamis látnokot, aki kacag az iszonyú látványon, megkövetelném, hogy igazat prédikálj. Serkenjetez tehát, serkenjetez, ó, fejedelmek, eleget áldoztatok már az alvásnak. Mert ugyanakkora szükség van gyorsaságra, mint erőre. Hengegett egykor Murád,⁷⁵ a törökök királya, hogy a keresztény fejedelmek egymás közti háborúskodásait kihasználva, Szent Péter templomát mihamar istállónak és csapszéknek használja. Solomet Rodosz szigetének meghódítása után szintén ezen gondolkozott, a bíborosi karból egyeseket arannyal környékezett, és ha a főpap elejét nem veszi ennek, az ajándék elfogadása alighanem igen nagy bajt okozott volna a kereszténységnek. A győzhetetlen V. Károly császár ezért visszaküldött minden török szónokot és követet, egyet sem engedett színe elé járulni, amint bölcs és megfontolt királyhoz illik. Bárcsak a velenceiek is így üzték volna el a törököket és követeket, akik miatt gyanúsakká tették

magukat a kereszténység előtt. De alighanem ugyanaz a sors úzi a velencéseket is meg a törököket is: ugyanis mindkét nemzet, ha nem csalódom, a pusztulás szélén áll, az körülbelül ugyanabban az időben fog bekövetkezni, és szinte egyszerre mennek tönkre. Ferdinánd, Magyar- és Csehország királya egy alkalmat sem szalaszt el, hanem a jövő tavaszon a csehek, morvák, sziléziaiak, a birodalmi fejedelmek- és előkelők közül számlálhatatlan katonát, kitűnő sereget gyűjt, hadat indít Krisztus ellenségeire. A hatalmas jó Isten szerencsétlesse munkáját, és segítse vállalkozását, nehogy a magyarországi győzelemtől gögös és elkapatott törökök Ausztriába, onnan Bajorországba és Svábföldre, végül Galliába nyomakodjanak, mert még jobban szomjazik az, aki az ivás határát egyszer áthágta. Mint hajdan Attila⁷⁶ is, a hunok királya, véres öldöklés közepette egészen a catalaunumi mezőig jutott, és aztán lerombolva Aquileiát,⁷⁷ melynek romjaiból Velence épült, végül váratlan halál ragadta el. Nem marad majd távol, ó, fejedelmek, a győzhetetlen V. Károly császár, sem a többi keresztény király és uralkodó, aki kétségtelenül segítséget nyújt e szent elhatározás megvalósításához. Hogy a kielégíthetetlen sárkánykígyót végre megölve és eltiporva, falánk pofáját szurokkal és kénnel tömjé be ennek a telhetetlen szörnyetegnek, mely az egész világot fel akarja zabálni. Ha a keresztény világ megbékél, Krisztus igaz vallása, mely már belerokkanva a sok megpróbáltatásba, gyengélkedik és betegeskedik, terjedni kezd majd, és öregbül. II. Mohamed,⁷⁸ a törökök emírje,⁷⁹ mert így hívják királyait, egykor fiának, mikor az asztalnál ült, egy egész almát adott, hogy kapja be, de a fiú apjára pillantva, kést kért, amivel darabokra vagdalja. Hogy kapjak be, ó, atyám – kérdezte –, egy almát egészben? Jól beszélsz – így az apja –, az almát fel kell darabolni, és egyik szeletet a másik után lenyelni. Ajánlom, ugyanígy fald fel a kereszténységet is, apránként szaggasd le az országokat és tartományokat, egyiket a másik után, és végül is kebelezd be. Így hullott le először Konstantinápoly, amit Új Rómának neveztek, aztán Trapezus, majd egész Görögország, utána Bulgária, később Bosznia, majd Szerbia a két Maesiával és Dácia.⁸⁰ Azután Alexandria, Asszíria, Théba,⁸¹ Memphis, Egyiptom és Antiochia,⁸² majd Rodosz, most Magyarország. Lássatok hozzá, ó, fejedelmek, ragadjatok fegyvert, köszörlőjétek a szablyát, rázzátok a kardot, lengessétek a dárdát, előzzétek meg a közelgő bajt! Sürgetnek asszonyaitok, gyermekeitek és utódaitok. Emlékezzetek, mit mondtak a cimber⁸³ asszonyok férjük halála után: „Ha megfosztottak volna életünkötől – szóltak –, most nem kaszabolnának minket, nem vagdalnának, nem marcangolnának, nem hasogatnának, őseink sírjába temetnének.” Ugyanígy szólnak majd a tieitek is, és ezt mondják: „Menjetek, férfiak, szerencsével, mutassátok meg erőtöket a harciatlan és elasszonyosodott tömegnek, nehogy saját szemetekkel lássátok, amint megbecstelenítenek, megerőszakolnak bennünket, hogy a legrosszabbat kell tűrnünk, hogy gyermekeiteket lemészárolják, és ami minden halálnál iszonyatosabb, örök rabszolgaságra hajtanak. Ha nemzettetek minket, gondoskodjatok arról, hogy élhessünk is, mint atyáitok tették titeket. Ne várjátok meg, míg azt látjátok, hogy jajsavunk jajszóba, könnyünk könnybe fullad.” Jaj, komor lesz az a látvány, és borzalmas az a jelenet! Söhajtás és zokogás, kiáltozás és jajgatás hallatszik egyszerre. Amint gyakran történik Karnioliában⁸⁴ ahol az ellenség váratlan betörése nyomán az asszonyok siráma és a gyermekek sívalkodása hangzik fel, és akkor nem használ sem a kapkodás, sem a menekülés, sem

a rejtőzés. Mert akkor nincs kegyelem sem kornak, sem nemnek, mindent a nemzetközi jog, az emberiség, a természeti, az emberi törvény, a hadiszokás ellenére tesznek. Előbb gondoljátok meg mindezeket, ó, férfiak, mintsem megtörténnék, hogy tapasztaljátok, igencsak késő lesz akkor a bánat. Ha tehát, ó, Római Birodalom fejedelmei, látjátok, amit mi itt a szomszédunkban láttunk, bármelyitek kénytelen volna beismerni, hogy igazat mondok, és többet is, mint igazat. Higgyétek el, Szibilla könyvét⁸⁵ idézem nektek. Gondoljátok arra, hogy a harci tüzet a természet plántálta belétek, kik amilyen kedves és vidám arcot viseltek békében, az ellenség számára természetből fogva olyannyira rettenetesen háborúban. Nem ok nélkül hagyományozta a régiség, hogy őseink Marsot tisztelték, tudniillik a lótenyésztés, hadimesterség más nemzetek előtt engedtetett meg nekik. Ne akarjátok elfajzani őseitektől, nehogy szemetekre vethessék: a közszabadság megvédésében több férfiaság volt hajdan a germán asszonyokban, mint most a férfiakban. A németek Nagy Károlytól⁸⁶ fogva V. Károly császárig több mint hatszáznegyven éven át tartották a Birodalmat. Ezt akarjátok most, ó, fejedelmek, előkelők, lerombolni vagy magára hagyni? A Birodalommal együtt roskad össze Krisztus vallása, egyik sem tud a másik nélkül soha fennmaradni. És mert Krisztus vallása több mint ezer éve nem volt oly roskadozó, mint századunkban egyesek önfejlősége miatt, vigyázzatok, nehogy a szintén összeomlással fenyegető Birodalommal együtt romba dőljön. Bárcsak hazug látnok lennék! Mert egyes-egyedül a németek egyetértésére van bízva valamennyi keresztény üdve. Nincs ok, amiért elodáznátok a hadba vonulást, vagy amiért ne a leggyorsabban fognátok fegyvert. A németek legyőzhetetlenek voltak mindig, ha a belső viszálykodással felhagytak. Kérlek, a hatalmas jó Isten dicsőségére hagyjátok fel már ezzel, és induljatok egy akarattal a közeli, félelmetes, bős, vad és sosem alvó ellenségre. Ó, germánok, kissé figyelmesebben vizsgáljátok nevetek eredetét, amiért ti „germanok” vagytok, vagyis egész férfiaknak neveznek titeket, nem pedig asszonyoknak, akik csak sokaságukban bíznak, hanem úgy, mint akik saját erejükbe vetik reményüket. Törődni kell az utókorral is, azzal, hogy a görögök, illírek, bolgárok, bosnyákok, akik naponta gyötrődnek, és nyomorult szolgaságban sínylődnek, és akik szinte mind keresztények, minden módon kérlelnek, és égre nyújtott kézzel, nap mint nap aggódva kiáltoznak és jajgatnak: „Ó, németek, segítsetek, hozzátok segítséget a nyomorultaknak, mentsetek meg minket nemcsak a sanyarú börtöntől, amelyben tengődünk, hanem a siralmas szolgaságból és száműzetésből is.” Ez a kiáltás hangzik naponta, ó, német férfiak, ez indítson benneteket. Az egykor elveszett Euboia⁸⁷ szabad utat nyit a Fekete-tengerre. A megszállt Rodosz a Toszkán- és az Adriai-tenger felé tár kaput. A legyőzött Magyarország egész Németországba utat kínál. Így tehát az ellenség szárazföldön és tengeren, ahol csak óhajt, szabadon közlekedhet, ha nem siettek útját állni- Gondoljátok meg, ó, németek, hogy harcra termett férfiak, a keresztes Balduin,⁸⁸ Nagy Hugó,⁸⁹ Boemund,⁹⁰ Gottfried,⁹¹ Tankréd⁹² gyakran mily piciny csapattal támadták meg Krisztus vérszomjas ellenségeit, és arattak diadalt fölöttük. Mátyás, Magyarország néhai királya, és szülője, Hunyadi János, Magyarország kormányzója, a most közönségesen Görögfejlévrának nevezett Belgrádot, melyet a törökök legkegyetlenebb zsarnoka ostromolt, Mohamed, akit mindenfelé a népek félelmének volt szokás nevezni, nemcsak az ostrom alól szabadította fel, hanem le is győzte, táborából kikergette, és

megcsúfolva elzavarta a Krisztus születése utáni 1463. esztendőben.⁹³ De akkor még élt Gnysi Pál,⁹⁴ az idősebb Báthori István, olyan férfiak – a halhatatlan Istenre! –, akik mindennap összecaptak, és mindig győztesen csaptak össze a törökökkel, úgyhogy ragyogó tetteiket ma is citeraszó mellett énekelik. Mert nem szerelmes dalokat terjesztenek ám, mint mifelénk, hanem hős vitézek tetteit, Hunyadi Jánosról, Mátyásról, Gnysi Pálról, az öreg Báthori Istvánról. Tudniillik Mátyás király életében állandó hadsereg állt fenn folytonosan. Fekete Légiónak⁹⁵ nevezték, és minden pillanatban készen állt a törökök ellenében, táborban született és nevelkedett gyermekségétől, soha vagy csak ritkán lakott városban, és ez Mátyás király éltevel együtt szűnt meg. Úgyhogy megítélésem szerint Magyarország sosem szenvedett volna ilyen csapást, ha a mieink is így vigyáznának; sosem kellene elhinniük, ha valamely látnok effélét jövendőlné. Méltán lehet rámondani korunkban a jobbagyaikat nyúzó, csak zsákmányolással törődő magyarokra azt, amit Appius Cecus⁹⁶ – jóllehet szeme világát elvesztette – a Pürrhosz ellen indítandó háború előtt mondott Ennius⁹⁷ szerint:

*Merre szaladt eszetek, mely nemrég még a helyén volt,
Mígnem az örültségbe rohantatok önmagatoktól?*

És napjainkban, ezeröttszázhuszonegyben, a kereszténység súlyos gyalázatára, és veszedelmére fáradság nélkül került a mostani zsarnok, Solomet kezére Nándorfejérvár, az ország kulcsa és pajza. Ennek megadását vagy inkább eladását tragikus vereség követte Magyarországon. Bárcsak fogak közt őrlődnének e tragédia szerzői közül azok, akik még élnek, és egyetlen óhajuk, hogy rangban megelőzzék a többieket. Ferdinánd, ó, Ferdinánd. kegyes király! Ölts fegyvert, hívd a királyokat és a Birodalom fejedelmeit, hogy a keresztény világ végre megszabaduljon a dühödt ellenségtől; jelöld magad keresztrel, könyörögi a hatalmas jó Istennek, hogy segítse vállalkozásodat; és mint egykor Constantinus Maximus⁹⁸ indult ellensége, Maxentius⁹⁹ legyőzésére – égő oszlopot látott az égen, és hang hallatszott a levegőben: „E jelben győzni fogsz!”¹⁰⁰ – így indulj te is bátran az ellenségre a kereszt képével ékesített hadi zászló nyomában: melletted áll majd a gazdag Itália, a nemes Gallia, a vitéz Hispánia, a harcias és bő népű Germánia, mely mind elkísér téged, himnuszt énekelve és Istennek zsoltárt zengve, hogy mi, nyomorultak, végre megláthassuk, amint diadalt ülsz az ellenség fölött, és zsákmánnyal rakodva, döntő győzelmet aratsz. Támogat szent munkádban fivéred, a győzhetetlen császár,¹⁰¹ aki Hispánia távoli hatáiról hajóhadával vitézeket is hoz népes sereggel, hadigépekben bővelkedő, tekintélyes tüzérséget is, hogy a mindenfelől bekerített gonosz ellenség végre megadja árát falánkságának, vagy kihajítva a bálványokat, az egy igaz Isten imádatához, megismeréséhez járuljon, és minden alattvalójával együtt velünk azonos vallásra térjen. Mert szektájának pusztulása és nyomorult kimúlása közel van, mint megmondják övéi közül is, akik kissé műveltebbek, és látják a jövendőt. Ha pedig Németországban, mint történni szokott, híresztelések kelnének szárnyra, hazugok bár és alaptalanok, háborgás támadna, és emiatt lázongásoktól és összecsapásoktól kellene tartani, melyek megakadályozhatják e szent és kegyes munkát, hiszen gyakran láttuk, hogy amikor Krisztus ellenségei ellen általános hadjárat volt indulóban, a zavar-

gók konkolyt hintettek, hogy megakadályozzák a vállalkozást, mert az álnok sátán szívesen és készségesen lép közbe, ettől várván sok lélek vesztét; és sok gonosz ember abbéli félelmében, hogy a jó ügy sikert arat, készségesebben állítja az akadályt, mint ahogy a vállalkozást szorgalmazták, többen vannak ugyanis a gonoszok, amint a hét bölcs egyike, a pirenei Biasz¹⁰² mondja; ha tehát ezt a bajt tapasztalnád, hatalmas Ferdinánd fejedelem, mint a Birodalom kormányzója vedd áldozatul azt a Fúriáknak, sújtsd teljes vagyonek Kobzással és birodalmi átokkal úgy, hogy e gonoszok, a konkolyhintők fiaik fiaival és azok sarjaival együtt harmadízíglén vesszenek hitványul, éljenek örökös nyomorúságban és szerencsétlenségben. Mert, mint előbb említettem, valamennyi keresztény üdve kizárólag a németek egyetértésén áll. Ne tűrjétek, ó, Szent Birodalom fejedelmei és előkelői, hogy e baj lábra kapjon köztetek, nehogy minden idegen nemzet átkát kelljen meghallanotok. Emlékezzetek, őseitek jámbor szándékát hányszor hiúsította és akadályozta meg egypár gazember. Nem akarjátok asszonyaitokat, fiaitokat, hazátokat végre biztos révbe vezetni? Hát a kereszténységnek már állandóan hánykolódnia és gyötrődnie kell a belháborúk között? Az istenek távoztassák el ezt a dögvészt, nyíljon meg a föld, és nyelje el torkában az örült kardcsörtetőket, akik csupán arra vágyva, hogy másoknak gáncsot vessenek, a többieknél erősebbnek és harciasabbnak akarnak látszani. Ne retentsen tömegével a harciatlan és ázsiai népség. Hiszen a törökök sosem vontatnak fel kétszázezernél több embert, amennyit százezerrel könnyedén legyőzhetek, német férfiak. Bízom hűségetekben, ó, német férfiak, hogy a kereszténység e szorongatott helyzetében nem engeditek e hallatlan gázságot közöttetek feltámadni. Hanem inkább megfélemeztetek és józanságra bírjátok az efféle hetvenkedőket, ha netalán valami rossz magból támadnának ilyenek, hogy végre-valahára megszüntetve és lecsillapítva a viszálykodásokat, Krisztusnak, a hatalmas jó Istennek az egész kereszténység egy aklot alkosson, melyben az Ő nevét dicsérik, magasztalják, és tiszta szívvel imádják. Erre áhítozik és vágyik jámborul az egész kereszténység. És erre segéljen minket a halhatatlan és mérhetetlen Szentháromság, aki isteni kegyelmét bőséggel öntse és árássa reánk az egekből. Ámen. Szokásunk szerint zárjuk pedig egy négysoros verssel:

*És ha a szó nem elég buzdítás nektek a tette,
Adjátok tüstént át már a töröknek a várost,
Földetek és vizeitek; mondom: fiatok, feleségtek
Tűrje a förtelmet, láncot hordozva örökké.*

Szóltam.

Nyomtatta az ausztriai Bécsben Joannes Singrenius.¹⁰³

Kulcsár Péter fordítása
Brodarics-émlékkönyv, 2011, 81–99.

-
- 1 Johannes Cuspinianus/Johann Spiessheimer (1473–1529) Bécsben élő német orvos, humanista történész, egyetemi tanár és városi ügyész, I. Miksa császár, majd I. Ferdinánd király diplomatája.
 - 2 I. Szulejmán.

- 3 Belgrád.
- 4 Bernardo Clesio (1484–1539) Trento püspöke (1514–1539).
- 5 Giovanni Antonio Campani (1429–1477) Teramo – a délolasz Abruzzo régió – püspöke (1463–1477).
- 6 Enea Silvio Piccolomini (1405–1464) II. Piusz néven római pápa (1458–1464). A török elleni készülődés közben halt meg. Mind ő, mind Campani püspök hiába biztatta III. (Habsburg) Frigyes (1415–1493) német-római császárt (1444–1593), Hunyadi Mátyás király ellenfelét, hogy indítson hadat a török ellen.
- 7 V. Miklós (1397–1455) római pápa (1447–1455).
- 8 II. Pál (1417–1471) római pápa (1464–1471).
- 9 IV. Szixtus (1414–1484) római pápa (1471–1484).
- 10 Nicolò Tron (1399 körül–1473) velencei dózse (1471–1473).
- 11 Cristoforo Moro (1390–1471) velencei dózse (1462–1471).
- 12 Federico (III.) da Montefeltro (1422–1482) Urbino hercege (1444–1482).
- 13 Bernardo Giustiniani (1408–1489) a velencei szenátus tagja, diplomata.
- 14 Ludovico Foscari (1409–1480) velencei patricius, humanista.
- 15 Francesco Filelfo (1398–1481) itáliai humanista ifjúkorában éveket töltött Konstantinápolyban, így nemcsak kora egyik leghíresebb költőjének, hanem a törökkérdés szakértőjének is számított.
- 16 I. (Hunyadi) Mátyás (1443–1490) magyar (1458–1490) és cseh (1469–1490) király, Ausztria főhercege (1486–1490).
- 17 I. Szelim (1470–1520) oszmán szultán (1512–1520).
- 18 I. Iszmáíl (1487–1524) perzsa sah (1501–1524).
- 19 Moesia a Római Birodalom provinciája volt a mai Szerbia és Bulgária területén.
- 20 Illyricum a Római Birodalom provinciája volt a mai Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Albánia területén.
- 21 Helyesen: Singidinumnál, azaz Belgrádnál.
- 22 Havasalföldön.
- 23 Decebal (†106) dák király (87–106).
- 24 Traianus (53–117) a Római Birodalom császára (98–117) építette 103 és 105 között a kőpillérekben álló több mint 1 kilométer hosszú hidat (*Pons Traiani*) a Dunán a dákok elleni hadjárat során Szörényvárnál (ma: Drobeta-Turnu Severin). A közölt – rövidített – szöveg a Kazán-szoros szerbiai oldalán levő Traianus-tábláé. A Vaskapu vízi erőmű létesítésekor (1972) ezt a táblát kiemelték eredeti helyéről és az új vízszint fölött helyezték el.
- 25 Oláh Miklós így ír erről *Hungária* című művében: „Nem messze Szörénytől van állítólag egy felbuzgó forrás, melyet a környéken lakók Szentkeresztnek hívnak, erről úgy hallottam, hogy használ sok testi fogyatékoság ellen, nem tűr meg magában semmi tisztátalant, a kísérletképpen beledobott állati dögöket kevéssel később kivetette magából, s éjszakánként valamiféle lángoló fáklyákat látnak itt, emiatt a forrást a törökök szemében is nagy tisztelet övezi.” *Janus Pannonius – magyarországi humanisták, válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek* KLANICZAY Tibor, Budapest, Szépirodalmi, 1982, 1089. *Németh Béla fordítása.*
- 26 Epimenidész görög jós a monda szerint ifjú pásztorként negyven évig aludt egyfolytában egy krétai barlang mélyén.
- 27 Kapisztráni Szent János.
- 28 A valóságban július 20-án.
- 29 A bátai Szent Vér kegyhely.
- 30 Szatmári György (1457–1524) veszprémi (1499–1501), váradi (1501–1505), pécsi püspök (1505–1521), esztergomi érsek (1522–1524), királyi fő- és titkoskancellár (1522–1524).
- 31 A Siklóstra, Valpóra és Pécsre vonatkozó leírás téves adatokon alapul.
- 32 Helyesen: augusztus 29-én.
- 33 Sudár Balázs véleménye szerint az „Allahu akbar” („Allah a leghatalmasabb”) félrehallása lehet. Lásd erre TÓTH, *Bűnbakképzés és propaganda*, 2019, 80. 22. jegyzet.
- 34 Decius (201 körül–251) római császár (249–251) szerénységi születésű volt. A mai Dobrudzsa környékén a mocsárba veszett a gótok ellen vívott csatában.
- 35 Silius Italicus (Kr. u. 25–101) ókori római epikus költő. Főműve a *Punica*, amely a második pun háborúról szól.
- 36 Hasdrubal Barca (Kr. e. 245–207) pun hadvezér, Hamilcar Barca második fia, Hannibál öccse. Hasdrubalt Gaius Claudius Nero (Kr. e. 237–199 körül) római konzul (207) verte meg a Metauro folyónál (Közép-Olaszország). Az elesett Hasdrubal fejét a konzul bedobatta Hannibál táborába.

- 37 Silius Italicus: *Punica*, 15,813.
- 38 A váradai csata 1444-ben zajlott le I. Ulászló (1424–1444) lengyel (1434–1444) és magyar (1440–1444) király és II. Murád oszmán szultán között.
- 39 Vergilius: *Aeneis*, II. 311–312. „iam proxumus ardet Ucalegon”.
- 40 Romania és Natolia: Rumélia és Anatólia; Ruméliának az Oszmán Birodalom európai, Anatóliának pedig a kis-ázsiai részeit nevezték.
- 41 Imerim neve helyesen: Ibrahim, az Ábrahám név arab alakja.
- 42 Lásd még Antonio Boemo velencei kém jelentését, Szulejmán hadinaplóját, valamint egy *New Zeytungot* az I. részben, illetve Bartoš Písař, Ferdi, József ha-Kohén és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
- 43 A mai Margit-szigetről és a IV. Béla által alapított domonkos apácakolostorról van szó.
- 44 Plovdiv.
- 45 Probus (232–282) római császár (276–282). A Szerémségben született és a hagyomány szerint ő honosította meg a szőlőművelést Magyarország területén.
- 46 Pomponius Mela (1. század) ókori római földrajztudós.
- 47 A kocsi szavunk a Komárom-Esztergom megyei község Kocs nevéből származik. Gyorsan mozgó, könnyű, kényelmes, személyszállításra használt jármű volt.
- 48 Brandenburgi György.
- 49 Augusztus 15.
- 50 A minium ólomásvány és pigmens, ólom-oxid. Régebben elterjedt festékanyag volt.
- 51 A lazúrkő (*lapis lazuli*) drágakőnek tartott kőzet.
- 52 Claudius (Kr. e. 10–Kr. u. 54) római császár (Kr. u. 41–54).
- 53 Ma: Cluj-Napoca város Romániában.
- 54 Ma: Martinci, a Száva bal partján fekvő falu Szerbiában. Régi magyar nevén Szávaszentmárton. A római időkben Budalia volt a neve.
- 55 II. Claudius Gothicus (213–270) római császár (268–270) Szávaszentdemeteren született.
- 56 Aurelianus (214–275) római császár (270–275) Szávaszentdemeteren született.
- 57 Diocletianus (244–311) római császár (284–305) Salonában (ma: Solin, az Adriai-tenger partján fekvő város) született.
- 58 Carus (223 körül–283) római császár (282–283) a régebbi irodalom szerint illír származású. Az újabb kutatások ugyanakkor Narbot (ma: Narbonne, Délkelet-Franciaországban fekvő város) valószínűsítik születési helyének.
- 59 Carinus (257 körül–285) római császár (283–285).
- 60 Numerianus (253 körül–284) római császár (283–284).
- 61 Ma: Vinkovci, a szlavóniai síkságon fekvő város Horvátországban. Régi magyar nevén Vinkovce. A római időkben Cibalia volt a neve.
- 62 I. Valentinianus (321–375) római császár (364–375).
- 63 Valens (328–378) római császár (364–378).
- 64 Gratianus (359–383) római császár (375–383).
- 65 Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–19) római költő.
- 66 Vergilius: *Georgica* I, 53–59. *Lakatos István fordítása*.
- 67 II. Mehmed (1432–1481) oszmán szultán (1444–1446; 1451–1481) foglalta el 1453-ban.
- 68 A Trapezunti Császárságot (1204–1461) II. Mehmed oszmán szultán foglalta el.
- 69 A két provincia *Moesia Superior* (felső) és *Moesia Inferior* (alsó).
- 70 Ma: Memphisz, a Nílus nyugati partján fekvő ókori város Egyiptomban.
- 71 Ma város a Földközi-tenger partján, a Nílus torkolatánál Egyiptomban.
- 72 Valószínűleg elírás „kétszáz esztendőben” helyett.
- 73 A mantovai kongresszust 1459-ben rendezték, melynek előzménye volt a II. Piusz pápa a törökök kiűzésével foglalkozó bullája 1458-ban.
- 74 Luther Márton 1526-ban írt *Ob Kriegsleut auch im seligen Stand sein können* (Hogy katonák is üdvözülhetnek-e?) című írása, amelyben a vele jó barátságban levő Assa von Kramm/Asche von Cramm (1490?–1528), Állhatatos János száz választófejedelem híres ezredesének kérdésére válaszol.
- 75 Talán II. Murád (1404–1451) oszmán szultán (1421–1451).
- 76 Attila (410 körül–453) hun király (434/444–453).
- 77 Ma: Aquileia az Adriai-tengerhez közel fekvő város Olaszországban.
- 78 II. Mehmed oszmán szultán.

- 79 Az emír arab eredetű méltóságnév, jelentése helytartó. Eredetileg a kinevezett kormányzókat nevezték így, majd később vált uralkodói címmé az iszlám országokban.
- 80 Dacia római provincia (106–271) volt, amely a mai Erdély nyugati és déli részét, a Bánság keleti területét és Olténiát foglalta magába.
- 81 Théba a Nílus nyugati partján fekvő ókori város Egyiptomban.
- 82 Ma: Antakya, a szír határhoz közel fekvő város Törökországban.
- 83 A kimberek protogermán nép a mai Dánia területén.
- 84 Ma: Krajna, egykori történelmi régió nagyjából a mai Szlovénia területén.
- 85 A Szibülla-könyvek görög nyelven, hexameterekben szerkesztett jóslatgyűjtemény.
- 86 I. Károly (742–814) frank király (768–814) és római császár (800–814).
- 87 Ma: Évia, görög sziget Athéntől északra.
- 88 I. Balduin (1060–1118) frank nemes, keresztes lovag, edesszai gróf (1098–1110) és jeruzsálemi király (1100–1118).
- 89 Hugó (11. század közepe–1106) francia nemes, keresztes lovag, galileai fejedelem (1101–1106).
- 90 I. Bohemund (1058 körül–1111) calabriai nemes, keresztes lovag, antiochiai fejedelem (1098–1111).
- 91 Bouillon Gottfried (1060–1100) flamand lovag, az I. keresztes hadjárat vezetője, a Jeruzsálemi Királyság uralkodója (1099–1100).
- 92 Tankréd (1076–1112) normann nemes, keresztes lovag, galileai fejedelem (1099–1101, 1109–1112).
- 93 Helyesen: 1456-ban.
- 94 Gnysi, vagyis Kinizsi Pál (1431?–1494) országbíró (1494), hadvezér.
- 95 A fekete sereg Mátyás király állandó zsoldoshadseregének (1462–1493) a király halála után kialakult elnevezése.
- 96 Appius Claudius Caecus (Kr. e. 340 körül–273) római consul (Kr. e. 296).
- 97 Quintus Ennius (Kr. e. 239–168) ókori római költő.
- 98 I. Constantinus (272 körül–337) római császár (306–337).
- 99 Maxentius (278 körül–312) római császár (306–312).
- 100 A Milvius hídi csata 312-ben zajlott le.
- 101 V. Károly német-római császár.
- 102 Biasz, priénéi (Kr. e. 590 körül–530 körül) a hét görög bölcs egyike. Hozzá kapcsolódik a következő elmés mondás: „Az emberek többsége rossz”.
- 103 Johann Singriener (1480–1545) bécsi könyvkiadó, nyomdász (1510–1545).

Konzisztoriális akta Szapolyai János leveléről 1527. január 7.

Főméltóságú János vajda úr Szentséges Urunkhoz írott levele a királlyá választásáról.

Főtisztelendő Cibo diakónus bíboros felolvasta főméltóságú János vajda úr – aki magát Magyarország királyának címezte – Szentséges Urunkhoz írt és november 16-ára a városban¹ keltezett levelét, amelyben arról tájékoztatta, hogy őt a magyar bárók és nemesek Magyarország királyává választották. Megígérte fiúi szolgálatát a Szentszék és Szentséges Urunk irányába, és fájalta, hogy a török elleni háborúban feleséges Lajos, néhai magyar király életét vesztette. Testét nagy igyekezettel keresték és megtalálták. Határozat született arról, hogy Szentséges Urunk a lelki üdvéért a szokott módon gyászszertartást végez a kápolnában.

Szebelédi Zsolt fordítása
Consistorialia, I/7, 72.

¹ Az eredeti kézirat szövegében is hiányzik a város megnevezése.

Ismeretlen szerző: „*Álomszerű*” haditerv Szapolyai János ellen
1527 eleje

Mivel ezen ellenségeink Csehországban élő szövetségeseikkel a szent Evangélium szavai ellenében cselekedtek (ahol írva vagyon, hogy ne kísértsd az Urat, a te Istenedet) és már kétszer megkísértették az Urat és meg akartak bizonyosodni az ő akaratáról, hogy vajon engedi-e az Úr Lajos királyt ebben a két királyságban, Magyar- és Csehországban, valamint más, a magyar és a cseh koronának alávetett tartományokban uralkodni, vagy átengedi nekik ugyanezen országok és tartományok feletti uralmat és irányítást. Elsőként akkor akartak megbizonyosodni az akaratáról, amikor Nándorfehérvár alatt a törököt ellene vezették.¹ Ebben az időben az Isten kezében tartotta a fiatal királynak és népének sorsát, és megőrizte és megvédte őket, ellenségeiknek pedig, azaz a törököknek szívébe félelmet plántált, így azok nem mertek a királlyal és népeivel megütközni és fegyveres harcba bocsátkozni. Mivel pedig az Isten valamiféle mennyei együttérzésből megkönyörült a királyon, aki fiatal kora miatt² akkor még bocsánatot nyert mind az Isten, mind az emberek előtt, ezért hát irgalmasságból császári törzsekből származó feleséget³ adott mellé, hogy megsokasítsa utódait. De mikor a király a gyermekévek után érettebb korba kezdett jutni és nőni, és illett volna már nem gyermeki, de férfihöz illő tettekhez látnia, mikor el kellett volna sajátítania, hogy kinek-kinek jelentést tegyen és választ adjon, hadat vezessen a hitetlenek ellen, háborút viseljen, jól kormányozza az államot, alattvalóinak pedig igazságot szolgáltatasson és szolgáltatasson, ő azonban mindezeket elhanyagolta, és átadta magát az élvezeteknek, az örömeknek és az éjjel-nappal folyó mulatozásnak.

Amikor tehát az Isten látta, hogy ez a király alig-alig gondol Krisztus népének védelmére, és hogy inkább kincsek halmozására és harácsolására figyel, semmint az állam javára, uralma alatt pedig alattvalói kezdtek nagy szabadságban igazságtalanságokat követni és mindent fonákul intézni, mit tett az Isten? Ismét bátorságot és merészséget plántált a király ellenségeinek szívébe, hogy ellenfelei ismét felkeljenek ellene. De előbb széthúzást akart támasztani királyságában, Magyarországon, és ezt az országot két pártra osztotta, hogy országa egyik fele ne segítse őt az ellenséggel szemben, majd másodszor is hadba vezette ellene a törököket (mert semmi nem történik a földön isteni jóváhagyás nélkül), mert kissé meg akarta büntetni ezt a királyt és a népet, amiért oly sokszor áthágták parancsait. A veszedelem és a sorscsapás idején pedig elvette népének minden bátorságát, szétszórta és elszélesztette őket, hogy megfutamodjanak az ellenségeik színe előtt⁴, a király életét azonban magának tartotta fenn, hogy a jövőben majd éberebb és buzgóbb tisztartója és szolgálja legyen, azaz népének gondosabb őre vagy pásztora. És mi mást tett még az Úr? Így cselekedett: megengedte, hogy szolgálja üljön a király trónjára, egy nemhogy királyi, de még csak nem is hercegi vérből való, hanem csak grófi származású ember, így akarta ennek a királynak korábbi örömet gyásszal és szomorúsággal vegyíteni, hogy az igazi és törvényes király lelki gyötrelmek közepette saját koronáját annak a törvénytelen királynak a fejére helyezve lássa, aki sokkal több fogyatkozással bír mind jellemét, mind beszédmódját tekintve, mint az igazi király. Hiszen Magyarországon soha nem is hallottak János nevű király-

ról⁵ és nem is hihető, hogy ténylegesen lett volna ilyen. Küllemének és testalkatának kiválóságával a legkevésbé sem előzte meg a királyság jogos örökösét, hiszen asszonyos hangon beszélt, és mind jelleme, mind külleme jócskán kisszerűbb lenne, mint természetes urunké, ha ez a Jankula vajda nem próbált volna oly sokszor karddal szerencsét.

Én a mi igazi urunkban nem hallottam semmi más fogyatkozásról, mint hogy nehézbeszédű volt, vagyis a nyelve lassabban forgott, mint aki nem tud folyamatosan beszélni, ami azoknak a bűne, akik nem tanították őt megfelelően. Korábban nekem is sokkal nehezebben és dadogva forgott a nyelvem, de a történetek, a beszédek és a példázatok felolvasása révén pergőbbé és gyorsabbá tettem, hogy beszédhibám miatt (bízom az Úrban) senki nem néz már le engem.

Bár adta volna az Isten, hogy ha más nem, legalább a kályhafűtője lehettem volna ennek a királynak és így szolgálhattam volna neki. Ilyen példázatokkal és általam összegyűjtött történetekkel bolygattam, bujtogattam vagy helyesebben felvidítottam volna a lelkét, melyek őt jobban gyönyörködtették volna. Ez hasznosabb és gyümölcsözőbb lett volna őfelsége számára, mint a zeneszerszámok hallgatása vagy a bajvívás szemlélése, és most kiváló és nagyszerű jelleme lenne. Némelyek azonban nem akarták, hogy ő valóban nemes lelkű és jellemű legyen, nem mindenki tűrheti ugyanis a túl bölcs fejedelmet, az ostobát viszont mindenki megveti, mivel az emberek az erénynek engedelmeskednek, a hibáknak viszont ellenszegülnek.

Mi más mondhatna hát az Isten az igazi királynak? Én téged feleségeddel együtt ezen országokba helyeztelek, hogy uralkodjál. Ellenségeidet, a törököket, akik mihamarabb el akartak tiporni téged, rettegéssel űztem el, téged pedig kivezettelek a minapi ütközet veszedelméből,⁶ éltedet mindig is a kezemben tartottam, óvtam és óvni is fogom és egyedül magamnak tartalak meg téged, ha azt teszed, ami egy kiváló és dicsőretre méltó király kötelessége. De mivel nemigen törődtél azzal, hogy magyarországi királyságodat karddal védelmezd meg az ellenségtől, folyton csak tespedni akartál, a kereszténységért pedig (holott legfőbb élharcosának nevét viselted)⁷ semmit sem akartál tenni, most az a szándékom, hogy amit önként és magadtól nem akartál megcselekedni, mégis kénytelen legyél muszájból. Vagyis, hogy országodat mind szolgáltnak, a vajdának, mind pedig a törökök zsarnokának kezéből szabadítsd meg és szerezd vissza. Azt is akarom továbbá, hogy neved ne legyen örökké homályban, és ne maradjon említés nélkül a keresztények között, hanem végre valahára ragyogjon fel, váljon dicsővé és nevezetessé, hogy rólad is úgy énekelhessenek, ahogyan a zsoldosok arról a két feleséges testvéréről, sógoraidról⁸ énekelnek; hogy végre harciasabbá és vitézbbé válj és megtanuld a későbbiek során jobban védeni a keresztényeket a törököktől.

Én pedig sosem hagylak el, fiam, csak te se hagyd el önmagad, hiszen, ha azt akartam volna, hogy ők fölibéd kerekedjenek, elébed kerüljenek és neked parancsoljanak, nem mentettelek volna ki annyi veszedelemből. Téged azonban, mivel halvérű vagy, ilyen ösztökékkel kellett nógatni és ezzel a tűzzel szítani, hogy felismerd, azok az országok és birodalmak sokkal inkább nekem köszönhetően jutottak neked, mint népeid és nemzeteid jóvoltából.

Ezek, Felséges Fejedelem,⁹ az Üdvözítő szavai ahhoz a királyhoz, melyekben nem szabad szemernyt sem kételkedni. Csak Felségetek segítse őt és ez alkalommal úgy mu-

tassa meg teljes hatalmát és úgy kérjen és szerezzen segítséget fivéreitől, barátaitól és mindazoktól, akikkel jót cselekedett, hogy inkább még most az egyszer költsön és adjon ki erre pénzt, minthogy ezt követően is költekeznie és az ellenség ellen hadra kelnie kelljen. Mindezt pedig azért mondom, mert ha megtörténne, hogy a vajda megszilárdíthatná a helyzetét Magyarországon és ott királyként uralkodhatna (amitől Isten mentesen és őrizzen meg, és bízom is benne, hogy az Úr segedelmével nem következik be), de ha mégis így történne, Csehország egyetlen királya sem remélhetné, hogy a vajda, a fivére¹⁰ és a két Perstensky úr¹¹ miatt békében megmaradhat országában, mert ők nem nyughatnak, amíg el nem űzik onnan. Így hát most nem egy, hanem két országért kell küzdeni, és megannyi tartományért, amelyek a magyar és a cseh koronához tartoznak.

És bár emlékszem, hogy egy álmomban már korábban megírtam, hogy ezek a Perstensky urak fellázadnak majd, mielőtt a királyt elűzték Magyarországról, de most úgy látom, hogy a legkevésbé sem lázadnak fel, csak hallgatnak, csöndben sutyorognak és mormognak és azon törik a fejüket, hogyan tudnának szövetségeseiknek, vagyis a szepesi grófoknak biztonságosan és titokban, mindenféle megrovástól mentesülve segítséget adni. Mert ezek a Perstensky urak felismerték, hogy a király tanácsadói is rájöttek már, hogy ők titkos ligát és szövetséget kötöttek a törvénytelen királlyal és annak testvérével, ezért választottak az ő ügyükben is valami alkalmas időt a hadjáratra, de előbb megvárják, hogy a vajda gyökeret tud-e eresztetni Magyarországon és képes-e megszilárdítani a helyzetét. Egyszersmind azt is szemügyre veszik, mekkora ennek a pártnak az ereje. Ó, micsoda tréfája ez az isteni hatalomnak az emberi dolgokban!

Ha pedig Felségtek azt mondaná nekem: túl sokat írsz, aminek semmi hasznát nem látom. Inkább arra felelj, ami a mi dolgunkat érinti, tudniillik, hogy mire képesek ellenségeink saját erejükből, mire szövetségeseik támogatásából, és mennyire rúg a török ereje. De a békét ne is említsd, hiszen mielőtt a vajda megkoronáztatta magát, semmilyen lehetőség nem maradt a békére.¹² Mivel pedig a békére nincs út és mód, inkább arról beszélj, miképpen kellene szerinted előrenyomulnunk seregünkkel.

Az elsőre azt felelem Felségteknek, hogy teljességgel bizonyos és mindenképpen hitelt érdemlő, hogy sem a vajdának, sem testvérének egyáltalán nincs készpénze. Birtokaiból és jobbágyaiktól, még ha meg is nyúzzák őket, harminckétezer forintnál többet semmi szín alatt nem tudnak kicsikarni, és ezt is csak a legnagyobb és végső nehézségek árán. Ezüstneműik vannak szép számmal, de ezek mennyiségéről pontosan és hitelt érdemlően nem tudok szólni. Mint hallom, ezeket elzálogosították a mondott Perstensky uraknak egyrészt a múlt évben, majd a minap, amikor György gróf háborúba indult. Aranyforintjaikat kiosztották zsoldosaik között, így György gróf minden reménye a Perstensky urakban van, a vajda minden bizodalma pedig a törökökben. Nem szabad a vajdának megengedni, hogy Magyarországon vagy Erdélyben a jobbágyoktól vagy a szászoktól és a városoktól valami pénzt csikarhasson ki, vagy, hogy maga mellé vegye a székelyek és az erdélyiek haderejét. Le kell választani a szepesi grófokról a temesi ispánt¹³ és fiát is, akik anyai ágon rokonai a vajdának így talán őt támogatják majd.

Úgy tűnik nekem, hogy ha a vajda (amint azt biztosan tudom) a testvérére fogadta Bozorád havasalföldi vajdát,¹⁴ akkor nyilvánvalóan csalárd módon szedte rá és édes-

gette magához, amiként megcsalta Magyarország királyát is. Tudniillik a török sereggel kétszer is elűzte Havasalföldről a vajdát, majd kétszer is maga helyezte vissza és vitte be újra a vajdai méltóságba, hogy ezen a módon magához édesgesse, lekötellezze és magához kösse. Hallottam ugyanis, hogy János vajda ezt mondta a havasalföldi vajdának: „mit segít terajta a magyar király? Ha én nem védelmeztelek és segítettetek volna erdélyi vajdaként, már régen sír földné testedet, csontjaid pedig elporladtak volna. Csak nekem köszönheted, hogy havasalföldi vajda vagy.” Ezért hasznosnak látnám, ha erről bőven és részletesen írnának ama vajdának, hogy ő is tisztában legyen vele, hogy nem mástól, mint éppen János vajdától és annak sugalmazására szenvedte el a támadásokat, az elűzéseket és a jogtalanságokat, hogy megértvén a dolgot ne támogassa a megkoronázott és felszentelt¹⁵ vajdát. Hasonlóképpen hatásosak lennének ez ügyben a moldvai vajdának¹⁶ küldött levelek, hogy népeivel ne a vajdát segítse, hanem bennünket öllene.

Továbbá, ha ellenségeink nem reménykedtek volna a török segítségével és nem vetették volna reményüket és bizodalmukat beléjük, és nem kötöttek volna velük valamilyen paktumot, ilyen hirtelen és váratlanul nem vállalkoztak volna arra, hogy elfoglalják és maguknak követeljék az országot, és ez a király sem merte volna keresztények hulláin (akik közül már így is számosan pusztultak el miatta) és halotti máglyáin át megkoronáztatni magát, ha nem lettek volna a törökkel kapcsolatos ismeretei. A török szultán (amennyire én tudom) nem fogja személyesen megsegíteni a vajdát, hanem már visszatért Konstantinápolyba és egy pasát, legfőbb hadvezérét, Ibrahimot hagyta hátra a vajda támogatása végett Nándorfehérvárnál.¹⁷ Ezért jó lenne azt megbízható felderítő, úgynevezett pribékek révén kideríteni, hazatért-e a szultán, vagy hol van, és hol vannak a gályái és a naszádjai, hogy Szendrő, Nándorfehérvár vagy Szabács alatt vannak-e. Mivel a török gyalogság legjobb része a janicsárság, ha a szultán hazatért, vele mentek, minthogy ők adják személyes testőrségét, ők a kapuőrei és a palotásai, és nem csekély számban voltak a szultán mellett.

Van itt Bécsben a vajdának egy kéme, bizonyos Mátyás deák, aki egy gazdag magyar nemesúr, bizonyos Tornallyai Jakab¹⁸ szolgálja volt és a Stubentor¹⁹ környékén van a szállása. Amikor több alkalommal beszéltem vele a templomban, hogy szándékát kipuhatoljam, azt kérte tőlem, hogy titkosírás céljából adjak neki valami ismeretlen ábécét, vagyis kiismerhetetlen és elolvashatatlan jeleket. Többek között azt mondta nekem, hogy mialatt a törökök Budán voltak, a szultán állítólag meghalt a félreeső vadaskertben, és hogy János vajda pedig megkoszorúzva, (nyelvbtlás volt) megkopasztva, vagyis akarom mondani megkoronázva komoly összeesküvést szőtt Ibrahim pasával és erősen megfogadták, hogy Ibrahim lesz a török szultán János pedig Magyarország királya, továbbá, hogy egymást halálukig segítik. Emiatt is gondolom, hogy a szultán visszatért Drinápolyba vagy Konstantinápolyba. Adná az Isten. Azt viszont igen kevésbé tartom hihetőnek, hogy a szultán meghalt volna. Mindazonáltal nem lenne haszontalan, felesleges és előnytelen Felségtek ügyére nézvést, hogy írjon a szultánnak ő császári katolikus felsége, írjon Felséged a lengyel királlyal együtt, írjanak a birodalmi választófejedelmek, Spanyolország, Németország, Csehország, Szilézia, Morvaország és Lausitz összes hercegei, fejedelmei, örgrófjai, városköztársaságai és ha-

talmasságai, és mindezen hatalmasságok pecsétjei rákerülnének ezekre a hathatós levelekre, egyszóval mindezek nevében írnának a török szultánnak. Másfelől pedig a királyné őfelsége a báró úr, vagyis a pápai követ²⁰ útján kieszköznél, hogy a pápa is a szent bíborosi kollégiummal egyetemben fenyegető levelet írna a török szultánnak, írának továbbá a velenceiek és Itália potentátjai is, hogy a vajda elvetve mindenféle Istentől való félelmet és hozzá való ragaszkodást, megvetve és figyelmen kívül hagyva az egyház iránti köteles engedelmességet, a hitet és az igaz vallásosságot, a Magyarországnak és a szent koronának tett, őt is kötelező esküjével szemben a törököknek, a kereszténység legádázabb ellenségeinek szövetségese és társa lett, majd pedig Magyarország elpusztítása érdekében, illetve a kereszténység veszedelmére és kiirtására kétszer is a kereszténység védőbástyájaként szolgáló ország ellen vezette őket. Ezek az ő érdekében vezetett hadjáratok pedig a törököknek fényes győzelmet, a magyaroknak pedig örökös gyázt okozó vereséget, végső romlást, az országnak pusztulást, a lakosoknak pedig kiheverhetetlen károkat eredményeztek. A levelekben írják meg, hogy a királlyal az ellenség keze végzett, országának főurait és főpapjait pedig keresztény lelkek megszámlálhatatlan sokaságával nyomorúságos szolgaságba hurcolták a törökök, felbecsülhetetlen veszteségeket szenvedtek el, városaik jó része a tűz martaléka lett, temérdek egyházi és világi birtokot felégettek és kiraboltak. Mindezt pedig János vajda érdekében cselekedték. Továbbá, hogy a király halálát testvérei, az összes keresztény fejedelmek és az egész kereszténység közös erőfeszítéssel és egyetértésben mindenekelőtt János vajdán akarják megbosszulni. Ha pedig a szultán megsegítené, valamennyien egyetemesen elhatározták, hogy felfüggesztvén minden polgárháborút és belviszályt személyesen vonulnak és szállnak hadba a szultán ellen. Mindezek érdekében a nálam tudósabbak úgy vélik, e leveleket nagyon hatásosan kell megírni, így a szultán talán kissé visszakozik majd, hogy komolyabb segítséget és támogatást nyújtson a vajdának. Mindezen leveleket csekély költséggel és igen egyszerűen el lehetne juttatni Velencéből Konstantinápolyba, ha a szultán ott tartózkodik, mivel egy bizonyos velencei kereskedőtől úgy értesültem, hogy a szultán követe már meg is jelent a velencei dózse előtt. Nagy örömmel számolt be nekik a fényes diadalról és a Magyarországon szerzett zsákmányról, majd pedig török módi szerint, tudniillik, hogy a nagyról még nagyobbbat mondanak, azt állította a követ (ahogy azt nekem a kereskedő előadta), hogy a csatában a mieink közül ötvenezer estek el és veszték oda. Azt mondta, hogy a követ elárulta nekik, hogy tízezer ágyúra tettek szert, a zsákmányt negyvenezer lóra és tevére rakodták fel, a rablott holmikkal megrakott naszádokból és gályákból pedig nem is tudni hány ezret bocsátottak le a Dunán.

Ha pedig Felségtek azt parancsolná nekem, hogy „jól van, küldjék [a leveleket], engedélyezzük, de most azt mondd meg nekünk, ha a te ügyed forogna kockán, te mit tennél, és miképpen fognál ebbe a háborúba? Minthogy úgy értesültünk, hogy néhány török csapat már meg is jelent Magyarország déli végein, akik a vajda megsegítésére indultak el, és nehogy aztán még északra jöjjenek.” Mivel talán Felségtek is hallotta, hogy egykor az oroszán is a bagolytól kért tanácsot, erre a kérdésre azt találnám felelni Felségteknek, hogy ha én lennék Magyarország királya és én ülnék a trónon, mint valami Simea²¹ (bár soha nem láttam még, hogy egerből elefánt vált volna), akkor ezt

tenném: megkérném a nádoromat, hogy toborozzon nekem jó gyalogos katonákat Mazóviában,²² nagybátyámhoz²³ pedig, a lengyel királyhoz személyesen fordulnék és rendre elősorolnám neki az összes engem ért veszedelmes jogtalanságot és támadást, melyet ellenségeim biztatására a törökök már kétszer és még néhányszor is elkövettek ellenem, és melyeket mindannyiszor visszavertünk. Majd segítséget kérnék őfelségétől, csapatokat és derék kapitányokat, és ha ezt megszereztem, a lengyel hadinépet egyesíteném a mazóviaival, majd titkon (merthogy felettébb óvatosan kellene eljárni, nehogy megneszseljenek valamit) kikémleltetném ellenségeim szepességi várát, ahol kincseskamrájukat tartják, hogy melyik irányból lehetne alkalmasabban ostrom alá venni, honnan lehetne a nagy ostromlétrákat a falmászáshoz odatámasztani és könnyebben odahelyezni, majd pedig éjnek idején ostromgyűrűvel venném körül, hogy mielőbb alaposan szemügyre lehessen venni, merről kell a várhoz közelebb elhelyezni a lövegeket és az ostromágyúkat vagy hol kell őket földbe ásni. Ki kellene továbbá eszközölni a lengyel királytól, hogy méltóztassék utasítani tizenhárom városát,²⁴ hogy ne csupán ottani hadainkat lássák el élelemmel, hanem kapitányaink felszólítására személyenként is hadra kelni tartozzanak. Szintén parancsba kellene adni Kassa, Bártfa és Lőcse szabad királyi városoknak, hogy csapatokkal, ágyúkkal és élelemmel segítsék a várát ostromlókat, és ha szükségesnek látszik, egyénenként is fegyvert ragadjanak és szolgálatra jelentkezzenek a hadvezéreknél. Elrendelném, hogy Cseh- és Morvaország, Szilézia és Lausitz teljes katonasága kedve szerint gyülekezzen és táborozzon le az ellenség birtokain. És bizakodnék Istenben, hogy ezt a Magyar- és Lengyelország határán fekvő, gazdag, dús és tekintélyes jövedelmű várát, a Jóisten segédletével nem túl hosszú ostrommal sikerül elfoglalni.

Mivel pedig az ország kulcsát, vagyis Nándorfehérvárt, éppen maguk az ellenségeink adták török kézre, így nekik onnan kaput nyitottak, hogy kényükre-kedvükre ellenünk jöjjenek. Emiatt én az ellenség fészkeiben, vagyis Szepesvárott kezdeném a hadjáratot, és az ország általuk elveszejtett kulcsa helyett másikat szereznék. Úgy tűnik ugyanis, Felséges Fejedelem, hogy az ellenség nem annyira tart és óvakodik attól, hogy őt és várait ebből az irányból veszik ostrom alá, vagy birtokait innen prédálják és dúlják fel, mintha lentebb és közelebb lenne az ország középső részén és talán azon váraikban és erősségeikben, melyek a felsőbb részeken vannak, nem tartanak annyi készletet, ágyút, lőport és katonát, mint amelyek másutt fekszenek. Van továbbá a vajdának egy Késmárk nevű városa is, Szepesvártól két magyar mérföld távolságra, melyet (ha a csapatok létszáma lehetővé tenné) a várral egyszerre és egy időben, ugyanazon vállalkozás során együttesen lehetne ostrom alá venni.

Én azt a várost csak egyszer láttam, akad itt más, aki nálam jobban ismeri annak fekvését. Nekem úgy tűnt, hogy az a város nincs túlságosan biztos helyen és nincs megerősítve szilárd árkokkal, falakkal és másféle erődítésekkel, hogy ne lehetne megtámadni, bevenni és kirabolni. Számos falu van a közelében, az ellenség több városa és birtoka tele készletekkel, melyekkel, ha seregünk a szepességi megyéken, Árván, Turócon és Liptón át aláereszkedik, teljes egészében megoldható lenne valamennyiük ellátása az ellenség birtokain. Úgy tűnik nekem, hogy ez a föld és ezek a megyék olyan terméke-nyek és élelemmel oly jól ellátottak, hogy akár ötvenezer ember is állomásozhatna ezen

a területen anélkül, hogy az eleségben szükségét és hiányt szenvedne. Számos, nem éppen szegény városa van itt az ellenségnek kitéve és kiszolgáltatva a szabad harácslásnak. Csapataink a Vág folyón mindenféle készleteket leküldhetnek saját maguk számára Magyarország lentebbi részeire a környéken bőségesen rendelkezésre álló rönkfából készült tutajokon, és ezzel az élelemmel táplálhatnák magukat délebbre is.

Mi mást kellene tenni addig is, míg az összes csapatok megérkeznek Németországból, Csehországból, Sziléziából, Morvaországból és Lausitzból, táborba szállnak, egyesülnek és összefognak a vajda és törökjei elűzésére? Elsőbben is, nehogy a csapatok a táborban, a mezőn vagy bárhol másutt haszontalanul és tétlenül heverjenek, hasznos és gyümölcsöző szolgálat nélkül fecséreljék az időt és herdálják a zsoldot, Felségtek lánzdzsás gyalogsága ostrom alá vehetné a vajda Pápa nevű városát, mely teljesen sík vidéken épült, az ellenség egyik fő központja, egy óriási és gazdag halastó, dús jövedelmek és birtokok teszik híressé. Felségtek csapatait megsegíthetik a szomszédos megyék magyar hadai is, mert véleményem szerint csak kevés igaz és derék magyar tart a vajdával, inkább csak az igazi hűségtől és megbízhatóságtól messze álló szittya és hun fajzatok.

Egy másik irányból pedig, egyidőben és ugyanezen hadjárat keretében az új, törvénytelen király által erdélyi vajdává választott Perényi Péter, aki reményeim szerint nem áll el a királyné öfelsege iránti igaz és valódi hűségétől, és Felségteket sem csapja be, maga mellé véve az erdélyi tartomány urait és jelesebb lakosait, az erdélyi püspökkel,²⁵ valamint a székelyek csapataival és a szász városok segédcsapataival egyetemben a lehető legnagyobb létszámmal induljon meg a vajda birtokain keresztül, melyek közül jó néhány útba esik majd neki, mint talán a környéken fekvő, Lippához, Solymoshoz és Debrecenhez tartozó birtokok. Ostromolja meg a vajda tokaji várát, mely körül, a Tisza közelében a vajdának számos birtoka fekszik, ahonnan csapatait táplálhatja és mindenfélével felszerelheti: ilyenek Tállya, Regéc, Boldogkő és néhány nagyobb, budai udvarához és palotájához tartozó város: Lengyel, Apor, Mindszent, Újfalú, Nagyszántó stb.

A vajdának ugyanis ez a négy fontos támaszpontja van, melyek más várainál és birtokainál jövedelmeik és tartozékaik miatt gazdagabbak: Szepes vára, Tokaj, Pápa és Trencsén. Ez utóbbiban lakik, mely roppant bástyákkal van megerősítve, abból az irányból pedig, ahonnan a trencsényi vár egy várhoz közeli kisebb hegyről könnyebben lehet ostromolni és vívni, négyszeres erősített fal és háromszoros mély és kövezett árokrendszer erősíti.

Ha pedig valaki azt mondaná: „miért nem javaslod, hogy Buda és Esztergom várait is ostromolják ki az ellenség kezéből, ha egyszer ezek az ország első és legfontosabb várai”, annak röviden így felelnék: az ellenség úgy megerősítette ezt a két várat mindenféle erősítésekkel és úgy megrakta hadinéppel, lőporral, készletekkel és ágyúkkal, hogy akkor menjen oda valaki, ha ki akarja lövetni golyóval a szájából a zápfogát. Mert bizony nem tudjuk ezt a két várat olyan könnyedén visszaszerezni és újra birtokba venni, ahogyan elvesztettük. Elvesztésüket pedig kiknek kell felróni? Hát azoknak, akik gyermekem módon ügyeltek rájuk. És bár tudták, hogy komoly ellenséggel néznek szembe, mégsem vontak össze csapatokat és védőket ezen várak és erődök védelmére. Ezeken az embereken beigazolódott a mondás: még az sem az övék, amijük van. Mert nincs hatalma a fősvénynek az arany fölött. Véleményem szerint a vajda semmi szín alatt

nem merészelte volna megkoronáztatni magát, ha nem kaparinthatta volna meg azt a két várat, Budát és Esztergomot. De bízom a mindenható Istenben, hogy aki a harcmezőt és az államot uralja, annak engedelmeskedik majd ez a két vár és nem másnak.

Ha pedig valaki a szememre vetné, hogy bár sokat írsz és sokat beszélsz, másokat pedig háborúra buzdítasz, jöllehet te magad sohasem voltál háborúban, és életed egyetlen napján sem merészeltél még csak valami csetepatéban sem részt venni. Ki látott már olyat, hogy a verebek oktatják és nevelik madárfogásra a héjakat és a sólymokat, noha nincsenek éles karmaik, melyek nélkülözhetetlenek a madarak elejtéséhez? Felséges Fedelem, ezeket a pöffeszkedő és vakmerő férfiakat, akik ilyen nevetséges mondatokat merészelnék a szememre hányni, a következő herkulesi csomókkal és kemény szavakkal utasítanám rendre. Én ugyan soha nem voltam háborúban és amennyire emlékszem, haragból soha nem rántottam senki ellen kardot, de anyám nem szült engem bátor és vitéz harcosnak, hanem írónak és álomfejtőnek. A Magasságos oltalmazza Felségteket övével egyetemben, boldogítsa őket és vigye teljesedésbe vágyaikat, nekem viszont, könyörgök, ne vonakodjék jóindulatúan felelni a védelmemet és szolgálataimat illetően. Remélem, hogy Isten segédelmével mind Felségteknek, mind a két felséges asszonynak tudok talán oly híven szolgálni, mint bárki más hozzám hasonló helyzetű, jelentéktelen ember, csak érezzem, hogy Felségtek oltalma alatt állok. Ügyeljen tehát Felségtek, hogy ha udvara tele van és ékeskedik a halandók mindenféle fajtájával, az álomfejtő se hiányozzon belőle, aki sóvárogva vágyik szolgálni Felségteknek. Mindezeket, amennyire képességeimtől telt, olyan bölcs emberek józan véleménye és értelmes tanácsai alapján írtam le, akik nálam jobban értik mindezt. A többi Felségtek élesebb elmével gondolkodó tanácsadóinak bölcsességére és megítélésére bízom.

Mondhatná még nekem Felségtek: „mi az oka annak, vagy milyen megfontolásból javaslod azt, hogy a háborút a királyság ezen felsőbb részein kell megkezdeni?” Ennek első oka, hogy Felségtek hadinégeinek a sziklás hegyek között cseppet sem kell tartania a törököktől, mivel megítélésem szerint ide messze északra nem tudja a vajda felvonultatni a törökjeit. A másik ok, hogy Felségtek csapatai itt élelmet találnak, mert a szepességi részekben a föld nem pusztaság és nincs felprédálva, találnak itt maguknak rabolni és zsákmányolni valót is, a haszon és a prédák pedig lelkesebbé, készségesebbé és hajlandóbbá teszi őket jelentősebb feladatok vállalására és megkísértésére. Továbbá úgy vélem, hogy György gróf nem toborozhatott akkora sereget és nem fegyverezhett fel annyi embert, hogy elűzhesse vagy akadályozhassa Felségtek csapatait, vagy a katonai akcióktól és hadműveletektől távol tartsa. Így mindenképpen jobbnak és tanácsosabbnak tűnik, ha előbb a fiatalabb fivér, vagyis György szarvát és esztelen vakmerőségét törik le és zabolázzák meg Felségtek katonái, mint hogy mindkét ellenféllel, vagyis a vajdával és Györggyel is megkísértésük és próbára tegyék a hadiszerecsét. Én ugyanis úgy látom, hogy két külön sereget vezetnek. György Cseh- és Morvaországból, illetve saját birtokairól toborozta csapatait, és úgy hallottam, hogy ő még az év vége előtt²⁶ számos fegyverest és tisztet fogadott fel és egy évi zsoldjuk kifizetésével szolgálatába fogadta őket. A vajda ellenben azon megyék nemességével és szabad jogállású embereivel fog hadra kelni, ahol birtokai fekszenek és ahol fivérével ispáni tisztséget visel. Ahogy én gondolom, a vajdának nem lesz sok huszára, de aki lesz, azok derekak

lesznek, és ezeket, úgy gondolom, minden valószínűség szerint egyesíti majd a törökökkel. Mert a felséges királyné tanácsos urai jól tudják, hogy Hatvannál²⁷ is vármegei bandériumokat gyűjtötte össze, hogy hadra keljenek.

Ezek ugyan mind lovon mind gyalog harcra és háborúra alkalmatlanok, némelyeknél a fél vért, másoknál a fél sarkantyú hibádzik, sokuknak kötélből van fonva a kengyele. Mindegyikük valami rozsdás kardot vagy tesákot²⁸ köt az oldalára vagy a hátára, olyat, melyet évek óta nem húzott ki a meggömbült hüvelyből, öreg, a nyakukba akasztott pajzsokkal fedezik magukat, melynek külső bőrborítását teljesen szétrágták a molyok és az egerek. Vannak lándzsáik vagy dárdáik, melyek úgy vannak kivájva, mint az árok, és törékenyek, mint a hajlékony nád. Ezt úgy hívják: kopja, de nem kapja.²⁹ Lovaik aprók és soványak, kilátszanak a csontjaik és a bordáik. Valami Bukephaloszhoz³⁰ hasonló hatalmas és vad lovaktól ne tartsunk, nem terem ez a föld ilyeneket. Láttuk „seregüket” Hatvannál. Biztos vagyok benne, hogy az ellenség ezeket fogja hadba hívni, és rávenni, hogy harcba induljanak, csak hogy velük növelje csapatai létszámát.

A harmadik, amiért azt mondom, hogy jobb lenne előbb Györggyel szerencsét próbálni, mert nézetem szerint ő nem tud akkora sereget és sokaságot összetoborozni, amekkora a vajda és a törökök serege lesz. Ha pedig Felségtek seregei, Isten segédelmével és támogatásával le tudják győzni a fiatalabb testvért, ebben az ütközetben megtagasztalhatnak hadinépük bátorságát és elszántságát, hogy mire képesek és mit merészelnek. Ha pedig győzünk és felülkerekedünk (mert remélni kell, hogy a kegyelmes Isten nem tagadja ezt meg tőlünk), annál inkább csitítjuk a gőgnek a vajdában fellobbant tüzet és csökken a törökök korábbi diadalaikból táplálkozó önhittsége is, így lagymatagabban és tétovábban harcolnak majd ellenünk a vajdáért, sőt talán az érdekében megvívandó ütközetből meg is hátrálnak és visszavonulnak. Ezen kívül, ha elsőként az ifjabbat le lehetne gyűrni, kétségtelen, hogy nagyobb félelem és rémület lenne úrrá azokon, akik az ellenség várait és erősségeit őrzik, sőt valamennyi alattvalóján, így könnyebben megszerezhetnénk és elfoglalhatnánk tőlük a várakat, sőt talán el is menekülnének onnan. Alárendeltjei pedig úgy szétszélednének és hazasietnének, hogy akár Felségtek segítségére is fel lehetne fogadni őket, mivel bizony jó gyalogosok toborozhatók a Vág mentén. De ha egyszer megfutamodtak, ha szétszaladtak és szerteszét rejtőzködnek, nem lehet őket ismét hadba hívni Felségtek ellen.

*Kasza Péter fordítása*³¹

1 Vagyis Szulejmán 1521. évi hadjárata idején, amikor Nándorfehérvár végül török kézre került. A szerző azt sugallja, hogy Szulejmánt „behívták” Magyarország ellen Lajos király ellenfelei.

2 1521-ben II. Lajos 15 éves volt.

3 Habsburg Máriával, I. Miksa császár unokájával 1515-ben jegyezték el Lajost. A tényleges esküvőre 1522 tavaszán, néhány hónappal Nándorfehérvár eleste után került sor.

4 Ti. az 1526-os mohácsi csatában.

5 Valóban: Szapolyai János előtt nem volt János nevű uralkodó Magyarországon.

6 A szöveg sajátos módon úgy beszél Lajosról, mint aki túlélte a csatát, de már lényegében nincs a halandók közt. Isten mintegy kiragadta innen és egyelőre vár, hogy a király levezekelve fiatalságának bűneit.

7 IX. (Szent) Lajos (1226–1270) francia király kétszer is vezetett keresztes hadjáratot. Második hadjárata során Tuniszban halt meg vérhasban.

- 8 Ti. V. Károly spanyol királyról és német-római császárról, illetve Ferdinánd főhercegről.
- 9 Innentől a szöveg címzettje Habsburg Ferdinánd a ténylegesen már halott Lajos király utóda.
- 10 Szapolyai György, a fiatalabb fivér. Tudomásunk szerint György gróf elesett a mohácsi csatában, de a szöveg erről nem vesz tudomást és elő személyként kezeli.
- 11 A latin szövegben Perztenzky alakban szerepel. Egy országgyűlési naplóbejegyzés említi 1546-ból egy bizonyos Perstensky urat. Vesd össze Paulinyi Oszkár, *Az első magyar országgyűlési napló. Feller Miklós naplója az 1546. évi pozsonyi országgyűlésről*, A Gróf Klebelsberg Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 4(1934) 220, mint Turzó Elek özvegyének, Kövendi Székely Magdolnának akkori férjét, aki Johann von Pernstein cseh–morva főúrral azonosítható. Johann von Pernstein (1487–1548) illetve öccse Adalbert von Pernstein (1490–1534) hatalmas birtokokkal rendelkeztek Cseh- és Morvaországban. Johann részt vett a mohácsi csatában és harmadik, Székely Magdolnával kötött házassága is mutatja, hogy voltak magyarországi kapcsolatai. Más adat nem szól arról, hogy a Pernstein fivérek Szapolyai trónigényét támogatták volna, de mivel a hátár túloldalán birtokos Szapolyaikkal biztosan kapcsolatban álltak, ez nem is kizárható. Főképp, mivel Johann a cseh–morva rendi törekvések vezéralakja volt.
- 12 Szapolyai Jánost 1526. november 11-én koronázták meg Székesfehérvárott. Fontos adat a szöveg datálása szempontjából, hogy a szerző tud erről, vagyis az „álom” ez után íródott.
- 13 Perényi Péter. Mohács után eleinte Szapolyai híve, később gyakori pártváltásairól vált hírhedtté. Két fia volt, Ferenc és Gábor. Az előbbi 1532-ben túszként kellett a szultánnak adnia. Perényi nem állt rokonságban a Szapolyai-családdal.
- 14 V. Radu (Radu de la Afumați, 1529†) kisebb szünetekkel havasalföldi vajda (1522–1529), Radu cel Mare törvénytelen fia. Általában törökellenes politikát folytatott, emiatt 1522–1529 között több ízben kénytelen volt elhagyni országát. 1523 áprilisában az országát előzőnlő törökök elől Erdélybe menekült, de, Szapolyai János erdélyi vajda támogatásával, már 1524 januárjában visszafoglalta trónját. Amikor 1529-ben ismét szembefordult a szultánnal, alattvalói megölték. Radu a Basaráb-ház sarja volt, a szövegben szereplő Bozorád névalak valószínűleg erre utal. Szapolyai havasalföldi akcióiról újabban lásd: C. Tóth Norbert, *Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai: Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása*, Hadtörténelmi Közlemények, 125(2012), 987–1014.
- 15 Az eredetiben *bogmatizatum* szerepel. Latin szóként ez értelmetlen. Jászay úgy vélte, a szerző a szláv bog/boh (isten) szóból alkotta az igét. *Bogme* szerbül „Isten engem”-et jelent, a bogmatizatus tehát nagyjából felesketett, felszentelt, felkent értelemmel bírhat. Vesd össze Jászay, *A magyar nemzet végnapjai*, 1846, 333.
- 16 IV. István (1506–1527) moldvai vajda (1517–1527).
- 17 Az információ téves, Ibrahim nagyvezír sem maradt Nándorfehérvárnál 1526–1527 telén. Csak a határvidéki török csapatok maradtak a közelben.
- 18 Tornallyai Jakab 1526-tól János király kincstartója, 1528-tól gömöri alispán. A Mohács után kiépülő Szapolyai-adminisztrációban betöltött szerepéről bővebben: BARTA Gábor, *Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után*, Századok, 111(1977), 635–677.
- 19 A *Stubentor* Bécs város egykori keleti kapuja.
- 20 Antonio Giovanni da Burgio 1523–1526 között magyarországi pápai követ.
- 21 „Simea in soleo”, vagyis Simea a trónon. Közmondás arra, ha egy ostoba ember kerül magas pozícióba.
- 22 Bátori István nádor felesége Zsófia mazóviai hercegnő volt.
- 23 Zsigmond lengyel király természetesen nem Ferdinánd, hanem II. Lajos nagybátyja volt. A szerző úgy tesz, mintha a rokonság a trónnal együtt öröklődne.
- 24 A tizenhárom szepességi várost Zsigmond király zálogosította el 1412-ben a lengyel koronának, így ezek 1773-ig jogilag is Lengyelországhoz tartoztak.
- 25 Gosztonyi János.
- 26 Ez alapján is arra következtethetünk, hogy a szöveg már 1527-ben íródott.
- 27 Ti. az 1525-ös hatvani országgyűlésen, ahol éppen a nagy számban megjelent köznemesség nyomására sikerült az akkori kormányzat prominenseit, egyben Szapolyai János ellenfeleit megbuktatni.
- 28 A latinban *tyzzakum*. Jászay, *A magyar nemzet végnapjai*, 1846, 341. szerint a tesák szlovák kifejezés rejlik mögötte, mely széles pengéjű görbe kardot jelent.
- 29 A szövegben magyarul olvasható.
- 30 Nagy Sándor híres lova, a természetes harci mén megtestesítője.
- 31 A fordítás alapjául szolgáló kézirat jelzete: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten Allgemeine Akten Fasc. 2. Konv. D. f. 5r–12v.

Brodarics István: *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről*
1528¹

Előszó az olvasóhoz

Azt gondoltam, megéri a fáradságot, ha a háborút, melyet az isteni Lajos, Magyar- és Csehország királya, az igaz derekasság századunkban egyetlen példája, a leghatalmasabb török császár, Szulejmán ellen inkább bátorsággal és kényszerből, mint akár erővel, akár sikerrel vívott nemrégiben, és amelyben elesett, röviden leírom, már csak azért is, mert látom, hogy egyrésztől néhányan az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek, másrésztől pedig egyesek meg nem szűnnek hol egy, hol más váddal illetni a mieinket, és a csata szerencsétlen kimenetelét nem az emberi dolgokban szokásos esetlegességnek, hanem álnokul a mieink bűnének tulajdonítják.² Ő, emberi szerencsétlenség nyomorult sorsa, hogy tudniillik nemcsak önmagában elég súlyos és fájdalmas, hanem még mindazt, amiről akár úgy látszik, hogy megtörténhetett volna, akár úgy, hogy nem, a szerencsétlenség áldozatainak szokták felróni, s néha még gúnyolódva is! Látom, hogy mi is és nemes királyunk, aki Krisztus hitéért és más keresztényekért nem habozott életét kockára tenni, ez oly szép és szent cselekedetért nem hogy dicséretet nem kapunk, de még meg is köveztetünk, és e borzasztó nyomorúságunkért azoktól, akikért azt elviseltük, még legalább valami sajnálatot sem érdemlünk, azoktól, akik – nem tudom – vethetnek-e más joggal a szemünkre, mint hogy az időtől fogva, amelyben a jóságos Krisztus Isten vezetésével Szkítiából kijöttünk, és Krisztus hitét fölvevük, a többi kereszténynek mindig pajzsa és bástyája voltunk, és hogy ebben a kereszténységnek tett – véleményünk szerint kitűnő – szolgálatban elvesztettünk már két királyt, mindkettőt ugyanabból a Jagelló törzsből,³ rajtuk kívül annyi sok mindkét rendbeli főembert, annyi sok nemest és katonát, a köznép megszámlálhatatlan sokaságát, miközben Isten akaratából magunk súlyosnál súlyosabb polgárháborút és testvérharcot vívtunk, és e harcok bűnét ki-ki a másokra kente. Lehetett volna – mondja majd valaki – e háborúban sok mindent jobban intézni, mi pedig azt mondjuk, hogy nem volt még eddig sem oly hatalmas, sem oly szerencsés király vagy népség, melyet ne sújtott volna olykor balsors is. Mi azután is azt fogjuk gondolni, hogy a keresztény társadalommal szemben dicséretesen cselekedtünk, ha esetleg talál is olyan másik nemzetet, mely azt a külső ellenségtől több mint ötszáz éven keresztül saját vérével és tulajdon költségén védelmezi. De hogy elhagyva ezeket a – bármennyire is jogos – panaszokat, tárgyunkra térjünk, leírtuk e dolgokat valóság szerint úgy, ahogy történni láttuk. Ha a fogalmazás kidolgozatlannak látszik, ami igaz is, tudjuk, hogy akadnak sokan mind Magyarországon, mind Lengyelországon fiai között, akik, ha akarják, szebben megfogalmazhatták volna mindezt, és ha megteszik, olyannyira nem neheztelünk ezért,⁴ hogy őket erre erősen biztatjuk is, és ezért nekik hálát adunk, míg a történet dolgok igazságától el nem térnek; nekünk az is elég volt, hogy nyersanyaggal szolgálhattunk számukra, amit fejszékkel, baltájukkal nyesegethetnek, csiszolhatnak.

Legelőször felsoroljuk az akkori főtisztviselők nevét, mert nagyrészt minden általuk történt. Éljen boldogul, jámbor olvasó, jó szándék vezéreljen!

*

Abban az időben, amikor Szulejmán török császár roppant erős sereggel Magyarországra támadt – ez Krisztus születése után a huszonhatodik év volt ezer és ötszáz felett –, Lajos uralkodott, e néven második, Magyar- és Csehország királya, Ulászló Kázmérnak a francia Candale-i Annától⁵ származó fia, ki atyját gyermekkorában elvesztvén, abban az időben, amikor a török háborút indított ellene, huszonegyedik évében járt. Néhány hónappal atyja halála előtt eljegyezték számára Károly császár és Ferdinánd osztrák főherceg leánytestvérét, Máriát, akit nyomban, mihelyt elérte a kamaszkort, feleségül vett, ugyanakkor idősebb nővérét, Annát,⁶ Ferdinándhoz adva feleségül.⁷ Csinos ifjú volt Lajos, a vele egyívásúaknál nemesebb testalkatú, természetének páratlan jóságával és erényre való kiváló hajlandóságával annyira jeles, hogy ha érettebb kort érhet meg, őbenne kétségtelenül messze a legjobb és legkiválóbb fejedelmet tudhattuk volna magunkénak; jámbor lélek és a legkevésbé sem vad, minden igazra, tisztesre csodamód fogékony és önmagától hajló, ezenfelül fegyverforgatásban, lovaglásban, vadászatban és más efféle ifjonti megvitézi foglalatosságokban szorgalmas; őszinte, állhatatos és a rábízott titoknak biztos őrzője. Az időben az országnak – ahogy nevezik – nádorispánja, ami a király utáni első világi méltóság, Báthori István volt, az előző Báthori Istvánnak,⁸ aki Mátyás király alatt derekasan és nagy dicsőséggel igazgatta az erdélyi ügyeket, András fivéréből való unokaöccse. Erdély előljárója Szapolyai János szepesi gróf volt, az, aki kevéssel utóbb elnyerte a királyságot; apja István,⁹ György öccsével együtt káprázatos gazdagságban hagyta hátra, a nemesség előtt oly kedves és szeretett volt, hogy már gyermekkorától mindenki úgy tekintette, mint a királyság várományosát, ha az jogos örökös nélkül üresednék meg, és mindenki egyedül őreá függesztette a szemét. Nagyobb Oláhországnak, melyet Moldovának neveznek, István, a Kisebbnek, Havaselvének Radu vajda parancsolt, mindkettő Magyarország királyának alattvalója. Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja – tudniillik e három tartományt egy tisztviselő kormányozta, akit tengeri¹⁰ kapitánynak is mondunk – Batthyány Ferenc volt, aki családi szolgálatok révén ifjúságában került közel az akkor még gyermek királyhoz. A temesi várat és az országnak azokat a részeit, melyeket alsóknak nevezünk, Perényi Péter oltalmazta, és a fent nevezett Szapolyai János szepesi gróffal együtt ő őrizte a királyi koronát,¹¹ mely apja, Perényi Imre halála után maradt nála. A Szerémségnek és az ország ama részének, mely a Száva és a Dráva között a Duna partján fekszik, Tomori Pál kalocsai érsek volt az előljárója azoknak a rendjéből, akiket obszerváns minorita barátoknak¹² hívunk, derék férfi, aki, mielőtt e rendet fölvette volna, az ellenséggel gyakorta összezapván, bátorságának számos, nem csekély tanúbizonyságát adta. Midőn aztán a kalocsai érsekség megüresedvén, Belgrád valamivel korábban elveszván,¹³ úgy látszott, hogy ez a vidék nemcsak védelmezőnek, hanem a szentségek kiszolgáltatójának is híjával van, és midőn az egyetemes országgyűlésen mindenki kérte, hogy Pál a szerzetből, ha kilépni vonakodnék, akár erőszakkal és a római pápa te-

kintélyével is kiragadtatva, annak az egyháznak és annak az ellenséggel szemben oltalomra szoruló vidéknek az élére állíttassék, akkor sokáig és erősen, mégpedig őszintén és nem alakoskodásból tiltakozott, végül a király és ország akaratának engedni kényszerült. Ebben a hivatalban mindenkinek, még a róla kedvezőtlenül ítélezőknek is (mert nincs kiválóság irigység nélkül) véleménye szerint úgy viselte magát, hogy semmit sem hanyagolt el abból, ami a derék katona és hadvezér dolga, de abból sem, ami a hívő férfiről és a jó érsekre tartozik, mit sem hagyott el, mit sem változtatott életmódjának korábbi szigorúságán, sem testének gondozásában, sem másban: Frangepán Kristóf gróf, akit pár hónappal korábban Ferdinánd főherceg szolgálatából komoly ígérekkel hívtak vissza az ország szolgálatába, mivel aztán a várt jótétemény helyett nem csekély sérelmet szenvedett el, oda ment vissza, ahonnan jött, Ferdinándhoz. A kancellár tisztségében több jó szándékkal, mint alkalmatossággal Brodarics István szolgált, aki Felső-Pannóniának abban a részében született, amit most hazai nyelven Szlavóniának nevezünk; erre a hivatalra Rómában viselt követsége után, néhány hónappal ez előtt került. A kincstárnoki tisztség Thurzó Eleknél, e sokak véleménye szerint dúsgazdag embernél volt, aki ebben a tisztségben előzőleg már szorgalmasan forgolódott néhányszor. Bornemissza János a pozsonyi és a budai vár kapitányságát viselte, a király előtt, akit csecsemőkorától nevelt, nem kis tekintéllyel, ilyen vagy olyan irányba hangolva őt, csaknem mindenki más előtt nagy tiszteletben állott, részint öregségének, részint bizonyos hajthatatlan szigorúságának, derekasságának és a király iránti csorbítatlan hűségének híre miatt. Körülbelül ezek, akiket megneveztünk, voltak akkor a köztisztviselők, a többi főpap és báró privát ügyeivel foglalkozott Szalkai László esztergomi érsek, az ország primása és főkancellárja kivételével, aki ugyan néhány hónappal korábban vagy azért, mert másképp nem tehetett, vagy nyugalmasabb élet kedvéért a titkosnak nevezett királyi pecsétet visszaadta a királyi kézbe, és azt Brodarics István kapta, mindazonáltal tekintélyének nagy része továbbra is megmaradt, és a dolgokat jószerivel az ő akarata irányította, úgy látszott, hogy méltósága, kora, esze és a politikában – amit hosszú időn keresztül irányított – való jártassága miatt a király még mindig őt tartja mindenki között a legtöbbre, különösképp ha nagy dolgok forogtak szóban.

Hát valahogy így álltak a dolgok Magyarországon, mikor Lajos királynak jelentették, hogy Szulejmán valamennyi szomszédjával több évre békét kötve, ellenséges se reggel szárazon és vízen ellene indul; erre kiváló lehetőséget kínált neki, hogy Belgrádot és Szabácsot¹⁴ pár évvel korábban hatalmába ejtette, egyúttal Zalánkemént és az összes többi Száván inneni várost egészen Péterváradjáig feldúlta – ezt az egész vidéket a mindmáig fennmaradt antik szóval Szerémségnek¹⁵ nevezzük –, és ez az ellenség számára oly kényelmes kaput nyitott Magyarországra, hogy valahányszor a Száván átkelni és ide betörni akart, alig lehetett ettől eltiltani. Pannónia eme alsó részének, mint fentebb mondtuk, akkor Tomori Pál volt a parancsnoka, aki mihelyt kifürkészte a török Magyarországra jövetelét, nem elégedvén meg azzal, hogy levelek és futárok útján ezt korábban is gyakran jelentette a királynak, tüstént könnyű szekérre pattan, amit mi a helységről „kocs”-inak¹⁶ nevezünk, és március huszadikán hirtelen az akkor Visegrádon tartózkodó királyhoz röpíti az ellenség jövetelét meg készülődését és a veszélyt, ami a birodalmat fenyegeti, tudtára adja, hogy saját erői az ellenség vissza-

szorítására elégtelenek, hogy az ellenségnek a Száván Belgrádnál való átkelését megakadályozandó gyorsaságra van szükség, és hogy a dolog, ha idejekorán hozzálátnak, jóllehet nehéz, mégsem teljességgel kivihetetlen, és ehhez, ha a szükségeseket rendelkezésre bocsátják, megígéri saját közreműködését. A király megrendült ezektől, és – mert a török jövetelét több más helyről is igencsak megerősítették – az akkor mellette levők tanácsa szerint országgyűlést hirdetett Szent György mártír napjára,¹⁷ ami a legközelebbi ünnep volt. Mikor erre minden megye valamennyi rendje nagy számban összesereglett, határoztak azokról, amikről úgy látszott, hogy az ország védelmére tartoznak, elsősorban arról, hogy a Szűzanya Erzsébetnél tett látogatásának szentelt napra, mely július hó második napjára szokott esni, az ország valamennyi főembere, mind egyházi, mind világi, és fejenként az egész nemesség a parasztok bizonyos részével Tolnán fegyveresen összegyűljék, innen aztán a királlyal az ellenségre menendő. Közben a király készítse elő, ami a háborúhoz szükséges; a keresztény fejedelmeket, legfőként a szomszédokat, követek útján figyelmeztesse a közös veszedelemre; a cseheket, valamint a morvákat és sziléziaiakat mind küldöttek, mind levelek útján sürgesse a kötelező segítségnyújtásra és a többi, ilyen esetre tett ígéret beváltására; a római pápát se felejtse el zaklatni, amennyire ez lehetséges, hogy azt az összeget, ami Magyarországon katonatoborzásra a pápa rendelkezésére áll, emelje föl. Tudniillik úgy látszott, hogy Zsigmond lengyel királlyal, a király nagybátyjával, egészen másképp áll a helyzet, ő ugyanis nemrég kötött szövetséget a törökkel,¹⁸ saját országai fölül a végveszedelmet, ha már a keresztény fejedelmek annyi viszálykodása közepette másképp nem lehetséges, akár e módon is elhárítani iparkodván, és úgy látszott, hogy a feddhetetlen és szavára sokat adó fejedelem a szövetséges uralkodó ellen semmiféle segítséget sem fog nyújtani; ugyanez volt a velenceiekkel. Ezenkívül e gyűlésen megengedik a királynak, hogy ha a vezető politikusok rossz kormányzata következtében teljesen kiürült államkincstár szegénysége szükségessé tenné, hogy az egyházi vagyon bizonyos részéhez nyúljon, ezt megtehesse, és már a római pápa¹⁹ is oklevélben engedte meg, hogy ez minden vétek nélkül essék. Végezetül e háborúra az itthon levőkön kívül két vezért jelölnek ki, Kristóf grófot, akinek Ferdinándhoz történt visszatértéről főntebb szoltunk, és Zólyomi Miklóst.²⁰ Miután ezeket több mással együtt e közgyűlésen ily módon elrendelték, a király, valamennyi ügyet szabály szerint megtárgyalva, a gyűlést feloszlatja, ő maga a lehető legnagyobb gonddal végrehajtja azt, amit határoztak. – Mindenekelőtt valamennyi keresztény fejedelemnek ír e veszedelmekről, mindegyiküktől segítséget kér, legfőképpen Károly császártól és Ferencről, a franciák fogságból imént szabadult királyától,²¹ mindkettőnek könyörögve könyörög, el ne hagyják a dolgok e válságos állapotában; a franciák királyának azt is emlékezetébe idézi, mit *ígért* akkor a magyar követ által, amikor még rab volt Pizzighettone városkában,²² Magyarország védelméről és a nyújtandó segítségről, ha Isten valahára visszaállítja egykori szabadságába; most hát itt az idő, hogy az efféle ígéretek megvalósuljanak, most, amikor mindezek teljesítésére Isten kegyelméből hatalmat kapott, őt viszont ezek igénybevételére a legvégső szükség kényszeríti. Azonfelül gyorsfutárt küld másik sógorához, Ferdinánd fejedelemhez meg a birodalom többi fejedelméhez, akik akkor Speyerben²³ birodalmi gyűlést tartottak; küld Cseh-, Morvaországba, Sziléziába; tárgyal János Antallal, Burgio

bárójával, aki akkor a pápa nevében követséget viselt a királynál, hogy zaklassa a pápát, adjon több pénzt a háború súlyos terheinek viselésére. Az egyházi ezüst felének beszedésével Macedóniai Lászlót bízza meg, aki szerémi püspökből a kancellár kedvéért nemrég lett pécsi prépost, és még másokat, Gerendi Miklóst²⁴ pedig azzal, hogy ebből az ezüsből vagy pénzt veressen, vagy a pápai követ jóváhagyásával – kizárólag e háború céljára – a katonák közt szétossza; pénzt hajt be a kincstárnok az apátoktól, prépostoktól, káptalanoktól is, a városoktól, melyeket szabadoknak nevezünk, a szászoktól, erdélyiektől, a zsidóktól, és szerteszét olyannyira gyűjtik a háborús költségeket, hogy rövid néhány nap alatt e módon nem csekély összeg jön össze a nevezett háború céljára. Közben folyton-folyvást hol levél, hol küldönc érkezik a kalocsai érsektől, az erdélyi vajdától, másoktól, hogy a török már Belgrádhhoz közelít, és seregének egynémely része, amit előre küldött, már átkelt a Száván, mely szörnyűség mind a királyt, mind a körülötte levőket a dolgok siettetésére ösztönözte, mindenekelőtt pedig arra, hogy ha már az ellenségnek a Száván való átkelését megakadályozni nem lehetett, legalább a Dráván tiltsák meg.

Itt azonban – mert gyakran teszünk majd említést mind a Száváról, mind más folyókról és helyekről – úgy látszik, röviden ismertetnünk kell egész Magyarországot, főleg pedig azokat a területeket, amelyeken keresztül az ellenség reánk jött, amelyeken keresztül ellene vonultunk, ahol a csata lezajlott. Nos, egész Magyarországot, melyet most vagy a hunokról, vagy a magyarokról, e minden bizonnyal Szkítiából származott népekről, a lakosokról tudvalevőleg Hungariának szokás nevezni, középen a germániai Fekete-hegyből eredő Duna szeli át, Európa minden folyói között a legnagyobb, és azt két részre osztja, az innensőre és a túlsóra (mert most úgy beszélünk, mintha az ország székvárosában, Budán lennénk). Az innenső az, ahol hajdan a két Pannónia volt, ezt a túlsó Magyarországtól a Duna, Ausztriától és Noricumtól az egykor Caeciusnak mondott hegység töve,²⁵ Szlavóniától a Dráva, Boszniától és Rácországtól a Száva folyó határolja, ugyanis a Dunához közel fekvő és Belgrádra néző helyeken a Duna mentén egészen a Száva folyó torkolatáig továbbhúzódik, és Szlavóniától magához szakasztja Valkót, Pozsegát, Szerémet, e három híres tartományt, amit mi megyének nevezünk. Ez innenső Magyarországnak a fővárosa Buda, melyet kevéssel előbb neveztünk meg, a királyság székhelye, nemesebb városa a királyok koronázásáról és temetkezéséről híres Székesfehérvár, Esztergom az érseki, Pécs a püspöki székhely, azon fölül Sopron, Győr és Szombathely Szent Mártonnak, meg Stridó²⁶ Szent Jeromosnak szülőhelye. Nincs más jelesebb folyó benne a fentebb mondott Dunán és Dráván kívül, van két nevezetes tava, a Balaton és a Fertő, az egyik körülbelül tizenhárom mérföld hosszúra nyúlik, a másik rövidebb, de a Balatonnál sokkal szélesebb. Ehhez az innenső Magyarországhoz ott, ahol a Dráván átkelsz, Szlavónia kapcsolódik, egykor Felső-Pannónia része, a Dráva és a Száva között, de a Száván is messze átnyúlva és egészen az Una folyóig²⁷ (ugyanis ennek most ez a neve) elhúzódva. Itt kezdődik Horvátország, ami után az Adriai-tenger partvidékén Dalmácia következik, amely részint velencei, részint török hódoltság alatt áll, egy egészen kis darabkája Magyarország királyának hatalmában van, a szárazföld belsejében fekvő helyeket a bosnyákok tartják meg a rácok, akik hajdanán a felső-mesusok voltak. Szlavónia fővárosa Zágráb, Hor-

vátországa most Bihács,²⁸ azelőtt Knin volt, Dalmáciáé azon a részen, ahol a magyar-nak szolgál Zengg,²⁹ Boszniáé Jajca, Rácországa, vagyis Szerbiáé Belgrád. Ilyen tehát innenső Magyarország, az, amelyik a Duna és az Adria öble között terül el. A Dunán túli Magyarországot Morvától, Sziléziától, Lengyel- és Oroszországtól a Pozsony fölött induló és hosszú hajlattal a Fekete-tenger partjára kanyarodó Kárpát-hegység választja el addig a helyig, ahol a Máramarosnak³⁰ nevezett vidék fekszik, itt más, innen Szörény felé húzódó hegyek és erdőségek határolják Erdélytől és a havaselvi Oláhországtól. E túlsó Magyarország közepén a Tisza folyik, észak folyói közül, amennyire ez mostanság tudható, halban leggazdagabb, mely a máramarosi hegyekből ered, néhány kisebb folyó mellett két hajózhatót is felvesz, a Szamost és a Marost, mindkettő Erdélyből folyik alá. E túlsó Magyarországon a következő nevezetesebb városok vannak: északra Pozsony, Nagyszombat,³¹ Trencsén³² és ugyanott a Vág folyó, mely Komáromnál a Dunába ömlik, Nyitra,³³ ugyanott Beszterce³⁴ néhány bányászvároskával, arany-, ezüst- és rézbányákkal, továbbá Vác, Budával szemben Pest, Eger, Kassa³⁵ és a Szepesség egynéhány igen nemes városkája, délre pedig Kalocsa, Bács, Szeged, a Tiszán túl Várad,³⁶ Debrecen, Asszonypataka³⁷ arany- és ezüstmányákkal, Csanád és Temes várának³⁸ híres kapitánysága, mely az országban levő kapitányságok között a harmadik helyet tartja, Szörény, ahol az egykor Traianus császár által épített híd³⁹ nyomai ma is meglátszanak, és mások, melyek bővebb előszámlálását tiltja a történetírói tömörség. Maga a Tisza az innenső partján álló Péterváradjától nem messze, Titel táján a Dunába ömlik. Azokon a hegyeken túl, melyekről azt mondtuk, hogy a Kárpátoktól Szörény felé húzódnak, Erdély terül el, hajdan Dácia része. Feje Gyulafejevárvár,⁴⁰ melyet vagy Iulius Caesarról neveznek így, vagy inkább egy bizonyos Gyula nevű hun fejedelemről, van még számos nevezetes városkája, köztük Szeben, Brassó, Kolozsvár, Beszterce⁴¹ és több más, az általunk szásznak nevezett németektől alapítva és lakva. Itt élnek a székelyek, e vad és harcias nemzet, közöttük nincs sem nemes, sem paraszt, a svájciakhoz hasonlóan valamennyien egyenlő jogokat élveznek.⁴² Ez az Erdély mindenben bővelkedik, elsősorban aranyban, ezüstben és más fémekben, azonkívül kőszóban, kitűnő lovakat nevel, borral folyik, bárha ez nem is olyan remek, mint Magyarországa és Szlavóniáé. Erdélyt a két Oláhország öleli körül, a havaselvi és Moldova, amaz a Dunára, ez a Fekete-tengerre néz, Erdéllyel együtt ez a kettő most Európának azt a darabját foglalja el, amely régen Dácia volt. Így tehát ezt az egész Dunán túli traktust, amely nemcsak túlsó Magyarországot foglalja magában, hanem Erdélyt is a két Oláhországgal, a Duna, a Kárpát-hegység a Fekete-tenger és ismét ugyanaz a Duna veszi körül minden oldalról. Ennyit Magyarország fekvéséről általában; most még azokról a helyekről kell valamivel részletesebben szólnunk, amelyeken e háború vihara végigsöpört. Buda alatt a Duna mentén leereszkedve, néhány jelentéktelen településen és falucskán kívül Paks, majd Budától tizenhat magyar mérföldre Tolna fekszik, utána Bába, Bába alatt a Duna-parton Mohács. Mohácstól jobbra a szárazföld belsejében Pécs városa, a vereség előtt – legalábbis Magyarországon – meglehetősen ismert, négy vagy valamivel több mérföldre a Dunától, háromra a Drávától, tőle a Dráva felé Siklós, a Dráván túl Valpó jeles vár áll, Mohács után a Dráva folyóig négy vagy kevéssel több mérföld esik. Azon a helyen fölül pedig, ahol a Dráva a Dunába ömlik, a túlsó parton Eszék városkája van, és

ugyanott a Dráva torkolatától legfőljebb két mérföldre valami nagy város, valószínűleg egy római kolónia⁴³ nyomai, abból az időből, amikor a rómaiak birtokolták a két Pannóniát. Eszéknél a Dráva szorossá szűkülván, hídverésre igen alkalmas, amit a mieink kihasználva, a Belgrád elvesztését követő időben hidat építettek itt, hogy a hadsereget azon vigyék keresztül. Eszék után Erdőd következik, a titeli prépostság⁴⁴ vára, ezt a helyet erdők környékezik, és a természet segítségével csekély fáradság nagyon megerősíthetné, utána Boró,⁴⁵ Valkó, Szotin⁴⁶ és ezzel átellenben van Bács – mint mondtuk, Magyarország másik érseki városa – sík vidéken, mint ahogy mező és síkság a túlsáton minden, ami a Tisza és a Duna között fekszik, ezért aztán barom- és marhatartásra elsőrendűen alkalmas. Szotin után ugyanezen a parton Újlak városka következik nevezetes várral, és itt táruul föl először Szerémnek az a boldog és termékeny tája, mely nemcsak egész észak legdicséretesebb borával bővelkedik, hanem minden mással is, ami az emberiségnek szükséges, egykor – mint a római évkönyvek írják – annyi császárnak és egy római pápának anyja és nevelője,⁴⁷ hajdan a hasonló nevű városkáról nevezetes, melynek nyomai állítólag most is megvannak. Csodás e vidék bája, csodálatos földjének gazdagsága, hihetetlenül kellemes az éghajlat, ami már csak abból is nyilvánvaló, hogy ez a táj nem esik messzebb az Adriai-öböltől három- vagy legfőljebb négy-napi járóföldnél. A Szerémségbe Újlak felől érkezőnek elsőként Bánmonostora⁴⁸ tűnik a szemébe, a szerémi püspökség széke, és mielőtt Péterváradjához érkeznél, Kamenic⁴⁹ nemes városkája, alatta a kalocsai egyháznak alávetett Péterváradja a várral, mely helyet – Belgrád elveszvéen – Belgrádként erősítettünk meg, utána jön Zalánkemen és néhány más kevésbé jelentős, az iménti belgrádi vereség alkalmával a török által feldúlt kisváros. Majd abban a sarokban, ahol a Száva a Dunába torkollik, Zimony vára, e vár és Belgrád között a Száva torkolata és a torkolat másik sarkában maga Belgrád, a török ellenséggel vívott oly sok nevezetes csatáról híres, melynek ostromától – midőn már-már elesett – Hunyadi János, Mátyás király apja, Magyarország kormányzója,⁵⁰ Kapisztráni János baráttal együtt Murádot,⁵¹ a törökök akkori császárárt nevünk fényes dicsőségére elűzte. Ezt a várat most Nándorfejérnek nevezzük, néhányan Görögfejérnek mondják, a régiek Taurinumnak hívták; ott, ahol Magyarországra tekint, meredek sziklára települt, alatta a hasonló nevű városka fekszik, melyet innen a Dunába ömlő Száva, onnan a mellette hömpölygő Duna vesz közre. Ilyen tehát Magyarországnak és azoknak a helyeknek a fekvése, ahol oly nagy vereséget szenvedtünk. És mert, ha elő akarnánk számlálni mindazokat a javakat, melyekkel Magyarország – legyen szabad igazán szólnunk – Európa összes tartománya fölött bővelkedik, külön kötetre volna szükségünk, ezért fekvését az itt következő térképen⁵² kívánjuk az olvasó szeme elé tárni, hogy könnyebben áttekinthető legyen.

A király tehát – hogy tárgyunkhoz visszatérjünk –, amikor megtudta, hogy a török csapatok már átjöttek a Száván, megijedt, hogy azok az átkelés után tüstént a Dráva partjához és az említett Eszék városkához sietnek, hogy azt még őelőtte elfoglalják, és ezért elhatározta, hogy azt a helyet őrséggel védi meg; ez a nádorispán feladata lett, aki akkor a Drávától nem messze, fivére várában⁵³ tartózkodott, és bár láb fájt, gyötörte, mégis szorgalmasan látott munkához. Ám azok, akik parancsot kaptak, hogy odamenjenek, vagy csapataikat elküldjék, a királyi utasításnak lomhábban engedelmességek,

mint illet, ezért a nádor – hiába igyekezve megtenni, amire elindult – Budára jött a királyhoz, ahol vádolván azok nemtörődömségét, akik nem akartak mellé szegődni, eztán már a király mellett maradt hadjáratának későbbi kísérijeként. Csaknem ugyan-ezen időben valaki, aki az ellenség szándékát és helyzetét jól ismerte, titkos követ útján arról tudósította a királyt, hogy a legtanácsosabb volna, ha az erdélyi vajda a havaselvivel (mert ennek a király iránti hűsége e tekintetben kipróbáltnak látszott) vagy hátulról megrohanná az ilyesmire nem számító ellenséget, vagy, miközben az egyenesen a király ellen nyomul, ők egyesült erővel betörnének az őrségtől teljesen megfosztott Thráciába,⁵⁴ így ugyanis megtörténhetnék, hogy az ellenséget két tűz közé fogják, vagy bizonyára arra kényszerítik, hogy szándékától elálljon, és sajátjának védelmére vonuljon vissza. Ez a tanács eleinte bizonyos okokból, melyeket hosszú volna előadni, gyanúnak látszott, azután, amikor megtárgyalták az esztergomi érsekkel, és ő helyeselte azt, Batthyány Orbán⁵⁵ révén, akit akkor véletlenül éppen Moldovába küldtek, megparancsolták az erdélyi vajdának, hogy az ügyet alaposabban meggondolva, tegye azt, amit az állam érdekében jobbnak ítél, és ha úgy tartaná hasznosabbnak, erőit és az erdélyiekét a havaselyi vajdával együtt fordítsa ama helyek ellen; ez a dolog nem kis részben lett oka annak, hogy a vajda időben meg nem érkezett az ütközetre. Míg ezek zajlottak, már nemcsak elérkezett, el is múlt a tolnai gyülekezőre kitűzött idő, és még senkiről sem hallatszott, hogy odajött volna; úgy látszott, valamennyien a királyt figyelik, nehogy előbb érjenek Tolnára, mintsem az ő otlétéről értesültek. Közben napról napra egyre erősödtek a hírek a török legutóbbi előnyomulásáról, amíg azután azt is hallani lehetett, hogy átkelt a Száván, és néhány útba eső váracsát feldúlva, Péterváradját ostromolja, és a várat (ugyanis a városka alig volt megerősítve) földön és vízen hevesen töreti. Akkor végre a király, jóllehet addig még senki sem érkezett oda sem Csehországból, sem egyebünnen, és nagyon kis csapattal rendelkezett, nehogy az ország e nagy veszedelmében bármit is, ami tőle telhet, elmulasztani lássék, július huszonnegyedikén kiidult Budáról azzal a szándékkal, hogy a Duna partján lassacskán Tolna felé vonul, remélve, hogy közben mások is érkeznek hozzá. Kevéssel a király Budáról való elindulása előtt elküldték Somlyai Báthori Istvánt⁵⁶ az erdélyi vajdához, hogy megparancsolja neki, az ellenség jövelele immár úgy kívánván, minden más szándékot félretéve valamennyi erdélyi csapattal siessen a királyhoz. Amikor a király Budáról elindult, Mária királyné és az esztergomi érsek embereivel együtt körülbelül háromezer lovasa és gyalogosa volt. Azon a napon, amelyen Budáról kivonultunk, Sárkány Ambrus tanyájáig érkeztünk el Budától két mérföldre, Érd a hely neve, itt váratlan betegség ragadta el a királytól azt a lovát, mely számára mind között a legbecselesebb és legkedvesebb volt, ez hihetetlen fájdalommal töltötte el, sokan rossz előjelnek tekintették. Amikor a király itt pár napot időzött, és senki sem jött hozzá, ugyanazzal a csapatocskával, mellyel odaért, továbbhaladt a szomszédos Ercsi nevű faluig; sok napot itt is haszontalanul eltöltvén, miközben a főemberek közül csak Báthori András jött hozzá nem megvetendő csapattal, a Duna mentén Pentelére ment, amely hely csakúgy, mint Eszékről mondtuk, valami régi római gyarmat maradványait őrzi,⁵⁷ itt várt minket az erdélyi vajda üzenetével Basy György.⁵⁸ Az üzenetnek ez volt a tartalma: a vajda kétségek közt hányódik, mit is kellene tennie, az elmúlt napokban hozzá ért

üzenetek nagy változatossága miatt; először néhány királyi levél jött hozzá, aztán számos követ, köztük Vingárti Horváth Gáspár is, királyi fő-étekfogómester, ezek azt parancsolták, hogy menjen a királyhoz, aztán Batthyány Orbán érkezett, aki valami olyan tanácsot hozott, hogy a havaselyi vajdával támadja hátba az ellenséget, végül Somlyai Báthori István jött, aki újra azt az első üzenetet ismételte meg, nem vonva vissza határozottan azt, amit Batthyány Orbán révén küldtek, így hát teljességgel bizonytalan, mit kellene tennie e sokféle utasítás közepette, vagy melyik parancsnak engedelmességgel; ő maga mindenre kész, amit a királyi Felség kíván, mégis azt a tervét látja messze legüdvösebbnek, mely őt a királyhoz utasítja, már az a másik, a török hátbatámadása, elkésett, és amilyen nagyon veszélyes, annyiival nehezebben kivitelezhető is, mint korábban lett volna, még, ha a leghasznosabb lenne is, mert a havaselyi, akivel együtt kellett volna cselekednie, már kénytelen volt egyetlen fiát túszként a török császár táborába küldeni. A király, miután Basy Györgytől mindezt megtudta, onnan ugyanazon a reggelen, amelyen Basy előadta ura üzenetét, Földvárra vonult (így hívjuk a Duna e partjára települt városkát), ott Györgyöt a tanácsba idézve, meghagyta, hogy éjt nappá téve iparkodjék a vajdához azzal, hogy a királynak tetszik a vajda tanácsa, és most, amikor az ellenség átlépte a birodalom határait, és ellene igyekszik, hasznosnak ítéli azt, ezért minden más ügyet és tervet hátrahagyva, a vajda az összes csapattal, mind az erdélyiekével, mind valahánnyal, amivel a király táborába jövet útközben bárhol összeakad, a királyhoz siessen, mindenkit, akit csak tud, a királyi táborba hozzon, ne csak nemeseket és vitézkedőket, hanem földműveseket is. Levél megy az erdélyieknek, megy e tartomány püspökének, Gosztonyi Jánosnak, a királyné kancellárjának, György kérésére levél megy magának a vajdának, mégpedig – mint ő mondta – urának kívánságára a szokottnál szigorúbban írva, melyben neki hűtlenség terhe alatt megparancsoltatik, hogy a királyhoz éjjel-nappal iparkodjék, azért, hogy ezt másoknak fölmutatva, azokat könnyebben magával ragadhassa. Hogy a dolog simábban és gyorsabban végbemenjen, Basy Györggyel együtt küldik Statilius Jánost,⁵⁹ az éles és fürge elméjű, nem csekély tudományú férfit, a hajdani veszprémi püspöknek és tengeri⁶⁰ bánnak, a béke és háború művészetében egyaránt kitűnő férfinak, Beriszló Péternek⁶¹ nővérétől való unokaöccsét. Ezek még el sem váltak a királytól, s íme, már itt a gyász-hír, hogy Péterváradja, melyet a mieink több napon keresztül férfiasan védelmeztek, szinte valamennyi védője elesvén, a várat övező fal, mely igen régi és ezért nem túl erős volt, a hadigépek sűrű csapásai alatt a földre omolván, az ellenség hatalmába került, ez pedig innen szárazon és vízen más közeli várakra, főként Újlak ostromára rohan. A király, fölzaklatva ettől a hírtől, annál gyorsabb sietségre biztatja azokat, akiket a vajdához küldött; azon fölül levelek mennek mindenfelé, követek indulnak György szepesi grófhhoz, akiről azt mondták, hogy Székesfehérvártól nem messze áll ötezer emberrel, Batthyány Ferenc horvát bánhoz, Kristóf grófhhoz, akiről az a hír járta, hogy Ferdinándtól elválva, már Horvátországba érkezett apjához,⁶² hogy ott fegyvert, lovat, házi katonaságot szervezve, fölkészültebben jöjjön a királyhoz. Ezenkívül Macedóniai Lászlónak megparancsolták, hogy sebesen fusson Budára a királynéhez, kérje tőle, hogy szorongassa bátyját, Ferdinándot, és az ő távollétében Ausztria előljáróit a korábban kért segédcsapatok elküldéséért, és főleg a hadigépekért, melyekben mi nem nagyon

bővelkedtünk, viszont úgy hallottuk, hogy az ellenség ezekkel alaposan fölszerelkezett, aztán, hogy a királyné sűrűsége a cseheknek is meg azokat a cseh csapatokat, melyeknek saját nevében és költségén való toborzására Megericiusnak⁶³ pénzt adott volt. Levél sürgeti Nádasdy Tamást,⁶⁴ akit Ferdinándhoz küldtek, hogy instáljon nála, elbeszélvén királyság és király veszedelmét, főleg pedig Péterváradja vesztét, nehogy a királyhoz kettős rokonsággal és közös veszedelemmel is kötött fejedelem ily nagy szükségben cserbenhagyja őt. Ugyanezt kellett cselekednie Nádasdynak a birodalom többi fejedelme előtt, akik akkor, mint fentebb mondtuk, Speyerben birodalmi gyűlést tartottak. Ezenközben Tomori Pál már Péterváradja kiostromlása előtt, amikor a legnagyobb ostobaságnak tartotta, hogy kétezer lovas – mert mindössze ennyi volt vele – az ellenség akkora tömegével szembeállítson, körülbelül ezer gyalogost és egypár lovas – ezekről mondtuk, hogy a várnak az ellenségtől való védelmében aztán elvesztek – várórségül hátrahagyva, a Duna másik partjára kelt át, és ott, amennyire lehetett, fékezte az ellenség gyorsaságát mind szárazon, mind vízen, mert volt neki a Dunán egy hajócsapata is azokból, akiket mi horvát hajósoknak, saját nyelvünkön naszádosoknak nevezünk, mégpedig nem csekély, bár az ellenséggel összehasonlíthatatlan. A király pedig meghallván Péterváradja elfoglalását, arról a helyről, melyről fentebb beszéltünk, a Duna-parton Pakshoz, majd itt két napig időzve – és ez az Úr színéváltozásának szentelt nap volt⁶⁵ –, Tolnára ment már némiképp megnövekedett sereggel annyira, hogy amikor Tolnára bevonult, mintegy négyezer vagy valamivel több lovassal rendelkezett. A Tolnára érkező királlyal azok társaságában, akik néhányan már odagyülekeztek, a nádorispán jött szembe, aki addigra a második táborhelyről, amit – mint mondtuk – Ercsiben ütöttünk fel, Tolnára küldetett előre. Míg a király Tolnán tartózkodott, mind az innenső, mind a túlsó Magyarország szinte minden részéből és tartományából, amiket megyéknek hívunk, számosan jöttek össze. Megérkezett György szepesi gróf is háromszáz vagy valamivel több nehéz- és könnyűfegyverzetű lovaggal és körülbelül ezerkét-száz gyalogossal; ott volt a ciprusi Karthágói Hannibál⁶⁶ is ezerháromszáz, pápai zsoldon fogadott gyalogossal; jöttek más pápai gyalogoscsapatok is, melyek mindösszesen négyezer, fegyverrel és katonai erővel kiválóan felszerelt gyalogost tettek ki. És e tömegből a többi gyalogost mindenben, amivel ez a fegyvernem dicsekedhet, messze megelőzte a kitűnő és elsősorban épp e célra szerződöttetett táborverő, a lengyel Gnoienski⁶⁷ vezérletével ezeröttszáz lengyel. Épp ez idő tájt érkezett meg a püspökök közül is néhány, Várdai Pál egri, Perényi Ferenc váradi, és több más püspök meg világi. Amíg Tolnán voltunk, szinte naponta szorgalmasan folyt a tanácskozás az állandóan ülésező szenátusban az ország dolgáról, a király legutóbbi előrenyomulásáról és ismételten a Dráván való átkelés feltartóztatásáról, mivel már mind a Száva, mind Péterváradja odavolt, és mert már arról beszéltek, hogy a török minden Duna menti erődítmenyt elfoglalva és Újlak várát is hatalmába kerítve, Eszékhez közeledik. Ismét kijelölik tehát, aki menjen, és az ellenség előtt elfoglalja a Dráva átkelőjét, ugyanazt a nádorispánt, akit előbb, a főurak közül többet melléje adnak, hogy kövesse őt csapatokkal, és míg ezek közül egyesek vitatják a királyi parancsot, míg hánytorgatják kiváltságaikat és a báróknak azt a szokását, hogy csak királyi zászló alatt katonáskodnak, addig ez a dolog is, tudniillik a Dráva védelme, elmaradt, bár a korábbi testi betegségétől gyötör-

tetett nádor semmi fáradságot sem sajnált. Mikor őt Mohács felé haladtában a többiek, akiket vele küldtek, követni vonakodtak, mint mondtuk, privilégiumaikkal hozakodva elő, a király az állandó tanácsülésen, ahol erről folyt a szó, hirtelen haragra gerjedvén, „Látom én – úgymond –, hogy ki-ki saját mentségét és üdvét az én fejemre hárítja a magáéről (mert úgy idézzük a király szavait, ahogy elhangzottak). Személyemet és fejemet azért hoztam e veszedelembé, hogy ez országért és a ti javatokért a sors minden fenyegetésének kitegyem. Nehogy tehát legyen valaki, aki saját tunyaságára bennem legcsekélyebb mentséget is talál, és hogy ne lehessen nekem bármit is felróni, holnap a nagy Isten segítségével személyesen megyek veletek oda, ahová mások nélkülüm menni vonakodnak.” Sokak tetszésére, de minden jelenlevő bámulatára így szólván, megparancsolta, hogy másnap indulót fűjjanak, miközben egyesek, akik jól tudták, micsonda veszedelem következhet ebből, hiába rosszállták az efféle indulást. Másnap tehát Tolnárról elindulva, a Szűzanya mennybemenetele napjának előestéjén⁶⁸ Szekszárdra, innen kétszeri táborveréssel Bátára jutottunk. Az ellenség óráról órára közeledvén, már előbb kiküldettek azok, akik a falvak és tanyák közt ide-oda szerteszóródott sereget egybegyűjtsék és Bátára irányítsák, kiküldetett Palinai György, a jogtudományáról és életmódjának feddhetetlenségéről híres bosnyák püspök, hogy Tomori Pált utasítsa az odajövetelre. Mikor így valamennyien összejöttek Bátán, és az idő sürgetni látszott azt, aminek elmaradása már eddig is súlyos nehézségeket és alkalmatlanságot okozott, hogy tudniillik valakit vezérként állítsanak a sereg élére, a király, mikor mindenkinek a lelkét és szándékait először egyenként, titokban kikémlelvén úgy látta, hogy a legnagyobb rész akarata a szerzetes felé hajlik, György szepesi gróffal, a vajda fivérével együtt őt hirdette ki az egész hadsereg vezérének, nem úgy azonban, hogy ezt a döntést, elsősorban a szerzetes kinevezését, mindenki helyeselte volna, sőt néhányan eléggé nehezményezték ezt, bár később mégis úgy láttuk, hogy a vezérek utasításait ezek követték a legengedelmesebben. Tomori azonban, amikor észrevette, hogy a király akarata felé irányul, és egyedül neki kellene elvállalnia a sereg vezetésének gondját, sokáig és erősen tiltakozott, hol szerzetesi fogadalmát, hol tapasztalatlanságát és erőinek ily nagy teher viselésére való elégtelenségét hajtogatva, mondogatta, hogy van a királyi Felségnek sok híres, nemzeti, világi rendű embere, akihez e tisztség sokkal jobban illenék, megnevezte a jelenlevő nádorispánt meg a távollevő vajdát – mindkettő jeles hadakban forgott, és vezérlésben Magyarország minden fiánál tapasztaltabb –, rajtuk kívül György grófot és Perényi Pétert, kik, ha ifjak is, mégsem nélkülözik a tehetséget és a hadviselésre az övénél sokkal alkalmasabb kíséretet, ő maga semmiképp sem felel meg ekkora feladatnak, hiszen olyan háborút, amilyen most Őfelsége előtt áll, még csak látni sem látott soha, s el nem vállalja ezt a terhet semmiképpen, még ha a király fejét véteti is. Ilyeneket és efféléket mondogatott nyíltan is meg a titkos királyi megbeszéléseken is, hiába, a király csak őt hirdette ki hadvezérként. Mellé adta, mint mondtuk, György grófot, a vajda fivérét, aki maga is soká kapálózott e hivatal ellen, végül azzal a föltétellel egyezett bele, hogy társa senki más, csak Pál fráter legyen (így nevezte őt), és hogy, amint testvére megérkezik, szabad legyen neki ezt a tisztelet tüstént letenni. Erre azért is könnyen kapott engedélyt, mert már sokkal korábban határozatba ment, hogy Tomori Pállal és Kristóf gróffal együtt a vajda legyen e hadjárat vezére, mivel Zólyomi

Miklós gróf rossz egészségi állapotával kimentette magát. Ezek tehát így megtörténvén, a vezérek a Mohács városkához közeli táborhely elfoglalására indultak. Ez a városka a pécsi püspökségé volt, Bába és a Dráva folyó torkolata között a Duna partján. A Duna valamivel Bába fölött két ágra szakad, a nagyobbik a túlsó, sík Magyarországot öntözi, a kisebb Bába és Mohács mellett folyik, Mohács alatt a kettő egyesülvén, ott egy szigetet alkot. Mohács faluja vagy városkája eléggé ismert, mindenünnen hatalmas síkság veszi körül, amit sem domb, sem erdő nem szakít meg. Napnyugat felé Pécs, mint mondtuk, e vereség előtt eléggé jeles városa fekszik, északról a fent nevezett Bába, keletről a Duna kisebb ága, délről több mint négy mérföldnyi távolságban a Dráva folyó, melytől Mohácsig részint szőlődombok, részint bizonyos mocsaras helyek húzódnak. És éppen ezen a szakaszon volt nem messze Mohácstól egy víz, vagy inkább mocsár, amit ezért pocsoljának is, folyónak is nevezhetünk, a lakosság Krassónak⁶⁹ hívja, amelyen túl Tomori öt-hatezer lovasa táborozott részben azok közül, akik kezdetől vele tartottak, részben akik később Perényi Péterrel és másokkal érkeztek hozzá, ezeket a király parancsa szerint a Duna túlsó partjáról az innensőre vezette át, hogy a királyi sereggel egyesüljenek. Miután tehát vezértársával együtt elfoglalta a táborhelyet Mohács közelében, és Gnoienski előírása szerint gondosan fölállította a tábort is, kijelölvén mindenkinnek a maga állását, Perényi Péterrel visszatért övéihez, akik azon a vízen túl álltak táborban, hogy azokat is, ha rá tudja beszélni őket, a királyi táborba vigye magával. Amikor ide megérkezett, és amikor az egybehívott katonák meg csapatkapitányok előtt kihirdette a király és egyben saját elhatározását a tábor visszavonásáról, a katonák mindahányan nyomban méltatlankodva zúgolódni kezdtek, hogy eltávolítják őket az ellenségtől, akit megtámadni kellene, akivel, ha férfiak volnának, bátran összezsapnának, hogy a nyugalomhoz és tespedéshez szokott vezetők, akik a királynak ilyet sugalmaztak, nem a csatán, hanem a futáson gondolkoznak, jöjjön csak ide a király, és velük együtt ragadjon fegyvert az ellenségre, kezükben már a győzelem, tudják ők jól, hogy az ellenségnek rengeteg embere és hadiszerszáma van, serege mégis harcképtelen és ártalmatlan, tán ha minden tizediknek, huszadiknak van valami fegyvere, amivel ártani képes, azt is nagyon jól tudják – úgymond –, hogy ama egész egykori erős és győzhetetlen török sereg először Belgrád alatt, aztán Rodosz ostrománál elhullott, tegye csak a bátor vezér társával együtt, ami a bátor vezér dolga, minden szerencsésen üt ki, ragadja ki a királyt és az összes vitéz katonát a papoknak és harctól rettegő társaiknak abból a tunya gyülekezetéből, mely a testben, lélekben egyébként jóra való királyt is gyáva viselkedésével és tanácsaival megrontja, elasszonyosítja, és a legderekből ifjából magához hasonlóvá akarja tenni. Míg ebben a táborban ezek történtek, Mohácsnál már mindenki elfoglalta kijelölt táborhelyét, és sátrak alatt tanyázott. A király mindaddig kevesedmagával a Bába és Mohács közt fekvő Macedónújfaluban tartózkodott nem kis veszélynek kitéve, ha az onnan nem messze levő ellenség tudomást szerezhetett volna a királyi kíséret csekélységéről, ám a sors a király végzetét arra az időre tartotta fenn, amikor nagyobb dicsőséggel esik el a hazáért. Azonközben éjnek éjszakáján sebesen vágat a táborból az álomba merült királyhoz Podmaniczky Mihály,⁷⁰ akit a főemberek küldtek, és biztos hírként jelenti, hogy a törökök császára a csapatok zömével már átkelt a Dráván, a többi nagy gyorsasággal szállítják, a csatát most már semmi-

képp sem lehet tovább halogatni, kéri az előkelők a királyi Felséget, hogy minden késedelmeskedést odahagyva, a táborba jöjjön hozzájuk az ellenséggel való ütközetről tanácskozandó. A király megértvén, amit Podmaniczky elmondott, összehívta azt a néhány tanácsost, aki mellette volt, töprengett, mi volna a teendő ebben az aggasztó és súlyos helyzetben. Eszébe jutott a királynak az erdélyi vajda és Kristóf gróf tanácsa, mindketten a tőlük nemrég visszatért követek útján kárhoztatták azok elgondolását, akik a királyt időnek előtte az ellenséghez oly közeli helyre vezették: a királynak vagy Budán kellett volna várakoznia, vagy valami más, az ellenségtől távolabb eső helyén tartózkodnia addig, míg az ország minden ereje és a segédc csapatok összejönnek, óva intették volna a királyt, hogy legalább az ő megérkezésük előtt össze ne csapjon az ellenséggel; Statilius Jánossal azt is megüzente a vajda, hogy Erdélyből mind számra, mind katonai erőre nézve olyan kitűnő csapatok jönnek vele, hogy azokba a király a győzelemnek akár legbiztosabb reményét is vetheti. És hát azért arra is emlékezett a király, és azt is szeme előtt tartotta, amit a tanács üzent, és ha annak nem engedelmeskedik, ha valami baj történik, különösképp most, hogy az ellenség ennyire közel van, a katonák pedig égnék a harci vágytól, látta, hogy a szerencsétlenség vagy az elszalasztott alkalom minden felelőssége egyes-egyedül őrá száll. Ilyen gondokkal gyötrődve elhatározta, hogy kipuhatolja a főemberek szándékát, hátha valami módon rábíráhatók volnának arra, hogy legalább a vajda és Kristóf gróf érkezését kívárvák, és a tábor, ha az ellenség erősebben zaklatna, biztosabb helyre vonják. Az éjszakának majd ugyanazon órájában, melyben Podmaniczky megjött, a táborba indul tehát a kancellár, aki a király mellett volt, hogy a csata elhalasztására rábeszélje az előkelőket, elsősorban a hadvezéreket, az esztergomi érseket és a nádorispánt, mert jól tudta, hogy a főemberek, hasonlóképpen a köznép tömege ezek befolyása alatt áll. Meghagyták a kancellárnak, hogy mondjon el mindent rendben, amit a vajda és Kristóf üzent a királynak, idézze szemük elé, milyen nyilvánvaló vég fenyegeti az országot, ha a király annyi sok előkelővel, egész Magyarország nemességének és vitézségének színe-virágával ilyen biztos veszélynek teszi ki magát. Mert ha megtörténik az, ami, az ellenség tömegét és felszereltségét az övéik kis számával egybevetve, igencsak féltő, hogy a király elesik, mi marad aztán, ami képes lenne az ellenséget késleltetni vagy föltartóztatni abban, hogy egész Magyarországot könnyűszerrel a hatalmába hajtsa? Azonfelül elmondta, hogy minden bizonynyal sokkal hasznosabb volna a sereget valami biztosabb helyre elvezetni, akár hátra is egy kissé, ha ezt az ellenség szükségessé teszi, mindaddig, míg a többiek megérkeznek, míg megjöhet a vajda az erdélyiekkel, a bán a szlávokkal, Kristóf Horvátországból, a csehek a morvákkel és a sziléziaiakkel, és ami más segítség csak jövőendő; kisebb veszedelmet szenved el Magyarország, ha az ellenség Moháctól Pozsonyig az egészet beszárgulja, és tűzzel-vassal pusztítja, mintha az a sereg, melyben ott a király és a főemberek, nemesek, katonák akkora tömege, egyetlen ütközetben elpusztul, ezek ugyanis elesvén, mibe vetheti aztán reményét az ország? Viszont ha a király és ez a sok főember, ez a katonaság megőrzi épségét, könnyebben megy majd minden, különösen azzal a királlyal, aki rokoni kapcsolatai és összeköttetései révén szerte az egész keresztény világban szeretetnek örvend. Amikor a kancellár ugyanezen az éjszakán a főembereknek, először egyenként a legfőbbeknek, azután az egész tanácsnak ezeket a parancs szerint

előadta, annyit ért el, mintha a király semmit sem üzent volna nekik, mert egyrészt a győzelem hiú reménye miatt lelküket teljesen betöltötte a csata utáni vágy, másrészt félték elhalasztásától, hiszen tudták, hogy a katonák égnek a harci tűztől. A király ezért kora hajnalban a táborba jön, és mert a hajók, melyek a sátrakat és a számára szükséges egyéb tábori holmit szállították, még nem érkeztek meg Budáról, a püspök házában száll meg a városka szélén, hogy ott is megpróbálja, amit kevéssel előbb a kancellár közvetítésével hiába próbált. A király elé idéztetik tehát minden rend és nemzet valamennyi képviselője, ehhez a tanácskozáshoz csatlakoznak sokan a vitézi rendből is, a csehek és morvák közül is azok, akik a többieket megelőzték. Élénk vita folyik a tanács-
csal és a katonai renddel, mi legyen a teendő, hiszen még senki sincs itt azok közül, akiket Erdélyből, Szlavóniából, Horvát- és Csehországból, Germániából várnak, és akik közül a legtöbbnek közeli érkezésére biztos a remény, az ellenség viszont a közelben van, nem több, mint legföljebb két mérföldnyire a királyi tábortól, a csatát aligha engedi bármiképp is elodázní; mit javasolnak, mit cselekedjék a király, áthelyezzék-e máshová a tábor, hogy az ütközetet elhalasszák addig, míg megjönnek, akiket várnak, vagy kísértsék meg az ellenséggel a hadiszerencsét. E tanácskozásokon Tomori Pál is jelen volt, akit a másik táborból az elmúlt éjjel épp ez okból hívtak ide, és amikor úgy látszott, hogy nem idegenkedik az ellenséggel leendő összecsapástól, a király, csodálkozva azon, miféle reménység tölti el lelkét, meg aztán el is akarván tántorítani szándékától, az egész tanács színe előtt megkérdezte először a mieink, aztán az ellenség számáról, mert tudta, hogy a hozzá folytonosan érkező számos kém és szökevény révén mindenkinél pontosabban ismeri ezt. Az elsőre azt válaszolta, hogy mind a királyi táborban, mind az övében (mert, mint fönt mondtuk, ezek külön voltak) véleménye szerint nincs több húszezer fegyveresnél, míg az ellenség táborában, mondta, biztosan tud vagy háromszázezer emberről; mikor azonban ez és a mieinknek az ellenséghez mért ekkora egyenlőtlensége mindenkit alaposan megrémített, gyorsan hozzátette, hogy azért az ellenség nem annyira félelmetes, mert ez a tömeg zömében fegyvertelen és gyáva. A királynak, aki ismét követelve tudakolta, mennyire becsüli az ellenség harcra alkalmasabb és válogatottabb részét, hatvanezret válaszolt. Ez a szám is messze fölülmúltni látszott a mi seregünket, annál is inkább, mert azt mondta, hogy több mint háromszáz nagy ágyújuk is van. Amikor aztán minderről hevesen és sokáig folyt a vita, és amikor már mind a szerzetes akarata, mind a többiek csaknem mindnyájának gondolata (leszámítva azt a keveset, aki, nem tudom, milyen alaptalan félelemtől vezettetve, nem merte nyíltan kifejteni, amire gondolt) már egyébként is az ütközet elhatározására hajlott; e tanácskozás kellős közepén hirtelen megjelentek a másik tábor küldöttei, akik, mihelyt beléptek a tanácsba, kijelentették, hogy ők a másik táborban levők nevében üzenetet hoznak a királynak is, a tanácsnak is. Így először magával a királlyal beszéltek titkos tárgyaláson, aztán onnan a királlyal kilépve, övéik nevében szigorúan intették a tanácsot, nehogy eltántorítsa a királyt az ellenséggel való ütközet-
től, jól ismerik az ellenség erejét, bár ez számra tekintélyes, kézben van már a győzelem, csak akarjanak élni a szerencsével, amit az Isten kínál nekik, jöjjenek tehát a királlyal együtt, és táborukat Isten segítségével egyesítsék az övékkel, mely közelebb fekszik az ellenséghez, és ezért támadásra alkalmasabb, ha pedig valaki a királyt másra akarná

rábeszélni, az halál fia, mert ők elhatározták, hogy ha mi saját táborunkat az övékéhez mielőbb oda nem költöztetjük, az ellenségről ránk fordulnak. A háborúról folyó tanácskozások közepette mindezt a király és a tanács előtt előadván, e szörnyű kijelentéssel azokat is elrettentik, akik józanabb megfontolásokat követtek, és elhatároztatik a csata anélkül, hogy akár a vajda, akár Kristóf, akár a csehek időben leendő megérkezésére remény maradna. Egyedül Horvátország bánja, Batthyány Ferenc, aki a szlavóniai csapatokkal már Pécs közelében volt, nyújtott reményt arra, hogy két-három napon belül megjelenik, ami aztán így is történt. Akadtak, akik a tanácsülés befejeztével is határozottan elítélték az ütközet ilyen hebehurgia elhatározását. Többek között Perényi Ferenc váradi püspök, elmés ifjú, aki oly tiszta gyöngybetűkkel írt, hogy a mieink közül legföljebb Zalaházy Tamás veszprémi püspököt merném ebben elébe helyezni, főleg akkor, ha legalább annyit áldozott volna szelleme művelésére, mint a lustálkodásra és azokra a dolgokra, melyekben a nemesifjak mind a maguk, mind a haza kárára többnyire forgolódni szoktak; ő tehát, mintha előre tudta volna, ami nem sokkal utóbb bekövetkezett, valamennyi jelenlevő meghökkenésére azt mondta a királynak, hogy a napot, melyen a csata lezajlik, ha már egyszer így tetszett, a Krisztus vallásáért Tomori Pál fráter vezetésével elesett húszezer magyar vértanúnak kell majd szentelni (ugyanis ezt a számot még nem lépte túl a sereg), és ezek úgynevezett kanonizációja érdekében a kancellárt kellene a Városba küldeni, már ha túléli ezt a háborút, hiszen Rómában viselt követségei óta a pápa és a főpapság igen jól ismeri őt. Ó, bárcsak hamis látnok lett volna ebben! De lesznek bizonynal, akik ostorozzák a mieink merészségét, hogy annyira óhajtották ezt a csatát, és akik ezt ostobaságnak vagy óvatlanságnak ítélik, hiszen ilyenek – mint látom – most sem hiányoznak. Elfelejtik ám ezek, hogy számos olyan tényező játszott közre, ami a legbölcsebb és leghatalmasabb vezéreket is könnyen ugyanabba a helyzetbe sodorhatta volna, mégpedig mindenekelőtt a katonák csodálatos és hihetetlen és szinte már fatális lelkesedése és csaknem valamennyiük lelkében a győzelem biztos és megingathatatlan hite, ráadásul Tomori Pálnak is bizonyos titkos tanácskozásai az ellenséges hadsereg nagy részével, tudniillik azokkal, akik vagy maguk voltak keresztények, vagy keresztény szülőktől származtak, részben németek, részben olaszok, akik az ellenség hadigépeinek gondját viselték;⁷¹ és aztán hozzájárult az is, hogy nem látszott elég biztos mód az igen közeli ellenségtől való visszavonulásra, főleg egy olyan ellenségtől, mely lovainak gyorsasága folytán mire sem alkalmasabb és hajlandóbb, mint a menekülők üldözésére.

A csata tehát így módon elhatároztatván, megindultak az előkészületek. Mindenekelőtt Tomori saját táborába ment, melyről mondtuk, hogy a közelben állt, és ott nagy nehezen elérte embereinél, hogy egy kissé hátrahúzódjának, és hagyják magukat egyesíteni a királyi sereggel. Így másnap körülbelül fél mérföldnyire Mohács alatt táborunk találkozott az övékkel, úgy azonban, hogy mi velük nem keveredtünk, hanem a két tábor között kis távolság maradt. Ugyanebben az időben hajók érkeztek Budáról, nagyobb és kisebb ágyúkkal, löporral és mindenféle más, a hadakozáshoz szükséges dolgokkal telve, elhozva a bécsiek által küldött kilenc gépet⁷² is. Megjött Thurzó Elek körülbelül kétszáz gyalogja néhány ágyúval, mert ő maga a veszprémi püspökkel Budán maradt a királyné körül, ők ketten rendeltettek védelmére és szolgálatára, és lettek az-

tán társai menekülésében is; ők mind a mai napig megmaradtak a királyné szolgálatában. A csatát megelőző vasárnapon Horvátország bánja is megjelent szépen fölszerelt csapattal, volt vagy háromezer lovas és valamivel kevesebb gyalogos, vele érkezett Tahy János, Bánffy János és még néhányan Szlavónország előkelői közül. Másnap reggel, amikor a király a hadsorokat rendezte (mert e napon is azt hittük, hogy az ellenség csatába száll), megjött Erdődy Simon zágrábi püspök, és testvére, Erdődy Péter több mint hetven, lóval, fegyverrel jól ellátott lovas emberrel. Szinte ugyanazon pillanatban ért oda Aczél István mintegy háromszáz lovassal, akit néhány ezer arannyal együtt Bornemissza János küldött a király segítségére, utolsó ajándék a nevelőapától fiának. Alkonyattájt jött Szerecsén János⁷³ kétezernél több gyalogot vezetve azok közül, akik a Dráva mentén laknak, és kitűnő íjászoknak számítanak, ezeket részben a saját, részben a pécsi káptalan birtokán toborozta, mások is jöttek, sokan eme három nap alatt, első sorban azok, akik a közelben tartózkodtak, köztük Móré Fülöp is, a pécsi püspök, és fivére, Móré László. Mikor ezek valamennyien egybegyűltek, volt vagy huszonnégy-huszonötezer ember, ugyanis a hajóscsapatnak, mely maga is ugyanott volt, semmi hasznát sem vettük e háborúban, lévén alig két mérföldnyire a császár a maga roppant népes és hatalmas, háromszázezer embert számláló seregével. Az a három nap, mely az ütközetet megelőzte, részben előcsatározásokkal telt – ezek szakadatlanul folytak, mindig nagyobb kárt okozva az ellenségnek, mint a mieinknek –; részben tanakodással, miképpen és hol legyen az összecsapás az ellenséggel, milyen legyen a hadrend, hol helyezkedjék el benne a király, hol a lovasság, hol a gyalogság, hová kell állítani a bombavetőket,⁷⁴ melyekből körülbelül nyolcvan darabunk volt, az ellenséggel távolról sem fölerő. Már ez idő előtt is heves vita folyt a király személyéről, akadtak, akik azt javallották, hogy néhány ezer válogatott emberrel a csatától távol kell állnia, úgy látszott azonban, hogy a sereg ezt semmiképp sem fogja eltűrni, mert azt akarta, hogy a király szokás szerint jelen legyen az ütközetben; az az ötlet is felmerült, hogy a király helyében más öltözzék királyi fegyverzetbe, de ez sem látszott keresztülvihetőnek a sereg heves méltatlankodása és riadalma nélkül. Végül is az a döntés született – mert úgy látszott, hogy eléggé kétes kimenetelű csata következik –, hogy legyenek, akik a király őrizetének gondját viselik, és ha valami baj történne, és úgy látnák, hogy mind a királyt, mind a sereget olyan veszély fenyegeti, aminek jóvátételére már nincs remény, a had közepéből kiragadva, magukkal vigyék. Három jeles és a királyhoz feltétlenül hű férfiú kapta ezt a feladatot, Ráskay Gáspár, Török Bálint és Kállay János, erre a célra gyors lovakat is rendeltek alájuk, melyeknek a király, ha a szükség úgy hozza, menekülésében hasznát veheti. De hogy a had felállításának mikéntjére visszatérjünk, voltak többen, köztük Gnoienski, akik legtanácsosabbnak azt vélték, ha a szekerekkel, melyeknek a király nagy bőségében volt, minden oldalról körülveszik a tábornok, hogy a csata szinte falak és erődítmények között folyjék, azt mondták ugyanis, így megnehezítjük, ami igen-igen félő, hogy az ellenség bekerítsen. Helyeselte ezt a hadállást Radics Bosics és Bakics Pál is, mely utóbbi azt mondta magáról, hogy három nyílt ütközetben vett részt, amit Szulejmán az ellenséggel vívott. Ez a terv tehát elfogadott, a feladatot másokkal együtt Gnoienski kapta, később azonban, mint kellett volna, és csak azon az estén, melynek másnapján az ütközet megtörtént, így hát ez is, mint annyi más, elma-

radt. A sorokat a csata napján – ez augusztus hó huszonkilencedik, Keresztelő Szent János feje vételének szentelt napja volt – a fent nevezettek tanácsára úgy kellett elrendezni, hogy amennyire csak lehet, szélesen elnyúljanak, amiben az volt a fő szempont, hogy az ellenség ne zárjon körül bennünket. Aztán két oszlopra oszlott az egész hadsereg. Az elsőben a hadvezérek voltak, nem kijelölt helyen, hanem mindig ott, ahol szükség lesz rájuk, ennek jobbszárnyát a horvát bán vezényelte Tahy Jánossal, a bal-szárnyat, amit Erdély vajdájának jelöltek ki, ha jelen lehetett volna, Perényi Péter; ebben az első oszlopban álltak többen az előkelők közül, köztük Pálóczy Antal, Homonnay Ferenc,⁷⁵ Perényi Gábor, Széchy Tamás, Báthori András, Czibak Imre és sokan mások; közvetlenül az első sorok mögött helyezkedtek el az ágyúk. A második oszlop, vagyis az, amit helytállónak nevezünk, melyben a király volt, inkább lovasokból állt, egy-két gyalogos az oldalakon foglalt helyet. Az első és második oszlop között nem volt nagyobb távolság egy kődobásnyinál. A második oszlopban a király sora előtt hármas sor húzódott nagyjából királyi kamarásokból és bárókból összeállítva, ezek parancsnoka Tárczay Miklós⁷⁶ volt, serény és a király iránt páratlan hűségű férfi, ugyanott volt a két királyi udvarmester, Korlátkői Péter és a lengyel Trepka András, a cseh Szyk István⁷⁷ is más csehekkel meg morvákkal, és ezek a király előtt, hozzá legközelebb álltak. E három sort a királyi sor követte, s ennek közepén maga a király, bizony

*Szelleme, külseje, virtusa istenséget idéző,
Népe reménye, a trónus dísze, ha sorsa akarja.*

A király jobbán állt az esztergomi és a zágrábi főpap, mert az egrit még Bátorról visszaküldték Budára, a zágrábi és a váradi mögött a pécsi, a szerémi, mert a preláthusok közül kettő, a győri és a váci baloldalt helyezkedett el, a kancellár mögött a nyitrai, a boszniai püspök, a fehérvári prépost,⁷⁸ mögötte pedig a királyi titkárok és kamarások; bal oldalon a király mellett üres hely maradt a nádorispán számára, aki ugyan fájós lábával alig tudta megülni a lovat, mégis hol az első, hol a második oszlopban tüsténkedett szorgalmasan. Bal felől tehát, minthogy a nádor nem volt a helyén, a király mellett néhány báró tartózkodott, és az a két főpap, akiről szoltunk, a királyhoz hátulról csatlakozott Czettritz, Mayláth⁷⁹ és Horváth⁸⁰ királyi lovászmester. Az előkelők mögött hasonlóképpen álltak azok, akiket leghívebb és legderekabb testőrül ki-ki választott magának, ezekhez csatlakozott a király és a főemberek után a páncélos lovasok gyönyörű hadteste ezer vagy valamivel több páncélossal, mert a többi e fegyvernemhez tartozó lovas az első oszlopban szóródott szét. E hadtest közepén állt a király zászlaja, melyet Drágffy János országbíró – ez a király után a harmadik világi méltóság – tartott. Ezt a helytállónak nevezett oszlopot mindenfelől könnyűfegyverzetű lovasok vették körül és a széleken gyalogosok is, mint fentebb mondtuk. Jobb szélen a főpapok és titkárok mögött volt az a három, akiről elbeszéltek, hogy a király személyének védelmét kapta feladatul. A hely, ahol a had fősorakozott, Moháctól egy, az ott folyó Dunától fél mérföldre volt. Ezen a helyen – mint imént írtuk – nagy és széles mezőség húzódott, melyet erdő, cserjés, víz, domb sehol sem szakított meg, mindössze balra, az említett hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal benőve, ahol később sokan oda-

vesztek. Velünk szemben színházi nézőtér formájára hosszan elnyúló domb húzódott, melyen túl a törökök császára ütötte fel táborát, a dombról kis falucska ereszkedett alá egy templommal, ennek Földvár⁸¹ a neve, ott helyezkedtek el az ellenséges lövegek. Később, a csata vége felé, saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely hemzseg az ellenségtől, főként az úgynevezett janicsároktól, akik, ami csak volt a falu házikóin túl, hosszú sorban mindent elfoglaltak, később ismeretessé vált, hogy a császár köztük volt. Az ágyúk úgy helyezkedtek itt el, mint valami völgyben, ezért a mieinknek sokkal kevesebbet árthattak, mintha a síkon lettek volna, és inkább félelmet, mint kárt okoztak. A hadrend azon a helyen és napon, amit mondtunk, azon a módon, ahogy mondtuk, kevéssel napkelte után elrendezkedvén (ez a nap pedig derült és ugyancsak csendes volt), a nádor elővezette a királyt arról a helyről, melyről említettük, hogy számára kijelöltetett, és – mint három nappal korábban is tette – végigvezette a hadsereg előtt, ezzel mindenki meggyőződhetett jelenlétéről, amiben egyesek kételkedtek, majd kijelentette, hogy a hazáért, Krisztus Isten szent vallásáért, hitveseikért és gyermekeikért a végsőkre, a halálra is el van szánva. Viselkedjenek hát maguk is bátor férfiként, emlékezzenek arra, hogy magyarok, hogy mind maguk, mind hajdani őseik, ezek a nevezetes hősök, a keresztény közösség legbátrabb védelmezői, sok alkalommal mily fényes dicsőséget arattak ugyanazon ellenség fölött, mellyel most fognak megküzdeni; az ellenség sokaságától nem kell megrettenni, mert nem a sokaságban, hanem a katonai erőben áll a győzelem. Maga Isten is alászáll a magasból azok mellé, akik az ő szent vallásáért harcolnak, az ő kezükbe van letéve – úgymond – nemcsak a hazának, melynek elfoglalására jött az ellenség, hanem az egész keresztény társadalomnak is az üdve. Miután a nádor és hasonlóképpen a király is valamennyi sor előtt ellovagolva ilyeneket és efféléket mondott, a király ismét elfoglalta helyét és sorát.

Aztán a nap nagyobb részét az ellenségre való várakozásban töltöttük; ez most nem küldött ki annyi előőrsöt, ami a mieinkkel könnyű csetepatékat és előcsatározásokat szokott vívni, hanem mindaddig meghúzódott ama dombok mögött, kétségben hagyva afelől, vajon a mieinket akarja-e azokba a szűk járatokba becsalni, vagy az ütközetet másnapra halasztva, ezen az éjszakán váratlanul ránk ront a táborban, és elsőpör, ami a katonák és ágyúk bősége következtében nem esett nehezére, vagy pedig hogy a csatára való hosszú várakozással elcsigázzon minket. Hogy mit is akart hát ezzel az ellenség, arról bizony nincs tudomásom. Mindenesetre csaknem egész nap feszültségben hagyott bennünket. Így szorongva és várakozva, mikor a nap már nyugatra hajlott, a völgyben, mely tőlünk jobbra húzódott a dombok alatt, föltűnt egy ellenséges hadoszlop, csendben vonulva, csak a lándzsahegyek árulták el. A szerzetes ezért, úgy vélekedve, hogy ezek vagy táborunkat megtámadni, vagy minket bekeríteni jönnek, ami igaz is volt, az első sorból a királyhoz vágatva, megparancsolta Ráskay Gáspárnak és a másik kettőnek,⁸² aki – mint mondtuk – a király testőréül rendeltetett, hogy menjen kipuhatolni, ugyan mit tervelnek azok, és, ha lehetséges, kényszerítse őket visszatérésre. Ő, nem feledkezvén meg arról, milyen parancsot kapott korábban a király őrizetével kapcsolatban, ezt a megbízatást, amilyen tisztelettel csak lehetett, elhárította, végül azonban, mikor látta, hogy a szerzetes követelőzik, a király pedig nem tiltakozik ennek utasítása ellen, nehogy – mert nem nagy okkal tette ezt – restségének

vagy gyávaságának tulajdonítsák, megsarkantyúzta a lovát, és társaival meg az alája rendelt egész lovascsapattal odavágtatott, ahová küldték, azzal a reménnyel, ami akkor még egyáltalán nem látszott kétségesnek, hogy könnyen visszaérhet arra az időre, melyben a királynak szüksége lehet az ő segítségére. Amikor ezek az említett helyre elindultak, még mindig kérdéses volt, vajon ad-e ma alkalmat az ellenség csatára, és majdnem délután három óra volt. Akadtak a főemberek között, akik a hosszadalmas várakozásba beleunva, úgy vélekedtek, hogy visszavonulót kellene fúvatni és hazatérni a táborba. Amikor ezt a szerzetes megtudta, társával tüstént a királyhoz rohant, figyelmeztette, hogy a csatát semmiképp sem szabad elhalasztani, hogy kevésbé veszedelmes most az ellenséges csapatok egy részével megvívni, mint holnap az egész sereggel, hogy a győzelem nem kétséges. Erre a szóra a király rögtön megfúvatja a jelet, és a trombiták harsogásával, dobok pergésével együtt felmorajlik a szokás szerint az üdvözítő Jézus nevét idéző mieink kiáltása vagy inkább éneke, és ugyanabban a pillanatban megláttuk az ellenséges csapatok roppant tömegét, amint a velünk szemben magasló dombról lassan leereszkedik, és a törökök császára is ott volt. Akkor aztán a király fejére föltették a sisakot, és ebben a percben arcát sápadtság öntötte el, mintha megsejtette volna a közelgő tragédiát. Megadatván a csatajel, bátran az ellenségre rontottak azok, akik az első sorokban álltak, valamennyi ágyúnkat is kilőtték, ámde csekély kárára az ellenségnek. A csata sokkal hevesebben folyt, mint a mieink számából következett volna; többen estek el az ellenség, mint a mieink közül, míg végül ezek rettentő erővel küzdvén, az ellenség hátrálni kezdett, vagy a mieink rohamától elnyomva, vagy azért, hogy minket az ágyúk elé csaljon. És már röpül is a királyhoz Báthori András, hogy az ellenség hátat fordít, a győzelem a miénk, az előnyomuláson a sor, és hogy támogassuk a mieinket, akik a megfuttatott ellenséget üldözik. Rohanunk tehát árkon-bokron, de amikor arra a helyre értünk, ahol kevéssel előbb a harc folyt, hát ott a mezőn szanaszét heverni láthattad a mieink közül soknak, az ellenségből még többnek a holttestét és egyeseket félholtan és már alig pihegve. Közben, míg a mieink szembeszegültek az ellenséggel, és bátran fölvtették a harcot, a király hadoszlopa pedig ugyanakkor előrevágtatott, már amennyire páncélos vitézek vágtatni képesek, a jobbszárny inogni kezdett, és erről a szárnyról többen futásnak eredtek, megijedve – azt hiszem – az ágyúktól, amelyekkel az ellenség akkor kezdett először löni, és ez a futás, valamint az ágyúgolyók sűrű becsapódása – ezek immár a mi fejünk körül is röpködtek, akik a király mellett álltunk – nem kis félelemmel töltött el mindenkit. És ebben a percben a király nem látszott a mi sorunkban, vagy azért, mert előrement azokba a sorokba, amelyek, mint mondtuk, előtte voltak (mert annak előtte úgy határozott, hogy a király ne álljon ugyanazon a helyen), vagy mert elragadták a hadból azok, akikről mondtuk, hogy a háta mögött helyezkedtek el, hiszen mindkettő megtörténhetett. Akadnak, akik azt mondják, hogy saját oszlopának első soraiig előretörve, egészen a legelsőig nyomult, és ott hőiesen küzdött az ellenséggel, amit én sem megerősíteni, sem kereken cáfolni nem merészkedem. Azt az egyet biztosan tudom, hogy sorunkból és helyéről hiányzott akkor, amikor az ellenséges ágyúk dörögni kezdtek, és amikor a jobbszárnyon megkezdődött a futás. Másodjára észrevettük, hogy ugyanaból a sorból és csaknem ugyanazon a percben, mint a király, hiányzott az esztergomi

érsek és néhányan a király szomszédságából. A király elvesztésének bűnét nem merém azokra kenni, akik őrizetére voltak rendelve, és azokra sem, akik őt – bizonyára elhamarkodottan – a csatából kiragadták, inkább balsorsunkra, hogy királyunkat is elvesztívén, ne csak azt kelljen elszenvednünk, amit a külső ellenség mért ránk, hanem a meghalt helyébe más király választása körüli belső viszálykodások és pártoskodások is gyötörjenek minket, akik vétkeink miatt ennél szigorúbb büntetést is érdemlünk. Tudjuk ugyanis, hogy az a kettő⁸³ a végsőig hű volt a királyhoz, és épségének védelmére mindenkifölött törekedett. Ami pedig ama hármat⁸⁴ illeti, aki a királyi személy őrizetére rendeltetett, nyilvánvaló, hogy az ellenségtől, melynek visszaszorítására indult, nem térhetett vissza korábban, mint ahogy megfutott egész hadunk, mert egyikük fogságba esett, és még azon helyt ki is szabadult. Úgy hiszem, annál mélyebb felháborodással vehetjük tudomásul, hogy egy bizonyos személy hazug módon merészkedik e tárgyról közzétett beszédében⁸⁵ – ha ez egyáltalán beszédnek mondható – a mieinket királyuk árulóinak nevezni. Hát állíthatjuk-e, hogy elárulták a királyt azok, akik neki mindenben jó és hűséges alattvalóként szolgáltak, akik csaknem mindnyájan ugyanazon a mezőn hevernek, ahol a király hever, halálukkal is tanúsítván, mennyire hívek voltak királyukhoz, mennyire szerették a hazát? Ez pedig, ez a híres történetíró, aki ilyeneket ír, és nemzetünk ellen annyi rágalmat összehord, e vereség történetét is úgy írta meg, hogy én szégyellem magam, amiért ő ennyire ostobán számára ismeretlen dolgot merészkedett a nyilvánosság elé tární. De térjünk vissza tárgyunkhoz. A király serege a mondottak miatt erősen megzavarodván és már-már menekülőfélben, mégis még sokáig küzdött, már nem azon a tágas síkságon, hanem éppen az ágyúk előtt, melyek annyira közel álltak hozzánk, hogy tíz lépésre sem voltak, végre is, amikor már nemcsak félelem töltött be mindent, hanem ágyúfüst is, és már látni sem lehetett, a sereg nagyobb része kénytelen volt lehúzódni a völgybe, mely ama mocsaras víz mellett feküdt, miközben a hátramaradottak még mindig vitézül csatáztak az ágyúk előtt. Egyébként, amikor azok is, akik a völgybe húzódtak alá, ismét visszatértek, hogy fölvegyék a harcot, az ágyúk ereje és füstje már tűrhetetlennek látszott, a sereg nagyobb része megfutamodván, ők is menekülésre kényszerültek. Futott tehát egytől egyig mindenki, ki merre látott, és leginkább ama helyen keresztül, ahol kevéssel előbb ujjongva, a győzelem reményével eltelve jöttünk, és a táborhelyen át, melyet az ellenség előzőleg úgy szétrombolt és elpusztított, hogy szinte nyoma veszett, és mindenütt szanaszét hevertek azoknak a hullái, akik a táborban maradtak. Az ellenség, látva a mieink futását, vagy azért, mert cselt szimatolt, vagy mert kimerült a csatában, sokáig zárt sorokban maradt, és csak az éjszakai sötétség beállta előtt indult a mieink üldözésére. Ez a dolog, és hogy az éjszaka nemsokára sűrű záporral együtt megérkezett, sok embernek vált üdvére. A szabályos ütközet körülbelül másfél órán keresztül tartott. Abban a vizenyős mélységben is jó néhányan pusztultak el, mert később ott, Mohács fölött fél mérföldnyire egy falucska alatt, melyet Cselének⁸⁶ nevezünk, és amely környék akkor a Duna áradása miatt a szokásosnál több víz alatt állt, egy meredélyes szakadékban találták meg a király testét, akiről némelyek azt mondták, hogy maga is amott esett el, itt fulladt vízbe lovastul úgy, ahogy volt, fegyverben, amely helyen sokan mások is elvesztek, és a közelben megtalálták Trepka András és Aczél

István testét. A szerzetes állítólag az első sorokban hőiesen harcolva hullt el, törzséről levágott fejét másnap hosszú lándzsára tűzve, diadalmenetben hordozták körül az ellenség táborában, mondják, hogy később a császár sátra előtt állt. A csatát követő napon a foglyok közül ezerötszázat, közte a főnemesség nagy részét egybegyűjtötték, és a győztes sereg előtt lefejezték, a császár vérükkel áldozván isteneiknek; a foglyok közül néhányat meghagytak, hogy legyen, akit a császár és Ibrahim pasa kifaggathat a szükséges tudnivalók felől. Köztük volt Miklós, vezetéknévén Herczegh,⁸⁷ ami magyarul vezért jelent, akit csakugyan hercegnek és királyi kincstartónak hittek, aztán Prileski János⁸⁸ és Maczeyowski János⁸⁹ lengyelek, mindketten királyi kamarai tisztviselők, akikről később, mikor a királynéhoz visszatértek, sok mindent megtudtunk, amit a történetírói tömörség most nem enged elbeszélni. Megmaradt Fekete Mihály⁹⁰ és Majtényi Bertalan,⁹¹ akiket később nagy pénzen váltottak ki. Ebben az ütközetben és menekülés közben a királyon kívül elveszett a főpapok közül Szalkai László esztergomi, Tomori Pál kalocsai érsek, a hadvezér, Perényi Ferenc váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksy Balázs győri, Csaholy Ferenc csanádi, Palinai György boszniai püspök, a bárók közül Szapolyai György szepesi gróf, a másik hadvezér, Drágffy János országbíró, Országh Ferenc a kamarások, Korlátkői Péter és Trepka András az ajtónállók, Horváth Simon⁹² a királyi pohárnokok mestere, Széchy Tamás, Perényi Gábor, Sárkány Ambur, Pálóczy Antal, Csetényi Mátyás, Frangepán gróf, Bánffy Zsigmond, Hampó Ferenc, Batthyány János, a cseh Szyk István és sok más cseh meg morva,⁹³ az ország nemesebbjei és tehetősebbjei közül Balassa Ferenc, Tárczay Miklós, Paksi János, Istvánffy János,⁹⁴ Várdai Imre, Podmaniczky Mihály, Orlovcsics Gergely⁹⁵ zenggi kapitány, Aczél István pozsonyi várnagy, Pogány Zsigmond, Tornallyai János,⁹⁶ Kállay János és István, Forgách Miklós,⁹⁷ rajtuk kívül tekintélyes nemesek vagy ötszázan és még lovagok három- vagy négyezren. A gyalogosokból igen kevés menekült meg, volt pedig mintegy tizenkét-tizenháromezer gyalogos, akik vezetői közül alig maradt meg más a ciprusi Hannibálon kívül. Az összes ágyúk, azok is, amelyek ott voltak a csatában, azok is, amelyek részint a táborban, részint a hajókon maradtak, az ellenség kezére kerültek. Ezek gondját rábízták Hardegg János grófra,⁹⁸ e bátor és buzgó férfira, aki kezdetektől szorgalmasan forgolódott a király körül, és szemében a legkedvesebbek közé tartozott, későn azonban és már csak a csatát megelőző éjszakán.

A csatát követő éjjel és nappal az ellenség az egész közeli vidéket beszáguldozva, amire csak bukkant, feldúlta és felégette, senkinek sem irgalmazva, nemre, korra, válásra való tekintet nélkül, mindenféleképp gyalázva és gyötörve a nyomorult népet. Nem az én erőmhöz illő feladat elsíratni ez éjszaka és a következő napok tragédiáját, mely oly szörnyű volt innenső Magyarország e vidékén mindenütt, hogy nem tudom elhinni, dühöngött valaha is ellenség ilyen kegyetlenül. Megtörtént többek között, amiről azelőtt aligha hallottunk, hogy a szerencsétlen anyák élő kisgyermeküket, nehogy a sírás árulójuk legyen, a földbe ásták, ahol aztán – anyjuk onnan elmenekülvén – levegő nélkül nyomorultul megfulladtak. Az ellenség egészen a Balatonig eljutott, felgyújtva közben Pécs jeles városát, melynek vára és a várbeli gyönyörűséges templom mégis érintetlen maradt. Míg ezek történtek, a vajda már Szeged körül állt az erdélyi csapatokkal, és mert ezek nem tudták őt kellő gyorsasággal követni, könnyű sze-

kérre kapva, néhányad magával a királyhoz sietett, hogy akár egyedül is jelen legyen a csatában, melyről tudta, hogy elodázhatatlan. Kristóf gróf Zágrábig jutott, a csehek egyik része, azoké, akik a király segítségére jöttek, részben Székesfehérvártól nem messze, részben Győr táján volt, és e vidéken járt Brandenburgi György örgróf meg Csehország kancellárja, Adam de Nova Domo.⁹⁹ Amikor a királyné meghallotta ezt a vereséget, a veszprémi püspökkel, Thurzó Elekkel és a pápai követtel – akkor még nem tudva bizonyosat a király vesztéről – rémülten Pozsonyba futott, holmijának nagy részét a Dunán szállítva, melyben – és abban is, ami a budai polgároké volt – Orbonász András,¹⁰⁰ az esztergomi várkapitány némi kárt okozott ugyan, mégis a történetek elbeszélésében messze rugaszkodott az igazságtól az, aki könnyűfegyverzetű katonáinkat, akiket huszár néven említ, azzal vádolja, hogy megbecstelenítették a királyné szolgálóit, és papucsaikban gúnyképpen táncot jártak. A császár néhány napot azon a tájon töltött, ahol a csata lezajlott, majd mindenkit visszahíva, akit prédára küldött, innen Buda felé indult, amit – miután hat vagy hét táborveréssel a Duna mentén haladva, minden útba eső városkát és falvat felégetve, oda megérkezett – őrizet nélkül talált, és fölgyújtott, csupán a várat, a királyi istállót és vadaskertet kímélve meg. Kibocsátva aztán innenső Magyarország minden tájára zsákmányszerzőit, mindent, ami csak a Duna és a Balaton tava között feküdt, egészen Győrig tűzzel-vassal pusztított. Mégis, a fentebb említett Orbonász András által üresen hagyott esztergomi várat megvédte egy alacsony rendű ember, Nagy Máté,¹⁰¹ aki azelőtt e káptalan gyalogságának kapitánya volt, és kevesekkel odamenekült, Visegrád várát pedig, a királyi korona őrzőhelyét a parasztok és szerzetesek tartották meg. Rettenetes félelem lett úrrá a mieink lelkén, hallván a császár megérkezését Budára,¹⁰² ámbar a várakat és Tatát, Komáromot meg Székesfehérvárt azért mégsem foglalta el az ellenség, mert – nem tudom, miért – megelégedett az ország feldúlásával, és a várak, erődített helyek ostroma eszébe sem jutott. A Magyarországon ekképp dühöngő ellenséggel sehol sem szálltak szembe úgy, mint egy helyen, melynek Marót a neve, nem messze Esztergomtól. Az esztergomi érsekiségnek van itt egy kellemes üdülője abban az erdőségben, melyet Vértesnek nevezünk, mindenütt erdővel, berekkel övezve; a mieink közül néhány ezren, a hely eldugott voltában bizakodva, itt húzódtak meg feleségükkel és gyermekeikkel, ezekkel nem egyszer vívott véres csatát az ellenség, súlyos veszteségeket szenvedve, végül, mert semmiképp sem tudta bevenni a mieink szekerekkel körülvett táborát, kénytelen volt ágyúkat is vontatni oda, és így aztán a tábort szétrombolta, és csaknem mindenkit lemészárolt. A hatalmas hullahegyek, melyek ott ma is látszanak, kézzelfoghatóan bizonyítják az öldöklés nagyságát; a mieink – mint azok, akik egynéhányan elmenekültek, elmondják – körülbelül huszonötezren voltak. E vereség halottjainak és foglyainak számát – már akikről egyáltalán tudni lehet – mindösszesen közel kétszázezerre merném tenni.¹⁰³ A császár, miután innenső Magyarországot a Dráva torkolatától Győrig az elbeszélte módon feldúlta, nem kis rettegéssel töltve el azokat, akik a közelben laktak, a bécsieket is, Pestnél hidat veretett a Dunán, és Budára érkezésének tizenegyedik napján¹⁰⁴ túlsó Magyarországra vonult át; itt is mindenfelé szétküldve, mindent, ami a Duna és a Tisza közén fekszik, hasonlóképpen elpusztított és fölégetett, mint innenső Magyarországon tette, az egész sokaságot, mely nem kelt át a Tiszán,

részben kardélre hányatta, részben fogságba hurcoltatta. Aztán, mikor eléggé kitombolta magát a nyomorult Magyarországon, visszahívták az otthoni egyenetlenkedések, melyek időközben támadtak Kis-Ázsiában (ezt Anatóliának hívják), így teljességgel őrizet nélkül hagyva valamennyi helyet, amit a Dráva és a Duna között elfoglalt, még magát Buda várát meg városát is, hazatért.

Kulcsár Péter fordítása

Mohács, 2006, 134–155.

- 1 KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*, Budapest–Pécs, MTT, 2015, 176–191. meggyőzően bizonyította, hogy a kézirat 1528-nál előbb nem íródhatott és komoly érvek szólnak amellett, hogy az *editio princeps* Zsámboki János 1568-as kiadása lenne.
- 2 Brodarics elsősorban Johannes Cuspinianus nyomtatásban is megjelent beszédével vitatkozik. Lásd a II. részben.
- 3 II. Lajos mellett I. (Jagelló) Ulászló is csatában esett el (Várna, 1444), holtteste nem került elő.
- 4 Ennél a mondatrésznél Kasza Péter fordítását használtuk. *Brodarics-émlékkönyv*, 2011, 101.
- 5 Candale-i Anna (1484–1506) francia származású magyar, cseh és horvát királyné (1502–1506) II. Ulászló harmadik felesége.
- 6 Jagelló Anna (1503–1547) magyar és cseh királyi hercegnő (1503–1526), osztrák főhercegné (1521–1547), magyar és cseh (1526–1547), valamint német királyné (1531–1547).
- 7 1515-ben a bécsi királytalálkozón megerősítették a Habsburg–Jagelló házassági szerződést. Lajos és Mária 1521 elején, Anna és Ferdinánd pár hónappal később házasodott össze.
- 8 Bátori/Báthory István (1430–1493) országbíró (1471–1493), erdélyi vajda és székely ispán (1479–1493).
- 9 Szapolyai István (†1499) szepesi gróf, szepesi örökös ispán (1460–1499), sziléziai helytartó, ausztriai főkapitány, nádor (1492–1499), királyi helytartó (1497).
- 10 Tengermelléki.
- 11 Ugyanis Perényi Péter koronaőr – a tragikus belpolitikai helyzetre való tekintettel – Szapolyai János november 11-i koronázása után a zempléni Füzer várában helyezte el a Szent Koronát 1526 végén.
- 12 Az obszervánsok a ferencesek egyik ága, egy sarutlan, a Kisebb Testvérek Rendje (OFM) szerzetesrend. Magyarországon *cseri barátoknak* is hívták őket.
- 13 Belgrád 1521. augusztus 29-én esett el.
- 14 Szabács 1521. július 7-én esett el.
- 15 A Római Birodalom idején Sirmium néven Pannonia provincia része volt.
- 16 A kocsi szavunk a Komárom-Esztergom megyei község Kocs nevéből származik.
- 17 Március 24-re.
- 18 I. Zsigmond lengyel király 1525-ben kötött hároméves fegyverszünetet.
- 19 VII. Kelemen pápa.
- 20 Zólyomi Miklós a neves császári kapitány Niklas Graf zu Salm und Neuburg „magyarosított” neve.
- 21 I. Ferenc francia király a páviai csatában V. Károly német-római császár fogságába esett 1525-ben, ahol szabadulása esetére békét és a török elleni segítséget ígért, ám titokban a szultán szövetségét kereste.
- 22 Pizzighettone település Olaszországban, Lombardia régióban. Itt kereste fel Brodarics István mint magyar követ a fogságban lévő francia királyt.
- 23 Speyer német város a Rajna bal partján, Rajna-vidék-Pfalz szövetségi tartományban.
- 24 Gerendi Miklós (†1542) fehérvári örkanonok és budai prépost (1525–1526), I. Ferdinánd erdélyi püspöke (1527–1540), a Magyar Kamara első elnöke (1527–1529).
- 25 *Mons cetius* a Bécsi-erdő (németül: Wienerwald), gyűrődéses középhegység Alsó-Ausztriában, mely az Alpok északkeleti határvidékét képezi.
- 26 Ma: Štrigova, falu Horvátországban, Muraköz megyében.
- 27 Az Una folyó Bosznia-Hercegovina és Horvátország területén, a Száva jobb oldali mellékfolyója.
- 28 Ma: Bihać, város Bosznia-Hercegovina északnyugati részén, az Una folyó partján.
- 29 Ma: Senj, az Adriai-tenger partján kikötőváros Horvátországban.

- 30 Máramaros (Maramureş) történelmi tájegység a mai Ukrajna és Románia területén.
- 31 Ma: Trnava, város Szlovákiában.
- 32 Ma: Trenčín, város Szlovákiában.
- 33 Ma: Nitra, város Szlovákiában.
- 34 Ma: Banská Bystrica, város Szlovákiában.
- 35 Ma: Košice, város Szlovákiában.
- 36 Ma: Oradea, város Romániában.
- 37 Ma: Baia Mare, város Romániában. Régi magyar nevén Nagybánya.
- 38 Ma: Timișoara, város Romániában.
- 39 *Pons Traiani*.
- 40 Ma: Alba Iulia, város Romániában.
- 41 Ma: Bistrița, város Romániában.
- 42 A székelység katonai szervezete már a krónikás Thuróczy Jánosnál (1488) is olvasható, de az összehasonlítás a svájci parasztköztársasággal először Brodaricsnál fordul elő.
- 43 Az eszéki római kolónia neve Mursa volt.
- 44 A titeli prépostságot I. (Szent) László (1040 körül–1095) magyar (1077–1095) és horvát (1091–1095) király idején hozták létre Szent Imre (1000/1007–1031) herceg tiszteletére.
- 45 Ma: Borovo, a Duna jobb partján fekvő falu Horvátországban.
- 46 Ma: Sotin, falu Horvátországban. Régi magyar nevén Szata, 1526 előtt a közeli Valkóvárhoz tartozott.
- 47 III. Kallixtus (†1179?) ellenpápa (1168–1178) az itáliai Arezzóban született. Ám egyes későbbi források szerint magyar származású volt és Szávaszentdemeterben látta meg a napvilágot. Bartholomaeus Platina (1421–1481) itáliai történétíró *Vitae Pontificum* művében szerepel tévesen („Joannes Sarmienensis abbas ex Pannonia”) és Brodarics talán ezt a szöveget használhatta. Szerémségi születésű volt Probus császár és Szent Demeter vértanú.
- 48 Ma: Banoštor, a Duna jobb partján fekvő falu Szerbiában. Régi magyar nevén Kő.
- 49 Ma: Sremska Kamenica Újvidék egyik déli városrésze Szerbiában.
- 50 Hunyadi János (1407 körül–1456) Magyarország kormányzója (1446–1453), országos főkapitány (1452–1456).
- 51 Brodarics téved, nem II. Murád oszmán szultánt, hanem fiát II. Mehemedet (1451–1481) úzték el Belgrád alól.
- 52 Ez a térkép nem maradt fenn. KASZA, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 2015, 153, 184. Lásd még Jacob Ziegler levelét Georg Tannstetternek 1529-ből: „Brodarics István, Lajos király követe a városban, kiváló barátom, Magyarországról egy hasonlóan pontos térképet készített, ő viszont a trencsényi gróf lázongó pártjához csatlakozott, így nem tudom, hogy azt be tudta-e fejezni.” W. Salgó Ágnes fordítása. PLIHÁL Katalin, *A Tabula Hungariae... Ingolstadt, 1528 térkép és utóélete, az eddigi és a jelenlegi kutatások tükrében*, Budapest, OSZK, 2013, 167.
- 53 Babócsán, Bátori György várában.
- 54 Az antikizáló név a mai Bulgária területét jelöli.
- 55 Batthyány Orbán (†1548) kalocsai kanonok, gyulafehérvári főesperes (1525), később Izabella királyné tanácsosa.
- 56 Báthory István, somlyói (1477–1534) erdélyi vajda (1530–1534), Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király apja.
- 57 Ma: Dunaújváros, helyén *Intercisa* római katonatelepülése állt.
- 58 Basy György Szapolyai János familiárisa, többször járt diplomáciai küldetésben a román vajdaságokban.
- 59 Statileo/Statilius/Statilić János (†1542) dalmát származású királyi titkár (1520), a veszprémi püspökség kormányzója (1515, 1520). I. János erdélyi püspöke (1527–1542) és diplomatája.
- 60 Tengermelléki.
- 61 Beriszló Péter/Petar Berislavić (1454–1520) veszprémi püspök és örökös ispán (1511–1520), vránai perjelség kormányzója (1512–1520), horvát–szlavón–dalmát bán, zenggi kapitány (1513–1520), kincstartó és boszniai bán (1513–1516). A török elleni harcban esett el.
- 62 Frangepán Bernát.
- 63 Meziricky János/Ján z Lomnice a na Meziříči morva főúr, csupán ötvenegynéhány katonát tudott összeszedni akikkel Mosonyig jutott el.
- 64 Nádasdy Tamás, nádasdi és fogarasi (1498–1562) magyar nagybirtokos főúr, királyi titkár (1524–1526), a Magyar Királyság országbírója (1540/42–1554), tárnokmestere (1536–1543) nádora (1554–1562).

- 65 Augusztus 6.
- 66 Annibale de Este di Padovana Cartagine.
- 67 Lenard Gnoiński/Gnojeński lengyel nemes, Magyarországon szolgáló katonatiszt.
- 68 Augusztus 14.
- 69 Ma: Karasica-patak Baranya megyében.
- 70 Podmanicki Mihály.
- 71 Sokáig tartotta magát az a téves információ, hogy az oszmánok tüzei főként fogságba esett vagy zsoldosként felbérelt európaiak.
- 72 Ágyúkat.
- 73 Szerecsén János, mesztegnyői (†1537) tolnai ispán (1522–1526).
- 74 Ágyúkat.
- 75 Homonnai (Drugeth) Ferenc (†1533) ungi ispán (1519–1527).
- 76 Tárcai Miklós.
- 77 Štěpán Šlik na Holejče.
- 78 Kretschmer Lőrinc.
- 79 Majláth (Majlád) István, szunyogszeghi (1502–1550) királyi sáfár (1525–1526). Mohács után Erdélyben kap tisztségeket, I. János vajdája (1534–1541), ő az első, aki az önálló Erdélyt felkínálja a szultánnak, I. Szulejmán foglyaként hal meg.
- 80 Horváth György. Lásd erre B. SZABÓ János, C. TÓTH Norbert, *Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvánnak*, *Hadtörténeti Közlemények*, 132(2019), 477.
- 81 Földvár elpusztult település Majs mellett Baranya megyében.
- 82 Török Bálintnak és Kállay Jánosnak.
- 83 Trepka András és Acél István.
- 84 Ráskai Gáspár, Török Bálint és Kállay János.
- 85 Brodarics István itt Johannes Cuspinianus beszédére utal. Lásd a II. részben.
- 86 Csele falu elpusztult település Mohács mellett Baranya megyében.
- 87 Hercegh Miklós, szekcsői, királyi kamarás.
- 88 Jan Prileski belső kamarás II. Lajos udvarában.
- 89 Jan Maczeyowski étékfogó II. Lajos udvarában.
- 90 Imrefi Mihály.
- 91 Majtényi Bertalan étékfogó II. Lajos udvarában.
- 92 Horváth Simon királyi pohárnokmester II. Lajos udvarában.
- 93 A csatában számos cseh és morva nemes is elesett. Csehországból Jindřich Kutnaur z Kutnova karls-tejní vágróf, Jan Bezručický z Kolovrat na Buštěhradě királyi kamarás, Jakub Kyšperský z Vřesovic királyi kamarás, s valószínűleg itt halt meg Jan z Vřesovic, Žatec város kapitánya, a csehországi Gutštejn család egyik tagja, valamint Hanuš Rechenberk z Rechenberka, Morvaországból pedig Jan Prusinovský z Víckova, Zikmund Kropáč z Nevědomí.
- 94 Istvánffy/Istvánffy János, kisasszonyfai (†1526) királyi kamarás, baranyai országgyűlési követ (1518).
- 95 Orlovcsics/Orlóczy Gergely zenggi kapitány, részt vett Klissza (ma: Klis, Splithez közel fekvő falu Horvátországban) 1522-es és 1524-es felmentésében.
- 96 Tornaljai/Tornallyai János (†1526) Szapolyai János udvarmestere (1514–1515), gömöri alispán (1497–1501, 1503–1520), országgyűlési követ (1517), gömöri ispán (1523).
- 97 Forgács/Forgách Miklós, gimesi (†1526) a *Kalandos* szövetség tagja, esztergomi várnagy (1524).
- 98 Hardegg János/Hans von Hardegg osztrák gróf, II. Lajos király familiárisa.
- 99 Adam von Neuhaus.
- 100 Orbonász Endre, szügyi, Nógrád megyei nemes, Szalkai László érsek esztergomi várnagya.
- 101 Nagy Máté az esztergomi főszékesegyházi káptalan gyalogosainak kapitánya.
- 102 I. Szulejmán szeptember 12-én vonult be Budára, 20-ig maradt ott.
- 103 A Pilismarót melletti táborban más jelentés szerint ötezer ember veszett el. Az egész katasztrófa áldozatainak számát ugyanez a jelentés szintén kétszázezerre becsüli.
- 104 Szeptember 16-án.

Kemálpasazáde:¹ *Mohácsnéme*
1526 és 1534 között (részlet)

Ez a fejezet előadja, hogy az istentagadók felekezete találkozik a csatatéren az igazhívő sereggel, és vele megütközik.

Egy szerencsés reggel, mikor az ég széle a hajnal vérétől rózsaszínűvé lett; mikor a hold zászlója megfordított, és a fekete sereg elüzetett;

*Mikor a hajnal megmutatta rózsaszínű arcát,
S az ég arcán kardvágáshoz hasonló seb látszott;*

mikor kora reggel kelet szultánja fölemelte zászlaját, mire a világosság serege megjelent, az éj fekete hada pedig eltűnt, s a csillagok tábora szétszóródott;

*Mikor a világot megvilágító nap kihúzta kardját,
S az ég serege megfutott a nappali fény előtt;*

mihelyt a reggeli szürkület győzelmet hirdetve mosolyogni, s az üdv szellője lengedezni kezdett: akkor a harcvágytól égő seregek mozgásba jöttek, mint a tenger, fölemelve a zászlókat és lófarkakat. A gyalogok és lovasok a győzhetetlen sereg közepén, jobb- és balszárnyán teljes fegyverzetben csatasorba állottak, külön hadtesteket alkotva. A győzhetetlen padisah, akit mindenfelől a szerencse környez, akinek bölcsessége megvilágítja a világot, s igazságszeretete virágaitól a föld színe rózsaliget – mikor kardot ragadva a csatába rohan, olyan, mint a mindenséget világító nap; a harcban ifjú, mint a kedves tavasz, tanácsban tapasztalt öreg.

Miután fel volt állítva a jobb- és balszárny s a sereg közepe olyan hősökből, akik fejüket lándzsaként emelve rohannak a csatatérre, s mellüket pajzsként tartják a nyilak és kardok elébe: megindultak a csapatok helyükről, és előrenyomultak. Ez ember-tenger hullámai, felkorbácsolva a szent harc szelétől, elárasztották a föld színét. Mily csodálatos tenger volt ez! A halak helyét kardok és pajzsok foglalták el; a sámi lándzsák és rúmi alabárdok² vashegyei olyanok voltak, mint e tenger felszínére fölugró halak.

A padisah öfelsége utasítása szerint a szerencsés pasa a parancsnoksága alatt levő félelmes hadosztállyal előtte járt a szultán kíséretének, megreszkettette az eget és földet s elborítva hegyet és síkságot. Délben, mikor a nap a zenitre ért, a makacs ellenség szerencséje pedig kezdett hanyatlani, s hatalmának alapja leomlott, megérkezett a leendő csatatér közelébe, honnan már láthatta a gonosz ellenség táborát. Szemendre³ bégjét, Báli béget – kinek a csatatér volt igazi otthona, aki gyakran szokott ez ország hitetlen lakóival harci kockajátékot játszani, s aki e gonoszokat öldösni szokta gyors röptű nyilaival és rettentő kardjával – magához híván e bátor oroszánt, tanácsot kért a vén farkastól, tudakozva tőle, hogy hogyan kellene szembeszállni a csatatéren a gonosz ellenség kegyetlen seregével, és hogyan kellene megütközni e harcvágyó haddal. A vi-

lágos eszű emír pedig így válaszolt: „Az ellenség, aki régóta ellenfelünk, olyan, mint a könyörtelen hitelező. Meg kell találni a helyes módját, hogy e rossz érzelműt elpusztítsuk. A bosszúvágyó ellenséget, még ha hitvány hangya is, nem szabad kicsinyellni.” A tigristermészetű, harcvágyó szerencsétlen magyaroknak az a régi szokásuk, hogy ha harcba indulnak, magukat és lovaikat tetőtől talpig páncéllal, sisakkal és mellvérttel fődik be, úgyhogy csak két szemük látszik, mint füstből a parázs, vagy fekete felhő mögül a csillag. Ennélfogva a nevezett és helyes észjárású bég – miután értésére adta, hogy rendkívül nehéz ezekkel nyílt téren megütközni – így folytatta: „E tűztermészetű gazok tetőtől talpig acélba vannak burkolózva, s ha egyszerre mindnyájan heves támadással bármilyen erős hadosztályra vetik magukat, áttörik éppen úgy, mint a rohanó patak felszaggatja a hegy oldalát. Bármilyen szikrázó lándzsáikkal, mindent elégetnek. A leghelyesebb eljárás tehát az lesz, hogy amint e gonoszok egész csordájukkal reánk rohannak, a mi soraink kettényílnak, hogy utat adjanak nekik; amint aztán feltartóztathatatlan sebességgel áthaladtak soraink között, mi oldalba fogjuk őket. Mind e mai napig így szoktuk e vaddisznókat vadászni, akár nagy, akár kis számmal voltak, s ma is csak így kell cselekednünk. A fiatal oroszlánnak, bármilyen bátor legyen is, ha támadni akar, a küzdelem módját a vén farkastól kell megtanulnia.⁴ Azonban ez a mi óriási hadseregünk régi módon való elrendezésében és felállításában nem tud megfelelni a makacs ellenségnek olyan módon, amint említettem. Mert ha a hadsereg hátvédje a tevéken és öszvéreken levő poggyással, a végtelen mennyiségű s nagy értékű málhákkal van elfoglalva, soraink nem tudnak szétválni, hogy a támadó lovasságnak utat adjanak, s ezt nem lehet közénk bocsátani.”

Mikor a hadrendező és okos pasa e nagyon helyes beszédet figyelmesen meghallgatta, egy kis ideig elgondolkozott, azután a fényes elméjének Dzsemsid poharához⁵ hasonló tükrében világosan mutatkozó terveit így adta elő a nevezett bégnek: „Kihirdetjük, hogy itt ütünk táborni, hogy a hadinép és tábori szolgák nagy tömegét lerázzuk nyakunkról; akkor aztán csak a harckészen álló, csatára való lovassággal és gyalogsággal megyünk a csataterre.” Báli bég, hallván e tervet, nagyon megdicsérte, és így szólt: „Most már bizonyosan tudom, hogy az isteni segedelem, ez a jóságos útitárs – mely minden okos ember előtt kedves – az útmutató; ezért van, hogy e mély bölcsességű terv – mely a gondolkodás mély tengeréből jött elő – megfogamzott a hadvezéri talentummal megáldott pasa világos elméjében.

*Szellemed kútforrása a helyes terveknek,
Szavaid példaképei az ékesszólásnak.”*

A pasa tehát e tökéletes terv szerint járván el, megparancsolta a hadinépnek és szolgáknak, hogy lássanak hozzá a táborveréshez és a hatalmas padisah sátorának felállításához a lázadó ellenséggel szemközt. A hadrendező bégeknek meghagyta, hogy hadosztályait ne engedjék eloszlni, hanem várjanak az ütközet kezdetére. A végek bégeit⁶ pedig utasította, hogy a vezetésük alatt levő negyven-ötvenezer akindzsiból kiválasztván a legvitéztebbeket, legerőteljesebbeket, s akiknek legjobb lovaik vannak, ezekkel foglaljanak állást a csataterül kiszemelt síkság egyik szélén; onnan csak távolról szem-

léljék az ütközetet, a harcba ne elegyedjenek bele, hanem várjanak mindaddig, amíg azt nem látják, hogy a rossz érzelműek hadosztályai állásaikból kivette futni kezdenek: akkor törjenek elő leshelyükből, és fogják hátba az átkozottakat, s kit lándzsával szúrjanak át, kit súlyos buzogányaikkal zúzzanak szét, kit kardjukkal aprítsanak össze minden kímélet és irgalom nélkül. Az említett bégek, a találó tervű vezír parancsának engedelmeskedve, a kijelölt helyre mentek, hogy a kiszabott kedves kötelességnek buzgalommal és gyorsasággal megfeleljenek.

Míg a többi lovasság és gyalogság harcra készen várakozott a mezőn a csata kezdetére, egyszerre a rossz úton járó gonoszok egy golyót küldtek a mieinkhez, mely éppen a hadrend előtt esett le. E félelmes ágyúdörgés tudatta minden vitézzel a harc és küzdelem kezdetét.

Ez a fejezet arról szól, hogy az oroszlánbátorságú és Ardesir⁷ okosságú vezír hogyan rendezte a harci lakomát.

Amint elsütötték azt az ágyút, melynek dörgése elhangzott a föld minden tájára és az egek kapujáig, a félelmes nagyságú csapatok azonnal előrenyomultak, mint az áradó folyam, melyet nem lehet feltartóztatni. A szerencsétlen magyaroknak gonosz mívű királya, trombiták és tárogatók⁸ harsogása mellett, teljes fegyverzetű hadsoraival megindult előre, miközben hajnalszínű zászlói eltakarták a látóhatárt, mint a fátyol a menyasszony arcát.

*Az ítélet napja lőn, mikor a trombiták harsogni kezdtek,
Azt hitted volna, hogy a halál trombitájának szava!
A tárogatók síró hangjától
Reszketés fogta el a kezeket és lábakat.*

A rossz érzelműek három hadtestet alkottak, és eltöltötték hadi zajjal a mezőt. Mint a háromfejű sárkány okádja szájából a tüzet, úgy szórták csillogó lándzsáik a szikrákat az ég felé, miközben az iszlám győzhetetlen seregére rohantak.

A rossz végű gyaurok éppen azon időpontban közeledtek a mieink felé, mikor a tábori szolgák és a többi hadinépség különböző csapatokban a tábor felütésével foglaltoskodtak; mikor az uralkodó őfelségének a csillagok számával vetekedő kísérete igen távol volt; a hadrendező és okos pasa pedig a leshelyen felállított lovasság megtekintésére indult. Egy gyors futár ment innen utána, s jelentette neki az ellenség támadását. Ő pedig azonnal visszatért az ellenséggúzúzó vitézekhez, hogy lelket öntsön beléjük, akik nélküle élettelen test lettek volna.

*Az ezredek zászlóik alá csoportosultak,
A szárnyakat elrendezte, s a sorokat felállította.*

Az óriás tengerhez hasonló hadosztályok, a szent harc szelének fuvalmától mozgásba hozva, megindultak, s hullámaikkal elborították a harcmezőt.

*A páncélos sereg olyan volt, mint a halál folyama,
Melynek hullámai kardok, örvényei csíni⁹ pajzsok.*

A félelmes nagyságú csapatok lélekölő lándzsáikkal olyanok voltak, mint egy-egy virágágy a töviseivel. A csillogó kardok szikrákat szórtak, a pajzsok kifeszítették mellüket, az íjak összehúzták szemöldöküket, a dárdák kinyújtották karjukat az ellenség felé, a zászlók pedig, mintha ők is menni akarnának, lábra állottak.

*A zászlók ég felé emelték fejüket,
S kinyújtották nyakukat, hogy lássák a viadalt.
Az íj intett szemöldökével a nyílnak,
Hogy egy pillanat alatt rabolja el az életet.*

Mind a két részen megverték a dobokat, megfújták a trombitákat, s a síkság közepén elkezdődvén a harc vására, a halál kikiáltója igen olcsón pazarolta el az életet.

Közben egy ideig az előhad csapatai csatároztak, feltüntetve a dagályt és apályt a harc tengerén, amennyiben majd visszahúzódtak és hátráltak, majd ismét előretörve támadtak. Csodálatos csatározás volt ez, melyre az ég is elálmélkodott. A harcosok rohamának szele megrázkódtatta a levegőt, a lándzsák végén levő zászlók lobogtak; a dobok pörögtek, mintha az ég dörögne, a kardok pedig villámokat szórtak. A csapatok előtt álló hősöknek dobogott a szívük a harcvágytól. A gyávák arca elsápadt, még mielőtt kardcsapást éreztek volna, a hősök arca pedig virult, mint a piros rózsa. Kedvet kapván a nyilak szórására, egymás után oltották el az ellenség életét. A gyávák arca, mielőtt kardcsapást éreztek volna, ráncossá lett és elsápadt.

A hadrendező és oroszlánbátorságú vezír

*Látván ez állapotot, harcvágyában
Megmutatta, amire hősiessége ösztönözte.
Nem tartóztathatva magát, kitört,
Mint a rózsabimbó áttöri a burkot, mikor nyílik.*

A hit harcosainak lelkesültsége annál inkább fokozódott, minél több vért ontottak kardjukkal, s annál inkább nyílt a szívük örömben, minél több mellet szúrtak át lándzsáik hegyével.

*A koponyák, mint borosserlegek,
Megteltek vérrel, mint vörösborral,
E vér-bor csak növelte a harci kedvet,
S a vér mindenfelé patakokban folyt.*

Míg túlról a gaz hitványok úgy dühöngtek, mint borzasztó szélvihar, addig ezen a részen a gyors lovú és hadbontó hősök úgy támadtak, mint a tűz harapódzik tovább-tovább. Minél több sebet kaptak a kegyetlen ellenség tigriskörmeitől, annál nagyobb elkeseredés-

sel folytatták a küzdelmet. A csíni pajzsokat a vitézek kezében összevagdalták a kardok csapásai, a derbendi¹⁰ vérteket a hősök mellén átfurdalta a lélekrahló lándzsák hegye. A fenyőmagasságú makacsok orrát a súlyos buzogányok zúzták össze, nyakukat pedig a hurok fogta meg. A harci lakomában megrészegedett a buzogány és kard, amaz kábult fejjel, emez meztelenül járt mindenfelé, s vad kedvükben veszekedést keresve, amaz öklével ütötte fejbe, akit látott, emez tarkón vágta, akit elérhetett. Az ércbuzogánynak – mely erős csapásával az Elbrusz hegyét¹¹ is megrengetné – nehéz lett a feje, annyi koponyát ürített ki borosserleg gyanánt. A kard pedig – mely a halál felhőjéből cikázó villám –, miután a süvöltve repülő nyilak kellemes zenéjének hallatára fölhevült, és a vér-bortól megrészegedett, minden szemérmert félretéve levetkőzött, és örülként, meztelenül futkosott.

*A buzogány részegen, nehéz fejjel jár,
A kard mint egy örült meztelen futkos.
A csíni pajzs összevagdalt arccal fekszik a földön,
A sisak alá hull, s szájából vér bugyog.*

A csatátér borzalmaitól megijedve, emberek és szellemek a rémület tengerébe merültek. A vért szomjazó kardoktól – melyek az élet ruhájának letépésére nyújtották ki karjukat – olyanná vált a csatátér, mintha ezerkezű szörny lett volna; az élet madarát vadászó lándzsáktól ezerfejű sárkányhoz hasonlított a harcmező. A vérrel táplálkozó kardok a harc tüzetől fölhevülve kiszálltak hüvelyükből,

Mint a viperakígyó, mikor kiölti nyelvét.

Valahányszor lesújtottak a kardok, mint a gyújtó villám, mindannyiszor vérkönnyeket hullattak a páncélok szemei. A por, melyet a gyors lábú lovak és a harcosok vertek föl, egészen megtöltötte a levegőt, és eltakarta a kék ég boltozatát. Az ég felé szálló fekete por felhőjében a villogó kardok és szikrázó lándzsák cikázó villámoknak tetszetek.

Ez a fejezet előadja, hogyan szállt szembe az akindzsi serege a gyaurok lovasságával, és hogyan verekedett meg vele a csatátéren.

A gonosz érzelmű király – mint már fentebb említettük – seregét három hadtestre osztván fel, a jobbszárnyon álló csapatot az akindzsiakra küldte. A balszárnyon levő nyomorultakat helyükön hagyván, maga félelmes nagyságú csapattal a szerencsés ter-vű pasa állását támadta meg. A bosszúra készen álló igazhívó harcosok pedig a hegyi patakként reájuk zúduló tömeg előtt kettéválva, utat adtak neki, s azután ismét összeszedvén magukat, kétfelől, jobbról és balról, támadták meg a gonosz gyaurokat.

*Amint a nagy tömeg akindzsi rohant csapatonként,
Vértenger kezdett háborogni, s hullámokat vetni.
A fejükön levő vörös sapkáktól
Olyanná lett a csatátér, mint a tulipánágy.*

Szemendre és Boszna két vitéz bégjével, kik a félelmes számú akindzsik vezérei valának, e nevezett győzhetetlen sereg kétfejű sárkányhoz hasonlított. Ezek tehát, jól tudva, hogy az egyenetlenség és viszálykodás milyen végzetes a harcmezőn, szövetkeztek egymással, ezt mondván: „A kegyetlen és gonosz ellenség el akar bennünket tiporni. Nekünk a kardon kívül nincs más segítségünk, ezt ragadjuk meg tehát erős kézzel, s egymással kezet fogva és vállvetve küzdjünk.”

Mihelyt az oroszánfogú hős emírek kihirdették e helyes tervet, a gyors lovú harcosok, harcvágytól égve, villámgyorsasággal kardot ragadtak, és mint az égő tűz, vetették magukat az alávaló gyaurok erős középpontjára. A félelmetes csapat a harc hevében egy perc alatt pirossá lett a vértől, mint a borral telt pohár. A rabló portyázásból élő türkök¹² fején a vörös sapkák darabokra szakadtak az acélkardok csapásaitól; ama plátán- és fenőfatermetű hősök keblén ezer meg ezer sebet hagytak a nyilak.

*Amely fejre a buzogány rácsapott öklével,
Az befogta száját, s nem nyitá ki többet;
Amely nyakszirt a kard csapását érezte,
Az menten lazúrkő színűvé változott.*

A kardok villámmainak fénye megvakította a napot, a felszálló porfelleg eltakarta az eget. A trombiták harsogása, a nyilaktól és kardoktól talált sebesültek nyögése az egekig felhatott. A pajzsok darabokra törtek, a sisakok vérrel teltek meg, s a kardok elvesztették fényüket, mint a harmat áztatta nárcisz.

Ameddig az ég alját az esthajnal rózsaszínűre nem festette, szüntelenül folyt a küzdelem, miközben a lélekölő lándzsákkal hasogatták egymás mellét, s kardokkal ontották a vért e félelmes harcban.

*A vér gőzéből az égre felszálló felhő
Rózsaszínű fátyolul szolgált a győzelem istennője arcán.*

Az akindzsik a rájuk rohant fekete tömeget a harc tengerébe fullasztották, s a lázadó csapatot viaszozították fénylő lándzsáik villámával. Miután a hit ellenségeiből több ezret elejtettek, az életben maradtakat megfutamították. Az elsőket a pokolba küldték, hogy vigyék meg a nyomorult végűek vereségének hírét pokolbeli társaiknak; a futókat pedig utolérván, egy részüket elfogták, és rabszíjra fűzték, más részüket pedig levágták.

Függelék az előző fejezethez

A gonosz király – aki a vele levő, ördögi fajzatú és rossz természetű nyakas hitványokat tetőtől talpig acélba bújtatva jelent meg a csatatéren, melynek fölszálló porfellege elborította keletet és nyugatot – a világos elméjű pasának világhódító zászlaját tartva szemmel, egyenesen a győzhetetlen sereg közepe felé rohant, s az ágyú- és puska golyók záporát semmibe sem véve, megfélemlíthetetlenül intézett támadást folyamként özönlő lovas-

ságával. Egész tömegével egyszerre rohanta meg a janicsárokat, kik a hit harcosainak legvitézebbjei s

*Fejükön fehér sapkák, mint a fehér liliom,
Kezükből alabárd, mint kék liliom.
Mindegyikük eltakarta magát pajzsával,
Mint a rózsatő töviseivel.*

Mikor az ágyúüteg közelébe érkezett, a puskás vitézek, füstfelleget bocsátva, az ég felé szórták a puszkagolyót, mintha jégeső esett volna, s ezzel elhervasztották a gonosz ellenség életének virágait. A villámként ölő ágyúknak mennydörgésszerű hangja rémületet terjesztett a föld színén, s a félelmes dörgés felhatott az ég kapujáig. Miután ama rossz érzelműek nem tudták áttörni a janicsárok sorait, s nem tudtak behatolni közéjük, fordulatot csinálva, a balszárnyon álló lovasságot támadták meg, s mint a gyors patak felhasogatja a hegy oldalát, úgy törték át itt több helyen a sorokat.

Két határtalan tenger csapott itt össze: a lándzsák mint kígyók fonódtak össze, a kardok mint halak ütköztek egymásba.

*A két sereg összevegyült, s aprította egymást,
A kardok csattogása keletig hallatszott,
A nyilak, lándzsák és alabárdok fáit
Élesztették a küzdelem tüzeit.*

A harc hevében a hősök bármerre fordultak lándzsáikkal, mindenütt keresztülszúrták a szíveket, és áttörték a sorokat, s a súlyos buzogányok csapásaival meggörbítették az ellenség derekát. A hadbontók minden irányban megeresztvén lovaikat, éles kardjukkal egymás után vagdalták le a fejeket, és ontották a vért. A kardok csapásaitól összevagdalt páncélok olyan hálózathoz hasonlítottak, melyet elszaggattak a halak. A lándzsákkal lovukról letaszított lovasok a földön vergődve adták ki lelküket, mint a szárazra vetett halak. A két sereg egészen összekeveredett egymással, aprította egymást, s a harc vásárában össze-vissza tolongók csereberélték a sebeket. A harc vásárterén szétszórva heverő hadiszerek szélteben-hosszában elborították a csatateret. A halál angyala járt-kelt a csatateret utcáin, s portékaként vette és árulta a harcosok életét és fejét. A haszontalan gyauroknak – kik e vásárban vásároltak – nem volt más pénzük, mint az életük, tehát ezzel voltak kénytelenek fizetni. Cserébe ők is sok portékát vettek a harcból, de azok mind értéktelenek voltak: összetört lándzsák hegyei, kardok letörött pengéje és nyílvasak. Az átkozottak tehát nagyon csalatkoztak reményükben.

Eközben a hadrendező pasa, rettenetes kardját kezébe véve, oroszlánbátorsággal rohant a csatába, a harc legveszélyesebb helyét kereste.

*A felséges Isten kijelentette,
Hogy idő előtt senki sem hal meg, nem kell tehát félnünk.*

E szavakkal kitepte a haláltól való félelem nyilát a hősök szívéből, és bátorságot öntött beléjük. A vérontó és lélekrabló lándzsák vashegye előtt szemet sem hunyorított, és nem hátrált. E rettenthetetlen hős olyan volt most, mint a sűrű nádasba hatolt oroszlán. A páncélos vitézek látván az Aszaf bölcsességű vezírnek e föl nem tartható támadását, mindenfelől rohanni kezdtek, mint a vihart hozó felleg vagy az oroszlánal küzdeni akaró tigris. A gonosz ellenségnek hegyi patakként özönlő lovassága előtt szétválva, kétfelé vágtattak gyors paripáikon.

*Mikor e támadó sereg a harci kiáltást hallatta,
Az ördögök is a Kaf-hegy¹³ mögé rejtőztek félelmükben.*

A gyaurok seregének gonosz vezére, Lajos király mint egy második Sziávus¹⁴ rohant a csata félelmes tüzébe, s míg vitéz bégjeinek és derék vezéreinek egy része elesett, más része pedig elfogatott, ő megállta helyét a csatatéren.

*Sem nyíltól nem félt, sem golyótól nem rettegett,
Felhőként futó tarka lovon ült.
Úgy jött a vitézség versenyterére,
Mint valami őrzöngő rossz szellem.*

Eközben előbukkantak azok a megszámlálhatatlan lovasból és gyalogból, szolgából és szabadból álló csapatok, melyek a világhódító szultán személyét kísérték, és a világ menedékhelyéül szolgáló udvarának környezetét alkotják. A győzelmet jelentő zászlók – mint a győzelem bájos istennőjének fátyola – s a hősök kezében levő lándzsák lobogói egészen elfödtek a látóhatárt.

*Mikor a sah a csatatér széléhez érkezett,
Az okosság törvénye és terve kíváncsian szerint*

majd megállapodott mint szilárd hegy, majd előrenyomult mint özönlő folyam. A tengerként hullámozó csapatok ellepték a mezőt, a gyors paripák lábaitól fölvert por eltakarta az eget. A gonosz és szerencsétlen király egyszerre elvesztette küzdő és ellenálló erejét. Amint a szerencsés padisahnak világhódító zászlaja, mint a kelő nap, láthatóvá lőn: a rossz érzelmű ámulatba esett, elhalványodott, mint a hold, s egészen elvesztette a fejét. Két helyen sebet kapván, szűk lett neki a világ, szeme előtt a fényes nappal sötét éjszakára változott, s a világnak kellemes rózsasárga tövises lőn neki. Nem bírván többé megállni a helyén, szorult helyzetében megfutott, és elmenekült a reá nézve veszélyes harcterről.

De a nyomorultnak a balszárnynon levő nagy csapata, mely az anatóliai hadosztályt támadta meg, rettenthetetlen vitézséggel harcolt. A mi részünkről a hadbontó vitézek a csatatéren pompásan forgolódva harcoltak. A gonosz természetűek seregéből hány hitványnak lelke lőn az öldöklés nyilának áldozata, s hányak dereka görbült meg ij módjára a súlyos buzogányok könyörtelen csapásai alatt! Hány makacsnak teste lőn a

kard martalékává, hányak feje gördült le, mint a golyó, és hányak fürtjei kerültek díszül a lándzsára! Hányak arca lőn ráncossá a félelem nyilatól vagy inkább a nyiltól való félelemtől, és hányak a szeme telt meg kiömlő vérrrel! A nyilaknak megmérgezett hegye mint a kígyó fogai

*Amely testet értek, abból elrabolták a lelket.
Mint a kígyó átfúrja a bőrt hegyes fullánkjával,
Úgy hatoltak át a nyilak a mellvértéken.*

A hatalmas szultán legmagasabb parancsára a puskás janicsár vitézek a tigristermészetű dühös ellenség felé fordultak, s egy perc alatt nem százat, hanem több ezret küldtek közülük a pokolba.

*Mikor a puszkagolyók hullani kezdtek mint a jégeső;
A halál árvize emelkedett minden oldalról.*

A puszkagolyók zápora – mely mint jégeső hullott az ellenségre, s mely ellen nem szolgálhatott védelemül sem sisak, sem páncél, sem pajzs – a gonoszok haszontalan életének fájáról letördelte a levelet és gyümölcsöt; félelmes mennyiségű tömegüket mint valami szalmarakást szétszórta, s mulandó életük gabonáját a megsemmisülés szelének eresztette. A szent harc szele fújván, megtisztította a hódítás kertjét a gazoktól és tövisektől.

A hitetlenek seregéből három Ahriman termetű¹⁵ részeg páncélos, kezükben fénylő lándzsával, áttörte az elébük álló sorokat, mint a cikázó villám szokta meghasítani a felhőt, s ijesztő módon termett a kalifaság egének napja előtt. Azonban a padisah személye körül levő s harcra várakozó oroszánfogú vitézek az életunt vakmerők lovainak lábát megsebesítvén, a bástyatermetűeket a földre taszították s ott összevagdalták kardjaikkal. Hány ezekhez hasonló elefánttermetű s a farkasnál vadabb gőgösnek nyaka lőn az éles kardok hüvelyévé – olyanoké, akiknek élete palotáját az idő építészé negyvenötven év óta építé, de azt most a szultán haragjának árvize egy perc alatt romba döntötte! A lengyeleknek, cseheknek, oroszoknak, engürűszoknak,¹⁶ horvátoknak, madzsaroknak, németeknek, Dimiskárnak,¹⁷ alamánoknak,¹⁸ császárnak,¹⁹ Iszpániának²⁰ és az e harctéren jelen volt többi gyaurnemzeteknek²¹ oroszánbátorságú vitézei és emírjei legyőzettek és tönkretétettek; kemény szívük megtörtetett, s míg egyik részüknek lelke a pusztító nyílak, teste pedig a kardnak tápláléka lőn, addig más részük, foglyul ejtetvén, rabláncra veretett.

A gonoszoknak legravaszabbika és legderékabbja volt a nyomorult és szerencsétlen királynak fővezére, Tomor Pauli, aki azon országban híres vezér s a csatatéren egy második Iszfandijár²² volt. Olyan volt ez, mint a kemény vas: mennél több csapást kapott, annál keményebbé lett. Ha mint egy veszett kutyát agyonütötték volna, talán még akkor is fölédelt volna. Mikor rohanni kezdett, mint az özönlő Nílus, és bömbölt, mint a dühös elefánt, még a tigrisek és oroszánok is kitértek előle.

*A nyomorult, ki Magyarország végvidékének kapitánya volt,
Haszontalanságot fecsegve mondta
„Ha lándzsámnak nyelve volna,
Elmondaná, hogy miket követtem el a törökön.”*

A nevezett gőgös bánnak²³ ostoba feje üres már a királyi korona elnyerésének gondolatától és vágyától: fűvel van tele. A csatatéren legördült, mint valami golyó, és hajfűrtjei a lándzsa díszévé váltak.

A szerencsétlen magyar király gonosz hadának megverése.

A szerencsés szultán csatája a rossz úton járó királlyal zilkáde hó 20. napján történt.²⁴ A harc hevessége délután emelkedett a legmagasabb fokra, mikor is a nyomorult ellenség szerencséjének napja kezdett alkonyodni. A harci paripák kőkeménységű patái lehorzolták a föld színének durva bőrért, s megpuhították a hegyek és síkságok rögös hátát.

*Mikor az éj támadást intézett a nap ellen,
S a csillagok táborának vértjei ragyogni kezdtek,*

a csillagok számával vetekedő gyaurok csapatai – melyek egy csoportot alkottak volt, mint a hét csillagzat – úgy szétszóródtak, mint a göncölszekérbeli csillagok. Elvesztvén lábuk alól a szilárd földet, darázsiból tehetetlen hangyává, mérges kígyóból félénk gyíkká váltak.

Amint a sebzett szívű ellenségnek tévelygő serege megtámadtatott: a rossz érzelmű bátorságának lándzsája azonnal eltörött, hatalmának íja szétpattant, erejének szilárd bástyája a pusztító ágyúk ütéseitől leomlott, méltóságának könyve széttépetett, mint a feslő rózsza, s bosszútól lihegő keblét vér folyta be. Sem parancsa nem lőn többé végrehajtva, sem paripája nem nyargalt többé. Öregek és ifjak mosolygásának vége szakadt.

A harc vásárterén szerteszét hányva a hadiportékákat, igyekezett menekülni a kardok elől s megmenteni fejét a küzdelem örvényétől. Minden málháját és sátorát ott-hagyva elfutott, bosszús szíve füsttel, arca és szeme porral lett tele.

Amint a krokodilus-kegyetlenségű, tigriskörmű harcosok visszafordították a gonosz ellenséget, ezzel éjszakára változtatták a szerencsétlenek nappalát, s egyszerre ötvenével, sőt százával küldték őket a pokol borzasztó tüzére: kit a kardok, kit az öldöklő nyilak martalékká tettek.

*Egyiknek hirtelen nyíl fúródott nyakszirtjébe,
Amelyik visszafordult, annak mellét lándzsa szúrta át,
A lándzsák dolga immár véget ért,
Mert nyakon ragadásra került a sor.
Szíj és hurok fogott most a munkához,
Ez lőn a jelszó: Fogd meg, kösd meg!*

Azon köteleket, melyeket a lázadók hoztak, hogy az ellenséget megköttözzék, az ő nyakukba akasztották. A harc tüze, melyet a gonosz mívűek és lázongó természetűek gyújtottak meg, az ő lelküket égette. Most ott feküdtek a csatatéren, derekuk meggörbülve, mint a ragadozó madarak karma, belük kifordulva, mint a széttördelt nád. A helyen, hol a harc folyama csörgedezett, szétszórva feküdtek az emberfejek, mint kavicsok a folyó partján. A síkság felülete, a halmok teteje, a magaslatok csúcsa és a völgyek nyílása végig el volt borítva megcsonkított hullákkal. A halmok, melyek a sátán cinkostársainak hulláiból emeltettek a mező területén, egészen az égboltozatig nyúltak fel.

*A mező felületét holttestek borították,
A hullákból helyenként halmok emelkedtek.*

Negyven- vagy ötvenezer puskás és gyalog – kik éles körmű tigrisekként harcoltak – fulladt a küzdelem örvényébe.²⁵ A rajtuk levő páncélingek voltak azon hálók, melyek megfoglalták e szerencsétleneket, s melyek miatt nem tudtak elfutni. A nyomorultak hulláiból emelkedett halmok teljesen elborították az egész térséget.

*A halál tört vetett páncél képében,
A kard elmetszette a remény fonalát.*

Azoknak az útját pedig, akik a harc veszedelmes szorosából kiszabadultak, és a küzdelem tengeréből partra jutottak, az akindzsik állták el, akik most előtörtek leshelyükből.

*A hit harcosai előtörtek leshelyükből,
S a gyaurok egymás után arcra hulltak.*

Lélekrabló lándzsáikkal könyörtelenül öldösték, akiket elérhettek, s közben harci rivalgásukkal megrengették az eget és földet.

Mikor az este beállott, az éj seregének támadása valóságos jótétemény volt a szerencsétlen végűeknek. A sötétség fekete hada közbelépve, egyszerre megszabadította e rossz érzelműeket az iszlám győzhetetlen seregének körmei közül. A rossz úton járóknak egy nagy csapata az éj sötétségében eltévesztette az utat, s a folyónak rohanva, lovastul együtt beleveszett az ingoványba. Másik csapata pedig, mely megmenekült a harc tüzétől, jobbnak tartván a vízbefúlást, a Duna hullámaiba vetette magát. Néhány nap múlva aztán Belgrád és Szemendre mellett vitte a víz e szerencsétlenek hulláit.

A gonosz mívű, nyomorult és szerencsétlen király pedig – miután föntebb már jelzett módon a küzdelemben tehetatlenné tétetett, nagy serege és kemény szíve kettévágatott, s szerencséje szárnya kitépetett – elfutott a csatatérről, sebesülten, legyőzve, kifosztva, nyomorultan, tönkretéve, méltóságától megfosztva és környezetétől elhagyatva. A szégyen tüze égetve hitvány lelkét, lovastul, fegyverestül a vízbe ugrott, s azok számát szaporította, akik elestek, vagy vízbe fúltak.

*A harc tüzétől égvén, vízbe dobta magát,
Eszől menekülve jégesőre talált.*

Így végződött élete. Napjainak forgása megszűnt, mulandó életének lajstroma bevégeztetett mind e világnak, mind az örök életnek elvesztése által. Tábora, mely olyan volt, mint a tavasszal virágokkal és gyümölcsökkel pompázó kert, most aszály szárította mezőhöz hasonlított. Fegyvertára, ágyúi és összes hadiszerei, melyek nagy bőségben valának, ott maradtak szétszóródva. Szekerei, melyek a világ gazdagságát magukba foglalták, kifosztattak, s egyszerre olyan üresekké lettek, mint a legnyomorultabb ember erszénye. A fosztogató seregnek szeme és szíve pedig jóllakott arannyal és ezüsttel.

Függelék az előző fejezethez.

Miután némelyek felöltötték a vértanúság ruháját, a hit harcosai pedig már jóllaktak a harccal, a sereg táborba szállt naplemente után, az utolsó ima ideje előtt. A dicső és felséges szultán számára az ég magasságával vetekedő sátort ütöttek fel. A harci lakomában megrészegedett vitézek örömmel élvezték a nyugalmat. Úgy telepedtek le, hogy a következő napon még ez állomáson maradnak pihenni.

*Reggel, mikor a kelet királya feltűzte zászlóját
S elűzte az éj fejedelmét,*

az akindzsik bégjei engedélyt kaptak, hogy seregeikkel széltében-hosszában portyázzanak.

A rabló lovasság aztán elpusztította és fölégette a gyaurok országát a rombolás árjával és a pusztítás tüzével. A szerencsés uralkodó, a vezírekkel és emírekkel lóra ülven, a csatatérre ment, és az ütközet színhelyéül szolgált síkságon megsemmisítette a holttesteket, melyek dombokban feküdtek egymásra halmozva, vagy mint a kék a szántóföldön, szerteszét heverték – azon holttesteket, amelyek a harc vásárában olcsón adták el lelküket. A csatabárdal agyonsújtott előkelő makacsok holttestei – melyek ott feküdtek – villámtól sújtott fenyőhöz hasonlítottak; a karddal derékba kettévágott részeg gonoszok olyanok voltak, mint a rohanó ártól kettészakított fal. Az ütközet helyén levágott fejek heverték.

*Annyi fej gördült a lovak lábai alá,
Hogy a patkók nem földet, csak szemet és szemöldököt érhettek.*

A gyors lovú harcosok, kik a gyauroknak tévelygő seregét úzóbe vették a vereség mezején, tízezerrel több lovaszt szállítottak le a harci paripákról, kiket fogollyá tevén, rabláncra verve vezettek a dicső Szulejmán magas dívánjába. Parancs adatott ki, hogy senki ne tartson meg magánál foglyokat; ezért a kézre került lovasokat és gyalogosokat mind a kivégzési helyre vezették. E szerencsétlenek nyakát a bosszúállás kardjának hüvelyévé tették, s így végrehajtották a legfelsőbb parancsot. Kicsinek és nagynak hulláját farkasok és ragadozó madarak étkéül hagyták, meghíván őket e borzalmas lakomára.

Thúry József fordítása
Mohács, 2006, 211–221.

- 1 Semszeddin Ahmed ibn Szulejmán ibn Kemál pasa (1469–1534): már kortársai Kemálpasazáde (vagy arabos formában Ibn Kemál), azaz Kemál-fi néven emlegették. Elődeit követve az ifjú Kemálpasazáde is katonai pályára lépett, ám 1492 után hátat fordított a hadseregnek, és a tudománynak szentelte életét. Hamarosan kora egyik legnagyobb szellemi tekintélyévé vált; volt főiskolai tanár, magas rangú bíró (kádi), főhadbíró (kádiasker), 1525-től élete végéig pedig sejhüiszlám (főmufti), vagyis a jogtudósok rendjének vezetője, s mint ilyen egyfajta „főideológusként” szolgált Szulejmán szultánt. Két-száznál több tudományos, irodalmi, történelmi és vallásjogi munkát hagyott ránk. A 15–16. század fordulóján Bajezid szultán parancsára nyolc könyvben, *Tevárih-i Ál-i Oszmán* (Az Oszmán-ház története) címmel megírta a birodalom történetét (egy-egy kötetet szentelve minden uralkodónak). Az 1511-re elkészült művet később Szulejmán ösztönzésére két újabb kötettel egészítette ki, amely így a kezdetektől 1527-ig öleli fel az oszmán történelmet. A *Mohácsnéme* (Mohács könyve) a tizedik kötet utolsó része, amely önálló műként is olvasható.
- 2 Sám a mai Szíria, Róm pedig az Oszmán Birodalom (az új Keletrómai Birodalom).
- 3 Szendrő.
- 4 A fiatal oroszlán az ekkor még csak harminchárom éves nagyvezír, Ibrahim pasa; a vén farkas Báli bég, Jahja pasa fia.
- 5 A régi iráni hagyomány mesés királya (perzsásan: Dzsamséd) poharában látta meg az égi titkokat.
- 6 Báli szendrői és Hüsrev boszniai szandzsákbég.
- 7 Iszfandijár iráni hős fia, Bahman. A *Királyok Könyve* hőse.
- 8 A töröksíp a 17–18. századi Magyarországon használt kettős nádnyelves fúvós hangszer.
- 9 Kínai.
- 10 Derbent dagesztáni (Oroszország) város nevéből.
- 11 A Kaukázus legmagasabb hegye, magassága 5642 méter.
- 12 Az akindzsik.
- 13 Mondabeli, a világot övező hegy, amely mögött a dzsinnek és a tündérek laknak, és ahol a hatalmas szimurg vagy anka nevű mitikus madár (az istenség szimbóluma) fészkel. Többnyire az Elburzzal azonosítják.
- 14 Szijavus (*Királyok Könyve* hőse) királyt egyszer hamisan megvádolták azzal, hogy el akarta csábítani a mostohaanyját, de a tűzpróbából sértetlenül került ki.
- 15 Ahriman Zóroaszter vallásának hívei szerint a rossz princípiuma, sok tekintetben hasonló a kereszténység és az iszlám ördögéhez.
- 16 Magyaroknak.
- 17 Temesvár.
- 18 Németeknek.
- 19 V. Károly német-római császárnak.
- 20 Spanyolországának.
- 21 Úgy tűnik, az ellenfél erejének érzékeltetése (eltúlzása) érdekében az oszmán krónikás halmozta az ország és népneveket. A magyarok engürüs és madzsar néven, a németek alamán és német néven is szerepelnek.
- 22 Gustászp iráni király fia, ércüstű vitéz. A *Királyok Könyve* hőse.
- 23 Tomori Pál.
- 24 Az időpontot a történetíró épp úgy elhibázta, mint a szultáni fethnéme: nem zilkáde 20-án, hanem 21-én vívták az ütközetet; ez felel meg augusztus 29-nek, és ez a nap esett szerdára.
- 25 Költői túlzás.

Bernardus Vapovius: *Fragmentum Sigismundi*¹
1526–1535²

Eme év nyara nemcsak amiatt volt emlékezetes, hogy a lengyel királyság ragyogó módon gyarapodott Mazóvia fejedelemsége által,³ hanem amiatt is, hogy Szulejmán, a törökök császára hadjáratot indított Magyarországra ellen. Kikémlelte ugyanis, hogy öt évvel Nándorfehérvár elvesztése után a magyarok semmivel sem lettek alázatosabbak,

és a békét sem kívánják, amelyet valamikor önként felajánlott nekik,⁴ sőt fenyegetőznek és bosszúvágytól lihegnek; így hát egész Görögországot, Ázsiát, Kis-Örményországot, Szíriát, Arábiát és Egyiptomot fegyverbe szólította, s mintegy háromezreszer fegyveresből álló hadsereget szerelt fel. Ezzel Felső-Mysíába menvén táborot vert Nándorfehérvárnál avagy Taurunumnál, majd minden csapatával békésen átkelt a Száván, és rémületes hadseregével megtámadta a Szerémséget, a magyar királyság tartományát; elkezdett mindenfelé pusztítani és rabolni, és ostrom alá vette a városokat és a várakat. Első nekifutásra bevette Péterváradot, az erős Duna menti várat, amelyben nem sokkal korábban a magyarok csellel meggyilkolták Storciust, Zsigmond király udvaroncát, ezt a derék férfiút, erős lengyel csapatával együtt;⁵ majd Újlakot [vette be],⁶ amely város Szent Kapisztrán János sírja miatt híres.⁷ Miután pedig Szulejmán a Szerémséget az uralma alá hajtotta, egész hadseregével átlépte a Dráva folyót, letáborozott a Duna partján Mohács városánál, hármassorban elhelyezte az ágyúit, s ott várta Lajos magyar és cseh királyt, valamint az egész magyar haderőt. Dühös volt Zsigmond királyra, mivel az öt évvel korábban, Nándorfehérvár elfoglalása környékén lengyel segédc csapatokat küldött Jan Amor Tarnowsky gróf vezetésével, hogy megsegítse unokaöccsét, Lajost; attól félt,⁸ hogy ezt a hadjáratát is akadályozni fogja, és mielőtt a hadsereget Magyarországra küldte volna, felbérelte a krími tatárok uralkodóját, hogy azalatt, míg ő maga Magyarországot szorongatja, amaz zászlót bontva támadja meg a lengyel királyságot azzal a szándékkal, hogy Zsigmond – a saját országát veszélyben érzvén – elálljon attól, hogy segítséget vigyen unokaöccsének, Lajos királynak és a magyaroknak. A tatárok engedelmeskedtek a török uralkodó parancsának: késlekedés nélkül átkeltek a Dnyeperen, és először Litvániába, onnan pedig a Lengyel Királyság határvidékére értek, és könyörtelenül elpusztították a volhíniai, belzi és lublini helytartóságokat.⁹ Zsigmond király akkor Poroszországban volt, s a nagy térbeli távolság miatt nem tudta orvosolni ezeket a bajokat, és azokat a segédc csapatokat, melyeket Magyarországra akart indítani a török zsarnok Szulejmán ellen, a saját királysága határai védelmére kénytelen volt Ruténiába¹⁰ és Podóliába küldeni.¹¹

Lajos, Magyarország és Csehország királya így meg lett fosztva a lengyel segédc csapatoktól. Miután a felderítőktől megtudta, hogy Szulejmán császár, a hatalmas ellenség óriási seregeivel átlépte Magyarország határait, és átkelt a Száva és a Dráva folyón, a királysága hatalmas veszedelmében fegyverbe hívta a magyarokat, és mindenfelől segédc csapatokat toborzott. Minden zúgott a hadi előkészületektől. Ferdinánd ausztriai főhercegtől – akinek a húga, Mária, Lajos király házastársa volt – háromezer német gyalogos érkezett segítségül.¹² Zsigmond király engedélyével Lengyelországból is átjött bizonyos számú lovas és gyalogos, az erős és háborús dolgokban jártas férfiú, Gnoyenski vezetésével, aki a lengyel vezérek közül a legjobb volt a tábor felállításában.¹³ Amint ő megérkezett Budára, Lajos, magyar és cseh király a sors akarata ellenére elindult onnan, és a Duna jobb partján a törökök császára, Szulejmán ellen vonult, messze nem egyenlő erővel.

Tolnán¹⁴ megállt egy időre, amíg az egyéb magyar csapatok összegyűlnek. Trencséni János szepesi gróf¹⁵ sok napon át követek és levelek által késleltette a támadást, azt a reményt keltve, hogy megérkezik az erdélyiekkel és székelyekkel, tízezer harcosból álló

seregével.¹⁶ De nem tudott olyan gyorsan jönni, ahogy megígérte, vagy pedig ezt álnokságból tette,¹⁷ hogy ebben a zűrzavarban csapdát állítson a királynak, ahogy ezt többen sejtették.¹⁸ Lajos király – ez teljesen bizonyos –, nem várta meg őt, és úgy döntött, hogy megkockáztatja a teljes csatát: az igen erős ellenség ellen vonult, felállította a sereget, s a fiatalság ifjonti lelkesedésével az ellenségre rontott. Gnyenskinék, a lengyel csapatok vezérének nem tetszett, hogy ilyen sietősen csaptak össze Szulejmán szultánnal: úgy vélte, hogy meg kellene várni a török háborúban edződött János szepesi grófot, aki veterán katonának nem lebecsülendő csapatait vezeti. Emellett nem állt el attól, hogy rábeszélje Lajos királyt és a magyarokat: ne azon a helyen csapjanak össze a törökökkel, amelyet kényelmesen választottak, mintha az a harcra kiváltképp alkalmas lenne, hanem inkább színleljenek félelmet, és csalják az ellenséget az ország belsejébe; és amikor alkalom nyílik a cselekvésre, támadják meg a rettenetes ellenséget; ezáltal a törökök nagy tömegének minden rosszabbra fordul majd, a magyaroknak viszont minden kedvezőbb lesz; nekik alig harmincezer harcosuk van jelen, akiket háromszáz-ezer törökkel szembeállítani semmiképpen nem lenne biztonságos, úgy, hogy még haditervet sem eszeltek ki.¹⁹

Süket fülekre talált mindez a magyaroknál; túlkiabálták a lengyel vezér igen hasznos szavait, és sietteték az összezúzását az ellenséggel, s a hadrendet felállítván megindultak ellenük. Szulejmán császár a magyar gyalogosok közeledtére elsüttette az ágyúkat, oly gyakori lövésekkel, hogy úgy tűnt, az ég és a föld is leszakad a zajtól: továbbá a gyalogosokat akkora veszteség érte, hogy kevesen maradtak csak, és ezután semmi hasznuk nem volt a harcban.²⁰ Az őket követő lovasok nagy lendülettel csaptak össze a törökökkel; olyan nagy hévvel harcoltak itt, annyi vér folyt, hogy állítólag vérpatakok folytak a Dunába. Miután a magyarok legyőzték a törökök első vonalait, Szulejmán császár állomáshelyéhez és a janicsár gyalogosokhoz értek. Itt is nagy öldöklés folyt, és Szulejmán szeme előtt zajlott a küzdelem.²¹ Mindkét oldalról sokan elesetek, és oly nagy volt Szulejmán császár kétségbeesése, hogy azt követelte, hogy adjanak neki sebesen száguldó lovakat, melyek inkább menekülésre, mint harcra alkalmasak;²² s amint a kétségbeesett harcban az lenni szokott, elsüttette az ágyúkat a magyarokra és a saját törökjeire is, azon a részen, ahol a legsűrűbb tömegben csatáztak. Ettől elsőként a magyarok lelkesedése illant el, mert látták, hogy az övéik közül sokan elesetek. Habár a törökök közül is igen sokat leterítették ezek az ágyúlövések, veszteségük kevésbé volt érzékelhető, mivel bővében voltak az embernek.²³ A szerencse hirtelen megfordultával a magyarok elkezdtek hátrálni, különösen, miután meglátták, hogy hátuk mögött lán-gol a magyar tábor. Néhány török csapat ugyanis már a csata elkezdése után, bal felől kerülve a magyarok félig üres táborára tört: felkoncolták a hordárokat és tábori inasokat, majd a tábort kirabolták és felgyújtották.²⁴ Ez jelentősen elősegítette a törökök győzelmét, mivel a magyarok azt gondolták, hogy megfutamították a leghátsó csapataikat. Lajos király a legedzettebb harcosok között²⁵ állt a leghátsó hadrendben; miután észrevette, hogy az övéi csatasora nyílt menekülésre hajlik, és semmi remény nem maradt arra, hogy újra felvegyék a harcot, maga is elkezdett a futásban menedéket keresni.

A magyarok két úton próbáltak menekülni: egyesek balra, a hegyek felé, amely út bár hosszabb volt, mégis biztonságosabb; mások jobbra, a Duna mentén, amely útvo-

nalon a felduzzadt Duna kiáradt vize mocsarat hozott létre. Sok magyar vetődött ide menekülés közben, s minthogy lovuk beleragadt az iszapba, veszedelembbe kerültek. Ezeket követte Lajos király, akinek nem volt helyismerete; őrei, akikre a király személyének védelmét bízta, cserben hagyták; s minthogy fém fegyverzetének a súlya terhelte, hasonló szerencsétlenség okozta vesztét:²⁶ a lováról lezuhanván elsüllyedt a mély mocsárban lengyel udvaroncával, Trepkával együtt, aki a menekülésben a leghűségesebb társa volt, s igyekezett segíteni a királyt, míg az a lovával és a nehéz páncélzatban vergődött, s őt is elnyelte az iszap és meghalt; nem akarta ugyanis elhagyni a királyt annak végső veszedelmében. Ezután a menekülő magyarok és az őket követő törökök seregei a lovuk patáival még mélyebbre nyomták az iszapban az élettelen királyt; ezért volt, hogy amikor Lajos király holttestét igen szorgosan keresték, csak nagy fáradsággal találták meg, mert a magyarok később nem emlékeztek, hogy hol halt meg. Elégge bizonyos, hogy Szulejmán császár búslakodott az ifjú király szomorú esete miatt, mivel nem volt előtte ismeretlen, hogy az övéi viszálykodása, hogy ne mondjam árulása miatt jutott veszedelembbe.²⁷ Abban a szerencsétlen csatában Mohácsnál a Magyar Királyság hét tehetős főpapja halt meg: az esztergomi és a kalocsai érsek, valamint az egri, váradi, pécsi, győri és zágrábi püspök.²⁸ A kalocsai érsek, aki szerzetesi fogadalmat téve magára öltötte a csuhát, később olyan méltóságra emelkedett, hogy a király mellett minden sereg vezére lett. A bátor férfiakban szűkölködő Magyar Királyság oda jutott, hogy egy csuhás barátocskát²⁹ kényszerült kiállítani a törökök hatalmas császára ellen, mert más vezérei nem voltak.

Ebben a mohácsi összecsapásban igen sok kiváló férfi is elesett, közöttük János szepesi gróf édestestvére – azé a Jánosé, aki később Ferdinánd királlyal a magyar trónért oly sok évig küzdött –, és meghalt a lengyel Gnoyenski is. Fej nélküli holttestét a lemészároltak tetemei között találták meg:³⁰ az ugyanis a törökök szokása, hogy a bátor férfiak fejét – győzelmük fitogtatása végett – lándzsára tűzik és azokat a zászlók előtt viszik. Szulejmán császár e nevezetes diadal után a Duna mentén Buda felé vonult egész hadseregével együtt; a városba, melyet a lakói félelmükben elhagytak, bevonultak a törökök, majd kirabolták és lángokban elemésztették, habár Szulejmán erre állítólag nem adott parancsot.

A budai várat, Zsigmond császár és Mátyás király csodálatos művét nyolcszáz németből álló helyőrség vigyázta: ezek a török Szulejmán érkezésekor – miután [a szultán] a szavát adta³¹ – átadták a várat.³² Szulejmán bevonult, s álmélkodva csodálta a vár kiváló épületeit és a falak nagy tömegét. Az emberi dolgok törekenységét észben tartva a legszigorúbb rendelettel tiltotta meg, hogy a törökök ártatlan házak ellen dühöngjenek, és így a barbár ellenség megőrizte minden vár közül a legszebbet, Magyarország oly sok igen hatalmas királyának ősi székhelyét. A német gyalogosok, akik – miután sértetlenséget ígértek nekik a törökök – bármi kényszer nélkül átadták a budai várat, már valameddig eljutottak Ausztria irányába, amikor a törökök teljesen lemészárolták őket, olyan borzasztó kegyetlenséggel, hogy nem maradt az öldöklésnek hírvívője sem.³³ Szulejmán török császár néhány napot időzött Budán, és miután összekapcsolt hajókból hidat csináltatott a Dunán, azon minden csapatát átjuttatta, és a Duna bal partján szélteben mindent elpusztított és felgyújtott, majd rendezve sorait Nándor-

fehervárhoz érkezett. A Duna túlsó partját ugyanis a török veszélyesnek tartotta, nehogy a lengyelek, németek és csehek az eltávozókat hátulról megtámadják, mivel az a hír járta, hogy ezek a nemzetek a török ellen nagy sereget állítottak fel.³⁴ Szulejmán a Dunán hajókkal átkelve Nándorfehérváron megállt, és miután őrséggel megerősítette Péterváradot és sok más szerémségi várat, ismét átkelt a Haemus-hegységen,³⁵ s visszatért Konstantinápolyba.

A magyaroknak ez a szerencsétlen ütközete a törökökkel augusztus 29. napjára esett, amely napon öt évvel korábban Nándorfehérvárt is elfoglalták, ezért úgy tűnik, hogy ez a nap Lajos királynak és a magyaroknak nem érdemtelenül volt végzetes. Miután a magyarok megtalálták Lajos király testét a kiáradt Duna mocsarában, november kilencedikén Székesfehérváron a magyar királyok sírjai mellett, igen ünnepélyes halotti szertartással eltemették. Az azt követő napon Trencsényi János szepesi gróf gondoskodott arról, hogy őt válasszák meg Magyarország királyává,³⁶ és másnap, Szent Márton ünnepén felékesítették a királyi diadémmal: ez az elsietett koronázás azután nagy háborúkat okozott.

Sánta Sára és Tóth Gergely fordítása

VAPOVIUS, *Fragmentum Sigismundi*, 1589, 596–599.

- 1 Bernard Wapowski (1450–1535), I. Zsigmond lengyel király titkára és történetírója. A szerzőre és művére lásd TÓTH, *Bűnbakképzés és propaganda*, 2019, 104. Lásd még a következő jegyzetet.
- 2 A művét Wapowski valamikor 1526 és 1535 között írta – legalábbis a Mohácsra vonatkozó részt. (1535-ben hunyt el.) Egy helyen úgy tűnik, hogy az adott szakaszt 1529 után írta (lásd a 32. és 33. jegyzetet), de nem biztos, hogy ez az egész elbeszélésre igaz. Munkája azonban csak jóval később, 1589-ben jelent meg nyomtatásban. Lásd Bernardus VAPOVIUS, *Fragmentum Sigismundi senioris regis Poloniae res gestas Cromeri descriptione posteriores continuans*, In: Martinus CROMERUS, *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Coloniae Agrippinae, 1589, 531–618. (az 1526. évi oszmán hadjárat és a mohácsi csata leírása: uo. 596–599.).
- 3 Wapowski az előzőekben arról írt, hogyan került (vissza) 1526 nyarán a mazóviai fejedelemség a lengyel koronához.
- 4 Valójában a helyzet sokkal összetettebb volt. Ténylegesen folytak béketárgyalások 1524-ben – de nem csak akkor – a két fél között; a magyarok végül részben külső nyomásra, részben saját meggyőződésből utasították el a békét, mert attól tartottak, hogy annak elfogadása csak még jobban bátorítani fogja Szulejmánt és seregeit, másrészt pedig a török nyomás olyan erős volt a déli végeken – békeidőben, illetve fegyverszünet idején is –, hogy inkább döntésre akarták vinni a dolgot. Ehhez járult még, hogy békekötés esetén külföldi segítségben sem reménykedhettek volna.
- 5 Péterváradot lengyel zsoldosok védték 1522-ben (véltetőleg az 1521-ben küldött lengyel segélyhadból maradtak itt), ám a katonák (talán fizetatlenség miatt?) lázadoztak, és állítólag át akarták játszani a várat a töröknek. Hadnagyuk neve Storcz (a *Memoria rerumban* Szercs) volt; csak őt végezték ki (Futakon). Köszönettel tartozunk C. Tóth Norbertnek, hogy segített az esemény és a szereplők azonosításában.
- 6 Tehát Szulejmán.
- 7 Ezt az adatot Wapowski vélhetőleg Cuspinianustól vette. Lásd a II. részben.
- 8 Szulejmán.
- 9 Kérdés, hogy valóban volt-e ilyen tatár támadás 1526-ban. Inkább az 1525 novemberében megkötött lengyel–török béke tartotta vissza Zsigmondot a segítségnyújtástól, amelyről itt Wapowski mélyen hallgat. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy a lengyel diplomácia azért kereste a megegyezést a törökökkel, mert a tatárokkal szemben biztosítani akarta keleti határait.
- 10 Az eredeti szövegben *Roxia* áll, ami esetleg a *Russia*, vagy még inkább a lengyel *Ruskie* alakból romlott. Ez esetben a Rutén Vajdaságnak felelne meg, Lwów központtal.

- 11 Ez is utólagos magyarázkodásnak tűnik.
- 12 Valójában Ferdinánd nem tudott segélycsapatokat küldeni Lajosnak. A Szentszék volt az, amely végül jelentős összeget küldött zsoldosok állítására; ebből Burgio pápai nuncius megbízása nyomán négyezer gyalogost sikerült toborozni.
- 13 Ez az adat Brodaricsnál is szerepel. Lásd a II. részben.
- 14 Az eredeti szövegben hibásan „Tolma” áll.
- 15 Szapolyai János.
- 16 Ez a szöveghely ugyancsak párhuzamosságot mutat Brodarics szövegével, aki szintén azt írja, hogy Szapolyai előbb levelet írt Lajosnak, majd követet küldött, s ebben a támadás elhalasztását javasolta. Lásd a II. részben. Ő viszont nem adja meg Szapolyai seregének számát. Wapowski adatában némileg zavaró, hogy a *deni* („tíz”, „tíz-tíz”, „tíz-szer”) szó ragozott alakját használja, de bizonyosnak tűnik, hogy tízezer katonára gondolt.
- 17 Tehát álnokságból késlekedett.
- 18 Wapowski tehát a Habsburg álláspontot tette magáévá Szapolyai Jánossal kapcsolatban.
- 19 Ezek az üdvös tanácsok a csata elhalasztására, illetve más szerzőknél a király biztonságba helyezésére vonatkozólag mindegyik műben más szereplőtől hangzanak el – nem függetlenül e művek szerzőjétől. Brodarics a saját szájába adja, a német Joachim Camerarius és a sziléziai német Joachim Cureus a német és cseh vezéreknél tulajdonítja őket, Ursinus Velius pedig Szalkai Lászlónak, egykori pártfogójának. Wapowski, mint látható, a lengyel Gnoyenskivel mondatja el a Kasszandra-beszédet. Persze ettől még lehet, hogy sokan érveltek a csata elhalasztása mellett, így a fent említett személyek is – de az már más kérdés, hogy melyik szerző kinek juttatja ezt a hálás szerepet. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Brodarics megemlíti: a csata előtt Gnoyenski székértábor felállítását, vagy legalábbis a magyar sereg szekerekkel való megerősítését ajánlotta. Ez némileg hasonlít Wapowski ama közlésére, hogy a lengyel kapitány szerint rossz helyen állt fel a keresztény had. Brodricsot, Camerariust, Cureust és Veliust lásd a II. részben.
- 20 Itt is eltér Wapowski az egyéb forrásoktól; mások nem említik, hogy a gyalogságot ilyen nagy veszteség érte volna az ágyúktól a csata kezdetén.
- 21 Ez az adat – miszerint a magyar támadás a janicsárokig és a császár állomáshelyéig jutott – más forrásokban is feltűnik, így oszmán kútfőkben is; később a *Memoria rerum* szerzője is említi, valamint Heltai Gáspár, majd Istvánffy Miklós is.
- 22 Ez a mozzanat inkább toposz; más csataleírásokban is feltűnik. Érdekes egyébként, hogy Brodaricsnál éppen Lajos kap gyors lovakat a csata előtt, hogy a meneküléshez használhassa. Lásd a II. részben.
- 23 Tudomásunk szerint más forrás nem említi Szulejmán eme parancsát, tehát hogy az ágyúkat irányozzák az előtte harcolókra. A tudósítás hitele erősen kétséges.
- 24 Wapowski itt jól informált; a Báli bég vezette török csapattest megkerülő hadmozdulatát más források is említik, így Brodarics (igaz, csak részlegesen), majd Iovius, később a *Memoria rerum* szerzője, illetve Istvánffy.
- 25 Az eredetiben: „inter triarios”. Szó szerint a harmadik hadrendben álló katonát jelenti, de a latinban egyúttal a legtapasztaltabb veteránok is értendőek alatta, akiket a *hastati* és a *principes* után állítottak. Ettől függetlenül elképzelhető, hogy a *triarii*t szándékosan használta a szerző, s a harmadik hadsort akarta vele kifejezni.
- 26 Tehát a többi, erre menekülő magyar sorsához hasonló szerencsétlenség.
- 27 Ez az állítás – miszerint Szulejmán szomorkodott volna Lajos halála miatt – Ioviusnál is feltűnik (a *Historiae*ben), s később más szerzők is átveszik tőle.
- 28 Nem pontos a felsorolás: a zágrábi püspök, Erdődy Simon megmenekült a csatából, elesett viszont – de Wapowskinál nem szerepel – a csanádi püspök, Csaholyi Ferenc, illetve a boszniai püspök, Palinai György. Az egri püspök, Várdai Pál viszont ott sem volt a csatában – igaz, a király maga küldte Budára a bátai táborból, s ő ezt vonakodott megtenni, mert nem akarta elhagyni a sereget (végül igazoló irat ellenében volt hajlandó elmenni).
- 29 Szándékosan kicsinyített alakot használ Wapowski (*cucullatum fraterculum*), nyilván gúnyból.
- 30 Más forrás nem tájékoztat arról, hogy Gnoyenski holttestét megtalálták volna.
- 31 Tehát arra adta szavát, hogy a védők szabadon elvonulhatnak. Lásd alább.
- 32 Wapowski itt szemmel láthatólag összekeveri Buda 1526. évi harc nélküli török *megszállását* az 1529. évi török *ostrommal*, amely a német őrség várfeladásával, majd janicsárok általi lekaszabolatásával végződött.

- 33 Wapowski továbbra is – tévesen – az 1529. évi ostrom eseményeit beszéli el. Még lásd az előző jegyzetet. Ami a várórség sorsát illeti (mármint 1529-ben!), más forrás szerint a janicsárok azért mészárolták le – önmagukat kárpótolva – a németeket, mert Szulejmán megtiltotta nekik, hogy a városban és a várban fosztogassanak.
- 34 Valótlan állítás. Voltak ugyan a Dunántúlon, illetve Magyarországon idegen zsoldoscsapatok, amelyek „lekésték” a csatát, de ezekből semmilyen egységes sereg nem állt össze.
- 35 Balkán-hegység.
- 36 Wapowski itt is ellenséges Szapolyaival: érzékeltetni akarja, hogy az erdélyi vajda maga „intézte” (*procuravit*) a megvásztását.

Bátori István nádor oklevele II. Lajos pecsétgyűrűjéről Pozsony, 1527. június 24.

Báthori István, Magyarország nádora és a kunok bírása ezennel tanúsítjuk, hogy nemes mlatoviti Horváth Márton¹ néhai felséges Lajos király úrnak a pecsétgyűrűjét – amelyért felséges Mária királyné úrnő a Miklós² mester, pécsi kanonok pecsétje alatt kelt írással őt³ küldte el a közelmúlt napokban azokhoz a jobbágyokhoz, akik néhai Lajos király úrnak az öltözékét a mohácsi mezőről magukkal vitték – jelenlétünkben hűségesen átszolgáltatta a királyné Őfelségének, amelyet azután Őfelsége a tanácsos urak jelenlétében szétvágatott. Őfelsége mentesítette őt ezzel az üggyel kapcsolatban, most pedig Őfelsége példáját követve mi is a jelen oklevelünkkel teljességgel feloldjuk őt minden felelősség alól. Kelt Pozsonyban, Keresztelő Szent János születésének ünnepén,⁴ az Úrnak egyezeröttszázhuszonhetedik évében.

Prokopp Gyula fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 203–204.

1 Talán Mlatkowsky (Mlatković) Horvát Márton II. Lajos étekefogója.

2 Oláh Miklós.

3 Horvát Mártont.

4 Június 24.

Sperfogel Konrád¹ lőcsei városi tanácsos naplója 1527 körül (*részlet*)

Az 1526. évben a törökök el akarták foglalni Magyarországot, Lajos király pedig igyekezett nekik ellenállani, s arra gondolt, hogy egész országát megadóztatja erre a célra. De az urak közül csak kevesen engedelmeskedtek neki, voltak akik semmit sem adtak, hanem még tőle akartak kapni. A király tehát a szegényeket s a városokat nyomorította meg, s a városoktól annyi pénzt és javakat hajtott be s oly kíméletlenül, hogy nemcsak a világiaktól, de az egyháziaktól is el akarta venni vagyonuk felét, minden javaik és városaik után. Ó, milyen rosszul kormányoztak Magyarország áldott földjén azok, kik uralmon voltak!

Ezeket a dolgokat aztán a király tanácsosai titkos tanácskozásaikban nagy titokban odáig vitték, hogy minden városhoz igen szigorú királyi parancsot küldtek, melyekben

elrendelték, hogy az egyházaknak minden javaik felét ki kell szolgáltatniuk a török elleni zsoldosok felfogadására. Pápa, püspök, király megparancsolják fej- és jószágvesztés terhe alatt, hogy az egyházaknak semmiféle vagyont vagy pénzt nem szabad letagadniuk vagy elrejtenuik, hanem mindent be kell mutatniuk a püspöknek s a király kiküldötteinek s mindennek felét át is kell adni. Mondják, hogy mindennek Kelemen pápa és az esztergomi érsek az értelmi szerzője. Hanem, ha a király nem írt volna rá az egyházakra olyan keményen, s nem parancsolt volna rájuk olyan szigorúan, akkor sem a pápa parancsára, sem a püspököknek nem adtak volna semmit.

Szent Lőrinc napján, augusztus 10-én, Lőcsére érkeztek a király megbízottjai, hogy megvizsgálják az egyház vagyonát s átvegyék a felét, még pedig az egri prépost² és Both István,³ az egyik egyházi, a másik világi férfiú, és szigorúan felszólították a városi tanácsot, hogy büntetés és bírság terhe alatt tegyen eleget a pápa, a püspök és a király parancsának. Másnap, szombaton aztán a városi tanács Henckel Sebestyén⁴ plébánossal és a községgel megbeszélték, hogy mi történjék ebben a dologban. Bejöttek a királyi végrehajtók, kik a plébánián voltak megszállva, s azt kívánták, hogy a parancsot feltétlenül teljesíteni kell, de aztán visszaküldték őket szállásukra, míg számukra egy rövid választ készítenek.

Közben azon fáradoztunk, vajon nem lehetne-e a végrehajtóktól valami kedvezést vagy engedményt kicsikarni, vajon nincsen-e megbízásuk arra, hogy velünk kiegyezzenek? Tehát a tanácsosok és a plébános úr igen buzgón megtárgyalták velük a dolgot, s elérték azt, hogy nem írtak össze két szentségmutatót,⁵ három nagy keresztet, és hogy mindazt, ami a ciboriumban⁶ vagy tabernaculumban⁷ van, a végrehajtók jóvoltából nem kellett hozzászámítani az egész kincshez, pedig ez egymagában kitett százhuszonöt márkát.⁸ Több dolgot mentesítettek a beszolgáltatás alól a kórházban és kápolnában. Hanem a többi ezüstöt és aranyat, mint: kelyheket, kereszteteket, képeket, békekereszteteket stb. az ő jelenlétükben egész súlyukban megmértük, s itt megint azt az engedményt tették nekünk, hogy nem tettek félre a király részére többet ötvenhat márkánál, pedig nyolcvankettő márkát is elvehettek volna. Ezt aztán egy külön ládába zárták, melyet lepecsételtek.

Fáradozásainkkal és hosszas könyörgéssel azt is elértük, hogy mindazt magunknál tarthattuk mindaddig, míg a király megírja, hogy hova kell küldenünk. Abban reménykedtünk ugyanis, hogy Őfelsége idővel majd helyesebb intézkedést fog tenni, s az egyházi javakat és felszereléseket meghagyja az egyházaknál, arra is gondoltunk, hogy majd idővel tudunk szerezni annyi pénzt, amennyin ezeket a kincseket megválthatjuk: mert a végrehajtók azt mondták, hogy jobban szeretnék ők is és a Felség is azt parancsolja, hogy lehetőleg pénzen váltsák meg a kincseket, s tegyük mi is ezt. Ily nagyon megterhelték és megnyomorították az egyházakat a király minden birtokán, de a földesurak javaiból nem vettek el semmit.

A végrehajtókat ingyen láttuk vendégül, s igen hálálkodtunk nekik, hogy a királyi parancs végrehajtásában ennyire kedveztek nekünk, pedig ez igen nehezünkre esett, s keserű feladat is volt megkárosításunkért és megterheltetésünkért köszönetet mondani, de hát mi mást tehettünk volna azok közt a körülmények között.

A kiválasztott kincsek nálunk maradtak mindaddig, míg Lajos király a mohácsi csatában augusztus 29-én elesett. Pedig többször ránk írt Várday Pál egri püspök is és

egypár megye is, az ország nevében (de csak ravaszságból és hogy bennünket rászédjenek), hogy ezeket a kincseket Kassára küldjük a pénzverőbe, de mi nem akartuk ezt megtenni, s magunknál tartottuk egészen október 16-ig, akkor pedig eladtuk a város javára Koch Pál⁹ úrnak Besztercebányán. Mert úgy gondoltuk, hogy ha a kincseket még továbbra is magunknál tartjuk, akkor majd az ország főrendei ránk írnak, s megparancsolják nekünk, hogy azokat nekik szolgáltassuk ki, s a városnak aztán semmi haszna sem lesz belőle.

Bartoniek Emma fordítása

Mohács, 2006, 155–156.

1 Konrad Sperfogel (†1537 után) történetíró, lőcsei bíró.

2 Bácsi Mikós egri prépost.

3 Both István udvari huszár.

4 A lőcsei plébános Sebastian Henckel, Mária királyné udvari papjának – Johann Henckel – testvére.

5 A monstrancia a katolikus egyházban az Eucharisztia ünnepélyes megmutatására szolgáló liturgikus edény.

6 Az egyházi építészetben oszlopokon álló építmény a szentélyen belül.

7 A tabernákulum az oltáriszentség őrzésére szolgáló, az oltár közepére állított szekrényke.

8 Kölni márkára átszámítva közel harminc kg.

9 Talán azonos azzal a Koch Pállal, akinek váráról (Koch-vár) Kóvár (ma: Kolare, falu a Besztercebányai területben, Szlovákiában) kapta a nevét.

Ibrahim pasa¹ tárgyalása Hyeronimus Łaskival² Isztambul, 1528 nyara *(részlet)*

Bizony azt hittük, hogy a magyarok kiváló férfiak, de nem találtuk jó harcosoknak azokat, akik restek voltak megmenteni saját királyukat, nem tőlünk, hanem a sekély víztől. Mi bizony még a legutolsó emberünket sem hagynánk ilyen halállal meghalni.

Barta Gábor fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 206.

1 Pargali Ibrahim.

2 Hyeronim Łaski/Laszi Jeromos (1496–1541) lengyel főnemes, diplomata.

Oláh Miklós¹ levele VII. Kelemen pápához Linz, 1530. február 15. *(részlet)*

Kezdetben, amikor még élt uram, a boldog emlékezetű Lajos király, ő ifjú létére – szép tehetséget tanúsítván minden cselekedetében – semmit nem tartott dicsőségesebbnek, mint hogy minden szavát és tettét aszerint irányítsa, minden gondját arra fordítsa, minden erejét ahhoz eddze, hogy szembe szállhasson a szentséges vallás ellenségével,

a törökkel, s elháríthassa istentelen betörésüket a keresztény határoktól; éjjel-nappal ezt forgatta fejében és sem szelleme, sem teste nyugtot ettől nem lelt: minden erejét megfeszítette ennek az üdvös tervnek sikeres végrehajtása érdekében, és sok katonát tartott Magyarország határain, hogy felfogják az ellenség becsapásait, s rablásaitól ép-ségben megőrizték a keresztényeket; végvárai egy részét Tomori Pál kalocsai érsek alá rendelte, akinek megbízhatóságát és katonai tudását mindenki a legnagyobb mértékben elismerte. Tomori állta is az ellenség folytonos háborgatásait, fizette, nem kis zsolddal, katonáit – részben érseksége jövedelmeire, részben a havi költségekkel őt ki-segítő király adakozására támaszkodva. Háta mögött már nem egy vereséggel és sok összeccsapással, melybe ő és katonái gyakran bocsátkoztak a törökökkel, értesítette La-jos királyt, hogy a török császár² teljes hadseregével, minden, már vagy két vagy három éve feszített iramban felkészített erejével be akar törni Magyarországra azzal a céllal, hogy vagy teljesen uralma alá vesse, vagy adófizetőjévé tegye; ezért a király, teljes lét-számú tanácsulésen, fontolja meg útját-módját annak, hogy egy ilyen hatalmas ellen-ségnek, melyet már sok nemzet leigázása felette hatalmassá, számtalan győzelme és diadalma elbizakodottá tett, miként állhatna ellen? – ez a megoldás pedig az, hogy a király, összetoborozva minden erőt, ami felett csak rendelkezik, szálljon vele szembe, ő pedig, Tomori addig is fel fogja tartóztatni és akadályozni fogja, amennyire csak bírja, a törököt, hogy ne hatolhasson be oly hamar Magyarország szívébe, ahogy gondolta: gondoskodni kell ugyanis arról, hogy a király ne készületlen s egyenlőtlen erővel álljon ki ellene. Mert ha balul ütne ki, s a hadiszerecse a töröknek kedvezne, nem kétséges, hogy ez nemcsak Magyarország, de az egész kereszténység veszedelmét fogja jelenteni. Hiszen Magyarországot elfoglalva szabad útja lesz a töröknek minden irány-ban, mindegyik keresztény ország felé. – Mindezt s még sok egyebet a király elé tárt ő leveleiben is, megbízható követi útján is. Mikor ezeket a király s a teljes kormány-tanács elé terjesztették, több napon át folyt a vita a javaslatról. Megtárgyalták töviről hegyire, hogy mit tegyenek; egyfelől a királynak és övéinek az elégtelensége, másfelől a török hatalmas hadereje lebegett szemük előtt. Úgy találták, hogy a király semmikép-pen sem tud egyenlő erővel kiállni a török ellen: az elmúlt esztendő hadakozásai ki-merítették a királyi kincstárat és az állampénztárt, az urak meg mind ráültek a maguk vagyonára, s nem akarózt enyhíteniük saját anyagi eszközeikkel az ország nyomorú-ságán; mindennek ellenére úgy alakult, hogy a király, ha csak nem akarta elveszíteni Magyarországot, kénytelen volt sikra szállni, ezt kérte tőle nagy fennszóval minden rendű és rangú ember.

Kényelmesen s lassan nyomulva előre, értünk el hát Mohács mezővárosig, mikor jön szembe velünk a kalocsai érsek, hírül adva, hogy a török zsarnok itt van már hadaival a sarkában. Ez mindenkit nagyon lehangolt, s meggondolva azt is, hogy erőink mily cseké-lyek! [...] mégis mindnyájan egy akarattal, úgy döntöttünk, hogy a csata sorsát lelkünk minden hűségével a jóságos és hatalmas Isten kezébe tesszük le, aki még a teljesen elve-szett és reménytelennek látszó helyzeteket is gyakran jóra szokta fordítani. Úgyhogy szembeszálltunk az ádáz ellenséggel, s mikor táboruk már nem volt messze a királyétól, az ágyúk és hajítógépek mindkét részről megkezdtek a lövöldözést. Én ugyan, Szentséges Atya, e tüzelés időpontjában már nem voltam ott, ugyanis a király három nappal előbb

sürgősen visszamenesztett a királynéhoz, de embereim, akik átérték, megbízhatóan beszámoltak nekem arról, hogy mindkét oldalról sűrűn és rettentő hevesen tüzeltek; ezt vérfagyasztó csataordítás követte, seregünket iszonyatos hangjával ugyancsak megdöbentve, s ezután megkezdődött a harc, amelyben a mieink egészen addig a helyig rontottak előre, ahol a [török] ágyúk voltak felállítva, de csakhamar rengeteg halottat hagyva hátra, vissza lettek verve, s végül megfutottak. Mit mondjak még? Seregünk zömét részben lemészárolták, másik része a Dunában jutott végveszedelembbe. Királyunkat valami balsors, ahogyan menekülni akart az ellenség elől, egy Mohácson inneni mocsárba vitte, ahonnan ki nem lábolhatott, mert lova, ahogy megrántotta a kantárt, összerogyott, s ott pusztult el ő nyomorultul, nem lévén segítségére övéi közül senki.

A király maga, mikor még mindig bizonytalanságban volt afelől, hogy jön-e a török, egyre-másra küldve leveleit és követeit, figyelmeztette Jánost – akkor erdélyi vajdát, ma királyt –, hogy szedjen össze Erdélyben csapatokat, s a haddal minél előbb jöjjön segítségére. János ugyan megígérte, hogy a teljes erdélyi sereggel haladéktalanul királya védelmére fog sietni, de míg a török meg nem ütközött a királlyal, nem jött. Nagyon beszéltek, hogy már előzőleg valamiféle kölcsönös egyezsége lépett a törökkel, s már jóval előbb sok minden felette gyanússá tette őt, hogy Magyarországra áhítozik, amely gyanút végül ez a késlekedése, tanú rá mindenki, igazolta.

Hegyi György fordítása

Mohács, 2006, 156–158.

1 Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi kanonok és komáromi főesperes (1522–1526), királyi, majd királynéi titkár (1526), elkíséri Mária királynét Németalföldre, s itt él bizalmas tanácsosaként 1542-ig. Hazatérte után esztergomi érsek (1553–1568), főkancellár (1553–1568), királyi helytartó (1562–1568).

2 I. Szulejmán.

Caspar Ursinus Velius: *A mohácsi csata*¹

1530 körül (töredék)

Szulejmán török szultán négy évvel azután, hogy megszállta Belgrádot,² tehát a Krisztus születését követő 1526. esztendőben – mivel már az ország minden kapuja és összes bejárata tárva-nyitva állt előtte – kétszázezer főt számláló fegyveres erejét összegyűjtve roppant nagy és igen erősen felszerelt csapataival, anélkül hogy bárki akadályozta vagy feltartóztatta volna vonulását, Magyarország területére tört. Először súlyos ostrommal az addig Lajos királynak engedelmeskedő Pétervárad várát zárta körül, keményen szorongatta a várat, és néhány napon belül megadásra kényszerítette. A várban nem volt elég erős az őrség, amely nem bízva saját erejében – és miután már régen elvesztette a reményt, hogy a segítséget kapjon – átadta a várat³ az ellenségnek. Elterjedt az a nagyon is biztos hír, hogy az ellenség a teljes haderejével gyorsan közeledik, és erőltetett menetben Magyarország belsejébe, az ország szíve felé tart. Mikor ezt a hírt már a felderítők is megerősítették, mindenkin hatalmas rémület lett úrrá, de ez mindenekelőtt Lajos királyt és az ország előkelőit nyugtalanította.

Valóban sok dolog akadályozta egy ily nagy háború elhárítására való felkészülést. Mindenekelőtt azok az ellenségeskedések, amelyeket az országnagyok egymás közt folytattak. Miután Werbőczyt nem sokkal korábban elzavarták és letették a legfőbb tisztségből, amelyet nem a legméltóbb eszközök segítségével, a tömeget lázító szónoklatokkal a nép kegyéből nyert el, Báthori Istvánt helyezték vissza korábbi méltóságába.⁴ Akadályt jelentett továbbá a pénzhiány, mivel kapzsiságból és néhány hatalmasság egyéni haszonlesése miatt a kincstár bevételei nagyrészt elapadtak. Aztán mert hosszú évek óta hiányzott a harci tapasztalat és a hadviselés szokása, miután csaknem az összes hadművészetben és hadi tudományban jártas, valamint fegyverforgatásban kiváló vezér elhalálozott – vagy háborúban, vagy betegségben, vagy egyéb okból.

Jóllehet egyrészt ezek, másrészt egyéb fontos és a hadviseléshez szükséges eszközök hiányoztak, a nagyszerű és bátor ifjú Lajos király mégsem rettent meg a háború semmiféle nehézségétől, hanem napról napra egyre jobban, egyre inkább felbuzdult, és semmit sem akart inkább, mint a nyilvánvaló veszedelemben az országért és övéi üdvéért kockára tenni az életét. Ezért megparancsolta, hogy az egész ország minden megyéjében szólítsanak fegyverbe, és hívta a szomszédos cseheket és morvákat, továbbá a sziléziai segédcsapatokat. Sőt még az akkor Speyerben tanácskozó német fejedelmekhez is követeket küldött, hogy segítséget és támogatást kérjenek. Mivel azonban a fejedelmek mindent lomhán és lassan intéztek, részint semmit sem küldtek, vagy csak későn, így annyi katona érkezett Budára, amennyit ebben a zűrzavarban hamarjában össze lehetett gyűjteni.⁵

Lajos király habozás nélkül elhatározta, hogy velük együtt, még ha kevesekkel is – mert alig ötezren gyűltek össze –, szembeszáll az ellenséggel. De előbb felkereste a királynét, aki felüdülés végett Csepel szigetére utazott és ott vadászgatott, és feltárta neki szándékát. Szavaitól a királyné megrémült és előre látva, hogy a király milyen nyilvánvaló veszedelemnek, jóformán a biztos halálnak teszi ki magát, könnyek közt megölelte, majd – mint beszélnek – a következőképpen szólt hozzá:

„Kiváló királyom és szeretett hitvesem, mi jut eszedbe, vagy a dicsőség miféle örült vágyától ösztönözve döntöttél úgy, hogy te és veled együtt én a veszünkbe rohanjunk? Úgy döntöttél, hogy a kegyetlen, csapatokban és eszközökben felettebb erős ellenséggel szemben gyengén felfegyverzett és seregnek aligha nevezhető csapatokkal kelsz útra és mész csatába, és a háborútól elszokott embereket vagy újoncokat vezetsz a legtapasztaltabb katonák és veteránok ellen? Lesz-e vajon annyi századod, ahány ezreddel az ellenség rendelkezik? A halhatatlan istenekre kérlek, ne áldozd fel életed, hiszen még huszadik évedet sem töltötted be, és ne engedd, hogy önmagad veszélyeztetve Magyarország elbukjon, én pedig – Isten ments – özvegyként és az országból száműzve nyomorúságos és boldogtalan életemet örök gyászban és bánatban töltssem. Sőt, inkább óvd magad jelesebb és sokkal dicsőbb tettekre, mialatt összegyűjtött sereged is gyarapszik, valamint testi és lelki erőd is érlelődik. Hogyha ezek egyáltalán nem indítanak meg téged, legalább a feleséged könyörgései előtt hajolj meg, mert nála, ha életedet (miként szíve súgja) veszélybe sodrod, senki sem lesz a világon elhagyottabb, nyomorultabb és szerencsétlenebb. Nemsokára abba az életkorba érünk, amely alkalmas utódok nemzésére. Könyörgök, gyermekeket foganva hadd tegyelek apává még azelőtt,

hogy én árván, az ország pedig örökös nélkül marad! De ha már eltökélt szándékod, hogy szembeszállsz az ellenséggel, legalább várd be a Csehországból hamarosan megérkező, sokkal jelentősebb segéderőket. Az erősebb csapatokkal nagyobb biztonságban és elszántabban szállhatnál szembe és ütközhetnél meg az ellenséggel. Biztosra veheted, hogy ezekkel az egyszerre gyenge és felkészületlen kis csapatokkal nyilvánvalóan és biztosan a vesztedbe rohansz.”

Miután a királyné ezeket és még sok mást is zokogva elmondott hasztalan próbálván eltántorítani a királyt az indulástól, az uralkodó szilárd lélekkel röviden így felelt: az ország és mindenki üdvének kára nélkül ő nem változtathatja meg az eredeti szándékát, mert ha vesztég marad, senki sem fog fegyvert az ellenség ellen, sőt, inkább mindenki vonakodni fog a katonai szolgálattól. Ám ha megindul, egyeseket a szégyen, másokat a hűség fogja ösztönözni erre, egyszóval vele együtt mindenki szembe fog szállni az ellenséggel. Tanácsosabb a hadiszerencsét próbára tenni és a kétes csata kockázatát vállalni, amely egyszer ezeket, másszor azokat szokta a győzelemben részesíteni, mintsem hogy – bár az ellenség még nem is mutatkozott – szégyenteljes menekülésre szálni rá magunkat, az ellenségnek pedig vértelen győzelmet biztosítani, valamint a félelem és gyávaság nyílt megvallásával e nagyszerű ország birtoklását átengedni. Erősen reménykedik abban, hogy ha az ország erői egyesülnek, el lehet majd tántorítani az ellenséget a betöréstől, vagy el lehet üzni őket az ország határaitól, ő pedig hamarosan győztesen és sértetlenül fog visszatérni a királyné karjaiba.

E beszéd után, miközben elkészöntek egymástól és sűrű könnyek között összeölelkeztek, a körülöttük állókat is egytől egyig könnyekre fakasztották.

Így hát, miközben a király már a harcra készült, a királyné erősen meghagyta a származás, vagyon és különösen jellem tekintetében nemes és híres sziléziai férfiúnak, Czetricz Ulrichnak,⁶ és egyben zokogva arra kérte, hogy a király mellől se éjjel se nappal – ahogy mondják – egy ujjnyira se távolodjon el, és bárhová megy, kövesse őt. Nagy vagyont ígért neki azért, ha épségben visszahozza a háborúból a királyt.

Lajos király visszatérvén Budára a következő napon az oda egybegyűlt, körülbelül ötezer lovast magával vitte egyenesen Tolna felé véve az irány, mely város Budától tizennyolc mérföldre fekszik.⁷ Úgy tűnt, hogy magának a királynak a halálát és az ország szomorú bukását részint egyéb előjelek, részint mindenekelőtt ez az eset sejtette előre: a Budáról való távozást követő éjszakán a király lova, amelyet előszeretettel használt, mivel igen erős és derék állat volt, anélkül hogy a betegség bármiféle jelét megfigyelték vagy felfedezték volna rajta, hirtelen és váratlanul összerogyott és elpusztult.⁸ És bár ennek nem szabad teljes mértékben hitelt adnunk, mivel a keresztények már régen helytelenítik a jóslás tudományát és a jövőmondást, mégis, mivel többször tapasztaltuk, hogy ugyanazok az előjelek a királyok és országok bukását vetítették előre, ezért nem vádolhatnak bennünket szentségtöréssel, ha azt gondoljuk, hogy ezek néha nem ok nélkül következnek be.

Tolnán azután ezeröttszáz lovassal csatlakozott a királyhoz Szepesi György, János erdélyi vajda testvére.⁹ Egyébként azokban a napokban, amíg Mohács városához érkeztek, különböző helyekről gyülekeztek a katonák: elsősorban az egész ország még most is töretlenül királyhű főurai és püspökei érkeztek csapatosan, akik a királyuk és az or-

száguk üdvéért bármilyen veszedelmet hajlandók voltak vállalni. Ezután a teljes had-
erő huszonötezer lovasból és gyalogosból, nyolcvanöt tábori ágyúból¹⁰ és több mint
ötezer szekérből és rengeteg málhából állt. *Mert ha Szapolyai János, aki egész Erdély
erejét és színe javát összegyűjtötte, és valóságos hadsereget állított fel, a várakozásoknak
megfelelően igyekezett volna, hogy a királyhoz vezesse a csapatait, szinte biztos remény
lett volna a győzelemre vagy legalább egy ilyen csapás elkerülésére. De mivel ő húzta az
időt és mentségül semmit sem hozott fel a tekintetben, hogy miért nem jön a király segít-
ségére, sokak szemében alaposan megnövelte a hűtlenségével kapcsolatban már koráb-
ban meglévő gyanút.* Miután pedig a király a csapatok egy részével Mohácsnál letábo-
rozott, valami kétezer magyar a várostól nem messze, a mocsaras síkságon telepedett
le. Ezek hitelt adván a felderítőiktől származó hamis híreknek, tüstént hírvívót küldtek
a királyhoz, miszerint ők biztosra veszik, hogy csak csekély számú ellenség van a kö-
zelben. Azt is pontosan tudják, hogy alig tizenhatezren gyűltek össze. Siessen ezért a
király a csapataival, nehogy elszalassza a kitűnő alkalmat, még mielőtt az ellenség teljes
serege egyesülne. A biztos győzelem már a markukban van, csak nehogy a halogatás
miatt füstbe menjen a siker esélye. Ha viszont késlekedik vagy mások akadályozzák, az
ellenség helyett haladéktalanul ellenük fordítják fegyvereiket, és ők is valamennyien
ellenfeleik közé számítják magukat. A felesleges halogatás úgysem használ semmit.¹¹
Mások viszont, mégpedig a józanabb többség mérlegelték a török csapatok erejét, akik-
ről teljes joggal azt gyanították, hogy csak igencsak nagy számban lépték át az ország
határait. Emiatt csaknem zendülést kirobbantó vita bontakozott ki a csehek és magya-
rok közt a királyról, akivel kapcsolatban egyesek azt javasolták, hogy vegyen részt a
csatában és velük együtt vállalja az ütközetet, mások – nehogy az egész ország veszély-
be kerüljön – azt tanácsolták, hogy biztonságba kell helyezni, és maradjon távol az
ütközettől. Ezért a kiváló, erényes és okos férfiú, Szalkai László esztergomi érsek állító-
lag a következő módon szólott:¹²

„Kiváló magyar és bátor cseh férfiak! Legfőképpen azokhoz az emberekhez illik,
hogy számot vessenek azzal, mindenféle sorscsapást elkerülve milyen módon nem
szenved semmiféle kárt az ország, akikre az állam gondját vagy valamely ország irányí-
tását bízták. Ha pedig ez a balszerencse tombolása vagy valamilyen váratlan esemény
miatt nem hárítható el teljesen, mégis a legnagyobb gondot és igyekezetet arra kell
fordítani, hogy az ország a lehető legkisebb kárt szenvedje el. Ami most megesis ve-
lünk ebben a roppant veszedelemben, abban mindannyiunk hűsége és bölcsessége
meg fog mutatkozni. A különösen kegyetlen ellenség több mint kétszázezer fegyvere-
sével a nyakunkon van. Ha az erejétől félve elmenekülnénk, egyrészt gyorsabban fog
üldözni minket, másrészt tűzzel-vassal fogja pusztítani Magyarországot. De ha úgy
határoznánk, hogy síkra szállunk és megütközünk, félek, hogy ilyen kicsiny csapat
nem lesz elegendő arra, hogy a mérhetetlen számú ellenség erejét feltartóztassuk. De
az ellenség közelsége miatt immár rá vagyunk kényszerítve, hogy nyílt csatát vívjunk.

Ezért a legkevésbé sem gondolom, hogy királyunkat súlyos veszélybe kellene so-
dornunk, hanem el kell küldenünk valahová, ahol biztonságban várhatja, hogy mi-
ként fog végződni a dolog. Mert, a halhatatlan istenekre, milyen haszna van annak,
hogy a még fiatal és a fegyverhasználatban nem eléggé gyakorlott fejedelmet odavetjük

az ellenség elé, mint valami áldozati állatot? Vagy mennyi segítséget jelenthetne ő egymagában, hogy sikeres csatát vívjunk ilyen roppant erővel szemben, miközben pedig egyedül az ő életben maradásán múlik az egész ország üdve? Elhiszem, hogy az ő jelenléte állhatatosabbá tesz titeket és elszántabban harcoltok majd az ellenséggel, hiszen nem tagadom, hogy a többség bátorságát felszítja fejedelmük arcának látványa, és talán ugyanezt javasolnám, ha nem beszélne le erről a veszély nagysága. Ha ugyanis a király életét kockára téve elesne a csatában – amely csapástól az Isten őrizzen –, abban a pillanatban nekünk és az egész országnak vége lenne. Semmink sem maradna ép és sértetlen. Akik ugyanis szégyenteljes futásban keresve menedéket nem esnek el a csatában, a hazából idegen földre száműzve a legnyomorúságosabban tengetik majd az életüket, a többiek pedig, akik az országban maradnak, a halálnál is szörnyűbb szolgágot szenvednek majd el.

Ha viszont a király, bár minket a csatában legyőztek, sértetlenül életben marad, a cseheket hadba szólítva és segítséget kérve a németektől, különösen Ferdinándtól, Ausztria vele a legszorosabb rokonságban¹³ álló főhercegtől, továbbá a császártól,¹⁴ Ferdinánd fivérétől, könnyen új haderőt, ennél sokkal erősebb új sereget toborozhat. A nagybátyja, Zsigmond lengyel király sem engedheti meg, hogy az ország szorongatott helyzetében és kedvelt unokaöccsének végveszedelmében [azzal vádolhassák], hogy nem nyújtott segítséget. A segédcsapatokkal támogatott és az ország maradék erejére támaszkodó királyunk pedig képes lesz szembeszállni az ellenséggel és merészebben harcba bocsátkozni, valamint a háborúban elvesztett városokat és várakat visszafoglalni, *továbbá az ország megalázott és tönkretett becsületét helyreállítani*. Ezért úgy gondolom, hogy egyáltalán nincs szükség a csatasorban sem a testi erejére, hiszen – mint korábban mondtam – önmagában nem sokat használhat nektek, sem pedig a jelenlétére. Mert ha eszetekbe jut, mivel tartoztok a hazának és ártatlan fejedelmének, kellő bátorságra és elszántságra tesztek szert, még ha személyében távol van is. Mind-ezeket pedig különösképpen elő fogja mozdítani az alattvalói szeretet, a hazáért való aggodalom és a közérdek védelme: és akkor fogtok majd igazán bátran küzdeni, ha inkább azt veszitek fontolóra, hogy kiért mentek harcba, mint azt, hogy kivel.”

E beszéd nyomán nyilvánvalóvá váltak az eltérő véleményen lévő emberek ellentétes törekvései. Egyesek, különösen a csehek és sziléziaiak úgy gondolták, hogy a királyt biztonságba kell helyezni, nehogy életének veszélyeztetésével Csehország ügyei összekuszálódjanak. Ezzel szemben mások zúgolódtak, és Báthori István nádor vezetésével mintegy követelték a csatába a királyt, és világos volt, hogy ha önként nem jön velük, erőszakot fognak alkalmazni és akarata ellenére fogják odahurcolni. Továbbá a más véleményen lévőket kardot rántva halállal fenyegették. Így esett, hogy – miként a veszedelmek idején gyakran történni szokott – a nagyobb és féktelenebb párt győzelmet aratott a jobb és higgadtabb felett.

Egy ideig nyilvánvalóan úgy tűnt, hogy inkább zavargás, semmint tanácskozás folyik: amikor ugyanis a másik párt nagyszámú fegyveres követét a királyhoz és a király biztonságba helyezését javaslókhoz küldték, ellenséghez méltó módon oly nagy lármával és lendülettel siettek a király szálláshelyére, hogy sokan egyértelműen úgy vélték, erőszakot fognak alkalmazni. Ezek azt tanácsolták, hogy a közeledők előtt zárják be a

kapukat. De amikor már a király lakhelyének közelébe érkeztek, nyilvánvalóvá vált, hogy békésen jönnek, és hírt hoznak a királynak. Miután beléptek, határozott és kemény szavakkal arra kérték a királyt, hogy ne vonja ki magát a csatából, és a legvadabb fenyegetésekkel ijesztgették azokat, akik mást javasolnak. Különösen Szalkait, mint ötletgazdát fenyegették halállal. Ezért tehát a király önként ígéretet tett arra, hogy személyesen száll hadba, nem akar semmilyen veszedelem elől elmenekülni, sőt, velük együtt serényen harcolva győzni fog, vagy legyőzve a legdicsőbb módon fog elesni. Ezért, miután a király szándéka világossá vált, mindenki egyetértett abban és úgy látta helyesnek, hogy miután a várostól nem messze letáboroztak, továbbá a helynek és körülményeknek megfelelően felállították a hadrendet, Isten segédelmével az egész országot és mindannyiuk sorsát a királyéval egyetemben a csatára és a hadiszerencsére bízzák.

A királyi tábor helyéül a mocsár melletti sík és nyílt mezőt jelölték ki. Az enyhén emelkedő domb megakadályozta, hogy lássák az ellenség táborát. Az erődítmény gyanánt körbeállított szekerek mintegy falat alkottak, a tábor tehát külsőleg olyan volt, mint egy fallal övezett város. A törökök táborát szemközt, a hegy lábánál verték fel. A kettő között két mérföld távolság volt. Amikor a törökök először közelebb lovagoltak és megvizsgálták a királyi táborát, kicsiny mérete alapján azt gondolták, hogy nem tartózkodik ott minden csapat, hanem érkeznek még seregek, ezek pedig csupán a közelgő sereg előőrsei, mert ezek a csapatok még kisebb csetepatékra is alig tűntek elegendőnek, nemhogy arra, hogy az ellenség teljes erejével össze merjenek csapni és meg merjenek ütközni. Miután Szapolyai György felderítői késő éjszaka jelentették, hogy az ellenség a mocsaras és vizenyős területeken átkelve nem messze állapodott meg és már egészen a királyi tábor közelébe ért, ő tüstént értesítette a királyt a törökök feletébb gyors közeledtéről. A király felsekent a hírré és rögtön megparancsolta, hogy az egész sereg fogjon fegyvert és készüljön a harcra, virradatkor pedig, miután a tábor előtti síkságra vezették a csapatokat, elnyújtva, ritkásan és nem eléggé szilárdan állította föl a hosszú arcvonalat. Czetricz Ulrich azt kérdezte a táborból elinduló királytól, hogy hány órára szeretné elkészíttetni magának az ebédet. A király, mintegy megsejtve a jövőt és tisztában lévén a közeli bukással és pusztulással, így felelt neki: igen szerencsés az az emberfia, aki ma ebédhez jut közülük.¹⁵ Majd miután a király előrement, a lova lábáról – mintegy magától – két nemrég odaerősített patkó is leesett, noha azokat senki emberfia nem lett volna képes leszedni.

Ezután Tomori Pál, aki kiváló és elszánt, de inkább a könnyű csetepatékban, mint rendezett ütközetekben és igazi háború stratégiájának kidolgozásában járatos férfiú volt, elrendezte a hadsorokat. Eközben az ellenség száz gyors hajója a Duna folyón felfelé hajózva a királyi tábor fölé jutott, s ezáltal már hátulról is fenyegetést jelentettek. Ezalatt maga a török szultán is felállította a lehető legmegfelelőbb és legalkalmasabb helyen a hadsort, és előkészítette az ágyúkat. Ezt követően könnyű csatározásokkal és portyázásokkal zaklatták és akadályozták a mieinket. Ezalatt a magyarok, mintegy rögtönzésszerűen úgy határoztak,¹⁶ hogy minden körülmények között megvívják az ütközetet. Elszántságukat csak növelte Tomori, felidézvén, hogy kis csapatok is számtalanszor vágtak le és futamítottak meg jelentős seregeket, és Isten nem fogja cserben hagyni az övéit, akiknek az ellenséggel szemben nyilvánvalóan győzelmet fog biztosítani.

Beszélik, hogy miután a tanácskozáson döntés született a szerencsétlen csatáról és újra elkezdtek csatarendbe szerveződni, a szabad szájú és szellemes ifjú Perényi¹⁷ a legsúlyosabb helyzetben is a következőképpen tréfálkozott Tomori Pál meggondolatlanságán: a hunok, akik állítólag a magyarok ősei voltak, egyetlen nap alatt tizenháromezer embert gyilkoltak le a szűz Orsolyával¹⁸ együtt, akiket emiatt aztán szentté avattak; ezzel szemben Pál ma huszonötezer magyart fog magával vinni a mészárszékre, és több mártírt fog az égbe juttatni, mint amazok.

Már a nap nagy része eltelt, és a Nap is elhagyta delelőjét, amikor Pál a királyhoz lovagolva állítólag így szólt: Parancsba adod-e, Lajos király, hogy harcba vigyem a lélekben és fegyverben már egyaránt felkészült és az ellenséggel szemben hadrendben felállított katonaságot? Miután a király beleegyezett, Pál imáival könyörögve kérte a halhatatlan Istent, hogy a király, az övéik és az egész kereszténység számára szerencsés kimenetele legyen a csatának, és végül néhány szóval mindenkit arra buzdított, hogy *mit sem tartva az alkalmatlan helyszíntől és saját kicsiny létszámuktól* elszánt lélekkel induljanak harcba, majd megsarkantyúzta a lovát, és egy lovascsapattól körülvéve övéivel a király előtt vakmerően nekiment az ellenség csatasorának.

Szebelédi Zsolt fordítása¹⁹

- 1 Velius Mohácsról írott munkáját évszázadokig elveszítettnek gondolták. A mű egy töredékét Waczulik Margit fedezte fel Scholz János magángyűjteményében és adott hírt róla. WACZULIK Margit, *Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából*, Történetírás, 3(1939), 3–4, 150–151. A szöveget azonban nem közölte és a kézirat újabb évtizedekre feledésbe merült. 2018 nyarán sikerült újra fellelni az Országos Széchényi Könyvtárban. A Velius-kéziratról bővebben KASZA Péter, „Kézirat sosem ég el.” Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban, Magyar Könyvszemle, 135(2019), 36–49; A műre lásd TÓTH, *Bűnbakképzés és propaganda*, 2019, 105–110; A fordítást az alábbi kötetből vettük át: Caspar Ursinus Velius, *Lajos király vereségéről és haláláról: Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról*, közreadják, KASZA Péter, SZEDELÉDI Zsolt, SZILÁGYI Emőke Rita, TÓTH Gergely, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. Jelen kiadásban a szöveghez tartozó filológiai jegyzetek közlésétől eltekintettünk.
- 2 Velius datálása nem teljesen pontos, mivel Nándorfehérvár 1521. augusztus 29-én, vagyis a mohácsi hadjárat előtt öt évvel esett el.
- 3 Pétervárad élén álló Alapy György és katonái a nehéz körülmények ellenére is két hétig tartották a várat, de az oszmánok túlereje 1526. július 28-án megadásra kényszerítette a megmaradt védőket.
- 4 Bátori Istvánt az 1525-ös hatvani országgyűlésen váltották le a nádori tisztségből, és helyébe június 24-én Verbóci Istvánt választották meg. Verbóci azonban nem tudta kezelni a felmerülő problémákat, így az 1526 április végén nyílt rákosmezei országgyűlésen menesztették és ismét Bátorira bízták a posztot. A tisztséget egészen 1530-ban bekövetkező haláláig töltötte be.
- 5 A többször elhalasztott, végül 1526 nyarán Speyerben megtartott birodalmi gyűlésen Nádasdy Tamás igyekezett segítségnyújtásra rávenni a birodalmi rendeket. A rendek viszont ragaszkodtak hozzá, hogy V. Károly előbb a reformáció ügyében engedjen kívánságaiknak, csak akkor hajlandók megszavazni a kívánt segélyt.
- 6 Ulrich Czettric lett később Lajos halálának egyetlen szemtanúja, és az ő útmutatása nyomán találták meg a király holttestét is. Az, hogy Velius kiemelt szerepet ad Czetricznek (a töredékes szövegben még egyszer megjelenik és szót kap), kizárja, hogy vádolták volna Lajos halála miatt vagy akár csak nehezteltek volna is rá. Ez esetben egy, az özvegy Mária királynőnek szánt szövegben aligha illette volna a szerző ilyen pozitív szavakkal. A király holttestének megtalálása körül újabban élénk vita bontakozott ki. Lásd a III. részben.
- 7 Tolnát jelölték ki a magyar sereg gyülekezőhelyének, ahol július 2-ra kellett volna összegyűlnie a hadaknak. Brodaries beszámolója szerint, amikor Lajos király útnak indult Budáról, körülbelül hármezer katona volt mellette.

- 8 Ez egybecseng Brodarics beszámolójával, aki azt írta, hogy az első éjszakát Érden töltötték, Sárkány Ambrus házában, és ezen az éjszakán halt meg a király kedvenc lova. Velius műve ezen a helyen szövetszerűen is erős hasonlóságot mutat Brodarics munkájával. Lásd a II. részben.
- 9 Brodarics is ezerötszáz emberről ír. Annyiban ír mást, hogy szerint Szapolyai György háromszáz loval és ezerkétszáz gyalogossal csatlakozott a király táborához.
- 10 A számadatok egyeznek azzal, amit Brodarics írt: a végső létszámot ő is huszonnégy-huszonötezer katonában adja meg, a tüzéség számát pedig nyolcvan ágyúra teszi.
- 11 A másik tábor fenyegető küldöttsége megtalálható Brodarics beszámolójában is.
- 12 Szalkai beszéde a töredékesen fennmaradt szöveg egyik kulcsjelenete. Ez a beszéd nagyon sokban emlékeztet arra, amit Brodaricsnál olvasunk, ahol éppen Brodarics kancellár próbálja meg rábeszélni a vezetőket, köztük magát Szalkait is (!), hogy halasszák el a csatát és ne kockáztassák a király életét. Veliusnál azonban nem a csata elhalasztása mellett érvel Szalkai, hanem a király biztonságba helyezését szorgalmazza.
- 13 Ferdinánd és Lajos király kétszeresen is sógorok voltak: Ferdinánd húga, Mária Lajos felesége volt, Lajos nővére, Anna pedig Ferdinándé.
- 14 V. Károly.
- 15 Dubravius krónikája szerint a király előköstölője tett fel egy hasonló kérdést: „Ebben a gyászos hangulatban hallatszott a király visszafojtott hangú válasza, melyet előköstölőjének adott arra a kérdésre, hogy hol kíván ebédelni: a táborban vagy a faluban? Csak az Isten tudja, hol ebédelünk ma.” Mivel Czetricz Lajos belső kamarása volt, nem kizárt, hogy az meg nem nevezett előköstölő alatt is ő értendő, csak Dubravius forrása vagy a krónikás maga nem tartotta fontosnak nevesíteni a személyét. Lásd a II. részben.
- 16 Az eredetiben (*consilium in arena capare*) Velius egy Seneca-helyet vett át. Az *Epistulae morales* 22. levelében olvashatjuk, hogy *Vetus proverbium est gladiatorem in harena capare consilium*. Vagyis: Régi közmondás, hogy a gladiátor a porondon tervez, tehát rögtönöz.
- 17 Perényi Ferenc váradi püspök jóslata – némileg más megfogalmazásban – szerepel Brodaricsnál is. Ott Perényi azt javasolja, hogy az elesett vértanúk kanonizációja végett éppen Brodaricsot kellene majd Rómába küldeni. Ez Veliusnál nem szerepel, ahogyan más vonatkozásban sem szerepelteti Brodaricsot. Lásd a II. részben. Velius verziójára jobban hasonlít az a változat, melyet Dubravius 1552-ben megjelent krónikája örökített meg: „Ekkor Ferenc váradi püspök, Perényi fia nem fogta vissza magát és csengő hangon így szólt: őseink, mondotta, állítólag tízezer mártírt küldtek a halálba, akiknek emléknapját az egyházban megünnepeljük. Ahogy én látom, ez a Barát ma sokkal több mártírt fog a magyarok közül feláldozni.” Lásd a II. részben.
- 18 Talán a Thuróczy János krónikából átvett részlet. Megtalálható még – tizenegyezer szűz változatában – egy *New Zeytung*-ban. Lásd az I. részben.
- 19 A fordítás alapjául szolgáló kézirat jelzete: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 4596. 3r–10v.

Bartoš Písař:¹ *Krónika a prágai felkelésről* 1530 körül (részlet)

Abban az időben a török ellenség nagyon megkárosította a magyar földet és erővel bevette Belgrád várát, mely annak szomszédságában van. Midőn pedig ezzel nem elégedett meg, elhatározta, hogy Budára tart. Lajos király felismervén a nagy veszedelmet, követeket küldött Csehországba; írt, kérte és egyszerre követelte is az összes rendektől, sőt (mi lehet ennél siralmasabb?) az Istenre kérte őket, hogy küldjenek neki segítőcsapatokat.

Azonban a csehek és legfőképpen Leó úr,² valamint más országos bírák, a körükbeliekkel és a prágaiakkal, nyilvános gyűlésükre hivatkoztak, hogy majd ott vitatják meg először a dolgot. Mások, mint Boleszláv³ vidékének összes urai és lovagjai nem várván be a gyűlést, bár személyesen nem vonultak hadba, jelentékeny pénzsegélyt adtak és

felhatalmazták a kancellár urat,⁴ hogy zsoldosokat gyűjtsön és velük, valamint a maguk embereivel, alig két hét múlva a prágaiak után mentek az Óvárhoz.⁵ Indrich⁶ személyesen szintén nem vonult ki Rozsmerkből,⁷ hanem néhány száz fegyverest küldött maga helyett.⁸ Azonban Jakoubek úr,⁹ az alkamarás a király akaratából kivonult a következő városokkal: Zsateccel,¹⁰ Lounssal,¹¹ Kadannal,¹² Mosttal,¹³ Taborral¹⁴ és még néhányval, nem messze Budától – sokak híradása szerint huszonöt mérföldnyire – a Mohács városkához közel levő török hadak elé!

Bár a prágaiak gúnyolták ezeket, akik útrakeltek, mégis bizonyos ürüggyel utánok mentek s velük a pilseniek,¹⁵ berounstiaik,¹⁶ slaustiaik,¹⁷ litomericiek,¹⁸ melniciek,¹⁹ us-tiak²⁰ és még néhányan eljutottak Budától tíz mérföldnyire; ott megállapodtak és tovább nem mentek, lévén hozzá elég idejük: nem azért mintha tovább nem vonulhattak volna, de úgy vonultak, hogy oda ne érkezzenek. Mert hát elindultak Prágából Szent Jakab után való negyedik napon,²¹ szombaton, amint azt mindenki tudja. Azonban a király iránt érzett lelketlenség és nembánomság sugallta nekik,²² tudniillik azoknak, akik a főhatalmat a kezükben tartották, de nem azoknak, akiknek kötelességük volt a kapitányok parancsait teljesíteni.

Ebben bizonyos Pasztucha Jánosnak (aki fiatal korában marhát őrzött s így méltán kapta a nevét) és Blazseknek, prágai szomszédoknak nagy részük van, mert ők lettek a prágaiaknak, valamint más városok zsoldosainak és főképen ezen hadjáratnak a kapitányai és parancsnokai. Amint a fennebb említett városkához értek,²³ a kapitányok a király katonái közé mentek. Pasztucha ezekkel a szavakkal tett jelentést a királynak: hogy ő prágai úr és segítségére jött Őfelségének amaz emberekkel, bár elég dolga van más ügyekkel. Azután azt kérdezte a királytól, hogy hova vonuljon. Meghallván ezt a király, csodálkozott a gúnyos és valóságban bolondos kérdésen, azután azt felelte, hogy csak a hadsereghez vonulhatnak. Pasztucha meghallgatta a királyt, de nem teljesítette parancsát, hanem visszatért övéihez, de meg se mozdult velük.

Ezalatt a király mellett levő csehek azt hitték, hogy a prágaiak másokkal együtt a király segítségére érkeznek, azt tanácsolták, hogy addig ne bocsátkozzék harcba, amíg azok meg nem érkeztek. Meghallván ezt a király, eleget akart tenni a tanácsnak. Azonban a magyar urak és más magyar csapatok rászóltak a csehekre, hogy kezdjék meg a csatát s ha ezt nem teszik, akkor ők (a magyarok) velük (a csehekkel) kelnek harcra. Úgy is történt, hogy nemsokára megkezdődött a törökkel való harc és küzdelem. Azonban a magyarok szintén nagy vereséget szenvedtek ebben a csatában: megkínóztattak és néhány püspökkel fogságba kerültek, úgy mint az esztergomi püspök, magyar kancellár, bár még a csata előtt otthagyták a sereget.²⁴ Sok ember híradása szerint a török seregben kétszer százezer harcos volt s így a törökök nagyon felülmúlták a királyi harcosok kisebb számát. Ez az ütközet történt 1526-ban, szerdán Szent János lefejezésének napján;²⁵ történt pedig az Isten végtelen rendelkezéséből, a törökök nagy gyorsaságával és a király embereinek vigyázatlanságából s midőn a királyi hadakban levő sok kiváló cseh és mások, szegények és gazdagok, legyilkoltattak és fogságba kerültek.

Az esztergomi érsek, aki azelőtt váci püspök volt, ebben a csatában a vele ismeretségben levő török császár akaratából, áruló létére, csúfosan lefejeztetett s így a török császárnak tett szolgálatai fejében utolérte őt a kellő bosszú.²⁶

Mielőtt²⁷ a csata megkezdődött volna, észrevette a király, hogy emberei között a törökkel szemben nincs egyetértés s így reménye se volt a győzelemhez, azért néhány katonájával sértetlenül elmenekült.²⁸ Csehországban mindenféle hírek keringtek róla. Egyesek azt mondták, hogy elpusztult, mások erősítették, hogy életben maradt a menekülő huszárok között. Ez tartott néhány hétig; csak aztán döntötte meg a hírszteléseket bizonyos *Certye*²⁹ nevű úrnak és a király kedvelt emberének híradása: hogy midőn a király vele együtt egy mocsáron keresztül menekült, akkor véletlen szerencsétlenség következtében a király, nem tudván kijutni a mocsárból, lováról, amelyen ült, a mocsárba esett és megfúlt. Valamennyien, akik vele menekültek, jobban remegtek mint a király és csak azon voltak, hogy az ellenség elől menekülhessenek, mert már beállott az éj. Ennélfogva kevés cseh tért vissza hazájába ebből a csatából. A királynak illetlen való elpusztulását megerősítette Mária királyné a cseh urak gyűléséhez intézett levelében és György brandenburgi őrgróf és az a követség, mely Sz. Havel táján³⁰ a királyné érdekében jelent meg a prágai várban; utoljára pedig Ferdinánd osztrák herceg, Lajos király barátja és sógora (aki trónkövetelőként lépett fel, mert Csehország királya akart lenni).

A csata után egyesek megtalálták a helyet, kihúzták az iszapból a király testét és egy domb tövében eltemették. Néhány hét múlva azonban kiásták³¹ és Székesfehérvárra vitték a királyi sírboltba. Nemsokára mindszentek napján összejöttek a magyarok és eltemették őt; alig telt el 24 óra, máris királyukká választották és koronázták János István erdélyi vajdát.³² Azonban Buda polgárai nagyon féltek a töröktől; sokan elhagyták a várost, otthagynak a zsidókat. Néhány nap múlva a törökök bevonultak Budára, elfoglalták és felgyújtották a várost³³ s majdnem valamennyi zsidót felkoncolták;³⁴ Pest városát is felperzselték és más gázságokat is vittek véghez.

Rosszul gondoskodtak a csehek a királyról. Mert, amint mondtuk, egyesek segítségére voltak ugyan, de mások nem; jóllehet a prágaiak mások után útra keltek és más városok is csatlakoztak hozzájuk, eljutottak Budától a fent említett helyig, de ott megállottak, tovább nem mentek, míg a szerencsétlen csatának vége nem lett. Ebből az a komoly tanulság szűrhető le, hogy Lajos király szerencsétlenségének, a török megerősödésének és Magyarországra való befészkelésének nem volt más oka, mint a prágaiak egyenetlenkedése. Mielőtt ez kitört volna, a prágaiak s részben a főurak is békésen egyesültek, különösen Leo úr s vele együtt más bírák azon voltak, hogy útközben segítsék egymást. Midőn azonban az erő már a kezükben volt, nemcsak Prágában, hanem az urak és a lovagok rendjében is, egymás ellen fordultak s ebből nagy egyenetlenség és hallatlan gyűlölet keletkezett [...].

Gombos Albin fordítása

Mohács, 2006, 160–161; GYALÓKAY, A mohácsi vész egy cseh krónikában, 1934, 61–62.

- 1 Bartoš Písař (1470–1535) cseh krónikás, prágai polgár, az 1524-ben kezdődő vallási színezetű prágai politikai villongások és Jan Pašek z Vratu (1470 előtt–1533) polgármester (1524–1528) autoriter rendszerének krónikása.
- 2 Zdeněk Lev z Rožmitál (1460 körül–1535) fővágróf (1507–1522, 1525–1528), Csehország legbefolyásosabb főura.
- 3 Ma: Mladá Boleslav, Prágától északra fekvő város Csehországban.

- 4 Adam z Hradce.
- 5 A prágai óváros (*Staré Město*).
- 6 Henrik Rosenberg/Jindřich Rožmberka (1496–1526) az egyik legtekintélyesebb cseh főúri család tagja, II. Lajos híve, Zdeněk Lev z Rožmitál politikai ellenfele.
- 7 Ma: Rožmberk nad Vltavou, település Csehországban.
- 8 A krónikás ebben téved. Jindřich Rožmberka személyesen indult kétszáz lovassal és négyszáz gyalogossal Magyarországra, de útközben váratlanul megbetegedett és 1526. augusztus 15-én meghalt. Kapitánya nem tudta a tovább küldött csapatot elvezetni II. Lajos táborába.
- 9 Jakub Kyšperského z Vřesovic (†1526) prágai alkamarás (1523–1526).
- 10 Ma: Žatec, Prágától északnyugatra fekvő város Csehországban.
- 11 Ma: Louny, Prágától északnyugatra fekvő város Csehországban.
- 12 Ma: Kadaň, Prágától északnyugatra fekvő város Csehországban.
- 13 Ma: Most, Prágától északnyugatra fekvő város Csehországban.
- 14 Ma: Tábor, Prágától délre fekvő város Csehországban.
- 15 Ma: Plzeň, Prágától délnyugatra fekvő város Csehországban.
- 16 Ma: Beroun, Prágától délnyugatra fekvő város Csehországban.
- 17 Ma: Slaný, Prágától északnyugatra fekvő város Csehországban.
- 18 Ma: Litoměřice, Prágától északnyugatra fekvő város Csehországban.
- 19 Ma: Mělník, Prágától északra fekvő város Csehországban.
- 20 Ma: Ústí nad Labem, Prágától északnyugatra fekvő város Csehországban.
- 21 Július 28.
- 22 Tudniillik, hogy késlekedjenek.
- 23 Ez nem lehet Mohács, mert ha odáig eljutottak volna, akkor nem késtek volna el a csatáról.
- 24 Ez tévedés, hiszen Szalkai László meghalt a csatában, míg Brodarics István elmenekült a csatáról.
- 25 Augusztus 29.
- 26 Rosszindulatú pletyka a Szalkai árulásáról szóló hír.
- 27 Innentől Gyalóky Jenő közlése.
- 28 Tévedés, hogy II. Lajos elmenekült volna a csata megkezdése előtt.
- 29 Ulrich Czetricz.
- 30 Szent Gál (Svatý Havel, 550 körül–646) ír származású bencés misszionárius napja október 16.
- 31 Október közepén.
- 32 November 10-én. Névelírás: Szapolyai János.
- 33 Szeptember 12.
- 34 Ez tévedés, a budai zsidóknak nem esett bántódásuk. Lásd még Antonio Boemo velencei kém jelentését, Szulejmán hadinaplóját, valamint egy *New Zeyttungot* az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Ferdi, Jozsef ha-Kohén és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

Paulus Iovius:¹ *Krónika a törökök viselt dolgairól*
Róma, 1531 (részlet)

Szulejmán pedig parancsot adott a magyarországi hadjáratra, s az 1526. évben el is indult. Mikor Belgrádba ért, szegény Lajos király – akit minden keresztény magára hagyott, mivel más háborúk kötötték le őket, kivéve Kelemen pápát, aki bizonyos számú cseh és német gyalogot fizetett neki – elhatározta, hogy megütközik az ellenséggel. Inkább a végzetes kényszer, mint a katonai megfontolás vagy a győzelem reménye indította erre, még ha egyesektől olyan, igen biztos és becsületes tanácsot kapott is a szerencsétlen sorsú király, hogy odázza el a háborút, és inkább területet veszítsen, mint egész országát, annál is inkább, mert várható, hogy János úr, az erdélyi vajda, megérkezik a török elleni harchoz szokott jó hadával. Ám Tomori Pál kalocsai érsek, ferences barát, aki erőskezű, de túl akaratos ember volt, minden tanácsot összezavart, csak hogy

vakmerőn a csatába mehessen. Ez a Tomori azért lett kapitány, mert sokszor és dicsőn küzdött a török ellen – de csupán portyákon és rajtaütésszerű csatározásokban, viszont csatamezőn, valódi ütközetben nem. Ugyanis az erős és sikeres Mátyás király halála után a magyarok jó hírneve egyre csökkent: Ulászló hagyta, hogy a Mátyás korabeli katonai fegyelem és rend apránként megszűnjék, így Lajos király magyarjainak másuk se volt, mint örült hősködésük, ez pedig nem alapult tényleges katonai tapasztalaton. Állatias szilajságukban azt képzelték, hogy már az első ütközetben meg tudják verni a törököket. Gyalogságuk és lovasságuk összesen huszonnégyezer embert tett ki. Mikor a Buda és Belgrád közt félúton lévő Mohácsra értek, szembe találták magukat a Báli belgrádi szandzsákbég által vezetett török előhaddal. Ez húszezer, négy csapatra osztott lovasból állt, akik a csatározások során egész nap hat óránként váltották egymást. Így a csatamező mindig tele volt ezekkel a zaklató, sok kellemetlenséget okozó lovasokkal, ezért a magyar táborban szekerek mögé kellett zárkózniuk a katonáknak, s a tőlük balra, nyíllövésnyire lévő Dunáig se mertek kimenni, hogy lovaikat megittassák, ezért kutatásba próbálták vizet keresni. Közben Szulejmán szultán előrenyomult, Ibrahim a ruméliai hadakat, Behrám pasa pedig az anatóliakat vezette.

Tomori hosszú arcvonalban helyezte el négyszögekbe állított teljes seregét. A gyalogos zászlóaljkat a lovasszázadok közé állította, hogy a törökök fegyveres tömege ne egykönnyen kerítse be őket. Azt a kevés tüzéséget, ami volt, alkalmas helyekre tette, és csekély harci gyakorlattal rendelkező őrséget hagyott a szekereknél. A király az első négyszögek mögé állt, és oldalt hagyta azt a jó csapat lovast, amelyre személyes védelmét bízta.

Az érkező törökök kétszer lőttek a tüzéséggel, de olyan magasra céloztak, hogy a lövések épp csak érintették a lándzsák hegyét; mondják, hogy a törököt szolgáló keresztény tüzerek szándékosan csinálták ezt.² Ezután lovasságuk heves támadást indított, s ahogy a nyílt ütközet megkezdődött, egy török lovascsapat megrohamozta a szekértábor, s mivel ott segítségre volt szükség, oda küldték azokat a válogatott lovasokat, több mint ezret, akiknek azt parancsolták, hogy jóban-rosszban védelmezzék a királyt. Ezalatt Tomori, akinek a rengeteg török elzárta az útját, meghalt, együtt az esztergomi és a váradi főpapokkal, sok nemessel, köztük Sárkány Ambrussal, és azzal a Györggyel, aki a vajda uraság testvére volt. Ily módon a szegény király nem lelte testőreit, és nem menthette meg életét. Egy mocsaras árokig menekült, de ahogy megpróbált felhágni, lóva visszacsúszott és ráesett, s mivel a király súlyos fegyverzetben volt, nem tudott felkelni. Senkit se talált, aki segített volna rajta, és ott halt meg szerencsétlenül. A német és cseh gyalogok egy darabig ellenálltak, de aztán lekaszabolták őket; a lovasok közül sokan el tudtak menekülni. Szulejmán nagyon csodálkozott a király boldogságán, hogy ilyen kicsi sereggel elébe állt egy kétszázezres hadnak.

Erdősi Péter fordítása

Mohács, 2006, 158–159.

1 Paolo Giovio (1483/86–1552) nocerai püspök (1527–1552), orvos és történétíró.

2 Lásd erre egy *New Zeytung*, Antonio Boemo beszámolóját az I. részben, illetve Camerarius, József ha-Kohén és Joachim Cureus krónikáját a II. részben.

Caspar Ursinus Velius:¹ *Tíz könyv a magyar háborúról*
1531–1537 (részletek)

Ezek után Lajos királynak nagyszabású temetési szertartást² rendeztek, oly hatalmas pompával, hogy emberemlékezet óta egy királynak sem volt költségesebb, sem nagyszabásúbb temetése. A fejnél felállították a sírkövet, és azt körben fekete szalaggal övezték, amelynek szövegét hatszáz gyertya világította meg. A sírvers a szokott folyó írásban nagybetűkkel volt körbeírva.

A FÉNYES ÉS NAGYLELKŰ LAJOSNAK, A MAGYAROK ÉS CSEHEK KIRÁLYÁNAK, ULÁSZLÓ FIÁNAK, AKI HITÉÉRT ÉS HAZÁJÁÉRT A KEGYETLEN TÖRÖKÖK ELLEN HADBA VONULVÁN ÉLETÉNEK HUSZADIK ÉVÉBEN EL-
ESETT, A GYŐZHETETLEN ÉS LEGNAGYOBB HATALMÚ FERDINÁND KIRÁLY A SÓGORÁT, MÁRIA A LEGKEDVESEBB ÉS LEGDRÁGÁBB HITVESET, ANNA A LEGSZERETETTEBB TESTVÉRÉT GYÁSZOLVÁN, ILLŐ TEMETÉST RENDEZTEK AZ Ő HALÁLÁT KÖVETŐ ÉV NOVEMBER 11-ÉN. MEGHALT PEDIG KRISZTUS SZÜLETÉSE UTÁNI MDXXVI. ÉVÉBEN, AUGUSZTUS HUSZONKILENCEDIK NAPJÁN. Szintúgy folyamatos fekete szalag volt a ravatal kerete köré tekerve, a gyertyák pedig lábnyi távolságra voltak felállítva. A templom falain és oszlopain mindenfelé Lajos király fekete betűkkel festett címere függött felakasztva, de főként a ravatalának oldalában. Annak közepén állt a fekete gypjas selyemmel minden oldalról letakart ravatal, amelyre rá voltak téve a sárgarézből készült királyi jelvények, a korona, a jogar és az országalma, királyok jelvényei. A fejedelmi székek szintúgy fekete selyemmel voltak letakarva. A király és a királynék, ki-ki az asszonyi gyászruháját felöltve, sírva vettek részt az esti gyászmisén. A következő reggelen a gyászszerartást befejező ceremónián is részt vettek, s az ily nagy fejedelmeknek járó egyéb szertartásokat is elvégezték. Ezek után a nemesség szétoszlott, s mindenki hazatért. A király a királynékkal együtt visszament Tatára, ahonnan Mária királyné Óvár-ra vonult. A király a feleségével, Annával visszavonulva Esztergomba tartott. Azért nem Budára tértek vissza, mert a kitört dögvész híre elriasztotta őket. Ugyanis e halált hozó ragálytól vagy más betegségtől az őrségben lévő katonák közül igen sokan halálukat lelték a várban. Háromezer gyalogost a Duna-parthoz közeli Visegrád feletti Maros nevű városhoz vezetett téli táborozásra. [...]

Alighogy a török szultán, Szulejmán leverte a szolgálazadást, vágyván a Magyar királyság elfoglalására, óriási sereget gyűjtött, és minden erejét felkészítve, a magyarokra támadt. Vele szembe Lajos király sietősen szedett-vedett és nem eléggé erős sereget állított fel. Ott a csata kezdetén csaknem az összes magyar váratlanul megfutamodott. Maga a király, mikor menekülés közben a lova egy magas kőkerítést kísérelt meg átgugrani, elbukott, és a mély mocsárba süllyedve veszítette életét. Azután a török sereg a Duna mindkét partját széles sávban tűzzel-vassal egészen Győrig pusztítva, a teljes Magyarországot végigdúlta.

Szebelédi Zsolt fordítása

VELIUS, *Tíz könyv a magyar háborúról*, 36–37, 115–116.

- 1 Caspar Ursinus Velius (1493 körül–1539) német humanista költő és történétíró, I. Ferdinánd király gyermekeinek nevelője.
- 2 1527. november 3-án kihantolták II. Lajos király földi maradványait Székesfehérvárott, hogy azután sógora, I. Ferdinánd király, nővére, Jagelló Anna magyar, cseh, később német királyné, illetve özvegye, Habsburg Mária királyné jelenlétében újra megadják neki a végtisztességet.

Oláh Miklós Caspar Ursinus Veliusnak
Brüsszel, 1532. március 10.

Oláh Miklós Caspar Ursinus Veliusnak, Ferdinánd király történétírójának és fiai nevelőjének.

Minthogy az a tengernyi gond, amit az itteni provinciák ügyei jelentenek, igencsak nyomasztották a királynét, felüdülés végett négynapos vadászatra indult. Én pedig, miután engedélyt kaptam tőle, hogy kissé kikapcsolódjak, Leuvenbe, a híres Collegium Trilinguéb¹ vettem az irányt, ami innen csekély négy mérföldre található, hogy miként a királyné az erdőkben vaddisznókra és más vadakra, úgy én Leuvenben görög kiejtésre vadászok, és az ottani oktatókkal, akikkel már korábban is jó ismeretséget kötöttem, felfrissítsem meghitt viszonyomat.

A raguzai Hyeronimus Gradeus, akit a figyelmembe ajánlottál, mindeközben megérkezett a leveleddel, de engem hiába keresett. A királyné egy vagy két nappal azelőtt tért vissza, hogy én Leuvenből hazaértem volna, ugyanis képtelen voltam barátaim művelt és szerető társaságától hirtelen megválni. Mindeközben ő [Hyeronimus] átadván az ajánlóleveleket, melyeket a főtisztelendő trentói érsek² úrtól hozott a királynénak, innen Antwerpenbe ment, így nem tudtam számára ügyeinek intézésében szolgálataimat felajánlani, ahogyan arra barátian kértél. Azt remélem azonban, hogy amikor ide visszatér, többszörösen is bepótolhatom, amit most kellett volna tennem. Azt írod, hogy én pannonnból már szinte belga vagy flamand lettem, és már nincs gondom Sirmiumra és Budára, ami egykor szemünk fénye volt, és a többi helyre, és hogy bölcsen tettem, hogy távol a fegyverzajtól nyugodt életet élek és alkalmazkodom a körülményekhez. Bárcsak olyan ereje lenne ezeknek a belga folyóknak, Ursinusom, mint amit a mieink az alvilági Léthé folyónak tulajdonítanak, hogy elfeledkeznek az elmúlt és most fülembé jutó dolgokról is! Úgy kevésbé kínlódnék. Mert lehet ugyan, hogy pannonnból szinte belga lettem, és Istennek hála az uralkodó irántam való kegyéből kifolyólag mindmostanáig nem éppen kényelmetlenül, hanem kívánságaim szerint élhettem. Mégis: azt hiszed, Ursinusom, hogy olyan mélyen el tudok merülni a filozófiában, hogy ne rendítene meg hazám pusztulása, mely a világra hozott és felnevelt, sem pedig fivéreim, rokonaim és barátaim veszedelme? Mindezekről szinte mindennap értesülök az enyéim leveleiből, de még inkább otthoni javaim és jövedelmeim állapotából! Ezek [a hírek] engem, mint a haza üdvéért, barátai boldogulásáért és végül önnön előrejutásáért aggódó embert igenis megrendítenek. De bár megrendítenek, mégsem vert annyira földhöz a hazát fenyegető veszély miatti aggodalom és szorongás, hogy kevésbé állhatatos és bátor lélekkel viseljem el mindazt a sorsot, amely számomra és enyéimnek osztályrészül jutott.

Két nappal ezelőtt enyéim leveleiből olyan jó híreket kaptam, melyek állhatatos lelkemet még állhatatosabbá tették. Tudniillik a törökök császára követet küldött a mi felséges királyunkhoz és békét kért, és mivel tudom, hogy erre királyunk is hajlandóságot mutat, úgy hiszem, nemsokára, ha megkötötték a békét, ha nem is egész Magyarországon, de a nagyobb részében nyugodtan élhetünk majd és újra fellelhetjük szemünk egykori fényét. Ha ennek feltételeiről bármi biztosat megtudsz, kérlek, tájékoztass engem.³ Mielőtt megkaptam volna a leveled, azt gondoltam, hogy vagy Bécsben, vagy a királyi udvarban tartózkodsz. De most végre tudom, miféle feladatot bízta rád, mit csinálsz, és mivel foglalatostokodsz. Nem tudom, Ursinusom, inkább neked vagy ezeknek a hercegeknek gratuláljak: nekik azért, hogy ilyen páratlan pallérozottságú, erényű és tiszteletreméltó jellemű tanárt kaptak, akinek tanításaiban ha megmártóznak, semmi kétségem afelől, hogy jellemük velük született nemességét ki fogják bontakoztatni, neked pedig, mivel olyan jó természetű, ritka erényekben jeleskedő szülőktől származó fejedelmeket bízta rád, akikben pallérozottságodat, tiszteletreméltó erkölcsedet, ragyogó erényedet újraalkothatod és őket tanúbizonyságképpen hátrahagyhatod.

Hogy ők ily rövid idő alatt mennyit fejlődtek a te munkádnak köszönhetően, arról felvilágosítottam felséges királynémat, aki egyrészt módfelett örült ennek, másrészt hálás és kegyes lélekkel fogadta a te, fivére gyermekei iránt tanúsított fáradozásodat. Megemlítettem neki továbbá a könyvecskét, melyet Lajos király viselt dolgairól írtál és azt is, amit nekem írtál, hogy amint elkészülsz vele, elküldöd majd nekem; azt válaszolta, hogy mihelyst elküldted, nagy örömmel fogja szemügyre venni. Azonkívül, amint kérted, figyelmébe ajánlottam szolgálataidat, mely ajánlás felettébb kedvére való volt. A továbbiakban sem fogom ezt elmulasztani, sőt gyakran említést teszek rólad előtte, amikor csak alkalom nyílik rá.

A képmásodról nem tudom, hogy megkaptad-e. Én, amint azt már korábban írtam neked, hiánytalanul megadtam a tőled kapott kölcsönt annak a bizonyos kölni polgárnak, amint találkoztam vele. Ha még nem kaptad meg tőle, küldd el nekem a hozzá írt leveled, én pedig gondoskodni fogok róla, hogy célba érjen, őt pedig figyelmeztetni fogom, hogy ne hitegessen tovább az arcképeddel. Innsbruckból a postamester útján szinte mindennap küldhetsz nekem levelet, amennyiben szeretnél és van rá érkezésed.

Azt írod, hogy a Lajos király viselt dolgairól szóló könyvecskét azért nem tudta még befejezni, mivel nem ismerte az elesettek és a foglyok névsorát. Ha nem csal az emlékezetem, a jelentősebb részüket fel tudom neked sorolni: a főpapok közül Szalkai László esztergomi és a ferences Tomori Pál kalocsai érsekek, utóbbi a király mellett a csata fővezére volt; Perényi Ferenc váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksy Balázs győri, a bencés Csaholy Ferenc⁴ csanádi, Palinai György doktor boszniai püspökök a csatában estek el; Erdődy Simon zágrábi püspök, Podmaniczky István nyitrai püspök és Brodaries István szerémi püspök, aki egyben a király kancellárja is volt, megmenekültek. A főispánok és bárók közül Szapolyai György szepesi gróf, János király fiatalabb fivére, aki a kalocsai érsek Tomori társa volt a hadvezérségben, Sárkány Ambrus országbíró, Korlátkövi Péter főudvarmester, Drágffy János tárnokmester, a király zászlóvivője, Pálóczy Antal, Országgh Ferenc, Perényi Gábor, Tarczay Miklós kamarások, Podmaniczky Mihály, a palotások kapitánya, Trepka András, Aczél István [odavesztek]. A főnemes-

ség nagyobb részét lekaszabolták. Báthori István, Magyarország nádora, Perényi Péter, Batthyány Ferenc dalmát, szlavón és horvát bán, Ország Imre főkamrás, Homonnai [Drugeth] Ferenc, Móré László, Erdődy Péter, Báthori András, ők mindannyian, részben főispánok, részben bárók, megmenekültek. Néhányan fogságba estek, és közülük szinte mindet válogatás nélkül lemészárolták a csata helyszínén. A fogságból megváltották Emreffy Mihály⁵ királyi főlovászmestert, Herczeg Miklóst pedig maga Ibrahim pasa küldte vissza követként két másik lengyel udvaronccal együtt, hogy a török szultán megüzenje általa a királynénak: ne szomorkodjék férje veresége miatt, mert ha életben van (akkor ugyanis még senki sem tudta biztosan, hogy a király elesett), meg akarja őt hagyni a Magyar Királyságban és megvédeni összes ellenségétől rendkívüli bátorsága miatt, mivel nem rettent vissza attól, hogy ilyen kis sereggel összecsapjon vele, akinek ily hatalmas és erős serege van; ha pedig halott lenne, elestét a királyné nyugodt lélekkel viselje. [Várdai] Pál, az akkor egri püspök, most esztergomi érsek nem volt ott a csatában. [Szalaházy] Tamás, akkor veszprémi, most egri püspököt és Thurzó Elek kincstartót hátrahagyták a királyné mellett.

Engem a királyné még a csata előtt a királyhoz küldött, akinek szintén titkára és tanácsadója voltam, hogy kitudakoljam tőle, vajon a török sereggel, melynek a létszámáról azt mondták, meghaladja a háromszázezer főt, össze akar-e csapni még egy ilyen kis sereggel is, ami akkor nagyjából huszonötezer főt számlált, vagy pedig egy másik, megerősített helyen szándékozik bevárni a külföldi segédcsapatokat, melyeket egyrészt Németföldről, Ausztriából és Csehországból is megígértek, másrészt amelyeket Erdélyből János vajda vezetésével vártak. A király megüzenve általam a királynénak, hogy megkísérti a szerencsáját, és nem vállalja a becstelenség bélyegét az utókor előtt azzal, hogy hátat fordított a már-már nyakunkon lévő ellenségnek; bízik Isten segedelmében, akinek jóindulatából a magyarok kis csapata egykor nagy létszámú ellenséget szétkergetett már, meg akarja bosszulni az ellene és a Magyarország ellen elkövetett bűnöket, hogy győztesként kerüljön majd ki. Ezért aztán, mivel a háború kimenetele kétes, kérte, hogy a királyné, szerelmetes felesége egy számára biztonságosabb helyre, Pozsonyba utazzék. Visszatérve a királytól a királynéhoz a csata előtt két nappal, mindent előadtam neki. A királyné részint a király iránt táplált heves hitvesi szerelem miatt, illetve mert oly nemes lelkű és állhatatos volt, kész volt inkább bármit elszenvetni, semmint hogy elsőként adjon jelet a menekülésre, még mielőtt az utánam következő hírnöktől biztosat nem tud a csata kimeneteléről. Így aztán a visszatérésem utáni harmadnapon megérkezett az e célból küldött hírnök, aki jelentette, hogy a csata elveszett és hogy az ellenség győzedelmeskedett. Ezt hallván a királyné nem annyira a menekülés, mint inkább a vadászat látszatát keltve lassan haladva Budáról Pozsonyba ment; az pedig, hogy onnan mikor és mi okból jöttünk ide, nem ismeretlen előtted. Éljen boldogul és engem szeress.

Brüsszel, 1532. március 10.

Szilágyi Emőke Rita fordítása

OLAHUS, *Epistulae*, 2018, 298–302.

1 A Collegium Trilingue Lovaniensét Erasmus és baráti köre hozta létre 1517-ben, hogy ott a három szent nyelven (latin, ógörög és héber) írt klasszikus munkákat elmélyülten tanulmányozhassák a hallgatók.

2 Bernhard von Cles.

3 Adat a török békekísérletre. Erről hírt adó levelet lásd Anton GÉVAY, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte: Aus Archiven und Bibliotheken 2, Gesandtschaften König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I., 1532–1536, I–III*, Wien, Schaumburg, 1838–1842, II, 138–139; *Suleymân I's Letter to Ferdinand I, 04 July 1533*, ed. and transl. Peter BARA, In: *Ottoman–Habsburg Peace Treaties*, ed. Sándor PAPP et al., Vienna, Verlag der ÖAW, 2022 [megjelenés előtt].

4 A szövegben tévesen János szerepel.

5 Imrefi Mihály.

Melchior Soiter:¹ *Frigyes rajnai palotagróf pannóniai háborúja Szolejmán, a törökök kényura ellen*
1538 (részlet)

Aztán a mi szüntelen veszedelmünkből győzni tanulva Lajost, Magyarország és Csehország királyát, a szépreményű ifjút, aki a Dráva és a Duna folyók között kevesedmagával és óvatlanul megy elébe, és akit inkább az övéi csalárdsága és hűtlensége, mint amazok virtusa kerít be, megöli.

Kulcsár Péter fordítása
Krónikáink magyarul, III/2, 12.

1 Melchior Soiter történetíró.

Bosztán cselebi [Ferdí]:¹ *Szulejmán könyve (1520–1542)*
1547 (részlet)

Mihács² mezeje és a Dirava³ folyó közt egy nagy terjedelmű mocsár volt. Mikor a gyurok serege ennek közelébe ért, a nevezett mocsáron áthatolni éppen olyan rendkívül nehéz volt, mint a tű fokán. A győzelmes hadsereg azonban mégis átkelt az említett mocsáron, és a negyedik állomáson a mihácsi mezőre érkezett. E napon reggel a győzelmes hadsereg teljes fegyverzettel fölszerelve lóra ült, a páratlan világbíró őfelsége pedig megszemlélte a sorokat és ezredeket, s megdicsérte. A csak diadalra gondoló hadsereg ezen a napon is menetelt, s ikindi felé,⁴ amikor megállapodott, a hit ellenségei láthatók lettek. A győzelmes hadsereg azonnal hozzáfogott a sorok és ezredek alakításához, s elkészült a harcra és küzdelemre.

Ez a fejezet a csata lefolyását adja elő

A próféta futásának ideje után a 932. év zilkáde havának 20. napján,⁵ mely szerda volt, ikindi idején a világbíró őfelsége a boldogság udvarához tartozó gyalogos- és lovassereg között a középponton foglalt állást, mint a lélek a testben. Balszárnyon a ruméliai hadtest, az óceánéhoz hasonló hullámszába jövén, legelőször nyomult előre; ennek

balszárnyán a végvidéki bégek és az akindzsik haladtak előre a bátorság paripáját ug-rálatva; a jobbszárnyon pedig az anatóliai hadtest fordította bátor arcát a csatatér felé. Így az egész embertenger háborogni kezdvén, a tavaszi rózsáliget színében pompázó ezredek és csapatok – aranyos fegyverzetükben és acél harci szereikkel – olyan szikrá-zó tűzzé váltak, melyet a szent harc szele szított, mialatt a trombiták harsogása és a dobok pörgése a szilárd égboltig felhatott.

*Ropogtak a dobok, harsogtak a trombiták.
Azt hitted volna, hogy az óceán kezd háborogni.*

A hit ellenségei is, ti. nyolcvanezer, vasba öltözött, erős testalkatú gyaur, jobb- és bal-szárnyat s centrumot alakítva, három hadtestben jöttek szembe. Egy ideig a csar-kadzsik⁶ nyargaltatták a vitézség paripáit a harcmezőn, a harc tengerének apálya és dagálya szerint, majd előnyomultak és üldözték őket, majd visszahúzódva engedtek. A pajzsok mellüket feszítették az ellenség elé, az íjak összehúzták szemöldöküket, a kardok kinyújtották nyelvüket,

*A csatatér egét felhő borította be,
Villám cikázott mindenfelé, a kard villáma.*

A harc tengere mindig jobban hullámozott. A sárkányhoz hasonló ágyúknak és a vil-lámhatású puskáknak füstje, villámhordozó felhővé változva, felszállt az ég felé, s e felhőkből tűz és mennykő hullott a földre. A levegő a csatatér felszálló porától a föld képét, a föld színe pedig a lovak patkóitól az égbolt képét vette magára.

A gonosz mívű király – ki a fentebb említett módon a Beni Aszfer⁷ hitetlen seregét három hadtestre osztotta – ágyúval és puskával nem törődve, s romlott szívét nem engedve megfélemlíteni; a maga gonosz természetű, hitvány embereivel egyenesen az iszlám hadseregének centrumára rohant; jobbján levő páncélos csapatai a ruméliei, a balján álló bőszerű tömegek pedig az anatóliai hadtest felé tartottak. A muzulmán had-sereg is tüstént mozgásba jött, mint a forgó égbolt, és minden oldalról rárohant az átkozottakra, s támadás és hátrálás felváltva követték egymást. Mintha a kardok és alabárdok vakító villámok lettek volna, melyek a hitbajnokok karjainak egén cikáztak, vagy pedig a világot megvilágító nap lettek volna, mely a hüvelyből, keletről fölkelve valamely testben, nyugaton alkonyodott le. Mintha a lándzsák a győzelem kertjében kecsesen hajlongó ciprusok lettek volna, melyeknek tövét a gyaurok vérének folyama öntözte, vagy pedig gyenge csemeték lettek volna, melyek a hit ellenségeinek véréből vesznek táplálékot. Mintha az indiai pajzsok⁸ nádasok lettek volna, melyek tüzet fog-tak, sőt a támadás szele és a harc tüze szította volna égésüket. A hit bajnokainak vál-lain levő, az ellenség csapásait felfogó pajzsok mintha a győzelem virágoskertjében nyíló rózsák lettek volna, melyek a diadal szellőjétől fejlődtek ki, színt és üdéséget nyerve. Mintha a nyilak a sors végzése lettek volna, melyek sohasem hibázva mennek teljesezésbe. Mintha a nyilak vashegyei gyémántkövek lettek volna, melyek a kebel kincstárában rejtettek el. Mintha a hattollú buzogányok mindegyike egy-egy serleg

bor lett volna, melyekből aki ivott, részeggé lőn, s az ítélet napjáig föl sem ébred. Az ellenség agyvelő nélküli feje a súlyos buzogányok csapásai következtében üres lőn a felfuvalkodottság terhétől, s a koponyák megteltek a gyaurok szívéből patakként folyó vérrel. Az ellenség testébe fúródott nyilak mintha mutatóujjak lettek volna, melyek figyelmeztető jelekül maradtak a sebek nyílásaiban. A harci lakomában mindegyre melegebb lett: a vérrel telt koponyák mint vörös borral telt serlegek forogtak a csatatéren; a részegségükben civakodóknak erős ökölcsapásaitól a sisakok megteltek vérrel, a páncélingek szemei a holtakért vérkönnyeket sírtak, a buzogányok tollai mint a nár-cisz levelei lehullottak; a mezőt fej nélküli testek és test nélküli fejek, erőtlenné lett karok és lábak borították el.

Miután néhányszor mind a két részről támadás és hátrálás történt, a világ menedékhelyeként szereplő padisah ragyogó zászlójával szembejövő gonosz tervű király súlyos sebet kapott, s elhalványodott, mint a fogyó hold. A ruméliai hadtesttel szemben álló gaur sereget a hit harcosai négy oldalról közrefogták, és több ponton megrohanták, miközben a csatatér pora felszállván az ég felé, a büntetés felhőjévé alakult át; a kardok villámaitól és a nyilak záporától amaz aljas csoportnak ereiből és minden tagjából patakokban folyt a vér. Ez összeütközés alkalmával a lovasokon kívül húsnegyvenezer puskás gyalogos hitetlen hevert elgázolva a lovak lábai alatt; az egész mező tengerré változott az ellenség vértől, melyben a hullákból szigetek és dombok képződtek. Az anatóliai hadtestre rohant tévelygő csoport is néhány támadás és hátrálás után erőtlenül és tehetetlenül földre rogyván, összetiportatott. A gyaurok serege helyéről mindenfelől megfutott, a hit harcosai pedig üzőbe vették, és napnyugtáig aprították őket.

Ama rossz úton járóknak egy csapata, mely a csatatérről, a fekete ábrázatú ellenséget fű gyanánt elperzselő kard tüze elől elmenekült, a futásra való tért szűknek találván, vízbe ölte magát. A szerencsétlen király pedig, miután két helyen súlyosan megsebesült, sebesülten és erőtlenül, még meglevő csekély életerejével egész este futott, s mikor a Sárvíz⁹ nevű folyóhoz érkezett, nem bírván segíteni magán, lovastul, fegyverestül együtt a vízbe merült, és így ama csoporthoz csatlakozott, amely szintén a vízbe veszett. A feslett erkölcsű gyaurok tábora elhagyottan maradván, fegyvertáruk és ágyúik elszállítottak, szekereik kifosztattak, ládaik feltörtettek, ruháik és málháik szétszórattak.

A tenger nagyszerűségével vetekedő hadsereg e napon a zsákmány különféle ne-meitől, a pénz, áruk, házi eszközök és egyéb ingóságok bőségétől egészen gazdaggá lett. Ezen éjjel a csatatér volt a táborozóhely, de mivel a győzelmes hadsereg nagy része nem találta meg a poggyászát és málháit, egész reggelig nem szálltak le a lóról. A következő reggel az iszlám padisahja a vezírekkel az ütközet helyére menván, meg szemlélte az elesett makacsok holttestét, és buzgó hálát mondott a győzelmet adó isten öfelségének.

Ezen a napon a szultáni tábor elindulván a helyéről, egy kevéssel a csatatéren túl állapotodott meg, és négy napig azon a helyen maradt. A gyaurokat üldöző hitbajnokok a lovasokból és gyalogosokból tízezernél több hitetlent ejtettek foglyul, és vertek bilincsbe. Mikor aztán épen és zsákmánnyal terhelten visszaérkeztek, a hadifoglyokat a padisah parancsa következtében a magas dívánba vezették, hol oly sok gonosz termé-

szetű hitványnak leütötték a fejét, a többiek pedig, a rabszolgaság bilincsébe veretve, tulajdonosaik kezében maradtak. A következő napon díván tartatott, mely alkalommal a hetedik éig érő és a világ fejedelmével vetekedő pompás sátorokat ütöttek fel, a boldogság sátora előtt pedig drágakövekkel kirakott aranyos trónt állítottak fel, s mikor arra leült a győzhetetlen világbíró – miként a nap, a világ dísze, emelkedik föl égi trónusára –, az összes embereknek láthatóvá lőn. E fényes győzelemhez először a vezírek kívántak neki szerencsét, alázatosan megcsókolva kegyes kezét, amiért jóságának különféle nemeiben részesültek; azután az Istentől őrzött birodalom bégjei és a többi előkelők szerencsétettek keze megcsókolásával, mindnyájan hálát adván a győzelemért.

A negyedik nap után a világot beszáguldó tábor az említett helyről fölkerekedvén, Buda¹⁰ városa felé indult, s a hajók is hasonló szándékkal folytatták útjukat a Duna vizén. A csak győzelemre gondoló hadsereg folytonosan az ellenség országán haladt előre, majd pihenve, majd menetelve s néhány folyón és hídon átkelve, miközben ahány falut, várost és várat útjában talált, fölégette és elpusztította, a gonosz természetű, hitvány népet részint leöldöste, részint foglyul ejtve elhajította, javait pedig elrabolta. Miután a győzelmes hadsereg ilyen módon hosszabb ideig hagyta el egymás után az állomásokat és pihenőhelyeket, zilhidze havának 3. napján¹¹ nagy pompával és fényes dísszel Buda városára, Magyarország székhelyére vetette megérkezése árnyékát, s ennek egész környéke a nagyszerű sátorok és a szerencsés csapatok táborhelyévé változott.

*Megszállt a hadsereg egyes csapatokban,
Rózsáligetté változott síkság és hegy.*

Azonban a Buda várában lakó hitetlenek nem bízván várukban, és a szent harccal foglalkozó hadsereg támadásainak ellenállni nem lévén erejük: kényszerűségből megszöktek, a várat üresen hagyták, s legnagyobb részük csak életéért remegve, javaival és ingóságaival sem törődött, úgyhogy a feslett erkölcsű hitetlenekből a szegényeken és zsidókon kívül senki sem maradt benne. Mikor a napként ragyogó zászlók e város környékére vetették fényüket, az említett zsidók halotti leplet akasztva nyakukba, elébe jöttek a győzelmes hadseregnek, s a föld porához dörzsölve arcukat, kegyelemért esedeztek. Alázatos kérelmük a meghallgatás helyére jutván, személyük és vagyonuk számára kegyelmet nyertek, s az említett zsidók, akik kétezer családnál nagyobb számmal voltak, az iszlám országába küldettek hajókon.¹² A gonosztevő király fegyver- és kincstárában talált fegyverek, összes hadiszerek és kincsek mind lefoglaltatván, szélgyorsaságú hajókon Belgrád várába küldettek.

Egy szerencsés napon a világhódító padisah őfelsége méltóztatván megtekinteni Buda városát, a várban levő gyönyörű palotában szállt meg, s néhány napot abban töltött el a főméltóságok társaságában, víg lakomázás közben, édes szavú dalnokok és gyönyörű hangú zenészek énekeit hallgatva.

A győzelmes hadsereg tíz napig időzött Buda városában, mialatt a hadnépnek elég osztatott ki, egy másik rész pedig Magyarország különböző részeibe ment portyáz-

ni, s azokat a bosszú és pusztítás tüzével elégetni. Ama tartományt egész Németorszáig elborították fekete füsttel és a lovasok által fölvert porfelleggel, s elpusztították, és kietlenné tették; a falvakat és városokat fölégették, a várakat és erődöket megrohták és szétrombolták, a gonosz természetű hitványokat leölték; a kisebb és nagyobb fiú- és leánygyermekeket foglyokká téve elhajtották; az élő és élettelen jószágot elrabolták, s azután épen és gazdagon, tömérdek zsákmánnyal tértek vissza.

Thúry József fordítása

Mohács, 2006, 222–226.

- 1 Bosztán cselebi (1498–1570): Kemálpasazáde és a szultáni nevelő, Hajreddin efendi tanítványa; jogtudós, Korán-kommentátor, kádi, anatóliai és ruméliai kádiaszker, költő és történetíró. *Szulejmánnáme* (Szulejmán könyve) című művét 1524-ben írta, aztán háromszor is átdolgozta, utoljára 1547-ben. A mű az 1520–1542 közti éveket fogja át, és a szerző magas udvari kapcsolatai miatt sok, máshonnan nem ismert információt tartalmaz. Bosztán cselebit Hammer nyomán sokáig Ferdi néven emlegették, s bár a török kutatás már régen tisztázta a félreértést, a magyar történettudományba máig nem épültek be kellőképpen ezek az ismeretek. Miközben a kutatás *Szulejmánnáme* címen tartja számon a művet, Thúry József az általa használt bécsi kézirat egy későbbi bejegyzését vette át, ezért nála a mű (ilyeténképp nem hiteles) címe: *A törvényhozó Szulejmán szultán története*.
- 2 Mohács.
- 3 Dráva.
- 4 A délutáni ima idején.
- 5 Bosztán is a hibás dátumot adja; helyesen: 932. zilkáde 21. = 1526. augusztus 29.
- 6 Csarhadzsik: portyázó, felderítő, előcsatározó könnyűlovasok.
- 7 A görögök („rúmk”, vagyis rómaiak) neve a középkori araboknál, mivel felfogásuk szerint a görögök Ézsau fiától, Rúmtól származnak. A 15. század végétől az oszmán értelmiség a magyarokat is Beni Aszfernek kezdte nevezni, hogy országukat a „római” (bizánci) örökség részének nyilváníthassa, amit az oszmánok Konstantinápoly 1453-as elfoglalása óta a magukénak tekintettek. Magyarország hódítása így nem agresszió, hanem a jogos örökség visszavétele volt a szemükben.
- 8 Az eredetiben: *hindi šabita*; hosszú, halbőrborítású indiai pajzs.
- 9 A Bródarics-féle hagyomány szerint ez a Csele patak volt, de a török szerző saját (és egyedülálló) információja is fontos adalék a király halálozási helyének meghatározásához. A Sárvíz ekkoriban jelentékeny, hajózható folyó volt, komoly kereskedelmi forgalom bonyolódott rajta.
- 10 Az eredetiben: Budun.
- 11 1526. szeptember 10-én (más források szerint 11-én vagy 12-én; a hadinapló szerint 11-én).
- 12 Lásd még Antonio Boemo velencei kém jelentését, Szulejmán hadinaplóját, valamint *Újság arról, hogyan történt a magyar király és a török császár közötti csata* című hírlapot az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Bartoš Písař, Jozsef ha-Kohén és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

Václav Hájek z Libočan:¹ *Cseh krónika*
1541 (részlet)

Szűz Szent Margit ünnepe² után Lajos király üzenetet küldött Csehországba, amelyben hírül adta, hogy a török császár nagy hatalommal a Magyar Királyság ellen készül, és segítséget kért, de néhányan erre az írásra ügyet se vetettek, mert nem akartak a törvény szerinti segítséget nyújtani, és Jan Leskovechez vonulni Kamenicére,³ Bechyně⁴ vidékére, így széttépték a leveleket, hogy mindannyian gyűljenek össze, Rotvinová⁵ falunál, nem messze Kamenicétől. Néhányan azonban, különösen a prágaiak, és más

helyekről valók is, teljesíteni akarván uruk akaratát és parancsát, és néhányan a főurak és a lovagok közül sietve vonultak, tudván a hírt, hogy Lajos királynak már sok egybegyűlt embere van Magyarországról és Morvaországból, néhány nemes és lovag előbb, mint hogy a csata elkezdődött volna megérkezett, a zsoldosok pedig néhány helyről, már jóval előbb elindultak, mint az főurak és a lovagok, de lassan vonultak, mindenfelé megtámadván a parasztokat és a papokat Csehországban és Morvaországban is nagy kárt tettek.

Szent János lefejezésének napján történt a csata a török császár és a magyar király között Mohácsnál, ahol magyarok, csehek és morvák derekasan küzdöttek, de ilyen sokaság ellen nem tudták megvédeni magukat. Lajos király, ez a kiváló ifjú elesett a csatában.

Vele együtt sok kitűnő cseh meghalt, azaz: Jan Buštěhradský z Kolovrat, Štefan Šlik z Holayče, Jakub z Vřesovic, a kamarás Henrik Kutnaur,⁶ a karlštejni őrgróf Hanuš Rachmberk⁷ és sokan mások. A morvák közül pedig Jan z Vicková, Zikmund Kropač z Nevědomí, Sziléziából úgyszint sok délceg és bátor ifjú maradt ott. Hogy kezdődött, zajlott és ért véget a csata, hogy találtatott meg a király a csata után, és vitetett gyásszal Király Fehérvárra⁸, és hogyan temették el ott az egész jelenlevő nép sírása közepette, ezt mások, igen szomorkodva megírták.

Amikor ezek a szomorú hírek megjelentek Csehországban, az urak, a lovagok és a városok igen elszomorodtak, és gyűlést tartottak a prágai várban Szent Ferenc napján,⁹ ahová sokan eljöttek közülük, bár korábban sokakban volt ellenállás, és néhányan természetesen menlevéllel jöttek, ezek lassan egyik a másikkal megbékéltek, és sok törvénycikkre ezután az országgyűlésen barátságosan megegyeztek, felismerve ennek szükségességét, hálaadásokkal megerősítették őket.

Szerdán, Szent Dénes napja utáni napon:¹⁰ A nemesek és a lovagok, akik összejöttek erre az országgyűlésre, lerótták kegyeletüket kegyelmes uruk, Lajos király és mindazok előtt, akik abban a csatában elestek a szent keresztény hitért, nagy jámborsággal a prágai várban a Szent Vitus-templomban,¹¹ a prágaiak pedig a a Týn-templomban,¹² a prágai Óvárosban, sajnálkozva jó és kegyelmes uruk felett, tévén ezt nagy jámborságban és híven.

Kovács Eszter fordítása

HÁJEK, *Kronyka Czeská*, 1551, gg5b–6a.

1 Václav Hájek z Libočan (†1553) cseh történetíró.

2 Január 18.

3 Ma: Kamenice nad Lipou, dél-csehországi város.

4 Ma: Bechyně, dél-csehországi város.

5 Ma: Rodinov, csehországi falu Kamenice nad Lipou mellett.

6 Jindřich Kutnaur z Kutnova (1490–1526).

7 Hanuš z Rechenberk.

8 Székesfehérvár.

9 Október 4.

10 Október 10.

11 Szent Vitus-székesegyház Prágában.

12 Týn-templom Prága óvárosában.

Joachim Camerarius:¹ *A Magyarországon, Mohácsnál elszenvedett vereségről és Lajos király haláláról*²

1541

A törökök királya, Szolimán, miután sok jelentős dolgot vitt végbe és sikerei dőlyfössé tették, háborút indított Magyarország ellen, ahol akkor Lajos, László³ fia uralkodott. Az ő felesége volt Mária, Miksa császár⁴ unokája, aki még egészen gyereklány volt maga is, amikor eljegyezték a fiúval. A házasságot maga Miska császár eszközölte ki, miután a Duna melletti Bécsben találkozott Magyarország és Lengyelország királyával.⁵ Lajosról azt hallottuk, hogy amikor világra jött, testét sehol nem fedte bőr, de aztán az orvosok kenőcseinek hatására ez később kifejlődött. Apja, László a Julius nevet szánta fiának, anyja azonban, aki francia volt,⁶ ellene mondott, hogy a fiút inkább saját nemzetére jellemző névvel illessék. Némelyek számára mindez tüstént baljóslatú előjelnek tűnt. Úgy vélték ugyanis, az, hogy a testen nem volt bőr, a kifosztottság, az pedig hogy elvetették a legnagyobb birodalom alapítójának⁷ nevét, az ország csorbulásának előjele.

Ez volt pedig akkor a Krisztus üdvözítő születése utáni 1526. esztendő, Ferdinánd herceg pedig, bátyja, Károly császár helyett gyűlést tartott Speyerben Németország rendjeinek. Magyarország szerencsétlen királya pedig a kereszténység segítségét és támogatását kérve számos követet küldött Speyerbe, hogy azok folyton-folyvást beszámoljanak a törökök rémítő és félelmetes hadjáratáról és előadják, hogy mennyire híjával van minden dolognak, melyek szükségesek ahhoz, hogy a háborúra felkészüljön, és azt megvívja; továbbá, hogy kérjék meg őket, siessenek a segítségére és őrizzék meg ezt az országot a kereszténység számára; ne hagyják, hogy az ő letiprása révén e mindenél kegyetlenebb kényúr és bőszebb ellenség utat találjon hozzájuk is; már így is eléggé, sőt túlságosan messzire hatolt előre a keresztény nép nyomorúságos veszedelme és hatalmas kára közepette; nemcsak őt támadja, hanem az ő országán keresztül keresi az utat, amelyen át szabadon a keresztények közé juthat és kedvére garázdálkodhat. Elsősorban azonban, mint illet, Ferdinánd hűségéhez és könyörületességéhez folyamodott, minthogy annak húga⁸ a felesége volt, és kérlelte, ne mulassza el megvédeni az aszszonyt, még ha őt, úgy tűnik, sorsára is kell hagynia.

Miután ilyen és ehhez hasonló dolgokat adott a gyűlés tudtára, egyesek hittek neki, és megrendülve mihamarabb csapatokat kezdtek toborozni, hogy Magyarországra küldjék őket. Mások azt mondták, ez nagy horderejű ügy, alaposabb megfontolást igényel. Néhányan pedig gúnyt űztek az egész esetből, és azt bizonygatták, hogy a magyarok felesleges pánikot keltenek, mivel tudják, hogy senkit nem lehet egykönnyen rávenni arra, hogy Németországból egészen odáig elmenjen, és abban bíznak, hogy a pénzt elsikkaszthatják. De a legtöbben bizonytalanok voltak és kétkedőek és szinte senki nem bízott a másokban. Így aztán úgy határoztak, hogy követeket küldenek a magyarországi helyzetet kivizsgálandó.

A török azonban ezalatt teljes erejével készült a háborúra, siettetette a hadjáratot és fegyverbe hívta az epiruszi, a görög és az ázsiai csapatait. Amazoknak Ibrahimot, ezeknek Behrámot tette meg vezérükül. Miután a most Görögfehérvárnak nevezett Tauru-

numhoz⁹ ért, előre küldte lovasait Báli bég vezetésével, hogy szélteben-hosszában beszágulva az ellenség földjét minél inkább prédálják fel. A király ekkor Budán volt és úgy vélte, vagy el kell hagynia az országot vagy harcba kell szállnia.

Így hát összegyűjtötte a csapatokat, amelyeket tudott. De csak kevés cseh és német jött és azok, akiket (mint mondják) a pápa pénzén fogadtak fel. Számuk összesen sem haladta meg a huszonnégyezer főt. Számos hadvezér és jeles férfiú volt jelen, épp ezért aki belegondol, könnyedén megértheti, hogy az elszenvedett vereség sokkal jelentősebb volt, mint látszott. A többi vezér közt a királlyal volt a magyarok közül Szepesi György¹⁰ is, testvére Jánosnak, aki azon tartomány előjárója volt, melyet egykor állítólag a jazitok¹¹ laktak és most Erdélynek¹² neveznek, és akit nap-nap után vártak nagy és erős seggrel. És ott volt sok más előkelő is, köztük egy, a kivételes bátorságú, ferencrendi kalocsai érsek, Tomori Pál, egy tapasztalatlan és vakmerő, de vitéz és rettenthetetlen ember.

Mivel néhány alkalommal megfutamította a határ menti fosztogatók óvatlanul elköborolt kisebb csapatait, és mivel egykor vitéz katona volt, vezérnek is képzelte magát, és dicsőségre szomjazva rávette, sőt szinte kényszerítette a királyt, hogy szálljon szembe az ellenséggel. Így hát a szerencsétlen, szinte még gyermek király megfosztva úgy a bölcs emberek tanácsaitól, mint a bátrak és harcra készek csapataitól, sőt, mint némelyek mondják és sejteni engedik, az övéi csalárdságától és álnokságaitól körülvéve elindult Budáról, hogy fűrgén és ujjongva, a félelem vagy a rémület semmilyen jelét sem mutatva az ellenség ellen vonuljon, miután feleségét, Máriát Pozsonyban hagyta,¹³ és a Buda és Taurunum közt fekvő Mohácsnál vert tábort.

Báli bég, akiről említettük, hogy lovasaival előreküldték, hogy pusztítsa Magyarországot, odahagyva a szántókat a királyi sereget tartotta szemmel, zaklatta és akadályozta a legeltetésben és az itatásban. A vele levő körülbelül húszezer lovas négy részre osztotta és rajtaütésekkel szorongatta a királyi csapatokat olyképpen, hogy miután egy rész a nap negyedét követően elfáradt, visszavonult és egy másik lépett a helyére, ezére egy harmadik, végül pedig a negyedik. Így az egész nap az ellenség zaklatásai és rajtaütései közepette telt. A királyi sereg eleinte a szekerekkel és kocsikkal elbarikádózott táborban tartózkodott, de miután olyan szükségbe jutottak, hogy már a folyóhoz sem merészelt lemenni senki, rákényszerültek, hogy gödröket ássanak a táboron belül és így keressenek vizet.¹⁴

A magyaroknak kedvére volt, hogy Tomori és Szepesi György¹⁵ vezetésével próbára tegyék a hadiszerencsét, miközben a német és a cseh vezérek a legkevésbé sem helyeselték, sőt kifejezetten elleneztek ezt, mivel úgy vélték, legalább Szepesi Jánost meg kell várni, akiről az a hír járta, hogy már közeledik.

Összegyűlt közben valamennyi török csapat, ott volt maga Szolimán is, ahogyan biztosan tudni lehetett, nem kevesebb, mint kétszázezer harcossal. A király pedig, miközben övéi sürgették, állítólag azt mondta, ő nem fél és nem lesz tétlen; azt szeretné, hogy minden férfi bátor legyen; ő a maga részéről elszánta magát, hogy nem kíméli a saját életét és véréit. Így hát Tomori felvonultatta és hadrendbe állította a királyi sereget, lovasokat és gyalogosokat vegyesen, hogy ezáltal az arcvonala elnyúljon, minthogy ezt eszelték ki az ellenség roppant sokasága ellen, nehogy körülzárhassák és bekeríthessék őket. Tudomásom szerint a királyt úgy helyezték el a hadrendben, hogy két sornál több

nem állt előtte, ő maga pedig a harmadik sorral tartott és a csata hevében, támadás közben keveredett az első közé. Mások azt állítják, hogy ezer lovassal külön állt a hadrend mögött, ám ezt az események kimenetele cáfolni látszik.

A törökök szokás szerint bővében voltak az ágyúknak és ezekkel kétszer ágyúgolyókat lőttek egyenesen a királyi seregre, de kárt nem okoztak. A golyók magasabban szálltak el, csupán némelyek lándzsáit találták el. A király kevés és hitvány ágyúja szintén nem sok kárt tehetett az ellenségben.¹⁶ A törökök viszont jóval nagyobb és számosabb sokaságukkal minden irányból nemcsak körülvették, de körbe is fonták a királyi sereget és nem csak a harcolókat gyilkolták, de már a tábornostromolták. Mire a király vezérei ezt észrevették és védelmére siettek volna, harcosaik megfogyatkoztak, a hadsorok pedig szétszilálódtak. Ezt követően már gyorsan futásra került a sor, miután a vezérek többségét és azokat a derék férfiakat, akik nem akarták túlélni övéik vereséget, levágták. Számos főpap is elesett, köztük az inkább vakmerő katona, mint megfontolt hadvezér Tomori is, aki bátran harcolva veszett oda. Csak kevesen estek fogságba. Szepesi, miközben vágatató lovával fel akart ugratni egy hajóra, amit már nem érhetett el, a Duna vizébe zuhant és a folyóba veszett.

Maga a király menekülés közben nagy testű lován, súlyos fegyverzetétől terhelten egy nem túl nagy folyóvízhez ért. Csupán egyetlen kísérője volt, aki utóbb állítólag azt mondta, hogy ő a királyt megelőzve jutott át a túlsó partra. Amikor a király is át akart kelni, felbukott a lova, ő pedig belefulladt az iszapos vízbe. Úgy gondolták, hogy a gázlót a menekülők tették tönkre, akik mintegy mélyedést vágtak a mederbe és az így már kevésbé volt járható. Mások azt beszélték, hogy a ló, miközben ki akart kapaszkodni a partra, hátrazuhan, rá a királyra és így maga alá temette. Egyetlen kísérőjének beszámolója szerint tehát, ebben a nem túl nagy és nem is túlságosan sebes folyóban veszett oda a legnemesebb király, ez a kiváló ifjú. Holttestét később ettől a helytől kissé lentebb találták meg és temették el. Ez a csata a mondott évben augusztus 29-én zajlott le. A vad és a diadal révén rémületet keltő Szolimán kikacagta az ellenség meggondolatlanságát és bölcsességét, majd élve a kedvező szerencsével rögvést elfoglalja Budát, a várat pedig, miután az őrség megadta magát, kifosztja és kirabolja. Ez korábban Mátyás király nem mindennapi fáradozása, munkálkodása és csodálatra méltó rendelkezései alapján épült ki, szobrok és képek díszítették, legfőképpen pedig gazdag volt mindenféle könyvekben. Mátyás ugyanis az igazi erény kedvelőjeként a tudományt és a magas művészeteket hihetetlen módon pártfogolta és támogatta.

Miután tehát a várat, mint mondtam, kirabolta és kifosztotta, mivel már közeledett a tél, a török, miután tervei jobban sikerültek, mint remélni merté volna, visszavezette csapatait Thrákiába és nagy vidámsággal ünnepelte meg a győzelmet.

Miután pedig Mária királyné a hírnökök hosszas színlelése után végre tudomást szerzett imádot és hön szeretett férje balsorsáról, sírása és jajveszékelése betöltött minden helyiséget, nem törődött többé sem magával, sem az országgal, egyedül férje halála lebegett a szeme előtt, őt siratta, őt kereste, nélküle élni sem akart.

Kasza Péter fordítása

REUSNER, *De clade*, 1603, 50–54.

- 1 Joachim Camerarius (1500–1574) német humanista tudós, történétíró.
- 2 Camerarius Mohács-leírása eredetileg a szerző *Elementa Rhetorice* című retorika-tankönyvében jelent meg 1541-ben, majd szerepelt a mű számos további kiadásában is (1545, 1551, 1562, 1564, 1600), illetve később bekerült a török elleni harcoknak szentelt antológiákba is, mint például Nikolaus Reusner gyűjteményébe.
- 3 II. Ulászló. Camerarius az Ulászlónak megfelelő Vladislaus alak helyett Ladislaust ír, a fordítás ezt követi.
- 4 I. (Habsburg) Miksa (1459–1519) német-római császár (1508–1519).
- 5 Az 1515. évi bécsi kongresszusról van szó, itt kötötték meg a Közép-Európa jövőjére is nagy hatást gyakorló Habsburg–Jagelló házassági szerződést.
- 6 Candele-i Anna, vagy franciásan Anne de Foix (1484–1506), II. Ulászló harmadik felesége, Jagelló Anna és a trónörökös Lajos herceg anyja.
- 7 Az olvasónak itt Julius Caesarra kell asszociálnia, mint a római császárság megalapítójára.
- 8 Habsburg Mária.
- 9 Taurunum a korban magyarul néha Görög-, de gyakrabban Nándorfehérvár néven emlegetett mai Belgrád ókori neve.
- 10 Szapolyai György. Mivel a szepesi főispánság a családon belül öröklődött a Szapolyai-testvéreket a korabeli latin terminológia gyakran Szepesi (*Scepusiensis*) néven emlegeti. A latin szövegben György (*Georgius*) helyett tévesen Gergely (*Gregorius*) szerepel.
- 11 A jazigok indoiráni nyelvű nép voltak az ókorban, a Duna–Tisza köze északi részét foglalták el.
- 12 Camerarius a Septemcastrensis szót használja, ami a német Siebenbürgen latinos alakja, és utána zárójelben adja meg a közkeletűbb Transylvania alakot.
- 13 Camerarius téved: Mária királyné Budán maradt és csak augusztus 30-án éjjel, a csatavesztés hírére menekült Pozsonyba.
- 14 Ez a részlet Paulus Iovius hatását és ismeretét mutatja. Iovius már az 1531-ben olaszul, majd 1537-re latinul és németül is megjelenő *Commentario delle cose di Turchi* című művében megírta a maga Mohács-verzióját. Camerarius szövegének ez a bevezetése ennek ismeretét tükrözi.
- 15 Itt is Gregorius áll Georgius helyett, ami arra mutat, hogy nem egyszeri nyomdahibáról van szó. Mivel a korábbi, Camerarius életében megjelent kiadásokban is Gregorius áll, Camerarius szemlátomást úgy vélte, Szapolyai János öccsét Gergelynek (Gregorius) hívták.
- 16 Itt egyébként az a legenda fogalmazódik meg, hogy a török ágyúműsterek, akik többségükben keresztények voltak, a csata közben a törökök ellen fordultak volna. Lásd erre egy *New Zeytung*, Antonio Boemo beszámolóját az I. részben, illetve Iovius, József ha-Kohén és Joachim Cureus krónikáját a II. részben.

Szerémi György:¹ *Levél Magyarország romlásából*
1545 körül (részletek)

25. A mohácsi csata

Ezután jött a törökök császára hatszázezer emberrel² Magyarországra, amikor az 1526. évet írták. Szerémsziget³ még ép volt, Szalánkemén városban még laktak, Karom város⁴ még tele volt, Szalánkeméntől egészen Budáig az egyes városok is; a Duna folyó mellett mindkét part népes. De a magyar mágnások semmit sem törődtek ezzel, s kitették a veszedelemnek az annyira szépséges Magyarországot. Láttá ezt az ellenség, szabadon bejött a magyarok országába. Az Isten házáat már megadóztatták, és elszedték a kereszteteket, a kelyheket, a tömjénezőket és másokat. Az adószedők ezek voltak: Serédi Gáspár;⁵ nagyon szegény volt, de a templom kincseiből nagyságos lett; és a másik, Benedek parókus,⁶ a budai adószedő; maga is szegény; amit csak összeszedett, mind fel-etette az egyháziakkal.

Már napról napra közeledett a törökök császára a szerémi tartományhoz; meghagyta és megparancsolta a törökök főembereinek, hogy tüzet ne vessenek, hanem csak hódoltassák meg a népet és a várakat. Csak várát foglaltatott el erőszakkal; azután már mindenki le volt igazva. Sok várból elmentek és üresen hagyták. Csodálatos dolog volt és hallatlan, hogy szabadon a törökök kezébe adták a várakat: elfoglaltak tizenhat várát, mint Zimonyt, Szalánkemént, Péterváradot, Csereget,⁷ Bánmonostort, Újlakot, Attyát,⁸ Szatát, Borohot,⁹ Valkóvárt, Erdődöt, Szentgergelyt,¹⁰ Szentdemetert, Rachiát,¹¹ Kelpént,¹² Baricsot,¹³ Bercazzót¹⁴ és másokat, úgyhogy a törökök császára nem bírta megtölteni a várakat török tisztekkel.

És bejött Magyarországba Bakics Pál anyjával és testvéreivel.¹⁵ Lajos király kedvesen fogadta őt, s neki adományozott egy várat, Salavárt¹⁶ Budánál örökségi joggal. Már ezután a királyi Felség vitézei és udvari emberei szétosztották a keresztek és a kelyheket a budai rossz nőknek, a király széttörette darabokra ezüstitányérjait, és kimérette, márkára felbecsülve. Így fizették az elasszonyosodott katonákat, akik nem voltak hozzáértők a harcra. [...]

Azután a törökök császára napról napra mindinkább közeledik Buda felé. Hogy meghallotta, hogy a vitézt lefejezték,¹⁷ hogy Jakabot megmérgezték,¹⁸ hogy az esztergomi Szalkai László a szakállánál fogva vitte Kristóf grófot Csepel szigetére,¹⁹ s hogy János erdélyi vajda száműzetésben van, bátran jött a Száva folyón át, s készítettett hidat a Dráva folyón.

Azután pedig a magyar királyt senki sem buzdította, még arra sem, hogy szükséges tanulnia a hadindítást, s hogy neki kell vezetnie, mert már híjával voltak a derék vitézeknek, kik értettek hozzá. Csak a varga érsek²⁰ buzdította, más nem. Mondta a királynak az a lator, hogy amikor én diák voltam és az iskola rektora, kardommal szereztem mindig ágyas nőt a gulyásoktól; és nem tudtak előlem megugrani, pedig olykor tizenketten voltak; megkaptam. Ilyen vitéz vagyok én, király uram.

És a hajókra ágyúkat rendelt a király Ófelsége, mesterek nélkül. És a király kiment Budáról csak az esztergomi varga vitézzel. És udvari emberei azt mondták: Uram, nekünk pedig mi a teendőnk itt Budán? – Mondta: Jól foglalkozzatok a kutyácskákkal, hetenként kétszer mossátok meg őket. – Ennyire eltompította az Isten az eszét. A királyné Budán maradt. Ő is a háborúba akart lovagolni a királlyal, de a király nem akarta. Nyolc naszádosa volt a szegény királynak a Duna folyón, de ezek tudatlanok voltak. És velük volt Antal doktor,²¹ prédikátor. Mikor a király megérkezett Bátához, tiszta gyónást végzett, s nagy buzgósággal vette magához az oltáriszentséget.

Azután leszállt Mohácsnál, és tábornok ült. Vele volt Báthori István, Móré László, Batthyány Ferenc, Perényi Péter, Szepesi György,²² Széchy Tamás és a Cseribasa²³ s az esztergomi varga László kancellár, Perényi Ferenc váradi, Pálóczi csanádi, Pál egri püspök és Móré Fülöp pécsi, aki az ezüstedények beszédője volt az Isten házából.

Hogy a törökök császára hallotta, hogy a magyarok megadóztatták templomaikat, mondta: Bizony, már ellenségükké tették, és maguk ellen állították Istenüket, Jézus Krisztust, kit Istennek és embernek hisznek és vallanak. Bizony, bármit ajándékol adtak török őseink és én is Mohamed prófétánk tiszteletére, s én ilyen rendelkezéseket határoztam volna el, nyomban megölt volna engem az egész török nép. De már bizto-

sabban haladok, mert győzelmet nyerek a magyarok felett. – Íme, mit mondott a török császára: Bosszút akarok állni Jézus nagy prófétaért, mert igen nagy sértést követek el a magyarok Jézuson, Mária fián, akit Krisztusnak mondanak; Mohamed prófétánk megparancsolta nekünk, hogy tisztelnünk kell őt; próféta, s nincs hozzá hasonló.

És már mindkét fél, a török császár és Lajos király, külön tábort ütött egymással szemközt. Ez ifjú volt; mint bárányt vitték a mészárszékre; vigyázatlan és gyakorlatlan a harcra.

Mohács mezején több mint egy hónapig feküdt mind a két fél. De természetesen a harcban naponként gyakorolták a magyarok a hadi tudományt, s mindig a szegény magyarok győztek. Mondta Lajos király: Azonnal János vajda után! Jöjjön, mert látom, hogy a törökök császáranak nagy hadai vannak, mi pedig kevesen vagyunk. – Mondták a mágnessok: Felséges király, ne jöjjön az az áruló, mert félnie kell tőle valamenynyünknek, a királyi Felségnek is. Ő ki van zárva társaságunkból. – Ott állt Korlát Péter²⁴ a király előtt a sátorban; esedezett, és kérte a királyi Felségtől Trencsén várát minden birtokával; és a többi nemesek hasonlóan, hűtlenségi ítélete miatt. Mondja Lajos király: Nem tudjátok, mit kértek, mire kértek, mert esetleg nem más, hanem ő lesz Magyarország örököse. – És szóltak a királyhoz ismét: Ne kételkedjék, ne ingadozzék Felséged, mert a magasságos Isten már nekünk adta ezt a győzelmet, mert a törökök már fogynak. – De Lőrinc herceg²⁵ mondta: Király uram, menj feljebb Buda felé; ezen nem kell csodálkozni. – És az a rác hasonló módon beszélt, mert óvatos volt a harcban, név szerint Radics Bosics; rácul ezeket a szavakat mondta: Mivel kevesen vagyunk, ezért Felséges király, menjünk feljebb Buda felé. – Hogy ezt hallották a főemberek, mondták: Bizony ne menjen Felséged, mert a királyné már küldött Budáról hadinépért Németországba, s jön már az emberek sokasága. És a nádor úr is küldött parancsleveleket valamennyi vármegyéhez, hogy keljenek fel a parasztok személy szerint; aki fegyvert foghat, jöjjön.

Azután pedig családi levelet írtak Ferdinándhoz, hogy nem szükséges nekik jönniük, mert elég hadinépünk van; csak pénzt küldjenek. – Dóczy János²⁶ és Pál egri püspök tudta, hogy a császárnak sok hada van, s hamarosan megütköznek; ők ketten azzal az ürüggyel, hogy hadinépért mennek, s elhozzák a királyhoz védelmül, el is jöttek, de később vonakodtak Lajos királyhoz menni Mohács mezejére.

És a német hadinép sohasem jelent meg, hogy jöjjön Magyarország királyának segítségére, s János vajda Debrecenben volt számos hadinéppel, főképpen magyar vitézekkel. [...] János vajda titkon megüzente a császárnak, hogy ne sokat pihenjen, hanem tegye, amire jött; ne halogassa, mert itt az ideje. És mindkét fél felkészült a harcra. Másnap támadtak, Kálmán vértanú napján, szerdán,²⁷ s egész nap mindketten nagy küzdelmet vívtak. A törökök legyőzték a magyarokat.

Hét főpap veszett el a háborúban, mégpedig a váradi, csanádi, bácsi, diakovári,²⁸ pécsi, esztergomi, váci; a mágnessokból pedig, mint meg van írva, elesetek ezek: Drágfi János, Széchy Tamás, Tomori Pál, Szepesi György, Becskei János, Paksi; és még sokan pusztultak el. Perényi Ferenc váradi püspök kamarása elmondta, amint kérdezősködtem felőle, vajon az én uram, a püspök megmenekült-e a háborúból. – És mondta ne-

kem: György uram, borzasztó jelet láttam róla: mikor felült pej lovára, akkor háta mögött kétszarvú fekete kecske ült lován, őt fogta, s megfogva belevezette a Kis-Duna folyóba, és elmerítette. Ily látomást láttam, mert rosszkodott a földön; mindig belerészedett a borba és az evésbe, s rossz és parázna életet élt szegény, és gyilkos volt.

Ugyanaz a Lajos király gyermekkorától fogva mindig gyakorolta a lányokkal való feslettséget, mert azok a lator udvari emberei inkább rosszra tanították, mint jóra, amit én gyakran láttam. És ő, mondják, rút halállal egy mocsárban elmerült lovával. Két káplánja a csatában esett el, Nagy Máté²⁹ és Gyöngyösi Tamás.³⁰ Én pedig, hogy lelkemből megértettem és láttam a magyarok sok jogtalanságát és hűtlenségét, idejében visszatértem Budára. És az én káplántársaim valami jó újságot tudakoltak tőlem. Én mondtam nekik: Nemde Mária királyné bordélyházzá tette a várat udvarhölgyeivel.

26. Menekülés Budáról. A törökök bevonulnak Budára

Mohács mezején az ütközet szerdán volt. Másnap, csütörtökön gyorsan megérkezett a királyné egyik német szolgálója a háborúból, de csaknem félőrülten, nem bírt belépni a kapun. És Thurzó a királynéval volt, s ketten beszélgettek egymás közt. Mi, káplánok a budai kapun kívül vártuk az embert, hogy valami újságot megtudakoljunk tőle, de nem jött; már vecsernye³¹ után volt. Láttuk nagyságos Thurzó Eleket; paripán sietve elrohant a királynétól a várból lehajtott fővel, s nem szólt senkinek semmit. Amint láttuk, mondtam: Testvérek ez rossz jel, mert Thurzó úr mindig víg volt, most pedig rosszkedvű.

Akkor, éjfél felé, míg aludtunk – én a városban az esztergomi úrnál Zsigmond deákkal aludtam László érsek kincstára mellett – azalatt István pohárnok ébren volt. Felszaladt a palotához; mondta: Keljetek fel, keljetek fel, mert a törökök a magyarokat mind földre terítették. – Felkeltünk Zsigmond deákkal. A budai utcákon és tereken a németek³² égő fáklyákkal a kezükben sok fekete ládikát és szekrényt vittek ki karjukon a városból Logod³³ felé, mások pedig a hajókra, le a Duna folyóhoz; és a kincsekkel teli ládikákat hordták, ahogy lehetett. És a budai magyarok csodálkoztak, ugyan mi ez, mert ők még nem tudták. Megkérdezték azokat a németeket; de ezek semmit sem válaszoltak, mert féltek a magyaroktól, hogy kifosztják őket. Amikor ezt megtudták azok, akik fő latrok voltak, sokat elraboltak tőlük.

Azután Mária királyné Buda várából ötven lovassal ellovagolt a logodi kapun udvarhölgyeivel. Mindegyik égő fáklyát tartott a kezében. Logodon megállt a királyné, hogy bevárja kincstárnokát a városból. Ennek a lakása az esztergomi érsek háza mellett volt. Több mint háromszáz lovassal és gyalogossal együtt vonult ki, s vállukon vitték Thurzó kincsét nem egészen reggel hat óráig. Amint észrevette, hogy már fellángolt a hajnal, leküldték a budai hegyről cserépedényekben jól elzárva a drága holmikat és kincset a logodi völgybe. Hogy már rárakták a lovakra és a sok kocsira, útra keltek Bécs felé. És velük mentek mind a budai németek, amint ezt mi ketten láttuk az ablakból. Azután pedig a magyarok meg sem mozdultak, mert otthon lakó nép voltak, s ezért csak a magyar nyelvet tudták. És a budaiak és a pestiek János vajdában bíztak. Ő pedig a Tisza folyónál tétlenül időzött.

És már a menekülők pénteken és szombaton, egészen az ütközet nyolcadnapjáig csapatosan jöttek, ki magyar, ki cseh, ki német, ki lengyel, ki gyalog, ki lóháton, s kérdezték: Hol van János erdélyi vajda?

A csata után tábort ütött a törökök császára Mohács mezején, s még várakozott, van-e még valami ellenség vele szemben a magyarok között. Amint megtudta a törökök császára, hogy senki nincs, felkerekedett Buda felé vízen és szárazon. A budai és pesti néptömeg messiásként várta János vajdát védelme miatt, de nem volt nekik megígérve János vajda, nem tudom, az Istentől-e vagy az ördögtől. Hogy ezt megtudták a budaiak és a pestiek, mindenki saját érdekében útra készült: aki tudott menni, gyorsan elfutott, ahová tudott. És az özvegyek eldobták csecsemőiket a vízbe, mások eltemették őket a föld alá a törököktől való félelmükben, hogy ne hallják csecsemőik sírását. – Egyes szegény asszonyok az árokban földet szórtak rájuk, a csecsemőikre. És mondták, kik tudtak beszélni: Édesanyám, ne temess el engem, igazán nem sírok. Így a magyar asszonyok keserűséggel siratták gyermekeiket, s mondták: Jaj, jaj nekünk, magyaroknak! Micsoda gonosz korba jutottunk. És így egyenként nagy keserűséggel hányódtak az úton jajveszékelve. És mikor a királyi Felség káplánjai hallották a magyarok ekkora romlását, megragadtuk Alamizsnás Jánost³⁴ urnájával, tüstént hajóra vittük, s elszállítottuk Pozsonyba. Mai napig ott fekszik.

És a törökök császára tábort ütött Kelenföldön, Budán maradtak a szegények, sánták, vakok, hülyék. Akiknek nem volt hamarjában lovuk vagy kocsijuk, az ilyenek ott maradtak Budán. Volt egy kereskedő Budán, aki közvetítő volt a magyarok és a törökök közt, s ő kegyelmet eszközölt ki a keresztényeknek a császártól; és a császár ezenfelül megajándékozta őt tíz arannyal. És bement a császár Budára, s ott székelt ráérve tizenhat napig. Azután tanácsot tartott tanácsosaival arról, vajon fel kell-e gyújtania a várat, vagy nem. Tanácsosai mondták: Nem, de Buda városát fel kell, hogy legyen emlékeztetül minden népnek, hogy itt volt a törökök császára; és a vár békében maradjon főhelye miatt. – És volt a császárnak egy tűzgyújtogatója, aki elbeszélte nekem ezt, mikor egyszer vacsorázott. A neve neki Antal volt, neki megparancsolta, hogy legyen rá gondja. És háromszáz török elkezdte gyújtogatni Buda városát. Ezután hidat készített a császár a Duna folyón, s így lovagolt békében haza, Konstantinápolyba.

II. Lajos haláláról

1. változat

És nagy haddal készült fel [II. Ulászló], s elhozta anyját³⁵ Lajos királynak, aki szegény a mocsárba esett.

2. változat

Ugyanaz a Lajos király gyermekkorától fogva mindig gyakorolta a lányokkal való feslettséget, mert azok a lator udvari emberei inkább rosszra tanították, mint jóra, amit én gyakran láttam. És ő, mondják, rút halállal egy mocsárban elmerült lovával.

3. változat

Azután pedig az egyháziak mindent elrendeztek, ami szükséges volt Lajos király temetéséhez. Én odaszaladtam uramhoz, Lajos királyhoz, hogy lássam, és tapasztalatot szerezzek. Dávid János,³⁶ Tatai Miklós³⁷ voltak igazi káplánjai Lajos királynak. Itt már, kedves olvasó uraim, jól figyeljétek írásban tett nyilatkozatomat Lajos király haláláról. Amikor testét nézegettük, három szúrást találtunk; cseh karddal volt átdöfve. Mi papok csak titokban vizsgáltuk meg, s nem volt szabad másoknak elmondanunk János vajda miatt. Így történt Lajos király halála. Biztosan fel tudjuk az igazságot tárni János király halála után. Egy magyar vitéz, hogy meghallotta, hogy János király meghalt, mondja: Már fel kell tárnom Lajos király halálát. – És így kezdett beszélni: Szeretett testvéreim, figyeljétek, és tudjátok meg tőlem halálát, miképpen történt meg vele. Lajos királyt a mocsáron átvittük egészségben és épen, Szepesi György³⁸ és Tomori Pál,³⁹ a Cseribasa.⁴⁰ Velünk volt Citrich⁴¹ is. És amikor megérkeztek Báta mezőváros mellett egy faluba, mondta Szepesi György: Király uram, nemde akarsz itt valami pihenőt tartani, leszállni a lóról, a vasból kivetközni, s hogy valami ennivalót készítsünk neked. Hogy a szegény király ezt hallotta, tetszett neki a tanács; hasonlóképpen a Cseribasa is jóváhagyta. Mikor a király megtette, amit mondtak neki, Tomori Pál a király engedelmével elment szállására. Azután György a királlyal maradt. Mondta Szepesi György: Te király, bestye táncos király, elvesztetted Magyarországot s a mi jogunkat s az igazságos ítéletet Lőrinc herceg⁴² birtokára; bizony te meghalsz. – György kihúzta cseh kardját, és megszúrta több mint háromszor. A király leesett a földre; csak egy szál ruhában ült a szobában. Tomori Pál megtudva azt, hogy megölte, rögtön nekirontott Györgynek. – Ő te, gyilkos lator – mondta Györgynek. Tomori páncélban volt, nem vetközött ki, mert őrizte a királyt; csak éppen hogy elment szállására szolgálóihoz. Pál mindjárt megölte Szepesi Györgyöt. Szepesi Györgynek volt egy alhadnagya nagy csapattal; hogy meghallotta, hogy urát, Györgyöt megölték, azonnal a Cseribasára rontott csapatával, s ott megölték Tomori Pált. Íme, ily módon hárman feküdtek holtan. És – mondta a magyar vitéz – már éjszaka volt, péntekre virradóra; s nagyon sötét volt az éjszaka. És tüstént gyorsan Györgyöt és Pált egy sírba fektették a falusiak templomában. Lajos királyt ruhájából kivetköztették s így vitték a tóhoz. De nem bocsátották le a tóba, hanem a tó partján lenn ástak sírt szegénynek, s otthagyták. Ily módon láttam én előbb említett káplántársaimmal a három szúrást testén; arany kereszt függött a nyakán, vékony ruhában és ingben volt, amint levetköztették, s az ujján jegygyűrű volt még tanúságul.

4. változat

Azután volt egy magyar csillagjós, név szerint Menyhért,⁴³ aki, mondják, megmondta, hogy a pápa meggyógyul; s egy papírján kimesterkedte a király születését, hogy ne menjen a háborúba, mert otthagyják egy sírban a mocsár mellett. Ezt a papírt pedig egy futár keze adta át, de Lajos király elől elrejtették; vonakodtak tudomására felolvasni, hogy hadjárata abba ne maradjon.⁴⁴ [...] Lajos királyt az a két előbb mondott báró [Szapolyai György, Tomori Pál] maga közé vette, békésen vezették a Csele mocsáron át, s

elvitték Szekcső⁴⁵ faluba, a plébános házába. Az éjszaka nagyon sötét volt, és esős; két nagy mérföldre volt az a hely, ahonnan jöttek. A plébános szobája meleg volt, s ott Lajos királyt kivetkőztették ércpáncéljából és sisakjából. Míg Lajos király fáradtan ült, hamar készítettek neki kis ennivalót, hogy már egyék. Mondta Tomori Pál: Egyék hamar királyi felséged, mert a törökök gyorsan utánunk sietnek. – És Szepesi Györgyhez szól: Nagyságod menjen szállására, én is hasonlóképpen az enyémre. Ne késlekedjünk, mindjárt lovagolnunk kell Buda felé. – Én kész vagyok – mondja György –, menjen csak tisztelendő uraságod a szállására, én bizony a királyt megvárom. Tomori Pál elment szállására szolganépével, lámpásokkal. Azután pedig György mondja Lajos királynak: Te táncos király! Te parázna király! Te igazságtalan király! Elvesztetted Magyarországot s a mi atyai jogunkat Lőrinc herceg összes birtokaira, aki lekötötte magát magtalanságra, s így a mi atyánk is viszont neki. – Lajos király mondja: Nem az én akaratom, hanem a mágánoké és a főpapoké. – Megragadta a királyt dühösen hajánál, s mindjárt jobb oldalába három helyen beledöfött a háromélű cseh karddal. Citrich és a királyi felség más kamarásai megijedtek, s Tomori Pál szállására futottak, s mondták nagy hangon: Gyorsan, gyorsan, nagyságos uram, mert megöli Lajos királyt Szepesi György. – Hogy ezt hallotta a bácsi érsek,⁴⁶ azonnal felkelt, s tombolva rohant csapatával Szepesi György ellen, s ő viszont őt [tehát Tomori Pál Szapolyai Györgyöt] ölte meg. Hogy ezt meghalotta Szepesi György hadnagya, mivel a nagyobb rész György-párti volt, viszont Pál érseket ölték meg. És az éjszaka nagyon sötét volt; házakat gyújtottak fel tűzzel a faluban, s a tűz lángja mellett több mint két óráig tartott a harc mindkét oldalról. És oly nagy volt a zaj, hogy két mérföldre elhallatszott a levegőben kiáltásuk. Úgy mondják, hogy a törökök császáranak csatájában nem esett el annyi katona Mohács mezején, mint Lajos király halálának óráján. György csapata megmaradt; Tomori Pálból kevesen menekültek el. Az előbb mondott György hadnagya és népe tanácsot tartott, s a nevezett György meg Pál főembereket ugyanott a falu templomában egy márványsírba tették. És a királyt lepedőbe göngyölték mezítláb és fedetlen fejjel; a királynétól készített aranyos ingében, nyakában vékony aranyláncon függő kis kereszttel, s a házassági hűség aranygyűrűjével ujján; mindezt rajta hagyták jelül a megismerésre. Azután beburkolták vértől ázott saját ruháiba, s mint valami vértanút vitték éjfélkor vissza a tó partja alá, közel a Csele⁴⁷ faluhoz. És kis gödröt ástak neki éjjel, lámpák fényénél, s őt ott hagyták.

Erdélyi László és Juhász László fordítása

SZERÉMI, *Magyarország romlásáról*, 1961, 286; *Nekünk mégis Mohács kell*, 2016, 209–212.

- 1 Szerémi György (1490 körül–1548/1558 után) történétíró, II. Lajos, majd I. János király káplánja.
- 2 Sokszorosan eltúlzott szám. Újabb kutatások szerint a mohácsi csatamezőre mintegy hetvenötezer főnyi oszmán (hűbéres és zsoldos) haderő érkezett, soraiban vagy húszezer főnyi irreguláris alakulattal.
- 3 A Szerémség történeti-földrajzi régió a Duna és a Száva között, a mai Horvátország és Szerbia területén.
- 4 Ma: Sremski Karlovci, Duna jobb partján fekvő város Szerbiában. Régi magyar nevén Karlóca.
- 5 Serédi Gáspár (†1553) nagybirtokos nemes, felső-magyarországi főkapitány (1526–1553).
- 6 Nádasdi Benedek tornai alispán (1513–1516), országgyűlési követ (1518), a Magdolna-templom plébánosa, kalocsai éneklőkanonok.
- 7 Ma: Čerević, a Duna jobb partján fekvő falu Szerbiában. Régi magyar nevén Cserög, várát a 13. században építették.

II. EMLÉKEZETKULTÚRA

- 8 Ma: Šaregrad, a Duna jobb partján fekvő falu Horvátországban. Régi magyar nevén Atya, vára a 14. század közepén épült.
- 9 Borovo.
- 10 Ma: Grgurevci, közigazgatásilag Szávaszentdemeterhez tartozó falu Szerbiában.
- 11 Ma: Sremska Rača, a Száva bal partján fekvő falu Szerbiában. Régi magyar nevén Racsa, vára első említése 1465-ből való.
- 12 Ma: Kupinovo, a Száva bal partján fekvő falu Szerbiában. Régi magyar nevén Kölpény, várát 1386-tól említik.
- 13 Ma: Barić, a Száva jobb partján fekvő falu Szerbiában.
- 14 Ma: Berkasovo, Újlaktól délnyugatra fekvő falu Szerbiában. Régi magyar nevén Berekszó, a sáncvárat 1482-ben említik először.
- 15 Bakics Pál testvérei Péter, Kelemen, Manó, Demeter és Mihály.
- 16 II. Lajos 1526. július 18-án kelt adományleveléből kiderül, hogy Bakics (Bakith) Pál egyéb birtokok mellett a Pilis vármegyében fekvő Solymárt is megkapta. A Szerémi szövegében olvasható Salawar minden bizonnyal Solymár latin nevét (Salmar, Salmaart) takarja.
- 17 Bárdi István (†1524) udvari huszárkapitány, a Ferhád pasa ellen vívott szávaszentdemeteri csata (1523) győztese. Tomori Pál Bosnyák Tamás meggyilkolása miatt kivégeztette.
- 18 Bánfi/Bánffy Jakab, alsóindvai (†1524) Szapolyaiak szolgálatában álló báró, részt vett a szávaszentdemeteri csatában. Állítólagos megmérgezése nagy port vert fel, még a hatvani országgyűlésen (1525) is szóba került.
- 19 Frangepán Kristóf horvát banként jelen volt a hatvani országgyűlésen. Ott Szalkai Lászlóval összevetett, neki az érsek a szakállába kapott, ez viszont megütötte a főpapot, mire néhány napra börtönbe vetették.
- 20 Szalkai László esztergomi érsek.
- 21 Szegedi Antal (16. század első fele) ferences szerzetes, II. Lajos király egyik káplánja.
- 22 Szapolyai György.
- 23 Tomori Pál.
- 24 Korlátkövi Péter.
- 25 Újlaki Lőrinc, herceg (1459/1460–1524) magyar főnemes, macsói bán (1477–1496), nándorfehérvári bán (1510–1513), országbíró (1518–1524). Szerémi téved, Újlaki már két éve halott volt, így nem vehetett részt a mohácsi ütközetben.
- 26 Dóci/Dóczy János, szegi (†1534) királyi kamarás, kincstartó (1525–1526), temesi alispán (1509), Szapolyai híve.
- 27 Október 13. téves keltezés, ez a nap egyébként is szombatra esett.
- 28 A boszniai püspökség székhelye 1463 óta Diakóvár (ma: Đakovo, város Horvátországban, Eszéktől délnyugatra). A püspök Palinai György volt.
- 29 Nagy Máté (†1526) II. Lajos király káplánja.
- 30 Gyöngyösi Tamás (†1526) II. Lajos király káplánja.
- 31 Vecsernye a papi zsolozsmának esti imádságát alkotó része.
- 32 Gazdag német polgárok Budán.
- 33 Logod középkori falu volt a budai Várhegy nyugati lejtőjén, a mai Krisztinaváros területén. Emlékét a Logodi utca őrzi.
- 34 Alamizsnás Szent János (556 körül–619) V. János néven alexandriai pátriárka (610–619). Egyik ereklét II. Bajezid (1448–1512) oszmán szultán (1481–1512) ajándékozta Mátyás királynak 1489-ben, aki a budai királyi kápolnában helyeztette el. Majd Szerémi Györgyék Pozsonyba szállították az ereklét és ma is ott található a Szent Márton-templom kápolnájában. A *Rövid krónika* is beszámol erről. Lásd a II. részben.
- 35 Candale-i Anna.
- 36 Dávid János káplán Szerémi művén kívül más forrásban mindeddig nem bukkant fel.
- 37 Tatai Miklósról csak Szerémi tesz említést. A szakirodalom egy része neki tulajdonítja a Szerémi emlékiratának végén olvasható levelet, de a legvalószínűbb, hogy azt Szerémi az egyik káplántársának beszámolója alapján maga vetette papírra.
- 38 Szapolyai György.
- 39 Tomori Pál.
- 40 Szerémi György ezzel a gúnynévvel illette Tomorit. A cseri a 16. századi magyar nyelvben szürkét jelent, és a korban szürke csuhájuk után az obszerváns ferenceseket nevezték cseribarátoknak. Szerémi

ezzel utalt arra, hogy Tomori is obszerváns ferences volt. A basa cím emlegetésével Szerémi valószínűleg Tomori érseki rangjának török megnevezésére játszik rá.

41 Ulrich Czetricz.

42 Újlaki Lőrinc édesapja Miklós bosnyák királyi címe után viselte a Bosznia hercege címet.

43 Megemlíti Zsámboky és a *Habsburg-ház disóségtükkre* is. Lásd a II. részben.

44 Ezt a részletet SZERÉMI, *Magyarország romlásáról*, 1961, 286. emeltük át.

45 Dunaszekcső község Baranya megyében.

46 Tomori Pálról van szó. A kalocsai-bácsi érsekség ugyanis már az Árpád-kortól egy kánonjogilag egyesített kettős egyházmegye volt, két székhellyel (Kalocsa és Bács), két székeskáptalannal, de egy megyésfőpástorral, akit időnként egyházmegyéje másik székhelye után bácsi érseknek is neveztek.

47 A török időkben elpusztult Csele falu.

Rövid krónika a mohácsi vész utáni évek eseményeiről

1545 után (részlet)

Chronica ez vilagnac yeles Mohachy uezedelem után valo szép emlekezetre ualo dologh, melliet (tentával kitörölve az író neve) irtam le.

1526. Laijos királj Mohachijon az zuliman¹ chijazar nepetwl 29 Aug. megh weretek, es ot megh hala. Bornemisza Janos az Budaij porkolab es wduarbiro, Poson Varmegijenek fw Ispannia vala. Poson varat Bornemisza (Bor^{na}) Janos vtan tarthija vala Aczel Istwan. Aczel Istwan az Mohachij hadba ment vala, ki vgian ot vesze. Hatta vala Poson varaba Newsijth Mihalt² porkolabwl. Aczel Petert hatta vala Dewen varaba³ porkolabwl. Ezeknek erőssen megh parancholta vala, hogij Bornemisza (ezután mindég igy iratott Bor^{na}) Janosnak az varakot [meg kell] tartanaijok. Mikor Bornemisza János Buda varaba beteghen fekwnek, hir lwn Augustusnak vtolso napian, hogij Laijos kiralt megh vertek volna, hamar sietwe kezde rakodni. Az kirali kinchyét tizenkét öreg hadaban, es szent Janos Elemosinarius testet⁴ az haiokra vitete, Olasz Simon deakot az w tarnokat, es Mynw⁵ (üres) az kirali vice Tarnakijat, (az czeh wala) (oldaljegyzés: chijeh ugyan e kéztől) az haijokon felbochata, es megh hagija nekik hogij Posonra siessenek. – Bornemisza János Septembernek masodik napian, Budabol zekeren beteghen ki indula, mene Szambwkra,⁶ mert azis őwe wala, ot nem kesek mene Tataba, onnat komaromba. It mikor volna, iuta megh Zalaij Janos⁷ az Mohachij hadbol [több] mint százötven lwwal. Bornemisza Janos mikor latta wolna nagij örömbe lwn, es wtet hatra bochijata az haijok eleibe. Az haijot az marhawal hozak Komaromba. Onnat vitete Zalaij Janos Bodakra.⁸ Bornemisza Janos Komarombol el indula es iőwe Sijwlbe⁹ ot szekereket hamar szerzete, es az kirali marhaijat egijetembe Zent Janos testewel az szekerre rakata. Hire lwn Posonba Maria (oldaljegyzetben: Maria, ki Laijos kirali felesege, es Ferdinand herczegh huga vala) kiralne aszonnak, es hogij Bornemisza Janos az kirali marhaijat szekerre rakatta volna, es Poson varaba witetne. Hagija megh thitkon Maria kiralne asszonij Somogij Ferencznek,¹⁰ ki w szolgaija volt kétszáz lwwal, hogij Bornemisza Janosra vigiazna, hogij mikor az pispeki rewen az marhawal keöltöznek, mind marhawal egije tembe Poson varosaba teritene. Bornemisza János mint Beteghen ember estwe Sywlbol az marhawal el indula, es eczaka az pispeki rewen az marhawal el keölthöznek es verradwa Poson varaba be mene. Somogij Ferencz az w nepewel

akkor indula ki Poson warosabol, mikor immar Bornemisza Janos az varba volna. Maria kiralne aszonij ezt megh erte, hogij Somogij Ferencz nem vigiazot volna az Borne-
misza Janos ieöwetelire. Ighen reaija haragwek es bwchijwt ada neki: Bornemisza Ja-
nos mikor Poson varaba volna betegen, Jambor zolgaijt hiwata, Vasonij horwat
Matkot,¹¹ Zalaij Janost, Thasij Ferenczet,¹² Iwanchij Janost,¹³ Neosytery Mihaly porko-
labot, Aczel Petert az dewenij porkolabot, Simon deakot az w tharnakijat, Bernard
deakot Secretariussat, es az w safarat Dienes deakot. Vala Bornemisza Janosnak harom
komornikija Saghij Imreh,¹⁴ Zerdahelij Gergel,¹⁵ Kewesdy Peter¹⁶ deak, ezekis ot alnak
vala elötte. Ezt monda nekik: Lattijatok hogij venember vagijok es ighen betegh. kira-
lijwnk elveszet. Azert te Iwanchy Janos, es the Mihaliy porcolab, az Poson varat örizze-
tek, ejjel az var kulchijat te Iwanchij Janos tarchijad: The horwat Matko es Zalaij Janos,
es Thasy Ferencz az en dolgomat, szolgaimnakis gongijat wiselljtek. ha ennekem hala-
lom teörtenik, az varat mind ez kirchijel egijetembe, Anna aszonnak az Laijos kiraliy
nennijenek, es az w vranak Ferdinandus herczegnek aggijatok. Maria kiralyne aszont
az varba be ne bochijassatok. Te pedigh Aczel Peter, az dewen varat eörizd, es valamit
Zalaij Janos, horwat Mathko, Thasy Ferencz mondna az tévő legij. Az szo vtan min-
dennek kezet foga, es elöle el bochijata. 20 napijan Septembernek Bathori Istuan Nadr-
ispan, (oldaljegyzés: Tamas neue ide ala) pispék Vesprimij, es Turzo Elek iőwenek
Bornemisza Janoshoz Maria kiralne aszontul: kéreti vala hogij az varba chijak zolgalo
leanijwal bochijatana be: de Bornemisza Janos illijen valaszszal bochijata el ez megh
mondot vrakot kiralne aszonhoz, hogy w felsige maraggion Poson varosaba, mert az
varba nem volna hellije. Azok el iőwenek eleöle. Az utan Ismet kecczer bochijattatanak
kiralne aszontul ez megh mondot vrak, de nem bochata be [Máriát] Bornemisza Janos
az varba.

Rövid krónika a mohácsi vész utáni eseményeiről, 1863, 166–168.

- 1 I. Szulejmán.
- 2 Nezsideri Mihály Bornemissza János katonája.
- 3 A Duna és a Morva folyók összefolyásánál, a Dévény-kapunál található várrom, a 13. századtól kezdve Magyarország kapuja (*porta Hungariae*) szerepét töltötte be.
- 4 Szerémi György is megemlítette Álamizsnás Szent János ereklyének elmenekítését. Lásd a II. részben.
- 5 Minóczki Márk tárnok II. Lajos udvarában.
- 6 Zsámbék.
- 7 Szalay János, kerecsényi (†1545) pozsonyi alispán (1523–1526).
- 8 Ma: Bodíky, a magyar határ mellett fekvő falu Szlovákiában.
- 9 Ma: Šulany, Felbár (Horný Bar), a Duna mellett fekvő falu része Szlovákiában.
- 10 Somogyi Ferenc, endrédi, Komárom várnagya, somogyi alispán (1524–1526). 1526-ban átpártolt I. János király oldalára.
- 11 Magyar Benigna második férjének, Myslenovith Horváth Márknak a rokona. A gyermektelen házaspár örökbe fogadta a férje testvéreit, így a nagyvázsonyi birtok a Horváth családra szállt a 16. században.
- 12 Tasy Ferenc Bornemissza János katonája.
- 13 Ivanics János Bornemissza János katonája.
- 14 Sággy Imre Bornemissza János komornikja.
- 15 Szerdahelyi Gergely Bornemissza János komornikja.
- 16 Kövesdy Péter Bornemissza János komornikja.

Wolfgang Lazius:¹ *Ausztria történetének tizedei*²
1548 körül (részlet)

Ugyanis János szepesi gróf,³ akiről korábban már szót ejtettünk, kezdettől fogva a Magyarország feletti uralomra vágyott, és amint az apa⁴ halála módot kínált e szörnyűséges gaztett kivitelezésére, elkezdett Lajos király ellen ármánykodni, akit Ulászló, mint fiát és utódját hagyott az országra. És bár tervének támogatóiként számos nagy hatalmú férfit tudhatott maga mellett, akik a németek ellenségeként leginkább azért gyűlöltek a királyt, mert német katonasággal védte a török ellenében az országot, ám mivel maga is beleegyezését adta a házassági és örökösödési szerződéshez,⁵ nem akarta nyíltan véghezvinni, amit gondolatban már többször eltervezett, nehogy úgy tűnjék, vajmi kevésbé törődik a tisztességgel.

De mivel ez a nyughatatlan lelkű ember állandóan kutatta a lehetőséget és mivel a törökökhöz közel fekvő, távoli Dáciában az erdélyi hercegséget kormányozta,⁶ titkon mindenfajta ígéretekkel hazája ellen bujtogatta a barbárokat és leveleivel meg nem szűnt azok vezéreit rendszeresen fegyverbe szólítani. Abban bízott ugyanis (ami később bekövetkezett), hogy a korára és megfontoltságára nézve még éretlen király pártjának cselszövésai révén háborúra buzdítva kénytelen lesz egyenlőtlen erővel szembeállni az oly hatalmas ellenséggel, és ahol a vakszerencse az ellenség elé vetette, kedvezőtlen terepen, övéitől legyőzve és cserben hagyva elesik. A végeredmény nem is alakult előnytelenül a számára.

Ugyanis közel hét évvel apja halála után⁷ Szolimán, a törökök hatalmas zsarnoka, miután János gróf pártja oly sokszor hívta, Krisztus 1525. évében végül megszámlálhatatlan sereggel megindult Magyarország ellen, és miután a hatalmába kerítette a Szerémséget és Pécs városát, minthogy Nándorfehérvárt, az ország védőbástyáját már korábban bevette,⁸ szemben találta magát a sietve, kisszámú csapatokkal elé vonuló Lajos királlyal. Az összeesküvés résztvevői ugyanis sürgették a fiatal királyt és azt tervezték, hogy a haderőtől és jó tanácstól megfosztva a vérengző ellenség elé lökik. Ez pedig úgy is lett, ahogy eltervezték, mivel nem várták be sem a csehországi, sziléziai és morva csapatokat, sem pedig azokat, melyeket maga Ferdinánd osztrák főherceg, Lajos sógora és Németország rendjei a birodalmi gyűlésen szavaztak meg, holott azok a lehető leggyorsabban igyekeztek a segítségükre.

Maga a király alig húszezer magyar katona és négy német cohors kíséretében nyomult előre Pannónia szívébe, majd Mohácsnál, nem messze a Duna és a Dráva összefolyásától szembeszállt az ellenséggel, amely mind ágyúi számát, mind seregének nagyságát tekintve igen jól volt szerelve. A hírek szerint ugyanis kétszázezer katona volt a kényúr táborában. Miután ezeket hadrendbe állította, hogy a remélt győzelmet ki ne eressze a kezéből, a barbár megfutamította és katonáival kiűzte táborából a felkészületlen és az ágyúk rettenetességétől megzavarodott királyt, akit végül a katonái java része is elhagyott és segítség nélkül maradt. Bár a király ebben az ütközetben rettenthetetlenül viselkedett és nem is hiányzott neki semmi más a hadszerencsééhez, mint övéi hűsége és egy valódi hadsereg. Így hát, miután a király seregét megfutamították és lekaszabták, mindazok, akik be voltak avatva a gaztettbe, az összeesküvés kiötlőjével,

János gróffal együtt elmenekültek,⁹ a királyt pedig, akit megfosztottak kíséretétől, miután az útról lovával véletlenül egy mély mocsárba csúszott, nehogy kikecmereghessen onnan, bár megsegíthették volna, sorsára hagyták. Sőt, az a hír járja, hogy János testvére,¹⁰ amikor a király, mivel ő volt hozzá a legközelebb, segítséget kért tőle, és fejbólintással jelezte, hogy nyissa ki a sisakját, ezen tevékenység közben, amit a hűtlen szolgálója vesztére színleg cselekedett, még mélyebbre nyomva beletemette a sárba és az iszapba, hogy semmi esélye ne maradjon a túlélésre. Úgy határoztunk, hogy mi ezt sem megerősíteni, sem cáfolni nem fogjuk. Így esett tehát Lajos király korához és családjához méltatlan, sors rendelte halála, melyet aztán olyan vészterhes idők követtek, melyek Pannóniát és a vele szomszédos Ausztriát is veszedelembe sodorták.

*Kasza Péter fordítása*¹¹

- 1 Wolfgang Lazius (1514–1565) német orvos, humanista tudós, történétíró.
- 2 A fordítás alapjául szolgáló részlet Wolfgang Lazius *Decades Rerum Austriacarum* című, kéziratban maradt művéből való. Lazius Bonfinihez hasonlóan az őstörténettől kezdve akarta bemutatni Ausztria történetét, és bár a mű csak részben készült el, a saját korának magyarországi eseményeit tárgyaló V. decas teljes egészében megvan.
- 3 Lazius konzekvensen szepesi grófnak (*comes Scepusiensis*) vagy vajdának titulálja Szapolyait és ezen az 1526 utáni események elbeszélésekor sem változtat, mivel királlyá választását törvénytelennek tartja és nem ismeri el.
- 4 II. Ulászló (1456–1516) cseh (1471–1516) és magyar király (1490–1516).
- 5 Az 1515. évi Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződésről van szó, amelynek értelmében Jagelló Annát Habsburg Ferdinándnak, Habsburg Máriát pedig Lajos hercegnek kötelezték el. Mohács után ez a házassági és örökösödési szerződés vált a Habsburg-trónigény egyik fő alapjává.
- 6 Szapolyai János 1510–1526 között volt erdélyi vajda.
- 7 Lazius évszámai több ponton tévesek. Szulejmán apja, I. (Vad) Szelim 1520 szeptemberében halt meg. Így az itt tárgyalt mohácsi hadjáratra hat évvel a halála után került sor, és nem 1525-ben, ahogy a szöveg állítja, hanem természetesen 1526-ban.
- 8 1521-ben.
- 9 Szapolyai János nem volt jelen a mohácsi csatában így abban a formában, ahogy Lazius állítja nem is hagyhatta cserben a királyt.
- 10 Szapolyai György, a magyar sereg egyik fővezére, aki maga is elesett a csatában.
- 11 A fordítás alapjául szolgáló kézirat jelzete: Österreichische Nationalbibliothek, cod 7688. f. 109r–109v.

Paulus Iovius: *A mohácsi ütközet és a csatát követő események* 1551

Ámde mielőtt erre rátérnénk, hasznosnak vélem, hogy a Magyarországon történetekre kicsit részletesebben visszatérjünk, tudniillik, hogy a derék halandók jobban megértésük, hogy mely okok idézték elő Szulejmánnal a háborút, és ebből következően a keresztény királyok is felfogják, hogy az ő mérhetetlen hatalma és hadereje miatt mily nagyon kell rettegnünk ettől a vadállattól, és mérlegeljék a veszélyt, hogy végre valahára a közjó érdekében méltó módon szánják el magukat.

Miután tehát Mohácsnál a magyarokat lekaszabolták, és maga a király a mocsaras ingoványban elmerülve rútol elpusztult, a győztes Szulejmán egyenesen Budára vonult. Mikor a királyi székvárost hatalmába kerítette, a Duna mellett üttötte fel a táborát

és megtekintette a királyi várat, de mégsem éjszakázott ott, mivel az Ottománok ősi törvénye úgy rendelkezett, hogy sosem falak, hanem a saját őrségének védelmében tartózkodjon.

A meggyilkolt főurak és főpapok közül hétnek a véres fejét vitték elé, amelyeket nevetve nyilvánosan kigúnyoltak. Az udvari emberek ugyanis, miután azokat egyenként nyársra tűzték, színlelt tisztelettel meghajoltak előttük, és jobbukat a mellükre téve név szerint köszöntötték és viccből derék pápáknak nevezték őket. Szulejmán azonban komoly arccal, miután mindnyájukat név szerint azonosították, úgy tartják, hogy szigorúan megfeddte őket. Mindenekelőtt Szalkai Lászlót, a nagy hatalmú esztergomi érseket, akinek gyalázatos kapzsiságát vetette a szemére, mivel a fenyegető háború ily nagy szükségében a tőle aranyat kölcsön kérő királyától megtagadta a segítséget, miközben neki magának abból hatalmas mennyiség lapult a kincstárában. Ezután Tomorit kárhoztatta ostoba meggondolatlansága miatt, mert a szent szolgálatra rendelt férfiú elbizakodottan másfajta hivatalt vállalt.¹ Ezzel szemben Perényi Ferencet, az előkelő nemből származó váradi püspököt az elkésett bölcsesség nevében dicsérte, miután megtudta, hogy a hatalmas vereség jövődőlőjeként a tanácsban ragyogóan beszélt, és amikor Tomori meggondolatlanul döntést hozott az ütközetről, miután annak végzetes döntését nem tudta megakadályozni, előre látta, hogy az együgyű vezér mit készül tenni másnap. Hiszen az ily nagy merészségben azt tartotta a legfontosabbnak, hogy a harmincezer, a vallás megvédése érdekében a barbárok által egyenlőtlen csatában levágott magyar mártírt ünnepnapként vegye fel a keresztény naptárba. A keresztények ugyanis mártíroknak nevezik azokat, akik a hitért hadakozva, önként dicső halált szenvednek. A többieket arcátlan újoncnak nevezte, köztük kiváltképp Szepesi Györgyöt,² az erdélyi vajda testvérét, és az élemedett kora miatt már erősen öszülő nemes származású, vagyonban és tekintélyben híres Sárkány Ambrust.

Miután pedig megmutatták neki Lajos és felesége, Mária képmását, nemes szavakkal kifejtette, hogy sajnálja az ifjú király halálát, aki a felettébb súlyos esemény során nem eléggé józan tanácsosokra hallgatva, meggondolatlanul sürgette az összecsapást. Azt állította, hogy ő nem azért jött Magyarországra, hogy tőle elragadja az országot, hanem hogy bosszúálló kardjával megtorolja a magyaroktól szerzett sérelmeket. Ezért, ha a csatából megmenekült volna, kétségkívül adó fejében visszaszolgáltatta volna neki Magyarországot, hiszen nem a saját, hanem mások bűne miatt szenvedett vereséget.³ És kijelentette, hogy neki dicsőségére lett volna, ha megtartja a Zsigmond királlyal atyafi, a dicsőséges ausztriai házzal pedig rokonságban álló királyt. Az ily kegyes és nagyszerű beszéd után meghagyta, hogy e döntéseiről tájékoztassák a háborútól való félelmében Budáról Pozsonyba menekült Mária királynét. Ahogy mi a jelenlévőktől megtudtuk: a barbár uralkodó mérsékeltisége és emberségessége valóban tűnhetett volna hamisnak, hacsak később nem ajándékozta volna ragyogó bőkezűségének bizonyítása végett – akkor még ellenséges érzelmeit mérsékelve – Magyarországot mindenféle korábbi érdem nélkül az egyáltalán nem királyi vérből származó Szepesi Jánosnak.

Ezután három régi ércszobrot felpakolt, amelyeket még a jeles és jó ízlésű Corvin Mátyás király állíttatott fel az udvarban. Ezek a husángtartó Herkulest, a kitarázó Apollót és a tegezest Dianát ábrázolták, amelyeket a Magyarország felett aratott győzelem

emlékműveként a bizánci hippodromban helyezett el. Elszállított még három szokatlanul nagy és művészien elkészített ágyút, mivel azokon mindenütt díszítésként az ércbe ezüstműből kapart jeleket és írásokat lehetett megcsodálni. Az ágyúkról azt beszélik, hogy Illyriában a bosnyák királyé voltak, és a Száva mellett fekvő Szabács városának ostromakor zsákmányolták. Szintúgy elszállított néhány hornyolt bronzoszlopot, amelyek a kapuk főgerendáit tartották. Csaknem húsz napot időzött Buda mellett, ez idő alatt kedvezett a népe veseszületett vadságának, mert a lovasságot szerte a szomszédos tartományok prédálására küldte. Róluk azt beszélik, hogy emitt egészen Győrig, amott a Tisza folyóig az egész vidéket váratlan és szörnyű pusztítással feldúlták, hogy korra és nemre való tekintet nélkül több mint tizenötezer embert vágtak le vagy hurcoltak fogóságba. Miután a fosztogató csapatok visszatértek, visszavonta őket a táborába, és ugyanazon az úton, amelyen jött, visszatért Bizáncba.

Ezekben a napokban Szepesi János, miután a király megsegítésére a seregét Erdélyből kivezette, késve Magyarországra érkezett. Nyíltan örült a király halálának és a saját nagy szerencséjének, mert Magyarország legfőbb méltóságára vágyott, minthogy ő maga – miután nem maradt királynak utódja – a magyar főurak között szerfelett híres volt, és Bornemisszával együtt a parasztok és Székely György felett aratott hajdani győzelme miatt nagy népszerűségnek örvendett.⁴ Így a befolyásos és bölcsesség tekintetében kiemelkedő férfiú az ország birtoklásának reményében a főurakat egyenként szorgalmasan arra kezdte rábeszélni és kérlelni, hogy ne árulják el a szomszédos főuraknak a magyar nemzet dicsőségét azzal, hogy tűrjék, hogy az ősi tekintélyű hatalom idegen és ellenséges nemzet kezébe kerüljön. Jól emlékezzenek arra a magyarok, hogy a hajdani időkben mennyi csapás zúdult rájuk akkor, amikor idegen és külföldi vérből származó királyokat választottak maguknak, és a törökök ellen azok szerencsétlen zászlóit követték. Erre szükségszerűen elegendő bizonyítékot jelentenek az elmúlt idők csapásai, amelyeket akár a barbár ellenséggel szemben szerencsétlen módon megütköző Cseh Zsigmond, akár Lengyel László⁵ szereztek először Nikápoly,⁶ majd Galambóc,⁷ utoljára pedig Várna⁸ mellett a magyaroknak. Minthogy ezek a vereségek, amelyek vagy László súlyos gyávasága, vagy a szerencsétlen fia meggondolatlansága miatt régóta erőt vettek rajtunk, ez idő alatt – szégyen kimondani – a hadakozás tudománya és a hun katonai erény fénye teljesen mértékben lehanyatlott. Igazán csak az életerős, ősi, a hatalomra leginkább méltó származású magyar főurak maradtak azok, akik nemeslelkűek, és erejük alkalmas az állam méltóságának visszaállításra, valamint arra, hogy a közösség ily nagy gyászában bátor elhatározással, fegyvert ragadva és minden erejüket megfeszítve az ország megoltalmazását előmozdítsák. Nem kívánom kiemelni közülük a bátortalanokat és tehetségteleneket, vagy ha esetleg néhány híresebb engem születésre vagy vagyona nézve láthatóan túlszárnyal, hiszem, hogy az uralkodásban, hadviselésben, bátorságban és szerencsében bárkinél jobb leszek, mert felül fogom múlni a nagyon is bátor és derék lelkű királyt, ha a hűséges lélek nyilvánvaló hajlama okán a megválasztásra méltónak gondoltok.

Az erre az útra lépő János sokat kérlevélre és sokak vágyát kielégítve méltóvá tette magát, és annál könnyebben tette, mivel a főurak közül a leghíresebb, Báthori István nem sokkal korábban Ferdinándhoz ment Csehországba, és Ferdinándot a cseheknel

meghirdetett országgyűlésen – mivel nagyon elfoglalt volt – a nemesek és a nép akaratából királlyá választották.⁹ Azokban a napokban a magyarok a király temetésére koncentráltak, mivel Lajos ép holttestét a fegyverhordozója, Czetritz útmutatásával megtalálták, és a mohácsi mocsárból Székesfehérvárra vitték. Miután ugyanis ünnepélyesen bevitték, páratlan pompával eltemették, abban a kriptában, ahol a korábbi királyokat szokták nyugalomra helyezni.

Szebelédi Zsolt fordítása

GIOVIO, *Historia sui temporis*, 1551, 99–101.

- 1 Giovio itt arra utal, hogy Tomori a szerzetesi élet helyett elvállalta a sereg főparancsnoki tisztét.
- 2 A korabeli szerzők Szapolyai Györgyöt és Jánost gyakran Szepesi névvel illették.
- 3 Számos forrásban megjelenik az a gondolat, hogy az ifjú király a rossz tanácsadók miatt vállalta az ütközetet.
- 4 Az 1514-es parasztfelkelés leveréséért Szapolyait sokan „Magyarország megmentőjének” tekintették.
- 5 I. (Jagelló) Ulászló magyar király.
- 6 Zsigmond (Luxemburgi, 1368–1437) magyar király (1387–1437) magyar–francia–havasalföldi keresztény serege 1396-ban szenvedett súlyos vereséget I. Bajezid szultán csapataitól.
- 7 Giovio Luxemburgi Zsigmond 1428-as hadjáratára utal, amelynek célja a törökök kezében lévő Galambóc várának elfoglalása volt. A magyar király súlyos vereséget szenvedett a szultán seregétől.
- 8 Az 1444-es várnai csatában I. Ulászló nemcsak vereséget szenvedett az oszmán seregtől, hanem ő maga is holtan maradt a csatamezőn.
- 9 Ferdinándot 1526. október 23-án választották cseh királlyá Prágában.

Paulus Iovius:¹ *Lajos, Pannónia² és Csehország királya* 1551³

Ilyen kövérkés ábrázattal, s efféle – inkább német, mint magyar – viselettel tűnt ki Lajos, Pannónia⁴ és Csehország királya.⁵ Szarmata⁶ és aquitaniai ősoktól született: apja, Ulászló ugyanis lengyel volt, aki a baszkok előkelő törzséből származó Candaliát vette nőül.⁷ Amikor Lajos világra jött anyja méhéből, állítólag csaknem formátlan volt, hiányoztak a határozott arcvonásai, s egy medvebocra hasonlított; de aztán a szokásosnál is nagyobb termetűvé nőtt, olyannyira, hogy azt hitték: versenyre fog kelni atyja lomhaságával és szétfolyó hájasságával. De ennek az ormótlan testnek a tagjait nem irányította egy kellő mértékben élénk, ragyogó szellem – noha e szellemet szorgosan élesztgették benne a nevelői, akik arra törekedtek, hogy a tudományokban és a fegyverforgatásban egyaránt gyakorolja magát. Mégis, nyájas és engedelmes jellemének jóvoltából – ami miatt úgy tűnhetett, hogy kimagaslóan igazságos és jámbor fejedlemmé válik majd – kiérdemelte, hogy összeházasítsák Máriával, a császár lánytestvérével. E menyegzőt tudvalevőleg annak nagyapja, Miksa szerezte, aki az atyafiság megerősítése végett Annát, Lajos nővérét is eljegyezte unokája, Ferdinánd részére – egyaránt a híres bécsi találkozón, amelyen az északi vidék három hatalmas királya, a császár, Ulászló és Zsigmond gyűltek össze, számos nemzet ragyogó látványa mellett.⁸

Mintegy tíz évvel eme örökös terméketlenséggel megátkozott menyegző után – s azt követően, hogy már atyja életében, de annak halála után is szinte kegyelemből kor-

mányzott, mivel a szüntelenül háborgó előkelők hevesen zaklatták – Lajost utolérte az a háború, amelynek során a féktelen török fegyvereinek áldozatául esett. Saját előkelői örült gonoszsága miatt ugyanis nem volt kellő számú hadereje, és saját rokonai, azaz a szomszédos királyok is cserbenhagyták, ezért a mohácsi ütközetben, egy szárnalmas esemény során elvesztette az uralmat az életével együtt. Károly császár ugyanis, és testvére, Ferdinánd – akik az itáliai birodalom kincsei után sóvárogtak – nem törődtek az ő veszedelmével, amikor egy ilyen hatalmas ellenség támadt rá;⁹ nagybátyja, Zsigmond, Sarmatia királya figyelmét pedig akkoriban teljesen elvonták a muszkák¹⁰ háborúi, és a szkíták¹¹ gyászos podóliai betörései, akik felperzselték a szarmata földet. Maga Kelemen pápa, akit belháború foglalt le, alig tudott felfogadni egy német ezredet és egy huszár lovascsapatot a szent pénzből¹² Pannónia védelmére;¹³ a magyar urak pedig kapzsis voltak és a fosztogatáshoz voltak hozzászokva, a hun vitézséget és hadi fegyelmet teljesen elfeledték, aljas mesterkedéseikhez hordtak fegyvert, rútul viszálykodtak egymással, és úgy tűnt, döllyfös megvetésükben és esztelen kevélységükben még a külföldi segédcsapatokat sem fogják beengedni. Akkora hiúsággal és szilajsággal rohantak a háborúba, hogy még a megszámlálhatatlan török csapatokat is könnyedén lefitymálták, és azzal kérkedtek, hogy ők maguk elegendőek lesznek a nemzet ékességének megvédésére és a haza üdvének megoltalmazására, amennyiben nem kedvezőtlen csatára nyílik alkalom.

Vezérük Tomori Pál kalocsai érsek volt, akinek – jámborsága ösztönzésére, és a főpapok régi szokása szerint – ha nem is igazi csatában, de kisebb ütközetekben már volt alkalmuk harcolni a törökkel. Ez a Tomori gyávasággal vádolta azokat az urakat, akik nem éppen balga módon tartottak a töröktől, és szentbeszédekkel tüzelte a katonák tömegét az összecsapásra; továbbá Lajost, a tanácstalan ifjoncot – aki egyáltalán nem aggódott életéért – rávette arra, hogy úgy döntsön, szembe kell szállni a közeledő ellenséggel.¹⁴ Ez a tapasztalatlan fiatalember ugyanis igen gyenge és tompa eszű volt, a háborús veszélyt nem ismerte, és soha nem látott még katonai tábornokot, így könnyen oda lehetett őt vinni, ahová Tomori – akit ama napon a magyarok vezérévé végzetes módon kineveztek – kivonult,¹⁵ habár szinte az összes főúr úgy vélekedett, hogy minden eszközzel kerülni kell a csatát.

Így hát Lajos, aki más esztelensége és gögje miatt jutott nyomorúságra, és kétségkívül végzetes tanácsot tett magáévá, szembeszállt Mohácsnál¹⁶ Szulejmánnal, jóllehet a török vezérek azt gondolták, a magyarok semmi ilyesmit nem merészelnek majd, és Szulejmánt sem lehetett rávenni, hogy elhiggye: ellensége, a király ilyen kevés csapattal szállt táborba, és csatázni akar. A keresztény had ugyanis alig harmincezer gyalogost és lovaszt számlált, míg a másik oldalon kétszázezer lovas volt látható. Így aztán Tomori vakmerőségének és a magyarok balgaságának az lett a vége, hogy az ellenség hatalmas gyűrűje körbeölelte és ostrom alá vette a tábornokot, és emiatt a szerencsétlen király, akit – szárnalmas dolog! – még a Duna partján is akadályoztak az itatásban,¹⁷ kénytelen volt elrendezni a hadsorokat és összecsapni az ellenséggel.

Nem sokáig bírták a magyarok az első hadrend erejét, habár csodálatos vadsággal álltak ellen, s nem haltak meg bosszulatlan, amikor saját esztelenségükért megkapták méltó büntetésüket. Másokat is megölözve elesett Tomori, aki tébolyult indulattal küz-

dött, s vele együtt pusztult szinte az [összes] többi vezér és főpap; a mieink teljes hadseregét levágták és eltiporták. Maga a király, midőn reményét veszítve menekülőre fogta, egy tóhoz ért, amelynek igen magas partja volt; amikor kifelé jövet megpróbált felkaptatni rajta, a lovát, amely egyenes nyakkal felágaskodott, maga felé húzta vissza; így aztán hanyatt esett, lovának meg fegyvereinek a súlya lenyomta, s a kétarasnyi örvény¹⁸ vizében megfulladt és meghalt. A fegyverhordozója látta mindezt, és később eltemette őt a fövényben, hogy az ellenség ne kaparintsa meg holttestét és fegyvereit.¹⁹ De Szulejmán azt hitte, hogy megmenekült, és nemes hangon kijelentette, hogy ellenségét, a királyt, aki olyan fényes rokonsággal ékeskedik, a nagybátyja, Zsigmond²⁰ kedvéért kész visszahelyezni Pannónia királyának, ha előkerül, csak hálásan és hűségesen ismerje el az Oszmán Birodalom ékességét, és saját nagylelkűségének jótéteményét, némi kevéske adóval együtt.²¹ De a holttest sok nappal később – ugyanazon pajzshordozó útmutatásával – megkerült, és annyi tisztelet mellett, amennyi akkor lehetséges volt, sebtében elvégzett szertartással eltemették.²² Ekkor Szulejmán már győztesen eltávozott Budáról és Pannóniából; a magyarországi győzelem diadalának öregbítése végett rendkívül szépen megalkotott ércszobrokat vitt magával Bizáncba, amelyek Mátyásé, a messze tündöklő királyé voltak.²³ Ezekkel a hippodromot díszítette fel, miután alapot rakott nekik.

Tóth Gergely fordítása

IOVIUS, *Elogia*, 1575, 274–276.²⁴

1 A szerzőre és művére lásd TÓTH, *Bűnbakképzés és propaganda*, 2019, 88–95.

2 Magyarország.

3 A mű első kiadása 1551-ben jelent meg (Paulus Iovius, *Elogia virorum bellica virtute illustrium*, Florentiae, In officina Laurentii Torrentini, 1551.), Iovius a következő évben elhunyt. A fordítás az 1575. évi edíció alapján készült, amely azonban szövegében nem különbözik az 1551. évitől. Az eltérés annyi, hogy ebben a későbbi kiadásban már szerepel a királyról készült metszet (a 275. oldalon). Erre a metszetre utal Iovius az életrajz első mondatában – már az 1551. évi edícióban is, de az első kiadásba végül nem kerültek be a képmások.

4 Magyarország.

5 E szavakkal Iovius a Lajosról készült rézmetszetre tesz utalást, amely a kötetben az 1575. évi kiadásban a 275. oldalon látható. Lásd még a 3. jegyzetet.

6 Lengyel.

7 Iovius itt alaposan belegabalyodott az adatokba. Ulászló feleségét nem „Candaliának” hívták, hanem Annának, akinek apja, János, Candale (Kendal) grófia volt. Magyarul Candale-i Annának írják a nevét. Anna édesanyja, Foix Katalin navarrai hercegnő volt, és mivel a Navarrai Királyság népessége baszk volt, ezért említhette Iovius, hogy a baszkok „törzsökéből” származott Lajos anyja. Csakhogy a „törzsök” (*stirps*) kifejezés ismét félrevezető, mert azt általában családokkal kapcsolatban szokták használni, s nem népek, nemzetek vonatkozásában. Esetleg a *stirps* érthető itt „család” jelentésben, de a kifejezés így is problematikus marad.

8 Vélhetőleg a királyokkal érkező kíséretre (udvaroncok, katonák), s a belőlük álló tarka sokaságra gondol.

9 Iovius itt szándékosan ellenséges hangnemben ír a két Habsburg uralkodóról, mivel azok szerzőnk hajdani urának, VII. Kelemennek az ellenfelei voltak. Abban Ioviusnak igaza van, hogy Ferdinánd és V. Károly nem tudtak segítséget küldeni II. Lajosnak.

10 Az eredetiben *Moscovitarum*. A régi magyar szó (*muszka*) ugyanebből ered. A Moszkvai Nagyfejedelemség értendő alatta.

11 Tatárok.

12 Tehát a szentszéki kincstárból.

- 13 Iovius közlése a pápai pénzen állított hadakról némileg eltér az eddig ismert adatoktól, de részben összeegyeztethető velük.
- 14 Tomori szélsőségesen negatív ábrázolása Iovius egyéb műveiben (*Commentarius, Historiae*) is jelen van. Lásd a II. részben.
- 15 Az eredetiben itt vélhetőleg egy (nem túl jó) szójáték van: a *perduco* magyarul „valahová visz”, illetve másodlagos jelentéssel „valamire rávesz”, míg az *educio* „kivonul”, „(sereggel) felvonul” értelemben szerepel.
- 16 Az eredeti latin szövegben torzult alakban: *Mugaccium*.
- 17 Iovius itt szinte az érthetlenségig sűrítve közli azt, amit egyéb munkáiban kifejtett. A *Commentarius*-ban, valamint a *Historiae*-ben is beszámol ugyanis arról, miszerint a török könnyűlovások nem engedték, hogy a magyarok a Dunánál itassák a lovaikat, ezért azok kénytelenek voltak a táborban kutakat ásni, hogy ezt megtehessek. Az említett művek részleteit lásd a II. részben.
- 18 Nem zárható ki, hogy itt Iovius gúnyolódik.
- 19 Más forrásban tudtunkkal nem szerepel, hogy maga Czetricz temette volna el a királyt. Ez az állítás egyébként is elég valószínűtlen, hiszen a fegyverhordozónak aligha volt ilyesmire ideje a menekülés közben.
- 20 Zsigmond lengyel király.
- 21 Iovius ezt a mozzanatot – miszerint Szulejmán kész lett volna Lajost meghagyni a trónon, illetve, hogy szomorkodott a király halála miatt – a *Historiae*-ben is említi. Maga az epizód vélhetőleg Oláh Miklósra megy vissza, aki az egyik levelében azt írja, hogy Szulejmán megüzente Máriának: amennyiben Lajos élne, meghagyná őt Magyarország trónján a bátorsága és kiválósága miatt. Lásd Oláh Miklós levelét Ursinus Veliusnak a II. részben. Minthogy mind Ursinus Velius és Iovius, mind pedig Oláh és Iovius leveleztek egymással, Oláh eme közlése könnyen eljuthatott az itáliai szerzőhöz – már csak azért is, mert a magyar humanista máskor is tájékoztatta őt a magyarországi eseményekről.
- 22 1526. november 9-én, Székesfehérváron.
- 23 A szobrok történetét lásd bővebben Zárai Jeromos levele (1526. október 22.) jegyzeténél az I. részben.
- 24 Az 1575. évi kiadás szövegében megegyezik az 1551. évi első kiadással. Lásd még a 3. jegyzetet.

Jan Dubravius:¹ *Csehország története* 1552 (részlet)

Miközben tehát ezek és más méltatlan és felettébb sajnálatos dolgok zajlottak a magyaroknál és nagy gyűlölséggel és széthúzással egymás közt viszálykodtak, nyugtalanító hírek kezdtek terjedni a török közeledtéről és napról napra szaporodtak, melyeket az idősebb és sokat tapasztalt magyarok aggódva hallgattak, mivel látták, hogy nincsenek sem vezérek, sem tisztjeik, sem harci tapasztattal bíró katonáik. Egymástól kérdezzgették, vajon a fiatal király, aki még soha nem látott ellenséges kardot, el tud-e háritani ekkora háborús veszélyt az ország feje fölül. A nagy többség azonban csak nevetett az öregek aggályain, és olyan góggal hetvenkedtek erejük és vagyonuk miatt, hogy akadt, aki nyilvánosan azzal mert henevegni, hogy egyedül a kezükön viselt gyűrűkkel leronthatják majd a törökök hatalmát. Az üres fecsegéshez még olyan nagy ostobaság is társult, hogy egyáltalán nem akarták figyelembe venni a külföldiek józan tanácsait, csakis egymás közt tárgyaltak mindenféle csip-csup ügyekről, semmint az ország súlyos helyzetéről. Nem múlt el nap megbeszélések nélkül, és ha valaki szóba hozta a törököt, azt pár napra elzavarták a király asztalától, a nagyobb tálakat elvették tőle és kénytelen volt minden lakomától távol kis szilkékből² enni, vagy azért hogy port hintsenek a nép szemébe, hogy tudniillik olyan elszántsággal traktálják az ország ügyeit, hogy a gondok miatt még ebédelni sem jut idejük, holott eközben nyoma sem volt semmiféle gondos igyekezetnek:

nem gondoskodtak élelemről sem kifizethető zsoldról, nem toboroztak katonákat, nem készítettek elő az ágyúkat, nem halmoztak föl sót és kénport, de még a legfőbb, a hadvezér³ is egyszerű magánemberként egy kolostorban bujkált idioták között, egykori, Buda várában⁴ töltött katonáskodásán töprengve. Főtebb ugyanis már megemlékeztünk Tomori Pálról, aki annak a várnak a védelmében buzgó katonaként látta el feladatát. A legtöbben őt kívánták vezérré tenni, így aztán rábeszélésükre Pál levetette a csuhát, fejébe nyomták a kalocsai érsek süvegét,⁵ hogy a méltósággal együtt tekintélyt is adjanak neki.

Voltak, akik úgy gondolták, Pál előtérbe helyezése Trencsényi János⁶ gyalázatára történt, mivel ez a János felettébb fékezhetetlenül viselkedett, minthogy saját magát mindenki másnál többre tartotta. Senki más nem rendelkezett ugyanis az övéhez fogható erővel és vagyonnal, és ő kormányozta Magyarországnak Erdély nevezetű legerősebb tartományát, mely legkevesebb negyvenezer lovast szokott fegyverbe állítani. Ha tehát ezekkel jelen lett volna a török elleni ütközetben, soha nem került volna sor erre a hatalmas vereségre.

Tomori azonban, hogy miért vonakodik a vezéri szerepet elfogadni, azzal a jogos mentséggel élt, hogy katonaként csupán engedelmeskedni tanult meg és bátran harcolni, de egy valódi hadvezér ismereteivel, amitől a hadsereg sorsa függ, nem rendelkezik. De miután mentegetőzése mit sem használt, azt tanácsolta, hogy mihamarabb nézzenek külső segítség után, mivel a hazai erők nem lesznek elegendők egy ilyen hatalmas ellenféllel szemben. Annyiban megfogadták a javaslatát, hogy segítséget kértek a csehektől, sziléziaiaktól és a morvaktól, de csak keveset, oly mértéktelenül bíztak ugyanis saját haderejükben, hogy egy nagy tekintélyű és magas méltóságú magyar főpap az én jelenlétemben mondta a következő szavakat Stanislaus nevű akkori papomnak: Nem szükséges, hogy sok katonát küldjete a segítségünkre. Csak hírszteljétek azt, mintha minél többet állítanátok ki. Ennek a hírsztelésnek pedig nagyszerűen tápot adhattok, ha minél több zászlót adtok katonáitokkal. A törökök ugyanis katonaságunk létszámát a zászlók alapján ítélik meg.

Nem túl bölcs beszéd egy bölcs embertől, de úgy tűnik, hogy a félelem diktálta ezt neki. Attól tartott ugyanis, hogy ha a király külföldiek segítségével szerzi meg a győzelmet, onnantól nem a magyarok, hanem mások véleménye szerint fog uralkodni, és talán még számadást is követel majd néhányuktól a rosszul kormányzott országról.

Ugyanakkor egészen rendkívüli, micsoda önbizalommal és a török iránti micsoda megvetéssel igyekeztek a segédcsapatok katonái is Magyarországra, olyannyira, hogy minden fogadóban lakomákat rendeztek és poharazás közben, miközben egymást hívták meg egy-egy italra, és egyikük öt török halálára, másikuk tízére emelte társára poharát, s a részekek közül egyiknek sem jutott eszébe, miképpen tudnák az ellenséget legyőzni, csak azt ismételtették, mihez kezdenek majd a diadallal. A segédhadak nem is egy csapatban haladtak, hanem szétszóródva más és más utakon, egyikük gyorsabban, másikuk lassabban jött, miközben a szultán hihetetlen [számú] seregével már Belgrád alatt állomásozott.

Miután sebtében gyűlésbe hívták a magyarokat, azon tanakodtak, megvárják-e, míg a segítségükre igyekvő hadinép összegyűlik, vagy tanácsosabb habozás nélkül az ellenség elé vonulni, nehogy tétlenül a budai falak közé zárva beszorítsa őket. Mind azt

kiabálták, hogy az ellenség elé kell vonulni és el kell foglalni egy, a majdani ütközetre alkalmas helyet. Biztatták a királyt, hogy mihamarabb induljon útnak.

A király, csekély őrseget hagyva Budán a királyné mellett útra kelt, de baljós előjel közepette. Fríz hátaslova ugyanis rögtön a kapu előtt térdre bukott és levetette volna lovasát, hacsak nem sietnek a segítségére. A királyt személyesen követték a főpapok, a bárók, a nemesek saját katonaságukkal. Az volt ugyanis a szokás, hogy ha a király táborba száll, valamennyi nemes személyesen katonáskodik a hadjáratban. E kötelezettség vette rá Györgyöt, Trencsényi János fiatalabb testvérét, hogy elkísérje a királyt egészen Mohácsig, melynek közelében kijelölték az ütközet helyét. Itt aztán miközben már a végzet szorongatta Magyarországot és elégtételt követelt régebbi és újabb keletű hibáiért, oly nagy köd telepedett a magyarok elméjére, hogy képtelenek voltak egyértelműen véghezvinni, amit kellett. Mivel Pál helyett sokan Györgyöt akarták fővezérnek, ismét kitört köztük a viszály a vezért illetően, illetve, hogy bevárják-e a segédcsapatokat. György azonban őszintén elhárította ezt a megtszítettetést, mondván, hogy annyira híján van a harci tapasztalatnak, hogy soha még hadrendet sem látott és soha nem rántott még kardot az ellenség ellen. Ettől függetlenül társul adták Pál mellé, akitől mind életmódját, mind szándékait tekintve különbözött.

De nem hallgatták meg azokat sem, akik azt hangoztatták, hogy a halogatás igen csak szükséges, hogy gyarapodjék a nehéz fegyverzetű gyalogság és lovasság létszáma. Végül elvetették Sárkány Ambrus tervét is, hogy a Dráván való átkelést kell megakadályozni, mely kétségkívül a legbölcsebb lett volna, ha sikerül megvalósítani. Csupán hat-ezer lovast kért és fogadkozott, hogy velük meg fogja akadályozni, hogy az ellenség átkelhessen a Dráván. Tervét azzal indokolta, hogy Dráva közelében mocsaras vidékek terülnek el, melyek olyan mélyek, hogy nem lehet átkelni rajtuk, csak azon az egyetlen úton, melyet faágakkal, mint valami híddal fedtek be, de mivel ez láthatóan keskeny, könnyen meg lehet védeni. Valamennyien egyszerre üvöltöztek, azt kiabálva, hogy egy évszázada nem hallott olyat senki, hogy a magyarok kerüljék a törökök látványát. Így aztán az ellenség mindenféle ellenállás nélkül biztonságban átkelt a folyón, egyik táborát egyesítette a másikkal és készen állt, hogy akár azonnal össze csapjon a magyarokkal. De őket még a végveszedelem sem tudta elrettenteni hibás elgondolásaiktól. Még számos segédcsapat úton volt, az ágyúkat, a puskaport, a vasgolyókat még a tábor közelében, a Duna mellett őrizték, amikor a vezérek már felállították az össze-vissza kevert hadrendet, mivel összevegyítették egymással a lovasokat, gyalogosokat, a markotányosokat és a lovászokat. És miközben a szultánt övéi a hadrend harmadik sorába állították, emezek úgy rendelkeztek, hogy a király a lovasok ötödik sorában álljon a főpapokkal.

Ekkor Ferenc váradi püspök, Perényi fia⁷ nem fogta vissza magát és csengő hangon így szólt: őseink, mondotta, állítólag tízezer mártírt küldtek a halálba, akiknek emléknapját az egyházban megünnepeljük. Ahogy én látom, ez a Barát ma sokkal több mártírt fog a magyarok közül feláldozni.⁸ Ebben a gyászos hangulatban hallatszott a király visszafojtott hangú válasza, melyet előkóstolójának adott arra a kérdésre, hogy hol kíván ebédelni: a táborban vagy a faluban? Csak az Isten tudja, hol ebédelünk ma.

Kicsivel később már hallották a közeledő törökök üvöltését és ordítózását, amelyet aztán ágyúdörgés követett, és olyan nagy füst támadt a kénés lőpor miatt, hogy egyik

hadsereg sem látta a másikat. Az ágyúk azonban meglehetősen csekély kárt okoztak a magyaroknak, minthogy a lövedékek elkerülték a sereget. Többen, kihasználva a füst elvakító hatású jótéteményét, még mielőtt megpillantották volna az ellenséget, sebes futással menekülőre fogták, épp azok, akik korábban szájaskodva a legharciasabbnak akartak látszani. Mikor azután a füst eloszlott, ezek menekülése miatt akkora félelem szállta meg a többieket, hogy meg sem kockáztatva a harcot maguk is szétszéledtek, kivéve a külföldi gyalogosokat, akiknek ahogyan a menekülésre sem maradt semmilyen lehetőségük, úgy a harchoz sem maradt elegendő erejük, minthogy az értelmetlenül közjük vegyített lovasság miatt hadsoraik töredezték és ziláltak voltak, ám mégis szilárdan megvetve lábukat fogadták az ellenség rohamát és fel is tartóztatták, amíg le nem kaszabolták őket.

Nem messze ettől a helytől ölték meg Tomori Pált is körülötte levő lovasaival együtt és nyakáról levágott fejét a szultán elé vitték, aki még mindig döbbségtől volt e csodálatos és váratlan győzelemtől és felettébb ámulva azon, hogy igen kevesen haltak meg a harcban, ellenben a nemesség nagy részét vagy menekülés közben koncolták fel, vagy magától elmerült. Ez utóbbiak közül Trencsényi György és László esztergomi érsek⁹ voltak a legfőbbek, akik mindketten a Dunába fulladtak bele.

Ami Lajos királyt illeti, a törökök erősen törekedtek rá, hogy élve fogják el, mivel úgy vélték, magasztos lelkülete miatt, mellyel fiatal kora ellenére rendelkezett, méltó az életre és az uralomra is, hiszen oly kevesekkel merészelt oly roppant sokasággal szembeállni. Azonban a király is lovastul belekeveredett a Duna egyik közeli kiöntésébe, beleesett a vízbe, és mielőtt vezetője észrevette volna a bajt és segítségére siethetett volna, elmerült. A menekülés és a menekülők üldözése pedig nem ért véget az éj beálltaig. Ki tudná egykönnyen megbecsülni az elesettek számát az általános, fejvesztett éjszakai menekülés közepette? De ahogy másnap felkelt a nap, látni lehetett, hogy az utakat holttestek borítják, a táborban mindenhol vér és karddal felkoncolt testek. Ezek szinte mindegyikének hiányzott a feje, amelyeket egyetlen hatalmas halomba hordtak össze, majd elégették. A hadifoglyokkal szemben mindenféle példátlan és szörnyű kegyetlenségeket követtek el, amelyek gyalázatosságukhoz mérten siratni való látványosságul szolgáltak a szemlélők számára.

A magyarokat ért keserű, gyászos és veszedelmes csapás közepette egyedül az szolgálta vigaszt, hogy a szultán nem mert seregével az országban telelni és a maradék lakosságot leigázni.

Ezenközben a királynő, Lajos király felesége nagy igyekezettel kutatott és kerestette férje holttestét, és végül abban a mélyedésben találta meg, amelyben a Duna árhulláma el szokott ülni. Parancsára Székesfehérváron temették el, Magyarország királyainak temetkezőhelyén. Oly korán ragadta el a halál, hogy még huszadik évét sem érte meg, ha ugyan meghal az, aki örökké él abban a dicsőségben, amelyet haza iránti szeretete miatt az utódok közt szerzett. Voltak, akik Szent Rufinus napját¹⁰ tették felelőssé Lajos haláláért, melyről korábban mondtuk, hogy a cseh királyok harca szempontjából kedvezőtlen előjel miatt volt hírhedt.

Kasza Péter fordítása

DUBRAVIUS, *Historia regni Bohemiae*, 1552, 206v–208r.

- 1 Jan Dubravius (1486–1553) cseh történétíró, püspök, aki a *Historia regni Bohemiae* című krónikájában a kezdetektől 1526-ig tárgyalta Csehország történetét.
- 2 A *szilke* kívül-belül mázas cserépedény.
- 3 Tomori Pál, a magyar sereg majdani fővezére ferences szerzetes volt, de korábban katonaként szolgált.
- 4 Tomori 1518-tól Buda várának kapitánya volt.
- 5 Tomorit 1523-ban nevezték ki kalocsai érsekké. A méltóságot szerzetes létére csak VI. Adorján pápa kifejezett unszolására volt hajlandó elfogadni.
- 6 Vagyis Szapolyai János. Trencsén (ma: Trenčín, Szlovákia) a Szapolyai-család fontos birtoka volt.
- 7 Perényi Ferenc váradi püspök, Perényi Imre nádor fia, a koronaőr Perényi Péter testvére. Elesett a mohácsi csatában.
- 8 Perényi Ferenc „jóslata” némiképp más értelmezésben szerepel Brodarics előadásában, viszont rokonságot mutat Velius verziójával. Lásd a II. részben.
- 9 Szalkai László esztergomi érsek, főkancellár.
- 10 Szent Rufinus 3. századi püspök-vértanú ünnepnapja augusztus 11-re esik.

Mária királyné végrendelete Brüsszel, 1555. december 3.

A király, férjem halála óta arany szívet hordtam magamon, melyet ő is élte végéig viselt volt. Parancsolom, hogy a szív a láncocskával együtt, melyen függ beolvasztassék s a szegények közt szétosztassék. Két ember társa volt, azok haláláig, kik az életben, szeretetben és hajlamban soha elválasztva nem voltak, azért semmisüljön az meg és változtassa meg alakját épp úgy, amint az egymást szeretők testei.

Ortvay Tivadar fordítása
Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 214.

Knauz krónika 1556 körül (részlet)

Ennek az Ulászlónak a fia, Lajos Budán született az Úr ezeröttszázhatodik esztendejében, és még ifjúkorában megkoronázták. Feleségül vette Máriát, Ötödik Károly császár és Ferdinánd, Ausztria főhercege vér szerinti nővérét, és a legnagyobb nyugalomban uralkodott, és elveszítette Belgrádot. Ezt Szolimán, a törökök császára vette be az Úr ezeröttszázhuszonegyedik esztendejében. Ugyanezzel a Szolimánnal ütközött meg végül Mohács városka mezején, Keresztelő Boldog János feje vételének ünnepén, ahol megfutott, és odaveszett az Úr ezeröttszázhuszonhatodik esztendejében. A testét a mocsárban találták meg, Zápolyai János a királyné akarata ellenére Székesfehérváron temette el.

Kulcsár Péter fordítása
Krónikáink magyarul, III/2, 66.

Székely István:¹ *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*
1559 (részlet)

Laios kiral' meg veretec Szvlimantol á Mohacznac mezeien, holot el essec á Laios kiral', mind az vrakal es pispekekel öszue. Touaba minden erős viteziuel, es hadi szerszamiual öszue. Mert csak huszan öt ezer emberrel mene szembe á harmad fel szaz ezer emberrel. Akort á Töröc el rabla es el egete, maid mind az egész Magyar orszagot, mind Budauál á fü varossal öszue, es nag nieresigél vg teere meg orszagaba.

SZÉKELY, *Chronica*, 1559, 229v.

1 Benczédi Székely István (1500 után–1563 után) krónikaíró.

Habsburg-ház dicsőségtükre
Augsburg, 1559

Volt ebben az időben Lajos király udvarában egy híres asztronómus,¹ aki a király számára az ég alakzatait felállította, és azt tanácsolta a királynak, hogy pontban a 12. órában induljon el a háborúba. Akkor ugyanis az ég igen kegyesnek mutatkozik a király számára ebben a háborúban, és isteni segítséggel és az égi csillagzatok révén ellenségei fölött győzedelmeskedni fog. A király ezt a tanácsot meg is fogadta, és minden világi és egyházi úrnak megparancsolta, hogy a megadott időre jelenjenek meg felfegyverkezve, és vonuljanak ki a királlyal együtt Budáról. Amikor eljött az idő, felharsant az összes harsona, hogy összehívja a hadinépet, majd a királlyal együtt kivonultak Budáról. Annak előtte a hadi tanácsban eldöntötték, hogy minden csapatot a Duna mentén a Budától délre tizenhat mérföldnyire fekvő Tolnáig vezetnek. Ott várják össze egymást a csapatok, míg meg nem érkezik a további utasítás. A szomorú királyné nem akart elválni férjurától, a királytól, hanem el akarta kísérni Csepelig, amely Budától délre négy mérföldnyire terül el. Ott férjurának, a királynak reggel egy aranyláncocskán függő kis arany szívet adott,² amelynek belsejében szerelmük jelül benne volt egy-egy fűrt mindkettejük hajából. Ezt férjura nyakába akasztotta szerencsehozó búcsúajándékképpen a meztelen bőrére, majd segített neki felvenni az aranyozott páncélt, amelyet a királyné keze által készített vörös és fehér selyemzsinórok díszítettek. Aztán könnyes szemekkel átölelte teljes fegyverzetben lévő urát, és fájdalmas búcsút vett tőle. Alig találni szavakat rá, hogy milyen keserves szomorúsággal, heves jajveszékelés, sírás és panasz közepette áldotta meg a nemes ifjú királyt, és kívánt király Őfelségének minden jót a hadjáratban, majd tanácsosai és más tisztségviselő urak jóindulatába ajánlotta szeretett férjét. Amikor pedig a sírás és jajveszékelés nem akart véget érni, tanácsosai vigasztalták, és elvezették a királytól. Beültették egy kocsiba, és visszakísérték Budára. A tiszteletreméltó király pedig útnak indult, és követte a sereget Isten nevében. Azonban ezen a hadjáraton rossz előjel mutatkozott a háború kimenetelét illetően. Tolnán, az első táborhelyen, amikor a szállásmesterek odaértek, az esztergomi érsek szállásmestere a legjobb hajlékot a saját ura számára foglalta el, amit azonban a király szállásmestere nem akart elfo-

gadni. Azt mondta, ez a hajlék a királynak dukál, a Magyar Királyság legfőbb vezetőjének, amire a püspök szállásmestere azt válaszolta, hogy inkább az ő urán, mint a királyon múlik, hogy megóvja a magyar koronát, mert az ő ura sokat fáradozik és munkálkodik a birodalom érdekében, amit azonban a király nem teljesít. A vita verekedéssé fajult, mindkét félhez csatlakozott számos magyar lovas és gyalogos katona, és a végén emiatt vagy húszan életüket is vesztették. Amikor aztán odajöttek a tisztségviselő urak, és utánajártak minden dolognak, elfogták az esztergomi püspök szállásmesterét, és botütéses büntetésre ítélték, amit a magyarok „három pálcá”-nak neveznek.³ A szállásmestert halálra verték, a helyzet pedig lenyugodott. Amikor pedig gyarapodott a sereg, és valamennyi csapat összegyűlt, a király parancsba adta, hogy vonuljanak tovább, mégpedig Bábaig, amely helység Tolnától három mérföldnyire fekszik déli irányban. Itt felosztották a csapatokat a vezérek között, s néhány tisztséget új emberekkel töltöttek be, majd a király vezetésével az egész sereg elindult Bábáról a Duna mentén egészen Mohácsig, amely helység nagyjából Buda és Nándorfehérvár között fekszik félúton. Ahol a magyarok a Budától Nándorfehérvárig vezető úton ötven mérföldnyit számítanak, ott állíttatta fel a szekértáborát a Dunától egy számszeríjlövésnyi távolságban. Az ágyúkat a sáncok mögé állíttatta fel körben, és úgy cselekedett, ahogy az övéi tanácsolták, hogy miképp ütközzön meg az ellenséggel, és tegyen úgy, mintha megfutamodna. És most arról is szólnunk kell, hogyan cselekedtek a törökök.⁴

Amint a török szultán, Szulejmán, a teljes seregével, amelyet kétszer százezer főre tesznek, elérte Nándorfehérvárt, ott és Szabács körül letáborozott, amely az ő számításuk szerint hét mérföldnyi területen terült el. Balibey⁵ pasát, aki nándorfehérvári szandzsáqparancsnoka volt, húszezer könnyűlovassal a keresztények ellen küldte, akik a török számítás szerint tíz mérföldnyi körzetben a jószág kivételével mindent elpusztítottak és felkoncoltak, akit értek, fiatait, időst egyaránt. Az első portyán Pétervárad várát és városát elfoglalták, és vagy ötszáz keresztényt agyonütöttek. Fejüket lándzsáikra tűzték, és visszavonultak a császárukhoz, aki előtt nagy szónoklat közepette mutatták be az első győzelem jeleit. A szónoklat végeztével a fejeket a lándzsáikról a császár elé dobták. Ezeket a törököket aztán a császáruk megdicsérte és adományban részesítette. A szerémségi vidéken, ahol a legjobb borszőlő terem Magyarországon, behajtották a nagyszámú tevéiket a szőlőskertekbe, s a tevék a szőlőt lombostúl-száraztúl kitepték és fölزابálták, aminek következtében a szőlőhegyek és -kertek mind tönkrementek. A törökök pontosan tudták, hogy a király kivonult a seregével Budáról, de azt nem állt módjukban kitudakolni, mekkora az a sereg. Ezért aztán az említett Balibey pasa felosztotta húszezer könnyűlovásból álló csapatát négy részre, úgyhogy minden csapat ötezer lovasból állt, és parancsba adta, hogy minden csapat hat órán át csatázzon a keresztényekkel, amikor majd szembe találkoznak velük. Az elfáradt csapatot aztán váltsák le sorban egymás után a pihentek, hogy a keresztények ezáltal kifáradjanak és legyőzessenek. Ezzel a hadi taktikával indította el a török a keresztények elleni támadást. A török császár vezette a Romania-ból⁶ jött sereget, utánuk vonult még Ibrahim pasa a seregével Anatóliából, Behráp pasa a seregével Kis-Ázsiából. Mikor alig egy mérföldnyi távolságra megközelítették a keresztény sereget, kiterveltek egy hadicselt, és sok ezer sáncépítőt kerítettek, hogy az ágyúkat beássák, és mindenféle zöld növényzettel⁷ eltakarják.

Amikor Lajos király meglátta a felvonuló törököket, tanácskozásra hívta össze minden vezérét és főemberét, hogy milyen hadirenddel ütközzenek meg az ellenséggel. Tomori Pál, Szapolyai György gróf és mások azt tanácsolták, hogy aznap még maradjanak a szekértáborban, és csak kisebb csetepatékba bocsátkozzanak a törökkel, míg ki nem derül, milyen nagy serege van a török császárnak. Addigra kiderülhet, merre jár Szapolyai János gróf és erdélyi vajda a seregével, hogy a király segítségére legyen. Mindezek a tájékozódási tervek azonban hiábavalónak bizonyultak, mert János gróf a csatába odaérni nem igyekezett,⁸ holott isteni méltányosságból, valamint becsületből és urának tett esküje folytán ennyivel tartozott volna a királynak, hanem leállította harmincötezer fős nagy seregét a Duna túlsajátján tizenöt mérföldnyire. Ha jóakarátú lett volna, és seregével csatlakozott volna a királyhoz, talán kedvezett volna a szerencse a tiszteletreméltó királynak ebben a csatában. De igen serényen azon volt, hogy a király ellenében cselekedjen. Amikor Tomori Pál a szekértábort megerősíttette és lezáratta, valamint az ágyúkat is az ellenség felé irányította, a törökök első csapatai a szekértábort vették célba, nem törődve azzal, hogy le volt zárva, és el volt látva jóféle tüzéséggel. Oly mértékben ostromolták és szorongatták, hogy a bent lévők nem tudták lovaikat a Dunába vezetni, holott a szekértábor alig egy számszerűlövésnyi távolságra volt a folyótól. Ezért aztán kutakat ástak⁹ a szekértáboron belül, hogy lónak és embernek legyen mit inni.¹⁰

A mezítlás szerzetes Tomori Pál, a kalocsai püspök parancsot adott, hogy ezer lovas képezzen egy hadrendet, és még aznap este kitört a szekértáborból a törökkel szemben, és az ágyúkat is az ellenségre irányította, de a törökök igen bátran fogadták, és amikor aztán összecsaptak, és a magyar lovasok derekasan harcoltak, eltartott ez a csetepaté vagy két órán át. Ezután a magyarok szépen lassan visszavonultak a szekértáborba. A törökök pedig utánuk, de amikor már nagyon közel értek a szekértáborhoz, igen jól irányzott ágyútűz zúdult a törökökre, amely igen sok törököt leterített, számosan pedig fogságba estek. Az éjszaka beálltával félbeszakadt a harc, a törökök visszavonultak a saját területükre a védett táborukba. A foglyul ejtett törökökből kiszedték, milyen erős és milyen nagy létszámú a török császár hadinépe, amivel Magyarországra jött, és azt is, milyen hadirenddel akarja megtámadni a keresztényeket. Amikor a püspökök megtudták, micsoda erős serege van az ellenségnek, már titokban erősen bánták, hogy nem követték királyukat Budán, és hogy nem várták be Szapolyai gróf csapatait. De ez már mind hiábavaló volt.

Ezen az éjszakán se a király, se a főemberei nem sokat aludtak, hanem azon tanácskoztak, hogyan verjék vissza a félelmetes ellenséget. 1526. augusztus 28-án[!] kora reggel a magyar sereg megreggelizett, majd minden elfogott törököt lekasaboltak és a Dunába dobtak. Ezután hadirendbe álltak. Tomori Pál, a magyarok fővezére a teljes magyar sereget és vele együtt a tüzéséget is széles és ívelt csatasorba állította fel oly módon, hogy a négy csapattest kis távolságra legyen egymástól, és így minden egyes csapattest külön is nagy erővel támadhasson az ellenségre, míg a többi csapat együtt marad, és válthatják egymást. Továbbá az e között a négy csapat között középen elhelyezkedő teljes magyar tüzéség tüzérmestereit ellátták lőporral és golyóval. A gyalogságot e mögé a négy seregrész mögé állították fel meglehetősen távolságra, melléjük rendelve úgy kétezer könnyűlovast, hogy védjék őket, és hogy annál erősebben szoron-

gassák a törököket. Aztán ott volt még a hátuk mögött a szekértábor, benne több száz gyalogos hajdú, akikre számíthattak. Az utolsó csapatban pedig, amely több mint ezer páncélozott német, cseh és magyar lovasból, valamint sok száz erős és bátor német, cseh és magyar gyalogosból állt, ott volt a király maga. Ebben a seregben volt számos vívómester, maga Horváth lovászmester¹¹ huszonnégy gyors török lóval, akiknek az volt a feladata, hogy szükség esetén valamennyien a királyra vigyázzanak és védjék. A keresztények hadirendje úgy volt felállítva, hogy a Duna balkézről volt, és a reggeli órákban a nap szemből sütött rájuk, de délután már jobb oldalról kapták.

Ezzel szemben a török császár nem változtatott a fentebb leírt hadirenden, csupán csak annyit, hogy éjszaka a mohácsi csatamezőn a keresztény sereg ellen felállított harminc ágyút, amelyeket Rodoszon zsákmányolt. Ezeket egy mély sánc mögé rejtette, zöld fűvel és gyeppel betakartatta abban a reményben, hogy ha majd odacsalogathatják a keresztényeket, akkor ezzel a tüzéséggel fogják leverni őket. A törökök tehát a maguk négy csapattestével, ezekben húszezer könnyű mozgású lóval megindultak a keresztényekkel szemben.

Egy négyezer fős csapattest megütközött Tomori Pál csapatával, és derekasan kiütötték egymást a lovak nyergéből. Össze is gabalyodtak a harci sorok, amire aztán olyan fülsiketítő kúrtszó kerekedett, hogy mindenki csak ámul. Ezután egy másik négyezer lovasból álló török csapat a négyből oldalról rátámadott a keresztényekre, amire a magyarok olyan ágyútűzzel válaszoltak, hogy rengeteg ló és lovas elbukott. Erre erős közelharc kerekedett a törökökkel, amely során a török tüzéség löni kezdte a keresztényeket. Ez azonban a mindenható Istennek hála nem okozott nagy károkat, mert az [ágyú]csöveket túl magasra irányították, és csupán a magyarok dárdáinak hegyét érték. Amikor pedig a törökök látták, hogy a magyarok többi csapata még mindig hadrendben áll, újabb két csapatukkal a gyalogosokra és a szekértáborra rontottak. Az a török csapat, amellyel Tomori Pál hadakozott az embereivel, kissé visszahúzódt, mintha menekülőre fogta volna. A magyarok utánuk iramodtak, és annyira eltávolodtak a saját seregeiktől, hogy szembetalálták magukat az elrejtett tüzéséggel. Ezt rájuk irányították, elsütötték, és nagy károkat okoztak. Amint ez megtörtént, a törökök ismét a keresztények ellen támadtak, és nagy veszteségeket okozva a harcmezőre szorították vissza őket. Eközben a két török seregrész a szekértábort, valamint a keresztény gyalogosokat és lovas katonákat is annyira megszorongatta, hogy a király, aki az utolsó csapatot vezette, ezer lovas küldött a törökök ellen, hogy megmentse a szekértábort.¹²

Eközben a törökök hatalmas serege is felvonult, és a keresztényeket a királlyal egyetemben nagy erővel megtámadta és nagy bajt és siralmat okozott nekik, hiszen a keresztények létszáma alacsony, míg a törököké igen magas volt. Ez a pusztító csata reggel nyolc órától délután négy óráig, azaz nyolc órán át tartott.

Amikor a magyar püspökök látták, hogy a törökök túlerőben vannak, és az ő csapataikat is legyűrik, amelyek igen meggyérültek és megfogyatkoztak, menekülőre fogták, aminek következtében a törökök még inkább felbátorodtak, és nagy erővel üldözőbe vették őket. Ezen üldözés közben Tomori Pál kalocsai püspök, valamint az esztergomi, a pécsi és a nagyváradai püspök és még sokan mások elesetek, csakúgy életüket veszítették ezen menekülés során grófok és nemes urak, mint Ambrosius Pharcanus úr¹³ és sokan

mások. Amint azonban Szapolyai György gróf, a király udvarmestere és hadvezére ebben a háborúban, akinek titkos megállapodása volt fivérével a király ellenében, látta a magyarok menekülését, odasietett a Dunához, ahol a fivére, János gróf gondoskodott róla, hogy egy hajó várja.¹⁴ Amikor azonban meglátta, hogy milyen sok ember rohan a Duna felé, aggódni kezdett, hogy amennyiben a hajó kikötne a parton, túl sok ember akarna beszállni, ezzel túlterhelnék és elsüllyedne. Ezért aztán lovával ugratott a Dunába, és a hajó felé akart úsztatni abban a reményben, hogy eléri, és így megmenti magát. Ám nem így történt, mert amint a Dunába ugratott, lova elsüllyedt, s azután sem őt, sem a lovát többé nem látták. Ezzel megfizetett a hűtlenségeért. A becsületes németek és csehek azonban utolsó emberig harcoltak a törökökkel, és igen jól és derekasan tartották magukat. Miután azonban az ezer lovas a király parancsára a szekértábor védelme érdekében bekapcsolódott a harcba, ám az összes többi csapat menekült, akkor a szegény, elhagyott királyt a hűséges emberei arra figyelmeztették, hogy mentse az életét. Ebbe beleegyezett, amikor látta, hogy nincs más választása, és néhány emberével menekülőre fogta. A törökök nagy erővel utánuk vetették magukat, aminek következtében elszakadtak egymástól, s a király másodmagával magára maradt.¹⁵

Hosszú utat megtettek lóháton, de azon a területen a Duna és a Dráva között sok lápos-mocsaras rész volt. Amikor király Őfelsége át akart kelni egy ilyen ingoványon, a vele lévő egyetlen embere, Czettrich Ulrich, ki előtte haladt, a király előtt át is kelt rajta. Amikor király Őfelsége utána iramodott, a lova inni akart, mert kimerült a hőség miatt. A király nem akarta engedni, hogy igyon, minek következtében a ló felágaskodott, és a királlyal a hátán hanyatt beleesett a vízbe. Ló és lovasa eltűnt, mert a király páncélja és fegyverze igen súlyos volt, és a lova nem tudta felküzdeni magát, így urával együtt megfulladt. Ló és lovasa együtt fekvé maradt, nem lehetett rajtuk segíteni. Bár Horváth Gáspár¹⁶ lovászmester urat huszonnégy ürge török lóval testőrként mellé rendelték, ezek soha nem álltak a király mellett, hanem az ütközetből menekült mind, ahogy tudott. Czettrich Ulrich úr pedig, amikor már nem látta urát, és nem tudott segíteni, a törökök közeledte miatt szintén mentette az életét. Ezzel ez a szörnyűséges főcsata gögösség és fennhéjázás miatt sajnálatos módon elveszett a tüzéséggel, szekértáborral és minden hadi készlettel együtt. Az egész csatamező tele volt halottal, rengeteg keresztény elmenekült. Ezeket a törökök késő éjszakáig üldözték. Néhányan kissé megpihentek, de amint ezt látták a törökök, rájuk rontottak, és volt, akit elfogtak, mások tovább menekültek. Az egész keresztény tábor a törökök prédájává vált, és mindenkit, aki foglyul esett és öreg volt, felkoncoltak.

*Katona Tünde fordítása*¹⁷

1 Megemlíti Zsámboky és Szerémi is. Lásd a II. részben.

2 Az ékszer előkerül Mária végredeletében is. Lásd a II. részben.

3 A *három pálca* a legsúlyosabb testi fenyítések közé számított, tulajdonképpen csak a halálbüntetés volt nála súlyosabb. Nem világos azonban, hogy ez hány botütésnek felelt meg, koronként és helyszínenként változhatott.

4 A margón: „Lajos király a harcmezőre vonul, és felállíttatja a szekértáborát a mohácsi mezőn.”

5 Báli bég.

6 Rumélia.

7 Az eredetiben szereplő kifejezés annyit tesz, mint csalán, lombos ág, gaz.

II. EMLÉKEZETKULTÚRA

- 8 Itt is olvashatjuk azt a hamis értelmezést, miszerint Szapolyai János szándékosan maradt távol a mohácsi csatától.
- 9 A kútásásról Paulus Iovius és Jozsef ha-Kohén is megemlékezik. Lásd a II. részben.
- 10 A margón: „Ahogy a két sereg egymással szemben felállt.”
- 11 Horváth György.
- 12 A margón: „A magyar püspökök menekülnek, és emiatt a keresztények szétszóródnak.”
- 13 Sárkány Ambrus. Ha helyes a feltételezés, és a Pharcanus vezetéknév egyenlő a Sárkány családnévvel, akkor írásmódja emlékeztet a Polthan [= Solthan] írásmódjára, azaz a nyomtatáshoz használt kézirat vonatkozó helyét félreolvasták.
- 14 Szeptember 3-án már olvashatjuk azt az álhírt Gaspere Lanteri levelében, miszerint Lajos király elmenekült egy sajkán. Lásd az I. részben.
- 15 A margón: „A király menekülés közben vízbe fullad.”
- 16 Horváth György.
- 17 A fordítás alapjául szolgáló kézirat jelzete: Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 896, 376r–377v.

Ismeretlen szerző beszámolója a csatáról 16. század első fele

Nagyon heves ütközet bontakozott ki, és mindkét félnek igen nagy volt a vesztesége. A fiatal királyt legyőzték, és a csatában csaknem az ország egész katonasága odaveszett. A fiatal király elmenekült, a rettenetes törökök vadul üldözték őt. És a király elmerült egy folyóban, mely azokban a napokban a Dunából csodálatos mértékben megáradt. Holtteste hosszú napokig annak a folyónak, vagy a Duna egyik ágacskájának a sáros, iszapos vizében hevert. Végül a cseh kamarása, Czetricz Ulrich megtalálta, és Szapolyai János erdélyi vajda nagy tisztességgel eltemette.

Szebelédi Zsolt fordítása
Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 204.

Hans Dernschwam:¹ *Törökországi útinapló* 1553–1555 (részlet)

De láttuk a vigasztalan képet nyújtó Földvárt, ezt a valaha hírneves mezővárost is templomostul. Itt volt Lajos király korábbi tábora és Sebeg, a nagy tábor, ahol a király is időzött.

Utána Mohács következett, mely korábban nagy mezőváros volt; benne kiégett templom. A nép igen szegény, de az átutazó követekhez mégis ajándékokkal járult. Az egyik Duna-ág partján fekszik; vízimalmok vannak. Ezután a Csele patak következett. Miután jó mérföldön hajtottunk el, a martalócok és hajdúk által veszélyeztetett úton megérkeztünk a Szekcsőnek nevezett várba és faluba.

Tardy Lajos fordítása
DERNSCHWAM, *Törökországi útinapló*, 1984, 492–493.

¹ Hans Dernschwam (1494–1568) a Fuggerek egyik legjelentősebb magyarországi képviselője (faktora).

A Magyarországon legutóbbi László király fiának, legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete
16. század közepe (?) (részlet)

1526. Ez esztendőben Szulejmán császár megszállá Péterváradját, kit tizenkét napra erővel megvive, és tizenegy száz vitéz népet benne az ostromkoron mind levágata.

Azon császár nyócvanegy embert elbocsáta Péterváradjából, kik az ostromkoron megmaradtak vala, kik között ezek valának: Kamonczy Balás deák,¹ udvarbíró Székely Demeter,² hadnagy Lely András,³ és Gallos hadnagy.⁴

Hogy ennek híre elterüle, mind az kik az várakat tartnák vala az Duna mentében, megrettenvín a terektől, pusztán hagyák el az várokat.

Terek császár Dombóvárát,⁵ Cserépvárát,⁶ Bánmonostor várát mind megégetteté.

Terek császárnak megadák Újlak várát. Az benne valókat békességgel elbocsátatá.

Terek császár Atthyát, Szattát, Borhót, Valkót, Erdődöt mind felégetteté.

Terek császár az ő nípít ezekre felszállítá ott, és hidat csináltata, kin Baronyaságra átköltözik minden nípivel. Szent Illyés napján⁷ Lajos király kiszálla Budából, Mohács felé indul.

Tomori Pál Kellődnél⁸ költözik az Dunán által. Igen siet Mohács mezeire Lajos királyhoz.

Terek Bálint is Kellődnél költözik az Dunán, és siet az királyhoz.

János vajda is igen kiszől királyhoz az Erdély erejével Mohácsra, és hogy megérkezett vóna, szállítá az ő nípít Tisza mellett Fegyverneken.

Az horvátországi urak igin sietnek az tótországi urakkal együtt királyhoz Mohácsra.

Markulab⁹ igin kiszíti az csehországi erőt, az morvai erőt, siet Mohács mezeire Lajos király után.

Gróf Kristóf Frankapan nem jüve az hadban Lajos király mellé, mert László érsekkel összeveszett vala Budában. Arcúl csapta vala László érseket, mert László érsek is szakállában nyúlt vala gróf Kristófnak.

Az Nyírsígből Báthori András jüta Mohács mezeire az ő nípivel Lajos királyhoz.

Az érsekek, pispekek mindenféle szín nípével jüvének Mohács mezeire az Lajos király mellé.

Az magyar urak, az ki mint jobban kiszölhet, jüvének Mohács mezeire az Lajos király mellé.

Az országbeli apát urak, prepostok szép néppel jüvének Mohácsra Lajos király mellé.

Minden álgúkat, hadhoz szerszámokat raknak Budán hajókra. Sietnek vele Mohácsra az király után. Kiket még Mátyás király szerzett vót az ország megmaradására.

Lajos király ezenben Mohácson szálla minden erejével császár ellen.

Terek császár Eszéken költözik. Igen égetteti Baronya vármegyét. Földváránál egy faluban táborát szállítá, Mohácson alóla, Lajos királyra elleniben.

Tomori Pált és Szepesi Gyergyet tivik Mohácson hadnaggyá.

Gyergy markoláb¹⁰ nem érkezik az csehekkal Mohácsra az viadalra.

János vajda nem írkezik vagy nem akara jönni¹¹ az erdélyi nípével Mohácsra az király mellé az viadalra.

Tomori Pál Mohácson tanácsjul adja vala, hogy az király ott ne lenne Mohácson az viadalban. De az egyéb magyarok nem engedék.

Az császár nípe mind elírkezik, kik az egész földet ellepik, mint a sáska.

Hettűn, kedden, szerdán dílig az terekek nagy harcot adának, mely harcban mind két felől nagy sok vitézek veszínek és sebesölínek.

Szerdán dílesd szent János nyakavágása napján¹² az császár Dundára¹³ megindula, dobját is megütik, minden felől itkezethez állanak, az császár hat ezer janicsárral, négy száz taraszkkal¹⁴ reája indula.

Az magyarok viszont ismeg császár ellen indulának, kiknek zászlótartója Drágffy János vala, kit azon zászló alatt levágának.

Az terekek az ő hadoknak nagy szílt vetínek, hogy az szíle az Duna rítét írte, az másik a Baronya hegyét.

Az terekek ezen kívül két nagy álló sereget szerzínek Baronya hegye felől, kit mondják az egyiket, anadoli sereget, az másikat Ibraim passa nípének.

Az magyarok az ő táborokat hátra hagyák, az császár nípére arcút indulának.

Az magyarok semmit nem tartózván, sem álgyútúl, sem puskátúl nem félnek, hanem az kevés níp nagy rettenetesen az császár nípére öklelínek, kiket az terekek látván, mindjárást hátot adának.

Az terekeket az magyarok mind az teve-táborig vágának. Az terekek sok puskákat, taraszkokat az magyarokra sitínek, ki miatt az magyarokban igin kevés kár lón.

Az magyarok sokan még az teve-táboron es mind általminínek.

Az magyarok közel hárman szintén az császárig minínek, kiket az terekek, kik az császárt őrzik vala, kegyetlen halállal megölének.

Az terekek két álló serege, egyik szakada az magyar seregére, másik az magyar táborra, kik az magyarokat kezdík kegyetlenöl vágna.

Az magyarok onnattén megfutamának, mert csak kevesen, XXVII ezeren valának szám szerint.

Az terek e helen CCCC¹⁵ ezer néppel vala, kik Mohácson megvívtak vala.

Az magyarokban számtalant levágák, nem sokan inkább elszaladának.

Lajos király az hadból megfutamík, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze.

Akkoron az hadban XLII fő úr vesze, IIII fő pispék, két érsek, sok apát úr és prepost.¹⁶

Nemesek és vitézlő nípek nagy sok számtalanon veszínek. Tomori Pál, Szepesi Gyergy ez két fő hadnagyok ott veszínek.

Az magyar uraknak minden kincsek, sátorok, társzekerek mind ott marada.

Terek császár az táborhelen marada többég egy hétnél, az hót testekben három halmot rakottata.¹⁷

Terek császár szágúdókat bocsáta minden felí, kik mind Szalát, Somogyot, Vas vármegyét, Sopron vármegyét, Tolnát, Pilis vármegyét mind Budáig elígeté, dúlatá. Az nípet, kit levágának, kit elrablának.

Az Vértesben, az hol a szegínsig táborral meggyűlt vala egy tó mellett Héregynél¹⁸ és Marótnál,¹⁹ az terekek sok keresztyén gyűlt népet táborban megvevík, és mindnyájokat levágák.

Más tábor az Mátra hegyin gyűlt vala, kit az terekek megvének, mind a nípet levágának.

A császár azonban Budára érkezik. Az Dunára egy hidat csináltata. Budát, Pestet, az körül való városokat, szentegyházokat, kalastromokat mind megígetteté.

Az vizen az terekek sok ezer embert írínek el, kik az Dunának két szílin lakoztanak, morhájokat mind eldülák, ő magokat, kit levágának, kit rabbá tónnek.

Az császár Buda előtt általköltezik, az másik rablót kibocsátá, ki Váctúl fogva Gyenyegsig,²⁰ Miskolcig, Mohiig,²¹ az Nagyszegedig, Péterváradjáig, az Tisza, Duna között mind megrablák, ígetik. Az Úr Isten tudja, mennyi szántalan ezer rabot elvivínek.

Szabatkánál az község egy tábort járt vala, kit az terekek igin vívának, de semmikípen meg nem vehetik, bikiével megmaradának.

Terek császár Buda, Pest között az Dunán általköltezik, Péterváradjánál az Dunát megint általkelé, mindenünnen bikiessíggel elmene.

Lajos királyné Mária hogy hallá meg az ura elveszísít, Budát pusztán hagyá, egy íjjel Budából kimene, Posenban szálla.

Az királyné asszon hajóit Isztergomnál mind felverik,²² kik az királyné asszon morháját viszik vala.

János vajda mind ez időkbén Tokajban hallgata. Mihint érti, hogy az terek kiment Magyarországból, az heltt Tokajban egy gyűlést títete, az gyűlésbe vígezé, hogy királlyá lenne.²³

János vajda Budára sieté, Budát és Isztergomot Kun Gotthárt²⁴ neki foglalá.

János vajda Fejérvárra mene, az Lajos király testét meghozatá az mohácsi mezeiről a sárból, kinek testét az halászok sárban benyomták vala, hogy az terek meg ne találná.

János vajda az Lajos király testét Fejérvárott királyi módon temetteté.

János vajda szent Imreh napban magát Székes Fejérváratt megkoronáztatá és magát királynak nevezteté.²⁵

Mohács, 2006, 168–171.

1 Kamonci Balázs a bácsi vár udvarbírája (1516–1520), később kalocsai kanonok és bodrogi főesperes.

2 Székely Demeter udvarbíró, személyéről többet nem tudunk.

3 Lely András hadnagy, személyéről többet nem tudunk.

4 Gallos hadnagy, személyéről többet nem tudunk.

5 Ma: Rakovac, a Vajdaságban fekvő falu Szerbiában.

6 Cserépvár/Celepirovac Orbász folyó völgyében Jajcától délre található, a bánság egyik, mára elpusztult erődtítménye volt.

7 Július 20-án.

8 Ma: Kolut, a Vajdaságban fekvő falu Szerbiában. Tomori Pál és Török Bálint a Dunán itt kelnek át, hogy csatlakozzanak a királyi sereghez.

9 A *Markgraf* (örgróf) magyaros alakja. Itt Brandenburi György.

10 Brandenburi György.

11 Szapolyai ellentmondó parancsokat kapott, a csata napjára nem érhetett Mohácsra.

12 Augusztus 29.

13 Dandár, mint katonai egység.

14 A tarack az ágyúhoz hasonló, de annál rövidebb csövű löveg.

15 Erősen eltúlzott szám. Legfeljebb ötven-nyolcvanezer harcos vett részt az ütközetben.

- 16 A számokra lásd B. SZABÓ János – C. TÓTH Norbert, „Árnyékboksz az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. *A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán*, *Hadtörténeti Közlemények*, 131(2018), 311–312.
- 17 I. Szulejmán csak négy napot töltött a csata után a mohácsi táborban.
- 18 Héreg falu Komárom-Esztergom megyében. A tó talán a tatai Öreg-tó lehetett.
- 19 Pilismarót.
- 20 Gyöngyös.
- 21 Muhi, falu Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.
- 22 Orbonász Endre esztergomi várnagy rabolta el a rakomány egy részét.
- 23 A tokaji részországyűlés nem választotta királlyá Szapolyait. Csak azt határozták, hogy november 5-re, Szent Imre ünnepére országgyűlést hívnak össze.
- 24 Kun Gotthárd (1490 körül–1533/36) erdélyi középúrbirtokos nemes, Szapolyai hadvezére. 1526 végén budai várnagy.
- 25 Téves időpont: a koronázás nem november 5-én, Imre-napkor, hanem november 11-én, Márton-napkor történt.

Lutfi pasa:¹ *Az Oszmán-ház története*
1550-es évek (részlet)

Már előbb, mikor Szulejmán szultán Isztambulból kiindulva seregének összegyűjtésével foglalkozott, Magyarország királyának hírül vitték, hogy: íme, Szulejmán szultán ennyi haddal jön ellened, légy készen! A király pedig, amint e hírt hallotta, egy pillanat alatt összegyűjtve dívánját,

*Összehívta a frenkek bánjait,
Lengyel-, Cseh- és Rús-ország kánjait,
Örömhírt mondva, így szólt hozzájuk
Ismét örvendetes hír érkezett Jézustól:
Akit epedve óhajtottunk,
Íme, a maga lábán jön hozzánk.
Természetes, hogy elébe megyünk,
De mely helyen álljunk szembe az érkező vaddal?
Kísértsük meg az országba be nem ereszteni,
A Szávához sietve vívjunk meg vele.
Mi volna feladatunk, hogy szerencsénk legyen,
Hogy az ellenségtől elvegyük a trónt és koronát?
Tied (mondák) ez ügyben az intézkedés,
Mi engedelmeskedünk, akár ifjak, akár vének legyünk,
A keresztyénségnek te vagy a reménye,
A hitetlenek országainak te vagy a kulcsa.
Ahogyan akarod, úgy fogd el a vadat.*

Ekkor a király ezt mondta: „Leghelyesebb lesz, ha csalétket szórunk neki, s ha valamely várat támad meg, nyugodtan maradunk. Ha a Száván hidat ver, ne törődjünk vele; hadd keljen át a Száva vizén, azután a Dráva vizén, s amint a Dráván átjött, elvágunk

előtte minden utat, hogy senki se tudjon megszökni, s azután a kilencszáz éves bosszút kitöltjük rajta az összes keresztény nemzetek nevében.” Amint a bánok a királynak e tervét hallották, valamennyien felállottak, s nagyon helyeselvén a király tervét, dologhoz és fegyverkezéshez láttak.

Egy hónapig szüntelenül hadiszemlét tartottak, lovasról, gyalogosról, fegyverzetről, páncélról lajstromot vettek föl. Azután Budáról² Mohács nevű helyre indultak. A mindenféle szereket szállító szekereken kívül mintegy tízezer szekér volt megrakva ágyúfélékkel, némelyiké zarbuzánnal, némelyiké prangival³ és a fegyverzet különféle nemeivel. kétszázezer lovas és harmincezer gyalog puskás vala, akik lövéseiket sohasem hibázták el. Az arabadzsiakat és topcsikat⁴ kivéve ilyen módon jöttek, és Mohács mezején megtelepedve, várták az iszlám padisahját, Szulejmán szultánt.

Szulejmán szultán, amint a drávai hídon átkelt, Mohács felé tartott. Itt egy nagyon nehezen járható mocsár volt, amely Papasz irmagi⁵ néven ismeretes. Miután ezen nagy fáradsággal átkelt, egynapi pihenőt tartott, míg az egész hadsereg összegyűlt.

Ezalatt, míg a magyar király a frenk, rúsz, leh⁶ és cseh bánokkal ivott, hírül vitték neki, hogy az iszlám padisahja, Szulejmán szultán, átjött a Dráva vizén, átjövetele után lerontotta a hidat, s a Papasz irmagin is átkelt, és már csak egy állomása van közben. Ekkor ama bánok mindnyájan fölállván, ezt kérdezték a királytól: „Miként akarsz intézkedni? Milyen módon kell harcolnunk? Ki menjen előre, és ki maradjon hátra fedezetül?”

*A király így szólt: „Enyim a csatatér,
Ma én forgolódom a harcban.
Rohammal összetöröm a csapatok közepét,
Hagyjátok a középpontot nekem a török kánnal.
Vagy én adom oda fejem és életem, vagy én veszem el tőle.
Mindnyáját porrá fogom őrölni,
A föld színéről el fogom őket törölni.
Mikor holnap Mohácsra érkezik,
És itt sátraikat felüti:
E jó alkalommal megtámadjuk,
Mikor tábornok üt, megrohanjuk és harcolunk.”
A gyaurok a király haszontalan tervének
Mind rendkívül örvendezének.*

De emezen a részen Szulejmán szultán reggel megindult megszámlálhatatlan sereggel; előtte tizenkétezer puskás és ötszáz zarbuzán; s amint olyan közel érkezett, hogy szemmel látható volt a gyaurok sötétlő tömege: egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok azonkívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig, másik pedig a Dunáig nyúlik, s melyen lehetetlen áthatolni. Szulejmán szultán pedig ezt a hírt hallván, vezireit összegyűjtötte, s ezt kérdezte: „Most mit kell tennünk?” A vezírek azt mondták: „Ő, a világ menedékhelyeként szereplő padisah, ki a muzulmánoknak reménye vagy! Mielőtt a hitetlenekre mennénk, megfontolásra és tervre van szükség, mert itt oly sok ezer gyaur van, annyi lovas, annyi ágyú és puská,

s mivel még sáncárok is van: ezekre megfontolás és terv nélkül menni kész veszedelem volna. Nagyon helyénvaló a megfontolás; gondoljuk meg, a felséges Isten bizonyára üdvöset végzett felőlünk.” Végre ebben állapotdta meg: itt tábort ütén, ama sáncárkon tegyük próbát, s igyekezzünk megütközni a hitetlenekkel. Mivel az ellenség egy-napi távolságra volt, a hadseregnek parancs adatott, hogy szálljon táborba.

Mikor tehát a sátorok felállításával foglalatoskodtak, s ki málhait rakta le, ki egyéb-bel volt elfoglalva, a király a lengyel és cseh bánokhoz így szólt: „A török tőlünk való félelmében száll táborba, kegyelmet akar kérni tőlünk.” Ezt mondván, elbizakodott, és seregét három csoportba osztotta. Az egyik csoportot a ruméliai hadtestre, a másikat az anatóliai hadtestre küldte, maga pedig annyi százezer, ördöggel cimboráló seregével, mint egy vashegy, zúdult egyenesen Szulejmán szultán középhadára.

*Eközben egy vitéz érkezett
S így szólt: „Ó, hét földöv⁷ napja!
A gyaur nép sietve rohamot intéz,
Hogy megütközzék a sahhal, mikor éppen tábort üt.”
A nagy sah, Szulejmán kán, azonnal
Kezébe vette buzogányát,
Rendezte a jobbszárnyat, mint Junán falát,⁸
Egyszersmind a balszárnyat és centrumot.
Megy ezer hatalmas zarbuzán,
Hogy a gyaur sereget tönkretégye.
A világbíró sah előtt
Tizenkétezer puskás állott.
Másik részen a gyaurok serege,
Az ördögök, dévek⁹ útitársai,
A király mellé gyűltek az ördögök
Kétszázezer páncélba bújt lovas. Jobbján állnak a frenkek bánjai,
Balján a csehek, lengyelek s oroszok kánjai.
Ágyúkkal jött tízezer szekér,
Hogy a világot romba döntsék.
A király és a bánok előtt mindenütt
Tíz-tízezer puskás állott.
Amint ily módon felállítottatott
Az ármányos, ravasz király csatarendje,
E vashegy azonnal megindult,
A dobok ropogása az égig felhatott,
A világot sötétség, füst, por töltötte el.
Két tenger özönlött méltósággal,
Összeapott egymással félelmesen:
Egyik a sötétség tengere, másik a hité,
Egyik a sátán serege, másik az üdvé.
Ilyen módon özönlött a két tenger,*

*S a világot füst és homály borította,
Mindkét részen hallatszott a csatakiáltás;
Az összes ágyúk, megnyitván torkukat,
Szórták a vasgolyót a seregre,
Mint a pokol tüzét, a csapatokra.
Azt vélnék, hogy az ítélet napja közelgett el,
A világot tűz borította el.
Két tenger vegyült össze egymással,
Két tűz harapózott el egymáshoz.*

Azonban a ruméliai hadtest a reá jövő gyaurokat, ez acélpáncélos hitetleneket nem tudván feltartóztatni, kitért előlük, és utat adott nekik. A gyaurok pedig az előttük talált eszközöket zsákmányul ejtették, s a muzulmánok közül igen sok embert levágtak. Az anatóliai hadtestre rohanó gyaurok annak egy részét megverték, de az anatóliai vitézek többi része buzgón harcolván a hitért, a gyaurok legnagyobb részét a kardok martalékává tette. Az életben maradt gyaurok visszavonulván, a királyhoz csatlakoztak. A király pedig egyenesen a középpontra, Szulejmán szultán állására rohant, de az ágyútelepen nem tudott áthatolni, mert az iszlám padisahja előtt tizenkétezer puskás, nyilas és alabárdos állt több sorban, ezek előtt pedig az ágyúk egymáshoz voltak kötve láncokkal, s ennél fogva a király ezen az akadályon nem tudott győzedelmeskedni. Mihelyt tehát az anatóliai hadtestre rohant csapatának vereségéről értesült, egy hadosztályt küldött segítségére.

*A királynak volt egy piszkos vezére,¹⁰
Aki a harctér hőse vala.
Parancsnoksága alatt ötvenezer férfi volt;
A részeg Nestorius király¹¹
Serege vereségét látván segélyül küldte.*

Amint ezt a király segélyt vinni küldte, ez az anatóliai hadtestre rohant, és jó ideig harcolt, de az anatóliai vitézektől megveretvén, ismét a királyhoz csatlakozott. A király is az anatóliai hadtestre rohant több ezer gyaurrel, s az anatóliai hősöket megszállván a hitbuzgóság, a gonosz királlyal igen derekasan harcoltak.

Vége a felséges Isten kegyelméből a király és a mellette levő bánok vereséget szenvedvén, több ezer gyaurrel a menekülés partja után vágyakoztak. A hit harcosai pedig úzóbe vették a gonosz mívű gyaurokat, és szekérvárukig oly sok gyaurret vagdaltak le, hogy nem lehet kimondani, s amennyit még soha nem látott senki. A frenkek bánjai, a lengyelek, csehek és ruszok kánjai legnagyobb részben a kard áldozataivá lettek. Magyarország királya pedig nyomtalanul eltűnt, nem lehet tudni, hogy mi történt vele. A hit harcosai a gyaurok szekereit és poggyászát hatalmukba ejtvén, annyi zsákmányhoz jutottak, hogy nyelvvel nem lehet kibeszélni. Az iszlám padisahja, Szulejmán szultán három napig pihent a csata helyén, és parancsot adott, hogy a leölt gyaurok fejét gyűjtsék össze. A fejekből három nagy kupolát raktak, a gyauroktól elvett zászlókat pedig lefelé fordítva tűzték fel intő példálul a többieknek.

Azután Szulejmán szultán elindult, és kilenc állomáson keresztül Budára érkezett. Budát és környékét feldúlván s kirabolván, a király palotáján kívül az egészet fölégette. Miután hét napig itt időzött, Budánál a Dunán hidat építtetvén, átkelt, és azt a vidéket is fölégette, elpusztította, és annyi zsákmányt ejtett, hogy nem lehet elbeszélni. Majd visszaérkezvén Varadinra, ott ismét hidat építtetett, és átkelt a sziremi¹² oldalra.

Amint Szulejmán szultán a magyarországi hadjáratra indult, Zulkadr tartományában¹³ egy lázadó lépett föl. A karamáni sereget megverte, beglerbégjét, Hurrem pasát néhány béggel együtt megölte. Azután Szivasz beglerbégje, Huszejn pasa ellen menvén, azt is megsebesíté, és seregét összetörte, azután pedig kiment a kizilbasokhoz.¹⁴

Azután Szulejmán szultán Sziremből Belgirádba érkezett.

*Mikor Belgirád lőn az uralkodó állomása,
Örömhíreket küldött minden országba.
A sah győzelmét Miszirbe¹⁵ és Sámbe¹⁶
Megíratta Jemenig minden népnek.
A világ fejedelmeihez örömhírt tartalmazó levelek
Írattak és küldettek minden irányban.
A Dunától az Óceán partjáig
Minden ékessé lőn, mint a paradicsom kertje,
Az országhódító sah érkezésétől
Felmagasztaltatott a világ állapota.
Hetven nép a földre borulván,
Az Istennek ezer hálát adott,
Hogy amíg forog ez a vén világ
Szulejmán sah világbíró legyen,
Hogy az iszlám népének menedékhelye,
S az egész világnak ura legyen.*

Azután Belgirádból elindulván, több állomás után Kosztantinijébe¹⁷ visszaérkezett, és a következő telet ott töltötte.

Thúry József fordítása

Mohács, 2006, 226–230.

1 Lutfi pasa bin Abdulmúin (1488?–1563) II. Bajezid idején került az udvarba, s a szultán ruhagondozója lett, majd számos udvari és tartományi hivatal után harmadik, aztán második vezír, 1539-től 1541-ig pedig a birodalom nagyvezíre lett. Több hadjáratban is személyesen részt vett 1510 és 1538 között. Az 1541 tavaszán történt letételét követő több mint húsz évet visszavonultságban, kutatással és alkotással töltötte, és hitvédelmi, teológiai, államelméleti, irodalmi, propaganda- és történelmi munkákat írt oszmán-török és arab nyelven. *Tevárih-i Ál-i Oszmán* (A Oszmán-ház története) című műve a kezdetektől 1554-ig tárgyalja az oszmán történelmet.

2 Az eredetiben: Budim.

3 A legkisebb űrméretű ágyúk egyik fajtája, általában 150 grammos golyót lőtt ki.

4 Arabadzsai: ágyúszekerész. Topcsi: ágyús, tüzér.

- 5 Pap-folyó: a Karasica.
- 6 Frenk a keresztes háborúk idejéből származó kifejezés, általában nyugat-európai, a rúsz az orosz, a leh a lengyelt jelentette.
- 7 Klaudiosz Ptolemaiosz 85/90 körül–168 körül) matematikus, csillagász finomította Püthagorasz (Kr. e. 570 körül–495) filozófus, matematikus elképzelését a klímazónákról és számukat ötről hétre emelte.
- 8 Junán vagyis Iónia, általában pedig a régi Görögország.
- 9 A dévek vagy daévák avesztai kifejezés olyan természetfeletti entitásokra, amelyek kellemetlen tulajdonságokkal rendelkeznek.
- 10 Talán Tomori Pálra utal.
- 11 Nesztór görög mitológiai alak, bölcsességéről híres, magas kort megért püloszi király volt, aki mind az Iliasban, mind az Odüsszeiában szerepel.
- 12 Szerémségi.
- 13 A mai Szíriától északnyugatra eső tartomány.
- 14 Szüglün Kodzsa és Baba Zünnun felkelői 1526. augusztus végén győzték le a karamáni beglerbéget, majd szeptember 26-án Hüszejn pasát. *Kizilbas* szó szerint vörös fejűt jelent. A törökök Iszmail sah híveit nevezték így.
- 15 Egyiptomba.
- 16 Damaszkuszba, illetve általában Szíriába.
- 17 Konstantinápolyba.

Joszéf ha-Kohén:¹ *Franciaország és az Oszmán Birodalom uralkodóinak krónikája*
16. század második fele (részlet)

A mohácsi csata

1526-ban történt, hogy Szulejmán szultán összegyűjtötte a katonáit, és nagy néppel és erős kézzel Ungarija² ellen vonult.

Azokban az időkben a magyarok semmit sem számítottak, mert Ladislau³ nem törődött a háborúval, és Ludoviko⁴ idejében sem szereztek harci tapasztalatot, de nem vált javukra az sem, hogy elbizakodottak voltak.

Ludoviko befogatta harci szekérét,⁵ és magával vitte (hadi)népét. Összesen huszon-négyezren voltak. A Danuvia folyó⁶ partján lévő Minciáig⁷ mentek, és tábornokot ültettek a víz mellett. Ludoviko sietett harcolni, még mielőtt a vojvoda⁸ megérkezett volna Transzilvániából a vele lévő sereg embereivel, mert Paolo Tomorio, a kolocinszi érsek, Huan ferences pap⁹ erre ösztökélte, mert azt akarta, hogy a törökökkel abban az időben ütközzenek meg, amikor Buda és Bilgrado¹⁰ között vannak.

Egyszer csak felpillantván meglátták közeledni Szulejmán első seregét, és a seregben nem volt egyetlen botladozó sem. Szám szerint húszezer lovas, mindannyian kardot viseltek, háborúra jól kiképzettek voltak, szertefutottak a mezőn,¹¹ és négy csoportra váltak. Ötezer harcolt délig, további ötezer váltotta fel őket naplementéig, és ötezer éjfélig, a maradék ötezer pedig napkeltéig harcolt. Egész nap nem hagytak időt a magyaroknak a pihenésre, és azoknak (éjjel is) ébren kellett lenniük miattuk. És nem tudtak a tőlük balra lévő folyóból¹² vizet hozni, kutakat ástak maguknak, hogy vizet merjenek, és megithassák a sereget és az állatokat.

Szulejmán szultán pedig kétszázezer¹³ lovassal és gyalogossal közeledett, és szemközt letáborozott. Paolo Tomorio, akinek a szavát a király követte, csatarendbe állította

a katonákat és a nehézágyúkat, azokat pedig, akik nem vonultak ki a harcra, hátrahagyta, hogy a szekereket és az eszközöket őrizték. A királyt (Tomori) a második csapba helyezte, és ezer képzett lovaskatonát hagyott az őrizetére és segítségére.¹⁴

Augusztus hó 29-én a törökök néhányszor tüzet nyitottak a nagy ágyúkkal, de senki sem halt meg a magyar táborban, mert az ágyúgolyók átrepültek felettük, túl a táborhelyükön.¹⁵ A magyarok is tüzeltek a nagy ágyúikkal, és a törökök közül nagyon sokan elesetek. A törökök a fegyverek őrzőire támadtak, és Paolo Tomorio odaküldte azt az ezer lovas, akit a király őrzésére állított.

A magyar sereg vereséget szenvedett a töröktől, Paolo Tomoriót, Esztrigonija érsekét¹⁶ és a váradi¹⁷ (püspököt), valamint sok transzilvaniai fejedelmet és előkelőséget kardélre hánytak azon a napon.

Látta Ludoviko, a király, hogy rá sem várhat jobb sors, menekülésre vette, és a mocsárban a lova alá esett, nem volt senki a segítségére, és meghalt. A németeket és a cseheket is kardélre hányták azon a napon. A megmaradt lovasok életüket mentve menekültek, hátra sem néztek, mert féltek, hogy utoléri őket a veszedelem. Akkor azt mondta Szulejmán: „Kétszázezer gyalogossal szemben hogyan vehették a bátorságot, hogy harcba szálljanak velem?”

Buda lakosaira az Istentől való félelem szállt, és elhagyták a várost, hogy mentsék az életüket. De a zsidók a városban maradtak, és az Örökkévalóhoz kiáltottak, és Ő lakóhelyén meghallotta a hangjukat.

Szulejmán azonban semmit nem tudott erről, és a város felé közeledett. A gyülekezet vezetői¹⁸ kimentek eléje, a lába elé borultak, a várost a kezére adták, ő pedig bevont a városba. Azon a napon Izráel fiaira senki nem öltötte ki a nyelvét, semmit nem vettek el abból, ami az övék, még egy sarukötő zsinórt sem.¹⁹ Szulejmánnak gondja volt rájuk, és hajókon az országába vitette őket, ott élnek mind a mai napig.²⁰ És azt a két bronzszobrot,²¹ amelyet egy kiváló mesterember²² Matiu királynak²³ készített, Szulejmán fogta, és Kosztantinopoliba, királyi székhelyére vitette, és a város terén állíttatta fel.

Szulejmán helyőrséget hagyott Budán, megerősítette a várost,²⁴ és visszatért országába. Abban az évben foglalta el Piatra Varadinót²⁵ és Szerémiát²⁶ is.

Strbik Andrea fordítása

Héber kútforrások, 2003, 432–434.

1 Jozsef ha-Kohen ha-Rofe (1496–1578) Avignonban született zsidó származású történetíró, nyelvész és orvos.

2 Magyarország.

3 II. Ulászló.

4 II. Lajos.

5 Értsd: fegyvert fogott, hadba szállt.

6 Duna.

7 Mohács

8 Szapolyai János.

9 Tomori Pál.

10 Belgrád.

11 Vagyis megtöltötték a csatateret.

12 Duna. A kútásásról Paulus Iovius és a *Habsburg-ház dicsőségükre* is megemlékezik. Lásd a II. részben.

- 13 Erősen eltúlzott szám.
- 14 Ráskai Gáspárék csapata.
- 15 Itt az a legenda fogalmazódik meg, hogy a török ágyúesterek, akik többségükben keresztények voltak, a csata közben a törökök ellen fordultak volna. Lásd erre egy *New Zeytung*, Antonio Boemo beszámolóját az I. részben, illetve Iovius, Joachim Cureus és Joachim Camerarius krónikáját a II. részben.
- 16 Szalkai Lászlót esztergomi érsek.
- 17 Perényi Ferencet.
- 18 A zsidó község vezetői.
- 19 Vagyis Buda zsidó lakóival szemben nem követtek el atrocitásokat.
- 20 Lásd még Antonio Boemo velencei kém jelentését, Szulejmán hadinaplóját, valamint egy *New Zeytungot* az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Bartoš Písař, Ferdi és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
- 21 Lásd még Zárai Jeromos, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Bosztán cselebi, Nicolò Doglioni, Ciro Spontone, Alberto Lazzari, Martin Zeiller és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.
- 22 Feltehetően a budai bronzszobrász műhelyben készülhettek a szobrok.
- 23 I. Mátyás.
- 24 Ez tévedés, Szulejmán nem hagyott őrseget az elfoglalt Budán.
- 25 Péterváradot.
- 26 Szerémséget.

Dzselálzáde Musztafa:¹ *Az országok osztályai és az utak felsorolása* 1560-as évek (részlet)

A nyomorult ellenség dolgainak állásáról megtudatott, hogy Magyarország királya, a tévhitben élő és esztelen Lajos, az országában kormányzása alatt levő átkozott csoportot összegyűjtötte; de mivel tévelygő elméjén erőt vett az igazhívőknek országhódító kardjától való félelem, a többi hitetlen országok fejedelmektől is kért segítséget és támogatást, s ennél fogva Alamánból, a császártól, Bulgárból, a keresztényektől, Rúszból, Lehből, Csehből, Iszpániából, Francséből, Herszekből, Csicsiliéből, Szidiéből, Portukalból, Dzsenyevizből, Venedikből, Rimből és Ankonából² összesen százötvenezernél több fegyveres és páncélos, ördöggel cimborázó dög gyűlt össze segítségére. A nyomorult király régi székhelyéül szolgáló Buda városától négy-öt állomással errefelé, a Mohács néven ismeretes mezőn a régi időben, Zulkarnejn Iszkender³ idejében, Magyarország királya, Körszkül⁴ nevű tévelygő piszkos, a tatár sereggel csatát vívott,⁵ és győzedelmeskedett rajta; ennél fogva a rossz tervű átkozott is azt a gyönyörű mezőt választotta az iszlám népével vívandó csata helyéül. Gonosz terve és haszontalan gondolata szerint készen állott ama mezőn, hogy az iszlám győzhetetlen hadseregével szembeszálljon. Megerősített tábort csinált, sárkány alakú és tüzet okádó ágyúkat állított fel, s szekereket és számtalan zarbuzánt szerzett be; a Tuna⁶ hátán is hajókon és dombázokon minaret nagyságú ágyúkat hozatott. Így negyven-ötven-ezer gyalog s tízezernél több puskás bálványimádó fölszerelve várakozott.

A győzelmes hadseregből előrement, harchoz értő és gyaurégető vitézek a hitetlenekhez érkeztek. A harcmező megnyílván, az igaz hit hívei mindennap részint győztesek, részint vértanúk lettek; a fejek legördültek a mezőn, az emberi testek porban és vérben fej nélkül rendetlenül heverték.

A végvidéki emírek közül Szemendire⁷ szandzsákbégje, Jahjapasa-oglu Báli bég – aki harchoz szokott hős, oroszlantermészetű farkas, a hit bajnokainak útmutatója és vezetője volt – a világhódító padisah parancsából előreküldetett, hogy a győzelmes hadsereg előőrsé legyen. A vakmerők, dühösek, bátrak, farkasbőr sapkát, tigrisbőrt viselők, teknőpajzsúak hozzája csatlakozván, a gyaurok elé erős védfalat vontak.

*A harcosok harcolni kezdtek,
A hitetlenség népét golyókkal kövezték.
A hit bajnokának kardja kiszállván hüvelyéből,
Széthasítja a fejeket, s valósítja vágyát,
Hogy nedves legyen az ellenség véréből,
S az utakat megnedvesítse az ellenség könnyeivel,
Az új összeszedte minden erejét,
Kifeszült fogantyújáig, és eldobta a nyilat,
Az sebesen repült, mint a madár,
S a gyaurok nyakába fúródott.
Az iszlám népének nyilai
Ontották akkor a harc folyamát,
Kérdezés nélkül is szabad volt a vér ontása,
S az ellenség vére bőven ömlött.*

Mivel a padisah világos elméjének tükrében, mely az isteni kinyilatkoztatások mutatója, e győzelmet jelentő igék mutatkoztak: „Meglehet, hogy a ti uratok elveszti ellenségeiteket, és titeket tesz helyére”, és a világbíró lelki szemei előtt a nap fényességével tündöklött ez a vers: „Az Isten nektek adja örökségképpen azok földjét, országát és javait”; ennél fogva a világok teremtményének kegyelmében bízva s az emberiség és szellemvilág urának csodás hatalmához folyamodva, megindult a hangyák és csillagok számával vetekedő, óriási muzulmán hadsereggel, és az áldott zilkáde hónapnak 19. napján⁸ az alávaló hitetlenekhez közel levő helyen szállott meg. – A szultáni tábor csodálatos módon rendeztetett el; az iszlám csapatai körben, sátor sátor mellett telepedtek meg. A muzulmán jámborok, istenfélők, a tiszta életű sejhek, a papok, a Korán-magyarázók, a hadisz ismerői,⁹ a Koránt magyarázva s a hadiszt fejtegetve és értelmezve, több helyen a szent harcra buzdították az iszlám népét. A szép hangú, jó olvasók a Koránt olvasták. Itt-ott pörögtek a dobok, harsogtak a trombiták, szóltak a tábori sípok és fuvalák; a ruméliai hősök lanton, tamburán és kobzon játszottak, s az oguzok¹⁰ dicső harcait adták elő versben; időről időre az ég kupolájáig hangzott fel az „Allahu akbar!”¹¹ és „Allah, Allah!” kiáltás. A muzulmánok hajóin levő és a velük szemben álló gyaurok ágyúinak dörgése megreszkettette a földet. Sátora előtt mindenki rúdra kötött gyertyát, lámpást vagy fáklyát gyújtott, s a föld felülete olyan világos volt, mint az égboltozat a ragyogó csillagoktól. A kikiáltók több helyen hirdették, hogy „Holnap nagy csata lesz az alávaló gyaurokkal, legyetek készen!” A hit harcosai ébren töltötték az éjszakát.

Reggel, mikor a világot megvilágító nap kitűzte aranyos zászlóját kelet ormára, a világbíró őfelsége, a magas méltóságú, szerencsés padisah, a vallásvédő és világhódító

szultán, az iszlám és muzulmánok oltalmazója, Allah árnyéka a földön, a hitetlenség és tévelygés kiirtója, a hatalom és szerencse zászlajának kitűzője, miután elvégezte reggeli imádságát, széllábú és villámként vágató harci paripájára ült, azután kibontotta a győzelem és diadali zászlóit, s dobok pörgése és trombiták harsogása mellett megindult a vezírek és szípehszalárok¹² környezetében.

A nevezett hónap 20. napján,¹³ mely szerda volt, az a legfelsőbb parancs adatott, hogy a hadvezető, gyaurzúzó jeles nagyvezír, az ellenségrabló vezír, Ibrahim pasa, menjen előre a ruméliai vitézekkel, és szálljon szembe az alávaló gyaurokkal. Az Aszaf bölcsességű pasa, az oroszlánszívű vezír eme legfelsőbb parancs értelmében előrement a győzelmes ruméliai lovassággal, s délfelé Mihácshoz¹⁴ közel egy téres mezőn rendezte az ezredeket, felállította a csapatokat. A pasa szandzsákjától jobbra és balra a megállapított szokás szerint a ruméliai bégeket saját helyükre állítván fel, igen kitűnő és dicséretre méltó hadrendet csinált. A széllábú arab, rúmi, sámi, bagdadi és egyiptomi lovakon ülő bégek, vitézek, hősök, ellenségvadászok, gyaurzúzó és hadrendbontók – kezeikben lándzsát fogva, testükön páncélt és vértet, fejükön sisakot viselve, vállaikon pajzsot hordva – egymás mögött több sorban állottak, mint valamely várfal. A lovak nyerítése, emberek lármája, páncélok, vérték csörgése, dárdák zörgése, zászlók suhogása, csöngettyűk csengése, dobok pörgése és trombiták harsogása összevegyült a levegőben.

Amint a csatarend felállítatott, a hadrendező nagyvezír a padisahhoz ment, és lába porához dörzsölve arcát, kérte, hogy emelje föl szerencsés zászlóit, s a győzelmes hadsereget buzdítsa és áldja meg. A vallásvédő padisah őfelsége e napon harci ruhába levén öltözve, egy Burakhoz¹⁵ hasonló, szélgyorsaságú és villámlábú lóra ült; olyan páncélinget öltött, melynek karikái vas, kötője és gallérja aranyos volt; turbánján kócsagforgó díszlett, övének pedig íj. A ruméliai hadtesthez menván, minden szandzsák előtt megállt, fölemelte áldott kezét, s így imádkozott alázattal a felséges Istenhez: „Adj győzelmet az iszlám összes népeinek, a te szolgálóidnak; mert tied a kegyelem, tied az oltalom, tied a hatalom és erő, tied a győzelem, tied a segítség!” A földi emberek és mennyei angyalok hangosan rámondták: „Ámen.” Az összes harcosok sírtak a jeleneten, és bőven öntötték könnyeiket. Kétségtelen, hogy ez imádság meghallgattatásra talált a felséges Istennél.

Így a szultáni áldástól követve, a padisah oltalma és védelme alatt haladtak előre. Mikor fölmentek egy magas dombra,¹⁶ meglátszott Mihács mezeje, a Tuna vize mint egy tenger terült el, s partján, a föld színét szélesen elborítva, egy szerencsétlen hadsereg állott csatarendben, mely sötét és fekete volt, mint a büntetés felhője; óriási tábor a sátrakkal félelemgerjesztő volt, mint a hegy; az ágyúk dörgése és puskák ropogása felhallatszott az égig. Miután a csatateret ellepték a szent harc bajnokai, az alávaló hitetlenek részéről a gyehennára való, a pokol tüzét szító átkozottak, a tetőtől talpig vasba és acélba burkolózott, ördögökhöz hasonló tévelygők, a disznók, piszkosak, makacsok, tisztátalanok, kutyák, hitetlenek, feslett erkölcsűek, romlottak, képmutatók, a minden kínzásra méltók és érdemesek, a hitetlenségben és ellenkezésben megcsökönyösödtek, aljasok, eszeveszettek, dév jelleműek szintén a csataterre jövén megütözköztek az iszlám népével. Olyan harc és viadal kezdődött, mintha a feltámadás napja lett volna; a küzdelem és a haj-huj! kiabálás elvette az emberek esztét.

Az előre- és hátranyargalás
 Fogalmat adhatott a feltámadásról.
 A trombita panaszosan harsogott,
 Mintha Iszrafil¹⁷ fújta volna trombitáját.
 A tábori síp panasza és sírása
 Harcvágyóvá tett minden szpáhit.
 A hősök olyanok voltak a harcban, mint az oroszlán,
 A csataterén munkában volt az alabárd.
 A füst felszállt a felhőkig,
 A puska a halált ismertette meg a pogányokkal.
 A zarbuzánok golyókat szórtak,
 Melyektől ott sok test megsemmisült,
 A kardok egymásról nyalták a vért,
 A lándzsa fényétől megvakultak a szemek.
 Az ellenség vérének göze füsthöz,
 A sebek a testeken tűzhöz hasonlítottak.
 Érvágás lévén a nyíl hegye,
 A szívből frenk vért ivott.
 Amint a csatabárd az ellenség fejét érte,
 A fejekből törött fazekak lettek.
 A buzogány szögeitől az ellenség teste
 Olyannak látszott, mint az ablakrostély.
 A pajzsok nem bírván feltartani a súlyos buzogányt,
 Ez a testet és derekat íj módjára meggörbítette.
 A levegő forró volt a harc hevéhez,
 Minden szögletben vérpatak folyt.

A fõnt említett Jahjapasa-oglu Báli bég a pasával folytatott tanácskozás közben így nyilatkozott: „A szerencsétlen magyar nemzetnek az a szokása a csatában, hogy harminc–negyvenezer szörnyeteg tetõtõl talpig vasba és acélba öltözik, s lovát is abba burkolja; minden piszkos a mellette levõ feslett erkölcsû nyakast, lóháton ülve, magához csatolja, és úgy támadnak, s támadásukat ágyú és puska föl nem tartóztatja, elõnyomulásuknak semmi fegyver gátat nem vet, dögtestüket lándzsa nem járja, kard nem fogja, nyíl nem sebzí. Így csak egy mód lehetséges ez ellen, ti. hadrendjük elõtt jobbra és balra szétválni, s hátba fogni õket: ekkor lesz nekünk ünnep. De a gyõzelmes hadsereg erre nem képes: mert a háta el van foglalva a poggyással és állatokkal, s így nem lehet hátrálva szétbontakozni.” – „Mi volna hát a leghelyesebb terv ebben a dologban?” – kérdé a pasa, aki egészen ámulatba esett. Egy ideig gondolkoztak. Végre isteni sugallat segélyével abban a tervben állapodtak meg, hogy az alávaló hitetlenekkel való találkozást ikin-di idejére¹⁸ halasztják; mikor a gyõzelmes hadsereg megállapodik, a hadi szolganépnek és a poggyásznak engedély adatik hátramaradni, s mihelyt így a felállított sereg háta szabad lesz, a hit harcosai szokás szerint két részre válva, hátba fogják az alávaló hitetleneket.

Ennélfogva mikor megindult a hadsereg, nem sietett, hanem lassan menetelt. Elmult a dél, és bekövetkezett az ikindi ideje. Amint az ezredek csatarendben a gyaurok csoportja elé értek, a tűzre való feslett erkölcsűek jobbszárnyán egy mennydörgéshangú ágyút sütöttek el, s a golyó éppen a hadrendnél, a lovak előtt esett le, de, hála Istennek, senkinek nem történt baja. Így a hadrend az ágyúk lőtávolaiba érvén, a ruméliai hadtestnek százötven ágyú adatott, s melléje négyezer puskás janicsár rendeltetett. Miután eme zarbuzánok egymáshoz köttettek láncokkal, a janicsárok a harci szokás szerint kilenc sorban állíttattak fel, a fönt említett Báli bég pedig egy csapat oroszlánszívű katonasággal a balszárnyon kivált a hadrendből, és távolabb állapodott meg. A megálapodás szerint engedély adatott a tábori poggyász lerakására.

Ekkor az alávaló gyaurok csoportja megindult, a csatatéren levő csarkadzsik pedig errefelé a hadrendhez húzódtak vissza, és így a csatatér nyílt és szabad volt. A pokolra való feslett erkölcsűek mint sötét felhő vagy villámos felleg egyszerre rohantak, és a térség közepéig jöttek előre. Három csoportban valának. Az alávaló hitetlenek jobbszárnyán a barata néven ismeretes és vitézségéről híres nyomorult pap,¹⁹ a beglerbég állott, s egy hadosztály ezzel Báli bég állomása felé tartott. A balszárnyon a Tuna partján levő csapat helyén maradt; a hadsereg centruma, körülbelül hatvanezer, vastestű s lovastul együtt acélba bújt átkozott – kik a csatasorban úgy voltak elrendezve, hogy minden lovas mellett jobbról és balról két puskás gyalogos állott – az iszlámnak győzelmes hadseregére rohant. Minden feslett erkölcsű gyaur a lándzsáját egyenesen magasra tartotta volt, mikor azonban felénk rohantak, egyszerre lebecsátották, s a ló nyakára hajolva vágattak.

Most az iszlám hívei elsütötték a zarbuzánokat, a puskások pedig soronként kilőtték puskaikat, mitől a levegő megtelt füsttel, a föld pedig megrendült a dörgéstől. A muzulmánok részéről az „Allahu akbar!” és „Allah, Allah!” kiáltás az égboltozatig felhatott, a pokol tüzeire való gyaurok pedig csodálatos kiabálással tették zajossá a világot. Amint a nyomorult gyaurok ideértek, látták, hogy az ágyúszekerek és tüfenkcsik²⁰ mint valamely várfal állnak előttük, melyen nem lehet áthatolni; ennél fogva az ágyúszekerek elől kénytelenségből kitértek, s a pasa szandzsákjától balra levén a hatodik szandzsák – amely mellett a szekerek sora elvégződött –, ezen a helyen a ruméliai hadtestre rohantak, a katonaság pedig két oldalra húzódva utat adott az alávaló gyauroknak. Amint a hadrend és a tábori poggyász közt levő térre behatoltak, a hit harcosai az alávaló gyaurokat két oldalról hátba fogták, és igen kemény tusa keletkezett.

Mikor a ruméliai hadtestet bekeríteni szándékoztak, azt vették észre, hogy a világbíró padisah kibontott zászlókkal és csatarendbe állított sereggel közeledik, mire rémület szállta meg a gyaurokat. Ezt látva, s életük képét a halál tükrében megpillantva, abban a percben megfordultak, s vereséget szenvedve, a Tuna partján maradt csapattal egyesültek.

Eközben a hatalmas és győzelmes padisah a császári sereggel nyomult előre a ruméliai hadtestet balra elhagyva, s mivel a nyomorult király tévelygő hadával szemben állt, a győzelmes harcosok vakító villámként rohantak a gyaurokra. Ekkor a harc tüze mindenütt lángot vetett, az igaz hitnek vitéz és serény bajnokai az „Allahu akbar!” és „Allah, Allah!” kiáltást az égi karok füleibe juttatták, az ágyúk borzalmas dörgése eme vers értelmét magyarázta: „Mikor a föld megindul borzasztó rengéssel”; az ellenség-

mészárló kardok és a lélekrabló lándzsák mint égő tűz csillogtak a csatatéren; az ágyúk és puskák kínzó- és büntetőeszközök voltak a pokolra valók számára; a páncélt átjáró, villogó kardok aprították a hűtlen csoportot, a meteorhoz hasonló lándzsák vas-hegyükkel a porba ejtették a feslett erkölcsű csapatot. Az elefántvadászó és hadbontó hősök az aljas gyaurok életének gabonáját a megsemmisülés tüzébe szórták, a negyedik pokolba valókat a gyehenna tüzére küldték. Síkság és hegy s a csatatér a tévelygő ellenség holttestével volt elborítva.

*Összetalálkozott két tenger, két hadsereg,
Egyik a szerencse, másik a szerencsétlenség csillagáé.
A kard jóllakván ellenség vérével,
Hírt adott a világnak a diadalról.
A nyíl hegye átjárván a páncélon, kivette az ellenség szívét.
A megsemmisülés városában igen népes volt a vásár,
A lélek portékájának a kard volt a vevője.
A bálványimádás borával megtelt a koponya serlege,
A sors csaplórosa mindnyáját földhöz vágta.
Mivel részek valának a hitetlenek kezdettől fogva,
Ittak a halálnak serlegéből.
A buzogányok lesújtottak a fejekre,
A handzsárok összeszaggatták a májat.
Az új dereka meggömbült a húzástól,
A nyíl vashegye kitepte a lelket.
A lándzsák hegyeitől a gyaurok testén
Számptalan forrás fakadt.
A dárda ékesszólóan mondta:
Küldj engem a gyaurokra lelket rabolni!
A puszkagolyó átjárta a testet.
Az ágyúgolyótól lerogytak a testek.
Az ég kapuja megnyílt a szent harcra,
Az angyalok leszálltak a földre;
A szentek tiszta lelkű csoportja
Látogatásával megtisztelte a földet.
A gyaurok levágott fejei lehullottak,
Nézésükre a hit harcosai összefutottak.
A koponyazúzó buzogány sok kézben
Az ellenség fejét összetörte.
A makacsok a föld porába hullottak,
Csodálatos dolog esett meg az átkozott gyaurokon.
Patakokban folyt az ellenség vére,
Tulipánágygyá vált e rózsáliget tere.
Az éles kard jól működött.
Mihács mezejét piros vér öntötte el.*

A vallásvédő, győzelmes padisah egy percre sem állapotva meg, szüntelenül szerencsésen buzgólkodott a gyaurok megsemmisítésén. A szerencsétlen király nem tudott ellenállni a világbíró támadásának, s mivel a bálványimádás fészkeül szolgáló teste egy halálos puskagolyótól sebet kapott, tévelygő seregével a futást választotta.

A vereséget szenvedett hadrendje előtt levő páncélos csoport, az ágyúk elől kitérve, a jobbszárnyon álló anatóliai vitézek soraiba hatolt be. Ámde ezek vallásvédő bajnokok voltak, és semmit sem tágítva, a kardok martalékává tették az utálatos csoportot; a karddal mint éles borotvával levagdalták testükről a fejüket, dögtestüket a porba ejtve, mint hullákat a kígyók és hangyák étkeivé tették.

A hit harcosai azt a gyalázatos csapatot is, amely az ördögtől megszállt pappal²¹ Báli szemendirei szandzsákbégre támadt, szétszórták a testet átjáró, csillogó lándzsákkal és a pogányvadászó, vérontó kardokkal; és így ezen a részen is patakokban folyt a vér s a föld felületét elborították a feslett erkölcsűek hullái.

A nap lenyugvásának ideje volt. Ama szerencsétlenek s a győzelem elvesztése miatt kétségbeesettek szerencsecsillaga is letűnt, ellenben a győzelem szellője ezt susogta: „Az Isten megsegített benneteket több helyen”, s a padisah őfelsége, a Magyarországot meghódító sah, győztes lőn, az iszlám győzelmes zászlói a csillagos égig felmagasztaltattak. E győzelmes percben beállt az éj. Mivel pedig a felséges Isten végzése szerint úgy szokott történni, hogy minden győzelem után eső esik: ezen éjjel is megtelven az isteni kegyelem felhője, eső esett, mely elverte a föld porát. Amint besötétedett, a kikiáltók kihirdették a szultáni parancsot, hogy mindenki a saját álló helyén szálljon meg, és ott töltsze az éjt. A hit harcosai megtelepedtek, több helyen fáklyákat gyújtottak, s az összes igazhívó harcosok rendkívül örültek a győzelemnek.

*Tiltott vala a szemeknek az alvás és álom,
Meggszűnt minden szomorúság és gond.
Reggelig pihent a katonaság,
– Nem katonaság! hanem erős elefántok és oroszlánok.
Reggel megverték a szultáni dobokat,
S a hadseregben kihirdették az indulót.*

Mikor a fényszóró nap sugarai megvilágították a világot, és nappal lőn, az ellenségvadászó padisah, a győzelmes uralkodó lovára ülven, elindult a csataterrről, és a paradicsomhoz hasonló, gyönyörű mezőn szállt meg, ahol császári sátora és égig érő szájbánok²² voltak felállítva. Itt egy aranyos és drágakövekkel ékesített trónt emeltek a kalifa számára, hol dívánt tartott, és megmutatta szépségét a hadseregnek. A magas méltóságú vezírek, a birodalom oszlopai, az emírek s az égig érő udvar összes előkelőségei sorrendjük szerint jöttek, s a trón zsámolyához dörzsölvén arcukat, szerencsét kívántak a győzelemhez, miért rangjuk különbségének megfelelően császári ajándékokkal örvendeztetének meg. Általános díván lévén, az összes csapatok és tüfenkcsik részt vettek benne, mialatt a császári zenekar folytonosan játszott. A szerencsétlen és nyomorult király zászlói megfordítottak és megaláztattak, fegyvertára, dobjai, összes ágyúi, zarbuzánjai, fegyverei, kincstára, összes szerei és fényűzési tárgyai lefoglaltattak.

Az acéltestű, dévekhez hasonló szörnyetegek, akik élve elfogattak, csapatonként bégjeikkel, előjáróikkal, papjaikkal, bánjaikkal, porkolábjaikkal együtt rabláncra verve elővezetettek. A kivégzési helyen az oroszlandühösségű katonaság számtalan pokolra való átkozottat hányt kard élére.

Ama gonosz átkozottak közül, kik a diadal színhelyéül szolgáló csataterről éjjel megfutamodtak, egyetlenegy sem menekült meg; mert a győztes sereg nyomon követte a futó csoportot. A szerencsétlen magyarok házi szereit és fényűzési tárgyai szekerekben voltak, ezek pedig a poggyással és málhával a hit harcosai birtokába kerültek. A hit harcosai mindenféle zsákmánnyal megrakodtak, és kimondhatatlan vagyon urává lettek. Mindenkinnek volt valami zsákmánya: arany- és ezüstedények, palackok, kupák, különös és csodálatra méltó poharak és tálcák, zacskó aranyak, menyét- és cobolyprémes bundák, aranyos és drágakövekkel kiverő kardok, magyar és német szablyák, fegyverek, különféle értékes ruhák és egyéb csinos tárgyak. Ciprustermetű, tulipánarcú, jácintfürtű, enyelgő szépek s puszpángnövésű,²³ rózsarú, jázminillatú, huri származású leányok²⁴ kerülvén kézre, a szultáni tábor irigység tárgyául szolgált a paradicsomnak.

Eme fényes győzelem után a muzulmán harcosok mindenfelé portyázni indultak, és Magyarországot eltipratták lovaikkal; minden irányban öt-tíznapig járőföldre száguldozván, a nagy városokat és falvakat fölégették, a zárdákat és templomokat elpusztították.

Ilyen nagy diadal az előbbi szultánok s a régi kánok közül egynek sem jutott osztályrészül; a világ kezdete óta a mai napig ismeretlen, hogy két fejedelem ekkora, tengerhez hasonló hadsereggel állott volna szemben. Ez az esemény a világ csodái és ritkaságai közé tartozik; hála legyen Allahnak, hogy ez a vallásvédő és szerencsés padisahnak jutott osztályrészül! Tisztán az isteni határtalan kegyelem és a végtelen jószág ajándéka volt, hogy két-három óra alatt kétszázezernél több piszkos lélek hullott a porba, míg az iszlám népéből mintegy százötven ember lőn vértanúvá.²⁵ Kétségtelen, hogy az iszlámot védő hadseregnek láthatatlan seregek és tiszta lelkek voltak segítségére. Istenfélő s szent életű harcosok és némely kegyesek beszéltek, hogy a próféta Őfelsége összes társainak szent lelkeivel részt vett e nagyszerű harcban.

Thúry József fordítása

Mohács, 2006, 230–237.

1 Musztafa bin Dzselál(eddin) (1490–91?–1567) a szultáni tanács írnoka (1516), nagyvezírek (így Ibrahim pasa) titkára, a díváni írnokok főnöke (reiszülküttáb; 1525), a birodalom kancellárja (nisándzsi; 1534 vége–1557), hivatalánál fogva részt vett valamennyi hadjáratban. Elkísérte a szultánt a szigetvári hadjáratra, amelynek során a kancellár váratlan halála miatt visszahelyezték korábbi posztjára. A legfontosabb államiratok megfogalmazójaként hosszú időn át mértékadónak tekintett stílust teremtett. Komoly érdemeket szerzett a szultáni törvények (*kánun*) és a vallástörvény (*seriat*) összehangolásában. Érdemei elismeréseként a megszokottnál jóval magasabb javadalmazásban részesült. *Tabakatü'l-Memálik ve Deredsátü'l-Meszálik* (A országok osztályai és az utak felsorolása) című műve, amelyet évtizedeken át írt, s amely 1557 és 1561 között nyert el végleges formáját, Szulejmán korát tárgyalja 1555–1556-ig. Dzselálzáde a mű címével is jelzi, hogy a klasszikus arab földrajzi irodalom mintájára az oszmán birodalom leltárát akarta megírni, ami végül nem sikerült neki. A későbbi oszmán történetírók egyik mintaképe lett.

- 2 Németországból, V. Károly német-római császártól, Bulgáriából, Oroszországból, Lengyelországból, Csehországból, Spanyolországból, Franciaországból, Hercegovinából, Szicíliából, eddig azonosítatlan helyből, Portugáliából, Genovából, Velencéből, Rómából és Anconából.
- 3 A „Kétszarvú Iszkender”: III. Alexandrosz (Kr. e. 356–323) makedón király (Kr. e. 336–323), a muzulmán világ kedvelt hőse.
- 4 Egy magyar király eltorzult neve.
- 5 Valószínűleg összetéveszti Muhit és Mohácsot.
- 6 Duna.
- 7 Szendrő.
- 8 1526. augusztus 27.; hibás dátum, helyesen: zilkáde 21. = augusztus 28.
- 9 A próféta és társai szavait és cselekedeteit tartalmazó hagyomány, a Korán mellett a szunnita muzulmánok vallásának egyik alapja.
- 10 Az oszmánok nomád ősei, akik a mongol korban (13. század) települtek Kis-Ázsiába.
- 11 „Allah a leghatalmasabb.”
- 12 Vezérek.
- 13 1526. augusztus 28.; helyesen: zilkáde 21. = augusztus 29.
- 14 Mohácshoz.
- 15 Mitikus, szárnyas paripa (jelentése: villám), amelyen Mohamed az égbe emelkedett éjszakai utazása során.
- 16 A Törökdomb Mohácstól délre, az eszék–budai hadiút mellett.
- 17 A halál angyala, trombitájának megfúásával veszi kezdetét az utolsó ítélet.
- 18 A délutáni ima ideje, körülbelül 13 és 17 óra között.
- 19 A „barát” és „pap”: Tomori Pál.
- 20 Puskások.
- 21 Tomori Pál.
- 22 Árnyékfogó sátrak, baldachinok.
- 23 Örökzöld cserjék vagy kis fák.
- 24 Az iszlám vallásában azoknak a gyönyörű szüzeknek az elnevezése, akik a buzgó muzulmán hívót a Paradicsomban várják.
- 25 A többi krónikással egyezően Dzselaálzáde is szándékosan alábecsüli a többbezs vesztését.

Hans Dernschwam: *A besztercebányai középső-, másként kamraházra vonatkozó, továbbá a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának kivonata 1563 (részletek)*

Antal úr¹ 1526-ban Augsburgból Bécsbe érkezett, ahol a követek által folytatott tárgyalások eredményeképpen a besztercebányai rézművet Lajos királytól tizenöt esztendő tartamára árendába² vették. Évi húszezer magyar forint összegű bér fizetésére kötelezte magát, és arra is, hogy a rézmű biztosítékként történő lekötése ellenében ötvenezer magyar forint értékű hitelt bocsát Lajos király rendelkezésére, melyet tizenöt esztendőn belül kell letörlesztenie, valamennyi felmerült kár megtérítése mellett. Ez a megállapodás 1526. április 16-án jött létre. Ilyen csekély pénzből kellett volna Lajos királynak a török hatalmát megállítania³ [...].

A törökök előrenyomulása köztudomásra jutott. Csehország, valamint az erdélyi vajda segélyhadainak már meg kellett volna érkezniük. Lajos király azonban csupán udvarnépével vonult ki Budáról. György brandenburgi örgróf csak most indult el Frankföldre,⁴ hogy hadinépét gyűjtsön; hasonló céllal kereste fel Sziléziát és Csehországot sok udvari ember. Hogy Bécsből mekkora segítség érkezett, az már kiment a fejemből.

A pápa ezer lengyel gyalogost küldött, akiknek zsoldjáról már az említett báró⁵ gondoskodott. Kapitányuk, Hannibal⁶ visszaérkezett a csatából, de hadnépe odaveszett.

A királynak nem volt több katonája huszonnégyezernél, s a vajda csak úgy jöhetett volna hadával a király segítségére, ha átkel a Dunán. Ekkor én a linzi vásárról Prágába lovagoltam, ahol teljes csend honolt. Csak Brünnben láttam néhány parasztot vonulni, akik lemaradtak a seregről. De amikor ideérkezett Lajos király vereségének Hiób-híre,⁷ Csehország lakosságán akkora félelem lett úrrá, hogy még Prágából is megindult a menekülés, de ezt a helytartó, Münsterberg Károly herceg⁸ lecsendesítette. [...]

A szóban forgó csatában elesetek mindazok az urak, akik a királlyal kivonultak. Imigyen vitte végzetes útra az említett Szalkai püspök a királyt. 1526. augusztus 29-én lezajlott csata után a vajda Budára, majd Székesfehérvárra sietett, ahol megkoronáztatta magát. Ferdinánd főherceg ugyanekkor odaküldte Beck Márkus urat,⁹ hogy a magyarokat emlékeztesse a megállapodásra,¹⁰ de ő a koronázási előkészületek láttán visszautazott.

Az események illetően alakulása aggodalommal töltötte el Fugger Antal urat a beszercebányai üzem miatt. Az ő jóváhagyásával újítottam meg János királlyal a szerződést, és a fél árendát átengedtem neki.

Tardy Lajos fordítása

Mohács, 2006, 171–172.

1 Anton Fugger (1493–1560) 1525-ben vette a cég irányítását a nagy hírű elődjétől Jakob Fuggertől, nem sokkal azután, hogy a magyar kormányzat 1525-ben felmondta az addigi szerződéseket és lefoglalta a Fugger-vagyont.

2 Bérbe.

3 A Fuggerek képviselői később angol diplomaták értésére adták, hogy a törökök feltartóztatásához ötvenezer helyett százötvenezer aranyra lett volna szükség.

4 Frankföld (*Franken*) a középkori Németország egykori tartománya volt, a mai Bajorország északi részén.

5 Antonio Giovanni Burgio.

6 Annibale de Este di Padova Cartagine.

7 A bibliai Jób nevéből származó rossz, lesújtó hír.

8 I. Károly (1476–1536) Münsterberg-Oels hercege (1511–1536), I. (Podjebrád) György cseh király unokája, Hohenzollern György második feleségének apja. 1526-ban Csehország főkapitánya volt.

9 Markus Beck von Leopoldsdorf (1491–1553) osztrák nemes, Alsó-Ausztria kancellárja. Ő békítette ki II. Lajost a Fugger-házzal. Megbízólevelét október 27-én állították ki.

10 Az 1515. évi bécsi királytalálkozón született házassági szerződésről van szó.

Michael Siegler:¹ *A magyarok, az erdélyiek és a szomszédos tartományok történetének kronológiája*
1563 (részlet)

1526. Lajos, Magyarország huszadik életévében járó királya, a kétszázezer törökkel Magyarországra behatoló Szolimán császárral, nem várva be a szomszédok, és elsősorban a Szepesi János vajdával érkező erdélyiek segítségét, huszonötezer gyalogosból és lovasból álló csekély sereggel Buda és Pécs között szembeszáll, és előkelőinek, főleg

Tomori Pál kalocsai érseknek az alkalmatlan sürgetése csatára készíti. Mohács mezőn csapnak össze. A királyt, akit lovassága és testőrsége teljesen magára hagyott, mindenfelől veri és kergeti a török sereg, elfut, és amikor a közeli mocsárban a ló hátraugrik, aláesik, a ló meg a fegyverek súlya alatt megfullad és elsüllyed Szt. János feje vételének ünnepén. Elveszett ebben az ütközetben tizenötezer keresztyén. Az előkelőségek közül pedig Szalkai László esztergomi, Tomori Pál kalocsai, Perényi Ferenc váradi püspökök, Szepesi György, János erdélyi vajda fivére, Sárkány Ambrus, Pálóczi Antal, Szécsi Tamás, Drágfi János és rengeteg más. A király holttestét az ellenség távozása után, két hónap múlva Csetrics fegyverhordozó útmutatása nyomán a mocsaras helyen, a Csele-pataka folyócskánál megtalálták, és gyors gyászszertartással Székesfehérváron eltemették. És így Budát, a magyar királyok ősi székhelyét megadás útján elfoglalták. Szoliman a pannóniai győzelem diadaljévéneként elvitte egyebek között Herkules, Apolló és Diana három ércszobrát,² amelyet Mátyás király a palota előcsarnokában állított fel.

Kulcsár Péter fordítása

Krónikáink magyarul, III/2, 89.

1 Michael Siegler (†1585) erdélyi író.

2 Lásd még Zárai Jeromos, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Ferdi, József ha-Kohén, Nicolò Doglioni, Ciro Spontone, Alberto Lazzari, Martin Zeiller és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

Zermegh János:¹ *Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról*
1566 után (részlet)

Valamennyiük szavazatával és tetszésével János vajda, a szepesi ispán lett a király. Mielőtt azonban megkoronázták volna, urának, Lajos királynak az udvarából egy bizonyos Cetrics nevű tájékoztatta a helyről és a mocsárról, ahol Lajos az elbukott lóról lezuhant és elmerült. A jelentéstevőt egyes válogatott előkelőkkel, lovasokkal és szekerekkel azonnal elküldi a megjelölt helyre, hogy a felkutatott királyi testet, ha megtalálható, tisztességes és királyhoz illő módon, gyászpompával kísérik Fehérvárra. A küldöttek a hírhozó útmutatása nyomán megtalálják az iszaptól és sártól szinte már tönkretett testet, megtisztítják, és ahogy a parancs szól, elviszik Fehérvárra. A választott király az előkelőségekkel tekintélyes és ünnepélyes csapatban a nemesség és az egész vegyes tömeg előtt haladva a szokott szertartással elébe vonul, és a holttestet a legnagyobb tisztelettel elviszi a Szent Szűz egyházába, melyben a királyokat temették.

Kulcsár Péter fordítása

Krónikáink magyarul, III/2, 138.

1 Zermegh János (1504–1584) történetíró.

Joachimus Cureus: *Gentis Silesiae Annales*
1571¹

Szulejmán hatalmas csapatokkal rontott be, hogy a magyar háborúnak valahára véget vessen, és az országot a saját uralma alá hajtsa. Báli bég vezetésével könnyű fegyverzetű lovasokat küldött ki Belgrádból, akik Pannóniát szélteben-hosszában szerteszét fel dúlták.² Lajos eme háborús retteget közepette követeket küldött Speyerbe, ahol éppen akkor volt birodalmi gyűlés, és sürgetően segítséget kért a németektől, kiváltképp a sógorától, Ferdinándtól.³ Egyesek megértették a veszedelem nagyságát és javasolták, hogy toborozzanak sereget; sokan azonban a nagy véleménykülönbség közepette másféle gyanúsításokat tettek. Így aztán nem lehetett mást tenni, mint azt, hogy követségről határoztak a magyar helyzet megvizsgálására, de mielőtt az visszatért, a király már halott volt és a török Budát nézte.⁴ Elküldte⁵ nagybátyjához, Zsigmondhoz is az udvarmesterét, s egyben igen hűséges emberét, Trepkát, hogy az ő igen veszélyes helyzetében segítséget kérjen tőle, vagy ha az nem sikerül, legalább arra kérje meg Zsigmondot, hogy jöjjön Magyarország határára néhány napos találkozóra: mert Lajos arra vágyik, hogy a tanácsát kérje.⁶ Egyiket sem tudta elérni. Mert Zsigmond messze Pannoniától Gdanskba ment, hogy ott a városi lázadásokat lecsillapítsa. E helyen a követ megeredő könnyekkel, az eljövendő pusztulást előre sejtve így szólt: „tehát, király” – mondta – „ebben az életben sem a kedves unokaöcsédet nem fogod többet látni, sem követeit nem fogod többé fogadni.”⁷ És bizony jóslata nagyon is helyes volt: néhány nappal később urával együtt megölték. A király páni félelmében összehívta a rendeket Budára. Tanácskozás folyt az ellenség feltartóztatásáról; a püspökök, akiket a segélycsapatok [állítására] szólítottak fel, a katonákat és a pénzt hűtlenül gyűjtötték össze. A részeges nemesség a henyélés és fényűzés közepette gögösen lebecsülte a törököket: azzal kérkedtek, hogy kicsiny sereggel lekasabolják és elpusztítják őket.⁸

Az összegyűlt embercsoportok között ide-oda futkosott Tomori Pál, az egykori ferences szerzetes, akkoriban pedig kalocsai érsek.⁹ Habár tapasztalatlan és Thraso-féle¹⁰ ember volt, a hadseregben hatalmat kért magának, és a kezével mutogatta, hogyan fogja az ellenséget legyőzni; és hittek neki, mivel egyszer szerencsésen visszaverte a török portyázókat.¹¹ Kihirdették tehát nagy lelkesedéssel a háborút, s odahoztak egy pár gyalogezerdet is, amelyeket Németországban és Csehországban toboroztak – állítólag búcsúadományok pénzén¹² –, e mellé lovasságot állítottak, de a teljes sereg száma így sem haladta meg a huszonötezret.¹³

Maga Lajos, miután Mária királynőt visszaküldte Pozsonyba, nagy vigalommal indult el Budáról, és mindenkinek igen jó kedve volt.¹⁴ Emiatt később az okos emberek sokat emlegették, hogy egy országot sem veszítettek el soha nagyobb örömmel, mint azt. A tanácsosok közül a józanabbak azt indítványozták, hogy az ifjú királyt kíméljék meg, hiszen épphogy elérte a huszadik életévét: maradjon Budán, veszedelemtől távol. De Tomori véleménye győzött, miszerint a királynak személyesen kell megtekintenie katonái bátorságát.

A királyi sereg gyorsan rátaláltak a török portyázók Báli bég vezetésével, akik minden oldalra szétszóródva elvágták a királyi sereg utánpótlását és akadályozták őket

a vízszerezésben.¹⁵ Ilyen nehézségek között érkeztek meg Mohács városához, amely Buda és Belgrád között félúton helyezkedik el. Itt a királyi csapatok a táboron belülre szorultak, amelyet szekerekkel és kocsikkal körbesáncoltak; minthogy el voltak zárva a folyótól, az ellenség támadása miatti félelmükben kutakat ástak a táborban, és így kényszerültek vizet keresni.¹⁶

A királyi tanácsban vita folyt a csata megvívásáról. A német és cseh vezérek a lehető legnagyobb mértékben ellenezték a harcot, a seregek igen egyenlőtlen volta miatt, és azt magyarázták: ember nem képes arra, hogy minden egyes keresztény meg tudjon állítani nyolc, ráadásul jól felfegyverzett, szilaj törököt.¹⁷ Arra buzdították tehát a királyt, hogy legalább János vajda¹⁸ érkezését várja meg, akiről azt hitték, hogy a seregével azonnal meg fog érkezni.¹⁹

De Tomori, részint vakmerőségből, részint nagyravágyásból az ellenkező irányba érvelt.²⁰ Belátta, hogy át kell majd adnia a hadsereg irányítását Jánosnak, ha megérkezik²¹ – bár ő maga talán sohasem határozott úgy, hogy segít a királynak –,²² s később oly mértékben felfuvalkodott lett,²³ s annyira bizakodott saját erejében és szerencséjében, hogy a törököket – bármennyire is fenyegették már – még mindig öntelten megvetette.

Egyetértett vele János testvére, Szepesi György is, bár nem világos, hogy milyen megfontolásból: akkoriban mégis az a szóbeszéd terjedt el, hogy a királyt belső ellenségek vették körül, akik semmivel sem voltak méltányosabbak hozzá, mint a törökök.²⁴ Perényi Ferenc váradi püspök azonban átkozta Tomori meggondolatlanságát és vakmerőségét, és nyilvánosan azt mondta: megjósolja ő, hogy az a szerzetes hadvezér mit készül tenni.²⁵ „Mert előre látom” – mondta –, „hogy beilleszti majd a keresztény nap-tárba azt a napot, amely a harmincezer magyar mártír megöléséről lesz híres, akiket a vallás védelmezéséért a törökök lemészároltak.”²⁶

Maga a király az övéi unszolására állítólag azt mondta, hogy azt szeretné, ha lélekben mindenki erős és elszánt lenne: ő bizony nem lesz gyáva, és ő sem szeretné a saját vérért kímélni.²⁷ A következő napon tehát, Keresztelő Szent János feje vételének ünnepe-n Tomori felállította a csatasort, a lovasokat és gyalogosokat összekeverve, hogy a sorok ekképpen való széthúzása miatt az ellenség ne tudja bekeríteni.²⁸

Feljegyezték, hogy a királyt a sereg harmadik sorába állították,²⁹ és a küzdelem során, a harc hevében az elsők közé tolták:³⁰ de a tábor sánca mellett helyezték el a legkiválóbb lovasok csapatát, hogy a királynak védelmére legyenek, ha a csata kimenetele nem lesz megfelelő.³¹ De egészen máshogy alakultak a dolgok, mint ahogy Tomori gondolta.

Szulejmán a seregei élére két kiváló hadvezért nevezett ki: Ibrahimot és Behrámot.³² Előre megmondta nekik, hogy mit szeretne, majd kivezette a csapatokat a táborból, és az ágyúkat elsütötte az ellenségre. Habár ezek nagysága és mennyisége rendkívüli volt, mégsem ártottak semmit a keresztényeknek, és alig ütötték meg a lándzsák csúcsát.³³ Lajos kevés számú hitvány ágyúja az ellenségnek szintén nem okozott semmi kellemetlenséget. Ekkor azonban a törökök igen szélesre kiterjesztették a soraikat, s a keresztény hadrendet nemcsak hogy mindenhonnan körülvették, hanem ugyanazzal a rohammal és felvonulással egészen a király táboráig jutottak. Az elsők

között esett el Tomori; az egész lovasságot rútol levágták; az a lovasscsapat pedig, amely azt a parancsot kapta, hogy várja meg a királyt, a törökökre rohant, akik a táborot megtámadták.³⁴ Tehát fejvesztett menekülés kezdődött; a király kivonta magát a harcból.

Állítólag oly nagy volt a menekülők ijedtsége, hogy egy török, aki a király seregének első vonalaiba keveredett, számos előkelő és vitéz magyar fejét levágta szabljájával, s közben senki sem védte magát;³⁵ végül egy német katona észrevette e méltatlan dolgot és keresztüliszúrta őt a lándzsájával.³⁶ Szepesi György, amikor lovával egy hajóra igyekezett ugratni, a folyóba veszett.³⁷

A király pedig hatalmas termetű lovon ülve és súlyos fegyverzettől borítva, egyedül a kamarása, a sziléziai Czetritz által kísérve egy nem túl nagy folyóhoz ment, amelyen a fürgébb szolga könnyen átment, de a király, aki követte őt, egy olyan gázlót talált, amelyet a menekülők felkavartak és kimélyítettek, s ezáltal kevésbé volt járható.³⁸ A ló tehát beleragadt a sárba, és amikor a király ösztökelte, állítólag a mellső lábait kinyújtva a part felé vergődött, de amikor a hátsókat nem tudta kiszabadítani, visszaesett és rároskadt a királyra,³⁹ és a királyt mélyen a sárba nyomta, ő pedig így megfulladt abban a hitvány vízben, amelynek a mélysége a leírások szerint nem haladta meg a hat tenyérnyit.⁴⁰ Mivel Czetritz semmit sem tudott segíteni a királyon, megjegyezte azt a helyet;⁴¹ az ő útmutatása alapján találták meg a király testét.⁴² Állítólag tizenötezer keresztény esett el, míg a törököket szinte egy karcolás sem érte. Szulejmán e hatalmas győzelem után Budára ment, és szeptember 14-én hatalmába kerítette a várost és a várat.⁴³ Személyesen megtekintette ugyan a királyi várat, de nem éjszakázott ott, mert azt a török törvények tiltják.

A táborban elé vitték hét megölt püspök és előkelő véres fejét; sorba rendezték őket, és a szatrapák⁴⁴ bátor papáknak nevezték, köszöntötték és kigúnyolták őket.⁴⁵ Szulejmán megkérdezte a nevüket. Ezután indulatosan megátkozta László esztergomi érseket, amiért nem adott a királynak kölcsönbe aranyat a háborúra, noha igencsak bővelkedett benne. Tehát megérdemelten kapta a büntetést a kapzsisága és hűtlensége miatt – mondta a török [szultán]. Tomorit dorgálta a meggondolatlansága miatt, hogy a zárda rejtekéből kitörve inkább szeretett volna harcos, mint szerzetes lenni. Perényi váradipüspököt méltatta a királya iránti hűsége miatt. Végül bemutatták neki Lajos és Mária képmását: ekkor a török [szultán] nyíltan kimondta, hogy szánja az ifjú király bukását, akit az örült tanácsosok a harcba és halálba taszítottak, és nem azért jött Magyarországra, hogy Lajostól elragadja az uralmat, hanem hogy a magyaroktól elszenvedett jogtalanságot és gyalázatot bosszúálló szabljájával megtorolja. Ezért ha a király a csata veszedelméből megmenekült volna, ő mindenestül visszaadta volna neki az országot egy csekély adó fejében, mivel tudja, hogy ő nem bűnös;⁴⁶ úgy gondolja, dicsőségére vált volna, ha meg tudta volna őrizni barátjának, Zsigmond királynak az unokaöccsét, aki a virágzó Ausztriai házhoz áll szoros rokoni kapcsolatban.⁴⁷ Megparancsolta, hogy értesítsék ezekről Mária királynét, aki akkor Pozsonyban volt.⁴⁸ Ő ezalatt tíz napon át, amíg Budán időzött, fosztogató csapatokat küldött Magyarországon minden részére, amelyek több mint százötvenezer embert mészároltak le vagy hurcoltak el szolgásgába – korra és nemre való tekintet nélkül.⁴⁹ A budai várból – amelyet

Mátyás király csodálatos szorgalommal ékesített fel – elvitt három régi és mives munkával készített ércszobrot:⁵⁰ egy buzogányos Herkulest, egy lanton játszó Apollót és egy tegzes Dianát, és pannóniai győzelmi zsákmányként Bizáncban, a hippodromban helyezte el őket. Elvitt még három szokatlanul nagy méretű ágyút, melyeket egykor Mátyás háborúban szerzett és hozott el Boszniából.⁵¹

Miután az ellenség elvonult, a király testét kiemelték az iszapból, és a pannóniai Szent Márton napján Székesfehérvárott a föld alá temették⁵² – királyhoz illő, de szálanomra méltó szertartással.⁵³ Ez hát a kiváló és igen jámbor ifjú, Lajos király halálának története, akire valóban lehet alkalmazni ezt a Pallasról szóló panaszos éneket:

...kit a legderekabbat,
Elragadott ama könnyes nap, kora sírba taszítván.⁵⁴

Az volt Pannónia végzete, hogy nyomban ezután szinte mindig – ahogy egykor mondták⁵⁵ – az előzőnél rosszabb, szomorúbb és nehezebb nap ragyogott fel számára. Ez a csapás is kiáradt az egész keresztény világra, amely látta, hogy miközben a fejedelmek szundikálnak, vagy egymás ellen harcolnak, eme igen alkalmas védőbástyát a rabló szkíták széttépik és iszonyú szolgaságba taszítják. Adja Isten és Szent Mihály, aki őrt áll népe fiaiért, nehogy a mi hajlékaink is – ha a szent tanítás fénye kialszik⁵⁶ és az államrendszer felfordul – a török fosztogatók istállóí legyenek.

Miután eltemették a királyt, fegyveres gyűlést hirdettek ki a nemzet szokása szerint.⁵⁷ Ezen János vajda – akinek volt hadserege, és akinek a király halála nem csak üdvös, hanem hasznos is volt – megszerezte bizonyos főurak szavazatát, ők pedig királynak kiáltották ki, és fejére helyezték a királyság koronáját. De a tisztességesebbek közül sokan emlékeztek a régi szerződésekre, s Ausztriai Ferdinánd mellé álltak, és a jogos rend⁵⁸ szerint rá ruházták az uralmat.

Sánta Sára és Tóth Gergely fordítása

CUREUS, *Gentis Silesiae Annales*, 1571, 250–254.

- 1 Joachim Cureus/Joachim Scheer (1532–1573) sziléziai evangélikus német történetíró. A szerzőre és a művére lásd Тóth, *Bűnbakképzés és propaganda*, 2019, 112–113.
- 2 Cureus ezt Joachim Camerariustól vette át, akinél szinte pontosan ugyanez a mondat áll a mohácsi csatáról szóló rövid elbeszélésében. Lásd a II. részben. Cureus az 1526. évi magyarországi események elbeszélésekor nagymértékben követte Camerarius szövegét, de sokat használt Paulus Iovius munkáit is. Lásd a II. részben.
- 3 Az eredeti nyomtatványban a margón: *Lajos király nem tudta segítségnyújtásra bírni a németeket*.
- 4 Cureus ezt az állítást is biztosan Camerariustól vette át. Lásd a II. részben.
- 5 Tehát II. Lajos.
- 6 Margón: *Lajos sikertelenül kér megbeszélést nagybátyjától, Zsigmondtól*.
- 7 Máshonnan nem ismert epizód.
- 8 A magyarok állítólagos felfuvalkodottsága más szerzőknél is feltűnik. Cuspinianus, majd Jan Dubravius is hasonlóan ír. Lásd Cuspinianus beszédét a II. részben. Dubravius munkájának vonatkozó részét szintén lásd a II. részben. Iovius ugyancsak a magyarok túlságos elbizakodottságát emlegeti a *Commentarius*-ban. Lásd a II. részben.

- 9 Margón: *Tomori Pál, a harcos szerzetes*.
- 10 Thraso egy hencső katona Terentius *Eunuchus* című darabjában: a mi Háy Jánosunknak feleltethető meg. Erre utal a *Thrasonicus* jelző, ami „hencsőt”, „nagyot mondót” jelent.
- 11 Tomori eme szélsőségesen negatív ábrázolása Iovius *Historiae* című munkájából származik. Lásd a II. részben.
- 12 Lásd Ioviusnál (*Historiae*) a II. részben. A lutheránus Cureus nyilván szándékosan lebegteti meg, hogy búcsúpénzekből toboroztak volna katonákat. (Ioviusnál csak „pápai pénz” áll.) Az bizonyos, hogy pápai segítyből, Burgio pápai nuncius megbízásából fogadott fel három zsoldoskapitány négyezer gyalogost Lengyelországban és Morvaországban, akik aztán meg is érkeztek a királyi táborba.
- 13 Margón: *Lajos csekély számú csapatai*.
- 14 Téves állítás: egyéb (hitelesebb) források semmiféle örömről vagy jókedvről nem számolnak be.
- 15 Margón: *A török előcsapatok megtámadják Lajos seregét*.
- 16 Ezek az állítások a táborba beszoruló és ott kutakodó magyarokról egyértelműen Ioviusra (*Commentarius*) mennek vissza. Lásd a II. részben. Feltűnik ugyanakkor Camerariusnál is, aki Ioviustól kölcsönözte. Lásd a II. részben. Cureus valószínűleg Camerariustól merített.
- 17 Nyolcszoros túlerővel számol Cureus, ami a huszonötezer főnyi keresztény, illetve a kétszázezer főnyi török sereglétszámnak felel meg – az utóbbi szám is gyakorta feltűnik a forrásokban, így Ioviusnál (*Elogia*) és Camerariusnál is. Lásd a II. részben. A nyolcszoros túlerőt egy másik művében Iovius is említi (lásd Iovius, *Historiae*, 14.).
- 18 Az eredeti szövegben hibásan „Iohannis Veidani”.
- 19 Vesd össze Camerariusszal a II. részben.
- 20 Margón: *János vajda nem érkezik meg a király táborába*.
- 21 Iovius írja ezt Tomoriról (a *Historiae*-ben), Cureus tőle veszi át. Lásd a II. részben. Iovius állítása több mint kétséges: Tomori alig akarta elvállalni a fővezérséget.
- 22 Ez a félmondat vélhetően Szapolyai Jánosra vonatkozik.
- 23 Tehát Tomori.
- 24 Margón: *Lajost elárulják az övéi*.
- 25 Margón: *Perényi Ferenc püspök jóslata a mohácsi vészről*.
- 26 Az epizód számos műben feltűnik, legelőször Brodaricsnál, majd Ursinus Veliusnál, Ioviusnál, Dubraviusnál, és később Brutusnál is. Cureus nagy valószínűséggel itt is Iovius *Historiae*-jét használta. Lásd a II. részben.
- 27 Margón: *Lajos beszéde a csata előtt*. Cureus egyébként szinte szó szerint Camerariustól vette át a királyi „beszédét”. Lásd a II. részben.
- 28 Itt is Camerarius lehetett a forrás. Lásd a II. részben.
- 29 Margón: *Lajost az első sorban helyezik el*. A margó szövege hibás; lásd a szöveget.
- 30 Vesd össze Camerariusszal. Lásd a II. részben.
- 31 Vesd össze Iovius *Historiae*-jával. Lásd a II. részben.
- 32 Margón: *A mohácsi csata*.
- 33 Vesd össze Ioviusszal (*Commentarius*) és Camerariusszal a II. részben. Itt egyébként az a legenda fogalmazódik meg, hogy a török ágyú mesterek, akik többségükben keresztények voltak, a csata közben a törökök ellen fordultak volna. Lásd erre egy *New Zeytung*, Antonio Boemo beszámolóját az I. részben, illetve Iovius, Jozsef ha-Kohén és Joachim Camerarius krónikáját a II. részben.
- 34 Ioviusnál (*Commentarius*, *Historiae*) szereplő adat. Lásd a II. részben.
- 35 Margón: *A menekülő magyarok ijedsége*.
- 36 Máshonnan nem ismert anekdota.
- 37 Camerariusnál is szerepel ez az állítás. Lásd a II. részben.
- 38 Vesd össze Camerariusszal. Lásd a II. részben.
- 39 Margón: *Lajos király vízbe fullad*.
- 40 Ioviusnál (*Elogia*) „kétaraszní” avagy „kéttenyérsí” mélység szerepel. Lásd a II. részben.
- 41 Margón: *A sziléziai Czetricz volt Lajos halálának szemtanúja*.
- 42 Vesd össze Ioviusszal (*Historiae*) a II. részben.
- 43 Margón: *Szulejmán elfoglalja Budát*.
- 44 Az eredetileg perzsa helytartót jelentő szót itt Cureus a török pasákra, illetve más előkelőkre érti.
- 45 Margón: *Szulejmán elátkozza a püspökök örültségét*.
- 46 Margón: *Szulejmán kimutatja fájdalmát Lajos halála miatt*.

- 47 A szövegben használt *affinitas* sógorságot is jelent; mint ismeretes, valóban ez a rokonsági viszony állt fenn Lajos és Ferdinánd között.
- 48 Az egész (kitalált) jelenet minden apró részletével együtt Ioviustól származik: Cureus tőle vette át. Vessd össze Ioviusszal (*Historiae*) a II. részben.
- 49 Vessd össze Ioviusszal (*Historiae*) a II. részben.
- 50 Margón: *Szulejmán a budai várból régi szobrokat visz el.*
- 51 Vessd össze Ioviusszal (*Historiae*) a II. részben.
- 52 Margón: *Lajos temetése.*
- 53 Vessd össze Ioviusszal (*Elogia*) a II. részben. Nem biztos azonban, hogy itt Iovius volt Cureus forrása. Kérdés, hogy itt szerzőnk arra utal-e, hogy szomorú volt a szertartás, vagy arra, hogy szegényes.
- 54 Vergilius: *Aeneis*, 11, 27–28. *Lakatos István fordítása.*
- 55 Nem világos, hogy Cureus itt mire akar utalni. Talán az általa Magyarországra vonatkoztatott állítás valamilyen szólás, közmondás volt.
- 56 Egyértelmű utalás a reformátori tanokra, amelyekre azok képviselői előszeretettel használták a (sötétséget követő) fény allegóriáját.
- 57 Margón: *János vajdát némelyek Magyarország királyává kiáltják ki.*
- 58 Talán a jogos öröklés rendjére gondol itt Cureus.

Idősebb Stephan Gerlach¹ naplója 1573 (részlet)

A hely, ahol Lajost, az utolsó magyar királyt megverték, és meghalt.

Mivel volt még elég időnk, nagyságos uram² egy jó fél mérföldes úton kocsival arra a helyre hajtattott, ahol az utolsó magyar király, Lajos, harmincezer emberével háromszázezer törökkel megütközött. A csatát elvesztette és meghalt. Ez a hely most részben puszta, részben szántóföld. Amikor ott jártunk, telt kalászkok nőttek rajta. Még látni az árkokat, ahol az ágyúk álltak, és ahová a halottakat eltemették. [...] Aztán megtekintettük a helyet, ahol Lajos király a csatából menekülve átlovagolt a mocsáron. Már átért, azonban lovával elesett, vízbe veszett, megfulladt. Ezt egy öreg magyar mutatta meg nekünk, aki velünk utazott, és maga is részt vett a csatában. [...] A szerájban³ őrzik Lajos magyar király fejét is, egy Indiából hozott fekete fadozban, mely olyan illatos, mint a balzsam. A fej gyapottal és balzsammal tartósítva fekszik.⁴

Katona Tamás fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 119.

1 Stephan Gerlach (1546–1612) német teológus, aki 1573–1578 között David Ungnad von Sonnegg (†1600) követként a konstantinápolyi Habsburg-követség munkatársa volt.

2 David Ungnad von Sonnegg.

3 Az isztambuli szultáni palotában.

4 A legendás történet alapja az lehetett, hogy a Portán több magyar katonai vezető levágott fejét őrizték, például Thury György (1519 körül–1571) kanizsai várparancsnokét.

Heltai Gáspár:¹ *Chronica az Magyaroknac dolgairúl*
1575 (részlet)

A hadnagyok elindíták a sereget, és menének a Mohács mezőre, hogy lefoglalnák a mezőt, és tábornak járnának azzon. És mikor minnyájan megszállattanak volna, eljűta éjjel Podmanitzki Mihály a királyhoz, és megmondá neki, hogy török császár immár átáljűtt volna a Dráván. Ott nagy veszedés lűn a tanácsba, mit kellene művelni a király-nak? Meg kellene-e ütkűzni a törűkeekkel, avagy hátra kellene menni? Mert az erdélyi vajda nem jűtt vala még meg, az horvátok sem jűttenek vala, sem az németek, sem a csehek. Tomori Pál aszt adja vala tanácsul, hogy a király ugyan megűtkűznék a törű-keekkel, mert noha a törűkek sokan vűlnának, de igen kevés vűlna a szín nép kűzettek. A hadakozűk is minnyájan aszt kiálttyák vala.

Hogy immár minnyájan megegyenesűlűnek rajta, hogy ugyan meg kellen ütkűzni, mondá Prűni Ferenc, az vűradi pűspek, a király elűtt csűffolkodván: Ím látom, hogy ugyan meg akartok ütkűzni! Fráter Pál² neki viszi a sok jámbort. De annak elűtte az ma-gyaroknak csak tízezer mártynomnak innepe vala, innét továbba lűszen nekik hűszezer mártiomoknak innepek is, mellyek e mai napon az országért vűván mind levágattatnak. Bár bebocsássátok Broderic Istvánt Rómába, hogy kérje a pűpát, hogy beírja mindaz hűszezert (mert akkoron tűbben nem valának a király sergében) az kalendáriomba.

Ugyanazon napon jűvűnek az hajűk Budáról hozván az álgyűkat, nagyűkat és kicsi-deket és gilyűbissűkat a puskaporral egyetemben, és egyűb hadiszűrszűmokkal. Jűvű-nek kűszűz gyalogűk is, kűket bocsátott vala a Turzű Elek, ki Budán királyne asszony-nyal vala. Ugyanazon napon hozá Tomori Pál az ő seregűt, őtezer embert a király serege mellű. Vasárnapon jűve az horvátországi bán is az ő népűvel, mint hűromezer emberrel. Vűle valának valami urak is, Tahi János, Bánffi János és egyebek is, Hétűfűn jűve az Erdűdi Simon is, a zágrábű pűspek az ő őccsűvel, Erdűdi Péterrel, kik valának tűbb hűtszűz lűval. Szűnte akkoron jűve Atzűl István is hűromszűz lovaggal és egynű-hányezzer aranyforintot is hozza, mellyeket ajándokba kűldűtte vala Bornemissza János Lajos király-nak. Estvefelű juta Szerecsen János is kűtezer gyaloggal, kűzűjesekkel. Jűve az More Philep is, a pűcsi pűpek is az őccsűvel, More Lászlűval.

Mikoron eljűtt vűlna kisasszony havának az huszonkilencedik napja, melly Szent Jánosnank fűvűtele napja vala, a seregrendűlűshűz kezdűnek. A törűk is mindjűrt megmu-tattatá magűt. Az nádorispán megkűrűlű a királyal mindaz tűbort, és ujjával megmutatá a királyt, hogy jelen vűlna, és kűsz vűlna vűvni hazánkért halálűg. És szűp beszűdekkal intű mind a sereget. Azonkűzbe allűereszkűdek a dombrűl a törűk sereg. Innét is ütkűze-tet fűvűnak és dobolának, és egyberoppona a kűt sereg, és nagy viadalom lűn kűzettek. Vűgre hátat kezdűnek az törűkek adni, imezek kedűg tolongnak utánnok. És a törűkek mindaddűg hátamászkálnak, méglen a magyarűkat az álgyűk eleűkbe csallák. Akkoron mindjűrt kisűtűk egyszersmind a sok álgyűkat (vala kedűg tűbb hűromszűznál) az magya-rokra, és az álgyűk nagy romlűst művelnek benne. Elannyira, hogy megű kezdű az jobb szárnya tántorodni, és hátat kezdű adni. Mindazonáltal erűsen vűv a derűksereg a törűk ellen. De hogy az jancsároknak seregűre erűnek, és azok sűrűn kezdűnek lűnyű, meglan-kodának a magyarűk, mert szűntalanok kezdűnek hullani az lűvűsek miatt, és úgy kezdű-

nek hátra futni. A török lovagok kedig utánnok tollának, oldalul is ütközének nekik, és a Krassó sebedékes erre kezdték őket tolni, és szántalan sok nép odavesze az érbe.

A futásban a király Cetritzcel egybetalála, és mikoron az érre talátnak volna, Cetritz elől méne és általúszzata. A király utánna méne, és mikoron a meredek parton ki akarna a lóval hágtatni, visszaesék a ló véle, és a királyt fegyverben az vízbe és sárban nyomá, és ott fullada meg az jámbor Lajos király. Ott megtalálák annak utána az ő testét. Tomori Pál vitézül víván, az ütközetben hala meg. Az ő fejét a császár kopiába tétet, és az ő egész táborában hordatá aszt.

Másodnapon török császár elejbe hozatá a foglyokat, a nemeseket, és szöme előtt levágata tizenötszázat benne. Ezekkel áldoza aznap. A foglyok közül keveset meg tarta, csak hogy azzoktól megtudhatná a császár és Hibraim pasa,³ minden szükséges dolgokat. Azok között valának Miklós herceg,⁴ Piletzki János⁵ és Macziutski János,⁶ mind lengyelek, királynak komornyiki, esmet Fekete Mihály,⁷ Majtin Birtalan.⁸

Nagy sok urak vesszének kedig az viadalban és a futásban. Szalkai László, az esztergomi érsek. Tomori Pál, az kolocsi érsek, Príni Ferenc, az váradi püspök, More Phiel, az pécsi püspök, Paksi Balás, az gyúri püspök, Csaholi Ferend, a csanádi püspök, Pálnai György, a boszniai püspök. Az urak közzül Szapollyai György, a szepesi groff, Drágfi János, Ország Ferenc, Korláti Péter, Trepka András, Horvát Simon, Szécsi Thámás, Prini Gabriel, Sárkány Ambrus, Palótzki Antal, Czetin Mátyás, az Frangepán groff, Bánffi Sigmond, Hampó Ferenc, Battyáni János, Slic István cseh úr. A fő urak közül Balasi Ferenc, Tharsai Miklós, Paxi János, Istvánffi János, Vardai Imre, Podmanitzky Mihály, Orlovitz György, Atzél István, Pogán Sigmond, Tornyal János, Kálnai János és Kálnai István, Forgáts Miklós. És a főnemesek közzül vagy ötszázan. Gyalagok vagy négyezeren szalattanak el. Az gyalagoknak hadnagy közzül nem szalladott el senki, hanem csak az Hannibál, a Cipriai. Az álgúyuk mind odaveszének.

Az viadalnak után hármadnapig kiszáguldának a törökek mind széllel Magyarországon. Kicsoda mondhatná a nagy kárt, mellyet mindenfelől tőnek? Mind a Balaton állóvízig elszáguldának a törökek. Pécs városát mind elégeték.

Hogy ez lönne az Mohács mezőn, Szapolyai János, az erdélyi vajda az ő nagy népével Szegednél fűtezék, mert csak aszt várja vala ő, hogy odaveszne Lajos király, hogy ő magát annak utánna előtolhatná. Onnét éjjel eloroszodék a nétől, és úgy lön szömbe a Solimán császárral, és úgy köté meg az ebláncot véle, kinek az előmente és az hitván vége, mint lőtt annak utánna, aszt meghalljuk, ha az Isten akarja, a krónikának második részében.

Mohács, 2006, 172–174.

1 Heltai Gáspár (1510?–1574?) író, nyomdász.

2 Tomori Pál.

3 Pargali Ibrahim.

4 Herczeg Miklós.

5 Jan Pilecki, II. Lajos komornyikja.

6 Jan Macziewski, II. Lajos komornyikja.

7 Imrefi Mihály.

8 Majtényi Bertalan.

Kjátib Mehmed Záim:¹ *Történetek gyűjteménye*
1578 (részlet)

A mohácsi csata

Ezután őfelsége a Magyarország királya ellen indítandó hadjáratra készülvén, a padisah meghagyásából az a legfelsőbb parancsolat küldetett Ruméliába és Anatólia viláje-tébe,² hogy a győzelmes hadsereg gyűljön össze bégjeivel és beglerbégjeivel együtt. S miután a padisah parancsának engedelmeskedve, az egész győzhetetlen hadsereg ösz-szegyűlt a beglerbégek mellé, a padisah őfelsége a hidzsre 932. évében³ nagy pompával és méltósággal elindult szultáni székhelyéről, s Magyarország királya, Lajos király, el-len ment. Több állomás és pihenőhely hátrahagyása után a Magyarország területén levő s egyik oldalon a Tuna⁴ folyótól, három oldalon pedig hegyektől és domboktól körülvett, Mihács⁵ nevű mezőn, a szerencsétlen és gonosz király seregével szemközt ütötte föl sátrait, és ott szerencsésen megszállott.

Az Oszmán házából való szultánoknak világhírű nagy csatái közé tartoznak: elő-ször Jildirim Bajezid kánnak Timur kánnal Ankira mellett, Csubuk-ovaszin vívott csa-tája;⁶ másodszor Murád szultánnak, Mehmed kán fiának harca Várnánál Magyarország királyával;⁷ harmadszor Isztambul meghódítójának, Mehmed szultánnak, Murád kán fiának borzasztó csatája Terdzsánnál Adzsem fejedelmével, az Akkojunlu Uzun Ha-szánnal;⁸ negyedszer a világbíró Szelim szultánnak, Bajezid kán fiának csatái a kizilba-sok elsejével, Iszmáil sahhal, az erdebili sejh Hajder fiával Csaldírán mezején⁹ s Egyip-tom szultánjával, Kanszu Gavrihal Haleb közelében Mardzs Dábik mellett;¹⁰ ötödször a világhódító padisahnak, Szulejmán szultánnak, Szelim kán fiának csatája Magyar-ország királyával, Lajossal Mihács mezején. Tudva van; hogy ilyen csatákat, mint amilyeneket eme szultánok vívtak, sem az Oszmán házából, sem más dinasztiaiból való egyet-lenegy padisah sem vívott. Hiszem, hogy eme kortársaik közül kivált padisahoknak dicsősége és szelleme örökké élni fog.

A világ fejedelme, Szulejmán, Mihács mezején szembeszállván a gonosz király se-regével, midőn a harc és csata megkezdődött, a hitetlen király személyesen intézett támadást a szultánok szultánja ellen, szerdárainak egyike pedig, a rettenthetetlenségé-ről ismeretes, barata¹¹ nevű átkozott vezír a ruméliai hadtestet rohanta meg. Éppen abban a percben, mikor a ruméliai hadtest már-már vereséget szenvedett, Isten őfelsé-gének kegyelme segítségére jöven az iszlám hitének, Szemendire¹² és Belgirád szan-dzsákbégje, Jahjapasa-oglu Kodzsa Báli bég hátba fogta a gonosz mívű király gyalog-ságát, és aprítani kezdte. Egy elbeszélésben azt mondják, hogy ekkor Jahjapasa-oglu hadosztálya a gyalogságból harmincezernél több embert vágott le a vérontó kardokkal. A gyauroknak ama csoportja pedig, melyet a kardok életben hagytak, a Tuna vizébe fült, mint a fáraó és Hámán népe.¹³ Így a király serege teljes vereséget szenvedett.

Ekkor nem lehetett tudni, hogy a király életben maradt-e, vagy meghalt; de egy hét múlva megtalálták tévelygő holttestét egy tóban, megfulladva és levágott fejjel. A gya-urok a holttestet Isztolni Belgirád¹⁴ várába vitték – mely régtől fogva temetőhelye volt Magyarország királyainak –, és ott eltemették.

A Salamon méltóságú padisah őfelsége megvervén a rossz úton járó királyt, kinek serege ördögökből állott, a gyaurok hullái a kígyók és hangyák étkeivé lőnek, s a gyaurok fejéből több halom emelkedett Mihács mezején.

Azután a felséges padisah, Szulejmán szultán, Szelim kán fia, a csataterrről egyenesen a magyar királyok székhelyére¹⁵ ment, és az országot Erdel-ország bánjának, János királynak ajándékozta. Azután pedig az egész hadsereggel visszatért székhelyére, és a telet ott töltötte.

Thúry József fordítása

Mohács, 2006, 237–238.

- 1 A nemzetközi szakirodalomban inkább csak Mehmed Záim (1532–1578 után) néven emlegetik. Részt vett az 1543. évi magyarországi hadjáratban, egy ideig Székesfehérvárott szolgált, később Hizir pasa és Baltadzs Mehmed pasa mellett titkárkodott Damaszkuszban, Bagdadban és Isztambulban. Ezután Szokollu Mehmed nagyvezír titkára lett. Szokollu hatalmának meggyengülésekor őt is megfosztották birtokától, ezért az aleppói beglerbég szolgálatába állt. *Dzsámiü't-Tevarih* (A történetek gyűjteménye) című művét 1577-ben kezdte írni, és 1578 márciusában fejezte be. A mű világtörténet, az ötödik rész negyedik fejezete az oszmán történelmet beszéli el a kezdetektől III. Murád koráig. Saját tapasztalatait az 1543. évtől kezdődően építette be munkájába.
- 2 A vilájet az Oszmán Birodalom legnagyobb közigazgatási-katonai egységeinek, tartományainak megnevezése.
- 3 1526.
- 4 Duna.
- 5 Mohács.
- 6 Az ankarai csata 1402-ben (ma: Çubuk Ovası mellett) zajlott le I. Bajezid oszmán szultán (1389–1402) és Timur Lenk (1336–1405) közép-ázsiai fejedeleme (1470–1405) között.
- 7 A várnai csata 1444-ben zajlott le I. Ulászló (1424–1444) lengyel (1434–1444) és magyar (1440–1444) király és II. Murád oszmán szultán között.
- 8 Az otlukbeli (város Északkelet-Törökországban) csata 1473-ban zajlott le II. Mehmed oszmán és Uzun Haszán ibn Ali Akkojunlu emír (1453–1478) között.
- 9 A csaldiráni csata 1514-ben zajlott le I. Szelim és I. Iszmail perzsa sah között.
- 10 A Mardzs Dábik-i csata (a szíriai Aleppó mellett) 1516-ban zajlott le Al-Asraf Kániszav (1446–1516) egyiptomi szultán (1501–1516) és I. Szelim oszmán szultán között.
- 11 „Barát”: Tomori Pál.
- 12 Szendrő.
- 13 Az Ószövetség szerint a Vörös-tenger, mely megnyílt a Mózes vezette zsidók előtt, elnyelte az őket üldöző egyiptomi katonaságot. Eszter könyve szerint Hámán Ahasveros (a hagyomány szerint I. Khsajársá perzsa király, vagyis Xerxész) minisztere volt, aki a zsidók elpusztítására tort. Ám Eszter, a perzsa király zsidó felesége kikönyörögte népe megmentését. Ahasveros hallgatott Eszterre és Hamant kivégeztette.
- 14 Székesfehérvár.
- 15 Buda.

Ogier Ghislain de Busbecq:¹ *Útinapló*
1582 (részlet)

Innen Mohácsra érkeztünk, Lajos, Magyarország királyának vereségéről gyászos helyre. Nem messze a várostól láttam a mély patakot a meredek partok között, melybe lovával együtt elmerült és úgy pusztult el. Nem tudom a boldogtalan ifjú, vajon oktan-

ságból vagy egy szerencsétlen tanács miatt merészelt szembeszállni Szulejmán nagyszámú és jól képzett seregével egy maroknyi, főként felfegyverezetlen parasztokból álló csapatával.

Gausz Ildikó fordítása

GAUSZ, *Tranzitirodalom*, 2015, 39.

1 Ogier Ghiselin de Busbecq (1522–1592) flamand író, diplomata.

Zsámboky János:¹ *Feljegyzése a mohácsi csatáról*
1584 előtt

Zay² elmondta, hogy egy Melchior³ nevű asztrológus (akit bolondnak tartottak) azon a napon, amikor a király távozott Budáról, azt kérte, hogy legalább ne azon a bizonyos napon hagyja el Budát, mert végzetes előérzete van. Azt is mondta, hogy nem Tomori volt a csata és az elsietett támadás oka, hiszen győzködte a királyt, hogy Budán várakozzon. Egyesek viszont arról próbálták meggyőzni a királyt, hogy Tomori magának akarja a dicsőséget, és ezért nem áll szándékában megvárni másokat. De a legjobb tanácsos Szentgyörgyi Kristóf gróf⁴ volt, aki nyíltan azt tanácsolta a királynak, hogy várakozzon Budán, amíg minden nemzet hadserege összesereglik, mert ezek száma miatt könnyen lehet, hogy a török is meggondolja majd az összecsapást. Azt mondta továbbá, hogy a török sem csatára, sem várívásra nincs felkészülve, és bizonyára az igazat mondta, ugyanis sem ostromgépekkel, sem egyéb szükséges hadieszközökkel nem rendelkeztek, csupán fosztogatni akar, abban a biztos tudatban, hogy a mieink félnek tőlük, és nem fognak elsőként támadásba lendülni. Tehát amíg a király Budán tartózkodik, a már összegyűlt a keresztény sereget el kell küldeni Budáról a Dráván túlra, hogy a környéket felégesse, és mindent elhordjon onnan. Ha a török tovább akarna nyomulni Buda irányába, időközben a keresztények által küldött hadsereg mérete alapján könnyen meg lehet majd állapítani, vajon elegenden vannak-e az ütközethez, és ha mégsem lennének elegenden, a királynak vissza kell vonulnia a biztonságot jelentő Fehérvárra, Esztergombra vagy Pozsonyba, a török ugyanis nem szívesen fogja Ausztria irányába követni. Ezeket tanácsolta, ő maga azonban László érsek⁵ miatt, aki iránt ellenszenvvel viseltetett, és kijelentette, hogy nem hajlandó vele egy helyen tartózkodni, nem volt ott a királynál hadseregével. Egyébiránt bizonyos, hogy a török ekkor még nem gondolt csatára, és nem is volt rá felkészülve, a sátrak helyét azonban kijelölték, hogy egy ideig ott rejtőzzenek; a mieink viszont olyan szerencsétlenül és akkora összeviesszaságban állították fel hadrendjeiket, hogy egy-egy helyen alig állt száz ember, és a háromfajta gyalogság, a magyar, a cseh és a német mindig összekeveredett. Azon az éjjelen Török Bálint volt éjszakai őrségben, aki reggel a levágott törököktől szerzett egy pompásan felszerszámozott lovat, stb. Mi sem gondoltuk, hogy a török harcolni akar. Volt azonban egy kitűnő ifjú, Marczal András vagy Albert, aki harminckét, hadrenden kívüli lovassal, életét hazájának ajánlva arra szövetkezett, hogy azt a harminckettőt bizonyosan elvezeti a török császár állomáshelyéig és kard-

dal fog rátamadni. Azok követték, és mivel a törökök saját ágyúik füstjétől semmit sem láttak, a harminckét lovas áttört a janicsárokon, és egészen a lován ülő török szultánig jutott. Mihelyt ez látta, hogy Marczal a legnagyobb elszántsággal, vágásban közeledik felé, íjával mellbe lőtte, de páncélja miatt hiába, és miután a nyíl ártalmatlanul pattant vissza róla, félelmében megpróbált elmenekülni. Ekkor állítólag valaki, aki a közelében volt, ezt mondta neki: „Hová mész, te balga, elveszejtenéd magadat becsületteddel együtt?” Ezért a törökök mindmáig megbéklyózzák a hadrendben a török császár lovát, nehogy elmeneküljön.

Majoros Máté fordítása

KOVACHICH, *Scriptores*, I, 27–29.

- 1 Zsámboky János (1531–1584) költő, filológus, történész.
- 2 Csömöri Zay Ferenc (1505–1570) Habsburg-párti főúr, katona, diplomata, több magyar nyelvű történeti munka szerzője. Fontos, hogy Zsámboky Zay elbeszélésére hivatkozik, mert Zay személyesen is részt vett a mohácsi csatában.
- 3 II. Lajos udvarában valóban élt egy Menyhért (Melchior) nevű asztrológus. Lásd FÓGEL, *II. Lajos udvartartása*, 1917, 81. Említi még Szerémi és a *Habsburg-ház dicsőségükre* is. Lásd a II. részben. Brodarics levelezéséből úgy tűnik, Mohács után Menyhért Szapolyai János udvarához csatlakozott. Mindenestre 1534-ben Brodarics hivatkozik egy Menyhért nevű udvari asztrológusra, aki a következő évekre vonatkozó sötét jövődölésein borong. Lásd BRODERICUS, *Epistulae*, 2012, 418.
- 4 Bár a bazini gróf Szentgyörgyi családnak is volt egy 1543-ban elhalt Kristóf nevű tagja, így akár ő is lehet az itt említett személy, mégis valószínűbb, hogy helyesen Frangepán Kristóf neve állna itt. Nemcsak azért mert Brodaricstól úgy tudjuk, hogy Frangepán levélben óvta Lajos királyt, hogy ne hamarkodja el a csatát és várja be a segédcsapatok érkezését. Brodarics még elfogult is lehet, hiszen Mohács után Frangepán Szapolyai János legjobb szlavóniai híve lett. Meggyőzőbb viszont Zsámbokynak az az utalása, hogy az említett Kristóf nem tartózkodott az udvarnál, mert vitája volt Szalkai László esztergomi érsekkel. Azt pedig Szerémi írja, hogy Szalkai és Frangepán pár hónappal Mohács előtt hajba kaptak az udvarban, emiatt Lajos király pár napra börtönbe is csukatta Frangepánt, aki szabadulása után sértetten elhagyta a budai udvart.
- 5 Szalkai László.

Marc'Antonio Pigafetta:¹ *Útikönyv*
1585 (részlet)

1526. augusztus 29-én csapott össze Mohács mezején Szulejmán, és II. Lajos magyar király. A király a seregére mért megsemmisítő csapás után a szokott úton Buda felé menekült, és belefulladt egy olyan sekély mocsárba, ahol nyolc döglött ló sem férne el. Ez az ingovány, vagy mocsár a csatától egy jó olasz mérföldnyire található, nem messze a Dunától, egy kis domb tövében. A domb és a Duna között, alig egy nyíllövésnyi távolságban több áthatolhatatlan mocsaras terület is van, amelyeken csakis egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacskán lehet keresztüljutni. A király, mikor át akart rajta haladni, látta, hogy tele van a csatából menekülő szekerekkel és egyéb akadályokkal, mégis megpróbált rajtuk áttörni nagy sietve, így a híd melletti mocsárba ugratott, de balszerencséjére lovával együtt belefullt. Azt mondják a törökök, hogy csak két nappal a nevezett nap után találtak rá, és hogy

Szulejmán eltemettette egy templomban, amelyet láttunk is, nem messze. Mohácsról elindultunk, majd megérkeztünk a hat és fél órányi (húsz mérföld) távolságra lévő Echi² faluba. Elhagytuk Zecchiù³ sziklát és Bátát, ahol egy szép és gazdag apátság, Bátaszék található.

Dalloul Zaynab fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 220–221.

1 Marc'Antonio Pigafetta vicenzai nemesi családból származó olasz utazó, aki útikönyvében a Bécsből Magyarországon át Konstantinápolyba tett utazását írja le.

2 Ete elpusztult mezőváros Sárközbén, Tolna megyében, Decs nagyközségtől nyugatra.

3 Dunaszekcső.

Johannes Michael Brutus:¹ *Magyar Históriája 1490–1552* 1586 körül

Eközben a törökök [csapatokat] küldtek előre, hogy a királyi katonákkal csetepatékba bocsátkozzanak, abból a megfontolásból, hogy a mieink a harcban kifáradva, meggyengült erővel induljanak a csatába. Kétséges volt – miután már a nap nagy része eltelt –, hogy a [török] csatára készül-e, vagy talán – ahogy néhányan gyanították – úgy döntött, hogy a mit sem sejtő, már a táborba visszatért és lepihenő katonákat az éjszaka folyamán rohanja meg. E várakozás közepette, miközben a vezérek is feszültek és bizonytalanok voltak, és már alig hitték, hogy az ellenség még aznap csatába bocsátkozik, mikor a nap már az estébe hajlott, az ellenség jelentős csapata a dombról csendben aláereszkedett a síkra. A táborunk felé igyekezett anélkül, hogy közeledtét bármiféle kürtszó vagy láрма jelezte volna, csendben nyomult előre. Ám ez a váratlan esemény nem tudta megtéveszteni a királyi sereget, mivel az érkezők sűrű lándzsái sündisznó-szerű menetet alkottak, amelyek kimagasló csúcsai alacsonyabban fekvő helyekről is jól láthatók voltak.

Amikor ezt Tomori megtudta, gyanítván, hogy az ellenség vagy abból a szándékból hagyta el a helyét, hogy – miként a mieink sejtették – a tábort elfoglalja és kifosztja, vagy, hogy bekerítse a sereget, az első sorból gyorsan a királyhoz sietett, majd pedig utasította Ráskai Gápárt, aki a király egyik testőre volt, hogy a fővezér parancsára és a király beleegyezésével közelítse meg az ellenséget, és derítse ki, mi a szándéka, majd pedig rögvést tegyen erről jelentést. Így Ráskai a legcsekélyebb habozás nélkül, nehogy a gyávaság gyanúja vetüljön rá, ha király őrzése címén, mely kiváló ürügyet kínált volna számára a maradásra, vonakodna ezt megtenni, a parancsnoksága alá rendelt lovasokat maga mellé véve az ellenség felé indult. Mivel a katonák nehézfegyverzetben már hosszú ideje várakoztak, kimerültek, hiszen napfelkeltétől délután három óráig álltak fegyverben. Az előkelők közül néhányan úgy döntöttek – nem törődve azokkal, akiket Ráskaival előre küldtek –, hogy mivel a hazafiságnak és vitézségnek már elegendő tanújelét adták, visszavonulót kell fújni, és a sereget vissza kell vezetni a táborba.

Amikor ezt a vezérek észrevették, a királyhoz siettek, mert attól féltek, hogy rábeszélük erre, minthogy komolyabb ügyekben szokása volt inkább bárki más javaslatát, semmint a saját elgondolását figyelembe venni. Mert ha ez történne, nézetük szerint nem kétséges, hogy Ráskaival együtt odaveszne válogatott lovascsapata is, ami hatalmas kárt jelentene, amit a sereg ily csekély számát figyelembe véve nem szabadna félvállról venni. Kifejtették azonban neki, hogy mennyivel előnyösebb lenne a csapatok csupán egy részével összetűzni, mint az összecsapást addig húzni-halasztani, míg az ellenség egész haderejével meg kell majd ütközni. Úgy gondolják, hogy a kedvező alkalmat nem szabad elszalasztani, mert az nem a bölcs emberek szándékán, hanem a szerencse állhatatlanságán és változékonyságán múlik. Mert ugyan miféle megfontolás az, hogy a sajátjaik által előreküldött válogatott lovasságot, amelyet felderítésre küldtek ki, a legnemesebb vezérrel együtt a halálba küldik? Így hát ne habozzon jelt adni a csatára: akiké a földi és az isteni igazságosság, azoké lesz a győzelem. Ezért az isteni igazságnak ajánlják lelküket őszinte istenfélő imákkal, hogy a legkedvezőbb előjelek közepette elnyerjék az isteni kegyelmet.

Azt mondják, hogy a király, miután az embereitől kapott sisakját felvette, elsápadt a csata kimenetelét mérlegelve magában, amelynek rá nézve gyászos kimenetelét előre sejtette, amikor összehasonlította az ellenség csapatait az övéivel, és a józan megfontolás jogos félelmet váltott ki belőle, melyet nem is leplezhetett. A fiatalemberben mégis megvolt a bátorság képessége, noha neveltetése férfiatlanabb volt, mint ahogy egy királyénak kellett volna lennie. Megrémülve indult harcba, és úgy készült belevetni magát a csata legsúlyosabb veszedelmébe, hogy mégse veszítse el a bátorságát, az övéi között forgolódjon, a fővezérek közt elvégezze a feladatát, és a legnagyobb királyhoz méltó bátorsága legyen. Jóllehet az esztelenségtől és dühtől felhergelt katonák szembeálltak azokkal, akik a királyt a csata veszélyétől távol akarták tartani, de nekik is megvolt a tervük, hogy a királyt kimenekítsék a nyilvánvaló veszedelemből: vagy úgy, hogy üdvös cselszövessel megghiúsítják a lázongó katonák reményét, vagy pedig, hogy az őrzöngők vakmerőségét nyílt erőszakkal fékezik meg, hogy eközben a király gyors lovasokkal és válogatott gyalogosokkal, akiket nem érintett a lázadás szelleme, biztonságban visszavonulva kivonhassa magát a fenyegető veszedelemből. Azok pedig akár megmaradnak esztelenségükben – az ily megátalkodott katonák elvesztését nem kell siratni –, akár felhagynak tévelygésükkel, ha siettek, könnyedén a király nyomába érhettek, méghozzá nem annyira közel az ellenség által felvert táborhoz, hogy ne maradjon elég idő a visszavonulásra.

A király kétségkívül igen állhatatos volt, különösen korához képest, amelynek ritkán kísézője a megfontoltság, amikor a dolgok hosszan tartó tapasztalatát megszerezve az ember a saját döntését még nem képes megvédelmezni. Hogy ne tűnjék úgy, hogy erejében elgyengült, ami a méltóságát csorbította volna, makacs eszelősségével lelkét megkeményítve, egyelőre félelmét eltitkolva képes volt önmagát feláldozni.

Miután jelt adtak, az első vonalban elhelyezkedők hasztalan könyörögve a Magyarországra haragvó Istenhez, hogy a harcolóknak segítségére és támogatására legyen, harci kiáltással az ellenségre rontottak. A törökök ugyanis már a domb lejtőjén fokozatosan leereszkedtek a síkságra. Szokásunk szerint hadrendben indultunk csatá-

ra, és a seregek összecsapásával egyidőben a nagyobb ágyúkból óriási golyókat lőtünk ki. Azzal kapcsolatban inkább eltérnek a vélemények, hogy a lövedékek vajon elegendő kárt okoztak-e az ellenségnek, de bennük rettegést keltett, a mieinkben viszont növelte az elszántságot és a bátorságot. Mindkét részről keményen harcoltak, és jöllehet a mieinket nagyszámú ellenség szorongatta, katonáink bátorságukban bízva és hadijelvényeikkel az ellenfél felé tartva szilárdan bizakodtak abban, hogy az [ellen-séges] hadrendet összezavarják, mivel erre reményeik szerint a barbárok megszámlál-hatatlan és ebből fakadóan kusza és rendezetlen sokasága lehetőséget is kínált, ez pedig nagyszerű alkalmat teremtett arra, hogy mit sem engedve régi vitézségükből megszerezzék a győzelmet.

Így, amíg a mieink tömött hadrendben, vállvetve harcoltak, az effajta küzdelemben elszántságban és bátorságban is felülkerekedtek. A törökök elkezdtek visszavonulni és lassan hátrálni. A mieink közül némelyek azon a véleményen voltak, hogy ezt abból a megfontolásból tették, hogy a hadrendjüket megőrizve és a csata hevességét a lehető legkevésbé csökkentve a vigyázatlan katonáinkat a saját állásaikba csalják, ahol fokozottabban ki voltak szolgáltatva az ágyúk lövéseinek. Innen származik az a megalapo-zatlan szóbeszéd, hogy a már legyőzött ellenség megfutamodott, és ha a katonáink egy kicsit iparkodnak, a markukban van a győzelem. Úgy tartják, hogy ezt többen, de a nagy tekintélyű Báthori András is elhamarkodottan hírül adták a királynak. Így, mint-ha már az első rohammal a mieink mellé állt volna a hadiszerencse, felszólították a királyt, hogy ne szalassza el a kedvező alkalmat, nem szabad hagyni, hogy az ellenség fellelegezzen, az üldözőknek pedig bátorságukkal és állhatatosságukkal a győzelem biztos reményét még biztosabbá kell tenniük.

A király e szavaktól felbuzdulva a teljes hadoszlopával – már amennyire a nehéz-fegyverzetű lovasok csak sietni képesek – az első hadrend nyomában üldözőbe vette azokat, akik, mint utóbb kiderül, szándékosan hátráltak, majd arra a helyre jutott, ahol a törökök úgy gondolták, hogy az ágyúk tüzének leginkább ki lesz szolgáltatva. Mikor az ágyúk összehangoltan ontani kezdték csapásaikat az alant álló és teljesen védtelen katonákra, mindenki akkora félelmet keltettek, hogy jöllehet ez nem érte őket váratlanul, és lelküket minden eshetőségre felkészítették, amikor a sok ágyúgo-lyó a harcolók feje mellett röpködött, azt gondolták, hogy leszakad az ég, és menny-dörgést, villámlást szórva az egész földkerekség kifordul a sarkából. Ez első pillan-tásra félelmetesebbnek látszott, mint valójában volt. Aztán mindent eltöltött a szörnyűségek látványa, amelyet a valódi vitézség, ha lett volna, eloszlatott volna, ám ez az ágyúzás azt eredményezte, hogy a magyarok futásnak eredtek. A vezérek pedig hiába kérték számon a megrettent emberektől korábbi vakmerőségüket, amelynek heve oly gyorsan elillant a lelkükből, és hasztalan kárhoztatták a hiábavaló rettegést, melynek csapdájában mint eszeveszett és tébolyult öregasszonyok, akik a szemük elé került hitvány árnyaktól is megrémülnek, szégyenteljes futásban hátukat mutatták az ellenségnek. Hová tűntek azok a vad fenyegetések, azok a nagy szavak, és a gőg, ame-lyektől felbátorodva azt hajtogatták, hogy egyedül is szembeszállnak az egész török sereggel; a tanácskozásokon és a táborban vakmerőek, a csatában és a harcmezőn vi-szont megfélemedeznek a királyról, a hazáról és önmagukról is? Miután a vezérek ezek-

re emlékeztették a menekülőket, csak növelték a szégyenüket, ám semmi eszközük nem volt arra, hogy lelket öntsének beléjük, vagy a dicsőség és a diadal fényességét eszükbe idézzék.

Így, miután elsőként a jobbszárnyon lévők menekülőre fogták, a többiek is megfutamodtak, a legkisebb kétség sem fért ahhoz, hogy az ellenségé a győzelem. Ezután a szégyent eltakarta a hirtelen támadt fekete felhő, amely füsttel és a földről felkavart porral keveredve elhomályosította az eget. Majd a nem sokkal korábban menekülő törökök megfordultak, és az őket üldöző királyi seregbe támadtak, akiktől a biztos visszavonulás minden lehetőségét elvették, részint a terepviszonyok – mivel egy roppant nagy és örvénylő folyó zárta el a menekülés útját –, részint az ellenséges lovasság, amely mindenfelől körbe véve őket minden kiutat lezárt, amerre szökni lehetett volna. Mások, amikor az ágyúktól már alig tíz lépés távolságra voltak, és az ellenség nyomását bátran feltartóztatva kísérletet tettek arra, hogy – habár kifáradtak az ellenség hiábavaló üldözésében – újra kezdjék a csatát, de miután látták, hogy övéik megfutamodnak, a fenyegető csapás miatti rettegéstől űzve maguk is hanyatt-homlok elmenekültek. A megfutamodók számára vagy az ellenség gyanakvása kínált menedéket, mert csejt gyanítva nem engedte felbomlani a hadrendet, vagy, ami számomra inkább hihető, a fáradsága. Miután pedig a csata győztese a királyi táborat kifosztva azt a földdel tették egyenlővé, nemcsak a kapzsiságuknak, hanem a mieink iránt érzett engesztelhetetlen gyűlöletüknek is világosan jelét adták a tábor elpusztításában és feldúlásában. Hozzájött még ehhez, hogy estére elkezdett szakadni az eső, amely az amúgy is veszedelmes éjszakát átláthatatlanabbá és sötétebbé tette. Mivel pedig a győzelmet már megszerezték, a kedvezőtlen időjárás nagyszerű ürügyet kínált nekik, hogy a küzdelembe belefáradva lepihenjenek, miután amúgy is rengeteg rabot és lovat vesztek, pihenőre térjenek.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a jobbszárny elkezdett meginogni, bárki is ragadta el hamarjában az övéi szeme elől, többé senki nem látta élve a királyt. Egyesek azt állítják, hogy a csata kezdetén előretört az első sorokba, és ott a tusakodók között egy kis ideig serényen és keményen harcolt, majd miután az övéit elűzték és szétszórták, ő is megfutamodott, és vagy a helyismeret hiánya, vagy a megrémült és megbokrosodott lova miatt a közeli mocsárba tévedt, és ottveszett. Később a nagy gonddal keresett holttestet a Mohácstól nem messze eső, meredek helyen fekvő Csele falunál találták meg, ahol a medréből kilépő Duna elárasztja a meghasadt földet. Abban a földben bukkantak rá a balsorsa miatt megszenstelenített királyi felségre, akinek holttestét rút iszap fedte, és csaknem teljesen beborította a nád. Semmilyen nyom sem jelezte a helyet, ahol a megtalált [test] temetetlenül feküdt. Így holtában találtak rá, azaz nem jutott élve az ellenség kezére. Számára önmagában a harci gyönyör sokkal előbbre való volt a csata szerencsés kimenetelénél, és a győzelem fontosabb volt a jövőnél.

Ez a látvány pedig és azon események, amelyek később Magyarországon végbe mentek, azt bizonyították, hogy Szulejmán jelleméből következtethetően enyhébben bánt volna a királlyal és az országgal. Mert valószínűsíthető, hogy ha [a király] élve a kezére jut, könnyedén beleegyezett volna abba, hogy méltányos feltételek mellett adót fizetve megtarthassa országát, az pedig a legkevésbé sem kétséges, hogy mindazon csa-

pások elkerülték volna Magyarországot, melyek a két király viszálykodása miatt az országot szinte romba döntötték.

Nem messze a király testétől találták meg Trepka András és Aczél István holttestét, akikről úgy tartották, hogy a menekülő királyt kísérőként követték, és az elszenvedett vereség gyászát [csak] növelték későbbi halálukkal. A nem kevésbé jó katona, mint hadvezér Tomori, harc közben esett el, ott, ahol a legsűrűbb volt az ellenség, harcra buzdítva, ahol ez szükségesnek látszott. Emlékezetre méltó férfiú, és ha jellemének erejével és a haza iránti hűségével megfontoltsága is vetekedett volna, amely sokak szerint hiányzott belőle, sem ő, sem a király, sem pedig Magyarország nem pusztult volna el. Szerintünk méltóképpen kell ítéletet mondanunk és megemlékeznünk e történet szereplőiről, akik közül ma már senki sem él, és ezidáig csak nekünk, történetírók számára voltak ismertek.

Minthogy a megölt Tomori a többi vezérnél ádázabb ellenfele volt a török népnek, ezért őt a barbárok hevesebben gyűlölték. Miután az élő emberen már nem tölthették ki dühüket, fejét dárdára tűzve Szulejmán számára majdani kedves látványossággént, a győztesek mintegy diadalmenetben hordozták körbe, és a császári sátor előtt megálltak, mert úgy gondolták, hogy emiatt nagy kegyben fognak részesülni a győztestől. A csatát követő napon Szulejmán megparancsolta, hogy vezessenek elé ezerötszáz láncra fűzött foglyot, és közülük sokakat, akik a nemesség színe-javából élve kerültek a kezébe. Őket a sereg szeme láttára lefejeztette, anélkül hogy az emberség szikrája mutatkozott volna benne, amely a gyűlölettel elvakult lelkét szánakozásra indította volna, semmi nem volt, ami visszafogta volna, hogy győzelmi mámorában engedjen a bosszú csábításának. Csak néhányukkal tett kivételt azon oknál fogva, hogy legyenek, akiktől információkat szerezhet egyrészt a magyarok további terveiről, másrészt egyéb titkos ügyekről, amelyekről véleménye szerint fontos volt tudnia.

Úgy tartják, hogy Szulejmán a megöltek vérével barbár babonasággal a törökök oltalmazójának, Mohamed isteni személyének áldozott; hálát adott neki ezzel a szertartással, amely náluk a legszentebbnek számított, és más parancsolatok szerint is, mivel az ő tényleges segítségével és támogatásával vívhatta ki ezt a fényes diadalt, és terjeszthette ki a birodalma határait.

Ebben a csatában sokakat megöltek, köztük sok híres nemest, ami a király halála mellett a magyarok számára gyászos csapást jelentett. Köztük a főpapok rendjéből [el-esett] Szalkai László esztergomi, Tomori kalocsai érsek és Perényi Ferenc váradi püspök, aki egyfelől egyáltalán nem bizonyult hamis jósnak a rettenetes csapás megjövendölésével, másrészt a kevesek között is híressé vált, minthogy saját elestével meg is nemesítette azt. Azt tartják ugyanis, hogy amikor a király a csatába indult, ez a veszített helyzetben is kedélyes és élcelődő hajlamú ember a barátai felé fordult, akik épp ott voltak körülötte, és a következőt jövendölte: Tomorinak – mondta – már amilyen az ő jámborsága, mintha nem lenne elegendő, hogy eleink emlékezete szerint tízezer katona halt meg Krisztus ügyéért, lesz ma huszonötezer fegyverese, akiket felvétethet a római pápák naptárába és akikről majd az utókor ünnepélyes tisztelettel fog megemlékezni.

Rajtuk kívül elesett még Móre Fülöp pécsi, Paksy Balázs győri, Csaholy Ferenc csanádi, Palinai György boszniai püspök. A nemesség soraiból Szapolyai György, a

háború másik vezére, Drágfi János, a királyi szárny parancsnoka,² továbbá Országh Ferenc, Korlátkői Péter és Trepka András, akik valamennyien a királyi udvar legfőbb méltóságait töltötték be. Elestek más hasonlóan nemes urak is: Széchy Tamás, Perényi Gábor, Csetényi Mátyás, a Frangepánok, Bánffy Zsigmond, Hampó Ferenc, Batthyány János és Slyk István. Brodarics megnevezett másokat is, akikről azt mondta, hogy a maguk idejében kegyben álltak és jelentős befolyással bírtak a királynál: Balassa Ferencet, Tárczay Miklóst, a két Jánost, Paksit és Istvánffy, Várdai Imrét, Podmaniczky Mihályt, és további személyeket is, akik híres családok szülöttei voltak, körülbelül ötszázat.³ A gyalogságból közel négyezren maradtak életben, a vezérek közül viszont a ciprusi Hannibálon, a pápai seregek vezérén kívül senki sem menekült meg. Az ágyúkat, amelyeket a királyi sereg részint a csatában használt, és amelyek egy részét hajókkal vittek oda, ahol a csatában hasznukat vehették, a győztes fél magával vitte, néhányat leszámítva, amelyeket a tábor védelmére állítottak fel.

Sánta Sára, Szebelédi Zsolt és Túri Klaudia fordítása

BRUTUS, *Magyar története*, II, 232–240.

1 Giovanni Michaele Bruto (1517–1592) velencei születésű humanista történétíró. Munkásságára lásd Tóth, *Bűnbakképzés és propaganda*, 2019, 125–136.

2 Brutus Drágfi udvarmesternek tartja, ez azonban tévedés, hiszen országbíró volt.

3 Erős túlzás az ötszáz Brutus részéről. Brodarics István sem nevez meg több elesettet, mint ahányat itt olvashatunk.

Reinhold Lubenau¹ útleírása

1587 (*részlet*)

De mielőtt még megérkeztünk, az úr kiköttette [a hajót] és megparancsolta, hogy a törökök menjenek velünk. Azok a Dunától nem messze egy Mohács nevezetű faluhoz vezettek minket, és egy malom mellett megmutatták a helyet, ahol Szulejmán Lajos királyt 1526 augusztus 29-én megfutamította, a király hadinépét legyőzte, és a király a lovával a malom közelében a mohás helyen felbukott és a mocsárba fulladt.

Szebelédi Zsolt fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 221.

1 Reinhold Lubenau (1556–1631) königsbergi (ma: Kalinyingrád, az orosz enkláv székhelye) születésű gyógyszerész és utazó.

Daniel Adam z Veleslavína:¹ *Történeti kalendárium*

1590 (*részlet*)

1526-ban II. Szulejmán török császár, váratlanul betört Magyarországra, kétszer százezer emberrel. Lajos magyar és cseh király Mohácsnál csak huszonnégyezer embert állított ki ellene. Egyes magyar püspökök és főurak biztatásának engedve, nem várva meg azokat,

akik Csehországból, és más tartományokból nagy számban a segítségére siettek, és már úton voltak, csatát vállalt a törökökkel szerdán, Keresztelő János lefejezésének napján, és kíséretétől elhagyatván, árulás által alul maradt és legyőzetett, valamint tizenötezer keresztény akkor legyilkoltatott. Ő maga a csatából menekülván, valami sáros patakban, amit Csele pataknak² neveznek (a ló vele együtt háttal a sárba esett, és ő a ló alá kerülve páncélban nem tudott segíteni magán) szerencsétlenül és nyomorultul meghalt. Egy bizonyos idő után ebben a sárban találták meg, és tisztességgel a közelebbi Fehérváron³ temették el. E a dicső úrnál minden idő előtt érkezett el. Túl korábban született, túl korán koronázták meg Magyarországon és Csehországban is, korán nőtt a szakálla, és őszült meg, korán kezdett uralkodni, korán nősült, és korán halt meg.⁴ Húsz évet, egy hónapot és huszonkilenc napot élt, apja halála után tíz évet, öt hónapot és tizenegy napot uralkodott. Ebben a csatában a királlyal sok jeles cseh lovag is meghalt: Štefan Šlik z Holayče passauni gróf,⁵ Jan Buštěhradsky z Kolovrat,⁶ Jakub z Vřesovic alkamarás,⁷ Henrik Kutnaur karlštejni örgróf. Hájek a 474. oldalon, Cuthenus,⁸ Curaeus,⁹ Olomucen lib. 33. Lupacius,¹⁰ Bucholcer,¹¹ Sambucus et alii.

Kovács Eszter fordítása

ADAM, *Kalendař Hystorycky*, 1590, 457.

1 Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599) cseh író, fordító, könyvkiadó.

2 „Czelepatak”.

3 Székesfehérvár.

4 Lásd erre David ben Slomo Ganz krónikáját a II. részben.

5 Štěpán Šlik na Holejče.

6 Jan Bezdrůžický z Kolovrat (1498–1526).

7 Jakub Kyšperský z Vřesovic (†1526). A cseh királyi városokból összegyűlt gyalogosokat vezette.

8 Martin Kuthen ze Šprinsberku (1510–1564) *Ducum regumque Bohemiae elogia versibus decantata* Cosmas krónikájának (*Cosmae Pragensis ecclesiae decani Chronicae Bohemorum*, Hanoviae, typis Wecheliani, apud Claudium Marnium, 1607.) függelékeként jelent meg.

9 Joachim Curaeus. Lásd a II. részben.

10 Prokop Lupáč z Hlaváčová (1530–1587), *Rerum boemiarum ephemeris, sive kalendarium historicum*, Praga, [sine typ.], 1584.

11 Abraham Bucholzer, *Chronologia, hoc est annorum supputatio*, Gorlicii, typis Ambrosii Fritschii, 1585.

Giovanni Nicolò Doglioni:¹ *Magyarország*

1595 (részlet)

1516 – Lajos, Magyarország királya

Miután meghalt Ulászló, fia, II. Lajos követte, aki fiatal, a háborúban járatlan és kevés beszédű² volt. Ezért történt, hogy a Nagy Török úgy döntött, hogy megtámadja az országát, és mivel embereit már összegyűjtette, olyan váratlanul indult meg, hogy se Lajos, se valamelyik tanácsadója nem tudott felkészülni a védelemre.

1521 – Nándorfehérvárat elfoglalják a törökök

Szulejmán Nándorfehérvár alá érkezett és néhány aknával, amelyeket ott csináltatott, kis erőfeszítéssel meg is kaparintotta. Majd megfelelő őrseget hagyva ott hazatért min-

den nehézség nélkül. Mivel azonban nincs olyan dolog, amely jobban csábítaná az embert arra, hogy félelem nélkül veszélybe sodorja magát, mint a szerzés vágya és az így korábban megszerzett dolgok birtoklása; Szulejmán is ettől hajtva a Nándorfehérvár elfoglalása utáni negyedik évben visszatért embereivel egy újabb alkalommal, hogy megtámadja Magyarországot.

1525 – Rodoszt elfoglalják a törökök

(De ezalatt az idő alatt sem tétlenkedett, mindig valamilyen újabb hadi vállalkozásba fogott, többek közt elfoglalta Rodosz városát és egész szigetét, amely megadta magát, mert nem tudták tovább védeni a jeruzsálemi lovagok,³ akik aztán Máltára húzódtak vissza.)

Tomori Pál püspök

Szulejmán támadása miatt Lajos összehívta legnagyobb báróinak gyűlését arra a helyre, amelyet az ő nyelvükön Rákosnak hívnak.⁴ Itt Tomori Pál kalocsai érsek, aki már néhány alkalommal megütközött a törökökkel kisebb csetepatékban, föllelkesített néhányakat és rábírta a még fiatal királyt is, hogy álljanak ellen és vonuljanak huszonöt-ezer katonával Szulejmán ellen, aki sokszorosan nagyobb hadsereggel jött. Tomori ösztönzésére megütköztek Mohács közelében, de az ellenség nagy száma megtörte a táborn, és Tomori is meghalt.

1526 – Lajos király halála

A király pedig, miközben próbált egy közeli mocsárban menedékre lelteni, elesett a lovával és megfulladt és meghalt egy sárral teli árokban. Szulejmán a győzelmet követően Buda alá vonult, és azt rögvest megszállta, a fellegvárat pedig megtekintette. De nem akart ott megszállni éjszakára az oszmán törvény miatt, ami megtiltja, hogy a császár bármely helyen falak közé zárja magát, csak az övéi őrizetére bízhatja magát. Viszont elvitt innen három ősi munkával készült bronzszobrot, amelyeket még Hunyadi Mátyás állíttatott fel. Az egyik Herkules képére készült a buzogánnyal, a másik Apollónéra a lírával, a harmadik pedig Dianáéra a tegezzel. Ezeket később Konstantinápolyban a Hippodromban állíttatta fel elért győzelme trófeáiként.⁵

Szovák Márton fordítása

DOGLIONI, *L'Ungheria*, 1595, 69–71.

1 Giovanni Nicolò Doglioni (1548–1629) velencei történetíró.

2 Doglioni valószínűleg ezzel Lajos értelmi képességét minősíti.

3 A Jeruzsálemi Szent János Ispotályos Lovagrend tagjai.

4 Az eredeti szöveget itt értelmezve fordítottam, Doglioni úgy értette, hogy az országgyűlés mint intézmény neve Rákos (az eredetiben: *Rechos*).

5 Lásd még Zárai Jeromos, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén, Ciro Spontone, Alberto Lazzari, Martin Zeiller és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

Cesare Campana:¹ *A keresztények és törökök, illetve a törökök és a perzsák közt zajló háborúk történeti összefoglalója*
1597 (részletek)

[Szulejmán] Első hadi vállalkozását Magyarország ellen indította, ahol nagy dolgokat remélt, mivel Lajos király, az elhunyt Ulászló fia, fiatalka volt. Ezért Nándorfehérvár ostromába kezdett, és meg is vívta az 1521. év augusztus havának 25. napjára, majd a következő év február 3-án egyezséggel megszerezte Rodoszt, amely a kereszténységre nézve felbecsülhetetlen kár volt. [...] Négy évvel később visszatért Magyarországra, elfoglalta Péterváradot, ami miatt a fiatal király rossz tanácsra hallgatva csatában akart ellene szegülni, Mohácsnál pedig legyőzve és holtan maradt június utolsó előtti napján,² erre a huszonhatodik napon pedig Budát is elvesztette.

Szovák Márton fordítása
CAMPANA, *Compendio*, 1597, c. 13v.

-
- 1 Cesare Campana (1540 körül–1606) elsősorban világtörténelmi tárgyú munkáiról ismert történetíró.
2 A dátum téves, a csata és a budai bevonulás napja közt megadott időintervallum is pontatlan.

David ben Slomo Ganz:¹ *Dávid sarja*
16. század vége (részletek)

Lajos megöletik, és Ovent² elfoglalják (1526)

A török Szaliman szultán³ kétszer százezer katonával Hungarn országa ellen vonult, és Ludovik király⁴ a népével elébe ment, azonban a magyarok vereséget szenvedtek. A török nagy vérontást rendezett a keresztények között, Ludovik király pedig menekülésre fogta, de a lova egy kis folyó menti mocsárba esett, melynek mélysége csupán négy- vagy öttenyérnyi⁵ volt, de senki nem akadt, aki segített volna neki, és tizenkilenc évesen meghalt.⁶ [...]

Ludovikról a költők ezt mondták:

Ideje előtt született,	Ideje előtt koronázták meg,
Ideje előtt beszélt,	Ideje előtt nőtt fel,
Ideje előtt házasodott,	Ideje előtt lett bölcs,
Ideje előtt uralkodott,	Ideje előtt nőtt ki a szakálla,
Ideje előtt háborúzott,	Ideje előtt hunyt el.

Strbik Andrea fordítása
Héber kútforrások, 2003, 509–510.

-
- 1 R. David ben Slomo Ganz (Gantz/Gans) (1541–1613) csillagász, matematikus és történetíró.

- 2 Buda.
 3 I. Szulejmán.
 4 II. Lajos.
 5 Megközelítőleg 30-37 cm.
 6 II. Lajos már betöltötte a huszadik évét.

*Prágai héber krónika*¹
 17. század eleje (részlet)

A 286. esztendő,² a kis időszámítás szerint. Sok-sok ezer török összegyűlt, és Hágár földjére³ vonultak, nyolcvanezret⁴ megöltek, a hadsereg minden harcosát, és elfoglalták a magyarok egész országát, megölték magát Hágár királyát⁵ is.

Strbik Andrea fordítása
Héber kútforrások, 2003, 540

-
- 1 Ismeretlen szerzőtől származó héber nyelvű krónika, amely Prágában készült a 17. század elején.
 2 1526.
 3 Magyarország nemzetközi elnevezése a Hungaria hasonlít a bibliai Hágár nevére, ezért a középkori zsidó irodalomban többször is úgy utalnak Magyarországra, mint Hágár földjére.
 4 Erősen eltúlzott szám. Nagyjából húszezer halott lehetett a keresztény erők vesztesége.
 5 II. Lajost.

Ciro Spontone:¹ *Magyarország királyainak cselekedetei*
 1602 (részlet)

Kormányzásra képtelenül, rossz indulatú tanácsosaitól elnyomva, nyakas támogatóitól elárulva, ostobán született, élt és múlt el harmadik² Lajos, aki a mocsárba fulladt.

Harmadik Lajos

A Krisztus születése utáni 1516. évben

A kormányzásra képtelen fejedelem saját tanácsosainak rabjaként élt. Ez abban nyilvánult meg, hogy az igen fiatalon trónra került király úgy cselekedett, mint a tanácsosai tettek volna, akik állandóan körülvették.

Lajos, az elhunyt Ulászló fia még fiatalon került az atyai királyi székre, és nemhogy a kormányzáshoz nem szokott, de még szelleme is csak közepesnek volt mondható, és a saját érdekeik, a tudatlanság és az ebből sarjadó hitvány vakmerőség által elvakított támogatók vették körül. Mindezt jól tudta Szulejmán, a törökök császára, aki a Magyar Királyság elfoglalására készült, ahol nem tudtak vele szemben komoly ellenállást előkészíteni, mivel nem sok időn belül kiürült a kincstár a királyi tanácsosok kapzsisága miatt.

Bármely kormányzat tanácsosainak kapzsisága minden időben, de háborús körülmények közt a leginkább, nemcsak nagy szégyent, de igen súlyos veszélyt hoz az uralkodóra is.

Mivel pedig nem gondoskodtak megfelelően katonákról, akik az Oszmán³ hatalmas rohama ellen szegülhettek volna, ő elfoglalta Magyarország egyes részeit, Szlavóniát és Horvátországot, Moldáviát és Erdélyt pedig a vazallusává tette. Szulejmán hírére vette, hogy Lajos az elvesztett ország visszaszerzésére készül, ezért miután megkapta portékaként Rodoszt, amelyet hosszú ideig emberfeletti erővel védtek a lovagok, viszsztatért Magyarországra és elfoglalta Nándorfehérvárat.

Nagyobb ereje van azoknak a dolgoknak, amelyekre az erőszak kényszerít, mint amelyekre az erény vinne. Aki attól fél, hogy megtámadják, annak hamar fel kell sorakoznia seregével szembeszállni a rohammal, nem pedig megvárni az első károkat. Aki a hatalmasra növekedett Szultán végtelen erejével szemben gyöngén és felkészületlenül áll ki, az maga gyorsítja meg saját államának és önnön magának pusztulását.

Lajos kiállt a csatamezőre Tomori Pál tanácsára, aki kalocsai érsek és ferences testvér volt, csupán huszonnégyezer emberrel. Mohácson nem csupán a serege maradt ott vesztesként, de ő maga menekülésre kényszerülve egy mocsaras helyre érve elesett a lovával, amiből próbált kiszabadulni – így tartják –, de lova alá esett, így a mocsárba temetve maradt. Ezzel megszakadt atyjának férfiági vérvonala.

Szulejmán ezután a győzelem után Budára ment, ahonnan három gyönyörű bronzszobrot, melyeket még Hunyadi Mátyás állított fel, Konstantinápolyba vitetett és ott elrendelte, hogy győzelme jeleként állítsák fel.⁴

Szovák Márton fordítása

SPONTONE, *Attioni de' re dell'Ungaria*, 1602, 71–72.

- 1 Ciro Spontone (1555 körül–1612) bolognai származású író, történetíró. Miután Vincenzo Gonzagával részt vett a tizenöt éves háborúban, magyar témájú műveket is összeállított.
- 2 Nem világos, hogy Spontone kivel kezdi a Lajosok számozását, minden esetre már I. (Nagy) Lajos (1326–1382) magyar (1342–1382) és lengyel király (1370–1382) második ebben a sorban. A műben nem szerepel I. Lajos néven uralkodó, így talán a magyar vegyesházi királyok Anjou-gyökerét hangsúlyozó családfán nem található VIII. (Oroszlán) Lajos (1187–1226) francia király (1223–1226), Lajos őse (apjának, I. Károlynak az ükapja) lehet az első Spontone logikája szerint, de ez csak feltételezés. Az életrajz természetesen II. (Jagelló) Lajosról szól.
- 3 I. Szulejmán.
- 4 Lásd még Zárai Jeromos, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Ferdi, József ha-Kohén, Nicolò Doglioni, Alberto Lazzari, Martin Zeiller és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

Istvánffy Miklós:¹ *A magyarok történetéből*
1622 (részlet)

Július 15-én tehát, mely nap a tizenkét apostolnak van szentelve, a király, maga mellé véve a nádort és az esztergomi érseket, körülbelül háromezer emberrel eltávozott Budáról. Először Sárkány Ambrus közeli falujában, melyet Érdnek neveznek, s Budától egy mérföldnyire van, állapotodott meg. Ott nemes paripája, mely tiszta fekete volt – lovai közül ezt szerette legjobban –, anélkül hogy rajta előbb bármi betegséget is észrevettek volna, elpusztult. Ezt többen rossz előjelnek értelmezték.

Azután néhány nap múlva egy másik faluba, Ercsibe érkezett, s rövid ideig ott is megállt, várva, hogy a nemesek közül a jelesebbek odaözoñlenek, s a tábornagyobb számú katonasággal növelik. De Báthori Andrásón kívül, ki jókora lovassággal és gyalogsággal jött, senki más nem jelent meg a parancsra. Onnan a nádort Tolnába előre küldte, hogy ott várja be őt; ő pedig ezenközben a nemességet fegyverre és háborúra szólítja, gondoskodik élelemről és egyéb szükségletekről.

Néhány napi hiábavaló várakozás után azonban megindult táborával; a Duna partja mellett ment Penteléig. A falaknak még ma is meglevő maradványaiból és az omladékok hatalmas tömegéből néhányan azt gondolják, hogy az a régiektől nevezett Potentiana² volt, mely Attilának a római vezérekkel vívott első csatájáról lett híres.

Ezalatt Batthyány Ferenc, Illíria bánja, az ottani nép szokása szerint a Pozsegától nem messze fekvő Rácsa mezővárosba³ országgyűlést hirdetett, melyen gróf Frangepán Kristóffal, főként Batthyány Ferenc és karlócai tisztársa buzgó közbenjárására megegyeztek, hogy azokat a csapatokat, melyek Dalmáciában és Illíriában összegyűlekeznek, Frangepán Kristóf vezeti a király táborába, s ott a főparancsnoki tisztséget ő tölti majd be. Ugyanitt, míg a háború be nem fejeződik, hónaponként háromezer-háromezer aranyat szavaztak meg. Azonkívül úgy határoztak, hogy az egész nemesség fejenként, a nép közül pedig minden ötödik a szükséges fegyverekkel felszerelve, Szent Jakab apostol ünnepére – július hó 25-ére – a táborban legyen. Megengedték ugyan néhány híres és nagy tekintélyű férfiúnak, hogy otthon maradjanak, de ha az ország szüksége a segélycsapatoknak nagyobb számát kívánja meg, s amikor a király parancsolja, a többi nemességgel és a néppel, mely még otthon maradt, késedelem nélkül a táborba siessenek. Megválasztották parancsnokaiknak Körös vármegyéből, mely abban az időben még széltében és hosszában nagy kiterjedésű volt, Ernuszt Jánost, kit Hampónak hívtak, Pogány Zsigmondot, Praskócsi Istvánt⁴ és Hobetics Boldizsárt,⁵ a varasdiból Rátkai Lászlót,⁶ a zágrábiból pedig Vujkovics Miklóst,⁷ Ádám főjegyző⁸ fiát. Azonkívül megparancsolták, hogy Verőce vármegyéből Bánffy János a maga és a vármegye csapataival jelenjen meg. Baracs Mátyás vránai – auránai – perjelt⁹ ugyanerre kötelezték, ő azonban betegségtől akadályoztatva maga helyett Tahy Jánost küldte el, aki idejében elég erős lovas- és gyalogoscsapatot vezetett.

Erdélyben Szapolyai János vajda hasonlóképpen, amilyen nagy buzgalommal és ügyességgel csak tudott, sereget gyűjtött, ellátására a szükséges élelmet alkalmas helyekre összehordatta, katonáit és saját pártfogoltjait, kiknek jókora nagy számát a maga költségén tartotta el, táborába összehívta, a székelyeket, szászokat, magyarokat és valahokat pedig serényen és szigorúan felszólította.

Mielőtt még a király elindult volna Budáról, Szapolyait Vingárti Gáspár főétekfogója útján komolyan felszólította, hogy hadseregével siessen hozzá, viszont – nem tudni, kinek a rábeszélésére – egy titokban átadott levélben meg azt parancsolta, hogy a saját és Radul havasalföldi vajda csapataival, a Dunán átkelve, egész Rácországot és Bolgárországot tűzzel-vassal pusztítsa el, hogy ezáltal az ellenséget a fenyegető veszély arra kényszerítse, hogy Magyarország határainak pusztításától tartózkodjék, s övéinek védelmére visszavonuljon. Ezt a tervet, mivel végrehajtásához akkor már késő is volt, s

kevés eredménnyel kecsegtetett, többen, akik a törökök hadviselését ismerték, teljességgel elítélték – hisz ki hinné el, hogy az ellenséget, amikor a Dunán és a Száván átkelt, s Magyarország belsejében jár, övéinek akármilyen nagy veszélye is arra kényszerítene, hogy hadseregét visszavezesse. Minthogy azonban Szalkai László esztergomi érsek, akinek a király elmondta, helyeselte a tervet, a király Batthyány Orbán útján, kit akkor éppen Moldvába és Oláhországba küldtek, hogy a segélycsapatokat szorgalmazza, közölte Szapolyaival, hogy ha a haza érdekében állónak látja, tegyen kísérletet a támadással. Néhány nap múlva viszont somlyói Báthori Istvánt, akinek a fia később Lengyelországban uralkodott, küldte el hozzá nagyon határozott paranccsal, hogy minden más ügyet és gondot félretéve, siessen hozzá a táborba.

A vajda lelkét bizonytalanná és nyugtalanná tette, hogy a király zavarában egymással ellentétes parancsokat adott ki, s annyira ingadozik. Azt, hogy a szerencsétlen csatában nem lehetett jelen ő, akkor is meg később is – amikor ezt többen szemére vetették –, inkább az ilyen és az oly ellentétes parancsokat küldő királynak tulajdonította, nem pedig a saját habozásának vagy rosszindulatának. Azt tartotta tehát a legtanácsosabbnak, ha elküldi a királyhoz egyik emberét, hogy a szándékát megtudakolja. Gyorsan elküldte tehát írnokát, Bácsi Györgyöt¹⁰ a táborba, amely még Pentelén volt, adja elő a királynak, hogy ő a terveknek abban a változtatgatásában és szövevényében semmiképpen sem igazodik ki, s nem tud határozni, hogy mit tegyen. Egyszersmind még azt is jelentse a királynak, hogy ő kész mindennek a végrehajtására, csak a király teljesen világosan mondja meg, mit parancsol. Az a terv ugyanis, hogy az ellenséget hátulról támadja meg, s Rácországot és Bolgárországot pusztítsa, már késő is, meg most már sokkal nehezebb megtenni, mint előbb. Radul a törökökkel kötött szövetség értelmében, bár nem szívesen, egyetlen, még életben levő fiát Szulejmán táborába kényszerült küldeni. Az látszik mindenekelőtt a legjobbnak és legüdvösebbnek, ha a király a csapatokat mielőbb és mindenünnen egyesíti. Magyarországból, Csehországból és azokból a tartományokból, melyek fennhatósága alatt vannak, továbbá Illíriából és a dalmát részekről rövid idő alatt oly nagy segélycsapatok jöhetnek össze, hogy ha azok a csapatok, melyeket ő Erdélyből vezet, s azok, amelyek már a király táborában vannak, egyesülnek, s egy táborban lehetnek, az ádáz ellenséggel egyenlő erőt vihetnek csatába, s a győzelemre nézve jó reményt táplálhatnak.

Amint a király erről Bácsitól tudomást szerzett, még aznap Földvár mezőváros felé indította táborát, mely szintén a Duna partja mellett fekszik. Magával vitte Bácsit. Onnan – Földváról – a vajdához küldi, meghagyva neki, hogy éjjel-nappal megszakítás nélkül utazzék. Hogy parancsainak még nagyobb tekintélye legyen, s hogy a vajda minél gyorsabban a királyhoz jöjjön, mellé adta Statileo Jánost, Beriszló Péternek és testvérének, a Vitéznek nevezett Mártonnak, a bánnak, ezek nőtestvérétől született unokaöccsét. Ugyanezek által a követek által utasította az erdélyieket is meg Gosztonyi János gyulafehérvári püspököt is, és másokat is külön, de főképpen a vajdát, minthogy ő – a vajda – ezt maga tanácsolta, hogy táborukkal nyomban megindulva, a királyhoz siessenek, különben a felségsértés bűnének büntetését vonják magukra.

Követeket küld Dalmácia és Illíria részeire és Batthyány Ferenchez, Frangepán Kristófhöz és más főurakhoz hasonló paranccsal, hogy jövetelükkel semmit se késle-

kedjenek, mert abban nagy veszély rejlik. Macedóniai Lászlót gyorsan visszaküldi a királynéhez, hogy Ferdinándot és ausztriai parancsnokait sűrösse, küldjék a segélycsapataikat vagy legalábbis kerekas ágyúkat, melyekből a táborban nagyon kevés volt, továbbá – onnan közléről, Budáról – zaklassa a cseheket, főképpen azonban Mezericki Jánost, hogy azokat a gyalogoscsapatokat, melyeknek zsoldjára maga a királyné a sajátjából adott, mielőbb a táborba vezesse.

Midőn ezekről is gondoskodott, tudta meg, hogy Szulejmán Pétervárad elfoglalása után Újlak ostromára indította seregét. Lelkében ez is igen megrendítette. Megindította seregét, sehol sem távozván el a Dunától az élelem alkalmasabb szállítása és a víz miatt. Augusztus 13-án Paksra s onnan, ott két napig időzve, Tolnára érkezik. Ez a mezőváros híres, s mindennel, amire csak a tábornak ellátás és egyebek szempontjából szüksége van, ha valamikor, akkor különösképpen, amikor Lajost seregével oda várták, nagyon bőségesen el volt látva.

Amint a király Tolnába érkezett, találkozott a nádorral, akiről mondtuk, hogy őt akkor, amikor másodszor ütött tábornak, vagyis Ercsiből, előre küldte. Nem sokkal később a főurak közül is sokan kibontott zászlókkal, teljesen és jól felszerelt hadsorokkal megjelentek. Köztük volt Szapolyai György szepesi gróf, János vajda testvére ezerkét-száz puskással s körülbelül háromszáz főből álló lovascsapattal. Lajos király jóságosan és tisztelettel fogadta a híres Ciprus szigetéről származó Hannibált, akit Karthagoiaknak hívtak, csapataival s a lengyel Gnoienski Lénárdot csapataival, melyeket mind a pápa pénzén fogadtak fel, s négyezer válogatott gyalogosból álltak. Ugyanekkor érkezett a táborba fegyveresen Várdai Pál egri és Perényi Ferenc váradi püspök és mások, mindkét rendből való főurak.

Nem sokkal később Újlak is, miután a mieink rémületükben tovább már nem tudták elviselni az ostromot, meghódolt. Ezért a népes királyi tanácsban arról tanácskoztak, miképpen akadályozzák meg az ellenséget Eszéknél a Dráván való átkelésben, miután ez a Száván anélkül, hogy bárki is szembeszállt volna vele, hogy megakadályozza, már átkelt. Ez a város egykor a rómaiak gyarmata volt. Lazius¹¹ úgy tartja, hogy Mursának hívták. A királynak és a tanácsnak az volt a véleménye, hogy a nádor, amint a háború elején ezzel megbízták, Eszék elfoglalása s ennek katonai őrséggel és ágyúkkal való megerősítése után azon legyen, hogy az ellenség ne tudjon átkelni, vagy ha ezt az ellenség óriási serege és ereje miatt nem tudná megakadályozni, mégis tartsa fel addig, míg azok a csapatok, melyeket különböző helyekről vártak, a király táborába meg nem érkeznek. Bár a nádort lábában köszvény is gyötörte, s rossz egészségi állapotától is szenvedett, a királyi parancsnak mégis engedelmeskedett, semmi fáradság alól nem vont ki magát, s ezzel másoknak kiváló példát mutatott.

De a hadseregben egyes lázadók elhintették a viszálykodás magvait, s nemesektől és a főuraktól megrontva, sátorról sátorra méltatlan beszélgetést folytattak: ők egyáltalán nem azt szokták meg, hogy a nádorral, hanem azt, hogy magával a királlyal vonulnak a táborba és a háborúba. Ez az ő kiváltságuk eddig épen és sértetlenül megmaradt, s nem szabad megengedni, hogy most megsértessék. A nagyravágyó főurak és a többiek mind mohó füllel hallgatták ezt, s a lázadás már kitörőben volt, erre a nádor, aki saját lovascsapatával és gyalogosaival már Mohácsig ért, minthogy senki sem akarta őt

követni, elmulasztva az alkalmat, hogy a Drávától távol tartsa az ellenséget, dolgavégezetlenül tért vissza a királyhoz a táborba.

Ezalatt Tomori meghallotta, hogy Péterváradot elfoglalták, és Újlak megadta magát az ellenségnek. Bár éppen nem sokkal több lovasa volt a táborban, mint kétezer, s gyalogosainak nagy része elpusztult a várakban, a Duna innenső partjára szállította át táborát, hogy amennyire csak tudja, az ellenséget a szárazföldön is meg a Dunán is támadja és feltartóztassa. Volt egy kis hajóhada is, elég erős, azokból a kis hajókból, melyeket sajkáknak vagy naszádoknak hívnak, melynek élén az öreg hajóparancsnok, a rác Bosics Radics állott, de ezt a hajóhadat az ellenséges hajóhaddal, amelyik úgynevezett kalóz kétevezősoros hajókból – a tengeren ugyanis a kalózok használnak ilyeneket – és más nagy hajókból állott, semmiképpen sem lehetett összehasonlítani.

Lajos király pedig, ő engedetlenségétől és a méltánytalanságtól felháborodva s a haragtól feltűzelve, a királyi tanácsban ily szavakban tört ki:

„Én bizony látom, hogy az én hadseregemben a katonai fegyelemnek semmi nyoma sincs; nincs itt szerénység, nincs itt nyugalom. Nem akarok veszélyt és romlást jósolni, de minden arra készít elő; most, amikor a jelenlevő szükség azt tanácsolná, hogy az ellensége támadjunk, gyávaságukban és tétlenségükben tudom is én, micsoda kiváltságokkal hozakodnak elő, s azt követelik, hogy tegyem ki életemet és fejemet a veszedelemnek. De hogy semmi hiba ne legyen bennem, aki ide az ország és a köz javáért jöttem, holnap az Isten segítségével azokkal megyek oda, ahová ők nélkülüm vonakodnak elmenni.”

A király e szavait a jelenlevők részint nagy tapsal, részint nem kis csodálkozással hallgatták, s nyomban kihirdették, hogy másnap elindulnak. Így Tolnárról elindulva, a bencés szerzetesek rendházáról híres Szekszárdra, innen Bátára – e két helyen tábornokot ültetve – érkeztek. Parancsot adtak azoknak, akik a szomszédos helyeken szétszóródtak, hogy haladéktalanul Bátára menjenek. Elküldték Palinay György boszniai püspököt Tomorihoz, hogy a király nevében parancsolja meg, hogy ne késlekedjék mielőbb egyesíteni csapatait a királyéival.

Minthogy pedig rossz egészségi állapotával gróf Salm Miklós kimentette magát, s gróf Frangepán Kristóf még nem érkezett meg a királyhoz – rájuk akarta, mint fentebb mondtuk, a királyi tanács az egész sereg főparancsnokságát ruházni –, Lajos király, amikor Bátára érkezett, s a fővezérség kérdését a köz kárára tovább már nem akarta halasztani, úgy határozott, hogy mivel ez alapos megfontolást kíván, mindnyájuk véleményét titokban és négy szemközt kikéri, s végül szavazással dönti el. Minthogy látta, hogy nagy részük Tomorira szavazott, kevesen meg Szapolyai György szepesi gróftól neveztek meg, minden csapat parancsnokságát kettőjükre bízta, s ezt az egybehívott hadsereggel közölte.

Mindketten kimentették magukat éppen nem koholt vagy színlelt szavakkal. Az egyik – György – még tapasztalatlan fiatalságát, és hogy fegyvert csak látványos harci játékok alkalmával öltött fel magára, a másik – Tomori Pál – papi hivatásával járó megkötöttségét, járatlanságát és ily feladatra már alkalmatlan korát hozta fel okul, mondván, hogy vannak mások, akik minden tekintetben jobban kiemelkednek nála, mint a nádor, aki itt is van, és a vajda, akiről reméli, hogy rövidesen megjelenik; ők mindket-

ten jobban értenek a hadvezetéshez, s már sok nagy csatából sokszor kerültek ki győztesekként. Ő – Pál – fiatal korában csak kis és gyorsan bevégezhető hadjáratokban és csatákban gyakorolhatta magát, de igazán nagy hadsereget bizony még nem is látott. Ezért az oly nagy terhet, mely meghaladja erejét, egyáltalán nem vállalja el, még ha fejébe és életébe kerül is.

A király azonban kitartott véleménye mellett, s szigorúan utasította mindkettőjüket, hogy egyenlő parancsnoklási joggal vezessék a hadsereget. György sokáig makacsul vonakodott, s végül is csak úgy egyezett bele, hogy kijelentette, ezt a tisztséget nem viseli tovább, csak míg testvére, a vajda, vagy Frangepán meg nem érkezik. Nem-sokára ezután parancsot adnak a vezéreknek, hogy a táborhely kijelölésére Mohácsra menjenek.

Ettől a magyar névnek oly gyászos helytől nyugatra fekszik Pécs híres városa, keletre a Duna oldala – a mezővárostól nem messze a folyó kettéválk, és szigeteket képez –, délre a Dráva torkolata és Illíriának az a része, melyet Szlavóniának neveznek, köztük egy nagy síksággal, melyen sem erdő, sem cserje nincs, de amelyet egy olyannyira mocsaras és felduzzadt patak szel át – a lakosok Karasicának nevezik –, hogy még ha nagyon figyeled is, akkor sem tudnád eldönteni, merre folyik; a nád, a sás és a feneketlen sár miatt csak télen, ha befagy, gázolható át.

E Karasicán túl volt Tomori tábora, melyben az éppen nem nagyszámú gyalogos-csapaton kívül körülbelül hétezer lovas helyezkedett el, kiket részint mindjárt kezdetben maga toborzott, részint Perényi Péter, Temesvár parancsnoka hozott. Ezekről mondtuk fentebb, hogy a hajóhaddal egyszerre keltek át a folyón a Duna túlsó partjáról. A vezérek, maguk mellé véve Gnoienski Lénárdot is, aki ebben, mint mondták, nagy jártassággal bír, alkalmas helyet szemeltek ki a tábor számára, pontosan megjelölve, hol feszítsék ki az egyes csapatok sátraikat, hol helyezték el a szekereket, a lovakat és a poggyászt.

Miután ezzel elkészültek, Tomori tisztvárosa, Szapolyai György, valamint Lénárd útján értesítette a királyt, ő maga pedig Perényi Péterrel táborába ment, összehívta a hadnagyokat és a parancsnokokat, és tudtukra adta a király s a maga akaratát, hogy a két táborat egyesítik. Tisztjeit azonban anélkül, hogy erre számított volna, szemtelennek és engedetlennek találta: mindnyájan morogtak, méltatlankodtak, alattomos közbekiáltásokkal tiltakoztak a tábor egyesítésének terve ellen. Ez már kétségtelen jele a haza pusztulásának és a győzelem elvesztésének.

Elvezetik őket – mondták – az ellenség szeme elől, mellyel, ha férfi voltukra gondolnak, bátran meg kellene mérkőzniük, nem pedig visszavonulniuk előle. A parancsnokok, akik ezt tanácsolják, hozzászokva a tétlenséghez és a tunyasághoz, inkább a menekülésre, mint a csatára és kardjuk bevérézésére gondolnak. A királynak gonosz és bűnös tanácsokat sugallnak. Ők semmiképpen sem indítják visszafelé táborukat, hogy az ellenségnek támadásra odafordítsák a hátukat, hanem a királyt várják magukhoz. Csak jöjjön, ne vonja kétségbe a kedvező előjeleket, s a jóságos és hatalmas Isten segítségével a győzelem máris a kezükben van. Az ellenség csak kérkedik a szedett-vedett sokaság nagy számával és erejével, pedig a leghitványabb nép söpredékéből való embertömeg, harciatlan, mezítelen, fegyvertelen, akik közül csak alig minden tizediknek

vagy huszadiknak van kezében fegyver. Biztos, s ki is van kémlelve, hogy a török katonaság egész színe-virága s minden vitéz katonája először Belgrád ostrománál, azután meg Rodosznál pusztult el, kéri a vezéreket, s könyörögnek hozzájuk, hogy a királyt mindenekelőtt buzdítsák, hogy ne hagyja magát a papok és mások tunya tömegétől, akik azt tanácsolják, hogy kerülniük kell a csatát, és be kell várniuk társaikat, félrevezettetni és rászedetni, hanem tudja meg, hogy minden kedvezően fog menni, ha ő maga harcra készen mielőbb hozzájuk jön. Tomori megkísérelte, hogy a makacs és ostobán szilaj katonák lelkét csillapítsa. De semmit sem ért el, mert ők annál kitartóbban követelték a király érkezését és jelenlétét meg a csatát.

Míg ez a Karasicán túli táborban sokkal fennhéjázóbban, mint az jogos lett volna, s a kelleténél dőrébben történt, a király serege megindult Mohács felé, s a kinek-kinek kijelölt helyet elfoglalta, szerte kifeszítve azon a síkságon sátrait. Maga a király azonban Macedóniai László nyaralójában¹² szállt meg személyzetével és néhány férfiúval, amivel kétségtelenül nagy veszélybe döntötte volna magát, ha a nem messze táborozó törökök azt megtudják vagy kikémelelik. Az emberi dolgokat irányító és a háborúkat eldöntő szerencse s az, amit közönségesen végzetnek szokás nevezni, máshová tette át pusztulásának helyét, ahol a hazáért, tűzhelyekért és a keresztény vallásért becsülettel és dicsőséggel haljon meg.

Azalatt a túlsó táborból, Tomoritól és másoktól küldve, éjjel váratlanul a királyhoz jön Podmaniczky Mihály. Jelenti, hogy Szulejmán átkelt csapatainak nagy részével a Dráván, s a sereg másik része azzal van elfoglalva, hogy a lehető leggyorsabban szintén átkeljen. Kéri, hogy jöjjön hozzájuk a király, s mielőbb gondoskodjék a csatáról, mely már tovább semmiképpen sem halasztható. Ebben az izgatott és kétségbeejtő helyzetben Lajos király egy kissé gondolkodott, hogy mit kell tennie, azután közli azzal a kevés emberrel, aki vele volt. Bár ifjú volt, s akkor katonáskodott először, nem tetszett neki, hogy egyetlen csatára tegye fel fejét, életét és az egész országot. Gyakran elismételte Szapolyai János vajdának, Frangepánnak, magának Zsigmond királynak, nagybátyjának és másoknak tanácsait, akik követeik és a vajdától kevéssel előbb visszatért Statileo által azt ajánlották, hogy a csapatait addig csatasorba ne vezesse ki, vagy addig ne mérkőzzék meg; míg minden sereget magához nem vont, s nem látszik az, hogy az ellenségnél erősebb. Ugyanők – a vajda és Frangepán – kárhoztatták azoknak a megfontolatlanságát és vakmerőségét, akik őt és csapatait, melyek még kevés számúak voltak, idejekorán és örült tanáccsal egy, az ellenséghez oly közeli helyre vezették. Meg kell várni, míg ők – a vajda és Frangepán – megérkeznek, kik közül az egyik Erdélyből jókora hadsereget, körülbelül negyvenezer fegyverest, a másik meg Illíriából tizenöt-ezer, mindkét fegyvernemű – gyalogos és lovas – katonát hoz. Ebbe a két seregbe, sőt főként csak ezekbe lehet a kivívandó győzelem reményét helyezni. S hogy a cseh és sziléziai lovasságról ne is beszéljenek, ők – a vajda és Frangepán – nem kételkednek abban, hogy megérkezésükkel ereje és hadserege is gyarapodni fog, meg az ellenség szilajsága is megtörhető.

Ezeket a tanácsokat forgatta lelkében a király, melyek egyáltalán nem voltak üresek és hiúak. De attól tartott, ha nem teljesíti, amit Podmaniczky jelentett, akkor azok, akik ezt a nagyon is kockázatos csatát meggondolatlanul követelik, egyedül neki fogják bú-

néül felróni a vereséget, ha nem most, hanem később mérkőzik meg az ellenséggel, s elveszti a csatát, vagy a győzelem elmulasztott lehetőségét, ha kitér az ütközet elől.

Minthogy a királyt a kétféle tanácsból adódó nehézség és a fenyegető veszedelem-től való nagy félelem egészen összetörte, Brodarics István váci püspököt,¹³ akinek nem is olyan régen a fontos és tekintélyes kancellári tisztséget adta, még az éjjel a táborba küldi. A maga részéről azt ajánlja a vezéreknak, továbbá a nádornak és az esztergomi érseknek, hogy ha a cseheket nem akarják megvárni, akkor legalább azokat a segély-csapatokat várják be, melyeket a vajda és Frangepán, mint erre remény van, hamarosan odavezet, szenvedjék el, hogy elhalasztva egyelőre a csatát, biztosabb helyre hozzák át táborukat.

A kancellár a megbízatásnak buzgón eleget tett. Elősorolta az összes bajokat és csapásokat, amelyek egy szerencsétlenül vívott csatából, ha az ellenség felülkerekedik – amit a jóságos és hatalmas Isten messze távolítson el –, rájuk háramlanának. Ettől pedig, ha egybevetjük a királyi sereg kis számát az ellenség sokaságával, nagyon kell félniük. De mégsem tudta őket rávenni arra, hogy csak egy keveset is várjanak. Azok a jó tanácsok annyira hiábavalók voltak azoknak, akik valamennyien, a hiú és végzetes harcvágytól rabul ejtve, csaknem tomboltak. A király hajnal közeledtekor értesült minderről a kancellártól, s nagyon fájlalta, hogy tanácsainak és bölcsességgel teljes kéréseinek az eszeveszettek előtt semmi súlya nem volt.

Szomorúan ment Mohácsra a táborba. Minthogy azonban a hajók, melyek sátrait és poggyászait szállították, még nem kötöttek ki, a püspök ottani, eléggé kényelmes házába tért.¹⁴ A nádort, a tanácsosokat és másokat, akik a lovagi és katonai rendből valók lévén, hadidolgokban, haditetteikkel nagyobb tapasztalattal rendelkeztek, habozás nélkül összehívatta, hogy a végső döntésről határozzanak. A csehek és morvák közül néhányat meghívott a tanácskozásra, akik részint már előbb a király szolgálatában állottak, részint, meghallva a hírért a hadakozásnak, saját költségükön önként jöttek katonáskodni. A királyi tanácsban buzgón arról tárgyaltak és vitatkoztak, meg kell-e várni a segélycsapatokat, melyek hamarosan megjelennek, biztosabb helyre kell-e vinni a tábor, s tartózkodjanak-e a csatától, vagy pedig jobb lesz, ha a már csak két mérföldre levő ellenséggel, mely talán nem fogja elhalasztani a csatára kedvező alkalmat, megkísérlik az egyenlőtlen hadiszerencsét.

E tanácskozásokon jelen volt a másik táborból Tomori is, akit ezért hívtak meg. Ő nem idegenkedett a csatától, amin szerfelett csodálkozott a király, s azok a kevesek, akiknek véleménye józan volt. Pekri János¹⁵ szava ugyanis – aki testvére volt Lajosnak, Batthyány Ferenc alvezérének – rémületbe ejtette a királyt, aki különben fiatal korán felüli érettséggel jól fogta fel a harc roppant nagyságát, helyesen mérlegelte a saját és az ellenség erejét, s ezért a sajátjában nem tudott eléggé bízni. Amikor az előző években Beriszló Péter bánt a törökök megverték és lekaszabolták,¹⁶ Pekri, fogságba esve, a mohamedán vallásra kényszerült áttérni. Körülbelül azokban a napokban, melyekben tanácskoztak, Pekri elhagyta a törököket, akik közt megnősült, gyermekei is lettek, s török csapatparancsnok is lett, Tomori táborába szökött, s a királyhoz vezették. Amikor megkérdezték tőle, mivel merné kecsegtetni őket a csata kimenetele felől, azt mondják, azt válaszolta, hogy ő ugyan nem szívesen kelt félelmet vagy pánikot a keresztény vité-

zek lelkében, de az ellenségnek oly nagy a száma, hogy ha mindegyiknek a kezét hátrakötnék is úgy, hogy sem kardot rántani, sem fegyvert ragadva magát védelmezni nem tudná, oly kis számú csapattal, amennyi a királynak van, három nap alatt se igen tudnák valamennyit lekaszabolni és megölni.

Amikor a király Tomorit, aki égett a vágytól, hogy harcoljon, a harcról mintegy lebeszélni akarva, megkérdezte, mit gondol, hányan lehetnek az ellenség táborában, ő azt válaszolta, hogy százötvenezer ember, de azok nagy része markotányosokból, lovászokból, bolgár földművelőkből és meghódolt országok parasztjaiból áll, akik fegyvertelenek, s nincsenek harcra kiképezve, hanem csak a lovak, öszvérek és tevék gondja van rájuk bízva, szolgálai munkát végeznek, s egyáltalán nem viszik őket harcba. S amikor ismét megkérdezte a király, hogy mégis hány ezerre becsülheti a harcosokat, azt válaszolta, hogy hetvenezerre. Mikor pedig erre a király közbevetette, hogy az ő erejénél és katonáinak számánál ez a szám is sokkal több, Tomori azt jegyezte meg, hogy a többit a jóságos és hatalmas Istenre kell bízni, aki az övét megsegíti. A király azonban ismét azt mondta, meg kell fontolnunk, hogy mit bízunk a szerencsére, mely olyannyira ingatag és állhatatlan; kell, hogy szemünk előtt legyen a szerencse mindkét eshetősége; afelett döntsünk, válasszuk-e inkább azt, hogy biztonságból kitérünk, mintsem makacskodva, a veszélybe rohanjunk. Ezután a király, kissé megvonva vállát, elhallgatott. A király így mégis úgy látta, hogy Tomori is meg a tanács és a parancsnokok nagy része is helyesli a vakmerő és kétes harc tervét, amely végzetes megátalkodottsággal rögződött lelkükbe.

Míg a király és a királyi tanács így vitatkozott, a túlsó táborból jeles követek jöttek, valamennyiük nevében küldetve a királyhoz és a tanácsurakhoz. A király bebocsátotta őket. Ezek bajtársaik nevében figyelmeztetik őket, s akik jelen voltak, hogy ne tanácsolják a királynak azt, hogy a csata elől kitérjen, hanem tüstént odajöjjenek a királlyal, a táborukat egyesítsék az ő táborukkal, a kedvező szerencsét, melyet a jóságos és hatalmas Isten elébük hozott, tárt karokkal fogadják, s a győzelem felől semmit se kételkedjenek. Ha egyesek mást tanácsolnának, kész pusztulás előtt állnak, s ők nyomban fegyverüket fordítják a habozók ellen. Amikor ezek ezt így, anélkül hogy a királynak vagy a tanácsnak a véleményét meghallgatták volna, előadták, azok, akiknek véleménye megfontolt és józan volt, ettől a fenyegető bejelentéstől megrémültek, s magának a királynak akarata ellenére is elhatározták a csatát, mert már semmi reményük sincs ahhoz, hogy a segítséget, a vajda vagy Frangepán megérkezését bevárják.

Ezekben a napokban érkezett meg Batthyány Ferenc¹⁷től Péri Lajos, hogy a táborban helyet szemeljen ki. Előadta, hogy Batthyány oly nagy segélycsapatokkal, amennyit csak rövid idő alatt összegyűjthetett, már jön, s nincs is messze; három napon belül itt lesz. Gróf Frangepán Kristóf és Karlovich János jókora felfegyverzett hadsereggel és felszereléssel követi őket; már Körös¹⁸ mezővárosához érkeztek, mely nincs messze a Drávától. Nagyon tanácsos lenne, ha őket megvárnák. Batthyány, úgy, amint üzente, három nappal a csatára kitűzött nap előtt háromezer lovassal és ezer gyalogosal megérkezett; ez a nap vasárnap volt, mert az erre következő szerdán volt a csata. Vele jött Tahy János és Bánffy János sok mással, meg Pogány Zsigmond, akit, mint

mondtuk, otthon hagytak, hogy segélycsapatokat gyűjtsön, de ő, nem tudva elviselni, hogy elkéssék, Batthyányhoz csatlakozott, s azután el is esett a csatában. Másnap Simon zágrábi püspök Erdődy Péterrel, testvérével vezette oda a csapatokat, továbbá Bornemissza János, a király nevelője küldött a királynak Aczél István vezetésével háromszáz könnyűlovast a végszükségre tartogatott tízezer arannyal. Szerecsen János kétezer nyilas gyalogossal, kiket a Dráva alsó folyásánál fekvő mezővárosok zsoldon felfogadtak, meg Móré Fülöp pécsi püspök Móré Lászlóval, testvérével, és sok mással csatlakozott a királyhoz. Így mégis úgy megnövekedett a csapatok száma, hogy az egész hadsereg majdnem elérte a huszonhatezer főt.

Valóban nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy ez a kis sereg, mely számra és erőre sokkal kisebb volt az ellenségénél, amikor vakmerően és meggondolatlanul összecsapott a törökök hatalmas s a mieinket négyszeresen meghaladó hadseregével – melyet a földkerekség minden részén annyi kivívott győzelem után a leggyakorlottabbnak tartottak –, legyőzve és leverve megsemmisült. De inkább azoknak az elbizakodottságát és esztelenségét kell elítélnünk és kárhoznunk, akik ahelyett, hogy a hatalmas ellenség erejének lebecsülésével és megvetésével ostobán azzal áltatták magukat, hogy győzni fognak, inkább meggondolták volna, hogy a harc milyen egyenlőtlen, s a jószágos és okos, vonakodó s a vereséget szinte előre megjósoló király személyét ne vonszolták volna oda, ahonnan már a nyilvánvaló veszedelem és nagy zűrzavar nélkül visszavonulni semmiképpen sem lehetett. A két tábor ugyanis már csak két kis mérföld távolságra állt egymástól, úgyhogy most már a legbölcsebb férfiak higgadt véleménye alapján is éppoly késői lett volna a tanács a visszatérésre, hisz az ellenség a hátukban volt, mint amilyen hazug és értelmetlen volt azt remélni, hogy az ellenséget visszaverik. Említik, hogy Perényi Ferenc váradi püspök, ez a finom megjelenésű és igen okos ifjú, mintegy előre tudva a bekövetkező bajt, szellemesen és nem üres jóslással azt mondta, hogy a harc napját huszonhatezer magyar vértanú nevezetes emlékére, kik a keresztény vallásért elesnek, kell a naptárba felvenni, s ezért ennek kieszközlésére Brodarics István kancellárt, ha életben marad, s sértetlenül elmenekül a csatából, Rómába kell majd küldeni.

Miután úgy döntöttek, hogy egyszerre mindent a szerencse akaratára kell bízni, Tomori elment táborához, hogy azt elhozva, rövid időre a királyéval egyesítse. A parancsnokokat és a nemességet nagy nehezen, csak úgy tudta meggyőzni, hogy ezt tegyék, hogy biztosította őket, hogy meg fognak ütközni. Ez meg is történt úgy, hogy a király a maga táborát egy kissé előrevitte, Tomori pedig ugyanarra a helyre vonta vissza a magáét Mohács alatt, a várostól körülbelül két-háromezer lépésre. A két tábor között egy nem túlságosan nagy teret hagytak.

Ugyanazon a napon kikötöttek a hajók a kis és nagy, kerek ágyúkkal, számos löporos hordóval és más hadi szükségletekkel. Még kilenc jókora nagyságú ágyút, vasgolyókat, bizonyos számú gyalogsági lándzsát, melyeket Bécsből Ferdinánd főherceg parancsára küldtek el, hoztak lefelé a folyón. Ezeknek biztonságban történő leszállítására Thurzó Elek kétszáz katonája jött meg néhány hadigéppel együtt. Maga Thurzó Szalaházi Tamás veszprémi püspökkel és Bornemissza Jánossal, aki már öreg volt, és akkor éppen alkalmatlanul láz gyötörte, Budán maradt a királynénál.

Azon a helyen három napot töltöttek a csata napjáig, mialatt a mi táborunk és az ellensége olyannyira közel került egymáshoz, hogy a hozzájuk való közelség alkalmat adott kis csatákra, melyekben a mieink – ami csodálatosnak hangzik –, nem tudni, vitézségükkel-e vagy erejükkel, avagy véletlenül, vagy azért, mert a törökök önként meghátráltak, mindig győztek, az ellenség számából igen sokat megverve, megfutamítva, foglyul ejtve és megölve, úgyhogy attól a valamelyes sikertől elbizakodva, a parancsnokok és a katonák még jobban féktelenkedtek, és a csatát követelték, s nem átalolták a királyt és a vezéreket, hogy azt ne halogassák, többnyire alkalmatlankodó és zavart keltő kiabálással sürgetni.

Az alatt a három nap alatt a hadvezérek a királlyal és a tanáccsal meg másokkal, akik hadi tudományukról és vitézi tetteikről híresek voltak, a csatasor felállításáról, ennek tartalék csapatairól, a király személyének helyéről, ahol kívül van a veszélyen, és épsége biztonságban van, az ágyúknak körben történő alkalmas felállításáról, hogy azok kilőve, minél nagyobb kárt okozzanak az ellenségnek, a tábornak őrséggel való megerősítéséről s minden egyes csapat számára alkalmas hely kijelöléséről tanácskoztak. Néhányan azt ajánlották a királynak, hogy néhány ezer lovassal jóval a csatasor előtt kell felállnia, s néhány katonának királyi fegyverekhez hasonló fegyverzete legyen, hogy amikor a csapatok harc közben, mint az történni szokott, összevegyülnek az ellenséggel, ne legyen meg a törököknek az a lehetőségük, hogy a királyt felismerjék. De amikor egyiket sem helyeselték a nemesség fejei, a hadnagyok és a csapatparancsnokok is, bár néhányan mint üdvös tanácsot eléggé jónak találták, mégis elvetették.

Augusztus hó 29-én tehát, mely nap a Heródes Agrippa által lefejezett Keresztelő Szent János emlékének van szentelve, mielőtt a csatasorba kivonulnának, három csapatparancsnokot választanak, Rajkai Gáspárt,¹⁹ enyingi Török Bálintot és Kállay Jánost – a Vitéz melléknévvel –, buzgó és kiváló katonákat, a királynak különösképpen nagyon hű embereit, akiknek semmi más feladatuk nem volt, mint az, hogy vigyázzanak a király testi épségére, nagy figyelemmel és vitézséggel gondoskodjanak arról, hogy ha a sors véletlenül úgy hozná, hogy menekülésre kerülne sor, a királyt, a veszélyből kiragadva és biztonságos helyre vezetve, meg tudják menteni.

Bár Gnoienski Lénárd azt tanácsolta, hogy a csatasort mindkét oldalon összeláncolt szekerekkel biztosítsák, s azok között harcoljanak, mint valami korlátok között, amit Bakics Pál, Bosics Radics, akikről azt mondták, hogy jó néhány csatában harcoltak Szelim török szultán ellen, helyeselték, mégis úgy határoztak, hogy a csatásort olyan szélesre nyújtják szét, amilyenre csak tudják, nehogy az ellenség hold alakú csatársorával körülvehesse a miénket. Az első csatasor jobbszárnya élén Batthyány Ferenc legyen, mert a régi szokás szerint ott Dalmácia és Illíria bánja áll, Tahy Jánossal és illír katonáival, a balszárnyon pedig, amelyet, ha megjelent volna, a vajdának jelöltek ki, Perényi Péter. Ebben a csatasorban, melyben tízezer fegyveres gyalogos állt, igen sokan voltak a főnemesi rendből. Báthori András, a nádor nagybátyján kívül ott volt Pálóczi Antal, Drugeth Ferenc, Széchy Tamás és más igen jeles férfiak. Tomori és György szepesi gróf nem választottak ki maguknak pontosan megállapított helyet, hogy a csatasorban és a csatában ide-oda nyargalva, oda száguldhassanak, ahol nagyobb a szükség, s így a harcot jobban irányíthassák.

A második csatasor körülbelül ugyanannyi ezer lovasból állott. Ebben állott a király, csaknem valamennyi püspök s nagy számban különböző rendű és rangú polgári személyek Korlátkői Péterrel és a lengyel Treпка Andrással, a királyi palota parancsnokával együtt. Ezek mögött állottak azok, akik a királynak vagy udvarnokai voltak, vagy más különféle szolgálatára voltak rendelve. A magas rangú méltóságok mindegyikének ott voltak a vitézei, három sorban felállítva. Ezek élén Tárczai Miklós, Sáros vármegyéből való nemes és vitéz férfiú állott. Magát a királyt, aki természetével, fegyvereivel és minden egyéb tekintetben kitűnt, középre állították. Közvetlen mellette állott egyik oldalán a nádor, a másikon az esztergomi érsek. Mögötte közvetlenül pedig a már megnevezettekén kívül, akik a király védelmére rendeltettek, a cseh Schlik István²⁰ és a sziléziai Czettritz János udvarnokok, Majláth István, királyi számtartó ugyan, de vitéz férfiú, és Gováti Gáspár istállóester²¹ állott. Ezek mellé több mint ezer főből álló fényes vértesslovasságot rendeltek. Ennek a második csatasornak a közepén, ahol a tartalék helye volt, a Boldogságos Szűz Máriának aranyos képével díszes, hatalmas zászlót Drágffy János, Bertold fia tartotta, akinek régi szokás szerint nem volt sarkantyúja, annak biztosítására tudniillik, hogy menekülésre ne is gondoljon. A két tábor védelmére és őrizetére a markotányosokon és lovászokon kívül hagytak kétezer gyalogost és másokat, kiknek különféle szolgálatuk volt; a táborokat láncsal összekötött szekerekkel körülveve erősítették meg.

A csatára a Mohács alatt elterülő széles és nyílt mezőn azt a helyet jelölték ki, mely a városkától egy magyar mérföldre, a Duna partjától pedig fél mérföldre esett. A közepes nagyságú kerek ágyúkat, melyeknek száma körülbelül nyolcvan volt, az első és második csatasor között helyezték el alkalmas helyen, bár többen úgy vélték, hogy az ágyúkat mindjárt a csatasorok elé kell állítani, hogy még mielőtt kézitusára kerülne a sor, kilőhessék őket, nem annyira az ellenség megrémítésére, hanem inkább azért, hogy megsebesítve és harcképtelenné téve a támadókat, veszteséget okozzanak nekik.

A király a csatasorok elé lovagolt, megszemlélte a rendeket, s minthogy úgy látszott, többen kételkednek abban, hogy jelen van, a nádor, beszédet mondvá, kezével mindnyájuknak mutatta, hogy itt van. Fennhangon kijelentette a nádor, hogy a király velük együtt mindent, amit a hadiszerecséhez hoz, kész elviselni. Nem vonakodik kitenni magát és életét a végső veszedelemnek a szent hitért, a kereszténység védelméért, az oltárokat és a tűzhelyekért, értük és az ő feleségükért és gyermekeikért, Magyarországért és a többi tartományért. Ezért ők is tegyék meg a magukét a harcban, mint amiképpen a legvitézebb férfiakhoz illik. Emlékezzenek meg arról, hogy magyarok, akik a rút és utálatos vallású ellenséget gyakran megsemmisítették. Nem szabad, hogy megijedjenek az ellenséges csapatok sokaságától, mert nem a katonák számában, hanem erejében és legyőzhetetlen vitézségében van a győzelem. A halhatatlan Isten a jogos ügyért, az igaz hitért és a szabadságért most megsegíti őket, a kegyetlen uralomvágyért igazságtalan fegyverekkel támadó galád ellenséget pedig az ő bosszuló kezükkel fogja kétségtelenül megbüntetni.

Szulejmán pedig, bár a mieink dobpergése és trombitaharsogása csatára hívta ki, mégis, nem tudni, mely okokból, napkeltétől egészen kora délutánig csendben a táborban tartózkodott, úgyhogy a mieink, megunva a hosszas várakozást, s azt gondolva,

hogy azon a napon nem fog alkalmat adni a csatára, jónak látták, hogy visszatérésre fúvassanak, s a táborba visszatérjenek.

A magyarok és az ellenség tábora között volt egy hosszában elnyúló domb; ez mindkettőjüktől elvette a kilátást, s nem lehetett tudni, mit tervez az ellenség azzal, hogy késlekedik csatasorba kivonulni. Vajon hátba akarják támadni a mieinket, miután a táborba visszatértek, avagy éjjel akarják őket, akik semmi ilyenre nem gyanakodnak, megtámadni, avagy a hosszú várakozástól kifáradtakra csak egy, de annál hevesebb támadással akarnak rátörni?

A nap már kezdett leszállni, amikor az ellenségnek egy elég erős lovascsapata a dombok alatt elterülő egyik völgyben lassan előrenyomult, úgyhogy azt csak a dárdák kiálló hegyéről lehetett meglátni. Amint ezt Tomori észrevette, az első csatasorból a királyhoz száguld, Ráskay Gáspárt, Török Bálintot és Kállay Jánost név szerint szólítja, akikre előbb a király őrizetének gondját bízta, s parancsot ad, hogy lovascsapataikkal fussanak előre, pontosan kémleljék ki, merre tartanak a törökök, s ha tudják, akadályozzák meg őket szándékukban. Ők azonban, emlékezve a rájuk bízott felelősségteljes megbízatásra, amennyire tisztelettel teheték, vonakodtak attól, hogy előrefussanak; de amikor Tomori ugyanazt megismételte, s látták, hogy a király nem mond ellent a fővezér parancsának, nehogy gyávaságnak tekintsék, hogy vonakodtak teljesíteni a parancsot, sarkantyúba kapták lovaikat, azt gondolva, hogy a király személye sértetlenségének védelmére idejekorán visszatérhetnek. De ennek a rosszkor jött parancsnak és a megbontott hadseregnek az alkalmatlansága azt eredményezte, hogy nem tudtak sem visszatérni eredeti megbízatásuk teljesítéséhez, amelynek pedig a király érdekében, tőlük telhetően szerfelett eleget kívántak tenni, sem megtudni, hova tart az ellenség, és ártani sem tudtak neki.

Ugyanabban a pillanatban Szulejmán táborából borzalmas hangú kürtjel hangzott fel s hatalmas csatakiáltás; a testőrlovasoknak és testőrgyalogosoknak hatalmas és félelmetes serege kezdett leereszkedni a dombról, s egyenesen a mieink ellen vonulni. Akkor pedig mindkét fővezér a királyhoz fut, mindketten jelentik, hogy az ellenség kivonul a csatára, most össze kell csapni, s a győzelem felől nem kell kételkedni. Erre a jelentésre a király sem meg nem ijedve, sem nem habozva parancsot ad, hogy az üdvözítő Krisztus nevét hívják segítségül, emeljék fel a zászlókat, fújják meg a trombitákat, s a dobokat üssék meg. És kéri sisakját, melyet amidőn fejére tettek, arca nagyon elsapadt, úgyhogy azok, akik jelen voltak, ezt a leendő baj előjelének tekintették.

Az ellenség növekvő hold alakú csatasorba fejlődve, meglehetősen gyorsan közeledett, s amikor már egészen közel jutott, mindkét oldalról felhangzó nagy csatakiáltással az előharcosok és az első csatasor összecsapott, de először az összes ágyúkat kilőtték az ellenségre anélkül, hogy ez valami jelentős veszteséget okozott volna neki. Mindkét oldalról nagy erővel harcoltak több mint egy órán át, sokkal ádázabban és hevesebben, mint az a mieink kevés számától várható lett volna, úgyhogy az ellenség soraiból sokkal többen estek el, mint a mieink közül, s a török testőrlovasság, mely a csatát megnyitotta, hátat fordítani kényszerült, s hanyatt-homlok rohanva, a janicsárookra zúdultak, akik a tartalék csatasorban várakoztak, úgyhogy közülük igen sokat a nagy erővel száguldó lovak összetiportak, mialatt a mieink nagy bátorsággal és erővel hátukban vol-

tak. Amint az ellenségnek ezt a futását Báthori András látta, megsarkantyúzza lovát, gyorsan visszafut a királyhoz, s azt mondja, hogy az ellenség menekül, a győzelem a mienk, előre kell nyomulnunk, s a mieinket, kik az ellenség üldözésére siettek, meg kell segíteni.

A király erre a hírré felélénkült, s mintegy reménykedve, amily gyorsan csak tudott, csatasorából előrefut, s övéinek siet segítséget vinni. És az első csatasor, a lovasság megfutamítása után, már a janicsárokat is kimozdította helyükből, s már nem messze harcoltak attól a helytől, ahol Szulejmán állott, a király odafutásával pedig mindjobban felújult a harc, de meg a szultán testőrei közül is néhányat, kiket zulakoknak²² neveznek, ugyanott lekaszaboltak, midőn a mieink közül igen sokan, a táborból menekülve, váratlanul jelentik, hogy azt elfoglalták, a védőket egy szálíg levágták, szétrombolták a sátrakat, s minden poggyász az ellenség hatalmába került. Abban a seregben ugyanis, melyről fent mondtuk, hogy a völgyön át csendben előnyomult, hétezer lovas volt, s ezeket Szulejmán Báli bégnek, Nándorfehérvár parancsnokának vezetése alatt előre küldte a mi táborunk kirablására, hogy ezáltal a mieinket, két veszéllyel is körülvéve, megossza. Báli bég pedig, miután a tábor őrségét leölte, azt elfoglalta, s az övéit szétszórta győztesen a sátrakban. Még mielőtt Báli bég a tábor ellen támadást intézett volna, az a három vezér,²³ kiket Tomori kémlelésre kiküldött, összecsapott az ellenséggel, de mivel csapatuk kevés számú katonából állott, könnyen szétszórták őket. Ebben a csatában Kállayt elfogták, de bajtársai vitézségével nyomban visszanyerte a szabadságát, s a többi társával együtt iparkodott a királyhoz jutni.

A tábor kirablása közben Gondos Illést,²⁴ a királyi konyha vezetőjét, aki jó erőben levő öreg volt, mialatt a visszatérni szándékozó királynak, mint gondolta, ebédet készít, s a konyhaeszközök között foglalatосkodott – az ebéd még nem volt kész –, harc közben társaival együtt lekaszabolják.

Jobb végzete és sorsa volt Szegedi Antalnak, a ferencrendi szerzetesnek, aki a király környezetéhez tartozva, káplánja volt. Őt másokkal együtt a király holmijának őrzésére a táborban hagyták. Az ellenséggel sokáig és keményen harcol, s súlyos sebet kap az arcán, végül azonban ráugrik egy királyi lóra, melyet a véletlen hozott oda, s az ellenség közepéből nagy nehezen kimenekül; sebtől elrútított arcával még sokáig élt.

Amikor a mieinkhez, azokhoz, akik a jobbszárnyon harcoltak, a tábor kifosztásának híre megérkezett, s ugyanakkor az ellenség akkor első ízben, ágyúit kilőtte, a mieinket nagy rémület fogta el, s tanácstalanságukban – bár a golyók, a katonák feje felett szállva, több rémületet, mint veszteséget okoztak – meginogtak, sőt többen rúdul meg is futamodtak. Ez a menekülés azonban a többieknek nem vette el bátorságát, sőt lelkük és erejük töretlen bátorságával harcoltak, s egészen az ágyúig nyomultak előre, nagy kaszabolást víve véghez a testőrségben, s kicsibe múlt, hogy azokat, nyolc-tíz lépésre tőlük, el nem foglalták.

Lovasaink egy része a völgybe húzódott, mely a domb és egy, a közelben levő mocsaras tó között volt, hogy kikerülje az ágyúgolyókat, de a vezérek buzdítására ismét harcba bocsátkoztak, s vitézül harcoltak, amikor ismételten kezdtek az ellenség ágyúi dörögni, a levegőben terjengő sűrű füst elhomályosította látásukat, a kifáradt törökök helyébe frisseket, a sebesültek helyébe sértetleneket küldtek; a nap már

hanyatlóban volt: a harc megszakítás nélkül három órája tartott. A lovasok is meg mások is, kik még addig különböző helyeken állták a csatát, kezdtek visszavonulni. Azután az egész hadsereg futni kezdett, s ki-ki arra menekült, amerre utat talált. A király, aki eddig még a csatasorban volt, onnan feltűnés nélkül eltávozott, s ott többé nem látták; vagy az első csatasorba ment előre, ami lehetséges volt, s amit sokan állítanak, vagy pedig, mint mások vélik, azok, akik, mint mondtuk, mögötte álltak, Schlik, Majláth, Czettritz és a főlovászmester,²⁵ amikor már a helyzetet kétségbeejtőnek látták, magukkal ragadták, hogy, hacsak a végzet meg nem akadályozza, biztos helyre vigyék.

Amint az ellenség meglátta a mieink fejvesztett futását, nem tudni, hogy a harctól kimerülve vagy sebeiktől harcképtelenné téve-e – biztos ugyanis, hogy nekik sem volt vértelen a csata –, avagy cselre és lesre gondoltak, sokáig a csatasorban maradtak, s csak amikor már a sötétség beállt, kezdték a szerteszét menekülőket üldözni.

A gyalogosok közül, akik tizennégyezren voltak, alig kétezren jutottak ki a sötét éjszaka jóteknony leple alatt és a hatalmas felhőszakadástól védve, mely a csata után az égből lezúdult. Ezek között menekült el a ciprusi Hannibál, a pápai gyalogoscsapatok parancsnoka, gyors lován, miközben övéit mind elveszítette. Azt mondják, hogy Tomori Szepesi Györggyel, tisztársával, akik szerencsétlen okozói voltak az elhamarkodott és gyászos csatának, és Drágffy János, a testőrség parancsnoka s egyben annak zászlótartója, az első sorban estek el Pálóczi Antallal, Széchy Tamással, Sárkány Ambussal, Perényi Gáborral és sok mással a főurak rendjéből. Ebből a mérszárlásból Batthyány és Tahy csak nagy nehezen menekültek el. Mikor a nádornak a lova, a nap hevéből és a futástól kimerülve, lovasát tovább már nem tudta vinni, s az ellenség már sarkában volt, a nádor Kecskés Pál familiárisától elkérte még ki nem fáradt lovát, meg is kapta, s bár fájt a lába, mégis, Kecskéstől segítve, gyorsan felszállt, s biztos helyre menekült. Kecskést elfogták a törökök és elvitték, a nádor azonban őt pénzen kiváltotta, s sok javadalommal halmozta el, s tisztséggel tüntette ki. A hűséges szolgálatnak hasonló példájául ajánlotta fel a kellő pillanatban lovát Bakács Sándor is Bánffy Jánosnak, mikor lova a nyargalásban és sebtől már kimerült; János, elkerülve a veszedelmet, megmenekült az ellenség keze közül. Sándort elfogták, de Bánffy utóbb hálás szívvel kiváltotta,²⁶ Lindván²⁷ pedig templomot építtetett és szenteltetett fel, melyet a csatában Keresztelő Szent Jánosnak fogadott, ha sértetlenül megmenekül.

A király azokkal a kevesekkel, akikről mondtuk, hogy mögötte álltak, abban a nagy szorító szükségben, melyet többször előre megmondott, kénytelen volt meneküléssel menteni életét, s Mohácsot jobbra hagyva, gyors lovakon Pécs irányába vette futását; Mohács és Csele között a Karasica állta útját, a mocsaras és iszapos patak, mely bizonytalan és határozatlan medrével sárosan folydogált, de az akkor éppen kiáradó Duna vizétől és a hirtelen záporosótól, mely a csata befejezése után sok jéggel s mennydörgések közepett leesett, meglehetősen megduzzadt; az éjszaka sötétsége meg az üldöző ellenségtől való félelem arra sem engedett időt, hogy medrét kifürkéssze; midőn, végzetétől elragadva, amerre sorsa és szerencséje vitte, a járhatatlan part magaslatára kapaszkodott, s átkelni törekedett, lova, a gyeplőt húzva, hanyatt vágódott, s az iszapos folyócska feneketlen sarába zuhant; a király, bár lova is küszködött, fegyverének súlya

alatt ottveszett. Így pusztult el ez a kiváló jellemű és tehetségű, minden testi és szellemi javakkal megáldott s ezért erre a szerencsétlen végre méltatlan fejedelem.

Ez az az emlékezetes s egyszersmind szerencsétlen mohácsi csata, mellyel nemzetünk régi dicsőségét elveszítettük. A nemesség és katonaság színe-virága, s amink csak volt, abban az egy gyászos csatában megsemmisült. Mintegy ezzel kezdetét vette kiengezelhetetlen gyalázatunkkal együtt az, hogy a barbárok elviselhetetlen igája alatt nyögtük, s idegen nemzetek alatt szenvedtük a szolgaságot, ezért a kedvezőtlen előjelű csata vakmerő és eszeveszett okozóit, akik a derék és szelíd ifjú királyt áldozatul az ellenségnek odavetették, s a hazát ebbe a szerencsétlenségbe és pusztulásba döntötték, joggal és méltán a legszörnyűbben elátkozva elítéljük.

Elpusztult abban a csatában, részint a csatasorban, részint pedig menekülés közben, tízezer lovas és körülbelül tizenkétezer gyalogos, a nemesség java, több mint ötszáz, Szalkai László esztergomi érsekkel együtt csaknem valamennyi püspök, Perényi Ferenc váradi, Paksi Balázs győri, Csaholyi Ferenc csanádi püspök és jeles jogtudós s Palinay György boszniai püspök. Móré Fülöp pécsi püspök, aki pedig nem is olyan régen tért vissza a velencei tanácshoz és köztársasághoz küldött követségből, amelynek vezetője volt, miután sok halálos sebet kapva, elmenekült a csatából, az út melletti cserjék és tölgyesek között összeesett, és kilehelte lelkét. Borbélya, aki társa volt a veszedelemben, falevéllal és gallyal betakarta; az ellenség elvonulása után megtalálták és eltemették. A borbély az ezer aranyat, mely a haldoklónak az övében volt, titkon magának megtartotta.

Thelekessy Imre,²⁸ aki akkor Paksi Balázs győri püspök lovasai között teljesített katonai szolgálatot, s később nagy tisztségeket és a legmagasabb császári kitüntetést is elnyerte, csak nagy nehézségek árán, de annál nagyobb vitézséggel mentette meg életét. Menekülés közben ugyanis egy jeles török megtámadta, amikor lova a harcban és a futásban már kifáradt; megállt, s az ellenséget harcban levágva és megölve, sértetlenül folytatta útját. A rác Bosics Radics, aki a hajóhad parancsnoka volt, átadva a parancsnokságot az öreg hajóparancsnokoknak, Fogarasi Ambrusnak²⁹ és Filléres Jánosnak,³⁰ s otthagynva a hajókat a hajósoknak, a győzelem hiú reményében az első csatasorba lovagolva előrement, s ott harcolva ölték meg.³¹

Elveszett a nemességből gróf Frangepán Mátyás, Kristóf rokona, Balassi Ferenc,³² Podmaniczky Mihály, Istvánffy János, a király udvarnoka, Orlovcsics Gergely, a dalmáciai tengerparti városnak, Zenggnek parancsnoka, Tárczai Miklós, Várdai Imre, Paksy János, Forgách Miklós, Tornallyai János és sokan mások, kiknek nevét felsorolni sem lehet. Mindjárt az első összecsapásban elesett Pekri János, akiről mondtuk, hogy a csata előtt néhány nappal a törököktől a király táborába átszökött, s az ellenség hatalmas csapatainak hírével a királyt megrémítette.

A király személyes szolgálatára rendelt ifjak közül, hogy őket se mellőzzük el, elesett – nem tudni, hogy a futásban-e vagy a csatában – az a Kórógyi Péter,³³ aki arról volt nevezetes, hogy teljességgel vastermészetű, mindent megemésztő gyomra volt. Az ifjú király kívánságára élő egereket, levágott macskafarkakat, a kutyáknak az utakon elhullott, undorítóan gennyes, rothadásnak indult s nyüzsgő férgekkel teli hullájából borzadály és ökröndözés nélkül rendszeresen evett. Benne kihalt a Kórógyiak régi és

nemes nemzetsége, akikről azt említik, hogy amikor egykor I. András király³⁴ idejében a magyarok a kereszténységet elvetették, Szent Gellértnek³⁵ – amely kegyetlen, éppoly szentségtelen – halálát okozták, s hogy ennek az volt a bizonyossága, hogy ha utódaik a szentnek a Buda városával szemben levő dombon épült szentélyébe önként vagy más-ként beléptek, nem tudták megakadályozni azt, hogy rájuk jöve a szükség, rútul be ne mocskolják magukat. S az ifjú király sok mással együtt nevetett és csodálkozott, hogy amikor Péterrel ezt megpróbáltatták, őt sokszor baj érte.

Aczél István, a lengyel Trepka András és Korlátkői Péter holttestét annak a tónak a közelében, melyben a király is elveszett, találták meg. Schlik István néhány, Csehországból és Morvaországból jött nemessel, akik a háború elején katonai szolgálatra jöttek a királyhoz, hasonló végzettel pusztult el. Czettritz pedig átkelés közben észrevette a király veszedelmét, de nem tudott segítséget vinni neki. Pontosan megjegyezte azonban magának a helyet, úgyhogy később a király testét az ő útmutatása alapján keresték, s meg is találták.

A foglyul esettek száma nem volt nagyon nagy. Szulejmán ugyanis a csatát megelőző napon parancsban – minden sátorba elküldte hírnökeit, kiket csauszoknak hívnak – szigorúan megtiltotta, hogy bárki is ellenséget élve foglyul ejtsen. A menekülés után azonban többeket elfogtak, így Herczeg Miklóst, Majthényi Bertalant és Imreffy Mihályt, kit Feketének hívtak.³⁶ Őt Ibrahim nagyvezír lóval, karddal és útiköltséggel megajándékozva, tisztességgel elbocsátotta; a másik kettő pénzen váltotta meg magát. Két lengyel nemes, a király udvarnokai, Pilacki és Maciejowski János, kifizetve a váltságdíjat, visszatértek királyukhoz.

Minden ágyú, azok is, melyeknek a csatasorban némi hasznát vették, s azok is, melyek a táborban voltak, s a hajókon voltak elhelyezve, az ellenség kezére jutott, mint-hogy gróf Hardegg János, akire jóval később bízta rá az ágyúk gondját, mint kellett volna, nem menthette meg őket. Veszni hagyta tehát, amikor úgy látta, hogy életét futással kell mentenie.

Minthogy azonban az elesetteknek oly nagy volt a száma, hogy a holttestek szagától nemcsak a mező, hanem a levegő is megromlani és megfertőződni látszott, s az ellenség elvonulása után a kutyák oly nagy tömege özönlött oda felfalásukra, hogy azt mondják az utasok, s akik arra jártak, csak életveszedelemmel mehettek arra, ezért Kanizsai Dóra,³⁷ Perényi Imre nádor özvegye, az a nagy jámborságú asszony, megszánva a keresztényeket, akik a haza védelmében vitézül estek el, négyszáz embert saját költségén felfogadott, hogy a szanaszét fekvő és heverő holttesteket, nehogy a vadállatok, madarak és kutyák szaggassák szét és falják fel őket, hatalmas gödröket ásatva, eltemessék.

A vajda már a Tisza és a Maros összefolyásánál fekvő Szegedre, ebbe a nevezetes és szabad városba érkezett hadseregével, melyet körülbelül negyvenezer főnyire becsültek. Frangepán Kristóf tizenötezer illír fegyverest vezetett a Drávától nem messze fekvő Szentendre mezővárosához. Azonkívül megérkeztek a csehek és morvák György brandenburgi őrgróf és Neuhaus Ádám³⁸ vezetésével jókora számban, részint Székesfehérvárra, részint Győrbe. Ők mondták, hogy a sziléziai vértesslovasság nemsokára követi őket. Ha Tomori és a többiek, annak az eszeveszett és gyászos csatának értelmi szerzői,

inkább megvárták volna ezeket a segélycsapatokat, semmint esztelen tanácsukkal az ifjú királynak korai halálát és a haza biztos pusztulását okozták volna, minden bizonynyal sokkal kedvezőbb szerencsével és sokkal előnyösebb helyzetben mérkőzhettek volna, s nem lehetett volna annyira kétséges a győzelem.

Mikor ezekhez a vezérekhez megérkezett a vesztett csata szerencsétlen és gyászos híre, mindnyájukat annyira megdöbbenettette, s félelemmel megrendítve, annyira megremítette és megzavarta, hogy csapataikkal együtt mindjárt visszatértek oda, ahonnan jöttek. A vajda azonban bölcsen együtt tartotta hadseregét, s egy darabig Szegednél táborozott, hogy ott várja be, mik a szultán tervei.

Juhász László fordítása

Mohács, 2006, 175–190.

- 1 Istvánffy/Istvánffy Miklós báró, kisasszonyfalvi (1538–1615) politikus, katona, humanista történét-író. Egyik öse Istvánffy (II.) János (†1526) királyi kamarás a mohácsi csatában esett el.
- 2 Itt tévedett Istvánffy, valójában *Intercisa* a római település. *Potentiana* a már elpusztult római település volt Százhalombatta mellett, ahol Attila hun király megütöközött a rómaiakkal.
- 3 Rača.
- 4 Praskócsi István/Stjepan Prašćevački (†1533 után) szlavóniai nemes.
- 5 Hobetics Boldizsár/Baltasar Hobetić (†1534 után) 1526 után szlavóniai ítélmester, 1534-ben a zágrábi püspökség helynöke.
- 6 Ráttkay László/Vladislav Rattkay (†1528 körül) a Varasd megyei Nagytábor (*Veliki Tabor*) várának ura, aki a régebbi szakirodalom állítása ellenére nem esett el a mohácsi csatában.
- 7 Vojkfi Miklós/ Nikola Vojković szlavóniai ítélmester (1499–1504).
- 8 Helyesen: ítélmester.
- 9 Barics Mátyás (†1526), budai udvarbíró (1513–1521), a Jeruzsálemi Szent János lovagrend vránai perjelje (1520–1526).
- 10 Helyesen: Basy György.
- 11 Wolfgang Lazius *Regni Hungariae Descriptio vera* című, 1552-ben készült térképéről van szó.
- 12 Macedónújfalú.
- 13 Brodarics István ekkor még szerémi püspök, a váci püspökséget csak jóval később nyeri el.
- 14 Helyén ma a Berényi Zsigmond pécsi püspök által 1740–1743 között építtetett kétszárnyas barokk palota áll.
- 15 Pekri János (†1526), 1521-ben a törökök elfogtak, majd 1526-ban átszökött a magyar táborba és elesett a mohácsi csatátéren.
- 16 Beriszló Pétert Korenicánál (ma horvát falu a Plitvicei-tavaknál) csalták törbe a törökök 1520-ban.
- 17 Pekri Lajos, petrovinai szlavón vicebán (1493–1495, 1507, 1511), körösi és zágrábi ispán (1493–1495, 1507, 1511).
- 18 Ma: Križevci, Zágrábtól északkeletre fekvő város Horvátországban.
- 19 Ráskai Gáspár.
- 20 Štěpán Šlik na Holejče.
- 21 Vingárti Horvát Gáspár. Valójában Horváth György.
- 22 A *zulak* a török szultán testőrségéhez tartozó személy.
- 23 Ráskai Gáspár, Török Bálint és Kállay János.
- 24 Gondos Illés, szakácsi (†1526) II. Lajos szakácsa.
- 25 Imrefi Mihály.
- 26 Kecskés Pál 1526-tól mint varasdi officiális szolgálta a nádort. C. TÓTH Norbert, *Egy főúri udvar a késő középkori Magyarországon: az ecsedi Bátoriak*, A Nyíregyházi Jós András Múzeum évkönyve, 59(2017), 16. – Bakács Sándor 1530-ig volt török fogságban. Bánfi János kiváltotta, Szapolyai János pedig régi nemességének megerősítése mellett a leírt jelenetet ábrázoló címet adományozott neki 1532-ben.
- 27 Ma: Lendava, a Muravidéken fekvő város Szlovéniában. Régi magyar nevén Alsólindva.

- 28 Thelekessy Imre (1497–1560) várkapitány, hadvezér. Fiatal korában részt vett a török elleni délvidéki harcokban, 1526-ban Paksi Balázs győri püspök huszárként harcolt a mohácsi csatában. Élete utolsó éveiben a kassai vár kapitánya és a felső-magyarországi hadak főkapitánya.
- 29 Helyesen: Fogas Ambrus naszádos vajda, aki már II. Ulászló flottillájában is szolgált. Mohács után I. Ferdinánd király pártjára állt.
- 30 Filléres János naszádos vajda, aki már II. Ulászló flottillájában is szolgált. Mohács után I. Ferdinánd király pártjára állt. 1532-ben kinevezték a Komáromba költöztetett flottilla főkapitányának.
- 31 Itt tévedett Istvánffy, Radics Bosics csak 1528-ban halt meg.
- 32 Balassa Ferenc.
- 33 Kórógyi Péter (†1526) királyi étekfogó.
- 34 I. András (1015 körül–1060) magyar király (1046–1060).
- 35 Szent Gellért.
- 36 Herczeg Miklóst fogságában kikérdezték a magyar politikai és katonai állapotokról, majd szabadon bocsátották; Imrefi Mihály Mohács után I. Ferdinánd híve és budai várkapitánya lett.
- 37 Kanizsai Dorottya (1490–1532 után) Geréb Péter, majd Perényi Imre felesége, a siklósi vár úrnője.
- 38 Adam von Neuhaus.

Athanasio Georgiceo:¹ *Jelentés a császárnak a Boszniában tett útjáról*
1626 (részlet)

Innen továbbindulva mindig a Duna partja mellett haladtunk, és másfél mérföldnyire egy nem túl nagy patakhoz² értünk, amelyben Lajos király, akit legyőzött egy ottomán sereg, leesett a lováról és a többi lovak utolérték és összetiporták, és itt fejezte be életét. Erről a helyről fél mérföldnyire igen késő este érkeztünk meg Muhachra,³ ahol ezen az éjszakán megpihentünk.

A negyedik napon, azaz április másodikán, megsejmeltem a Muhach helyet, amely a Dunánál van, palánk veszi körül, és egy szandzsákbég székhelye, aki mintegy száz törökkel őrzi ezt a helyet. A mezővároson kívül van a kálvinista magyarok, a szakadár szerbek és a katolikus bosnyákok mintegy százötven háza, ez utóbbiak plébánosa Don Simon Matcouich,⁴ aki misét mondott a mezővároson kívüli igen nagy templomban, amelynek csak az egyik sarkán volt teteje, ott, ahol a misét mondták, bár ezek a szegény katolikusok a tető befedésére az anyagot már beszerezték. A mezőváros közepén volt egy másik templom is, de annak nem volt teteje. Innen elindulva jobb oldalon nagyon szép tájat láttunk, bal oldalon pedig egy igen nagy tavat vízimadarakkal, bár csak kevés helyen volt benne víz. Ez a tavat áradáskor a Duna fel szokta tölteni, és amikor pedig apad a folyó, bizonyos tavacskáiban nagyon sok halat hagy hátra. E mellett a tó mellett, Moháctól mintegy egy mérföldnyire volt egy kis domb,⁵ amelyet a janicsárok készítettek, amikor itt táborozott Szulejmán szultán, beásva magát, amint ma is meglátszik, amikor a népe legyőzte a nevezett Lajos királyt. Félmérföldnyire ettől a helytől bizonyos dombokon két templomot találtunk, romokban heverték, de igen szép helyen feküdtek, egymástól mintegy egy olasz mérföld távolságra. A dombok oldalában igen sok diófa volt, és ezek alatt néhány igen szépen gondozott szántóföld, mivel ezek között a fák és dombok között a szakadár rácok négy kis faluja állt.

Tóth István György fordítása
TÓTH, Athanasio Georgiceo, 1998, 854.

- 1 Athanasio Georgiceo (1590 körül–1640 után) dalmát humanista, tolmács, diplomata, író, zeneszerző.
- 2 Csele-patak.
- 3 Mohács.
- 4 Don Simone Matkovics (1575 körül–1639), bosnyák világi pap, misszionárius, a belgrádi székhelyű szendrői püspök vikáriusa, babskai, majd mohácsi plébános.
- 5 Törökdomb.

Ibrahim Pecsevi: *Krónika* 1648 előtt (*részlet*)

A mohácsi hadjárat és más hódítások összefoglalása, a felséges szultán elindulása

A 932. év tiszteletre méltó redzseb havának 11-ikén.¹

Ezen a győzedelmes hadjáraton Ibrahim pasa² a nagyvezíri méltóság mellé megkapta a ruméliai tartományt is, ezért amikor Edirnébe³ értek, a ruméliai bégek⁴ a seregeikkel ott találkoztak vele. Behrám pasa anatóliai beglerbég⁵ Gallipolinál kelt át, és Edirnében csatlakozott a nagyúri sereghöz. Edirnében megszemlélték a hat udvari zsoldos lovas alakulatot. Miután gondoskodtak a hadfelszerelésről, elindultak, és a nemes sában hó tizenhatodik napján⁶ a felséges padisah Szófia mezején szállt meg. Midőn onnét is elindultak, az uralkodó parancsot adott, hogy az összes ruméliai katonát szemléljék meg. A mustrát lóháton, a következő állomásra érve folytatták le. Az uralkodó parancsot adott, hogy innentől fogva a nagyvezír a ruméliai katonákkal egy állomásnyira a sereg előtt haladjon, és úgy rendelkezett, hogy az udvari zsoldos lovasok közül számos bajnok és kétezer puskás janicsár menjen vele százötven zarbzen ágyúval⁷ együtt.⁸ A nevezett hó huszonnegyedik napján⁹ az anatóliai sereget is megszemlélték. Musztafa pasa másodvezír, Ajasz pasa harmadik vezír, Behrám pasa anatóliai beglerbég, az udvari zsoldos lovasok és a janicsárok a boldogságos padisah oldalán, a többiek pedig az előjáróikkal indultak útnak. A nemes ramazán hónap tizenkilencedik napján a fenség sátrait Belgrád mezején ütötték fel.¹⁰ Sevvál negyedik napján¹¹ átkeltek a Szerémségbe.

Pétervárad¹² várának bevétele

A 932. év kegyes sevvál havának tizenhetedikén¹³ az égi méltóságú padisah a Szalánkemén¹⁴ nevű vár környékén állt meg, és Ibrahim pasa nagyvezírt és főhadparancsnokot¹⁵ a nevezett vár elfoglalásával bízta meg.¹⁶ Ő a ruméliai bajnokokkal odament, és hétnapos ostrom után végül aláaknázva sikerült bevennie.¹⁷ A Tomori Pál nevű tévelygő a gonosztevő királynak a Duna mögötti országrészein volt főparancsnoka és katonáinak előjárója.¹⁸ Mivel a nevezett vár az ő irányítása alatt állt, számos hajót szerelt fel és rengeteg puskással rakta meg őket; az volt az elképzelése, hogy az iszlám népének flottáját megakadályozza a vár előtti áthaladásban. Ám a boldogságos küszöb által oda rendelt nyolcszáz hajó parancsnoka, Szulejmán reis¹⁹ támadásának nem tudott ellen-

állni; ő maga kénytelen-kelletlen a szegedi mezőre lovagolt, a hajói pedig a Duna vizén Újlak²⁰ felé menekültek. Midőn Újlakba értek, némi puszkást és néhány száz lovast helyeztek a várba, és már nem tudtak tovább menekülni.

Újlak várának bevétele

A 932. év sevvál 28-án.²¹ Pétervárad várának elfoglalása után Ibrahim pasa, a magas méltóságú nagyvezír az iszlám seregével Újlak várának bevételére fordította figyelmét. A magasságos Allah kegyéből szerződéssel ezt is elfoglalták, és a benne tartózkodó pokolra való átkozottaknak oltalomlevelet ajándékoztak.

*Kölpény, Szávaszentdemeter, Ireg, Szentgergely, Lukaj (?), Szata, Valkóvár, Erdőd, Cserög, Racsá és Eszék várak elfoglalása.*²²

Az említett várak és párkányok lakói a muszlim sereg félelmetes üvöltésétől összezavarodva bolyongtak a tévelygés völgyében; némelyikből a nép a völgyekbe és a hegyekbe szóródott szét, mások lakói pedig arcukat a padisahi küszöbhez dörzsölve kegyelmet kértek.²³ Eszék várát a földdel tették egyelővé, s a városon belül a győzedelmes sereg áthaladása és átkelése érdekében három napon belül széles hidat építettek, s zilkáde hó tizenkettedikén az egész győzelemhez szokott hadsereggel együtt átkeltek a becstelen magyarok oldalára.²⁴ Az átkelés befejezése után a mindenre elszánt padisah parancsára a hidat lerombolták, és az összeköttetést az iszlám országával elvágták.

A szerencsétlen király veresége a mohácsi mezőn

A 932. év zilkáde 20-án.²⁵ A gondolkodó embereknek szolgáljon nemes tudomásul, hogy bár megvetendő dolog az ősök és az apák szavait bírálattal illetni, mégse essen kétségbe az, akit ezért eltalálnak a kortársak rosszsallásának nyilai. Merthogy azt a hat-hét elragadó történeti munkát, amelyet a mohácsi mezőn véghezvitt hitharcról olvastam, egymással ellentétesnek találtam, ráadásul ellentmondásban álltak azzal, amit megbízható emberektől hallottam. Ezért úgy döntöttem, hogy ebben az összeállításban azt adom át és mesélem el, amit az általam megismertekből leginkább hitelesnek tartok.

Ebben a fényes hitharcban nagyapánk Bosznia alajbégjeként, boldogult atyánk pedig hét testvérével együtt erős vitézekként vettek részt.²⁶ Lakóhelyeik Szarajevó közelében, a bihai járásban²⁷ a nép körében Alajbég fiai néven jelenleg is ismeretesek. Ennélfogva szükségesnek látszik, hogy pár csekélységet az ő dolgaikról is elmondjunk. Kérjük és szeretnénk, hogy ha valaki a hozzátartozók közül olvasná ezt, szolgáltasson okot a jó szívvél való megemlékezésre, más művelt emberek pedig fogadják kedvezően a mentegetőzéseinket. A muszlim uralkodók közül a hitharcos padisahok legkiválóbbika, a meghalt és megboldogult Hódító Mehmed szultán kán gázi²⁸ – a magasságos Allah legyen könyörületes hozzá! – 877-ben meghódította Bosznia nagy részét,²⁹ és látta, hogy szükséges volna egy szandzsákbégség létesítése. Az első szandzsákbégi

posztot Minnetbég-oglu Mehmed bégnek adta.³⁰ Kiváló dédapánk, Kara Davud aga, aki ekkoriban az elhunyt padisah fegyverhordozója volt,³¹ talán a nevezett béghez való közelsége miatt vagy más okból ötvenezer akcsés ziámet-birtokkal³² boszniai alajbég lett, és a tiszteletre méltó háremet elhagyta. Sőt a boldogult Bajezid szultán nemes idejében³³ az e háborúban [ti. a mohácsi csatában] elővédként harcoló, boldogult Jahjapasa-záde Kücsük Báli bég³⁴ ziámetjét kapta meg, amiről az adományozási diplomát is megszerezte. Ezt a nagyúri diplomát jelenleg is magamnál őrzöm. Ebbe az összeállításba szó szerint be akartam másolni, de nem elég kellemdús, ezért később, ha a magasságos Allah akarja, majd egy másolatát közlöm és írom át.³⁵ A mai viszonyokból kiindulva senki ne gondolja, hogy a fegyverhordozókat lealacsonyította, ha ziámet-birtokossá váltak. Abban az időben egy ötvenezer akcsés ziámet birtoklása messze többet ért, mint korunkban a vezíri rang. Boldogult atyámtól sokszor és visszatérően hallottam: „Boszniában Kara Malkocs bég idejében³⁶ fényes tetteket hajtottunk végre. Az iszlám hitharcosai olyan sok zsákmányt szereztek, hogy csak én a szolgálammal hatvanezer akcsényi zsákmányhoz jutottam. A nevezett bég páncélos és vértés hírhozókat³⁷ és levágott fejeket küldött a boldogságos küszöbhez. Azzal az indokkal, hogy ő volt e hitharc valódi mozgatója, atyánkat, [Dzsáfert] javadalommemelésre, engem pedig kezdő javadalomra terjesztett fel. Atyánknak, mivel alajbég volt, ötszáz akcse javadalomemelést adományoztak, az én kezdő javadalmam viszont egy újabb hitharctól tették függővé. Ennek megfelelően elmentem az iraki hadjáratba, és a karakáni szorosban szolgáltam.³⁸ Azzal az indokkal, hogy mint a boszniai alajbég fia állás nélküli várományosként vonultam be a hadjáratra, egy kezdő timárra szóló nemes paranccsal jutalmaztak meg. A magasságos Allah a megmondhatója, csak akkor tértem volna haza ekkora örömmel, ha a boszniai szandzsákot adták volna nekem.” Ezzel mutatott példát azoknak, akik a mi időnkben lekicsinylik és lenézik a kezdő timárra vonatkozó rendeleteket.

A háború elbeszélésének megkezdése

Miután átkeltek a Dráva folyón, azon a helyen tábort ütöttek. Itt éjjel az iszlám sereg olyan fáklyás kivilágítást rendezett, mintha a kilenc ég csillagai egy helyre gyűltek volna, és a világot a tavasszal felragyogó nap is megirigyelhette volna. Erről az állomásról a korábbiakhoz hasonlóan Jahjapasa-záde Kücsük Báli béget rendelték ki az iszlám seregének előőrséül, azaz nyelvfogónak és elővédnek, mivel sokat látott és megfontolt ember volt, aki atyja és a maga katonáiból mintegy ezer fővel járt hadjáratokra, s aki a négyezer főre rúgó, vértés és páncélos, lándzsát hordó szendrői katonával is rendelkezett. Hátvédül Hüszrev boszniai béget jelölték ki, mivel a boldogult Bajezid szultán lányának fia volt, és mivel atyja hadnépéből és a saját embereiből számos bajnokkal rendelkezett, és a keze alatt lévő boszniai sereg is jól felszerelve és készen állott.³⁹ Ezután állomásról állomásra haladtak, s Baranyavár közelében, annak a helynek az alsó részénél, ahol a hidat felverték, lábon átgázoltak a Karasica tavon.⁴⁰ Ezután a nagyvezír a ruméliai sereget és a mellé adott kétezer puskás janicsárt a százötven zarbzennel együtt tökéletes csatarendbe állította. Öt követve az anatóliai bajnokok és a Behrám

pasa beglerbég vezetése alatt álló összes szandzsák hadereje vonult egymás után. Az ég szolgájú padisah a többi győzelmes muzulmán hadnéppel, a janicsárokkal és az udvari zsoldos lovassággal fekete hegyekként több oszlopba rendeződve csatasorba állott; áldott fejére három páratlan tollforgót tűztek, áldott nemes teste pedig úgy festett, mint ha páncélból és vértből készült acélerődbe sáncolta volna el magát. Aki látta őt boldogságosan elindulni, a „Segítsen téged a magasságos Allah” kezdetű áldó imával és dicsőítéssel indult a bosszúszomjas hitetlenek felkutatására. A baranyavári úton a Buziglicaként ismert hely⁴¹ közelében a boldogult Báli bég balra fordult, s a síkság szélénél a Bácsfaluja⁴² nevű hely felé indult a hegy lejtőjén átvágva. Amint az iszlám boldogságos padisahja a mohácsi síkon álló, Szultándomb⁴³ néven ismert magas dombhoz ért, lováról leszállt, a dombtetőre ment és egy trónszékre⁴⁴ ült.

Én, csekély értelmű szegény, az ezredik évet megelőzően⁴⁵ ifjúi hévvel és héjavadászat ürügyén bejártam azt a vidéket, és a magasságos Isten a megmondhatója, kétszer vagy háromszor is felmásztam arra a dombra, mert azt gondoltam, hogy szerencsét hoz, hisz arról a helyről egy hitharcos padisah fohászkodott az éghez. Vagyis igen magas volt, és fáradságos volt megmászni. Mostanában, amikor a megboldogult zászlótartó, Haszán pasa volt a budai beglerbég,⁴⁶ a dombtetőre fából egyszerű pavilonfélét készíttetett, mellette pedig kutat ásátott. A környező mezőből csak alig emelkedik ki; ebből is világosan megtapasztalhattuk, hogy ami biztos: az idő múlásával a világ sem állandó.

A szent ember hírében álló és csodatévő képességekkel megáldott, megboldogult Ali dedének – a magasságos Allah részesítse kegyében! –, a szigetvári nemes szultáni sírkápolna sejhjének⁴⁷ csodatévő szájából egyszer személyesen hallottam, hogy akkor a boldogult Ibrahim pasa a ruméliai sereg csatasorait a maguk helyén felállította, ő maga pedig az égi trónusú padisah színe elé járult. Rendeletet adtak ki a végvidéki tartományok kormányzóinak összehívására, hogy tanácsot tartsanak. A nagyúri rendelkezés szerint csausokat⁴⁸ küldtek a bégekhez, s mindnyájukat megelőzve Hüszrev boszniai bég érkezett meg. Parancsot kapott, hogy jöjjön fel az ismert dombra. Ibrahim pasa a többi vezírral együtt a boldogságos padisahhal szemben állt, és így szólt Hüszrev béghez: „Ti határszéli bégek vagytok, boldogságos padisahunk veletek kíván tanácskozni. Íme, ez itt Mohács mezeje. Ellenfélnek nyoma sincs. Mit kéne tenni?” Hüszrev bég így felelt: „Boldogságos padisahom, mi a végeken a sokat látott öregekkel szoktunk tanácsot tartani. Saját fejünk után semmit sem teszünk. Ha utasítást kapnánk, elmennénk és beszélnénk velük, s aztán visszajönnénk és megfelelnénk a boldogságos padisahnak.” Erre a boldogságos padisah úgy rendelkezett, hogy hozzák ide azokat az embereket, akikkel tanácskozni kellene. Ekkor a boldogult Hüszrev bég arról a helyről, ahol állt, név szerint szólította egyik alatt álldogáló agáját: „Indulj gyorsan! Kodzsa⁴⁹ alajbég, Kara Oszmán, Mehmed szubasi, Ádil tovidzsa és Balabán cseribasi⁵⁰ jöjjenek azonnal, a boldogságos padisah tanácskozásra rendelte őket.” Alig ment el Hüszrev bég embere, máris feltűnt az Ádil tovidzsának nevezett agg vitéz, vértje a hátán, fején sisak, köpönyege a hátsó nyeregkapán, egy deres hajú, borotvált arcú vén, de bajuszának két vége, mintha csak az ellenség vérét ontó nyíl lett volna, kikandikált a sisakja alól. Hüszrev bég azt hitte, hogy a hívásra jött, ezért így szólt hozzá: „Jöjj, Ádil

tovidzsa, a boldogságos padisah tanácskozást rendelt el!” Ő erre így szólt: „Lehet-e itt mást tanácsolni, mint a harcot? Kodzsa alajbég küldött, hogy elmondjam: feltűntek az ellenség hadoszlopai, előhadunkkal már kóstelgatják egymást. Jöjjön, és foglalja el helyét a zászlaja alatt, a csapatokat pedig gyorsan különítse el a málhától” – s amint ezt kimondta, elvágtatott saját csapata felé. Abban a pillanatban megérkezett Kücsük Báli bég hírnöke is, és jelentette, hogy az ellenség felvonulóban van, a síkságra néző szorosból látszanak a lovasaik hadoszlopai, és a dombokon és a magaslatokon helyenként már láthatók a hitetlenek zászlói. Valójában az e dombokon feltűnő gyalogosok jobbágyfélék voltak, és a birtokukban lévő kötelekkel, béklyókkal és láncokkal gyűltek össze és rendeződtek csapatokba abban a reményben, hogy majd rabszíjra fűzhetik az iszlám népét. Az elhunyt padisahnak Ádil tovidzsa viselkedése láttán és Báli bég hírei hallatán nem volt maradása, haladéktalanul leereszkedett a magaslatról, és lóra szállt. Csausokat rendelt ki, hogy a málhát gondjaikba vegyék, és elrendelte, hogy a csapatok a málhától bizonyos távolságra álljanak. A boldogult Ibrahim pasa sugallatára öt-tíz előkelő és ő maga a padisah kíséretével szegődött, és odamentek minden csapathoz; ekkor az összes bég kibontotta zászlaját és előhozta a csatához. A gázi padisah, a hit-harcosok élenjárója, áldott kezeit magasra emelve minden zászló alatt így fohászzkodott: „Istenem, tiéd az erő és a hatalom, tiéd a birtoklás és a győzelem, tiéd a kegy, tiéd az oltalom! Ne engedd, hogy Mohamed e maroknyi népének szánakoznia kelljen, és ne engedd, hogy a sok erős és hatalmas hitetlen örülhessen!” Mikor az iszlám katonái látták, hogy eközben áldott szemeiből ömlik a könny és sír, úgy vetették le magukat a lovukról valamennyien, ahogy az őszi falevél hull a fáról, s arcukat és szemüket a földhöz dörzsölték, és oly megtört szívvel kezdték hullatni könnyeiket, hogy a szemtanúkban semmi kétség nem maradt aziránt, hogy egytől egyig egy emberként, önszántukból fogják feláldozni magukat. „Mily értéktelen ahhoz a lélek, hogy érted sajnálnunk kellene” – mintha mindenki ezt a verssort ismételte volna.

Ibrahim pasa nagyvezír is buzgón győzködte a katonákat; ezerféle ígéretet tett, emlékeztetve őket, hogy azokat, akik megmutatják vitézségüket, a boldogságos, a világnak menedékül szolgáló padisah őfelsége számtalan kegyben és mindenféle oltalomban részesíti majd. Beszédével oly mértékben megnyerte őket, hogy mindnyájan mielőbb rohantak volna életüket, sőt talán még élő lelküket is feláldozni. Midőn ily módon a megnyerés, a kedveskedés, az ösztönzés és a fohász dolga elvégeztetett, Ibrahim pasát, aki a boldogságos padisah áldó imáit úti kalauzául választotta, a maga hadoszlopával előre küldték. A magas méltóságú padisah pedig a birodalmi zászlók alá ment, és a világ sarokpontjaként szilárdan állt a helyén. Sorsot irányító parancsokat adott ki, s a többi égi pompájú katonai egység úgy rohant a hitetlenek felé, ahogy egy égi csapás következik be vagy ahogy egy hirtelen áradás zúdul le. A kis és a nagy üstdobok lármájától, a zurnák⁵¹ és a trombiták hangjától, az emberek kiáltozásától, a lovak nyerítésétől és a zászlók csattogásától az epehólyagok megrepedtek. Ló a lóval, ember az emberrel úgy összegabalyodott, hogy már nem lehetett egymástól megkülönböztetni őket. Ily módon lassanként előre haladva a hitetlenek vereségre ítélt csatasorai is láthatóvá váltak. Olyan gyorsan és sebesen jöttek, mint egy viharos szél által űzött fekete felhő. Élülön a Tomori Pál nevű tévelygő állt, akit egyes történetírók papnak⁵² mondanak, má-

sok meg Perényi néven említene, ⁵³ s akinek kormányzati jogköre és hivatala valóban a papi hivatalnak felel meg, amit az ő köreikben püspöknek ⁵⁴ neveznek. Téves és gonosz vélekedésük szerint a világtól visszavonulva révületbe esett, vagyis kolduló szerzetes ⁵⁵ lett, és az ilyen elutasított embereket náluk barátoknak ⁵⁶ nevezik. Ez a vallástalan átkozott néhány ezer átkozottat csatasorba állított, és oly módon rendeződtek el és jöttek, mint egy disznócsorda, amelyet egytől egyig nyíl sebesített meg. Nem volt előttük akadály; nem törődve a nagyvezír csatasorai előtt álló zarbzenek láncos ágyúgolyóival, ⁵⁷ a puskagolyóktól elesett saját katonáival és a lovak tetemeivel, elvágatott a zarbzenek előtt, s a végén, talán ott, ahol a gyalogosok sorai álltak, végül rést és hézagot talált, amelyen behatolt, és az iszlám seregét kettévágta és elválasztotta egymástól. Ekkor Báli bég és Hüszrev boszniai bég a szandzsákjuk katonaságával mögéjük került és rájuk támadt. Mikor az átkozottak előre néztek, láthatták, hogy a boldogságos padisah csatasorai közepén és a szárnyakon egymás mögött még mind a helyükön állnak, mögöttük pedig a hátvéd és a hadtáp hegyekként sorakoznak, amelyeknek nincs vége, és amelyeknek méreteit emberi szem nem képes befogni. A hitetlen ekkor már tudta, milyen helyzetbe került. Arra gondolt, hogy megfordul, és csatát kezd a hátába került erővel. [De] a ruméliai katonák két oldalról olyan támadást intéztek ellene, hogy egy szempillantás alatt nyoma sem maradt a seregének. Ekkor [Tomori] boldogtalan fejét levágták, és azzal hozták el a boldogságos padisahnak, hogy ez a király feje. Nyomban lándzsára tűzték, és kikiáltók kíséretében körülhordozták a seregben. Az innenső oldalon maga a gonosztevő király intézett támadást csapataival az anatóliai sereg ellen, de azok a janicsárok sorainak vetették hátukat. A janicsár gázik a puskaikkal összetűzet zúdítottak rájuk, ⁵⁸ és az átkozottak elől lévő és válogatott katonái azon a helyen a pusztulás porába dőltek. Mikor a mögöttük haladó sorok látták, hogy mi történt velük, azonnal futásnak eredtek. A magasságos Allah kegyelméből teljes vereséget szenvedtek, s mire a nap leszállt, a mezőn a hitetlenek közül senki sem maradt állva. Mikor a levert király a csatából elűzetvén menekülés közben a síkság szélén lévő és Királyhíd ⁵⁹ néven elhíresült mocsaras helyre ért, a menekülő hitetlenek oly sűrűségben torlódtak egymásra előtte, hogy közöttük nemhogy egy ember, egy kutya sem tudott volna átfurakodni. A mögöttük érkezők tömegétől számtalan hitetlen a mocsárba süllyedt, és csak a nemlét országába nyitott utat. A többi elsüllyedővel együtt a király is elmerült, és gonosz lelkét a pokol démonaira bízta. A boldogságos padisah hazatérése után a hitetlenek kiemelték, és Székesfehérvárra, a többi király temetkezési helyére vitték és eltemették. ⁶⁰

Mire a csataterőről eltűntek a hitetlenek, beesteledett, és pihenőre kellett térni. Kikiáltók adták hírül a parancsot: „Mindenki ott nyugodjék le, ahol éppen tartózkodik!” A magasságos Isten bölcsességéből ekkor olyan hevesen eleredt az eső, hogy senki sem volt képes megkeresni a sátrát és nyugovóra térni, így hát lóháton várakoztak reggelig. Reggelre kelve az uralkodó parancsot adott, hogy arról a helyről, amelyet mindenütt a hitetlenek holtteste borítottak, egy-két lófutamodásnyira távolodjanak el. Ezután a padisah nagyúri sátrát és az iszlám seregének sátrait felverték, és a boldogságos, égi trónusú padisah nagyúri sátra előtt drágakövekkel kirakott, magas szerencsájú trónszéket állítottak fel. A fényes vezírek, a tiszteletre méltó beglerbégek, a kegyes szan-

dzsákbégek és az egész muszlim sereg összegyűlt, és éltették a hitharcot. Ibrahim pasa nagyvezír abban a megtiszteltetésben részesült, hogy megcsókolhatta az örömhöz szokott trónus lábát. Az uralkodó mindenki másnál magasabbra emelte és megkülönböztette azzal, hogy fejére drágakövekkel kirakott tollforgót helyezettett. A többi vezírt és kormányzót rangjuknak megfelelően drága díszköpenyekkel és számos kitüntetéssel örvendeztették meg. Szóltak az üstdobok, a jól védett birodalomba győzelmi jelentéseket írtak,⁶¹ s a kincstár számára lefoglalták a hitetlenek háromszáz ágyúját és zarbzenjét, továbbá hadiszertárát és minden felszerelését. Elrendelték, hogy hozzák elő a foglyul ejtett hitetleneket. Azonnal négyezernél több megkötözött kezű és megtört szívű hitelent vezettek elő. Mindössze négyet hagytak meg hírmondónak, a többit karddal levágták és a pusztulás porába döntötték.⁶² Mivel ez az állomás is tele volt holttestekkel, és az undorító tetemek bűze égette az emberek orrát, másnap parancsot adtak ki, hogy még egyszer akkora távolságban üssenek tábor. Ezen a napon a boldogságos padisah az udvari előkelőkkel útnak indult, hogy meglátogassa a csatahelyet. Boldogult atyám mesélte, hogy ősmennek, a megboldogult Kodzsa alajbégnek szokása volt, hogy a hadjáratokon vörös posztóból készült sátrat használt. Ettől a jeltől a katonák között szinte bégnek számított, s ebből volt látható, hogy különbözik a többitől. Miután a Feridun-szolgájú,⁶³ boldogságos padisah aranyos szerszámos lovára szállt, s a csatahelyet keresztül-kasul bejárta, és a levágott pokolra való hitetleneket megszemlélte, Ibrahim pasa társaságában visszatérőben volt nagyúri sátrához, amikor a boldogult sátrától mintegy negyven-ötven lépésnyi távolságban lévő helyen áthaladván nagyúri pillantásával észrevette, hogy Kodzsa alajbég a sátra előtt áll és tiszteleg. „Ibrahim pasa, hívd ide az alajbéget, és kérdezd meg, mit tanácsol most!” – parancsolta a nagyúr. Ibrahim pasa pedig odaszólította Kodzsa alajbéget, s amíg az felszedelőzködött és odaért, addig a boldogságos padisah szerényen várakozott. Ibrahim pasa így szólt hozzá: „Kodzsa alajbég, a magasságos Isten segítségével boldogságos padisahunk sikerrel vívta meg e nagy hitharcot. A boldogságos padisah azt kérdi, hogy ezután mit kéne tenni?” Ő pedig teketória nélkül, oguz módra így felelt: „Uram, még a malacot is ki kell verni a disznóólból!”⁶⁴ A boldogságos és győzedelmes padisah enyhén elmosolyodott, áldott lénye megvidámodott és örült, és egy marék aranyat ajándékozott a szegény Kodzsa alajbégnek, amivel elsővé tette az egyenlők között.

E napon engedélyt adott a száguldóknak⁶⁵ és a többi hadinépnek, hogy portyázni járjanak. Minden irányba megindult a győzedelmes sereg kijelölt csapatainak áradata. Naponta öt-tíz egység indult útnak és ugyanannyi tért vissza, s csatlakozott a nagyúri sereghez. Közel s távol nem volt olyan város, kisváros, falu és birtok, amit ne raboltak volna ki. Kivételes, szebbnél szebb szőke hajú lányokat, arányos és kíváncsú fiúkat és ifjakat, ezüstkancsókat és -kupákat, ezüstitálcákat és -gyertyatartókat zsákmányoltak az iszlám hitharcosai. A préda nagyságát csak a magasságos teremtmény tudná megmondani. Ez a nagy hitharc az iszlám legnagyobb hitharcai közé tartozik. Nem tudni arról, hogy mostanáig bármely magas rangú padisah ekkora sikert ért volna el. Én, csekély értelmű szegény, életemet a történelem tanulmányozásának szenteltem. Tökéletlen szolga vagyok; mivel a magas tudományokból nem részesültünk, természetes hajlamaink a történetírás felé vonzottak. Annyi krónikát néztem át, hogy a legtöbb muszlim uralkodó

hitharcaikat és hódításait megismertem és megértettem. De ilyen tömegű hitetlen seregre vereséget mérni és uralkodóikat megsemmisíteni egyedül az oszmán padisahok különleges tulajdonsága. A világok ura eme adományával és ajándékával a többi szultántól megkülönböztette és föléjük emelte őket. A gázi Murád kánnak, aki Hüdávendigár gázi néven vált híressé, a rigómezei síkon vívott hitharca,⁶⁶ aztán II. Murád kánnak ismét a Rigómezőn, majd Várnánál végrehajtott hitharca,⁶⁷ Villám Bajezid kánnak Nikápolynál megnyert hitharca,⁶⁸ Hódító Mehmed szultán kánnak a boszniai király ellen folytatott hitharca és az Uzun Haszán elleni háborúja,⁶⁹ majd a boldogult Szelim szultán Iszmail sah elleni hitharca és a Kaniszav Gavri és Tumanbaj elleni háborúja,⁷⁰ a boldogult Szulejmán szultán említett mohácsi hitharca, [III.] Mehmed szultánnak, Murád szultán fiának egri hitharca⁷¹ – az eddig fel- és letűnt dicső padisahok fényes láncolatából egyetlenegynek sem sikerült ezekhez mérhető diadalt aratnia. Az általunk ismert nagy hitharcokon végigtekintve azt látjuk, hogy a szeldzsuk Meliksah,⁷² a danismendek közül való Melik Mehmed gázi,⁷³ Szalahaddin Juszuf egyiptomi szultán⁷⁴ és még sok hozzájuk hasonló király számos hitharcot vezetett és nyert meg az ellenségeivel szemben, de sem ekkora seregekkel nem rendelkeztek, sem az ellenfeleik nem voltak ilyen számosak. A Dzsenábi efendi krónikájában⁷⁵ leírtak szerint kivétel a magrebi almohádok királyai közül Abu Juszuf Jakub al-Manszur szultán⁷⁶ ama hitharca, amikor a gibraltári szoroson átkelve Andalúziában megütközött Fenes (?) Fülöp spanyol királlyal.⁷⁷ Itt a hitetleneknek háromszázezer lovasa és gyalogosa volt, de vereséget szenvedtek. Ötvenezer emberüket ölték meg, tizenháromezren pedig fogságba és rabságba estek; százezer sátrat, százezer szamarat és öszvért és negyvenhatezer lovat zsákmányoltak tőlük.⁷⁸ Továbbá ilyen még Mutaszim kalifa hitharca Mámurijénél,⁷⁹ ahol hatvanezer hitelent ölték meg. Bár ez a hitharc csak a mohácsival vethető össze, ha azt állítanók, hogy – a magasságos Allah a megmondhatója – az utóbbiban kétszázezer hitelent ölték meg és vetettek fogságba, nem túloznánk, hanem inkább keveset mondanánk. Legvégül pedig az iszlám népének hitharcai közül néhány, amelyeket elbeszélni nem szükséges, és amelyek minden vitán felül állnak.

Abu Bakr őnagysága⁸⁰ – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! – nemes idejében a rúmi hitetlenek, Omar őnagysága⁸¹ – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! – nemes idejében pedig a próféta társai Rüsztém bin Ferruhzáde fölött arattak győzelmet, és Káva zászlaját zsákmányul elragadták;⁸² Szad bin Abi Vakkász őnagysága⁸³ hatvanezer harcedzett katonával legyőzte Jazdagerdet,⁸⁴ az Ejván-i Kiszrát pedig kifosztotta;⁸⁵ mihelyt az ellenség nyomtalanul eltűnt, a zsákmány ötödrészét kiválasztotta és elküldte a Fényes Medinába Omar őnagyságának – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! –, amiből a fényűző tárgyakon és a pompás drágaköveken kívül mindenkinek tizenkétezer dirhem⁸⁶ jutott; mikor a kalifa az oda küldött drágaságok között észrevett egy atlaszból készült szőnyeget, amelynek széle-hossza hatvan rőföt tett ki, szétszította a próféta kegyes társai között – még Ali őnagyságának⁸⁷ – a magasságos Allah részesítse kegyében! – is jutott egy rőfnyi darab, amit aztán húszezer akcséért adott el;⁸⁸ [legvégül említsük meg] Amr bin Ász Egyiptom és Alexandria meghódításakor végrehajtott nagy hitharcaikat,⁸⁹ az Oszmán őnagysága⁹⁰ – a magasságos Allah legyen vele megelégedve! – nemes idejében Perzsiában és Afrikában véghezvitt hódí-

tásokat és hitharcokat. Reméljük, hogy a magasságos teremtmény ezután is könyörületes lesz, és gondoskodik róla, hogy az iszlám népének kardja mindig beszúrva legyen a vallás ellenségének boldogtalan fejébe.

A próféta és családja tiszteletére.

Magyarország fővárosa, Buda és Pest várának elfoglalása

A 932. év nemes zilhiddzse 3-án.⁹¹ Miután Mohács mezején három napig időztek és a szükséges dolgokat és ügyeket elintézték és befejezték, a nevezett hó negyedik napján a magas rangú nagyvezír a mellé rendelt iszlám sereggel felkerekedett és egy állomásonyival a többiek előtt útnak indult.⁹² Másnap a boldogságos, magas rangú padisah is elindult a hitetlenség földjének fővárosa felé a többi, hangya sokaságú katonával. Midőn a Földvár nevű állomásra értek, néhány megbízható hitetlen érkezett Buda és Pest kulcsaival, és kegyelmet kért. „A megbocsátás a győztes alamizsnája”⁹³ mondás szerint oltalmat kaptak, és embereket adva melléjük elküldték őket Buda felé. Zilhiddzse hó tizenharmadik napján,⁹⁴ mikor az iszlám seregének érkezésétől a budai mezőt az ég is megirigyelte, a várbeli férfiak és nők a kardjukat és a halotti leplüket a nyakukba akasztva, könyörögve és magukat lealacsonyítva a megalázkodás porába dörzsölték arcukat. Mindeközben fokozottan ügyeltek és figyeltek rájuk, és egyetlen hitetlen vagyont sem érte kár, egyetlen családot sem ért veszteség. Másnap a világnak menedékkül szolgáló padisah elment megnézni a várat. A király gazdag kincseit és elbűvölő javait lefoglalták, a fával és ébenfával különös formában díszített, boltozatos tróntermek és pavilonok az uralkodói láb megcsókolásával lettek megörvendeztetve. Tíz napon át az említett helyen királyi összejöveteleket és fényes lakomákat rendeztek. A játékosoknak, a mutatványosoknak, a nevetgetőknek és a gondúzó zenészeknek ajándékokat adtak. Ezután a nagyúr a tévelygő király vadaskertjébe ment; ez a hely, ahol számos mező, domb, völgy és hegy található, kőfallal volt körülrzáva és elkerítve. Mindent felülmúlóan eredményes és kellemes vadászatot rendeztek, és mindenféle élvezetben volt részük. A kegyelemért folyamodó hitetlen rájuk⁹⁵ és zsidók közül több ezret, akik ezt kérték, a családjaikkal együtt hajókra raktak és áttelepítettek az iszlám földjére. Közülük sok családot a Jedikule⁹⁶ városrészben telepítettek le. A zsidó népből egyeseket Szalonikibe, másokat egyéb vidékekre küldtek.⁹⁷ Számos különös dolgot, ami az iszlám földjén nem látható, szintén a hajókra vittek. Ezek között volt a várkapu külső oldalán álló három furcsa és különös alak, amelyet bronzból formáltak meg művészien. A legnagyobb talán az összes hitetlen fölött egykor uralkodó és hatalmat szerző király alakja, a másik kettő ennél némileg kisebb, de hasonló alakban és formában mintha a trónon őt követő fiait ábrázolta volna. Mivel nagyon furcsa kinézetű, óriás alakok voltak, hajókra rakták és Isztambulba szállították őket, hogy a népnek látványosságul szolgáljanak.⁹⁸ Sőt az At mejdánin⁹⁹ egy-egy köemelvénnyre állították és a nép ámulattal nézte őket. A boldogult Figáni verssora (Két Ibrahim jött e világra...), amely aztán a kivégzéséhez vezetett, ezekről szólt.¹⁰⁰ Két nagy, művészi kivitelű, aranyozott gyertyatartót is a fővárosba küldtek, ezek jelenleg is az Aja Szófia nemes dzsámijába, az imafülke két oldalára vannak állítva, s rájuk van írva [elhozataluk] dátuma.

Midőn a tizedik napon végeztek a híd építésével, átkeltek a pesti oldalra,¹⁰¹ és az ottani mezőket és völgyeket a győzedelmes hadsereg lovainak és állatainak patái taposták le.

Szeged várának elfoglalása

A 932. év szent muharrem havában.¹⁰² Erről az állomásról Ibrahim pasa nagyvezír a mellé adott katonasággal Szeged felé indult. A hozzá rendelt janicsárok abban a reményben, hogy a nevezett várat ők prédálhatják fel, nem mulasztották el, hogy a lehető legnagyobb sebességgel és sietséggel haladjanak. Azonban Kücsük Báli bég a szendrői vitézekkel korábban ért oda, és a zsákmány nagy részét felosztották egymás között. Így Ibrahim pasa hadnépe csak annyit zsákmányolt, amennyit megérkezésekor talált. Néhány hitharcos átkelt a Tiszán, és azon az oldalon is derekas pusztítást végzett.

Titel várának elfoglalása

A 932. év zilhiddzse 24-én.¹⁰³ Miután a nagyvezírral lévő győzelmes sereg elfoglalta és kifosztotta Szegedet, az említett vár előtt ütött tábort. Mivel a benne lévő hitetlenek a nagyúri hadtól való félelmükben elszöktek és elhagyták a vidéket, a muszlimok átkeltek a Tiszán, és a nevezett vár környékén fekvő falvakat és tanyákat kirabolták és fel dúlták, és nagy károkat okoztak az ottani, pokolra való hitetleneknek. A világnak menedékül szolgáló, boldogságos padisahot megelőzve értek Péterváradra, ahol letáboroztak, és serényen a híd építéséhez fogtak.

Bács városának és templomának elfoglalása

Miután a nagyvezír Szeged elfoglalására ment, a boldogságos padisah, az angyal seregű gázi, a Duna partvonalát követve indult útnak. Mire Bács városába értek, a lakók nagy része elmenekült, de sok hitetlen a javaival és a családjával a nagy templomban sáncolta el magát. Sok fáradsággal és igyekezettel az iszlám bajnokai elfoglalták, és határtalan mennyiségű zsákmánnyal gazdagodtak. De amíg sikerült bevenniük, a hitetlenek az iszlám népéből sokakat emeltek a vértanúság rangjára.¹⁰⁴

Hüszrev boszniai bég csatája

A 932. évben.¹⁰⁵ Miközben Hüszrev bég a boszniai sereggel utóvédként szolgált, egy Deli Radics nevű vallástalan¹⁰⁶ és a Báthori István nevű átkozott¹⁰⁷ egy nagy csapat rablóval az iszlám sereg hátsó alakulataiból és takarmányozói közül sokakat elfogott és levágott, és zűrzavart támasztott. Ezért a nevezett bég lest vetett nekik, és amikor azok nem számítottak rá, rajtuk ütött. Senki sem menekült meg közülük, valamennyit a kard táplálékává tette. Ezért a világnak menedékül szolgáló padisah áldó imáiba foglalta, és pompás díszköpennyel örvendeztette és tisztelte meg.¹⁰⁸

*Madzsalina elfoglalása és az ott szerzett zsákmány*¹⁰⁹

Bács és Pétervárad közelében a Duna felé egy mocsaras és tavakkal borított helyen néhány ezer hitelen árkokat ásott, körükük fahasábokból akadályt emelt, és végtelen számú fogollyal és töméntelen holmival elsáncolta magát. Mikor ez kitudódott, a muzulmán sereg rájuk támadt, és olyan kemény harc és ütközet bontakozott ki, amilyen egy erős vár elfoglalásakor sem fordult még elő. A magas küszöbnél janicsár agaként szolgáló Südzsa aga, a csata bozótjának oroszlánja, aztán a szamszundzsibasi,¹¹⁰ a főcsaus és számos jajabasi¹¹¹ is kiitta a vértanúság kelyhét a hitharc lakomáján és csatájában. A pokolfajzatú hitetlenek a családjuk és a javaik védelmében még a tábor elfoglalása után is önfeláldozóan védekeztek, és nem hagyták abba a harcot, amíg egyenként le nem vágták őket. Ám [a muzulmánok] megszámlálhatatlan zsákmányra tettek szert. Ebben a prédadús hadjáratban az iszlám seregének osztályrészüln jutó zsákmány meszsze meghaladta a megszokott mennyiséget. Mindenki ezüst- és aranyedényekkel és finom szövetekkel töltötte meg poggyászát, a legszükségesebbeken kívül elhányták durva zsákjaikat és pokrócaikat, a foglyaikat pedig úgy hajtották, mint a birkanyáját. Senki sem kételkedett benne, hogy számuk több mint kétszeresen meghaladta az iszlám seregét.

A padisah visszatérése a magas szultanátus székvárosába

Ugyanabban az évben. Ily módon zilhiddzse hó utolsó harmadában¹¹² Pétervárad elé értek, és megkezdték az átkelést a hídon. A szent muharrem hó harmadik napján a boldogságos, magas rangú padisah szerencsésen átmént a hídon,¹¹³ ötödikén szerencsésen Belgrádba,¹¹⁴ a dzsihád házába, huszonkettedikén¹¹⁵ a jól védett Edirnébe ért, majd a jóságos szafar hó nyolcadik napján¹¹⁶ boldogan és szerencsésen bevonult a magas szultanátus székhelyére, Konstantinápolyba.

Kronogramma

A sah, a kor Salamonja és Rúm¹¹⁷ felséges kagánja

Sereget vezetett, oly félelmetest, hogy megrémisztette a hitetlent

Elvette Magyarország trónját az isteni elrendelés írnoke

S írta ennek dátumát így: a király és vele Buda elfoglaltatott (= 942/1535–36)¹¹⁸

Fodor Pál fordítása

*Nekiünk mégis Mohács kell, 2016, 236–256.*¹¹⁹

1 1526. április 23.

2 Pargali Ibrahim (1493–1536) nagyvezír (1523–1536) és a szultán bizalmasa.

3 Hadrianopolis.

4 Teljes formájában szandzsákbég, a szandzsáknak vagy livának nevezett katonai-közigazgatási egység irányítója.

5 Tartományi kormányzó, a beglerbégségnek vagy vilájetnek nevezett nagyobb, több szandzsákot magába foglaló katonai-közigazgatási egység elöljárója.

- 6 1526. május 28. A nagyvezír környezetében vezetett hadinapló szerint május 29-én.
- 7 Olomgolyót kilövő, kisebb mezei vagy tábori löveg, három fajtája volt: kis, közepes és nagy. A hadjáratra hozott összes ágyúk száma nem ismert, de megközelíthette a három-négyszázat.
- 8 A hadinapló szerint is Szófia után, június 3-án vált el Ibrahim serege a főseregtől.
- 9 1532. június 5.
- 10 1532. június 29. Ez Ibrahim Belgrádba érkezésének időpontja, a szultán csak július 9-én ért oda.
- 11 1532. július 14. A hadinapló szerint a szultán sátrát sevvál 1-jén, azaz július 11-én vitték át Zimonyba.
- 12 Az eredetiben: *Varadin*.
- 13 1532. július 27. A hadinapló szerint Ibrahim július 8-án ért Szalánkeménhez, ahol elrendelte az 1521-ben lerombolt vár újjáépítését.
- 14 Az eredetiben: *Islankamen*.
- 15 Az eredetiben: *serdar-i ekrem*.
- 16 A hadinapló szerint a szultán június 18-án, Kruševac környékén utasította Ibrahimot Pétervárad elfoglalására.
- 17 Pétervárad ostroma a hadinapló szerint július 13-án kezdődött meg. A szultán július 22-én ért ide, és a várat kéthetes ostrommal július 27-én vették be.
- 18 Tomori Pál ekkor kalocsai érsek és alsó-magyarországi főkapitány volt.
- 19 *Reis*: hajóskapitány.
- 20 Az eredetiben: *Ilok*.
- 21 1526. augusztus 7. Az oszmán had augusztus 2-án érkezett Újlak alá, s a vár védői augusztus 8-án adták meg magukat.
- 22 Az eredetiben: *Kutik*, minden valószínűség szerint elírás *Kupinik* helyett (ma *Kupinovo*), *Dimitroŕça* (ma *Mitrovica*), *Irig* (ma *Irig*), *Gogorofça* (valószínűleg *Gregorofçe*, ma *Grgurevci*), *Lukay* (Vámbéry szerint Bokair, más krónikásoknál Nogaj stb., azonosíthatatlan), *Sotin* (ma *Sotin*), *Dilkovar* (elírás *Vulkovar* helyett, ma *Vukovar*) *Erdud* (ma *Erdut*), *Çervinek/Çervenik* (ma *Čerevič*), *Raça* (ma *Rača*), *Ösek* (ma *Osijek*).
- 23 Cserög lakói július 28-án, Erdődé és Eszéké augusztus 8-án hódoltak meg.
- 24 1526. augusztus 20-án. A hidat valójában öt napon át (augusztus 15–19-én) építették, az átkelést pedig augusztus 21-én kezdték meg és 23-án fejezték be.
- 25 1526. augusztus 28. Helyesen: 1529. augusztus 29.
- 26 Pecsevi nagyapját Dzsáfernek hívták, aki 1520 körül szubasi (*subaşı*) rangban állt a boszniai szandzsákban, s nem biztos, hogy valóban alajbégként (*alaybeği*) vett részt a mohácsi csatában. *Alaybeği* (másik néven *miralay*): a szandzsákbég katonai helyettese, a szandzsák timár-birtokos szpáhijainak parancsnoka. *Subaşı*: a szandzsákok timár-birtokos haderejének magasabb, többnyire húszezer akcse feletti értékű szolgálati (ún. ziámet-) birtokkal javadalmazott tagja, eredetileg a szandzsákon belüli, vilájetnek nevezett területi-katonai egység élén állt. Ezért a szubasi szó a 16. század közepéig még gyakran a ziámet-birtokos szinonimája. A 16–17. században szubasinak hívták a városi vagy tartományi szinten, illetve a szandzsákbégek és a kádik alárendeltségében működő rendfenntartókat is.
- 27 Az eredetiben: *Saraybosna kurbünde Biha/Bihe nahiyesinde*. Ilyen náhije nem volt a boszniai szandzsákban. Esetleg elírás vagy téves olvasat Bircse helyett?
- 28 II. Mehmed (1432–1481) oszmán szultán (1444–1446, 1451–1481). *Gazi*: hitharcos, a hit bajnoka.
- 29 1472. június 8. – 1473. május 28. A hódítás ténylegesen 1463 nyarán történt.
- 30 Bosznia első szandzsákbége 1463-ban.
- 31 Az eredetiben: *silahdar*.
- 32 A nagyobb (évente húszezer és százezer akcse között jövedelmező, de a felső határt sokszor meghaladó értékű) szolgálati birtokok neve.
- 33 II. Bajezid (1448–1512) oszmán szultán (1481–1512).
- 34 Jahjapasa-záde Báli bég a II. Bajezid-kori vezír és ruméliai beglerbég, Jahja pasa hét fia közül a legidősebb. Kücsük (kicsi) melléknevét valószínűleg azért kapta, hogy megkülönböztessék a híres végvidéki akindzsi vezértől, Malkocs-oglu Báli bégtől. Mindvégig a nyugati végvidéken teljesített szolgálatot, 1506-ban avlonjai, 1513-ban szendrői bég. 1521 elejétől boszniai bég, ekként vett részt Nándorfehérvár elfoglalásában. Az ostrom után szendrői, 1523-ban vidini bégnek nevezték ki, 1524 végétől ismét szendrői bég. 1527 tavaszán hunyt el.
- 35 Ezt az ígéretét Pecsevi be is váltotta, mert a csata leírásának befejezése után valóban bemásolta krónikájába dédapja és nagyapja (az adott formában eléggé kétes hitelű) adományleveleit.

- 36 Talán Malkocs-oglu Báli bégre, a híres akindzsi vezérre utal, bár ő jóval korábban, 1475–1476-ban állt a boszniai szandzsák élén. Esetleg szóba jöhet egy másik Malkocs-oglu, akit Kara Oszmán bégnek neveztek, és aki a Bosznia elfoglalásában játszott szerepéért jelentős földadományokban részesült az ország nyugati részében, és udvari bizalmasaként egyfajta nem-hivatalos szandzsákbégeként fungált hosszú időn át. Egy Kara melléknevű, ám Dajabli-zádének mondott Oszmán bég az 1500-as évek elején szerepel a boszniai bégek eléggé zűrzavaros listáján is. Ez időben jobban megfelelné Pecsevi itt említett hőségnek.
- 37 Az eredetiben a korabeli szóhasználatnak megfelelően: *diller*, azaz „nyelvek”.
- 38 Az 1533–1535-os Irán elleni hadjáratról van szó, amelynek során Szulejmán szultán elfoglalta Bagdadot és egész Irakot, és kétszer bevonult Tebrizbe, a perzsa sah fővárosába.
- 39 Hüszrev bég (Boszniában Gázi Hüszrev-bég formában, 1480–1541) 1521–1525, 1526–1533 és 1536–1541 között állt a boszniai szandzsák élén. E két évtized alatt szívósan terjesztette az oszmán fennhatóságot Horvátországban és Magyarországon, és jelentős építkezésekkel járult hozzá Szarajevó városi fejlődéséhez és iszlám jellegének elmélyítéséhez.
- 40 Inkább mocsáron.
- 41 Pecsevi nyomtatott szövegében itt egy *Pusu kilisesi*-nek (jelentése: Leshely-templom) olvasható név szerepel, ami még a legújabb szakirodalomban is fel-felbukkan, jöllehet már Thúry József felvetette és nemrégiben Dávid Géza megerősítette a legvalószínűbb megoldást: hogy itt a Buziglica (horvátul Buzsiklica/Buzklica) nevű erdős területről van szó (Sárok, Géta[puszta] és az egykori Lak [ma Kneževó] közelében, az egykori Bulcsu/Bulics falu helyén).
- 42 Az eredetiben: *Yačkalupa*. Későbbi nevén Bácsfalva, majd Bácsfa Mohácstól nyugatra, a síkság északnyugati szélén.
- 43 Az eredetiben: *Hünkar tepesi*. A *hünkar* jelentése uralkodó, szultán. Thúry József „császár domb”-ként adta vissza. Fordíthatnánk „Uralkodói domb/halom”-nak vagy – ami a magyar szemléletnek jobban megfelel – Királydombnak is.
- 44 Az eredetiben: *kürsi*.
- 45 1591. október 19. – 1592. október 8.
- 46 Adzsem Haszán pasáról van szó, aki valóban *mir-i alem*, azaz zászlótartó volt, mielőtt 1630. februárjától 1631. október elejéig betöltötte a budai beglerbégi posztot.
- 47 A mosztári származású Ali dede a 16. század utolsó egy-másfél évtizedében töltötte be a türbedár tisztségét a Szigetvár melletti, Szulejmán emlékének szentelt sírkápolnánál. Az 1598-ban elhunyt jeles misztikus, a halveti dervisrend tagja itt írta legjelentősebb műveit, amelyek az egész birodalomban ismertté tették a nevét.
- 48 Hírvivőket.
- 49 A *koca* (kiejtése: kodzsa) szó jelentése: agg, vén, hatalmas.
- 50 *Subaşı*: lásd fentebb a 26. jegyzetben. *Tovica*: alacsonyabb rangú akindzsi tiszt. *Çeribaşı* (másik nevén *serasker*): a szandzsákok timár-birtokosainak középszintű tisztje.
- 51 Töröksíp.
- 52 Az eredetiben: *papas*.
- 53 Perényi Péterről lehet szó, aki a csatában a magyar balszárnyat vezette. A történetíró itt láthatólag maga sem tudta, hogy melyik forrásának higgyen.
- 54 Az eredetiben is: *püspök*.
- 55 Az eredetiben: *kalender*. Pecsevi itt arra utalhat, hogy Tomori 1520-ban belépett a ferences rendbe.
- 56 Az eredetiben is: *barat*.
- 57 A láncos vagy rudas golyó azt jelenti, hogy kilövés után a golyó kettéválik, de két részét lánc vagy rúd köti össze, és így széles utat vág a katonák között vagy az akadályokban. Nem valószínű azonban, hogy a kis kaliberű zarbzen ágyúkból ilyen lövedékeket lőttek volna ki. Pecsevi talán saját korának technikáját vetítette vissza a 16. század elejére.
- 58 Az eredetiben: *bir uğurđan tüfenk serpüb*. Egyesek szerint itt a janicsárok már felváltva, folyamatosan tüzeltek, vagyis a legkorszerűbb tüzelési módot alkalmazták.
- 59 Az eredetiben: *Kıral köprüsi*.
- 60 Ezt a mondatot annak idején Vámbéry pontatlanul fordította (kihagyta, hogy a testet a „hitetlenek” találták meg és temették el), ami utóbb félreértésekhez és téves kombinációkhoz vezetett.
- 61 A törökül *fehnaménak* nevezett győzelmi irat magyar fordítását lásd az I. részben.
- 62 A hadinapló szerint mintegy kétezer keresztényt végeztek ki. Lásd az I. részben.

II. EMLÉKEZETKULTÚRA

- 63 Feridun Irán mitikus korának legendás uralkodója, aki megszabadította a világot a zsarnok Zahhák/Daháktól. Még életében három fia között osztotta fel a világot. A nyugatot és a keletet öröklő fiú azonban szövetkezett, és megölte az iráni trón örökösül kijelölt legkisebb fiút.
- 64 Ezzel nyilván azt akarta mondani, hogy a maradék magyar erőket is meg kell semmisíteni (beleértve a főváros elfoglalását).
- 65 Az eredetiben: *akıncı*.
- 66 Az első rigómezei csata, amely I. Murád (1326–1389) oszmán szultán (1362–1389) és a délszláv fejedelmek koalíciója között zajlott 1389. június 15-én (egyes források szerint június 20-án).
- 67 II. Murád (1404–1451) oszmán szultán (1421–1451) két nagy csatája Hunyadi Jánossal fordított sorrendben történt: az első volt Várnánál 1444. november 10-én, a második Rigómezőn 1448. október 18–19-én.
- 68 I. Bajezid (1354–1403) oszmán szultán (1389–1403) csatája Zsigmond magyar királlyal és a kereszties sereggel 1396. szeptember 25-én.
- 69 II. Mehmed boszniai hadjárata 1463 júniusában és az Uzun Haszán akkojunlu emírrrel Otlukbelinél vívott csatája 1473. augusztus 11-én.
- 70 I. Szelim csatája Iszmail perzsa sahhal Csadiránál 1514. augusztus 20-án, Al-Asraf Kániszav egyiptomi szultánnal Mardzs Dábiknál 1516. augusztus 24-én, végül Al-Asraf Tumanbaj egyiptomi szultánnal Ridaniijánál 1517. január 22-én.
- 71 Eger várát 1596. október 13-án foglalta el III. Mehmed (1566–1603) oszmán szultán (1595–1603) hada, s ezt követően Mezőkeresztesnél is győzni tudott az egyesült magyar királyi és erdélyi sereg felett 1596. október 23–26-án.
- 72 I. Meliksah (1053–1092) nagyszeldzsuk szultán (1072–1092).
- 73 Melik Mehmed (†1143) az Anatólia középső és északnyugati részén fekvő türkmén Danismend fejedelemség királya (1134–1143).
- 74 Szaladin (1137–1193) egyiptomi szultán (1174–1193), az Ajjúbida Birodalom megalapítója.
- 75 Dzszenábi Musztafa efendi (†1590) magas rangú oszmán jogtudós, tanár (Isztambulban tanintézet viselte a nevét), 1586-ban aleppói kádi, Dzsinnáni néven költő. Főleg arab irodalomról és történelemről írt műveket. Fő munkája az 1587-ben elkészült, arab nyelven írott és III. Murád szultánnak ajánlott *el-'Ajlemü'z-Záhir fi Ahváli'l-Evâil ve'l-Evâhir* (Az ismeretek bővizű kútja: a korai és a későbbi dolgokról), melyet röviden csak *Dzszenábi Tárihi* (Dzszenábi krónikája) néven emlegettek. Az egyetemes történeti munka egy előszóval 87 fejezetben a próféták korát, az iszlám előtti népek és államok, majd Mohamed próféta és 82 muszlim állam történetét beszéli el. A mű teljes és rövidített változatát maga a szerző fordította törökre. A krónika később számos műnek szolgált mintául és forrásul.
- 76 Abu Juszuf Jakub al-Manszur (1160–1199), az almohádok uralkodója (1184–1199) hódította meg Észak-Afrikát (1130–1269) és Spanyolországot (1212-ig).
- 77 Itt nyilván az 1195. július 19-én vívott alarcosi csatára utal, amelyben Jakub al-Manszur és a merinidák serege legyőzte VIII. Alfonz (1155–1214) kasztíliai király (1158–1214), és nem valamiféle Fülöp seregét.
- 78 Alaposan eltúlzott számok. Az ellenséges seregek létszáma ismeretlen, egyesek harmincezer, illetve tízezer főre becsülik.
- 79 I. al-Mutaszim (794–842) abbászida kalifa (833–842) 838. évi (bosszú)hadjárata Bizánc kisázsiai területei ellen, amelynek során elfoglalta és kirabolta Amorium/Mámuriye városát, lakosait pedig elhurcolta.
- 80 Abu Bakr (573 körül–634) kalifa (632–634), a Mohamed utáni első kalifa.
- 81 I. Omár (581 körül–644) kalifa (634–644), a második kalifa.
- 82 A Kádiszijjánál (a mai iraki Hillától délnyugatra) 637 júniusában vívott háromnapos csata, amelyben a muszlimok legyőzték a Rosztam Farrokhzád vezette szászánida sereget (magát a főparancsnokot is megölték), ami megnyitotta az utat Irán meghódításához. Káva, a kovács, Irán hőskorának szereplője, aki felkelést szított a zsarnok Zahhák/Dahák ellen, amelynek vezetésére megnyerte Feridunt, Zahhák riválisát. A Káva bőrkötényéből készült (utóbb selyemmel és drágakövekkel díszített) zászló lett Irán királyi zászlaja.
- 83 Szad ibn Abi Vakkász (†675) a próféta társa, az iraki front parancsnoka, ő vezette a Kádiszijjánál győztes muszlim sereget.
- 84 Az eredetiben: *Yezd-i Cerd*, vagyis III. Jazdagird (618/620 körül–651) szászánida király (632–651).
- 85 A csata után a muszlimok elfoglalták és kirabolták a szászánida uralkodók mesés ktészíphoni-szeleukeiai palotáját, az „Ejvân-i Kiszrá”-t.

- 86 Súlymérték: a tebrizi dirhem 3,072, a rómi 3,207 grammnak felel meg.
 87 Ali (599–661) kalifa (656–661), a negyedik kalifa.
 88 Természetesen ez az oszmán pénznem (kisméretű ezüstpénz) akkoriban még nem létezett.
 89 Amr ibn al-Ász (585 körül–664), a próféta társa, aki meghódította Egyiptomot (639–642), annak kormányzója (640–644, 658–664) és 642-ben vette be Alexandriát.
 90 Oszmán (574 körül–656) kalifa (644–656), a harmadik kalifa.
 91 1525. szeptember 10. A (helyesbített) hadinapló szerint szeptember 11-én.
 92 Valóban három napig maradt az oszmán sereg a csatater közelében, és szeptember 3-án ért Mohács városába (zilhiddse hó 4. szeptember 12-nek felel meg; Pecsevi tévesen adja meg ezt az időpontot).
 93 Az eredetiben: *zekat*.
 94 1526. szeptember 20.
 95 Adófizető alattvaló.
 96 Héttorony.
 97 Például a görögországi Kaválába és máshová.
 98 Lásd még Zárai Jeromos, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén, Nicolò Doglioni, Ciro Spontone, Alberto Lazzari és Martin Zeiller krónikáját a II. részben.
 99 A régi (bizánci) Hippodrom török neve, jelentése: Lóverseny-tér.
 100 Bár az oszmán irodalmi hagyomány az 1505 körül született és züllött életet élő Figánnak tulajdonította az említett verset, ő valószínűleg csak egy szót javított egy régtől fogva ismert költeményen. De ez is elég volt ahhoz, hogy kivívja Ibrahim haragját, aki 1532-ben megkínóztatta és kivégeztette. A teljes vers valóban alkalmas volt arra, hogy a Budáról elhozott szobrokra célozva rossz hírét keltse Ibrahimnak: „Két Ibrahim [azaz Ábrahám] jött e világra: Az egyik összetörte a bálványokat, a másik felállította.”
 101 Az átkelést a hadinapló szerint szeptember 23-án fejezték be.
 102 1525. október 18.–november 16. Téves (elírt) dátum; nyilván 933. *muharrem* hónapot akart írni (ami 1526. október 8.–november 6. közé esett), de ez sem helyes. A hadinapló szerint Ibrahim szeptember 28-án ért Szegedre.
 103 1526. október 1. A hadinapló szerint Ibrahim serege október 2-án táborozott le Titel előtt.
 104 Vö. a hadinapló szeptember 29-i bejegyzésével, ahol bácsi várról (*hisar*) és bácsi kolostorról (*deyr*) esik szó.
 105 1525. október 18.–1526. október 7.
 106 Radics Bosics.
 107 Nem valószínű, hogy Bátori lett volna, inkább Perényi Péter.
 108 A hadinapló szerint október 1-jén érkezett meg ezeknek az összecsapásoknak a híre, amelyekben a Pecsevi által sugalltnál jóval kevesebb keresztényt öltek meg.
 109 Ezt a Madzsalina vagy Medzsalina nevű helyet nem sikerült azonosítani. A hadinapló nyomtatékosítja, hogy az itteni magyar tábornok a szultán vezette hadsereg részét számolta fel.
 110 A 71. (a szelindekek gondozásával megbízott) janicsár egység parancsnoka.
 111 A janicsárok legkorábban létrehozott 101 egységének („ezredének”), a dzsemáátoknak vagy ortáknak a parancsnokai.
 112 1526. szeptember 28.–október 7.
 113 1526. október 10. A hadinapló szerint október 9-én.
 114 1526. október 12.
 115 1526. október 29. A hadinapló szerint november 2-án.
 116 1526. november 14. A hadinapló szerint november 13-án.
 117 Róma, vagyis a Keletrómai (Bizánci) Birodalom.
 118 A kronogramma azért csúszott el tíz évvel (s ad ki 932/1526 helyett 942/1535–36-ot), mert a szerző a rímkenyszer miatt Buda török nevét Budün helyett Būdin alakban írta le, s ezzel a betűk számértéke a szükségesnél tízzel több lett.
 119 Fodor Pál részletes, szakirodalommal bőven ellátott jegyzeteit lásd a *Nekünk mégis Mohács kell* idézett kötetben.

Zrínyi Miklós: *Vitéz hadnagy*
1650–1653 (részletek)

Egy had sem volt soha is, aki maga előtt példát nem látott volna, jót a maga vészére, mégis el kellett veszni oly számtalannak. Lajos király, hogy megharcoljon a törökkel: volt sok példája, miképpen a régi magyarok kevesen sokat bírtak, de nem használt neki és nem bizonyos tudomány volt az a példa: elvesze mind hadastul, szerencsétlenül. [...] Nézzük meg: a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hová tette, hogy egy hínáros berekbe kellessék egy királynak veszni. Hiszem fabulához hasonló dolog ez, penig nem fabula, hanem igaz. Hiszem esztelenség, hiszem gondatlanság volt, sem maga, sem török erejét meg nem tudni, idején neki nem készülni; több segítségeit meg nem várni, hanem egy Tomori Pál személyére, mint egy Istenre mindeneket bízni, és tízszer ennyi ellenséggel megütközni, semmi elébb való praemeditatio¹ nélkül, hanem csak mint a vak veréb magát utolsó szerencsére bízni. Ó gondatlanság! Gondatlanság! Ha a hadban szabad volna bis peccare,² Lajos király tudós volnál a magad kárából; de nem szabad és oda vagy; boldog, aki másoktól tanul. [...] Adta volna Isten, hogy kardinális Juliánus³ és Tomori Pál vagy hogy klastromukban maradtak volna, vagy hogy különböztetni és változtatni tudták volna a hadi értelmet, és mikor nem. kellett, nem harcoltak volna, hanem más módot találtak volna, amely nem lett volna oly kétséges! Ép volnál most ország, s nem nevetnének bennünk idegenek.

Mohács, 2006, 454.

1 Előzetes megfontolás.

2 Kétszer hibázni.

3 Giuliano Cesarini (1398–1444) római bíboros, pápai követ, aki a várnai csatában esett el.

Pethő Gergely:¹ *Rövid magyar cronica*
1660 (részletek)

Szulimán császár, másodszor ki jüve Magyar Országra, és Péter Váradgyat, Szerem Uylakot, töb sok Várakkal öszvé meg vévé. Onnan jüve Eszékre, és mikor azt is meg vette vólna, a' Drávát ott által hidáltatá, és által jüve raytta háromszáz ezer Törökkel, Lajos Királyra, ki a' Mohácsnak mezeyén, huszonnégyszáz ezer emberrel vala Táborban. Es megütközék Lajos Királlyal, és meg veré üt minden hadával, ott el vesze a' Király egy Sárban, kitt Cselepataknak hinak, mind országával az Vrakkal és Püspökökkel. [...] Azutan Lájos Királynak a' testét föl talállák egy Sáros Patakban, Kitt Csele pataknak hinak, és azt el temeték Székes-Fejér-Várban. Ez ha élhetet vólna igen Jeles Fejedelem lett vólná, de igen iffiú korában vesze el, idejének huszonharmadik esztendeyében.²

PETHŐ, *Rövid magyar cronica*, 1660, R1v–R2r.

1 Pethő Gergely (1570 körül–1629 körül) történetíró.

2 II. Lajos király mindössze húszéves volt.

Szalárdi János:¹ *Siralmas magyar krónikája*
1662–1664 (részlet)

Mert ifjú Lajos királynak Szulimán török császárral Mohács mezején lett siralmas harca meglévén, mellyen mind maga, jeles méltóságos király elesett, s mind a magyar nemzetnek színe-java, virágja elhullott vala.

SZALÁRDI, *Siralmas magyar krónikája*, 1980, 75.

1 Szalárdi János (1616/17 körül–1666) történetíró.

Henrik Ottendorf¹ útleírása
1663 (részlet)

A Mohács körüli vidék igen sík és lapos föld. Ismert a szerencsétlen csata miatt, melyet Lajos magyar király Szolimán török császárral vívott itt. A folyó neve melybe a király lovával belezuhant Carassus.² Mohácstól jó órányira folyik a Dunába, alig húsz láb széles, de igen agyagos és sáros. Száraz időben kiszárad, úgyhogy át lehet rajta menni és kocsizni, bár híd is van rajta. Mohácson túl, fél mérföldre, közel a Dunához kimagasló dombon nagy deszkaépület áll, mint egy kéjlak, és árokkal van körülvéve. Közelében egy mély kút is van. Annak emlékére emelték, hogy Szolimán itt állította fel sátrát és első táborát, mikor Lajos király ellen hadba vonult és őt legyőzte.

Hermann Egyed fordítása
Mohács, 2006, 458.

1 Henrik Ottendorf Johann von Goëss (1611–1696) gurki püspök konstantinápolyi követségének (1663–1665) német származású tagja.

2 Karassó/Karasica. Ez a folyó azonban Mohácstól harminc-harmincöt kilométerre északra folyik. Ottendorf a Csele-patakkal keverhette össze. Újabban Pap Norbert pécsi kutatócsoportja felvetette, hogy a Karassó/Krassót a Mohács-szigeti Karasica mocsaras hellyel lehetne azonosítani.

Jan Tomáš PEŠINA z Čechorodu:¹ *Ucalegon*
1663 (részlet)

Négy évvel később Szulejmán újra hadjáratot indított Magyarországra. A Száván való átkelés után megszállta a Duna-part kiemelkedő pontján elhelyezkedő Pétervárad városát, és – ahogy Újlakot – erővel elfoglalta.² Mivel a magyarok csak későn fogtak fegyvert, mindössze huszonhatezren gyűltek össze. Maga a király is jelen volt. Olyannyira siettették a végzetet, hogy még mielőtt Erdélyből, Illyriából, Csehországból, Morvaországból és Sziléziából a kitűnő és már csaknem odaérkező segédcsapatok

összegyűltek volna, nem messze Mohácstól megütköztek, és mindannyiukat legyőzték és megfutamították.

A menekülésben oltalmat kereső király, miután egy mocsaras patakon próbált átkelni, és a lejtős parton fel akart hágni, megrántotta a kantárt, amitől a lova hanyatt esett, ő pedig leesett. Ott a nehéz fegyverei súlyától és a lóval való tusakodástól legyűrve életét vesztette. Abban a csatában részint az ütközet során, részint menekülés közben tízezer lovas, több mint ötszáz híres nemes veszett oda, továbbá két érsek és öt püspök. Ez az emlékezetre méltó, egyszersmind gyászos mohácsi vereség 1526. augusztus 29-én történt.

Szebelédi Zsolt fordítása

PEŠINA, *Ucalegon*, 1663, 41–42.

-
- 1 Jan Tomáš Pešina z Čechorodu (1629–1680) cseh történétíró, prágai kanonok, a prágai érsek általános helynöke, címzetes szendrői püspök.
 - 2 Az oszmán sereg fő utánpótlási vonalán fekvő Pétervárad 1526. július 27-én esett el, Újlakot pedig az oszmán főerőktől elvezényelt kisebb seregrész egy heti ostrom után (1526. augusztus 1–8.) vette be.

Bethlen Farkas:¹ *Erdély története*
1664 (részlet)

Hosszában-széltében az a hír járta, hogy ezt Tomori agyalta ki,² aki jól tudta, hogy amennyiben az erdélyi vajda megérkezik, ő engedelmeskedni tartozik neki, és ezért minden erejével arra törekedett, hogy a fővezéri hatalom a győzelem kivívásának reményében a maga sértetlenségében megmaradjon nála.

BETHLEN, *Erdély története*, I, 34.

-
- 1 Bethlen Farkas (1639–1679) történétíró.
 - 2 Mármost, hogy Szapolyai Jánosnak is ő parancsol majd. Minden alapot nélkülöző feltételezés.

Martin Zeiller:¹ *A magyar királyság leírása*
1664 (részletek)

Az említett Lajos király túl korán, hám nélkül jött a világra, és ezt az orvosok – mint a szerző leírja – pótolták. Az anyja azonban szemérmességből és az asszonyok mulasztásából meghalt. [...] A királynak tizennégy éves korában sarjadt bajusza, tizenöt éves korában tartotta nászát és tizennyolc éves korában már ősz volt a haja.² Még nem érte el a huszadik évét 1526. augusztus 29-én, amikor megvívta a szerencsétlen csatát Szulejmánnal Mohácsnál, és menekülés közben nyomorúságosan életét vesztette. Szulejmán Budára vonult, amelyet üresen talált, mivel az emberek félelemből elhagyták, s a királyné sietve Pozsony felé távozott. A szultán a régi művészeti alkotások közül csupán há-

rom rézoszlopot, illetve szobrot vitt magával, Apollót, Dianát és Herculest,³ egyébként nem okozott kárt sem a városban, se a királyi várkastélyban⁴ – tudatja a szerző.

ZEILLER, *A magyar királyság leírása*, 1997, 274.

1 Martin Zeiler (1589–1661) német író.

2 Lásd erre David ben Slomo Ganz krónikáját a II. részben.

3 Lásd még Zárai Jeromos, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Pisař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén, Nicolò Doglioni, Ciro Spontone, Alberto Lazzari és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

4 Ez nem felel meg a valóságnak, I. Szulejmán felgyújtotta Pestet és Budát is.

Esterházy Pál:¹ *Mars Hungaricus* 1664 (részlet)

Amikor ugyanis meghalt az oroszlánbátorságú Korvin Mátyás, amikor utódja gyáván eltűrte, hogy a keresztény névnek szörnyű ellensége, a török oly sok várat elragadjon tőle, végül a jó, azonban igen szerencsétlen Lajos király a mohácsi síkon végzetes ütközetbe bocsátkozva az ellenséggel, az egész nemességet és huszonhatezer katonáját elveszítve, amikor Pécs felé menekült volna, a végzettől elragadva, a mocsaras és iszapos Carasso² patakban lovának vergődése közben elmerülve lelte halálát, saját magának és az utóknak örökös siralmára.

ESTERHÁZY, *Mars Hungaricus*, 1989, 107.

1 Esterházy Pál, galántai, herceg (1635–1713), író, zeneszerző, államférfi.

2 Karassó.

Alberto Lazzari:¹ *Okok és ügyek, melyek a legfontosabb háborúkhoz, illetve királyságok, köztársaságok, államok és uralmak változásaihoz vezettek Európában, Ázsiában és Afrikában az 1494. évtől a jelenig* 1669 (részlet)

Szulejmán, a törökök királya megtámadja Magyarországot

Kelemen pápa² nem halasztott el semmilyen alkalmat, hogy, ahol csak tudja, a katolikus vallás tündöklését elősegítse és kiemelje, ezért éppen ezekben a napokban³ küldött egy nagyobb pénzösszeget a magyarországi Lajos királynak, aki ellen személyesen kelt hadra Szulejmán, a törökök királya százhatvanezer harcossal. Az ok, amely miatt Szulejmán ennek a királyságnak a megtámadásához fogott, egy üres kifogás volt, miszerint meg akarja bosszulni a támadásokat, amelyeket, úgy vélte, a magyarok részéről szenvedett el, de inkább csak ki akarta használni a lehetőséget, amely ennek a királynak a megtámadására nyílt abban az időben, amikor a többi keresztény fejedelem az egymás közti háborúskodásba és széthúzásba bonyolódott.

1526. június 27-én Szulejmán Nándorfehérvárnál

Szulejmán megjelent Nándorfehérvárnál, amelyet négy évvel azelőtt fegyverrel ő maga szerzett meg, ami az első hadi vállalkozás volt, amelyet ő végrehajtott. Itt fontolgatta a döntés meghozatalát erről a háborúról annál inkább, mivel megtudta, hogy Lajos király kész a csatamezőn megütközni vele, amely nagy csodálatot váltott ki magából Szulejmánból és a pasáiból is. Mialatt azt mérlegelték, hogy ez a király húszezer harcossal merészkedik a török tábor ellen, amely igen nagy, ahogy mondják százhatvanezer, létszámú volt, így szoltak: „Ez a király vagy örült, vagy azt képzeli magáról, hogy ő az új Kasztrióta György, akit Szkander bégnek is neveztek, aki kevés katonával mért több csapást a törökökre Albániában ősatyáink idejében,⁴ de legyen ahogy akarja, nem leszünk restek tenni arról, hogy megbánja túlzott önhittségét.” Kétségtelen, hogy Magyarország bárói győzködtek az igen fiatal királyt, hogy ne tegye ki magát és királyságát ilyen közvetlen veszélynek, hanem fogja vissza magát, esetleg tárgyaljon valamilyen egyezségről Szulejmánnal, vagy menjen embereivel biztonságos helyre, amíg meg nem érkezik a segítség, Szepesi János⁵ erdélyi embereivel. De Lajos sorsa úgy akarta, hogy nagyobb hitelt adjon Tomori Pál kalocsai érsek szavainak, aki a harcot javasolta neki, amelyről királyságának minden bárója lebeszélni próbálta. Ezalatt Szulejmán felkerekedett táborával Nándorfehérvárról, és Buda irányába indult, Lajos pedig Mohácsnál állt ki vele szemben újfent buzdítva Tomoritól, aki azt mondta, hogy a magyarok ősi dicsőségének megőrzése végett harcba kell szállnia. Amint Tomori befejezte a beszédét, megjelent előttük Szulejmán előőrse, amely harmincezer lovasból állt *Grecia* beglerbégjének⁶ vezetésével.

Szulejmán százhatvanezer fős hadserege három csoportra oszlik

Amint ez az előőrse, amely a magyar sereggel szemben helyezkedett el, megérkezett, szétvált és két kar módjára kinyílt, a végében pedig ott maradt a sereg magja, ahol a nagy szultán személye volt, aki előrenyomulva Lajos királlyal szemközt haladt.

Lajos király huszonnégyezer fős hadseregének rendje

Ő pedig egységben tartotta a seregét erősen összezárva egy igen erős csoportban, nem is kételkedtek abban, hogy ez bármilyen szilaj és merész támadásnak ellen ne tudna állni. De a törökök végtelen sokasága föléljük kerekedett, az említett előőrse pedig, amely bekerítette őket,⁷ minden erőfeszítést és jó hadmozdulatot hiábavalóvá tett és elgyengített. Mivel pedig Szulejmán derékhada is szétnyílt, ahogy az előőrse is tette, és a nyílásban azonnal megjelent az utóvéd, a szerencsétlen Lajos király a török tábortól körülzárva találta magát.

A magyarok igen nagy értéke

A magyarok nem vették el a lélekjelenlétüket még ily nagy ellenséges erővel körülvéve sem, nem is tudott beléjük férközni a félelemnek a jele sem, sőt nagy harci ügyességgel irányítva és mozgatva a seregüket megismertették Szulejmánnal, hogy a küzdelem erénye nem csökkent bennük, habár rendkívüli szükségbe szorultak. Akkor bátorsággal harcoltak a magyarok, hogy Szulejmán már többször azt hitte, hogy a

mégoly jól körülvárt sereg épen fog kitörni a kezei közül, és rendezetten visszavonul Budára, vagy más erős helyre, ahol nagy fáradsággal kell majd megpróbálnia legyőznie azt az ellenséget, amelyről azt gondolta, hogy most könnyen elnyomja. De ennek a véres csatának az lett a vége, hogy Szulejmán visszarendelte *Gianus* nándorfehérvári szandzsákbéget tizenkétezer lovassal, és azt parancsolta neki, hogy amíg a magyarok rendben köröznak, és az ő lovasságuk könnyű vágóban halad a német és cseh gyalogságot védve, akiket abból a pénzből fizettek, amelyet a pápa küldött Lajos királynak, *Gianus* támadja meg őket oldalról, jobb felől, és tegyen akkora kárt bennük tizenkétezer lovasával, hogy ott be tudjon nyomulni az arkebúzos⁸ janicsárok egysége.

Az 1526. június 29-én a törököktől a magyarokra mért vereség Mohácsnál⁹

Ez lett Lajos seregének a vége, azért tört meg, mert parancsra a török sokasága minden oldalról elárasztotta, így pedig egy órán belül szétverték a magyarok táborát. A gyalogságot mind egy szálíg levágták, ahogy a lovasság nagy részét is a királyság számos fontos bárójával együtt. Csak a huszárok néhány egysége maradt meg, akik olyanok, mint a mi könnyűlovasaink, velük együtt Magyarország néhány első embere is megmenekült. De a szerencsétlen király látván szétvert seregét és nem lévén más reménye az élete megmentésére, minthogy a menekülés szerencséjére tegye fel életét, lovára bízta magát és kitört a fegyverek veszedelméből csupán egy cseh apród kíséretében, akit Czetricznek hívtak, és akivel azt remélte a király, hogy megmenekülnek.

Lajos, Magyarország királyának halála

Miután a fenti okokat leszögeztük, hogy ez a szerencsétlen nap volt az utolsó az elővigyázatlan király számára, mert bár már megmenekült az oszmán kardok csapásától, nem akarta a sorsa, hogy a váratlan halál egy másik végzetes csapásától is megmeneküljön, amely az volt, hogy leesett a lováról, sőt alá zuhant, miközben menekült, és egy saras mocsárba fordulva, ahol nem volt egy arasznyi sem a víz, ott maradt ez a fiatal és szerencsétlen király szánalmasan megfulladva.

Az apród, aki jó lovas volt, megjelölte a helyet és folytatta a menekülést, és miután a törökök elmentek arról a vidékről, négy nap múlva visszatért, megtalálta a király testét és Székesfehérvárra vitte, ahol az elődeinek is kijáró pompával temették el.

Bemutatják Szulejmánnak a bárók fejét

Miután Lajos, Magyarország királya meghalt, táborát szétverték, Szulejmán pedig tovább haladt a győzelem útján, minden ellenállás nélkül bevonult Budára, a Magyar Királyság királyi városába. A Duna-menti úton, mialatt serege végleg felkerekedett Mohácsról, amely az a hely volt, ahol ilyen kiemelkedő győzelmet aratott, bemutatták neki hét báró vérral bemocskolt fejét, akik az ütközetben estek el, ezek a következők voltak: Szalkai László esztergomi érsek; Tomori Pál kalocsai érsek, Lajos király főkapitánya; Perényi Ferenc váradi püspök; Szepesi György,¹⁰ János testvére, aki később király lett; Sárkány Ambrus, Cibak István és Verbőci Zsigmond.¹¹ E félelmetes és retentő halálfejek látványa, amely más emberekben rettegést és émelygést keltene, ezekben a hitetlen barbároknak vidámságot és örömet ébresztett. Először csak viccelődtek,

maga Szulejmán is mulatott azon, hogy pasái meggyalázták a főpapok fejeit és azzal szórakoztak, hogy a pápának kijáró köszöntések mellett nagy megvetéssel verték azokat.

Szulejmán beszéde a magyar bárók fejei felett

Később Szulejmán megtudta egy budaitól, hogy kik voltak ezek, és egyenként kezdte korholni őket, hogy milyenek voltak életükben.

Tomorinak azt mondta, hogy hadvezéri vágyai miatt az óvatlan királyt kevés emberrel hajszolta bele a csatába az ő kizárólagos véleményét a többi báróénak ellenvetve, és sürgette a király táborba szállását, mielőtt a Szepesi János vajda vezette erdélyi emberek megérkeztek, és mindezt azért tette, mert ha megjött volna János, elvesztette volna hadvezéri címét.

Lászlót kapzsisága miatt róttá meg, mert hatalmas vagyonával nem sietett a király segítségére, ahogy kötelessége lett volna.

De amennyire hibáztatta Szulejmán ezt a két főpapot dicstelen ügyleteik miatt, épp annyira magasztalta és dicsérte a váradi püspököt, aki a Budán tartott haditanácsban, mielőtt a királyi hadsereg kivonult volna a csatamezőre, élénk érveléssel szegült szembe Tomorival megismertetve vele, hogy milyen veszélybe sodorja a királyt és a királyságot, és tiltakozott a tanácsban, hogy Tomori Pál a szent vértanúk mellé vezeti a harmincezer magyart, akiket a következő napon fognak levágni a katolikus vallás védelmében.¹²

Dicsérte a két világi bárót is, mint olyanokat, akik halálukig hűen szolgálták királyukat.

Szulejmán bevonul Budára 1526. június¹³ 30-án

Lajos király veresége 1526. június 29-én történt, a rákövetkező napon Szulejmán bevonult Budára, ahol megtekintette a várost és a felleget, majd este a falakon kívülre ment megszállni az oszmán császárok régi szokása szerint, akik nem falak, hanem saját testőrségük védelmében szállnak meg. Majd Szulejmán ki akarta nyilvánítani, hogy fájdalmat érzett Lajos halála felett: nagy megindulást mutatott és kijelentette, hogy nem azért jött Magyarországra, hogy ennek a királynak a romlására törjön; aki ha a hajlandó lett volna a vazallusává válni, ahogy sok más király tett; nem hozott volna semmilyen bántódást rá, egyedül ő volt az, aki szembeszegült Szulejmánnal így csillapítva a királyság báróinak gőgjét, akik meggondolatlan vakmerőséggel rátámadtak.

A török lovasság kifosztja Magyarország egy részét

Aközben, hogy Szulejmán Budán kívül időzött, lovassága bejárta a környéket fosztogatva, de ő nem vitt mást magával a városból, mint három bronzszobrot.

A Budáról Szulejmán által Konstantinápolyba vitt bronzok

Ezeket annak a királyságnak a híres Hunyadi Mátyás királya csináltatta, az egyik Herkules volt a buzogánnyal, a másik Apollón a lírapengetővel, a harmadik pedig Diana a tegezzel. Ma Konstantinápolyban láthatók a lovak pályáján, amelyet Hippodrom-

nak is mondanak. Magával vitt még néhány igen szép bronzoszlopot és három ágyút, amelyekbe nagy hozzáértéssel ezüst betűk voltak vésve, amelyeket Magyarország régi királyai a boszniai király elleni háború idején szereztek Szabács városában, amely a Száva közelében van.¹⁴ Most ezzel a győzelemmel és ezekkel a trófeákkal visszatért Szulejmán Konstantinápolyba a harmadik hadjáratáról, amelyben személyesen vett részt. Az első a nándorfehérvári volt, a második a rodoszi, a harmadik pedig ez a mohácsi.¹⁵

Szovák Márton fordítása

LAZZARI, *Motivi e cause*, 1669, 379–383.

- 1 Alberto Lazzari (17. század) kármelita szerzetes.
- 2 VII. Kelemen.
- 3 1526 nyarán, Siena megtámadásának idején. VII. Kelemen (Giulio de' Medici) össze akarta kapcsolni az Alessandro de' Medici uralta firenzei területeket a fennhatósága alatt álló pápai területekkel, melyek közé ékelődött Siena. A hódítással egyetlen területi egységet akart létrehozni családja fennhatósága alatt, amely akár V. Károly erős birodalmával is felvehetette volna a versenyt. Végül a terv kudarcot vallott, a sienaiak teljes győzelmet arattak.
- 4 Kasztriota György/Gjergj Kastrioti (1405 körül–1468) albán fejedelem (1443–1468), aki képes volt feltartóztatni az oszmán előrenyomulást a Balkán-félsziget nyugati részén. Törökellenes vállalkozásai-ban Hunyadi János szövetségese volt.
- 5 Szapolyai János.
- 6 Pargali Ibrahim.
- 7 Báli és Hüszrev bég vezetésével.
- 8 Kezdetleges kézi tűzfegyver, puska.
- 9 A csata és alább a budai bevonulás dátumai nyilvánvalóan pontatlanok, a szöveg egyéb kronológiai utalásaira sem lehet biztosan támaszkodni.
- 10 Szapolyai György.
- 11 Az utolsó két név esetében több a csatában résztvevő, de ott nem föltétlenül elesett (pl. Verbóci István, Cibak Imre) személy neve keveredhetett össze.
- 12 Lásd még Brodarics István és Joachimus Cureus leírását a II. részben.
- 13 Téves datálás!
- 14 Lazzari talán Hunyadi Mátyás 1476-os szabácsi diadalára utal.
- 15 Lásd még Zárai Jeromos, Antonio Boemo velencei kém jelentését, I. Szulejmán hadinaplóját az I. részben, illetve Cuspinianus orációját, Michael Siegler, Paulus Iovius, Bartoš Písař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén, Nicolò Doglioni, Ciro Spontone, Martin Zeiller és Ibrahim Pecsevi krónikáját a II. részben.

Jan Tomáš PEŠINA z Čechorodu: *Mars Moravicus* 1677 (részlet)

Nem sokkal később egymás után érkeztek a hírnökök, és jelentették, hogy Szulejmán Belgrádhoz érkezett, melyet öt évvel korábban foglalt el,¹ és már megkezdte az átkelést a Száván. Miután a király értesült a hírről – noha reményében minden oldalról csatkozott, mivel sem az övéitől nem érkeztek meg a segédcsapatok, amelyekben leginkább reménykedtek, sem a külföldiektől –, inkább a tekintélyére, mint az üdvére gondolva, nagy nehezen háromezer lovas és gyalogos összegyűjtése után – amelyeknek nagy részét az esztergomi érsek² és a királyné³ toborzott – július idusán útra kelt Budáról. Ha inkább a hivatali hatalom ősi méltóságát, mint a jelen helyzetet vesszük figyelembe, seregnek

aligha nevezhető az a csapat, amely a magyarok vadászatra induló királyát követte. Az esztergomival együtt Bátori István nádor is jelen volt. A király rövid ideig várakozott Tolnán, arra várva, hogy a nemesség rendkívüli felkelése növelje táborában a katonák számát, de addig kevesen jelentek meg. Mindeközben Szulejmán a Duna kiemelkedő partján elhelyezkedő Pétervárad és a közeli Újlak városok hatalmába kerítése után már Eszéket fenyegette.⁴ Különös reménye volt a királynak Szapolyai János erdélyi vajdában, aki a vezetése alatt erős haderővel rendelkezett, de habozott, egyfelől a hírek változatosága, másfelől a király ellentmondó parancsai miatt. A király ugyanis először sietségre buzdította, hogy a seregével igyekezzen őhozzá. Ezzel szemben – bizonytalan, hogy kiknek kezdeményezésére vagy kinek a javaslatára – titkos levélben arra utasította, hogy a Dunán való átkelés után támadja meg a védelem nélkül maradó Trákiát⁵ és Bulgáriát. Ebből ugyanis az következik, hogy az ellenség saját veszedelme miatt arra kényszerül, hogy felhagyjon Magyarország határainak ostromlásával, és az övéinek megvédése érdekében visszavonuljon. Miután ezt – mivel az ellenség már Magyarország belsejében járt – egyesek elkésett, veszélyes és haszontalan tervként támadták, újabb követeket küldött, hogy minden egyéb dolgot és gondot hátrahagyva siessen a táborába. Ettől a vajda bizonytalan és nyugtalan lett, mivel a különböző parancsok miatt nem tudta, hogy mit hajtson végre inkább. Végre a királyhoz küldött írnokán keresztül értesült arról, hogy amilyen gyorsan csak lehet, a tábora elindítása után siessen a királyhoz. Ugyanazokkal a parancsokkal Dalmáciába és Illyriába is követeket küldtek Batthyányhoz és Frangepánhoz, hogy az övéikkel sietve hozzanak segítséget. Más követeket pedig Morvaországba Jan z Lomnice a na Meziříči báróhoz küldtek vissza, hogy azokat a gyalogos csapatokat, amelyekért a királynétól zsoldot kapott, mielőbb vezesse a táborba, és ne tűrjön el semmiféle késlekedést, mivel meglátása szerint az jelenti a legnagyobb veszélyt.

Azután a király elindult Tolnáról. Mikor két táborral Bátára megérkezett, a csapatok vezéreivé egyenlő hatalommal Tomori Pált és a vajda György nevű testvérét nevezte ki. Akkor az új vezérek csakhamar seregszemlét tartottak, amelynek létszáma emberben nem haladta meg a harmincezer főt, majd elindultak, hogy nem messze Mohács városától táborot verjenek. Miután a király is odaérkezett – úgy gondolta, nem szabad késlekedni – összehívatta a nádort, a tanácsadóit és a többi, általa gyakorlatban és tetterekészségben kiválónak tartott lovagi és katonai rendből való tanácsosait, hogy velük együtt hozzon döntést a legfőbb kérdésekről. A király szolgálatában álló cseheket és morvákat is meghívták, akik mikor nemrég meghallották a hadjárat hírért, saját költségen készültek hadba vonulni, és mások előtt sebesebben önként érkeztek oda. A tanácsban lázasan megvitatták, hogy vajon meg kell-e várniuk a hamarosan odaérkező segéderőket, a táborot védettebb helyre kell-e áthelyezni, és vajon el kell-e kerülni az ütközetet, vagy pedig tegyék próbára a hadiszerencsét a már csupán két mérföld távolságra lévő ellenséggel, amely talán már nem fogja elszalasztani a kedvező alkalmat a csatára. A csehek és morvák, továbbá néhány megfontoltabb magyar a seregek ily egyenlőtlen helyzetében a leghatározottabban elleneztek a csatát, és azt tanácsolták a királynak, hogy legalább a vajda vagy Frangepán érkezését várja meg, akikkel kapcsolatban a hírnökök azt állították, hogy három napon belül biztosan meg fognak érkezni. E tanács pedig nem volt a király ellenére, mivel megfelelően mérlegelve a saját és az

ellenség erejét, jóllehet ifjú és a katonai dolgokban még kevésbé volt jártas, a legkevésbé sem tűnt tanácsos dolognak, hogy a személyét és életét, továbbá az egész országot egyetlen csatával veszélybe sodorja. A vajda, Frangepán, valamint a nagybátyja, maga Zsigmond király és mások tanácsát is gyakran ismételte, akik követek útján azt javasolták, hogy azelőtt még ne vezesse csatába a seregét vagy ne ütközzön meg, mielőtt még nem gyűjtött össze minden segédcsapatot, és az erejét nem gondolja kevesebbnek az ellenség erejénél. Kárhoztatták azok meggondolatlanságát, akik őt magát és csekély számú csapatait alkalmatlan és örült tanácsokkal az ellenséghez oly közel vezették. Meg kell várni, amíg ők odaérnek: amelyek közül az egyik Erdélyből körülbelül negyvenezer fegyveresből álló valóságos hadsereget, a másik Illyriából mindkét fegyvernemből tizenötezer katonát fog odavinni. Ezekkel lehet esély arra, hogy kivívják a győzelmet. Az a hír járja, hogy ezen kívül még a csehek is a morvakkal és sziléziaikkal együtt harckészültségben vannak, sőt, nem lebecsülendő háborús készültséggel keltek útra, és már Buda környékén láthatók. Tehát az lenne a legtanácsosabb, ha mindannyiukat bevárnák. Ezzel szemben azonban Tomori és mások szólaltak fel, akikben oly nagy és végzetes tűz égett a harcra, hogy vad esztelenségükben nem a győzelemre – amelyben a legkisebb kétségük sem volt – hanem a zsákmányra és a győzelem jutalmára gondoltak, mintha már a háború minden veszélyét maguk mögött hagyták volna.

Miközben ily módon a király és a tanács vitatkozott, Tomori azt követelte, hogy ne halasszák el a csatát. A táborából küldött és a tanácsba bebocsátott katonái a bajtársaik nevében arra szólították fel az ott tartózkodókat, hogy ne beszéljék le a királyt az ütközetről. Tisztában vannak az ellenség erejével, jóllehet számuk nagy, eléggé kipuhították, hogy nagy részük markotányosokból, tábori inasokból, bolgár földművesekből és alávetett parasztokból áll. Biztos a győzelem, csupán használják ki a szerencsét és a kedvező alkalmat, amelyet Isten eléjük nyújtott. Hogyha bárki megkísérelne mást javasolni a királynak, azok készüljenek a halálra, ők a fegyvereiket tüstént a tétovázók ellen fogják fordítani. Úgy vélték, hogy így ezzel a durva fenyegetéstől megrémült mérsékeltebb nézetet követők elbizonytalanodnak, és a király akarata ellenére is a csata mellett döntenek, és parancsba adják, hogy ki-ki ehhez csatlakozzon. Ami az ezt követő három napot illeti, részint a csata előkészületeivel és előcsatározásokkal – amelyek bizonytalan, hogy mieink bátorsága miatt, véletlenül vagy a törökök önkéntes veresége miatt az ellenségnek nagyobb kárt okoztak, mint a mieinknek –, részint a hadrend felállításának megtervezésével, a király elhelyezésével olyan helyen, ahol távol van a veszélytől, az ágyúk körben történő megfelelő helyen való fölállításával és a tábor őrségének megerősítésével teltek.

Augusztus hó 29-én tehát, amely Keresztelő Szent János Heródes általi fővesztése emlékének volt szentelve, úgy határoztak, hogy a csatasort a lehető legszélesebben kinyújtva rendezik el, abból a megfontolásból, nehogy az ellenség bármelyik oldalról körülzárja őket. Ez akkor jelent súlyosabb kényelmetlenséget, amikor az egyik oldal sűrűn arra kényszerül, hogy a másiknak a segítségére siessen, mert így az elvékonyított arcvonal kevésbé volt szilárd és erős ott, ahol az ellenséggel kell küzdenie. Bárcsak abban a dologban hallgattak volna azokra, akik szerfelett megfontoltan úgy ítélték meg, hogy ha összekötnék a király táborában igencsak nagyszámú szekeret, azokkal a sereget

minden oldalról körbe tudnák venni. Azt mondták ugyanis, hogy így a félhold alakú hadrendben a nagy létszámú ellenség nem egykönnyen zárja majd körbe a királyiakat, amitől nagyon is tartani kellett. Ám ezzel nem törődtek, ahogy sok más dologgal sem. Miközben tehát a hadsorokat rendezték a csatára, a tízezer fegyveresből álló első vonal jobb szárnyát Dalmácia és Illyria bánjára, Battyányira, bal szárnyát Perényire bízták. Az álló arcvonalnak nevezett második vonal, ahol a király és csaknem az összes püspök tartózkodott, nagyrészt lovasokból állt, kevés gyalogossal védve az oldalakat. Ez és az első vonal között csekély térköz húzódott, ahol megfelelő helyeken felállították a közepes kerekű ágyúkat, amelyből nyolcvannal rendelkeztek. Ebben a seregrészen, a király csatasora előtt nagyrészt a király udvari embereiből és bárókból álló három zászlóalj állt fel, amelyek élén a nemes, bátor és a királyhoz egyedülállóan hűséges Tharczay Miklós állt. Ugyanott tartózkodott az udvar mindkét udvarmestere, Korlátkövi Péter és a lengyel Trepka András, továbbá Jan Buštěhradský z Kolovrat, és a nagyszerű és okos férfiú – ahogy Brutus a Históriájában⁶ mondja –, gróf Štěpan Šlik na Holejče. A csehekkel és morvakkal együtt Jakub Kyšperský z Vřesovic és Jan z Vicková voltak közvetlenül a király előtt. E három zászlóaljat a királyi testőrség követte, amelynek közepén mind terv és fegyverzet, mind egyebek tekintetében pompás király állott, mellette egyik oldalról a nádor, másik oldalról pedig az esztergomi érsek helyezkedett el, őket követték a többi püspökök, főemberek, a király tanácsosai és szolgái, akikhez több mint ezer válogatott páncélos lovas század tartozott. Ezt az álló arcvonalat minden oldalról részint lovas, részint gyalogos könnyűfegyverzetűek vették körbe. Középen pedig a Boldogságos Szent Szűzet ábrázoló aranyozott királyi zászlót Drágfi János tartotta, akinek ősi szokás szerint levették a sarkantyúját, hogy így ne is gondoljon a menekülésre.

Miután a hadrendet így módon elrendezték, röviddel napfelkelte után teljesen felhőtlen és derült időben a nádor a királyt a könnyebb felismerhetőség érdekében nyitott sisakban körbevezette a rendben felállított katonák előtt, ahol kezével mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy a király jelen van – amiben úgy tűnt, hogy sokan kételkednek –, és fennhangon tanúsította, hogy a király a háború minden eshetőségére felkészült, és nem vonakodik a szent vallásért és a keresztény közösségért, az oltárokért és otthonokért, továbbá a feleségeikért és gyermekeikért, Magyarországért és a hazáért személyét és az életét a legnagyobb veszedelemnek kitenni. Mutassák tehát meg, hogy ők is férfiak, és emlékezzenek arra, hogy magyarok, és hogy ők maguk és az őseik ugyanettől az ellenségtől, amellyel most összecsapni készülnek, mily sok fényes zsákmányt, mily sok híres győzelmet nyertek el. Örvendező lélekkel rontsanak az ellenségre, mert jóllehet a fegyvereseik száma hatalmas, azok ellen a bátorság erejével megszilárdított szív mégis mindig legyőzhetetlen. Az életük és üdvözülésük szavatolója, Krisztus, a legszentebb ügyért a saját harcosai számára minden döntő pillanatban jelen van, és jóindulatúan lesz mellettük, a hitetlen ellenséget pedig a szörnyű uralom utáni sóvárgásáért, jogtalanul megindított hadjáratáért az ő büntető jobbjukkal kétségtelenül büntetéssel fogja sújtani.

De Szulejmán, noha a mieink dobpergéssel és a trombiták harsogásával harcra hívták, mégis bizonytalan, hogy mi okból, napfelkeltétől délutánig csendben a táborában tartózkodott, oly sokáig, hogy a mieinket elbizonytalanította, hogy vajon a seregét a nagyrészt már eltelt napon fel fogja-e készíteni a harcra, vagy talán – amit néhányan

gyanítottak – úgy döntött, hogy a mit sem sejtő, a táborba visszatért és lepihenő katonákat az éjszaka folyamán rohanja meg. E várakozás közepette, miközben a vezérek is feszültek és bizonytalanok voltak, és már alig hitték, hogy az ellenség még aznap csatába bocsátkozik, úgy gondolták, hogy visszavonulót kell fújni és vissza kell térni a táborba, hirtelen jelentették a felderítők, hogy az ellenség meglehetősen erős lovas csapata a magyarok és az ellenség tábora között hosszában elnyúló, a kilátást mindkettőjük elől eltakarázó domb völgyében, kürtszó és zajongás nélkül közeledik, halkán nyomul előre, és a mieink tábora felé tart. Ám ez a váratlan esemény nem tudta meglepetésszerűen a királyi sereget, mivel az érkezők sűrű lándzsái sündisznószerű menetet alkottak, amelyek ki-magasló csúcsai alacsonyabban fekvő helyekről is jól láthatók voltak. Erre tehát a király megfűvatta a jelet, és a kürtök harsogásával egyszerre szokás szerint a megváltó Jézus nevét hívva tört fel a katonák kiáltása. Akkor a csodálatos módon elsápadt és már akkor a csata kimenetele miatt aggódó király fejére helyezték a sisakját, aki, amikor az ellenség csapatait összemérte az övéivel – mivel ez józanul nem figyelmen kívül hagyható valódi félelmet szült –, a rá nézve gyászos kimenetelt előre sejtette. Eközben az ellenség növekvő hold alakú csatasorba fejlődve meglehetősen gyorsan közelített, és amikor közelebb ért, mindkét oldalról hatalmas csatakiáltással az elővéd és az első arcvonal összezapott. És a seregek megütközésével egy időben a mieink óriási golyókat lőttek ki a nagyobb ágyúkból, igaz, azzal kapcsolatban eltérőek a vélemények, mint megegyeznek, hogy ez vajon az ellenség nagyobb rémületét, mint kárát eredményezte-e.

Mindkét oldalról keményen harcoltak, és noha az ellenség nagy száma szorongatta a mieinket, az ellenséggel szemben bátorságban kitűntek. Így, amíg a mieink tömött hadrendben, vállvetve harcoltak, az effajta küzdelemben elszántságban és bátorságban is felülkerekedtek. A törökök elkezdtek visszavonulni és lassan hátrálni, vagy kényszerből, vagy abból a megfontolásból – ahogy hitték –, hogy a hadrendet megőrizve és csata hevességét a legkevésbé se csökkentve, a katonáinkat a saját állásaikba csalják, ahol fokozottabban ki voltak szolgáltatva az ágyúk lövéseinek. Innen származik az a megalapozatlan szóbeszéd, hogy a már legyőzött ellenség megfutamodott, és ha a katonáink egy kicsit iparkodnak, a markukban van a győzelem. Ezt javasolták a királynak szerfelett elhamarkodottan mások mellett Bátori András. Így, mintha már az első rohammal a mieink mellé állt volna a hadiszerecnse, felszólították a királyt, hogy ne szalassza el a kedvező alkalmat, nem szabad hagyni, hogy az ellenség fellélegezzon, az üldözőknek pedig bátorságukkal és állhatatosságukkal a győzelem biztos reményét még biztosabbá kell tenniük. A király e szavaktól felbuzdulva a teljes hadoszlopával – már amennyire a nehézfegyverzetű lovasok csak sietni képesek – az első hadrend nyomában üldözőbe vette azokat, akik, mint utóbb kiderül, szándékosan hátráltak, majd arra a helyre jutott, ahol a törökök úgy gondolták, hogy az ágyúk tüzeinek leginkább ki lesz szolgáltatva. Mikor az ágyúk összehangoltan ontani kezdték csapásaikat az alatt álló és teljesen védtelen katonákra, mindenki akkora félelmet keltettek, hogy jóllehet ez nem érte őket váratlanul és lelküket minden eshetőségre felkészítették, amikor a sok ágyúgolyó a harcolók feje mellett röpködött, azt gondolták, hogy leszakad az ég, és mennydörgést, villámlást szórva az egész földkerekség kifordul a sarkából. Ez első pillantásra félelmetesebbnek látszott, mint valójában volt. Aztán mindent eltöltött a ször-

nyűségek látványa, amelyet a valódi vitézség, ha lett volna, eloszlatott volna, ám ez az ágyúzás azt eredményezte, hogy a magyarok futásnak eredtek. A vezérek pedig hiába kérték számon a megrettent emberektől korábbi vakmerőségüket, melynek heve oly gyorsan elillant lelkükből, és hiába kárhoztatták a hiabavaló rettegést, melynek csapdájában mint eszeveszett és tébolyult öregasszonyok, akik a szemük elé került hitvány árnyakról is megrémülnek, szégyenteljes futásban hátukat mutatták az ellenségnek. Hová tűntek azok a vad fenyegetések, azok a nagy szavak, és a gőg, amelyektől felbátorodva azt hajtogatták, hogy egyedül is szembezállnak az egész török sereggel; a tanácskozásokon és a táborban vakmerőek, a csatában és a harcmezőn viszont megfélekeznek a királyról, a hazáról és önmagukról is? Miután a vezérek ezekre emlékeztették a menekülőket csak növelték a szégyenüket, ám semmi eszközük nem volt arra, hogy lelket öntsenek beléjük vagy a dicsőség és a diadal fényességét eszükbe idézzék.

Így, miután elsőként a jobbszárnyon lévők menekülőre fogták, a többiek is megfutamodtak, a legkisebb kétség sem fért ahhoz, hogy az ellenségé a győzelem. Ezután a szégyent eltakarta a hirtelen támadt fekete felhő, mely füsttel és a földről felkavart porral keveredve elhomályosította az eget. Noha az ellenség a magyarokat szétszórva menekülésre kényszerítette, mégis cseltől tartva vagy a harctól kifáradva, sokáig a saját hadállásában maradt, és csak a sötétség beálltakor kezdte üldözni a szerteszét menekülőket. Majd miután eleredt az eső, amely az éjszakát veszélyessé, rejtettebbé és sötétebbé tette, a lovasszakaszokat visszarendelte a hadállásukba, és az egész éjszakát nyugalomban töltötte. Sok halandónak ez jelentette a megmenekülést. Attól a pillanattól kezdve, hogy a jobbszárny elkezdett meginogni, bárki is ragadta el hamarjában az övéi szeme elől, többé senki nem látta élve a királyt. Az bizonyos, hogy a csata kezdetén az első sorban nyomult előre, és ott egy kis ideig serényen és keményen harcolt a sűrűjében, mikor pedig az övéit elűzték és szétszórták, ő is menekülni kezdett, de amikor Mohács és Csele falu között a határozatlan medrével folydogáló mocsaras és ingoványos Karasicához vagy Csele patakhoz ért, amely akkor a nagy esőtől némileg megduzzadt, a sötét éjszaka vagy a nyomában járó ellenségtől való félelme miatt nem tudta nyugodtan kifürkészni a medret, és a sors által elragadva, ahová a végzete és szerencséje vitte, megpróbált a járhatatlan folyópart magaslatára felhágni, és miután a kantárt megrántotta, a lova hanyattvágódott, ő pedig az iszapos folyó mély ingoványába esett, és a nehéz fegyverzetének súlyától, valamint a lova küzdelmétől legyűrve nyomorultul odaveszett. A király egyik szolgálója, a vele együtt menekülő és az ingoványos folyón épségben átkelő sziléziai Johann Czetricz⁷ látta a király veszedelmét, de mivel segíteni nem tudott, legalább megjegyezte a helyet, így később az útmutatásával a király testét, úgy, ahogy volt fegyverben, a fölötté fekvő lóval együtt megtalálták. Attól a helytől nem messze Trepka András, Korlátkövi Péter és Johann Schlick⁸ gróf holttestét is meglették.

Résztint a csatában, résztint a menekülés közben tízezer lovas és körülbelül tizenkétezer gyalogos esett el, a nemességből több mint ötszáz neves személy, emellett László esztergomi érsekkel együtt az összes püspök. A nemesek közül Tomorin és Györgyön, a megsemmisült sereg vezéreinek kívül jelesebbek voltak: Drágffy János, Frangepán Mátyás, Perényi Gábor, Szécsy Tamás, Bánffy Zsigmond, Batthiány János, Istvánffy János, Hampo Ferenc, Paxi János, Forgács Miklós, Pálóczy Antal, Pogány Zsigmond, Horváth

Simon, Ország Ferenc, Balázs Ferenc, Podmaniczky Mihály, és mások. A csehek közül: Jan Buštěhradský z Kolovrat, Slyk István⁹ gróf, Guttensteini Kristóf gróf, a nemesség legrégibb hőse, Jakub Kyšperský z Vřesovic Csehország alkancellárja, testvére fiával, Já-nossal, Karolstein várának várnagya, Jindřich Kuthauer z Kutnova és Zlin Miklós, a Jindřich z Rožmberka által küldött rosenbergi csapatok vezére. A morvák közül, Jan z Vicková, Zikmund Kropač z Nevědomí, Zastrzizl és Preksicz Hynko. Végül ciprusi Hannibálon, a pápai légiók vezérén és Hardegg János grófon kívül, akik közül mindket-ten gyors lovon az övéiket mind hátrahagyva biztonságos helyre menekültek, a gyalog-s seregek vezérei közül senki sem menekült meg. A lovasság közül ketten, Tahi és Bánffy János, továbbá a nádor, csak üggyel-bajjal tudta elkerülni a halált. Miután a cseh stempaki Egyed Bálint több sebesülést szerzett, foglyul ejtették, de később a szerencsé-sen kijátszva a törököket épségben visszatért a hazájába. A csata utáni napon Szulejmán a parancsára láncra vert ezeröt száz foglyot – köztük sok élve a kezébe került főnemest – színe elé vezettette, és a sereg szeme láttára lefejeztette, anélkül hogy az emberség szik-rája mutatkozott volna benne, amely a gyűlölettől elvakult lelkét szánakozásra indította volna, semmi, ami visszafogta volna, hogy győzelmi mámorában engedjen a bosszú csábításának. Kivétel volt csupán az általam már említett Stampachió, továbbá Pileczki János,¹⁰ a lengyel Matiegowski János¹¹ és Herczog Mihály, a királyi kincstartó, és még néhány ember, mert úgy tartotta, hogy tőlük információkat szerezhet a magyarok egyéb terveiről és más titkos ügyeiről, amelyekről véleménye szerint fontos volt tudnia.

Szebelédi Zsolt fordítása

PEŠINA, *Mars Moravicus*, 1677, 952–957.

1 Nándorfehérvár 1521. augusztus 29-én esett el.

2 Szalkai László.

3 Habsburg Mária.

4 Péterváradot 1526. július 27-én, Újlakot pedig 1526. augusztus 8-án foglalták el az oszmánok.

5 A korban Balkán-félsziget délkeleti részét, többnyire a mai Szerbia és Bulgária déli részén fekvő terü-letet nevezték így.

6 Johannes Michael Brutus históriáját lásd a II. részben.

7 Valójában Ulrich Czetricz.

8 Valójában Štěpán Šlik na Holejče.

9 Štěpán Šlik na Holejče.

10 Valójában Pileczki Miklós.

11 Jan Macziejowski.

John Burbery: *Beszámoló Lord Henry Howard utazásáról*¹ 1671 (részlet)

A következő hely Baja volt, majd Mohács, ahonnan láttuk Szekcső várát, a kiváló Pálffy család ősi fészket. Ez utóbbi város nagyon végzetes volt Magyarország számára, itt ve-szett el ugyanis Lajos király, akinek halála felől különböző dolgokat beszélnek.

A síkság, ahol a csatát megvívták, mintegy fél angol mérföldnyire van magától a hely-ségtől, széles, nincsen rajta erdő és természeti akadályoktól is mentes, csak a szelíd Ca-

rassus folyik a közepén, oly lassan, hogy a felszíne szinte meg sem rezzen. Erre menekült a király, akinek az éjszaka sötétsége és az üldöző ellenségtől való félelem nem adott elég időt arra, hogy földerítse és kitapasztalja az ingoványos gázlót; lova belérohant és elesvén, megfojtotta a királyt fegyverzete súlyával. Azt mondják, hogy a nemesség nagy része, hat püspök, tízezer lovas és tizenkétezer gyalogos pusztult el ebben a csatában, amelynek emlékére Szulejmán, aki jelen volt, mint szemtanú, egy fából való alkotmányt emeltetett; ez ott áll mind a mai napig, de most már csupán arra szolgál, hogy menedéket nyújtson a nap hevétől menekvő állatoknak.

Gömöri György fordítása

Mohács, 2006, 458–459.

-
- 1 John Burbery (17. sz. második fele) angol főúr, aki Henry Howard (1628–1684) kíséretében vett részt a Walter Leslie (1607–1667) skót katona és diplomata által vezetett 1665–1666. évi konstantinápolyi követségében.

Bohuslav Balbín:¹ *A csehek történetének összefoglalása* 1677 (részlet)

1526-ban II. Szulejmán török császár kétszázezer fegyveressel bevonult Magyarországra, Lajos király, akinek serege huszonötezer főnél nem számlált többet, a magyarok ellenségét alábecsülve, nem várva meg a német, cseh és sziléziai segédcsapatokat, augusztus 29-én Mohácsnál ütközetet vállalt és elbukott. Ezt a háborút vagy inkább vereséget hosszasan leírták Cuspianus,² Sambucus³ külön könyvben és Jacobus Nazingen.

Kovács Eszter fordítása

BALBÍN, *Epitome historica*, 1677, 578–579.

-
- 1 Bohuslav Balbín z Vorličné (1621–1688) cseh történetíró, jezsuita szerzetes.
2 Cuspianus művét lásd a II. részben.
3 Ez Brodarics históriája lenne, amit Zsámboky adott ki Bonfini-kötetében (Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades quatuor*, Basileae, per Bartholomaem Franconem, 1568). Balbín használhatta az 1581-es és az 1606-os kiadást is. Lásd a II. részben.

Hain Gáspár:¹ *Lőcsei krónika* 1684 (részlet)

1526. Ebben az esztendőben az a hír jött, hogy Lajos magyar király, miután Mohács mellett szerencsétlenül csatát vívott a törökök óriási seregével, minthogy egynémely főnemes is áruló módon viselkedett, megfutamított, megveretett, és húszéves korában állítólag egy mocsárba fült.

Lőcsei krónika, 1988, 35.

-
- 1 Hain Gáspár (1632–1687) krónikaszerző, lőcsei szenátor, városbíró.

Tobias von Hasslingen¹ naplója
1687 (részlet)

Felderítettük továbbá, hogy a mocsár mellett egy dombon (ami X^m-nél látható) megemlékezésül egy fa sátor van felépítve, ugyanis ezen a helyen állott a török császár sátra, amikor Lajos királlyal megütközött.

Kuti István és Újvári András fordítása

KUTI, ÚJVÁRI, *Mohács hadibázisának védelme*, 1989. 79.

1 Tobias von Hasslingen (1649–1716) vezérőrnagy.

Paul Rycat:¹ *Törökök története*
1700 (részlet)

Ezt a győzelmet éppen azon a helyen érték el, ahol Lajos, az utolsó magyar király elpusztult, és ahol seregét Nagy Szulejmán szultán legyőzte, aki ennek emlékére fából mecsetet emeltetett [ott], amit évi nyolcszáz korona jövedelemmel látott el, hogy a dervisek – akik a török szerzetesek egy csoportja – napi áhítataikat és imáikat végezzék azon a helyen.

Polgár Balázs fordítása

PAP–FODOR–KITANICS–MORVA–SZALAI–GYENIZSE, *A mohácsi Törökdomb*, 2018, 333.

1 Paul Rycat (1629–1700) angol diplomata, történétíró.

Giovanni Francesco Gemelli Careri:¹ *Beszámoló a magyarországi hadjáratokról*
1704 (részlet)

Mohácstól nem messze táboroztunk le, az ellenség pedig az általunk elhagyott helyen, az egykori famecsetből lett kápolna mellett, amit Szolimán emeltetett az elesett Lajos király és a maga győzelme emlékére, és hamis próféta iránti hálájából elrendelte, hogy állandóan egy dervis² imádkozzon ott.³

Jászay Magda fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 229.

1 Giovanni Francesco Gemelli Careri (1648–1724) olasz jogász, világutazó, önkéntesként részt vett az 1686–1687. évi magyarországi hadjáratokban.
2 A *dervis* perzsául az ajtó mellett tartózkodó embert jelenti. Az iszlám világban így nevezték a koldusokat, akik a földi javakról lemondtak és aszketikus életet éltek vándorlásuk során. Itt muszlim zarándokra vonatkozhat.
3 A 17. század végi felszabadító hadjáratok után feltételezhetően elpusztult, de emléke sokáig élt az arra utazó muszlimok körében.

Cserei Mihály: *Erdély históriája*
1709–1712 (részlet)

Itt is, ha Isten akar vala, könnyen megfordulhat vala a szegény magyarok dolga, [...] de már közelget vala a magyarországi fátum. Lajos király ugyanis, aki felől négy nevezetes dolgot írnak a historicusok,¹ tudniillik: 1) ante diem natus,² mert az anyja holtá után metszék fel a holttestet a doctorok s úgy vevék ki méhéből a gyermeket s nagy mester-séggel úgy nevelik, amíg szülésnek rend szerint való ideje eljőve; 2) ante diem barbarus,³ mert tizenöt esztendősen korában már bajusza, szakállá nagyon kijött vala; 3) ante diem uxoratus,⁴ mert még tízesztendősen nem vala, mikor megmátkásodik; 4) ante diem mortuus,⁵ mert igen ifjú korában a mohácsi mezőn szultán Szulimán török császár nagy erejítől megveretik, a harcon az egész magyarországi püspökök, urak ott veszé-nek. Az nap lőn vége a magyarországi birodalomnak, mert maga az boldogtalan király futtában a Carassus,⁶ kit magyarul Csele patakknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fulada meg. [...] Azután ismét így szól [Nagyari József]:⁷ „Mikor – úgymond – elvesze Lajos király Mohácsnál, a török császár eleiben hordatván a holt-testeket, egy Szalánczi⁸ nevű gonosz practicus magyar úr holttestét megismervén, keziben levő pálcájával holttestének fejit megüti, s azt mondja: ha te nem lettél volna, kutya, az a jámbor gyermek király nem fekünnék most halva. Adná Isten, még veletek is úgy ne bánják az idegen nemzet.”

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 229–230.

1 Lásd erre David ben Slomo Ganz krónikáját a II. részben.

2 Koraszülött.

3 Idő előtt megszakállasodott.

4 Idő előtt megházasodott.

5 Idő előtt meghalt.

6 Karassó. Ez a folyó azonban Mohácstól harminc-harmincöt kilométerre északra folyik.

7 Nagyari József (1651–1694) Apafi Mihály erdélyi fejedelem egyik udvari és tábori lelkipásztora.

8 Bizonytalan olvasat Cserei kéziratában (Salánki?). Talán Szalkai László esztergomi érsekről lehet szó, aki meghalt a mohácsi csatán.

IRODALOM, POLITIKA, KULTUSZ

Georg Sabinus:¹ *A töröktől meggyilkolt Lajosnak, Magyarország királyának sírfelirata*
1526 körül

*Én Lajos, ősi királyok kései sarja ki voltam,
Engem uralt a jogar s Pannóniában a trón.
Hős seregemmel védve hazám, így ért a halál el,
Országomban a trák² újra meg újra rabolt.
Ámde a fájdalmam nem nagy vereségem okozta,
Az fáj: hultommal hullt el a drága hazám.*

Imre Mihály fordítása
Mohács, 2006, 437.

1 Georg Schüller, humanista nevén Sabinus (1508–1560) német költő, diplomata, Philipp Melanchthon wittenbergi körének tagja.

2 A törökök egyik antikizáló humanista megnevezése.

Andreas Naugerius:¹ *Lajosról, Pannonia királyáról*
1526 körül

*Itt nyugszom. Duna partjainál meghalva hazámért
Sírba hanyatlottam, s vélem a drága hazám.
Nem rovom én fel az ellenségnek durva halálom;
Kikről szól panaszom? Jámborok ők, de nagyon.
Míg e királyok közt csata dúl, fenekednek a harcban,²
Ádáz ellenség áldozatául esünk.*

Vadász Géza fordítása
Mohács, 2006, 438.

1 Andrea Navagero (1483–1529) itáliai költő, humanista író, botanikus, velencei diplomata.

2 Európa keresztény uralkodói, főként az itáliai hegemoniáért küzdő I. Ferenc és V. Károly.

Behári:¹ *Magyarország elfoglalásának története*
1526

*1. Ej, nagy hős, először Allah nevét [említve]
fognék bele egy ékes szavú könyvbe,*

*megragadnám az alkalmat s a közönségnek
elolvasnám a Végítélet eme könyvét.*

*Mind, ki e gyűlésre eső részt meghallgatja,
a csatamező [elbeszéléséből] megérti a Végítéletet.*

*Az égi trónus² tetején látszódjon csillagom,
az emberek koponyájába fészkeljen be szavam!*

*5. A csillagok nyitott szemmel és füllel hallgassanak,
a szavakból és a tettekből az egek értsenek!*

*A csillagok nárciszok, az ég kert és rózsaaág,
e látványt csodálják még az angyalok is.*

*E helyen a szentek végzik táncukat,
pihenj meg [itt], ej, világbíró sah!*

*Ha a Végítélet eme könyve keletre és nyugatra,
[vagy] Rúmba³ eljut, mi tesz az? Damaszkuszra vágyik.*

*Mohamed családjára és társaira,
áldást mond népére, rokonaira.*

*10. A hitharc lovasainak Oszmán dinasztíája
sose szakadjon meg a Végítélet napjáig!*

*Behári⁴ vagyok, rózsáskertben lakom,
fülemüle vagyok, üde kert az én helyem.*

*A varjút a kertből elűztem, hadd menjek át!
Fülemüle vagyok, de ne higgyétek, hogy a rózsáról énekelek.*

*Ezen új sorok/házak,⁵ melyeket megalkottam,
egy romos város [voltak], melyet ismét lakottá tettem.*

*A mesterek örök szavakat szóltak,
s megmagyarázták a nehezen értelmezhető lényegét, valóban.*

*15. Sok régi város van, de új kellene.
Mit kezdjünk a romokkal? Ép ház kellene.*

*Ha [a ház] régi – bár serege csillag volna,
ő maga pedig a Hold –, a sors által a sah*

*(kinek szárnya felemelkedik, mint a Nap)
korszakát eltörli, mint a tegnapot.*

*A [tavaszi] szélben a nárciszok szemét kinyitja a tavasz,
a friss rózsák fülébe a fülemüle énekel.*

*Egyetlen rózsáért nem lesz nyár a kertben,
egyetlen bimbóért nem könnyörög a fülemüle.*

*20. Amikor ilyen lett a teremtet világ képe,
minden faágnak új kinevezési okirat íratott.⁶*

*Bár én is írnék egy új lapot,
s a lényeg pecsétjét erősen kőbe vésném.*

*Szavaim az okosak számára szentek legyenek,
mindegyik egy-egy rubint legyen.*

*[Művem] felvidámítja most a szomorú elmét:
kívülről ámbra, de [valójában] mósusz ez.⁷*

*A lélek természetének kellemes medencéje [ez],
e könyvben benne van a megfelelő értelem.*

*25. E könyvben benne van a lényeg illata,
[jóllehet] a pénzmatulok Csínben és Mácsínben⁸ él.*

*A szerelem népe a hajnali szél illatának,⁹
bár ajándékot vinne a kínai gazellának.*

*Csínből Rúmba sok friss mósusz illatú [dolog] érkezik,
most Rúmból menjen e hír Csínbe!*

A történet kezdete

*Jer, ej, szerelmi sóhajok madara,
s daloldj, mint a szerelem rózsaaágya a rózsának!*

*Mint a papagáj, új dallamot szerezz,
repülj Egyiptom cukorországába!¹⁰*

*30. Mivel kinyílt a remény kertjének bimbója,
fülemüleként dalold a szellő dicséretét!¹¹*

*Lelkednek kedvest és hűséget kívánj,
szívednek türelmet és egészséget kívánj!*

*Szívedre ne üss tulipánként bánat-billogot,
kupáddal [kezedben] vidáman töltsd idődet, percedet!¹²*

*Éjjel és nappal körben forognak az egek:
kinek holdarcot, kinek kegyetlenséget mutatnak.*

*Az ég forgása miatt ne sírj, bölcs legyél!
Valójában az [csak] a harcmező sólyma, nézd és neved!¹³*

*35. Az ég kerekének történetét minek nyújtsam?
A szót rövidre, sietősre fogom.*

*Így parancsolta a lényeket a mester:
az a bölcs, aki száz szó helyett egyet mond.*

*A harang szobor a „teve-kapuban”,
amíg meg nem szólal, ne figyelj a hangszerre.*

*Azok a lényeges szavak, melyek rövidek,
Ádám lapja¹⁴ nagyon vágyott [dolog].*

*Ádám lapja a szavak legjobbjá,
a fej minden gondja a szobor a „teve-kapuban”.*

*40. Minek nyújtsuk hát? Fogjuk rövidre a szót,
s az uralkodó történetének kezdünk neki!*

*Ej, barátaim, ahányszor csak fordul az ég kereke,
bár olvasnák a világban e történetet!*

*Az, aki a világban Szulejmán hán,
a teremtet világon minden felett uralkodik.*

*Az égbolt árnyékvető felette, a világ csak egy zászló,
trónja a Kaf [hegy] örökkévaló csúcsa.¹⁵*

*A világ Szulejmánja az Oszmán házból származott,
s meglelte a nemességet az idők forgása közepette.*

*45. Szulejmán hán, Szelim hán szultán fia,
az ég kereke a tőle való félelemtől gyenge.*

*Ha Tebríz trónján Szelím lett a sah,¹⁶
e Szulejmán Magyarországra talált utat.*

*Hind, Szind,¹⁷ Irán és Irak égöve,
Egyiptom és Damaszkusz az övé, közel és távol.*

*Iszkender neve: a kétszarvú.¹⁸
Ennek Szulejmán, szava mint magáé Hiziré.*

*Az ő csatájának történetét beszélem el,
bátorsága okán a Nap felkeltét mondom el.*

*50. A sah számára mindig kellemes csodák
a harc és a küzdelem eszközei, éjjel és nappal.*

*A hitetlenek földje ellen lettek [ezek] előkészítve,
félelmetes villámmá és égzengéssé váltak.*

*Ama védelmező [Szulejmán szultán], az iszlám törvénye városának fala,
valóban számtalan hitharcot vívott.*

*Sosem volt még ennyi győzelem a hitharcok során,
s nem volt sah, ki ennyi diadalt aratott volna.*

*Amikor a sah előtt meghódolt Rodosz,¹⁹
Magyarország királya félni kezdett.*

*55. Rettegett az a sötétvallású király,
hogy [a sah] hozzá is elérkezik, s dolga lesz vele.*

*Gyűlésbe hívta a bégjeit,
s a tanácskozásnak utat nyitott.*

*Szólt: „Bégjeim! Most ne legyetek figyelmetlenek,
hamarosan ránk kerül majd a sor.”*

*A bégek rossz gondolatokat tápláltak,
s azt mondták: „Össze kell gyűjteni a sereget,*

*mert egy nap még meg fog minket támadni,
fejünk fölött tüzes csillagokat gyűjt.”*

*60. Összegyűltek a frenkek,²⁰ a ciprusiak, az oroszok,
s azt mondták: „Ej, Magyarország királya!*

*Követeljük tőle [Szulejmántól] Rodosz várát,
ha adja jó, ha nem, fellázadunk ellene!”*

*Amikor a sah, a győzelem s a diadal atyjának parancsnoka
hírt kapott a király készülődéséről,*

*s megtudta a hitetlenek gyülekezését,
maga köré gyűjtötte Mohamed népét.*

A hitharcos sah jóindulatot mutat a muszlim sereg felé

*Az iszlám sahja, a világ Szulejmánja
e hírektől azonnal felbuzdult,*

*65. egyszer csak felkiáltott: „hej”,
s kiáltásától elnémult az égzengés is.*

*Mohamed csodája által mondta: „Hej,
a király koronájára hívjunk szélrohamot!”*

*E Szulejmán sahnak volt egy közeli társa, ej, hatalmas,
a boldogság birtokosa, a szerencse kegyeltje.*

*A legnagyobb Ászáf, neve Ibrahim,
Platón volt ő, Ferídún [hozzá képest] kicsoda?²¹*

*A Holdnak ünnepet rendez, törvényt szab,
forogván még az égbolt is a barátja.*

*70. Az Oszmán-ház palotájába oly bőkezű
nem jött még, mint ő.*

*Róm sahjának ő volt a nagyvezírje,
az idő tette őt ennyire bölccsé.*

*Bölcs ítéletével ama hozzáértő
József volt, s nem egy filozófus.²²*

*A padisah azonnal azt parancsolta neki:
„Oszd szét a kincseket, boruljon le sok szpáhi,*

*tengeróceánom vessen hullámokat,
s hullámának a világ örvendezzen!*

*75. Mindenki lássa hasznát, ki tűzzel van tele,
haljon meg, ha ráesik a vashegy!”*

*A sah parancsára, ej, hírneves,
számolatlanul nyíltak meg a kincstárak.*

*A hajnal lett a sereg bahsisa:
a csillag akcse,²³ a napsugár arany.*

*Ászáf megértette Szulejmán szavát,
szokás szerint elrendezte a Hold csillagait.*

*Tudták, hogy Magyarországra fog hadat vezetni
Szulejmán, a győzelem s a diadal atyja.*

*80. A sah küszöbén megszólaltak a harci hangszerek,
részeg és mámoros lett e szűk égkerék[en mindenki].*

*Ünnep volt ez, melyet a férfiaknak rendeztek,
s gyászünnp ez a gyáváknak.*

*Az elme félelmét elhagyták a férfiak,
a gyávák pedig láb és fej nélküliek lettek.²⁴*

*Az ég dördülése hatalmas hanggal
bejárta az eget, s játszott e hangszerrel.*

*A harcosok annyira megmámorosodtak, hogy
álmukban is az ellenséggel hadakoztak.*

*85. A teljességre törekedve fegyverkeztek,
semmi sem hiányzott már – béke veletek!*

*Amikor teljessé lett minden lovon a páncél,
remegni kezdett a hegynyi acél.*

*Mindenfelé megverték a harci dobokat,
s a katonák szépen sorban kivonultak a mezőre.*

A győzelemvadászó sereg bemutatása

*Egy hajnalon kelet és nyugat bajnoka
fegyvert ragadott, hogy vért ontson:*

*vörös pajzsot vett magához,
kék-arany brokát ruhát borított vállára,*

*90. sárga atlaszból készült a díszítése,
ezüst kezébe arany kardot fogott.*

*India²⁵ sahja volt, az ég lovára ült,
a fekete ég-bivaly félreállt.*

*Indiai karddal az erőskezű hajnal
Zanzibár égövét rabbá tette.*

*Dárius²⁶ birodalmának Hüma-madarával²⁷
az égre röppent arany tollforgóval.*

*Kelet bástyáján megszületett a Nap,
a fény megtöltötte a világot, s félrevonta a függönyt.*

*95. Tavaszra fordult az idő,
a fülemüle dalolt a rózsának.*

*A kertek a sereget szimbolizálták:
a folyók voltak a fényes kardok,*

*a víz szívvel-lélekkel portyázott,
áradva folyt, s a kövekkel csatázott.*

*A szezám elrendezte leveleit: kardok és bárdok.
Minden rózsza pajzsot tartott a kert fölé.*

*A felhők vizet adtak a szezám kardjának,
a bimbóról nyílhegyek hullottak a rózsáskertbe.*

100. A tulipánok a billoggal, a rózsák a kerttel [együtt]
harcba szálltak a folyóval egyetemben.

Hajnalban Ászáf bemutatta seregét,
s mint a rózságy, friss harmatot ivott.

A ciprusok felemelt lándzsával a kézben
könyörögtek, hogy lelkeket vehessenek el.

A bajnokok „Já Hú” kiáltással²⁸
az ég kupáját kiitták reménykedve.

Mint a Hold, a játékkal megsokasodtak,
azon a napon helytelenkedtek, szórakoztak.

105. Az égboltot tűzre tették,
kerek serpenyő volt az égbolt és a csillagok.

A kupába sárga ópiumot tettek,
mintha a csillagokkal forogna a hét égbolt.

Összegyűltek aznap a hold és a csillagok:
Róm szultánjának az udvara olyan volt, mint az égbolt.

A harc kedvéért mindannyian páncélinget öltöttek,
az önkívület harcterén részegek lettek.

Amerre sétált, a sah rózsakertje
felvidult, s azt mondta: bravó!

110. Ibrahim pasa volt a nagyvezír,
a szerencse eme kapujában segítő.

Azt mondta neki a sah: „Ej, te bölcs,
ó, igen, Platón és Feridún varázslatú!

Szerencsés palotámban állandó legyél,
Dárius tanácsával e korhoz illő legyél!

Élvezd a jótéteményeket kapumban éjjel és nappal,
szegények és gazdagok céljának beteljesítője!

Mindenféle színnel, kínai rajzolattal,
törvénnyel díszítettük fel Róm országát.

A szultán népének indulása a magyarországi hitharcba

*115. Hajnalban a Kaf [hegy] csúcsára a Nap,
kitűzte zászlaját, hogy a világnak megmutassa.*

*A sah számára arany csúcsú zászló a Nap,
mikor felemelkedik, a zsarnok sötétség távozik.*

*Mohamed fénye ma a Nap Szulejmán [szultán] felett
a Nap szúra kedvéért.²⁹*

*Mivel a Nap fénye mindenre hullik,
sárga lett az ég, [mely] nem teszi lábát a földre.³⁰*

*A Nap gyors lova sebesen
a sahhal nyugat országába sietett,*

*120. mivel e kor Salamonja székvárosából
a nyugati végekre indult.*

*Isztambul városának keletjéről
útra kelt nyugat országába, mint a Nap.*

*Haragudott Magyarország királyára,
megindította seregét, a harcra vágyakozott.*

*Az oroszlán csillagkép karmát belevágta a Holdba,
a fekete éjszaka a fület kínozza.*

*Azaz pályáján az égi csillagok vezetőjének
álmát ily módon elvette, [s annak] szeme nem alhatott.*

*125. Röviden: a csillag-sokaságú katonák
szeméből végül kiment az álom.*

*Meg ne álljon, ne pihenjen az ég kereke, se éjjel, se nappal,
e sah őrre-éjjeliőre legyen a Hold és a Nap!*

*A padisah gyors lovára pattant,
hogy sebesen az indulás helyére érjen.*

*Elrendezték a levegőben szárnyukat, tollukat,
tették, ahogy tették útjukat, utazásukat:*

*az iszlám sólymai szárnyukat kitárták,
s a hitetlenek országának határán átrepültek.*

*130. Minden angyal egy-egy futár szárnya lett,
a láb és a szárny ily módon lépte át az országokat.*

*A forrongó sereg, mint az Elburz hegye:
kezükből arab kard és buzogány.*

*A sereg elérkezett a Dráva vizéhez,
félelmetesen tekintettek arcának színére.*

*E látványtól hogy futott a víz:
fel akart kelni, de mindig visszaesett.*

*Beleléptek a vízbe, lelküktől megváltak,
a tiszta vitézek itt is, ott is átkeltek.*

*135. A sah megérkezett Magyarország földjére,
s azt a tengernyi sereg áradásának adta át.*

*Magyarország határa volt az a hely,
várak voltak ott, éghez, és nem földhöz hasonlatosak.*

*Ezek közül Ilok³¹ volt a legjelesebb,
hatalmas fala volt ez a hitetleneknek.*

*Gyorsan hátat fordítottak aljának a vadállatok,
tetejéhez egyetlen madár sem tudott felrepülni.*

*Belsejébe nem hullott napsugár,
kövét nem érintette a hit fénye.*

*140. Hatalmas, égis erő bástyái voltak,
felettük nem megy át soha a Nap.*

*Tíz vár volt ott, a hely neve Ilok,
bástyái az egeknek adtak helyet.*

*A világ ura Ibrahim pasának
azt mondta: „Gyere, ej, az idők forgásának Ászáffa!*

*E várak most ellenségeim lettek,
menj rájuk, a hódítás terhe az enyém.*

*Zarbzeneket³² állíts, s a harc égi labdáit,
követ hullass a fejükre a magasból.*

*145. Fogd a sereget, oda menj, meg ne állj,
a harc kezdete ez, foglald el [a várat]!*

*Kegyetlenül lepd meg a király kan-ökreit,
ha beveszed, attól a perctől kezdve nem törődünk a holnappal.*

*Szerencsével foglaljuk el azt, ej, jó sorsú,
s ha elfoglaljuk, akkor az eget tesszük trónná.*

*A tenger árját indítsd oda,
ha azok a feketearcúak látják, döbbenjenek meg.”*

*Ászáf a sah parancsa szerint megindult,
s a tenger árjával mozgásba lendült,*

*150. az ár ama vár felé folyt,
tengeróceán volt, szétterjedt mindenfelé.*

*Mint egy-egy vízcsepp, olyanoknak tűntek a várak,
melyeket elborított a végtelen tenger.*

*A várak a hadak közt türelmesen
úgy maradtak ott a tenger közepén, mint a buborékok.*

*Mindegyik ágyú és zarbzen ontotta a golyót,
olyannyira, hogy a vár népe asszonnyá változott [a félelemtől].*

*Az ágyúk tüzet szóró sóhajtása és löpő
fejükre szórta az égről a csillagokat.*

*155. A sah útmutatásával a gondos vezír
– megbecsült és [jó] rokonságának örvendő vezír –*

*nem is tudom, mit tett azokkal a várakkal.
Jó történetet, ritka dolgot varázsolt:*

*egyet megcsapott az ágyú hímelefántjával,
mást megsimított édes nyelvével,*

*egyet dörgő villámmal vetett alá,
mást szóval és köteléssel verembe csalt.*

*Bevette azt a tíz iloki várat,
azután Szulejmán sah felé vette útját.*

*160. Talán boldog és elégedett lesz e győzelemmel:
Ászáf hajnalban megcsókolta a sah kezét,*

*s szólott: „A szerencse gyermeke megszületett, mint a Nap,
mint végzetük, bevettem a várakat.*

*Mi, szolgák sietősen erőlködtünk,
[de] a kapuk a te szerencséd révén foglaltattak el, sah.*

*Kezedbe került Magyarország kulcsa,
a király legyőzetett, és Ciprus meg Rúz.”*

*A boldog sah bőséges áldást mondott,
a tiszta Ászáfnak emlékezetes dicséretet mondott.*

*165. Vállára a győzelem díszköntösét borította,
s útitársául tanácsait adta.*

*Férfi kell, hogy sokféle erényt mutasson,
puha szájából is kemény a tiltás.*

A király hírt kap a muszlim sereg érkezéséről

*Amikor a balsorsú király meghallotta,
hogy az iloki várakat elfoglalta Rúm sahja,*

*azt mondta: „Gyorsan szálljatok vele szembe,
ha ő áradat, én gátló hegy leszek!*

*Szálljatok szembe, harcoljatok, küzdjetek!
Vagy visszaveszem váraim, vagy odaadom fejemet!”*

*170. Ezen álomképpel küldte el bégjeit,
haraggal élezte kardját és handzsárját.*

*A király és sok százezer embere
mind páncélinges fenséges tűz.*

*A hegy és a síkság mind páncélba öltözött,
hogy kiigyak a tengert, az eget tették kupává.*

*Szájukban hitetlen csúfnevek,
a hit megmutatóit szidalmazták, pocskondiázták.*

*Katonáik sokaságában bizakodtak,
a hitetlenségre büszkék voltak, nem hittek.*

*175. Keresztülmentek az út állomásain,
az ego és Iblisz³³ volt a kalauzuk.*

*Nem ültek egy helyen két napig,
Folyamatosan haladtak, nem álltak meg.*

*Ötvenezer puskás gyalogjuk volt,
[kik] az [égi] diszkosz csillagaira lőttek célba.*

*Tizenkétezer ágyú a szekérével,
forróbbak voltak a tűznél a tenger [sokaságú had] mellett.*

*Gyors iramban a sátán serege
– ár és tűz – arra a helyre igyekezett.*

*180. Végül Mohács mezején táboroztak le,
a tenger közepén hullámok emelkedtek.*

*Találkoztak egymással az előörsök,
dobok és üstdobok kiáltása hallatszott [mindenfelé].*

A király harcba bocsátkozik a muszlim sereggel

*Hajnalban a Nap kivonta tokjából kardját,
az ég kínai pajzsot³⁴ vett a hátára.*

*Az ég aranyos nyereggel vezette lovát,
az előörs porában sietett előre.
Felkelt a Nap Kelet csúcsain,
a Nyugat kútjába esett az éjjel négere.*

*185. Amikor a Nap levegőbe dobta labdáját,
a puskákból villám és hullócsillag csapott ki.*

*A nap fényével megtelt Kelet és Nyugat,
a világ Kaf hegyétől Kaf hegyéig a háború területe lett.*

*A világot elborították az ágyúk villámai, számtalanul,
azt gondolnád, hogy ama mező tüzes kemence lett.*

*Hány ezer elefánt nagyságú ágyú volt ott,
sárkány formájúak, olyanok voltak, mint a kígyók.*

*Az ágyúk hímelefántként harcoltak,
hangot bocsátott ki az egyik, hogy a másiknak szóljon.*

*190. Az ágyúfüst fekete és szürke kátrány volt,
az ég felé végtelen füstöt árasztott.*

*A puskák lövedéke sűrű eső volt,
az úton szemben csillogtak a nyilak.*

*Az ég és a föld közét belepte a gőz,
e kettő között a Nap és a Hold csak panaszkodott.*

*Mennyi ágyút és puskát lőttek ki?
A villám és a füst az égzengéshez csatlakozott.*

*A vér áradásától a világ vörös tengerre változott,
a földnek és a víznek arcszínt adott.*

*195. A Duna vize felé folyt a harc,
a fejek, mikor a folyamra értek, olyanok voltak, mint a buborékok.*

*A kardok [keltette] folyamból aznap
a világ Nyugatját elárasztotta a vér.*

*Megrendezte ünnepét, s nem tágitott az ítélet,
minden lélek elégedett volt ezzel.*

*Körbejárt a pohárnok, a kupa karddá lett,
egy cseppjétől az ifjak gyerekekké változtak.*

*A vörösbortól megrészegedtek a nyelvek,
az okos fejekben álmosan remegtek,*

*200. a mulatságot forróvá tették, itták a bort,
majd részegen és összetörten egy sarokba zuhantak.*

*A bor keserősége a szív kupájában a vér volt,
a friss meze³⁵ ezen az ünnepen a lélek volt.*

*Nem csaltak, nem ármánykodtak egymás ellen,
csak a tulipán pirult azon a pusztán.*

*Isztambul sahjának minden harcosa
a hitetlenekre rontott, jobbra és balra.*

*A harcosok horoszkópjában feljött a Nap,
a jótett nélküli király sötétségben maradt.*

*205. Mivel Mohamed sírja felől fújt a szél,
a harcosokat boldoggá tette e győzelem.*

*S akkor hangos gülbenk³⁶ kiáltással
a földbe taposták őket [az ellenséget] azon a napon.*

*A harcosok megsarkantyúzták gyors lovaikat,
s szélsebesen az égről levágtattak.*

*Az átkozott király seregét megverték,
karddal fejeket vágtak, s gyorsan felakasztották azokat.³⁷*

*A mohácsi mező a vértől tengerré változott,
a fejek voltak a buborékok, vess vele számot!*

*210. Toronyba rakatta a sah az emberfejeket,
mint amikor összeillesztik a köveket.*

*Magasságát tekintve az éggel volt egy,
ez pedig az égbolthoz volt hasonló.*

*Ha alkalom adódott, véres harcokat vívtak,
a Nap elhomályosodott a szomjas kupában.*

*A szabó boltjába ment az idő,
összehajtott vörös vászon volt az ég.*

*Forró volt az Örökkévalóság Urának bazárja,
a végítélet és a végzet pedig szabó lett.*

*215. A mérőpálca a lándzsa, a tű a nyíl, a szabóolló a kard,
a vászon volt az ember, a szorító a csata.*

*A pogányok seregét elpusztították,
a nemtelen király megveretett.*

*Elfutott, öröm nélkül maradt a gonosz király,
s felemelkedett, mint a Nap a tiszta sah.*

*Amikor a rosszsorsú király serege megveretett,
Rúm sahja elindult Budára.*

*A királynak e város volt a székhelye,
világa a király világa volt.*

*220. Éjjel-nappal nyomult előre a sah,
amikor útját Buda városa felé vette.*

*Látta, hogy egy magas és erős város ez,
Napja miatt panaszkodtak az egek.*

*A város belseje bálványokkal teli,
akárhová nézel, [mindenhol] szép szobrok.*

*Ha indigókék kő volna az ég alsó része,
akkor Buda vára aranyos jel.*

*Oszlop nélküli égbolt volt a vára,
az ég számára oszlop volt a tornya.*

*225. Amikor Buda városát elfoglalta [a sah]
e kaszídét mondtam gondtalanul:*

Kaszíde

*Ej, jelenkor Hüszrevje, az Oszmán-ház szultánja,
szolgálatodban örök a szerencse, kapudban szilárd az idők [kereke].*

*Ha palotád fölé jönne, s ott forogna a hatalmas égkerék,
kemény szeledtől egyetlen sietős[en távozó] felhő lenne.*

*Buda városát az idő fal nélkülivé tette ezért,
a rossz sors csillagát vetette a király bátyjára a balsors.*

*Az egeket a villámok kardja s a mennydörgés szava töltötte be,
mióta a szárazföldi úton nyeregbe szálltál, te, Szulejmán.*

*230. A szél valóban az egekbe emelte Szulejmán trónusát,³⁸
s a tenger vizének színén [pedig] számos hajódat hajtotta.*

*Bár Iszkender nehéz dolgott hajtott végre, amikor megnyitotta a tengert,
te a földből hegyet raktál, s könnyedén mozgattad a szárazföldön.*

*Rodosz várában és Buda templomában
fényességed lett a Hold számára a hit és a vallás tükre.*

*A hét éggel egy magas Buda tornyának a csúcsa,
az Utolsó Ítélet szelével, íme, leszakította a vízözön ágyúgolyója.*

*A trombita megfúvásakor³⁹ a bégek a sírgödörben felriadnak,
[ám] az Utolsó Ítélet földrengésekor [is] e győzelmet csodálják.*

*235. Amikor az Antikrisztus kivonja kardját egy dzsinn ellen,
Mohamed törvényéből nem maradt egyetlen oszlop sem.*

*Ki volna nagyobb nálad, ej, égtrónusú sah?
Legkisebb szolgád is Egyiptom égövének szultánja.*

*A világot szárazon és vízen nem vetted-e alá?
Trónusod az ég, parancs[od]on a Nap a pecsét.*

*Egy gyarló szolgád, ej, világ padisahja,
elfoglalta Hind és Szind⁴⁰ égövét, s Kirmánt.⁴¹*

*Megrengette a Kaf hegyét – reszkettek az egek –
az ágyú, a puska, a bajok kiáltása, a nyilak esője.*

*240. Sólyomhoz hasonlatos ágyúd csőrétől úgy fél
a lehajtott fejű ellenség, mint az égen forgolódó [kis] madár.*

*Minden győzelmes zászlód a szunna⁴² kertjének fényes ciprusa,
hogy nevetett árnyékában, s boldog volt minden muszlim!*

*Hajóid – a félelmetes félholdak – elfoglalták a tengereket,
ezért minden hajnalon körbejárt a véres kupa.*

*Ó, sah! Núsínreván⁴³ a te igazságosságod idején
az elnyomatás temetőjében maradt, mint a romon ülő madár.*

*Nincs elég erő a sah dicséretére, ej, Behári!
Ki olyan, mint a tenger, annak nincs vége, határa.*

*245. Nyelvemen a hűséges hajnali ima mindig ez:
életének Napja fényeskedjék a világban!*

*Mohamed törvényének alapja megérkezett, legyen szilárd
a Végítélet órájáig, ó, Uram, a Korán szerelmére!*

Rúm sahja győzelmet arat és elfoglalja a budai trónt

*A vitéz bégek, mikor e győzelmet látták,
eljöttek, s a dívánban megálltak.*

*„Rodosz vára, Ciprus és Oroszország,
– mondták – elfoglaltatott Magyarország trónja.”*

*A hatalmas bégek arcukat a földhöz érintették aznap,
s azt mondták: „Áldott legyen Buda bevétele!”*

*250. A harcmező tölgyei, a csata oroszlánjai,
a vitézség ünnepének harcosai*

*sokat, bőven és pompásan beszéltek,
s a sah előtt vitéz módra dicsekedtek.*

*A vallás sahja megnyitotta a jótétemények kapuját,
s legkisebb szolgájának is Kína csodáját adta.*

*A világ ura Ibrahim pasának
azt mondta: „Ej, minden idők legnagyobb vezírje!*

*Ej, a vitézség mezejének bátor [harcosa],
az iszlám erdejének párduca, hímoroszlánja!*

*255. Győzelmem igazi hajnala vagy mindenfelé,
birodalmamban az idők végezetéig légy nemes!”*

*Fejére tett egy arany tollforgót,
annak fényétől csillogott a Nap s a Hold.*

*A bátorság tollforgója volt ez,
szerencséje orcáján ez volt a tugra.⁴⁴*

*A Nap vággyal teli arany madara
e Hüma-madár által érte el vágyait.*

*Amikor megtudták, hogy a királyt megverték,
minden budai előkelő összegyűlt.*

260. Kezükbé vették a város kulcsait,
s ilyen módon fordították arcukat a rózsák felé.

Mellkasukra halotti leplet öltöttek,
s testüket-lelküket veszítve⁴⁵ a sah elé mentek.

Hosszasan reszkettek és jajgattak,
s azt mondták: „Kegyelmezz, ej, világ sahja!”

Mennyi gyöngyöt szórtak a földre!
A kavicsnak volt értéke, az ékkőnek már nem.

Az irigységtől kelet és nyugat Napja
a fekete földre szórta a vörös rubinokat.

265. A keresztények közül egy ember, tíz, sok százezer
vette nyakába az adózás terhét.

A tévedés népe a földhöz érintette arcát,
s a sahtól atyai kegyet kértek.

Látta a sah azt a bánattól könnyező népet,
végül csodát tett, s közbenjárt értük.

A panaszt elvágta, s mindet szabaddá tette,
kegyelmével boldoggá tette őket.

Mivel győzelmet és diadalt aratott a sah,
a hódítás után székhelye felé indult.

270. A harcosok, e hímoroszlánok úgy hajtották
a rabok nyáját, mint a farkasok.

Volt egy vitéz, Korkudnak hívták,
aki a sah küszöbén volt éjjel és nappal.⁴⁶

Szulejmán sah búbosbankája⁴⁷ volt,
Allah útjának sólyma volt.

Hírneves csávusa volt ő a seregnek,
általa lettek elhíresztelve a szavak.

Megírták e történet folyását,
s neki adták a jó hírt tudató levelet.

*275. A muszlimok a bánattól szomorkodtak,
mert úgy vélték, a vallás sahja alávettetett.*

*A győzelemmel e Korkud nevű oroszánt
a városokban és a tartományokban kedvesen fogadták.*

*Az a hímoroszlán először futárokkal
mindenfelé elküldte a hírt.*

*Közismertté tette a magyarországi híreket,
világosan elmondta a harc titkait.*

*Amikor a muszlimok hallották ezt, ej, jó természetű,
e győzelemtől mily boldogok lettek!*

*280. Felékesült a világ, mint a nyolc mennyország,
rózsaként nevetett újra a forgandó idő.*

*A bégek, akik a jó hírt tudató levelet olvasták,
[Korkud] vállára aranyos köntöst terítettek.*

*A város, melynek Konstantinápoly a neve,
s az ég a fala, a föld az alapja*

*– emelt falak, világot díszítő kertek –
belseje ciprusokkal és friss rózsákkal tele.*

*Nem okoz örömet ismerni tengerét,
Ha nem ismered a várost, mely partján áll.*

*285. E győzelemmel a világ ura
székvárosába boldogan visszatért.*

*Allah! Rúm sahja dicső legyen,
bárhányszor forduljanak meg az ég és a csillagok.*

*Birodalma idején Mohamed törvénye
folyamatosan megvalósuló esemény.*

*Magyarország történetét teljessé tettük,
a történetet hallotta nemes és nemtelen.*

*Én egy részletes történetet írtam,
ima ez, melyet sebesen olvastam.*

290. *Most erről beszél nemtelen és nemes,
ha én is elmondom, mit tesz az, ej, kellemes tulajdonú?*

*Munkámból a bátorság érthető meg,
az alkalom világának padisahja.*

*Ki vagyok én, hogy a világ sahjára emlékezzek,
vagy hogy az ő dicséretére kísérletet tegyek?*

*Tudom, hogy Salamon kedvelte a hangyát.
Én is hangya vagyok, tehetségemhez képest szóltam.⁴⁸*

*A föld hangyája vagyok, gabonaszemet keresek,
ha a föld felé fordulva haladok, nem találom meg a Napkorongot.*

295. *A földön a búzaszemeket keresem,
ne gondold, hogy az égbolt magtárára vágyakozom.*

*Némelyik hangya a földi vetésétől elmegy,
s az égi ezüst szemeket látva felrepül.*

*Szeme a Hold fényétől kinyílik,
s meg akarja szerezni az égbolt csillagait.*

*A madarak látják a szándékát,
ahogy röpködvén egyenként összeszedi őket.*

*Én nem tartozom e légi hangyákhoz, nem repülök,
saját földi vetésemtől nem megyek el.*

300. *A világ népével az Isten bőkezű:
a lelket adó Isten kenyeret is ad.*

*Ha lelket adott, miért ne adna kenyeret?
Csak annak nem ad, aki nem adná vissza a lelkét.*

*Ha [...] kenyeret és levest,
A népet megteremtette, nincsen párja.*

*Ádám fia vagyok, a nyolc mennyország az enyém,
[mégis] a gabonáért elhagytam lakhelyem.*

*A mennyországot búzáért adta oda [Ádám] atyám.
Fiú vagyok, s én talán árpáért is adnám.*

305. *A világot adtam oda az egy Istennek adóba,
vegye el lelkemet, csak osztályrészemet adja oda.*

Sudár Balázs fordítása

SUDÁR, A *végítélet* könyve, 2010, 395–418.

- 1 Behári (1492–1551) Tihálában, vagy egyes források szerint a koszovói Prizrenben(?) született oszmán költő. A *Magyarország elfoglalásának története* című munkája egy elbeszélő költemény (*mesznevi*), amely minden bizonnyal a szultáni győzelmi levelek után a mohácsi csatára vonatkozó legkorábbi oszmán reflexió. Néhány szakirodalmi hivatkozást elhagytunk, ezeket lásd az első közlésnél.
- 2 Ars: a trón, ahol Allah tartózkodik. A – Föld-központú – muszlim kozmológiai elképzelések szerint az égi szférák legkülsőbbike.
- 3 Róm: a Bizánci Birodalom, ill. annak területe.
- 4 A költő művészneve – Behári – a tavaszra és többek között a kamillavirágra is utal.
- 5 Lefordíthatatlan szójáték. A bejt szó egyszerre jelent házat és párverset.
- 6 Többszörösen összetett szójáték. A kinevezési okiratokat (*berát*) minden szultánváltáskor megújították – ahogyan a fák is kizöldülnek minden tavasszal. A játékot fokozza a parancslevél és a falevél egymásra utalása is.
- 7 Az ábráscet beleiben termelődő ámbra és a pézsmatulok – a költői nyelvben szarvas vagy gazella – mirigyeiből nyert mósusz a Közel-Kelet kedvelt illatszerei voltak. Mindkettő fekete színű, ezért hasonlítja őket a költő írásművéhez, mely a fehér lapon természetesen fekete betűkkel jelenik meg. A sötét szín azonban csak látszólag hordoz negatív tartalmat, valójában a jó illat pozitívba fordítja a hatást.
- 8 Csín és Mácsin: A költészetben pontosan meg nem határozható, távol-keleti országok. Csín egyébként Kínával azonos.
- 9 A hajnali szél (*szabá*) a zefírral azonos, északkeletről fúj. A 'szerelem népe' kifejezés alatt az oszmánok, szűkebben maga a költő értendő. A sor tehát a nyugatról keletre irányuló mozgást hivatott kifejezni.
- 10 A papagájt különösen ékes nyelvűnek – azaz cukorszavúnak – tekintették a muszlimok.
- 11 A költői nyelvben a tavaszi szél egyfelől segíti a virágok nyílását, másrészt elviszi az illatukat – s így „értésíti” a fülemülét.
- 12 A tulipán formája egyfelől az izzó billogra emlékezteti a muszlim költőket, s ilyenformán a kín és a szégyen szimbóluma. Másfelől a tulipán kelyhét vörösborral telt kupaként is szemlélhetjük.
- 13 A hasonlóság a föld fölött forogni látszó ég, és a levegőben keringő vadászmadár között áll fenn.
- 14 Ádám lapja Ádám arcát jelképezi, ahogyan egy költő – Oglanlar Sejhi Ibrahim (†1655) – mondja: „[Ádám] arca a legnagyobb lap”. Ez a lap – átvitt értelemben az ember, az emberiség – pedig nem más, mint Isten megnyilvánulásának a helye.
- 15 Szulejmán a muszlim mitológia Bölcs Salamonja. A világon minden a hatalma alatt áll, s különösen jártas a tudományokban, ill. természetfeletti képességekkel bír. A Kaf a világ legmagasabb hegye, átvitt értelemben magát a világot jelenti.
- 16 I. Szelim szultán, miután Csaldirannál 1514. augusztus 23-án megverte a szafavida Sah Iszmait, bevonult annak fővárosába, Tebrízbe.
- 17 Hind: India. Szind: az Industól nyugatra eső terület.
- 18 Iszkender – Nagy Sándor – Hízir prófétával indult megkeresni az élet vizét. Ő eltévedt a sötétben, s nem lelte meg a forrást – így nem nyerte el az örök életet, míg Hízir igen. Szulejmán tehát – aki ily módon Hízirrel van párba állítva – felülmúlja Nagy Sándort is.
- 19 Rodoszt hosszú ostrom után 1522. december 21-én adták fel a johannita lovagok.
- 20 Frenk: frank, azaz francia, tágabb értelemben: nyugat-európai.
- 21 Ibrahimot 1523 júniusában nevezte ki a szultán nagyvezírré. Ászáf a muszlim költészetben Salamon legbölcsebb hadvezére – s így a hadvezérek mintaképe. Platónt (Eflátún) a muszlimok is nagy tiszteletben tartották bölcsességéért. Ferídún a legendás perzsa királyok egyike.
- 22 A bibliai Józsefről van szó, aki az álomfejtésben jeleskedett. Behári ezzel az isteni adományként megnyilvánuló bölcsességet állítja szembe a „filozófusok” által képviselt tanult tudással.
- 23 Akcse: kisebb értékű, ezüsből készült török váltópénz.
- 24 Török szófordulat, jelentése: nem maradt semmijük.
- 25 India jelen esetben a Kelet szimbóluma, már csak azért is, mert a hindukkal bőrszínük miatt a sötét dolgokat – jelen esetben az éjszakát – szokás megjeleníteni.
- 26 Dará (Dárius): a Sahnáma révén a muszlim mitológiában is közzismert akhaimenida uralkodó.

- 27 Hüma-madár: a muszlim mitológia szerencsét hozó madara.
- 28 Gyakori fohászkodás: „Hej, Ó [Isten]!”
- 29 A sor romlott, legalább egy szótag hiányzik belőle. A Nap a Korán 91. szúrája.
- 30 Azaz: nem szennyeződik be.
- 31 Újlak.
- 32 Zarbzen (zarbuzán): török ostromágyú.
- 33 A muszlim mitológia Sátánja, aki azonban jóval kisebb erejű, mint a keresztény elképzelések szerinti.
- 34 A kínai pajzs a keleten felkelő nap szimbóluma.
- 35 Török előétel, többnyire magvakból áll.
- 36 Fennhangon elmondott ima, fohász.
- 37 A török harcosok a levágott fejeket trófeaként magukkal vitték a nyeregkápára akasztva, már csak azért is, mert a harc után jutalmat kaptak értük.
- 38 A muszlim mitológia szerint Szulejmán próféta repülő trónuson közlekedett.
- 39 A Végítélet kezdetét az jelzi, hogy Izráfil háromszor belefúj trombitájába.
- 40 Hind és Szind: India.
- 41 Talán utalás az iráni Kermán városára, tartományára.
- 42 A prófétai hagyomány.
- 43 Hoszrau Anúsírván perzsa uralkodó a muszlimok szemében is az igazságosság jelképe volt.
- 44 Tugra: szultáni aláírás.
- 45 Azaz: nagy félelemmel.
- 46 A küszöbön vagy az ajtóban való tartózkodás a szolgálatkészséget fejezi ki.
- 47 A muszlim mitológia szerint a búbosbanka (*hüdhüd*) Bölcs Salamon – azaz Szulejmán próféta – kedvelt madara volt. Többek között ő hozott hírt az uralkodónak Belkiszről, Sába királynőjéről. A történet a Koránban is szerepel: 27:20–28.
- 48 A muszlimok Szulejmán prófétájáról – a bibliai Bölcs Salamonról – és a hangyáról több történet is közismert. Az egyik a Koránban is szerepel (27:17–19.): „Összegyülekeztek Salomonnak az ő csapatai: dzsinnekből, emberekből és madarakból, és sorbaállítottak. Amikor végül elérkeztek a hangyák völgyébe, egy hangya azt mondta: »Ti hangyák! Menjetek be bolyaitokba, nehogy Salamon és csapatai szétlapossanak benneteket, anélkül, hogy észrevennének!« Mosolyra fakadva [Salamon] elnevette magát szava [hallatán] és azt mondta: »[...] adj nekem bebocsátást a te kegyelmed révén igaz szolgálid közé!«” Egy másik történet szerint Szulejmán megkérdezte a hangyát, hogy az mennyit eszik egy évben. „Egy búzaszemet” – érkezett a válasz, mire a próféta egy szem búza társaságában bezárta a hangyát egy üvegbe. Egy év múlva látta, hogy csak a szem fele fogyott el. Kérdésére a hangya így felelt: „Eddig Isten viselte a gondomat, s mivel megbíztam benne, nyugodtan megehettem egy búzaszemet. Most azonban egy emberre volt bízva az életem, s félttem, elfelejtesz.” Az, hogy a költő magát hangyához, a dicsért személyt Szulejmán prófétához hasonlítja, nem ritkaság, így tett pl. a 16. században Neví is.

Karadzsaoglan:¹ *Felhágtunk a sziklahátra...*

1526 körül

*Felhágtunk a sziklahátra
Zord, kegyetlen német hegyek,
Hátra sem nézünk e tájra,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Sár maraszt úton-útfelen,
Bolyongunk vad ösvényeken,
Otthon hány ágy áll üresen!
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Várad kertjei mind vérben,
Ki ép volt, nyög betegségben,*

*Öltünk, dúltunk tigris képpen,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Utunk sűrű köd takarja,
Józan eszünk megzavarja,
Nem ittunk már három napja
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Vezet minket Nagy Szulejmán,
Körben sok vitéz muzulmán,
Mind így igaz, ahogy mondtam,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Elöl lovol Hazret pasa,
Vonul bégek s szolgák hada,
Villog a hős Huszrev kardja,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Fennsíkjára is felléptünk,
Zöld rétéjére is elértünk,
Illata nem tölti szívünk,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Friss gyümölcse mind aláhull,
Piros alma csüng az ágrul,
Birsalmája szépen sárgul,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Elfoglaltuk minden várát,
Minden falu sírdombbá vált,
Rabbá tettük fiát, lányát,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Megtiportuk kőgerincét,
Mind megettük édes mézét,
Bejártuk minden ösvényét,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

*Kamdzs'oglan halld miként int:
Egyszer minden elenyészik,
Ki nem beteg, szenved még kint,
Zord, kegyetlen német hegyek.*

Vaskó Péter és Sudár Balázs fordítása

Mohács, 2006, 442.

- 1 Karadzsaoglan híres oszmán katonaköltő (*ásik*) a 16. században. Ebben a versében szokatlan módon konkrét utalások vannak az 1526. évi hadjáratra. A 16. században a vers ismert volt a hódoltsági területeken is.

Luther Márton: *Négy vigasztaló zsoltár Mária magyar királynéhez*
1526 (részlet)

Derék emberek közlésére határoztam el, hogy ezt a négy Zsoltármagyarázatot Fenségednek megírom, ezzel intve Fenségedet arra, hogy bátran és vidáman tartson ki Isten szent Igéjének Magyarországon történő támogatásában, miután azt a jó hírt kaptam, hogy Fenséged az Evangéliumhoz vonzódna, bár istentelen püspökök – akik Magyarországon hatalmasok és szinte minden a kezükben van – mégis nagyon gátolják és akadályozzák, úgy annyira, hogy némelyek ártatlan vérét is kiontották, kegyetlenül tombolva Isten igazsága ellen. Miután azonban sajnós a helyzet Isten hatalma és gondviselése folytán akképpen alakult, hogy a török ezt a kárt és nyomorúságot okozta, és Lajos királynak –, Fenséged szeretett férjének – nemes, fiatal vérét is kiontotta, az én szándékomnak is meg kellett változnia. Ha már most a püspökök megengedték volna az evangélium terjedését, akkor most az egész világ azt kiabálná, hogy a lutheránus eretnokség miatt érte ez a csapás Magyarországot. Micsoda gyalázkodás lett volna akkor? Azt, hogy most kit tartanak ebben bűnösnek megláthatják maguk! Isten – ahogy én látom – megakadályozta, hogy ilyenfajta gyalázkodás támadjon.

Böröcz Enikő fordítása
Mohács, 2006, 442–443.

Cseh históriás énekek
1526

Lajos királyról

*Akik a királynak hű szolgája vagytok,
Csehországbeliek, morvák és magyarok,
Gyászos vesztét mondom, ide hallgassatok!*

*Nem láttak oly királyt a világon soha,
Kit népe oly csúful cserbenhagyott volna,
Pedig erre neki nem volt semmi oka.*

*Minden országában kért és rimázkodott.
Hogy a pogány ellen küldjenek csapatot,
Mikor a török már Magyarhonra csapott.*

*Hiába is írt, s üzent annyit Csehországba,
A cseh népnek Zsikó s Pasek volt királya¹
S az ő tanácsukra hallgatott csak Prága.*

*Hű urak s városok amennyivel tudtak,
A harchoz emberrel és pénzzel járultak,
De Pasek és Zsikó még mindig aludtak!*

*Vétkeztek az Isten s a szomszédok ellen,
Vétkeztek harmadszor király uruk ellen,
Mert bosszut forraltak a magyarság ellen.²*

*Azt óhajtotta a disznó Pasek nagyon,
Hogy ő uralkodjék csehen és magyaron,
Váltig azt rőfögi, „enyim a hatalom”*

*Mert eddig ügyesen sok minden célt elért,
Gyöngyös koszorút vár most a disznó ezért,
S vezérkedni kíván, ahhoz pedig nem ért.*

*Sártól bűzlesz disznó, tudják országszerte,
Szeretnél kimászni abból, ha lehetne,
De csak heverj sárban és rohajd el benne!*

*Úgy intéztétek ti álnok tanácstokat,
Hogy jókor vigyétek sírba királyotokat
S meg ne ismerhesse gonosz útatokat!*

*Kérjétek hát végre jó Isteneteket,
Hogy most bölcs királlyal áldjon meg titeket,
Aki megismeri majd lelketeket.*

*Mindenható Urunk és Teremtőnk kérünk,
Hallgass meg és adjad kegyelmedet nékünk,
Hogy királyunkkal együtt tetszésedre éljünk!*

Ernyey József fordítása

Mohács, 2006, 438–439.

-
- 1 Ján Ptašek/Jan Pašek z Vratu (1470 előtt–1533) prágai polgármester (1524–1526). Ziko Vaničko/Ziga Vaničkovíc mészároslegény.
2 Követelték, hogy a király székhelye Buda helyett Prága legyen, de ha megjelent Prágában, tiltakoztak magyar környezete és a török háborúk céljaira kivetett adó ellen.

A mohácsi ütközetről¹

*Mikor jártunk ezer éven
Túl, ötszázhuszonhatal éppen,
Sok vész dúlt a magyar népben,
Lajos királyunk idejében.*

*Felkelt a pogányok ser'ge,
Nagy pusztításokat tett szerte,
a sok várat mind bevette,
Magyarországot tönkre tette.*

*Lajos király ifjú volt bár,
Sok belátást tőle ki sem vár,
Mégis igen elbúsult már
Királyságának romlásán.*

*Hírnökei széjjelmentek
Híveknek és hűtleneknek
Sok szomorú panaszt tettek
A vad pogányra mindeneknek*

*A püspökök buzgólkodtak,
A magyar urak álnokok voltak,
Csak haragból tanácsoltak
Ők sok rosszat királyuknak.*

*Biztatták, hogy szálljon hadba,
A király rá is állt arra,
A tanácsban tudtul adta
S a királynét búsan elhagyta.*

*A királyné Pozsonyba ment,
Lajos vezette a sereget,
S a magyar, hogy vezére lett,
Ha gondolt is rá, csak keveset.*

*Lajos a harcot ellenezte,
Érezte, hogy ez lesz a veszte,
Tartóztatta, kitervezte,
A megfontolást maga kezdte.*

*Magyarok ne siessetek!
Jönnék már a morvák és a csehek,
A slezákok² s a lengyelek,
Meg aztán az osztrák-németek.*

*De nem győzte meg a magyart,
Ez minden áron harcot akart,
Az hitte, már elég a kard,
Sürgette tehát a viadalt.*

*Mit tehet mást szegént király,
Seregének az élére áll,
Hisz' ezzel örömet csinál
S kedvesebb lesz magyarjainál.*

*Indult hát a sereg vele,
S amint mentek a török fele,
Egy hírrel volt a nép tele:
„Vigyázz! Nagy a török ereje!”*

*Akik ottan voltak csehek,
A magyarokkal beszéltenek,
S az volt célja minden csehnek,
Hogy jótanáccsal segítsenek.*

*Szintén ily tanácsot adtak,
Hős Kutner³ és Kysbergi Jakab,⁴
Akik akkor a magyarnak,
Ilyen szavakkal tanácsoltak.*

*„Engedjetez harcra várunk,
Míg megjön a cseh kancellárunk,⁵
S más hadi nép, kiket várunk,
Kíméljük meg ifjú királyunk!*

*Kíméljük a mi urunkat,
Vészbe ne taszítsuk magunkat,
Ne áldozzuk táborunkat,
Népünket és az országunkat.”*

*A királynak tetsző terv ez,
Legyen meg, amit Jakab úr tervez,
Becsületes, derék úr ez,
Az ütközet majd úgy is meg lesz!*

*Ám a magyar dühtől kába,
Vitték a maguk tanácsába
A királyt és adták tudtára,
Hogy tovább nem várnak hiába.*

*„Tudd meg bizton jó királyunk,
Hogy mi már arra rá nem állunk,
Mi magyarok harcba szállunk,
Más segítségre nem várunk!”*

*Szegény király, mikor látta,
Hogy már minden tanács hiába
S érkezett hadba szállta,
Készülődni kezd a csatába.*

*Övéihez búsan szóla:
„Csatlós sisakomat gyorsan hozza,
Istenem végy oltalmadba!
Ez a magyarok akarata!*

*Fujjátok hát a riadót,
Megütközni magam akarok
S bárki adna más tanácsot,
Már magam is ellene vagyok!”*

*Kysbergi Jakab most felállt
És erős hangon így kiállt:
Idegenek halljátok hát,
Lengyel, német, cseh és slezák!*

*Nem ez volt a mi tanácsunk
És mi erre most sem állunk,
Hogy harcba vigyük a királyunk’
Magyar akarja ezt csak nálunk!*

*Török (Bálint)⁶ lett a vezér,
Most magyarul és németül beszél,
Népét buzdítani most felkél
És mindent el is követ ezér’*

*Negyedik rendben a király.
De sok magyar harcba nem száll,
Inkább hátra a sor mögé áll
És eszében nagy gonoszság jár.*

*A cseh szekerét felforgatja
És azt ott rendre fosztogatja,
Az idegen meg csak hagyja,
Kitart ebben apraja-nagyja.*

*Ütközetet kezdtek immár,
Erősen szorult ott a pogány,
A keresztény mind hőskép' jár,
Nagy rést üt a török során.*

*De az ágyúkról nem tudtak,
Csak mikor szétlőtték sorukat
S dúlni kezdték a hadukat,
Akkor mind megfutamodtak.*

*Csak azt nézték, hol a király
Élete talán veszélyben áll?
Az volt a cél mindannyinál,
Hogy segítsen a király sorsán.*

*De a király mégis kijut,
Csak Isten tudja, hova fut,
Sorsáról most senki sem tud,
A nyomára senki nem jut.*

*Kérünk már most Krisztus Urunk,
Hogy legyen biztos a mi utunk,
Melyen dicsőségedbe jutunk,
Hol már csak örülni tudunk,
És akit megölt a pogány kard,
Lássa meg a mennyei kart.*

*Ernyey József fordítása
Mohács, 2006, 439–441.*

Ének a mohácsi csatáról⁷

*A kegyelmes magos Urban,
Ezeröttszázhuszonhatban,
Ifjú Lajos király éppen
Volt nagy bajok tengerében.*

*Pogányok fölkerekedtek,
Töménytelen nagy kárt tettek,
Magyar földre támadának,
S bevettek sok erős várat.*

*Ifjú Lajos király maga
Fogyatkozás nélkül vala,
De erősen búslakodott,
Mert a magyar vigadozott.*

*Király szólította népét:
Sok hív és hűtelen vitéz,
Elmondta ő, hogy jól értsék:
Vezeklést kíván a vétség.*

*A püspökök buzgólkodtak,
Királyukra haragudtak,
S neki oly tanácsot adtak,
Álljon elébe a hadnak.*

*Alkudoztak, egyezkedtek,
Az ifjú király is így tett,
Hitvesétől búcsút is vett,
Kit Pozsonyba elvezettek.*

*Magyarok síkságra tértek,
De a királyuk beszélhet,
Ifjú Lajos hiába szólt,
Nekik ugyan nem parancsolt.*

*Magyarok ne siessenek,
Hogy hozzájuk érkezzenek
Marvák, szlezsákok, lengyelek,
S osztrák földről a németek.*

*De ők ezt meg nem gondolták,
Lajost is harcba sodorták.
Büszkélkedtek, dicsekedtek,
Hogy ime, ők vitézebbek.*

*Hogy a török hadnál voltak,
Olyan hírek szállingoztak:
Vigyázzatok, uraságok,
Erősebbek a pogányok.*

*Kutnur Jakab úr, Kyspersky,
Főkamarás, Bustohradsky,
Szóltak ők a magyaroknak,
De hiába kiáltoztak.*

*Uraságok, vigyázzatok,
A csatával meg várjatok,
Jön Klaster úr a csehekkal,
S a többiek nagy sereggel.*

*Becsüljétek uratokat
A mi ifjú királyunkat,
Mert rossz lesz a csata vége
Ha odavész hadi népe.*

*Ifjú király meghallgatta,
Imígy legyen, azt akarta.
Ha ilymód lesz a sereggel,
Csak megbírunk a törökkel.*

*A magyarok megdühödtek,
S a királynál összegyűltek,
Halljad, király urunk, tudd meg,
Bizony mi már nem állunk meg.*

*Lajos király mit tett volna?
Ő már hiába is szólna!
Más egyebet ő nem tehet,
Harcba viszi a sereget.*

*Imígy szólott keseregve:
Muskétámat a kezembe!
Isten, légy őrizőm nékem,
Most visz bajba magyar népem.*

*Kürtök, sípok rikongjatok,
Seregemmel elindulok,
Török elől meg nem futunk,
Inkább holtan földre bukunk.*

*Uraságok, figyeljete,
Ti magyarok és lengyelek!
Halld, Kyspersky uraságot,
Haragjában így kiáltott:*

*Oly egyezséget tettünk mi,
Királyt nem kell harcba vinni!
Pártütésnek rossz a vége,
Magyaroknak sok a vétke.*

*Sereg előtt a legvénebb
Harcba vezette a népet,
S mikor minden sereg kiáll,
Velük megyen Lajos király.*

*De már sokan ott sem voltak,
Szép csendesen elosontak.
Szekérkerék megcsikordult,
A katona lopni indult.*

*Idegen föld seregei,
Bátrak vívni, verekedni.
Átkozták a pogány hadat,
Hogy nem fogy a kardjuk alatt.*

*De amikor harcba kezdtek
És közibük keveredtek,
Az ágyúkról nem tudhattak,
Míg köztük utat nem csaptak.*

*Török ágyúk megszólaltak,
S a magyarok elszaladtak,
Nem gondolva a királyra,
Futott minden katonája.*

*De hová lett Lajos király?
Többé nem látta senki már.
Isten tudja, hol veszett el?
Nem futott a vert sereggel!*

*Magyarok, mire juttatták,
Királyukat elárulták.
A pogányok örvendeztek,
Hogy hadaink odavesztek.*

*Minket inkább veszni hagytak,
S a lovasok elszaladtak.
Minket inkább visszaűztek,
Oly hitványul menekültek.*

*De jutott idejük másra:
Tolvajlásra és rablásra,
Mindent összeszedtek nyomban,
Imígy tettek Esztergomban.*

*Bűneikre nincs bocsánat,
Királyt adták a halálnak.
Nem volt bennük semmi hűség,
Pogányokkal megölték.*

*Krisztus urunk, kérve kérünk
Nyissad ki a kaput nekünk!
Legyen dicsőség a jussunk,
S örökkéig vigadozzunk!*

Kiss Károly fordítása

Mohács emlékezete, 1979, 282–286.

-
- 1 Egy későbbi változat Ernyey József fordításában: „Nem bánták már, hol a király, / Hogy talán ő is veszélyben áll, / Hogy segítsenek a sorsán, / Nem volt fontos a magyaroknál! // De a király megmenekült, / Bár elő többé soh'sem került. /Kérdezgetik őt mindenütt, / Sorsa eddig ki nem derült! // Ime a magyarok népe / Így döntötte magát veszélybe. / A vad gyilkolás tüzébe / Felvidult a törökök képe. // Híres a huszárok neve, / De az is mind áruló leve, / Rájött a gyilkolás heve / És rátámadt a menekülőkre. // Ki éltét futva mentette, / Azt a huszár kardja szelte, / De kedvük ezzel sem telt be, / Raboltak is országszer-te. // A környéken amerre mentek, / Mindent harácsoltak, szedtek, / Vér és arannyal így elteltek, / Végre Esztergomba mentek. // A királlyal be nem érték, / Hogy őt gyilkos mód megölték. / Így szennyezték be lelküket, / Így árulták el hűségüket!” *Mohács, 2006, 441.*
- 2 Sziléziaiak.
- 3 Heinrich Kuthauer/Jindřich Kuthauer z Kutnova (†1526), Csehország legfőbb királyi adószedője, karlstajni várnagy (1523–1526).
- 4 Kysberg, másként Geiersberg. Két ilyen nevű vár volt Csehországban. Itt a Chlumec feletti értendő, ura Jakub Kyšperský z Vřesovic (†1526) prágai alkamarás (1523–1526).
- 5 Adam von Neuhaus.
- 6 A szlovák szöveg itt csak öreg kapitányt mond, nevet nem említ.
- 7 Egy másik szövegváltozat újabb fordításban.

Paulus Rubigallus:¹ *Magyarország panasza*
1535 körül (részlet)

*Jóllehet, ellenség ezelőtt is tört a házára,
Ekkora nagy romlást még sose ért meg e föld.
Sőt inkább a határtól messze mi üztük az ellent,
Gyakran a kardunkkal ezt cselekedte kezünk.
Ám a jelenben, jaj, nyomorulttá tett a kegyetlen
Sors, mely mostohaként még sose bánt velem így.
Mert amikor Lajosunk elhullt ádáz csata közben,*

*Harcolván értem védni akarta hazánk,
Akkor hulltam el én is, örökre lerogyva a földre,
S körülvelt Mohamed sok katonája legott;
Attól fogva a harc sose szűnt, ó Isten az égben,
S míg így dúl a csatánk, elfogy az összes erőm.
Mert nem elég rablott kincsiünk, már vért is akarnak,
S nagy-nagy öröm, ha a kard szívbe hatolva piros.*

Imre Mihály fordítása

Mohács, 2006, 444.

1 Paul Rothan (†1576) körmöcbányai születésű humanista, I. Ferdinánd diplomatája.

Farkas András:¹ *A zsidó és magyar nemzetről*
1538 (részlet)

*Ezeknek általa ah kegyelmes Isten
Oltalmazá ah jó Magyarországot;
Ez ország határit isten kiterjeszté,
Sok vendég népekre, nagy sok tartományokra.
Ő melléjek ada hatalmas urakat,
Jeles országokat, sok kulcsos városokat.*

*Naptámadat felől az hideg Moldovát,
Havas elve mind ah vad oláhokat,²
Délről Rácországot, és az napnyugatról
Szegén Tótországot,³ ah bő Horvátországot,
Északról peniglen ah bő Csehországot,
Csehország határán ah Slézia tartománt.*

*Mindezeket isten mellénk adta vala,
De jobb részét tőlünk meg elszakasztá,
Mert elfeledkezénk ő nagy jóvoltáról,
Kegyelmességéről, sok jó téteményéről;
Meg sem emlékeziünk régi dolgairól:
Hálátlanok lőnk sok jó ajándékairól.*

*Haragra indítók hitetlenségönkkel,
Vakságinkkal és nagy hamisságinkkal
Kezdők bosszontani kazdag aranyonkkal,
Drága ezüstinkkel, ezekbe bízásinkkal,
Az Szerém borának nagy torkosságával,
Paráznaságokkal, rettenetes bűnökvel.*

*Azért ő haragja ellenünk gerjede,
Bosszuálló ostora rejánk szálla,
Köztünk meghasonlánk, irigység, gyűlötség
Mi köztünk támada, kezdők egymást üldözni;
Nagy sok környöl való szép tartományokat,
Jeles országokat isten tőlünk elveszte.*

*Végezetre oztán miréjánk kihozá
Basáival az hitetlen török császárt,
Mint ah zsidó népre és Jeruzsálemre
Régen vitte vala az Nabugodonozort:⁴
Minket es megvere és mi országunkat
Mind elégetteté, dúlatá, raboltatá.*

*Sok keajtásokkal az nagy istent bántók,
De bűnönkből nem akaránk kitérni,
Mi kápolnáinkban voltak éneklések,
De ah szent írásnak nem volt prédikálása,
Azért elveszteté sok monostorinkat,
Mint Jeruzsálemben ah Salamon templomát.*

*Ah zsidó népket isten foglylyá adá
Régen babylóniai kerálnak
Magyarokat adá törökök markába,
Kik ah Sarlóközből,⁵ ah bő Mátyus földéből,⁶
Szalából, Somogyból, ah Szerém földéről,
Ah széles alföldről sok népet elhajtának.*

*Kik megmaradának ilyen nagy romlástól,
János királt királlá koronázák,
Ah királ meglátá hogy ő nem bírhatja
Pogán törököknek temérdek sokaságát:
Bölcsen cselekedék: frigyét vélek vete,
Hogy csak épölhetne ah megnyomrodott ország.*

*Másfelől esmétlen ah magzari urak
Elhajlának koronás királoktól:
Pártokat ütének János királ ellen
Királt emelének em az Németországból;
Ah sok pártolással felföldet elveszték,
És annál is inkább ez ország megnyomorodék.*

*Mindezek szállának istentől mireánk,
Bűnünk szerént és gonoszságunk miatt,
Egyfelől verte pogán törökökkel,
Másfelől némettel és ah sok pártolókkal.
Ezzel megmutatá az hatalmas isten,
Hogy ő az bűnöknek erős bosszuállója.*

Mohács, 2006, 445–446.

- 1 Farkas András (16. sz. első fele) prédikátor, énekszerző, az első magyar reformátornemzedék tagja. 1531-től Wittenbergben tanult. 1538-ban jelent meg Krakkóban *Miképpen az Úr Isten Izrael népét Egyiptomból és hasonlóképpen az magyarokat Szkithiából kihozta* című kottával kiadott verses krónikája.
- 2 Havaselve Havasalföld régi neve, román lakói régies neve oláh.
- 3 Délről Szerbia, nyugatról Szlavónia.
- 4 II. Nabú-kudurri-uszur (Kr. e. 634–562) Újbabiloni Birodalom királya (Kr. e. 605–562). Jelentős szerepet játszik a Bibliában, mert Kr. e. 586-ban elfoglalta Jeruzsálemet és Mezopotámiába deportálta a zsidók jelentős részét.
- 5 Valószínűleg a Dunától északra, a mai Szlovákia délnyugati részén elterülő Csallóköz.
- 6 Mátyusföld (szlovákul *Matúšova zem*) a történeti Pozsony és Komárom vármegyében a Csallóköztől északra, a Kis-Kárpátoktól, a Hegyalatt-tól keletre a Vágig terjedő sík vidéki terület népi neve.

Ismeretlen horvát szerző: *Kezdődik a harc és a magyar király panasza*
16. század második fele (részlet)

A király így szól lovához.

*Ezért, kedves lovam, téged arra kérlek,
nyújtsunk vigaszt, ha van, búsult királynémnek!
Nincs nekem hátra sok, juttass hát elébe,
Míg eleven vagyok, hadd láthassam élve!
Török rám ne leljen, tehetlen fektemben,
nagyobb kínt éltemben ne kelljen szenvednem.
Ím erre a lovam gyors iramba kezdett,
sebzett kézzel magam markoltam a nyeret,
Lovam lába alatt sártenger fröcsögött,
mögöttem pedig vad, nekibőszült török.
Mihez kezdjek most már, fejemben ez forog,
mily keserves kín vár, csak erre gondolok.
Tengernyi itt a sár, és úszni nem tudok,
török üldöz immár, várni nem várhatok.
Keserűen szóla szám a naphoz erre,
Mohos magas szikla mögé arcát rejtse,
Ha fátylával az éj engem betakarna,
sötét verme oly mély, senki nem láthatna.*

Ó, földem, segélj meg, rejts engem mélyedbe,
 lábam alatt nyíl meg, fogadj be méhedbe!
 A földre leestem, akarván rejtezni,
 hogy a török engem ne tudjon meglelni.
 De megkeményedett a föld, ahová bújt,
 s biztos rejtekhelyet királyának nem nyújt.
 Török, hogy ne lássa, a király én vagyok,
 s ne sújtson csapása, ne érjenek bajok,
 Könnyes arcom kezdtem földdel bemázolni,
 szép királyi díszem bokorba rejteni.
 E nagy bánatomban panaszra nyílt szám,
 s ilyféleképp kezdtem mondandómhoz aztán:
 Hol vagytok, mondjátok, keresztény nagyurak,
 harcra hol fogjátok szánni magatokat?
 Átadnátok engem egész seregemmel,
 elemésztenétek boldogtalan lelkem?
 Mért nem támogattok török ellen harcban,
 és sehol sem vagytok, segélyül, ha baj van?
 Avagy nincs temérdek fegyver kezetekben,
 mégis mit reméljek, ki segít meg engem?
 De ha dúlná e had fényes Itáliát,
 feledvén bajomat, miként hitét, s fiát...
 Ígyen panaszkodtam erről Istenemnek,
 ekként fohászkodtam nevében mindennek:
 Istenem, bűnömül fel ne ródd panaszom
 nem ellened szegül beszédes haragom,
 Hogy a romlás üssön Milánó tájára,
 még a nap se süssön többé le rája
 Ideje beteljen, végesek napjai,
 hírnevét ne kelljen észben sem tartani,
 Várának falai omoljanak földre,
 ne maradjon, aki magát érte törje,
 Keresztényt fosztogat, segítni nem siet,
 oltalmat mitsem ad, nem védi a hitet!
 Hogy lovukra szállna dögvész azon nyomba'
 fegyverüknek ártna éles fogú rozsdá,
 Ki ártatlan vérét kereszténynek ontja
 s gázságot, nem békét, szaporít naponta,
 Nagy segedelmemre, kik letettek volna
 Pogány seregeket üldözni pokolra.
 Átkozottak helyett keresztényt elfogtok,
 Mikor hitért kellett volna harcolnotok?
 Átkozott fegyverek, pusák és mozsarak,

apróra törjenek, lángokban izzanak.
 Gyalázva melyekkel támadtak ellenünk,
 s Krisztusunk kereszttel meghala érettünk;
 Mert ha mindahányan hitért küzdünk volna,
 Keresztény romlását nem láhattuk volna
 Mire a segítség, ha senkisem segít?
 magadat megsegéld, üzenet szól már itt,
 császár országomra terhét tette bízvást,
 készíti számunkra fogak csikorgását.
 Ünnepe a napom már, s nektek leáldozott,
 keserű pohár vár rátok, a sorsotok.
 Országomat látni, s veszni nem féltetek,
 birtokához férni, ha ti reméltetek,
 Krisztusunk mondta azt, hitünk édesatyja,
 ki mint vet, úgy arat, s rajtaveszt az alja.
 Rosszul ítéltetek engem ti, szegénynek,
 rútul vétkeztetek nevében Istennek:
 megbünteti az Úr a gonosz lelkeket,
 földet vízzel feldúl, halállal titeket.
 Ezért imádkozom Istenhez értetek
 félvén ma megválnom testemtől lelkemnek.
 Istenem, átkomat, kérlek, meg ne hallgasd,
 Uram, mindahánynak kegyesen nyújts vigaszt.
 Gyűjtsd egybe népedet, s békítsd össze őket,
 keresztény véredet, védeni a hitet!
 Mihelyt ezt végeztem, a török lecsapott
 megtámadott engem, verve harci dobot.
 Az égbe nem keltem, mert túl magasan volt,
 a mélybe sem léptem, föld be nem fogadott,
 Nincs a földön immár egy se, oly teremtmény,
 menedékkal, ki vár, töröktől keresztény.
 Mocsárnak szélétől, így gázoltam mélyre,
 török üldözőktől mentve magam egyre.
 Mikor lovam fáradt, s végét kezdte járni,
 Életemtől bágyadt, kezdtem én is válni.
 Sebem pedig erre halálhoz közeli,
 életemet merre, lovamhoz tereli,
 Sarkantyúmmal lovam böködtem csak egyre,
 ösztökélve magam indulván előre.
 S minél inkább akart lovam felugrani,
 Annál jobban kezdett a sárba ragadni,
 Lovamhoz én íme e szavakat szóltam:
 szolgám hát te vagy-e, hűnek, akit mondtam,

*Hagynál engem sárba', felséges királyod,
öltöztetnéd gyászba királyné asszonyod?
Emlékezz csak mostan, mit is mondott neked,
Mit ígért meg nyomban térdelve előtted.
Lovam lába csüdig már a sárba ragadt,
igyekeztem úszni markolván pajzsomat,
Nehéz fegyverimnek súlya fojtogatott,
híján levegőnek torkom fulladozott.
Már tovább nem bírván, lehúzott a mocsár,
keserűn sóhajtván, ifjú éltémért kár.
Közel végem látván, Istenhez fordultam,
E világot hagyván mindent neki adtam.
Nagy bajomban éppen hozzá fohászkodtam,
letérdelvén szépen lelkem ajánlottam.
Égre tekintettem, s mindent megköszöntem,
lehajtottam fejem, s kileheltem lelkem.¹*

Mann Jolán és Mann Lajos fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 215–218.

¹ A trau (ma: Trogir, kikötőváros Horvátországban) Szent János-templom 87 lapból álló vegyes tartalmú, feltehetőleg Spalatóban (ma: Split, kikötőváros Horvátországban) keletkezett kézirata által megőrzött 336 sornyi terjedelmű szöveg óta nyelvjárásban kétszer rímelő felező tizenkettesekben íródott. Szerzője ismeretlen, ám feltehetőleg a kor jelentős írói, a horvát irodalom atyja, a spalatói Marko Marulić (1450–1524) fiatalabb kortársai vagy a Hvar-szigeti Petar Hektorović (1487–1572) vagy Hanibal Lucić (1485–1553) köréhez tartozott. A históriás ének műfajában íródott mű érdekessége, hogy benne II. Lajos maga meséli el a Mohácsi csata történetét és saját halálát. A most közölt részlet a mű 119 sornyi harmadik részének műfordítása.

Bogáti Fazakas Miklós:¹ *Mátyás király históriájának folytatása*
1577 (részletek)

96.

*Volt czac Mohácson felől egy falutska,
Neue Czele most az helye egy pusztá,
Dunától megárrat Czele patakya,
Ot holt vizbe Király louon futtában.*

97.

*Vesze szegény Magyar nemzetnec szine,
Nagyob romlásunc nem vólt mi földünkbe,
Egy nehanyat meg mondoc fő népekben,
Kic házanként el esénec az ügyben.*

[...]

117.

*Inasa Királynac az Cetrítz vala,
Czele patakján előtte úsztatáá,
Egy ióó üdö muluán eszébe iuta,
Véli hogy Király ot hólt az patakba.*

118.

*Nagy hamar vtánna lönc megatalác,
Feyérvarba testét sirua takarác,
Ez lön nagy romlása Magyarországnac,
Igy lön halála iffiu Királlyunknac.*

RMKT, IX, 355, 357.

1 Bogáti Fazakas Miklós (1548–1598 után) unitárius lelkész, költő, tanár.

Martin Fumée¹ II. Lajosról szóló históriájának három változata
1594–1686 (részletek)

1. változat

Mert midőn ő [II. Lajos] Budán tartózkodott és éppen vacsorázott, és a szokásoknak megfelelően a vár kapui zárva voltak, egy emberformájú, ronda arcú, formátlan lábú, sánta szellem kopogtatott az ajtón, és hangosan kérte, hogy a királlyal beszélhessen, mert olyan dolgokat kell tudomására hoznia, amelyek az ő és királysága egészségére vonatkoznak. Kezdetben a kapu mellett álló őrök nem figyeltek oda a szellemre, ahogy az a nagyurak udvaraiban lenni szokott, s ezért ő még hangosabban kiáltozott. És borzalmas hangon újra azt kérte, hadd beszélhessen a királlyal. Végül néhányan, akik megszeppentek a férfi kitartó követelésétől, megkérdezték, mit akar mondani. De ő azt válaszolta, hogy nem akarja feltárni a titkot másnak, csak a királynak. Ezt jelentették Őfelségének, aki elküldte hozzá az egyik emberét, a legjobb és leggazdagabb öltözetűt, aki akkor a társaságában volt, hogy színlelje azt, mintha ő maga lenne a király, és tudja meg, mit akar mondani neki az az ember. Amikor ez az udvaronc megjelent a szellem előtt, és megkérdezte, mit akar mondani neki titokban, az a szemére vetette, hogy nem is ő a király és csak be akarta őt csapni, és minthogy a király nem akarta meghallgatni [az üzenetet], hamarosan rossz véget fog érni.² Miután a szellem ezeket a szavakat kiejtette, eltűnt mindenki szeme elől, nagy megrökönyödésére mindazoknak, akik jelen voltak. Ez a történet nagyon hasonlít Sauléra³ de mégis különbözik tőle abban, hogy az egyik [Saul] azt akarta tudni, ami nem rá tartozott, ennek [Lajos] pedig tudtára akartak adni valamit, anélkül hogy ő kérte volna. Amit aztán mindenki értsen úgy, ahogyan akar.

Seláf Levente fordítása

2. változat

Amikor [II. Lajos] Budán tartózkodott, és kastélyának zárt ajtajai mögött vacsorázott, egy szellem jelent meg előtte görbe lábú ember alakjában; az ördög kegyeltje. Kísérteni jött és zörgetett a kapun, sivító hangon követelte, hogy beszélhessen a királlyal, hogy megismertethesse vele azokat a dolgokat, amelyek az ő és a királyság javát szolgálják. Mivel a beszédét először nem hallotta meg a kapunál álló ő, hangosabban kezdett kiáltozni, és félelmetes hangon követelte ismét, hogy bejelentsék a királynak. Végül a torz szellem erőszakosságának engedve az egyik ő megkérdezte tőle, hogy mit szeretne, de ő azt válaszolta, hogy titkait csak a király előtt fedi fel. Az üzenetet azonnal tolmácsolták Őfelségének, aki megértette ezt és a közelében lévő, az egyik legdrágábban és legdíszesebben öltözött szolgáját küldte hozzá, hogy megtudakolja, amit ez az alak mondani akar. A hírvivő megjelent a szellem előtt, és bizalmasan megkérdezte, milyen titkot akar közölni, de az nem hitte el, hogy ő lenne a király. Visító hangon azt kiáltotta, hogy mivel a király nem hallgatja meg őt személyesen, ezért rövidesen meg fog halni. Amint kimondta ezeket a szavakat, a jelenlévők nagy megdöbbenésére eltűnt. Ez a történet hasonló Sauléhoz, mégis különbözik attól, mivel amit az egyik szeretett volna, azt nem kapta meg, míg a másik megkapta anélkül, hogy kérte volna, de nem vette figyelembe.

Bakonyi Zsuzsanna fordítása

3. változat

Röviddel a csata előtt Lajos király Budán tartózkodott a várban. Egyszer csak, amikor már bezárták a kapukat és az őrséget is felállították, előbukkan egy nyomorék alak a várkapunál, és éles, feldúlt, jajongó hangon követelte, hogy nyissák ki neki a kaput, mert a királlyal kell igen fontos dologról beszélnie. Nem is hagyta magát elkergetni még a következő napon sem, hiába mondták neki, hogy a király asztalnál ül, és éjszaka senki ember fiának a kaput ki nem nyitják, a nyomorék csak folytatta az óbégatást, míg végül annyit kért, hogy legalább a király jöjjön ki hozzá. Erre föl nagy hahotázásba fogott az udvari nép, viháncoltak, és majommód utánozták, miként akar a szegény együgyű a király színe elé kerülni. Aztán a kitartó kérlelésnek köszönhetően kívánságát csak a király elé tárták, aki egyik udvari emberét megbízta, hogy adja ki magát a királynak a nyomorék előtt. De ez bizony nem ment lépre, hanem ezt mondta az álkirálynak: Te nem a király vagy, veled nincs beszélnivalóm. De mondd meg a királyodnak, hogy mivel kérésemre és intésemre figyelmet nem fordított, és nem jött ki hozzám személyesen, nemsokára életét fogja veszíteni. Majd eltűnt a kísértet. A jelenlévők továbbra is kinevették, csúfolták, de végül a szomorú végkifejlet igazolta a nyomorék szavait.

Katona Tünde fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 222–224.

- 1 Martin Fumée (1540?–1590?) francia történetíró.
- 2 Ennek nyomát megtaláljuk egy magyar népmesében is. „Dunaszekcső alá érve, hirtelen egy vén cigányasszony ugrik eléje egy bokorból s merően rá nézve ezt kiáltja neki: »Nem tudom, ki vagy, de orcádon a halál jele! Eljöttél ide, de élve nem mégy el innen!« De mire a cigányasszonyt megfogni akarták, úgy eltűnt, mintha ott sem lett volna.” Erre vonatkozóan Szendrey Zsigmond tanulmányát lásd a III. részben.
- 3 Fumée itt arra az ószövetségi történetre utal, amelyben Saul király elmegy az éndori halottidéző aszszonyhoz és megidézeti Sámuel próféta szellemét, aki a következőt mondja a királynak: „Mivel nem hallgattál az Úr szavára [...] azért bánik most veled így az Úr.” Lásd 1Sám 28, 6–19.

Baranyai Decsi János¹: *Török császárok krónikája*
1597

*Hét ízben Szulimán Magyarorszára jöve,
Nándorfejérvárat és elsőben megvevé,
Jó Magyarországnak utát nyitni ott kezdé.*

*Onnat visszatérvén erős Rodust² megvévé,
Mindön egy király is őket³ meg nem segíté,
Nem illet agebet hintó szekér, ítélé.⁴*

*Veszni fordult vala immár szegény országunk,
Semmire nem visel vala gondot királyunk,
Laptára, lakásra,⁵ táncra vala csak gondunk.*

*De az török által kár nyitá mi fülüinket,⁶
Mert másod csapással megveré mi népünket,
Ifú királyunkkal elveszté mi földünket.*

*Onnét az Szulimán Budáig el- felmene,
Szegény országunkat rablatá, égettetté,
De az sógoroknak⁷ csak nyomát sem lelheté.*

*Nem múlata sokat, Budáról ő megtére,
Ázsiában támadt háborútúl ű féle,
Kétszázezer magyar vesztével hazaméne.*

Mohács, 2006, 447–448.

- 1 Baranyai Decsi János (1560–1601) humanista történetíró, jogász, históriásének-szerző, költő és fordító.
- 2 Rodosz.
- 3 Az ispotályos – vagy más néven johannita – lovagrendet, amelyet néhány évvel később V. Károly Máltára költöztetett.

- 4 BARANYAI Decsi János, *Adagiorum Graecolatinoungaricorum chiliades quinque, ex Des. Erasmo, Hadriano Iunio, Ioanne Alexandro, Cognato Gilberto et aliis optimis quibusque paroemiographis excerptae, ac Ungaricis proverbiiis, quoad eius fieri potuit, Bartphae, excudebat Iacobus Klöss, 1598, 1,3,7,4. „Nem illet agebet hinto szekér”.*
 5 Labdajátékokra, lakomázásra.
 6 BARANYAI, *Adagiorum, i. m.*, 1,1,3,6. „Kár nittia bolondnak fülét”.
 7 A birodalmi német csapatoknak.

Magyari István:¹ *Az országokban való sok romlásnak okairól*
 1602 (részletek)

Amaz egy örökkévaló mélységes Jehova Istennek, ki minden állatokon uralkodik, bizonyára oly igen nagy véghetetlen igazsága és jó volta, hogy szükség legyen valami nagy büntetésekre való okoknak ott jelen lenni, valamely országot és népet ily kemény romlásokkal, éhséggel, döghalállal, vérontással és pusztasággal ostoroz, mint Magyarországot az szomszéd keresztyén tartományokkal egyetemben sanyargatja. Mely ínségeknek valamíg fel nem keressük okait, és el nem távosztattyuk, de mindaddig is csak hijába halászunk az sekély vízben, és csak sík reménységgel táplállyuk magunkat ez sok ínségek alól való megszabadulásunk biztatásával.

Sokszor háromszázhetven esztendőől fogva elég tanácsot tartottunk az közönséges gyűlésekben erről, mint állhatnánk az pogány törökök ellen, de miért az büntetéseknél okait nem tudtuk igazán megismerni és eltávoztatni, minden végzésünknek, tanácstartásunknak, költségünknek és hadakozásbeli fáradságunknak ez lött haszna, hogy mi fotton fottunk, az ellenség pedig szaporodott ellenünk, melyről írásokban sokan panaszkodnak is: maga mind vitézségre termett erős férfiakkal s mind az hadi szerszámoknak és fegyvereknek bőségekkel, sőt az hadakozásnak is az víz mentében való jobb alkalmatosságával és éléssel fellyebb valóknak láttattunk mi az elfáradott és messzűnően jött, megrémült pogánságnál lenni.

Nem sokkal vagyon nekünk is külömb dolgunk az törökkel, mint Herkulesnek vala az hidra kígyó ellen való igyekezetiben, mert miképpen hogy ha edgyik fejet Herkules elvágja vala az hidrának, legottan más két vagy három feje nő vala az elvágott helyében, azonképpen mi is, ha egy vagy két esztendőben keményen tartván magunkat egy passát vagy béket megverünk, egy vagy két erősséget megveszünk: ha tekintjük, csakhamar ismeg sokkal többen és gonoszabbak támadnak helyekben, kik, az mit nyertünk is, népünknek sok kárával és országunknak nagyobb pusztulásával visszaveszik tőlünk, mint ezt a régi magyar királyok históriája, Görögországnak és Epirusz fejedelmének, Castriotus Györgynek² példájok eléggé megmutatja.

Annak okáért, miért hogy az mi megkeseredett szerelmes hazánkbéli sok pusztaságoknak is valami megtapasztalható cégéres okai vadnak, jer, lássuk meg, mi legyen ennek valóságos oka, hogy az pogányok mirajtunk ily nagy diadalmot vőtenek, mi pedig napról napra édes országunkkal, ékes városinkkal, sok jövedelmű pispökségünkkel, érsekségünkkel és szerzetünkkel s polgári rendünkkel fogatkoztunk. Luther Mártont mondgyák sokan az ő tudományával ennek okának lenni, de mely hamis le-

gyen, kitettség ide hátrább nyilvánban. Hiszem ha Luther volna ennek oka, hát akkor lenni kellett volna, mikor ez romlások kezdetének, mert *causa prior est effectu*,³ előbb kell köll az kútőnek az ő folyásánál lenni. De nem volt még akkor Luther Márton ez világon, mikor immár régen megasztatta keresztyén vérben fegyverét az pogánság: mert vagy on immár több kilencszázhatvan esztendejénél, hogy Mahomet vallásán való pogányok pusztítani kezdték az keresztyén országokat, olykor, mikor még csak híre sem volt Luthernek, nem hogy okot adott volna ez ínségekre. [...]

Idevaló az is, hogy az ország gyűlésekor ki-ki mind többet tanácskozik az maga dolgáról, hogynem az országnak közönséges és szükséges dolgairól, s ugyan sokáig is halogatják mind kezdetét s mind végét az gyűléseknek. Nem jó ugyan az hertelenkedés is néha, de káros olyankor az halogatás, mikor az időnek mivolta nem várast, hanem táborba szállást kívánna. Nem ok nélkül mondotta volt török császár az keresztyének gyűlése felől, hogy ám tanácskozzanak ők, én tudom dolgomat, s el is járok benne, melyet mi végre mondott legyen, meg is bizonyítja. [...] Az spírai gyűléskor is Lajos királt Anno 1526 azon napon, melyen Fejérvárat megvette vala, Mohácsnál igen megveré,⁴ hazánknek jó részét elfoglalá, csak akkor is eggyel-mással háromszázezer ember vesze el széll az keresztyénségben. Nagy oka lőn egy koszorós barát, Tomori Pál, ez Lajos veszedelmének, akkor jobb lőtt volna berbitélni⁵ az klastromban, ne dobta volna idő előtt, segítség nélkül az ifjú királt az ellenséggel való szembenmenésre.

Az saltzburgi pispök⁶ segítségére kellett ekkor menni, maga jobb volt volna ez egy embernek elveszni, hogynem ennyi keresztyénségnek így romlani. De vajjon ugyan mit végeztek akkor az spírai gyűlésben? Az igaz keresztyének romlásáról lőn az tanács, mint megasztathassák fegyvereket keresztyén vérrel, az volt fő dolgok. Azonban Isten ez tanácsot (mint az mostani pápisták végzéseket is) csak neveti az égből, és büntető ostorul elbocsátá szultán Szulimánt, ki nem sok idő múlván hadat indítván, az vérszomjohozóknak érdemek szerént megfizete [...].

Mohács, 2006, 448–449.

1 Magyar István (1565/1570–1605/1606) evangélikus prédikátor, a hitvita-irodalom jelentős alakja, 1599-től Nádasdy Ferenc udvari papja.

2 Kasztrióta György.

3 Latinul az ok megelőzi a hatást.

4 Még zajlott a speyeri birodalmi gyűlés, amikor 1526 augusztus 29-én sok került a mohácsi csatára. Öt évvel korábban ugyanezen a napon esett el Nándorfehérvár.

5 Mormolni.

6 Matthäus Lang von Wellenburg (1469–1540) saltzburgi érsek (1519–1540).

Pázmány Péter:¹ *Felelet az Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére*
1603 (részletek)

Azt mondd, és igazán is mondd, hogy Magyarország ötszáz esztendeig erős, és az törököknek rettenetes ország volt, melyben sok jó fejedelmek voltak, úgymint Hunya-

di János és Mátyás király &c., kik által Isten fel akarta emelni az mi nemzetségünket. Ez ha így vagyon, Magyar Uram: Ha az magyar nemzetséget Isten ezelőtt szerette, oltalmazta és felmagasztalta: Ha dicsőségben, bőségben, békességben tartotta mindaddig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt: Ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor az ti új tudományotok támada: Hogy mered azt mondani, hogy az mi vallásunk az oka ez romlásnak? Hogy mered azt tanítani, hogy eddig is elveszett volna az ország, ha az ti tudományotok nem tartotta volna? Csak azúta kezdtétek-é ti tartani, mióta le kezdte dőlni? Nyilván ti magatok megláthatjátok, hogy erősebb gyámola és támasza volt országunknak tielőttetek, mert akkor volt virágjában. De jól értem, mit akarsz mondani. Azt akarod jelenteni, hogy az ti hitetek szinte úgy támogatta az romlandó Magyarország bátyáit, mint az megszállot vár oldalát az ágyúgolyóbisok.

Az te magad vallásából megtetszik tehát, hogy addig volt az Istennek áldása rajtunk, addig volt országunk, míg a mi hitünk virágjában volt: akkor kezdett romlani, mikor ti támadtatok Lajos király idejében. Mert amint megmutatám az könyvnek első részében, soha senki az apostolok idejétől fogva egész ezerötszáztizethét esztendeig azt nem vallotta, amit akkor kezdte Luther tanítani. [...]

Az mi országunk régútától fogva hadakozik az török ellen. És jóllehet, níha igen megverettek az magyarok, úgymint 1444-ik esztendőben Várnánál, holott Uladislus király elvésze: azután 1448-ik esztendőben az Rigómezején; de mindazáltal úgy eltérítette Isten az ellenségnek erejét és esztét, hogy az országba belé nem kaphatna. Mióta pedig ti támadatok, ugyan kitúr országunkból. Mert legelőször 1526-ik esztendőben (mikor immár az lutherség belépett vala országunkba, mint az 1523-ik és 1525-ik esztendőbeli artikulusokból,² melyeket előhozék nemrégén, megtetszik) megverék Mohácsnál hadunkat, de még akkor is visszatéríté Isten az ellenséget, pusztán hagyatá az országot véle, noha mind Buda és mind az több házak kezébe jutottak vala. Ebből nem tanulánk, hanem megízéltvén azt az testi kívánság szerént való szabadságot, melyet ti béhoztatok, beljebb gázolánk az hitnek újításába, mely miatt látjuk, mire jutánk.

Mohács, 2006, 450.

1 Pázmány Péter (1570–1637) a magyarországi katolikus megújulás nagy alakja, esztergomi érsek (1616–1637). Magyar István művére írt feleletével kezdődik el a magyarországi hitvita-irodalom.

2 Utalás az 1523-as budai és az 1525-ös rákosmezei országgyűléseken hozott lutheránusok elleni törvényekre.

Prudencio Sandoval:¹ *V. Károly császár élete és tettei*
1604 (részlet)

II. Lajos fiktív levele V. Károlyhoz:

Nincs már emberünk az ellenálláshoz, márpedig nagyon is sokan vannak, akiknek el-
lent kellene állnunk, mert embereink nagyobb része már halott vagy fogoly, s a mara-
dék annyira sebesült és erőtlen, hogy, személyemet holnap inkább a kétségbeesés, sem-

mint orvosolhatás reménykedése küldi a csatába, ahol több hitünk ellensége mint fűszál a mezőn. A prépostokat is számítván tizenkét méltósága vesztett főpap van a kíséretünkben, akik most eljöttek, hogy együtt haljanak meg velünk, hogy – úgy, ahogy társaink lesznek a vértanúságban – vezetőink legyenek üdvösségünk felé is, jó halálunk fejében. Biztosra vehetjük, hogy durva kezük vérünket ontja majd, de hisszük, hogy a szentek befogadják lelkeinket. Nélkülözzük a keresztény fejedelmek és királyok segítségét, s megfélelkezett rólunk a dicsőséges Király [Krisztust] is, s meglátjuk, ki lesz az első a szép halálban, mely holnap vár reánk. Sokszor kértem Császári Felségedet legkedvesebb fiunk, felséged fivére,² az infáns révén, hogy segítse meg a nyomorult helyzetben lévő Kereszténységet, mely, íme, kétségbeesve áll, s amelyre felséged annyi üdvöt hozott, amennyi szerencsétlenséget jómagam. Léven pedig ez az írás az utolsó bötű, amit még Felségednek írhatok, azt terveztem, hogy számot adok benne e török ellenségünk túlságos erejéről, hanem útjába áll e szándéknak a holnapi nap, amire várakozunk, s meg nem tűri a mai, amit ebben a nyomorúságban töltünk. De egy dolgora még felhívom azért Felséged figyelmét: ha Felséged nem siet a segítségre annak, ami most majd [a csata után] még megmarad, úgy [végtére] semmi sem fog fennmaradni a Római Városból, amit el ne ragadna ez a vérengző farkas, mert bizonyosra mondom: ha holnap a mi halálunk árán győz, győzelmet arat, sergeit Olaszország telt zsákjaira reményli majd uszíthatni, fegyveres hadát Velence meg Szicília szigeteire. Ha hiszünk is abban, hogy Urunk, az Isten föl fogja tartóztatni lépéseit, s meg fogja zavarni kártékony terveiben, még is csupán akkor, ha Tefölséged is megkísérel ellenállani annak, amire [különben] ember aligha elégséges. Hivatkozással a levélre, amit a mi nagyon tisztelendő infánsunk [Ferdinánd] követének küldöttünk, már nem könyörgök tovább ezért a lélekért, amely ebből a mi testünkből kiszállni törekszik, s éltükért azoknak, akik ebben a veszedelemben leledzenek. Növelje a mi Urunk Fölséged állását a hitetlenek fölötti győzelemmel. A mohácsi táborból, 1526. augusztus 27-én.

Ferdinándy Mihály és Zeidler Miklós fordítása

Mohács, 2006, 451–453.

1 Prudencio de Sandoval (1553–1620) bencés szerzetes, krónikáíró, pamplonai püspök (1612–1620). V. Károly német-római császárról szóló történeti műve igen népszerű volt, a 17. században öt kiadást ért meg. A krónika nagyon sok eredeti dokumentumot tartalmaz, ám a feltételezések szerint 1526. augusztus 27-én íródott levél hitelességéről megoszlanak a vélemények.

2 Ferdinánd, Károly öccse, a későbbi magyar király.

Federico Ghislieri:¹ *A felséges Károly Emánuel savoyai hercegnek ajánlott katonai tárgyú beszédei, melyekben először is elutasítja a kopja használatát, egy újfajta katonasággal a török erők ellen*²
1618 (részlet)

Lehetetlen pusztán lovassággal megtörni és legyőzni az ágyúkkal, szekerekkel és tevékkel, sőt szükség esetén sáncokkal és palánkokkal megerősített gyalogságot, melyet tá-

mogat továbbá a janicsárok bátorsága és a negyvenezres létszámú nemesi³ lovasságuk ereje. Ezért sok csatában veretlenek maradtak, ahogy azt megmutatták Hunyadi László⁴ királynak[!], Zsigmond császárnak,⁵ Sofi perzsa királynak,⁶ az egyiptomi szultánnak és Lajos magyar király példái, aki kezdetben győztesnek tűnt és már a tartalékokat és a gyalogság szállásait kellet feldúltnia, de utána megtörték és levágták seregét.⁷

*Szovák Márton fordítása*⁸

- 1 Piemonti hadmérnök (1560 körül–1622 körül), a tizenöt éves háborút végigharcolta Magyarországon.
- 2 Ghislieri írása a piemonti hercegnek arról, hogy a török harcmodorral szemben hogyan érdemes küzdeni. Címe *Discorsi militari di Federico Ghislieri nei quali viene principalmente reprobato l'uso della lancia, con una nova militia contro alle forze turchesche dedicati al serenissimo Carlo Emanuele duca di Savoia etc.*
- 3 Itt Ghislieri a szpáhikra utal, akiket földbirtokaikra tekintettel titulál nemesnek.
- 4 Hunyadi László (1431–1457) horvát–dalmát bán (1453), temesi ispán (1456–1457).
- 5 Luxemburgi Zsigmond (1363–1437) német-római császár (1433–1437), cseh (1419–1437), német (1411–1437) és magyar király (1387–1437).
- 6 I. Iszmail perzsa sah, a Szafavida-dinasztia (innen a Sofi névalak) alapítója. Utalás az 1514-es csáldiráni csatára, ahol I. Szelim aratott győzelmet a perzsák felett.
- 7 A mohácsi csatában.
- 8 A fordítás alapjául szolgáló kézirat jelzete: Archivio di Stato di Torino, Sezione Corte, Biblioteca Antica, Z II 27, c. 37v.

Keserű Dajka János:¹ *Bethlen Gábor*² *nemzetsége, jelleme és tettei*³
1618 (részlet)

Őnagyságának a családja amilyen nagyon régi, épp annyira igen nevezetes és igen virágzó volt mindig. Hosszú lenne ennek a családnak egészen az eredetéről mindent elmondani, s az egész leszármazást összeállítani [...] Bethlen Domonkos⁴ erdélyi vajda volt, s az ő adománylevelei és levelei a levéltárakban és a gyulafehérvári káptalannál még most is megvannak, s olvashatók. Ennek a fia házassági kötelékkel kapcsolta magához Kinizsi Pálnak, a kiváló harcfinak húgát, s vele nemzette Bethlen Gábort,⁵ a mi dicsőséges fejedelmünk apai nagyapját, aki Lajos királlyal jelen volt abban a nagyon gyászos és soha eléggé nem siratható csatában, melyet Mohács mezején, figyelembe nem véve az előkelők tanácsát, szerencsétlenül vívtak hazánk és nemzetünk ősi ellenségével, Szolimán török szultánnal, s ott hatszáz lovas lándzsásnak kapitánya volt.

Novák József fordítása

Mohács, 2006, 453.

- 1 Keserű Dajka János (1580-as évek–1633) református egyházi író. 1615-ben Bethlen Gábor udvari prédikátora, majd az erdélyi egyházkerület püspöke (1618–1633).
- 2 Bethlen Gábor, iktári (1580–1629) erdélyi fejedelem (1613–1629).
- 3 David Pareus (1548–1622) német protestáns teológus, heidelbergi professzorhoz 1618-ban intézett levél.
- 4 Bethlen Domonkos, iktári (†1520 előtt) erdélyi alvajda (1468–1476).
- 5 Bethlen Gábor, iktári (†1557/1562).

Szenci Molnár Albert:¹ *Ajánlás Kálvin János Institutiojához*
1624 (részlet)

„Az Felséges és hatalmas Gábriel Fejedelemnek, az római szent birodalom fejedelmeinek
fényes rendin valónak: Erdélyország fejedelmének [...]”

De végre hogy az végtelenirgalmú és erőshatalmú Isten az mi atyáinknak idejében Zwinglius Ulrik² által Helvétiaiban³ és Luther Márton által Saxoniában⁴ az Evangéliumnak tiszta tudományát kinyilatkoztatná és prédikáltatná, alig találtatott egy nemzetség, az mellyel ez ő tudományának drága kincsét bővségesben közölte volna, mint az mi nemzetünkkel. Úgyhogy ottan hamar Sáros vármegyétől fogva szinte Nándorfejérvárig és Alsólendvátul fogva egészen Fogarasig Erdélybe is béhatna és kitündöklének ez mennyei igazságnak tudománya. Tanácsolták jóllehet az papurak és pispokok az ifjú Lajos királynak, fegyverrel s' tűzzel állana ellenek az Evangélium hirdetőinek, és őket az országból teljességgel kitörlené, de minden kegyetlen tanácskozásnak vége szakadt az mohácsi mezőn. Mert nincsen tanács az Úr Isten ellen.⁵

Mohács, 2006, 453–454.

1 Szenci Molnár Albert (1574–1630) költő, író, fordító.

2 Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor, a református egyház egyik alapítója.

3 Helvetia az Alpok és a Jura-hegység között elterülő régió, a mai Svájc nyugati részének ókori római neve volt.

4 Szászországban.

5 Péld. 21,30.

Liszi László:¹ *Magyar Márs avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete*
1653 (részletek)

Az Olvasóhoz

MAso dik Lajos Király töb régi Eleinkel Mohách Mezején történt el-esetekről irok kedves olvasom, noha fel-forgatván elejtül fogvást való Magyar Historikusokat, de kiválképpen a' Bomphiniust² töb régi hires, neves, nagy Gyözödelmű Királyoknak viselt dolgokat-is vékony értelmem szerént el-olvásván elégséges okokat találtam, kiket méltán írásomban foglalhattam volna, de mind azok közöt-is ezt találtam méltóbnak lenni, mivel legh nagyob siralmas emlékezetre való el-veszése ot történék édes Hazánkknak, az hol Magyárságnak sengéje annyira el-töröltetet, hogy még-most-is lábra nem alhatunk utánna. Végén munkámnak irok keveset az töb Magyar Országi régi Királyinkról és Gubernatorinkrol-is, az kik noha el multak s utánnok más szerenchétlennyebe üdök következtek, méltók még-is jo emlekezetre, mivel azt szoktak a' Deák példa beszédekben mondani; *Foelix praeteritorum memoria*, Boldogh az elmúlt dolgoknak emlekeze-

ti. Az szerenchének pedig álhatatlanságáról nem egyébért irtam, hanem hogy hive lévén édes Eleinknek ötöd-fél száz estendeigh őket szárnyán hordozván hiven szolgálta, de végtére forgo kereke alá ezen harczon taszította. Ved kedvéssen azért kedves olvasom ezen erőtlen gyümölchömnek vékony fayzását, és ha mi vétket ismersz benne okos itileted szerént corrigáld, és mivel jo szibül nyujtom te-is jónak tulaydonichd. [...]

*Te Mohácztól mezeje, sok vitéz veszélye, rajtad édes hazánknak!
Te szakasztád végét, s dücsöséges Egét, egész Magyar Országunknak!
El-töréd virágját, s megh-öléd Királyát, mi fényes Koronánknak.*

[...]

*Te rajtad esék-el, s Chillaga vesze-el, régi hiriünk, s nevünknek,
Czorbulása nem volt, ki miatt sok nép holt, mi éles fegyverünknek,
Tündöklöt világa, mint hódnak uysága, régi Nemzetségünknek,*

[...]

*Hol győzelemnek, és a' nyereségnek, a' méze édesgetet,
Hol a reménységnek, és a' szerenczének, iutalma hitegetet,
Ott hadunknak szjnye, s Országunk sengéje, Pogánytól meg-eytetett!*

[...]

*Sokan alították, s bizonynyal mondották, hogy Király-is ott veszet,
Sebes futásában, s nyargalozásában, azon tóban be-eset,
Maga Táborából, s futo hadaiból, mert személye el-késet;*

*De csak hamar osztán, e' szörnyű harcz után, teste fel-találtatek,
Iambor hiveitől, s Orzágh népeitől mind addigh keresteték,
Sebes nyargalásban, s föld hasadékjában, ő halála történék.*

*Mohácshoz közelre, csak fél mért földnire, vala egy föld-hasadás,
Kit nagy vízzel töltöt, s ugyan teli öntöt Dunabéli áradás,
Mint egy pasványos víz, avagy mocháros íz, s mint egy Duna szakadás*

*Cziliche falunál,³ s ennek határánál, volt ez az vizbéli ér,
Meredek partyai, s vadnak mély árkai, Duna arja hozzá fér,
Futo Magyarokat, szegényt, s gazdagokat, itt a' Török utol ér,*

*E' föld hasadásba, s viz áradásába, Király mind lovastól holt,
Minden fegyverestől, és öltözetestől, valamint az harczon volt,
Sok töb társaival, s futo Magyarival, itt fel-találtatot vólt;*

*Nem meszsze ez helytöl, Király esetétöl, Trepka,⁴ és Azel⁵ testét,
Ottan fel-találták, s csak megh sem számlálták, sok holtaknak tetemét,
Kik véresítették, s vérekkel öntözték, a' Mohácznak mezejét.*

LISZTI, Magyar Márs, 1653, 128, 136–137.

-
- 1 Liszti László, báró (1628–1662) író és bűnöző, eposzt írt a mohácsi csatáról. Hamis pénzverés miatt kivégezték.
2 Antonio Bonfini (1427/34?–1503) Magyarországon tevékenykedő itáliai humanista történétíró.
3 Csele falu.
4 Trepka András.
5 Aczél István.

Nicolaus Avancinus:¹ *Mausoleum*²
1664 (részlet)

*Mivel tartoznak a' kösséghe királynak,
Mivel penigh királykösségnek s' országnak
Jövendő például edgjik a' másiknak
Halál jádczo helyet hattak csak azoknak*

*Azert fejedelmek türesben légjete,
Mert vér arrában áll gjakron tü köntöstök,
Melly testekből omlik gjakron ki kösségnek,
Vert vérrel meg adni tartoztok ezeknek.*

*Tüis kösséghe, erröl illik, tanullyatok!
Fejetekekért néha faradgjon tagotok,
Mert nagj reszint ebben füg meg maradástok,
Hogj ha királyotokert szenved az orszagtok.*

*De hogj ez fájdalom siralmas vers nélkül
Ne állana csak el illy koporso nélkül,
S' temetése köve meg maradna jelül,
Ezt hagjá magának csak emlékezetül:*

*Masod Lajos nével magyarok királlya
Nem született, de csak nött a' koronara,
Két esztendeigh hogj lött magjar királlya,
Negj penigh hogj roszszul cseh koronát birta.*

*Mint hogj mindeniket igen üdetlenül
Vévé fel, és birta tanácsos esz nélkül,*

*Ugy mindeniket is igen heljtelenül
Mind magval edgjütt veszté el rend küvül.*

*Egjedül vesznie boldogjabb lött volna,
Hogj sem annyi népet magával rontana,
De eo velle edgjütt Magjar ország kára,
Kétszáz ezer embert népében sirata.*

Felvinczi György fordítása

Mohács, 2006, 456–457.

1 Nicola Avancini (1611–1682) itáliai származású jezsuita író.

2 *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum*, (Magyarország hatalmas és dicső királyainak emlékeztető koporsóépülete) című, hun és magyar vezérek, illetve latin és német nyelvű elogiumokkal kísért képmássorozata, amely Nádasdy (III.) Ferenc (1625–1671) országbíró költségén és ajánlásával jelent meg Nürnbergben 1664-ben.

Benedetto Chiarello:¹ *Erkölcsei megfontolások tragikus eseményekről – Lajos, aki mocsárba fulladt*
1688 (részlet)

Magyarországot, amely a régi időkben a keresztény Európára² leselkedő sorscsapások és ostorok fegyvertára volt kezdetben, és a keresztények kárára Attilát, Isten ostorát ötszázezer harcossal ontotta ki magából, a körülmények változásával az utóbbi két évszázadban a barbár törökök folyamatosan legyőzték és ostorozták, sokkal vadabb módon, mint ahogyan ő kínozza mások országait.

Erre a méretre és a természet minden adományára nézve hatalmas és figyelemre méltó királyságra szemet vetett Szulejmán, a Nagy Török, hogy végtelen birodalmához csatolja. Ezért, miután hatalmas sereggel felvonult ennek a határához, rövid idő alatt bevette Nándorfehérvár fontos városát. Emiatt már kétségtelenül egész Németföld urának képzelhette volna magát, amelyre törekedett, ha V. Károly császár ereje később nem vágta volna el az útját és terveit Bécs alatt, amely mindenkor az oszmán fegyverek gátja volt.

Még az ily nagy vereséggel is keveset törődtek a magyarok és Lajos királyuk, akit a házasságkötésének okán rendezett örömnépeket kötöttek le, melyet Budán ünnepelt Miksa császár lányával,³ Máriával. Lajos épp hogy csak húszéves volt, és már ily fiatal, friss korában is egészen világos haj és szőrzet borította a fejét és az arcát, fényes és komoly tanúja a bölcs gondolkodásnak, amelyet szokatlan módon társítottak szőke ábrázatához, mivel már azzal jelét adta érett bölcsességének, hogy eltávolította országaiból szigorú rendeletekkel Luther eretnekségét, amely nagy kárhozatként született abban az időben, és három királyságot választott le nemcsak a római hitről, hanem, ahogyan lenni szokott a széthúzások esetében, amelyet magával hozott, még a törvényes királyról, dániai Keresztélyről is,⁴ aki elsőként az uralkodók között balgán a felkarolásáról döntött.

Szulejmán Rodoszról győztesként hazaérve a korábbinál is népesebb sereggel tervezett visszatérni a következő évben Magyarországra, ahová sóvárgása vonzotta. Lajos király felkészült az ellenállásra, miután huszonötezer harcost gyűjtött össze, amely sovány és gyenge védelemnek bizonyult az ellenséges hadsereg pusztító és óriás folyama ellen. Ebben az időben egy nap a budai nagy várban ebédelt, amikor arról értesítették, hogy a terem ajtajánál várakozik egy deréktól béna, hiányos öltözetű, félig ruhátlan ember, aki ránézésre hitvány koldusra emlékeztetett, aki igen vehemens szavakkal és tettekkel királyi kihallgatást követelt. Ezt kezdetben teljesen megtagadta a király, később, mivel a koldus nagy kitartással folytatta és kérte, hogy hallgassák meg magának a királynak a személyére tartozó nagyon fontos dolog miatt, a király kiküldött egy lovagot a kíséretből a királyhoz illő ruhában és modorral, hogy tettetett személyiséggel tudja meg, mit akar mondani az uralkodónak a félrevezetett koldus. De az így szólt, amint meglátta: „Nem te vagy az igazi király, és mivel ő nem törődött azzal, hogy meghallgasson, tudasd vele, hogy rövid időn belül pusztulnia kell!” Amint ezt elmondta, egy pillanat alatt eloszlott és elillant a szemeik elől, de nem tűnt el vele a végzetes fenyegetés.⁵

Lajos, aki be akarta fogni a fülét az igazság őszinte és meztelen egyszerűségű szája előtt, megnyitotta azt óvatlanul egy tanácsadója előtt, aki a közjóval palástolta tüzes és harcias szellemének hajlamát és kedvtelését. Ő volt Tomori Pál testvér, Kalocsa érseke, aki a régi főpapok szokása szerint járatos volt a háborúban, és lángoló bátorságát megedzette néhány összecsapásban a törökökkel. Meggyőzte, sőt a hatalmába kerítette az ifjú királyt, hogy minél hamarabb bocsátkozzon harcba és ütközzön meg Szulejmánnal, a többi bölcsőbb tanácsosa ellenkező véleménye ellenére. Ők ilyen kiegyenlítetlen erőviszonyok mellett azt akarták, hogy várják meg a kedvező időt és a szövetségesek segítségét, valamint hogy Lajos ne tegye meggondolatlanul kockára egy pillanatban a királyság erejét és hatalmát azzal az ellenséggel szemben, akinek nevétől jobban félnek Európában és Ázsiában, mint a fegyverétől, és aki többszörös létszámú, kipróbált és inkább győzelemhez, mint küzdelemhez szokott sereggel érkezik.

Tehát Mohácsnál a magyar sereg felsorakozott az ütközetre anélkül, hogy megvárták volna az ágyúkat és még néhány csapatot, melyek a Duna mentén haladtak a tábor felé. Ilyen türelmetlenül várta a sikert Tomori túl merész lelke, ezért így kiáltott megvetéssel és fájdalommal a váradi püspök: „Ez a szerzetes több vértanút akar ma feláldozni, mint a tízezer, akiknek az Egyház ma az emlékét ünnepli!” Ugyanis éppen június 22. napja volt, amelyet az Örményországban keresztre feszítve megdicsőültek győzelmének szenteltek.⁷ A csata eleje nem különült el a végétől, mert a török lövések első robajára megrendült és megremegett nemcsak a levegő, de a magyarok szíve is, így ezek nem használtak mást, csak a lábukat és a torkukat,⁸ az oszmánok viszont a fegyvereket is, hogy lemészárolják őket. Tomori levágott feje volt az első, amelyet Szulejmán elé vittek a teljes győzelem bizonyítékeként. A többi vezér színe-virága vagy a csatatéren maradt levágva, vagy a közeli Duna vizébe süllyedve.

Lajos király, miután hiábavalóan használta bátor fiatalsága erejét és öreg vezérének igyekezetét, a menekülésben látott lehetőséget, hogy a futással meghosszabbítsa életét. Menekült azon kevés ideig, ami csak megmaradt a nap fényes óráiból, majd eltévedt fény nélkül és vezető nélkül. Az éj valamelyik órájában csataménje, amelyre egészen

rábízta életét, óvatlanul egy mocsár posványos vizébe került, és ebben az iszamós sárban mélyen elmerült. A király nagy soká ide ragadt mozdulatlanul, leszámítva az árnyak közt kétkedő szíve dobogását, hogy hol és ki állította meg. Ebben az időben szerintem így mozgott a nyelve. [...]⁹

Talán ennyit szenvedett Lajos, mialatt mélyen a mocsár sarába ragadt lova megtartotta a hátán. De, mivel ez már hosszú ideje hiába próbálkozott kilábalni a mocsárból, felborult és elesett, és vele együtt a rajta ülő szerencsétlen lovasa is alámerült és elsüllyedt.

Felesége, Mária királyné komoly erőfeszítéseket tett a holttest feltalálására, és végül ott lelte meg, ahol a mocsár vize a legmélyebb volt. A testet Székesfehérváron helyezték sírba, a király elődeinek megszokott temetkezési helyén.

Szulejmán ezután újra betört Magyarországra, amelyet Ferdinánd császár, V. Károly testvére szerzett meg nem is annyira fegyverek, mint jog útján, mivel felesége, Anna Lajos testvére volt, akinek nem születtek gyermekei. Szulejmán bevette Budát, Esztergomot és több más jelentős várost az országban, amelyeket mára visszaszereztek a hódítótól, és visszacsatoltak az Osztrák Birodalomhoz, amely folyamatos gyarapodásával növeli éveinkben a kereszténység dicsőségét és boldogságát!

Szovák Márton fordítása

CHIARELLO, *Riflessi morali*, 1688, 69–99.

- 1 Benedetto Chiarello (1658–1727) messinai jezsuita szerzetes, prédikátor.
- 2 Természetesen a honfoglalás korában még nem létezett Európa fogalma, de ezen a helyen szorosán követtem a forrásszöveg fogalmazásmódját.
- 3 Valójában unokájával.
- 4 III. Keresztély dán király, aki a lutheri tanítást magáévá téve szembekerült saját katolikus államtanácsával.
- 5 Lásd még Martin Fumée koldustörténetének három változatát.
- 6 Perényi Ferenc.
- 7 A katolikus egyházban június 22. a Szent Ákos, illetve a tízezer vértanú ünnepe. Ákos (Acatius, Achatius) görög származású katonatiszt tízezer emberével együtt megtagadta az áldozatot a pogány isteneknek, ezért keresztre feszítették őket az Ararát hegyén 303 körül. Bár az ünnep valójában erre a napra esik, a csata datálása így pontatlan.
- 8 Vagyis menekültek és kiabáltak a félelemtől.
- 9 A kihagyott szövegrész fordítása: SZOVÁK Márton, *Egy magyar arckép Benedetto Chiarello SJ erkölcsi tükrében*, In: *Olasz hatás a magyar lelkiségre*, szerk. BAJÁKI Rita, Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 2020 [megjelenés előtt].

Cserei Mihály:¹ *Compendium theologicum et politicum* 1709 (részlet)

Mint vesze el a Mohács mezején minden uraival, püspökeivel, táborával, országával amaz boldogtalan ifjú Lajos magyar király. [...] Ezt a tüzet Isten a Carassus folyóvízzel oltá meg, mert a nyavalyás király harcáról futtában lovastól a vízben dől s ott fulad meg.

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 229.

- 1 Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi emlékiró.

Debreceni Ember Pál:¹ *Historia Ecclesiae Reformatae*
1728 (részlet)

[Pemflinger² grófnak] a hírnök jelentette előtte, hogy a királyt egész seregével együtt legyőzték, az a futásban keresett menedéket, de egy mocsárban nyomorultul elveszett. Ez a gyászos mohácsi vereség Isten akaratából érte Lajos királyt, a klérust, a magyar nemesség virágát, azért a kegyetlen intézkedésért, hogy az evangélikusokat megégetni parancsolták a bálványimadásért is.

Botos Péter fordítása

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 230–231.

1 Debreceni Ember Pál (1660 körül–1710) református lelkész.

2 Pemflinger Márk (1480 körül–1537) alkincstartó (1514), erdélyi szász királybíró (1521–1531). I. Ferdinánd király híve.

Losonczi István:¹ *Hármas kis tükör*
1773 (részlet)

2. Ennek idejében a Török Tsászárság *Sulimán* nagy haddal jött M. Ország ellen 1521-ben. *Belgrádot, Szabatsot* Serviában meg-vette. Az után 1526-ban, [†] Lajos Királlyal és a Magyarokkal Mohács mezején meg-ütközhvén, azokat szörnyen meg-verte El-esttenek e hartzon, 2. Érsekek, 6. Püspökök, 28. Fő-Urak, és 22. Ezer alsóbb rendű személyek. Maga-is a Király *Csele* patak nevű sáros vízben lovával együtt el-veszett. Kinek teste az után 2. hónap múlva találtatott meg, és Fejérváron szomorúan el-temettetett.

3. E győzedelem után *Sulimán* Budára ment, onnan Katonáit minden felé rabolni küldötte, végre számtalan rabokkal vissza tért Konstantinápolyba.

Mohács, 2006, 461–462.

1 Losonczi István, mátyóki (1709–1780) református prédikátor, pedagógus, tankönyvében Magyarország történetét és földrajzát ismerteti verses formában.

Barcsay Ábrahám:¹ *Levél Orczy Lőrincnek*²
1773 (részlet)

Az illetén Kőnyvek pedig valja meg a Griffis,³ a Mohácsi pocsolyából sem segítik ki Nyelvünket s Nemzetünket.⁴

Mennyei Barátom!, 2001, 80.

1 Barcsay Ábrahám (1742–1806) költő.

- 2 Orczy Lőrinc, báró (1718–1789) költő.
 3 Károlyi Antal, gróf (1732–1791) tábornagy, királyi kamarás, a Magyar Nemesei Testőrsereg kapitánya, kiadói mecénás.
 4 Barcsay arra kérte Orczyt, hogy győzze meg Károlyit: a vallásos tartalmú könyvek kiadása nem lendítik fel a magyar nyelv művelését.

Ányos Pál:¹ *Igaz hazafi*
 1778 (részlet)

*Ugy tetszik, hogy nyilnak most arany ideink,
 S felkelnek szomorú hamvakból őseink,
 Kik hazaszerelmek bizonyítására,
 Sokan ellenségek dőltek pallosára.
 Mintha emelkedne nagy Zríni² sirjából,
 Mellyet épített volt törökök csontyából,
 Midőn Sziget várát addig védelmezte,
 Még lelkét testében mozogni érezte!
 Mintha lelkesedne Mohács bús térsége,
 Hol fátyolba nyugszik hazánk dicsősége!
 S ahol minden fűnek sötét árnyékába,
 Egy igaz magyarnak akadnál hamvába!³
 Mind e nemes lelkek sietnek Budára,
 Hogy tegyék karjokat Károly⁴ vállára,
 Kiben nagy véreknek látták onokáját,
 Midőn oly példásan szereti hazáját!*

Mohács, 2006, 462–463.

- 1 Ányos Pál (1756–1784) költő, pálos szerzetes.
 2 Zrínyi Miklós (1508 körül–1566) horvát bán (1542–1556), majd tárnokmester (1557–1566) és szigeti kapitány (1561–1566).
 3 Batsányi Jánosnak, a vers kiadásának jegyzete ezekhez a sorokhoz: „A mohácsi szörnyű veszedelemnek több okai voltak, melyeket, az akkori időnek körülményeivel együtt, nyilván bőven előadnak a történetírók [...]. Ezen okok közül egy és első volt az *egyenetlenség* és különben az, hogy szerencsétlen eleink (Bocsássanak meg szent árnyékjaik!) inkább akarták egy-két vakmerő embernek, mintsem jót javalló törvényes királyoknak tanácsát követni! Azonban: az az ellenség, a ki Mohács mezején úgy megrontotta nemzetünket, nehezen fogja többé az ott elhúllott magyaroknak fiaikat (hogy Ányos szavaival éljek) rabságra juttatni; mert hihető, hogy magának előbb fog ütni a vég óra, mint mi nekünk – Fordítsuk hasznunkra mindazonáltal a tőle vett nagy leccskét! Egyezzünk meg magunk között; értsünk egyet jó fejedelmünkkel, kinek haszna, dicsősége, s boldogsága elválaszthatatlanul öszve van nemzetünkkel kapcsolva; és, hogy ezt cselekdhessük, ne feldkezzünk meg soha (de kivált a mostani változó s ezer meg ezer veszedelmekkel terhes időkben!) számtalanszor szenvedett nagy kárainkról; főképpen pedig zúgjon füleinkben szüntelenül Mohácsnak rettentés neve!”
 4 Károlyi Antal gróf (1732–1791) tábornagy, szatmári főispán (1758–1791).

Ányos Pál: *Buda vára visszavételének emlékezetére tartatott ájtatosság*¹
1778 (részlet)

A Mohácsi szerencsétlen ütközetet mennyi vérrel fizette meg Édes Hazánk, nem szükség lefestenem. K[eresztény] H[allgatóim]! Minden igaz Magyarnek mélyen le vagy az rajzolta szívében; egyedül a szerencsétlenségnek utolsó döfését, mellyel már sebhedt szívünket általverte, említem; hogy tudniillik a Solimán Török Császár (Oh, melly keserves Név ez Édes Hazánknak!), Solimán, mondom, az a lator Pusztítója Országunknak, midőn egész földdel verte meg Nemzetünket; a Mohácsi boldogtalan veszekedés után végtére Édes Anya Városunkat is kiragadta kezünkből, ez volt azután már szerencsétlenségünknek béretezése[?], béfejezése; igaz ugyan, hogy tizenöt nap múlva ismét odahagyta Budát Soliman, de ettől az időtől fogva mint a szerencsétlenségnek labdája, úgy hányattatott édes Anya Városunk. Hol Zápolya bírta, hol Soliman, hol Ferdinand, méglen végtére 1541-ben ugyanezen a napon, mellyen ma dicsősséges visszavételét ünnepeljük, utolszor jutott Pogány hatalmába.

JANKOVICS, SCHILLER, *Ányos Pál kiadatlan prédikációja*, 2014, 94.

- 1 A prédikáció 1778. szeptember 2-án hangzott el, esetleg éppen a győzelem óráján, a délután három órakor felcsendülő harangszóval egy időben a pesti pálos rendházhoz tartozó gyülekezet előtt.

*Mohácsról szóló énekek*¹
1780 körül

*Jaj már minékünk, magyar nemzetnek...*²

I.

Mohács, Mohács, régi vérontás helye

1.

*Mohács, Mohács, régi vérontás helye
Magyarország gyászos mezeje!
Kegyetlen föld, nemes nemzeted vérét
Ittad, nyelted szép dicsőségét.
Midőn téged gondollak,
Zápor-könyvek borítanak,
Szívemet bánat fojtja,
Nyelvem meg nem mondhatja.*

2.

Nemes hazám, virágzó Pannónia,
 Európának valál kőfala!
 Tíz országok imádták címeredet,
 Al- s felvilág félte erődet,
 Rettent pogány előtted,
 Bízott keresztény benned,
 Alig villant fegyvered,
 Kész vala győzedelemed.

3.

De egy napon, egy nap egy viadallal
 Véget vetett mohácsi harccal,
 Nem bírhatta ingadozó föld háta
 Nevedet, hogy bízhattál rajta?
 Epét ada szerencse,
 Hogy már fényét tekintse,
 Kerék ellened fordult,³
 Magyar homályba borult.

4.

Lajos, Lajos! hol vagy, szép ifjú király,
 Magyar csillag, ékes virágszál?
 Nagy erkölccsel, királyi termeteddel,
 Hol vagy gyenge kedves életeddel?
 Jaj, hogy tartsam könyveim,
 Kiáradott bánatim?
 Elesett édes hazám,
 Ledűlt vele koronám.

5.

Tanácsurak, zászlós ezres hadnagyok,
 Fő vitézek, országispányok,
 Huszonötezer válogatott vitézek,
 Lovas, gyalog, mind nemes fejek,
 Mely nagy nevek egy kardra,
 Mentek véres pallosra,
 Mohácsi halmok nyomják,
 Csontaitok takarják.

6.

Pogány török, gonosz istentelen had,
 Tigristéjjel nevelt fenevad!

*Hogy nem szántál ilyen nemes sereget,
Földhöz verni fény vitézséget?
Azt véled, hogy dicsőség,
Inkább barom dühösség.
Ne bízzál, hogy meggyőztél:
Reád fordul a veszély.*

7.
*Látja Isten és irgalmasan szánja,
Fényes nap is búson sajnálja.
Napsugárban magyarok Nagyasszonya,⁴
Látjuk, holdat lábával nyomja.
Őáltala holdadat,
Kettős kereszt szarvadat,⁵
Lesz az idő, leveri,
Egészen porrá töri.*

II.

A mohácsi veszedelemről

1.
*Mohács, Mohács, sebes vérontás helye,
Magyarország gyászos mezeje!
Kegyetlen föld, nemes nemzedet vérét
Ittad s nyelted szép dicsőségét.
Midőn téged gondollak,
Zápor-könyvek burétnak,
Szívemet bánat fujtja,
Nyelvem meg nem mondhatja.*

2.
*Nemes hazám, virágzó Pannonia,
Európának valál kőfala!
Tíz országok imádták címeredet,
Al- s fölvilág félte erődet.
Rettent pogány előttd,
Bízott keresztény benned,
Alig villant fegyvered,
Kész vala győződelmed.*

3.

*De fájdalom! egy nap egy viadallal,
Véget vetett mohácsi harccal.
nem bírhatta ingó homok föld háta
nagy nevedet; hogy bízta rajta?
Epét ada szerencse,
Hogy már fényed tekintse.
Kerék ellened fordult;
Magyar homályban borult.*

4.

*Lajos, Lajos, hol vagy, szép ifjú király,
Magyar csillag, ékes virágszál?
Gyöngy erkölccsel, királi termeteddel,
Hol vagy gyöngye kedves élteddel?
Jaj, hogy tartsam könyveim
Kiárodván bánatim?
Elesett édes hazám,
Ledőlt véle koronám.*

5.

*Országi nagy íjas, kardos vitézek,
Urak, szolgák, fő-, köz-, alrendek,
Keserves dalt együtt énekeljete,
Egy sír zárta minden örömetek.
Hallgass, zengő muzsika,
Szűnjél, hangas cithara,
Vidám völgyek, zöld erdők,
Bánkódjatok, sík mezők!*

6.

*Tanácsurak, zászlós ezres hadnagyok,
Fővezérek, országispányok!
Hús' ötezren válogatott vitézek,
Lovas, gyalog, mind nemes fejek!
Mely nagy nevek egy kardra,
Mentek véres halálra,
Mohácsi halmok nyomják,
Csontaikat takarják.*

7.

*Magyar szűz leányok, asszonyállatok,
Szomorú jajt együtt fújjatok!*

*Hervadt színű koszorútok rózsáján
Sírjatok hím köntöstök⁶ gyászán!
Nemzetségünk virágja,
Oda van magyar lángja,
Szentegyház tíz oszlopi,⁷
Ország erős bajnoki.*

8.
*Pogány török, istentelen dühös had,
Tigristejjel nevelt fenevad!
Hogy nem szántál ily szép nemes sereget,
Földhez verni fény vitézséget?
Azt véled, hogy dicsőség,
Inkább barom dühösség.
Ne bízzál: most meggyőztél,
Reád fordul e veszél.*

9.
*Látja Isten, és irgalmasan szánja,
Fényes nap is búsan sajnálja,
Napsugárban magyarok Nagyasszonya,
Látják, holdat lábával nyomja.
Ő általa holdadat,
Kettős kereszt szarvadat,
Lesz az üdő, leveri,
Elmém azt jövendőli.*

10
*Főnixmadár szárnyos könnyű seregből,
Vitéz magyar fegyveres népből,
Porrá égni kívánva mégyen tűzre,
Porbúl támad újabb életre.
Higgyed, változó sorsa
Magyar Mársnak⁸ így hozza,
Hol kelt, hol kél, ég adja,
Törököt magyar rontja.*

III.

Magyarok éneke⁹

*Fényes napunk sugári, setétséggel
Immár ne rogyogjatok!*

*Rogyogó egek, gyászos özvegységgel
 Immár beboruljatok!
 Mert vilogosságtoknak,
 Szokott vigasságtoknak
 Támadott nagy akadály:
 Elesett Lajos király.*

2.
*Távol nézem, hogy te, tágos Duna-víz,
 könnyhullásban öltöztél.
 És keserves cseppel édes népedért
 Ezután is könnyvezzél!
 Ti is velem sírjatok,
 Serencsétlen magyarok,
 Erőtlen országtokért,
 Árva magyarságtokért!*

3.
*Mohács, Mohács, magyar vérrel festett kert!
 Meddig tart még magyar világ,
 Addig léssen minden magyar lélekben
 Még neved is szomorúság.
 De osztán Isten után
 Máriával szent István¹⁰
 Vigasztalja ő népét,
 Árva magyar nemzetét.*

IV.

Ének az magyarokról

1.
*Fényes nap sugári, setétségekkel
 Immár beboruljatok!
 Ragyogó egek, gyászos özvegységgel
 Velem szomoruljatok!
 Mert világosságtoknak,
 Szokott vigasságtoknak
 Támadott nagy akadály:
 Elesett Lajos király.*

2.

*Hova légyek immár, ha te megholtál,
Ó, szerelmes királyom!
Te halálod, mellyel engem elhattál,
Egyszersmind én halálom.
Már elnyom az ellenség,
Pogány török dühösség,
Erőtlen országodat,
Árva magyarságodat.*

3.

*Hol vagy, nemes magyar ifiúságnak
Zöldellő szép virága?
Hol vagy, tisztelendő püspököknek
Legfőbb szent méltósága?
Leborult a méltóság,
Elesett a szép virág,
Mert érte véres harmat,
Amelyben is elhervadt.*

4.

*Távul látom, hogy te, fagyos Duna-víz,
Könyvhullással töltöttél,
E keserves cseppel édes népedért
Ezután már könyvezzél!
Ti is vélem sírjatok,
Szerencsétlen magyarok!
Oda minden reménség,
Árva magyar nemzetség!*

5.

*Mohács, Mohács, magyar vérrel öntött kert!
Meddig tart magyar világ,
Addig léssen minden magyar lélekben
Még neved szomorúság.
Jaj, jaj, jaj, jaj,
jaj, jaj, jaj, jaj!
Rólad megemlékezünk
És örökké könyvezünk.*

6.

*Búcsút vészek tőled már, Lajos király,
Másutt a te országod!*

Égben fémlik a te gyöngyös koronád,
 S ottan lesz királtságod.
 Azonban Isten után
 Máriával Szent István
 Vigasztalja népedet,
 Árva magyar nemzetet.

V.

Mohács veszedelméről

1.
*Indulj, magyar, sírhalmára zokogva sebes vérontásodnak,
 Mely Mohácsnak tág mezején támadott, véres csatázásodnak.
 Ledöntötte köszálát,
 Hazád erős bástyáját,
 Kivel sok főrendeket
 Föld színére terített!*
2.
*Itt van Lajos e setét föld sírjában zárattatva örökre,
 Szép fiatal életének zsengeje itt jött végső veszélyre:
 Állj meg, és ide tekints,
 E' volt ama drága kincs,
 Kit még magyar hazád bírt,
 Szeme könnyeket nem sírt.*
3.
*Hol virágzott zöldellő rét Mohácsnál, ím, most vérben elterült,
 Ki tündöklött, vitéz nemzet, magyarság, ím, e tengerben merült.
 Szerencsétlen balsorstúl,
 Elhagyattatván Márstúl,
 Itt jutottak veszélyre,
 Melynek nézel helyére.*
4.
*Dörgő ágyúk ropogástúl megszűnve, némulva romoljatok!
 Tetős bástyák és kősziklák, repedve egymásra omoljatok!
 Temessétek hamvait, Árpád maradványait –
 Kiktől világ félt s rémült,
 Most erejek porban dült.*

5.

*Bocsásd tehát, árva magyar, gyöngyeit könnyel áradt szemednek,
Sirasd gyászos veszedelmét ez helyen elesett nemzetednek,
Melynek letörvén ága,
Itt hervadt el virága,
Elveszvén diadalma,
Másé lett birodalma.*

6.

*Emlékezz meg a fatumnak forgandó színes jádzódására,
Melyet öntött és készített hazádnak örökös siralmára,
Amég benned haza-szív
Fog verni, lesz olyas mív,
Kit nem felejtethsz addig,
Míg élsz, végső órádig.*

VI.

Elesett vitéz ek búcsúzása hazájoktól

1.

*Mi vitézek, hív nemzetek, tehozzád, gyászban borult hazánkhoz,
Kik tégedet védelmezvén jutottunk itten végső óránkhoz.
Vedd kegyesen mitőlünk,
Kik itt vérben heverünk,
E szíves áldozatot,
Melyet hűség okozott.*

2.

*Szemléld Lajos királyodat, ki itten koronáját vesztette,
Fő tagjaid, nemes rended, községgel ki itt éltét szentelte.
Buzgó szívünk jeléül,
Hű emlékezetéül,
E kiöntetett vérünk
légyen utolsó bérünk!*

3.

*Engedd azért itt nyugodni tagjaink kebelednek földében,
Kiket szültél, de ejtettél mostanság setét sírod öblében.
Nyugtasd itt szolgálodat,
Elesett fiaidat,
Honnan hoztad életben,
Fogadd vissza méhedben!*

RMKT XVIII, XIV, 25–33.

- 1 Jankovich Miklós, vadasi és jeszenicei (1772–1846) műgyűjtő, történész *Nemzeti dalok gyűjtemény* című kéziratos kötetében is megtalálhatók a költemények. Jankovich megjegyzése (a kolligátum előzéklapján) arra utal, hogy az éneket Lethenyei János (1723–1804) költő, fordító, mohácsi plébános, Anonymus gestájának első magyar fordítója írhatta az 1770-es években, legalábbis a helybeliek emlékezete szerint. Lethenyei lefordította Brodarics István históriáját is, ami 1795-ben jelent meg.
- 2 Dallamát Almási Balogh Sámuel (1796–1867) esztéta, regényfordító, református egyházi író jegyezte fel, s 1850 utáni, Kolozsváron őrzött kéziratában is megörököltette.
- 3 A sors kereke.
- 4 Utalás szűz Mária egyik népszerű ikonográfiai ábrázolására, a „napbaöltözött asszony”-ra, akinek lába alatt a Hold sarlója.
- 5 Utalás a magyar címerben I. (Szent) István óta látható kettős keresztre, amely a keresztény uralkodók egyházi és világi hatalmát szimbolizálja, szembeállítva a mohamedánok félholdjával.
- 6 Hímzett köntösötök.
- 7 A mohácsi csatában elesett érsekek és püspökök.
- 8 Talán szándékos utalás Liszti László *Magyar Márs* című eposzára. Lásd a II. részben.
- 9 Szent Istvánt és Szűz Máriát említő szöveg ellenére jórészt protestáns forrásokból (részben Erdélyből) ismert Mohács-emlékdal. Talán ugyancsak az 1776-os és 1826-os évforduló táján forgott közkezen. Nyomtatott kiadásáról nem tudunk.
- 10 Szent István Szűz Máriának ajánlotta fel Magyarországot (*Patrona Hungariae*).

Kazinczy Ferenc:¹ *Pályám emlékezete*
1784 (részlet)

„Vay József² jelen vala ebédjénél, nagy már akkor is, noha még nem visele hivatalt. Mohács hozódék elő, ’s valamelly környülállás eránt kérdés támada. Vay sokáig hallgata itt is, de midőn kénytelen vala szóllani, mert mindenek elakadtak, olly elkészüléssel beszéllé a’ történetet, mintha azt tegnap olvasta volna; nem csak azt adván elő, kinek melly része volt a’ vétekben, hanem a nevezetesbb emberek’ characterét is, és a’ vétek’ okait. Nem olly dolog, honnan Vaynak nagyságát mérni kell; mert mit tudunk tehát hazánk’ történeteiből, ha a II. Lajos’ epocháját³ nem tudjuk, azt a’ nekünk olly gyászost; de Vay nem csak ezt tudta. ’S miként történheték, hogy ezt itten csak ő? hogy olly jó fejek közt mint a’ kik itt együtt ebédlének, csak ő?”

KAZINCZY, *Pályám emlékezete*, 2009, 591.

1 Kazinczy Ferenc (1759–1831) író, költő, szerkesztő.

2 Vay József (1750–1821) szabolcsi alispán, helytartótanácsos.

3 Történetét.

Batsányi János:¹ *Serkentő válasz Virág Benedekhez*²
1789 (részlet)

Vettem leveledet Duna mellyékéről,
Dicsőült királyink temetőhelyéről,
Hol nemzetünk újra felkelő fényéről
S Nemesnek énekelsz szép győzedelméről.³

Látom: a természet két legszebb kincsével
 Birván, érzékeny szív s mennyei elmével -
 Gyakran barátkozol múzsaák seregével,
 S borostyánt érdemelsz lantod verésével.
 Megjártam múzsáddal Szelim bús országát:⁴
 Dőlőfélben láttam tündéres nagyságát;
 Letette hajdani dagályos vadságát:
 Gyász-szín váltotta fel a félhold világát.
 Iszonyodva nézi kipusztult vidéket,
 Félelem s jaj tölti elrémult hajléket;
 Hasztalan mutatja hatalma árnyékát,
 Végső romlás várja Ozmán maradékát.⁵
 Néha-nap Szulejmán ha kardját kötötte,
 Egész kereszténység reszketett előtte;
 S ha vitéz nemzetünk útját nem vehette,
 Vérengző táborát Bécs alá verette.⁶ -
 Szerencse kockái ekképpen változnak;
 Egynek dicsőséget, másnak gyászt okoznak.
 Ha két hatalmasok összebarátkoznak,
 Harmadik fejére végső veszélyt hoznak.⁷
 Innét emelkedvén elmémnek szárnyára,
 Klióval szállottam Apolló halmára,⁸
 S felvevén a földet szemem cirkalmára,
 Úgy néztem a népek változó sorsára.
 Egek! mely képeket láttanak szemeim!
 Mely szörnyűségeken jártak képzéseim!
 Irtózás fogta el érzékenységeim,
 Míg végre keblembe hullhattak könyveim.
 Mint a bús tengernek felzúdult habjai
 Ordítanak, s halmokra dőlöngnek halmai:
 Úgy törnek egymásra a földnek fiai,
 Harag s bosszúságnak gerjesztvén lángjai.
 Sokalják társoknak kiszabott pályáját,
 Nem várhatják sírba-döntő nyavalyáját;
 Magok élesítik a halál kaszáját,
 S dicsekedve rontják istenök munkáját!
 Nékünk is, kik hajdan Tanais partjait⁹
 Elhagyván, lakhelyünk szoros határait,
 S nem tudván az egek titkos szándékait,
 Harcolva kerestük ősink birtokait, -
 Mennyi vér festette súlyos fegyverinket,
 Míg elfoglalhattuk új örökséginket?
 S Róma törvényihez szabván erkölcsinket,

Bátran mivelhettük gazdag mezeinket?
 Mennyi magyar vértől pirult Márs oltára,¹⁰
 Hogy hazánk ne jutna mások birtokára?
 Elődink, felkelvén gyakran oltalmára,
 Százezrenként dőltek ellenség kardjára.
 Vérbe merült idők! Egek keménysége!
 Ó Várna, ó Mohács szomorú térsége!
 Tirólatok áradt hazánk sok ínsége,
 Tirajtatok húnyt el régi dicsősége!
 László!¹¹ vitéz ifjú! kinek drága vére
 Oly gyászos éjt hozott magyarok egére,
 Ó! miért ügyeltél mások intésére,
 Frigytörést javallók csalfa beszédére!
 Lajos!¹² boldogtalan atyának magzatja,
 Gonosz tanácsosok példás áldozatja!
 Te, kinek csak neved szomorú hangzatja
 Népedet még ma is könnyre fakaszthatja!
 Voltam táborodnak pusztá állásain,
 A siető Duna suhogó partjain:
 Bús csendesség fekszik atyáink hamvain,
 S bágyadt szél lengedez sírjaik hantjain.
 Harmatozó homály borul a szemére,
 Ha tekint az utas ez iszonyú térre;
 Epedő szívvel dől oszlopod kövére,
 Népünk s dicsőségünk temetőhelyére!
 Hazánk, vitézségnek hajdan oskolája,
 Ott lett dühös égnek vérengző pályája;
 S Árpád szabad népe, híres unokája,
 Ott lett egy szultánnak adózó szolgája!
 Nyögött a bús nemzet jármának alatta,
 De láncából magát nem szabadíthatta,
 Mert hogyha bosszuló fegyverét ragadta,
 Akkor is csak önnön kebelét szaggatta.
 Az egyenetlenség, (pokol rút fajzása!)
 Irigység, kevélység titkos súgallása,
 Sok maszlagos polgár garázdálkodása,
 S rossz, kaján szomszédink vad agyarkodása –
 Úgy hányták hazánknak szédült gyermekeit,
 Mint a balszerencse játékeszközeit.
 Örökös homályok fedezték egeit;
 Jaj s panasz töltötte bánatos völgyeit!
 Hát a vallás ügye mennyi vért ontatott,
 Míg az ész fáklyája világot adhatott?

Ha ki ajándékot égből nem kaphatott,
 Mint eretnek – tűzre s kardra hányattatott!!
 De hová, ó múzsám! gyászos énekeddel,
 S szíveket terhelő emlékezeteddel?
 Ne újítsd sebeink érzékenységeddel;
 Hagyj fel véres könnyre kísztó keserveddel.
 Ím, nyög a hazafi most is fájdalmában,
 Nem vehetvén reményt árva mivoltában;
 S nem találván hazát önnön hazájában,
 Csak panasz, csak jajszó zeng bús ajakában.
 Hasztalan említi törvénye szentségét,
 Annyi drága vérrel szerzett örökségét;
 Sőt, gyanúba hozván egyenes hívségét,
 Ezáltal halmozza nagyobbra inségét.
 Így, ha a múltakat eszébe juttatja,
 Arcáit öntözi szemének harmatja;
 S ha viszont jövőendő napjait forgatja,
 Szívét bú, gond, bánat s kétség fojtogatja.
 Mint a sérült atya, ki háza népére
 Éh-halált lát jöni kisedet gyermekére,
 Hogy kedveseinek lenne segédére,
 Elszánja életét tenger veszélyére.
 De hajóját szélnek alig eresztette,
 Hogy rengő zaj támad alatta s felette;
 Csattogó mennykövek repülnek mellette;
 Ég, föld, tenger egybeszakad körülötte.
 Partra vervén a szél megrepedt sajkáját,
 Szívdobogva éri elhagyott tanyáját,
 S ölelni akarván párját s fiacskáját,
 Híve koporsóján találja árváját. –
 De sokat-túrt hazánk kétes homályában
 Bízunk a nemzetek kegyelmes atyjában!
 Ha sorsa őnéki vagy onaltalmában,
 Nem fog elhagyni bús árvaságában.
 Véget ér szenvedett erőszak-igája,
 Kedvet nyér hallatlan hűsége példája;
 S talán megindulván József¹³ is reája,
 Biztos partra jutand hánykódó bárkája. –
 Ilyen jobb szerencse édes reményére,
 Igyekszünk mi nyelvünk felemelésére,
 Hogy Phoebus,¹⁴ tekintvén dicső szépségére,
 Nyájasb szemmel nézzen nagy Árpád népére.
 Boldog az az ország, melynek kebelében

Múlatnak a múzsák békesség ölében.
 Ott van az igazság teljes mértékében,
 S törvény és szabadság egész erejében.
 Míg ezek kedvelik csendes vidékinket,
 S híven megőrizvén magyar erkölcsinket,
 Egyességre intik hajlott szíveinket –
 Addig folyja bőség áldott mezeinket.
 Jövel hát, barátom! te is e pályára;
 Segítsd társaidat elfuthatására.
 Siessünk egyszersmind dicsőség halmára,
 Míg borostyán lehet fáradságunk ára.
 Lesznek majd olyanok a magyar hazában,
 Kik reánk ismérnek érdem templomában,
 S ha már enyészünk is ciprus árnyékában,
 Jó hazafiaknak neveznek számában!

Mohács, 2006, 463–467.

- 1 Batsányi János (1763–1845) költő, tanulmányíró, folyóirat-szerkesztő.
- 2 Virág Benedek (1754–1830) tanár, költő, író.
- 3 Virág Benedek *A győzedelmeskedő magyar sereghez török háborúkor* című verse sarkallta Batsányi Jánost az írásra.
- 4 III. Szelim (1761–1808) oszmán szultán (1789–1807).
- 5 Oszmán a birodalom uralkodó dinasztiájának legendás alapítója.
- 6 I. Szulejmán 1529-ben ostromolta Bécs városát.
- 7 1787-ben Oroszország, majd 1788-ban a Habsburg Birodalom is hadat üzent az Oszmán Birodalomnak.
- 8 Klió a történetírás múzsája, Apolló a költészet, nap, világosság, jóslás, zene istene és a Múzsák karának vezetője a görög mitológiában.
- 9 Don folyót.
- 10 Mars, a római hadisten.
- 11 I. Ulászló.
- 12 II. Lajos.
- 13 II. (Habsburg) József (1741–1790) Mária Terézia legidősebb fia, német-római császár (1765–1790), magyar és cseh király (1780–1790).
- 14 Phoebus (*Phoibosz*) Appolón görög napisten mellékneve.

Ányos Pál: *Barcsaynak*
 1781 (részlet)

Térjünk már most vissza Mohács mezejére,
 Boruljunk őseink elhullott vérére,
 Kérjük zokogással szent árnyékaikat,
 Ne hadják rabságra jutni fiaikat!

Ányos Pál válogatott művei, 1984, 207.

Agyich István:¹ *Száz esztendeje a török zsarnokság alól felszabadított Pécs városának*
1786

*Most a legnéptelenebbek a mohácsi mezőn a táborok,
S maga a föld roppant sereg alatt rázkódik.
Előbb azonban a magyar nemesség színe-virága
gyűlt össze erre a helyre kedvezőtlen intő jelben.
Összecsapnak az ádáz kezek, üt az egyik és a másik,
Mégis a barbár tolongás préseli össze a magyar szárnyat.²
A pannón vitézek teste fekszenek holtan,
A vezérrel a katonák színe-java is elesik:
Lajos király, iszamós hullámok fogságában veszel,
Veled Magyarország üdve, reménye meging.*

Rédey János fordítása

AGYICH, *Saeculum liberatae*, 1786, (*)2v–(*)3r.

1 Agyich István (1730–1789) kanonok, költő.

2 Agyich István jegyzete: „Azt mondják, csupán csak harmincezer magyar csapott össze majdnem háromszázezer török katonával.”

Gvadányi József:¹ *A' mostan folyó ország gyűlésének satyrico criticé való leírása*
1791

*Ama szerencsétlen Mohácsi útközet
Meg esvén: jól tudgya egész Magyar Nemzet
Márs itten Hazánknak melly szörnyűn kedve-
Inségnek tengerén tsak allyig evezett.*

GVADÁNYI, *A mostan folyó ország gyűlésnek*, 1791, 34.

1 Gvadányi József (1725–1801) író, katonatiszt.

Csokonai Vitéz Mihály:¹ *Homerus Batrachomiomachiája vagy a Béka és egér-harc*
1792 (részlet)

*Bajusszokat kipedrették
Holmivel Huszároson,
Nadrágjokat fel kötötték
'S Kardjokat Magyaroson;
Ezzel a trombitát 's flótát*

*Fúván, a' Mohácsi nótát
Hangoztatják bús szóval.*

Csokonai Vitéz Mihály összes művei, II, 43.

1 Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) költő, író, műfordító.

Etédi Sós Márton:¹ *Magyar gyász; vagyis második Lajos magyar királynak a mohácsi mezőn történt veszedelme*
1792 (részlet)

*Szerencsétlenségek s rút kínoknak helye,
Te dühös gyilkosság rettentő műhelye
Phoebus sugárait néked ne szentelje:
Hanem a bú rajtad oszlopit emelje.*

*Légy gyászos örökké, ha kezdettél lenni,
Aki által rajtad keresztül fog menni,
Mondja azt: ez a hely embert szokott enni,
És vérrel hantjait óhajtaj békenni.*

*Itt vagynak kincsei rejtve országunknak,
És dicső hamvai kegyes királyunknak;
Hogy ellankadt kardja egykoron karunknak,
Itt húnyt el hajnala szép fényes napunknak.*

*Vajha romlott hazánk oly boldog lehetne,
Hogy Fénix módjára ismét felkelhetne,
És Mohács porából oly nemzet születne,
Mely soha vak vezért többé nem követne.*

*Vajha találhatnánk oly nemes hangyára
Amely Eacisnak fohászkodására,
Új Mirmidont szülne még egyszer Budára;²
Kit magyar Achilles³ vezetne csatára.*

*Letörnék úgy tudom a Hold erős szarva,
Begyógyulna sebünk, mely össze van marva.
De óh! Más nemzettel úgy vagyunk zavarva,
Hogy még csak ruhánk sincs magyar módra varrva.*

*Boldogok vagytok ti Atyák! Kik nyugosztak,
Bár tetemeitek piros vérbe úsztak:
De óh jaj! Közinkbe oly erkölcsök csúsztak,
Kiket a magyarok más nemzettől húztak.*

*Úgy hogy bár Homerus tollát felvehetném,
És a bús magyar gyászt azzal festegetném,
De majd félrevetni kényteleníttetném;
Mert az voltaképpen ki nem fejezhetném.*

*De arról hallgatván térek régiebbekre,
(Nem is terjedek ki egyszer mindenekre)
Hanem vetvén szemem a fényes egekre,
Onnan kérek erőt e gyenge versekre.*

Mohács, 2006, 467–468.

-
- 1 Etédi Sós Márton (1753–1801) költő, Bugyiban volt jegyző a 18. század végén.
2 Etédi Sós jegyzete: „AEecus vagy Eacis királynak minden népe el-halván, könyörgött Jupiternek, hogy adna néki új népet, ki egy sereg hangyát emberekké változtatván, azon hangyákból lett embereket Myrmidonoknak nevezték, mely szó különben is hangyát jelent.”
3 Akhilleusz (latinosan *Achilles*) görög mitológiai alak, Homérosz *Ilias*ának főhőse.

Batsányi János: *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz*¹
1792 (részlet)

*Hasztalanul várván leveled s óhajtvá reménylett
Kellemes énekidet, máran magam útnak ereszttem
Verseimet; bár azt se tudom, mely tájra bocsássam.
Nemde, mióta Mohács szomorú környékire mentél,²
Hallgatsz, s elnémult veled eggyütt nemzeti múzsád?
Élsz-e tehát, s hol vagy? mellyik megye pusztá vidékin
Bujdosol? és mikor érsz lakozásod előbbi helyére?
Ott vagy-e még amaz árva mezőn, hol hajdani fényünk
Oly bús éjbe merüle? hol a vad visszavonásnak
Lelke dicsőségünk örökös fátyolba borítá?
Ott, amaz árva mezőn! hol minden fűnek alatta
Eggy-eggy régi magyarra találsz!... Könyvekben elázva
Jársz, tudom, ott; s népünk vesztét panaszolva kesergvén,
A Duna szőke vizébe szakad fájdalmaid árja.
Hajh, iszonyú térség! gyászos temetője hazámnak!
Jártam hantjaidon; láttam sírhalmaik én is
Ősünknek, kik hajdan az ellenségre kikelvén*

*Honnyunkért, s ott halva vitéz vérekkel adózván,
Intenek íme! s világ füle hallatára kiáltják:
„Nézz e térre; s tanulj már egygyességre, magyar nép!”*

*Ámdemit emlegetem bal sorsunk durva csapását?
S még ma sem enyhülő sebeink mit szaggatom újra?
Gyász jelhangja, Mohács szomorú neve! rettenetes név!
Ah! ne gyötörjed az én füleim; lágyítsad azoknak
Mostoha szíveiket, kik honnyok semmi keservén
Nem könnyörülhetvén, bajait mindenha tetézik,
S régi tulajdonaink, erkölcsink, ősi szokásink,
Nyelvünk, törvényink bizonyos vesztének örülnek!
És te, barátom! eredj, vedd tolladat: írd le, mit érez
Ott, epedő szíved! s egyszersmind írd le, mi volt rég
E nemzet, míg a haza közhasznára tekintvén
Bölcs fejedelmeinek vígan hódolva virágozott;
Visszálkodva mivé lett ott elvégre, tulajdon
Vétke miatt! s mi lehetne talán még egykor, ezernyi
Kárunkon okosodva ha már eggyezni tanulnánk,
És, az irígy szeretetlenség otromba dagályát
(Annyi veszély fertelmes okát!) utálva kerülvén,
A nagy egésznek igaz díszét mindnyájan akarnók,
S hajdani szép hírünk új érdemek által emelnők!*

Mohács, 2006, 468–469.

1 Szentjóni Szabó László (1767–1795) költő, író.

2 Szentjóni Szabó hivatalos kiküldetésben, helytartótanácsi alkalmazottként Mohácson tartózkodott 1792 júliusa és decembere között. Feladata volt Mohács városa és a pécsi püspökség viszályának rendezése. Ehhez a kiküldetéshez kapcsolódik Batsányi hexameterben íródott verse.

Szentjóni Szabó László: *A Mohácsi Veszedelem*.¹
1792–1793 (részlet)

*A mint Baranyának kövér határában
Tévelyeg a Duna Belgrádra folytában,
Egy kis Mező-Várost tettek a partjára,
Hogy sírna a Magyar ennek hallására.
Mohácsnak nevezték; s az lett a Hazának,
Mi a híres Kanna² hajdani Rómának!
Maradék! kinek ez oszlopot emelem,
Hazánk veszedelmén jer! keseregy velem.*

*Még a nyár mind tartott; a munka is vele,
A meg érett kalász jó maggal vólt tele,
S édesen bízatta a szegény Parasztot,
Kit a múlt ősz ólta olly sokszor fárasztott:
A midőn Szulimán³ Császár hamarjába
Két-száz ezer néppel bé üt a Hazába;
Ki is ágyújival hogy egy két jelt adott,
A mezőről minden jajgatva szaladott;
S hogy végső inségbe ejtné maga magát,
Könybe lábbadtt szemmel fel gyűjtja asztagát.⁴*

*Környűl-állásait vévén gondolóra,
Lajos, az erőtlen, el hal e jaj-szóra.
A sok ütközetek, a sok véres csaták,
Próbáltt Vitézeit nagyon meg fogyaták.
Várna⁵ sírhalmai még mind kékellettek,
Gyászos emlékezet lebegvén felettek.
A Dózsa világa sem múlt el olly régen,
Hogy ez meg ne tetszett vólna a községen.
El fogyott a Magyar; eggyütt még sem tartott,
Rontván maga alatt szüntelen a partot!
Ezt látván, sírt Lajos, méltán is sírhatott,
Nagyobb vólt a veszély annál, mint látszatott.
Már a Török tábor fellyül jött Eszéken,
Annyit követvén el a nyomorúltt népen,
Hogy e rémítéssel pusztító mennyköre
Fel nem vette magát két-száz esztendőre.*

Mohács, 2006, 469–470.

- 1 A költemény Batsányi János másolatában maradt fenn egy 1794-es kérvényének mellékleteként. Batsányi versére válaszolt Szentjóni Szabó, amely egy nagyobb mű részlete vagy töredéke lehet. Ezek a versek hívták fel a cenzor figyelmét Batsányira, aki ennek köszönhetően veszítette el kamarai állását 1793-ban. A költemény 1824-ben jelent meg először nyomtatásban a *Debreceni Kalendárium*ban.
- 2 Cannae ókori római település Itália délkeleti részén, itt zajlott a második pun háború egyik leghíresebb csatája Kr. e. 216-ban.
- 3 I. Szulejmán.
- 4 Asztag szabadban tárolt, tartósan összerakott, cséplésre vagy nyomtatásra váró gabona.
- 5 Várnánál szenvedett vereséget és veszítette életét I. Ulászló 1444-ben.

Péteri Takács József:¹ *Útjegyzetek*
1797 (részlet)

Földszint van egy szoba, melynek két oldalán van vászonra ritka szépséggel Dorfmeister soproni képírótól² lefestve egyik oldalon ama szerencsétlen mohácsi ütközet, melyben az ország főembereivel maga a király is, II. Lajos 1526-ban elveszett, a Csele nevű patakban, mely akkor a Duna kiáradásától feldagadott. Le vagyon festve az ő képe különösen is a történetet ábrázoló kép mellett egy bécsi originalis³ után. A másik oldalon lévő kép a törököknek Pálffy János⁴ által legutóbbi megveretésüket a mohácsi mezőn adja elő.⁵ [...] Ezeket [...] megnézegetvén, ki küldött a Püspök úr⁶ maga lovain azon helyre, ahol a közönséges vélekedés szerint veszett el Lajos király. Most azon patak egészen ki volt apadva a nagy szárazság miatt, egyébkor malmot hajt ott a víz. Láthatni még ott az oszlopnak alsó márványkövét, mely régenten a szomorú esetnek emlékezetére volt emelve, s amelyet meg akar újíttani Ő Exellentiaja.

Mohács, 2006, 470–471.

- 1 Péteri Takács József (1767–1821) Győr megyei főjegyző, író, pedagógus.
- 2 Dorffmaister István, idősebb (1725–1797) a maga korában az egyik legnépszerűbb osztrák származású barokk festő Magyarországon. Az 1780-as évektől a magyar katolikus egyház vezetői monumentális történeti képek egész sorának elkészítésével bízták meg. Ezek közé tartozott a két „mohácsi”, tehát az 1526-os mellett az 1687-es nagyharsányi csatát ábrázoló kép (1787) is, amelynek megrendelője Esterházy Pál László, galánthai (1730–1799) pécsi püspök volt. A két táblafestmény (pannó) a mohácsi püspöki nyaraló díszítésére készült.
- 3 Eredeti.
- 4 Pálffy János (1664–1751) császári tábornagy, nádor (1741–1751).
- 5 A nagyharsányi csatában (1687) V. Károly (1643–1690) lotaringiai herceg, császári-királyi tábornagy volt a keresztény hadak főparancsnoka.
- 6 Eszterházy László Pál.

Péteri Takács József: *Mohács vidékén írt levél*¹
Augusztus fogytán, 1797

Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes
Virgilius.²

*Mészáros! meghitt társam, lelkem fele, mint vagy?
Nemde szerencsésen folynak víg napjai mindég
Éltednek? melyet tudomány, erkölcs, egyenes szív,
Kellemetes viselet drágává tesznek azoknál,
A kik az érdemeket nem részrehajólva becsülik.
Élsz te tehát (oh élj!) nemes érzésű kegyesek közt
Ártatlan kedvvel: mikor én dühös ütközeteknek
Még most is vértől gőzölgő pusztá piarczin
Régi atyáinknak gyászos sírjokra tekintvén,
A hadat indító istentelenekre haragszom!*

Engedj meg! ha talán levelem kelletlen aránya
 Csendességedbe zavarást merészel okozni,
 A bús enyhülést keres: és miben éri el inkább,
 Mintha barátja igaz részt vesz fájdalma hevében!
 Jól tudom: érzékeny kebeled majd szánakodásra
 Indúl, és zokogó Múzsám jaj-zengedezését
 Hallgatván keseregsz vélem. – Sőt már is enyészik,
 Látom, az édes öröm képedről, könybe borúlnak
 Ím szemeid; dobog ép melled, búsongva hazadért.
 Méltó tárgy! sírjunk! van elég ok sírni, Barátom.
 Nem titok: elpártolt tőlünk a csalfa szerencse,
 S a rend-bontóknak szolgált a hadban is eddig.
 Árpád hív maradékja megint kiragadta hüvelyből
 Egy kisség pihenő kardját, s köszörűli vitézül.
 Láttam, mint gyakorolta magát szeleket megelőző
 Gyors lovakon; teljes bátorság néz ki szeméből.
 Már csak jeltől függ, s kész ellenségre rohanni. –
 Rettegek – a kártól, féltés ver minden eremben. –
 Emberi nem ! te ki a föld számtalan állatit, a nagy
 Istenség legfőbb csuda áldásával, az észszel,
 Birván, meggyőződ, s magadat törvényes urának
 Tartatod, a tenger fenekéről szinte az égbe
 Felhatsz, mindeneket kiszabott rendekre szorítván.
 Meddig fogsz te magad féket szaggatva dühödni,
 És rövid életedet természeted ösztöne ellen,
 Nékifeszült ádáz barmok módjára tiporni?
 Ti hódítók! kik nemetek vesztére pokolban
 Készített gyilkos szablyát hordoztok előre,
 Melyet ezer meg ezer zokogó jajszóra se hajtván,
 Büszke kevélységből ártatlan vérbe keverték. –
 Vajha lefeshetném szemetek láttára! mit érzett
 Szívem, mint epedett, mint reszkete bűba merülve
 A szomorú eseten gyötrődő fájdalom árja,
 Amikor, ah szörnyű történet! rettenetes név!
 Árva hazám temetője, Mohács! környékedet értem.
 Elhiszem, ámbátor kövé vált szívetek, és nem
 Vér, hanem ártalmas méreg fakadoz ki belőle:
 Mégis ez oly iszonyú harcon valahára megesnék.

Haj! már kél a nap, János feje vétele napja,
 (Egy jámbort, s egy durva kegyetlent juttat eszünkbe)³
 Vérbe borult képét égő sugári pirítván,
 A csata-rendbe szedett hadat is viadalra hevítik.

Egyik rész lobogó fáklyát, rabláncokat, éles
 Pallost tett ki jelül: a másik az Isten ügyére,
 S a haza legszentebb hív védelmére figyelmez.
 Immár a dob szól, a harsány tárogató síp
 Megriad, a paripák tajtékot hányva nyerítnek,
 A lebegő zászlók a kétes szélnek eresztve
 Csattognak; s valamint a forró nyári melegben
 Két terhes felhő közelítvén, mennydörög, ég, hull
 A mindent leverő mennykő, s valamerre tekintesz,
 Rémülést, tetemes kárt szemlélsz: úgy mikor e két
 Ellenséges fél tüzesen, félelmes erővel
 Összezapott; sok ezernyi halált durrogtak az ágyúk,
 Ölt a kard, nyelt a mély tó, döntöttek az ólmok. –
 A föld megrendül és a széjjel heverő holt
 Testek alatt nyög; s nem győzvén már színi magába
 A sok vért: ez partot mos, s mindaddig igyekszik,
 Míg, te szerencsétlen Cselye! barna vizedhez elérvén,
 Drága királya hideg tetemit megölelte utolján. –
 Itt, itt hűnyt el örökre talán szeretett Magyarország!

A te dicsőséggel tiündöklő hajdani fényed
 Itt e téren, mely valahány fűszálokat éltet,
 Annyi hazájáért elesett magyar oszlik alattok.
 Ám a bús maradék most sem szánthatja ugarját,
 Hogy hív őseinek szent hamva, ekéje vasától
 Fel ne vezetessék szomorú nyugalma helyéből. –
 Hej Szulimány császár! vagyis inkább ember-öléssel
 Hírt kereső gyilkos! mit nyertél ennyi veszélylyel?
 Szép hírt, szép koszorút szereztél a boldogtalanoknak
 Égbe kiáltások, javaiknak füstbe menése,
 Lábakon és kezeken csengvén otromba bilincsek.
 Szép! ha süket barlang sivatag gyomrában elájúl
 A fél-holt csecsemő, halavány kegyes anyja ölében:
 A kiket egyszersmind felfal te miattad az éhség. –
 Látnod szép sikerét (örvendj!) diadalmas erődnél! –
 Neró⁴ felgyujtván Rómát, mint éktelen állat,
 Gyűlölet, átok alatt élt, holt: Te ki nagy birodalmak
 Gyújtogatója valál, s ezereknek véröket ontád,
 Mely nevet érdemlesz? hány átok férne fejedre?
 Nem lehet oly kopasz ok, melylyel szépíteni lehetne
 Ily fene öldöklést, sok kínt, írtózatot égést. –
 Már ha veszett kedved, hóhér! úgy hozta magával,
 Hogy ronts, ölj; mért nem vettettél mérget előre?

*Így csupa holttestek halmán lett volna királyi
Széked emelve, pogány uraságod tiszteletére.
Oh ti földi nagyok! koronás fejedelmi személyek!
Nemzetek, országok felséges gondviselői!
Kik vagyunk s éltünk bátorságának örülvén,
A gonosz emberölőt, s ragadó tolvajt sanyarúan
Büntetitek: mikor érhetjük, s érhetjük-e valljon
A vérontások szünetét? – A fényes igazság
S emberiség könyörög: Hozzatok vissza közinkbe
A békeséget! – Mert nincsen igaz gyönyörűség,
Nincs haszon e nélkül; bármely jó légyen egyébként
A polgári kötés. – Szent béke! az Égbe kiáltunk
Hozzád: Szálj le megint nyomorult földünkre, s maradj itt!*

TAKÁTS, Péteri Takáts József, 1890, 63–65.

- 1 Péteri Takáts József alig egynapos mohácsi tartózkodása alatt írta hexameterekben ezt az elégiát, amely Kisfaludy Károly költeményének forrása.
- 2 Vergilius: *Aeneis* XI, 362.
- 3 Keresztelő Szent János (Kr. e. 7?–Kr. u. 29) és Heródes Antipász (Kr. e. 22–Kr. u. 40?) zsidó fejedelem (Kr. e. 4–Kr. u. 39).
- 4 Nero (Kr. u. 37–68) római császár (Kr. u. 54–68).

Vályi András:¹ *Magyar országnak leírása* 1799 (részletek)

Mohács. Magyar mező Város Baranya Várm. földes Ura a' Pécsi Püspökség, lakosai katolikusok, ó hitűek, és reformátusok, fekszik az Ország útyában Siklóshoz négy mértföldnyire. El szomorító szerentsétlenség által nevezetesített 1526ikban, midőn Lajos király Szoliman által meg győztetett. Lásd e' Veszedelemnek le írását, a' *Magyar Gyász* nevet viselő munkában, ki jött Pesten 1793dikban.² [...]

Ez³ volt Szoliman Török Tsászár táborának a' Mohácsi veszedelemkor, az ütközetre való piatza, és utánna való meg telepedése is, a' mint mái napig is a' sántzok, és kezek által fel emeltetett halom látszatik, (melly a' Tsászár sátora helyének mondatik).

VÁLYI, *Magyar országnak leírása*, II, 627, 689.

- 1 Vályi András (1764–1801) statisztikus, földrajztudós.
- 2 Etédi Sós Márton műve egy évvel előbb, 1792-ben jelent meg. Lásd a II. részben.
- 3 Nagynyárád.

Batsányi János: *Várna és Mohács*
1808 (részlet)

*S tekintvén Európa változó sorsára,
Sírva nézsz – majd Mohács téjére s Várnára.*

Batsányi János összes művei, I, 107.

Pázmándi Horvát Endre: *Zirtz emlékezete*
1814 (részlet)

*Áh, de mi haszna Lajost említem? Képe azonnal
Eggy epedő, szép könnyeitől ajakáig el ázott
Fátyola tépte, kegyes hajadon Nymphának előmbe
Áll, 's a' Másodikért, kezeit kótsolva fejére,
Búnak ereszti magát, sír, forr, átkozza Mohátsot;
És átkozza Tselét, hol meg szűnt élni Királyunk.
Vad Sors! a' bimbót nem munka letörni tövéről! –
És most is fel alá szaladozva kiáltja Hazánknak:
Vissza-vonás ejtette Magyart e' gyászos özönbe!
Ó jaj-nap, szomorú viadal, temetője Nevünknek!
Mennyi pogány sebeket szeldeltél árva fejünkön?
Mennyi halált osztott köztünk egy kotzka tsapásod?
Mint mikor a' felnyúlt éles kő szirthoz ütődnek
A' szakadó felhők, 's ereik megnyílva okádják
A' kénkövel elegy záport: úgy Napkelet önti
A' rémültt, 's kétségbe esett Magyarokra negédes
Tsordáját. Már Városaink, már Templomok égnék,
Tiszteletes szép Klastromaink egymásra ürülnek, [...]*

PÁZMÁNDI, Zirtz emlékezete, 1814, 19–20.

Batsányi János: *A magyar költő idegen messze földön*
1817 (részlet)

II. rész, Utolsó ének

*Idézz minden magyart Sajó¹ vidékére,
Hol özönnel omlott őseitek vére; –*

*Vezesd onnan Várna s Mohács mezejére,
Hol örök gyász borult hazátok egére!*

*Mutatván ott helyét Lajos táborának
S még ma is torlatlan szörnyű halálának,
S éreztetvén okát honja sok bajának,
(Kútfejét számtalan keserves kárának!)*

Batsányi János összes művei, I, 142.

-
- 1 Utalás a muhi csatára, ahol a Batu kán (1207 körül–1255/56) vezette mongol sereg IV. Béla (1206–1270) magyar királyra (1235–1270) mért döntő vereséget a 1241-ben.

Vörösmarty Mihály:¹ *Várna, Mohács, Rákos...*
Pest, 1817

*Várna, Mohács, Rákos Magyaroknak bús temetőji,
Hol sok ezer Hősek nyugszanak hantok alatt.
Nem szomorúbb halmok bujaságink téres ölenél,
Melybe sok élők sírja megásva vagon.
Oh nagy Egek! kifajúlt magyaroknak sajnos elestét
Gátoljátok, – előbb meg – s elhanyatlása okát.*

Vörösmarty Mihály összes művei, I, 47.

-
- 1 Vörösmarty Mihály (1800–1855) költő, drámaíró.

Király József pécsi püspök¹ alapítványa a mohácsi csata kultuszának ápolására
1817 (*részlet*)

Mi alább irattatik, tudtára adjuk mindeneknek, a kiknek illik e levelünknek rendiben: hogy mi, azon most is keserves emlékezetű Mohácsi térséget, a melly mai napig Mohácsi veszedelem mezejének neveztetik, keserves könyhullajtással több ízben megjárván, és se azon szerencsétlen csatának, melly által 1526 esztendőben nyaka-vágó Keresztelő Sz. János napján, melly állandóan 29-dik Augusztusban esik, a pogány dühösséggel bíró törökség, édes hazánkat nem csak szeretett, és örök emlékezetet érdemlő Királyától Lajostól, életének legvirágzóbb huszonöt esztendejében,² keservesen megfosztotta, hanem azon kívül dicső nemzetünknek legnevezetesebb eleit, virágát, és azon híres bajnokit, a kik ennekelőtte a pogány Töröknek parancsoló, és fenyték urai voltak, egy szerencsétlen ütközet által, tulajdon kiöntetett véreikből készített vér patakba, a szörnyű csata helyén elesett, hét Megyés Püspökökkel együtt, eltemette;

Sem pedig azon nagy isteni kegyelemnek, amelly által időjártával megsegítetvén a pogány iga alól 1687-dik esztendőben szerencsésen kiszabadítottunk, legkisebb emlékeztető jelét sehol nem találván, külömb külömbféle gondolatokra vetemedtünk. Melyek végtére a Sz. Lélek Uristennek sugarlásából töprenkedő szívünket arra bírták:

Hogy: ugyan azon a szomorú emlékeztető véres csata helyen, a mellyen az emberi nemzetért szenvedő Isten embernek tiszteletére, a Mohácsi mostani Kálvária-hegy, építetve vagyon, egy ollyatén emlékesztető, engesztelő, békéltető, hálaadó, és minden lelki és testi jövődöbéli veszedelmektől oltalmazó, örökösen fenmaradandó ájtatosság alkottasson, a mellynek hathatós szentsége által, nem csak azok a mi dicső eleink, és nemzetünknek vitéz bajnoki, a kik ezen térséget piros vérekkel valaha megfestették, mentül előbb a keresztényi vitézség által, megérdemlett koszorújokat a kegyelmes Istentől az egekben elnyerhessék; hanem az ő hátra maradott onokái is, az ő dicsőséges elejek nyomdokinak példás követésire, hathatós ösztönzést nyerhessenek;

Mi pedig minnyájan több századok elfolyása alatt, dicsőségessen virágzó nemzeti alkotmányunknak állapotjában, a magyarok Nagy Asszonyának hathatós esedezése által, minden ellenünk törekedő ellenségeinknek gonosz szándékjai ellen is kegyelmesen megoltalmaztassunk.

Melly e béli örökös ájtatosságnak rendjét és állapotját e képen rendeltük:

Ugymint: 1-ször minden esztendőben nyaka-vágó Keresztelő Sz. János napján, az fennevezett Kálváriának kápolnájában, (miglen azt nagyobbra vihetjük) tartatódjon egy énekes Mise. 2-szor tizenkét kis Mise. 3-szor három Prédikáció: úgymint Magyar, Német, és Horvát. Mivel pedig írva vagyon: hogy a ki az oltárnak szolgál, az oltár után éljen: hogy ezen emlékeztető ájtatosság nagyobb buzgósággal, és a Híveknek érzékenyebb lelki hasznaival vitetődjön végbe, mi eltökélt akarattal, és legidvességesebb czélal, a mi Mohácsi mező-várasunk Birájinak, és Elöljáróinak leolvasunk, és adunk 3000 az az három ezer forintokat in Valuta,³ olly móddal, és kötelezettséggel, hogy annak esztendőbeli kamatja fizetődjön hat procento forintokkal, a melly esztendőnként tenne száznyolcvan frt.

Mohács, 2006, 478–479.

1 Király József (1737–1825) pécsi püspök (1807–1829).

2 II. Lajos mindössze húszéves volt.

3 Pénzértékben.

Czinke Ferenc:¹ *Az ifjú szószóllók gyűlése a nyelvek ügyében Moháts mezején 1819 (részletek)*

Az ifjú akadémikusok, elvégezvén ismét egy oskola-esztendőt, utazni indultak, hazájok bővebb esmérete végett, 's a' mint előre kidolgozták a' szükséges plánumot, Mohátsnál gyülekeztek legelőször öszve, huszonöten. Egy rövid heves vetélkedés után, megegyeznek abban, hogy ők, ezen a magyaroknak örökké gyászos emlékeztető helyen, majd egy nemzeti kis ünnepet tartanak, s ugyan ezt valami hazafiúi próbatétellel fogják díszesí-

teni, minden másféle lármás őszi mulatságok helyett, mint magyarok, a Magyar ékes szóllásból. [...]

*Sírunk Mohátsnál? Oh, van okod, magyar!
Egyik Lajossal fekszik amott – hazád
nagy része! Fáj ez, fáj – hazám, oh!
'S ám, az egész veszedelme nem fáj?*

*Örök dühösség rengeti a' világ
nagy tengelyét. 'S oh, földiek, ész, tanáts,
Cselyébe sillyedt, egy Lajossal?
Belga barátom! Eredj – aludni!*

CZINKE, *Az ifjú szószóllók*, 1819, 6, 10.

1 Czinke Ferenc (1761–1835) költő, nyelvész.

Gozovits György:¹ *Egyházi beszéd*
1820 (részletek)

Itten lehet e tágos mezőt a nélkül szemlélni, hogy mind ezeknek rettenetes képe előtökbe ne áljon még akkor is, mindőn nehéz kalászu marokjaitokat egyébként vigadva arattyátok, még akkor is Atyáitoknak vére termékenyítette, s táplálta. De én ezen, noha méltatlan, történeten korán sem szomorodnám el annyira: mert azt egy nagy szerencsétlenségnek tulajdonitanám, melly a kétséges kimenetelű háborúnak gyakran következése szokott lenni; ha tsak nem tudnám, hogy e gyászos történetnek oka önön magokban a Hazafiakban volt, ha nem tudnám, hogy azoknak egyenetlenségek, engedetlenségek, a közjóval való nem gondolás, az Ország boldogságának s hasznának megvetése, és magáé után való alacsony tétele, mellyet a vallásbéli versengések is, és gyűlöletességek olly igen tápláltak vonyták mind ezen szerencsétlenségeket fejekre. [...]

Nem arra int e ez, és ösztönöz, hogy minő hívséggel, melly egyet-értéssel, és melyly buzgósággal keljen a Hazához, Királyhoz, és egymáshoz viseltetni, ha tsak mi is, valamint e mái napon háromszáz esztendők előtt meg történt, a Hazát, Királyával együtt, és minden polgártársaival a végső veszedelemre ejteni nem akarjuk? [...] Minden itt el esett Hazánkfiaink országunk Nagjainak el szórt hamvai azt kiáltják a porból: tanuljatok esetünkön egy szívvel lélekkel hívek lenni Hazátokhoz, Királyotokhoz, és egymáshoz [...].

Mohács, 2006, 479–480.

1 Gozovits György (1770–1835) szebényi plébános.

Kisfaludy Károly:¹ Mohács
1824

Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtvá köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!
Hollószárnyaival lebegett a zordon Enyészet,
S pusztító erejét rád viharozta dühe,
S vak diadalma jelét robogó villámival itten
Honni vitéz seregink holttetemikre süté.
Tomori! büszke vezér! mért hagytad el érseki széked;
Nem halt volna hazánk disze, virága veled.
Harcz tüze lángitá bizton viadalra kikelted',
S érted mennyi dicsők estenek áldozatul!
Sziük vala egy ország! be kicsiny most néma lakásod?
Tárogatód megszűnt, rozsdá emészti vasad,
Nyugodj! rajtad üzé dölyfét a csalfa szerencse;
A békitő sír enyhe takarja porod.
Hány fiatal szívet, tele sok szép földi reménynyel
Sujta le kegyetlen itt a riadó csatavész!
Élte kies tavaszán kora sírt hány ifju találá,
Kit nemrég az öröm lágy öle ringata még!
Disztelen itt fekszik, deli termete összerutitva,
Száguldó paripák vasszegü körmök alatt.
Szög haja fürteivel nem játszik kedvese többé,
Vér- s tapadó portól elmerevedtek azok.
Hasztalan áll az uton váró hive friss koszoruval,
Nem jön-e bajnoka még, félve reménylve vigyáz:
Hogyha levél zördül, őt sejteti véle szerelme,
Néz, piheg, arcza tüzel s keble feszülve haboz.
Ah! de hiába tekint a távol lenge ködébe;
Elmarad a kedvelt, s érzete búnak ered.
Végre megérti Mohács veszedelmét; gyöngye virágként
Hervad el a szép szűz néma keserve között.
Sirja felett enyeleg suttogva az alkonyi szellő
S a hűség csendes angyala őrzi porát.
Mennyi nemes bajnok, méltó sok századot élni,
Fénytelen itt szunnyad s kő se' mutatja helyét!
Ősi szabadságért harczolt bár férfikarokkal,
Rendzavaró hévvel vérbe füresztve vasát,
Ámde hol olyan erős, kit meg nem dönt sok ezer kar?
Testhalmok közepett küzd, soha élte szakad.
Sinli szokott terhét tüzménje, nyikogva kapar, vág,
Rugdal, rázza fejét, hosszú sörénye lobog;

Elszáguld, hazatér, s így hirli vitéz ura hunytát,
 Kit repedő szívvél hölgye zokogva sirat;
 Mig sürü könnye apad, s ő is hű férje után hal,
 S a kiürült háznak csak döledéke marad.
 A tölgy, mely zivatar közt annyiszor álla kevélyen,
 Döltében viruló ágait így temeti.
 Hány bajnok hala így, de csak a boldog leli bérét:
 A meggyőzöttnek csillaga véle tűnik.
 Így hamvadtak el ők alacsony mohlepte gödörben,
 S a feledékenység éje borítja nevök',
 Hantra diül a pásztor s füttyörészve legelteti nyáját;
 És nem tudja, kinek hőspora nyugszik alatt;
 Titkon meg is eped, szomoru dalt zengedez ajka:
 A hősárnyékok csendesen ihletik őt.
 A csatasíkon mély borulattal ballag az utas,
 Elgondolva minő kétes az emberi sors;
 Néz, és elkomorul s lesütött szemmel halad ismét;
 Felpattant sebeit belseje érzi maga.
 Ott, hol az esti sugár gőzfátyolt usztat az éren,
 Mintha fedezgetné, hogy ne tekintse szemünk;
 Ott vergőde Lajos, rettentő sorsu királyunk,
 Sülyedező lova érczhimzetű terhe alatt.
 Hasztalanul terjeszti kezét; nincs, nincs ki segítse!
 Bajnoki elhulltak, nincs ki feloldja szegényt!
 Tátogat a mélység, aranyos pánczélja fakó lesz,
 S összuzott testét hab fedi s barna iszap.
 Ekként halni kinos! s kegyalak! neked életed így tünt!
 Veszteden a magyar ég napja sokára leszállt.
 Ifju valál, örvényt nem sejtven szörnyen adózál;
 Szendergő porodat béke lebegje körül!
 Hajh! s ezt visszavonás okozá mind s durva irigység,
 Egységünk törten törve, hanyatla erőnk.
 A sorvasztó láncz így készüle árva hazánkra;
 Nem! nem az ellenség, ön fia vágta sebét.
 Gyászemlékü vidék! mi sok inség kutfeje lettél:
 Párolgó mezeid bánatos oszlopa ez.
 Nagygyá lett Szolimán gőgét Buda ormai nyögték,
 S kénye vadon dultán annyi vizsályra jutánk.
 Hány szűz fonnyada el zsarlónk buja karjain ekkor,
 S a Duna szőke vizén hány rabok usztak alá!
 Birtok nem vala már, idegen lett a magyar otthon:
 Félhold kérkede szét városi tornyaitól -
 El! ti komoly képek! ti sötétség rajzati, félre!

*Uj nap fényle reánk annyi veszélyek után,
Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most,
S égve honért bizton nézzen előre szemünk,
És te virulj, gyásztér! a béke malasztos ölében,
Nemzeti nagylétünk hajdani sirja Mohács!*

Mohács, 2006, 480–481.

1 Kisfaludy Károly (1788–1830) költő, drámaíró, festő.

Kelemen János:¹ *Pannónia' sorsa, 1521–1526*
1826

*Hunnia' tér mezején véres zászlók lobogának,
Drága Hazánk' földét dúlván a' durva Törökség.
Várat és falukat feldúlt, 's hamvakba borítva
Hagyta-el. – A' Népek' Fejedelme 's béke Királlya
Oh ezer átkot szórt rá, 's inségekkel alázta
A' bűnért, az előtt, hogy az ő Felkentye hitét meg
Nem tartá szentül; de a békét félbe-szakasztá.
Ott elesék Várnánál! Még nem volt lefizetve!
Majd ivadéka Lajos lépett trónusra. Követség
Jönn hozzá Szolimántól békét kötni. De roppant
Táborral jö más részről, sok számú csoportja
Dúl ni hazánk' földjét. – Szolimán így szólla hadához:
Mennyetek és döntések-el a' Magyarok' birodalmát
Válják a' dúzs föld temetővé! két kezetek csak
Vért öntsön! – Dühhel jöve vég-várink' letiporni
A' nem várt pór-nép. – Szabacs' és Nándorra rohantak
S azt dúlták. A halál s öldöklés felhata a köz
Gyámhoz, kérék a' segedelmet. 'S addig az ör-nép
Ovta magát 's feleit. De segéd nem érkeze hozzá.
Elcsügged, 's éhen, szomjan, tikkadva csatázik.
Oh csak az élet-adó és vég köszikla' – reménnye –
E' maradott – és a' kegyes Égnek kérte segédjét.
Mert Lajos annyi-felé segedelmét küldeni – oh nem
Érkeze. – Hunnia' téreiről csak jaj rezegett-fel
Ó Buda' Vára felé. Nem elég csak hallani a' sok
Jaj szót, és segedelmet esengő sok követeknek
Kérését. Habozott, Nándort, Szabacsot, vagy egyéb más
Helyeket óvóknak küldjön segedelmet. Egészen
Elrémult a hadonn. – Az egész Pannónia jajja'*

Visz-hangját kellett rebegő 's szédült feje környűl
 Hallani. – – Mint mikoron Fáéton' nénnyei sirtak
 Mérész öccseknek dombján, szaggatva hajoknak
 Sárga arany szállát; de az Ég megszánta keservek' –
 Nyárfákká át változván, bús annyokat ők így
 Kérék, lenne segédül: Anyám oh édes anyám jöjj!
 Így szóll egygyike; más, Egek! elsikkantya magát, melly
 Mint nyíl megsebezé az anyát. Más részre viszont más
 Képp' kérék annyok' segedelmét. – Így vala ekkor
 Hunnia sorsa is. – Oh Lajos azt sem tudta mellyiknek
 Kösse sebet? az alatt mert másnak sebje kiujult. –
 A' tenger' ha zajos fenekét felhányni akarja;
 Vagy, ha a háborgós szélvész emelinti habokra
 Tornyosodott vizeit: lassan két sarkairól a'
 Földnek fellegek össze-tojulnak, menykövek esnek,
 Villámlás dörgés rázzák. – Bojdulva vegyülnek
 A' tenger' síkján lebegő csajkák a' habokba. –
 A' Vézuv ha tüzét torkán ki akarja okádni:
 Megrázintja lakunk' kebelét, 's a' szikla' üregjét;
 A' tengert kitaszította szokott árkából ha tetszik,
 Vagy szigetét gyúr-fel közepén, 's szárazra vizet tól.
 Majd egy tűz tenger zuharand-ki; Veszéllye találjon
 Termést, vagy szántó földet, várost: letiporja. –
 A' Pannónia' szívét szét zúzó veszedelmet,
 Melly azután követé, lehetett ellátni az eddig
 Történekből. Ezek postáji valának a' hosszas,
 Bút és gyászt okozó vésznek, melly érte Mohácsnál.
 Haj méltán az egész Haza sirt! – árvára jutásán
 Védő Istene fáklyáját szomorán lebocsátá.
 Haj sok ritka vitéz lihegé lelkét ki ezennel
 A' magyarok földén, tejet és mézet csepegőn, sok!
 Mert ez idő szakaszok' neve tám véres betűvel volt
 Írva-be a végzés' könyvében, mint csupa vér folyt –
 Hunnia' bús térin! – Farahó így szenvedé hajdan. –

KELEMEN, *Pannónia sorsa*, 1826, 679–680.

1 Kelemen János (1807–1834) költő, református lelkész.

Kölcsey Ferenc:¹ *Mohács*
1826

Ismét felvirradott a nap, melyen százak előtt az ország szerencsétlen királya, népe virágával együtt Mohácsnál elhullott. Álomtalan éjen keresztül vártam ezt, mit úgy hittem, közérzelem fog megszentelni. De nem első, s bizonyosan nem is utolsó eset, hogy a magános ábrándozó hitében megcsalatkozott; valamint az sem, hogy megcsalatkozásán költ fájdalomát a hideg vizsgáló kinevette.

Minden ember saját szemüvegével nézi a világot s ki tudná meghatározni, ki tart jobb üveget? A vizsgáló-e, vagy az ábrándozó? Legyen, mint akar; az ábrándozó legalább a magáét rosszabbnak nem hívé, s ablakához ment látni: a nevezetes nap emlékezete a nép arcain mint fog visszasugárzani?

Mint egyes ember, úgy egész nemzet életében vagynak szerencse és szerencsétlenség napjai, melyek mind pillanatnyi hatások, mind késő következtések miatt feledésbe nem menendők. A boldog férj évről évre örömmel várja visszafordulni a napot, melyen szeretett nejének az oltárnál hűséget esküvék. Férj és nő karöltve állnak a virággal hintett sírdombnál, hova egy év előtt a legelső szép gyermeket eltemették. Mindegyik jelenés érező, s a természet szelíd benyomásainak híven engedő keblet mutat. Hasonlóul tesznek, s hasonló ösztönnek engednek a nemzetek is, midőn öröm és gyász napjaikat ünneplik. Ezért szentelt Róma a városalkotó Quirinusnak ünnepet;² ezért szentelé meg az áldozatra ment háromszáz Fabius elestének emlékeztét.

Szerencsés történetek felvirágoztathatják, dicsőségre emelhetik a nemzetet; de a balsors csapásaiból is eredhetnek magas érzelmek. Szerencse hiuvá is teszen; szerencsétlenség, ha nem közleket ért, magábaszállást, önismerést, erő kifejtést hoz magával. Hányszor nem szült a veszteség hasonló lelkesedést a legragyogóbb győzelemhez! Mindenesetre, a fájdalom keresztülröpülése gyötrelmes ugyan: de szelíd, emberi érzelmeket többszer támaszt, mint gyönyör hosszú folyama. Iskola az, melybe az istenség nem mindig haragból vezet bennünket.

Nekem legalább mind a magányos, mind a nemzeti gyásznapiok szentek; s mennyivel inkább annak kell lenni e mai reggelrel visszafordúlnak, mely e nép múltja s jövője közé úgy állott, mint keresztülröghant tenger az általa külöszakasztott két világrész közé! Ami nagy, legyen az bármi, szívet és lelket érdekel; s hatása századok múlva is kiemel a mindennapi élet parányiságából. És ily kiemelkedések nélkül sem egyes ember, sem nemzet a történetek sorában állásra méltó nem lehet; s azért mi szükségesb, mint az alkalmat reájok hűven keresni és használni?

E gondolatok újulnak meg lelkemben, s e gondolatokkal eltöltve néztem le ablakomból; együgyűségemben azt hívén, hogy nincs magyar, kit e pillanatban más valami foglalhatna el. És miért vesztegessek szót, néztem és láttam mindazon ezerféle tarka jeleneteket, mik a város utcáin naponként egymást váltogatják; csak azt nem, amit keresék.

Gondolák az emberek: a nap feljött, mint évenként háromszázhatvanötszer, majd tisztán, majd borongva fel szokott; s mi van egyéb hátra, hanem hogy dolgainkat, vagy dologtalanságainkat ott, hol tegnap elhagyók, folytassuk? A nemes hintóján vagy pari-

páján hurcoltatja magát, s nem jut eszébe, hogy a reggeli szellő, melyet szív, háromszáz év előtt ősei vérpárájától terhesült. A kalmár számvető képpel nyitja boltját, s jegyzőkönyve mellett a történet évkönyveire emlékezni ideje nem marad. A katona gond nélkül járdall a bástyákon, nem sejdítvén, hogy azok ez évnapon maradtak király és nemzet nélkül, dúló nép zsákmányául leendők. A tudós mindennapi kenyérről gondoskodván, érzélgésre nem hevülhet. És a költő – ó a költőtől ki tud valamit? Rejtve tolong ő a sokaság közt, mely nevét még nem hallá; vagy magányban ül, hol senkitől nem kerestetik!

Megvallom ugyan, ablakon keresztül utcára nézés által emberi szívet vizsgálni nehéz, s utoljára is, ki mondhat bizonyost, hogy belsőjökben mindezeknek, kik ott jönnek és mennek, mi forr és mi kél? Azonban nem annyira az lenn kérdés: ha ez vagy amaz ember magában valamit gondol vagy érez-e? és e kérdésre állítólag felelni ki merne?

Visszamentem szobám mélyébe, s kezemre hajtván fejemet, azt kérdeztem, amit a drámai hős, midőn a szerepek mind elfogynak mellőle: beszélék magamban.

Ismét hevülő érzelemben kaptad magadat, mely talán épen úgy hiú álmokból szövődött, mint annyi sok más, ami élted minden napjaiban ezerszer támadt és enyészett el benned. Tégy vallást: te költői helyzetbe jöttél. Költő, úgy mondják, nem e mindennapi világ embere; tehát mit tudja ő, mit kell e világban érezni és tenni? Ti dalszerzők, nem lelték a jelenben annyi színvegyületet, annyi sötéttszítát, annyi fénykört, s minden más egyebet, mennyi nektek azoknak az úgynevezett éteri hangoknak³ öszvealkotására szükséges. Itt minden igen közel, igen földi világításban és viszonyban áll; s mi természetesebb mint a hajlandóság, minél fogva a múltba visszaröpkedni szerettek? Ott a messzeség a dolgok színeit meggyengítvén, egyszersmind megszelídíti; ott az alakok nem látszanak többé tisztán, s a képzeletnek tágas pálya nyílik önkéjes vonásokkal és színekkel előállani, ideált teremteni, rózsafátyolt lebegtetni, szóval oly világot alkotni, milyen jelenben ugyan nincs, de bizonyosan múltban sem volt: hanem amilyenre a költőnek szüksége van.

Mit gondolsz? Annak a költői múlt kor nemzetségének, minekutána földi életét, maga idejében, mint minden más kornak nemzetségei, hírvágy, gyönyörlesés és kenyérkereset közt, öröm, bú és únalom, váltva csalás és csalódásban leélé, már más bajai nincsenek: mint amiket a többé vagy kevésbé kegyetlen költő rája szab. Azért tehetitek azt félistenekből álló sokasággá, vagy amivé tetszik; példányokat szabhattok belőle; időszakokká bélyegezhettek történeteit; de mi joggal kívánjátok a jelenkort reá bámítani? Nekie tapsolni? Miatta érzelegni?

Az embereknek mint mindig, úgy ma is temérdek szükségeik vannak; s te azt akarod-e, hogy ezeket feledvén, túlvilági álmokba szenderedjenek? Hány milliom és számlálhatatlan ohajtás támad minden percben! Alig van, ki másképpen ne kívánná magának a jelent; s minden kívánság, mely jelenben formáltatik, csak jövődőtől várhat teljesülést. Nem látod-e? jelen és jövődő a két fontos tárgy, mely az emberiséget egészen magának foglalja; s itt akarnál-e a te múltaddal valamit kezdeni? Pedig lehetetlen nem tudnod: a múlt felé csak érzelmekbe olvadt emlékezet vonz. A jelenkor érzelmei más formák: s legboldogabb az, ki érzelmeit úgy hatalmába vette, mint arca vonásait a színész, és hidegen számol ki minden lépést.

Vagy talán nagynak akarod e népet; s úgy hiszed, lelkesedés nélkül az nem leszen? Mit nevezsz lelkesedésnek? Múltak emlékéen tette lobbanni? Úgy talán, mint Themistokles,⁴ mikor a marathoni győző oszlopánál sírt? Úgy talán, mint Caesar, mikor Herakles szikláit könnyel öntözté?⁵ Ezek s az ilyenek a te Plutarchodba⁶ jól illének; most a divat törvényei más szokást hoztak be. Aztán gondold meg: vajon Caesar lett volna-e főpap, konzul és földkerekség ura pénz nélkül? Íme a történetek egyetemi nagy rúgója! Erre törekedés, múlt után sóvárogni nem hagy időt; s állíthatod-e csallhatatlanul, hogy ez nem nagy dolgok szerelméből ered? A nemes pénzre vágy, mert nagy házat így tarthat; a kalmár pénzre vágy, mert nagy tőkepénzt így halmozhat; a tudós pénzre vágy, mert nagy, azaz holtig tartó pihenésre így juthat. S nem lehetne-e ezt a nemzetségek minden osztályain így végig folytatni?

Tekints tovább. Minden osztályok ily nagynemű kívánattal eltelve, s e kívánattal együttjáró küzdés által kifárasztva, mi helyzetbe jönnek? A nemes pénzt nem kap, mert birtokán hitel nem fekszik; a kalmár nem, mert számványait a nemes nem fizetheti; a tudós nem mert kéziratain moly rágódik. Mi vigasztalás nélküli állapot? Szorongásaiknak közepette vonnád-e fel előttök a múlt leplét, mint valamely játékszíni kárpitot? Felvonhatod azt, és ők ott ülhetnek; de veheted-e rossz néven, ha vággyal tölt szívvel és gonddal teljes fővel vágyok és gondjok tárgyán kívül semmit nem láthatnak, nem hallhatnak, és nem is érthetnek?

Kérd el a leghatalmasabb tündér varázspálcáját, s egyetlenegy csapással tégy e világban bámulatos fordulást! Megtetted azt; s íme a következő pillanatban nemes, kalmár és tudós halom arany közt ülnek. Most úgy hiszed, itt az idő végre a földi gözkörből kiemelkedni s a te lélekemelő játékszíned előtt andalgani. Nem. Mert ó, az embereknek oly temérdek végeznivalójok van, ami kezdve sincs! Nemesnek mocsárokat kell szárazsítani, kalmárnak a Dunát hajózhatóvá tenni, tudósnak oly sok éjszakázás után aludni. És mivel az ország e három osztályon kívül még számtalannal bír: természetes, ha e számtalanoknak számtalan mindent kell előbb tenniük, minekelőtte azt tehetnék, amit te nem tétetni, hanem éreztetni kívánsz.

Boldogtalan vagy ezt látván; de ki tehet róla? Miért vetett nevelőd Plutarch világába, bár tudta, hogy e miénkben kell élned? Szép volt ama régi világ, azt meg kell vallani; de meg kellett vala tanulnod, hogy jelenetei csak egyes alakok valának az ifjúságba lépő emberiség keresztülfutó álmaiból. Hősek, kik Achill sirján⁷ ábrándoznak, a Zeus fia⁸ mesés pályáját Indiáig követik, megnyílt föld torkába ugrálnak,⁹ Platonnal kezeikben halálra rohannak,¹⁰ üldöző hazájokért örömmel vesznek, s több ilyenek: e megért, e komoly, e való hasznok után fáradó világba mint fognak illeni?

És az a honi régiség! Parányi fészkek a sziklabércen, apró harcok a sík mezőn, változékony apák, emléktelen kor, szalmafedelű városok, s más hasonlók érdemlik-e elhagynunk a jelent, hogy tekinteteinket rajtok legeltessük? A fészkek összeomlottak; de mi omladékok Itália és Aegyptus¹¹ romaihoz képest? A harcmezők mit juttatnak észbe, ami Waterloohoz¹² hasonlíthatna? Az apák sem magokat, sem tetteiket, sem márványba, sem ércbe nem vésették; az emlékezet és dicsőség trombitáját Tinódiak fúvák; s mindezekhez a szalmaváros oly jól illett, mint bőrrrel fedett sátor a tehéncsordák mellé, miket párducos Árpád és üstökös Leventái e tejjel és mézzel folyó szent

földre szerencsésen hajtottak. Ismerd meg már most: nem fonákságot kívánsz-e korod nagy tüneményekhez szokott magzataitól, kebleiket ily parányiság miatt hevülni kívánván? Nem európai lakók, nem világpolgárok-e ezek? S mi Európa, s mi világ ez a mai? Franciaország rengései, Napoleon kométához¹³ hasonló pályája, lengyel romlás és dicsőség, Washington és Lafayette,¹⁴ s száz meg száz egyebek, mind tünemények jelenben, mik a parányi múltnál érdekesebbek. Azt mondod: nem hazaiak! Mely mondas! Mikor még az emberek saját apróságaikkal bíbelődtek, mikor az apai ház négy fala egy hon, s az ország határai egy világ valának: akkor ily valamit mondani lehetett. Most az angol Rómában, római Párizsban, francia Amerikában, amerikai magyar révparton; és a magyar az ég tudja hol lakik. Most az újságszerkesztő a világ öt részének ír; az angol és francia románíró¹⁵ a világ öt részét sóhajtoztatja; s ugyanazért mindent magának nevezhet. Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek; érzéseiket s gondolataikat nagy tömegekhez szoktatták; s lehet-e képzelni, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemekben tartásák? S annyival inkább, hogy e parányi pontnak századok előtti állapotával tépelődjenek?

Vagy talán, mindezen okoskodás csaloéka bölcsességen épül? Jaj nektek, ha úgy van; s ha az érzelem, mi keblemet e nap emlékezetére felhevíté, csakugyan nem hiúság! Minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, hova nappali vergődése után nyúgodni visszatér; s egyedül a emberen feküdnék-e a sors legterhesebb átka: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül, s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon? Viselhet-e az egész emberi nem iránt tiszta szent szerelmet szívében, ki saját háznépe keskeny körében nem tudná magát boldogabbnak érezni, mint másutt mindenütt? Ki távolból megtérte után saját gyermekét nem tudná forróbb öléssel magához szorítani, mint akármely idegent? És mi a haza egyéb, összetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé, s választanak el egymástól. S ez előszámláltak mind múltból hatnak a jelenre, mind lélekről lélekre és szívről szívre plántált emlékezeten nyugosznak; s a szerént, amint vagy hüven ápoltatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlődik ki belőlük, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik.

Isten egy szívnek egy keblet teremte: így egy embernek egy hazát. Semmisem lehet erős, semmisem nagy és következeiseiben tiszteletreméltó, ami cél és határ nélkül széjjelfolyt; aminek nincs pontja, melybe összevonúljon, honnan elágazzék. Azért kell minden egyes embernek saját hazájaért munkálni; azért kell szerelme egész erejét hazájára függeszteni; azért kellett a legszebb, legendakívülibb tetteknek csak ily szerelem kútfejből származhatni. Egész világért, egész emberiségért halni: azt Isten teheté; ember meghal háznépeért, ember meghal hazájaért: halandó szív többet meg nem bír.

És ez a haza lehet kicsiny, s lehet még kisebb valaha; de a szerelem nem a tárgy nagyságától veszi kezdetét. A férjfinak kedves az atyai lak, hol minden tárgy gyermekkori parányi örömeire emlékezteti, hol a szülői szeretet édességében részesült, hol később háznépét táplálta, hol munkált, épített, jót és rosszat szenvedett, hol kedveseit egymás után sírba kíséré, hol maga is egyszer hosszú, mély nyugalomban feküdni fog; s ez édes és keserű érzelmek vegyületéből szövődik az olthatatlan lánc, mely őt minden mások

felett e helyhez szorítja. Így történik a hazával is. A szó, melyet a gyermek életében legelőbb kirebegett, melynek hangjaihoz képest későbbben ajak, nyelv, fül és szív változatlan formákhoz szokik; emberek, kik e szót hasonló hajlékonysággal beszélnek, kiket sors, rokonság, nevelés, véralkat s ezer ilyesfélék hozzánk közelítenek; föld, melynek fekvése, termékei, halmai és vizei, falui és városai régi ismerőseink; éghajlat, melynek befolyása alatt lettünk és nőttünk, s melyen túl minden más szokatlan; s azon mindenféle dolgok, melyek születés óta körülünk és mellettünk, alattunk és felettünk és bennünk vagynak és hatnak, oly varázskört vonnak, miből annyira nem kedves kilépni! S ki meri mondani, hogy e körben lehet valami oly kicsiny, ami figyelmünket hajlandósággal ne vonhatná magához? Ám a kertben, melyre ablakaid nyílnak, melyben órádat munka és pihenés közt töltögeted, örömmel mulatsz minden bokor mellett; örömmel hallodvén kertészedtől: e fát itt a régi úr ülteté, mikor első fiát legelőbb karjaira vette; amaz ott a nagyanya sírja felett nőtt, könyűk közt plántálva; s kicsinységnek tarthatod-e, ha feléd a haza múltja int és szól? Íme a begyepedezett sánc, hol Zrínyi holt; amott a parányi rom, melyért Szondi életét áldozá; az oltár, mely alatt Bethlen nyúgodott; a mező, hol Báthori és Kinizsi győztenek; és ez is, és az is rend és szám nélkül, mindaddig, míg egyszer a sor Mohácsra kerülne; s ha már előbb ez vagy amaz emlékezetnél szíved melegedni talált, itt végtére néhány jóltevő könnyecseppet önthetnél.

Vajjon sokkal ragyogóbb vala-e Visegrádnál Athéna, mielőtt Perikles¹⁶ az Akropolis csarnokait emelé? Vajon az árok, melyet általugorni Remusnak halált hozta,¹⁷ óriási műv vala-e? higgyétek el: a régiség becse nem a romok pompájában fekszik. A haza múlt kora olyan, mint a szeretett atya élete, minek történeteiről ősz korában körülte tolongó gyerekeinek beszél. Hallgatják azok a harcokat, a veszélyeket, a fájdalmat, dicsőséget; s mindezek nem az atyáéi már egyedül. Ő elhunyt, de harcai, veszélyei, fájdalma és dicsősége gyermekeire maradnak osztályrészül. Ezek emlékezete köti össze az élőket az elnyúgodottal továbbra is; és e kötelék az egymásra következő nemzetségeket szellemi kapcsolatban tartja össze. Firól fira száll a hagyomány; s nem egy unokának keblében lángot gyújt. De mindnyájok előtt tiszteletben marad a dicső; s annak tudása, hogy mindnyájan véréből származtak, szíveiket egymástól elválni nem hagyja; s nemzeti fényök közös fenntartására ingerli. Ily összeolvasztó, ily egyetemi ingert adó a hazai régiség és történet. Hívtelen vala a természethez minden nép, ha ezekkel nem gondolt; s minden hívtelenség a természet iránt kegyetlenül bosszúlja meg magát. Elsorvadtak ők nyom nélkül és emlék nélkül, míg a hívek hosszú szép ifjúságot éltenek; s midőn végre megaggottak, neveiket az újkor nemzeteinek példányul hagyták meg.

Mit akartok? Isten a milliommokat nem azért szorítja vizek és bércek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként széledvezve mindennapi, nyomorúlt gondok emésszék fel. Amit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni; de sohasem fogtok semmit tehetni, hanemha egyetemi hév, egyetemi erő, egyetemi lelkesedés gyűl sokaságtokból. Mondom néktek, gyűljetek össze a beszélő ősz mellett; hevüljete, midőn harcairól beszél remegjete veszélyein, együtt szenvedjete fádalmaikat: így dicsőségén is fogtok osztozni. Mert ki harcolt, veszélyeztetett és szenvedte, az dicsőség nélkül nem maradhatott; s a legparányibb hazai dicsőség a legtemérdekebb idegennél, unokákban lángot gerjeszteni, többet ér.

Őseitek parányi fészket raktanak? Szedjétek össze a romokat, s tegyetek belőle mély alapot jövőendő nagyságnak. Apró harcokat vívtanak? Csináljátok a békesség műveit temérdekké. Változékonyságban sínlettek? Változzatok ti is, mint a lepe,¹⁸ nemesbnél nemesb alakokra. Emlékeik nem maradtak? Mi tilt, hogy emeljetek nékiek? Mi tilt, hogy Tinódiak helyett magatok álljatok elő lángénekekkel? Minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi ősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; érzelmeiteknek, gondolataitoknak s tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és célrahatást szerezni; s egész lényetekre bizonyos nemesítő saját bélyeget nyomni, mely nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok mint parányi vízcsepp az Óceánban tolongani.

Képzeltetek embert, ki ifjúságában esztét és erejét gyakorolta, tanult, munkált, s időről-időre magasabb tökély felé sietett. Most jön egy szerencsétlen történet, mely őt emlékezetétől megfosztja; s ő mindent, mit eddig tanult, munkált, haladott vala, elfelejt. Mivé kell neki lenni? Egyszerre bukott le az eddig fáradsággal nyert emelkedésből; nem bír többé alapot, mire építsen, ismeretet mihez gyűjtsön; s a helyett, hogy a már félig megtett utat folytathatná, minden lehetséges út töretlen áll előtte. Előbbi élete sírba szállt; s e pillanattól fogva vagy emberi becsének vége van, vagy, ha még lehetséges, újolag kell más, fáradságos életet kezdenie, s minden még oly parányi hangot, képet, gondolatot előlről kezdve, lassú haladással magáévá tennie. És vajon ez újonnan szerzendő ismeretek, s azokkal egybeolvadó érzelmek és képzemények a régiek lesznek-e? Nem. Azok a gyermekévi homályos benyomásokon és sejdítésekben kezdődtek; s azoktól fogva többé vagy kevésbé tisztán szakadatlan szövedékben csatolódtak egymáshoz: ez újak pedig semmi kapcsolatban azokkal nem állnak. Más helyzetű s kifejlesztű létszerek¹⁹ fogják fel most az első behatást; más körülmények közül foly minden ismeret; nincs már itt a gyermek gyengédsége, élénksége, szállongó heve, sötétisztája s több efféle; s mindezek után a legszerencsés esetben is várhattok-e oly meleg, oly viruló életet, mint amaz első vala?

Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen kersztülömlő emlékezet teszi egésszé, folyvásttartóvá, napról-napra gazdagabbá. Töröld ki a lélekből annak ragyogó színeit; és íme az élet halva van. Minden nemzet, mely magát gyermekkorából szép ifjúságba felvívta; mely tévelygések s előítéletek közt bár, de mindenesetre önértéssel és saját érdekekkel s bélyeggel készül ki; mely hajdankora képeit századról-századra szállítá, míg a késő messzeségben lassanként ideállá váltak, s mely ez ideál segédével magát való nagyságra felemelni képes vala. S ti ezen ily szeretetre méltó nemzet helyére mit fogtok tenni?

Bizony a lélekkel tölt nemzetek nem ragaszkodtak hijában hagyományaikhoz; nem hijában tiszteleték a lefolyt századok történeteit. Az ezer hajó, melyek Trója alatt tíz évig heverték,²⁰ nyomorúlt sajkák valának; az ithakai sziklák fejedelme²¹ parányi kalandor, s minő ellenállhatatlan mégis a hatás, mit e magokban kicsiny képek a hagyományban megdicsőítve okoztanak! Hasonló regécskék váltak a római temérdek nagyság alapjává; s ha ezek ily következményt szülhettek: mit nem kelle még a valóság teljes fényében tündöklő történeteknek okozhatniok? Ki tudja jobban, mint ti? A marathoni győzők emléke hőseket nevelt Athenának; s az itáliai csatácskák győzelemjegyei út-

közeteket nyertek Róma számára, egész világrészek sorsát intézőket. Azért keresettek alkalmat a hajdanra visszanézhetni, s érte melegülni. Nem költői ábrándozás ez; hanem fennmaradás, folyvást emelkedés érzelme; s azon egyesületnek, mely a nemzeti lét elevenítő szelleme, legbiztosb, legszebb s legjutalmazóbb középpontja.

Mi köt most titeket, mint egész néptömeget együvé? Hol a szellem, mely kisebb-nagyobb mértékben minden keblen keresztül lángoljon? Játékszíneitek? Bújdokló vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. Gyűléseitek? Egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetőségig gyéren jelen meg. Egyházaitok? Azokban meghasonlótok, s felekezet lelke szállt belétek. És azok a ti versenyeitek, azok a ti köztermeitek dicsőséges gondolatok ugyan; de kevés számra vagynak kivetve. Mi más lenne az, ha őseitek s egész hazátok öröm- és bánapjait Duna és Tisza partjain, palotákban és kunyhókban egyformán ülnétek! mert íme, hol a paloták urának őse győzött vagy halt, ott győzött és halt a kunyhók lakójának őse is. Ily emlékezetnek egyetemi joga van minden szívhez. Rang és birok egyesek sajátja: a nemzet és haza nevében mindenki osztozik.

De ti mindezekkel nem gondoltok; ti egyenként külön világgá teszitek magatokat; s parányi köreitekben elszigetelve kerengtek. Jön a költő, s énekét a hajdanról elzengi; de ki hallja őt? Jön a szónok, s említi őseiteket; de beszéde kiáltó szó a pusztában. Mit akartok? Azt várjátok-e, hogy a halottak sírból felszálljanak? Hogy rémletes arccal jelenjenek meg álmaitoknak? És mit fognátok felelhetni, ha szavaikat felemelnék? mondván: – »Nép, mi vagy? Hol a bizonyosság, hogy tőlünk származtál? Hazát alkotánk, s te reánk nem emlékezel; hidegen taposod győzelmeink mezeit; s a pusztákon, hol ezrenként hullánk el, sírhalmainkra nem vetsz tekintetet. Jaj neked! A meg nem hálált örökségen átok fekszik, melyet csak hosszú megbánás törülhet le.«

De mire valók mindezek? Kinek önszíve nem beszél, annak a földalatti árnyak egész serege sem fog használni; s ezek fognának-e, mik a magányos szóló ajkairól négy szomorú fal közt, félboszúsan, féllágyulva, s mindenesetre senkitől nem hallgatva lezengenek? És te jámbor szónok, örülj, hallgatóid nemlétét. Mert lehetsz-e bizonyos, ha azok ékesszólásod egész mutatványát nem epeömlésnek tulajdonítnák-e? Azért, uraim, isten veletek! Én úgyis nemsokára az én halottaimhoz költözöm; előre tudván sorsoamat, hogy el leszek feledve, mint ők.

Mohács, 2006, 482–488.

1 Kölcsey Ferenc (1790–1838) író, költő, politikus.

2 Romulus mitológiai személy, Róma városának alapítója, halála után Quirinus néven istenként tisztelték. Az emlékére rendezett ünnepséget, a *quirinaliát* február 17-én tartották.

3 Az isteni, az ideális hang.

4 Themisztoklész (Kr. e. 525 körül–Kr. e. 460) athéni politikus, hadvezér.

5 Suetonius: *Caesarok élete*, I,7 „Quaestorként Tülsó-Hispaniát kapta tartományul. Mikor itt a megbízásból tett igazságszolgáltató körútja során Gadesbe érkezett, Hercules temploma mellett megpillantva Nagy Sándor szobrát, feljajdult, és valósággal megundorodva saját tétlenségétől, hogy még nem vitt véghez semmi nevezetes tettet, holott Nagy Sándor az ő korában már leigázta a földkerekséget, nyomban követelte felmentését, hogy mielőbb megragadhassa a nagy tettek végrehajtásához kedvező alkalmakat a Városban.” *Kis Ferencné fordítása*.

6 Plutarkhosz (Kr. u. 46/48–125/127) görög krónikás, életrajzíró.

7 Akhilleusz Trója ostrománál vesztette életét.

II. EMLÉKEZETKULTÚRA

- 8 Utalás III. Alexandrosz (Nagy Sándor) makedón királyra, aki Egyiptom meghódítása után (Kr. e. 331) elzarándokolt a Zeusszal azonosított Ámon isten Szíva-oázisban található jöshelyére és onnantól a fiának szólíttatta magát.
- 9 Marcus Curtius hőstettére utal Kölcsey, aki életét áldozva ugrott bele a Forum Romanumon megnyíló hasadékba lovával együtt, hogy Rómát megmentse. A helyet később róla (*Lacus Curtius*) nevezték el.
- 10 Marcus Porcius Cato Minor (Kr. e. 95–46) római politikus, író, szónok. Julius Caesar győzelme után öngyilkos lett. Plutarkhosz tudósítása szerint halála előtt Platón a lélekről szóló dialógusát olvasta.
- 11 Egyiptom.
- 12 I. Napóleon (1769–1821) francia császár (1804–1814, 1815) döntő vereséget szenvedett Waterloo (ma belga település Vallon-Brabant tartományban) mellett 1815-ben.
- 13 Utalás az 1811-es üstökösre. Napóleon az üstökös megjelenését kedvező előjelnek tekintette 1812-es oroszországi hadjárata megkezdésére.
- 14 George Washington (1732–1799) az Amerikai Egyesült Államok elnöke (1789–1797). Gilbert du Motier de La Fayette (1757–1834) francia arisztokrata, katonatiszt, politikus. Részt vett az amerikai függetlenségi háborúban Washington vezérlete alatt.
- 15 Regényíró.
- 16 Periklész (Kr. e. 495–429) görög államférfi, szónok, uralkodó és hadvezér.
- 17 A jól ismert történetben Romulus halállal bünteti a gúnyolódó Remust.
- 18 Lepke.
- 19 Szervek.
- 20 A Tróját ostromló görögök hajói.
- 21 Odüsszeusz a görög mitológiában Ithaka királya.

Bajza József:¹ *Andalgás*

1826

*Főd koszorúit,
Te honni genius,
Gyászlep takarja,
De arcodon
Csendes hajnal derül,
És kéjlobogva
Felleng tekinteted
Egy szép jövőndő
Fényárjain
Leszállsz feledség
Éjébe rejteni
A messze századok
Bús képeit:
Ám visszalengnek ők,
Miként az éjfél
Sírlelkei.*

*Mohács, Mohács!
Honvér szentelte sík!
Feltűnsz te némabúsan,
És szétomolva*

*Elpusztúlt tériden
 Királyi trónnak
 Nagy romja.
 És szétomolva
 Bezöldült hant alatt
 A messze kornak
 Nagy ősei.*

*Oh szentek, oh dicsők!
 Honföregtetegnek
 Véráldozatai,
 Az ősz idők szele:
 Szétlengeté
 Szent sírokok porát,
 De a nemes
 Utókor ajkán
 Dal kél fölöttetek,
 Dal, melly szelíden,
 Hevülve kéjre,
 Hevülve lángra,
 Kijegyzi a tett
 Magas becsét;
 S gyászoló kebelben
 Mély fájdalommal,
 De büszke érzelem
 Fellengte közt
 A szép emlékezet
 Borong a csendes
 Virány felett,
 Mint Sparta hamvain
 A régi nagyság
 Hős-nimbusa.*

Bajza József művei, I, 48–49.

1 Bajza József (1804–1858) költő, kritikus, lapszerkesztő.

Aranyosrákosi Székely Sándor:¹ *Mohács. Hősi költemény négy énekben*
 1828 (részlet)

*Zengjed Múza Mohács mezején Magyarok' romlását!
 A' had elintéző szent Isten ítélete rendét,*

*Mert örök Istenség végzé, nem földi hatalmas,
Hogy nemzetrontó Szolimán vész eszköze lenne,
És magyarok' vétkét büntetné kardja pogánynak.*

[...]

*Elrémlülve tekint Lajos, és védelmire rendelt
Hőseivel, miután vagdalva csatáztanak ellent,
Vissza vonúlának, s rettegve szaladtanak estvig.
Érték a Krassó patakát, s bele vágata ménnel
A Koronás Felség, partjára kiszállani vágyván –
Visszaesett, terhét nem bírván habba lerántá
A Lovagot paripája, s híjába törekve ki vinni,
És kiadá szentelt Lelkét a nemzeti szentfő,
Nem nézvén koronás főt az hüségtelen árvíz.
Eddig hagyta az Ég éltét folytatni Lajosnak,
És letevő végkép a nemzeti, s gyermeki kormányt.*

ARANYOSRÁKOSI, Mohács, 1828, 33–55.

1 Aranyosrákosi Székely Sándor (1797–1854) költő, unitárius lelkész, püspök (1845–1854).

Pázmándi Horvát Endre:¹ *Magyar Parthenon*²
1828 (részlet)

*Fölszakad a' vég nap; koczkánk forogása vakot vet;
Elvesztünk! Feketült felhőkben menykövek űztek
Menyköveket, 's keserű italunknak kelyhe Mohácsnál
Telt csapaton föllül, 's Buda ékessége lehamvadt!*

PÁZMÁNDI, *Magyar Parthenon*, 1829, 94.

1 Pázmándi Horvát Endre (1778–1839) költő.

2 A Parthenón Pallasz Athéné temploma volt az athéni Akropoliszon.

Mohácsi dal
1830

*Suhogva mint az esti szél
Mély gödréből a' vitéz kél,
'S mint halvány köd holdvilágnál
Mohács' téréen tétova száll.*

Néz a' pásztor 's keresztet hány,
Kiált a' hiv kuvasz után,
A tűz mellé heveredik
'S mult időről töprenkedik.

Hej itt egykor e' gyep felett
Sötét piros harmat esett;
Fű virág búsan lehajlott,
'S magyar szivbül friss vért ivott.

Sok legény jött nyalka lovon,
Győzni a' vad büszke taron,
Lova eldült, maga fejér,
Néma, hideg mint őszi dér.

De a' mátká hon könnyezett
Vig dal között kört nem lejtett
Várja, de csak halálmadár,
Hozza hírét, hogy nem él már.

Csele patak! iszapodban
Királyi nagy temető van,
Azért is olly sárga vized,
Oszlopod gőz, átkos neved.

Csontba akad 's hortyog a' ló,
Meg-megcsorbul kasza sarló,
A' leány fél 's bár mi begyes,
Oltalmára legényt keres.

Ne félj rózsám, szebb idő jár,
Dunánk rabot nem hord immár,
'S újra diszlik Mohács' táján,
Magyar legény, magyar leány.

Mohácsi dal, 1830, 124–125.

Vörösmarty Mihály: *Mohács*
1830 októbere előtt

1

*Sír vagyok, elhullott magyaroknak sírja, Mohácsföld,
Mely vérből nevelek gyász telekimre mezőt;
De ne pirúlj, oh honfi, azért eljöni sikomra,
Had-gázolta határt látni s az árva Cselét:
Kart és férfikebelt vive itt a harcba magyar nép;
Sors erejű számmal győze az ozman erő.*

2

*„Mely föld ez, mi virágzó tér az öreg Duna partján,
Melyen sárga kalász rengedez és buja fű?”
Nyögve felel, s csak alig hallatva s keservesen a föld:
„Hír temetője Mohács, s a magyar átka nevem.”*

Mohács, 2006, 489.

Bajza József: *A visszatért*
1833

*Eltemette honját
A mohácsi vész,
Vissza vércsatákból
Tér a bús vitéz.*

*Föltekint, s hol a nap
Nyúgodóba száll,
Kék hegyeknek ormán
Sziklavára áll.*

*Sziklavára csendes
Mint a temető,
Benne egy harang kong,
Mély gyászt hirdető.*

*Fenn a várteremben
Fáklyák fénylenek,
Bánatos karének
Hangi rezgenek.*

*A teremközepen,
Magos gyászpaddon
Kiterítve fekszik
A szép hajadon.*

*Arca, keble halvány
Mint a bérc hava,
Húnyva szép szemének
Égi csillaga.*

*És belép a bajnok,
És reá borúl
A kedves halottra,
Keblen mély kín dúl:*

*»Mindent elvesztettem,
Mindent – jaj nekem! –
Harcon a hazámat,
Itthon kedvesem.*

*Ah fekünném inkább
Én e gyászpaddon,
Mint te, szép virágszál,
Ékes hajadon!«*

Bajza József művei, I, 69–70.

Czuczor Gergely:¹ Mohács
1833/42

*Főuri gőg és visszavonás pártokra szakasztá
A honnak kebelét gyáva királyok alatt.
Tágult a fegyelem, gúny lett a harci fenyíték,
Vélte magát úrnak följosgositva ki-ki,
Isteni ostorkint ült úr jobbágya nyakára,
S a pórnak kicsikart vére kiálta bosszút.
S megnehezült a világbírónak ítélete, s lőn a
Nemzeti nagy bűnnek nagy torolója Mohács.*

Hét évszázad magyar versei, I, 999.

¹ Czuczor Gergely (1800–1866) költő, nyelvész.

Mohácsi gyászütközet
1834 (részlet)

Vérbetűkkel iratott fel a' magyar évkönyvekben nemzetünknek e' nagy sebe, melyet a' századok begyógyíthatnak ugyan, de a' sebhely örökre fennmarad, 's mint az elvágott tag, soha vissza nem nő. Alig kezdi a' magyar ifjat érdeklenni nemzete 's annak története, már örökre elméjébe edződik Mohácsnak gyászos emléke; sőt mielőtt körülötesen tudná, mi történt légyen ott, már, mintegy vele született sajnos érzetből, úgy emlékezik Mohácsra, mint azon gyuladásra, mely szüleit vagyoniokkal együtt porrá égetvén, ötet szép örökségétől megfosztá 's szegény sorsra juttatá. Minden magyar előtt ismeretes a' név, de a' gyásztörténet' részletes mivoltáról sokan mit sem tudnak.

Mohácsi gyászütközet, 1834, 2. sz., 169.

Belitz Jónás:¹ *Hunnia (a Mohácsi hadveszély után 1526)*
1837

1. Amott a' hármas domb felett,
A' szép dupla Kereszt mellett
Látok egy gyászló alakot,
Kisírtt szemet, bús ajakot

2. Fejéről csügg gyász fátyola,
Bádjadt szemmel néz alóla,
Fejét hajtja balkezére,
Jobb keze esett térdére.

3. Haj! Magyarok! haj! mit látok?
Ez a' Ti édes Anyátok,
Sír szeme, fáj hív kebele,
Oh sírjátok ti is vele,

4. Ha néz Mohács' vidékére,
'S annak véres mezejére,
Majd ajaka jajra fakad,
Majd elhal 's nyelve elakad.

5. Ha néha vesz lélekzetet,
Csak kínra nyer új életet,
Mert a' kínos élet' sulyja
Szívét új kínokkal dúlja.

6. Jaj huszonkét ezereknek
Elhultt fiai véreknek
Patak módra kiomlása
Lett bús szeme' köny forrása,

7. Sok fő Urak', hat Püspökök,
Vérét onták a' Törökök,
Két bíboros Érsekekkel
Mohácsot festvén vérekkel.

8. Sőt még amaz ifju alak
Lajos Király Csele-patak'
Mocsárjában elfullada
S Hunnia árván marada.

9. Mint Anyjoktól fosztott csibék
Elszéllednek: úgy a' pribék
Ellenség népünk' széttűzte,
Öldözte 's rabláncra fűzte

10. Valahányszor déli szellet
Suhogj Buda' Vára felett,
Mohácsi jajjal van telve
'S azt nyögdecslí néma nyelvve.

11. Itt sok Szülék magzatjokat,
Ott szép Hölgyek hív Párjokat
Jaj jaj szókkal kiáltozzák
'S az Armány dühét átkozzák.

BELITZ, *Hunnia*, 1837, 9–10.

1 Beliczay/Belitz Jónás (1764–1845) író, evangélikus lelkész.

Zeyk János:¹ *Mohács (ekedal)*²
1837

*Mohács! Mohács! gyászemléked,
Bús hangra költi vidéked!
Nyögött a' hon Török' jármán!
'S én most sirok ekém' szarván!*

*Mondja a' hir: lágy Királyság,
Fondorkodó vad pártosság,
Tevé kis Lajost sírjába;
'S a' Magyarhont rabigába.*

*Roppant tábor – a' Hold' fele
Egy marok Magyar elnye.
Itt fekszenek a' jámborok;
Hol kelnek föl e' bús porok!*

*Ott a' Cselepatak árja
Bús partjait félve járja;
Hol a' gyermekkirályt tova;
Agyon nyomta pajzán³ lova.*

*Óh, szegény Magyarkorona!
A' sors de sokfelé vona!
Be sok nemzet' fején ültél!
'S Magyarról tán végképp' tüntél!*

*Ha a' legény hére hóra,
Amoda hajt itatóra:
Hol Lajos fult a' mocsárba;
'S Nemzetiségünk a' sárba;*

*Habzó keble mélyet sóhajt;
Maga se tudja mit óhajt!
Bús rántz vonúl homlokára;
'S egy keresztet vet magára.*

*Szánom sorsod' szegény Lajos!
Rövid élted volt de zajos!
Nyugodj! – Haj – de Koronánkra
Menyi baj szálla 's hazánkra!*

*Földünkön dúlt ínség' nyomán,
Borzaszt még neved Solimán!
Jármad' másfél század hordta;
'S dicsőségünk' letiporta.*

*Szerencsétlen csata és nap!
Hol elvesze Tomori – pap –
Hazánk' szívét ketté vágád;
Bóldogságunkat elrágád!*

Szegény Lajos! lenyomának.
Harcolni sem akarának,
Nálad nélkül a' Fősegek;
'S nekik is lett gyászos végek.

Ezért mondád keseredve:
„Menyek én is kényszeredve,
A' halálra, a' csatára,
A' szegény nemzet' torára!”

Ütközetre erőlttetek,
A' vágószékre kitettek.
'S Magyarok! mi jöve rátok!?
Végromlás, halál és átok!

Mátyás! Mátyás! oda lettél!
Mindent a' sirba temettél!
Meghalt veled az igazság,
Bóldogság, dicsőség, nagyság!

Hollós Mátyás' palotája
Lett a' kontyosnép' tanyája.
Magyar néze hátra 's elé,
Sirva Buda' vára felé!

Honnan a' turbános Basa,
Halált – parancsot olvasa,
A' szép Hunnia' felének;
'S Hunyadi' vitéz népének.

Itt – e' téren enyészék el,
Mohács' mezején tűnnek el,
Árpád népe' dicsősége
'S a' Magyar nemzetisége!

Magyar! Magyar! térj eszedre;
Ne vonj szakadást kebledre!
Olvadj össze valahára,
Egy testté hazád' javára!

E' csontok ha szólhatnának,
Haj. be szép leczkét adnának!
Itt Koronánk' méltósága
Elhunyt 's Magyar' urasága!

*Tán eljut még valahára
Hunnia aranykorára!
Addig lerovom éltetemet;
‘S busongva szántom földemet!*

*A’ lány szellő’ suhogása;
Tán Eldődink’ sóhajtása!
Isten, a’ Hősök’ hamvának
Adj nyugtot ‘s e’ szép hazának!*

*Ha vasom egy csontra akad,
Vérző szívem majd megszakad;
Az ereglyét odább vetem,
Friss hantok alá temetem.*

*Andalogva ostort bontok.
Danolgatva elébb hajtok.
Szívem reped mély gondokkal.
Énekem zeng bús hangokkal.*

*Mohács! Mohács! gyászemléked,
Bús hangra költi vidéked’;
Nyögött a’ hon Török’ jármán!
‘S én most sirok ekém’ szarván!*

Zeykfalvi idősebb Zeyk János munkája, 1845, 331–334.

1 Zeyk János (1786–1860) költő, író.

2 Először a brassói *Erdélyi Hírlap* szépirodalmi melléklapjában a *Mulattatóban* jelent meg 1837-ben. A későbbi szövegváltozat helyenként eltér az elsőtől.

3 Az első kiadásban *tikkadt*.

Kövér János:¹ *Egyházi beszéd*
1837 (*részletek*)

Fáj a Mohácsi veszedelem egy ép Magyarnek: és ha kivált azon arany időkre gondol, midőn dicső Hazánk egygyik lábával a fekete tengeren, a másikkal a Tyrhenumi mélységen állott, vér csurog a szívéből. Azonban nyugodjunk meg az örök végzéseken: se az Isten ítéletit föl ne forgassuk. [...] Legyünk tehát jó reménységben. A sok bomlás után föltámadhat még édes Hazánknak arany napja: az eset emelkedéssé, a gyalázat dicsóséggé, a sebhelyek ragyogó sugarakká válhatnak, csak iparkodjunk rajta magunk is; és a történet legyen örök tanítónk!

Ugyan azért:

1. Tanuljuk meg a Mohácsi veszedelemből Fejedelmünket, s törvényeinket tisztelni, s mind a kettőnek szót fogadni. – Egy király szem a fejben, lélek a testben: a jól hozott, és jól megtartott törvények a Birodalomnak tornya, bástyája, érczfala, gyémántvára. De kiáltja a Sz. Lélek is: „Az Istent féljétek, a királyt tiszteljétek.”² Bizony megérdemli hát mind a Király, mind a törvények, hogy tekintetben tartsuk. – Azonban szegény Lajosban volt Királyunk, az igaz: de csak annyit tartottak rá, mint a madarak a vázra; voltak törvényeink is, de ezeket csak pókhállók gyanánt vették mellyeket még egy erősebb bogár is általszagat. [...] Hogy tehát bágyadt Hazánk fel üdülhessen, fogadjunk ezután szót Fejedelmünknek, s törvényeinknek.

2. Hogy üdülő országunkat elne sorvasszuk, a fiatalokat neveljük jól, s adjunk nekik jó példát. – ISTVÁNFI MIKLÓS történeteink egyik nevezetesebb írója, mikor elbeszéli hogy Lajos idejében a fiatalság a szabott útról kilépett, veszekedett, káros beszédre fülelt, és mind csak a csapongásra aggódott, hozzá teszi: „Sokan talán azt vélik, hogy ezt nem is érdemes feljegyezni: de nem lesz haszon nélkül az utóvilágnak ezen halálos példákat is át adni; mert a legnemesebb ország elvesztének itt van kezdete.”³ Igaz is: mert ha egy fiatal vessző nem az irány szerint nyílik; ha előre elporzsávásul; hogyan legyen abbul egy tartós épületfa? – Mi gyümölcsöt hoz az éretlen csapongás, példák előttünk Európának napnyugoti tartományai: mert az ilyen gőzölgők neki kapnak itt, fölöknek egy háromszínű bokrétát, szabadság fát állítanak, lázongnak, és lazitnak; és ugyan mi lesz belőle? az, hogy utóbb fegyverrel is leverik őket, és sokszor a legártatlanabbak maradnak halva. – Ime az annak a szertelen áradásnak a vége! De szégyen gyalázat! nem csak ott van ez, hanem keletkeznek nálunk is, kik itt a békesség ölében azt a régi mirigyét újra kiakarják költeni: a jó rend ellen alattomos bujtogatásokat, a kormány ellen titkos firkálásokat tesznek! Véreink! öcséink! ti nyersebb hajtóványok, ti virulóbb sarjadtok, ti napkeleti nemzetünk nyillóbb része! ha csak a hivalkodásban, és henyében töltöztök; ha csak a csattogásra, és vörsöngésre aggódtok; ha a nemes szabályokból kitörtök; ha az illendőre nem erőlködtök; – soha – bizony soha nem lesztek jó Hazafiak. Romlást, nem pedig üdülést, pusztulást, nem pedig jóllétet okoztok Hazátoknak. Őrizzétek tehát az Atyáitoknak rendrehajlását: mert ki a fenyítéket szereti, életet talál; ki pedig gyűlöli azt, a halált kedveli.”⁴

Mohács, 2006, 489–491.

1 Kövér János (1789–1873) plébános, alesperes.

2 1 Pét. 2,17.

3 Nicolaus ISTHVAFFIUS, *Regni Hungarici historia*, Coloniae Agrippinae, Apud Ioannem Wilhelmum Friessem, 1685, lib. 8. p. 76. „Scio pleraque eorum, quae paulo ante memoravi, parva forsitan et levia nonnullis videri, ac vix digna, quae literis mandentur: non tamen sine usu fuerit haec quoque veluti fatalia exempla ad posterum transmitti, ex quibus quasi initiis nobilissimi regni excidium manifeste appareat.”

4 Péld 8,35.

Kemény Zsigmond:¹ *A mohácsi veszedelem okairól*
1838 (részlet)

Nemzeti életünk közelebb lefolyt néhány százada nem volt a közjólét, öntudat, körülmények teljes ismeretéből származott józan számítás, polgári erény és dicsőség korszaka. Évkönyveink lapjain gyéren, elszórtan ami fényes és nagyszerű tűnik is fel, az az ember és honfi magasabb elhivatásának inkább jogfenntartása, mint birtoklása. A nemzedékek hosszú sorain apáról fiúra véghagyomány gyanánt leszállott viszályok következtetésben elerőtlenedés, a pillanat csábjainak bűnös bókólás, a körülmények megnehezedő súlyának tehetetlen maga-aláadás jövőnek napirendre. A hazafi elszánás, mely csekélynek veszi a parányi életet a nemzeti becsület fenntartása nagy pillanati közt, s ha szükség az intéző Nemezis² kezéből a bírói pálcát vagy bosszuló tört kiragadni... csak kötelességnek tartja; s mint a hitnek hatyúja felhasználja kebelét, kiomlott vérével táplálja erőssé meggyőződése gyermekeit, ritkán volt álma a szív felhevült érzéseinek; szinte soha éber akaratja. Jelenkorunkban azonban a viharok egén fénylik itt-ott egy-egy szebb reménnyel biztató sugár; állított elé az oly sokkal adós sors néhány választottakat, kiknek éjjelök és nappalok a hon értelmi, erkölcsi és nemzeti újjászületése faradságteli munkájára van felajánlva.

Ily nagyszerű vállalatoknál nehezek az eszközök; erőt próbálok a kivitel előfogásai. De Thészeusz³ is a honát pusztító szörnyetegek ellen kiírtó harcra készülve, sziklát emelt őse kardjáért, s e tett volt a küzdés feltétele, s vált egyszersmind a győzedelem zálogává.

Ezt szem előtt kell tartani; a készülődés egy pillanatját is nyomtalanul elenyészni nem hagyva tűzni ki a magas célt; érte verítékezni és vérzeni: polgári kötelesség s jutalma egyaránt szép, mert tölgy, borostyán vagy töviskoszorú.

„Ismerd meg tenmagad”⁴ mondotta a hajdan kor egyik bölcse. A felhozott arany-szabály, mely akaratunkra s annak tettben nyilatkozása irányára kedvezőleg vagy ellenségesen ható, rajtunk kívüli körülmények teljes felfogására is kiterjed, a gyakorlati élet szerencséjének mindeneket egyszersmind befoglaló feltétele.

Nemzetet ez önmagávali tisztába jövetelre vezetni: a hű honfi magas, de bajos elhivatása.

A jelen azonban – mint a régi szkíták titkos írása, a két testvér pálcadarab egybetétele által – csak a múlt hozzájáruló kiegészítései közt ad olvasható betűket.

Sohasem lehet hát becsesebbre fordítva nekünk magyarokul figyelmünk, mint honunk történeteire.

Évkönyvünk oly dús, főleg a szerencsétlenség tanulságos eseményeivel, hogy midőn a nemzeti bűnhődés hosszú sorait s az azt sujtoló csapásokat számlálja elé, bő felvilágosítást nyújt, mit nem kell s következőleg arról is, mit kell tennünk; úgyannya, hogy ha igaz a közmondás, hogy kárán csakugyan tanul a magyar, ez a második ó-vég-hagyomány (testamentum), mely midőn az üldözött nép siralmas történeteit tanítja, egyszersmind a cselekedettel hívőknek az ige eljövendő országát hirdeti.

Én midőn a mohácsi veszedelemnek, e következtetései megrázó, nagyságánál fogva elsőbbszerű történetnek okairól kevésre terjedő lapokon s tehetségi képességemhez

mérten töredékesen közlendem nézeteimet, csak az kívánok lenni honom lelkes fiaira nézve, mi volt az egyszerű munkás férfi kezében az ólomgolyóbis, mely azon pontban, midőn ő szendergett, földre koppanásával adott ébresztő jelt; minden célom tudniillik csak figyelemgerjesztés, s hozzátehetem, jutalmam erősebb kéz ily tárgyú dolgozatai nyomán mentől előbbi elfelejtetés.

A mohácsi veszedelem nálunk eddigelé, a tárgy bajosságán egy könnyű fordítással magát túltevési természetnél fogva, a nagyközönség által azon események sorába szokott belé számláltatni, melyeknek mindenünnen egybefolyó okai felfogása közt eltévelyedvén az emberi értelem, ingadozásaiban kíségetésül sors, történet, predesztináció⁵ sat. címekhez folyamodik.

Az oszmánok ereje s a magyarok gyengültsége volt ez örökre nevezetes nap előzője; csak ennyit mondhatunk általános megfajtési próbául. E mondat első tételének rövid említése s a másodiknak részletesebb és kiterjedőbb vizsgálata lesz tárgya e lapoknak.

Mohács, 2006, 491–492.

1 Kemény Zsigmond, báró (1814–1875) író, publicista.

2 Nemeszisz a megtorlás istennője a görög mitológiában.

3 Thészeusz az ókori görögök egyik legnagyobb hősza, Athén királya.

4 Khilón a hagyomány szerint a hét bölcs egyike és ő véste a Delphoiban található az Apollón-templom falába a szöveget.

5 A predesztináció: előre elrendelés, eleve elrendelés.

Csajághy Károly:¹ *Egyházi gyászbeszéd* 1840 (részletek)

Méltán ragyog tehát köny minden jó magyar szemében Mohács gyászos nevére; méltán vérzik az én szívem is, ha a 314 évek előtt, e síkon történt szerencsétlen ütközetre s szülő okaira visszaemlékezem, s még sokkal szerencsétlenebb következtetéseit, – nemzetünk csak nem végpusztulását – eszembe juttatom.

Azomban, a milly fájdalom dúlja keblemet, e gyászos múltakon merengve; olly öröm érzetekre gerjed bús szívem, ha Hazánknek e szerencsétlen csata utáni, történet-könyvébe tekintek, és itt, a felettünk különösen örködő isteni gondviselést mintegy kézzel tapinthatom. Félre húzom tehát a gyász leplet előletek is Keresztény Hazámfiak! Hogy ti is a múltakba pillantván, esmérjétek meg, a nekünk magyaroknak kiváltkép kedvező isteni gondviselésnek imádandó végzését, és e mai évnap gerjesztette fájdalomokat mérsékeljétek. – T. i. ugyan e vérmezőn, hol nemzetünket esküdt ellensége csak nem eltemette, ugyan e gyászos véremezőn adták vissza Isten segítségével 161 évek lefolyta után, őseink a kölcsönt, – a nemzeti mocskot török vérrel lemosták. – Ime Magyarok a csodálatos isteni gondviselés! A melly nemzet 160 esztendeig felfuvalkodott ellensége gúnyának kitétetve, mint rémlett, reménytelenül volt elszéledve elpusztított hazájában; dicsően legyőzi, csúfosan hazájába visszaveri ellenségét ugyanott hol

egykor önhazáját elvesztette, és kezdi a török meg tisztelni s rettegni a Magyar, kit az előtt csak gúnyolt a gyalázatos rabigában. [...]

Mind ezt mondom, Isten után, az istenfélő Ausztriai-háznak köszönhetjük, mellynek ivadéka, a csüggedhetetlen Ferdinánd volt az első, ki e szerencsétlen csata által elárvult hazánk süllyedező kormány-hajójára fellépett. Kiben bízzék mint Istenben, kihez folyamodjék alaposb bizodalommal, mint Dávid fiához, Jézushoz! hogy könnyörüljön rajta, és szorongatott népén, mellyet királyi kormányára, atyai gondoskodására bízott öröktől elrendelt gondviselése. – De nem is csalta meg Istenben helyezett bizodalma; mert ha mindjárt nem is általa, de még is heted utódja, a nagy Leopold² által nemzetünk ősi birtokába, hazánk régi dicsőségébe visszahelyeztetett. És pedig bátran elmerem mondani: csak az Austria-ház példás buzgósága következtében nyert menyei segedelemmel diadalmaskodott ismét a magyar török ellenségén. Ugyan is, ki ne tudná: hogy áldott emlékü Habsburgi királyaink, valamint a kedvező, úgy a mostoha sorsban is, mindenkor tántoríthatatlanul, egyedül Istenben bíztak, a szent kereszthez, mint gyámbothoz támaszkodtak?! – Valóban, ha mi hazánk történeti nagy könyvében vizsgálódunk, minden lapon, az isteni gondviselésnek titkos rendelkezéseire találunk, mindenütt az Istent, mint bölcs igazgatót fel-leljük, és gondviselését mintegy kézzel tapintván, lehetetlen, hogy ne esmējük meg erántunk viseltetett határtalan szeretetét, mellynél fogva ő minket, az istenfélő Ausztriai-háznak alattvalóivá tett.

Mohács, 2006, 492–493.

1 Csajághy Károly (1815–1905) somberekai és szekcsői káplán (1838–1843).

2 I. (Habsburg) Lipót (1640–1705) német-római császár (1658–1705) magyar király (1657–1705).

Széchenyi István:¹ *A Kelet népe* 1841 (részlet)

Vagy egy kis vigasztalás végett én is nagy lelkesedéssel hangoztassam a hazai nótát: „Minden elveszett már Mohácsnál [...].”²

SZÉCHENYI, *A Kelet Népe*, 1841, 25.

1 Széchenyi István, gróf (1791–1860) politikai író, közmunka- és közlekedésügyi miniszter (1848).

2 Széchenyi már jó egy évtizeddel előbb is utalt erre a nótára a *Hitel* (1830) című munkája előszavában: „Némelyek szomorúan füttyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek. S tán úgy van – ámbár én nem hiszem –, de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, s elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti s vizsgálja, mit menthetett meg, s avval bélelgedni s lassankint, többet szerezni iparkodik.” *Gróf Széchenyi István munkái*, bev. GYULAI Pál, KAUTZ Gyula, Budapest, MTA, 1904, 10–11.

A mohácsi veszedelem emlékére emelendő oszlopról¹ 1842 (részletek)

Mohács mváros érdemes birájával, adószedőjével s még két hivatalbeli jóérzésű férfival, Pécsen a napokban találkozva, ezen urak beszéd közben azon dicséretes szándékokat is előhozták, melly szerint az uralkodó korszellemnél fogva határaikon történt országos veszedelem emlékére Ildik Lajos királyt lóháton vasból öntve, még pedig azon helyre, hol éltét vesztette, céljuk volna felállítani. Hogy ennél fogva a gőz ereje által, utazásra noszított tudós világnak, lehessen oka, esetéről világszerte híres városukat, gyakrabban is méltatni látogatásaikkal. [...]

S a már megvetett terv szerint, azon helyre emelni az emléket, hol a király elveszett! Avvagy nincs e tudva a bíró ur és alkalmasint az egész mohácsi közönség előtt, hogy fáradságom s költségem nem kímélve, azon helynek kifürkészésére, hol a királyt lova agyonnyomta, mindent elkövetve, csak azzal kellett megelégednem, hogy a már bizonytalan, többen lévén különben is, azon vélekedésben, hogy ott most a Duna jár, mi igen is hihető, s minek megmutogatása a geológiához tartozván s több évekre menve, ezúttal abba hagyom, megjegyezve azt, hogy a többféle mendemondának hive, azáltal a következő nemzedék, hozatnék csalogásba.

Ismerve a kíváncsi tudós utazók szellemét és szenvedélyét, azon széles térre, melly a püspöki lak előtt nyulik el ohajtnék egy kemény csonka-torony forma épület felállítását, mellynek külső oldalaiba lévén vágva a lépcsők s ezeken a terrasséba felsétáló idegenek, a nyugvó helyeknél hagyott rostélyos ablakokon a torony belsejébe is, beláthatva, azon maradványok lévén ott őriztetve, mellyek eddigelé is, azon szomorú emlékü mezőn ásattak ki, vagy ezután is, fognak még világosságra jőni. A terrassét veres márvánnyal szeretném borítva látni, s hasonló ülő padokkal környékezve, hol a középbe, a derék Ferenczi atyánkfiától, meghatározott illendő magasságú obeliscus a szerencsétlen eset, az eléggé ismert emlékpénzen levő modor szerint, szükséges magyar és német felirással vésetnék be. [...]

Utoljára megjegyzem még, hogy e nemcsak a város ékesítésére, s terasséja, a miveltebbeknek időtöltő helyül szolgálhat, de olvasó egyesületnek, s éjjeli örök számára is, lehet itt szobákat rendelni.

De mindenek felett, kiméltetnek az utazók, kivált kedvetlen időkben a török s magyar tábor volt állásaikat felkeresni az obelisc tetőre felállított jelek által kiki utba igazíttatván.

S valamint magam is ígértem a leendő conservatoriumba az említett sirhalmokból kikerült, számos fegyverdarabokat, s Lajos királynak néhány rendbeli kéziratát, úgy kezeskedem több ismerős jó hazafiakért is, hogy gyűjteményeikbe találtató, hasonló maradványokkal, örömmel fognak kedveskedni.

A mohácsi veszedelem emlékére, 1842, 42.

¹ Nemes m. t. k. aláírással.

Csajághy Károly: *Még valami a mohácsi emlékről*
1842 (részlet)

Előlegesen is megjegyzem: hogy már Csele pataknak hol léte is kétséges, miután némelyek Lancsuk közelében állítják lenni, mások – a többség – Mohácsról Barra vivő országút mintegy közepében, a hegyekből folyó vizecskét mondják Csele patakjának, ugymint mely közönségesen is e vidéken így neveztetik. Ez oknál fogva, én is ide csatlakozom, annál is inkább, minthogy e patak mellett elnyúló szőlőhegység mainapiglan is a sombereki mint határbeli lakóktól *Csalin*-nak neveztetik, mely ráczos nevezetét az ittenni görög hitűektől bizonyára a mellette folydogáló, és már ősi időkben is Csele patakjának nevezett vizecskétől nyeré.

De én Lajos elveszte helyét nem keresem a malom melletti kőhidnál, hol az lenni mondatik, hihetőleg, mivel a mohácsi püspöki lakban remek kézzel rajzolt csataképen (melly azonban sokkal későbbi) épen az ugynevezett Csellei csárda-malom mellé festé a képiró Lajos elvesztét; tudjuk pedig, hogy multa licent *pictoribus* atque *poetis*.¹ Csekély véleményem szerint egy óra negyednyire beljebb a hegyek vagy is dombok közt lelhetni tán előbb meg Lajos sírját.

CSAJÁGHY, *Még valami*, 1842, 104.

1 Horatius: *Ars poetica*, 9–10. „Pictoribus atque poetis / quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.” Mit? hogy a festő és költő bármit kiagyalhat? hogy joga van, s volt is, hogy képzeletét elérhesse? *Bede Anna fordítása.*

Csajághy Károly: *A Mohácsi szerencsétlen csata emlékére állítandó oszlop tárgyában némelly jegyzetek*¹
1842 (részletek)

Hazánk hősei iránti mély tisztelet buzgalmat gerjeszte a mohácsiak kebelében, hogy méltó emléket emelnének nékiek, mint az már hírlapok útján köztudomásra van juttatva. A gondolat valóban szent, csak a terv szerencsétlen; ugyan is, mint a minapi Hírnökben² olvasám: a már megvetett terv szerint azon helyre szándékozik emelni Mohács érdemes tanácsa a gyászemléket, hol a király elveszett, holott e hely igen bizonytalan. [...]

Végezetül mi az állítandó emlékhelyet illeti, alakjáról s minéműségéről nem szólok, hisz kit udja, tán még közkölségen fog állítani, hogy a nemzethez méltó emlék legyen, miután tekintetes Baranya megyének Rendei legutóbbi közgyűlésöken országos ügyként elhatározzák ajánltnak a közlő honygyűlésre, s így úgy tartom még eleget szólhatunk alakjáról, helyére nézve tehát csak azt mondom, hogy miután hitesen nincs tudva Lajos sírhelye, a hír szárnyalta terv szerint, semmi esetre se állíttassék a Cselle csárdai³ kőhídra, hanem inkább a gyászos emlékü csatatérre, mint ezt Esztergom megye lelkes rendei is indítványozák, annál is inkább, minthogy hamvaiban is áldott néhai pécsi püspök, Király József, mint tudva van, e szerencsétlen csata évforduló napján még 1817ben nemzeti gyászünnepet rendelt, [...] melly gyászünnepe azóta – dicséretére le-

gyen mondván a mohácsi s vidékbeli minden ajkú s vallású híveknek – évenként nyakavágáskor taraczkok dörgései és üdvlövései mellett ünnepélyesen meg is tartatik, pedig a vérmezőn, a boldogult püspöktől e végre épített csinos kálvária⁴-egyházban, melly a város tőszomszédságában van; [...] miért ne lenne tehát ugyan e vérmezőn az idők érczfogával daczolandó polgári emlék, hol már az egyházi emlék is létezik?!

Mohács, 2006, 493–494.

1 Csajághy Károly jegyzetének további részeit lásd a III. részben.

2 *Hírnök* 1842. évi 10. számában, lásd előbb.

3 Régebbi nevén Csele-pataki csárda. Itt már II. József korában működött kocsmá.

4 A Csataféli-emlékkápolna épülete Mohácson, amelyet 1816-ban kezdtek el építeni.

Gaal József:¹ *A vén sas. Bohózat négy felvonásban*
1844 (részlet)

Levendula: *Ne busuljon, több elveszett Mohácsnál.*

GAÁL, *A vén sas*, 1844, 18.

1 Gaal/Gaál József (1811–1866) író, költő drámaíró.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Mohácson
1845 (részletek)

Augusztus 8-án este felé az „Árpád” gőzös¹ megérkezett Mohácsra számos természetvizsgálóval, kik dr. Hermann János² és Mohácsnak derék és gondos kapitánya Erdődy János³ úr által a Duna partján ünnepélyesen fogadtatva és részint a püspöki palotába, részint mindenfelé a városban elhelyezve, beszállásoltatva, még szombaton este összegyűltek a püspöki lak mellett fekvő csinos sétatérre, hol helybeli hangászok⁴ mulattatták zenéjükkel a kellemes szórakozókat. – Másnap reggel hét órakor készen várta őket a mohácsi vérmezőre történendő kirándulásra a számos előfogat; megtelven a kocsik, először a mohácsi szőlőhegyekre vezette őket derék kalauzunk, dr. Hermann úr, és innen magasból néztek alá a régi magyar dicsőség sírjára, hazánk nagy temetőjére – A mohácsi ütközet színhelyére. Dr. Hermann úr itt maga iránt szíves hálára kötelező az egész vendégkoszorút, mert híven kalauzolva őket mindenütt, minden érdekes pontot kijegyzett szemeik előtt, előadva értelmesen mindegyiknek történeti és hagyományi nevezetességeit;⁵ úgyszint Kiss Károly,⁶ nyugalmazott kapitány úr és tudós társasági r. tag is, ki mély avatottsággal boncolgató az előadottakat, bővítvén azokat saját nyomós s figyelemre méltó észrevételeivel. Számos alapos vita után, melyeknek tárgya a nemzet elvesztett csatája volt, még egy végső pillanatot vetve az alatta elterülő világhírű rónára, mely fölött a gyönyörű, egek felé nyúló Harsány-hegy látszik hatalmasan őrködni, a

szőlőhegyekről visszatért csendes komolysággal az emlékvizsgáló tábor a város szélén keresztül magának a vérmezőnek helyszínére.

Azon helyen, ahol a szerencsétlen csata állítólag befejeztetett, 1813-ban vallásos emlék, szent kápolna, mely közönségesen kálváriának neveztetik, állítatott fel Király József, volt pécsi püspök álta, a szerencsétlen mohácsi ütközet emlékeztetét évenként ünneplendő⁷ és a mellette elhaladó utast minden időben a múlt kor szomorú történeteire figyelmeztetendő.⁸ [...]

Ez értekezést könnyen fölfoghatóvá tévé a helyszínen megmutatott és magyarázott tervrajz, amely a huszonötezer magyar és a háromezrezer török csatarendi álláspontjait tünteté föl. [...]

Kiss úrnak szívből jött előadására az összegyűlteket közt több percig tartott köz és mély csönd lőn, mellyel csak Kemény József gróf,⁹ a híres régiségbúvár, Kisshez az egész gyülekezet nevében intézett kedélyes hálaszavai szakasztának félbe. Búcsút véve ezen annyi magyar vértől párolgó helytől és áldást kérve a nemzetért meghalt ösök hamvaira, a tisztelt vendégek némelylei kirándultak az asperni győző, főséges Károly főherceg¹⁰ „Sátoristye” nevű és a híres bellyei uradalomhoz tartozó, példásan rendezett pusztájának megismerésére; mások pedig a püspöki palotába siettek, a földszinti szobát nézni, amely, mint mondják, József császárnak itt utaztában hálószobája volt. Ezen szoba két oldalát nagy képek foglalják el, amelyek közül egyik a szerencsétlen mohácsi ütközetet, különösen Lajos király vesztét ábrázolja, a másik pedig a diadalmas mohácsi csatát 1687-ben.¹¹ Mindkét kép, amelyet gróf Eszterházy püspök Dorfmeister által festetett, jó rajzolat, a festő nem rosszul fogá föl kitűzött feladatát, és érdemes volna ezeket kicsiben is levenni. Ezek bevégezéssel különös választmány küldetett köszönetet mondani dr. Hermann úrnak szíves fáradozásaiért, úgyszintén Erdődy János városkapitány erélyességéért, aki mind a beszállászás, mind az előfogatok ügyében vendégeit várakozni pillanatig sem hagyá. Rövid ebéd után tömérdek kocsin egymásután jó kedvvel megindultak a természetvizsgálók Pécs felé.

Mohács, 2006, 495–496.

1 Árpád oldalkerekű gőzhajót 1836-ban építették Óbudai hajógyárban. Korának leggyorsabb magyar hajója volt, amely az I. világháborúban pusztult el.

2 Hermann János Baranya vármegye főorvosa (1838–1856).

3 Erdődy János, gróf (1794–1879) Varasd vármegye főispánja (1834–1845).

4 Zenészek.

5 A tudósító jegyzete: megmagyarázá többek közt, miként Mohács II. Lajos idejében nem ott állott, ahol jelenleg, hanem miután a Duna erőszakosan új ágra szakadt, a mostani Mohácson túl fekvő zöld szigeten – s hogy a jelenlegi Mohácsnak akkoriban még nyoma sem volt, sőt ennek helyén állott a magyarok tábor(á) ahonnet a türelmetlen daliák erőnek erejével, a tízszer annyi törökre ütni, rárontani nem vonakodtak, s ezen vakmerő lépés miatt azután nem is bírták kiállani a sarat, mint azt az idétlen Lajos király mocsárba veszte szomorúan tanúsítja, sőt ezáltal egész nemzetünket sárba vitték, mocsárba fullasztották; hogy a mocsarat, amelybe megfutamlott II. Lajosunk lovával együtt belefult, most már a Duna elmosá stb.

6 Kiss Károly (1793–1866) katonatiszt, hadtudományi- és novellairó.

7 A tudósító jegyzete: itt a nagy csatások végpontján a nevezett magyar szívű főpap alapítványa szerint az országos gyásznapon, augusztus 29-én, évenként nagyszerű ájtatosság tartatik és magyar, német és horvát nyelven mondott szent szónoklattel az egybegyűlteket hitettségre, keresztény szeretetbeni egyesülésre, a bajnok atyák iránti hálára, a hazafiság minden erényére lelkesíttetnek.

- 8 Itt Kiss Károly *A mohácsi ütközet elemzése a csatatéren* című a kápolnában felolvasott értekezése következik.
- 9 Kemény József, gróf (1795–1855) történész.
- 10 Habsburg–Lotaringiai Károly Lajos tescheni herceg (1771–1847). A Sátorhely uradalmat 1822-ben kapta meg.
- 11 A nagyharsányi csata.

Garay János:¹ *Hazámhoz*
1846 (részlet)

*Elhalt Lajossal nagy Mátyás király,
Nevére még csak emlékkő sem áll!
Dicső apjára ha emlékezünk,
Magasztosabban lángol kebelünk;
De szent erényét, hány, ki követi?
Mint ő, hazáját úgy ki szereti?
Nyomban követte őket a csata,
A mely Mohácsnak „sir” nevet ada;
A sirnak hantján könyekhez szokánk,
S midőn fölértünk – készen volt igánk.*

Garay János összes munkái, II, 51.

1 Garay János (1812–1853) költő, szerkesztő.

Eötvös József:¹ *Mohács*
1847²

*Eldődeink siralmas harchelyén,
Zöldebb a fű Mohácsnak mezején;
Több illat tölti a virágokat,
S a gazda, mondják, szebb kalászt arat.*

*E földet hősök vére áztatá,
Azért küld Isten ily áldást reá;
Mert szent határ az s pusztá nem lehet,
Hol honfiszív honáért vérezett.*

*Oh ne sirasd meg annak végzetét,
Ki a hazáért adta életét!
Édesen alszik anyja kebelén,
S áldások őrzik csendes nyughelyén.*

*Mely a hazáért élt, a hű kebel,
Földjét termékenyítve hamvad el;
És szelleme a sír körül marad,
Tettekre intvén az utódokat.*

Mohács, 2006, 496.

-
- 1 Eötvös József, báró (1813–1871) író, költő, politikus.
2 Eötvös a vers kéziratában 1850. szeptember 29-re datálta a verset. Az 1858-as kötetébe jelent meg először az 1847-es dátum, amely valószínűleg magától a szerzőtől származik. GÁNGÓ Gábor, *Eötvös József az emigrációban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999, 51, 130. jegyzet, illetve 100. Érdekes, hogy Csengery Antal (1822–1880) 1851-ben apjához írt levelében arról számol be, hogy „Eötvös egy regényt ír. »Mohács«.”

Petőfi Sándor:¹ *Fekete-piros dal*
1848

*Hagyjátok el azt a piros-fehér-zöld színt,
Lejárt az ideje!
Más szín illeti most a magyar nemzetet:
Piros és fekete.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

*Kicsiny sziget vagyunk tenger közepében,
Erős vihar támad,
Mindenfelől jönnek és megostromolják
A habok hazámat.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

*Készül az ellenség; és mi készülünk-e?
Mit csinál a kormány?
Ahelytt, hogy örködnék, mélyen, mélyen alszik
Fönn a haza tornyán.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

*Fönn a kormány alszik, mi pedig itt alant
Vigadunk, dőzsölünk,
Mintha mind a három isten nem gondolna
Mással, csak mivelünk.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

*Eszembe jut Mohács, az a szomorú kor!
Akkor is így tettünk,
Terített asztalnál telt poharak körül
Bút és bajt feledtünk.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

*Mohács, Mohács!... tarka lepke, gondtalanság
Röpködött előttünk,
Azt üztük, pedig már a török oroszlán
Elbődült mögöttünk.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

*Hol lesz az új Mohács? hol megint húszezer
Magyar vitéz vész el,
Mérföldekre nyúló rónát borítva el
Kiomló vérével.
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

*Hol lesz az új Mohács? ahol megint lemegy
Majd a haza napja,
S háromszáz évig vagy talán soha többé
Arcát nem mutatja!
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

Mohács, 2006, 497–498.

1 Petőfi Sándor (1823–1849) költő.

Vasvári Pál:¹ *Mohácsi vész*
1848

E két rövid szót kimondani elég; ennek hallatára a legbátrabb magyar is megdöbben. Oly rettentő e két szó értelme, oly szomorú eszmék vannak e két szóhoz csatolva!

Néha el-elmerengek hontörténeti eseményeink sötét hullámain. A mohácsi vész korszakánál egész kedélyem elkomorodik. Kopár szirt gyanánt emelkedik ez fel az események hullámos óceánján; sietve látom nemzetem élethajóját e szirtnek rohanni... féltem a szegény nemzet töredezett hajóját; szeretném másfelé irányozni a hullámok rohanását, szeretném meggátolni a világ menetét: de mind haszontalan! A nemzethajó

a szirtnek rohan, a megindult hullámok rohamát másfelé irányozni nem lehet... a sors sújtott, s egy nemzet szédült el sújtása alatt!

S mivel a sorscsapást megakadályozni nem lehet: ilyenkor a történetkedvelő nem tehet egyebet, mint hogy elmélkedik a sorscsapás felett, vizsgálja ennek indokát, megfontolja a körülményeket, s szemlét tart a sorscsapás következményei felett.

És e vizsgálódások közepette azon meggyőződésre jutunk, miszerint e vészt nem a sors pusztá szeszélye okozá, nem egy véletlen körülmény idézte elő, hanem hogy e gyászeseménynek magva magában a nemzet belszerkezetében rejtekezett, s a mohácsi vésznek előbb vagy utóbb el kellett jőni!

Nem a török hatalma, nem a magyarok gyávasága hozá hazánkra e gyásznapot? A magyar öngyilkos kezekkel döfött tört saját keblébe, s a nemzet, mely saját jobb kezét még 1514-ben hallatlan könnyelműséggel elmetszé, a mohácsi vésznel jobb sorsot nem is várhatta. És aminek meg kellett történnie, az megtörtént.

Göröghont nem a hódító perzsák milliói dönték meg, mert ezek nyílt ellenségek valának, s a nemzet készen állott a védelemre... Nem a perzsa milliók, hanem Macedóni Fülöp,² ki barátságos szín alatt befolyást mutatott a nemzet szabadsága iránt, a hízog szövetséges címet adá nekik, s azt mondá, hogy külellenségek ellen akarja őket védelmezni, és – eltiporta. Többet nem szölok.

Vannak események a világtörténetben, melyek betűről betűre ismételtetnek.

Elmélkedjünk!

Mohács, 2006, 498–499.

1 Vasvári Pál (1826–1849) író, történész, politikus.

2 II. Philipposz (Kr. e. 382–336) makedón király (Kr. e. 356–336).

Ismeretlen szerző: *Mohácsi gyászütközet*

1849 (részlet)

Vérbetűkkel íratott fel a magyar évkönyvekben nemzetünknek e nagy sebe, melyet a századok begyógyíthatnak ugyan, de a sebhely örökre fennmarad, s mint az elvágott tag, soha vissza nem nő. Alig kezdi a magyar ifjat érdeklenni nemzete s annak története, már örökre elméjébe edződik Mohácsnak gyászos emléke; sőt mielőtt körültekintően tudná mi történt legyen ott, mintegy vele született sajnósa érzületből, úgy emlékszik Mohácsra, mint azon gyuladásra, mely szüleit vagyonjokkal együtt porrá égetvén, őtet szép örökségétől megfosztá, s szegény sorsra juttatá. Minden magyar előtt ismertes a név, de a gyásztörténet részletes mivoltáról sokan mit sem tudnak. Érdekesnek hisszük tehát, e sokszor megírt ugyan, de eléggé soha sem emlegethető veszteségnek emlékezetét itt is feleleveníteni.

Mohács, 2006, 499.

Jókai Mór:¹ *A magyar nemzet története regényes rajzokban*
1854 (részlet)

A mohácsi vésznap

Szegény fiatal király!

Alig husz éves volt még, midőn már meg voltak hajfűrtjei őszülve. Nem csoda, oly időket, mint ő, soha egy fejedelem sem élt keresztül; nagyobb martyrja nem volt nemzetének senki, mint ő. [...]

Végre eljött a kitűzött nap. Augustus huszonkilenczedikén megindultak a magyar seregek a Mohács alatti mezőre, vigan, csatakeszen.

Annyit meg kell engedni a jelen volt bajnokoknak, hogy ha nem is voltak eléggé okosak, de bátorságuk nagyszerű volt.

Midőn elindult a király sátorából, jámbor szakácsa, Gondoss Illés azt kérde tőle: hol várja urát ebéddel?

– *Isten tudja azt – felelt a király –, hol fogunk ma ebédelni!? [...]*

Elveszett maga a király is. A végveszély pillanatában apródjai, Czetricz és Trepka kiragadák a csatamezőről s futottak vele az omló zápor oltalma alatt. Egy kisdéd patakon kellett keresztül usztatniuk, a Csele erén, mely most a fellelkeszéstől megáradt: a király neki ugratott a háborgó viznek, de lova visszabukott a magas partról, maga alá temetve lovagját s belefojtva a vízbe.

Igy bukott a magyar az önásta sirba.

JÓKAI, *A magyar nemzet története*, 1860, 288, 290, 292.

1 Jókai Mór (1825–1904) író, újságíró, szerkesztő.

Arany János:¹ *Elesett a Rigó lovam patkója...*
1856

*Elesett a Rigó lovam patkója,
Jeges az út, majd kicsúszik alóla,
Fölveretem orosházi kovácsnál, –
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!*

*Volt nekem egy rigószőrű paripám,
Eladatta a szegedi kapitány,
Ott se voltam az áldomás-ivásnál, –
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!*

*Volt nekem egy fehér házam, leégett;
A telekem, azt se tudom, kié lett;
Be van írva vásárhelyi tanácsnál, –
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!*

*Volt szeretőm, esztendeig sirattam,
Az nekem a mindennapi halottam,
Most is megvan az a gonosz, de másnál, –
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!*

Arany János összes művei, I, 264.

1 Arany János (1817–1882) költő, műfordító, szerkesztő.

Tárkányi Béla:¹ *A mohácsi temetés*
1857

I.

*Csapásra nyújtá vaskezét
A sors Mohács felett,
S Mohács egy véres honfisir,
Egy nemzet átka lett.*

*Elmúlt a harc, leszállt az éj
Komor felhőivel,
S mintegy halotti gyászpálást
Terült a síkon el.*

*Halotti lámpaként az ég
Villáma lángola
Könyű, részvét könyárja volt
Zuhongó zápora.*

*A Tompa gyászharang helyett
Villám dörgése szólt:
A nagy halotthoz érdemes
Halotti pompa volt.*

*Sötét az éj, dühöng a vész,
S míg elvonultanak
Üregbe s lombozat közé
A rettegő vadak:*

*Gyászfátyolok redői közt,
Mint egy tündéri nő,
Halványan egy őszült anya
A vérmezőre jó.*

*Az éj villámfáklyáinál
Lát honfitesteket,
Lát honfivért, csonthalmokat,
Lát bús enyészetet.*

*És elfogúl, és felzokog,
Oly szívből s igazán,
Vélnéd, a nemzet angyala
Sír a szegény hazán.*

*És hull a zápor, haborog
A bosszús fürgeteg,
S a villám barna föllegén
Ropogva hengereg.*

*„Csatában lángot vittek ők
És honfiszíveket;
A harc igazság harca volt,
Bár gyászos vége lett.*

*Oh ennyi szent test nem lehet
Vad martalékaúl
Madár- s elemnek, míg szívem
Honérzelemre gyűl!”*

*E lelkes szózat hangozék
A vérmező felett.
Hallá a romboló vihar
A szót, és néma lett.*

II.

*Elmúlt az éj, a más nap is
Nyugodni szálla már;
Mohács terén négyszáz magyar
Komoly parancsra vár.*

*Előttök ősz Perényiné,
Mély gyász volt mindene:
Ilyen lehetne tán a bú,
Ha testet öltene.*

„Utánam!” szól és felzokog,
S ásóval földbe vág,
S a szó után négyszáz magyar
Zokogva földbe vág.

Csak mélyen, mélyen ássatok,
Hisz nem kemény a föld,
Hol annyi drága honfivér
Hazátokért ömölt.

És ástak ők, mély lett a sír
S holtakkal eltelik.
Az égnek csillagsátorán
Ború emelkedik.

Komor felhővé tornyosúlt
Felettök a ború
A szél kereng, lecsapni kész
Az égi háború.

Felállta, s szól Perinyéné:
„Jó éjtszakát, Mohács!
Nagy Isten! add, hogyhamvain
Legyen feltámadás!”

Utána a négyszáz magyar:
„Jó éjtszakát, Mohács!
Nagy Isten! add, hogy hamvain
Legyen feltámadás!”

S ropogva tör ki a vihar,
Lezúdúl zápora,
Halotti fáklyaként az ég
Villáma lángola.

A tompa gyászharang helyett
Villám dörgése szólt:
A hős holtakhoz érdemes
Halotti pompa volt.

Tárkányi B. J. költeményei, 1857, 33–37.

1 Tárkányi Béla (1821–1886) egri kanonok, költő, műfordító.

A *Napkelet*¹ és a *Hölgyfutár*² című lap polémiája Than Mór *Mohácsi vész* című képéről

A *Napkelet* „Lapszemléje”

1857

A *Hölgyfutár*, szépirodalmi napi lap ismert költőnk, Tóth Kálmán³ szerkesztése mellett új évkor előbbi alakjában jelent meg, de az eddiginél sokkal több előfizető pártfogása alatt. S ezt részint a lap élénk mozgékonyságának, de leginkább az előfizetők számára külön kedvezményül ígért „Mohácsi vész” című műlapnak köszönheti, melyet lelkes irodalom- és művészetpártolónk, Tomori Anasztáz⁴ bőkezű áldozatából nyert. Mi az eredeti után ítélve, igen jeles szerzeménynek tekintjük Than Mór művét,⁵ de a tárgy választását éppen oly szerencsétlennek tartjuk, mint magát a mohácsi vést, mely, bármint szépítjük is a dolgot, mindig szégyenfoltja marad nemzeti történetünknek s legfőleg is akkori viszonyaink nyomorult állapotáról, a magyar pártoskodás s az akkori oligarchák dőlős elbizottságának szomorú következéséről tesz tanúbizonyságot. Ezen nemzeti kudarc csak leverőleg s pirítólag hathat a magyar hazafira; azért kívánatos, hogy művészeink, ily jó hírnevüket csak elhomályosító dolgok örökítésével kivált külföld előtt ne állítsák pellengérré a magyart, s válasszanak történetük gazdag mezejéről oly tárgyakat, mik dicsőségünkre szolgálnak, mik lelkünket emelik, s nemzeti önérzetünket szilárdítják. – E sorok írója részéről a mohácsi vész rajzát, a világ minden kincséért nem tőrné meg szobája falán, éppen úgy nem, mint egy akasztott emberét, kit elrettentő példaul vélnek felállítani. –

Mohács, 2006, 500–501.

1 A *Napkelet* társaséleti, irodalmi és művészeti képes hetilap 1857–1862 között. Első szerkesztője Vahot Imre (1820–1879) volt.

2 A *Hölgyfutár* irodalmi, társaséleti, művészeti napilap 1849–1864 között. 1856-tól Tóth Kálmán volt a szerkesztője.

3 Tóth Kálmán (1831–1881) költő, író, szerkesztő.

4 Tomori Anasztáz (1824–1894) író, irodalmi mecénás.

5 Than Mór *Mohácsi csata* (1855–1856) című olajfestménye.

A *Hölgyfutár* a „Mohács” csatakép magyarázatául

1857 (*részlet*)

Az egész kép szelleme az: hogy a magyar meghalni is hősileg, szépen hal meg, mely halál dicsőbb, mint sokak élete, s hogy egy nemzetnek mely ily halál után is föl tudott támadni, nagy jövője van, s a porszemek hieroglyphjeiből is kiolvasható a tragikai cél: „a haza mindenekelőtt, „ne pártoskodjatok”

Mohács, 2006, 501.

Olvasói levél a *Hölgyfutárban*
1857 (részletek)

Én biz Isten sohasem gondoltam volna, hogy az a „Mohácsi vész” oly irgalmatlanul gyalázatos egy történet, hanem hiszen ki is metszettem ám mindjárt Kisfaludy Károly munkáinak könyvéből azt a „Hős vértől pirosult” Elégiát. Majd bizony! Persze! „Hős vértől pirosult!!!” [...] Aztán sorra kerestem minden Aurorát,¹ Enyhelyt,² Nefelejcsét³ s. a. t. s a hol „Mohácsra” bukkantam: rapsz! ki vele! – Még uram! Bajza is úgy meri kezdeni egyik szép dalát: „Eltemette honját a mohácsi vész!” [...] Bizonyára ajánlatosabb lett volna a mohácsi vész helyett azt metszeni kőbe, amint Zápolya negyvenezer emberrel a Tisza mellett össze font karokkal vesztegel; vagy pedig a mint némely nyakas, s a háborúba menni dacból nem akaró főúr a mohácsi ütközet ideje alatt várában poharazik és dombérozik.⁴ Mert hiszen hogyan szolgálna dicsőségünkre és büszkeségünkre, hogyan emelné lelkünket, szilárdítaná nemzeti önérzetünket ezeknek a mohácsi embereknek az ő magaviseletük, holott ők oly bolond nagy sokasággal mertek szembe szállni, s meg tudtak halni hazájukért akkor, midőn sokan otthon dőzsölve a hon védelmiért fülöket sem billentették. Hah’ mekkora pirító szégyent és kudarcot hoztak miránk ezek a hősöknek mind eddig csak csúfságból nevezett mohácsi katonák!! Bár csak futottak volna el inkább!!!

A Hölgyfutár néhány előfizetője nevében
H ...K⁵

Mohács, 2006, 501–502.

1 *Aurora* – hazai almanachot Kisfaludy Károly indította el 1821-ben.

2 Valószínűleg a *Sziksói enyhlapokra* gondolt, amit Császár Ferenc (1807–1858) jogász, költő szerkesztett.

3 A *Nefelejts* című irodalmi almanachot Kovácsóczy Mihály szerkesztette, Kassán jelent meg 1832 és 1834 között.

4 A szerkesztő jegyzete: „Vagy még hazafiasabb lett volna régi szerencsétlen nagy hősök helyett, mostani kövéres jó egészséges és boldog arcokat rajzoltatni le, csibukkal, komótsapkában, úgy ahogy egy érdemes barátunk látható az ő egyik naptárán.”

5 A szerkesztő jegyzete: „Csupán önök iránti lovagiasságból nem tettük félre a levelet, melynek tárgyáról úgy hisszük fölösleges szólani. Legtekintélyesebb lapjaink elismerték, hogy ily szép és becses mellékeletet még soha egy lap sem adott. Hogy van egy némely keletkező közlőny, mely ily melléletekre barátságosan szemmel néz, ennek önök, az okai, minek sereglették körül a „Hölgyfutárt” oly nagy számban, a menyí magyar szépirodalmi lap körül még eddig soha össze nem pontosult; fáj ám ez némely kollégának ki „legolcsóbb”-sága dacára is több munkatárssal bír, mint előfizetővel.”

A *Napkelet* „Lapszemléje”
1857

A Hölgyfutárnak – mint előre tudható volt – zokonul esett az, hogy hazafiúi meggyőződésünknel fogva kötelességünkben állott kimondani, miként az előfizetőknek csabétkül szolgált *Mohácsi vész* című műlap tárgya szerencsétlenül van választva, miután ez hazai történetünk szégyenfoltja lévén, inkább leverőleg mint lélekemelőleg hat

az igazi magyarra. Hogy ezen mindenki, s maga a *Hölgyfutár* szerkesztője által is mélyen érzett igazságot sarkából kiforgatni nem lehet, azt a *Hölgyfutárnak* ez ügyben tett kétszeri feljajdulása leginkább bizonyítja. – A „Mohács” csatakép magyarázatában, szerkesztő, szépíteni akarván a reánk nézve épp oly szomorú, mint gyalázatos eseményt, így akarja elütni a kudarcos dolgot: „Az egész kép szelleme az: hogy a magyar meghalni is hősileg, szépen hal meg!” Szemleíró mindenekelőtt kereken tagadja azt, hogy a magyar nemzet Mohácsnál meghalt, elesett volna. Nem halt meg, hanem csak bűnhődött, a harcra erőszakolt zsoldos nép kíséretében, keményen és méltán bűnhődött itt a főnemesség százados vétkeiért, mik közt legfőbb vala az, hogy hűtlenül elpártolt a nagy Hunyadi Mátyás fiától¹ és dicső szellemétől, mely naggyá, mondhatni világhíróvá tette a magyart. Azt is tagadom, hogy Mohácsnál szépen és hősileg haltak volna el a magyar had emberei. Jól tartja egy közmondásunk: nem vitéz, ki bolondul vész! – Márpedig, hogy ők egy magasabb vezéri lélek hiányában, botorul s csak elbizakodással rohantak a bizonyos veszély torkába, honnan menekülniök a legfutósabb paripákon sem lehetett, – ez oly tett dolog, mit bővebben fejtegetni fölösleges volna. – Mikor már a török megtörte a derékhadat, futott ki merre tudott, de csak kevés szabadulhatott meg a kelepcéből, s maga az időtlen király is futás közben a mocsárba fuladt, mi valóban nem nevezhető szép és hősi halálnak, mint amilyen volt például egy Leonidászé,² vagy Zrínyi Miklósé.

A *Hölgyfutár* – komoly és erős okokkal megcáfolni nem bírván a mi magasabb felfogású bírálatunkat, –, 14-ik számában egy, állítólag Kaposvárról írt levélben az elmésség valódi fullánkja nélkül élceskedni és személyeskedni kezd, éppen úgy, mint a puskaporból kifogyott nagyidai cigányok.

– „Hogyan szolgálna dicsőségünkre – mond, az álzott levélíró – a mohácsi emberek magaviselete, holott ők oly bolond nagy sokasággal mertek szembeszállni s meg tudtak halni hazájukért.” Hogy a török nagy sokaság nem volt bolond, hanem a maroknyi magyarság, akik ez alkalommal nagyobbára idegen származású zsoldosokat használtak s vittek a mészárszékre, az mindenek előtt tudva van, valamint az is, hogy nem annyira a hazáért, mint inkább annak érdeke ellen haltak meg, nem önként, de kénytelenségből. Tessék e tekintetben szakértő hazánkfia, Kiss Károly haditervét megolvasni s a kétség legkisebb föllege is el lesz oszlatva. – Igaz, hogy a túlnyomó erővel síkra szállott töröknek sem szolgált e csata nagy dicsőségére, de azért ha már e véres esetet művészet által kell megörökíteni, e tárgy választására, megrendelésére több joggal bír a török, mint a magyar, s amaz nemzetére nézve több dicsőséget fog abban találhatni mint az utóbbi. Azért hát a *Hölgyfutár* ildomos szerkesztője több előfizetőre számíthatott volna Törökországban, mint minálunk. De hiába, a mohácsi hősök példájára nekünk is csak kell valamit tenni, s ha nem is meghalni legalább élni – a hazáért. Tisztelt kollégánk első csillagos jegyzeténél fogva, különben is megbocsáthat nekünk, ha kissé törökösebb szempontból tekintjük a világot s különösen a mohácsi viadalt mint ő, ki hihetőleg a Mohácsnál elhullott idegenek iránt is mély hazafiúi sajnálkozással van eltelve.

Irodalmunk ezen mohácsi ütközetében legtragikomikusabb az, hogy a *Hölgyfutár* szerkesztője azon képzelődésben él, mintha mi a Mohács kép tárgyválasztásának meg-

rovásával nem a teremtő művészt, hanem a közlő *Hölgyfutárt*, vagy ennek nagylelkű mecénását, Tomoryt akartuk volna bántani, kisebbiteni, holott ez eszünk ágában sem volt. De sőt a H. szerkesztője reánk célozva azt meri állítani, hogy irigységből szóltunk csábképe ellen. Boldog Isten! Hát ugyan lehet-e valami irigyelendő a *Hölgyfutárban* és a hozzá nőtt Mohácsi veszedelemben?! Szerinte az fáj nekünk keletkező lapocskának, „hogy a *Hölgyfutár* annyi előfizetővel bír, mint amennyi magyar szépirodalmi lap körül még eddig soha össze nem pontosult!” – Ez elbizottság utóvégre még csakugyan a mohácsi vész sorsára juttatja a *Hölgyfutárt*, mely évek hosszú során át csupán egy nemzeti szerencsétlenség, magyarán calamitás³ gyászöltönybe burkolt segélyével bírt kissé zöldágra vergődni, hol azonban korántsem áll még oly biztosan min ő maga hiszi. Mert hogy már létezett magyar szépirodalmi lap, mely körül nem egy ezren, hanem két ezren fölül összpontosultak az előfizetők, azt tavaly ilyenkor a Budapesti viszhang⁴ átalakításával e lap szerkesztője⁵ bizonyítja be, ki Isten segélyével azt is be fogja bizonyítani, hogy igen elkésett, de azért talán még is jókor érkezett új lapjának rövid időn még egyszer annyi előfizetője lesz, mint van most a *Hölgyfutárnak*. Pedig e lap a Mohácsi vész-féle képek közlésében sohasem fogja a *Hölgyfutárt* utánozni, ki már is elismerte a *Napkelet* vezéri szereplését az által, hogy évek hosszú során át most jutott eszébe először annak jó példáját követve, francia helyett nemzeti divatképpel megörvendeztetni előfizetőit.

– No de azért áldás és békeesség velünk. –

Mohács, 2006, 502–504.

1 Corvin János (1473–1504) Hunyadi Mátyás király házasságon kívül született, de törvényesített fia.

2 I. Leónidasz (Kr. e. 540 körül–480) spártai király (Kr. e. 489–480).

3 Calamitás a latin *calamusból*, eredetileg a gabona szűk termése, itt nagy szerencsétlenség.

4 *Budapesti Viszhang* szépirodalmi és divatlap 1852–1857 között.

5 Szilágyi Virgil (1824–1892) ügyvéd, országgyűlési képviselő, lapszerkesztő.

Ney Ferenc:¹ *A mohácsi csatakép* 1857 (részlet)

A mohácsi szerencsétlen csata, igaz hogy nem hat emelőleg az ember lelkére; pusztulás és romlás általában, de főleg egy nemzet virágának pusztulása, csak lesújtólag hathat az érező kebelre, csak könnyeket facsarhat a hazáját szerető ember szeméből. Ámde ha a tanulságot tekintjük, mely ily jelenet végzetszerű iszonyaiban rejlik, méltán kérdezhetni, vajon nem szól-e az hathatósabban lelkünkhöz mint tíz diadal jelenítése? Az önismeret s az önmegismerés aknáit talán sokkal rendítőbben nyílnak meg ilyenkor búvárló szemünk előtt keblünk mélyében, mint hogyha csak diadalmas önámítással hizlaljuk túlduzzogó erő-érzetünket. Mi előzte meg e gyászos katasztrófát? Mi tette ezt lehetségessé? Nemde az ország sajátságos viszonyai, nemde a rejtekben rágódó viszálykodás hidrája? Nem azért veszett el a mohácsi csata, mivel csak huszonhat-ezer magyar állott szemközt háromszázezer törökkel (mert hiszen ez eredményt számtani szigorral

előre is ki lehetett volna számítani): hanem azért veszett el, mivel huszonhat-ezernél több nem akart összegyűlni. Itt rejlik a tanulság góca; e sarkon fordul meg az egész gyászesemény, s én azt hiszem, s nem igen árt néha – a művészet segítségével is – eszünkbe juttatnunk azt: hogy hasonló körülmények, hasonló viszálykodások közt szükségleg hasonló eredmény is várható.

Mohács, 2006, 504.

1 Ney Ferenc (1814–1889) dráma-, ifjúsági- és pedagógiai író.

Tatár Péter:¹ *A mohácsi ütközet vagy II. Lajos király elveszte*
1857 (részlet)

*A magyar nemzetnek vagy egy nagy temető.
Mert ezen nemzetnek színe ott esett el,
Hol bárha megvíni tudott a törökkel,
De az árulás, és egyenetlenségnek,
Meg a lassan ölő sárga irigységnek
Nem állhatott ellent, meg kelle buknia,
És ezért kesergett olly soká Hunnia.*

*Megverte Isten az olyan nemzetet,
Melly közé a dölyf és pártoskodás vetett
Égő üszköt, hogy a legszentebb jogokkal
Mint valami nyegle haszontalan dolgokkal
Játszanak a nagyok, mikor a veszélynek
Sötét fellegei a honra terjednek.
És pedig úgy vala, mert az egész honban
Pártoskodó szellem lakott a nagyokban,
S a király úgy szólván gyermek ifju vala,
Nem volt sem ereje, sem önakarata.*

Mohács, 2006, 505–506.

1 Tatár Péter (eredeti neve: Medve Imre, 1818–1878) író.

Gauzer János:¹ *Egyházi emlékbeszéd*
1860 (részletek)

Ha valaki azt mondaná: hogy Isten valamely nemzetet magának kiválasszon, különös céljaink kell lenni; ha tehát Isten a magyart magának kiválasztá, mily célból tehette azt?

Erre azt válaszolnám: valamint Isten az ószövetségben a zsidó nemzetet kiválasztá, hogy ez Isten igaz vallását megtartaná, megőrizné: úgy Isten a magyar nemzetet kiválasztá, hogy a hitetlen pogányok ellen védbástyaúl szolgáljon a szomszéd nemzeteknek. E hivatását a magyar nemzet nagyszerűen teljesíté. [...]

Ha továbbá azt mondaná valaki: most már a törökök ereje megtörött, s általában haldoklónak nevezik az államférfiak a török nemzetet úgy, hogy most már nem kell a magyar nemzetnek védbástyaúl szolgálnia a vad pogányság ellen, mire volna tehát a jövőben kiválasztva Isten által a magyar nemzet? Erre azt felelném: Az isteni gondviselés utai kikutathatatlanok ugyan, azonban lehet már a jelen körülményekből sejteni, hogy a magyar nemzet hivatva van jövőben a polgárosodás, a műveltség zászlóját lengetni kelet s éjszak felé. [...] a magyar annyi nemes tehetsége mellet nem lehet kételkedni, hogy e nemzet ki fogja vívni a szomszéd népek méltánylását, s a műveltség azon fényes fokára fog fölemelkedni, melyen képes lesz kelet s éjszak felé a polgárosodás s műveltség fáklyáját lobogtatni s így azon kiválasztásnak megfelelni, melyet Isten neki kitűzött, midőn népévé választotta. Csak hű legyen e nemzet Istenéhez, vallásához: csak egyetértsen szeretetből. Igaz ugyan, hogy a legújabb időkben sajgó sebben szenved, melyet az utolsó forradalomban a pártoskodás ármánya ejtett a nemzetélet idegzetén; de a vér mely sebéből folyt, mennyei harmat lehet az isteni gondviselés határozata folytán a vallásosság s egyetértés életfájára. [...]

Azért záradéku emeljük fel kezeinket, szíveinket ég felé s mondjuk: Áldd meg Isten a magyart áldásod árával; nyújts feléje védő kart, hogy fölüdüljön; mert megbűnhődte már e nemzet a múltas s jövődőt; s egy ezredéves szenvedés kér éltet s nem halált! Könyörülj e nemzeten, hogy szűnjék már egyszer sírva vigadni a magyar. Küld szent lelketet koronás apostoli királyunknak, hogy a bizalom, egyetértés s szeretet láncá által e nemzettel egyesülvén, az egykori hatalom, virágzás s dicsőség aranykora ragyogjon e szép hon fölött.

Mohács, 2006, 506.

1 Gauzer János (1823–1902), a pécsi líceum tanára.

Eötvös József: *A zászlótartó*
1863

I.

*Gyásztérein Mohácsnak
Megszűnt a nagy csata,
Tört vérték s fegyverek közt
Fekszik sok dalia.
S hol annyi bátor küzdött,
Oly sok szű vérezett,*

Az esti szellő sóhajt
 A gyászmező felett.
 Ébren csak egy vitéz még
 Az ezerek közül;
 Romján a dúlt hazának
 Csak ő tekint körül.
 Vér foly le homlokáról,
 Széttörve fegyvere,
 Egész csak még a zászló, –
 Ezt tartja hős keze.
 Ezt tartja és körülnéz,
 Számitva társait:
 És lám egy sem hiányzik,
 Mind, mind jelen van itt.
 Ki reggel véle jött el,
 Mind megmaradt helyén –
 Keblében mély sebekkel,
 Szenny nélkül fegyverén.
 S ő föltekint az éghez:
 »Légy áldva Istenem!
 Sok bajnokunk veszett el,
 De Árpád népe nem.
 A nép, mely ily csatát vesz,
 Mely halni így tudott,
 Feltámad még a sírból
 S még egyszer élni fog«.
 Így szól, és most tovább megy
 A pusztult téreken;
 Már csak lépése hangzik
 S a táj csendes leszen.

II.

Mély völgynek rejtekében
 Áll egy magányos lak,
 Fölötte zúg a fenyves,
 Alatta a patak.
 A völgy körül a Mátra
 Magaslik ég felé,
 Miként ha nagy falával
 Nyugalmát védené.
 Felette tiszta égnek
 Borúl el kárpita,

Áldásként öntve fényét
A völgy virágira.
S míg lenn a messze síkon
Naponként harcz zajog,
E tájnak nyugodalmát
Csak ha a lomb susog –
Zavarja, – s zúgó csermely
S madárcák éneke.
Itt élt régmúlt napokban
Egy tisztelt remete.
Nyugodtan, mint e bérczek,
Tisztán, miként ege,
S magányban, mint a csermely,
Így folyt el élete.
Hajdan, ifjabb korában,
A dalia nevét
Jól ismeré az ellen,
S hatalmas fegyverét.
S a hon, mely nem felejtí
Győzelmes bajnokát,
Sokszor babérrel füzé
Körül hős homlokát.
De hogy leszállt Mohácsnál
E honnak csillaga
S nem volt miért csatázzon
A bátor dalia:
E völgy nyugodt körében
Rejté el bánatát;
Szívét a bú emésztí,
A rozsdá jó vasát.
Most agg, hosszú napokban
Sok évek folytak el;
Haja galamb-fehér lett, –
Nyugodtabb a kebel.
S miként ha hó takarja
A hervadt téreket,
Csak itt-ott áll egy kóró
A jég-lepel felett:
Úgy hosszú életének
Nehéz keserviből
Csak itt-ott még egy emlék,
Mely néha felmerül.
De ha távol falukból

A nép hozzája jött
 S az agg letérdepelve
 A feszület előtt,
 Éghez emelt kezekkel
 Könyörgé istenét,
 Hogy el ne hagyja veszni
 Letiprott nemzetét;
 Hogy el ne hagyja veszni
 A szép magyar hazát,
 Hogy el ne hagyja veszni
 Nagy Árpád magzatát:
 Akkor sejdíti néha
 Az ájtatos tömeg,
 Hogy bár e fej megőszült,
 Hogy bár e kéz remeg, –
 De egyiránt még ifjan
 Hevül ez agg kebel,
 Szemén a könnyek érte
 Még nem apadtak el.

III.

Így múlt a hosszú élet;
 Kifáradt a kebel,
 Mit rég sejdít, most érzi:
 Hogy végre menni kell.
 S kiket sokszor szavával
 Vigasztalt bú között
 Még egyszer összegyűjti
 A kis kunyhó körött.
 »Oh légyetek üdvözölve
 Még egyszer, jámborok,
 Kik terhes életemnek
 Baráti voltatok.
 E hosszú földi pályán
 Végig kísértetek,
 Oh légyetek üdvözölve
 Utolszor, hív sereg!
 Egy kincset rejt e kunyhó.
 Mig ifjabb volt karom,
 Megvédtem; éltem eltelt;
 Most már rátok bízom«.
 Így szól, s megy kunyhájába

S egy zászlóval kilép;
Terhétől karja reszket;
Bámulva áll a nép.
»Im kincsem! szebb napokban
Királyom bízta rám, –
Közötte száz veszélynek
Mohácsnál hordozám.
S sok évig a kunyhóban
Őriztem kincsemet.
Im itt van, szenny nem érte
E szentelt színeket.
Büszkén lobog, mint egykor
Győzelmeink alatt;
Sok elveszett Mohácsnál
De zászlónk megmaradt.
Mátyás fényes lakában
A félhold ül Budán,
S új zsarnokok jöhetnek
A zsarnokok nyomán:
De míg e zászló meglesz
S élnek emlékeink,
Nem fognak eltiporni
Győzelmes ellenink.
A hosszú éj után a
Napnak kell jönie,
És a korány fuvalma
Fölébred majd vele.
S ha kéz lesz, mely e zászlót
Fel bírja tartani,
E szellő a redőket
Ki fogja bontani.
És újra kardot fognak
Az elszokott kezek,
Melyek lánczot viselve
Megerősbültenek.
S megtisztul a töröktől
Budának szent fala
És újra ön-hazánk lesz,
Mi börtönünk vala.
De hol van, a ki tartsa
Vészek között, a kéz?
Hol van, ki védni bírja
Zászlónkat, a vitéz?«

Szólt – s ím, a mint körülnéz,
 Száz kar emelkedik
 És száz ajakról egy szó – – –
 Mind, mind ajánlkozik:
 »Kevés egy élet, egy kar,
 E terhet hordani,
 De mindnyájunkra bízzad
 S meg fogjuk tartani.«
 S a melyet elbocsáta,
 Száz kéz ragadja meg
 A zászlót, s most közöttük
 A nép felett lebeg.
 Ő látja, s megnyugodva
 Csukódik bé szeme;
 Hisz zálogát jövőnknek
 Jó kézbe tette le!

Mohács, 2006, 507–509.

Halász Károly:¹ *A mohácsi gyásztér (A gyásznapi emlékünnepe alkalmából)*
 1866 (részletek)

Őseink eme fájdalomosan híressé vált temető helyén annyi fájó emlék merül fel előttünk a múltból, hogy lehetetlen komoran nem lépni e térre.

„Mennyi nemes bajnok, – méltó sok századot élni
 Fénytelen itt szunnyad, s kő sem mutatja helyét.”²

De ha nincsennek is kő emlékjeleink egyes elesett hőseink pora felett, van e nagyszerű helynek némely részben megfelelő épületünk, mely ama gyásznapi emlékére emeltetett: a mohácsi kápolna. [...] Még ezelőtt ötven évvel semmi sem volt Mohácson a csata emlékére, kivéve az országúton egy hidat, melly a Cselye patakán emeltetett, s mellyen valamely kontár által mázolván volt: mint küzdi itt a király, ki állítólag e helyen hunyt volna el, a halál-harcot. De a régi híd már romba dőlt, s vele együtt a híd falára alkalmazott festmény is elenyészett. A jelenlegi hídon semmi nyomat valamely emléknél, e helyett szép kápolna emelkedik, mely részint néhai Király József püspök alapítványából, részint egyesek adományaiból épült. [...] Ezen alapítvány 1858ig annyira nevedezett, hogy ehhez téve egyéb adományokat is, lehetséges lett a jelenlegi kápolnát felépíteni. Királyon kívül különösen Girk György,³ a mostani pécsi püspök adakozott sokat azon eszme megtestesítésére, hogy itt a helyhez méltó épület emeltesse, melyben az általa a kápolnának ajándékozott s a mohácsi

csatát ábrázoló két szép s nagy festmény elférjen. Ma már a kápolnában díszleg a két csatakép, s azonkívül az évenként, az aug. 29iki gyászünnep alkalmával közszemlére kitétetni szokott II. Lajos magy. király arcképe; továbbá: amint II. Lajost az iszapsírból kiveszik. [...] Az aug. 29ikén tartani szokott ünnepség rendje a következő: Korán reggel már megkezdődik az ünnepség elején az isteni tisztelet, melynek fénypontját a hazafias magyar egyházi beszéd képezi, melynek tartására rendszeren valamely kitűnő szónok kéretik fel. Fél tíz órakor a céhek összegyülekeznek saját zászlóik alá, s elől nemzeti lobogóval megindul a menet [...] A városházától a gyászünnep helyére a városon keresztül haladva, a „dalárda” énekli a szentbeszéd előtti énekét, – azután következik a szónoklat, mely után a rendszeren szép számmal összesereglett sokaság teljes szívvel énekel három szakot az „Isten áld meg a magyart” című himnusból. A nagy mise alatt a „mohácsi dalárda” énekel egy ezen alkalomra írt tíz darab arany pályadíjat nyert misét, melynek szövegét Garay Alajos,⁴ zenéjét pedig Puksch Ferenc⁵ szerzé. [...]

Hol Lajos állítólagos iszapsírja volt, ott most kicsinyke Cselye patak egy malomke-reket hajt, mely malom előtt az országúton három ölnyi magas emlékoszlop emelkedik, egyes emberek buzgóságából, téglából épült négyszögben.⁶ Ennek egyik részén II. Lajos látható, a mint fehér lovával lehanyatlik. A szobor felett kőből faragott oroszlán szunnyad. A festett kép alatt márványba vésve e szavak állnak: „Itt vergőde Lajos rettentő sorsú királyunk” s erre következőleg egy aranyozott irányt mutató kéz. Továbbá: „Bajnoki itt hunytok!” s végre:

*„És te virulj gyásztér a béke malasztos ölében,
Nemzeti létünk hajdani sírja Mohács!”⁷*

Mohács, 2006, 510.

1 Halász Károly (19. sz. második fele) katonatiszt, katonai szakíró.

2 Kisfaludy Károly *Mohács*. Lásd a II. részben.

3 Girk György (1793–1868) pécsi püspök (1852–1868).

4 Garay Alajos (1818–1886) költő, író.

5 Puksch Ferenc (1839–1887) karmester, zeneszerző.

6 Ezt az emlékoszlopot Turcsányi Soma (1814–1894) az 1848–1849-es szabadságharc huszár főhadnagya állíttatta saját költségén 1864-ben.

7 Kisfaludy Károly *Mohács*. Lásd a II. részben.

Reviczky Gyula:¹ *A nagy temetés*
1889

*Megszünt a harcz. Harminczezer
Meghalva, nyögve, vérben,
Elhantolatlan ott hever
A puszta csatatéren.*

*Piros vértől egykép' csepeg
A czondra és a bársony,
Érsek, király mind ott veszett,
Mind ott veszett Mohácson!*

*Egy nagy halott a csatatér!
És férgei a varjak.
Mohács a gyász, Mohács a vér!
Halála a magyarnak!*

*Lajos király! Ifjú király,
Te se térsz meg lakodba!
Ott fekszel Csele partinál
Rutul beiszapolva!*

*Zászlós urak, dus főpapok,
Fürödnek porba, vérbe.
Harminczezer vitéz halott,
S egynek sincs temetése!...*

*Hős vértanú heverjen-é
Hollók prédájaképen?
Nincs-e sirokra már helye
A földnek lenn a mélyben?...*

*Varjuk kárognak éhesen,
A préda fel van osztva,
De ím, csodásan megjelen
Kanizsai Dorottya.*

*Szép arcza bús, ruhája gyász,
Ásót viszen kezében.
Szemébe könny, ajkán fohász:
»Ah hogy ezt is megértem!«*

*Feledni szélvész, zúzmarát,
Miként az éj magánya,
Hallgatva négyszáz férfiú
Jön ásókkal nyomába.*

*»Holtak városa! csatatér!«...
– S kezeit összefonva,
Imádkozik a holtakért
Kanizsai Dorottya.*

*Igy áll soká... s mig könnye hull,
Az ásót földbe nyomja,
S kezd ásni fáradatlanul
Kanizsai Dorottya.*

*S a négyszáz férfiú hamar
Követi ezt a példát;
Túr földet és gödröt kapar,
Legyen a sír elég tág.*

*Készülnek a hosszú sirok
Egymásután, sietve;
És a harminczezer halott
Beléjük lőn temetve.*

*És hogy az összes holtakat
Elhantolák zokogva,
Még ott könyez, még ott marad
Kanizsai Dorottya.*

*Szent asszony, hálás nemzedet
Feledni sose fogja,
Mily nagy temetést rendezett
Kanizsai Dorottya.*

Mohács, 2006, 511–512.

1 Reviczky Gyula (1855–1889) költő, író, esszéíró.

Baksay Sándor:¹ *Dáma*
1899 (részlet)

*Lajos király lefordúlt a lováról
Bele bukott Csele patak árkába
Csele patak árka tele szederindával,
Oda van a Magyarország királya.
Így énekli ezt a baranyai lány.*

BAKSAY, *Dáma*, 1899, 171.

1 Baksay Sándor (1832–1915) költő, műfordító.

Kosztolányi Dezső:¹ Mohács
1907

Csata előtt

Nehéz meleg leng a vidék lapályain.
Békétlen állanak a felpörkölt hadak.
Fojtott morajjal zúg a gyengülő ajak,
hűvös nedűt kíván a láz-kinozta íny.
A pusztaság üres, az égen semmi folt,
habozva áll a húszéves, öreg király,
a sorból olykor egy ügyes vitéz kivál,
de visszajő busan: minden nyugodt, kiholt.
Egyszerre indulást rikolt a kürttorok,
nyüzsgő sietség zúg, mozdulnak a sorok,
elsápad a király és megbotol a ló...
És fönn az ég ivén sötéten nyargaló
vészfelleg tornyosul s tompán morogva száll,
ormán vigyorgva ül gőzködben a Halál.

A csata

Ezüstösen villog fönn a zománc-kereszt
és vérre szomjazik a háborús acél,
a sápadó sereg sietve útra kél
és zúg, mint a köpű, mely nyüzsgő rajt ereszt.
Kaszásra vár mindenütt a sárguló kalász,
a harcosok között nyomott a hangulat,
komor nyugodtsággal buzdítanak az urak,
a bús, letört király csüggedten nyargalász.
Egyszerre, mint ezüst-kigyó, lassan görög
feléjük a vasas, tar-homlokú török;
buggyos ruhájukban nagy testük még nagyobb.
Halált köp az ágyú, a penge felragyog,
vér fröccsen a mezőn, hullong a hús-cafat -
s felhővel fogja be dicső szemét a nap.

A csata után

Tajtékos embervért iszik a rét, az út...
Győzött az ellenség ágyúja és csele,
királyi zsákmányát ragadja a Csele,
a fergegben a kürtszó zokogva bűg.
Vizen van a győző, a bús Perényiné
rőt színű fáklyánál könnyek között temet

*s hogy látta a paraszt, mint tett-vett csüggeteg,
az éjjel árnyain kísértetnek hivé.
A gyászoló házban kigyúlt a mécsvilág,
siratta az anya eltávozott fiát,
s jöttek sokan, sokan, de nem az ő fia...
A zordon aggok és a sápadt szenvedők
hitetlen térdeltek csak a kereszt előtt
és néma ajkukon meghűlt a hő ima.*

Mohács, 2006, 513–514.

1 Kosztolányi Dezső (1885–1936) író, költő, műfordító, újságíró.

Ady Endre:¹ *Nekünk Mohács kell*
1908

*Ha van Isten, ne könyörüljön rajta:
Veréshez szokott fajta,
Cigány-népek langy szivű sihederje,
Verje csak, verje, verje.*

*Ha van Isten, meg ne sajnáljon engem:
Én magyarnak születtem.
Szent galambja nehogy zöld ágat hozzon,
Üssön csak, ostorozzon.*

*Ha van Isten, földtől a fényes égig
Rángasson minket végig.
Ne legyen egy félpercnyi békességünk,
Mert akkor végünk, végünk.*

Mohács, 2006, 514.

1 Ady Endre (1877–1919) költő, publicista.

Krúdy Gyula:¹ *A honleányokhoz*
1918 (részlet)

Bizonyosan vannak még tisztességes nők Magyarországon. – Anyák, olyan fájdalmasak, mint szomorú füzek, feleségek, a mindig csepergő őszi felhők, jegyesek, a hervadó nyár virágai: ez elviselhetetlennek látszó napokban, midőn a férfiak ingadozása és bús

habozása nyugtalanítja nappalunkat s éjjeli nyugodalmunkat, reájuk gondolok, olyan szent áhítattal, amilyent e mártír magyar asszonyok megérdemelnek.

A hetyke öregek és a szentek és hősök, az Árpádok nemzetségéből való magyarság elvesztette a hadjáratot. Könnytelen, de mindenre elszántan áll a magyar katona végső nap előtt, amely azután olyan történelmi jelentőségű lehet, mint a nap amaz ifjú Lajos király korában volt, akinek sápadt árnyékát feltűnedezni látjuk e gyorsan iramodva haladó napok kísértetjárásában. Egy új Mohácsot mutat a kalendárium. Hiú főurak balgatag vitáján és büszke mérkőzésén vérzik vért és hullajt könnyet a nemzet hetek óta. Rozsdás címerek csapnak össze, kiskirályivá növekedett önérzetek szállnak síkra, a vesztett hadjárat elindítói és dicsérői még mindig kezükben tartják nemzetségük zászlónyelét. Azt hiszik, hogy senkinek sem kell vezekelni, méltón megbűnhődni négy esztendő tenger-könnyéért, eget hasogató fájdalomért, nemzetpusztító politikájáért. Állongatják az óra mutatóját, mintha nélkülük el sem volna képzelhető a nemzet történelme. Eszük ágában sincs észrevenni, hogy a hűvös, de megbocsátó kripták már kitérők. Az elmúlás őszi szele jajong emlékükön. A szörnyűségek álmából ébredgető nemzet riadtan fordítja el fejét lidércnyomások álma még mindig megelevenedett figuráitól. Átok és bú kíséri a neveket, amelyeket négy esztendő alatt meg kellett tanulnunk, a háború igazgatóinak nevét.

Szívét az ajkára veszi Magyarország, midőn segítségért kiált a szörnyűségek esztendőinek visszatérő kísértetei ellen.

És a férfiak tehetetlenül állnak a vérpiros csöndben. Nincs egy költő és nincs egy férfi az országban, aki életre hívja a nemzet elpusztult energiáját, aki talpra állítsa a kimerüléstől összeroskadtat, felébressze az alvót a vasúti sínen, amelyen nemsokára a gyorsvonatoknak kell átrobogni.

Az asszonyokhoz kell tehát fordulni [...] E férfiasságban szinte a legvitézesebb korszakig felemelkedett esztendőkből, a legboldogtalanabb, kétségbeesett napokon a nőknek kell gyorsan cselekedni, miután a férfiakból kipusztult a világalkotó erély.

Mohács, 2006, 514–516.

1 Krúdy Gyula (1878–1933) író, hírlapíró.

Vértessy Gyula:¹ *Új Mohács*
1921

*Itt van az új Mohács! Csakhogy az a régi
Mi a mostanihoz? Vizcsöpp meg a tenger!
Most elveszett minden! Akkor mi veszett el
A mohácsi síkon? Egypár ezer ember.*

*De maradt még magyar! Bízó, lelkes, bátor,
Csapást állni tudó! S török fegyvereknek*

*Ellene szegültek magyar kopják, dárdák
S az országért bízó hittel verekedtek.*

*Most meg mivé lettünk! Ingó, lengő nádszál.
Oda hajlunk, hova hajlítgatnak mások.
S nem ellenink ellen, egymás ellen küzdünk.
Feltépi sebeink régi turán átok.*

*Akkor csak földet vett el a török tőlünk.
Ma: elveszik földünk, nyelvünk, becsületünk –
Akkor csak testünkön gázolt a hódító,
De ma rabigába tördelik a lelkünk!*

*És akkor volt erőnk küzdeni és győzni.
Budavár faláról lekerült a félhold –
Felkeltünk a földről; lettünk, akik voltunk –
Nem halt meg a magyar; feltámadt a félholt!*

*De most fekszünk, fekszünk, ahova fektettek.
S amíg szégyenszemre a földön hempergünk –
A világ csúfjára, nagy nevetségére
A földön egymással tülekszünk, verekszünk.*

*Mint piaci kofák, a rágalmak sarát
Nagy gyönyörűséggel egymáshoz vagdaljuk –
S hogy gyalázkodhassunk, hogy egymást üthessük,
A szegény országot ebadóba hagyjuk!*

*Én Uram, Istenem, adj végre valakit,
Akinek tűzlelke ébresszen itt lángot –
A hazaszeretet tisztán izzó lángját,
Hogy megmenthessük ezt a szegény országot!*

*S ti dalnokok, költők; híres magyar bárdok,
Most kell a lant húrját vadszilajúl verni!
Felrázni az alvót; gyöngét erősíteni –
S a hitványt, a gyávát kipellengérezni!*

*Csak akkor halunk meg, ha halni akarunk.
Hogyha magunk fogunk fegyvert magunk ellen.
De ha úgy akarjuk, diadalmaskodunk
Minden ellenségen, minden veszedelmen.*

*Győzzük le magunkat s bárkit legyőzhetünk!
Tartson végre össze magyarral a magyar.
S a régi romokon építhet új házat
Ragyogót, fényeset, aminőt csak akar!*

*De ha jól érezzük magunk a mocsárban –
Régi magyar átok ha úr marad rajtunk –
Imádság helyett ha most is káromkodik
Éhségtől elfakult régi dacos ajkunk;
Ha még tovább fekszünk poros, piszkos földön:
Sose állunk talpra! És elveszett minden.
Ki magán nem segít, nem segíthet azon
Még ő maga se, a mennybéli nagy Isten...*

VÉRTESY, Új Mohács, 1921, 505–506.

1 Vértesy Gyula (1867–1925) író, költő.

Schöpflin Aladár:¹ Mohács. Voinovich Géza² ötfelvonásos tragédiája a Nemzeti Színházban
1922 (részlet)

Voinovich Géza sem kerülhette el sorsát: fölkerült a főpróba kritikus csöndes páholyának félhomályából a színpadra, a rivalda erős világításába. Az a szenvedélyes érdeklődés, mely öt éveken át a színpadi kritika felé vezette, végül is drámaíróként csinált belőle. Drámájába belevitte a kritikus erényeit, a nagy színházi műveltséget, választékos ízlést, lelkiismeretes gondosságot, a színház ügye iránti szeretetet és az írói becsületességet. Ezen felül azonban vele vitt még valamit, ami mindennél fontosabb s amit a kritikus legfeljebb rejtve nyilváníthatott ki: a maga poézisét.

Ez a poézis sugallhatta neki, hogy Mohács képébe és Lajos király sorsába beleérezze a váltás gondolatát: a gyermek-király a nemzeti veszedelem nagyszerű pillanatában magára vállalja a nemzet végzetét, önkéntes hordozójává lesz sorsának s halálával megváltja népe számára, ha már a jelent nem lehet, legalább a jövőt. Ezzel a magyar katasztrófa, melyet a nemzet bűnei, önzés, széthúzás, becsvágy, rideg osztályelfogultság, könnyelmű léhaság okoztak, kimenetelében erkölcsiben fölmagasztosul s a mohácsi csatavesztés, történelmileg nézve egy rossz és esztelen politika keserves következménye, a nemzeti tragédia színvonalán emelkedik. Ez a koncepció, amely emlékeztet arra a felfogásra, hogy Zrínyi eposzában beállította szigetvári ősenek halálát, Voinovich drámájának kétségtelen és legnagyobb értéke.

A nehézségekkel, amelyeket a történelmi anyag e koncepció elébe támaszt, nagy lendülettel küzd az író s részben az anyag merevségén, részben azonban az invenció bátortalanágán múlik, hogy ez a küzdelem, bár mindvégig érdekes, csak a darab első

felében sikeres. Attól a pillanattól kezdve, amikor a király a hadba indul, már nincs számára drámai akció, a történet epikaivá folyik szét, történelmi képsorozatot kapunk s ezek a képek szépek és színesek, csak éppen keretük nincs, amely drámává fogná őket össze. Shakespeare talán ezen a ponton hozott volna be valami olyan anyagát az össze-ütközésnek, amelyből az igazi dráma kialakulhatott volna és egyúttal a két szellemesen koncipiált főalak, Lajos király és Mária királyné három dimenzióban mozgó emberi reliefet kapott volna. Voinovich darabjában a király, a királyné és a többi emberek között a harmadik felvonástól kezdve nincs többé súrlódás, jellemük és sorsuk párhuzamos vonalakként halad egymás mellett. Szép tirádákat, néha nagyon szépeket, poétai érzéstől ihletettet kapunk, színes, mozgalmas képeket, de az akció véget ért már a második felvonás végén. Az író ösztöne érezte ezt, elhintett a két első felvonásban a király, a királyné és Zápolya karakterének és egymáshoz való viszonyának rajzába néhány olyan magot, amelyből a dráma kinőhetett volna – a komponáló elme azonban kicsúsztatta ezeket a kezéből. Talán ártott itt a kritikus az írónak: elhallgattatta ösztönét és megbénította alakító bátorságát. Vagy talán nem merte beleszőni a nemzeti tragédia sötét bíborába a magánakció rikítóbb szálait. [...]

Ha azonban Voinovich Gézának volt darabjával már a szigorú értelemben vett drámai célon túlhaladó célja is, ha a tipikusan magyar katasztrófa tükrében akarta összefogni a magyar sors rugóit és a négyszáz év előtti magyarság képében akarta magára, a saját rossz ösztöneinek tudatára döbbsenten a mindenkori magyarságot és benne a mait is, akkor célját jórészt elérte és pedig irodalmi eszközökkel, nem lépve ki a színpadról, a dráma természetesen körén belül maradván. Talán csak az utolsó felvonás némely szavával vét ez ellen, óvatosan, de mégis – nem lehetetlen azonban, hogy ez is csak benyomás, amelyet a színpadon elmondottakhoz társuló nagyon is aktuális képzetek keltenek a nézőben. Egy szóban úgy foglalnám össze a képet, melyet a darabról és Voinovich drámai képességéről kaptam: megvan benne a kiváló drámaíró minden fontos tulajdonsága, kivéve az erőt és merészséget.

SCHÖPFLIN, *Mohács*, 1922, 224–225.

1 Schöpflin Aladár (1872–1950) író, kritikus, irodalomtörténész, műfordító.

2 Voinovich Géza (1877–1952) irodalomtörténész, drámaíró.

Szerb Antal Kristóf:¹ *Szomory Dezső*² II. *Lajos király*
1922 (*részletek*)

Negyedikül immár előzői nyomán, azoknál inkább is, csakugyan királydráma ez: felleljük, tisztességes ismerőseink, a szankcionált formásokat: király és királyné, viszályal töltözött tanácsosok, futárok, kikből vérrel elegy buggyan ki a hír, zörgő hadak vonulása hajnalodó utakon, országos események. Mégis íme, lehet ó tömlőkbe új bort tölteni, az ódon becsült fegyverzetben új költészet vív itt, ez a királydráma jóformán egyetlen komolyan veendő színházi esemény mifelénk esztendőnk óta már. [...]

Szomory lemond a kísérletező kétes babérjairól. Igazi művész, aki nem akar erején, korának erején felül, számára akarni – teljesíteni egyet jelent. Emberek máma nem tudunk hőroszt kiszűlni, mit tehet hát? Ha elmaradt az agonistes, visszajön a kórus. Ez a megoldás beláthatatlanul merész és úgy tetszik nagyarányúan sikerült.

Mert az egész darab nem más mint a mohácsi tragédiát kísérő kardal; karvezetők vannak csak, nem agonistesek, hősookról akik nincsenek, említés ne tétessék. Tragikus hős el nem lehet hőstett nélkül, a darab szereplői közül senki sem tesz semmit, nem is tehetne, a legerősebb, Szapolyai tette is csak annyi, hogy nem jön; megbűvölten állnak, mint akikre hirtelen roppant fény esett. Nem hősoek ők, hanem a kórus tagjai, kifeszített idegzetük hálóján labdaként táncol súlya a nagy tragédiának, mely mérföldekkel odébb játszódik, Péterváradnál, a Duna megvérzett partjain, Mohácsnál; az agonistes a félhold valahol, vagy talán Magyarországnak gonosz angyala, viharfelhők horizontjában. Minden-minden kívül történik, nemcsak a színpadon kívül, de kívül az alakok valaki-mivoltán, minden akarásuktól függetlenül, ott küzd a rettenetes agonistes, a névvel nem nevezett és idáig a küzdelemnek csak együvé gyűjtött fénye vetődik, mint égő falvak lángjaé. Ebben az egy pontban találkozott sugárban vergődik a színjáték, a színpad lett immost újra a tragikus élmény fókuszává. A tragédia kívül történik, de itten szenvedik át; ez a fontos! Nem az országos tüzek, de a sebek, amint sziszegve fájnak a máglyán. [...]

A várakozás feszültségének csak egyetlen kifejezési módja van: a végső pátosz; és a pátosz előmlik megállhatatlan, – nem mint folyóvizek árja, mint rohanó hegyi patak, de mintha egy borospince összes kiütött fenekű hordóiból megindulna a sűrű bor, melynek az illata is részegítő.

SZERB, Szomory, 1922, 291–292.

1 Szerb Antal (1901–1945) író, irodalomtörténész.

2 Szomory Dezső (1869–1944) író, színpadi szerző.

Boross Sándor:¹ *Másodszor Mohács (Tormay Cécile beszélte)*²
1923

*Negyven toprongyos rác, lóháton, bocskorba
Tartott Mohács felé lépést bandukolva.
Negyven toprongyos rác, fényes nappal, negyven,
Jött ezeréves, nagy Magyarország ellen.*

*Üres volt, néma volt Mohács nagy síksága;
Aludt lenn a nemzet hajdani virága;
Sehol senki, semmi, csak negyven rác, negyven;
Nem akadt egy magyar, ki Mohácsra menjen.*

*Támadt a negyven rác mohácsi síkságon,
Nem volt ily ütközet soha a világon.
Egy fegyver se dördült, nem folyt csöppnyi vér is,
Mohácsnál-mohácsabb volt az a nap mégis.*

*Elveszett, el minden, – mohácsi síkságon
Mind, ki csak magyar élt, szálig a világon,
Ott fekszenek csúful, eltiporva, – holtak.
Meghaltak Mohácsnál, pedig ott se voltak.*

BOROSS, Másodszor Mohács, 1923, 103.

1 Boross Sándor (1891–1977) költő.

2 Tormay Cécile (1876–1937) író, szerkesztő.

Mohácsi Hírlap: 1526–1926 1923 (részletek)

A lapok hasábjain még fel-feltör néhány sorban a pár héttel ezelőtti tudósítás emléke, biznyságául annak, hogy a tudósítás még sem hagyta megilletetlenül a mohácsi lelkeket, de azok a szép napok ma már csak emlékeink, a szebb, a nemesebb emlékeink közül valók. [...]

A tudósításnak tehát két pozitív eredménye elvitathatatlan: a Mohácsi Múzeum eszméjének felszínre vetése és a mohácsi csata 400 éves évfordulója megünneplésének a kontinensre kiterjedő arányokbani előkészítése. Az utóbbinak vázlatos ismertetésére közöljük le a következő jegyzőkönyvet: [...]

Javaslat.

1. Mohács társadalma alakítson egy helyi előkészítő bizottságot, amely az alakítandó országos bizottsággal együtt az ünnepség programját megállapítja s a tervezet végrehajtásának helybeli részét intézi.

2. Az országos bizottság megalakításának részletkérdéseivel ezuttal nem foglalkozik behatóbban, de az értekezlet összes tagjainak kívánságát tolmácsolja akkor, amikor annak kebelében a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságának, közöttük *Pilch Jenő* és *Gyalókey Jenő* nyug. ezredeseknek, *Burgio* 1526. pápai követ közvetlen utódjának, *Schioppa* nuntiusnak, valamint a turáni testvériesülés jegyében a volt ellenfélnek, a török nemzet képviselőinek meghívását is óhajtja.

3. Az ünnepség időpontjáig teljes három esztendő áll rendelkezésre, ebből az első két esztendő az előkészületi munkára, a harmadik esztendő a kiviteli munkára volna fordítandó. Szükségesnek látja megjegyezni, hogy nemzetnevelési szempontok is azt követelik, hogy a rendezendő ünnepségnek ne gyász-, hanem emlékünneplés jellege legyen s hogy ez a kivitel minden részleténél vezérelvül szolgáljon.

4. Az előkészületi munka csak akkor lehet eredményes, ha tervszerűen folyik, ez pedig csak akkor történhetik, ha a célok helyesen és pontosan vannak kitűzve. Az ünnepség programjának nyilvános része ehhez fog igazodni és nagyjában hasonló lesz az ily jellegű ünnepségekhez. Egyelőre nem ennek előkészítéséről, hanem az akkor publikálandó, *maradandó becsü* irodalmi, művészeti és tárgyi emlékművek előkészítéséről van szó.

Mik ezek?

1. Az 1526. évi magyar–török háború történetének irodalmi feldolgozása. (Többféle alakban, u. m. nagyszabású, jól illusztrált szakmunka; egyszerűbb kézikönyv; népszerű mű; alkalmi füzet; csatateri vázlat.)

Kiadandók az ünnepség előtt lehetőleg egy-másfél évvel.

Az előkészületi idő alatt felkutatandók

a) a hazai és külföldi levéltárak idevágó okiratai *Daróczy Zoltán* genealógus közreműködésével; (a háboruban résztvevő hazai és külföldi egyének nevei nemeslevelekből, pl.: Thelekessy 1526–1532–1560);

b) a hadjárat területén élő néphagyományok;

c) a hadjárat menetvonalai, táborhelyei és csatahelye, az ott rejlő tetemek, fegyverek stb. összegyűjtése céljából (pl. a mohácsi csataterén alakítandó négyszöghálózatban próbakutatások a Törökdomb, Feketekapu, Földvár, Grabik, Leimer-major, Csele-patak mentén ásások; mindezekhez a hatóságok, a honvédség, csendőrség, utbiztosok, cserkészek, diákok, földbirtokosok, földmivesek stb. bevonása; a Duna-meder felkutatása, a folyamőrőség, buvárok, kotróhajók segítségével; varázsvessző és clairvoyance alkalmazása.)

2. Az 1526. évi magyar–török háború történetének művészeti feldolgozása. (Többféle alakban, u. m.: festmények és rajzok, csataképek, arcképek, tárgyképek, szobrok, domborművek, emlékoszlopok, emléktáblák a hadjárat menetvonalán Buda–Mohács között és a csataterén, végül Székesfehérvárott; a hadjárat történetének filmesítése; a korszerű és valószínű rendezésre *Glock Tivadar* nyug. ezredes kéretnék fel.)

Ide tartoznának a meglévő emlékművek (kápolna és emlékoszlop) restaurálása is.

3. Az 1526. évi magyar–török háború történetének tárgyi feldolgozása egy Mohácson létesítendő múzeum keretében;

Ennek egyéb (néprajzi, gazdasági, régészeti, művészeti stb.) gyűjteményei mellett egy speciális 1526-i gyűjteményt kellene összeállítani, amely tartalmazná

a) a háború térkép- és vázlatanyagát (eredetiben vagy másolatban)

b) a csata domborművét (a Hadtörténelmi Múzeum által tervezve, a Ludovika Akadémia, illetve annak Leventeköre által elkészítve, esetleg több példányban sokszorosítva és különböző helyeken az ünnepségek céljaira értékesítve);

c) a szereplő személyek (II. Lajos király, Mária királyné, Szapolyai János, V. Ferdinánd, a pápa, a főpapok, főurak, katonák, nemesek stb.) arcképcsarnokát;

d) a háborúval kapcsolatos külföldi muzeumi tárgyi, kép és irat anyag másolatait, illetve ábrázolatait (II. Lajos bécsi vértjének és fegyverzetének másolatát, a bécsi főpapi vaskalap, másolatát, Burgio és Brodarics leveleinek, külföldi újságoknak, a törökországi kapcsolatos tárgyaknak és képeknek másolatait, illetve ábrázolatait);

e) a háborúval kapcsolatos magyarországi tárgyi és képanyag, valamint a nevezetes kéziratok (a királynak Batthyányhoz intézett levele, Drágffy végrendelete stb.) másolatait;

f) a háborúból származó mohácsi leleteket (fegyverek, felszerelési tárgyak, csontvázak, érmek stb.), melyek különösen az 1. c) pont alatt kifejtett kutatásokból remélhetők.

A muzeum elhelyezése lehetőleg a csatatérre való kilátást is elősegítse. Ha ez nem lehetséges, akkor a csatatéri kápolnához egy kilátótorony csatoltassék, melyben a 3. b) alatt említett dombormű egy példánya szintén felállíttassék.

4. Végül az 1526. évi mohácsi csata emlékének megörökítésével kapcsoltsassék össze az 1687. évi mohácsi, illetve harsányi csata emlékének megörökítése is, a fentebb megadott keretek között. [...]

A munkaterv tehát kész, a rendelkezésre álló viszonylag rövid idő kellő kihasználása tehát a legeminensebb feladat. A csonka haza, de különösen Mohács társadalmának nem szabad elfelednie, hogy abban az időben az egész világ szeme ide fog tekinteni, kérdőleg fog ide tekinteni, hogy valjon az a nép, mely kulturális fejlettségének csak imént, a legutolsó évtized alatt, főleg pedig letöretésének nehéz napjaiban annyi intenzív jelét adta, az a nép, melynek hazaszeretete, lovagias jelleme mindig ősi tradícióiból nyert tápot, önmagához méltóképpen fogja-e megünnepelni a korszakalkotó nagy nemzeti tragédia emlékét, gyászos emlékét, melyben azonban benne van a vérrel megszentelt hősiesség stigmája és benne van a megújódási képességben megnyilvánuló faji erőre épített reménye a nagy, boldog Magyarországnak.

Mi az eszmét törekszünk állandóan felszinen tartani, a kivitelhez kérjük Mohács hazafias társadalmának vállvetett támogatását.

1526–1926, 1923, 1–2.

Juhász Gyula:¹ *Új Mohács sem elég?*
1925 (részletek)

A római egyházi naptár szerint ma János fővételének napja van, de Jókai a magyar nemzet regényes történetében igen helyesen írta, hogy ez a nap a magyar nemzet fővételének napja. Egyik legnagyobb tragédiánk játszódott le ezen az augusztusvégi napon, idestova négyszáz esztendeje, amikor Szolimán háromszáz nehéz ágyuja dörgött a Csele patak mellett, amikor Tomori „böszke vezér” reménytelenül nyeregbe szállott, a gyermekkirály sápadt arccal és csapzott szakállal hullámsírába hullott és vele veszett Drágffy Tamás az ország zászlajával, vele a pécsi egyetemi ifúságnak színe virága, vele a magyarság java. [...]

A mai csonka magyarság javában készül a négyszáz esztendő fordulóra és *azt is olvassuk, hogy a törökök is el akarnak jönni* és mint megbékült testvérnemzet, velünk együtt akarják ünnepelni a hajdani mohácsi vész emlékezetét. Hiába, nagy orvos az

idő és valóban, Mohácsot nem is a török hozta ránk, hanem a magyar áfium, az ősi és ma is eleven betegség és ha már megállunk a mohácsi temető hantjainál, nem ártana, ha egy kissé magába szállana és magára ismerne a trianoni magyar. Mohács nagy vész volt és nagy gyász, de azért még mindig kisebb, mint Trianon.

JUHÁSZ, *Új Mohács*, 1925, 1.

1 Juhász Gyula (1883–1937) költő.

Fejlődő magyar város a trianoni határ mentén. Látogatás a mohácsi vész 400 éves emlékünnepére készülő Mohács városában – A tegnap, a ma és a holnap Mohácsa – Az új nemzedék tudósítójától. – Mohács, október 17. 1925 (*részlet*)

A mohácsi vész közelgő 400-adik évfordulója az egész ország figyelmét Mohácsra tereli. Négy évszázad múlt el Mohács fölött anélkül, hogy egyszer is országosan emlékeztek volna meg arról a gyászos napról, amely nemcsak Mohácsé, hanem az egész országé.

Országcsönkitásnak, majd olyan rabigának kellett jönnie, hogy az ország felfigyeljen. A magyar koronának kellett ismét porbahullania, mint akkor, hogy a nemzet multját megbecsülje, megemlékezzék róla.

A mohácsi csatamező jeltelensége a legkiáltóbb bizonyítéka annak, hogy Mohácsot csak 400 év után látjuk meg ismét és szinte szomorúan barangol a vándor az őszi avar suttogása között, amely négy évszázad feledékenységről, nemtörődömségről beszél...

A tegnap Mohácsa

Majd négy méter mélyben kis patak törtet a Duna felé. Vize sekély, alig fél méter mély. Csak emléke nagy. Itt fult be II. Lajos király. Itt kezdődött a másfélszázados rabiga. Ez volna a Csele-patak.

Szürke, kopott oszlopon egy nyugvó oroszlán jelzi a gyászos emlékü helyet, amely oly végzetes szerepet játszott a magyar történelemben.

Az oszlop közepén elfakuló felírás:

Itt vergődött Lajos, szomoru sorsu királyunk.

Ez volna az egész megemlékezés, amely külsőségekben fejezné ki a gyászos csatateret. Semmi más. Körülötte békés házak, csendes, munkás lakókkal, akik egyhangu munkával törlik át a napot. A közeli dombról mosolygó szőlőföldek tekintenek alá bevonva már az őszi szomorúan csillogó dérharmatával.

A város másik végén a temetőben egy kápolna van még, amely szintén a mohácsi csata emlékét hirdeti. A kápolna alig alkalmas száz-kétszáz ember befogadására és amikor minden év augusztusának 29-ik napján szentmisét tartanak, a nép legnagyobb része kin a szabadban van. *Nem fér meg a kis kápolnában.*

Ezenkívül semmi sincs, ami a nagy tegnapra emlékeztetne. Nem tudjuk, hol pihennek a magyar vitézek ezrei, nem ismerjük a csata helyét pontosan, nem volt idő 400 év alatt megkeresni és ha mást nem egy kőkeresztet állítani oda, ami még Galicia és Dobó halálmezőin is kijárt a hősöknek sokkal kisebb, jelentéktelenebb csaták után.

Fejlődő magyar város, 1925, 2.

Hírlapi tudósítás a csata négyszázadik évfordulóján rendezett mohácsi ünnepségekről 1926 (részlet)

A mohácsi vész emléknapja – Mohács, augusztus 30.

Az országos ünnepen, amely két részből állott, a Szent György-téren az épülő fogadalmi templom szentélyének helyén oltárt emeltek, tőle jobbra dízsátor állott a kormányzó, a királyi hercegek és az előkelőségek részére. Az ünnep színhelyét hatalmas négyszögben a levente-csapatok sorfala zárta körül, s mögötte helyezkedett el az ünnepi közönség beláthatatlan sokasága.

A vendégek fogadása

Nagybányai vitéz Horthy Miklós kormányzó,¹ aki szombaton este indult el Budapestről a MFTR Zsófia gőzösén² reggel fél kilenc órakor érkezett Mohácsra. Érkezését a tüzérség 31 ágyúlövessel jelezte. [...] A kormányzó a Himnusz hangjai mellett hagyta el a gőzöst s a feljáróval szemben álló díszszázad jobbszárnyán álló magasrangú katonatiszteknek, Bucsy-Jánky Kocsárd³ lovassági tábornok, a honvédség főparancsnokának és Vogt Waldemár⁴ altábornagynak jelentését fogadta, majd elhaladt a díszszázad arcéle előtt. [...] A katonai jelentkezések után Fischer Ferenc⁵ főispán Baranya vármegye nevében nagy küldöttség élén üdvözölte az államfőt.

A kormányzó az üdvözlésre a következő beszéddel válaszolt:

- Köszönöm Főispán úrnak Baranya vármegye nevében tolmácsolt üdvözlését.
- A mai napon az egész nemzet résztvesz a mohácsi vész 400 éves évfordulójának gyászünnepén. Legyen ez az ünnep a királynak és hős vitézeinek dicső emléke előtt kegyeletes hódolás. De legyen egyszersmind intelem a nemzethez, hogy összetartás, egy akarta, egy törekvés az, amelyre sorsdöntő óráiban szüksége van.
- Mohács városa, amelynek nevét a sors elválaszthatatlanul összefűzte a nagy nemzeti összeomlás emlékével, haladjon tovább azon az úton, amely a fejlődéshez és lakói mind nagyobb boldogulásához vezet.

Lelkes éljenzés követte a kormányzó szavait, aki ezután négyes fogatba szállt, és az útvonalon elhelyezkedett közönség lelkes ünneplése közben a Szent György-térre hajtatott, az ünnepség színhelyére. Itt az ünnep színhelyének bejáratánál felállított

diadalkapunál Margittai Lajos⁶ polgármester üdvözölte a város közönsége nevében az államfőt, aki közvetlen szavakkal mondott köszönetet az üdvözlésért, majd tovább haladt a királyi hercegekkel és kíséretével a dízsátor felé.

A Szent György-téri ünnepség

A dízsátor előtt ekkor már ott várakozott Albrecht⁷ királyi herceg, Orsenigo Cesare⁸ pápai nuncius és Virág Ferenc⁹ pécsi püspök, akik már tegnap megérkeztek Mohácsra. Mielőtt a kormányzó elfoglalta volna helyét Zichy Gyula gróf¹⁰ kalocsai érsek üdvözölte. A kormányzó bensőségteljes szavakkal köszöntö meg az üdvözlést, majd az ünnepelő közönség lelkes ovációja közben elfoglalta díszhelyét.

Kevéssel kilenc óra után megkezdődött az ünnepség. Zichy Gyula gróf érsek fényes papi segédlettel megáldotta és beszentelte az épülő fogadalmi templom alapkövét,¹¹ majd a papság segédletével körüljárta és beszentelte az épülő templom alapját. Az érsek a templom alapkövének és alapjainak beszentelése után fényes papi segédlettel tábori misét pontifikált s az evangélium után szentbeszédet mondott.

– Ezen a rónán – szólott többek között – sokezren estek el azért, hogy megvédjék hazájukat. Mohács temetője nagy tanulságot kiált a magyar szívekbe, amely egyezik Trianon tanulságával, s mely nem más, mint az, hogy Istenbe vetett rendületlen hit nélkül s az azon alapuló összetartó hazaszeretet nélkül nincs és nem lehet nemzeti jövő, nem lehet feltámadás, hanem csak pusztulás. Trianont is a hitnek és a magyar léleknek alásülyedése előzte meg és ennek következményeként sötét éjszaka borult a nemzetre. Ma azonban dereng egy szebb jövőnek hajnala, mert okulni akarunk Mohácson. Újra magyar, újra férfi, újra keresztény akar lenni a magyar, s ez egyedüli útja és lehetősége egy szebb és boldogabb jövőnek. [...] A tábori mise után, amely alatt a helybeli dalárda egyházi énekeket adott elő, Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter a következő emlékbeszédet mondotta:

Klebelsberg Kunó gróf¹² beszéde

– Nem ünnepelni jöttünk, hanem a kegyelet adóját leróni sok ezer vitéz magyar ember emléke iránt, kik négyszáz évvel ezelőtt a becsület után a legnagyobb földi jót, az életet áldozták a hazáért. Fájdalmas ez a megemlékezés nemcsak a csata gyászos ki meneteléért, hanem azért is, mert a Mohácsot megelőző évtizedek hazánk történetének legszomorúbb korszakát alkotják. *Ebben az időben ütöttek ki legjobban faji hibáink, melyek mindig lappangnak soraink között, s melyek egyedül nyújtják magyarzatát annak, miként fordulhat időnként sorsunk oly rosszra, azoknak a tündöklő nemzeti erényeknek ellenére is, melyeket még ellenfeleink sem vitathatnak el tőlünk.*

– A katasztrofális csatavesztések kisebbik részének oka a hadvezér katonai hibája. *A veszített csaták legfőbb esetben logikus következményei a megelőző idők elhibázott bel- és külpolitikájának.* És ha áll ez a tétel, akkor ennek az egész magyar történelem folyamán a legjellemzőbb példája a mohácsi vész.

– Hunyadi Mátyást a trónon követő két Jagelló- királyunkkal szemben három török szultán állott: II. Bajazet,¹³ I. Szelim és II. Szulejmán.¹⁴ Bajazet uralkodásának végét belviszályok bénították. Szelim külpolitikájának keleti orientációt adott. Fiában, II. Szulejmánban azonban legteljesebb mértékben nyertek kifejezést az iszlám világ hatalmi törekvései. Midőn 1520-ban hódító kedvtől hevítve trónra lép, magával szemben egy gyermek király tehetetlen uralkodása áll, pártviszályokban elmerült Magyarországot talált. Expanzív politikájának kéréllhetetlen logikájából folyt, hogy először a vele északnyugaton határos hatalmat: Magyarországot kellett megtámadnia, s már a trónraléptét követő 1521-ik esztendőben elfoglalja azt a három végvárunkat, mely az ország meghódításában útjában állott: Belgrádot, Zimonyt és Sabácot. A fölmentő se-regekkel Báthory István nádor és Szapolyai János erdélyi vajda tétlenül maradtak, mert annyira gyűlölték egymást, hogy nem akartak együtt harcolni. Nándorfehérvár fölmentésének elmaradásában csíraban már benn van Magyarország egész későbbi tragédiája.

A parlamentarizmus bölcsője

– Perényi Péter 1519-i halála után az udvari párt Báthory István temesi ispánt emelte a nádori székbe, akit a nemzeti katasztrófa felidézése és kimélyítése körül iszonyatos történelmi felelősség terhel. A hatalom birtokában és a felelősségben osztozkodnak vele Szalkai László kancellár, Sárkány Ambrus országbíró – valóságos triumvirátus –, továbbá Thurzó Elek pénztartó és Szerencsés Imre pénzember; mindnyájan önző, nagyravágyó emberek, akikben hiányoztak azok az erkölcsi és szellemi tulajdonságok, melyek vészteljes időkben egy nagy állam kormányzásához szükségesek.

– Ezzel az udvari párttal szemben állott a nemzeti királyság, a köznemesség pártja, élén Szapolyai János erdélyi vajdával, Verbőczy Istvánnal és Várdai Pál egri püspökkel. programjuk rokonszenvesebb, mint az udvari párté, de Szapolyai Jánosról nyílt titok volt, hogy trónra tör, Verbőczy Istvánban pedig minden tudománya ellenére sem volt tetterő.

– Ez a két párt az ország legnagyobb veszedelme idején élet-halál küzdelmet vívott egymással. *Akiknek kedvük telik abban, hogy a parlamentarizmus kezdeteit kutassák, azok a két akkori nagy pártnak ezt a váltógazdaságát örömmel üdvözölhetik. A magyar nemzet azonban a korai alkotmányosságnak erre a játékára keservesen ráfizetett.*

Tomori és Tisza István¹⁵

– Főlemelő látvány azonban, hogy a versengő pártok tülekedése fölött ott látunk önzetlenségének teljességében tündökölni egy igaz magyar embert: Tomori Pált, aki csak a hazát nézte és annak akart szolgálni. Senki sem támogatta őt, az ország urai, a külföldi fejedelmek cserbenhagyták és mégis mikor látta, hogy a török az országot végpusztulással fenyegeti, felülkerekedett benne a hazafi és lesietett a végekre. Biztos szemmel, tisztán látta teljes reménytelenségét az ellenállásnak, melynek vezetésére elhivatott; és mégis mint igazi férfi, emelt fővel ment szembe a sötét végzettel. *A nagy magyaroknak*

ahhoz a típusához tartozik, akiknek, amidőn a nemzettől a katasztrófát elhárítani nem tudták – Vörösmarty szavaival élve – volt bátorságuk a nagyszerű halálhoz. Sorsa Batthyány Lajoséhoz és Tisza Istvánéhoz hasonlatos. Történelmünknek revideálni kell fölötte ítéletét, a magyar haza legnagyobb fiai közé tartozik.

– És most elérkeztem az események előadásában oda, midőn röviden foglalkoznom kell a Tomori-problémával. Ő jól tudta, hogy Magyarország teljes készületlenségében a török túlerőnek képtelen ellenállni, ezt ismételtelen jelentette Budára, a végén pedig azt is ajánlotta a királynak, hogy még adófizetés árán is sürgősen kössön békét a szultánnal. Pár napra rá, már mint fővezér, az azonnal való megütközést sürgeti a segédc csapatok bevárása nélkül. *A Tomori-probléma ismét megdöbbenően hasonlatos a Tisza-problémához. Tisza is világosan látta a világháború kedvezőtlen kilátásait, határozottan ellenezte azt s mégis a végén kénytelen volt belemenni.* Én a Tomori-probléma magyarázatát abban látom, hogy a hadseregeknek az ellenség szeme láttára való visszavonulásához nagyobb katonai morál kell, mint az előrenyomuláshoz. Tudjuk, hogy a köznemességben az a hit terjedt el, hogy az urak el akarnak vonulni s őket cserben akarják hagyni. A magyar hadsereg ilyen lelki hangulatban, úgy látszik, nem volt visszavonulóképes állapotban. Tomori előtt az az alternatíva állhatott, hogy vagy megütközik, vagy megbomlik a seregben az egyetértés s akkor kardcsapás nélkül felbomlik. A magyar becsület megóvása érdekében az első választotta s bizakodott abban is, hogy ha egyszer megszólal a trombita, az ősi virtus csodákat fog művelni.

A történetírás hibás általánosításai

– Elhatározták tehát a döntő ütközet elfogadását, melynek lefolyása szomorúan ismeretes minden magyar ember előtt. A támadó fellépés lendületével igyekeztek pótolni a számbeli erők aránytalanságát. Hiszen mintegy harmincezer magyar állott hetvenezer fő török rendes katonasággal és százezernél jóval több martalóccal szemben. *Alig volt történeti nemzetség, melynek ne lettek volna halottai.* Drágfy János országbíró kezében az ország zászlajával esett el.

– És itt meg kell állni egy ténynél. A 16. századbeli viszonyok megítélésénél a történetírók általánosítanak, *s a mi főpapságunk szemére is ugyanazokat a hibákat lobbantják, melyek egyes nyugati nemzetek klérusaiban felmerültek.* A mohácsi síkon hősi halált halt a magyar egyház mindkét érseke. Szalkai László, a primás és Tomori, a kalocsai; továbbá Perényi Ferenc váradi és Palinay György boszniai püspökök. A haza hívó szavára bandériumaikkal hűségesen megjelentek a mohácsi síkon a magyar püspökök s csekély kivétellel az egész episcopatus¹⁶ hősi halált halt a becsület mezején. *Amely főpapságban ekkora erkölcsi erő élt, azt nem szabad más országokból és más viszonyok közül kölcsönzött vádakkal illetni.*

– II. Lajos a mohácsi vész idején mindössze húszéves volt. Minthogy a nemesség csak a király személyes vezetése alatt volt hajlandó hadrakelni, *kötelességérzésből vezetve ő is táborba szállt,* bár hadvezéri tudása nem lehetett.

– A többi menekült közül Báthory István és az udvari párt hívei Pozsony felé tartottak, hogy Habsburg Ferdinánd királyságának útját egyengessék: a nemzeti pártiak meg

a Tisza vidékére siettek, hol előkészítették Szapolya János trónját. Szulejmán rövid pusztítás után elhagyta az országot, a végvárak kivételével még őrseget sem hagyva hátra. *Lett volna tehát alkalom és idő a magábaszállásra és erőgyűjtésre.* De a rettenetes csapás nem térítette észre a dulakodó pártokat, hanem még nagyobb megpróbáltatásokba döntötték a szerencsétlen nemzetet. Megtörtént a kettős királyválasztás, egyik párt a németet, másik a törököt hívogatta segítségül s *voltaképpen nem is annyira Mohács, mint inkább a Mohács utáni pártoskodás hozta meg a végleges török hódítást.*

– *Trianon Moháchoz fogható nemzeti szerencsétlenség, de ma mégsem oly sötét a láthatár. Akkor a színmagyar terület került török iga alá s a magyar hatóságok és műveltség a nemzetiséglakta Felvidékre és Erdélybe vonult vissza. Ma megmaradt nekünk a tőzgyökeres Dunántúl és a szinte magyar Alföld áldott földje.* És a katasztrófák egész sora után is meg tudtuk tartani egységünket s hozzáláthattunk a rekonstrukcióhoz, míg a 160 évre nyúlt török uralok idején eleink erre alig gondolhattak.

– De bennünk trianoni magyarokban, kik annyi hősi halottat gyászolunk s kik annyit szenvedtünk, megvan a lelki képesség arra, hogy utólag is átérezzük a mohácsi nemzedék egész fájdalmát. Az ott elesettek közül sokan részesek voltak a katasztrófa felidőzésében, de vérükkel minden bűnt lemostak, minden expiáltuk. S mi késői utódok szomorú büszkeséggel gondolunk ma a nagyszerű képre, amint az ország színe-virága, valamennyi talpig férfi, csudás bátorsággal rohan neki a túlérőnek, a szinte biztos halálnak.

Legyen közöttünk áldott emlékezetünk!

Ünnepség a Csele-patak partján

Az ünnepség Klebelsberg gróf nagy beszéde után a Himnusz eléneklésével ért véget. A kormányzó a királyi hercegekkel s kíséretével visszahajtatott a hajóállomásra s a Zsófia gőzösre szállt, amely őket a Csele-patak melletti emlékműhöz vitte. Az ünneplő közönség nagyrésze szintén külön hajókon közelítette meg az ünnepség színhelyét, legtöbben azonban már megelőzően gyalog és kocsin siettek az ünnepség színhelyére.

A Zsófia gőzös nem messze a Csele-patak torkolatától kötött ki az erre az alkalomra készített kikötőnél. A kormányzó és a királyi hercegek kocsira szálltak s a II. Lajos emlékoszlophoz hajtottak, ahol a Turáni Társaság¹⁷ rendezett ünnepséget.

Az ünnepséget József Ferenc¹⁸ királyi herceg, az egyesület védője nyitotta meg ünnepi beszédével.

– Az elmúlt évszázadoknak hatalmas emlékei – mondotta többek közt – elemi erővel törték föl mindannyiunkban a mai napon. Ez a mai megemlékezés kell, hogy felrázza a nemzetnek egyéniségét, énjét, lelkét: kell, hogy a nemzetet végigmenjen, mint egy erős villamosáram, a múltnak tragédiája és minden tanulsága. Emlékezésünk látóhatára viharfelhőkkel van tele, egyenetlenség, széthúzás vonul rajta végig, s fájdalommal emlékeztetnek bennünket a megtörtént tragédiára. *A szenvedések négyszázéves átkát magunk kell, hogy megtörjük s a lelkekben meg kell keresnünk az egységes és új irányt.* Évszázadok egészséges és rejtett erői vannak a magyar lélekben s a fejlődésnek természetes és egészséges irányát keresik. S ha nem tudnánk felébredni, érintse meg mindannyiunk lelkét a

megdicsőült magyar király és erre a varázsütésre fel fog ébredni a nemzetnek erős öntudata, amelyet már Árpáddal hozott magával, s amely megszerezte ezt a földet.

Pekár Gyula¹⁹ beszéde

A lelkes éljenzéssel fogadott beszéd után Pekár Gyula mondott ünnepi beszédet.

– Hős vértől pirosult gyásztérnek oszlopa – kezdte beszédét – kegyeletes hősi emlék, a Turáni Társaság nevében ím téged is sóhajtva köszöntlek. Itten ma körülötted egy ország legfelsőbb színe-java, itt tiszteleg ma a nemzet hódoló egyeteme, *de a kegyeletes magyarságon kívül a nemes kegyelet jegyében, attól vezettetve, itt van akkori régi ellenfeleinknek, a világháború óta azonban velünk együtt küzdött turáni testvér bajtársunknak, a török nemzetnek küldöttsége is.* A vitézséget megbecsülő lovagiasság zárándokoltatja őket velünk s az együttérző fajrokoni vonzódás, amely annyi véres század áldatlan tusái alól, sajnos, csak ily későn tudhatott feltörni s szívtől szívhez ható kölcsönös felismeréssé, egymásra ismerő testvérséggé erősödni. A világtörténet valóban a félreismerések és félrevezetettségek kronológiája... az a sok egyfajbeli drága vér, amit egymást marva, egymás ellen ontottunk, amit egymás ellen ontattak velünk... mások. Kár – balgák voltunk, hej, ha e helyett akkor inkább összefogtunk volna!? Más lenne a világ arculata máma... Nos, küzködő nehezen bár, de mégis eljött azután az ébredés, a felismerés – dátumai: Tökölyi,²⁰ Rákóczi,²¹ Kossuth²²... az imént a világháborúban együtt harcoltunk már s kettőnk vitézsége fényeskedett a legfényesebben a nemzeteknek. Üdv és köszönet a Turáni Társaság nevében a nemes és lovagias török kegyelet e testvéri megnyilatkozásáért!

Cselepatak, gyászos Cselepatak, a te király és országot vesztő ingoványod pedig maradjon örökké intő szimbóluma a mi nemzeti bűneink veszedelmeinek. Adja a magyarok Istene, hogy második Mohácsunk e mostani trianoni Csele-ingoványból az ország sebesült paripája biztosabban szökellhessen a konszolidáció mentő partjain, s a mai közéleti ingovány fenekedő mocsárdémonai ne ránthassák hanyatt vissza abba az iszaptemetőbe, amelybe a nemzet most 400 éve szegény II. Lajosukkal, odaveszett. Kinek is királyi boldogtalan neve itt elesett vitéz bajtársaink emlékével együtt intően szent maradjon nekünk – most és mindörökké!

A török követ beszéde

Pekár Gyula után Huszrev bej²³ török követ török nyelven mondott beszédet, amelyet Dzsevad Oszman sajtóattasé²⁴ tolmácsolt s mely így szólt:

– Testvéreim! Midőn szólásra nyílik ajkam a mai szent emlékezeti napon, itt a valaha véres csatamezőn, mely fölött hősi halált halt őseink szelleme lebeg, *a faji együttérzés sugallatának engedek, amikor valamely konvencionális megszólítás helyett e bensőséges szóval kezdem beszédemet:*

– Testvéreim! Az a tény, hogy én a nagy nemzeti ünnepségre meghívást kaptam és mint a török köztársaság magyarországi követe politikai hátsó gondolatoktól menten itt megjelentem, a két baráti nemzet történelme és nagy halottai előtt, *erkölcsi kiengesztelődést* jelent és bárki, bárhogy is vélekedik erről, legyenek meggyőződve, hogy e

nemes, lélekemelő kezdeményezés aranybetűkkel lesz megörökítve úgy a magyar, mint a török nép történelmében.

– Ha tárgyilagos elfogulatlansággal lapozzuk át a négyszáz évvel ezelőtti kor történetét, észre kell vennünk, hogy míg az európai népek között véres vallásháború dúl, addig az Európában előrenyomuló törököket cselekedeteikben semmiféle vallásellenes velleitás²⁵ nem vezette. *Ahol a török lábát megvetette, mindenütt a legmesszebbmenő vallási türelmességről tett tanúbizonyságot.* Ami pedig a törökök Magyarországon való tartózkodását illeti, annak egész ideje alatt *tiszteletben tartották a magyar nyelvet és amint Takáts,²⁶ de más történetíró is egyik művében megemlíti, a budai basa a lakossággal állandóan magyar nyelven levelezett.*²⁷

– Megállapítható, hogy *a két testvérnemzet közti ellentét mindig csupán politikai jellegű volt e korban.* Az is beigazolást nyert, hogy az oszmán-törökök európai hadjáratának végcélja Bizánc volt s ennek meghódítására kellett a nagyszabású körülfáró műveletet végrehajtani. A Balkán-félszigeten történt első ütközetük szintén ennek a hadműveletnek a következménye volt. De nem óhajtok közismert történelmi tények fejtegetésébe bocsátkozni, csupán ama versengésre utalok nyomatékka, mely a két erős uralkodó között folyt ezidőben.

– Amidőn az itt porladó magyar és török hősök emlékének mély hódolattal áldozok, *lehetetlen meg nem emlékezni a magyar szabadságharc nagy hőseiről, II. Rákóczi Ferencről,* akinek nemes hamvai sokáig pihentek török földben, s akinek dicső emlékét kegyelettel őrzi ma is a török testvérnemzet.

Az ünnepi közönség a török követ beszédét lelkes éljenzéssel fogadta. Ezzel az ünnepség véget is ért s az emlékmű megkoszorúzása következett.

A kormányzó beszéde

Elsőnek a kormányzó helyezte el koszorúját az emlékműre a következő beszéd kíséretében:

– A négyszáz év előtti mohácsi tragédiát egyik nagy költőnk méltán nemzeti létünk nagy temetőjének nevezte.

– A királlyal élén elveszett a magyarság színe-java, mártírhálált halva akkor, amidőn a nyugati kultúra védelmében fegyvert ragadott nyugat felé törő fajrokonai ellen.

– Egyenletlenség, belviszályok és a fegyelem teljes hiánya semmisítették meg nemzetünk erejét, rabszolgasorsra juttatva a nemzedékek egész sorát.

– Hosszú, nehéz idők múltak el, amíg újra megindult a vérkeringés az ország megcsonkított, elernyedtt testében és újra életre kelt a nemzet. Okulva a múltakon, a késői utódok mégis csak megérték azt, hogy még egy ilyen nagy bukás után is feltámadás követte a vigasztalan reménytelenséget.

– Az egykori ellenségből jó barát lett. A két ősi rokonfaj közötti ellentétek elsimultak és helyükbe lépett a megértő barátság és kölcsönös meleg rokonszenv.

– *Attól a jó baráttól viszont, akivel oly soká fűzött össze minket a déli végeken a közös védekezés életbevágó érdeke, utóbb sajnos, mélyreható ellentétek választottak el. Hiszem és remélem, hogy itt is hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés.*²⁸

– Ma körünkben itt van a török nemzet képviselője is és együtt érez velünk a viszszaemlékezés nekünk oly szomorú perceiben.

– Meghajtom fejemet a király és hős harcosai előtt és leteszem mélyen átértett kegyeletem jeléül e koszorút.

A kormányzó, szavai végeztével az ünneplő közönség éljenzése közben, elhelyezte koszorúját, amelynek szalagján a következő felirat volt: „II. Lajos király őfelsége és ví-tézei emlékének Magyarország kormányzója.”

A koszorúk elhelyezése

A kormányzó után József²⁹ királyi herceg helyezte el koszorúját.

– Mint a világháború egyik hadvezére – mondotta – elhoztam koszorúmat, hogy letegyem itt a 400 év óta itt nyugvó hős véreim sírjára. Mélyen meghatva teszem ezt, de egyszersmind azzal a bensőséges meggyőződéssel, hogy úgy mint Mohácsból volt, *Trianonból is lesz feltámadás.*

Albrecht királyi herceg „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért” szavak kíséretében helyezte el koszorúját, majd József Ferenc királyi herceg „A hit fog bennünket vezetni s biztos, hogy feltámadunk” szavak kíséretében.

Klebsberg Kunó gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter után, ki a kormány koszorúját helyezte el, Scitovszky Béla,³⁰ a nemzetgyűlés elnöke a nemzetgyűlés nevében, Huszrev bej követ a török követség nevében, Bulcsy-Jánky Kocsárd lovassági tábornok a honvédség, Lukinich Imre³¹ dr. a Magyar Tudományos Akadémia és Nemzeti Múzeum, Domanovszky Sándor³² dr. egyetemi tanár a Magyar Történelmi Társulat, Aggházy Kamil³³ a Hadimúzeum és Perényi Zsigmond báró a Magyar Nemzeti Szövetség és a mohácsi csatában elesettek utódainak nevében helyezett el koszorút.

Perényi Zsigmond báró³⁴ beszéde

– Kölcsey mondotta száz esztendővel ezelőtt emlékbeszédében, hogy „a mohácsi gyásznapi úgy állott e nép múltja és jövője közé, mint keresztülrohant tenger az általa különszakított két világrész közé.” A mi nemzedékünknek meg kellett élnie hasonló gyásznapot, mikor ismét tenger választ el a szép és boldog régi Magyarországtól, amikor megint elénekelhetjük lantos Tinódyval: „Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll, seregéd száma fogy, romol, szálltan, száll.” Ezért külön kegyelettel jövünk a régi Mohácshoz, nem siratni, nem keseregni, hanem magunkbaszállva emlékezni, okulni.

E gyászos sírdombon emlékezem a mohácsi haláltusára, amikor itt hősi halált halt Lajos király és nemzetének színe-virága; és *szeretném odaharsogni a nyugati népeknek: emlékezzenek ők is, hogy a mohácsi hősök nemcsak hazájukat védték, hanem a kereszténység vértanúi voltak ők, a keresztény nyugati kultúra védelmében estek el.* Emlékezzenek és olvassák a nagy francia történetírónak, Micheletnek³⁵ mondását: „Vajon mikor fogja Európa hálóját leróni evvel az áldott néppel szemben, amely a nyugatot megmentette?!”

De mi visszagondolunk a Mohács előtti időkre is, tudtuk és szomorúan elismerjük azt, hogy más népek részvétlenségén kívül magyar hibák és bűnök sodorták ezt a nem-

zetet a mohácsi veszedelembe. És amikor magambaszállva elmélkedem, hogy milyen kegyetlenül ismétlődnek a nemzet életében a sors csapásai és hogy milyen következetességgel megismételte magát a magyar történelem, mintha hallanám a magyar vértanúk szellemeinek intelmét: „Magyar bűnök, igaz, okozták a nemzet pusztulását, de magyar erények hozták meg a feltámadást. Okuljatok!”

A magyar Nemzeti Szövetség nevében hazafiúi kegyelettel teszem le a hősök sírjára ezt a koszorút. A másik koszorút pedig azoknak a régi családoknak nevében teszem le melyek még előhajtásai azoknak a régi törzseknek, melyeknek virágai itt hullottak el.

Perényi báró nagy hatást keltett beszéde után az egyetemek, vármegyék, városok, az egyetemi ifjúság, a bajtársi szövetségek és a különböző társadalmi egyesületek helyezték el koszorújukat.

Az ünnepség a Hiszekegy eléneklésével ért véget.

A kivonult csapatok díszmenetben vonulta el a kormányzó előtt, aki az ünnepség végeztével a pályaudvarra hajtattott és a délutáni gyorsvonattal, amelyhez hozzákapcsolták szalonkocsiját, visszautazott Budapestre. A kormányzó este 9 órakor érkezett meg a keleti pályaudvaron a fővárosba s autón Gödöllőre ment.

Mohács, 2006, 527–536.

- 1 Horthy Miklós, nagybányai (1868–1957) ellentengernagy, Magyarország kormányzója (1920–1944).
- 2 A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt tulajdonában lévő Zsófia hercegnő luxusgőzöst 1914-ben építették és 1965-ben (más forrás szerint két évvel később) selejtezték le, bontották széjjel.
- 3 Jankó Kocsárd, bulcsi (1868–1954) lovassági tábornok, a Honvédség főparancsnoka (1925–1930).
- 4 Vogt Valdemár (1878–1961) tábornok, a pécsi IV. vegyesdandár parancsnoka (1924–1927).
- 5 Fisher Ferenc (1881–1946) baranyai főispán (1921–1931).
- 6 Margitai Lajos (1881–1939) mohácsi polgármester.
- 7 Habsburg–Tescheni Albert Ferenc főherceg (1897–1955).
- 8 Cesare Orsenigo (1873–1946) egyházi diplomata, a pápa magyarországi követe (1925–1930).
- 9 Virág Ferenc (1869–1958) pécsi püspök (1926–1958).
- 10 Zichy Gyula, gróf (1871–1942) kalocsai érsek (1925–1942).
- 11 A Fogadalmi Emléktemplom alapkövét 1926-ban helyezték el, a bizánci stílusú épületet 1940-ben szentelték fel.
- 12 Klebelsberg Kunó, gróf (1875–1932) művelődéspolitikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931).
- 13 II. Bajezid (1448–1512) oszmán szultán (1481–1512).
- 14 I. Szulejmán.
- 15 Tisza István, gróf (1861–1918) politikus, Magyarország miniszterelnöke (1913–1917).
- 16 Püspökség.
- 17 Magyarországon 1910-ben alakult meg a Turáni Társaság, amely a keleti gyökök kutatásával a nemzettudatot kívánta erősíteni.
- 18 Habsburg-Lotharingiai József Ferenc (1895–1957) katonatiszt, mecénás, műkedvelő író, a Magyar Turáni Társaság első védnöke.
- 19 Pekár Gyula (1867–1937) író, újságíró, politikus, a Turáni Társaság tagja.
- 20 Thököly Imre, gróf, késmárki (1657–1705) Felső-magyarországi (1682–1685) fejedelem, Erdélyi fejedelem (1690).
- 21 II. Rákóczi Ferenc, felsővadászi (1676–1735) Erdélyi fejedelem és Magyarország vezérlő fejedelme (1704–1711).
- 22 Kossuth Lajos (1802–1894) államférfi, pénzügyminiszter (1848), kormányzó (1849).
- 23 Hüsrev Gerede (1886–1962) török katonatiszt, 1919 után Musztafa Kemál mellett a titkosszolgálati és politikai ügyosztály igazgatója, később diplomata, a Török Köztársaság magyarországi követe (1924–1926).

- 24 Cevad Osman Bey/Dzsevad Oszmán (20. sz. első fele) követségi másodtitkár, sajtóattasé.
- 25 Szándék, törekvés, hajlandóság, akarat.
- 26 Takáts Sándor (1860–1932) művelődéstörténész.
- 27 *A budai basák magyar nyelvű levelezése, 1., (1553–1589)*, szerk. TAKÁTS Sándor, ECKHARDT Ferenc, SZEKFÚ Gyula, Budapest, M. Tud. Akad, 1915.
- 28 Horthy beszédének ez a részlete a diplomácia nyelvén egyenértékű volt az éppen folyamatban lévő a magyar–jugoszláv tárgyalások bejelentésével, ami Jugoszlávia szövetségeseinek aggodalmai miatt meghiúsította a két ország kapcsolatainak normalizálására tett kísérletet.
- 29 Habsburg József Ágost főherceg (1872–1962) tábornagy, királyi helytartó (1918), kormányzó (1919).
- 30 Scitovszky Béla, nagykéri (1878–1959) politikus, a Nemzetgyűlés elnöke (1922–1926).
- 31 Lukinich Imre (1880–1950) történész, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója (1924–1929).
- 32 Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke (1916–1946).
- 33 Aggházy Kamil (1882–1954) ezredes, a Hadtörténeti Levéltár és Múzeum alapítója, igazgatóhelyettese (1918–1937).
- 34 Perényi Zsigmond, báró (1870–1946) politikus, belügyminiszter (1919), a Magyar Nemzeti Szövetség megalapítója és 1920-tól országos elnöke, a mohácsi csatában résztvevő Perényiek leszármazottja.
- 35 Jules Michelet (1798–1874) francia történétíró.

A jubileumi ünnepségek programja 1926 (részletek)

A mohácsi vész 400 éves jubileuma alkalmából úgy az ország, mint Mohács városa nagy ünnepségeket rendez. Az ünnepségek már *augusztus 20-án*, Szent István napján kezdődnek s tartanak *szeptember 5-éig* bezárólag.

A programkeret a következő:

Augusztus 20. Városi diszkozygylés. A kiállítások megnyitása. A kiállítások a mohácsi áll. polgári és a belvárosi elemi iskolák termeiben és belterületein lesznek. Öt osztály a következő:

- a) Mezőgazdasági,
- b) Ipari,
- c) Kereskedelmi,
- d) Kulturális,
- e) Népművészeti.

Augusztus 21. Országos Iparoskongresszus.

Augusztus 22. Katholikus nagy férfizarándoklat.

Augusztus 25. Országos Gazdanap. Jóságkiállítás.

Augusztus 26. Pécssegyházmegyei Tanítók Kongresszusa.

Augusztus 27. Református nap.

Augusztus 28. és 29-én lesznek az országos ünnepségek, melyeken részt vesz az egész hivatalos Magyarország.

Augusztus 29-én 1/2 9 órakor érkezik meg Mohácsra hajón *Öfőméltósága Horthy Miklós*, Magyarország kormányzója. [...]

9 órakor a Széchényi-téren ünnepély a mohácsi vész 400 éves évfordulója alkalmából, mely a Hymnussal kezdődik. A misét celebrálja gróf Zichy Gyula kalocsai érsek. A mise alatt vegyeskar régi magyar egyházi énekeket ad elő.

A fogadalmi templom alapkőletétele.
 Az ünnepi beszédet tartja gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter.
 Az ünnepséget a Hiszekegy hangjai zárják be.
 Ezután *Őfőméltósága Horthy Miklós* hajón a Cseleptárhoz megy, ahol a Turáni Társaság tartja ünnepélyét.
 Az emlékmű melletti síkon felállanak a magyar honvédség gyalogos, lovas és tüzér osztagai.
 Az ünnepélyt József Ferenc kir. főherceg nyitja meg.
 Az emlékbeszédet Pekár Gyula, a Turáni Társaság elnöke tartja.
 Beszél Ridvanbég Oglon Hüsrev Bej, a török köztársaság követe, melyet Dzsevad Oszmán, a török követség sajtóattaséja tolmácsol magyar nyelven.
 Dr. Lukinich Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatójának [!] beszéde.
 Ezek után *Őfőméltósága Magyarország Kormányzója*, előkelőségek, hatóságok, küldöttségek koszorút helyeznek az emlékműre.
 Diszfelvonulás. A tüzésék diszlövése.
Őfőméltósága Horthy Miklós, Magyarország Kormányzója hajóján ebédet ad, a küldöttségek pedig a város más helyein vesznek részt a közös ebéden.

Mohács évkönyve, 1926, 150–151.

Szekfű Gyula:¹ *Tomori*
 1926 (részletek)

Történetünk legtöbb alakja ma is abban a ruhában áll előttünk, melybe száz esztendővel ezelőtt öltöztette a magyar romantikus költészet, ez a nagy szellemidéző, aki maga elé parancsolta régmúlt idők elfelejtett embereit és rájuk adta, újabb évszázados használatra, a história jelmezeit. Romantikai mozgalmunknak a történeti alakok felidézésében, a történeti érdeklődés felkeltésében való érdemei el nem vitathatók és azt sem szabad a mozgalom vezetőinek, kik nálunk kizárólag költők voltak, szemükre vetnünk, hogy jelmezeik, melyeket szétoztottak, saját civilizált koruknak divatja szerint készültek, tekintet nélkül a régi idők valóságban élt divatjaira. A magyar romantikának nem voltak sem historikusai, sem olyan kutatói, akik a népi és főként vallási és lelki összefüggésekre rá tudtak volna mutatni és a múltnak reális képét illetőleg tanácsokkal szolgálhattak volna: a magukra hagyott költők kételyektől nem háborgatva szabták ki tehát Árpád és IV. Béla és Zrínyi Miklós számára ugyanazt a neo-klasszicisztikus jelmezt, mely az *egész* embert *egyetlen* oldaláról, plutarchosi emlékekkel telített hazafiasság színében mutatja be. Romantikus költőink itt körülbelül úgy járnak el, mint Canova,² kinek márványhősnői, legyenek azok a Bonaparte vagy Eszterházy-család tagjai, a hajviseletől le a cipőig ugyanazon görögös formákká általánosítva tárják ki hideg szépségüket.

Az egész eljárás erősen formalisztikus: az erkölcsi, hazafias hatás kedvéért lelkifurdalás nélkül elmellőzi a történeti realitást. Így esik meg, hogy történetünknek akár-

hány hatalmas tevékenységű alakja, a romantikus költészettől átmintázva, ma nem egyéb, mint hazafiasság kódén át mutatkozó vértelen fantóm. Az élő emberi vonások eltűntek s helyettük csak egy általános, hazafias vonatkozás maradt meg. Ennek adja egyik legszélsőbb, történeti adatoktól legkevésbé zavart példáját a halhatatlan romantikus sóhaj: »Tomori, büszke vezér, mért hagytad el érseki széked?« A költőt itt épen romantikus idegzete képesíti arra, hogy Mohácsban a nemzeti csapást, minden következésével együtt, felismerje és a jövőendő nemzedékek számára megrendítően érzékeltesse, de ugyancsak romantikus tulajdonság, a magyar romantikának ahisztórikus vagy pseudohisztórikus volta az, mi megakadályozza őt e nagy nemzeti csapás történeti lefolyásának rekonstruálásában. A magyar sereget a kalocsai érsek vezeti a török torkába; nem lett volna-e jobb, ha az érsek szépen, békességben otthon marad székelyén? »Nem halt volna hazánk díszé s virága veled!« A nagy nemzeti összefüggéseket megérző romantikus itt már, az egyénítésnél, jellegzetes racionális módon gondolkodik és szinte kispolgári motívumot csúsztat be a tragikus vezér működésébe, akinek egyéni életét nem ismeri, de nem is kíváncsi rá. [...]

Ha Tomori nincs, nem gondolhatnánk Mohácsra anélkül, hogy a szégyen egészen el ne égetné orcánkat.

A nemzet Mohácsot megelőzőleg a legsúlyosabb politikai és társadalmi krízisen ment át. A királyságnak régi középkori koncepciója már Mátyás alatt sem tudta a nemzeti feladatokat megoldani, ebben a 15. századi Magyarország ugyanoly tapasztalatokon ment át, mint a nyugati államok. Míg azonban nyugaton a további fejlődés egyenes úton folyt le: feudális urak és territóriumok felőrlése, provinciák egyéniségének megszüntetése és a nemzeti egységbe beolvasztása, városok emelkedése, az uralkodónak a rendektől függetlenítése és abszolutisztikus hatalma, addig nálunk a Mátyástól ez irányban megindított fejlődési vonal az ő halálával hirtelen, végérvényesen megszakadt. A Jagellók kettős nemzedéke visszaesett száz éve elavult politikai és társadalmi viszonyok közé, ez magyarázza, a továbbhaladás mesterséges lekötése, azon erkölcsi betegségeket, melyeket a legfelületesebb vizsgálódás is észrevesz e korszakon. Ám ha ily módon mélyebb okokból érthető is, el nem tagadhatjuk és nem szépíthetjük azt a példátlan önzést, melynek durva konfliktusaiból áll e korszak úgynevezett politikai története. Keserű arra gondolni, hogy ez ország politikai vezetői – Szálkái László, az esztergomi érsek, Báthory nádor, Zápolyai, a vajda, avagy a szobatudós Verbőczy István – méltatlan, alacsonylelkű, legjobb esetben tehetségtelen emberek voltak. Csak a vezető emberek teljes elégtelensége magyarázza a pápai követ lesújtó ítéleteit, miket a Mohácsot megelőző időben halunk tőle: »Mindinkább meggyőződöm, hogy az ország helyzete reménytelen«. »Ez az ország nem képes magát megvédeni.« Mert nincsenek államkormányzatában becsületes emberek. A pápai követ ujjain számlálja el, akikre rá lehetne bízni a kincstartóságot. Bornemisza János becsületes, de öreg ember; Brodarics püspök már kancellár; nincs más, mint Tomori érsek. Ő az egyetlen becsületes ember, aki használható volna. Persze Tomori nem vállalta az új méltóságot, de becsületesnek továbbra is megmaradt.

És ez az, ami Tomori alakját szinte emberfelettivé növeszti meg. Hataloméhes és pénzsovár önző társai közt egyetlen, ki önzetlenül, magasabb érzésből, vallásos kötelességből szolgálja az országot. Romlottak közt egyszerű ember, aki a pápai követ meg-

figyelése szerint »nem alkalmas arra, hogy felismerje az udvari fondorlatokat, amikben kevés jártassága van«. Igaz ember, kinek kedvéért sok megbocsáttatik a bűnös országnak. Az, aki hogy itt volt, fáradt és dolgozott, pusztán ezzel megmenti a magyar élet-erőbe vetett hitünket, mit nélküle elvesztenénk és megszabadít bennünket attól, hogy piruljunk Mohács katasztrófájáért. Mert volt itt legalább egy, aki akarta Magyarország megmentését. Aminthogy legújabb katasztrófánk szégyenét is az teszi elviselhetővé, hogy ekkor is volt az országnak egy embere, aki nem a saját épségét, hanem az országét akarta. Sorsa ugyanaz lőn, mint Tomorié: a hiábavaló, gyümölcstelen, felesleges halál. Felesleges, sőt káros az országnak, de talán nem felesleges az ő szempontjukból, akik nagyon akarták az ország javát, de elégtelen eszközökkel, néha hibás elvekkkel, sokszor tehetetlen munkatársakkal és elvakult bátorságú vagy gyáván szétfutó csapatok élén. Egész emberek voltak és illett hozzájuk, hogy a veszített harcot végigharcolják – mindhalálig.

SZEKFŰ, *Tomori*, 1926, 585, 594.

1 Szekfű Gyula (1883–1955) történész.

2 Antonio Canova (1757–1822) velencei olasz szobrász.

Lampérth Géza:¹ *Mohács* 1926 (*részlet*)

De visszatekintvén e nagy évfordulón a Mohács-hoz vezető útra és meghallgatván az élet mesterének és ítélőbírójának, a történetnek szavát: szálljunk magunkba, emlékezzünk, gondolkozzunk.

Emlékezzünk Mohács előttre és Mohács utánra és gondoljunk Trianon előttre és Trianon utánra.

És vigyázzunk: ne legyen több Mohács és több Trianon! Mert abból nem lesz többé magyar feltámadás!

LAMPÉRTH, *Mohács*, 1926, 58–59.

1 Lampérth Géza (1873–1934) költő, író, színpadi szerző.

Benedek Marcell:¹ *A Mohács-centenárium regényei* 1927 (*részletek*)

Aki 1926-ban Mohácsról ír, az csak akkor élhet a pasztell-festés szuverén jogával, ha ennek a kilátásnak is mestere.

Krudy² a nagy tragédiából csak a királyné alakját állítja első síkba; mögötte, valamivel halványabban megvilágítva, a királyt; a többi – udvar és nemzet, magyar és török, magyar és Európa – homályba vész. [...]

A főurak önzését, erőszakosságát, híven írja le Krudy: ezt elég alkalma volt látni Lajosnak és Máriának. De ugyan hol van az az erkölcsi érték, akár bennük, akár a láthatatlanul maradt magyar népben, amely elhíhetővé tenné Lajos király kései felsóhajását: szeretni kell őket?! Ez a sóhajlás úgy hat, mint az író megalkuvása közönsége hazafias érzelmeivel. A regényből kilóg, sem értelme, sem alapja nincs benne.

BENEDEK, *A Mohács-centenárium*, 1927, 382–383.

1 Benedek Marcell (1885–1969) író, irodalomtörténész, műfordító.

2 Krúdy Gyula *Mohács-trilógiája*.

Bibó István:¹ *A török hódoltság művelődési viszonyai*²
1928 (részlet)

Nem maga a csatavesztés volt végzetes Magyarországra, hanem II. Lajos király halála, mert ezzel Magyarországnak új elhelyezkedést kellett keresnie az európai államrendben, s mint látni fogjuk, a lehetőségek bármelyike magában rejtette Magyarország jövőendő sorsát: a három részre szakadást.

KOVÁCS–MESTER, *Mohács szerepe*, 2019, 332.

1 Bibó István (1911–1979) jogtudós, politológus, szociológus.

2 A mű egy önképzőkori történelmi pályázatra készült „Ne bántsd a magyart” jeligré a szegedi Dugonics András Piarista Gimnáziumban.

Fekete Lajos:¹ *Új Mohács szomorít*
1930

*A gyepre hágok és alóla vér bugyog,
az égre vágyom és belőle könny zuhog,
a határban járok és gazzal van tele,
éneklenék, de jaj, – felsír a lant bele:
új Mohács szomorít, kinyílt a jaj nagyon,
üszkös a búza és más magyar vagyton.
Az országutakat új vándorok lepik,
szomorúságukat csak elrejtegetik;
temetőben hálnak dölt koplyafák alatt,
míg az országút más vidék felé szalad.
Ezer baj, ezer jaj rájuk ront, ugat,
nyomor és szegénység, – ki tudja gondjukat, –
idegen laktanyák, pofon meg ütlegek,
mert sorsos fajukhoz nem elég hűtlenek.*

*Álmukat megrontják víziós éjszakák;
kőben, fűben, fában az Úristen szavát
hallgatják, lesik és úgy várják a napot,
mikor lengessenek bokrétás kalapot
jó Lajos királynak, kit a Csele-patak
örömmel visszaad, és feltámasztanak
minden szál magyart, ki arcrabukott Bácsnál,
a régi Mohácsnál és az új Mohácsnál...*

FEKETE, Új Mohács, 1930, 719.

1 Fekete Lajos (1900–1973) költő, újságíró.

Krúdy Gyula: *Festett király*
1931 (részlet)

Mária a tíz körmével belekapaszkodott a holt király dalmatikájába.

– Addig nincs temetés – süvített fel vércsehangon –, amíg II. Lajos király gyilkosát nem látja szemtől szembe, képből képbe, orcából és fülből egész Magyarország. Azért vagyok itt loppal, nessel, éji madár kísértetlépteivel, hogy II. Lajost ne hagyjam addig eltemetni, amíg az igazság ki nem derült. Hadd lássa az egész világ vakondokkezeit annak a gyilkosnak, amelyet csatavesztő királyára emelt, hogy megismerkedjen annak a királyi vérnek a buzogásával, amely éppen azért volt olyan kristálytisza, mert minden percében kész volt azt hazájáért ontani! Hadd lássa ország-világ a gyilkos szemét, amely ártalmasabb a rohamba menő kígyóénál, hogy az ilyen szemű csecsemőket már születésük után a megsemmisülésbe küldjék, mielőtt királygyilkosságot követnének el. Hadd lássuk most is feszülni a derék izmait, a kar csomóit, a kéz görceit, mint akkor, midőn II. Lajos Szent István koronájával megáldott fejével a farkasok, rókák kegyelmét kérte a Csele-patak nádasaiban; a vért lehelő vadállatok megkegyelmeznek vala az országért menekülő királynak, de nem így az az ember, aki törével sarkában követte, hogy alkalmas pillanatban a legnemesebb életnek vessen véget. Hadd lássuk azt a gyilkost, aki ördögtől megszállottan, a vérszomjas hiúz ugrásával, titkon, orvon, mint a kapufélfa mellett állongó halál, rárontott a legyengült II. Lajosra, aki nemzetéért még sokáig élhetett volna. Hol van a gyilkos? A gyilkost akarom látni, hogy a magam két kezével végezhessem ki, mint patkányt az eb. Folyjon a vér újra Magyarországon, mert addig nincs békessége e megfertőzött nemzeti családnak, amíg ganéjbogarak gödrében meg nem híztak szörnyű állatok a gyilkos kifolyó véréből.

A királyné ekkor két karjával hirtelen átölelte a koporsóban fekvő, sássá, náddá, vízigyökérré váltott királyi tetemet, és felültette fektéből:

– Mondd meg, Lajos, egyetlen Ludovicuskám, akinek legártatlanabb imádságaim áldozám: hol van gyilkosod?

És a fejevári Nagyboldogasszony főoltára előtt a királyné érezte két kezével, hogy megint átnedvesedik a holt király dalmatikája, mintha újra vérezni kezdene oldala.

Zölddé, fakóvá, embertelenné váltott arcán fájó mosoly rebtent végig, mintha valamerről a hajnal közeledne. A magasban, valahol az oltárkép mögött egy emberfeletti hang dördült, mintha a templom boltíve szakadt volna meg:

– Ott áll a királygyilkos a koporsónál!

A hang elvisszhangzott, mint a mennydörgés, utána tompa zuhanás hallatszott, mintha meteorkő hullott volna az oltárkép mögött.

Szapolyai arca úgy gyulladozott, mint egy szénaboglya. Valószínűleg régi, átkozott betegsége rohanta meg lesben álló fenevadként, szemei elfehéredtek, arca egy ismeretlen arc lett, és kardja úgy repült ki hüvelyéből, mint egy másvilági kard, amelyet gonosz felhők mögé rejtőzve rántanak ki az ördögök. A kard úgy süvített, mint a holdból jövő szélvihar, és amit elsőnek talált, az II. Lajos király holtteste volt, amelyet Mária pajzs-ként tartott maga elé.

– Segítség! – kiáltotta a királyné, de kiálthatta volna a holt király is, oly másvilági volt ez a hang.

És a segítség csakugyan helyén volt, mert a vajda második vak döfése immár acélpendüléssel felelt mozdulatára. A „püspök” kardja nyúlt előre, mint egy arkangyalé, és a vajda kardja harmadszor és negyedszer is ebbe a túlvilági védelembe ütközött. Majd mikor a csodálatos kard mind közelebb nyomult Szapolyai mellvértjéhez, a vajda hátrálni kezdett, és háromszor kerülte meg a koporsót védekezés közben. Az első fordulónál már ordított a „püspök”.

– A nyakába kell szúrni, felség. Hadd temessük el II. Lajossal.

A királyné nem nyúlt kardjához, csak Lajos király holttestét tartotta karjában, mint egy csecsemőét.

A második fordulónál az arkangyalként lángoló „püspök” megint felordított:

– Felséged kardja éles, magam fentem ki. Szúrni, szúrni: behunyt szemmel, és Magyarország meg van mentve.

Mária megint csak nem nyúlt kardjához, pedig könnyedén ledöfhetette volna a vajdát, mint egy lábához kergetett vaddisznót.

Harmadszor a „püspök”, miután a koporsó körül lángoló ördöggént ismét megkergette Szapolyait, magát szánta el, hogy végez a vajdával. Robbanva támadott, mintha a halált kereste volna. A vajda kardja hóna alá fúródott, mint az istennyila. Ezután Szapolyai szinte esztét vesztetten menekült a sekrestyén át a templomból.

– Felség – szólalt meg a földön fekvő „püspök” a haldoklók hörgésével –, igaz katolikusként halok meg, mert vándorlásunkban katolikussá lettem a várpalotai plébánusnál. Felséged erényei miatt. Adja a kezét, hogy megbocsátott azért, mert szerettem? És most el innen, felséges asszony. Az út, amerre jövénk, még szabad. A nyomorult emberroncs, akinek enni adánk, majd elvezeti felségedet a városon kívül. Siessen Pozsonyba; itt meggyulladt a föld.

A „püspök” ezután a Miatyánkba kezdett, de befejezni már nem tudta.

A királyné már a templom párkányán futamodott észvesztő bátorsággal, mikor még odaalantól, mint valami áldás, hangzott utána az egykori lutheránus hörgő imádsága.

KRÚDY, *Festett király*, 2000, 196–199.

Molnár Erik:¹ *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*
1949 (részlet)

A centralizált államhatalmat, a török veszedelem leghatékonyabb ellenszerét, a parasztforradalom győzelme sem teremthette volna meg. De ha a parasztság Magyarországot csak valamennyire is a saját hazájának érezhette volna, az a paraszthadsereg, amely Nándorfehérvárnál erejét egyszer már megmutatta, az ország védelmére újból felsorakozott volna.

Mohácsnál így már csak a bárók mutathatták meg, hogy az ország megvédésére teljesen képtelenek. Miközben Burgio, attól tartott, hogy a nemesség rá fog támadni a bárókra, a jobbágyok meg a nemesekre, a király és a báró-főpapok hadserege egyedül vonult a törökök elé. A hadbahívott ország, a nemesség és a jobbágyság egyaránt, megtagadta az engedelmisséget. S a bárók, az ellenség ereje és mozdulatai felől teljesen tájékozatlanul, a csata vezetésében teljesen járatlanul, ugyanazon könnyelműséggel, amellyel a parasztforradalmat kiprovokálták, Mohácsnál a törökkel döntő ütközetbe bocsátkoztak.

Mohácsnál egy uralkodó osztály, mely az uralkodásra képtelenné vált, tett pontot a saját története után, de egyben hosszú időre, a vezetése alatt állott ország független léte után is. Mohácsnál a magyar történet új korszaka kezdődik. Az árutermelés új politikai feltételek mellett fejlődött tovább, mindjobban ráütven bélyegét minden társadalmi osztály életére, s az állami centralizáció új feltételek között maradt továbbra is a politikai élet központi problémája.

Mohács, 2006, 536–537.

1 Molnár Erik (1894–1966) történész, politikus.

Ruffy Péter:¹ *Mohács, hogyan épül az ötéves terv legnagyobb vállalkozása a „hős vértől pirosult gyásztéren”*
1949 (részletek)

A Duna felől finom párát hoz a decemberi szél. Ketten állunk a hős vértől pirosult gyásztéren.

- Az ott?
- A nagyolvasztó lesz. [...]
- Hol feküdt a mohácsi csatatér?
Szomszédom lábával dobbant.
- Itt!
- Huszonnégyezer halott csontjai felett állunk.

*

Lehetetlen ki nem hallani a zúgó szélből, a permetező eső finoman suhogó hangjából a századokon átnyúló kiáltást:

– Miért nem engedték hadrakelni parasztjainkat? – kiált láthatatlanul Tomori büszke vezér.

– Miért ültették tüzes trónusomra? – mondja Dózsa György.

S Brodarics, a humanista historikus:

– Miért féltetek fegyvert adni a jobbágyok kezébe?

Látszólag senki sem felel. Sem királyaink, akik elveszejtettek, sem kócsagtollas uraink, akik 1526-ban félték fegyverbe hívni parasztjainkat.

De ahogy nézzük a párás tájat, hallgatjuk a munka hangjait, a betonkeverő gépek zúgását, a vakolást, szegecselést, ablakkeretek beillesztését és terméskövek zuhogását, ezt mondja kísérem:

– Ott a felelet.

Állunk, hallgatunk, belénkcserog a *munka varázsa, az emberi alkotás himnikus dala*.

A história úgy tanította, hogy Mohács nemzeti nagylétünk nagy temetője volt. Egy jobb történész, a magyar munkakezek most azt mondják el nekem, hogy *Mohács nemzeti nagylétünk bölcsője lesz*. [...]

Körülnézünk a szürke tájon. Jobbra a Duna nagy, szürke vize hömpölyög, előttünk a Görög-hegy, Csele-hegy, Jakab-hegy ködbe vesző apró házai, szalmával fedett pajták s balra a Csele-patak torkolata, ahol lovával vízbe fúlt II. Lajos. [...]

Megnéztük a Csele-patakot is. A torkolatot, ahol vízbefullt a mohácsi csata után II. Lajos. A torkolatnál zsúpfedelű öreg halászgúnyhó áll, ahol egy nyugalmazott adó-tisztviselő szokta szombatoként a halászlevet főzni. Megnéztük a mohácsi emlékművet s végigolvastuk Kisfaludy strófáit, amelyek talapzatára vannak vésve. Mintha a költő üzenete átnyúlna téren és időn. [...]

A halottak pihennek. Suhog az eső. Ezernyi munkáskéz építi a gyásztér felett új magyar bölcsőnket.

RUFFY, Mohács, 1949, 5.

1 Ruffy Péter (1914–1993) erdélyi magyar újságíró, író.

Ottlik Géza:¹ *Iskola a határon*
1957 (részlet)

A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik talán, vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmét ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán világbirodalom, már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztett nagy csatáinkat, melyeket túlélünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunknak.

Mohács, 2006, 537.

1 Ottlik Géza (1912–1990) író, műfordító.

Csanádi Imre:¹ *Mohácsi exhumálók. (Székely Bertalan festménye
II. Lajos holttestének megtalálása, 1860)*
1973

*Hát nem, nem így volt... Semmi emelkedett,
méltó, nemes gyász nem koszorúzta meg
Lajost Mohács halott királyát,
ékes urak raja nem borongott.*

*Ki-ki magának, mint a mohó ebek,
dúltak, ragadtak, – ritka nagy alkalom!
Szabad vásárral élni nem rest
napnyugaton sem a sok derék úr!*

*Méghogy Lajos? hm! meghala? jól tevé!
vagy meghalatták? s „hívei”? szinte jó!
jön új király! új asztal, új konc!
boldogul itt, ha-ki bírja-marja! –*

*Ezt fesse Székely Bertalan?² el sem is
hinné... „Nem így volt?” Benne ilyen Mohács
ködlött valóvá: ő teremti
ünnepivé, komoran komollyá.*

*Látott, kamaszként, hadbamenőket, és
látott zuhanni nemzetet; elszorult
a torka, ha „Kossuth-kutyákat”
vert, ahol ért, idegen poroszló.*

*Történelem majd egyszer... igen, de most
naponta sebző, s el sem üvölthető...
Némán kiálts, huszonöt éves:
bujtva beszél, de beszél a festmény!*

*Tiprott önérzet áll vala szálfaként
kosztümbe bújva rajta, de földre hull,
elhantolt, ifjú Függetlenség,
színed előtt, s kikapar saradból.*

*Bólint a szakma: mesteri szerkezet,
háromszögekké megalapált szigor,
műves gond és finom fölény és
régi nagyok szeme, biztos ujja.*

*A többi? meddő, héroszi küzdelem,
Mucsánk-sugallta tévedezés, vak-út,
nemes tiráda, de tiráda, –
sír: zseni-gyilkos anakronizmus.*

*Egy éve tennen hátraszegett fejed
vászonra nem te dobtad-e, Bertalan?
Oroszlánfürtös dac világít
frissen a messzi jövőbe abból.*

*Hol dac, merészség, lendület? ott veszett
mind-mind Mohácsnál: kosztümökön, borún,
fodros, fölmagzott, őszi dudván,
pemzli-nyüvő, guruló göröngyön.*

*Kár érte! – károg varjad, egész csapat,
lenn, távol... Érvvel győződ-e? Győzd, felelj
„Artisztikum? Alátepertem,
szolga gyanánt, a Didaktikának.*

*Szolgálni, hatni – tudtam-e máshogy itt?
Ítéld meg! Vállalom, úgy igaz:
király voltam, kincsembe fúltam...
Béke velünk, fanyar exhumálók!”*

CSANÁDI, Mohácsi exhumálók, 1973, 954–955.

1 Csanádi Imre (1920–1991) író, költő, műfordító.

2 Székely Bertalan (1835–1910) festő. Utalás az 1860-ban elkészült *II. Lajos holttestének megtalálása* című olajfestményére.

Ortutay Gyula:¹ *Napló*
1976 (részletek)

Holnap nagy családi összeszaladás lesz ebédre. [...] Én „szerencsére” ebben a nagy hangzavarban nem leszek itthon: Mohácsra hirdetem az ígét, a mohácsi vész 450 éves évfordulóján. Hogy miért engem jelöltek ki előénekesnek erre a napra, nem tudom, Pach Zsigmond Pál² úr mind a három nevével alkalmasabb lett volna, végre is nem néprajzi téma ez. [...] A jó mohácsiakat figyelmeztetnem kell, hogy nem nemzeti népünnepély, netán a törökök fölött aratott győzelem ünnepe ez a nap, mert a jelek szerint erre készülnek.

ORTUTAY, *Napló*, III, 443.

- 1 Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–1950). A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke (1964–1978).
- 2 Pach Zsigmond Pál (1919–2001) történész.

Ortutay Gyula: *Mohács emlékezete. Elhangzott a Mohácsi Történelmi Emlékhely felavatásán*
1976

Kedves Elvtársnők! Elvtársak!
Tisztelt Hallgatóim!

Emlékezni jöttünk Mohácsra, nem ünnepelni. A magyar nemzeti tudat Mohács nevét úgy őrzi, mint az egyik legsúlyosabb gyásznapét. Nem is lenne hát illendő semmi fényeskedő ünnepség, hanem a megilletődött, nehéz gyász komolysága. Így gondolt mindig is a magyar irodalom Mohácsra, a „mohácsi veszedelem”-re, mint nemzeti történelmünk legválóságosabb fordulópontjára. Eötvös József nagy történeti regényét, a *Magyarország 1514-ben* ugyancsak történeti dátumot viselő regényét szinte úgy írja, mint a nemzet vesztének kikerülhetetlen társadalmi előzményét. Egyszerre ábrázolja a központi hatalmát veszített, kegyetlen főrendek világát, a Dózsa felkelés könyörtelen és gonoszul ostoba megtörését. Mátyás király hatalmas korszaka után a végzete felé sodródó nemesi Magyarországot ábrázolta: 1514 után következnie kellett 1526-nak. Ezt sugallja regénye, s a nemzeti reformok korában, a megszületni vágyó ifjú Magyarország számára ennek az ítéletnek, ennek az ábrázolásnak politikai funkciója is volt. Mohács arra emlékeztetett ekkoriban, hogy a nemesi nemzet ne feledkezzék meg Dózsa alávetett, megalázott jobbágyi népéről.

A nemzeti közvéleményt meghatározta a magyar irodalomnak ez a szigorú ítélete.

Ez tükröződik a fiatal Kölcsey Mohácsról szóló emlékbeszédében, Vörösmarty fájdalmas epigrammaiban s Kisfaludy Károly is bár költeményének befejezése a remény hangjait zendíti meg – így kezdi *Mohács* című költeményét:

*Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtvá köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács!*

Igen, „*nemzeti nagylétünk nagy temető*”-jének tekintették költőink Mohácsot, ez a gondolat tér vissza Eötvös József verseiben is, ez tölti el keserű daccal Petőfi, *Fekete, piros dal*-át. Hiszen ez az egész vers egyetlen riadó a nemzet ébresztése 1848 májusában. Új Moháccsal fenyeget éppen azért, mert félelmes előrelátással a Mohács előtti felelőtlen nemesi Magyarország halálba rohanását és a 48-as korszak nemesi könnyelműségét, vigadozó széthúzását egységbe látta. Mit mond az utolsó, vizionáló strófája?

*Hol lesz az új Mohács? ahol megint lemegy
Majd a haza napja,
S háromszáz évig vagy talán soha többé*

*Arcát nem mutatja!
Fessük zászlainkat fekete-pirosra,
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.*

Mohács fenyegető halotti képével Petőfi riasztani akarta a magyar szabadságharc, társadalmi forradalom vezetőit, de az egész nemzetet: ne ismételjük Mohács bűneit, nemzeti romlását, hogy ez a sors be ne teljék ismét rajtunk. Mohácsot tehát ő is – egyezően az akkor kialakult történetiszemlélettel – a magyarság egyik legtragikusabb, ha nem a legtragikusabb fordulópontjának tekintette. Valójában ugyanígy lát Ady Endre is, csak ő akkor, 1908-ban már másként, szinte remény nélkül tekintett az úri Magyarországra, a „Halál-tó” Magyarországra, s kegyetlen indulattal vág végig önmagán és nemzetén, *a Nekünk Mohács kell* soraiban, hisz így kezdi, ilyen indulattal:

*Ha van Isten, ne könyörüljön rajta:
Veréshez szokott fajta...*

s így zárja versét:

*Ha van Isten, földtől a fényes égig
Rángasson minket végig.
Ne legyen egy félpercnyi békességünk,
Mert akkor végünk, végünk.*

De Ady ostromozó haragja, „*a magyar vétkek bíborban*” látomása, újabb Mohácsok kívánása nem ad más képet a mohácsi tragédiáról, mint Petőfi, Eötvös – mint az egész magyar irodalom és közgondolkodás: a magyar nép kegyetlen megbüntetése ez, a kettőtört nemzet romlása, jóvátehetetlen történeti ítélet.

Természetesen ez a sommás ítélet igazságokat hordoz, a történettudomány azonban finomít az ítéleten, keresi a nemzeti összeomlás okozóit és következményeit, a másfél évszázados török uralmat, a Habsburgok megszülető magyarországi közel négy évszázados uralmát, a három részre szabdalt ország kegyetlen évszázadát, s mindazt, ami a köztudat szerint Mohácsból következett. Hadd szóljunk röviden arról is, mit lát a mai modern történettudomány Mohács tragédiájában, de előbb emlékezzünk meg régészeink jelentős munkájáról! Bár igaz, már 1923-ban megkezdődött némi ásatás a mohácsi csatasíkon, igazában a felszabadulás után, s mindenki előtt Néhai Papp László érdeme, hogy ma már többet tudunk a mohácsi csata elesett katonáiról.

Bizony, úgy igaz, a sírleletek tanúsítják, ahogyan a török krónikáíró Dselálzade annak idején írta volt: az éles török kard jól működött, s a buzogány is; szertegurult fejekről, kettészelt, bezúzott koponyákról ír a kortárs török szerző. Ifjú halottak, öreg katonák, más és más nemzetbéliek csontjai együtt heverték a hevenyészett sírokban, a temető mezőkön.

Ez a sírmezők vallomása a régész számára. De mit mondanak a történet eseményei, az egymásba fonódó láncolatok történészeinknek, akik nemcsak Magyarország történeti-társadalmi konfliktusaira tekintenek, hanem a már több mint száz esztendeje ki-

bontakozott török nagyhatalomra is, az európai politika hatalmi intrikáira, nemzetközi összefüggéseire is. A történet bonyolult s nem 1521-ben kezdődik, amit egy ideig a mohácsi vész első, figyelmeztető előzményének tekintettek, Mátyás központi uralma, nemzetközi tekintélye utáni korszak első figyelmeztető katonai vereségének. Igaz, a korábbi történetírás is jól látta a társadalom uralkodó erőinek megbomlását, a királyi tekintély elhanyaglását, a főúri világ felelőtlen, romlott, valósággal cinikus magatartását – ide illik a szó: esztelen haláltáncát.

Mégis, a legújabb kutatás elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a gyenge központi hatalom, az uralkodó osztály hitványságán túl más – eléggé figyelembe nem vett – erők záróköve, sírköve volt a mohácsi csatavesztés. Igaz, a pápai követ kegyetlen jellemzése ezt írta a többi közt a nemesi, főnemesi Magyarországról a pápának tett jelentésében: „Ha Magyarországot három forint árán meg lehetne menteni ebből a nagy veszedelemből, amiben most van, nem hiszem, hogy akadna olyan ember, aki azt a három forintot ide adná.”

Burgio pápai követ persze nem a szegény jobbágyokra, hanem főurainkra, nemesekre gondolt: azok sajnáltak akár három forintot az országukért, pedig az nem három forintnyi jövedelmet biztosított számukra. De nem csak ez volt a halálosnak tűnt csatavesztés oka: egyformán következett ez a török nagyhatalom kibontakozásából és a nemzetközi részvétlenségből. A nemzetközi részvétlenséget már megtapasztalhatta a magyar nemzet a muhi csatában is, a tatárjárás egész időszaka alatt. IV. Béla királyunk a pápához írt levelében¹ először, de nem utoljára szögezte le a magyar nemzet magára hagyottságát. Ez történt *Mohácsnál* is. Másrészt a modern magyar történetkutatás azt is nyomós érvekkel bizonyította, hogy a török nagyhatalommal, szervezett katonai erejével, előrelátó stratégiájával szemben nem állhatott volna meg egy erősebb, egységebb Magyarországnak sem. Évszázada, csatavesztéseken keresztül engedte át a *Balkán*-ra, de *Magyarország* is a török nagyhatalmat. Mindez együtt okozta a húszezer főnyi hadsereg, II. Lajos, a fiatal király vesztét. A mohácsi csata egy hosszú korszak befejező, lezáró aktusa volt, és új, nehéz évszázadok kezdete.

Tisztelt Hallgatóim!

A történeti áttekintés során – ezen, a 450 évvel ezelőtt kezdődött csatára emlékező délelőttön, hadd szóljak néhány szót arról: mit őrzött a magyar paraszti szóhagyomány, a nép költészete a mohácsi vésről!

Azt hinnők, sokat, hiszen egy szólást is ismerünk, amit Arany János szőtt egyik költeményébe: *Több is veszett Mohácsnál*. Hanem erről a szólásról is kiderül, nem népi eredetű, irodalmi keletkezésű az. Néhai jó professzorom, Solymossy Sándor kutatásai derítették ki, hogy a nép emlékezete, a nép költészete nem őrizte meg Mohács keserű-fekete emlékezetét, sem népdalban, sem mondai történetekben, még a Mohács környéki faluk népe sem.²

Solymossy csupán egy föltevést kockáztat meg: minthogy külföldi, cseh, német és délszláv históriás énekek a mohácsi vésről is szóltak, valószínű, hogy ezek forrása magyar históriás ének lehetett, s így a nép körében is élnie kellett. Pusztán föltevés ez. A tatárdúlásról, a török veszedelemről szólnak népi hagyományaink – a mohácsi vésről szó sem esik. Nyilván ennek a magyarázatát is Arany János találta meg, aki rámu-

tatott arra, hogy azért oly sovány népünk történeti emlékezete, mert *csak dologként, latin szóval res-ként* vehetett részt a történelemben, s nem lehetett aktív részese annak. Bezzeg 1848–49. emléke, Kossuth Lajos emlékezete elevenen élt népdalainkban, történeti mondáinkban, akár az urakat megregulázó Mátyás király emlékezete is, és ahogy munkás- és katonadalaink megőrizték 1919 rövid hónapjainak emlékét is. Ahol a nép úgy érzi, hogy nemcsak tárgya, hanem alkotó részese a nemzet történetének, költészte egyszerre megőrzi azt az időt, felfénylik az a kor dalaiban, mondáiban.

Kedves Elvtársnők, Elvtársak, kedves Hallgatóim!

Ma már nem az írástudatlan paraszti népet kell faggatnunk népünk múltjáról. A József Attila³ megénekelte „új nép, más fajta raj” vizsgálja immár 1945, felszabadulásunk óta nemzetünk történetét. S ez az új nép egy pillanatra sem tekinti magát saját története tárgyának, amolyan magatehetetlen dolognak, hanem alkotója minden napjának, minden nemzeti rangú eseményének. A Hazafias Népfront⁴ egyik mozgalmi feladata az úgynevezett honismereti munka. Munkások, parasztok emlékeznek a felszabadulás óta eltelt időre, a nehéz és büszke napokra, hónapokra, a kitűzött célokra és az elért eredményekre.

Falukrónikákat, üzemtörténeteket, tsz-alapítási történeteket olvashatunk azokban a füzetekben, kötetekben, amelyeket ez a honismereti mozgalom gyűjtött össze. S a szeptemberi Népfront Kongresszus előtt elmondhatom, hogy ezeken az ezer meg ezer lapokon maga a munkásosztály, a parasztság emlékezik. Emlékezik 1919-re is, a néphatalom első, rövid korszakára, de emlékezik a felszabadulás utáni korszakunk minden eseményére: a maga történelmét írja, a maga aktív, alkotó emlékeit mutatja fel. S ha Mohácsra nem emlékezett a nép, annál tanulságosabb számunkra, hogy legújabb korunk történelme oly fontos, oly értékes: emlékezetes népünk számára.

Egy falu sem felejt el a földosztás napjait, a tsz-szervezés korszakának kemény és büszke emlékeit, üzeimeink, bányáink krónikái pedig éppúgy emlegetik a felszabadulás után romokból építő nép minden erőfeszítését, az első diadalokat, ahogy a munkásosztály, a parasztság felelősségének átélését, egyre tudatosabb vállalását. Igen, Arany János ítéletét megfordíthatjuk immár: ez a nép a maga ura, felelős történelméért – a saját ügye, a saját története az!

Másrészt azt is elmondhatjuk Mohács mai tanulságaként, hogy Ady indulatos, fájdalmas ítélete is csak költői emlék, a múltról beszél, s nem a jelenünknek. Nem kívánjuk népünknek Mohács jégverését, kegyetlen ostorcsapásait, nem, nekünk már nem kell több Mohács, ahogy hazánkat sem tekinthetjük a „Halál-tó” komor víziójával. Eötvös fájdalmas énekét is másként hallgatjuk ma már; a *Búcsúra*, nagy költeményére más ma a visszhang. Eötvös így írt:

*S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek
Az új barázdán, s a régi hősökön
Kalászhai, erőt ad a mezőnek,
Bár rég lefolyt, a férfitér özön.
Nincs kő határán, nincsen kunhalom,
De áll a tér, s nem vész a fájdalom.*

Íme, áll az emlékeztető tér, de nem törekszünk sem olcsó ünneplésre, méltatlan is lenne Mohács csataterén, de nem indokolt ma már a jajongó gyász sem. Nemzetünk fölemelkedett annyi csapás alól, nemcsak *Muhi*, *Mohács* csatavesztése, nemcsak *Buda* esete, Rákóczi hadainak, 1849. honvédeknek véres-fájó veresége, szabadságharcaink bukása fáj. Fájdalmas emlékezésre gazdag példái vannak történelmünknek, hiszen kínalta ezt újkori történelmünk is, két világháborút, az ellenforradalmi korszak minden kegyetlenségét, a dolgozó osztályok hány reménytelennek látszó küzdelmét. József Attila jogosan írta a munkásosztályról:

*Győzni fogó még annyira
meg nem aláztatott.*

S hány falukutató írhatta meg a parasztság megaláztatását Illyés⁵ *Puszták Népe*n kezdve! Elmondhatjuk itt Mohács emlékűnnepén: hány Mohácsa volt a magyar népnek, hányszor magára hagyta a részvétlen világ hazánkat! Ahogy IV. Béla megírta, ahogy a csatamezőn II. Lajos érezhette, ahogy Zrínyi Miklós kiáltotta: egyedül vagyunk! Ezt érezte Kossuth is, ezt kellett érezniök 1919. forradalmár magyarjainak.

S a Mohács emlékezete épp azt az öntudatot ébresztheti bennünk: a mai Magyarország nincs többé egyedül, nem, magára hagyott népe a világnak. Alkotó részese a szocialista nemzetek szövetségének – nem a kis nép félelmével, hanem az egyenrangú szocialista szövetséges biztonságával.

Ha tanulnunk kellene *Mohács tragédiájából*, megtanulhattuk, hogy az uralkodó osztály felelőssége milyen nagy, elháríthatatlan felelősség. S ezt a felelősséget tudja és vállalja munkásosztályunk, szövetségben a parasztsággal, szövetségben a belőle nőtt, érte dolgozó értelmiséggel. Megtaníthatott *Mohács* arra is, hogy az egyéni érdek, a személyes kiváltság előtt van a kisebb-nagyobb közösség, az egész nemzet érdeke. *Mohács* megtaníthat arra, hogy a céltalan, könnyelmű nemzetvezetés magát az uralkodó osztályt sodorja halálveszedelembe. Hogy az uralkodó osztálynak világosan látnia kell a gazdasági, társadalmi, honvédelmi, kulturális célokat, s e célok elérésének jó módszereit. A felszabadulás utáni első évek hatalmas munkája ezt bizonyítja, ezt bizonyítja az 1956 tragikus napjai után következett időszak, a mi korunk minden eredménye, a szocialista építés országot formáló, országot egyre magasabb szintre emelő céltudatos munkája. *Mohácsra* ma már nem az elveszített ország fájdalmával tekintünk, hanem a nemzeti történet minden eseményét megértő komoly gyásszal, komoly felelősséggel. Nem kell nekünk *Mohács*, de mindazt, amire *Mohács* is, egész nemzeti történelmünk megtaníthatott, azt megtanultuk! Felelős vezetés, felelős testvéri szövetségben dolgozó osztályok, meghatározott központi, nemzeti célok jellemzik hazánk mai történetét.

Így emlékezzünk ma, 450 év után a mohácsi csatamező húszezer halottjára, a fiatal királyra – nem meddő siránkozással, hanem a nemzet jövőjét építő felelősséggel, öntudattal. Számunkra ez *Mohács* napjainkig ható példája.

Mohács, 2006, 537–542.

-
- 1 IV. Béla magyar király levele IV. Ince pápához (1250).
 - 2 Lásd a III. részben.
 - 3 József Attila (1905–1937) költő.
 - 4 A Hazafias Népfront 1954-ben alakult a Magyar Függetlenségi Front utódszervezeteként és 1989-ben szűnt meg.
 - 5 Illyés Gyula (1902–1983) költő, műfordító, szerkesztő.

Antal Barnabás:¹ *Mohács*
1974

*virradó kövek könnye
mohák mosolygós zöldje
szél veri a virágot
pillantásomon állok*

ANTAL, *Mohács*, 1974, 19.

-
- 1 Antal Barnabás (1942) költő, könyvtáros.

Cserháti József:¹ *Mohács emlékezete*
1976 (részlet)

Először diákkoromban, egy borongós szeptemberi délutánon álltam a mohácsi csatatéren. A sík mezőt félkörben körülölelő baranyabáni hegyek és a nyárádi dombok szürkés párába burkolóztak. Szomorúság és mélabú fogott el. A pillanat hangulatát még ma is könnyen fölidézem.

Két esztendővel ezelőtt, egy ragyogó fényes nyár végi napon a csatatér egyik legjobb ismerője vezetett ott az egyik föltárt tömegsírtól a másikig. Ekkor már nem volt bennem bánkódás vagy szomorúság, Történelem szakember kísérem szavai fölidézték az elvesztett ütközetet, s ettől sürgető törekvéssé vált bennem az a gondolat, hogy részletekbe hatolóan bele kell vésni nemzeti öntudatunkba a mohácsi csatavesztés minden tanulságát, hogy a mohácsi tömegsírok intsenek mindenkit annak vizsgálatára, mik vagyunk és mivé kell lennünk újból és újból, viszontagságok és gyászok, sikerek és örömek közepett. Az emlékezés illő koszorúját Mohácson letéve, beszélnünk kell emberi mulasztásainkról, meddő törekvéseinkről, a felelősségvállalásban föllelhető hiányokról, a megpróbáltatások elől való menekülésekről, röviden: minden emberi gyöngegről és a halál tanításáról is, hiszen ezeknek a kérdéseknek terhét rakja lelkünkre a tágas csatatér.

CSERHÁTI, *Mohács emlékezete*, 1976, 505.

-
- 1 Cserháti József (1914–1994) pécsi püspök (1969–1989).

Zay László:¹ *Csatatér*
1978

Úgy tetszik, nem csak a mohácsi csatát veszítettük el, hanem a csatateret is. Persze, csak látszólag, hiszen a mohácsi vész helyén nyertünk egy nagyszerű emlékparkot. Monumentális kapu vezet a helyszínre, fél méter vastag az áttört, vörösréz kapuszárny. Gyönyörű lehet, ha a lenyugvó nap áttűz rajta. Kicsit meglepő, hogy körbejárható. A kis múzeum szerényen a föld alá bújt, oda, ahol tömegsírokban nyugszanak a hősi hallottak, s velük nemzeti nagylétünk. Emléküket százhusz kopjafa őrzi (tartalék is van néhány, ha netán némelyek megfedkezzenek a kegyeletről), s ez kétségkívül a csatavesztés emlékéhez illő szerénység, hiszen eredetileg negyvenezer kopjafát terveztek, annyit, ahányan a tömegsírokban nyugszanak.

„Emlékezni jöttünk Mohácsra, nem ünnepelni” – mondta az emlékpark fölavatásakor, a csata négyszázötven éves jubileumán Ortutay Gyula, s mondja a filmen is, Rózsa János² kitűnő dokumentumfilmjén. A *Csatatér* fő fonala ugyanis az emlékünnepe; részletek az emlékezésből, ami azért mégsem nélkülözte az ünnepélyességet. Díszszázad díszleg, sortűz ropog, rendezők tüsténkednek, kitüntetések adnak át, koszorúkat helyeznek el, beszédek hangzanak el. Közöttük Ortutay Gyula bölcs fejtegetése arról, hogy Mohácsot a magyar nép nem vette igazán a szívére, vagyis nem örökölte meg emlékét sem dalban, sem mesékben. S hogy nem ünnepelni, hanem emlékezni kell Mohácson.

Dal és mesék helyett most park örökíti meg Mohács emlékét, s a park fölavatására nem csak emlékezők jöttek, hanem ünneplők is. Büszkén nézegetik az emlékhelyet, s meglegedetten nyilatkoznak a filmen: nem is gondolták volna, hogy ilyen nagyon-nagyon szép lesz. Hát még ha a fák is megterebélyesednek! (Addigra talán büfé is telepszik a parkolóhely mellé, s ott lehet majd kapni török kávét.)

Látszólag vesztett csak el az a csatatér, ha emlékparkot nyertünk helyette; ezt pedig éppenséggel látni lehet, nem úgy, mint azt, ami valójában elveszett. A további kutatást. Többen is magyarázzák, magyarázgatják ugyan a filmen, nem is olyan nagy baj, hogy a kegyeletesen betemetett – de előbb patkányméreggel leöntött – tömegsírok elvesztek, a kutatás számára. Még jobb, hogy nem látni őket. Mit lehetne ott látni? Csontokat. Felemelőbb látvány az emlékpark. A kutatás várjon, az emlékezés nem várhatott, az évforduló akkor van, amikor van. Sietni kellett, mint Brodarics szerint a csatával: azt is sürgették, az emlékhely építését is. A filmen pedig az is elhangzik: Mohács valaha a széthúzás szimbóluma volt, most az együttműködésé lett.

Mert rengeteg jó szándék fordult itt fonákjára, kitetszik ez a filmből. Rózsa János szenvedélyes tárgyilagossággal sorakoztatja az érveket. Ragályi Elemér³ képei hitelesek. Nem ők tehetnek róla, ha egyik-másik részlet viszolyogtatja a nézőt. Legfeljebb annyit segít Rózsa, hogy vitatkozó sorba szedi az érvelők érveit. Meg sem rezdül a kamera, amikor elhangzik: valamit csinálni kellett, mert ha idejött egy miniszter más országból, és látni akarta a mohácsi vészt (mert akarta), csalódnia kellett: „Erre vágnak fel maguk ennyire? Ez az a híres mohácsi vész?” S tény: a hősi emlékművek sorában ott állt a mohácsi csatában elveszett lengyel hősöké, csak épp az odaveszett magyar hősöké hiá-

nyozzon? Gyorsan összejött minden az emlékparkhoz, terv (valaki ingyen is dolgozott, csak nem tudni, kicsoda), felajánlás, pénz, társadalmi munka; hát nem épp akkor találtak három új tömegsírt! Mit lehetett tenni?

Lerajzolni, lefényképezni, fölleltározni, patkányméreggel leönteni, kegyeletesen visszatemetni.

Mennyi minden elhangzott e két szó helyett: „Sajnos, hibáztunk!” Szó kerül a közművelődésről, ami fontosabb, mint a kutatás, elmélkedni kell inkább a történelemről. Ha tenni kellene valamit, mindjárt akad mindig megannyi szakember, kutató, igazgató, aki szót szóba öltve magyarázza, miért *nem* kell tenni semmit. Például kegyeletből. Meg mert túlságosan nagy a csatatér: tizenöt kilométeres. Mekkora kutatóárok kellene ide! És ha nem találnak semmit? És ha találnak? Kiállítják a csontokat? Ezek csak csontok. Valaki eldicsekszik a filmen, hogy Auschwitz közelében járva nem ment el oda, mert a helységnevé többet mond neki, mint amit ott láthatott volna. (E sorok írója két koncentrációs tábor emlékhelyeit láthatta. Az egyikben szoborcsoport áll, emléktorony, emlékút, emléktér – nem emlékszik rá. A másik feledhetetlen. Kis szobor, modern piéta. A „kis krematórium”, ahol kilencven ezer ember pusztult el. A „kivégzések sikátora”, ahol libasorba állították a kivégzendőket, hogy takarékosan, egyetlen golyóval egyszerűen többeket lőjenek agyon.)

Ha a tömegsírt nem temetik vissza, a csonttemető mégsem csak csupa csont lett volna. Megrendítő élmény is. Ha a mohácsi hekatomba látható lenne, megéreztetné a pusztulás nagyságát. Megéreztetné, mi veszett Mohácsnál.

Ki hát az igazi patrióta? Aki Mohács város számára ünnepi alkalmat készített, történelmi sétateret, ünnepélyt? Vagy Szűcs János vízvezeték-szerelő, amatőr régész, aki szabad idejében kijárt a csatatérre, ásott, s kiváltképp tanult, olvasott, gondolkodott? Művelődött. S most a filmen higgadt, okos, rokonszenves szavakat mond: szavakat, amelyek mögött cselekvés a fedezet. Ő még reménykedik abban, hogy a fiai folytatják a kutatást, ha ő már kidőlt is. Ennek az idős munkásembernek a csöndes bölcsességében rejtőzik a szép hazafiság, példájában a cselekvő patriotizmus. Tiszteleg előtte a film is, érvek csatájának tere.

A mohácsi csatatér azonban, úgy tetszik, a csatavesztés után négyszázötven évvel maga is elveszett. Vagy csak látszatra? Hiszen nyertünk helyette egy csodálatos emlékparkot. S ha megint jönne egy vendégminiszter, s ragaszkodnék hozzá, most már megnézheti a mohácsi vést. (A tanulságos, érdekes film az *Objektív Stúdió*ban készült.)

ZAY, *Csatatér*, 1978, 4.

1 Zay László (1927–2000) újságíró.

2 Rózsa János (1937) filmrendező.

3 Ragályi Elemér (1939) operatőr.

Kerényi Grácia:¹ *A mohácsi síkon*
1981

Annának

*Fa és vas a mohácsi síkon.
Emberszobrok a fű felett.
Szolimán harangoz a szélben.
Öv-szögén levágott fejek.*

*Szolimán harangoz a szélben,
arcunk, hajunk eső veri:
megvált a félszeg könnyezéstől
a zsenge erdőt elteti.*

*Keresztfa-karú vas-Dorottyák,²
álló és megdőlt kopjafák.
Ki más országban él, nem érti
Szolimánt, Alit, Musztafát.*

*Ahhoz itt kellett megszületni,
hogy legyen Csele-patakunk.
Hogy védekezni harcba menjünk,
s támadjunk, bár nem akarunk.*

*Szolimán ifjú volt Mohácsnál,
s vénen halt Szigetvár alatt;
Lajos, Zrínyi: kettő az egyhez.
A számarány az áldozat.*

*Ki más országban él, nem érti:
hősvértől miért pirosul
a zöld mező, hol fehér csontok
nyugosznak némán, konokul.*

*Keresztfa-karú vas-Dorottyák
őrzi a csontos mélyeket,
egy nagy kereszt mégis hiányzik:
csak fű-fa ígér életet.*

KERÉNYI, *A mohácsi síkon*, 1981, 797.

1 Kerényi Grácia (1925–1985) költő, műfordító.

2 Kanizsai Dorottya.

Szabó T. Ádám:¹ *Nékünk új Mohács nem kell ... A. D. 1986**
1987

Nékünk új Mohács nem kell ... Hordozzuk magunkban: bévert fejekben, összetört szemüvegekben, meggátolt gondolatokban, gyermekgyilkos anyákban, diákgyilkos tanároknak, tanárgyilkos diákokban ...

Nékünk új Mohács nem kell ... Jó magyar. Jobb magyar. Legjobb magyar. Mikor jöttél? Mikor mentél? Miért jöttél? Miért mentél? Ki voltál? Ki vagy? Kivé váltál?

Nékünk új Mohács nem kell ... Címzetes. Nagyságos. Főméltóságos ... Tekintetes. Tekintetlen ... Kisdoktor. Kandidátus. Nagydoktor ... Kutató. Kereső. Találó ... Akadémiai proletariátus. Akadémiai arisztokrácia ... Melós ... Akadémiai Levelező. Akadémiai Nem levelező ... Babér Koszorúval Ékesített Tiszteletbeli Zafírokkal Díszített Perzsa Sah. Magyar matt.

Nékem új Mohács nem kell ... Nyelves. Nyelvtelen. Nyelvelő.

Elég egy tavaszi fekete felhő.

* „Érvényes visszavonásáig.”

SZABÓ T., *Nékünk új Mohács nem kell*, 1987, 438.

1 Szabó T. Ádám (1946–1995) nyelvész, művelődéstörténész.

Hizsnyan Géza:¹ *Rendezői deficit s a színészmesterség Mohácsa (a Jókai Színház két előadásáról)*
1992 (részletek)

Politikailag nehéz időkben a történelmi dráma általában írónak és színháznak egyaránt hálás téma. Amikor az egyenes beszéd, a nyílt politikai véleménynyilvánítás tilos vagy veszélyes, viszonylag könnyű(nek látszó) dolog más történelmi kor leplébe burkolni az alkotó(k)nak a kor kérdéseivel kapcsolatos állásfoglalását. A befogadó (néző, olvasó) azonnal tudja, megérti a mondanivalót, mivel ez általában a hatalom, a fennálló társadalmi rend „kritikája”, könnyen ráhangolódik a kívánt hullámhosszra. A dolog tehát egyszerűnek látszik, a látszat azonban nagyon csal. A „közvetlen behelyettesítés”, az egyenlőségjelek kitétele lehet pillanatnyilag hatásos társadalmi tett, értő kezekben komoly esztétikai értékeket hordozó produkció is létrejöhet így, jó történelmi drámát írni mégis borzasztó nehéz. A színházi előadással ellentétben ugyanis az írott műnek ki kell állnia az idő próbáját is. Uralkodók jönnek-mennek, hatalmi rendszerek cserélődnek, s igazi műalkotásnak csupán az minősül, amelyik minden korban „aktuális”

marad, melyben „minden kor megleli önmagát”. Az ilyen műveknek számos jelentés-rétegük van, mélyebb igazságok hordozóiként nem azonosságokat, csupán analógiákat rejtenek, s ezek a kor igényei szerint bonthatók ki belőlük. A magyar irodalomban mindezt Háy Gyulánál talán senki sem tudta pontosabban. [...]

Ha a *Mohács* valahol színre kerül, mindenki azonnal 1956-ról kezd el beszélni, hiszen a szerző e művét a forradalomban való részvétele miatti bebörtönzése során 1956–60 között írta a márianosztrai börtönben. Hogy az 1956-os forradalom és Nagy Imréék sorsa² adta az inspirációt, az ép ésszel aligha vonható kétségbe. Ha azonban a *Mohács* valóban „56-os mű” lenne, ha csupán az adott történelmi eseményről szólna egy másik nemzeti sorstragédia ürügyén, mára nem lenne több történelmi vonatkozású érdekességnél. 1956 – annak ellenére, hogy a történelemoktatás megpróbálta agyonhallgatni, s a mi nemzedékünk a történelemórán csupán annyit tudott meg róla, hogy a „szocializmus megdöntésére tett burzsoá ellenforradalmi kísérlet” volt – mára már történelem. Sokak számára megismerni vágyott, jelentősége folytán a mai politikai eseményekre is hatással levő, de mai életünket közvetlenül már mégsem befolyásoló, bennünket közvetlenül nem érintő történelem. Ezért a csak erről szóló bármely mű is csupán a történelmi olvasókönyv s nem a művészi alkotás szintjén szólhat hozzánk. A *Mohács* azonban sokkal több ennél. Lenyűgözően pontos dramaturgiai érzékkel, kiváló dialógustechnikával megírt aprólékos elemzés uralkodó és hatalom viszonyáról. Arról, mit tehet a tényleges hatalommal nem rendelkező, de a nemzet, a haza sorsát szívében viselő etikus (és nem politikus!) ember (II. Lajos) a saját hatalmukat, önös érdekeiket mindenek fölé helyező főurakkal szemben. Az elmondottakból máris nyilvánvaló a fentiekben emlegetett analógia: lehet-e a másak aktuálisabb kérdése, minthogy mivé lesz az ország a hatalomért marakodó, saját érdekeiket mindig a közös érdekek fölé helyező politikusok acsarkodásai s a „külföld” – szintén a saját pillanatnyi hasznára spekuláló, szívesen ígéretgő, de tényleges segítséget nem nyújtó – „asszisztálása” közepette.

HIZSNYAN, *Rendezői deficit*, 1992, 161–162.

1 Hizsnyan Géza (1956) orvos, színházi író, színházi kritikus.

2 Nagy Imre (1896–1958) magyar kommunista politikus, miniszterelnök (1956). Az 1956-os forradalomban betöltött szerepéért kivégezték.

Somos Béla:¹ *Napi mohács*
2005

*Valami széttört. Vége van
minden illúziónak.
Fekete. Fekete.
Fekete
a tegnap
és a holnap.*

*A ködre újra köd szakad.
A semmire hull a semmi.
Ha a testvér testvért elad
lehet-e tovább lenni?*

*A nincsre nincsenek szavak.
Nincs könny se.
Csak menni, menni.
Világgá menni.
Más világba,
mielőtt beszív a semmi.*

*Tükröd, ha van, törött tükör.
Arcod ráncokba rejti.
Születned, élned kellene.
Már nem tudsz, csak temetni.*

*Temetni, temetni újra csak!
Láttok feleim minket?
Mint akit röhögés fog el
apja sírgödre mellett.*

*És nincsen igaz számadás.
Akárki, aki büntet,
napi száz és száz kis mohács
anyja sírhalma mellett.*

SOMOS, *Napi Mohács*, 2005, 18.

1 Somos Béla (1938) költő.

Fisli Éva:¹ *Mohácsi exhumálók.*² *Az emlékezet konstrukciói Mohácson 1926 vs. 1937*
2008 (részletek)

„Egy új Mohácsot mutat a kalendárium” – írta Krúdy Gyula a világháború végén.³ A közelgő második Mohács rémképe már 1918 őszén megjelent Magyarországon. De – mint azt egy 1925-ös újságcikk szerzője megjegyzi – „Országcsónkításnak, majd olyan rabigának kellett jönnie, hogy az ország felfigyeljen. A magyar koronának kellett ismét porba hullania, mint akkor, hogy a nemzet múltját megbecsülje, megemlékezzék róla. A mohácsi csatamező jeltelensége a legkiáltóbb bizonyítéka annak, hogy Mohácsot csak négyszáz év után látjuk meg ismét...”⁴ [...]

Az emléknapok tehát nem csekély mértékben a kegyeleti turizmus alkalmai is. A szervezők gondoskodnak arról, hogy a városba látogatók augusztus 19. és szeptember 15. között kedvezményesen (vonaton és hajón 50%-kal olcsóbban) utazhassanak. Az egyes állomásoktól akár közvetlen kocsikat is kérhettek Mohácsra a vidéki emlékbizottságok tagjai, akik zömmel tanítók és plébánosok voltak. A város vezetősége mindenütt megszabja a vendéglői árakat és egy egységes szállástarifát is felállít. A Csele-patakhoz a város motoros csónakokat indít, vagyis minden fontos helyszín megközelíthető.

Az országos emléknap három helyszínen játszódik: 1) Mohács alakuló főterén, ahova a fogadalmi templomot is szánják; 2) a Csele-pataknál, ahol a halott király emlékművét koszorúzzák; végül pedig 3) a Dunán, ahol a nap lezárásaként a reflektorok fényénél babérkoszorút helyeznek a vízre, „miközben a szigeti parton transparensok gyúlnak ki ezzel a felírással: „Az nem lehet, hogy annyi szív / Hiába onta vért”. [...]

Az ünnepi előkészületekből kitetszik egy másik jelentésréteg is: Mohács és Trianon összekapcsolása. Az augusztus 29-i programot a helyi szervezők az Országos Emlékbizottsággal és a Turáni Társasággal együtt szervezik.⁵ Az országos intézmények részéről az 1926-os emlékűnnepség programjának felelőse a Nemzeti Múzeum igazgatója,⁶ aki a Nemzetgyűlés elnökségének írt meghívólevelében az alábbiakat jegyzi meg: „A magyar nemzet történetében 1526 korszakot jelöl. Jelenti Mátyás király Nagymagyarországának bukását, melyet elsősorban a pártokra oszlott s hitében és erkölceiben megingott nemzet maga idézett elő. Jelenti azonban a részekre hullott Új-Magyarország történetének kezdetét is, mely a magyarságnak megpróbáltatásokban leggazdagabb korszaka. Csonkamagyarország a gyászos mohácsi ütközet emlékének folyó évi augusztus 29-ikén készül kegyeletes külsőségek között áldozni Mohács városában – illetőleg a Csele patak [!] partján felállított emlékoszlopnál. Ez az évforduló alkalmul fog szolgálni arra, hogy emlékezetünkbe visszaidézve a 400 év előtti Magyarország képét, elmélkedjünk a mohácsi gyászt és Magyarország bukását előidéző okok felett és azokból igyekezzünk levonni a tanulságokat is.”

FISLI, *Mohácsi exhumálók*, 2008, 206–208.

1 Fisli Éva (1974) történész, muzeológus.

2 Utalás Csanádi Imre versére, lásd a II. részben. A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd a II. részben.

4 Lásd a II. részben.

5 Lásd a II. részben.

6 Lukinich Imre (1880–1950) történész, egyetemi tanár.

Illés György:¹ *A királyné testőre. Királygyilkosság a mohácsi vész árnyékában*²
2012 (részletek)

Tomori elment katonáival, hogy valahol megpihenjen. Lámpásokkal keresett a faluban megfelelő házat, ahol éjszakázzon.

Zápolya György, az erdélyi vajda fivére megvárta, míg a király megvacsorázott, aztán durván rászólt:

– Te táncos király! Te parázna király! Te igazságtalan király! Elvesztetted Magyarországot, családunk összes birtokát!

Dühösen megragadta hajánál fogva a királyt, és jobb oldalába három helyen bele-döfött a háromélű cseh karddal.

Sárffy, Czettritz és a királyi kíséret tagjai szinte megdermedtek, s döbbenet nézték végig a jelenetet. Valaki kisurrant, s Tomori szállására futott a szomszédba.

– Gyorsan, gyorsan nagyságos uram, mert megöli Lajos királyt Zápolya György.

Tomori azonnal felkelt és tombolva rohant katonáival a paplakba. Rárohant Zápolya Györgyre, s megölte. A gróf egyik hadnagya pedig Tomorit szúrta le. Még sokáig tartott a harc Zápolya és Tomori hívei között. Sárffy megsebesült, menekülnie kellett, bevetette magát az ingoványba. Azon az éjszakán házakat gyújtottak fel, oly nagy volt a zaj, hogy mérföldekre hallatszottak a kiáltások. Hajnalig tartott a küzdelem. Zápolya György csapata megmaradt, Tomori Pálból kevesen menekültek meg.

Zápolya népe tanácsot tartott, s a merénylő grófot meg Tomori Pált a falu templomában egy márványsírba tették. A királyt lepedőbe göngyölték, mezítláb, fedetlen fejvel, a királyné hímezte aranyos ingben, nyakában aranyláncon függő kis kereszttel, aranygyűrűjével az ujján. Aztán beburkolták vértől ázott ruhájába, s visszavitték a patakpartra, közel Csele faluhoz. Kis gödröt ástak éjjel, lámpák fényénél, s eltemették.

Sárffy elvergődött Bátaszékre, s a falu plébánosa elrejtette. Hetekig ápolták, míg lábra állt. [...]

Az izgalmat a palotában az okozta, hogy megjött Czettricz Ulrik, a király kamarása, aki váltig hangoztatta, hogy a csatában a király háta mögött állt Aczél Istvánnal együtt. A király a csatából szerencsésen megmenekült, de a Csele patakot nem tudta átugratni fáradt lovával. Aczél, aki a király után ugratott: maga is odaveszett.

Közben Mária megkapta Sárffy levelét, amelyben a hű testőr beszámolt arról a gyilkos éjszakáról. Megírta, hogy Zápolya János a felbujtó, aki megbízta testvérét, hogy ölje meg a királyt. Ezért maradt húszezer emberével Szeged alatt, nem avatkozott harcba. Ölbe tett kézzel várta a fejleményeket. Nagyon király akart lenni!

Máriát megdöbbenette Zápolya János árulása és ármánykodása. Fejcsóválva hallgatta Czettricz előadását.

– Hát akkor mi igaz abból, hogy a királyomat a Csele-patakon túl is látták? – kérdezte hirtelen a királyné. – Itt olyan hírek terjedtek el, amelyek szerint a király Báta környékére menekült, ahol Zápolya fivére három kardszúrással megölte. Nem ez az igazság, Czettricz? Vigyázz a szavaidra, mert börtön jár a hazugságért!

Czettricz Ulrik váltig erősködött, hogy úgy igaz a király halála, ahogy ő elmondta. A vízbe fulladt szegény jó Lajos király. A királyné így szólt:

– Akkor hozd el nekem a holttestét, mert addig nem hiszem, hogy a király meghalt. Menj Sárffy Ferenc uramhoz, hűséges tanácsadómhoz, keresd meg, s hozzátok el a holt királyt nekem. Addig nem tudom elhinni, hogy hites uram nincs az élők sorában.

ILLÉS, *A királyné testőre*, 2012, 164–165, 167–168.

1 Illés György (1950) író, irodalomtörténész, tanár.

2 Az író itt Szerémi György rémhistóriáját – lásd a II. részben – követi az elbeszélésében.

Várkonyi Tibor:¹ *Négy király, egy szultán*
2014 (részlet)

Commentarium LX.

Mohács, 1526. augusztus 29.

Hajnal van, de mindenki talpon. Huszonhatezerre becsüljük a seregünk számát. Nincs a keresztény világban most sehol sem ekkora sereg. A törököket meglepjük és legyőzzük Isten segítségével. Ennél nagyobb sereget a császár sem tudott volna kiállítani. Mire hát akkor a csüggedés?

Magam is páncélt fogok öltetni, s ezután már nem lesz módom sem levelet, sem commentariumokat írni.

Rettenetes a meleg.

Nem tudom, hogyan imádkozzak.

Nem tudom, mit imádkozzak.

Egyedül vagyok.

*Ember vagy és nem Isten, test vagy, nem angyal.*²

Most érkezett meg a holtfáradt Batthyány Ferenc négyezres seregével. Tizen kétezrenyi kipihent harcos helyett négyezer kitéhezett és fáradt fegyverest kaptunk az Úristentől az utolsó pillanatban.

A többiekről csak hírek érkeztek: Brandenburi György a cseh–morva sereggel úton van, a német zsoldosok még csak Győrnél járnak, Frangepán Kristóf serege pedig Zágrábnál poroszkál.

Elkészült a harcfront terve: első harcfrontba a gyalogság kerül, középen Tomori-Val. A balszárny Perényi Péter, a jobbszárny Batthyány Ferenc és Tahy János vezérlete alatt lesz. Az ágyúkból nyolcvan lesz velük.

A lovasság három részre állítódik: magyarra, csehre és lengyelre. Vezérek: Tárczay és Korlátkövi, valamint Schlik³ és Trepka. A lovasság után a királyi dandár jön a terv szerint, ezer nehézlovassal, körülöttem lesz az esztergomi érsek, a zágrábi, váradi, pécsi, nyitrai, győri, váci, szerémi és boszniai püspökök, a fehérvári prépost, a nádor és a zászlósorak.

Latinul, olaszul, németül, csehül, lengyelül és görögül tudok imádkozni, magyarul nem szokásom.⁴

VÁRKONYI, *Négy király, egy szultán*, 2014, 206.

1 Várkonyi Tibor (1971) ügyvéd, genealógus.

2 Thomas à KEMPIS, *Krisztus követése*, ford. JELENITS István, Budapest, Ecclesia, 2014, 301.

3 Štěpán Šlik na Holejče.

4 Itt II. Lajos király az általa említett nyelveken a kezdősört írta le az imából.

Vámos Miklós:¹ *Hattyúk dala*²
2016 (részletek)

II. Lajos magyar királyt, mielőtt a mohácsi vész kapcsán belefulladt a kiáradt Csele-patakba, megölték Tiszaszékcsőn. Cseh kard három erőteljes dőfése küldte át a másvilágra, a bemeneti nyílásokat többen látták, az egyik szemtanú írásban is beszámolt róla. Ez a híradás azonban hosszú időkre elsüllyedt a múlt iszapjában. Gondos kezek nyomták oda. [...]

Czettrich Ulrich kamarás szerint II. Lajos a medréből kilépett patakot akarta átugratni, lova két lábra állott, s ő maga a vízbe esett, a nehéz páncél lehúzta. Aczél István udvarmester utánaugratta a saját lovát, ám nem sikerült a királyt megmentenie, s szintúgy halálát lelte a vízben. Czettrich kijelentette, hogy mindezt a saját szemével látta. Ámde akadt néhány vitéz, kik azt állították: II. Lajos átkelt a patakon épségben, további sorsáról nincs tudomásuk.

Mária királyné azok közé tartozott, akik nem hitték el, hogy a királyi felség ilyen póriasan lelte volna a végét, éppen ezért Czettrich Ulrich kamarást és Sárffy Ferenc várkapitányt a törökök elvonulása után visszaküldte Mohácsra, találnák meg a holttestet. Sárffy a részletes jelentését Brodarics Istvánnak juttatta el, Győr várába, a keltezés szerint több mint egy hónappal a királyi felség temetése után. Ebben olvasható, hogy püspökünk, akit Sárffy Ferenc várkapitány Brodarics főtisztelendő uraságnak szólít, legyen meggyőződve arról, hogy mindaz, amit korábban Czettrich kamarás a király haláláról előadott, színigazság. Mert még csak közeledtek a gyászos helyhez, Czettrich máris mutatta ujjával ama pontot, ahol őfelsége teteme vélhetőleg föltalálható. Éppen arrafelé volt látható egy döglött ló maradványa. Czettrich nyomban beugrott az iszapba, ám a tetemre nem, csupán néhány fegyverre lelt ottan. Kissé távolabb sikerült megtalálni a néhai udvarmester hulláját.

VÁMOS, *Hattyúk dala*, 2016, 221–222, 225.

1 Vámos Miklós (1950) író, forgatókönyvíró, dramaturg.

2 Az író itt Szerémi György rémhistóriáját – lásd a II. részben – követi az elbeszélésében.

III. TUDOMÁNYOS VITA ÉS MITOLÓGIA

A CSATA HELYSZÍNE

Kápolnai Pauer István:¹ *A mohácsi hadjárat 1526-ban*
1889 (részletek)

A Baranyavár és Mohács közti vidék még e század elején sem volt oly áttekinthető, mint a milyen most. Még az e század elején készített Lipszky-féle térképen, a Karasiczától északra, majdnem a Földvári pusztáig terjedő terep, erdővel borítottnak van föltüntetve; a csata lefolyását leíró török történetek részleteiből pedig biztosan következtethetjük, hogy e terep 1526-ban is legalább oly erdős volt, mint a milyennek e század elején Lipszky rajzolta.

A Földvári pusztától északra nem voltak erdők, hanem az ott fekvő áttekinthető földhullámok szántóföldeknek használtattak. Keletre a Duna kiöntései terjedelmes mocsarakat képeztek, melyeknek Kölkedttől délre eső most lecsapolt s művelés alá vett része, akkor erdővel volt borítva.

A mohácsi síkság nyugati szélét, északról déli irányban fekvő, harminc-negyven méter magas part képezi, a mely Nagynyáradnál délkelet felé fordul s a buzigliczai erdőig vonul, a hol fokozatosan földhullámokká alacsonyodik. A nagynyáradi partoktól, a most vizslaki földeknek nevezett, akkor erdős mocsárig terjedő mohácsi síkság, 5,5 kilométer széles.

A 16. században vívott csatákról, katonák által készített, pontos csatatervekből tudjuk, hogy az akkori időben átlag tizenhat-húsz ember jutott a csatavonal minden lépésére. E szerint nyolcvanezer embernek csatára való felfejlődése által ötezer lépés hosszú csatavonal képeztetett; ily csatavonal a Földvártól nyugatra fekvő földektől, a Duna melletti erdős mocsarakig terjedhetett. Miután tudjuk, hogy Szulejmán harcosainak számát az akkori katonák nyolcvanezerre becsültek, azt következtethetjük, hogy serege harcvonalai majdnem az egész síkságot elzárták.

A Földvári pusztához tartozó földeken, közel a mostani „Újistálók”-hoz, nyilván emberek által összehordott domb emelkedik ki a síkságból; e dombot most is „Török-domb”-nak nevezik; hossza háromszáz méter, szélessége most jelentéktelen, de igen

valószínű, hogy hajdanában sokkal szélesebb volt, de régebben a keleti oldalát alámosó patak által vált mindinkább keskenyebbé, később pedig a nagy műútnak vágatott el belőle egy tekintélyes része. E dombról a mohácsi síkságnak nagy részét teljesen át lehetett tekinteni. Az e dombtól északra levő tégláégetőktől egészen Nagynyáradig terjedő terepen vívatott a mohácsi csata. A Buziglicza és Nagynyárad között létezett erdő, még e század elején majdnem a Földvári pusztá épületéig terjedt. [...]

Délután a szultán a sereg táboroztatását rendelte el; Ibrahim erre a már fölfejlődött sereggel a hat heti esőzés után táborozásra kevésbé alkalmas erdőből seregét kivezette, az erdő előtt levő mezőkre, a hol az augusztusi napsugarak a földet már némileg kiszárították és ahol a sok lónak és tevének szükséges vizet és takarmányt is találhattak. Táborozni ment tehát a török sereg a földhullámokon levő erdőből az alacsonyabb fekvésű szántóföldekre, amit a magyarok támadó szándékkal való előnyomulásnak néztek.

A törökök valószínűleg a Nagynyáradtól a Földvári pusztán át folyó (most csatornázott) patakig akartak menni, hogy elegendő vizük legyen, de amint e patakhoz közeledtek, a magyar csatarend előtt felállított ágyúk tüzei a törököket ágyúlövésnyi távolságra véltek s elsütöttek ágyúikat; a távolság becslésében ugyan tévedtek (török források szerint a magyar ágyúgolyók nem érték el a törököket), de a jel a csatára meg volt adva!

Szulejmán rögtön összehívatta vezéreit s ezek véleményének meghallgatása után csatára való készülődést rendelt el, meg engedve, hogy a török katonaság poggyászát lerakhassa s a málhás állatok hátraküldessenek. Valamennyi ágyú előre rendeltetett s százötven ágyú az első harcvonal jobb szárnya előtt az országúttól balra, százötven pedig a kis-ázsiai sereg közepétől jobbra állított fel s az ágyúszekerek láncokkal kötötték egymással össze; az első harcvonal tüzérsége mögött, ennek védelmére négyezer janicsár fejlődött fel, a kis-ázsiai sereghez tartozó tüzérség védelmét pedig a szultán a közvetlen alatta álló janicsárookra bízta.

A török tüzérség vonalának hosszát csakis hozzávetőleg számíthatjuk ki. A Szulejmán csatáiról kortársak által rajzolt képeken, a „láncokkal összezsúfolott ágyúk” körülbelül tíz lépésnyi térközökkel vannak felállítva s minden térköz mögött három-öt janicsár tagot látunk lövésre készen tartva. Ha Mohácsnál is a török ágyúk így voltak felállítva, akkor százötven ágyú legalább is ezerötven lépés hosszú vonalat foglalt el s a térközökből négyszázötven-hétszázötven janicsár tag, melyek mindegyike kilenc emberből állott, lehetett a támadó magyarokra. Az első csatavonal tüzérsége az országúttól valószínűleg a Földvári pusztá mostani komlókertjéig állott, a kis-ázsiai sereg tüzérsége pedig a földvári pusztá épületeitől délre eső terepet pásztázta. Szulejmán maga, valamint testőrei, a tüzérséghez nem rendelt janicsárjai és az állandóan szolgáló lovascapatok a kisázsiai sereg közepét jelző zászlónál, tehát a tüzérségtől balra állottak. Szulejmán mielőtt felállítása helyére ment volna, a csapatokhoz lovagolt s azokat személyesen buzdította a harcra.

A keresztény történészek többnyire azt állítják, hogy Szulejmán a Törökdombról nézte a csatát; ez tévedés. Szulejmán csakis seregének fölfejlődése alatt s a csata befejezése után tartózkodott a Törökdombon, amelyen sátrai is üttettek fel; a csata alatt azon-

ban seregének közepén volt. A pécsi Ibrahim Effendi, aki a mohácsi csata részleteit a csatában jelen volt egyik őse és Seik Ali Dede elbeszélései után írta le, azt mondja, hogy „A szultán, vezérei meghallgatása után, lóra ült, minden egyes csapathoz közeledett s rövid imaszerű beszéddel buzdította a katonákat a szent harcra, azután pedig lángoló lelkétől előre hajtva, az alem humajunig, azaz a csatavonal közepét jelző zászlóhoz ment és ott – mint a földszark – megállott.”²

KÁPOLNAI PAUER, A mohácsi hadjárat 1526-ban, 1889, 447–449.

1 Kápolnai Pauer István (1833–1896) katonatiszt, hadtörténész.

2 Pecsevit lásd a II. részben.

Dudás Gyula:¹ *Mohácsi emlékekről* 1896

A mohácsi csatatér, amelyet a költő „nemzeti nagy létünk nagy temetőjé”-nek² nevez, ma már jórészen a Duna medrévé vagy árterévé alakult át, mert e folyam Szekcső hegység fölött az egykori észak–déli irányát megváltoztatva, határozottan délnyugat irányba csap át, s ma már egészen Mohács hegység alá kanyarodott be, a régi Duna és a mai meder között, az úgynevezett Margita-szigetet,³ vagy inkább árteret hagyván hátra. Az 1526. évi nagy csata ezen, a Duna által jórészen már elszagott síkon folyt le, melyet a Csele-patak szel keresztül. Mivel e patak egykor jóval nagyobb távolságban ömlött a Dunába, most, hogy a királyi folyammérnökség a folyam medrét Mohácsnál csaknem évről évre szabályozza, az úgynevezett kotrógépek számos régiséget, úgy az egykori patakmederből, mint a Duna mélyéből emelnek ki. A mohácsi Duna-szakasz szabályozási és medertisztítási munkálatait a zombori magyar királyi folyammérnökség vezeti, s a mohácsi csata ekképpen előkerült emlékeit e hivatal főnöke, Medveczky⁴ királyi főmérnök úr gyűjtötte össze. A mohácsi csatából nagyobb és teljesebb gyűjtemény eddig tudtunkkal sehol nincsen, így tehát talán nem fölösleges, ha arról pár sorban megemlékezünk. Medveczky főmérnök úr mohácsi gyűjteménye Zomborban,⁵ a királyi folyammérnökség helyiségében őriztetik, s összesen mintegy negyven-ötven darabból áll. Első sorban említendő az emberi csontmaradványok, melyek közt legnagyobb figyelmet érdemel néhány teljesen ép állapotban levő koponya; van olyan koponya is, melyen a homloktól majdnem a nyakszirtig terjedő hasított seb látható.

Az emlék zöme fegyverekből áll, melyeknek jellege teljesen megfelel a 16. század elején s az előző század végén divatos típusoknak. A védő fegyverzetet e gyűjteményben egy teljesen ép állapotban levő magas és nyílt vassisak, továbbá egy széles mellvért képviselik. A sisak sima és cifrázat nélküli, a mellvért dudorokkal van ellátva. A támadó fegyverek között legtöbb a kard, s ezek különfélék. Van három darab két kézre való óriási pallos (egyenes, két éllel), két-három darab egészen könnyű görbe szablya (két-soros keskeny, ún. vér folyókéval), továbbá több darab egészen finom vékony páncél-szűrő kard (négy élű) részint törött, részint ép állapotban, végül pedig legérdekesebb a

kardok közt egy kissé görbített óriási lovassági kard, melynek pompás csontmarkolata nagyobb egy jó arasznál. Ugyancsak a támadó fegyverek közé tartoznak még a következő főbb tárgyak: egy pompás vas buzogánygerezdekre osztott fejjel, négy darab óriási bárd vagy alabárd, szúrásra és vágásra, számos kisebb-nagyobb kés és tör, végül igen sok lándzsavég és egy sarkantyú. Mindezen emlékek a mohácsi csatából menekülő s a Csele-patakba vagy a Dunába fúlt harcosok fegyverzetéhez tartozhattak, különben aligha kerülhettek volna abba a mélységbe, melyből most a Duna medrét tisztító gépek emelik ki.

Zombor, 1896. június 14.

Dudás Gyula, a bács-bodrog megyei történelmi társulat titkára

Mohács, 2006, 239–240.

- 1 Dudás Gyula (1861–1911) történész, tanár, közíró.
- 2 Kisfaludy Károly: *Mohács* című költeményét lásd a II. részben.
- 3 Ma: a Mohácsi-sziget (*Insulae Mohatsiensis*, régebbi nevén Margitta).
- 4 Medveczky Zsigmond (1853–1942) folyamszabályzó mérnök. A mohácsi, később zombori folyammérnöki hivatal vezetője (1885–1897) volt.
- 5 Ma: Sombor, a Ferenc-csatorna mellett, Szabadkától délnyugatra fekvő város Szerbiában. Régi magyar neve Czoborszentmihály.

Németh Béla: ¹ *Baranya Szent Istvántól a jelen korig*
1897 (részletek)

A magyarok táborukat, Istvánffy leírása szerint, Mohács alatt mint egy háromezer lépésnyire ütötték föl, nem messze az ellenséges tábortól, mely csak később jöhetett oda. Hol állott a magyar tábor, azt ma igen nehéz volna meghatározni. Legvalószínűbben a mai Leimér vadászház (akkor Lajmér falu) keleti vidékére helyezzük. Lajmér a mai Sátoristytől, mely a régi Földvárnak felel meg, északra másfél kilométerre fekszik.

Brutus J. M. *Rerum Ungaricarum libri* művében² a török hadtestről azt írja, hogy Szulejmán csapatait akként helyezte, mint azt a hadászat ésszerűsége megkívánta. Alkalmas helyül kínálkozott erre Földvár, melyben templom is volt, honnan a mezőségre kilátás nyílt. E helyet szemelték ki az ágyúk részére, bár nem látszott egészen alkalmasnak, mert alacsonyabban állott, mint ama síkság, hol a magyarok helyezkedtek el. Látható tehát, hogy a magyar hadat Lajmértől keletre és Sátoristytől észak keletre állították föl.

A mi a hadseregek föllállításának vonal irányát illeti, e részben jelen leírás még az újabb íróktól is némileg eltér. Meg kell jegyezni, hogy a rendes közlekedés a mai Buziglicza fölött (hol az erdőben ma is számtalan út-nyomot találunk) nem húzódott egyenes irányban Mohács felé, mint jelenleg, hanem Sátoristyének vette irányát, eltérve tán már Udvarnál, ismét Lajmér és Bácsfa felé vonult, mert ez volt rövidebb útja Budának Szulejmán tehát csakis a rendes úton haladhatott előre s ágyúit bizonyosan ez úton vezette s így Sátoristye felé ment s valószínű az is, hogy hadvonala is ez irányban feküdt. [...]

Ha a leírások szerint Sátoristyt a török had vonal középső részének tekintjük, úgy a török had balszárnya a Sátoristytől Lajmerra vezető úton, tehát az egyenes csatavonaltól meggömbülve állhatott. Szintén így a csatavonal jobb szárnya Sátoristye alatt, egész az úgynevezett török dombig vonult előre, ami megfelel a törökök akkor divatos karéjalakú állásának. A hadvonal tehát nem állott keletről nyugatra húzódó irányban, hanem északnyugat és délkeleti irányban, mire a fölvonulási út iránya is rámutat. [...]

Kápolnai és mások, kik a csata tervét részletesen tárgyalják, s az itt előadottaktól csak igen keveset különböznek s csak annyiban térnek el, hogy a hadvonalat a török-dombtól északra fekvő téglavetőktől Nagynyárádig egyenes irányban helyezik el. Kápolnai értekezéséhez csatolt tervrajz már csak azért se felelhet meg teljesen a valóságnak, mert szerinte nyolcvanezer ember csatarendjéhez, mert ennyi harcost kell föltételeznünk a török táborban, legalább ötezer lépés és háromszáz ágyúhoz három-ezer lépés volt szükséges az akkori harcászat szerint, mi együttvéve nyolcezer lépés. Ez pedig sokkal hosszabb, semhogy a tervrajzban a téglavetőktől a nyárádi partokig megférhetett volna, mert ez csak hétezer-kétszáz lépés s így még akkor se férhetne el ott a vonal, ha, mint Kápolnai tette, az ágyúk felét a második vonalba állítjuk.

Mohács mezeje valóságos had-út lévén, a csatának földön heverő emlékeit úgy széthordták, hogy a leggondosabb vigyázat mellett se lehetett e vidéken valami csatahulladékot fölfedezni; egyetlen golyó az, melyet a török domb és Sátoristye közötti szántóföldeken találtak, nyújt kétes bizonyítékot arra, hogy e helyen egykor vér omlott, mi e leírásnak meg is felel, de a Kápolnai-tervvel össze nem egyeztethető. [...]

Szulejmán csak dél felé érkezett a csataterre, hol hadi tanácsot tartottak s végleges megállapodások után elfoglalta díszbe öltözködve, a dombon neki emelt trónt. Hol volt a harctéren e domb, nehéz megjelölni; bizonyos, hogy Pecsevi volt rajta, sőt fölemlíti,³ hogy ama helyre a budai beglerbég, Hamsa bég, évek múlva, nehogy feledékenységre menjen, kösköt építtetett és egy kutat ásatott, mihez Hammer hozzáteszi, hogy ez a helyszíni szemle alkalmával megerősítést nyert, mert a földvári puszta közepén még meg volt a domb, melyen Szulejmán sátora állott, innét a puszta mai neve Sátoristye a török Tesadirből s a domb alján lévő kutat is akkor török-kútnak hívták.

Udvar fölött, a mohácsi országút keleti oldalán fekvő s mintegy öt ölnyi átmérővel bíró, négy-öt méter magas gömbölyű domb, mely a katonai térképen „Türkenhügel” jelzéssel fordul elő, semmikép se lehet az a pont honnét a csatát végignézte, mert arról a csata terét, Szulejmán bármelyik csatavonalat fogadnánk is el, belátni nem lehet; a csatarendnek egészen végén állott s rajta épület nyomai nincsenek; teljesen az akkori mocsár partján áll, melybe be is szakadozott.

A dombocskát hajdan erős sánc vette körül s minden valószínűség szerint egy földvárat képezett, melyen később tán, vagy előzőleg is valami őrszemnek volt állandó tanyája. Látható ilyen Pécsvárad alatt dél nyugatra is.

NÉMETH, *Baranya Szent Istvántól a jelen korig*, 1897, 374–379.

1 Németh Béla (1840–1903) jogász, történétíró.

2 Lásd a II. részben.

3 Lásd a II. részben.

Szurmay Sándor: ¹ *A mohácsi hadjárat 1526-ban*
1901 (részlet)

A mohácsi síkság tiszta jellegét semmi szabad szemmel látható emelkedés vagy mélyedés nem zavarja meg. Csak pontos földmérés útján megállapítható, egy-két métert kitevő viszonylagos magasságkülönbségek fordulnak elő, melyek azonban annyira elmosódnak, hogy csak a legügyesebb terepész által ismerhetők fel. A mohácsi mező tehát egy teljesen kiegyengetett sík felület benyomását teszi, melyen a szabad kilátást a terület bármely pontjára csakis a mostani majorok és kertek, valamint az utakat szegélyező fasorok korlátozzák. Érthetetlen ezekből kifolyólag *Brodarics*, ki leírásában Földvárt „egy dombhát oldalára” teszi, midőn Földvár a síkság kellő közepén fekszik,² de érthetetlen sok a mohácsi vésszel foglalkozó történész is, kik a síkságon levő „fensíkszerű földhátrol”, „földhullámról”, „völgyről” és több efféle nem is létező tereprészekről beszélnek s végre legérthetlenebb azon, a mohácsi csatát ábrázoló számos közkézen forgó rajz (*Majláth és Kausler* művében,³ *Kiss Károlynak*⁴ az orvosok és természetvizsgálók gyűlésében, Pécs 1846. kiadott rajza stb.), melyek a legjobb akarat mellett sem minősíthetők egyébnek, mint a természetet meg sem közelítő torzképeknek. Ezen rajzok a legmerészebb módon a síkság kellő közepén oly hegyeket ábrázolnak, milyenek az egész környéken is alig találhatók. [...]

A síkságot nyugatról keletre átszelő vízerék 1526-ban éppoly kevésbé képeztek metenakadályt, mint manapság. [...]

A Törökdomb és az attól északra fekvő mai téglavető, valamint a Nagynyárád között fekvő területen, vagyis a mohácsi síkság közepén folyt le a nagy és szerencsétlen ütközet,⁵ melyhez a magyarok csatarendje a mai Fekete kapu magasságában, arccal délre állítatott fel, míg a törökök első harcvonala a mai téglavető és a Földvári puszta által jelölt vonalban állott.

SZURMAY, *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, 1901, 48–50.

1 Surmay Sándor (1860–1945) katonatiszt, hadtörténész.

2 Surmay megjegyzése: nincsen kizárva, hogy *Brodarics* Földvárt Majssal tévesztette össze, amidőn a későbbi nyugodtabb napokban leírta a csatát.

3 Majláth János (1786–1855) arisztokrata történetíró, publicista és költő műve (*Geschichte der Magyaren*, Wien, 1828–31.) és Fritz von Kausler híres történelmi atlasza (*Atlas der alten Welt*, Ulm, 1826).

4 Kiss Károly (1793–1866) katonatiszt, hadtudományi- és novellairó.

5 Surmay megjegyzése: [Brodarics] adatai kétség kívül csak becslésen alapulnak, miért is a „Mohácstól délre egy és a Dunát másfél mérföldnyire” kitéte szigorúan nem vehető.

Véletlenül felásott közös sír
1902

Pavlovics Demeter (Mitó) mohácsi molnármester, kinek malmát a történelmi emlékü Csele-patak hajtja, az eszék–mohács–budai országút jobb oldalán, a Csele balpartján, a patak völgyét követő első emelkedésen vertfalú házat épít, hogy ott liszt- és kisebb fajtá-

jú vegyeskereskedést rendezhessen be. A vertfalhoz természetesen sok anyagra van szükségök s ezt az épület s így az országút közvetlen közelében fekvő telken ástott anyag-gödörökből veszik. E hét közepén váratlanul emberi csontokra bukkantak. Eleinte nem tulajdonítottak nagyobb fontosságot a leletnek s legfőljebb alkalomnak tekintették, hogy egy-két jó-rossz élccel fűszerezzék a fáradalmas munkát, mint ez már ilyenkor történni szokott. Csakhamar azonban az ásást abba kellett hagyniok, mert csont bőven, de föld alig akadt. Rövid idő alatt mintegy harminc koponyát, egész halom comb-, láb-szár-, borda- és medencecsontot, csigolyát szedtek ki, de mert a mennyiség nem csökkent, a csontok kiemelését beszüntették s a leletről jelentést tettek a mohácsi járás főszolgabírájának. A lelet mindenesetre érdekes s feltétlenül bizonyos, hogy az közös sír. A csontok egészen közel vannak a föld felszínéhez (ötven-hatvan centiméter) s onnan húzódnak a föld mélye felé. Hogy ezek a csontok az 1526. aug. 29-i nagy katasztrófa mártírjainak maradványai volnának, az kétséges, mert bár feltehető, hogy Perényiné a szerteszét heverő tömérdék hullát több sírba temettette, de azon körülmény, hogy ezt az új közös sírt a mohácsi csata területén kívül, a Csele balpartján találták s hogy a csontok között egyéb maradványokra (gomb, fegyver, sisak, pénz stb.) nem bukkantak, azt látszik mutatni, hogy az elhullottakról régi szokás szerint a fegyverzetet és a felső ruhát levették s úgy temették el, a mire a nagy temetkezésnél aligha ráértek. Éppen azért, mert eddig felvilágosító maradványokat nem találtak, kétszeresen érdekes lenne az egész sír gondos átkutatása, talán sikerülne megállapítani, hogy azok a nagy vész mártírjai, vagy a török uralom idején lezajlott valamely más összeütközés áldozatai-e, valamint az, hogy magyar, török v. egyéb csontok-e azok, melyek annyi idő után a föld felszínére kerültek. A csontok legnagyobb része már erősen el van meszesedve, bár egyes koponyák és fogak még csaknem teljesen épek. Közös sírra mutat még azon körülmény is, hogy a csontok között mészdarabokat találtak, aminek az a magyarázata, hogy a közös sír hulláit behantolás előtt mésztejjel szokták leönteni. Meg kell még említenünk, hogy e környéken szórványosan már előbb is akadtak emberi csontokra. A közös sír helyén az előtt szülő volt s szinte csodálatos, hogy annak forgatása közben e sírra már előbb rá nem akadtak. A tulajdonos, Pavlovics Demeter beszélte el, hogy néhány évvel ezelőtt ugyan e terület lankáján több alkalommal, találtak egy-egy darab II. Lajos korabeli ezüst pénzt. Ez is a sír átkutatásának szükségessége mellett bizonyít, ami különben nem is marad el. Mint utólag értesülünk, egy csattot talált a helyszínén a tulajdonos, azt azonban egyelőre nem mondhatjuk meg, van-e ennek a leletnek fontossága.

Véletlenül felásott közös sír, 1902, 5.

Gergely Endre:¹ *Ásatások a mohácsi csatatéren, 1924, 1525*
1926 (részletek)

A mohácsi csata tanulmányozása már az 1924. évi, a Hadtörténelmi Múzeum részéről történt kiküldetésem előtt azt a meggyőződést érlelte meg bennem, hogy a mohácsi

csata helyét az eddig általánosan feltételezett területtől délebbre kell keresni. A források adatait nem lehet helyesen megfejteni, ha a csata helyet Sátorhelynél, illetve az attól keletre és délkeletre eső közelebbi területen, nevezetesen a Törökdomb tájékán keressük. Feltevésem szerint a csata a Nagynyárad–Majs–Buziglica erdő vonalban elvonuló lejtő lábához közel, de mégis inkább a Majs és Buziglica közötti részen folyhatott le, amiért is szerintem az elsősorban kutatandó terület az volna, amelyet Nagynyárad, Sátorhely, Buziglica és Majs határolnak, illetve ennek a területnek a Majson keresztül elvágott délkeleti fele. Ettől a területtől tovább keletre, illetve délkeletre is lehetne kutatni, de ez a rész az országtól elszakítottván, ott ásatni nem lehet.

A terepen ásatások útján való kutatás kétféle módon vezethet eredményre. Vagy úgy, hogy az elesettek sírjait találjuk meg, vagy pedig úgy, hogy a forrásokban megjelölt néhány pontot keressük meg. A sírokra rábukkanni vakszerencse volna; azokat a nagy területen vaktában keresni nem lehet, helyükre vonatkozólag pedig adat vagy hagyomány nincs. De ha rá is lehetne akadni a nagy mohácsi sík valamely részén egyik vagy másik sírra, az magában véve a csata tulajdonképpen helyet még nem rögzítené, hisz a menekülés alatt a síkság minden részén eshettek el harcosok. A forrásokban megnevezett helyek fekvésének megállapítását tartom az egyedül lehetséges kiindulási pontnak. Ilyen hely tulajdonképpen csak három van: a *Törökcsászárdomb*, *Földvár* és *Bácsfalu*.

Az említett három helynek és különösen a fontosabb kettőnek, t. i. a Császárdombnak és Földvár falunak, megtalálása nehéz feladat. Még pedig azért, mert a hagyomány sem tud helyükről semmit sem. Az elpusztult Földvár helyet okleveles adatok alapján is nehéz megállapítani, mert azok közül a faluk közül, amelyek a török hódítás előtt vele együtt fennállottak, a legtöbb elpusztult s a ma meglévőkről sem mindig bizonyos, hogy régen is ott állottak-e, ahol ma. Pedig a Földvárra (és itt is elsősorban a birtokra és nem a falura) vonatkozó adatainkat csak a többi falura, jobban mondva birtokra, vonatkozó adatainkkal egybevetve tudnók megszólaltatni, miért is el nem kerülhető, hogy Földvár helyén kívül a többi falu helyét is igyekezzünk megtalálni. A feladat megoldásánál elég sok elpusztult falu veendő számításba; ezek: Bágya; Kismajsa, Mersa, Geta, Danoc, Lak, Újfalu, Lajmér, Szer, Körtvélyes, Kerekegyháza, esetleg még Lota, Isztény, Ormány. A kutatómódszer most az volna, hogy az okleveles adatok alapján legalább nagyjából megállapítván a kérdéses birtok fekvését, ezen a területen belül a terepen kell oly nyomokat keresni, amelyek arra mutatnak, hogy ott valaha falu volt. Ha ilyen nyomok akadnak, akkor azok valódi mibenlétének megállapítására az ásatásnak kell szolgálnia. Ez egyszerűnek látszik, de még eredmény esetén is rejt magában egy nehézséget, még pedig azt, hogy egészen bizonyosan még akkor sem tudhatjuk, hogy azt a falut találtuk-e meg, amelyet keresünk. Például Földvárra vonatkozólag annyit sikerült okleveles adatokból megállapítanom, hogy valahol a Majs és Buziglica között húzódó lejtő lábainál lehetett (semmi esetre sem Sátorhely pusztá helyen, amelyet általában Földvárnak is neveznek); ha most már sikerülni is fog a kérdéses területen régi falu nyomára akadni, nehezen dönthető el, hogy az Földvár-e, vagy talán az ugyanazon részen volt Géta, Mersa vagy talán Kismajsa. [...]

Frigyes kir. herceg tábornagy úr² engedélye alapján 1924. október 5-től október 17-ig az uradalom területén ásatásokat végeztem a rendelkezésemre bocsátott négy munkással. A fennforgó körülmények között az uradalom területén kívül ásatni nem lehetett. [...]

1925. október 17-től október 31-ig és november 7-től november 13-ig folytattam az 1924-ben abbahagyott munkát. Ásatásokat nem végeztethettem, mert nem rendelkeztem a költségek fedezésére pénzzel, az uradalom pedig munkaerőt nem adott. Az előrehaladott őszi idő – rövid nappalok és többnyire kedvezőtlen időjárás – különben sem volt kedvező az ásatásokra, nem is szólva arról, hogy a földeken meg vagy rajta állott a kukorica vagy már be voltak vetve. Így csak a terep megszemlélését és a lakosság közt való adatgyűjtést végezhettem, amelyek különben is elengedhetetlen előzményei az ásatások sikeres megkezdésének.

GERGELY, *Ásatások a mohácsi csatatéren, 1924, 1925, 1926*, 349–356.

1 Gergely Endre (1883–1942) csendőrtiszt, történész.

2 Habsburg-Tescheni Frigyes (1856–1936) főherceg.

Gyalókey Jenő:¹ *A mohácsi csata, 1526. augusztus 29.*²
1926 (részletek)

Az a csatatér, amelyen hazánk történetének egyik legszomorúbb eseménye játszódott le, Mohácstól délre, a Duna árterének közelében terül el. Ez a térség a Csele patak torlata és Izsép község között, fiatal pleisztocén kori, jégkorszak utáni terasz, régi dunai hordalékkal borítva. A paleolit korszaki ősember idejében, körülbelül ezen a szinten volt a Duna völgyének feneké. Mai állapotában öt-tíz méterrel magasabb a mostani ártér szintjénél.

Ebből a teraszból emelkedik ki a Nagynyárád és Majs táján körülbelül harminc méterrel magasabb ópleisztocén szint, amely dél felé alig észrevehető lejtéssel olvad a Karassó mélyedésével egybe.

A fiatal pleisztocén szint keleti oldalán van Mohács, tőle délre, egy félszigetszerű nyúlványon, Kölked s valamivel tompább kiugráson Dályok; ettől északnyugatra Udvar. Az ópleisztocén szint peremére épült Majs és Nagynyárád.

A Hunyadiak korában s később is, alkalmasint a mohácsi vészig, az alsó teraszon még a következő falvak voltak: Lajmér, Kerekegyháza, Lak, Földvár, Bágya és Merse (Mersa). A felső szinten Bácsfalva, Géthmonostora és Lak.

Mindebből a csata egykorú vagy legalább nem nagyon késői, leírásai csupán Mohácsot, Földvárt és Bácsfalvát említik. Azonban még mielőtt ezekre áttérnénk, egy másik kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy az ebbeli kétségeket is eloszlassuk.

Ismételten felhangzott már az az állítás, hogy a mohácsi csatatér ma már nincs meg, mert a Duna teljesen elmosta, úgyhogy a harc színhelye manapság vagy a Duna medrébe, vagy éppenséggel a mohácsi szigetre esik. Legrégibb térképeink tanúsága szerint

azonban a Duna Mohács alatt hajdan sokkalta erősebben kanyargott, mint most, ennek folytán sodra hol jobbra, hol balra tért ki a meder középvonalából, s majd a jobb, majd a bal partot mosta erősebben.

Nem lehet tehát ezen a folyamszakaszon olyan állandó és egyenletes erőt feltételezni, amely a folyamot arra kényszeríthette volna, hogy a medrét következetesen nyugat felé tolja.

És ami szintén fontos: a főág a szigetnek hol bácskai, hol mohácsi oldalán folyt. Kétségtelen például, hogy 1338-ban a bácskai ág volt a szélesebbek és természetesen a bővebb vizű is. Így volt 1526-ban is.

Marsigli 1726-i térképén a Duna a mohácsi sziget mindkét oldalán körülbelül egyforma széles. Mindebből tehát az következik, hogy a Nagy-Duna nem folyt négyszáz év óta szakadatlanul a mohácsi oldalon, s így nem is hordhatott el belőle olyan sokat, mintha állandóan ott lett volna a medre. Ellene szól a csatatér feltételezett elmosásának az a körülmény is, hogy a harc színhelye nem a Duna ingoványos árterén, hanem a jóval magasabb fiatal pleisztocén szinten volt, amelynek peremét, éppen a szóban forgó helyen, több kilométernyi távolság választja el a folyammedertől. Így volt ez – Brodarics leírása szerint – 1526-ban is. A Duna vize tehát csak áradáskor éri el a terasz lábát, s csakis akkor bomlaszthatja meg.

Fontos bizonyíték szól amellett, hogy az utolsó százhatvan év óta éppen semmit se sodort el. Ugyanis a Mohács és Udvar között levő „Törökhalom” (*Türkenhügel*) Földvárpusztának 1766-ban készült nagyon részletes térképe szerint, pontosan a mai helyén, vagyis az ártér peremén állott. Mint látni fogjuk, ez a halom, a szorosan vett csatatér *keleti* szélére esik. Ennélfogva abból a területből, amelyen II. Lajos királyunk serege Szulejmán szultánéval megívott, semmi sem hiányzik.

Mint az imént már hallottuk, az idevágó *források* a csata leírásában csupán *Mohácsot*, *Földvárt* és *Bácsfalut* nevezik meg. A legutóbbi egyelőre nem fontos, Mohács pedig nem okoz nehézséget, mert a 16. században is mai helyén állhatott. Azt azonban – természetesen – nem tudjuk megmondani, hogy akkor milyen terjedelmű volt. De ez sem baj, mert úgy sincs a szorosan vett csatatéren.

Ebből a szempontból csakis az elpusztult *Földvár* érdekelhet, miért is ennek helyével bővebben kell foglalkoznunk. Ez a feladat nem is olyan könnyű, mint amilyennek első pillanatra látszik. Van ugyan Mohácstól dél-délnyugatra, mintegy hat kilométer távolságban, egy Sátorhely, Sátoristye vagy Földvár nevű major; erre hadtörténet-íróink egyszerűen ráfógták, hogy az elpusztult Földvár falu helyén áll. A név egyezése alapján, minden további vizsgálat és kutatás nélkül, bizonyosra vették, hogy a török hadsereg a mohácsi csatára Földvár-(Sátorhely)-major és a Duna ártere között vonult fel.

Ez ugyan nagyon egyszerű és kényelmes megoldás, azonban mégsem szabad elfogadni, mert – mint rögtön kitűnik – minden bizonyíték a „Földvár falu = Földvár-major” elmélet ellen szól.

Bizonyos, hogy a falura és határára valami prehistorikus földvárról ragadt a név, de azt, hogy ez a „pogányvár” hol állott, még csaknem is sejtjük. Más nyomon kell tehát elindulnunk.

A földvári – egészen a mohácsi sziget keleti széléig nyúló – hatalmas birtoktest, 1327-ben Bechey Imréé volt. 1328-ban a pécsi káptalan azt állította, hogy ez a *Feuldwar* tulajdonképpen *Ipolthloka*, s nem is Bechey Imre adományos birtoka. Ebből hosszas birtokper támadt, amelynek során a szekszárdi apát azt vitatta, hogy ez a terület – II. András király adományából – a szekszárdi apátságot illeti. A per, 1338-ban, azzal végződött, hogy Pál országbíró kettéosztotta a birtokot. Kimondotta, hogy annak a Borza-pataktól északra eső része – Laak – Bechey Tötösé és Vesszősé marad, a Borzától délre eső terület – *Ipolthloka nunc vero Feuldwar* – a szekszárdi apátot illeti, annak ellenére, hogy a Becheyiek már 1328-ban is azt állították, hogy Lakot voltaképpen *Wyfolou*-nak (Újfalunak) hívják, s hogy szorosan Földvárhoz tartozik. Ebből a felosztásból két fontos körülmény tűnik ki. Az első az, hogy *a mai Földvár-(Sátorhely)-major az 1338-ban a földváritól elszakított laki (újfalusi) területre esik*. A másik pedig az, hogy *az egykori Földvár falut csakis a Borza-pataktól délre kereshetjük*. [...]

Bizonyos, hogy a mohácsi csata színhelyén semmi más hosszan elnyúló emelkedés nincs, a Buziglicán, Majson, Nagynyáradon és Lánycsókon át húzódó ópleisztocén teraszon kívül, amelyet a hegyrajzi alapfogalmakban járatlan leíró északról nézve dombnak is, vagy inkább dombhátnak mondhatott.

Az a község tehát, amelyet Brodarics Földvárnak mond, a felső terasz lábánál, a baranyavár-mohácsi országot és Majs között lehetett, talán öt kilométernyire délre a mostani Földvár-(Sátorhely)-majortól.

Most csak azt kell eldöntenünk, vajon csakugyan Földvár volt-e az a falu, amelyről Brodarics szólt?³ És itt segítségünkre jön az 1696. évi úrbéri összeírás, amely – felsorolván az itteni környéken levő „Desertum”-okat, megemlíti a velük szomszédos falvakat és pusztákat is. Ebből az összeírásból az világlik ki, hogy Földvárpusztá még akkor is Mersával, Bezedekkel, Géthtel (Gétával), Danóccal és Kölkeddel volt határos. Mersa szomszédságában *Földvár*, Lak és Bezedek, Géthében: *Földvár*, Sárok és Baranyavár, Bezedekében: Mersa, *Földvár*, Lipova és Bágya, Danócéban: Izsep, Dályok, *Földvár* és Végh volt. Ezek tehát kölcsönösen meghatározzák egymás helyzetét, s így meggyőznek arról, hogy a földvári pusztá a kölkedi határtól legalábbis a felső terasz széléig, Majs és Buziglica közé nyúlt. Ennélfogva semmi sem szól Brodarics helymeghatározása ellen, sőt a most tárgyalt összeírás adatait egybevetve, azt kell mondanunk, hogy a Brodarics megjelölte helyen más falu, mint Földvár, nem is állhatott. Ugyanis Lak, Géth, Bezedek és Mersa nem az alsó, hanem a felső teraszon, Danóc pedig – minden valószínűség szerint – a Duna árterének szomszédságában volt.

A 17. századbeli, a török kitakarodása után végrehajtott birtokrendezés alkalmával nem húztak rögtön mindenfelé összevissza új határokat, hanem előbb a régieket próbálták megállapítani, s csak aztán csatolták az elpusztult és többé fel nem épült falvak határát egészben vagy részben valamelyik szomszédos területhez. Így történt ez Földvárral is.

Kissé hosszadalmasan foglalkoztunk Földvár falu helyének meghatározásával, de szükség volt rá, mert *egy meglevő majornak, a hasonnevű, de réges-régen elpusztult községgel történt azonosítása, egy íróról-íróra szállott sarkalatos tévedésnek, ti. a mohácsi csatátér merőben hibás elhatárolásának volt a szülőke*.

Brodarics ugyanis azt mondja, hogy az a hely, ahol a magyar sereg csatarendbe állott, Mohácstól egy mérföldnyire volt dél felé. A török tüzéség pedig Földvárnál foglalt állást. Ezt a két adatot hadtörténetíróink csakis úgy tudták a „Földvár-falu – Földvár-major” elmélettel egybehangolni, ha feltették, hogy Brodarics római mérföldben számított. Azzal nem gondoltak, hogy a major nem áll a félkaréjban húzóódó terasz tövében. Azt sem vették észre, vagy nem akarták észrevenni, hogy – ugyancsak Brodarics szerint – a Dráva négy mérföldnél valamivel nagyobb távolságban van Mohácstól dél felé. Ha ezt római mérföldben számítjuk, akkor az sül ki belőle, hogy a Dráva a mohácsi csatatéren, valahol a Borza medrében folydogált.

Már ebből is kétségtelen, hogy Brodarics nem számíthatott római mérföldben. Hogy csakugyan nem azt vette alapul, azt Burgio 1526. augusztus 19-i és 25-i jelentése⁴ feltétlenül bizonyítja. Az előbbiben azt írja ti., hogy Mohács négy mérföldnyire van Eszéktől, a másodikban pedig azt, hogy a király Mohács közelében, az ellenségtől négy magyar mérföldnyire táborozik, ami – szerinte – húsz vagy huszonöt olasz mérföldnek felel meg.

Nem fontos, hogy a Mohács–Dráva közötti távolságot mind a két jelentés hibásan adja meg. A fődolog az, hogy Brodarics adataival egyezik, s hogy Burgio az ebből következő közös mértékegységet határozottan megmondja.

Ha már most ezek után Mohács belsejétől nyolc kilométert mérünk dél felé, és ugyancsak Brodarics nyomán, négy kilométert a Dunától nem az ártér szegélyétől nyugat felé, akkor arra az eredményre jutunk, hogy *a magyar sereg azon a hosszú és nagyon lapos földhullámon állhatott, amely Földvár-major és a Borza-patak között húzódik a Duna felé.* Az úgynevezett „Törökhalom” pedig, amelyben sokan a szultán fi-gyelőhelyét látják, a magyar csatarendbe esett.

Az eddig tárgyaltak alapján bátran kimondhatjuk tehát, hogy *mindazok, akik az elpusztult Földvár községet a mai Földvár-major tájára képzelték s Brodarics magyar mérföldjét önkényesen olaszra változtatták át, négy-hat kilométert tevő hibát követtek el a szorosan vett csatatér kijelölésében.*

Milyen volt a mohácsi csatatér 1526-ban? Erre a kérdésre még a legtájékozottabb szemtanú – Brodarics – sem ad kielégítő választ. Ezt írja ugyanis: „Nagy, széles síkság terült itt el, amelyet se erdők, se bozótok, se vizek, se dombok nem szaggattak meg”⁵ Nem szorul bizonyításra, hogy ez a leírás csakis a szorosan vett alsó (mohács-földvári) teraszra vonatkozik, de még arra sem illik egészen, mert például a Borza patakról megfeledkezik. De ennél még sokkal nagyobb hiba az, hogy semmit sem ír arról, ami a felső teraszon és annak lejtőjén volt, holott – katonai szempontból – ez is nagyon fontos lett volna. Általában Brodarics csak azt látta meg, ami a magyar táborral közvetlenül szemben (délre) volt. Megemlíti ezenkívül még a Dunát, ingoványos árterével együtt, nyugat felé azonban már nem terjed a figyelme, mert csak a déli volt a veszedelmes irány, ahonnan a törökök közeledtek. De helyismerete arrafelé sem terjedt a felső terasz peremén túl.

Burgio 1526. szeptember 5-i jelentéséből⁶ azt olvashatjuk ki, hogy – egy szemtanú bemondása szerint – a török tüzéség valami erdő szélén állott. Volt tehát a csatatéren, mégpedig Földvár közelében, erdő is. Erre vall a már annyiszor idézett 1696-i összeírás

is. Nem hihető tudniillik, hogy a törökök, magyarországi uralmuk alatt, bárhol is erdősítettek volna. Így hát, ha az ő kitakarodásuk után is maradt valahol erdő, az csak a hódoltság előtti időkből származhatott.

1696-ban, a felső teraszon, még nagyobb terjedelmű összefüggő erdőség (mégpedig tölgyes) állott, amelyből Lakra százötven, Géthre háromszáz, Bezedekre háromszáz, Mersára kétszáz, Bágyára és Földvárra százötven hold esett. Majsnak nem volt erdeje, ellenben Nagynyárad határához egy óra járásnyi hosszú és ugyanolyan széles tölgyes tartozott. Van tehát – Burgio jelentésén kívül is – alapja annak, hogy a Földváról Nagynyárad felé húzódó terasz – legalább részben – 1526-ban is erdős lehetett. Ez nagyon fontos, mert az erdő a török hadsereg mozdulatait jól leplezhette, de másrészt felvonulását is hátráltatta. [...]

Említettük már, hogy Mohács környéke eleinte csak táborhelyül volt kiszemelve, mikor azonban úgy döntöttek, hogy ott lesz a mérkőzés is, akkor már alkalmas csatateret is kellett keresni.

A Mohács alatti alsó teraszon két párhuzamos mélyedés húzódik végig, a felső terasz aljától a Dunáig. Az egyik Nagy-Nyárádtól Földvár major felett a „Fekete kapu” nevű juhakol irányában, a másik ettől délre. Ebben az utóbbiban folyik a Borza. Az előbbinek csak nyugati részében van élővíz, az ti., amely „Mühlbach” – a 18. századbeli térképen „Fliessender Pach” – néven jön alá a nagynyáradi horhón.⁷ Földvár-major nyugati oldalán délre fordul, s a másik mélyedésbe, a Borza patakéba torkollik.

A Borzának 1772-ben még természetes, kanyargós medre volt Majs és a nagynyáradi patak betorkolása között is. Manapság ott egy malomárkon fut le a víz, s csak ezen alul van természetes meder. Nem tudjuk megmondani, hogy a Borza vize mekkora akadály volt 1526-ban. Nagy nem lehetett, mert különben Brodarics megemlítené, hogy nehezen vergődtek át rajta.

A most leírt két mélyedés között húzódó alacsony földhullámon, Mohácstól egy magyar mérföldnyire, jelölték ki a magyar hadsereg állását olyanformán, hogy az úgynevezett „Törökhalom” annak balszárnyára eshetett. Innen dél felé, tehát a baranyavármohácsi országút irányában, körülbelül hat kilométerre, Majs felé pedig már öt kilométerre, esik a látás határa. Nem sok, de éppen elég arra, hogy a török sereg a magyart meg ne lephesse.

Mohács, 2006, 277–280.

1 Gyalókey Jenő (1874–1945) katonatiszt, hadtörténész.

2 A jegyzeteket lásd 2006-os *Mohács*-kötetben.

3 Lásd a II. részben.

4 Lásd az I. részben.

5 Lásd a II. részben.

6 Lásd az I. részben.

7 Horhó: vízmosta árok.

Brand Ede:¹ *Adalékok Mohács történetéhez, 2. rész*
1928 (részletek)

Tömegsírok

Tömegsírt csak egyet ismerünk, melyet a Csele-patak bal partján épült ház udvarán ástak ki harminc évvel ezelőtt és 1924. évben újból fölsáttam. A tömegsírban körülbelül kétszáz emberi csontváz van, de dacára a szorgos kutatásnak, egyik ásatáskor sem találtam néhány vasszőget kivéve, valamelyes útbaigazító tárgyat. A tömegsírtól délnek mintegy húsz lépésnyire, három rendesen eltemetett csontváza akadtam, melyek közül az egyik gyermeki csontváz. Csak a fakoporsók, kovácsolt vasszőgek és egy alapépület (templom?) maradványaira akadtam. A *Mohácsi Hírlap* 1924. évi évfolyamában már azon meggyőződésemmek adtam kifejezést, hogy e helyen lehetett a törökök által fölégetett és földült *Kiscselefalva* és temetője. A Csele-patakig húzódó lejtős terület temető lehetett, mely a lakosság elköltözése folytán elhagyottá vált és az idők folyamán az újabb települők a sírokból a maradványokat közös sírba tették s a földet művelés alá helyezték. Megjegyzem, hogy a fentemlített három sírtól keletre egy feltűnő, egyedül álló földhát húzódik, melynek fölkutatása érdemes volna. Pénz hiányában ez évben nem tehettem meg. Halmay Barna² „Az 1526-iki Mohácsi csata” c. munkájának 52. oldalán a főhercegi uradalomban az 1890-es években épült Új Épületnél kiásott sírról azt írja: „Valószínű, sőt bizonyos, hogy ezek az 1526-iki csatából menekülő, a szekérvárban (?) leölt magyarok és a szekérvári támadásban elesett törökök *földi maradványai*.” A jegyzet rovatban hozzáfűzi még, hogy „Részletesebb adatokat Kalt József nyugalmazott főhercegi főintéző adhat.”

Ezen utóbbi megjegyzésből kitűnik, hogy Halmay nem érdeklődött közvetlenül a főintézőnél. Fölkérésemre Kalt József főintéző úr az 1928. szept. 13-án hozzám intézett levelében *két ízben* is kijelenti, hogy az Újistálló építkezéseit ő vezette s ott *tömegsírra egyáltalán nem*, hanem csak *három* sírra akadtak, melyek közül kettő nő, egy pedig leány csontváz volt. „Mindegyiknek feje körül ezüst drótból készült *koszorú*, mellükön egy kőből készült *kereszt*, mellettük egy *római* mécses és egy *korsó* s ennek alján kereszt jel volt.” A lelet a római uralomra (3–4. század) vall, amely időben kelta nép lakott e vidéken. Az ezüst koszorúk Bécsbe kerültek, a többi értékes tárgyakat a főintéző úr a mohácsi múzeumnak ajándékozta.

Halmay Barna ugyancsak a fent idézett munkájának 63. oldalán említést tesz egy tömegsírról az Udvar–Dályoki műút mellett, melyben kb. hatvan-nyolcvan koponyát találtak. Nézete szerint ez az a hely, (?) ahol az elfogottakat a szultán lefejeztette. [...]

A csata helyére vonatkozólag Gerlach leírása³ egyezik a történetírók véleményével. Legújabban Gyalóky Jenő és Halmay Barna az ütközet helyét a Borza patakon túlra (Dályok vidéke) teszik. Hogy a csata színhelye a Borza pataktól északra (Sátorhely, Földvár), vagy a Borza pataktól délre (Dályok) volt e, azt pontos adatok hiányában, *föltevések* alapján bebizonyítani igen nehéz. Csak azt jegyzem meg, hogy az eddig a múzeumunkba került összes vas- és kő ágyúgolyók, nyílhegyek, buzogány, a Sátorhely fölötti mohácsi határból kerültek elő.

Leletek, melyek nincsenek

Dudás Gyula „Mohácsi Emlékekről”⁴ című értekezésben mely adatra Gyalóky is hivatkozik azt mondja: „Azon a helyen (ahol a király elmerült), a Csele-patak torkolata táján, kotrómunkálatok közben elég sok fegyver került elő a Duna medréből s Medveczky kir. mérnök birtokába jutott. Volt ott vassisak, mellvért, kétkezes kard, szablya, tör, vasbuzogány, alabárd, lándzsavég, sarkantyú.” Bene Károly ny. postafelügyelő kérésemre kérdést intézett a vele ismeretségben levő Medveczky műszaki tanácsoshoz (Mohácson volt kir. mérnök), aki azt a meglepő kijelentést tette, hogy csak tévedés lehet, mert a Dunán végzett munkálatai alkalmával semmiféle leletet nem talált.

Kétségtelen, hogy a legtöbb lelet a *kölkedi*, *sátorhelyi* és *mohácsi* határból került elő. A főhercegi uradalomban a háború előtt talált minden tárgyat a belyei központba szállítottak, honnan azután a bécsi Hofmuseumba küldték. Így a már említett három ezüst koszorú is Bécsbe került. Ugyancsak a Vizslakban egy férfi és ló csontváz mellett talált kétélű, hosszú, egyenes kard, melynek kosara drágakövekkel volt kirakva, szintén Bécsbe küldték. (Kalt J. levele szerint.)

BRAND, *Adalékok Mohács történetéhez*, 1928, 2.

1 Brand Ede a mohácsi polgári iskola igazgatója, a mohácsi múzeumi egyesület első igazgatója (1923–1939).

2 Halmay Barna (1890–1967) katonatiszt, hadtörténész.

3 Lásd a II. részben.

4 Lásd a III. részben.

Egy újabb csodabogár Mohácsról a fővárosi lapokban. A mohácsi vész színhelye? Kiküldeti ezeket a tudósításokat?
1934 (részletek)

Az utóbbi években Mohácson nagyon felvirágzott a laptudósítói ipar. Olyanok kaptak megbízatást a fővárosi, vagy más vidéki lapok tudósítására, akik ott is szenzációt kerestek, ahol nincs, akik többet láttak, mint amennyi történt. Néha igen kínos dolgok következtek ebből. [...] Most az egyik nagy fővárosi lap október 12-i számát mutatták be nekünk amely szóról-szóra a következőket közli: „Keresik II. Lajos király holttestét a Csele patakban.” [...]

Ami azután a tényeket illeti, csak röviden vázoljuk, mert Brand Ede már első hírünk alkalmával megígérte, hogy részletesen beszámol ásatásainak eredményéről s ebben az ügyben őt illeti a szó.

Így pld. szó sincs róla, hogy II. Lajos holttestét keresnék az ásatásokkal s igen élénk fantázia szüleménye ez a megállapítás. A történelem szerint megtalálták holttestét, az azonban ma is nyílt kérdés, hogy miképpen halt II. Lajos s erről vannak különféle vélemények. Ma már kétségtelenül meg van állapítva, hogy II. Lajos erős, jól megter-

mett vitéz volt, aki bizonyára, mint ilyen, kitűnően lovagolt is s így kétséges az, hogy egyszerűen maga alá temette volna a paripája.

Brand Ede ásatásainak éppen az lesz majd a nagy jelentősége, hogy a talált tömegsír azt igazolja, miszerint itt a Csele-patak mellett nagyobb utóharc folyhatott le és így valószínűvé válna az, hogy II. Lajos ebben esett el. Arról azonban semmi esetre sincs szó, hogy a mohácsi vész folyt volna itt le s ezt egyik történelmi kutató sem állítja.

Mindezek befejezéséül, készséggel elküldjük annak idején Brand Ede cikkét, hogy a lap láthassa, mennyire ellovagolta magát tudósítója. Ez pedig sohasem lehet egy lap, különösen olyan komoly hangú lap célja s bizonyára talál módot jobb, megbízhatóbb tudósító megbízására. A magunk részéről pedig ezentúl még jobban figyeljük ezeket a kitűnően informált mohácsi tudósításokat és minden eszközzel azon leszünk, hogy megszüntessük valótlan tudósításaikat.

Egy újabb csodabogár, 1934, 3.

Fehér Géza:¹ Az 1949. évi Mohács-Csele-pataki mentőásatás 1955 (részletek)

A Magyar Államvasutak 1949. őszén megkezdte a mohács-bátaszéki vasútvonal mohácsi szakaszának építését. A vasútépítők a Csele-patak torkolatánál, a patak bal partján, a mohács-bátaszéki út mellett levő halom déli széllelhordta oldalán temetőre bukkantak. A temető területe legelő volt, amelyet újabban felszántottak. Így már az eke is kiforgatta a humuszban fekvő csontokat. A nagy kiterjedésű temető egyes helyein azonban más, korábbi bolygatások is voltak.

Sok sírt tettek tönkre a régebben itt folytatott „ásatások”-kal. A korábban talált leletekről tanúskodnak a „Mohács II. Lajos Múzeumegylet” leltárkönyvének 1928-ból és 1934-ből származó adatai és a Múzeumegylet iratai között található helyszínvázlat, amely tájékoztat az 1934-ben felásott területről (Brand Ede rajza²). Ezeken a műkedvelő ásatásokon nagyon megbolygatták a temetőt, a sírokat viszont nem írták le.

1949-ben a mohács-bátaszéki vasútvonal Csele-pataki szakaszán közvetlenül a II. Lajos-emplékmű mellett nagyarányú földmunkába kezdtek. A kubikusok már százötvenhárom méter hosszú és tizenkét méter széles területen termelték ki a földet töltés céljaira, amikor 1949. szeptember 22-én Fehér Gézát kiküldték leletmentésre, az ásatási anyag közlésre való átengedését neki köszönöm.

Bár a munka vezetői jóindulatúan támogatni akarták az ásatást, nem volt módjuk arra, hogy az ásatás miatt megállítsák a munkát. [...] A földkitermelésnél főként a temető sírjait, kisebb részben pedig a település régészeti rétegeit bolygatták meg. [...]

Az ásatás eredményeit röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze: az a terület, amelyen az ásatás, illetve a földkitermelés folyt, – a szórványleletek tanúsága szerint – már az őskorban (fiatalabb kőkor) és a szarmata-korban is lakott volt. Az a település, amely-

hez a feltárt temető és a tereprész tartozik, minden valószínűség szerint az elpusztult Csele községgel, majd várossal azonos.

FEHÉR, Az 1949. évi Mohács-Csele-pataki mentőásatás, 1955, 212, 224.

1 Fehér Géza (1890–1955) régész.

2 Az eredeti publikáció tartalmazza a vázlatrajzot.

Papp László:¹ *A mohácsi csatatér kutatása*²
1960 (részletek)

Az első ásatási kísérletek

Említettük, hogy a történészek egy része, kimerítvén az írásos dokumentumokat, ásatásokat sürgetett. Köztük Szurmay már 1901-ben szorgalmazza a Törökdomb megkutatását, amely alatt a csata halottjainak csontjait sejtí. Sürgeti az ásatásokat Ortway, majd Gyalókey is. Halmay, borúlátóan, nem sokat vár, az egyébként tőle is szorgalmazott ásatásoktól, mert, szerinte, a halottak jó részét a Selska-barába dobhatták. [...]

A közérdeklődés hatására, majd a csata 400 éves évfordulójának közeledtével megindulnak a próbálkozások és komoly kutatások. Az eszközökhöz képest szerfölött nagy terület alapos munkába vételét jórészt az imént említett tényezők is befolyásolták, nem is beszélve az anyagi akadályokról. 1923. évben néhány lelkes ember, élükön Brand Ede iskolaigazgató-tanárral, Mohácson múzeumegyesületet alapít, azzal az elgondolással, hogy múzeumot létesítenek. Ennek a megmozdulásnak egyik fő célja az 1526. évi gyászos csata helyének, sírjainak és tárgyainak kutatása. Brand Ede – buzgó ügyszeretettel – adatokat gyűjt a csata helyének meghatározásához, s evégből ásatásokba kezd. Évkönyvi beszámolójából és a mohácsi múzeum archívumában őrzött kéziratából kitűnően, a Csele-patak bal partja és az országút mellett lévő őrháznál, illetve „az őrház és az országúttól keletre negyvenkét méter távolságra, a sík szántóföldön egy kis dombot” észlelt. Ezt felkutatta, s két helyen, „és pedig egy nyolc méter és egy tizenkét méter területen(!) az emberi csontvázak összevissza dobáltan feküdtek – s miután a gödör oldalaiból is csontok látszottak ki, szintén nagyobb tömeg csontvázra lehet következtetni.” Az egész területet nem áshatták fel. „Körülbelül” hatvan koponyát ástak ki. „Leletünk négy rézspirális, melyek a négy koponya halántékához függőleges helyzetben voltak odatámasztva. .” Talált még egy „16. századbeli francia zsetont” is, aminek segítségével, – „mivel Zsigmond lengyel király II. Lajos nagybátyja, egy nagyobb csapat katonát küldött segítségül s a lengyelek a 16. századbeli franciákkal összeköttetést tartottak fenn”, arra következtet, hogy „a föltárt tömegsírok a mohácsi csatával vannak összefüggésben.” Brand Ede ugyanítt megemlíti azt is, hogy a század elején, az általa kutatott területen az őrház délkeleti oldalán, földásáskor, „kb. százötven-kétszáz emberi csontokra (!) akadtak. Feltehető, hogy az 1526-iki csata alkalmával, üldöztetés közben, itt ütközet volt”, – írja. „A leg-szorgosabb kutatásom dacára a sírban semmiféle érmet, tárgyat nem találtam...”

A Nemzeti Múzeum részéről Fehér Géza vezetésével 1949. évben ugyanitt végzett leletmentő ásatásokon, – amelyek szüksége a mohács-bátaszéki vasútszakasz építésének alkalmával merült fel, – megállapították, hogy a Brand Edétől említett terület az Árpád-kori és késő középkori Csele község temetőjének maradványa volt. Az ásatás során további kilencvenöt sírt tártak fel, megtalálták a falu településhelyét és Árpád-kori, valamint késő-középkori házrészleteket is felkutattak. A Brand Edétől mohácsi tömegsíroknak nézett középkori temető korát kétségtelenül meghatározzák a temető sírjaiban talált S végű haj karikák, érmek és egyéb leletek. A „bronzspirálok” a középkori viselethez tartozó pártamaradványoknak bizonyultak. A csontvázak „összevisszasága” önmagában is általánosan ismert középkori temető-jellegzetesség, amire Lajmér falu alább ismertetendő temetője is példa. A cselei temető sírjai tehát a mohácsi csatával összefüggésbe nem hozhatók. Brand Ede, kutatása közben, a sátorhelyi pusztától északra, az osztásban, nagy területen „edénytöredékeket”, alapfalmaradványokat is talált, amelyeket „egy törökök által feldúlt falu maradványának” néz, (kézirat 58. o.), de ugyanerről a helyről már előbb (kézirat 10. o.) megállapítja, hogy „a talált téglák szerint római telep volt”. Kár, hogy Brand Ede munkásságát nem a környéken lakók nagyobb mérvű kikérdezésére fordította, összegyűjtött adatai közül csupán a már említett, Kalt József uradalmi tisztartónak közlései tekinthetőik értékesebbeknek. Kalt egész életét az uradalomnál töltötte, jól ismerte annak, így a csatahelynek, egész területét és az ügy iránt érdeklődő, művelt ember volt.

A korábban idézett levélben említett ágyúgolyók sorsáról mit sem tudunk. A mohácsi múzeum szép számmal őriz kisebb-nagyobb ágyúgolyót, ezek közül azonban hiteles helyről, éppen Feketekapu környékéről, csak néhány kicsiny, 4,4, 4,8, 6 centiméter átmérőjű vas- és ólomgolyó való. Ezekről Csillag Ferenc ezredes, fegyvertörténész megállapította, hogy kicsiny sajkás „ágyúk” felszereléséhez tartozhattak. [...]

A közeledő 400 éves évforduló előtti 1924. év őszén a Hadtörténelmi Múzeum megbízásából kezd kutatásba Gergely Endre hadtörténész. A forrásokban megnevezett három helyet: Törökcsászár dombot, Földvári és Bácsfalut kívánja sorba venni, a két utóbbit, mint felkutatásra váró faluhelyeket. A Földvár fekvési helyének gyanított Majs-Buziglica közötti térségen, – „a fennforgó körülmények között” munkában nem kezdetett, így a Törökdomb környékének „felderítését” kívánta elérni, „Frigyes kir. herceg tábornagy úr engedélye alapján”, az uradalomtól kapott négy munkással. Gergely még megtalálta a dombot körülvéő, akkor már alacsony sáncot, amelynek ma már alig van nyoma és a domb minden részén a „kincskeresők” turkálásnak nyomait. Kutatóárkai-val, szelvényeivel leért három és fél méter mélységig is, miközben őskorinak látszó edénytöredékeket, római téglákat, épületanyag törmeléket, kibányászott falüregeket talált és néhány római érmet. Kutatóárkot ásott az Újistálló legdélibb épületének délkeleti sarkán, ahol ismét őskorinak látszó hulladékok kerültek elő. Az ugyanitt korábban talált sok csontról tudomást szerezvén, megemlíti, hogy azokat a régészkedéssel foglalkozó Ádám Imre kölkedi református lelkész római síroknak tartja.

Az Újistállótól északnyugatra megásat egy, ott ma is látható, lapos dombocskát is, ahol semmiféle leletre nem akad, majd tizenhat árkot ásat a Vizslakra vivő úttól északra levő parton, ahol ismét jelentéktelen mennyiségű téгла-, cserépdarabot talál.

Végül a partos helyen, – mivel munkásait elveszik, – sietősen kutatva, négy római sírt tár fel.

A következő évben még annyi segítséget sem kap, mint az előzőben. [...] Gergely három héten át járja a környéket, adatokat gyűjt későbbi, meg nem valósult ásatásaihoz. Bejárja a Majs–Buziglica közt megközelíthető térséget s megállapítja, hogy „a Majstól délkeletre, mintegy három és fél kilométerre fekvő nagy, szakadékos vízmosás két oldalán levő magaslatok, de még inkább a Majs legkeletibb házaitól mintegy másfél kilométernyire délkeletre fekvő pont” azok a helyek, „ahonnan az egész lejtőt és annak lábát, Majstól a Buziglica erdőig látni lehet.” Ebből arra következtet, bár, szerinte, ezt „semmilyen kézzelfogható adat nem bizonyítja, hogy „ez az a domb, ahonnan a szultán a csatát végignézte, s amely köré az elesett törököket temettette.” Ez a hely megfelel a Mersei magaslatnak és környékének. Gergely itt kifejti azt a gondolatát is, Pecsevire utalva, hogy itt lehetett az a kiosk, amelyet „Hamsabég budai beglerbég” építtetett, de hangoztatja, hogy mindez egyelőre feltevés, „aminek mibenlétét az ásatás van hivatva felderíteni.” Gergely, a nagyszabású ünnepségek után munkája folytatásához még kevésbé kaphatott támogatást. Az bizonyos, hogy fáradozásának eredményeit, a kutatók veszteségére, sohasem hasznosította. [...]

Nincsen terünk ahhoz, hogy Gyalókay álláspontjával részletesebben is foglalkozunk, ez külön tanulmányt igényelne. Annyit azonban szükséges megjegyeznünk, hogy a Gyalókaytól említett 14. századi birtokper nem jöhet itt figyelembe, mert az, következményeivel együtt, jóval a hódoltság előtt lezajlott. A 18. századi telepítések, illetve a bellyei uradalom végleges kialakulása, így az 1736. évi conscriptiója idején pedig, szerintünk, szintén nem érintették Földvárnak akkor már pusztá határát. A környékbeli faluk sem kebelezték be részeit, csupán egyes községek (Majs, Dályok) lakói vették művelés alá a lakatlan pusztának határukhoz közel eső részeit.

Az az állítás pedig, amelyet Gyalókay, végső következtetésként, Majs 1772. évi térképére utalással, megkockáztat, hogy ti. a falu települési helye ugyanezen évben már Dályok határában esett, elképzelését végképpen felborítja, mivel Dályok határa nem ért Földvárnak a Gyalókaytól kimutatni kívánt térségéig.

A vitába egy egyszerű bolyi ember, *Hummel Gyula* szólt bele s adott ahhoz, pontosan ugyan meg nem fogalmazott, de a kérdést új irányba vivő gondolatot. [...] Szerinte a falu nem lehetett máshol, mint Udvar felett, a tőle feltételezett Dályok–Lajmér közötti útnak a Borzával kereszteződése táján, „a Borza patak és az úgy nevezett Szilfa lénia környékén.” Amint Hummel írja, az itt mutatkozó nagy üres térség is sejteti, hogy itt a középkorban falu volt.

Ezen a környéken ugyan nem tudunk faluhelyet felfedezni, a kérdés lényege tekintetében azonban, hogy ti. a Földvár nevű falu nem a Gergely–Halmay–Gyalókaytól állított helyen, azaz a síkság nyugati szélén, hanem ellenkező oldalán állott, Hummelnek igazat kell adnunk.

Az itt szóban lévő szempontból pedig figyelmünket nem kerülheti el az ún. *Újistálló* gazdasági telep térsége.

Közismert tény, – amire még visszatérünk, – hogy Újistálló major udvarán még a múlt század végén, de újabban is ástott sílógödörök létesítésekor nagy mennyiségű em-

beri csont került elő, amelyet a közeli temetőbe hordtak. A közhiedelem e csontokról azt tartotta, hogy azok a mohácsi csata halottainak maradványai. Nem lehetetlen, hogy ilyenek is voltak közöttük.

Különböző alkalmakkor végzett terepjárásaink alkalmával úgy gyanítottuk, hogy a gödrök oldalában, kis mélységben ma is látható emberi csontok egy középkori temető sírmaradványai. A gazdasági épületektől közvetlenül délre, a felszínen, községi településre utaló edénytöredékek láthatók. Ezen a környéken tehát, a középkor végén, illetve a 16. században, a jelek szerint falu állott. Az ismert falunevek, és elpusztult, ismeretlen helyen volt faluk közül, mint hiányzó, egyetlenegy helyezhető ide: *Földvár*.

Újistálló helye közvetlenül szomszédos a tőle keletre magasodó Törökdombbal, amelytől csak az országút választja el. Nem lehet vitás, hogy Törökdomb őskori, mesterséges földhányás, amelynek az ártérre néző partoldalából ma is kézzel szedhetők ki az őskori cserépedény darabok. Gergely Endre 1924. és 1925. éveikben a Törökdombon végzett néhány napos ásatást, amikor, őskori edénytöredékeiken kívül, római téglákat, edénytöredékeket s a közelben római sírokat talált. A példák tömegére (Balatonföldvár, Dunaföldvár stb.) hivatkozhatunk, miként kölcsönözte egy-egy középkori településhely a „földvár” végződésű nevet az új településhelyen, vagy közelében volt halomra épült egykori, várszerű település-maradványtól. Innen kapta a mi Földvárunk is, a 13. században már ismert elnevezését. A „földvár” fogalmához kapcsolható más településhelyet a mohácsi síknak kutatásunkban számbavehető térségén belül felismerni nem tudtunk. [...]

Földvár falu helyének kutatásánál Földvár pusztának csupán a Wötter-, s illetve Kneidingeir-féle térképeken feltüntetett területe jöhet számításba. Ezen a területen pedig, az Újistálló környékén kívül, egyéb faluhely ki nem mutatható.

Ezek szerint a Brodaricstól megjelölt falut nem nevezték Földvárnak, Brodarics tévedett. *Descriptio*jának megírásánál a régebben s csak egyszer látott táj helységnevei emlékezetében elmosódtak.

Az elmondottakból értelemszerűen következik, hogy a fentiek szerint kimutatott, azaz a Földvár nevet valósággal viselt falu a csata küzdőterének megállapításánál, mint kútfőadalék, nem vehető tekintetbe.

Mindennek következtében pedig egy falu helyett többet kell számításba vennünk, amikor a csata küzdőtere mögött állott község helyét felderíteni, megállapítani kívánjuk. Szóba jöhet itt *Gét* (Géta, Getta), a csata idején elpusztult falu, amely kétségtelenül a török felvonulás útjába esett. Ez a község azonban igen távol, bizonyára a későbbi Buziglica pusztá térségében, Brodarics szemhatárán túl feküdt. A török sereg felvonulásának imént vázolt mozzanatai is kizárják számbavételét.

Géttől északra, közte és Majsa, a mai Majs között állott *Merse* (Mersa) falu. Brodarics táj leírásába némi nehézséggel be lehet illeszteni, bár meglehetősen kiesik abból a térségből, amelyet ő, a csata előtti várakozási állásához képest „szemközt levőnek”, a félkörös dombvonulaton belül esőnek mond.

A Brodaricstól Földvárnak nevezett falu helyének – a Brodarics leírásából vett kiindulással, – csaknem aggálytalanul megfelel az előbb említett *Majs*, azaz *Majsa* is, amely község vagy a mai települési helyén, vagy attól nem messze állott.

Mindebből kitűnik, Brodarics kútfőadatai elégtelenek ahhoz, hogy belőlük határozott megállapításra jussunk a tőle tévesen Földvárnak nevezett falu nevének, illetve helyének kimutatásához. [...]

Az 1959. évi kutatások

A csatatér kutatása gondolatának Mohácson mindenkor voltak lelkes ébren tartói. Köztük kiemelkedően Ete János,³ a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum jelenlegi vezetője, később a fiatal Szücs József és Salga István, egyszerű munkásemberek.

A csatahely kutatásterületének őre, a pécsi Janus Pannonius Múzeum, 1959. évben vette programjába az elődöktől megindított munka folytatását. Jelentős része volt ebben az imént megnevezettek szorgalmazásának, majd pedig annak a bejelentésnek, hogy Szücs és Salga a közigazgatásilag Nagynyárádhoz, kezelés dolgában a Sátorhelyi Állami Gazdasághoz tartozó Lajmér pusztán, földmunka közben, sok embercsontra talált.

E bejelentés alapján, 1959. szeptember hó 21-én ásatásba kezdtünk azon a helyen, amely a Sátorhelyi Állami Gazdaság központjából csaknem pontosan északra, két kilométer, a lajméri sertéstenyésztő teleptől északkeletre körülbelül egy kilométer távolságban, az itt keletre kanyarodó gazdasági vasútvonaltól közrezárt térségen belül van.

Az ásatás eredményének részletes ismertetése ide nem tartozik. Tárgyunkkal szorosabb összefüggésben a következőket szükséges vázolnunk.

Az ásatás során a mohácsi csatáig fennállott Lajmér falu temetőjének kis részét tártuk fel, amely a korának megfelelő jellegzetességeket mutatta. Az öt méteres kutatószelvényben megközelítően száz egyén csontjait találtuk. Ezek közül mindössze harminchat volt többé-kevésbé bolygatatlannak mondható fekvésben, általában nyugatkeleti tájolással, nyolcvan-száztizenöt centiméter mélységben. Közülük hétnek hiányzott a koponyája, tizenkettő csak egyes, de eredeti fekvésében levő részeiben volt felismerhető.

Az eredeti fekvésű csontvázakon kívül hetven kisebb-nagyobb csonthalmazt találtunk a szelvényben, amelyek a legváltozatosabban tartalmazták 1–3–5 egyén különböző vázrészeit, illetve ezek egyik-másikát, köztük negyvennyolc agykoponyát és sok koponyatöredéket.

Az eredeti helyzetű csontvázak, valamint a csonthalmazok, váltakozva három különböző rétegben feküdtek, egymás vázrészeit többnyire egy-, illetve kétszeres szinten takarták.

A feltárt temetőrész mellékletekben igen szegény volt. Hét eredeti fekvésű sírban, a koponya mellett, „S” végű bronz hajkarikát, két sírban, a jobb kézen, egy-egy sima bronzgyűrűt találtunk. A csonthalmazokból előkerült még három bronzkarika, továbbá egy tizenkettő-tizennégy év körüli gyermek koponyáján körülfutó, tíz miniméter széles, vékony bronzpánt, rajta körülsorakozó, domború + díszítéssel.

A kutatószelvénytől északkeletre, sarkától tizenhat méter távolságra, egy 8,40 méter belvilágú, megközelítően 80 centiméter alapfalvastagsággal bíró, mészkőből, téglából emelt kis épületnek, hihetően a falu templomának nyomát: jobbra kitermelt fal-

üregeinek vonulatát is megtaláltuk. Annyit megállapítottunk, hogy a temető kiterjedése a feltárt szelvény területének sokszorosára becsülhető.

A feltárt temetőrész tehát jellegzetesen középkori, mellékleteiben Árpád-kori vonásokat mutat: a régebbi sírok csontjait, illetve a csontvázak útban álló részeit a későbbi temetkezéseknél kiemelték, összehányták, hogy az utóbb eltemetettek számára helyet biztosítsanak.

A szelvény északkeleti sarkában azonban három olyan csontváz feküdt, amelyek fekvésük, egymáshoz való helyzetük és az egyének kora következtében az általános temetőképből erőteljesen kiváltak.

Az ásatási naplóban 6., 7. és 8. számmal jelzett csontvázak ugyanis szorosan egymás mellett, szokatlan helyzetben feküdtek, valamennyi nagyjából a jobb oldalán, enyhén „zsugorított”-nak mondható helyzetben, egymáshoz képest csaknem párhuzamosan húzódó testtagokkal. Koponyájuk a jobb arcoldalon feküdt, deréktájuknál a – számukra kétségtelenül egyidőben ásott – sírgödör jóval mélyebb, mint a fejnél és lábánál. Míg a koponyák aljának a mai járószinttől mért mélysége 73–76 centiméter, a deréknál mért mélység 80–82 centiméter, a lábfejeknél 48–51–54 centiméter.

A „hármassír” jobb oldali, északi szélén fekvő tagjának (6. sz.) bal felső karja a gerincoszloppal megközelítően párhuzamos, az alsó közel derékszögben meghajlik, kézfeje a középső (7. sz.) váz könyöke és dereka alá húzódik. Combcsontjai egymással párhuzamosan előre ugranak, az alsók visszahajlanak, úgy, hogy a térdnél magasabban fekvő jobb alsó lábszár lábfeje a bal lábfej alá került.

A középtűt fekvő 7. sz. váz törzsrésze inkább hanyattfekvő. Bal alsó karja a bal medencecsont szélén, kézfeje a bal combcsonton. Jobb karja a következő (8. sz.) váz bal válla alá húzódik, könyökben megtörik, kézfeje az alsó bordákon. Alsó végtagjai térdben felemelkednek, az alsó lábszárcsontok vízszintesen nyugszanak.

A sír harmadik, a déli szélén fekvő (8. sz.) tagja mérsékelten jobb oldalára dőlt. Jobb karjának csak a felső csontja maradt meg, amely kissé felfelé mered. Az alsó karcsontot s a kézfejet a gözkeaszántás vihette el. Bal felsőkarja a törzs mellett, az alsókar áthúzódik a bal medencecsont fölött. Combcsontjai egymáshoz közel, csaknem párhuzamosan, kissé felemelkednek, az alsó végtagok térdben visszahajlanak. Feltűnő a gerincoszlop csaknem S alakú, erős görbültsége.

Valamennyi váz teljes hossza 167–168 centiméter között volt mérhető.

A „hármassír”-nak semmiféle melléklete nem volt. A sír ásásánál megbolygatott régebbi sírok vázrészei részben közvetlen közelükben maradtak, részben kissé távolabbra hányták azokat.

Az ásatáson részt vett Malán Mihály⁴ antropológus professzor a három egyén, férfi, életkorát tizenhét-tizennyolc évre becsülte.

Véleménye szerint is egy időben kerülhettek sírgödörbe. A csontok állapotánál fogva véleménye arra hajlott, hogy azok a temető többi csontvázával egykorúak.

Álláspontunk szerint a három fiatal férfi rendkívüli körülmények között került a közös, nyilvánvalóan hevenyészve ásott sírgödörbe. Az egyenetlenül mélyített sírgödör alján kívül mindhármuknak lényegileg azonos testtartása, egymáshoz való kapcsolódásuk is igazolja ezt.

Figyelembe véve, hogy ezen a környéken vonulhattak Báli bég lovasai, talán ezen a tájon zajlódtott le Ráskayék támadásának valamelyik végső mozzanata, ami mellett ez a hely Bálinak a magyar tábornok megtámadó rohama irányába esett: kétségtelennek tartjuk, hogy a három ifjú a mohácsi csata halottai közé tartozott.

Az ugyanezen évben végzett terepjárásaink egyikén megvizsgáltuk Bácsfa pusztá⁵ környékét. A mohács–pécsi országútnak a lánycsói Malompatakat átvágó, északnyugat felé tartó hajlásánál, a szőlősdombok alján, tizenhét kicsiny, három-öt méter átmérőjű halmocska látható. Rajtuk és körülöttük 16. századi edénycserép-töredékek hevernek a felszínen.

Ez alkalommal csupán egyetlen kutatóárkot volt módunkban húzni, amellyel át-szeltük a terület keleti szélén talált dombocskát. megállapítottuk, hogy a halom tűzzel elpusztított lakóháznak alapjaiban is teljesen szétdúlt maradványait takarja.

Az árokból 16. századi edénytöredékek, bögrés kályhaszemdarabkák és egy címeres bronz pecsétgyűrű került elő.

Nem lehet kétséges, hogy ezen a területen feküdt Bácsfalu: a halmocskák alatt az elpusztult lakóházak omladékai rejtőznek.

A faluhely részletes kutatását tervbe vettük.

Az 1960. évi ásatás

Számos újabb terepjárás során bejártuk a csatamező nagynyárád–lajmér–kölkedi csárda vonalától délre eső területét is. E terepjárások némelyikén részt vett dr. Dombay János⁶ múzeumi főigazgató és dr. Csillag Ferenc,⁷ a Hadtörténeti Múzeum főigazgatója is.

Az 1960. évi munkatervünkben szereplő ásatások közé felvettük Újistálló udvarának és közvetlen környékének kutatását.

Az 1960. április 6-i terepjárásunk során, amelyet Dombay János, Ete János és az önkéntesül társul szegődött Szücs József társaságában végeztünk, a Sátorhelyi Állami Gazdaságtól rendelkezésünkre bocsátott kocsfi fogatos, Koller Márton, a hozzá intézett kérdések nyomán közölte, hogy jó egynéhány esztendővel azelőtt, a Feketekapu és a gazdaság központi épületei között, az úgynevezett Gesztenyés úttól délre, földmunkálatok alkalmával, földkotrógéppel sok csontot szórtak ki. A helyet a nyílegyenes közút 1,4 kilométer útjelzésétől délre, kereken 150 méter távolságra jelölte meg.

Munkatervünk ezt követően megváltozott, s az az évi kutatás előirányzott helyét az előbb jelzett területtel cseréltük fel.

Az 1960. szeptember 19-én, a Baranya Megyei Tanács és Mohács Város Tanácsa áldozatkészségéből megindult ásatás a Koller Mártontól megjelölt helyen, a nagynyárádi 01272. helyrajzi szám alatt felvett ingatlanrészén, a gazdaság 16. számú parcelláján, az egértől pusztított lucernásban, ott kezdtük meg, ahol szétszórt, darabokra zúzott emberi csontok voltak láthatók.

Az első, észak–déli irányú, egy méter széles, húsz méter hosszú kutatóárkunkat ott húztuk, ahol a legtöbb csont mutatkozott. Ennek északi végét az 1,4 kilométerkő után nyugat felé további 32 méter távolságra letűzött ponttól déli irányban 155 méterre mértük (A árok).

Az A árok déli végétől észak felé, a 4–12 méteres szakaszban, 40–45 centiméter mélységig, feketésbarna, agyagos humuszban szétszórtan mindenütt kisebb-nagyobb darabra tört emberi csontokat találtunk.

Az árok déli végétől 12,75 méter távolságra, 45 centiméter mélységnél, azaz a mélyszántás alján, ráakadtunk a földkotrógéptől annak idején kiásott, nagyjából kelet–nyugati irányú 90 centiméter széles árok helyére, amely, ezek szerint, megközelítően derékszögben metszette az első kutatóárkunkat.

A géparók üregét tisztítva, 65 centiméter mélységben, 8 darab egybepatinásodott ezüst érem került elő, Kovács István munkás ásója nyomán. Tisztítatlan állapotukban is felismerhető volt, hogy az érmek 1506–1523. évek közötti időből származnak és német államok batzenjei.

Az érmek meghatározását Huszár Lajosnak⁸ az alábbiak szerint köszönhetjük.

1. Pfalz-Neuburg. Otto Heinrich és Philipp.⁹ – Batzen.¹⁰ 1517.
2. Pfalz-Neuburg. Otto Heinrich és Philipp. – Batzen. 1519.
3. Salzburg. Leonhard.¹¹ – Batzen. 1516.
4. Bajorország. IV. Albert.¹² – Félbatzen. 1506.
5. Salzburg. Matthaeus.¹³ – Batzen. 1522.
6. Passau. Ernst. – Batzen.¹⁴ 1520.
7. Passau. Ernst. – Batzen. 1518.
8. Öttingen. Karl Ludwig – Martin Ludwig.¹⁵ – Batzen. 1523.

A kutatóároknak a megtalált futóároktól északra és délre eső szakaszaiban a csonttörmelékek a 45 centiméter mélységen túl nem mutatkoztak, az árok két vége pedig kezdettől fogva meddőnek bizonyult. Az maradt 110 centiméter mélységig, ahol vitathatatlan volt az itt már sárgás löszös talaj érintetlensége.

Az A ároktól nyugatra, szélétől 9 méter távolságban húztuk a második kutatóárkot (B), 18 méter hosszúsággal. Ebben a déli végétől 17,3 méter távolságban, Tóth Antal munkás ásója nyomán, 40 centiméter mélységben, bal arcán fekvő ép koponya, majd utána a hozzá tartozó vázrészek mutatkoztak, szokatlan helyzetben (I. tömegsír 3. szelvény alsó bal sarka), ugyanis a bal oldalán fekvő csontváz jobb karja a mélybe nyúlt, alsó végtagjai is a törzs szintmagasságánál jóval mélyebbre húzódtak. Ezen a helyen az árkot megfelelően szelvényesítettük (D).

Eközben az A ároknak a géparókkal való találkozási helyén 2 × 3 méter nagyságú szelvénytoldalékot nyitottunk, amelynek északi szélével a géparók irányát követjük nyugat felé (C). Elértük, a szelvény északnyugati sarkában, a géparók dél-nyugati irányba fordulásának helyét, miközben a szelvényben 40–45 centiméter mélységig, mindenütt mutatkoztak kisebb-nagyobb csonttöredékek. A géparók üregéből előkerült csontdarabok azonban jóval nagyobbak voltak, mint a másutt talált töredékek.

A C szelvény további mélyítésekor, a géparók üregével egybeeső északi szélén, a géparók délnek irányuló kanyarulatánál, 75–80 centiméter mélységben, eredeti helyzetükben levőnek látszó csontvázrészek tárultak elő, mire a B árokban elsőnek előkerült váz fölött, kelet–nyugati irányban az A és B árkokat összekötő, rájuk merőleges, egy méter szélességű árkokat húztunk.

Az utóbbi ároknak talajösszetétele 45–50 centiméter mélységig azonos volt a már ismert felső réteggel. 50 centiméter után régi bolygatás nyomát észleltük. 80–90 centiméter mélységben, az ároknak csaknem teljes hosszában, egymás után, eredeti fekvésű csontvázak tűntek elő.

Durvább feltisztításuk nyomán is észlelhettük, hogy egymásra dobált holttestek maradványai vannak előttünk. Az érmek évszámai után is indulva, nem lehetett kétség, hogy az 1526. évi mohácsi csata halottainak csontjai. Ezt követően a kutatóárok- és szelvényrendszert akként fejlesztettük tovább (F–G–H–I), amint a most már egymás után napvilágra került csontvázak sora megkövetelte.

Szeptember 27-ig kialakult előttünk egy tompaszög nyílású, csúcsával délnyugatra irányított, ék alakú tömegsírnak körvonala, amelynek a tengelyében mért hossza 14,5 méter, szélessége pedig váltakozóan 2,20–2,50 méter.

A csontvázak a sír peremén, végesvégig jóval magasabban feküdtek, mint a csontmező belső részein. Ennek következtében a csontvázak összessége középpütt megtört, hosszas teknő alakot öltött.

A peremvonulaton a csontvázsor a mai járószinttől 35–60 centiméter hullámzó mélységben húzódott, a sírgödör közepe táján általában 65–115 centiméternyi mélységben. A peremen és a középpütt fekvő csontvázak felső szintjei között tehát 30–80 centiméter a nivókülönbség, a legszabálytalanabb egymásutánságban.

A sírfeneket a csontmezőn belül nem érhattük el, mert a tömegsír, úgyszintén az utóbb megtalált II. számú tömegsír csontvázait, felületük megtisztítása után érintetlenül hagytuk.

A tömegsír mélységének megállapítása végett, a délkeleti sarkától nyugat felé 5,5 méterre mért távolságban, az északkeleti sarkától mért 4,7 méter távolságban, 170 centiméter mélységű, kicsiny felületű aknában s kétoldalt a csontok alá hatolva, függőleges metszetet készítettünk (13. sz. helyszínrajz x–y vonala). Megállapítottuk, hogy a sírgödör fala a talajszinttől 103–106 centiméter mélységig csaknem függőleges, ezután befelé ívelődik, 50 cm további, azaz a talajszinttől számított 155 centiméter átlagmélységnél elértük a sír fenekét.

A csontvázak helyzetéről csupán vázlatos, felületi áttekintést van módunkban nyújtani, mivel a csontvázak részeit el nem mozdítottuk, a sírokat érintetlenül temettük vissza, hogy a látható, felső csontrétegek alatt mi rejtőzik, az csak a későbbi időben történő, végleges, minden irányban kiterjedő vizsgálat alatt derül majd ki. [...]

Amíg az első tömegsír esetében a csontoknak, illetve a holttesteknek bizonyos, ha nem is tervszerű, rendjéről beszélhetünk, a második sírnál ennek nyomát sem lehet felfedezni.

A tetemek hátukon, hasukon, oldalukon, egymáshoz képest keresztül-kasul, fejfelé, lábbal váltakozóan süllyesztve feküdtek. Nyilvánvaló, hogy eltemetésük sietősebben, hevenyészve ment végbe.

Amint az első tömegsír felületét, a másodikét is beosztottuk, a déli oldalon nyugatról kelet felé mért 2,5 méteres távolságokkal három teljes és egy 1 méter szélességű szelvényre.

Az 1. sz. szelvénynek a géptől kevéssé megrongált csontmezejében tizenöt, koponyával bíró csontvázat számolhattunk össze, ezen kívül három, alsó állkapoccsal bíró,

törzs nélküli koponyát találtunk e sírszakaszban, az alattuk rejlő tetemmaradványok fölött.

A szelvény északnyugati sarkán lévő koponyák egyikének tetején kardvágástól származó, félhold alakú hiányosság, másikán harci csákányoktól eredő, négyszögletes lyuk látható.

A 2. sz. szelvényben egykor volt csontvázaknak közel felét tette tönkre az árokásó gép. A megmaradt részen tíz, többé-kevésbé teljes, koponyával is bíró csontvázat és három törzs nélküli koponyát találtunk.

A 3. sz. szelvényt csaknem középtűt szelte át az árokásó gép. Déli peremén egy törzs nélküli, hiányos koponyán nagy „fűrészfogas” kardvágás helye.

Ezen a szelvényfelületen tíz koponyás csontváz és négy törzs nélküli koponya volt.

A csonka 4. sz. szelvényfelület északi részén az árokásó gép csak néhány csontot hagyott érintetlenül, a déli részen a csonkítás kisebb mérvű. A délkeleti sarkon három törzs nélküli koponya ül a csonthalmon, egyikükön nagy, kardvágástól eredő, félhold alakú hiányosság.

Különös helyzetben láttunk itt egy, a csonthalmaz oldalmélyén húzódó csontvázat, csaknem orrára buktatva, összehúzott karokkal. Csontrészeit deréktól lefelé az árokásó gép levágta.

E szelvényben két teljes csontvázat, négy törzs nélküli koponyát számláltunk össze, egyéb, alájuk húzódó csontvázrészeket kívül. [...]

A II. sz. tömegsírban, felületi tisztítás után, láthatóvá lett negyven teljesnek mondható csontváz és tizennégy törzs nélküli koponya.

Figyelembe véve az árokásó gép „munkáját” is, a tömegsírban eltemetett halottak számát mintegy nyolcvanra tehetjük.

A II. sz. tömegsír mennyiségben szerény, értékben le nem becsülhető tárgyi emlékekhez juttatott bennünket.

A 2. sz. szelvényben, a nyugati árokszéltől 310, az északitól 110 centiméter távolságra, 80 centiméter mélységben, a csontok közé becsúsztatva, 7 darab ezüst érem került elő.

Ezeknek, ugyancsak Huszár Lajosnak köszönhető meghatározása a következő:

1. Königstein. Eberhardt.¹⁶ Batzen. 1516.
2. Königstein. Eberhardt. Batzen. 1520.
3. Konstanz püspökség. Batzen. É. n.
4. Bajorország. IV. Wilhelm¹⁷ és X. Ludwig.¹⁸ Félbatzen. 1525.
5. Isni város.¹⁹ Batzen. 1516.
6. Regensburg püspökség. III. Johann v. Pfalz.²⁰ Batzen. 1523.
7. Salzburg. Matthäus. Batzen. 1522.

Ugyanezen a szelvényrészén, középtűt, a csontok déli pereme mentén, 105 centiméter mélységben, egy vas páncélöltöny része: három lemezből összeszegecselt, rákfarkas, jobb könyökhajlás-darabja került elő.

Az 1. sz. szelvény területéről, a fokossal beütött koponyájú váz nyaktáján, két „hím” rézkapocs s egy töredékes „anya”-kapocs került elő. – A 2. sz. szelvényben, a géparók szélén húzódó csontvázrészek között, egy sodrott rézrudacska, parányi vászondarab-

kával, kissé távolabb egy réz anyakapocs cérnadarabkával és egy réz „hím”-kapocs került elő. Magának a futóároknak csonttörmelékéből egy kisebb rézkapcsot, egy vékonyabb rézhuzalból alakított kapcsot és egy, a többinél nagyobb méretű, textilmaradvánnyal borított, töredékes rézkapcsot emeltünk ki.

Az elmondottak szerint a feltárt két tömegsírban megszámláltunk összesen 162 koponyával képviselt holttestmaradványt. Ebből 61 volt a törzsétől elválasztott koponyák száma. A bolygatatlanul hagyott csontváztömegek alatt rejtőző vázakkal együtt, figyelembe véve a rétegződéses váltakozó vastagságát, a géparok okozta rombolást, mintegy 220-230 főre becsüljük a két tömegsírban összesen eltemetett halottak számát.

A feltárt tömegsírok csontvázait Bartucz Lajos²¹ professzor vette – egyelőre futólagos – antropológiai vizsgálat alá. Megállapítása szerint mindkét sírban zömmel húsz-negyven év közötti, nagyobbára erős termetű férfiak fekszenek, kivételesen néhány idősebb is akad köztük.

Jórészüik halálának körülményeit futó rátekintésre is elárulja a törzsétől elválasztott koponyák nagy tömege, valamint az éles, görbe kardtól eredő koponyasérülések.

A lefejezettek nagy száma arra engedne következtetni, hogy a sírokban a csatában elfogott, kivégzett foglyok holttestei nyugszanak.

Emlékezzünk azonban arra, hogy az ezerötszáz-kétezer foglyot a csata után, mondhatjuk egy tömegben fejezték le. Ezeknek sírját a két tömegsír helyétől jóval délebbre kell keresnünk.

Ellenben nem feledkezhetünk meg a török harcmódról, amelynek gyakorlása mellett a küzdelem célja az volt, hogy a kiváló acélpengéjű, borotvaéles, görbe karddal az ellenfél fejét lecsapják. Erre nézve a – részben fentebb idézett – török kútfők bőséges igazolást szolgáltatnak.

A megtalált két tömegsír hollétét, a felszínen szétszórt csonttörmeléken kívül, semmi sem árulta el. A sírok teljesen sík területen, szűkebb kiterjedésükben is az idő és a mezőgazdasági művelés nyomán rég elegyengetett szint alatt rejtőztek.

A két sírnak tájolási helyzete és egymáshoz kapcsolódása elgondolkoztató. Kétségtelen, hogy a sírok a magyar felvonulásnak területébe esnek. Az első, nagyobbik sír tompa éke délnyugat felé irányult, tehát abba az irányba, ahonnan – a helyet figyelembe véve – török támadást lehetett várni. A második, kisebbik sír amannak kelet felé húzódó szára folytatásaként hat, köztük keskeny, 2,5 méternyi széles földszorossal.

Arra kell gondolnunk, hogy a két sírgödör nem véletlenül alakult ki felismert formájában és összefüggésében, s mielőtt a halottak nyugvóhelyévé lett, talán más célt szolgált, illetve eredetileg más rendeltetést szántak azoknak.

Számításba véve a gödörásás közben kihányt föld felhasználhatóságát is, emlékeztetünk Gerlach Istvánnak²² a csatahelyről negyvenhét évvel későbbben feljegyzett adataira, amely szerint ő még látta az árkok helyét, amelyekben az ágyúk állottak, s amelyekbe utóbb a halottakat eltemették. Ebből kiindulva, ágyúállások céljára készültek vélhetnők a sírárkokat.

E feltevésnek azonban, legalábbis abban a formában, hogy a csatában működött magyar ágyúk egy-két ütegének helyével azonosítsuk a sírárkokat, ellene mond a kút-

fők adalékait fentebb részletesen elemző fejtegetésünk, bár nem csálthatatlan, eredménye. Eszerint ugyanis a magyar tüzéség e helytől jóval lejjebb állhatott.

A két sír feltárását követő próbakutatás a közvetlen közelben nem juttatott újabb árokhelyeknek felfedezéséhez, holott az ágyúk egymástól nem állottak jelentősebb távolságban.

Lehetséges, hogy a sírárkok egyúttal annak a szekervárnak hírmondói, amelyet a csata előestéjén kezdtek építeni, rövidesen abbahagyván annak munkáját.

Fenti fejtegetésünk nyomán is, mindenesetre, arra kell következtetnünk, hogy a sírok környékén is a már menekülő magyar és külföldi katonák, valamint a szétdúlt magyar tábor felől feléjük rohanó Báli-akindzsik, s az őket dél felől üldöző török lovas-ság között folyt küzdelmek zajlódtak le.

Az éremleletek arra vallanak, hogy az itt elesettek között külföldi zsoldosok is voltak. Ez az érmektől függetlenül is valószínű.

Abból a feltevésből kiindulva, hogy a szóban lévő két tömegsír közelében további sírok is lehetnek, a II. tömegsír keleti végétől 7 méter távolságra kezdődő, váltakozva 4–5 méter távolságban, összesen 8, észak–déli irányú, 80 centiméter szélességű, váltakozva 20 és 35 méter hosszú árkot ástunk, az egyes árkok mentében két-két méteres, szakaszos kihagyásokkal. (Ásatási napló n1–8 sz. árkok.) Valamennyiben lehatoltunk 100–110 centiméter mélységig, ahol, a felső 40–45 centiméter vastagságú, sötét szürkésbarna humuszréteg után egyre világosodó, agyagos-löszös talajra, az árkok mélyén sárgásbarna, bolygatatlan, agyagos löszre akadtunk.

Mohács, 2006, 240–254.

- 1 Papp László (1903–1973) régész, néprajzkutató.
- 2 A jegyzeteket és a képmelléleteket lásd az első közlésnél.
- 3 A szerző ehelyütt is megköszöni Ete (Endl) Jánosnak, Kölked egykori körjegyzőjének a kutatásai során részére állandóan és sok irányban nyújtott segítségét.
- 4 Malán Mihály (1900–1968) antropológus.
- 5 Ma már elpusztult település Lánycsóktól délnyugatra.
- 6 Dombay János (1900–1961) régész, a Janus Pannonius Múzeum igazgatója (1951–1961).
- 7 Csillag Ferenc (1907–1989) katonatiszt, fegyvertörténész.
- 8 Huszár Lajos (1906–1987) numizmatikus, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója (1945–1949).
- 9 Ottó Henrik (1502–1559) pfalzi választófejedelem (1556–1559). Fülöp (1503–1548) neuburgi palota-gróf (1505–1541).
- 10 A Batzen ezüst váltópénz volt a 15. század végétől, amit először Bernben vertek (a város címerében egy medve, vagyis Bätz látható).
- 11 Leonhard von Keutschach (1442 körül–1519) salzburgi érsek (1496–1519).
- 12 IV. (Bölcs) Albert (1447–1508) Bajorország hercege (1504–1508).
- 13 Matthäus Lang von Wellenburg (1468–1540) salzburgi érsek (1519–1540).
- 14 Ernő bajor herceg (1500–1560) a passauai püspökség és a salzburgi érsekség adminisztrátora.
- 15 Ludwig zu Oettingen-Oettingen (1486–1557).
- 16 IV. Eberhard (1476 körül–1535) Königstein-Eppstein grófja (1505–1535).
- 17 IV. Vilmos (1493–1550) bajor uralkodó herceg (1508–1550).
- 18 X. Lajos (1495–1545) bajor herceg (1516–1545).
- 19 Ma: Isny im Allgäu Baden-Württembergben fekvő város Németországban.
- 20 III. (pfalzi) János (1488–1538) Regensburg hercegpüspöke (1507–1538).
- 21 Bartucz Lajos (1885–1966) antropológus.
- 22 Stephan Gerlach naplóját lásd a II. részben.

Perjés Géza:¹ *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*
1976 (részletek)

A geológus meghatározása szerint a mohácsi mező „földtani korát tekintve újpleisztocén végi, kialakulását tekintve pedig a Duna öntéstereként létrejött, homokos, löszös anyagból felépített, öntéstalajokkal fedett képződmény”. A mezőt keletről a Duna ingoványos árterülete szegélyezte, mely Sátorhely-pusztá (Földvár?) magasságában egészen a postaútig nyúlt. A Nagynyárádnál és Majsnál eredő, majd egy ágban egyesülő és a dályoki tóba folyó Borza patak partja még napjainkban, a szabályozás után is elég meredek. Valószínű, hogy a csata idején is ilyen lehetett, tehát jelentős, a harchoz fejlődött seregek mozgását megnehezítő akadály volt.

A Borzától délre eső és egészen a teraszig elterülő részt Brodarics „nagy, széles síkságnak”² írja le. Ezt azonban csak bizonyos fenntartásokkal lehet elfogadni. Egyrészt ő maga is említi, hogy a csatatéren „völgyek” voltak és hogy az nem volt egyenletes, de mai állapotában is meglehetősen egyenetlen, bizonyos pontokról és irányokból ki-mondottan áttekinthetetlen; amint ezt a geológus szakértő is kiemeli: „Nagyjából sima, egyenletes felszínét viszonylag mélyebb teknők és hátak tagolják, melyek a folyó [ti. a Duna – P. G.] elöntései következtében átmozgatott törmelékanyag szeszélyes lerakásával keletkezettek.” Ezeknek a sűrűn váltakozó teknőknek és hátaknak a szintkülönbsége sokszor négy-öt métert is kitesz, azaz egész seregrészeket is eltakarhattak. A terepnek ez az egyenetlensége magyarázza valószínűleg a csatának bizonyos, nehezen érthető fejleményeit. Ugyanakkor az a tény, hogy azt „síkságnak” mondja Brodarics, egyben fényt vet „tereplátására” is, jogosult kételyeket támasztva leírásának hitelességével szemben. Ő a civil szemével a „tájat” nézte és nem a „terepet”, melynek pedig minden hajlata, emelkedése és süllyedése döntően fontos egy katona számára.

Azt egyébként elhihetjük Brodaricsnak, hogy a csatateret „sem erdők, sem folyóvizek nem szakították meg”. Gyalókat viszont éppen azért vonja kétségbe leírásának helyességét, mivel a Borzáról „is megfelelkezik”, s nem említi azt a terasz lábánál levő erdőt sem, melyről viszont egy, a csatában részt vett szemtanú ír. A magunk részéről ebben az esetben inkább Brodarics szavainak adunk hitelt. A Borzáról ugyanis azért nem beszél, mivel – mint később látni fogjuk – a magyar sereg attól délre állt, tehát nem esett bele az általa leírt területbe. Ami pedig az erdőt illeti, ezzel kapcsolatban az a véleményünk, hogy ha kételkedhetünk is Brodarics „tereplátásában”, annál kevésbé „tájlátásában”, azaz igen valószínűtlennek tartjuk, hogy az előtte elterülő tájnak olyan feltűnő része, mint egy erdő, elkerülte volna a figyelmét. [...]

Brodarics életének egy olyan pillanatát rögzíti, mely minden bizonnyal kitörölhetetlen nyomokat hagyott emlékezetében. A vizuális, hallási és hangulati elemek olyan összhatásáról van itt szó, a feszült várakozásban kiélesedett figyelem olyan koncentrációjáról és ennek következtében az emlékezetbe vésés olyan élességéről, hogy a kép élete végéig tisztán maradhatott emlékezetében. Amit tehát a történeti pillanat hangulata Brodarics emlékezetébe vésett, feltétlenül hiteles. Távolról sem mondható el azonban ugyanez leírásának más, már nem az élmény hatása alatt megmaradt részéről. És éppen erről van szó leírásának földrajzi szempontból egyetlen konkrét adata, Földvár

esetében. Könnyen lehetséges ugyanis, hogy vagy azért, mert később összekeveredtek emlékezetében a községek nevei, vagy pedig azért, mert már ott, abban a pillanatban is valamilyen más községet nézett Földvárnak, annak nevét tévesen adja meg. Bár Gyalókay, Halmay és Bende érvelése mellett, hogy a szóban forgó község valójában Földvár volt, igen meggyőzőnek tűnik, a kérdést mégsem lehet lezárni tekinteni.

A vitát eldönteni valószínűleg csak régészeti feltárásokkal lehet. Erre azonban ebben a pillanatban tulajdonképpen nincs is szükség. Számunkra most nem az a fontos, hogy valójában Földvárnak nevezték-e a falut, hanem a leírásnak ezek az adatai: 1. a magyar sereggel szemben, a terasz aljában egy falu volt; 2. itt voltak a török ágyúí; 3. a támadás pillanatában „nagy számú ellenséges csapat” volt leereszkedőben a terasz oldalán, méghozzá „lassan”, amiből esetleg arra lehet következtetni, hogy a part meredek volt; 4. ezeknél a hadaknál tartózkodott a szultán.

Különös figyelmet érdemel ez a terasz. Feltehető ugyanis, hogy meredekebb volt, mint napjainkban, ha pedig így volt, akkor komoly nehézségeket okozhatott a rajta leereszkedő török seregnek. Pecsevinek, aki 1620 körül bejárta a mohácsi mezőt, „jó nehéz feljárású úton” kellett felmennie, hogy a teraszra érjen.³ Lutfi szerint pedig a magyarok „egy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig [ezen valószínűleg a terasz nyárádi oldalát kell érteni – P. G.], a másik pedig a Dunáig nyúlik”.⁴ S még két alkalommal beszél valamilyen „sáncárokról”, mely a török fővezérletnek igen nagy gondot okozott. Azt biztosnak kell vennünk, hogy a magyarok akkora árkot vagy sáncot nem csinálhattak, mely komoly akadályt jelentett volna, lehetséges tehát, hogy a Lufti által említett⁵ árok vagy sánc éppen a terasz volt. Érdekes ilyen szempontból Brodarics előbb idézett közlése is, miszerint a szultáni had „lassan” ereszkedett le a lejtőn, holott a gyorsaság – miután a magyar támadás már megindult – nagyon is indokolt lett volna. Lehetséges, hogy a törökök éppen a terasz meredeksége miatt ereszkedtek le lassan, mely a megelőző tartós esőzés következtében eléggé csúszós lehetett.

Helyszíni kiszállásunk alkalmával a teraszt csak néhány részén találtuk meredeknek, egyébként azonban eléggé enyhe lejtő, mely katonaság mozgását aligha akadályozza. A geológus-szakértő véleménye szerint viszont elképzelhető, hogy Mohács óta az erózió csökkentette a lejtő meredekségét, különösen ha azon művelés folyt. Nos, már az első katonai felmérés alapján is kimutatható, hogy a teraszon szántó vagy szőlő volt, az pedig, hogy ezelőtt harminc-negyven évvel jó részét még szőlő borította, a helybeliek állítás alapján egészen biztos.

PERJÉS, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*, 1976, 444–448.

1 Perjés Géza (1917–2003) katonatiszt, hadtörténész.

2 Brodarics művét lásd a II. részben.

3 Lásd a II. részben.

4 Lásd a II. részben.

5 Lásd a II. részben.

Marosi Endre:¹ *A mohácsi csatatér helymeghatározásához*²
1976 (részletek)

1975. augusztus 14–16. között többen bejártuk a mohácsi síkságot: Perjés Géza, Rázsó Gyula, Marosi Endre hadtörténészek, Csendes László alezredes, térképész,³ Galáts András geológus.⁴ A terepbejárást többek bevonásával többször megismételtük, sor került helikopterről történő szemlére és légifényképezésre is.

Írott forrásaink nem eléggé pontosak, Brodarics nyomán úgy látszik, hogy a tábor(ok) helye Mohács középkori településétől mintegy 7,5–8 km-re délre, a Dunától pedig 3,5–4,5 km-re nyugatra lehetett. Gerlach István 1573-as tudósításából⁵ bizonyos, hogy őt a hadiútról látott tömegsír-nyomok sáncárokra emlékeztették. Tudjuk, hogy a mohácsi síkságon eredetileg csak a királlyal érkezett had vert tábort. Tény, hogy *menekültében* Brodarics átrohant egy elpusztított táboron. Ezért, továbbá a sereg ellátásából következő más megfontolások miatt, a királyi tábort a hadiút közelében, vagy annak mentén képzelhetjük el. Vízellátását a Dunából, részben pedig az egykori Lajmér patakából fedezték. Ez tehát az első és nagyobb tábor. Brodarics leírása szerint viszont augusztus 26-án visszavonták a Karassón túlról Tomori néhány ezer fős seregét, amely *külön* táborba települt, kis térségre az előbbitől. Bizonyára ez a tábor volt délebbre, és ezért joggal kapcsolta hozzá, mint szekervárhoz, Papp László régész az általa 1960-ban feltárt, sajátos formájú 1. számú tömegsírt. E helyről kiválóan át lehet tekinteni a mohácsi síkságot. Derült időben, szabad szemmel, manapság is jól látszik a Karassón túli Baranyai hegyek vonulata. Innen – feltehetően a hadiúton – vonult el a sereg 29-én hajnalban, hogy a síkság déli részén csatarendbe álljon. [...]

A királyi sereg harc előtti felállását Gyalókay a Borza patak északi oldalán gondolta, a mai Borza-majortól keletre. Papp László viszont a majortól északnyugatra kezdődően, a Felső-Borza északnyugat-délkelet irányú medrével párhuzamosan sejtette a magyar felállást. Újabban Bende Lajos ezt a helyet a patak és a hadiút találkozásának mindkét oldalán, de a pataktól délre vélte.

Értékeljük először a Borza patakot. Mai medrét kiszáradva találtuk, mérete azonban jelentéktelen. Ha a meder *mai* állapotát vesszük alapul, hat heti esőzést feltételezve a Borza igen komoly akadály lehetett. (A végleges ítéletet átvágással lehetne megalapozni.) Brodarics – ha kiindulópontja a pataktól északra, illetve annak bal oldalán lett volna – kétszer biztosan, de talán többször is, átvágott volna rajta. Ilyen részletről nem ír, viszont kijelenti, hogy a „hely”, ahol felálltak, mentes volt erdőktől, bozótoktól, folyóvizektől domboktól. Így értelmezhető Dzsela-láza Musztafa megjegyzése is. Nagy valószínűségű tehát, hogy a királyi sereg a patak jobb oldalán állt csatarendbe.⁶ [...]

Papp László kiinduló tételét elfogadhatjuk: összhangban Brodariccsal, Földvárnak dombhoz kellett kapcsolódnia, ezen túl pedig közel kellett feküdnie a Dunához. Ilyen feltételekkel két helyszín jöhet számításba: a Török domb környéke, valamint a déli terasz és a hadiút metszésének környéke.

Együttal mérlegelnünk kell Brodarics pontosságát is, mégpedig két kérdésben: valóban láthatott-e a kancellár a teraszon templomot, továbbá hogy ez a templom Föld-

vár nevű faluhoz tartozott-e, vagy sem? A falu templomát biztosan láthatta a kancellár. Ma például a mohácsi síkság bármely pontjáról, de a Pécsre vezető országútnak a teraszig terjedő bármely szakaszáról is szembetűnően látszik a mai nagynyáradi, egyszerű építésű, alacsony dombra épült, tornyos falusi kápolna. Udvar község bejáratánál pedig a mai országútról kitűnően látszik Dályok (ma Duboševica) templomtornya, a mélyebben fekvő síkságon. Tévedhetett-e Brodarics, amikor az általa kétségtelenül látott templomot Földvár faluhoz kapcsolta?

Nézzük meg, tévedett-e egyáltalán leírása többi földrajzi neve esetében! Brodarics számos földrajzi adatot közöl, Dalmáciától Budáig, Bécs környékétől Máramarosig. Egyetlen nevet sem cserél fel! Vele ellentétben például Istvánffy⁷ teljességgel tájékozatlan – az akkor már török megszállta – Mohács környékén, de Baranyában is. A királyt Mohácstól Pécs felé menekíti, s útjában – Mohács és a Csele között – a mocsaras, iszapos Karasica patakot írja le, amely az éppen kiáradó Dunától és a záportól megduzzadt. Itt pusztult volna el szerinte II. Lajos. Istvánffyval összehasonlítva Brodarics imponálóan biztos földrajzi tájékozottságú szerző, aki hivatalból értesült a csata előtti napok valamennyi lényeges katonai értékeléséről, fordulatáról. Mindent egybevetve akkora tévedést, amekkorát Papp neki tulajdonít, alig tartunk lehetségesnek, bár némi eshetőséggel – a településhálózat régészeti úton történő rekonstrukciójáig – számolnunk kell.

Kísérreljük meg Brodarics közlésének pontosítását. E rész első mondatát szinte mindenki közölte, folytatásával viszont aránylag keveset foglalkoztak: „Velünk szemben hosszan elnyúló domb állott, olyan formán, mint egy színház, s e mögött volt a török császár tábora, a domb lejtőjén pedig közepes falu, templommal, Földvár a neve. Itt voltak elhelyezve az ellenséges ágyuk, ezt a helyet – *később, a csata végső idejében szemünkkel láttuk* (kiemelés tőlem – M. E.) – az ellenség megtöltötte, főként azok, akiket janicsároknak hívnak. Mindazt, ami ezen falu házacskaín túl volt, mindent megszálltak hosszú sorban: később kitudódott, hogy közöttük volt a császár. Az ágyúk úgy voltak ott elhelyezve, mint valami völgyben.”⁸ Utóbbi mondata megerősíti korábbi elbeszélését, amely szerint a török tüzérek az ő – akkor már rohamozó – csatarendjük feje fölé lőttek. Ha viszont így volt, akkor Brodarics a csata előtt nem láthatta az oszmán tüzérséget, viszont a falu – síkságon fekvő – részeit sem, és ezeket az észleléseit kizárólag a csata „végső idejében” tehette. Ezek után kövessük nyomon Brodarics (illetve a második csatarend) útját, megindulási terepszakaszuktól a csata végéig.

Brodarics – leírása szerint – két alkalommal jutott el a török tüzérség elé. Először amikor a helytálló sereg – és ennek közepén a királytól jobbra induló kancellár – rohamozott. Ezután ő és a körülötte harcolók az ágyútűz elől balra húzódtak egy, a mocsarak mentén fekvő völgybe (pontosabban mélyebben fekvő részre). Másodszor innen visszafelé sodródva, mintegy a menekülés előzményeként, a csata végső szakaszában jutott ismét az ágyúk és a falu felé. Tőle jobbra szakadatlanul harcolták azok, akik az ágyúk előtt maradtak – vagyis az első csatarend gyalogsága.

Eszerint a Brodarics által látott és leírt falu *egyetlen* lehetséges helye a magyar centrum bal oldalán, a török centrum jobb oldalára teendő, alkalmasint a terasz keleti vége és a hadiút találkozása tájára, vagyis a Buziglicának nevezett hely szomszédságába.

A csata története szempontjából csekély jelentőségű a falu neve, de – és ez fentebbi gondolatmenetünkéből következik – mernénk rá vonatkoztatni a „Földvár” elnevezést.

MAROSI, A *mohácsi csatatér*, 1976, 631–639.

-
- 1 Marosi Endre (1946) hadtörténész, tanár.
 - 2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.
 - 3 Csendes László (1927–2010) katonatiszt, térképész.
 - 4 Galács András (1944) geológus, paleontológus.
 - 5 Lásd a II. részben.
 - 6 Lásd a II. részben.
 - 7 Lásd a II. részben.
 - 8 Lásd a II. részben.

N. Ipoly Márta:¹ *A mohácsi csata és csatatér megválaszolatlan kérdései*
1977 (részletek)

A csatatér és a magyar táborok helyének, a csapatok feltételezett veszteséggócinak pontosítása

A csatatér körzetének meghatározását gátolja, hogy mind ez ideig vitatott a Brodarics említette „Földvár” falu helyének pontos meghatározása. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy Nyárad–Majs–Udvar–Sátorhely körzetében (amely körzet kiterjedése kelet-nyugati irányban 6, észak–déli irányban pedig 7 kilométer, tehát hozzávetőlegesen 40–50 km²), különböző szerzők véleménye szerint tizenkét helymegjelölés is található a településre vonatkozóan.² A helymegjelölések közötti eltérés a 6–7 kilométert is megközelíti. A szélsőségesebb nézetektől eltekintve a Földvárra vonatkozó helymeghatározásokat két nagy csoportba oszthatjuk. Az egyik csoport Sátorhely általános térségében, a másik a Majs és Udvar közötti vonulat középpontjában feltételezi a Brodarics szerint olyannyira fontos település központját. [...]

A csata és ezen belül a főerők összezapási helyének meghatározásához pontosabb hírforrásokat eddig nem tudtunk találni. Megítélésünk szerint a csatatérre és az ütközetre vonatkozó helymeghatározás azonban végrehajtható az esetben is, ha nem sikerülne Brodarics által Földvárnak nevezett helység nyomait felkutatni. A helymeghatározáshoz kiinduló adatnak elfogadhatónak tartjuk Gyalókay Jenő okfejtését, nevezetesen azt, hogy Brodarics kancellár a távolságbecslésnél minden kétséget kizárólag nem olasz, hanem magyar mérőföldet használt. Ez esetben Brodarics egy mérőföldjének hossza 8345 méter volt. A kancellár leírása alapján nem okoz nehézséget a csatatér észak–déli irányból történő közelítő pontosságú meghatározása, mert ha Mohács városát vesszük kiinduló pontként, akkor a magyar sereg feltehetően a Borzapatok jobb partján bontakozhatott szét. Ez az elhelyezkedés bizonyos tömörülést okozhatott a hadrend első és második lépcsője között. [...] Logikusnak tűnik ugyanis, hogy a támadásra készülő sereg úgy foglalta el megindulási helyzetét, hogy ne kényserüljön már a csata első mozzanatában természetes akadály leküzdésére. A kancellár

lár adatai alapján azonban nem egyértelmű a csatarend Dunától való távolságának meghatározása.

Az 1783-ból eredő, az első katonai felmérés alapján készült térképszelvény ábrázolása szerint ugyanis a Duna medervonala erőteljesen kanyarog. A kanyarulatok kelet-nyugati irányú kiterjedése igen jelentős. Ennek következtében a Duna medrének jobb partja egy elképzelt függőlegestől négy-öt kilométerre is eltér.

A kancellár leírásából az is ismert, hogy a csata időszakában Mohács térségében jelentős árhullám lehetett a Dunán, ennek következtében az áradás nagy területre terjedhetett ki. A Duna és a Dráva magas vízállásának tényét jól jellemzi, hogy a törököknek a drávai átkelés időszakában a kiterjedt árterületen hat kilométer hosszú hidat kellett építeniük.

A *Földrajzi Értesítő* 1957. évi gyűjteményének 401. oldalán dr. Szabó Pál Zoltán:³ *Délkelet Dunántúl felszínfejlődési kérdései* c. előadásában erről ez olvasható: „Eddigi ismeretem szerint az eszéki (Mursa) hídfőtől a római út Dárda felé még száraz talajon épült. Ez az út ma már mocsaras talaj alatt van. Szulejmán szultán idejében már hat km hosszú, egészen Dárdáig érő hidat kellett verni az ingoványon át. Ezt a hidat abban a korban mint a világ technikai csodáját emlegették.”

A terep mai arculatából, amelyet lényegesen befolyásolt a Duna és mellékvízeinek szabályozása, csupán következtetni lehet e térség 16. századi vízrajzi helyzetére. E következtetések kialakításához segítséget ad a terep részletes elemzése mellett a korábban már említett térképszelvény adatainak értékelése is. Ennek alapján feltételezhető, hogy Brodarics kelet-nyugati irányú távolságbecslése – kisebb-nagyobb eltéréssel – a Mohácsot Dályokkal összekötő függőleges egyenes valamely pontjából történhetett.

Amennyiben ezt az okfejtést elfogadjuk, akkor feltételezhető, hogy a magyar hadrend központja a Borza-patak jobb partján, a jelenlegi Borza-tanyától délre, mintegy ötszáz méterre lehetett. A Duna jobb partján levő terület gyakori eláraszthatóságát a terepszintek tanulmányozása mellett az is alátámasztja, hogy az eszék–mohácsi hadiút ebben a térségben még a 18. században is kitérőt tett nyugati irányban. Egykori vonalvezetése feltehetően csak a Duna szabályozását követően módosult. A mohácsi csata idején ez az útvonal a jelenlegi műúttól nyugatra másfél-két kilométerre haladhatott.

A Földvár helyének megállapításával kapcsolatos kutatás továbbra is indokolt, véleményünk szerint azonban az előbbieken vázolt helymeghatározás alapján is valószínűsíthető, hogy a magyar sereg a Borza jobb partján elterülő síkon bontakozott szét a harchoz.

Több hadtörténelmi tanulmány áttekintése alapján feltételezhető, hogy a két sereg első, rövid ideig tartó, de igen heves és váltakozó sikerű összecsapása a majsai terasz lábainál, Majs községtől mintegy két-három kilométerre délkeletre zajlott le. Ebben a körzetben mindkét seregből sokan veszhették életüket. Ezért ezt a körzetet alapvető veszteséggócnak lehet tekintenünk. Megítélésünk szerint ugyanis a csatában elpusztultakat azokban a körzetekben hantolhatták el, ahol a harcban életüket veszítették, illetve a foglyok esetében ott, ahol őket a törökök tömegesen kivégezték. Ezt a feltevést erősíti, hogy az 1940-es kiadású 1:25 000-es méretarányú térkép 5661/2. szelvényén Majstól délkeletre hat-nyolc kis kiterjedésű, de tömegsírnak elképzelhető terepbemélyedést

lehet találni.⁴ Ezek a terepbemélyedések a csata idején minden bizonnyal megvoltak és az elesettek elhantolásánál feltehetően igénybe is vehették őket.

A gyors lefolyású ütközet minden bizonnyal a magyar sereg balszárnyán, Udvar községtől délnyugatra tartott a legtovább. Erre utalnak a harc leírásával kapcsolatos források. Az ide szorított jelentős magyar erőknél ugyanis nem volt más lehetőségük, mint a végsőig tartó elkeseredett ellenállás, vagy pedig a bekerítés következtében a Duna ismeretlen árterületén keresztül a reménytelen menekülés. Ezt támasztja alá Kemálpa-száde török krónikás feljegyzése is. *„A rossz úton járóknak egy nagy csapata az éj sötét-ségében elvesztette az utat s a folyónak rohanva lovastul együtt belevesztett az ingoványba. A másik csapat, amely megmenekült a harc tüzétől, jobbnak tartva a vízbefúlást, a Duna hullámaiba vetette magát.”*⁵ Megítélésünk szerint ebben a körzetben alakulhatott ki a másik legjelentősebb veszteséggóc. Az előbbieken jelzett körzetben, viszonylag kis területen, kilenc-tíz tömegsírnak is elképzelhető bemélyedést lehet találni. Véleményünk szerint ezeknek a terepbemélyedéseknek a vizsgálatára is célszerű lenne a jövőben figyelmet fordítani. A bemélyedések többsége –1 és –2,5 méter között váltakozik.

A magyar tábor, vagy táborok helyének megállapításánál csakúgy, mint a csatater körzetének és az ütközet helyének pontosításánál, szintén különböző – noha a csatater helyéhez viszonyítva egységesebb – nézeteket ismerünk. Azok közül (tizenkét különböző személy vagy testület), akik kutatták a csatateret, nem mindegyik foglalkozott a magyar táborhelyek meghatározásával. Mindössze kilenc tanulmányban tárgyalták a magyar tábor lehetséges helyét. E nézetek többsége szerint a magyar királyi tábor az Eszék–mohácsi hadiút mentén, Mohácstól délre négy-öt kilométerre helyezkedhetett el. Egyesek ezt a távolságot mintegy hat kilométerre becsülik. Brodarics kancellárnak a magyar királyi tábor helyére történő utalása alapján a négy kilométeres távolságot lehet valószínűsíteni.

E környék ugyanis tereptani szempontból táborverésre igen kedvező adottságú. A tábor bal szárnyát a Kölked környéki mocsár – illetve a magas vízszint miatt a csata idején feltehetően vízzel borított terület – fedezte. Több kiemelkedő magassági pont pedig biztosította a terep jó áttekinthetőségét.

A Borza-patak jobb partján lezajlott ütközzettel egyidejűleg, illetve közel egyidejűleg, a magyar főerőket nyugatról megkerülő török csapatok minden bizonnyal lecsaptak a magyarok táboraira is. Erre utalnak a historiában leírtak; Brodarics szerint a csatából menekülő visszavonulásuk során táborukat már feldúlva találták és az ittlévőket a törökök lekaszabolták. [...]

Ennek következtében a magyarok táborhelyei lehettek a következő jelentősebb veszteséggócok. Úgy tűnik, ezt a feltételezést igazolja az a tény is, hogy a volt Kölkedi csárda környékén (amely Mohács városától délre négy-öt kilométerre volt és egykor a magyarok „főtábor” lehetett), szintén igen sok a Majs és Udvar körzetében is látható, ahhoz hasonló és tömegsírnek is elképzelhető terepbemélyedés. A feltételezett magyar „főtábor” körzetében található terepbemélyedések sokasága a környezethez viszonyítva igen feltűnő. A horpadások mélysége –1 és –5 méter között váltakozik.

Azért említettünk táborokat, mert véleményünk szerint Mohács körzetében két egymástól elkülönülő tábor helyét lehet feltételezni: Tomori saját seregét ugyanis, ame-

lyet a Dráva–Karasica vonalától vont hátra Mohács irányába, nem helyezte el a király táborába, hanem – mint azt Brodarics is említi – kis térség maradt a két tábor között: [...] A „kis térség” meghatározás nem nyújthat megbízható adatot a két tábor közötti valós távolságra, de a táborok területi kiterjedésére sem. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy Brodarics távolság meghatározásainál bizonyos kicsinyítéssel gyakran találkozhatunk. így például: *„Ezen területen nem mesze Mohácstól volt egy inkább mocsaras víznek, mint mocsárnak vagy folyónak nevezhető patak, melyet az ottaniak Krassónak hínak.”*⁶ Ezen „nem messze” távolság a valóságban húsz-huszonöt kilométer.

Megítélésünk szerint a Papp László által végzett ásatások eredményei Sátorhely környékén és a közelmúltban feltárt leletek a mohácsi történelmi emlékhely területén nem a magyarok „főtáborával”, hanem feltételezhetően a másik táborral, nevezetesen Tomori csapatainak táborával hozhatók összefüggésbe. Ez a tábor két-három kilométerre lehetett a királyi csapatok táborhelyétől, a 16. században még itt húzódó Eszék–mohácsi hadiút közvetlen közelében. Ez a tábor minden bizonnyal lényegesen kisebb lehetett, mint a királyi seregek tábora. Ennek következtében az ütközet idejére itt visszahagyott erők (őrség, kiszolgáló személyzet stb.) mennyisége is elmaradt a királyi táborban hátrahagyottak létszámához viszonyítva. Talán ennek a kisebb hátrahagyott létszámnak is tulajdonítható, hogy a Papp László által végzett ásatások során aránylag kevés tömegsír és viszonylag kevés tetem maradványa került elő.

Feltételezhető, hogy ez a körzet – Tomori csapatainak táborhelye – lehetett a magyar seregek negyedik legjelentősebb veszteséggóca. Tereptani szempontból nem hanyagolható el, hogy az említett 1940-es kiadású, igen részletes térképen a mohácsi történelmi emlékhely körzetében, ahol az ez idáig megtalált sírokat is feltárták, szintén terepbemélyedések vannak jelezve egy és két méteres mélységig. A tereptani adatok egybevetése a valóságban megtalált tömegsírokkal arra utal, hogy a részletes (1:10 000 és 1:5000-es méretarányú) katonai térképeket a jövőben célszerű lenne jobban igénybe venni a régészeti feltáró munka körzeteinek kijelölése érdekében.

A csatater körzetének lehetséges vízrajzi helyzete a 16. században, amely befolyást gyakorolhatott az ütközetre és csapatok veszteségeire

Reménytelen vállalkozásnak tűnik a mohácsi Duna-szakasz és Mohács vidékének vízrajzi helyzetét rekonstruálni a jelenlegi vízrajzi viszonyok és a múltra vonatkozó eléggé hiányos hidrológiai adatok egybevetéséből. A topográfiai és a hidrológiai adatok összehasonlítása, értékelése, önálló kutatómunkát igényelne és ez megítélésünk szerint olyan interdiszciplináris kutatótevékenységgé bontakozhatna ki, ami eredménnyel kecsegtet és amelyre célszerű lenne a jövőben nagyobb figyelmet fordítani. Kutatómunkánk során a lehetséges morfológiai, topográfiai és hidrológiai értékeléseknek csupán egy jelentéktelen hányadát végeztük el, mégis úgy tűnik, ezek a kezdeti eredmények is elősegíthetik a célul tűzött kérdések megválaszolását.

A Duna a 16. században Mohács térségében két főágával, számtalan mellékágával és „fok”-jával, áttekinthetetlen árterületével áradás esetén tizenkettő-tizenhat kilométer szélességben boríthatta vízzel Mohács és Dehutova, valamint az Udvar–Kalló között

elterülő térséget. A folyó esése a szabályozás előtt négy-öt cm/km lehetett. A lassú vízfolys eredményeképpen hordaléka aprószemcsés homok és lebegő iszap volt. A két főág telítettsége és folyási iránya gyakran változott, ennek következtében a folyó két medréből a csata időszakában meglevő főmedret nem lehet egyértelműen meghatározni.

A Duna és mellékvízeinek szabályozás előtti állapotát jól lehet érzékelni „A magyar vízszabályozás története” című kiadvány VIII–A. térképének áttekintése során. A nyári áradások levonulása ebben a körzetben, különösen magas vízállás esetén, igen lassú lehetett. A magas vízállásnál a mederből kilépő víztömeg a körzetet nagy kiterjedésben akadálytalanul elárasztotta, ez az egyébként is mélyen fekvő zsombékos, ingoványos területet hosszú ideig járhatatlanná tette. Az itt elárasztott területről a víz igen lassan vonulhatott le, mert a Duna–Dráva háromszögben találhatók a terep legmélyebben fekvő pontjai. (Ebből a körzetből a belvíznek vagy a kiáradt víznek a levezetése gravitációs úton még most – a folyó szabályozás után – is gondot okoz.)

A jelenlegi meder- és folyási viszonyokból nehéz hitelesíthetően következtetni arra, hogy a Duna Mohács körzetében milyen vízszint esetében léphetett ki „középkori” medréből. Nem ismert ugyanis az, hogy a „magas vízszint”, azaz a folyónak a mederből történő „kilépése” az Adriai-tengerhez viszonyítva milyen szintmagasságban következhetett be.

Az adatok hiánya ellenére a Dunát övező terep jellemző szintmagasságából, az esési irányokból és a 18. század végéről származó – még a folyamszabályozás előtti állapotot tükröző – adatok értékeléséből arra a következtetésre jutottunk, hogy a 16. században a Duna közepes áradás esetén az Adriai tenger feletti nyolcvanöt méteres, nagyobb áradás esetén a nyolcvanhat méter szintmagasságú körzeteket árasztotta el. Erre vonatkozóan részletes terepértékeléseket is végeztünk. Ennek alapján többek között azt állapítottuk meg, hogy a mohácsi ütközet idején a kiáradt víz a Duna jobb partján kis kivétellel a jelenlegi Mohács–Udvar műút vonalát is elérhette. Ezt a feltevést támasztja alá Dzselaázáde török történetíró feljegyzése: *„Mikor felmentek egy magas dombra (mármint a törökök), meglátszott Mihács mezeje, a Tuna vize mint egy tenger terült el s partján, a föld színét szélesesen elborítva egy szerencsétlen hadsereg állott csatarendben.”*⁷⁷

Mindezt azért is tartottuk szükségesnek számba venni, mert a Duna árterének telítettsége – más tényezők mellett – hatást gyakorolt a csatatér többi vízfolyására, így az ütközet körzetében levő Borza-patak és a menekülők útját akadályozó Lánycsók- és Csele-patakok korabeli állapotára is:

a) A feltételezett harcmezőt kelet-nyugati irányban átszelő *Borza-patak* a középkorban Nyárád községtől szélesedhetett ki és Udvar községet északra megkerülve a Duna árterületén levő zsombékos mocsárban veszett el. Árterületének kiterjedése Nyárád és a mocsárba torkollás között elérhette a két-háromszáz métert is. A patak árterületének talaja vizenyős. A kiáradt Duna vissza duzzasztó hatása legalább a jelenlegi Borza-tanyáig érezthette hatását. Ez minden bizonnyal gátolta a patak tekintélyes vízhozamának elvezetését. Mindez együttesen azt jelenti, hogy a Borza-patak a csata napján jelentős természetes akadály lehetett, így érthető, hogy a magyar sereg a patakot még az ütközet előtt átlépte és annak jobb partján vette fel a hadrendet. Amennyire kedvező megindulási állást biztosított ez a felállás a magyarok számára az ütközet kezdetén, any-

nyira kedvezőtlené válhatott az ütközetet követő visszavonuláskor. A magyar nehézlóvasság számára ennek a vízfolyásnak a leküzdése igen nehéz lehetett, egyes irányokban pedig meg is gátolhatta a lovascsapatok szervezett visszavonulását. Ennek következtében az ütközetben vereséget szenvedett magyar sereg szervezett hátra vonulását, a meneküléssel járó fejvesztettség mellett, a Borza-patak is jelentősen hátráltatta.

b) A *Lánycsók-patak* a 16. században nem Mohácstól északra ömlött a Dunába, hanem nyugat-keleti irányú folyását Mohács előtt megváltoztatva délre fordult és a Kölkedtől észak-északnyugatra levő zizenyős, mocsaras területbe torkollott. Ismereink szerint a patak felső és középső szakaszán a középkorban sok malom volt. Ezek a malmok a patak vizét felfogták, duzzasztották, ennek következtében a patak vízzel borított ártere jelentős kiterjedésű lehetett. A patak szabályozását 1780-ig nem kezdték meg. A Lánycsók-patak, hasonlóan a Borza-patakhoz, szintén akadályozhatta a harcmezőről, de főképp a két magyar táborból a megmaradt erők visszavonulását. Ennek a vízfolyásnak a leküzdése feltételezhetően a sötétedés időszakában következhetett be, ami a még megmaradt erők felbomlását csak fokozhatta.

c) A *Csele-patak* esése jelentős, vize gyors folyású. A Duna visszaduzzasztó hatása főképp a patak torkolati részén jelentkezhetett és emiatt a Mohácstól északra levő alacsony fekvő körzeteket a csata napján minden bizonnyal víz boríthatta. A visszavonuló erők, amelyeknek sikerülhetett kitérni a törökök üldöző csapatai elől és sikeresen átkeltek a Borza- és a Lánycsók-patakokon, a Csele-patak vonalát feltételezhetően sötétedést követően, sőt valószínű, hogy csak éjszaka érhették el. A helyi ismeretekkel nem rendelkezők, köztük II. Lajos király és kísérete, számára emiatt ennek az akadálynak leküzdése igen bonyolult feladat lehetett. A környék rekonstruálható vízrajzi helyzete azt a hipotézist látszik igazolni, hogy II. Lajos és kíséretének tekintélyes része a Csele-patak leküzdése közben vesztette életét.

N. IPOLY, *A mohácsi csata*, 1977, 207–215.

1 Nemesné Ipoly Márta térképész.

2 Az eredeti publikációban itt egy vázlat található.

3 Szabó Pál Zoltán (1901–1965) geográfus.

4 Az eredeti publikációban itt egy vázlat található.

5 Lásd a II. részben.

6 Lásd a II. részben.

7 Lásd a II. részben.

Maráz Borbála:¹ *Újabb tömegsírok a mohácsi csatatéren*
1987 (részletek)

Papp László, ásatásának befejezése után, a megtalált két tömegsír lefényképezte, majd visszatette. 1975-ig – és az azóta eltelt évtizedben – további régészeti vizsgálatokat nem végeztek a két tömegsíron, és újabb sírokat sem tártak fel a csatamezőn.

A mohácsi csata 450. évfordulójára készülve a két tömegsír helyét és közvetlen környezetét az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal védetté nyilvánította.

Ezen a területen egy olyan sírkert létrehozását tervezték, amely méltó környezetet biztosít a megemlékezésre a magyar történelem nevezetes és gyászos jelentőségű eseményéről. Így alakult ki a Mohácsi Történelmi Emlékhely azóta megvalósult terve: a fákkal, virágokkal, kopjafákkal és szobrokkal ékes sírkertben sétáló látogató azonban nem az emlékpark tervezésekor ismert két tömegsír, hanem az azóta előkerült további hárommal együtt összesen öt sírhely előtt állhat meg, emlékezvén régiokról.

Az újabb három tömegsír előkerülése és feltárásuk egyaránt az emlékhely kialakítása során történt, bár senki sem gyanította, hogy az 1960-ban feltárt sírok közvetlen közelében újabb tömegsírokat rejt a föld. Arra viszont eleve számítani lehetett, hogy a tervezett emlékhely földmunkái során régészeti emlékek, az ütközet alkalmával szét-szóródott tárgyak vagy akár régibb korokhoz tartozó leletek kerülhetnek elő. Ezért az MTA Régészeti Bizottsága előírta az emlékpark kivitelezési munkáinak régészeti felügyeletét. Ennek a felügyeletnek az ellátásával a pécsi Janus Pannonius Múzeumot bízta meg, lévén ennek az intézménynek egyébként is az egész Baranya megye területére vonatkozóan kötelessége a szükséges leletmentések, régészeti helyszíni szemlék elvégzése.

A 450. évfordulóra tervezett sírkert tereprendezési munkái 1975-ben kezdődtek. A már ismert két tömegsír körül tizenöt méter sugarú körben a területet érintetlenül hagyták: ez a majdan virágokkal beültetendő terület képezte az egész sírkert középpontját. E körül a kör alakú, az eredeti térszintet mutató terület körül viszont huszonöt méter széles, gyűrű alakú sávban az egykori földfelszín átlag hatvan-hetven centiméter mélyen földgyalukkal lenyesték, egészen a bolygatatlan sárga altalajig mélyítették. E földmunkákat a kezdetektől figyelemmel kísértük. Az emlékpark kivitelezési munkáival megbízott Pécs–Baranyai Beruházási Vállalat példás gondossággal és figyelemmel végezte a földmunkákat a területen, s ennek köszönhető, hogy az a két újabb tömegsír, amely az emlékpark létesítése során került elő a lemélyített szakaszon, szinte alig szenvedett károsodást; a földmunkagépeket az első csonttöredékek előkerülésekor leállították.

A dózerekkel végzett tereprendezési munka során először 1975 októberének utolsó napjaiban találtak emberi csonttöredékeket, amelyekről első ránézésre nem lehetett megállapítani, hogy mely régészeti korszakból valók. Az ugyanakkor megkezdett hitelesítő ásatás során derült ki az, hogy az 1960-ban feltárt I–II. számú tömegsíroktól délkeletre tizenkilenc méter távolságra előkerült csonttöredékek egy harmadik tömegsírhoz tartoztak, amelynek teljes feltárását az előttünk álló hideg téli időjárás miatt tavaszra halasztottuk. A fagyos, csapadékos téli idő ugyanis lehetetlenné tette volna a sír aprólékos kibontását és pontos dokumentálását; így az újonnan előkerült tömegsírt védőborítással láttuk el és bekerítettük – akárcsak azt a szintén új, sorrendben a negyedik tömegsírt, amely 1976 februárjában került napvilágra.

Ennek a negyedik sírnak a maradványait az előzőétől öt-hat méter távolságra, az I–II. számúakétól pedig délkeleti irányban mérve huszonöt méterre találtuk meg, amikor a huszonöt méter széles, gyűrű alakú terület lemélyítésének utolsó földmunkái folytak a tervezett emlékparkban. Másik tömegsírra vagy akár másféle régészeti objektumra utaló lelet, sír- vagy gödörfolt azonban már nem mutatkozott ezen a bolygatatlan sárga altalajig lenyesett sávon, bár igen gondosan és aprólékosan átvizsgáltuk azt.

Az emlékpark többi részén az eredeti talajfelszínt nem bolygatták meg, csak bokrok és fák ültetéséhez szükséges termőföldet hordtak rá vékony rétegben. Ezért itt a park-építési munkák során természetesen nem kerülhetett elő semmilyen régészeti lelet.

Már megkezdjük a két új tömegsír teljes feltárását, amikor 1976 áprilisában az emlékpark középpontjától kb. ötven méter távolságra a locsoló berendezések és a vízvezetékek számára kör alakban haladó, keskeny árkot ástak. Ennek az ároknak a falát alaposan átvizsgálva, egy helyen néhány kis csontdarabkát találtunk. Feltétlenül szükségesnek tartottuk eredetüket megállapítani, ezért egy szabályos ásatási szelvényt nyitottunk a csontok előkerülési helyén. A szelvényben egy harmadik, eddig nem ismert tömegsír részletét találtuk meg!

Mindhárom újonnan előkerült tömegsír feltárásánál a Papp László által 1960-ban alkalmazott módszert követtük, amelyet az MTA Régészeti Bizottsága annak idején megvizsgált és jóváhagyott, nem emelt ellene kifogást. Ennek megfelelően az 1960-ban megtalált tömegsírokat figyelembe véve a három új sírt folyamatosan számoztuk (III–IV–V. számú tömegsírok), a sírokat a lehető legteljesebb mértékben kibontottuk (oly módon, hogy maga az objektum ne sérüljön meg, a csontvázak állapota és helyzete a sírokban ne változzék, tehát a későbbiekben is megvizsgálható legyen), rajzokkal, fénykép- és diafelvételekkel, részletes leírással dokumentáltuk, majd vastag homokréteggel visszategettük (ugyanolyanl, mint amilyen 450 évig jó állapotban megőrizte a csontokat).

A feltárásnál antropológus végig jelen volt. K. Zoffmann Zsuzsanna,² a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa elvégezte a helyszínen lehetséges méréseket a csontokon a nem- és életkor-meghatározásokhoz, valamint jegyzőkönyvezte az egyes csontokon észlelhető patológiás eredetű elváltozásokat. [...]

A három tömegsír vizsgálatának eredményei

Papp László az általa feltárt két sírral kapcsolatban felvetette annak a megállapításnak a lehetőségét, hogy a tetemek elföldelésére a magyar táborot övező sáncárok egyes szakaszait használták fel, esetleg ágyúállást is sírgödörre alakítottak. A feltevés alapja az volt, hogy a sírgödörök formája szabálytalan és valóban árokszerű. Ugyanakkor kétségtelenül a temetés céljából megásatott, szabályos négyszög alaprajzú sírgödör volt az 1976-ban feltártak közül kettő (III–IV. számúak), és az egész földmunka során nem került elő olyan elszíneződés, gödör vagy árok nyoma, amelyet az árok formájú sírok folytatásában vagy másutt az egykori védmű maradványának lehetne tekinteni. Tulajdonképpen a kissé furcsa, szabálytalan alakot mutató V. tömegsír esetében sincs kizárva, hogy hevenyészve ásott sírgödörrel lenne szó. Az is tény, hogy az öt tömegsírt térképre rajzolva, egymáshoz viszonyított helyzetükben semmiféle szabályosságot nem észlelhetünk.

Ezért az öt tömegsír helye nem jelzi egyúttal a magyar tábor helyét is; a táborhelyre vonatkozóan biztos régészeti adatot tehát ez idáig nem ismerünk, az újabban megtalált sírokban sem lelhattünk fel erre nézve bizonyítékot.

A fentiekben megemlített mellékletanyag nagyon szegényes, mindazonáltal elegendő annak bizonyítására, hogy a feltárt tömegsírokba a magyar sereg elesett katonáit

temették. Az a kevés régészeti tárgy, amely a viselethez (ruházathoz) tartozott – rézből való pitykék, réz és vas ruhakapcsok –, kivétel nélkül a 15–16. századi magyar templom körüli temetők feltárt sírjaiból is ismert.

Nem szorul külön bizonyításra az eddig leírtak alapján az, hogy a tömegsírok mindegyike az 1526. augusztus 29-én elesettek tetemeit rejti. Az embertanilag vizsgálható csontvázak mindegyikét – ahol a nem megállapításához elegendő támpont állt rendelkezésre – férfinak határozták meg. Természetesen más-más életkorban érte őket a halál Mohács mezején, de döntő többségük „kardforgató korban” volt, megállapított életkoruk tizenhét és hatvan év között változik. A vizsgált embertani anyagban két esetben tizenhét éven aluli, egy esetben pedig tizennégy-tizenöt éves korú halott csontmaradványait észlelte az antropológus.

Az általunk feltárt három tömegsírban nyugvók számát hat-hétszázra becsüljük (közülük egyénenként 353 főt tudtunk elkülöníteni) – mindez a csatában elesettek és eltemetetteknek csak töredéke lehet.

A halottak összeszedésének és eltemetésének időpontjára vonatkozóan a három újabban megismert tömegsír vizsgálata után sem sikerült többet megtudnunk, mint amennyit erről a magyar és török történeti kútfők adatai alapján sejthetünk. A szultáni napló szerint a szerdán lezajlott csata után szombaton „A ruméliai defterdár parancsot kapott, hogy az elesett gyaurok holttesteit szedesse össze, és egy helyen temettesse el”. Másnap, vasárnap „A pasa, a kethuda és a defterdár elment összeszedni a hullákat. húszezer gyalogos és négyezer páncélos magyart temettek el.”³ Istvánffy Miklós történetírónk, aki nem volt szemtanúja az eseményeknek, sőt a csata idején még nem is élt, úgy tudja, hogy a török elvonulása után „Kanizsai Dóra, Perényi Imre nádor özvegye [...] négyszáz embert saját költségén felfogadott, hogy a szanaszét fekvő és heverő holttesteket, nehogy a vadállatok, madarak és kutyák szaggassák szét és falják fel őket, hatalmas gödröket ásatva, eltemessék”⁴

Tudjuk, hogy történetíróink és hadtörténészeink sokat vitatkoztak a mohácsi csatának erről a mozzanatáról, és vitatkoznak ma is; mi a magunk részéről az ide vonatkoztatható régészeti forrásanyag, az öt tömegsír ismeretében nem találunk alapot arra, hogy állást foglaljunk e kérdés vitájában.

Azok a megállapítások, amelyeket a mohácsi csatatéren végzett régészeti feltárások alapján tehetünk, kiegészítik és főként illusztrálják az ütközetre vonatkozó írásos forrásokat.

A feltárt csontvázakon megfigyelt sérülések megerősítik azt, amit más forrásokból a korabeli harcmodorról tudunk. Úgy tűnik, hogy a magyar sereg katonái között a törökök valóságos öldöklést végeztek. A koponyákon észlelt hatalmas, szablyával ejtett halálos sérülések száma a legnagyobb; a végtagokat ért vágások (legalábbis azok, amelyek a csonton is nyomot hagytak) igen ritkák, golyó okozta sérülést pedig egyáltalán nem találtunk a csontmaradványokon.

A koponyákon látható, hatalmas erejű kardvágások nyomai és a sok lefejezett harcos csontvázának látványa engedi meg csak számunkra azt a vélekedést, hogy ez a három tömegsír a magyar tábor török lovasok által lemészárolt őrségének nyugvóhelye. Az első nagy összecsapás áldozatainak sírjai ettől délebbre lehetnek.

A mohácsi csataterén végzett régészeti feltárások legfőbb eredménye a tömegsírok helyének, méretének megállapítása és ezek dokumentálása volt. A krónikákból és más forrásokból jól ismert, és a történettudományban részletesen feldolgozott esemény, a nagy csatavesztés eddig ismeretlen részleteinek megvilágításához, vitatott kérdéseinek eldöntéséhez nem ad sok segítséget a feltárt sírok megrázó tanúságtétele. Ám azáltal, hogy a mohácsi síkon elesettek egy részének nyugvóhelye ismertté vált, erősebb lehet a kötés, amely a veszteségre való emlékezésben bennünket a történelmi múlttal és benne elődeink önfeláldozásával összekapcsol.

Mohács, 2006, 255–259.

1 Maráz Borbála (1947–2017) régész.

2 K. Zoffmann Zsuzsanna (1941–2016) régész.

3 Lásd az I. részben.

4 Lásd a II. részben.

Négyesi Lajos:¹ *A mohácsi csata*²
1994 (*részletek*)

Kutatásaim a csataterén

A csataterkutatás különleges régészeti feladat. Nem hasonlítható össze egy település feltárásával, ahol a cserépanyag segíti a kor meghatározását és a lelőhely lokalizálását. A házak helye és a temető sírjai megáthatók és a leletanyagot többnyire az eredeti rétegben találjuk.

Ezzel szemben a csata viszonylag nagy területen, de rövid idő alatt zajlik le. A katonák felszerelése könnyen mozgatható darabokból áll, melyek egyformán értéket jelentenek a zsákmányoló győzteseknek és a gyűjtögető polgári lakosságnak. A győztesek igen alaposak voltak a rablásban, mint azt az előkerült tömegsírok leletszegénysége mutatja.

A későbbiekben a mezőgazdasági művelés tovább csökkenti a terület leletanyagát. Főleg a nagyüzemi művelést megelőző időszak volt „hatékony” ebből a szempontból. A harminc–negyven centiméteres mélységig forgató lófogatú eke kihúzta a földből a nagyobb fegyverdarabokat, kardot, puskacsövet, vértarabot. A megforgatott föld felszínén az eső letisztította az apróbb fémtárgyakat, csatokat, érmeket, nyílhegyeket, sarkantyúkat, melyeket kapálás közben aztán összegyűjthettek.

A csaták jellegéből adódóan már közvetlenül a csata után nagyon egyenetlen a leletanyag elosztása. Lovas harc következtében nagy területen szóródik szét viszonylag kis mennyiségű anyag. Így a terület átvizsgálásakor egymástól több tíz méteres távolságra kerülhet elő egy-egy sarkantyú, patkó, kopjahegy, csat vagy nyílhegy.

A gyalogság harcának helyét kis területen sűrűbb leletanyag jellemzi. A mohácsi csatában a gyalogság nem volt képes lépést tartani a lovasság rohamával. Csak az ágyúsor előtt zárkózott fel, ahol a lovasroham elakadt. Itt harcoltak a janicsár gyalogság ellen, de visszavonulni később nem tudtak, mivel a lovasság magukra hagyta őket. Gya-

logosok harcoltak még a szárnyakon elhelyezett ágyúk mellett és a magyar tábornál is. Az íjat a lovasság és a gyalogság egyaránt használta. *A muskéta azonban csak a gyalogság fegyvere volt.* Tömegtüzet lőttek vele, így kis területre nagy mennyiségű lövedék szóródott ki. Mivel kezelése nehezkesebb volt az íjénál, mozgás közben ritkán lőttek vele, többnyire csak ott, ahol a gyalogság megállt harcolni.

A mohácsi csatában erre Földvár falunál, a török ágyúsor előtt került sor. A muskéta négy-ötszáz méterre volt képes kilőni az egy-másfél centiméteres ólom lövedéket.

A gyalogság harcának helyét elsősorban a különböző típusú kilőtt muskétagolyók jelzik. Az egy helyen előkerült azonos típusú, nem kilőtt puskagolyók akár egy menekülés közben megölt gyalogostól is származhatnak. A muskétagolyó nagy erenye még, hogy a csata után senki sem gyűjtötte össze.

Sajnos, a nyílhegyekből kevesebb maradt a területen, mivel a használható nyílveszélyeket feltehetően összegyűjtötték, de alakjánál fogva manapság is népszerű a gyűjtők körében.

A terepen folytatott kutatásaim elsődleges célja a török ágyúsor helyének behatárolása volt, melynek az alábbiak a jellemzői:

- a síkot nyugatról határoló tereplépcső lábánál fekvő terület;
- a majsi völgy kijáratának közelében található;
- középkori településfolt, melynek területén és környékén kilőtt muskétagolyók, nyílhegyek, fegyvertöredékek és más egyéb leletanyag együttese kerül elő, az ott lezajlott küzdelmet bizonyítandó. Figyelembe véve Papp László kutatásainak eredményeit, megállapítható, hogy hagyományos régészeti módszerekkel a csata tömegsírhelyei, esetlegesen az ágyúsáncok és a Brodarics által említett Földvár falu kutatható.

A csatából származó, elsősorban a kisméretű fémtárgyak megmaradtak az összecsapások helyén, azonban a mezőgazdasági művelés mértékétől és a talajviszonyoktól függően változó mélységben találhatók. Kutatásaimnál fémkereső műszert használtam, mely a talajban tíz-tizenöt centiméteres mélységig képes kimutatni fémtárgyak jelenlétét. A készülék csak azokat a fémtárgyakat jelzi, melyek a mozgás során a húsz centiméter átmérőjű keresőfej alá kerülnek. A megfelelő keresőmélység beállítása azonban a mozgás és a talaj egyenetlenségei miatt szinte lehetetlen. A fentiek miatt a műszer mezőgazdasági művelés alatt álló területeken szántásnál, vagy tíz centiméternél magasabb növénykultúránál nem használható. Így a kutatási idő az őszi és kora tavaszi hónapokra szűkül.

1992 őszén és 1993 tavaszán összesen öt napot kutattam, ez alatt mintegy százezer négyzetmétert vizsgáltam át, felületesen. Ez a terület megközelítőleg egy 330 × 300 méteres négyzetnek felel meg.

Ennek eredményeként Majstól északkeletre egy településfoltot találtam, melyet a Földvár kérdésnél már említettem.³ A lelőhely cserépanyagában egyaránt találhatunk az őskorból, a római korból, a népvándorlás korából és a középkorból származókat. A fémanyag legkorábbi darabjai a római korból származó fibulák és érmek. A középkorból vasszegek, vaskések, kulcsok, rézgyűrűk származnak. Az érmek közül a legkorábbi III. Béla arab mintára vert rézpénze, ezt követi egy szlavón dénár, majd I. Ferdinánd hat darab dénára.

A fegyveres küzdelemhez kapcsolható anyag két részre osztható. Az első csoportba tartozó anyag a 16. századnál korábbi időszakból származik. Így egy sarkantyú a száraz síkjában álló tüskével, egy másik pedig gömböcskével a 10–13. századra keltezhető. A nyílhegyek szinte kortalannak tekinthetők, mivel az előkerült típusok egy része a honfoglalástól kezdve használatban volt. Nem zárható ki a lehetősége, hogy a tatárjárás idején lezajlott összecsapásból származnak a fenti darabok.

A leletek másik csoportja a csata idejére keltezhető. Ide sorolhatók a muskétagolyók, a szakállaspuska-lövedék, kis űrméretű ágyúgolyók, lándzsahegy, pengetöredékek, a finomabb kikészítésű köpüs nyílhegyek, továbbá a sarkantyúk és a patkók. Külön figyelmet érdemel I. Zsigmond lengyel király kron groschenje, mely korabeli hamisítvány és a településfoltból került elő. Előkerülése a magyar seregben harcolt mintegy ezerötszáz lengyel gyalogoshoz kapcsolható, tehát a gyalogság küzdelmének helyét jelezheti.

Érdekes képet mutat a leletanyag eloszlása. A településfolttól kilencszáz méterre északra szakállaspuska-lövedék és egy patkó került elő. Ez a távolság megfelel a szakállas lőtávolságának, így akár onnan is kilőhették. Egy majszi fiatalember közlése szerint ezen a helyen korábban egy sarkantyút találtak, csillag alakú forgóval. Ez a patkóval együtt a jobbszárnny és a vértések rohamának helyét jelezheti.

Majs keleti szegélyén két darab ólom lövedéket találtam, melyek közül a nagyobb űrméretű fegyverből származó a becsapódás következtében eldeformálódott.

A sáncolásnyom északkeleti végén egy darab köpüs nyílhegyet gyűjtöttem.

A településfolt északi oldalán, két muskétagolyó került elő melyeket nem lőttek ki, mivel még rajtuk van az öntési csúcs. Itt és a terület középső részén találtam a patkókat, sarkantyúkat és nyílhegyeket. A terület középső zónájában, két darab szakállas-lövedéket, lándzsahegyet. A déli oldalon két darab köpüs nyílhegyet, I. Zsigmond kron groschenjét. A kilőtt muskétagolyók és a pengetöredékek a középső és a déli zónából kerültek elő. A leletanyag igazolni látszik Brodarics állítását: „Később a küzdelem vége felé saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely tele volt ellenséges katonasággal, jobbra azokkal, akiket janicsároknak neveznek. Ami hely csak volt a falu kunyhói mögött, mind Hosszú sorokban tartották elfoglalva.”⁴

A Papp László által talált fegyverleletek jelentős része Majstól keletre került elő. Nem véletlen, hogy a török ágyúsor helyét Majstól északkeletre feltételezi, annak ellenére, hogy a Brodarics által említett falut a széles talpú völgy lábánál vélte megtalálni.

A magyar balszárnny és az anatóliai hadtest összecsapását jelzik a Feketekapunál előkerült ágyúgolyók, muskétagolyók és fegyvertöredékek.

Megítélésem szerint a csatatérkutatás legfontosabb régészeti feladata a Majstól északkeletre fekvő településfolt feltárása lenne. Elsősorban a templom helyét kellene behatárolni, ami fontos szempont lenne annak megítélésénél, hogy Brodarics erről a faluról írt-e.

Láthatjuk, hogy a janicsár gyalogság jelentős része a falu mögött állt. Valószínűleg a lovasságnak nem sikerült betörni a falu házai közé. Erre utal a lovasságra jellemző leleteknek a terület északi szélén való előfordulása. A felzárkózó gyalogságnak azonban sikerült kiszorítani a törököket a faluból, melynek déli szegélyén folytatód-

dott a harc. Erre utalnak a kilőtt muskétagolyók és a pengetőredékek. Brodarics a későbbiek során valószínűleg bejutott a falu házai közé, különben nem láthatta volna a janicsárokat.

NÉGYESI, *A mohácsi csata*, 1994, 75–76.

1 Négyesi Lajos (1965) katonatiszt, hadtörténész.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Az eredeti publikációban itt egy vázlat szerepel.

4 Lásd a II. részben.

B. Szabó János:¹ *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” II. rész. A magyar hadsereg a mohácsi csatában*²
2005 (részletek)

Ibrahim pasa táborának helye nem merült fel kérdésként az újabb publikációkban, holott annak számottevő területet kellett elfoglalni. A 17. század közepén Zrínyi Miklós egy korabeli német hadtudományi munka alapján egy tizennyolcezer gyalogosból és hatezer lovasból álló sereg táborának területét 4560×1800 lábban, azaz nagyjából 1425×562 méterben adta meg. Ennél a hasonló létszámú magyar sereg két tábora csak nagyobb lehetett, mert katonák több mint ötven százaléka lovas volt, s így jóval több helyet igényelt. Ha az oszmánokat tekintjük, a feltételezhető létszám alapján önmagában a ruméliai hadtest táborának is nagyobbnak kellett lennie ennél, így korántsem férhetett el akárhol. Gyalókay szerint: „a ruméliai hadtest »táborának« el kellett Földvár és a magaslat töve között férnie, mert a meredek lejtőre nem állíthatták, arról pedig sehol sincs szó, hogy a felső terraszon lett volna.”³ Ha pedig Ibrahim tábora a lejtő alján volt, akkor logikus feltételezni, hogy a biztosító csapatok tőle jóval északabbra álltak, és így nem véletlenül helyezte Gyalókay a magyar csatarendet a Borza északi oldalára. Ebből viszont az is következik, hogy minél délebbre helyezik az újabb rekonstrukciók a magyar arcvonalat, annál kevesebb hely jut a ruméliaiak táborának a tereplépcső aljában.

De vajon igazra volt-e Gyalókaynak, s az ő nyomán járó kutatóknak, és csak így lehet-e a kancellár leírását a többi forrással összeegyeztetni és értelmezni? A Földvár fekvéséről és az ottani török állásokról szóló részlet segíthet az eligazodásban. Brodaricsnál az áll: „in collis im descensu pagus modicus cum templo.” Ezt a Gyalókay – és azóta is sokak – által használt 1903-as, Szentpétery-fordítás úgy adja vissza, hogy „a domb lejtőjének aljában egy kis falu feküdt templommal,” Kulcsár Péter újabb fordítása viszont, a latin szöveghez jobban igazodva, az szerepel, hogy „a dombról kis falucska ereszkedett alá egy templommal.” Az oszmán állások helyét tekintve korántsem mindegy ugyanis, hogy a falucska házai a tereplépcső alatt, attól bizonyos távolságra, vagy éppen annak oldalában álltak. Az ágyúkról a falu kapcsán egyszer azt közli a kancellár, hogy „ibi fuerunt positae machinae hostiles,” ami mindkét fordításban hasonlóan hangzik „itt helyezte el az ellenség ágyúit / ott helyezkedtek el az ellenséges lövegek,” ami

önmagában nem szabja meg az ágyúk helyét a falu helyzetéhez képest. A janicsárokról viszont némileg pontosabb tájékoztatást nyújt a szöveg: „Eum locum oculis nos portae extremeum certaminis tempus conspeximus hostibus fuisse oppletum, maxime ianizaris, quos vocant, qui, quiquid erat ultra illius pago casulas, omnio longo ordine occupabant” *„Később, a csata vége felé láttuk csak meg, hogy ezt a helyet egészen ellepte a janicsárságnak nevezett katonaság, a mely azon falu házain túl levő területet egészen betöltötte. / Később, a csata vége felé, saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely hemzseg az ellenségtől, főként az úgynevezett janicsároktól, akik, ami csak volt a falu házikóin túl, hosszú sorban mindent elfoglaltak.”* Ebben az esetben is jelentős eltérések fedezhetők fel a két fordítás között, de abban mindkettő megegyezik, hogy észak-északkeleti irányból érkező Brodarics a házakon túl látta a janicsárokat, akik a Földvár és egy meg nem nevezett tereptárgy közötti szabad területet foglalták el. Így a fentebb már ismertetett egyéb információk alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Ibrahim pasa tüzésége közvetlenül a janicsárok előtt, azaz a falu házai mögött állt fel. Ha ezek után felteszük, hogy a falu ténylegesen a tereplépcső lábánál feküdt – és mondjuk nem egy kilométerre távolabb tőle –, akkor az oszmán állásoknak leginkább a domboldalon juthatott hely. Ha viszont azt feltételezzük, hogy a falu házai a domboldalon álltak, akkor a tüzéség és a janicsárok állásai már akár a helyenként nem túl magas tereplépcső tetején is lehettek.

A sors fintora, hogy 1926-ban Halmay Barna már publikálta ezt a következtetést, ám a lelkes, de valóban nem túl felkészült amatőr kutatót Iványi Béla recenziójában igen sommásan ledorongolta. [...]

Halmay valóban nem volt felkészült tudós, kevés forrást használt és a legfőbb célja, épp úgy, mint Gyalókeynak és Gergely Endrének, az volt, hogy kimutassa a korábbi „hivatalos” nézetek tarthatatlanságát. Így, ha egyáltalán érvelt a tanulmányában, azt legfeljebb csak a Sátorhely környéki helyszín ellen tette, minden más az amatőrök számára magától értetődően következett neki is a forrásokból. Így sok helyen bizonytalankodó szövege nem is ad pontos eligazítást elképzeléseiről, azokat a mellékelt csatavázlatok mutatják igazán plasztikusan, amiken jól látható, hogy az oszmánok fő erőit, az előttük lévő ágyúkat ő magára a tereplépcsőre, a Szélestalpú völgy fölé lokalizálta, s a falut azoktól északkeleti irányban, a völgy szélére helyezte.

Brodarics szövegében valóban fellelhető több olyan részlet, melyek együttesen utalhatnak ilyen elképzelés helyességére, s közben más források adataival sem kerülnek ellentétbe. [...]

A támadásra induló jobbszárny valahol a tereplépcső és a magyar állások között ütközhetett meg a szpáhikkal. A tereplépcső tetején várakozó ruméliaiak és a magyarok állásai közötti távolság nem lehetett több mint másfél kilométer, hiszen akadt olyan magyar ágyú, melynek lőtávolsága majdnem elérte az ruméliai lovasság sorait. Miután Brodarics látta, hogy „az ellenség hátrálni kezdett, vagy a mieink rohamától elnyomatta, vagy azért, hogy minket az ágyúk elé csaljon”,⁴ a magyar sereg tovább tört előre a nyomában, így később a harc „már nem azon a tágas síkságon, hanem éppen az ágyúk előtt” folyt tovább „melyek annyira közel voltak hozzánk, hogy tíz lépésre sem voltak”. Vagyis a jobbszárny üldözés közben elhagyta a síkságot. Másutt meg azt írja, hogy „az

ágyúk úgy helyezkedtek itt el, mint valami völgyben, ezért a mieinknek sokkal kevesebbet árthattak, mintha a síkon lettek volna, s inkább félelmet, mint kárt okoztak,” ami elég homályos megfogalmazás, és rengeteg találgatásra adott okot. Csak az bizonyos, hogy ennek következtében „az ágyúgolyók sűrű becsapódása – ezek immár a mi fejünk körül is röpködtek, akik a király mellett álltunk – nem kis félelemmel töltött el mindenkit,” tehát az ellenséges tüzéség – a kancellár szerint az állásai helyzetéből következően – jórészt a támadó magyarok fölé lőtt.⁵

Gyalókey kategorikusan kijelentette, hogy „nem szabad itt valami valóságos völgyet keresnünk, mert olyan azon a tájon [mármint az általa a csata színterének tartott területen] nincs is. Arra a hosszú és sekélyes horpadásra lehet csak gondolnunk, amely a felső terasz lábánál húzódik s két-három méterrel van mélyebben az előtte (északra) lévő földhullám tarajvonalánál,” és a későbbi kutatók is beérték ezzel a magyarázattal, különféle helyeken feltételezve a tüzéséget a tereplépcső előtt. Mivel 1926-ban eleve kizárták a tereplépcső tetején való vizsgálódást, fel sem merülhetett, hogy a térképek szerint a majsi völgynek van egy nem túl mély, délkeleti irányú nyúlványa, ami szinte párhuzamos a tereplépcső lejtőjével, és nagyjából a Papp által feltárt, és Mersének tartott elpusztult faluig nyúlik be a tereplépcső síkjára. Ha Ibrahim pasa tüzésége és a janicsárok netán ennek északkeleti lejtőjén foglaltak volna helyet, akkor az ágyúk helyzete szinte mindenben megfelelt volna a Brodarics által leírtaknak: a magyarok nem láthatták őket a tereplépcső aljáról, de azok tüze sem árthatott sokat az emelkedőn felfelé haladóknak. (Erre utalhat az a részlet is, ami szerint az ellenséges ágyúk tüze miatt „a sereg nagyobb része kénytelen volt lehúzódni a völgybe, mely ama mocsaras víz mellett feküdt”, tehát a magyar csapat akkor egy magasabban fekvő pontról vonult vissza.)

A második vonal katonáival Batthyány csapatát követve Brodarics is eljutott arra a helyre, hiszen azt írja, hogy „a csata vége felé, saját szemünkkel láttuk, hogy ez a hely hemzseg az ellenségtől, főként az úgynevezett janicsároktól, akik, ami csak volt a falu házikőin túl, hosszú sorban mindent elfoglaltak”⁶ Ezek szerint a janicsárok állásait korábbi pozíciójából még nem látta a kancellár. Burgio pápai nuncius úgy értesült, hogy a magyarok egy erdőig üldözték az ellenséget, „ahol a török tüzéség volt felállítva.”⁷ Ennek az erdőnek az északi szélét az első katonai felmérés adatai alapján a 19. századi feldolgozásokban jóval a tereplépcső északi szélén túlra terjesztették, később pedig, Brodarics tájleírására hivatkozva, amiben erdő nem szerepelt, többen is lebecsülték a jelentőségét. Ha azonban a kancellár a tereplépcső alján nem látott erdőt, ez még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy erdő másutt azért még lehetett, mivel a janicsárokat sem látta korábban. A fák esetleg épp a janicsárok háta mögött voltak, hiszen ők a falu házai és valami meg nem nevezett dolog közötti térségen sorakoztak fel.

Azt kell tehát látnunk, hogy Halmay elképzelésbe Brodarics földrajzi adatai és utalásai ellentmondásmentesen beilleszthetők, s azokat még más források is támogathatják. Ezek után tehát joggal feltehetjük, hogy az oszmán balszárnyon a ruméliai sereg tábora nem a tereplépcső alján, hanem épp a tetején állt, s a janicsárok és tüzéség állásai sem a síkságon, hanem a tereplépcső oldalában, vagy tetején voltak, ami egyben megmagyarázhatja, miért nincsenek utalások arra, hogy az oszmán tüzéség és mátha

a magyarok látótávolságán belül ereszkedett volna le a tereplépcső tetejéről, és miért a magyarok feje fölött szálltak el a török ágyúk lövedékei.

Áttételesen még arra is következtetni lehet Brodarics munkájából, hogy az akár egy kilométer hosszú védőállással Ibrahim pasa esetleg épp egy, a tereplépcsőről a síkságra vezető völgyet zárt le – amint azt Halmay feltételezte. A kancellár – és menekülők hírei – nyomán ugyanis Mária királyné és Burgio is lehetségesnek tartotta, hogy az ellenség szándékosan csalta a magyarokat ágyúi elé, s Brodarics másutt, az ellenség terveiről szólva, tesz is egy utalást arra, hogy „vajon a mieinket akarja-e azokba a szűk járatokba becsalni”. (Ez a kérdés egyáltalán nem biztos, hogy a csata előtt fogalmazódott meg a magyar vezérek között.) Ha így lett volna – amit egyelőre csupán ötletként lehet megfogalmazni –, az egyféle magyarázatot adhatna azokra az elkeseredett próbálkozásokra, amikkel a magyar lovasság a heves ágyú- és puskatűz ellenére is támadta ezeket az állásokat, holott sík terepen egyszerűbb lett volna megkerülni őket.

Természetesen annak tükrében, hogy az újabb tanulmányok ezt a tereplépcsőt, mint a seregek mozgását komolyan gátló akadályt feltételezik, mindez elég meglepően hangzik, hiszen a terep egyenetlenségeire tett utalásokat is inkább a síkság kisebb terepdomborulataira „szokás” vonatkoztatni, amelyeket a kancellár úgymond „nem vett észre,” „nem tartott fontosnak,” mivel nem volt katona. Teljességgel kizárni ezeket a lehetőséget sem lehet, de mint fentebb láttuk, Brodarics írása földrajzi szempontból teljesen koherens szöveggként is értelmezhető. Itt kell megjegyezni, hogy helyszíni tapasztalataim és a korábbi irodalom alapján úgy tűnik, a tereplépcső meredeksége önmagában aligha akadályozta volna meg a szemben álló feleket, hogy csapataikat lefelől mozgassák rajta, hiszen annak nagy részét még Perjés Géza sem találta erre alkalmatlannak. Halmay szerint a tereplépcső relatív magassága húsz-negyven méter között ingadozik, lejtésszöge 3–4%, a meredekebb helyeken 5–8% között váltakozik, az 1920-as években a felső részein szőlőtelepítvények voltak, lejjebb pedig szántóföld, amit hosszában szántottak.

A 16. század eleji növénytakaróról nem szólnak a források, de akármilyen volt is, egy eső bizonyosan sokat ronthatott a lejtő járhatóságán. Nincs azonban adatunk arra nézve, hogy a mohácsi síkon esett-e eső a csata előtti napokban. A helyszín bejárása után nyilvánvalónak tűnik, hogy esős időben a síkság felázott homokos, löszös talaja sem lehetett ideális terep a lovasság harcához, így épp a lejtő, és a levezető utak csúszóságával magyarázhatnánk, miért nem vállalkozott rá Ibrahim pasa, hogy a tüzéséggel és a poggyással együtt ott vezesse le seregét. A szultáni naplót vizsgálva Gyalóky azonban már utalt rá, hogy az utoljára augusztus 24-én említ esőt, nem tudhatjuk, hát, hogy a csata előtti napokban a felvonuló oszmán seregtől több kilométerre északra is esett volna, s az sem ismeretes, hogy a nyári melegben az esetleges korábbi esők után mennyire száradhatott fel a talaj augusztus 29-ére, a délutáni órákra. Így valójában megítélhetetlen, hogy a talaj csúszóssága milyen mértékben befolyásolhatta a történeteket.

Úgy vélem azonban, hogy Földvár falu helyének pontos meghatározásához még a fentebbi gondolatok sem nyújtanak elegendő segítséget.

B. SZABÓ, *A mohácsi csata*, 2005, 612–618.

1 B. Szabó János (1969) történész, muzeológus.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd a III. részben.

4 Lásd a II. részben.

5 Lásd a II. részben.

6 Lásd a II. részben.

7 Lásd az I. részben.

Bertók Gábor,¹ Polgár Balázs:² *A mohácsi csatatér és a középkori Földvár falu régészeti kutatása*³
2011 (részletek)

Földvár faluhely komplex módszerekkel történő régészeti kutatása 2009-ben vette kezdetét a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum által közösen folytatott kutatómunka által. A kutatás első fázisában Majs–Majsi-szántók régészeti lelőhely öt hektáros területét mértük fel magnetométerrel. A területen elszórva kis területre koncentrálódó, de igen erős anomáliák voltak tapasztalhatók, melyek többsége recens fémtárgyak jelenlétére utalt. A falunyom területe erősen bolygatott, ugyanakkor ez a bolygatás csak gyenge, néhány nanoteszlás eltérések formájában mutatkozott a legtöbb esetben.

A mérési eredmények alapján azonosíthatóvá vált több, a településhez köthető objektum, így például a légi felvételeken is jól látható főutca vonala, több lineáris nyom (árkok/kerítések?), illetve olyan mágneses anomáliák is, melyek alakjuk és elhelyezkedésük szerint épületek nyomai lehettek. Ez utóbbi, többnyire 8–10 × 5–6 méteres kiterjedésű, a főutca mentén, átlagosan harminc-negyven méterre elhelyezkedő anomáliák ±10-20 nT-ás gradienst produkáltak, mely kiugróan magasnak számított a bolygatott terület átlagosan ±1-3 nT-ás eltéréseihez. Ezen anomáliák egyikén (a felmért terület nyugati szélén, a főutcától közvetlenül északra lévő, arra merőleges, körülbelül 5 × 8 méteres, téglalap alaprajzú, házszerű folton) földradaros mérést is végeztünk, amely azonban negatív eredménnyel zárult. [...]

Két alkalommal sor került légi felderítésre is a vizsgált terület felett, egyszer növényzeti fedettség (kukorica/lucerna) mellett, illetve egyszer, tavaszi időszakban, amikor a terület nagyobb részén a talaj fel volt szántva. A növényzeti fedettség mellett készült felvételeken a településfolt általában nem, illetve helyenként igen halványan volt csak kivehető, míg a felszántott talajban viszonylag éles kontúrokkal jelentkezett, és főutca vonalvezetése is jól kivehető volt. A légi fotózás eredménye az, hogy falu az eddig egyetlen, számunkra hozzáférhető felvételen sem látható nyugati, a dombokig elérő része is láthatóvá vált. Ezzel az is feltételezhető, hogy a település a dombra is felhúzódott, mint azt Brodarics Istvánnak a csatatérre vonatkozó leírása is sugallja. Ez az eredmény egyúttal azt a lehetőséget is felveti, hogy az eddig azonosíthatatlan, a leírásban szereplő templom a korábban általunk nem kutatott dombon, a mai Majs község részét képező házak és telkek területén helyezkedett el, mely indokolttá teszi e terület átkutatását is.

Halmay Barna adatgyűjtése alapján is feltételezhető ugyanez, valamint az hogy a templom téglá- és kőanyagát a későbbi korok majsai építőmunkálatai során felhasználta a helyi lakosság: „Még vannak, még élnek emberek Majson, kik földjük művelése, azaz szőlőföld forgatása közben az 1870-es években a régi Földvár templom tégláit és alapköveit kiszedték és házukba beépítették”.

Az egyetemi hallgatók segítségével végzett terepbejárás területét a magnetométeres felmérés által már érintett területen jelöltük ki két sávban. A területet 10 × 10 méteres négyzetekre bontva vizsgáltuk, egy-egy négyzetet két-két fő, egyenként tíz perces időtartamig. Az így négyzetenként gyűjtött kerámialeleteket azután kiértékeljük, besorolásukat az alábbi kategóriák szerint végeztük: őskori, római kori, kora középkori, késő középkori, újkori, meg nem határozható korú. A kerámiaanyag mellett az állatcsont-anyag mennyiségi kiértékelését is elvégeztük. Az adatokat térinformatikai rendszerben dolgoztuk fel, és korszakonkénti lebontással elterjedési térképeket készítettünk a leletek előfordulási intenzitásának jelölésével. A fentiek alapján több megállapítást tettünk. A vizsgált területen az összes előzetes kategóriába sorolható lelet típus előfordult, azonban jelentősen eltérő mennyiségben és térbeli eloszlásban. A leletmintázat nem volt egyenletes: elkülöníthettünk egy intenzívebb őskori településfoltot a vizsgált terület északnyugati részén, a római kori és kora középkori kerámialeletek szórványosan, a késő középkori – kora újkori kerámia (egyenetlen intenzitással) a teljes területet beborította. Megállapítottuk, hogy a jelentősebb leletsűrűsödések a geofizikai mérések alapján előzetesen házfoltként interpretált anomáliák környékén találhatók.

A kutatások alapján valószínűsíthető, hogy a vizsgált település azonos a forrásokban említett Földvár faluval. A továbbiakban folytatni kívánjuk a település kutatását annak biztosabb területi lehatárolása céljából. Kiterjesztjük továbbá a mérési vizsgálatokat a falutól délre elhelyezkedő területekre, ahol Brodarics István leírása alapján a csata kimenetét döntően befolyásoló török tüzérség és a janicsárság sora helyezkedhetett el.

BERTÓK, POLGÁR, *A mohácsi csatátér*, 2011, 919–928.

1 Bertók Gábor (1970) régész.

2 Polgár Balázs (1985) régész.

3 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

A MAGYAR HADITERV

Kápolnai Pauer István: *A mohácsi hadjárat 1526-ban*
1889 (részlet)

A magyar sereg 29-én reggel értesítettett, hogy a török hadsereg éle Baranyavárról már elindult s Buziglicza irányában nyomul előre. E hírre a sereg felriasztatott és Tomori, Battyányi meg Szapolyai György rögtön a seregnek harcra való rendezéséhez fogtak.

A magyar sereg két csatavonalban, a tüzérség pedig az első csatavonal előtt állított fel. Tízezer gyalogos képezte az első csatavonal közepét, melynek mindkét szárnyán lovasság állott.

A második csatavonal öt harcvonalban állítottatott fel. Igen valószínű, hogy a gyalogság, úgymint Mátyás király korában nyolc sorban volt felállítva; ha az akkori harcászati igényeknek megfelelő térközöket is tekintetbe vesszük, akkor föltehető, hogy az első csatavonal gyalogságának arcvonala körülbelül kétezeröttszáz lépésnyire terjedhetett.

A lovasság valószínűleg nem hat sorban volt felállítva, amint az akkor szokásban volt, hanem csak négyben, mert tudjuk, hogy Tomori „a csata vonalat lehetőleg hosszúra nyújtotta”. Miután egy-egy szárnyon ezeröttszáz lovas állott, e két lovassági segrész arcvonalainak hossza összesen mintegy ezeröttszáz lépésnyi lehetett s következőleg a magyar csatarendnek első csatavonala, mely a szemtanúk állítása szerint, a második csatavonalnál hosszabb volt, körülbelül négyezer lépésnyire terjedhetett, azaz a mostan Fekete kapunak nevezett juhászmajortól a Földvári pusztától északra fekvő földhullámig érhetett.

KÁPOLNAI PAUER, *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, 1889, 443–444.

Németh Béla: *Baranya Szent Istvántól a jelen korig*
1897 (részlet)

A magyarok terve, úgy látszik, csak a fölállás körül mozgott; több egymás után álló vonalak sorrendje volt a kérdés, melyekből a király s az ország főurai az utolsó vonalon állottak; a harcmódor a régi maradt, t. i. a heves roham.

NÉMETH, *Baranya Szent Istvántól a jelen korig*, 1897, 380.

Szurmay Sándor: *A mohácsi hadjárat 1526-ban*
1901 (részlet)

A magyarok harcfelállása, illetőleg csatarendje inkább megfelelt volna a védőleges magatartásnak, mint a ténylegesen bekövetkezett támadólagos előrenyomulásnak, amennyiben az első harcsorokban felállított gyalogság és tűzérség inkább a török támadás feltartóztatására, a szárnyakon lévő lovasság pedig az oldalaknak fenyegető török lovas csapatok ellen való megvédésére lett volna hivatva és képesítve, mint az első lökem keresztülvitelére.

SZURMAY, *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, 1901, 60.

Gyalókey Jenő: *A mohácsi csata, 1526. augusztus 29.*¹
1926 (részlet)

Többször felvetődött már az a kérdés: Jól volt-e a magyar sereg állása kiválasztva? Azt hiszem, nem érdemes róla vitatkozni, mert az, amelyben a magyar sereg várakozott, nem harci, hanem csak készségi állás volt.

Tomori ugyanis támadni akart, bár volt szó arról is, hogy védőállást rendeznek be. A lengyel gyalogság parancsnoka – Gnojenski Lénárd – azt javasolta, hogy a sereget szekerekkel fogják körül,² amelyekből állítólag ötezer darab volt a mohácsi táborban.³ Ez nem is lett volna rossz, feltéve, hogy nem akarták a lovasságot is szekérvárba zárni, amit az például az 1241. április 12-én vívott muhi-pusztai csatában történt. De addig vitáztak és tanácskoztak a vezetők, amíg elkéstek vele, s így nem is lett belőle semmi.

Azon, hogy a magyar sereg támadni akart és támadott is, nem lehet csodálkozni, tudva azt, hogy az elbizakodott többség valósággal kierőszakolta a harcot. Akkoriban a fő és döntő fegyvernem a lovasság volt. Ennek harcmódjához igazodott tehát az egész taktika. Márpedig a lovasságnak csak egy harcmódja van: a támadás. Passzív védekezésre képtelen. Tehát vagy támad, vagy – ha a körülmények nem kedvezők – kitér az ellenség elől. Ezt az utóbbit akarták a józanabban gondolkozók, de elhallgattatták őket. Így hát nem is volt más megoldás, mint az, hogy legelőször a magyar lovasság rohant

neki a sokkal erősebb töröknek. A magyar tüzéségnek nem volt semmi számottevő szerepe, s a gyalogság is már csak később, de a csata sorsának balra fordulása előtt keveredett a harcba. Alább majd látni fogjuk, hogy Tomori a képzelhető legszerencsétlenebb módon hajtotta végre a támadást.

A magyar hadsereg felállítását a szemtanú Brodarics részletesen írja ugyan le, de nem eléggé szabatosan.⁴ Ezért azután itt is csúsztak be félreértések, és nem bizonyítható feltevések. A kancellár előadásából annyi világosan kitűnik, hogy a magyar sereg két harcrendre volt osztva. Itt nem is történt félreértés, de igenis történt abban, hogy hadtörténetíróink az első harcrendet középre, továbbá jobb- és balszárnyra tagozzák, a középre téve a szerintük tízezernyi főnyi *egyesített* gyalogságot. Brodarics azonban, félre nem magyarázhatóan csak jobb- és balszárnyról tud; az előbbi Batthyány Ferenc horvát bán, az utóbbit Perényi Péter vezette. *Centrumot egyáltalán nem is említ.*

Elöl volt tehát a két szárnyra osztott első harcrend, s mögötte a második, amely nem volt így hosszában kettészakítva. Ebben az utóbbiban állott a király is. A 2. vázlaton látható ez a helyzet; megjegyzem azonban, hogy csak az általános elrendezést akarom vele feltüntetni, de az arcvonal szélességét és a felállítás mélységét nem. Erről ugyanis semmit sem tudunk, s így minden erre vonatkozó állítás csak többé vagy kevésbé valószínű, de semmiképpen sem bizonyítható feltevés.

A második harcrend – amely mint hallottuk – nem oszlott szárnyakra, öt egymás mögött álló vonalba alakult. A negyediknek közepén állott a király. Hogy kik és milyen sorrendben voltak körülötte, azt minden iskolakönyv felsorolja. Hadtörténeti szempontból egyáltalán nem érdekes, ezért nem is foglalkozunk vele.

Sokkal fontosabb az a kérdés: hol állott a magyar gyalogság? Az első harcrend közepén, egy hadosztályba összevonva, kétségkívül nem, bár hadtörténetíróink minde-nike ezt vallja.

Brodarics szerint a második harcrend *nagyobbára* lovasságból állott, de szárnyain *egy kevés gyalogság* volt.⁵ Később azt mondja, hogy ezt a második hadrendet mindenfelől könnyű lovasság és *gyalogság* vette körül.⁶

Ebből tehát máris kiviláglik, hogy *az egész gyalogság nem lehetett az első harcrendben, hanem egy része a második harcrendhez tartozott.* Maradt belőle azonkívül a tábor őrizetére is elég, mert Brodarics ezt a helyzetet a csata után – menekülés közben – hullákkal elborítva látta.⁷

Ez mind kétségtelen, de azért még nem tudjuk meg belőle, hogy hol állott a gyalogság zöme?

Brodarics – a második harcrend leírásában – azt mondja, hogy a király után következő (vagyis ötödik) vonalban ezer vagy valamivel több vértés lovas állott,⁸ míg *a többi vértés az első harcrendben volt elszórva.* Ez az „elszórva” bizonyára nem azt jelenti, hogy a nehéz lovasok gyér rajokba alakultak, hanem azt, hogy másféle katonával – kétségtelenül gyalogsággal – keverték őket össze. Az egykorú Dselálzáde Musztafa említi is, hogy minden lovas mellé jobbról és balról két puskás gyalogos volt állítva.⁹ Egy velencei kém pedig 1526. november 12-én tett vallomásában úgy mondja, hogy az első magyar harcrend élén könnyű lovasság, *mögötte gyalogság*, s legvégül nehéz lovasság volt.¹⁰

Ha mindezt egybevetjük, azt az eredményt kapjuk, hogy *a magyar gyalogság zöme az első harcrendben volt ugyan, de nem annak középső tagjában egyesítve* – mert ilyen tagról sehol nincs szó –, hanem szétszítva a harcrend valóban meglevő két tagjára, ti. a jobb- és a balszárnnyra.

Hova helyezte Hardegg a tűzvonalban levő ötvenhárom ágyút? Brodarics erről így ír: „Tormenta bellica statim *post principia* posita erant”,¹¹ vagyis a tüzéség a legelső hadsorok *mögött* állott. Már hallottuk, hogy az első harcrend első soraiban könnyű lovasság volt. E mögött, vagyis a gyalogság előtt, lett volna tehát az ágyúk tűzvonal. Istvánfi azonban, ettől eltérve, az egymástól egy kődobásnyira levő első és második *harcrend* (acies) közé teszi az ágyúkat.¹²

Mi Brodaricsnak adunk igazat, de így is kétségtelen, hogy *egy ilyen felállítás már eleve kizárt azt, hogy a tüzéség kezdje meg a harcot*, mert az ágyúkat csak akkor lehetett elsűtni, amikor az előttük álló lovasság már kellő távolságra távozott tőlük.

A magyar tüzéség arcvonala – ágyúcsőtől ágyúcsőig tíz lépés térközt számítva – ötszáz lépésnél valamivel több lehetett.

Azt, hogy milyen széles volt az egész sereg arcvonala, nem tudjuk megmondani. A vezérek igyekeztek minél jobban kinyújtani, hogy az exponált jobbszárny ne legyen olyan könnyen átkarolható; de hiábavaló találgatás lenne, ha ezt a szélességet számokkal akarnók kifejezni.

Mohács, 2006, 282–283.

1 A jegyzeteket lásd 2006-os *Mohács*-kötetben.

2 Lásd Brodaricsnál a II. részben.

3 Lásd a II. részben.

4 Lásd a II. részben.

5 Lásd a II. részben.

6 Lásd a II. részben.

7 Lásd a II. részben.

8 Lásd a II. részben.

9 Lásd az I. részben.

10 Lásd az I. részben.

11 Lásd a II. részben.

12 Lásd a II. részben.

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténete*¹
1939 (részletek)

A magyarok augusztus 28-án este Tomori becslése szerint is körülbelül háromszoros túlerővel állottak szemben. Ez, nemkülönben az a körülmény, hogy a seregnek mintegy fele gyalogságból állott, némileg érthetővé teszi, hogy a magyar hadvezetőség úgy stratégiai, mint taktikailag várakozó, defenzív álláspontra helyezkedett. Ámde a tisztán védelmi magatartás homlokegyenest ellenkezett egyrészt a seregnek legfőbb és legfontosabb alkotó részét képező lovasságnak ősidőktől fogva a jelenkorig szokásos harcmódjával. [...] A harcfelállításnak alkalmazott módja ugyan rám azt a benyomást teszi, illetve azt a meggyőződést érleli meg bennem, hogy a magyar hadvezetőség a

mohácsi csatát eredetileg ellentámadással kapcsolatos védelem formájában akarta megvívni. Ennek az elgondolásnak megfelelően helyezte el összes védelmi eszközeit, a tüzéséget és a gyalogságot majdnem teljes egészében az állítólagos biztonság kedvéért meglehetősen széjjelhúzott első vonalba [...]. Ez az első vonal, illetve harccsoport arra volt hivatva, hogy az ellenség első támadását felfogva és kivédve, alkalmat adjon a második harcvonálnak, illetve harccsoportnak a támadólagos módon való közbeavatkozásra. [...] Én erre nézve az elmondottak alapján a következőket jegyeztem meg. Miután leghitelesebb kútfőnk, *Brodarics*, az első magyar harcvonalnál tényleg nem említ középhadot, de sok más, főleg az egykorú török írók viszont határozottan állítják, hogy a magyaroknak centrumuk is volt², ennek a létezését legfeljebb kérdésesnek lehetne feltüntetni; ellenben oly határozottan kimondani, hogy nem volt középhad, mint ahogyan azt *Gyalókay*, eddigi történetíróinkkal ellentétben teszi, azt én még sem merném megcselekedni. Azt sem hiszem, hogy a *Gyalókay* által említett jobb- és balszárny, vagyis az egész első magyar harcvonal elejétől végig egyöntetűen a fegyvernemek oly mixtum-kompozitumát³ mutatta volna fel, mint ahogyan ő azt a 2. és 3. számú vázlaiban feltüntetési és inkább a felé a nézet felé hajlok, hogy az akkori szokásnak megfelelően az első harcvonal két szárnyán igen is tisztán lovasságból álló osztagok állottak és ha a *Gyalókay* által említett velencei kém 1526. november 12-én tett vallomását,⁴ mely szerint „az első magyar hadrend élén könnyű lovasság, *mögötte gyalogság* s legvégül lovasság volt”, hitelt érdemlőnek ismerjük el, ez az összeállítás legfeljebb az első harcvonal középhadára, nem pedig annak tisztán lovasságból álló szárnyhadaira is vonatkozhatott. A középhad azonban így is minden kétségen kívül főképp gyalogságból állott s így én is ilyennek tüntettem fel azt a *XII/2. számú melléklet*en.⁵ [...] Ellenben a tüzéség felállítási helye tekintetében már inkább *Gyalókaynak Brodaricsra* és *Istvánffy-ra* támaszkodó véleménye mellé állhatunk,⁶ mely szerint az ágyúk nem állottak az első harcvonal arcvonala előtt. Hogy azok nem állottak-e magában az első harcvonalban, ahogyan ezt *Szurmay*, *Horváth Mihály*⁷ és *Kupelwieser*⁸ állítják, azt nem merném határozottan tagadásba venni, de azért mégis legvalószínűbbnek tartom az arcvonalt mögött való felállítást, mely nézetemet még a következőkkel igyekszem alátámasztani: A harc felállítás nem támadólagos, hanem, legalább is a csatabevezetésig bezárólag, védelemes illetve várakozó tendenciával történt. Ezért az ágyúknak jobb és biztosabb volt a helyük a másik két fegyvernem, a gyalogság, illetve a lovasság mögött. Abban az időben egyébként általánosan a törököktől átvett az a szokás dívott, hogy abban a pillanatban, amikor a tüzéség működésére, lövésére sor került, az addig a lövegek leplezése céljából azok elé tolt gyalogsági, vagy lovassági osztagok hirtelenül vagy szétnyíltak, vagy a lövegek térközein át azok mögé húzódtak. Így történhetett ez ezúttal is.

BÁNLAKY, *A magyar nemzet hadtörténelme*, XII, 239–240.

1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

2 Lásd az I. részben.

3 Zavaros helyzetét.

4 Lásd Boemo jelentését az I. részben.

5 Az eredeti műben itt egy térképvázlat szerepelt.

6 Lásd az I. és a II. részben.

7 Horváth Mihály (1809–1878) történetíró.

8 Leopold Kupelwieser (1830–1903) katonatiszt, hadtörténész.

Perjés Géza: *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*¹
1976 (részletek)

A magyar hadvezetőség döntése a csata mellett és a sereg felállítása

Arra nézve, hogy mi lehetett a magyar vezérlet terve a csatára, kellően értékelhető források hiányában egész sereg, a katonai logika alapján felállított feltételezésre vagyunk utalva. A helyzet előtti napok tanácskozásaival, nem lévén katona, láthatólag éppen a leglényegesebb dolgok kerültek el a figyelmét és nem tudta követni a haditanácsban folyó vitákat sem. Lehet persze az is, hogy – mint kancellárnak – egyéb dolga is volt, nem vett részt minden tanácskozáson. [...] A magyar történetírásban uralkodó nézetnek mondható, hogy a választás teljesen elhibázott volt. Mi ezt a véleményt nem osztjuk, és meggyőződésünk, hogy alkalmasabb csatateret a mohácsi mezőnél találni sem lehetett volna. Állításunk bizonyításához vissza kell térnünk a török hadsereg felfejlődésének előbb már említett nehézségeihez. Említettük, semmi okunk sem lehet feltételezni, hogy a magyar fővezérlet előtt ismeretlen lett volna a háborúnak az az alapvető elve, hogy a védő fél rendszabályait az ellenség előnyomulási irányának mérlegelése alapján hozza meg. Ez az irány, a mondottak szerint, csakis a Buziglica és Majs közötti terület lehetett. Annak felismeréséhez sem kellett semmiféle zsenialitás, hogy a töröknek a Karassótól csatarendben kell előnyomulnia. De azt is tudhatták – hiszen úgy ismerték a terepet, mint a tenyerüket –, hogy a töröknek a terasztól délre eső enyhe lejtő szántóföldjein kell átvonulnia, ami tekintve a többhetes esőzésben felázott talajt, nem-hogy könnyű, sőt nagyon is fáradságos lesz. Végül pedig igen valószínű, hogy számoltak a teraszról való leereszkedés nehézségeivel is. Mindezek alapján joggal számíthatunk arra, hogy a török sereg nem a legjobb erőállapotban és nem is a legnagyobb rendben, sőt talán nem is egyszerre fog a mohácsi mezőre érni. A győzelem – vagy legalábbis egy döntetlennel végződő csata – egyedüli esélye tehát abban rejlett, hogy – kihasználva a török sereg vázolt nehézségeit – beletámadtak felvonulásába, ami, a hadtörténet tanúsága szerint, általában igen hatásos szokott lenni. Miután pedig éppen arról volt szó, hogy ne hagyjanak az ellenségnek időt csatarendjének megalakítására, a lehető legközelebb kellett felállniuk a teraszhoz. [...]

Eldöntésre vár az a kérdés is, hogy milyen volt a magyar sereg csatarendje. A régebbi feldolgozások szerint a magyarok két lépcsőben álltak fel és az első lépcső három részre tagozódott: bal és jobb szárnyra, valamint centrumra. Gyalókay, abból kiindulva, hogy Brodarics nem beszél centrumról, és csak a két szárny vezérét, Battyányt és Perényit nevezi meg, arra a következtetésre jutott, hogy csak két részből állt az első lépcső. Úgy tűnik azonban, hogy a forrásokat oly lelkiismeretesen elemező Gyalókayt éppen az vezette félre, hogy szó szerint értelmezte Brodarics leírását, és nem gondolt arra,

hogyan a szerző hadi dolgokban járatlan ember, aki talán nem is volt tudatában annak, mi a jelentősége a csatarend ilyen vagy olyan formájának. Egyébként is feltűnő, hogy Brodarics leírása mennyire személyekhez és nem tárgyhöz kötött. Elsősorban a főurak érdekelték, a csatarend leírásánál csak az ő neveiket sorolja fel és teljesen elfeledkezik a zsoldosvezérekről. Gyalogságról pedig egész előadásában csupán háromszor tesz említést, annak harcáról pedig egy szót sem szól, holott tudjuk, a csata második felében a harc oroszlánrészét az vívta. Előadása egyébként is teljesen következtelen. Határozottan írja ugyanis, hogy a második csatarendben volt „egy kevés gyalogság is”, de hogy a többi – tíz-tizenkétezer fő! – hol volt, azt nem mondja meg.² Gyalókay állítása tehát még Brodaricsra támaszkodva sem igazolható, viszont annál inkább támadható bizonyos elvi megfontolások és konkrét adatok alapján. Elvi szempontból a következő ellenvetések tehetők:

1. A csatarend hármas tagozása klasszikus megoldás: sem a szárnyakkal végrehajtott átkarolás centrum nélkül, sem pedig a centrummal végrehajtott áttörés a szárnyak nyújtotta fedezés nélkül nem biztonságos.

2. Gyalókay szerint a gyalogságot teljesen elosztották a lovasság között; kétségtelen, hogy szokás volt – inkább a 17. században – kisebb gyalogos részeket beosztani a lovassághoz és viszont, de a zárt, tisztán gyalogos, illetve lovas tömegek mindig megmaradtak; a lovasság és gyalogság elegyítésével lemondtak volna ugyanis mindkét fegyvernem lököerejéről, valamint a gyalogság tűzhatásáról; ezek érvényesítésének előfeltétele ugyanis az egységes, zárt tömeg.

3. Minden jel azt mutatja, hogy a magyar páncélos lovasság lököereje ebben az időben még igen nagy volt és azt is, hogy Tomoriék éppen erre alapozták haditervüket; így igen következtelen dolog lett volna, ha a lovasság rohamának lendületét a közéjük állított gyalogosokkal fékezik le.

A forrásokból pedig ez vehető ki:

1. Lutfi és Ferdi szerint három rész volt, melyek közül a jobb szárny a ruméliai seregére, a közép a szultáni hadra, a bal szárny pedig az anatóliaiakra támadott; ezenkívül Lutfi még ezt is írja: „A király és a bánok előtt mindenütt tíz-tízezer puskás állott” – ami ugyan nem teljesen igaz, mert a gyalogosok között voltak íjászok is, viszont kétségtelenül nagy zárt gyalogos tömegek jelenlétét bizonyítja a csatarend első lépcsőjében.³

2. A csata végén, középén, a török janicsársággal és tűzérséggel szemben csak gyalogság állt és zárt alakzatban harcolt.

Miután sikerült a magyar sereg felállási helyét és az első lépcső hármas tagozódását valószínűsíteni, most már csak annak megállapítása van hátra, hogy vajon mi volt az iránya és kiterjedése a magyar arcvonalnak. Miután feltehető volt, hogy a török sereg a teraszhoz fog igazodni, a magyar seregnek azzal párhuzamosan kellett felállnia a mohácsi mezőn, arcvonala tehát délnyugati irányba nézett.

Az arcvonal szélességének meghatározásánál pedig a következő szilárd támpontokból indulhatunk ki:

1. Éppúgy, ahogyan a törökök jobb szárnya, a magyarok bal szárnya sem terjeszkedhetett ki nagyon a mohács–eszéki úttól keletre, mert akkor hátában lett volna a mocsár.

2. Miután kétségtelen, hogy a magyar jobb szárny csapott össze a török bal szárnyat alkotó ruméliai sereggel, ez utóbbit viszont Majs és Földvár közé kell tennünk, a magyar jobb szárnyat is a terasszal szemben levő területnek erre a részére kell helyeznünk.

3. Ily módon a magyar sereg kiterjedése kb. négy kilométer volt. Ez a létszámot tekintve viszonylag nagynak mondható. Viszont Brodaricstól tudjuk, a magyar fővezérlet az átkarolás veszélyének csökkentése céljából arra törekedett, hogy „oly szélesen terjeszkedjék ki, amennyire kiterjeszkedni egyáltalán lehet”.⁴

Brodaricstól azt is tudjuk, hogy a csatarend második lépcsője öt „sorban” állt fel és negyedikben állt a király. Ennek a harcrendnek szükségképpen keskenyebbnek kellett lennie, mint az elsőnek, mert megbecsülve az abban elhelyezkedő, Brodarics felsorolásából pontosan ismert személyek által kiállítható hadak számát, azok nemigen teheték ki azt első lépcső egyhated-egynolcad részét. Épp ezért talán helyesebb, ha a „lépcső” helyett a „tartalék” kifejezést használjuk. A tartalékot a nehéz páncélos lovasság zöme alkotta, szárnyait könnyű gyalogos és lovas egységek biztosították.

Kiindulva abból, hogy a mintegy tízezer főt számláló gyalogság egy tömbben, a centrumban állt, akkor – a magyar sereg létszámát huszonötezer főnek véve – a csatarend beosztása következő lehetett: feltéve, hogy a tízezer gyalogos tíz sorban áll, a centrum kiterjedése kb. egy kilométer; fennmarad tehát az arcvonalból három kilométer, melynek fele-fele esik a Batthyány vezette jobb és a Perényi vezette bal (lovas) szárnyra, másfél kilométeres arcvonalon hatezer – hat sorban felállított – lovas fér el. Az öt sorban álló második lépcsőre háromezer lovas marad, egy kilométeres arcvonallal.

Ha ebből a rekonstrukcióból csak annyi igaz, hogy a második lépcső kiterjedése jóval keskenyebb volt, mint az első – s az szinte kétségtelen –, már akkor is látható, hogy a magyar fővezérlet nem számított hosszú küzdelemre, főleg pedig nem arra, hogy állva várja be a török rohamát. Ennek a harcrendnek ugyanis semmilyen tartása, ellenállóereje nem volt és a második harcrend rövideége miatt bármelyik szárnyát érő vereséget a csatarend teljes összeomlása követte volna. Viszont egy mindent egy lapra feltevő, kétségbeesett rohamra a legalkalmasabb: valamelyik szárnyal lerohanni az ellenség szemben levő szárnyát, majd bekanyarodva az ellenség közepe felé, azt együttesen megtámadni a centrummal és a második lépcsővel.

Ami a tüzéséget illeti, elfogadhatatlannak tartjuk Brodarics közlését, miszerint az az első harcrend mögött állt.⁵ Egyrészt soha nem hallott és látott dolog a csak lapos röppályával lövő ágyúkat saját csapatok mögé állítani. Ennek ugyanis csak két következménye lehetett: a támadás megindulásakor vagy nem tüzel a tüzéség, vagy ha igen, akkor belelő az előtte állókba. Viszont éppen Brodaricstól tudjuk – s ezt megerősítik a török források is –, hogy a támadás megindításának pillanatában a tüzéség megnyitotta tüzét.⁶ Arról viszont nem tesznek említést a források, hogy belelőttek volna az első lépcsőbe. Így a tüzéség csakis az első harcrendben állhatott, feltehetően elosztva az egész arcvonalon. Tomori mint fővezér az első lépcsőben, a jobb szárnynál tartózkodott. [...]

S itt érkeztünk el oda, hogy tanulmányunkban már több alkalommal sejtetett feltevésünket határozottan kimondjuk: Tomori és vezértársai azért választották csataternek a mohácsi mezőt, mert előre látták a török harchoz fejlődésének nehézségeit és tervük

éppen arra épült fel, hogy az nem tud – a terep nehézségei miatt – egész erejével egyszerre hadba lépni. Erre persze azt lehetne válaszolni, hogy ez a gondolat Tomoriban éppen a török magatartása alapján született meg abban a pillanatban, amikor a ruméliai sereg elkezdte táborát felverni. Gondoljunk vissza azonban a magyar sereg előbbieken vázolt csatarendjére, amely másra, mint egy nagyjából egyenlő erejű hadsereg hirtelen lerohanására, nem volt alkalmas. Nem valószínű, hogy ilyen csatarendet alakítanak, ha arra számítottak volna, hogy a török hadsereg egészével kell megharcolniok.

A másik elgondolkasztató körülmény Ráskay kiküldése. Amint Brodarics írja, Tomori azt adta feladatul Ráskaynak, „menjen ki felderíteni, hogy mi a szándékuk [tudniillik Báli csapatainak], és ha lehetséges, térítse el őket megkezdett útjukról”.⁷ Ez a parancs elég furcsán hangzik egy katona fülének, s feltehető, hogy Brodarics megint félreértett valamit. Valószínűbbnek tűnik, hogy Tomori álló oldalvédnek küldte ki Ráskayt és feladata csupán az ellenség szemmel tartása volt. Problémánk szempontjából az itt a fontos, hogy ilyen kis csapatot küldött ki a hadsereg oldalát fenyegető, feltehetően tízezres nagyságrendű ellenséggel szemben, amit aligha lehet mással magyarázni, mint azzal, hogy szilárdan meg volt győződve róla: az ellenség aznap nem fog támadni. A király környezetében álló urak a ruméliai sereg táborveréséből következtettek arra, hogy a török nem fog támadni, ez viszont Ráskay kiküldetésének pillanatában még nem kezdődött el, hiszen a sereg akkor még csak leereszkedőben volt a lejtőn.

Másik zavaró momentum feltevésünkben az, hogy Brodarics nem ír Tomorinak erről a tervéről. Úgy gondoljuk azonban, hogy ennek igen egyszerű oka van: nem is tudott róla. De feltehetően a táborba való vonulást javasló urak sem ismerték Tomori tervét, sőt talán maga a király sem. Furcsának tűnhet egy ilyen feltevés, de ismerve az elmúlt napok eseményeit, a királynak és környezetének, valamint a karassói tábor katonáinak mélyen szántó ellentétét, könnyen elképzelhető, hogy Tomori csak néhány alvezérét avatta be a tervbe, mert annak sikeréhez a legszigorúbb titoktartást tartotta szükségesnek. Ezt támasztaná alá az utolsó haditanácson tanúsított furcsa magatartása is: egyetlen konkrét érvét, azt tudniillik, hogy miként akar felülkerekedni a törökön, nem árulhatta el, így csupán bizonytalan válaszokat adhatott a király neki szegezett kérdéseire.

Végül hadd idézzük itt Lutfi krónikájának ezt a versbe szedett részét, melyben a következő szavakat adja a haditanácsot tartó II. Lajos szájába:

*Mikor [a török] holnap Mohácsra érkezik
És itt sátrait felüti:
E jó alkalommal megtámadjuk,
Mikor tábort üt, megrohanjuk és harcolunk.*

Amit itt Lutfi leír, az nyilvánvalóan a török hadvezetésnek a csata utólagos elemzéséből levont következtetése, amit esetleg Tomorinak egyik fogságba esett és a tervbe beavató alvezére is megerősíthetett kihallgatása alkalmával.

PERJÉS, *A mohácsi csata*, 1976, 448–461.

- 1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.
- 2 Lásd az I. részben.
- 3 Lásd az I. részben.
- 4 Lásd a II. részben. Az első kiadásban itt egy térképvázlat is szerepelt.
- 5 Lásd a II. részben.
- 6 Lásd a II. részben.
- 7 Lásd a II. részben.

*Marosi Endre: A mohácsi csatatér helymeghatározásához*¹
1976 (részlet)

A szemtanúk hiányos tudósítása eltérő véleményre készítette a hadtörténészeket, főként a gyalogos centrum kérdésében. A századforduló kutatói szerint az első csatarend felállásakor alakították meg azt. Cáfolta őket Gyalóky Jenő, aki szó szerint igazodott Brodarics és a törökök leírásához. Az első csatarendet két szárnyra tagolta, elől lovasággal, mögötte gyalogsággal. Harc közben vélte kialakulni a török tűzéréség előtt már kétségtelenül ott küzdő centrumot.

Jóllehet az ő vázlata igazodik legjobban a szemtanúkhöz, mégsem mernénk véglegesnek tekinteni, hiszen a közép nélküli első csatarend kiáltóan szemben áll a kor taktikai szokásaival, és különösen ellentmond Tomoriék azon céljának, hogy arcvonalukat minél szélesebbre nyújtsák. Inkább osztjuk tehát Perjés Géza nézetét, aki szerint az első csatarendben feltétlenül *volt* gyalogos centrum.

MAROSI, *A mohácsi csatatér*, 1976, 632–634.

- 1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

*Marosi Endre: Mohács-komplexus*¹
1980 (részlet)

A ruméliai sereg kétszer annyi utat tett volna meg, mint az anatóliai, mégis sokkal korábban ért a terasz széléhez. Minden „meglepődése” dacára lejutott a síkra, csatarendbe sorakozott, felvonultatta és mesterséges akadályokkal biztosította tűzéréségét, lemálházott, ismét felsorakozott, kiállta a magyarok első rohamát, és csak ezután kapott támogatást a most beérkező anatóliai csapatok révén. Mindezt a könyv szerint Tomoriék előre tudták és erre a késésre alapozták volna haditerüket. (386., 406. és köv. o.) A felvonulás ilyen körülmények között elképzelt módja azonban nem meggyőző.

Nehéz volna elhinni, hogy a hat heti esőzéstől felázott terepen állítólag szétbontakozva menetelő ruméliaiak több óra előnyt szereztek volna a hadiúton menetelő anatóliaiakkal szemben. Ezen a terepen döntő tényező a sár. Terepbejárásunk alkalmával, néhány napi esőt követően, ki sem tudtunk szállni a terepjáró gépjárműből! Ezt a tényt a „lejtő” esetében Perjés Géza is kiemelte. (381. o.)

A terep ismeretében úgy látszik, hogy a török had nem bontakozott szét a Karassó mentén, hanem a hadiúton, menetalakzatban közelítette meg a csatateret, és beérkezése sorrendjében bontakozott szét. (Ez magyarázná az anatóliaiak késlekedését, egyúttal Tomoriék esetleges tervét is.) A nagyszámú török tüzéséget semmilyen más módon nem vonhatták előre a Karassótól Mohácsig, és nem helyezhették másként tüzelőállásba a síkon, a dombok tövében. A török szétbontakozással kapcsolatban figyelmet érdemel az a Ny–K irányú földút, amely nagyjából a mai Majs és Udvar községek között húzódott egykor. Egy szakaszát már Papp László régész megtalálta és közleményben ismertette. Ez az eredménye is hiányzik a könyvből. Az úthálózatot ábrázoló térkép (8. sz. vázlat, 382. o.) nem tünteti föl ezt az utat, de azokat sem, amelyek a teraszról vezették le a síkságra.

MAROSI, *Mohács-komplexus?*, 1980, 157.

1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

Kubinyi András:¹ *A mohácsi csata és előzményei*²
1981 (részlet)

Perjés azonban nem így érvel. Szerinte Tomori előre látta a török hadsereg felvonulásának nehézségeit, és ezért támadó haditervet dolgozott ki. Ezt – tartva a török kémektől – titokban tartotta még a király előtt is. Akkor, amikor a király környezete rá akarta venni az uralkodót a harc elhalasztására, kapta meg Tomori a király parancsát a táborba vonulásra. Erre Tomori hátra megy vezértársával Lajoshoz, mivel látta, hogy most, amikor a török seregeknek csak egyharmada van a csatamezőn, alkalmas az idő a támadásra. Rá is veszi erre a királyt, de a vitatkozás okozta tempóveszteség következtében erre az időre a török középhad leért a terasz lábára, és így végeredményben eldőlt a csata. Visszatérve a Ráskai-féle lovasság elküldésének kérdéséhez, ehhez még hozzáteszi Perjés: „Minden bizonnyal úgy gondolta, hogy a meglepő roham elől menekülő törökök már nemigen fogják a király személyét veszélyeztetni.” Ezen a helyen tehát Perjés evidensen biztos győzelmet tételez fel, nehogy Tomorit a felelőtlenség vádjával lehessen illetni, ami viszont ellentmondásban van az alábbi idézettel: „Tomoriék elgondolása kitűnő volt, és a győzelem vagy legalábbis a döntetlen egyetlen esélyét játszották meg. Persze ez az esély roppant kicsiny volt, de hogy egyáltalán felismerték, az katonai szakértelmüket dicséri.”

Sajnos, ez utóbbi idézetnek van igaza, legalábbis annyiban, hogy a győzelem esélye roppant kicsiny volt, ez pedig azt jelenti, hogy Ráskaiék elküldése akkor, amikor a fővezér tudja, hogy aznap csatára kerül sor, nemcsak a haditanács határozatának megszegése, hanem súlyos felelőtlenség is. Kérdés tehát megint, hogy feltételezhetünk-e ilyen felelőtlenséget a főkapitánytól? Egy előzetes Tomori-féle terv ellen szól különben az említett tempóveszteség is. Tomori ugyanis akkor lovagolt hátra, amikor meghallotta, hogy a király környezete a takarodó megfűvását javasolta. Brodarics nem tud arról,

hogy a király ilyen értelmű parancsot adott volna, ahogy Perjés azt írja. Ha megtörtént volna a takarodó, ez olyan zavart okoz, hogy Tomori visszalovaglásáig felbomlik a rend. Az érsek-főkapitány és társa azonban azonnali támadást javasolt, mire a király nyomban megfűvatta a támadás jeléül a kürtöket. A Brodarics-szöveg szerint tehát nagy idővesztés nem történhetett. A lényeg a szövegből azonban nem ez, hanem az, hogy mind a takarodó, mind a támadás kürtszavának megfűvatása szemmel láthatólag egyedül a királytól függött, sőt a katonai zenekar is mellette volt. Amennyiben egy előzetes Tomori-féle támadási terv létezett volna, akkor az érseknek vagy társának a király mellett kellett volna tartózkodnia, hogy kellő pillanatban elhangozzon a parancs. Megint ott vagyunk tehát, mint a Ráskai-féle csapat elküldése esetében, vagy fel kell tételeznünk Tomori legnagyobb mérvű felelőtlenségét, amennyiben tényleg megvolt a Perjés által feltételezett támadási terve, vagy pedig ilyen terv nem létezett. Ebben az esetben pedig az történt, hogy Tomori jó huszártisztként a hirtelen adódó alkalmat ragadta meg. Amint észrevette, hogy a török felvonulása nem egészen zavartalan, határozta el a támadást. Ennek időpontját kétségtelenül jól számították ki, és kezdeti eredményt is hozott. Mégis ezért hiányzott Lajos király mellől testőrsége (és a futásra alkalmas tartalékban tartott lovak), aminek következménye a király halála lett. Ez tette azután igazán mohácsi vésszé az augusztus 29-i csatát. Tomorit tehát hősiessége iránti minden tiszteletünk ellenére sem tudjuk felmenteni a Mohácsért való felelősség alól.

KUBINYI, A *mohácsi csata*, 1981, 103–104.

1 Kubinyi András (1929–2007) régész, történész.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

Négyesi Lajos: *A mohácsi csata*¹
1994 (*részlet*)

A magyar sereg helyzete a csata előtt

A csatával kapcsolatos problémák sora a magyar sereg harcrendjének kérdésével kezdődik. Brodarics István kancellár leírásából² megtudjuk, hogy a sereg két lépcsőben állt fel. Az első lépcső jobb- és balszárnából állt, a második lépcsőben a király és kísérete, valamint ezernél valamivel több vértés lovas, kétoldalt pedig kis létszámú gyalogság helyezkedett el. Az első lépcsőben a gyalogság, könnyűlovasság és nehézlovasság vegyes csoportjai álltak. Az első lépcsőben mindkét szárnynak saját parancsnoka volt, annak ellenére, hogy a sereg vezetésére Tomori Pált és Szapolyai Györgyöt választották. Így a jobbszárnny parancsnoka Batthyány Ferenc horvát bán, a balszárnnyé Perényi Péter temesi főispán volt. Pusztán abból, hogy a szárnyak élén parancsnok állt, még nem vonhatnánk le messzemenő következtetéseket, hiszen az egyes seregtestek fölött általában beosztott parancsnokok álltak a legtöbb seregben. Azonban a balszárnny későbbi tevékenysége – tudniillik az, hogy míg a király és Tomori a roha-

mot vezette a ruméliaiak ellen, a balszárny a helyén maradt és a beérkező anatóliai hadtesttel önállóan vette fel a harcot – arra utal, hogy a szárnyak parancsnokai nagy önállósággal rendelkeztek.

A legtöbb kutatónak feltűnt, hogy az első lépcső harcrendjében csak a szárnyakat említi Brodarics, centrumról nem ír. Ezt a feltételezett hiányt kiküszöbölendő a szárnyak közé egy főleg gyalogságból álló centrumot helyeznek. Azt, hogy Brodarics nem említi, a főpap-kancellár katonai műveltségének hiányával magyarázzák. Csakhogy a török források sem írnak róla. A szultáni napló három támadó csoportot különböztet meg. Az egyik csapat a ruméliai hadtestre támadt, a másik Báli bég akindzsijaira, a harmadik pedig a szultán kíséretére és az anatóliai hadtestre. Kemálpasazáde szintén hasonlóképpen osztja fel a magyar sereget. Dzselaázáde Musztafa leírásában a jobbszárnyról egy hadosztály Tomori vezetésével Báli béget támadta meg, a Duna partján álló balszárny a helyén maradt, a centrum, „kik a csatasorban úgy voltak elrendezve, hogy minden lovas mellett jobbról és balról két puskás gyalogos állott – az iszlámnak győzelmes seregére rohant”.³

A magyar seregből először Báli bég lovasainak mozgását észlelték úgy, hogy a harcrendtől jobbra megpillantották a lándzsák hegyét. Tomori a király testőrségét alkotó lovascsapatot küldte ellenük Ráskai Gáspár vezetésével. Mivel ők értelemszerűen jobbról hagyták el a sereget a törökök szemszögéből nézve Báli béget a magyar jobbszárny támadta meg, azonban ez csak Ráskai csapata volt. A valódi jobbszárny a ruméliai hadtestre támadt, őket nézte Dzselaázáde centrumnak. Alátámasztja ezt a feltevést, amit a lovasok között álló gyalogosokról ír. Ez a vegyes harcrend a szárnyakat jellemezte, mivel a második lépcsőben csak kevés gyalogos állt azok is kétoldalt. Természetesen a gyalogosok csak a harcrendben álltak a lovasok között, támadásban külön mozogtak. A török forrásokban említett magyar jobbszárny Ráskai lovasaival, a centrum pedig a magyar jobbszárnyal azonos, mivel távoli szemlélő számára a szárny és a mögötte kőhajításnyira álló második lépcső egy egységnek tűnhetett.

A balszárnyról azt írja, hogy a Duna partján állt. Valószínűleg jól látta, azonban az általa Dunának vélt vízfelület inkább a vizslaki rét esőzésektől felduzzadt mocsara lehetett. A környéket jól ismerő Brodarics szintén ide helyezi a balszárny szélét. Mint írja, balról a harcrend és a Duna között volt „egy iszapos, mocsaras víz”.⁴ A jobbszárny a mohácsi síkot nyugatról lezáró tereplépcsővel szemben állt fel, attól nyolcszáz–ezer méternél nem távolabb, különben nem vették volna észre Báli lovasainak lándzsáit. A fenti paraméterek alapján az első lépcsőnek csaknem öt kilométeres arcvonulat kellett elfoglalnia Brodarics a második lépcsőt „statáriának” nevezi, mely az állóharcban helytáll; mégis a balszárny az, amelyik nem vesz részt a támadásban, hanem csak a csata második fázisában kapcsolódik be a küzdelembe. Vajon mi indokolta a sereg ily módon történő felállítását? A magyar sereg a mohácsi síkon átvezető két, ágyúfogatok és szekerek számára járható utat zárta le így a balszárny a Törökdombot érintő, Baranyavárról Mohácsra vezető utat a jobbszárny a Baranyavár–Lippa–Majs–Mohács utat. A csatával foglalkozó tanulmányok csak a Törökdombot érintő ún. római hadiúttal számolnak, azonban a terület domborzati viszonyai, a korabeli településszerkezet és a csata eseményei alapján következtetni lehet a Majson keresztül vezető útra is. A tüzer-

ség nagy része is a szárnyakon volt elosztva, és sáncokban helyezték el. Valószínűleg a balszárnny sáncainak helyét jelzik a Sátorhelynél előkerült tömegsírok.

NÉGYESI, A mohácsi csata, 1994, 63–74.

1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

2 Lásd a II. részben.

3 Lásd az I. részben.

4 Lásd a II. részben.

B. Szabó János: *Mohács: régi kérdések – új válaszok*¹
2015 (részlet)

Perjés Géza egészen sajátos új haditerv rekonstrukciót készített, s ennek útján arra a következtetésre jutott, hogy talán a harctér kiválasztása volt a magyar vezetés egyik legjobb húzása ebben a hadjáratban – ugyanakkor hevesen kritizálta a magyar tervezetéről egyedül tudósítható Brodarics közléseit. Vele ellentétben azonban úgy vélem, hogy érdemes alaposabban megvizsgálni a kancellár ide vágó információit is, aki szerint a csata előtti három nap nem csak előcsatározásokkal telt, hanem tanácskozásokkal is, amelyeken azt vitatták meg, „miképpen és hol legyen az összecsapás az ellenséggel, milyen legyen a hadrend, hol helyezkedjék el benne a király, hol a lovasság, hol a gyalogság, hová kell állítani a bombavetőket”²

Minderről azonban nem csak tanakodtak. Szulejmán szultán naplója szerint augusztus 26-án vasárnap a magyar sereg az oszmánokra várva hadrendben állt a tábor előtt. Brodarics szerint a király a következő napon is hadrendbe állította seregét, ami azt kell, hogy jelentse, hogy az oszmánok elővédje sikeresen meg tudta akadályozni, hogy a magyarok kikémleljék a főszereg mozgását, így a magyar hadvezetés nem nagyon tudta, hogy a szultán hadai mikor fogják elérni őket. (Valószínűleg az oszmánok is olyan óvatosan haladtak előre, amire a drávai átkelés után a magyarok nem számítottak.) Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert ezek szerint a magyar vezérek már a csata előtti napokban is valamiféle terv szerint rendezték az erőiket, s ez egyben némi lehetőséget is nyújtott a rendkívül heterogén összetételű sereg összetartásának javítására. Azonban épp a pontos hírek hiánya miatt még augusztus 29-én sem lehettek igazán biztosak, hogy aznap minden kétséget kizárólag sor kerül a csatára. Ebből pedig az következik, nem hajtott változtatások nem jelentik feltétlenül a hadvezetés teljes inkompetenciájának bizonyítékát, másfelől pedig azt, hogy amikor augusztus 29-én délután néhányan a főemberek közül a csata helyett a táborba való visszatérésre tettek javaslatot, talán csak az előző napok gyakorlatát kívánták megismételni.³

Brodarics leírása szerint két fő probléma kötötte le a vezérek figyelmét. Az első az volt, hogy mi legyen a király szerepe a csatában, hogyan óvják meg az eljövendő kockázatos helyzetekben a biztonságát, a másik viszont az, hogy miként tudnák elhárítani, hogy a többszörös túlerőben lévő ellenség – amely ráadásul nagyrészt igen könnyen manőverező lovas tömegekből állt – átkarolja, hátba támadja a jóval kisebb létszámú

magyar sereget. A felmerült megoldások klasszikusnak tekinthetők: a gyalogság lengyel származású kapitánya, Gnoyenski azt javasolta, hogy a rendelkezésükre álló nagyszámú szekérből formáljanak szekérvárat, s annak fedezékéből vegyék fel a harcot.

Ez volt az a javaslat, aminek végrehajtására – bár az utolsó pillanatban elfogadták – nem maradt idő. Helyette a csata napján a magyar sereg, szintén a kancellár által megnevezett külföldi parancsnokok tanácsára, szándékosan, minél szélesebb arcvonalon állt fel, hogy ily módon vegye elejét a bekerítésnek.⁴

Amikor Kr.e. 53-ban Crassus⁵ római légioi a fölényben lévő pártus lovassággal kerültek szembe, a római haditanács hasonló alternatívákat mérlegelt: az egyik római főtitst, Cassius⁶ minél szélesebb harcrend felvételét javasolta, Crassus azonban biztonságosabbnak ítélte, hogy a sereg a nehézgyalogságból felállított négyszögben foglaljon állást. A pártus íjászok „tüzérségi” fölénye és az ellencsapásokra alkalmas római könnyűcsapatok gyöngesége azonban végül kilátástalanná tette a védekező harcokat ebben a felállásban. A rómaiak elhíresült kudarca Carrhae-nál⁷ figyelemre méltó tanulságokat hordoz magában. Perjés Géza is épp amiatt vonta kétségbe Brodarics tudósítását, hogy ez a terv nem számolt az ellenség ágyúival: „aligha akadhatott valaki, akinek az agyában ilyen gondolat felmerült. A szekértábort a török nagyszámú tüzérsége ugyanis egykettőre szétlővi, másrészt az abba való bezárkózás éppen attól fosztotta volna meg a magyar sereget, ami a legfőbb erőssége volt: a páncélos lovasság rohamának erejétől.”

Nem szabad azonban megfeledkezni a javaslattevő személyéről: Gnoysnky lengyel hátterének jelentőségére már Kubinyi András felhívta a figyelmet. A lengyel taktika fejlődésére a 15–16. században a cseh huszita hatások nyomták rá a bélyegüket, így a táborverésben járatos lengyel tiszt olyan továbbfejlesztett, élő huszita hagyományt képviselt, ami még sokáig meghatározó volt a lengyel hadseregben. Ennek megfelelően a nyomasztó ellenséges lovassági fölényrel szemben a lőfegyverekkel felszerelt gyalogság mindaddig sikeresen tudott védekezni a szekerek oltalmában, amíg a szekérvár belsejében ugrásra készen álló lengyel lovasság az alkalmasnak ítélt pillanatban ellencsapást mért a támadókra. A csehek és lengyelek a harc kezdő szakaszában a támadók rendjét igyekeztek ágyú- és puskatűzzel minél jobban megbontani és soraikat összekuszálni. Azokat, akik mégis eljutottak a szekérvár közvetlen közelébe, szálfegyverekkel tették harcképtelenné. Ha már ilyen módon megakasztották a támadást, és kellőképp meggyengítették az ellenfél harci morálját, akkor megbontották oldalt a szekérvár falát, és lehetőség szerint mindkét oldalról szárnytámadást intéztek a támadók ellen. Ez rendszerint el is érte a kívánt hatást; az ellenfél harci kedve végképp megtört, és megpróbált elmenekülni. A kor legjelesebb lengyel hadvezére, Tarnowski⁸ hetman alig pár évvel Mohács után, 1531-ben ezzel a módszerrel aratott nagy győzelmet Obertyn-nél⁹ a túlerőben lévő moldvai hadak felett.

A szekérvár tehát a lőfegyverek elterjedése után még messze nem szorult ki a gyakorlatból, nem lehet hát egyszerűen Brodarics „félreértésének” tulajdonítani egy ilyen tervet, ami a lengyel példák szerint sem zárta ki kategorikusan a lovasság hatékony alkalmazását. A törökök az 1526. évi hadjáratban is kimondottan tartottak tőle – az ellenséges lovasság nyilvánvaló fölénye miatt később még a 16. század híres katonai

teoretikusa, Lazarus Freiherr von Schwendi¹⁰ is javasolta a keresztény hadaknak a szerkévár alkalmazását az oszmánok elleni hadviselésben.

Aligha véletlen, hogy a kancellár szerint több tiszt, így a két szerb vezér, Radics Bosics és Bakics Pál is helyeselte Gnoyensky elgondolását. A bekerítéstől való aggodalom tehát sokkal inkább dominálhatott a tanácskozáson, mint a szultán tüzéségétől való félelem. Brodarics szerint egyértelműen ez motiválta az augusztus 29-i harcrend kialakítását is, amikor a rendelkezésre álló csapatok zömét szélesen elnyújtott arcvonalon, az első vonalban helyezték el. Ez fontos szerepet játszhatott abban a döntésben is, hogy – miután a magyarok felfedezték a bal szárnyukat átkaroló hadmozdulatot – Tomori nem akarta megbontani vagy megrövidíteni az arcvonalát, és inkább a hadrenden kívül álló egyetlen tartalékát, a király személyes testőrségét küldte az ellenség feladására.¹¹ [...]

Abban bizonyosan igaza volt hadtörténetseinknek, így Gyalóknak és Perjés Gézának is, hogy Tomoriék tudhatták, egyetlen nap alatt aligha tud felvonulni ellenük az egész oszmán sereg, így bizonyára csak a ruméliaiakkal való összecsapásra számítottak. Erre utal a két fővezér érvelése a csata előtti utolsó haditanácson: „a csatát semmiképpen sem szabad elhalasztani, hogy kevésbé veszedelmes most az ellenséges csapatok egy részével megvívni, mint holnap az egész sereggel”.¹² Ez a tudás – vagy feltételezés – pedig döntő módon meghatározhatta a magyarok viselkedését augusztus 29-én. (Fontos kiemelni, hogy 1523-ban is részenként pusztította el az alig négyezer fős magyar had Ferhád pasa legalább háromszoros túlerőben lévő seregét a Szerémségben.)

B. SZABÓ, *Mohács*, 2015, 90–92.

1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

2 Lásd a II. részben.

3 Lásd a II. részben.

4 Lásd a II. részben.

5 Marcus Licinius Crassus (Kr. e. 114–53) római politikus, hadvezér, az első triumvirátus tagja.

6 Caius Cassius Longinus (Kr. e. 87 körül–42) római republikánus politikus, hadvezér, a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik főszervezője.

7 A Carrhaei csata Kr. e. 53-ban történt a mai törökországi Harrán közelében a Római Birodalom és a Pártus Birodalom között. Az ütközet a rómaiak teljes vereségével és Crassus elestével végződött.

8 Jan Tarnowski (1488 körül–1561) lengyel hetman (1527–1561).

9 Ma: Obertyn, Nyugat-Ukrajnában fekvő település.

10 Schwendi Lázár, báró (1522–1583) német hadvezér, kassai főkapitány.

11 Lásd a II. fejezetben.

12 Lásd az I. fejezetben.

A KLASSZIKUS MOHÁCS-VITA

Nemeskürty István:¹ *Ez történt Mohács után*
1966 (részletek)

Két és fél hónappal vagyunk Mohács után. 1526 november közepén Magyarországnak új királya van; nemzeti királya. Alkotmányosan választották meg, mindenesetre alkotmányosabban, mint például Hunyadi Mátyást. A török veszedelem elmúlt; szinte gyanús gyorsasággal múlt el. Az ország szabad, független. A mohácsi csatának és a török sereg azt követő fosztogatásainak tragikus emlékét számtalan halott, fogoly, rabszolga, özvegy, árva, felégetett város és falu őrzi, mint például Pécs és Buda, valamint Pest; de a feldúlt országrész az egész birodalomnak kevesebb, mint egy negyede, és itt is mindenütt folyik az újjáépítés. Tiszántúlt, a Nyírséget, a gazdag Szatmárt és környékét, a Felföldet, Erdélyt, a Temesközt meg se rebbentette a mohácsi ütközet.

Nemhogy „mohácsi vészről” nem beszélhetünk tehát, hanem inkább azt kell megállapítanunk, hogy *Magyarország ilyen szerencsésen még egyetlen katonai vereséget sem vészelt át, mint ezt.* [...]

Ha valamilyen példán meg lehet világosan és közérthetően magyarázni a feudális magyar társadalom felelősségét; ha valamilyen példán ábrázolni lehet, milyen szörnyű lelki károkat okozott a magyar nacionalizmus mételye népünknek: akkor ez a korszak az. Még mai is, felszabadulásunk után húsz esztendővel, szinte eltakarjuk szemünket „nemzeti” múltunk legszörnyűbb bűne elől.

Íme tehát a tükör, nézzünk bele.

NEMESKÜRTY, *Ez történt Mohács után*, 1966, 36–37, 345–346.

1 Nemeskürty István (1925–2015) író, irodalom- és filmtörténész.

Gyurkó László:¹ *Egy mentegetődzés okai*
1966 (részletek)

„Kérem a gyanakvó történetírót, tekintse könyvem regénynek. Kérem az olvasót, aki a cím láttán érdeklődve belelapoz munkámba: tekintse igaz történelemnek.” – fohászkodik Nemeskürty István *Ez történt Mohács után* című könyve utószavában. [...]

A mentegetődzés arra vall, hogy a szerző is megszeppent kicsit. Nem a koncepciójától, hisz azt bátran és okosan fejt ki. Hát akkor mitől? Attól is, hogy kívülálló létre betört egy szakma körébe. S attól is, hogy olyan módszert választott, mely a szakmában jelenleg nem éppen uralkodó. De legfőképpen alighanem attól, hogy e hendikeppel terhelten egyéni koncepció kifejtésére vállalkozott.

A mítoszrombolás mindig csábító. Olyannyira, hogy kissé gyanús is; szívesen bélyegzik dilettánsnak, aki általánosan elfogadott nézetek ellen támad. S van is némi igazság abban, hogy a „dilettánsok”, a kívülállók, könnyebben vállalkoznak mítoszrombolásra. Sok oka van ennek: nem kell félteniük szakmai tekintélyüket, nem köti őket a szakma közvéleménye és etikettje, egzisztenciálisan nem függnék a szakmától, nem terheli őket a részletkutatások ijesztő sokasága, az adatok túlburjánzása.

A mítoszrombolás jelentős tett, hisz minden mítosz a gondolkodást gátolja. Nemeskürtynek ez hiánytalanul sikerült. De a mítoszrombolás nemcsak tett, hanem a gondolkodás eredetiségének jele is; csak az fedezhet fel valami újat, akit nem bénítanak meg a sablonok, a mítoszok. Épp ezért kár, hogy Nemeskürty nem ás mélyebbre. Hogy csak az uralkodó rétegek impotenciáját mutatja meg, de nem keresi annak okait. Refrénszerűen visszatérő magyarázata, hogy az önálló magyar államnak nem azért kellett összeomlania, mert vereséget szenvedett a csatatéren, hanem mert vezetői és főurai erkölcstelenek, korruptak, csak a maguk zsebét néző köpönyegforgatók voltak, nem győz meg. Úgy érzem, mindez csak a huszadik század szemszögéből igaz; amit ma kegyetlenségnek, erkölcstelenségnek, hűtlenségnek, képmutatásnak tudunk, abban a korban, melyről Nemeskürty írt, olyan általános volt, hogy nem számított különleges hibának. De ha igen, még akkor is megmarad a kérdés: ha ilyenek voltak, miért, mitől lettek ilyenek? Nemeskürtyt nem választott módszere – az esszé – akadályozza meg abban, hogy mélyebbre ásson. Épp ellenkezőleg: az, hogy nem él eléggé az esszé lehetőségeivel. A rendkívül eredeti alapgondolatot tények és események csoportosításával, leírásával bizonyítja. A bizonyítás meggyőző, de az események leírása nem ad választ az események okaira. A szerző csak nagyritkán vállalkozik arra, hogy maga megszólaljon, elmondja a gondolatait, kommentálja a tényeket. Igaz, hogy a tények önmagukért beszélnek, s az alkotó gondolata a tények csoportosításában és rendezésében is kifejeződik, mégsem ártott volna több elemzéssel segíteni a tények beszédjét. A könyv lényege egy új igazság felfedezése, de épp az új gondolat teszi az olvasót móhóvá, hogy nem csak az igazságra, hanem az igazság okaira is kíváncsi legyen.

GYURKÓ, *Egy mentegetődzés okai*, 1966, 91–92.

1 Gyurkó László (1930–2007) író, újságíró.

Perjés Géza: *A nemzeti önértzet zavarai*
1967 (részletek)

Mi veszett el tulajdonképpen Mohácsnál? Nemeskürty szerint semmi. Könyvében több helyen is kimondja ezt, ... „Nemhogy „mohácsi vészről” nem beszélhetünk tehát, hanem inkább azt kell megállapítanunk, hogy Magyarország ilyen szerencsésen még egyetlen katonai vereséget sem vészelt át, mint ezt.” Mindezek alapján – írja a 17. oldalon – „Semmiképpen sem beszélhetünk tehát nemzeti katasztrófáról, legalábbis olyan mértékben nem, ahogy arról csüggedt sóhajtásokkal beszélni szoktunk, s ami már költészetünkben is közhely”

A bajt tehát nem Mohács okozta, hanem a két királyt választó, széthúzó, pártoskodó, egyéni hasznát kereső nemesség, amely „a helyzetet nem ismerte fel”, „életképtelenné vált” és nem hozta meg azt a gazdasági áldozatot, nem tette meg azokat a politikai és katonai erőfeszítéseket, amelyek a török kiveréséhez és a Habsburgok visszaszorításához elegendő lett volna. Mindezt történetírásunk eddig nem vette észre, sőt „eltakarta” szemét, hogy ne lássa a nemesség bűneit, – állítja írónk.

Nem igaz azonban, hogy történetírásunk valamikor is „eltakarta” volna „szemét” Mohács nemzedékének bűnei előtt. De persze – legalábbis bizonyos tudományos szinten felül – nem is túlozta el a bűnöket és nem *egyedül* az uralkodó osztály vétkeivel magyarázta az eseményeket. A helyes álláspontot minden bizonnyal az Egyetemi Tankönyv képviseli, amikor megállapítja, hogy a dolgok ilyen alakulásáért az uralkodó osztály is felelős.

A Nemeskürty-féle moralizálás teljességgel elzárja az utat minden történeti megértés elől, és olyan ingoványba vezet, melyben egyszerűen nem lehet szilárd talajra találni. Nem látja, hogy a történelem mélyén működő erők mellett az emberek jósága vagy gonoszága vajmi keveset számít. A történelemtudomány nem az erkölcsök jobbítását szolgáló tanítómese és egy nép szomorú korszakait nem a gonoszok eluralkodása okozza. Az emberek cselekvését mindig is az önérdek motiválta elsősorban és valahogyan úgy van, hogy akkor nevezhető egy nép sorsa szerencsésnek, ha az egyéni érdekek valamiképpen hozzásimulhatnak a történeti fejlődéshez, és akkor jön a bukás, amikor ez nem következhet be. A Mohács körüli években a holland kereskedők és a magyar főurak cselekvését egyként az önérdek motiválta, csak míg az előbbi Hollandia felemelkedéséhez vezetett, az utóbbi hazánk bukását segítette elő. [...]

Minden nép történetíróinak kötelessége, hogy megmutassák saját uralkodó osztályának bűneit. Az viszont igen kétes kimenetelű vállalkozás lenne, ha túlcitálva egymást, mindenki arra törekedne, hogy saját nemességét hitványabbnak mutassa be a másikénál. Talán nem árt viszont, ha tudatosítjuk magunkban, hogy a nacionalizmus elleni küzdelemnek Nemeskürty által kezdeményezett módszere a teljes zűrzavarhoz, az ötletek és szeszélyek őserdejébe vezet, nem beszélve arról, hogy az ilyen tapintatlanság inkább a lappangó nacionalista tendenciák megerősítéséhez vezet. [...]

Nemeskürty könyvét szinte egyöntetű lelkesedéssel üdvözölte a kritika. Ennek a hozsannának az olvasásakor meghökkenten kapja fel fejét az ember: hát ilyen gyenge lábakon áll a marxista történetiszemlélet hazánkban? Hogyan lehetséges, hogy írástudó-

ink nem ismerték fel ennek az alapvetően antimarxista szemléletű és módszerű könyvnek a durva hibáit? Ilyen alapvető zavarok vannak a marxizmus klasszikusai által soha nem tagadott nemzeti érzés, a nemzeti öntudat értelmezése körül? És a nemzeti öntudat ápolására hivatott írók fülét nem sérti ez a történetírásunkhoz méltatlan hang? [...]

Hogy egy író vagy egy művész érzékenyebben reagál az anyagiasságra, az emberi ostobaságra és hitványságra, az természetes, sőt kimondottan gyanús az az író, aki a fennálló társadalmi rendet fenntartás nélkül dicséri, hiszen nem volt olyan kor és olyan társadalom, amelynek embereiből ezek a tulajdonságok hiányoztak volna. Nemcsak joga, de kötelessége is az írónak, hogy felemelje szavát az igazságtalanságok és a bűnök ellen, viszont ugyanúgy joga és kötelessége a történésznek is, hogy fenntartással fogadja az író morális felháborodását. Nemeskürty könyvének egyik legfőbb hibája éppen az, hogy a forráskritika legelemibb szabályait sutba dobva, mindenben hitelt ad a fecsegő és zavaros Szeréminek és a permanens erkölcsi felháborodásban élő nagy purifikátornak, Bornemissza Péternek,¹ velük azonosítja magát és az ő indulataik szolgáltatják az érzelmi töltést szubjektív ítéleteihez. Teljesen egyetértek Major Tamással² abban, hogy a Nemeskürty könyvéből kibontakozó kép – persze erősen ki kell hangsúlyozni, hogy ilyen szempontból sem tarthat kizárólagosságra igényt – valójában egy magyar királydráma alapanyagát képezheti,³ de hogy ez a könyv lenne Mohács Magyarországának igazi tükre – engedje meg – ebben kételkedem!

PERJÉS, A *nemzeti önérzet zavarai*, 1967, 688, 692–693, 695.

1 Bornemissza Péter (1535–1584) költő, író, drámaíró.

2 Major Tamás (1910–1986) színész, rendező.

3 Utalás MAJOR Tamás, *Van királydrámánk*, (Népszabadság, 1966. december 18.) reflexiójára. Majdnem egy évtizeddel később, 1975-ben Major rendezésében bemutatták Bornemissza *Magyar Elektráját* a Nemzeti Színházban.

Szakály Ferenc:¹ *Egy történelmi bestseller és ami mögötte van*²
1969 (részletek)

Tévedések elkerülése végett már az elején elmondjuk, hogy Nemeskürty István könyvét sem tartalmában, sem koncepciójában nem tartjuk sikerültnek és jónak. Szemléletmódját azonban nem ítéljük károsnak, és nem vádoljuk a „nemzeti önérzet megzavarásával” sem. Sikerét figyelmeztető és elgondolkasztató jelnek véljük.

Nézzük először is röviden a statisztikai adatokat. Nemeskürty esszéje először 1966-ban jelent meg, hatezer példányban. Akkor néhány hónap alatt fogyott el. Újabb, olcsó kiadása, immár tizennyolcezer példányban a múlt év végén került a könyvesboltokba, és egy hét múlva már hírmondó sem maradt belőle, tehát nagy sikert aratott.

A két kiadás megjelenése közé eső időszakban annyi cikket írtak róla, hogy az már magának a könyvnek terjedelmével vetekszik. Előbb, a szakmai véleményeket messze megelőzve, ismert esszéírók, publicisták szólaltak meg. A rádió hullámhosszán, nagy példányszámú lapok hasábjain jól sikerült alkotásnak vagy egyenesen lelkesítő tetteknek

minősítették a könyvet. Ki-ki vérmérséklete szerint. A *Valóság* is hamar felfigyelt a könyvre. A kommentár írója, Gyurkó László indokolatlan szemérmességnek tartja Nemeskürty mentegetőzéseit, esszéjét „eredeti koncepciója” miatt nem ismeretterjesztő, hanem tudományos műnek mondja. Örömmel nyugtázza azt a tényt, hogy már szépirodalmi kiadók is vállalkoznak tudományos munkák kiadására, és javaslatot tesz arra, hogy a könyvet adják ki az Olcsó Könyvtár sorozatában is. Gyurkó ugyanakkor jó ösztönrel megérezte, hogy Nemeskürty adós maradt az események felszíne alatt rejtőző okozati kapcsolatok bemutatásával.³ A történelem munkásai közül először Sinkovics István⁴ egyetemi tanár, a 16–17. század szakértője hallatta szavát: közelebbről a kőszegi ostrom eseményeiről szóló részt vette részletes bírálat alá. Ennek során rámutatott a forráshasználat elégtelenségére, bírálta a koncepció gyengéit és a szerző elsiegett következtetéseit. E sorok írója a koncepció egészével foglalkozott. Megállapításai egybevágóak Sinkovics kritikai megjegyzéseivel. Mindkét szakmai bírálat egyetértett abban, hogy Nemeskürty hibái módszerbeli fogyatékoságaiból és ismerethiányból fakadnak, végkövetkeztetései pedig rendszerint nem helytállóak. Közben azonban már, hadtörténész tollából ugyan, de nem annyira szakmai szempontból, sőt a tágan értelmezett szakmai alaptól is meglehetősen messze távolodva, hangot kapott a másik szélső álláspont is, amely károsnak, sértőnek és önérzetbe vágónak minősítette az *Ez történt Mohács utánt*, főleg a 16. századi hazai feudális uralkodó osztály ellen irányuló bírálatát és a könyv hangnemét.⁵

Kinek volt hát igaza a két szélső álláspont képviselői közül? Vajon azért aratott sikert a könyv, mert az olvasóközönség ízlése egyszerre megromlott, az olvasók egyszerre érzéketlenné váltak a magyar múlt hagyományai iránt, és a kozmopolitizmus hálójába kerültek? Vagy talán a történészekkel van a baj? Nem értik jól a dolgukat, és amikor valaki példát mutat: Íme, így kell csinálni! – félelmükben forráskritikai kifogásokkal erősített sündisznóállásokba húzódnak vissza?

A szemléleti polarizáció mindkét oldala (az előbbi Perjés Gézáé, az utóbbi a Nemeskürty-védők provinciálisabb képviselőié); túlzottan szélsőséges és egyszerűsítő ahhoz, hogy a kérdések megoldásához komoly, használható kiindulási alapot képezzen. A két szélsőség között kell megtalálnunk a helyes utat. Nem úgy, hogy erre is, arra is teszünk valamilyen engedményt, hanem úgy, hogy mindkettővel egyszerre vesszük fel a harcot, más és más okokból.

Először a vita tárgyát képező könyvet, annak célkitűzéseit, tartalmát, koncepcióját kell szemügyre vennünk.

Nemeskürty a magyar nép történetének sorsfordító időszakát, a mohácsi csatavesztést követő tizenöt esztendő eseményeit, szereplőit, adottságait és lehetőségeit teszi mérlegre. Elsősorban azt az izgalmas kérdést vizsgálja, hogy milyen módon lehetett volna feltartóztatni a magyar állam bukását, megakadályozni az ország feldarabolását. A szerző fő célkitűzése azonban még messzebb mutat, azokat a mítoszokat, illúziókat akarja lerombolni, amelyek évszázadok során e korhoz tapadtak. Példát akar mutatni arra, hogyan kell leszámolnunk történelemszemléletünk nacionalista maradványaival. Röviden: olyan tükröt akar a mai olvasó elé tartani, amelyből a tárgyalt korszak nyers, szépítgetés nélküli képe néz vissza az olvasóra.

Ezt a célkitűzést elvileg helyesnek kell tartanunk, következetesen véghezvinni azonban csak akkor lehet, ha a megvalósítás olyan színvonalú, hogy elbírja a közben adódó szakmai feladatok terhét. Pontosan ezt hiányolhatjuk Nemeskürtynél. Nála a megvalósítás módja nemcsak nem segíti, hanem általában gyengíti, sokszor a minimálisra csökkenti saját célkitűzésének eredményességét.

De tartsunk sorrendet. A bírálóat illemszabályai szerint a jóval kell kezdenünk. Nemeskürty könyvében azokat a részleteket ítéldhetjük a legsikerültebbeknek, ahol az uralkodó osztály magatartását jellemzi, és bemutatja a feudális anarchia következményeit. Célkitűzéseit e részekben tudja legjobban megvalósítani. Legfeljebb csak a problémák szélesebb körű felvázolását, egy-két szereplő, főleg Fráter György⁶ szerepének realisabb értékelését hiányolhatjuk. Az adatok, szempontok ugyan nem ismeretlenek a történettudomány művelői előtt, ezek az eredmények azonban szélesebb körök előtt még nem váltak ismertekké. A könyv megjelenése után alkalmunk volt tapasztalni azt a felháborodással vegyes megdöbbenést, amelyet például Török Bálint realiztikus jellemzése keltett. Bár Török Bálint életútjának monografikus feltárása mindmáig nem készült el, az eddig ismert adatok alapján is nyugodtan állíthatjuk, hogy sem katonaként, sem politikusként nem játszott pozitív szerepet. A török elleni harcokból alig vállalt magára valamit, annak ellenére, hogy 1526-tól 1536-ig Ferdinánd híve volt és birtokai jórészt a töröktől leginkább veszélyeztetett területeken feküdtek. Politikai állásfoglalását az önérdek határozta meg, nyersen és leplezetlenül. Valószínű, hogy végül 1536-ban azért pártolt el Ferdinándtól, mert az nem neki, hanem Zrínyi Miklósnak adta a vránai perjelség jövedelmező birtokait. Első volt, ha a zavarosban lehetett halászni, utolsó, ha a felelősséget kellett vállalni. Ezzel szemben Gárdonyi Géza⁷ regényében, az *Egri csillagokban* egy egészen más Török Bálint áll elénk: a hazája sorsáért élő-haló, melegszívű nagyúr, az ország reményeinek letéteményese. Márpedig Gárdonyi regényét Magyarországon szinte mindenki olvasta, aki nem, az most kétrészes, színes szuperfilm formájában megismerkedhet vele (a sors tréfája vagy talán annál több, hogy ennek a filmnek a forgatókönyvét ugyanaz a Nemeskürty István készítette el, aki előbb Török Bálint leleplezésére vállalkozott!). Ez az eset figyelmeztet arra, hogy nem szabad lebecsülni a szépirodalom történeti tudatot formáló hatását. Az olvasó hajlamos arra, hogy az író szubjektív, a valóság tényei által kevésbé meghatározott ítéletét készpénznek, az igazság objektív tükrének tekintse. Éppen ezért hálátlan, de fontos feladat az, ha valaki a közvélemény szívében élő Török Bálint-képet a valóság kiábrándító tényeivel szembesíti.

Mivel helyesljük azt a tendenciát, amelynek vonalát, legalábbis célkitűzéseiben, a könyv is követni kívánja, az alábbiakban nem azért foglaljuk össze a szerzővel szemben főbb kifogásainkat, hogy helyreállítsuk egyes személyek, események megtépzott tekintélyét, hanem azért, hogy figyelmeztessük a könnyen hívó olvasót Nemeskürty elsősorban saját célkitűzéseire lett hűtlen a megvalósítás során.

Nemeskürty legnagyobb hibája a *következetlenség*: miközben rátámad egy sor mítoszra, illúzióra, más a leromboltaknál nemegyszer fontosabb, kérdésekben viszont maga is illúziókat követ. Csak két, egymással szorosan összefüggő példát szeretnénk kiragadni. Ezek egyszersmind meghatározzák a könyv egész hibás koncepcióját.

Az első mindjárt egész gondolatmenetének kiindulópontja: „Magyarország hat héttel a mohácsi csata után tökéletesen szabad” volt a töröktől. Ez azonban tévedés, mert Magyarország egésze már a mohácsi csata előtt sem volt „tökéletesen szabad”. Igaz, hogy Szulejmán serege Buda felégetése és más pusztítások után anélkül hagyta el a mai Magyarország területét, hogy csapatokat hagyott volna benne. A szultán azonban már 1521-ben elfoglalta a Duna déli vonalára támaszkodó magyar végvári vonal kulcsát, Nándorfehérvárt (Belgrádot). Nemeskürty említi ugyan ezt az eseményt, igazi jelentőségét azonban nem ismeri fel. Magyarország védelme már hosszú idő óta két tényezőn nyugodott: a déli védővonalon és a belső, mozdítható haderőn. Belgrád vesz-tével az a védelmi rendszer, amely egy évszázadon keresztül Magyarországot védte a török ellen, 1521 után immár a török támadások kiindulópontjául, utánpótlási bázisául szolgált. A területi veszteség önmagában is jelentős, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Nándorfehérvár eleste az ország egyik leggazdagabb, legfejlettebb vidékét, a bo-ráról híres Szerémséget is magával rántotta a pusztulásba. Ennél is jelentősebb azon-ban, hogy az elvesztett védővonal mögött nem állt egy megerősíthető második várvo-nal, és ezt a hiányt 1526-ig sem tudták pótolni. Az ország gyakorlatilag nyitva állt a török támadások előestéjén. Most már csak az országon belül mozgó haderő maradt a két tényező közül. Még inkább így volt ez a mohácsi csata utáni időszakban: ekkor a belgrádi török parancsnok hadai addig ellenőrizték a még megszállatlan magyar terü-leteket is, ameddig akarták. Feltűnhetett volna a szerzőnek, hogy Szapolyai János meg-segítésére kirendelt belgrádi bég minden ellenállás nélkül hatol Budáig mindannyiszor, ahányszor közbelépésére szükség van.

Részen a „tökéletes szabadság” illúziójából, részben egy másik, nem kevésbé sú-lyos tévedésből (hogy Magyarország katonai ereje a mohácsi csata után is elegendő volt török feltartóztatására) következik az a hiedelem, hogy Szapolyai János magyar királysága is biztosíthatta volna az ország függetlenségét, tehát teljesen mindegy, hogy a pártharcokban ő vagy Ferdinánd győz. A hiedelem első eredőjét már szemügyre vet-tük, láttuk, hogy nem sok reális alapja van. Nézzük néhány mondat erejéig a másodi-kat: A Jagellók korának 1526 utánihoz képest viszonylag ép Magyarországa csaknem összeroppant annak a tehernek súlya alatt, amelyet békeidőben a déli végvári rendszer fenntartása rótt rá. Miként képzelhető el, hogy a belháborúktól szabdalt részország, amelynek gazdasági színvonalát a szerző ráadásul a valóságosnál is kisebbre becsüli, egyszerre hordozhatja erős reguláris hadsereg eltartásának, új déli védővonal kiépíté-sének és nyugaton egy Ferdinánd ellen felállítandó második front fenntartásának költ-ségeit? Ugyanis „csak” ennyi kellett volna ahhoz, hogy János országa függetlenségét biztosíthassa. Nemeskürty, miközben – rosszul – számolgatja a két király küzdelmé-ben elesett katonákat, erről megfeledkezik.

Pedig hátra van még akkor a következő nagy kérdés is, hogy melyik számottevő európai nagyhatalom vállalja Szapolyai mellett a török elleni harcot, mert aktív véde-kezés nélkül az ország függetlenségét megvédeni nem lehetett. Az európai politikát ekkor két hatalom: a Habsburg-birodalom és Franciaország, V. Károly császár és I. Fe-renc francia király vetélkedése szabta meg. A Habsburgok politikáját eleve meghatá-rozta az a tény, hogy birodalmuk számos ponton a törökök érdekszférájába ütközött.

Nem tehettek mást, vállalniuk kellett a törökellenes vállalkozások szervezését és vezetését. Szapolyai ellenfelei a Habsburgok, ellenük kellett küzdenie, ha uralmát meg akarta tartani. A francia király politikáját a Habsburgokkal való rivalizálás érdekei irányították, ellenük mindenki, még a törökökkel is hajlandó volt szövetkezni. A fontainebleau-i udvarban csak egy törökbarát Szapolyai-kormányzat diplomatái számíthattak sikerre, a török elleni harcban nem számolhattak a francia segítséggel. I. Ferenc és Szapolyai 1528-i *szerződése* nem egyenlő felek megállapodása volt. A francia király pénzsegélyt adott Szapolyainak azért, hogy a Habsburgok hátában „diverziót” hozzon létre, olyat, amellyel lekötheti a Habsburgok katonai erejének egy részét. Szapolyai e diplomáciai sikere a török elleni harc, Magyarország létének elsődleges feltétele szempontjából aligha mondható sikernek.

Ebből a nem különösebben újszerű aspektusból nézve mindazt, amit Nemeskürty Szapolyai uralkodásának lehetőségeiről leírt, alig tekinthetjük másnak, mint illúziósnak. Nem véletlen, hogy Nemeskürty történeti irodalmunkban egyetlen olyan komoly művet sem talált, amely nála pozitívabban értékelte volna azon Szapolyai szerepét, aki 1514-ben vérbe fojtotta a Dózsa-féle parasztfelkelést, és 1529-ben a mohácsi csatavesztés helyén kezét csókolt a szultánnak. Márpedig biztos lehet benne, ha erre valami apró reménysugár mutatkozik, a függetlenségi beállítottságú történeti munkák felfedezték és kihasználták volna azt. [...]

A hibák felsorolását még hosszan folytathatnánk, de talán ennyi is elég lesz annak bizonyítására, hogy Nemeskürty könyve nem különösebben sikerült alkotás, és hogy alapján helyes célkitűzései sorban hajótörést szenvednek a megvalósítás zátonyain. Ha ez így van, akkor kétszeresen fontos feladat sikerének okait feltárni. Annál is inkább, mert Nemeskürty könyve egy olyan időszakban aratott átütő sikert, amikor a történeti munkák olvasottsága általában megcsappant, és a közönség közömbösségét csak néhány, zömében a második világháborúval foglalkozó ismeretterjesztő könyvnek sikerült áttörnie. Történészeink már-már kezdtek lemondani arról, hogy könyveik szélesebb olvasóközönséghez is eljuthatnak. Nemeskürty sikere azonban pontosan azt bizonyította be, hogy az olvasók érdeklődése nem veszett ki, nincs is kiveszőfélben, csak szunnyad, és ha valaki megtalálja a módját, újjáélesztheti. Mi hát az a többlet, ami Nemeskürty könyvében megvan, és más történeti munkákból hiányzik? Ennek a kérdésnek megválaszolása során talán jobban megértjük Nemeskürty könyvének sikerét, valamint történettudományunk és az olvasóközönség kapcsolatának néhány kérdése is világosabbá válik.

Olcsó és könnyű elintézési mód lenne, ha a beavatottak és felkentek göggyével csak a „megtévesztő ismertetésekre” vagy a közönség sznobizmusára, divatmajmolására kennénk a sikert. Persze a divatosság minden siker mögött ott kísért. Sőt tovább megyünk: azt sem tudjuk eldönteni, hogy az olvasók hány százalékát vonzotta a könyvhöz a botrány szaga, vagy hányan akartak azon pusztán csak „jóízűen” megbotránykozni. Nyilván előfordult ez is, az is. Eggyel azonban legyünk tisztában: Nemeskürty így is, úgy is elérte célját, azt, hogy ráirányítsa a figyelmet a magyar történetírás általa kórosnak vélt tüneteire.

Az sem vezetne messze, ha kizárólag a szerző tényleg átlagon felüli megelevenítő íráskészségére, szerkesztői ügyességére helyeznénk a hangsúlyt. Nemeskürty gördülé-

keny, helyenként már szépirodalmi színvonalú stílusa jó ajánlólevél az olvasó előtt. A könnyed, csevegő időnként szinte az olvasóval beszélgető tárgyalási mód, az elvontabb elméleti kérdések tömör, világos, didaktikus tárgyalása – ezek Nemeskürty előadasmódjának jellegzetes vonásai. Egyben ezek azok az adottságok, amelyekkel a valaha a német történetírás iskolájában tanult történettudományunk, tisztelet a kivételnek, sohasem kényeztette el olvasóit. Márpedig ezek azok az erények, amelyek a tudományos eredmények népszerűsítésében szinte nélkülözhetetlen kelléknek számítanak. Annál jobban sajnálhatjuk, hogy ezek az erények Nemeskürtynél nem párosulnak történelmi iskolázottsággal, következetességgel.

Ha ezekkel a magyarázatokkal nem elégedhetünk meg, kitérőt kell közbeiktatnunk ahhoz hogy a jelenség gyökereit megtalálhassuk. A magyar történetírás először a szabadságharc leverését követő osztrák elnyomás időszakában szerzett magának jelentősebb olvasóközönséget. A passzív ellenállás sivár félreszorítottságában, a mindennapok nyomasztó gondjai között élő, politikai tevékenység lehetőségétől megfosztott köznemes örömmel menekült a múlt, a nemesség és a vele még hagyományosan nagymértékben azonosított nemzet múltjának dicső képeihez. A kiegyezés után is az akkor már polgárosult, liberális köznemességből, valamint az ehhez hasonult polgárságból és értelmiségből verbuválódott a történetírás olvasói tábora. A parasztság és a nemzetiségek felett uralkodó, volt nemesség ebben a történetírásban megtalálhatta mindazt, amiből uralmához jogalapot alkothatott, akár 67-es kiegyezés-párti, akár 48-as függetlenségi volt. Természetes, hogy ezt a történetírást sajátjának, belső ügyének érezte, és érdeklődött annak újabb eredményei iránt. A két világháború közti időszakban is egy egész társadalmi réteg az ún. „középosztály” figyelt Szekfű Gyula szavára, olvasta munkáit, cikkeit. E három időszak történetírásának tartalmi elemzésére szükségtelen e helyütt kitérnünk. A lényeg itt az, hogy a történelem olvasói egy társadalmi méretekben szűk, de olyan rétegből kerültek ki, amely pozícióját tekintve jelentős tábort alkotott. Mindenesetre a mainál jóval többen olvastak rendszeresen történeti munkákat. Most viszont, midőn a magyar könyvkiadás volumene egészében a korábbinak sokszorosára emelkedett, és olyan rétegek, sőt egész osztályok kezdtek olvasni, amelyekhez korábban alig jutott el könyv, nem mondhatjuk el, hogy e döntő kulturális változással lépést tartott volna a történelem olvasottsága is.

Az persze természetes, hogy a magyar nagyhatalmi illúziók, a revíziós sovinizmus történelemszemléletén nevelkedett vagy annak hatása alól még teljesen ki nem került olvasóközönség szimpátiájára az 1945 után kibontakozó magyar marxista történetírás nem számíthatott. Ezen az sem változtatott sokat, hogy a Rákosi-korszak történelemszemlélete – egyebek közt sajátosan értelmezett népfrontpolitikája következtében – a régi polgári történetírás számos vonását konzerválta, tág teret engedett azoknak az elemeknek, amelyeket Molnár Erik „történelemszemléletünk nacionalista maradványainak” minősített. Ezek az engedmények mint szemléleti hibriditás szülöttei természetesen senkit sem elégíthettek ki: kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy, a szembenállókat megnyerjék, viszont elegendőek voltak ahhoz, hogy megakadályozzák a régivel való következetes leszámolást, az újnak hiteles, reális és hatni képes bemutatását. Ezzel összefüggésben jelentkeznek az egész ideológiai vonalvezetésre jellemző hibák: a dog-

matizmus, a sematizmus, bizonyos kutatások, sőt egész kutatási területek elhanyagolása stb.

A magyar történetírás marxista átértékelése természetesen sokkal jelentősebb, mélyrehatóbb folyamat volt annál, hogysem ezek a hibák meggátolhatták volna érvényesülését a tudományos élet területén. Kétségtelen azonban, hogy mindezek a fentebb felsorolt tényezők csökkentették hatékonyságát, átütőerejét. Sajátos, az olvasói igényt mérlegelő szempontunkból nem lényegtelen az sem, hogy a Rákosi-korszak történelemszemléletének retrográd elemei elsősorban a politikai történetírás területén éreztették káros hatásukat. A gazdaság- és társadalomtörténeti kutatómunka éppen ezekben az években kezdte meg a polgári történetírás által örökölt hagyott fehér foltok eltüntetését, és ért el jelentős eredményeket. A nagyközönség érdeklődésére azonban inkább csak az események, a politikai viszonyok története tarthat számot, a sok alapismeretet követelő gazdaságtörténet kevésbé élvezhető számára. (Talán ezért hanyagolta el Nemeskürty a gazdasági viszonyok alakulásának bemutatását?) Így aztán e korszak történeti irodalmának java is osztozott, érdemtelenül a korszakot színvonaltalanságukban reprezentáló, nagy példányszámban terjesztett művek sorsában: a közönség érdektelensége, szélesebb körök előtti ismeretlenség jutott ezeknek is osztályrészül.

Mi köze lehet ennek Nemeskürty könyvének sikeréhez? Véleményünk szerint nagyon is sok. A közönség „elidegenedése” a szemléleti következetlenségektől terhelt történetírástól és Nemeskürty könyvének sikere egyazon jelenségek két oldalát mutatja: Nemeskürty könyvét látszólagos szemléleti újszerűsége emelte ki az ismeretterjesztő művek sorából, ez tette könyvsikerré vagyis az, amit az olvasó gyanútlanul szemléleti következetességnek, merészségnek, szókimondásnak hitt. Nemeskürty felismerte vagy megérezte a közönség igényét, és kísérletet tett annak kielégítésére.

És itt kell, ha tetszik, mentetetni a Nemeskürty könyvét magasztalókat. Ők már nyilván korábban végiggondolták azt a folyamatot, amelyet a fentiekben vázolni igyekeztünk, és így természetes, hogy örömmel reflektáltak arra a könyvre, amely a bennük, mint olvasókban régóta meglevő igényre rátapintott. Megfigyelhetjük, hogy elismerésük annak a tendenciának szól, amelyet a könyv képviselni látszott, a megvalósítás kérdéseivel csak a legritkábban foglalkoznak. Nem is követelhetjük meg tőlük azt az ismeretanyagot, amellyel még a szaktörténészek közül sem mindenki rendelkezik. Az persze megint egy más kérdés, hogy akkor nem ártana-e számukra ismeretlen terület kinyilatkoztatásszerű megítélésétől eltekinteniük. Nem szólva olyan „közbeszólókról”, mint Bertalan Lajos,⁸ aki előbb egyenesen a magyar nyelv szókincsét óhajtotta megrostálni Nemeskürty könyvén buzdult lelkesedésében, majd még mesterén is igyekezett túltenni a „hibák” ostromozásában.

Perjés Géza fentebb már említett cikkében viszont elsősorban éppen azt veti Nemeskürty szemére, ami könyvében hasznos és előremutató: a felelősség kérdésének felvetését, a magyar nemesség, a feudális uralkodó osztály szerepének ábrázolását. Az a kiindulópontja, hogy Nemeskürty „ridegen, nemegyszer hányaveti módon nyúl történelmükhöz”, és ez az érzelmi hozzáállás meghatározza hozzászólásának, néhány helytálló észrevétele mellett is, alapvetően helytelen irányát. A *Kortársban* megjelent cikkében kísérletet tett arra, hogy az érzelmi faktor szerepét meghatározza a történettudományon

belül. Felállított egy modellt, amely szerint a „történelemszemlélet értelmi kontrolljának” hiányosságait az „érzelmi kontroll” beiktatásával lehet kiküszöbölni. Sőt ezt az „érzelmi kontrollt” olyan tényezőnek érzi, amely nemcsak gazdagítja a történelemszemléletet, hanem akkor, amikor az „értelmi kontroll” csődöt mond (?) egyetlen megoldási lehetőségként is számba jöhet. Mindazt, amit eddig elmondtunk Perjés véleményéből, nyugodtan idézőjelbe tehetnénk, mert úgy hisszük, szükségtelen hosszabban bizonygatni, hogy az érzelmi megközelítés nem tartozik egyetlen tudomány módszerei közé sem. Sőt egy ilyen módszer bevezetése a történelemnek, mint tudománynak – és bármilyen tudománynak – megszűnését vonná maga után. Helyébe lépne a személyenként más és más érzelmek anarchiája, amelyben többé nem lehetne rendező elvet felállítani. Természetes, hogy az emberrel, az emberi tevékenység különböző oldalaival foglalkozó, ún. „humán” tudományokban a kutató szubjektuma nagyobb szerepet kap, mint a természettudományokban. Ez azonban nem előny, nem lehetőség egy, a valóságot új oldalról jellemző módszer bevezetésére, hanem olyan adottság, amelynek létével – mint hibaforrással – mindig számolni és azt mindinkább korlátozni kell. Egyébként Perjés ugyanebben a cikkében bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az általa bevezetni kívánt módszer sokkal könnyebben torkollik negativizmusba, a valódi értékek alábecsülésébe, mint a Nemeskürtynél kárhoztatott „hányaveti” tárgyalási mód. Példaként idézi Zrínyi Miklóst, a költőt, akiről éppen ő írt a közelmúltban figyelmet érdemlő monográfiát. Megállapítja, hogy Zrínyi személyéhez az idők folyamán sok olyan illúzió tapadt, amely nem felel meg a valóságnak. „A török elleni harcaiban nem volt annyira önálló, mint azt régebben hittük”, a Habsburgoktól való elszakadás érdekében „érdemleges lépéseket nem tett”, sőt a „Török Áfium teljesen a Habsburgokkal való együttműködés szellemében íródott” stb. Előttünk ezek az adatok még jelentősebbnek mutatják Zrínyi egyéniségét, mert még inkább kiemelik azt a tulajdonságát, hogy mindenekelőtt reálpolitikus volt, aki nem hagyja magát sokáig illúziók, vágyak által vezettetni. Perjést viszont láthatólag zavarba ejtik saját megállapításai. Olyannyira, hogy fel kell vetnie a kérdést: „Ha viszont nem volt különösképpen haladó, és a függetlenségnek sem volt megalkuvást nem ismerő bajnoka, akkor miért tiszteljük? Válasz: *„Azért, mert lehetetlen nem tisztelni!”*. Mi ez, ha nem negativizmus? Minden, amit Zrínyi „mentségére” felhozhatunk, csak ennyi lenne? Nem a török elleni lankadatlan harc, nem a máig világító írói teljesítmény, nem a korában egyedülálló műveltség, tehát az akkori Magyarországon ritka magas színvonal emelte ki Zrínyit kortársai közül? Keresve sem találhatnánk jobb példát ennél arra, hogy az a történetírás, amely minél többet akar átmenteni az illúziókból, sokkal hajlamosabb a negativizmusra, mint a racionalista, „ridegebb” szemléletmód.

Hozzá hasonlóan mások is aggodalommal szemlélik az illúziók, mítoszok lerombolásának folyamatát. Ha egynémely szereplőről kiderül, hogy az utókor megbecsülését méltatlanul élvezi, ha egyes események értéke devalválódni látszik, mindjárt attól tartanak, hogy a magyar történelemből nem marad más, mint egy olyan pusztá adathalmaz, amely csak negatív példák tárának jó. Ezeknek nem mondhatunk mást, csak azt, hogy miközben másokat vádolnak azzal, maguk becsülik le a magyar történelem haladó vonásait, erőit. Itt az ideje annak, hogy az egykori bukott osztályok értékrendszere szerint kiemelt „értékek” helyett azokat az erőket, a dolgozó osztályokat helyez-

zük előtérbe, amelyek az egész társadalom haladása szempontjából lényegesek, hogy jobban tekintetbe vegyük éppen azok szerepét, akik az adott belső és külső feltételek között is biztosítani tudták az élet folytonosságát. Persze ez nem jelenti azt, hogy ezután a dolgozó osztályok történelmi szereplését minden kritika nélkül szemléljük, mert az csak egy újabb mítosz kialakulásához vezetne. Nem eredményezheti azt sem, hogy mindent elvetünk, amit korábban értéknek tartottak, és sommásan haladásellenesnek minősítünk más osztályokat. Csak annyit hoz magával – és ez nem kevés –, hogy ezek tevékenységét az alapvető történelmi folyamatok, a társadalom egészének fejlődése és a dolgozó osztályokhoz való viszony szempontjából mérjük. Ez olyan munka, amelyért érdemes történésznek lenni.

E szempontok alkalmazásával történetírásunk máris számos jelentős eredményt ért el. Ha ez a jövőben még határozottabban folytatódik, reméljük, történetírásunk visszahódítja közönségét.

Nemeskürty könyvének sikere és a fellendülő helytörténeti kutatás is az érdeklődés élénkülését tükrözi. Ennek kielégítése magas színvonalú, valóban hitelt érdemlő munkákkal – történettudományunk legfontosabb feladatai közé tartozik.

Jó lenne, ha történészeink ezt az igényt, amelyet Nemeskürty könyvének sikere is jelez, kihívásnak éreznék, és kísérletet tennének megfelelő válaszra.

SZAKÁLY, *Egy történelmi bestseller*, 1969, 39–47.

1 Szakály Ferenc (1942–1999) történész, muzeológus.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd a III. részben.

4 Sinkovics István (1910–1990) történész.

5 Lásd *A nemzeti önérzet zavarai* című írást a III. részben.

6 Fráter György/Juraj Utješenić/Martinuzzi György (1482–1551) pálos szerzetes, katona, váradi püspök (1534–1551).

7 Gárdonyi Géza (1863–1922) író, szerkesztő.

8 Lásd BERTALAN Lajos, *Ez történt Kőszeg után. Szélgjegyzetek Nemeskürty István könyvéhez*, Vasi Szemle, 21(1967), 257–258.

Perjés Géza: *Az országút szélére vetett ország*
1971 (részletek)

A szulejmáni ajánlat és a magyar történetírás

A magyar történetírásnak érdekes és több történészgeneráció felfogását jellemző következetlensége, hogy azt a lehetőséget, melyet a töröknek Magyarországgal szemben követett politikája kínált, ti. az ország állami és területi egységének, valamint bizonyos korlátozások mellett önállóságának megtartása – ezt a lehetőséget Erdély esetében elismeri, de egész Magyarországra vonatkoztatva tagadja. Persze a lehetőség Erdély esetében megvalósult – nem kisebb dolgot eredményezvén, mint az önálló fejedelemséggé vált országrész viszonylagos békéjét, sőt bizonyos időszakokban virágzását,

„aranykorát” –, míg Magyarország esetében nem, ez azonban még nem indokolja, hogy magát a lehetőséget is kétségbe vonjuk, annál is inkább nem, mivel a történeti adatok tömege bizonyítja, hogy fennállt, és Szulejmán kezdetben az országot régi állapotában akarta hagyni, két feltételt szabván csupán: 1. az ország nem választhat Habsburg-házból uralkodót; 2. külpolitikája törökbarát, azaz Habsburg-ellenes legyen. Hogy ez a szulejmáni ajánlat létezett, az a múlt [19.] században felszínre hozott és publikált levéltári anyag alapján kétségtelenül megállapítható, s ha történetíróink döntő többsége figyelmen kívül hagyta is, az egyik legnagyobb, Horváth Mihály igen határozottan állította. Ezt írta Fráter György életrajzában: „Szulejmánnak akkoron (ti. 1526-ban – P. G.) még nem volt vágya meghódítani Magyarországot. Ő a Dunát és a Szávát tűzte ki ropant birodalma határaiul, melyeken túl nem szándékozott terjeszkedni.” Meg kell jegyezni, hogy az oszmán állam történetéről írt művében Jorga¹ is azon a véleményen volt, hogy a Száva és a Duna elérésével Szulejmán a Duna völgyében befejezettnek tekintette birodalma terjeszkedését. De turkológusaink is – a múlt [19.] században Thúry József,² ezelőtt harminc-negyven évvel pedig Fekete Lajos³ – így látták a dolgot. Történetíróink, túltéve magukat a konkrét történeti adatokon, és kiindulva egy irracionális, gátlástalan és parttalan török hódításvágyból, úgyszólván figyelemre sem méltatták turkológusaink véleményét, sőt semmivel sem indokolható fölényességgel lekezeltek. Ezt, a mondhatnók hivatalos felfogást tükrözi Kosáry Domokosnak⁴ *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* c. műve is, melyben vitába szállva Thúryval, ezt írja: „Általában Magyarország és a török hatalom viszonyát kissé idillikusán és túlzott optimizmussal ítéli meg Thúry József ... aki ... tanulmányaiban ... túlságosan készpénznek veszi” az általa fordított „török szövegeket”. Az, hogy Szulejmán eleinte nem gondolt volna területi hódításra – folytatja Kosáry –, „csak annyiban áll, hogy Mohács után nem mert a hódítás gyakorlati keresztülviteléhez fogni, évszázados török tapasztalatok alapján alighanem túlbecsülve az ország akkori tényleges védelmi erőit”.

A szulejmáni ajánlattal szembeni kételkedés, sőt annak apriorisztikus tagadása igen súlyos következményekkel járt az 1526-tól 1541-ig terjedő idők, de tulajdonképpen az egész törökkor megértése szempontjából, és sok tekintetben teljesen elzárta a történeti megértés útját. Ez az oka annak, hogy ha a korszakról készült feldolgozásokat nézzük, azokban feloldhatatlan ellentmondásokkal találkozunk. Pedig a 19. századi nagy pozitívista kutatások rengeteg adatot hoztak napvilágra, de ezek rendező elv hiányában jórészt kezelhetetlen adatforgácsok maradtak. Viszont a szulejmáni ajánlat beiktatása a kutatásba az első pillantásra áttekinthetetlennek, egymásnak ellentmondónak tűnő adatokat, mondhatnók, mágnesként magához rántja, rendezi, és egy irányba fordítja.

A szulejmáni ajánlat katonai magyarázata

Mi lenne azonban az indoka a szulejmáni ajánlatnak, mi magyarázná a benne rejlő lemondást és önkorlátozást? A kérdésre sem Horváth Mihály, sem Jorga, sem turkológusaink nem válaszoltak. Szerintem a magyarázatot katonai okok szolgáltatják: Magyarország kívül esett az oszmán hadsereg akciórádiuszán, épp ezért az itteni hódításokat katonailag megtartani nem lehetett.

Miután a török hódítás másfél évszázadig tartott, ez az állítás elég furcsának tűnhet. Tüzetesebben megvizsgálva azonban a dolgot, főleg pedig a katonai problematikát kibontva, mindjárt másként látjuk a kérdést. Mindez azonban szükségessé teszi, hogy, ha röviden is, de foglalkozzunk a török birodalom hadszervezetével, valamint a hadsereg mozgósításának és felvonulásának problémáival.

Az óriási török birodalom magva két tartománya volt, az egyik a Kisázsia nagy részét magában foglaló Anatólia, a másik pedig a Balkánnak az Adria, a Száva és a Duna által határolt része, Rumélia. Az oszmán birodalom gazdasági, politikai és katonai ereje tulajdonképpen ebben a két tartományban összpontosult, és hadi vállalatának bázisát is ezek alkották. A birodalom félelmetes erejű hadserege, melyhez foghatóval Európa egyik állama sem rendelkezett, természetesen nem volt állandó hadi létszámon, és ahhoz, hogy háborúba indulhasson, mozgósítani kellett. Azt is tudni kell, hogy főleg az élelem-ellátás és a szállítás nehézségei miatt a korban nagy háborút vívni télen nem lehetett, és a hadműveletek az április-májustól október-novemberig terjedő időszakra korlátozódtak. Ezen megváltoztathatatlan adottságok, valamint a hírközlés, a közlekedés és az állami adminisztráció nehézsége miatt – azt persze hangsúlyoznunk kell, hogy a török állami adminisztráció határfoka összehasonlíthatatlanul magasabb volt, mint az európai államoké –, egyszóval mindezen nehézségek miatt, a török hadsereg mozgósítása, gyülekezése és felvonulása Magyarország ellen a következő ütemekben ment végbe: 1. a mozgósítási parancsot már a hadjáratot megelőző év novemberében, illetve decemberében elküldték a tartományokba; 2. a tartományoknak a mozgósítás befejezése után április közepéig, május elejéig kellett csapataikat a hadsereg gyülekező helyére, Drinápolyba elküldeni; 3. a Drinápolyban megtartott nagy mustra után a csapatok megkezdték menetüket a Balkánon keresztül, Belgrádig és onnan rendszerint Eszéken át a Duna jobb partján Budáig. A menet kb. három hónapot vett igénybe, úgy, hogy a hadsereg semmiképpen sem érhetett Budára augusztus előtt. Miután azonban a hadműveleteket október végén – egészen pontosan október 26-án, Kászim napján – be kellett fejezni, a tényleges hadműveletekre két és fél-három hónapnál több idő nem maradt. E három hónapon kívül tehát Magyarországon tulajdonképpen csak a török végvárai őrségei, valamint egyes közeli szandzsákok csapatai folytathattak hadműveleteket.

Mindennek természetesen rendkívül súlyos stratégiai következményei voltak. Mindezenelőtt az, hogy Buda megtartása majdnem csak a véletlennek köszönhető, mert a török hadvezetésnek alig volt lehetősége arra, hogy befolyásolja a várért folyó hadműveleteket. Tudni kell ugyanis, hogy egy vár kitartása az ostrommal szemben korlátozott volt, és ha nem kapott felmentést, bizonyos idő után el kellett esnie. Hogy meddig tarthatott ki egy vár, az természetesen a földrajzi és a terepviszonyoktól, valamint kiépítettsége fokától függött, de éppen ebből a szempontból Buda helyzete nem volt a legkedvezőbb. Furcsának tűnhet ugyan, de már az a körülmény, hogy a vár hegyen épült, gyengítette a lapos, sima terep adott lehetőségét. Maga a vár berendezése pedig egyáltalán nem volt modern, és messze elmaradt a nyugati várakétól. Ha viszont a felmentő sereg közreműködése, beavatkozása ennyire alapfeltétele volt egy vár megvédésének, akkor az, hogy a török felmentő sereg csak augusztus végén érhet a vár alá – s ez a felmentő sereg természetesen csakis az egész birodalomból mozgósított szultáni sereg lehetett, nem

pedig a közeli tartomány kontingensei –, mindez tehát azt jelentette, hogy amennyiben a Habsburg-hadak már tavasszal, vagy nyár elején megindulnak, és elkezdik az ostromot, a vár igen nagy valószínűséggel elesik.

A másik igen veszélyes következménye a szultáni sereg hosszadalmas mozgósításának és felvonulásának az volt, hogy a török államvezetés a magyarországi eseményekre csak egy éves késéssel reagálhatott, és bármilyen veszedelem is támadt, úgyszólván tehetetlenül kellett a fejleményeket kivárnia. Hiszen, ha például valamely tavasszal bekövetkezett eseményt követően megindult a mozgósítás, az június-július előtt alig fejeződhetett be, s ezt követően még abszolválni kellett a Budáig tartó irtatlan távolságot is, úgy hogy nagyjából októberre ért volna ide a hadsereg, viszont ekkor – mint láttuk – a hadjárat idő már lejárt.

A hatásos hadviselést szinte lehetetlenné tette, hogy, mint említettük, a tényleges hadműveletekre maradt idő alig tett ki három hónapot. De ha szerencsés véletlenek következtében sikerült is valamilyen sikert elérni ebben a három hónapban, annak kimélyítésére nem maradt idő, hiszen október végén, bármi mást is követelt volna a stratégiai helyzet, haza kellett vonulni. Így azonban az egyik évben elért siker a következőben semmivé válhatott, hiszen a háborúban nem úgy van, mint a könyvelésben, hogy az évi zárszámadásban mutatkozó hasznot át lehessen vinni a másik évre. Ilyen formán azonban igen nehezen lehetett döntést elérni, és minden évben szinte mindent előlről kellett kezdeni.

Persze Magyarország évenként háborúzni egyébként is alig lehetett volna. Mert, ha el is tekintünk attól, hogy a roppant kiterjedésű oszmán birodalomnak a világ hány táján akadhatott konfliktusa, mely a hadsereg más irányú alkalmazását tette szükségesé, a nagy távolság miatt felmerülő irtózatosságszerű költségek miatt kétszeresen is meggondolták a Portán, hogy a hadsereget Magyarországra indítsák. Épp ezért előfordult nem is egyszer, hogy bár a helyzet parancsolóan megkövetelte volna, hogy a hadsereg beavatkozzék, pénzügyi okok miatt nem lehetett megtenni. Ez történt pl. 1528-ban is, amikor a Ferdinándtól előzőtt János megsegítése életbevágóan fontos lett volna, mégsem tették, mert az 1526. évi hadjáratban kimerült kincstár helyzete, valamint egy fantasztikus méretű áremelkedés nem engedte meg.

A vázolt helyzetben mindenképpen Buda veszélyeztetett volta fejtette magában a legnagyobb kockázatot, ugyanis kulcspozíciója volt a magyarországi török védelmi rendszernek, és elvesztése egyet jelentett a Magyarország feletti uralom megrendülésével. Konkrétan arról volt szó, hogy Budától egészen Belgrádig nem volt olyan terepszakas, melyen a hadsereg tartósan megkapaszkodhatott volna.

Mindent összevéve, tehát a törökök magyarországi uralma egy látszólagos kicsiségen állt vagy bukott, azon ugyanis, hogy a Habsburg állami adminisztráció képes-e a hadsereget már tavasszal sorompóba állítani. Amint erre képessé vált, a törökök szempontjából az ország katonailag tarthatatlanná vált. Nos, úgy tűnik, hogy Szulejmán teljesen tisztában volt ezzel, mint ahogy a nyugati és magyar szakértők is lényegében így látták a dolgot. Ezért kéri János 1527-ben a bajor Winzerert⁵ – amikor ti. még a török ellen indítandó nagy keresztes háború gondolatával foglalkozott –, hogy a német birodalmi hadak már tavasszal álljanak készen, majd egyenest Buda ellen induljanak.

És 1529-ben Ferdinánd magyar tanácsosai ezért hangsúlyozzák igen nyomatékosan, hogy a hadak már Bécs körül álljanak menetkészben, amikor a szultáni sereg Drinápolyból elindul, és legyenek Buda alatt, mikor az Belgrádba ér.

Azt viszont, hogy a Habsburg állami adminisztráció csak százötven év múlva lesz képes arra, hogy a hadak tavaszi indulását megszervezze, Szulejmán valójában nem sejtette előre, mint ahogyan Európában sem álmodta senki, hogy a török kiverésére csak akkor válik a helyzet éretté, azaz az előbb említett „kicsiségnek”, a hadak korai mozgósításának gazdasági, politikai és katonai előfeltételei csak akkor valósulhatnak meg. Amikor azonban az 1680-as években ez bekövetkezett, a török uralom pillanatok alatt omlott össze Magyarországon. Emlékezzünk csak: 1683-ban még Bécset ostromolják a török hadak, de 1686-ban már lekerül Buda tornyaitól a török félhold, és a háborút lezáró karlócai békéig a török hadsereg minden rettenetes erőfeszítése mellett nemhogy visszafoglalni, de még megközelíteni sem tudja Budát. A szulejmáni koncepció alapja tehát egy igen józan katonai felismerés volt, mely nemhogy javallottá, sőt kimondottan megtiltotta Magyarország bekebelezését, és az oszmán birodalom szempontjából mindenképpen biztonságosabb, nyugodalmasabb és olcsóbb megoldás lett volna Magyarország önállóságát és területi integritását meghagyva, ütköző államnak használni a Habsburgokkal szemben. Így viszont bekebelezni kényszerültek egy olyan területet, melynek katonailag bizonytalan helyzete állandó nyugtalanság, szegénysége pedig horribilis pénzügyi ráfizetés forrásává vált.

PERJÉS, *Az országút szélére vetett ország*, 1971, 1793–1796.

1 Nicolae Jorga (1871–1940) román történész.

2 Thury József (1861–1906) turkológus, nyelvész.

3 Fekete Lajos (1891–1969) turkológus, történész.

4 Kosáry Domokos (1913–2007) történész.

5 Kaspar (III.) Winzerer (1465/75–1542) bajor diplomata. Követségben járt Magyarországon 1527-ben I. János királynál.

Nemeskürty István: *Önfia vágta sebeit*
1975 (részletek)

Történelemről írni

Engem, történelemről írván, ez érdekelt: a múlt, amikor még számtalan lehetőséget nyitva tartó, eleven jelen volt.

Mert sose feledjük, hogy az utókor által leírt múlt akkor még, mikor ennek a múltnak az emberei éltek, a ma, a jelen, az addig lezajlott történelemnek pillanatnyi vége volt, mint ahogyan mi sem az elképzelt jövőből ítélünk a múltról, hanem a mából, mint a mi jelenünkől, tehát egy eseményláncolat általunk ismert „utolsó” darabjából indulunk ki. A jelen számunkra mindig a (pillanatnyilag) legmagasabb hegy, melyről a múltba nézve, azt áttekinthetjük. S ilyenkor jelenünk kilátótornyából nézve az eseménytörténetnek ne-

vezett krónika különösen fontossá válik, hiszen például egy államférfiú döntésének értékelésekor szem előtt kell tartanunk, hogy ő cselekvésének pillanatában még nem tudta azt, ami ma én tudok, vagyis nem ismerte saját jövőjét, ami számomra már múlt. Ilyen, a bűnügyi nyomozgatásokhoz valóban hasonló elmélkedéskor előfordulhat, hogy az író a tények mozaikdarabkáiból másfajta képet állít össze, mint a tudós. Ilyesmit azonban én nem ellentmondásnak, hanem véleményalkotási párhuzamosságnak tekintek. Erre pedig nagy szükség van. A történelemből csak akkor tanulunk, csak akkor válik hasznunkra jövőt meghatározó jelenbeli döntéseink meghozatalában, ha a tudomány elénk tárt eredményeit nemcsak megtanuljuk, azokat nem csupán szajkózva tudomásul vesszük, hanem azokról akár szélsőségesen eltérő véleményünk is van. Ebben a véleményalkotásban segít a történettudomány eredményeit nem tagadó, azokra építő, azzal párhuzamos „történelemről írás”. ... Mikszáth,¹ Móricz² és mások nagyszerű történelmi regényes epikája után azért tartom fontosnak, hogy olyan műfajt alkalmazzunk, mely tévedéseket kizárva érezteti az olvasóval, hogy nem kitalált tehát csak jelképesen érvényes eseményekről értesül, hanem valóban megtörtént dolgokról, mert ezáltal az olvasó jelenkori döntési felelősségének tudatára ébred: megérzi és átéli, hogy minden kor minden egyes embere valamiféleképpen részese egy nagy és általános mozgásnak, cselekvésnek, mely mozgás igenis irányítható. Ki kell gyógyulnunk lelki betegségünkből, hogy bennünket a »tündér szerencsénk kénye hány-vet«, s hogy múltunkban mindennek úgy kellett történnie, ahogyan történt. Ha ez így volna, akkor nem lennének bűnösök, például háborús bűnösök sem; akkor mindenki a végzet bábjátékának bohóca csupán. Nem az a fontos, hogy a múltunkról csupa jót álmodjunk, hanem az, hogy egyáltalában írjunk, beszéljünk róla, akármilyen jó vagy rossz is volt az. Ekkor és ezáltal lesz ez a múlt tartósan a miénk. [...]

Hollószárnyú zordon enyészet

Lajos király 1526 nyarán húszéves ifjú, de már erősen öszül; aluszékony, hamar fáradó, mélabús kedvetlenségekből gyakran szertelen duhajkodásba átváltó kedélyű, maskarát, álöltözetet, mulatságot kedvelő, de a rábízott ország sorsáért nyomasztó felelősséget érző ember. A nála egy évvel idősebb Habsburg Mária, V. Károly császár és Ferdinánd osztrák főherceg húga négy esztendeje a felesége. Mária az életet mértékkal, de tudatosan és ügyesen élvező, okos, művelt, számító királyné.

A királyi udvar szegény, de az erről szállongó adomák ne tévesszenek meg bennünket: az ország azért viszonylagos jólétben él. 1514 baljós árnyéka még mindig ráterül az országra; a nemesség nem tanult és nem felejtett; egy, e tájban papírra vetett, egyébként a közállapotokat ingerülten bíráló költemény kegyetlen megvetéssel ír a parasztokról, nem feledve 1514-es lázadásukat, mikor gőgösen „Sámsonnak hitték magukat”.

*Sámsonnak alejtá az pór önönmagát
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát;
Fogjad meg szakállát, vedd el csak jóságát,
Megalázza magát.*

(Apáti Ferenc:³ Cantilena)

Bár a nemesség gazdagodik, a török közelségének fenyegető árnyéka mégis egyre nyomasztóbb. Mindenki valami elkerülhetetlen, elháríthatatlan katasztrófát sejt.

Megrendítőek a húszévesen megöszült király sürgető levelei a pápához:

1526. március 24.: „*Látja szentséged, hogy mily közel a nyár, amikor az ellenség megszokott indulni...*”

1526. április: „*A török császár összegyűjtve minden erejét, ellenünk jön... Zuhanunk, zuhanunk, hacsak az Isten és szentséged mielőbb meg nem segít.*”

Zuhanunk, zuhanunk ...

A mából a múltba visszanezve, különös, sőt ijesztő az elkerülhetetlennek hitt pusztulásnak ez a szinte már öngyilkos tudata. Ez a mélabús vesztünkbe rohanás, a kiszolgáltatottság érzése, hogy úgyis minden mindegy. Talán ha a pápa segít... a császár... Európa ... Hogy magunkon is segíthetnénk? Szinte fel se merül.

Közismert az egyik magyar főpap csata előtti nyilatkozata: rövidesen sok ezernyi magyar mártírért mondhat misét őszentsége...

Pedig a király és a kormány *elvileg* készült, számított a török támadására. Az ellenség nem érkezett váratlanul. Szó sem volt rajtaütésről, meglepetésről. Csak *gyakorlatilag* nem történt semmi.

1526 tavaszán, amikor a király ijedten sürgető leveleket küldözget a pápának: a Jagelló-ház magyarországi történetének egyik legsúlyosabb kormányválsága fecserli az ország erőit. A köznemesség mérkőzik a főnemességgel. Versenyfutás folyik a hatalomért. Kora tavasszal Hatvan városában egy országgyűlés, Werbőczi demagógiájának hatására, a szó szoros értelmében leváltja a kormányt. Tizennégyezer nemesúr csődült össze egy nagy térségen, nyerítés, ugatás, fegyverzörgés, részeg ordítózás akadályozta a szónokok beszédeinek megértését:

„A gyűlésen elhangzó beszédeket a távol állók nem hallhatták, csak elkaptak egy-egy jelszót, s aszerint kiáltozták, hogy elfogadják-e vagy nem, pedig sokszor nem is tudták, miről esik szó.”

Meg is választják Werbőczit, a jobbágynyúzó bajnokot nádornak, aki oly példamutatóan fogta meg a pór szakállát s vette el jószágát, megaláztatva őt, amint azt Apáti Ferenc éneke mondja. De egy újabb gyűlésen ismét a főúri párt kerekedik felül, „azzal a különbséggel, hogy most már nem voltak hajlandók a hatalommal együtt a felelősséget is vállalni... Így ekkor, amidőn a szultán már Drinápolyban volt, elmúlhatott az egész országgyűlés anélkül, hogy a török ellen való védekezés módozatairól csak a legcsekélyebb érdemleges határozatot hozták volna.” Az 1926-ban kiadott *Mohács-Emlék-könyvből* idéztünk.

A mohácsi csata előestéjén tehát új kormány lépett hivatalba, mely jószerint még csak meg sem szerveződhetett. A kancellár: az ötvenhat éves Brodarics István szerémi püspök gyakorlatilag szinte semmilyen hatáskörrel sem bír. A főkancellári címet viselő Szalkai László esztergomi érsek ugyan régi és tapasztalt államférfi, őt viszont kiszorították a hatalomból, hiszen ellene irányult az egész szervezkedés. Meg a nádor, az 1514-ben oly csúfos szerepet játszó, Temesvárott Dózsa által megostromolt Báthori István ellen. Ez a hatvanadik éve felé járó, alkoholista főúr közmegvetés tárgya.

Thurzó Elek kincstartó, a milliomos Fugger család tagja, hol lemond, hol visszavonja a lemondást, sértődött, duzzog, bányáiban sztrájkok szerveződnek, melyeket a Fugger család talán nem is bán; utoljára július kilencedikén mond le, gazdátlanul hagyván az ország pénzügeit.

A velencei meg a pápai követ kíváncsisággal vegyes borzadállyal figyelik ezt a felelőtlen rohanást a pusztulásba, ezt a zuhanást, hogy a király szavait idézzük; hazaküldött jelentéseik izgalmas, bár szégyenletesen csüggesztő olvasmányok.

A püspöki kar sem egységes. Együttesen akkora vagyonuk van, s olyan lehetőségeik, hogy kellő eréllyel ütőképes hadsereget állíthatnának vagy toborozhatnak. Egyetlen érdemük, hogy csaknem valamennyien részt vesznek majd a csatában, nyolc közülük elesik. A legnagyobb képességű, katonai szaktudással is rendelkező főpap az ötvenéves Tomori Pál kalocsai érsek, egykori huszártiszt; most, érsekként, a hagyományokhoz híven, főkapitány. Képességeiről, szerepéről, felelősségéről a legellentetesebb nézetek keringenek; Zrínyi megveti, mások magasztalják; annyi tény, hogy szervezett, terveket kovácsolt, intett, figyelmeztetett, készült, nyár óta harcolt a végeken; bátor ember volt, s mint látni fogjuk, lehet, hogy haditerve sem volt rossz. Hallgatni persze nem hallgattak rá, nem is nagyon engedelmeskedtek neki.

Soroljuk fel a többi főpapot: az egri püspök Várday Pál negyvenhárom éves, majd 1526 után lesz érdekes szerepe. Váci püspök a régi főnemesi családból származó Guthi Országh János; csanádi püspök: Csaholyi Ferenc jogtudós, harmincnégy éves; gyulafehérvári püspök Gosztonyi János, humanista, nem szereti a csatazajt, már 1514-ben hallhattunk-olvashattunk róla. Továbbá: pécsi püspök: Csulai Móré Fülöp; győri püspök: Paksi Balázs; veszprémi püspök Szalaházy Tamás művelt udvari hivatalnok, a királyné udvartartásának tagja, egykori királyi titkár. A zágrábi püspök a főnemes Erdődy Simon, kinek családjában szinte öröklődik ez a rang, a nyitrai pedig Podmaniczky István, aki rangidős életben maradottként a két királyt koronázza majd. A boszniai püspök Palinai György. A legifjabb püspök a váradi: a huszonhat éves Perényi Ferenc, az, aki éppen 1514-ben gyerekként neveztetett ki ebbe a stallumba. Figyeljük meg, hogy mind jóval idősebbek a királynál, még az ifjú Perényi is; legtöbben Lajos atyját, Ulászlót szolgálták udvaroncként, titkárként, papi javadalmak élvezőiként. Kivétel nélkül mind Jagelló-kreatúrák. Jól élnek, tehát sok a vesztenivalójuk.

Az egyetlen ellenzéki főúr, aki tekintély is, okos is, művelt ember: az erdélyi vajda, Zápolya János, akiben az ország közvéleményének nagy része a leendő királyt látja. Lajosnak nincs fia, s talán már nem is lesz... Az uralkodó osztály érdekeit Zápolya erélyesen képviseli: ő verte le Dózsa kereszteseinek hadát.

Jelentős egyéniség a Habsburgok felé kacsintó, ügyesen helyezkedő, az udvartól magát távol tartó fiatal Batthyány Ferenc horvát-szlavón bán, aki majd a csatában a jobbszárnyat vezényli, s akin sok múlik.

Az országbíróság, ez a fontos közjogi tisztség, Sárkány Ambrus és Drágffy János között cserélődik 1526 tavaszán. Sárkány Ambrus, zalai *comes*, a Jagellók régi bizalmasa nem nagy hatáskörű férfiú: Werbőczyék erősen támadják, tekintélyét nyirbálják. Talán joggal. Elesik majd a csatában. De elesik Drágffy is, aki zászlótartóként sokáig a király közelében maradt. Róla még hallunk.

Megrendítő, hogy ezek az emberek milyen elegánsan tudtak meghalni, milyen magától értetődő természetességgel dobták oda életüket urukért; de élni, megőrizni, megtartani, országot építeni nem tudtak.

Régi ismerősünk, az izgága szervező, Werbőczy István május eleje óta Zólyom megyei birtokán duzzog, Mohácsot sem lesz jelen; ő kivár, Zápolyára tesz mindent. Szalkai hercegprímás, főkancellár és Brodarics püspök, kancellár meg a korára ifjú, de lelkiileg agg király az udvar néhány tisztviselőjével s pár értelmes, széles látókörű főnemesi politikussal együtt – mint már említettük – tud a török támadó terveiről, igyekszik külföldi segítséget szerezni. Az északkeleti szomszéd, a körültekintőbb Lengyelország, ahol Lajos nagybátyja a király, tavaly ősszel, 1525. november 15-én hároméves békét kötött a törökkel; a rokon tehát nem segíthet, viszont támadástól sem kell tartania. Az ellenség ereje Magyarország ellen fordulhat. A pápán kívül, kinek katonái már júniusban megérkeztek és Sárkány Ambrus parancsnoksága alá kerültek, a német-római birodalomtól várható a legkomolyabb segítség. A Speyer városában összeült birodalmi gyűlés július 28-án foglalkozik először a magyar kéréssel, Nádasdy Tamás királyi titkár előadását hallgatva meg; Nádasdynak augusztus 18-án válaszolnak, és mire a mohácsi csata lezajlik, nagy nehezen meg is szavaznak némi segílyt.

Milyen katonai előkészület történik az országban?

A mozgósítás szálnalmas. A királynak reguláris hadserege nincsen; gyalogsága, az akkor legkorszerűbb fegyvernem szintén nincs; a nemesi felkelés, a bandériumrendszer csődöt mondott. Van nyolcvanöt ágyúnk. A török előhad június végén már Belgrádban táborozik, a király viszont július végén indul el Budáról, augusztus hatodikán ér Tolnára, ahol még csak négyezer fő gyűlt össze. A tavasszal erőszakosan fellépő köznemesség szabályosan cserbenhagyta a királyt és az országot. Mintha a nemesség a király és az országvezető főnemesek halálára számítana; új helyzetet, új lehetőségeket vár. A helyzet Petőfi egy versszakával jellemezhető legjobban

Mohács, Mohács!... tarka lepke, gondtalanság

Röpködött előttünk,

Azt üztük, pedig már a török oroslán

Elbődült mögöttünk.

(Fekete piros dal, 1848. május)

A gyülekezés augusztus 26-án fejeződött be.

A végleges létszám sem előttünk nem ismeretes, sem a király nem tudta, de még a hosszas civódások után kinevezett fővezér: Tomori Pál érsek sem. A történettudomány tizenöt-húszezer főre becsüli. Nem volt seregszemle, nem volt nyilvántartás. (A török fővezér négy napon át szemlélte alakulatait a legaprólékosabb szigorral.) A védekező hadjárat előkészítését katonai, szervezési, közigazgatási dilettantizmus jellemezte. Ezért oly bizonytalanok a halottakra vonatkozó adatok is; a kortársak utólagos becslésekre kényszerültek.

Ezek után teljesen érthetetlen, hogy a király egyáltalán miért vonult tovább, déli irányba, az ellenség felé? Miért nem várta meg legalább az erdélyi vajda, Zápolya fe-

gyelmezett, ütőképes seregét vagy a táborába siető Frangepán horvát–szlavón hadait? Vagy ha már lefelé indult, miért nem igyekezett a Dráva vonalát védeni? Miért engedte, hogy a török had hidat verjen, miért engedte átkelni a folyón?

Csak annyit tudunk, hogy a táborba gyűlt nemesség (az ország nemesi lakosságának kis töredéke) lármásan követelte: a király is tegye kockára életét, támadjanak rá minél hamarabb a fránya pogányra.

Brodarics kancellár tudósítása⁴ szerint a halálra szánt király ezt vágta a főurak szemébe:

– Látom, hogy mindenki csak az én személyemben keres magának kibúvót és mentésget. Személyesen jöttem el ebbe a nagy veszedelembbe, azért, hogy az ország megmentésére és a ti jólétetekért a saját életemet a forgandó szerencsének kitegyem. Hogy tehát senki se találhasson az én személyemben mentésget a saját gyávaságára, s hogy engem semmivel se vádolhassanak, holnap én magam megyek veletek oda, ahová mások nélkülem menni nem akarnak.

Valahol Mohács körül hadrendbe sorakozott a sereg. A jobbszárnyat Batthyány vezényelte, középen volt a király, a balszárny parancsnoka a huszonnégy éves Perényi Péter. Róla még sokat hallunk. De ismételjük: hogy hányan voltak pontosan, kik, hol, hogyan harcoltak: nem tudjuk. Alighanem ők maguk, a csata vezénylői sem tudták, nekik sem volt áttekintésük a helyzetről. A csatatér pontos helyét is csak sejtjük.

De még így sem volt veszve minden.

Napok óta zuhogott az eső, a Mohács környéki földek víz alatt álltak, az előnyomuló török csapatok kötésig sárban gázoltak-evickéltek. A csata napján, 1526. augusztus 29-én, szerdán délelőtt kisütött a nap. A török sereg még felvonulóban volt, az irtózatos tömeget, mikor lassan, kínlódva tábort vert, s tüzésége tüzelőállásba ment: a tehetlenség ereje hajtotta.

Erre a kínkeservesen felfejlődő török seregére támadt rá Tomori Pál fővezér. A török még híres és veszélyes tüzéségét sem tudta használni, a sebtében elsütött ágyúk lövedékei a támadó magyar lovasság fölött zúgtak el.

A heves lökés erejétől az első török sorok meginogtak, az ellenséges hadrend felborult, a magyar lovasság mámoros diadallal vágatott a szétbomlott török sorok közé, vágva-kaszabolva a menekülőket.

A pillanatnyi diadal mámorában sokan még fosztogatni is kezdtek.

Ezt a szétszórtan, parancsnoki irányítás nélkül vágató lovasságot kapta derékba az addigra felfejlődött török tartalék.

A további események nem világosak.

Annyi bizonyos, hogy Ibrahim nagyvezér úrrá lett a kezdeti pánikon, harcba vetette tartalékát és az időközben felfejlődött hadrendet, és egy mennydörgéstől-villámlástól kísért felhőszakadást kihasználva, mely délután árasztotta el a csatateret, szétverte a magyar sereget. A király menekült – vagy menekítették –, a legtöbb főrend és főpap elesett. Meghalt Tomori Pál érsek, fővezér; Szalkai László hercegprímás, főkancellár; Csaholyi Ferenc csanádi püspök, Perényi Ferenc váradi püspök, Csulai Móré Fülöp pécsi püspök, Paksi Balázs győri püspök, Palinai György boszniai püspök; elesett

Drágffy János országbíró, Sárkány Ambrus, Korlátkövi Péter volt tárnokmester és számos, de ötvennél biztosan kevesebb főnemes.

Mint később kiderült, meghalt a király is. De:

- Életben maradt a nádor.
- Megmenekült a hadrend jobb- és a balszárnyának vezére, Batthyány Ferenc és az ifjú Perényi Péter, mindkettő később jelentős politikus.
- Ütőképes sereggel rendelkezik az erdélyi vajda; Zápolya János és a horvátországi Frangepán Kristóf.

– Megmenekült a kancellár; a nádor; él négy püspök; a nyári zivatarok hirtelenségével jött s tovazúgott háborúság az ország területének nagy részét nem is érintette.

A zordon enyészet ugyan kiterjesztette hollószárnyait, de még nem csapott le; ott lebeg a felhők felett. Az utókor véres látomása erről a tragikus csatáról, melyet oly jellegzetes és nagy erejű romantikus képekben festett meg híres költeményében Kisfaludy Károly, csak az önmagát pusztulásra ítélt középkori, Jagelló udvari világra és főnemesi rendre érvényes.

Ezek valóban elemésztették magukat. Nem voltak hajlandók átmenteni önmagukat egy újabb korba, új eszmék, új gazdasági feltételek, új hatalmi erőviszonyok közé.

Mohácsnál még nem egy ország: csak egy politikai rendszer bukott meg.

A köznemesség politikai diadalt ül, s diadalt ül Zápolya is, akár szándékosan maradt távol a csatától, akár nem.

Hogy mindez hogyan s mint történt: arról a következő könyv szól. Annyit azonban ténynek érzünk, hogy 1526 előtt a messzire kiható végzetes esemény a Dózsa-felkelés vérbe fojtása volt. Az ezt követő tizenkét év csak logikus következmény; de ismételjük, egyelőre még nem az ország egészének; hanem a Jagelló-kori főnemességnek szempontjából. Az ország tragédiája csak Mohács után kezdődött; a középkori magyar birodalom haláltusája 1552-ig tartott.

Tisztelegjünk mégis az elesettek előtt azzal, hogy felidézzük Drágffy János országbíró, zászlótartót, aki sarkantyú nélkül, kezében a Magyarok Nagyasszonyának képével díszített lobogóval ül lován, közvetlenül a király mellett. Drágffy János köztiszteletben álló főnemes, a csípős nyelvű olasz követ szerint, aki mindenkiről tud valami rosszat, „è un gran signor ben amato da tutti, e valente nelle arme” – mindenki által szeretett, a fegyverforgatásban jártas nagyrúr.

Forró napsütés. Zivatar készülődik.

Drágffy tudja, hogy meg fog halni. A mohácsi csatamezőn, „a vezérek hasonlását, a királynak tévelygését, a vitézeknek engedetlenségét szemlélvén”, magyar nyelven végrendelezett. Ez a végrendelet ránk maradt.

Megtudjuk belőle, hogy békési Drágffy János közép-szolnoki és krasznai örökös főispán, temesi gróf, országbíró, már két évvel ezelőtt, 1524-ben végrendelezett, felosztván népes családjának tagjai között a hatalmas vagyont. De most, a biztos halál küszöbén, kiegészíti végrendeletét:

„Az ispotályra nagy gondot viseljete, a szegények benne ne éhezzenek... Úgy cselekedjete, hogy nekem ítéletnapján ellenségim ne legyenek... az isteni szolgálatok meg ne szűnjenek, mert az én lelkem üdvössége ezektől függ.”

A szegények után eszébe jut törvénytelen fiának sorsa:

„Amely kastélyt most csináltattam, kinek neve Cseh – (Szilágycseh) – hagyom minden hozzátartozókkal Ferenc fiamnak, kit kivettem fattyúságából, s igaz fiammá tettem, mint akármelyik fiamat.”

„Ezen testamentomlevél költ Mohács mezején, az én fejedelmemnek, őfölségének táborában, szent Bertalan apostol napján, mikor írnának ennyi esztendőben: 1526.”

Egy apród, akinek Drágffy ezzel az életét mentette meg, elvágat: viszi a levelet három példányban a messzi Erdődre.

Izzasztó meleg. A ló izzad a nyeregtakaró alatt, lovasa izzad a páncélban. Távoli mennydörgés. Az első esőcseppek.

Mikor a török támadó lovasság átviharzott a magyar hadrenden, Drágffy Jánost lováról leesve, vérbefagyva találták, holtan; testével a szűzmáriás lobogót takartavédelmelte.

NEMESKÜRTY, *Önfia vágta sebét*, 1975, 14, 182–189.

1 Mikszáth Kálmán (1847–1910) író, újságíró, országgyűlési képviselő.

2 Móricz Zsigmond (1879–1942) író, újságíró, szerkesztő.

3 Apáti Ferenc (16. sz. első fele) költő.

4 Lásd a II. részben.

Barta Gábor:¹ *Történelemről írni*
1975 (részlet)

Az az igyekezet, amellyel szerzőnk [ti. Nemeskürty István], a törvényszerűségek súlyát lekicsinyelve, felelősök után kutat, emlékeket idéz föl bennem. Rákóczi bukását, 1849 tragédiáját követő gyötrelmes vitákét, amelyekben a vereségbe beletörődni nem tudó köztudat is bűnösöket keresett. Nem mérlegelt és nem vizsgálta az objektív érveket, hanem sommásan ítélkezett az első kínálkozó vagy felkínált bűnbak fölött. Időben sokkal közelebb, veszített háború után, egy másik nép másik nacionalizmusa „hátulról jött tördöfésről” kezdett el beszélni.

A nagy francia forradalom tábornokainak nem volt ajánlatos csatát veszteni. Nemcsak, mert a haza veszélybe került, hanem mert azonnal az árulás gyanújába estek.

Nem ezen igencsak különböző események közé akarok egyenlőségjelet tenni, hanem az eszmei reagálás logikáját tartom azonosnak. A túlfokozott önérzet, hiúság nem a nacionalizmus valamely fajtájának, hanem *általában* a nacionalizmusnak a velejárója. A példákat is ezért kerestem ki a két végletén.

Ebben a három könyvben Nemeskürty István ugyanennek a gondolati mechanizmusnak a bűvkörében mozog. Vállalt feladata az lett volna: elemezni a középkori Magyarország életben maradásának esélyeit, s ha voltak ilyenek, felkutatni ki a felelős elmulasztásukért? Ezt azonban csak látszólag végzi el. Valójában egy axiómához szolgáltató – hibás – illusztrációkat. S ez az axióma: a magyar nép olyan erő, amely a fél világgal elbírna, ha nem árulná el saját uralkodó osztálya.

Tévedés ne essék, nem kívánom megtagadni a mindennapok küszködő, szenvedő harcoló emberétől, a vést végül önnön verítéke és vére árán túlélő néptől az illő fiúi tiszteletet. De képtelen vagyok követni azt a gondolatmenetet, ahogyan szerzőnk körülhatárolja a nép fogalmát, fölbecsüli annak lehetőségeit.

BARTA, *Történelemről írni*, 1975, 104.

1 Barta Gábor (1943–1995) történész.

Beke Kata:¹ *Ki írjon történelemről?*
1976

Barta Gábor *Történelemről írni* című tanulmánya a *Valóság* 1975 decemberi számában a szakember tudásával, elfoglaltságával és indulatával elemzi és ítéli el Nemeskürty István „hármaskönyvét”, a szerzővel együtt a könyvek kiadóját, szerkesztőit, lektorait; a Török Bálint-cikk kapcsán az *Élet és Irodalom* szerkesztőségét; s nem utolsósorban a közönséget, amely a Nemeskürty-könyvek által évek óta mérgeztetik, mégis – eléggé el nem ítéhető konoksággal – új és új kiadásokban vásárolja olvassa, élvezzi azokat.

A tanulmány olvastán elszomorodik az ember – mint a közönség egyik tagja és mint történelem szakos tanár –, holott látott már fantom-vitákat. Nemeskürty módszerrel baklövésekkel, tárgyi tévedésekkel a szakma alapvető szabályainak megsértésével vádoltatik. Ám miért igazodna egy *másik* szakma szabályaihoz? Nemeskürty a „hármaskönyv” esetében író, aki történetesen a történelemről ír. Esszét, krónikát, tudósítást – ahogy tetszik. Elmeséli az eseményeket időrendben, bemutatja a szereplőket, töpreng, felháborodik, reménykedik, következtet. Joga van hozzá: történelemélményét minden olvasója élményévé avatja. Színes, érdekes, elgondolkodtat, tájékoztat újabb tájékozódásra sarkall. S ahogy az események színei váltakoznak; úgy változik a hangja is: itt „ostoroz”, amott szelíd, máshol hűvösen tárgyilagos, majd gúnyolódik aztán kétségbeesik. Reménytelen és értelmetlen vállalkozás ezt az oldalt azzal az oldallal, ezt a mondatot azzal a mondattal összevetni, ahogy ezt Barta Gábor teszi, elvonatkoztatva a mű egészének szellemétől. Hogyan is lehetne alkalmazható egy történettudományi szakmunka bírálatának módszere egy történeti tárgyú esszé bírálatául? A téma azonos, a műfaj nem. Így kerekedik ki Barta Gábor elemzéseinek végeredményéül egy teljesen hamis Nemeskürty-kép, melyen az olvasó csak csodálkozni tud.

Például azon, hogy Nemeskürty jól mulat Magyarország pusztulásán. Mulat? Esetleg úgy, ahogy Arany János szórakozott *A nagyidai cigányok* írásakor 1851 táján. Ez persze megítélés dolga, nincs mindenkinek füle a kétségbeesett kacajhoz. Vagy hogy Nemeskürty „egy axiómához szolgált – hibás – illusztrációkat. S ez az axióma: a magyar nép oly erő, amely a fél világgal elbírna, ha nem árulná el saját uralkodó osztálya”. Úgy vélem, sajátnak állított axiómáján maga Nemeskürty is igencsak elcsodálkozhatott. Vagy: „Annak a hármaskönyvnek a forrása, amely oly inkvizitori dühvel szabdal-

ja nacionalizmusukat, hogy abba nemzeti önbecsülésünk rokkán bele maga sem csörgedezett messze bizonyos fajta nacionalizmusétól.” Nemeskürty nemzetgyalázó is, nacionalista is?

Úgy tűnik, a szakadék áthidalhatatlan. A szakkutató nem képes stúdiumai tárgyát más szempontból, más műfaj szabályai szerint látni és láttatni engedni, éppen mert az adott korszak részleteit, problematikáját annyira ismeri. De mert tudományának tárgya nem céhbéliek számára is fontos és személyes ügy, lévén az nemzeti történelmünk, miért nem próbálja megérteni a másfajta, nem szakmai szemlélet jogosultságát?

Csak néhány példa a kétfajta szemléletre: Bécs 1529-es ostromának leírásakor Nemeskürty „a bécsi nép” kifejezést használja. Mert korábban, a mondat első felében már említette az uralkodót, uralkodó osztályt, polgárokat. Mert „a vitéz magyar nemzet” ellenpontjául más szó kínálkozik. S mert feltételezi, hogy az olvasó amúgy se érti bele a Habsburg főhercegeket a bécsi népbe. A szaktörténész pedig „felhorkan” a nép fogalmának nem precíz használata miatt. A szaktörténész által nem kifogásolható mondat nem érné el célját: nem adna képet arról, hogy Bécset meg akarták és meg tudták védeni. És: nem lenne szép ívű, emlékezetes, könnyed.

V. Károly és a pápa találkozását Nemeskürty Rassow² könyvében, Barta Gábor Brandi³ könyvében olvasta, ellentmondóan. Ha Nemeskürty történészmodszerral dolgozik, akkor elolvassa a tárgyra vonatkozó valamennyi forrást feldolgozásait is, a feldolgozások kritikáját is. És ma sem írta volna meg még a Mohács-könyvet sem, nem lévén ideje rá. S a kérdések jó része a szaktudományban sem lezárt. „Végül pedig mélyen hallgat Jajca elestéről – veti szemére Barta Gábor –, ami pedig legékesebb bizonyítéka a török töretlen terjeszkedési akaratának.” Ezzel, a török terjeszkedni akarásával kapcsolatban a szakmán belül is áll egy ellenvélemény: Perjés Gézáé.

Nyilvánvaló, hogy Nemeskürty csak véges számú forrást használhatott. Nem a korszak minden vitatott kérdésének megoldására és az eredmények összegezésére vállalkozott. Ez a feladat a szaktudományra vár.

Nemeskürty minden olvasójának joga van tovább töprengeni, másként felháborodni, más következtetéseket levonni. Most már könnyű dolga van: érdekli a téma. Mert „a mohácsi vész után három részre szakadt az ország” sémája helyett összefüggéseiben, folyamatában ismert meg egy korszakot. És ehhez az eredményhez mérve tökéletesen mindegy, hogy besétált-e Bebek Imre⁴ könnyűszerrel az ostromlott Budába; s hogy Ferdinánd pozsonyi országgyűlésére nem október 9-én, hanem 19-e tájban küldték szét a meghívókat.

Barta Gábor – többek között – egy generáció történelemszemléletének eltorzításával vádolja Nemeskürtyt. Jómagam több kollégámmal együtt hálás vagyok neki: mert legalább egy korszakot illetően felkeltette a történelem iránti érdeklődést. Mert megkérdőjelezte az addig magától értetődő korszakhatárt. Mert olyan részletesen tudósít az 1526–1541 majd az 1541–1551 között lepergett eseményekről, ahogyan ezt az egyetemen sem tanultuk. S mint olvasó: hálás vagyok az élményért.

A történelemszemlélet eltorzulásáért magam is aggódok. De nem Nemeskürty miatt. Nincs tudomásom arról, fellángolt-e ilyen szenvedélyes vita általános és középiskolai történelemkönyveink szövege, szerkezete, szemlélete körül. Ha fellángolt is, a

tankönyvek száraz, unalmas, emészthetetlen stílusa már csak a hamuról tanúskodik. S ha csak unalmasak volnának ezek a könyvek!

A „hármaskönyv” korszakát gimnáziumaink II. osztályában tanítják. A tankönyv első nagy témaköre a frank állam kialakulásától az olasz reneszánszig tart (7–101. l.). Itt találkozunk az itáliai kereskedővárosokkal, Leonardo, Michelangelo, Raffaello nevével – de csak a nevükkel –, majd külön-külön fejezetekben a német-római császársággal, a Habsburgokkal, a török terjeszkedésével Konstantinápoly elestéig. Itt Zsigmondot és Hunyadi Jánost is említi a tankönyv. Nos, ezután megkezdődhet a magyar őstörténet, és ami utána következik, a mohácsi csatáig, természetesen. (105–185. l.) Magyarország „külpolitikai elszigeteltségéről” a mohácsi csatát megelőzően adatokkal zsúfolt hét és fél sor szól. Ám ezt hogy is jegyezhetné meg szegény diák, ha csak be nem magolja? Mert ami ebben a hét és fél sorban áll, azt részben elfelejtette, részben még nem tanulta, részben nem is fogja tanulni. Közben eltelt a tanév fele, talán a téli szünet után kerülhet sor az újabb témakörre: egyetemes történet a 16. századtól a 18. századig. Felfedezések. Reformáció. Spanyolország fénykora és hanyatlása, ellenreformáció. Külön-külön fejezetekben. V. Károly – ki tudja, miért? – a 203. és a 211. oldalon is megörökli a spanyol trónt, korábban megtudtuk, hogy Habsburg volt, s egy negyedik helyen kiderül, hogy német-római császár is. Az észak-amerikai függetlenségi háború után 1526-tól folytatódik a magyar történelem. Közben már tavaszodik. Ismerős név de – ismerős-e ebben a száraz név- és adattengerben? V. Károly, Ferdinánd bátyja. Nem egészen két oldal, és három részre szakad az ország. Fráter Györgyről eddig szó sem esett, majd Erdély történetének kezdetén bukkan fel. Szegény gimnazistánk, akit az összefüggések meglátására, következtetésekre önálló levonására, a lényeges és a lényegtelen megkülönböztetésére, röviden: marxista történelemszemléletre s azon át dialektikus gondolkodásra kellene megtanítani!

Valóban egyedül üdvözítő ez a módszer, amely csak a tankönyvek végére illesztett kronológiai táblázattal oldja meg az egyetemes és a magyar történelem összefüggéseit? Valóban annyira haragudni kell Nemeskürtyre, aki a magyarországi eseményeket mindig a nemzetközi nagypolitika vetületében mutatja be, s még arról is beszél, hogy Michelangelo melyik művén dolgozott abban az évben?

„Az 1514-es megtorló törvényekkel kapcsolatban nem az a probléma, hogy a szerző szerint ezentúl nem lehetett a török ellen harcba vetni a parasztságot – mert ha újabban vitatkozunk is ezen, e nézet semmiképpen nem minősíthető saját elmeszüleménynek” írja Barta Gábor. Majd később, mérgesebben: „Hiába magyarázták neki (ti. Nemeskürtynek), hogy rendes zsoldos had ellen a népfelkelésnek csődöt kell mondania. Hiába tudjuk, hogy 1456-ban Hunyadi lángeze és reguláris csapatai kellettek a győzelemhez.”

És hogyan tárgyalja ezt a kérdést a gimnáziumok II. osztálya számára írt történelemkönyv 1975-ben a *megjelent 10. átdolgozott kiadása*? „Az 1514. évi parasztháború leverésének igen súlyos következményei voltak. A parasztság gúzsba kötése kikapcsolta az ország védelméből azt a tömeget, amely – mint ezt Nándorfehérvár példája 1456-ban megmutatta – nélkülözhetetlen lett volna a török megállításához. A *parasztság leverésétől egyenes út vezetett a török elleni védelem összeomlásához, a magyar államegy-*

ség és önállóság mohácsi bukásához.” Az utolsó mondat aláhúzva, ez a lényeg, ebből felel, érettségizik és tesz felvételi vizsgát az a diák akinek feje fölött vitatkozik a szakma egymással és Nemeskürtyvel, de akinek történelemszemléletéért mégiscsak tankönyvei felelősek elsősorban. A tankönyvnek szabad egyenes utat – túl egyenes utat – látni 1514 és 1526 között, Nemeskürtynek összefüggést sem?

Második éve van alkalmam főiskolai felvételi vizsgákon lemérni történelmi tudatunk egy szeletét. Tapasztalataimról legszívesebben külön cikket, pontosabban: jere-miádát írnék. Csak egy adat: az elfogadhatatlan írásbeli dolgozatok aránya az első évben meghaladta, a második évben erősen megközelítette az elégtelen matematika dolgozatokét, holott a történelem felvételi tárgyként való bevezetése előtt a matematika volt a „buktató” tárgy, Hogy mi hiányzott? Az összefüggések meglátása, az önálló következtetések stb. A tárgyismeretet frázisok helyettesítik. S ha véletlenül olyan tételt húz a jelölt, amelyben – ismét ez a szó! – a nemzetközi politika összefüggéseiről van szó, a legtöbb esetben beáll a szellemi rövidzárlat.

A tragikus színvonalú mezőnyből minden ívben kiemelkedik egy töredéknyi kivétel, akik számára a történelem nem egymással laza kapcsolatban álló adatok unalmas halmazait jelenti. Ilyenkor tisztelettel gondolok középiskolai tanárunkra, aki tárgyát a tankönyv ellenére vonzóvá tudta tenni.

A történettudomány – mint minden tudomány korunkban – beltenyésztévé vált. A saját törvényei szerint fejlődik, művelői egymás számára írnak. Ezt egyébként Barta Gábor is helyteleníti egy szép bekezdésében. De mikor születik meg a várt szintézis, hogy a témánál maradjunk, legalább a 16. század első felének Magyarországról? S mintha nem lenne kellő kapcsolat a történelem *tudománya* és a történelem *tanítása* között. Mikor tükrözik a tankönyvek a történészek új eredményeit; vagy a kutatómunka szépségét, izgalmát, utalva meg nem oldott kérdésekre is, a kinyilatkoztatás ízű mondatok helyett? S mikor lesz a történelemtanítás az oktatásügy belügyéből a történet-szakma egyik központi kérdése?

S mintha végletesen elszakadt volna a történettudomány a közönségtől. Munkánk célja végső soron a jelenhez vezető út megértése a közönséggel” – írja Barta Gábor. Ám amikor *a közönség közönségként* jelenik meg, az olvasó újra csak csodálkozik. Ez a Barta Gábornál teljesen homogén közönség még mindig Jókaitól és Gárdonyitól tanul történelmet, s Nemeskürtyt is azért olvassa, mert ő „a trónfosztott nemesi-hősi ideál helyébe egy hasonlóan misztifikált pszeudo-népi ideált állított”. Gyógyíthatatlanul romantikus tehát, de egyszersmind mazochista is: élvezettel engedi lebecsülni nemzeti önérzetét. Ostoba, hiszen minden jelző vagy utalás kritika nélkül nyomot hagy tudatában; de arra is kész, hogy „nagyobb fáradság nélkül” áttanulmányozzon például egy Izabella királynéről 1913-ban megjelent életrajzot azt a kardinális kérdést eldöntendő, hogy joggal jellemezte-e Nemeskürty „egy kalandfilm tömegverekedési jelenetére emlékeztető összecsapás”-ként Buda 1540-es ostromának egy epizódját. És így tovább és így tovább.

Barta Gábor a modern történetírásról beszélve megállapítja, hogy „a nagyközönség errefelé érthetően nem tudja követni a történettudományt”, s ezt kettős okkal magyarázza: a romantikus szemlélet hatásával és az érthetőség, érdekesség igényével.

A valóságos ok sokkal egyszerűbb. Ha az úgynevezett közönség átkos szellemi renyhességét legyőzve végigolvas néhány cikket vagy könyvet a magyar hűbériség és rendiség problémáiról a telekkatonaság és parasztság szerepéről vagy a harmincadhivatal működéséről a 16. századi Magyarországon, még mindig csak részletkérdésekben tájékozódván, fogalma sem lesz egy néhány évtizedes korszak egészéről. Ha annyit olvasna, hogy legyen fogalma akkor már szakmai szintű érdeklődésről beszélhetünk és nem közönségigényről. (Tekintsünk most el a szaklapok felkutatásának technikai nehézségeitől, hiszen ismeretes, hogy egy magyar mérnök, háziasszony, tisztviselő, diák vagy fiatal munkás korlátlan *időt* tölthet a Széchényi Könyvtárban, úgysem tud az idejével mit kezdeni.)

A tájékoztatás a történeti tárgyú ismeretterjesztés feladata lenne. A feltételes mód szándékos, holott a közelmúltban több munka jelent meg, különböző sorozatok is indultak. Barta Gábor véleménye szerint „az igény és kínálat közeledése most végre megkezdődik”. Én nem vagyok ennyire optimista, attól tartok, hogy a könyvek túlnyomó többségét történelemtanárok és bölcsészhallgatók fogják olvasni. Mert a szerzők – korszakuk ismeretében – általában in medias res kezdenek tárgyalni egy-egy kérdést, utalva ismertnek feltételezett eseményekre. S mert – igen kevés kivétellel – nem tudnak érdekesen, szépen írni. Majdnem mindegyik 1975-ben megjelent kötet legalább az egyik hibában szenved a kettő közül.

Barta Gábor is elismeri hogy a megelevenedő történeti ismeretterjesztésben szerepe volt a Nemeskürty-vitának. (Csak a vitának?) Abban is szerepe volt Nemeskürtynek, hogy az Akadémiai Kiadó *Sorsdöntő történelmi, napok* sorozatának indító kötete, Szakály Ferenc *A mohácsi csata* című könyve napok alatt elfogyott. És éppen ez a kötet az, amelyik végre rést ütött a „szakma” és a közönség közé emelt vagy emelődött falon. Mert Szakály Ferenc a sorozat címével ellentétben összefüggéseiben mutatja be a Mohács-kérdést – gyönyörű stílussal –, s újabb szempontokat ad a továbbgondolkodáshoz. Rokonszenves és tiszteletet parancsoló válasz ez a könyv a Mohács-vitára. Pontosabban: ez a rokonszenves és tisztelet parancsoló válasz.

Amíg egyébként történetírásunk magára hagyta a közönséget vagy fel sem keltette történelmi érdeklődését, szerencsére akadtak írók, akiknek volt mondanivalójuk a múlttól a jelennek, s nem csupán a történelmi regény – egyébként nem szükségképpen romantikus – műfajában. Nem a legnagyobbakat, az immár klasszikus műveket akarom említeni. A Móra Ferenc Könyvkiadó például évek óta bocsátja közre kitűnő *Képes történelem* sorozatát. Nagy példányszámban, sikerrel. A magyar történelem egy-egy korszakát többségükben írók mutatják be, a tankönyveket messze meghaladó színvonalon. Tessék összevetni Fekete Sándor: *Haza és haladás*, vagy Hegedűs Géza: *Korona és kard* című kötetait tankönyveinknek a reformkort vagy az Árpádok korát tárgyaló fejezeteivel. Tanulságos lesz.

Barta Gábor tanulmánya nehéztüzérséget vonultat fel Nemeskürty és olvasói ellen. Magam inkább a könnyűlovasság harcmodorát választva csak néhány vádra tértem ki, hiszen ha az elemzés kiindulópontja és módszere hibás, a következtetések is csak formálisan lehetnek logikusak. Maga Barta Gábor idéz Nemeskürtytől olyan passzusokat, amelyek válaszul is szolgálhatnának számára. Például ezt:

„Ki kell gyógyulnunk lelki betegségünkéből, hogy bennünket »tündér szerencsénk kénye hány-vet«, s hogy múltunkban mindennek úgy kellett történnie, ahogyan történt. Ha ez így volna, akkor nem lennének bűnösök, például háborús bűnösök sem; akkor mindenki a végzet bábjátékának bohóca csupán. Nem az a fontos, hogy a múltunkról csupa jót álmodjunk, hanem az, hogy egyáltalában írjunk, beszéljünk róla, akármilyen jó vagy rossz is volt az. Ekkor és ezáltal lesz ez a múlt tartósan a miénk.”

Igen, ez a lényeg. Hogy írjunk és beszéljünk róla; hogy egyáltalában *legyen* történelmi tudatunk, eleven kapcsolatban jelenünkkel.

A történészek művelik tudományukat, a történelemről írók írnak, s ha valamelyikük egy kevéssel rosszabb 16. század szakértőnek bizonyul, mint az összes hivatásos 16. század szakértő együttvéve, akkor elverik rajta a port. A történelemtanítás pedig az oktatásügyre tartozik. Ez ugyan nem *circulus vitiosus*, mégis jó lenne kilendülni végre erről a pontról.

BEKE, *Ki írjon történelemről*, 1976, 100–103.

1 Beke Kata (1936–2009) író, újságíró, politikus.

2 Peter Hermann Karl Rassow (1889–1961) német történész.

3 Karl Maria Prosper Laurenz Brandi (1868–1946) német történész.

4 Bebek Imre (†1553) székesfehérvári prépost.

Vekerdi László:¹ *Nekünk Mohács kell?*
1976 (*részletek*)

A kort újra összefoglaló vagy éppen újraértelmező nagy monográfia igénye sokáig föl sem merült. Elsősorban ezért és ilyen értelemben helytálló a témát ma bizonyára legalaposabban ismerő Szakály Ferenc (Nemeskürty Mohács-könyvének sikerét magyarázni hivatott) megállapítása: „*Jászay Pál*² százhusz éves, ma már elavult szemléletű monográfiája³ az 1526–1527-es évről mindmáig utódok nélkül áll, hacsak *Bárdossy László*⁴ aktuális politikai célzattal írott könyvét⁵ nem számítjuk ide.”

De ha új összefoglalás nem is keletkezett, létrejött számos változat, mert az uralkodó „nemzeti nagylétünk nagy temetője” paradigma nem volt túlságosan szigorú: meglehetősen nagy különbségeket engedett meg. Még a felületes szemlélő is azonnal észreveheti legalább három nagy válfaját.

Az egyik, a paradigma „klasszikus” formája az erők szétforgácsolódására, a főurak önzésére, harácsolására, kapzsiságára, elpuhultságára, a király gyengeségére, a honvédelem lagymatagságára és korszerűtlenségére, az ország kormányozhatatlanságára igyekezett hárítani a felelősséget a bukásért. Ez a „pártütés-modell” legfeljebb az ellenség számszerű erejét vette ezen kívül figyelembe, s ezt egy egységes, erős, áldozatkész és főleg katonailag zsoldos hadakkal – fölkészült magyar állammal mindenképpen ellensúlyozhatónak gondolta. Az, hogy a török terjeszkedést miféle katonai s nemzetközi politikai tényezők segítették, a „pártütés-modell” híveiben egyáltalában föl sem merült.

A másik elmélet már sokkal körültekintőbben vagy inkább körülményesebben fogalmazta meg a nagy temetőt. Nem elégedett meg a pártütés okozta katonai gyengeség elemzésével, hosszan méltatta a Jagelló-kor gazdasági és társadalmi viszonyait, a diplomáciai aktivitást. Számszerűen követte a pénzügyi hanyatlást, a királyi jövedelmek (adók, sóbányák stb.) csökkenését és elapadását. Ugyanakkor azt is észrevette, hogy ennek ellenére az ország gazdag volt; társadalma anyagi és szellemi műveltség tekintében egyaránt gyarapodott. A Jagelló-korban hirtelen megerősödő rendi széttagoltság azonban kormányozhatatlanná tette az országot; a politikai hatalommá nőtt köznemesség és a bárók vetélkedése labilis új egyensúlyi helyzetet teremtett, melyben érdekük csak egyetlen területen találkozott: a jobbágyi terhek növelésében, a parasztság röghöz kötésében s minél alaposabb kizsákmányolásában. „Tragédiánk abból származott – összegezte ezt a szemléletet, legrangosabb képviselőjeként, Szekfű Gyula –, hogy a magyar nemzetet és államát megszemélyesítő király helyébe egy árnyék lépett anélkül, hogy a király feladatait bármely társadalmi osztály magára tudta volna vállalni... Mátyás monarchiájának nagy életenergiáit senki sem vezette többé egységes mederben hasznos nemzeti munkára, szétáradtak tehát és zabolátlanul pusztítottak, miközben önmaguk is a megsemmisülés felé siettek.” Siettette a bukást a köznemesekek s főurakat egyaránt jellemző politikai éretlenség is, mely meggátolta őket helyzetük reális fölmérésében. De az Állam széthullása után is megőrződött valahogyan annyi gazdasági és szellemi potenciál, hogy – gyakran épp a leplezetlen önérdék formájában – a jövőt szolgálja és átsegítse a Nemzetet a török korszak százados kálváriáján.

Ez az „Állam meghalt de a Nemzet él” modell már figyelembe vette – legalábbis legfejlettebb formájában, Szekfű Gyula nagy szintézisében – a nemzetközi nagypolitikát, de inkább csak a magyar folyamat függvényében elemezte. Nyilvánvalóan kínálkozott azonban a nézőpont teljes megfordítása: a magyarországi történések elemzése és értelmezése az európai hatalmi viszonyok függvényében. Tán önkéntelenül, de bizonyosan segítette ezt a fordulatot az „Európa védőpajzsa” mítosz is, hiszen vizsgálatra szorult, hogy mit is védett valójában Magyarország s főként, hogy mennyit ért ez a védelem Európának anyagiakban s szellemiekben? Lassan ugyanis kezdett kiderülni, hogy nem sokat: Európa s a török birodalom konfrontációjában hazánk még csak nem is másod-, hanem harmad- vagy negyedrendű helyre szorult; az igazi nagy küzdelem tőlünk nyugatra és délre, a földközi-tengeri hegemoniáért dúlt. A Habsburgok Spanyolországra és Németalföldre támaszkodó soknemzetiségű világbirodalma vívta itt élet-halál harcát a törökkel s az útjában álló francia nemzeti királysággal; Magyarország – ellentétben a fél- egy évszázaddal régebbi helyzettel – szinte véletlenül keveredett az ügybe, a Habsburgok keleti biztosítékaként, amit nem is csak – vagy tán elsősorban nem is – a török, hanem a nyugtalankodó és nemzeti tendenciákat élesztgető német választófejedelmek ellensúlyozására akartak használni. Hiszen a töröknek a magyarországi hadviselés – hangsúlyozta Gyalóky Jenő a *Mohácsi emlékkönyvben* – igen nagy megpróbáltatásokat okozott. „Hadtörténészeink elfelejtik azt a nagyon fontos igazságot, hogy a hosszú hadműveleti vonal, harc nélkül is, felemészti a hadsereg jókora részét.” Abban az időben a vízi út mindig sokkal előnyösebbnek ígérkezett. Építette is Szulejmán erősen a török hadiflottát, még a híres algíri kalózvezért, a rőt-sza-

kállú Khaireddint⁶ is zsoldjába fogadta. A földközi-tengeri hadszíntéren készült a császár, a megfontolt V. Károly is szembeszállani véle, s váltig biztatta öccsét, hogy béküljön meg csak szépen a törökkel, akár János király elismerése árán is. A nagyhatalmak vetélkedésében eltörpült a magyar hadszíntér jelentősége; Mohács nagy temetőből félreeső falucska ákáclobbos sírkertecskéjévé zsugorodott. Ennek a „nagyhatalmi modell”-nek szélsőséges változatában, Bárdossy László említett könyvében az egymással küzdő óriások közé került Magyarország már csak bénultan vergődött, akár a kígyó-babonázta majom, s lehetett volna bármily kiváló királya, nagyszerű vezetőrétege s hadserege, sorsát úgysem kerülhette volna el. Mohács és ami utána történt, egy világhatalmi konstelláció szükségszerű következménye volt, s az ország vezetői (a rimelés a második világháború napjainak honi politikájával nyilvánvaló) legfőljebb azért ítéltetők el, mert – az egy Fráter György kivételével – nem tudták, de nem is akarták még a tárgyalásokkal és lavírozással elérhető csekély könnyítést se megszerezni a szerencsétlen nemzetnek. A klasszikus „Nagy Temető”-változat hőse a vitéz magyar harcos, illetve az időtlenné absztrahált „katonaeszmény” volt; Szekfű Gyuláé az Állam elbukását túlélő, szellemiekben s olykor anyagiakban is gyarapodó Nemzet; Bárdossy egyedüli hőse Fráter György. Talán épp ezzel magyarázható Nemeskürty intenzív – s annyszor érthetetlenként felhánytorgatott – Fráter György gyűlölete.

Nemeskürty könyve ugyanis szenvedélyesen tagadja a nagyhatalmi Mohács-szemléletet. Említi ugyan, mégpedig gyakorta, a világpolitikai konstellációt, de nemcsak felelősségtől mentesítőnek nem tartja, hanem még meghatározónak sem. Illetőleg épp a világpolitikai és a hadászati konstelláció miatt ítéli meg úgy a helyzetet, hogy felelős és tehetséges, a parasztság társadalmi és gazdasági felemelkedésére építő vezetés még Mohács ellenére és után is – vagy tán épp a vereség következményeinek segítségével – megmenthette volna az országot. Így kerül szembe Nemeskürty az egész „Nagy Temető” paradigmával: „Semmiképpen sem beszélhetünk tehát nemzeti katasztrófáról, legalábbis olyan mértékben nem, ahogyan arról csüggedt sóhajtással beszélni szoktunk, s ami már költészetünkben is közhely.” Az egész addigi szemlélet radikális tagadásával a kis könyv így az eddigti gyökeresen különböző képet vázolt Mohácsról. Talán ezért is haragszanak rá kivétel nélkül a paradigmáikhoz szükségképpen ragaszkodó tudósok és ezért kedvelte meg annyira a régi Mohács-képbe – mi tagadás – alaposan beléunt közönség.

Ám ha Mohács, és mindaz ami közvetlenül hozzá vezetett s belőle következett, semmiféle „vésznek”, de még csak igazából „korfordulónak” se tekinthető, akkor mégis mibe rokkant belé az ország? Nemeskürty válasza erre a kérdésre már nem teljesen egyértelmű és látszólag nem is új, hiszen visszatérni látszik a régi paradigma főurak és köznemesség egymást legyőzni nem tudó huzavonáját és féktelen önzését hibáztató szkémájához. Ez azonban csak látszat, Nemeskürty valójában az instabilis egyensúly, a „pártütés” régi elméletét is radikálisan tagadja; tán épp ezért támadták a történészek csak őt a bárók és köznemeselek aljasságainak részletezéséért, holott szidásuk – s Nemeskürtynél élesebb szavakkal – már a jó Szerémi György óta elfogadott gyakorlat volt historiográfiánkban. Nemeskürtynél azonban az úri aljasság nem a „pártütést” értelmezi s involválja. Önállósodik, saját értelmet és „saját értéket” nyert. *Ezért* indul a

könyv azzal az Eric Hobsbawm⁷ banditizmus monográfiájába kíváncsozó jelenettel, mikor a „vész”-ből bőrért mentő nádor – a király halála után az ország első méltósága – barátjával és hős harcostársaival együtt teljes lelki nyugalommal, *lege artis*⁸ kirabolja a török elől menekülő pécsi káptalan szekérsorát. Hogy az efféle egyáltalában nem honi jellegzetesség s egyebütt is előfordult akkor is, azóta is? Hát persze, ámde hazánk a 15. és 16. század fordulóján a nemzetközileg elterjedt kalózkodás és úri banditizmus terén valóban világszínvonalat ért el, szinte behozhatatlan előnnyel sprintelt az élmézőnyben. A maga módján „kvantitatív historiográfiai” kérdés ez is: több-kevesebb (inkább kevesebb) banditizmust egy egyébként erős s főleg lendületesen fejlődő ország – ideig-óráig! – kibír; olykor még hasznosíthat is, mint Khairreddint, a nagy kalózvezért felváltva a szultán s V. Károly császár. A kor hadviselését forradalmasító s a modern nemzeti államok létrejöttében is szerepet játszó zsoldos-seregek sem csupa szentekből verbuválódtak. De ha valahol minden egyéb értéket kizáróan az – esetleg szépen leplezett – önérdék s az önérdéket fenntartás nélkül kiszolgáló csoportönzés – a „betyárbecsület” – jut uralomra, akkor ott nem terem jövő. Ezt fejezi ki remekül Nemeskürty a hatásos kezdéssel, ezt hangsúlyozza a Budáról menekülő német kereskedők kirablásának részletezésével, a *bandita* Török Bálint és a *kisszerű zsidó* Werbőczy bemutatásával. S ebből a szempontból édeskeveset számít, hogy nem voltak *annyira* elvetemültek és kisszerűek, mint ahogyan ő írja, s hogy akadt az országban néhány tűrhető vagy egészen tisztességes nagyúr is, mondjuk Tomori érsek vagy Verancsics Antal vagy éppen a Mohács után is törökverő Frangepán Kristóf. Ebből a szempontból csak az számít, hogy a banditizmus az egész ország átlagát tekintve fölényesen meghaladta azt a mértéket, ami állam- s nemzetként még egyáltalán elviselhető.

S nyilvánvaló, ha nincs „nemzet”, akkor „sír” sincs, „hol nemzet sülyyed el”; a „népek”-ről, melyek körülveszik, nem is beszélve. Igen, a „Nagy Temető”-paradigmába a *szózat* nemzedéke vetítette vissza a saját életérzését; reformkorunk tündöklően-búsongó fennkölt romantikája vetíti fényeit és árnyékait Mohács-historiográfiánkra, lényegében egészen Nemeskürty István könyvéig.

A finom hallású Pukánszky Bélának⁹ lehetett mégis igaza: „A mohácsi vészről szóló irodalmat tanulmányozva – írta a *Mohácsi emlékkönyv*be – végigkísérhetjük szinte a magyar történelemszemlélet egész fejlődését.” [...]

Van a Mohács-vitának egy érdekes vonása, amit tán még Barta Gábor éles szeme se vett észre: Nemeskürty könyvére igen lassan, csak a lelkesedő laikus-kritikák után jelentkeztek az első komoly szakmai válaszok, Perjés Géza és Sinkovics professzor cikkei, pedig ők valósággal „előre-vitáztak” a könyvvel, hisz az *Ez történt Mohács* után megjelenése előtti kutatásaikat folytatják bírálatukban. [...] Erről a gondosan kidolgozott szakmai alapról nézve persze eleve felháborítónak tűnhetett az az állítás, hogy Mohács katonai szempontból egyáltalában nem érdemli meg a „vész” nevet, s ha igen, úgy báráink s nemeseink banditizmusa tette azzá. Micsoda amatőr félreismerése az iszonyatos török erőnek! Hiszen egy ilyen tizenöt milliós „kimondottan katonaállam” – érvel Perjésben a katona – nem állítható meg terjeszkedésében holmi bandériumokkal s Cserni Jován-féle¹⁰ paraszt-rablóhadakkal! Hogy Mohács után kivonult a török haderő s „szabadon” hagyta az országot? Merő félreértése a helyzetnek. hiszen „a balkáni or-

szágok példája bizonyítja, hogy a török döntő jellegű győzelmek után sem hódítja meg azonnal az országot, sőt nem egyszer később sem kebelezi be, hanem a félfüggetlenség állapotában hagyja, mint például Havasalföldet és Moldvát.” S különben is, „az a bizonyos hatósugár”, ameddig a török gazdaságosan és hatásosan hadakozott, éppen Budáig terjedt. „Elképzeltető tehát – villan fel Perjésben Nemeskürtyvel vitázva későbbi Mohács koncepciójának egyik sarkalatos tézise –, hogy a török államvezetés előtt sokkal jobb megoldásnak tűnt a Száva vonalán megmaradni és Magyarország félfüggetlenségét meghagyva, ütközőállamnak használni Ausztriával és a Német Birodalommal szemben.” Íme a „szulejmáni ajánlat” csírája amiért azután Perjést legalább annyira s annyit támadták tudós kollégái, mint Nemeskürtyt a *Mohács után*-ért; tán azért is, mert e tekintetben Perjés Mohács-képe akarva-akaratlanul az *Ez történt Mohács után* alapeszméjét veszi át s gondolatmenetét folytatja: magyarázni igyekszik azt a Nemeskürty szerint még „bámulatos dolgot”, hogy hat héttel a mohácsi csata után a törökök „minden őrizet nélkül hagyták az országot”.

Perjést különben kezdettől Nemeskürty mellé sodorta valahogyan a katonaszerencse: az *Ez történt Mohács után*-t huszáros lendülettel megtámadó *Látóhatár*-cikkét Szakály Ferenc tudós *Századok*- és *Valóság*-recenziói egyből a recenzeált könyv mellé ültették a tudományos vádlottak-padjára. Persze akkor még nem az elébb említett sejtését, melyből majd a „szulejmáni ajánlat” hipotézise, s köré Perjés új Mohács-képe, *Az országút szélére vetett ország* fog kikerekedni. [...]

Mert Perjés Géza *Az országút szélére vetett országban* a „szulejmáni ajánlat” hipotézise megett – s vélt védelme alatt – tulajdonképpen azt fejtette ki, hogy mit is tudott a meggyötört ország önerejéből – hisz semmi másra nem számíthatott – megmaradása érdekében tenni vagy legalább elképzelni. Élni a török alatt is kellett; kicsi ésszel és rengeteg türelemmel lehetett is, tán még valamivel szabadabban, mint a német zsoldosok és katolikus fanatizmus sanyargatta Habsburg területen – ezt sugalmazta régóta historiográfiánk „török-párti”, helyesebben Habsburg-ellenes iránya. Ez az irány a múlt század második felében keletkezett, aktuális politikai megfontolásokra és szimpátiákra támaszkodott, s nem igényelt – de nem is adott – semmiféle magyarázatot. Rengeteg érdekes részletet tárt fel különben, és tudatosította, hogy a törökök sem voltak egyértelműen fenevadak; ma már azonban nyilvánvaló, hogy így is valószínűleg mindent megtettek, ami csak futotta erejükből az ország elpusztítására, s nem rajtuk múlt, ha nem teljes sikerrel. Ám az is bizonyos, hogy a Habsburg Birodalom a hódoltsági területen legföljebb csak az ott nem létevel segített. De akkor mitől maradt meg mégis az ország, s főleg mitől maradt meg magyarnak? S miként lehet, hogy éppen ekkor, ebben a pokolian nehéz helyzetben születik meg s virágzik ki először a magyar nyelvkultúra? Erre a kérdésre keresi a választ Perjés. A „szulejmáni ajánlat” hipotézise pedig, úgy lehet, csak arra kell, hogy – hadtörténeti kutatásaiból megismerve a török „iszonyatos erejét” – enyhítse a válasz hihetetlen merészségét? Hiszen némi – jöllehet csak kezdeti – török tolerancia árnyékában mégiscsak könnyebb elképzelni, hogy a végveszélybe jutott közösség összeszedi magát s mozgósítja megmaradásához szükséges tartalék energiát? Vagy egyszerűen történetírásunk törökbarát „kuruc” vonalához csatlakozott véle Perjés? Akárhogyan is, annyit mindenképpen meggyőzően

elénk tár, hogy ha az uralkodó osztály egyértelműen el is utasítja „Szulejmán ajánlatát” – s jelen szempontból lényegtelen, létezett-e az ajánlat vagy se –, az egyszerű népek véleményét kifejező prédikátor megérti és méltányolja János király török-szövetségét, mert a meggyötört, összetört, s az európai hatalmi konstelláció alakulása miatt még a „történelem országútjának szélére” is vetett nép mindennél inkább egy csepp békességre áhítozott.

S ha békességet persze nem is, de legalább reményét – „Hogy csak épülhetne az megnyomorodott ország!” – s kicsi vigaszt csakugyan kapott a nép a prédikátoroktól. S annál hatásosabban, mert teljes egészében anyanyelvén: a reformáció szükségképpen nyelvművelőkké fejlesztette a prédikátorokat, hisz a hatásos beszéd, a kor aktuális tudományos színvonalán művelt nyelv mindennapos szolgálatuk szerves része volt. A szó szerint értendő szolgálat pedig új, azidáig ismeretlen kapcsolatot teremtett értelmiség és parasztok között: utóbbiakban bizalmat ébresztett, előbbiben pedig felébresztette – Perjés kifejezésével – a „simogatás reflexét”. Olyan „európai horizontú magyar értelmiség” keletkezett így néhány év alatt, melyet érzelmei s érdekei nem úri patrónusaihoz fűztek többé, hanem „híveikhez”: falusi és mezővárosi parasztokhoz, kézmívesekhez, kereskedőkhöz. Ez a merőben új helyzet tükröződik abban a „védekező ideológiában”, melyet ez az új értelmiség megteremtett a humanizmus, a reformáció, a szentírás, az anyanyelvűség eszméiből, s a régi nemesi ideológia használható töredékeiből. [...]

S itt a két régi „ellenfél”, Perjés és Nemeskürty megint egymás mellé került, óhatatlanul: Az anyanyelvű magyar reneszánsz és barokk irodalom történetét elbeszélő könyvében¹¹ Nemeskürty István ugyanis tudós pontossággal s tárgya-kívánta lelkesedéssel elemzi, miként serkentette a Mohács utáni Magyarországon a reformáció a kritikai gondolkozást és a nyelvteremtést, s hogyan lökte ezzel a hirtelen kivirágzó magyar irodalmat a nemzeti önismeret és felelősségvállalás útjára. Nemeskürty újabb könyve így akár válasz – s úgylehet a „legrokonszenvesebb” – is lehet az *Ez történt Mohács után* kritikáira, de tán kicsit magára a könyvre is. Leginkább mégis *Az országút szélére vetett ország* gondolataival rímél. Nyugodtan Perjés érvelésébe volna illeszthető például Nemeskürty összegezése Farkas Andrásnak *Az zsidó és magyar nemzetről* szerzett szép énekéről,¹² melyben a prédikátor „felméri az ország helyzetét, anno 1538: belháború, két király, széthúzás, katonai és gazdasági katasztrófák; vallásos közöny és tévelygések; de most itt a pillanat, hogy a reformáció hitére térve, János királyt széles nemzeti összefogással támogatva – a váradi béke esztendejében vagyunk, nemsokára megkötik ezt a nagy reményekre jogosító egyezményt a két rivalizáló uralkodó között – rendbe tegyük sorsunkat és országunk ügyét. Érdekes megfigyelni, hogy mint válik a vallásos költészet politikai költészetté. A vallásos agitáció együtt jelentkezik a politikai agitációval. Ideológiának és politikának ez a más népek költészetében ritka összefonódása irodalmi életünknek máig meghatározója. Ez már *elkötelezett költészet*.”

Az író Nemeskürty persze „aktualizáltabban” fogalmaz a történész Perjésnél, de a különböző fogalmazás megett a lényeg azonos. Még inkább kiderül ez a lényegbeli egyetértés, ha követjük Nemeskürty elemzését az első magyar színművekről, ahol „a szegény ember, a dolgozó ember kacagja ki a dologtalant: a kapálni küldött pápát, a nehéz kovácsmesterségre fogott püspököt, a foltozóvargává vedlő okvetetlenkedő vi-

káriust, ...és a jó multság után ki-ki megy a dolgára, abban a jóleső tudatban, hogy az addig csak dézsmát szedő s őket zaklató, anyanyelven velük szinte sohasem érintkező katolikus papok helyett most velük szót értő prédikátorokat fognak választani.”

Mohácsnál a bukás elkerülhetetlen volt, de – újból Perjéssel szólva elesettek s prédikátorok; általánosságban s inkább a jövőbe mutatóan „nép” s „értelmiség” egymásra-találásából „vigasztalás” fakadt: életmentő törődést nyert az egyik, föladatot a másik. S ez a kezdet azután kultúránk egész későbbi fejlődésében hatott, hol rejtve hol nyíltan, elnyomhatatlanul. Persze transzformálódva és minden korban másként, „még ha ebben a »más«-ban – tegyük hozzá Szűcs Jenővel – a hasonlóság is benne rejlik”.

Ez Perjés Mohács-képében a lényeg, nem a nagyon is kétes „szulejmáni ajánlat”. Történetírásunk – ismét az egy Szűcs Jenő kivételével – azért vette tán észre s bírálta benne csak az utóbbit, mert hagyományos beidegzése miatt ezt tudta azonnal elhelyezni – s nem is alaptalanul – a jól ismert „kuruc-labanc” szkémában.

Így hát nem kifogásolható tán túlságosan, ha most ugyanezt a szkémát alkalmazzuk Szakály Ferenc imponáló szintézisére *A mohácsi csatáról*. Ez a hatalmas erudíció alapján s Nemeskürtyvel vetekedő írni tudással megírt könyv ugyanis végkövetkeztetésében – remek részletanalíziseivel nem is egészen összhangban – Szekfű Gyula szellemét sugallja: „Mindazoknak, akik a török által Közép-Európába hurcolt, az ittenitől évszázadokkal elmaradt gazdasági és társadalmi berendezkedés, az arra való lesüllyedés, a török uralommal együtt járó pusztulás ellen, annak megszüntetéséért tenni akartak, csakis a Habsburgok oldalán nyílt erre tér és lehetőség. És csakis Bécsen keresztül érkezett az az egyébként mindig kevésnek bizonyuló pénzsegély, ami lehetővé tette (a magyar erőforrások mellett és azok kimerülése idején is) a Magyarország közepén húzódó végvárrendszer fenntartását és mögötته a középkori társadalom és gazdaságfejlődési alapok – igaz, kelet-európai jellegű – továbbépítését, ami minden visszasságával, minden fejlődést gátló tendenciájával együtt is összehasonlíthatatlanul szélesebb csapást nyitott a jövő felé, mint a török rendszer.” Az idézet második része már modern marxista történetírásunk eredményeire támaszkodik s természetesen helytálló, de bizonyosan így írta volna le maga a Mester is, ha megéri történetírásunk újabb – s alapeszméivel sok szempontból összezsengő – fejlődését. Ám valóban „csak is a Habsburgok oldalán nyílt” tér és lehetőség? Hiszen a török uralommal járó pusztulás ellen küzdöttek a maguk módján a prédikátorok is, az alföldi nagyobb mezővárosok is, s főként a sorukból kiemelkedő Debrecen, európai méretű kereskedelmi hálózatával s paraszti primitívségében csak még csodálatosabb Kollégiumával. S miféle tért s lehetőséget nyitottak mindennek a Habsburgok?

De a végvárrendszer történetében sem olyan egyszerű az a „csak is Bécsen keresztül”. Épp Szakály Ferenc elemzi aprólékos gonddal – ez tán könyve legfontosabb részlete – a 15. századi s közvetlen Mohács előtti honi végvárrendszer hadi, politikai, gazdasági, társadalmi és hatalmi körülményeit, s mutatja meg, miként vezetett a végvárrendszer elhanyagolása s fokozatos összeomlása szükségképpen Mohácshoz. A 16. század közepén az ország szívében kialakuló végvári védekezés azonban legalább ennyire szövevényes rendszer és bizonyára még körültekintőbb elemzést igényel, amint már Sinkovics István évtizede megjelent alapvető tanulmányából is sejthető. Mert a

gyengén vagy sehogyan sem csordogáló bécsi pénzek teljességgel lényegtelenek a végvárak ama keresztény-katonai etoszának kifejlődése s élete szempontjából, melyről Balassi Bálint *Katonaéneke* tanúskodik fényesen. [...]

Az országút szélére vetett ország, mely Mátyás gazdag örökségét Nemeskürty könyvétől Klaniczay Tibor¹³ legutóbbi *Kortárs*-tanulmányáig minden írás ezt igazolja, csak az „örökség” gazdagságát illetően különbözik a véleményük – csak elherdálni tudta, a romlás századában valamiképpen mégis igazi – vagy majdnem igazi – országgá fejlődött: fölkészült, hogy részt vegyen, ha szerényen is, ha el-elmaradozva, az európai nemzeti államok nagy újkori koncertjében. Nem „régi dicsősége” s nem holmi nagyhatalmi konstelláció vagy éppen a Habsburgok jóvoltából, hanem saját erejéből s becsületéből. Félre ne értsük valahogy: nem Mohács miatt, hanem ellenére, s nem kínok és komizások nélkül. A zsoltáros és Katonaénekes magaslatok nyilván ritkák lehetnek, ám valamiképp „kvantitatív historiográfiai” kérdés ez is, s már pusztán megjelenésük a szellemi klíma határozott megváltozására utal. Látni kéne szóval azt is, mi és miért indult el a kollektív észjárásban s érzelmvilágban Mohács után. Mert mi mindnyájan Mohács szülöttei (is) vagyunk; Mohács miatt is vagyunk olyanok, amilyenek vagyunk. A magyarázatnak a mélyebb rend valóságát (is) revelálnia kell, hogy újra előtűnhessen a harc s a tájkép csata után. Akkor azután leltár készülhet, mint Barta Gábor eligazító hibajelzése, az értelmezések tévedéseiről. Számba-szerbe vehetjük, amint Klaniczay Tibor szépen és felelősséggel el is kezdte már, *Mi és miért veszett Mohácsnál?* És hogyan. Mert a magyarázat – természete már ez a magyarázatnak – újabb leírást inspirál, új látomást teremt. Hogyan is írta a hermeneutika lényegét összefoglaló esszéjében Tamás Gáspár Miklós?¹⁴ „Íme: a dombon ismét ragyog az ősz, a Kígyó utcában új ház épült, ezt is számításba kell vennem ezentúl. A kerteket, a Kányafőtől a Kőmálig, páncélzörgés tölti be, kardok villannak, ámulva nézzük ezt a hihetetlen ármádiát, amint özönlik fölfelé, látom a sisakforgók színét, aztán eltűnik az egész, mint a füst.”

VEKERDI, *Nekünk Mohács kell?*, 1976, 715–727.

- 1 Vekerdő László (1924–2009) tudomány- és művelődéstörténész.
- 2 Jászay Pál (1809–1852) történész, nyelvész.
- 3 JÁSZAY, *A magyar nemzet végnapjai*, 1846.
- 4 Bárdossy László (1890–1946) diplomata, politikus, Magyarország miniszterelnöke.
- 5 Bárdossy László, *Magyar politika a mohácsi vész után*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.
- 6 Hajreddin Barbarossa (kb. 1478–1546) hírhedt földközi-tengeri kalóz, majd az Oszmán Birodalom főadmirálisa.
- 7 Eric John Ernest Hobsbawm (1917–2012) brit történész.
- 8 Annak rendje és módja szerint.
- 9 Pukánszky Béla (1895–1950) irodalomtörténész.
- 10 Cserni Jován/Ivan Crni/Fekete Iván (1492?–1527) szerb felkelővezér.
- 11 Nemeskürty István, *A magyar népnek, ki ezt olvassa*, Budapest, Gondolat, 1975.
- 12 Lásd a II. részben.
- 13 Klaniczay Tibor (1923–1992) irodalomtörténész.
- 14 Tamás Gáspár Miklós (1948) filozófus, publicista, politikus.

Szakály Ferenc: *XVI–XVII. századi történelmünk néhány kritikus kérdéséről*
1976 (részletek)

A *Jelenkor* július–augusztusi számában Vekerdi László széleskörű tájékozódás és gondos mérlegelés után, a tőle már megszokott nagy erudícióval veszi szerbe-számba a Mohács-vita újabb termését.¹ Hogy aztán legott kibontakoztassa belőle a maga saját, minden előtte szólóétól eltérő Mohács-értelmezését. Mert könnyű felismerni: *Nekiünk Mohács kell? (Újabb Mohács-historiográfiáinkról)* című tanulmánya akkor is egy új Mohács-értelmezés igényével íródott, ha alcíme szerint „csak” historiográfiai áttekintést ígér. S akkor is, ha jódarabon az értékelt munkák gondolatmenete mentén halad, azok – menetközben bírált, minősített és egymással szembesített részelemeiből építkezik. [...]

Vekerdi ugyanis minden korábbinál szélesebb 16–17. századi metszetben vizsgálja Mohács jelentőségét és történeti helyét. S ha némileg sajnálom is, hogy – a „Mohács-vita” hagyományainak megfelelően – a csatavesztés döntő fontosságú előzményeire alig fordít figyelmet, bőségesen kárpótolnak azok a távlatok, amelyeket Vekerdi felviláncolt. S ennek különösen azért örülök, mert rendre-sorra olyan területek felé tájékozódik, amelyek már évek óta kutatási témáim közé tartoznak, s amelyekről így talán némileg több alappal és főként – a közönségtájékoztatás ügyét szem előtt tartva – nagyobb haszonnal szólhatok, mint a vitában szóba került egyéb kérdéselvről.

Persze, ezen túl is bőven volna reflektálnivalóm, hiszen a Vekerdi tanulmánya nyomán – jobban mondva: ürügyén – a *Jelenkor* hasábjain támadt újabb vitafázisban nem kevés szó érte „házaamtáját”. Perjés Géza egy egész, a nevemmel jelzett fejezetet szánt „tévelygéseimnek” valójában nem is olyan nagyon „csendes, békés” meditációiban. S Nemeskürty István is – akit egyébként külön örömmel üdvözlök abból az alkalomból, hogy végre feladta talányos és oly sok indokolatlan félreértést szült hallgatását nem ritkán emleget. Mondanom sem kell, nem mindig a legteljesebb egyetértés hangján. Remélem azonban, mindketten elnézik nekem, hogy figyelmemet ezúttal egészében Vekerdi László koncepciójára fordítom, s megjegyzéseikre és nézeteikre csak annyiban reflektálok, amennyiben az célkitűzésem érdekében elkerülhetetlen.

*

Vekerdi, sajnos meg-megszakadó, helyenként nem is egészen egyértelmű fejtegetéseiből – enyhén szólva is – sajátyszerű Mohács-értelmezés körvonalai bontakoznak ki. *Egyrészt:* a mohácsi csata nem volt és nem is lehetett „nemzeti katasztrófa”. Mégpedig azért nem, „mert azt az országot, mely fölvonult úri seregével Mohácsnál s amelynek parasztjai olykor hősieken védték *falujukat* a török martalócoktól (de a magyar katonáktól is!), semmiképp sem lehet nemzeti és hazafiúi keretekben megérteni. A »haza«, a »nemzet«, a »nemzetség« a középkor századai alatt nemcsak egészen mást jelentettek, mint később, hanem másutt is helyezkedtek el a közösségi hovatartozások nagy hierarchiájában.” *Másrészt:* hasonló okból „Mohács, s mindaz, ami közvetlenül hozzá vezetett s belőle következett, semmiféle »vésznak«, de még csak igazából »korfordulónak«

se tekinthető” (Igaz, ez így csak egy kérdés burkában fogalmazódik meg). *Harmadrészt* viszont: a mohácsi csatában elbukott középkori Magyarország romjai alól új minőségű magyarság emeli dacos fejét, újfajta – a korábbinál összehasonlíthatatlanul szélesebb körű – nemzettudattal, újfajta erkölcsi normákkal. Vagyis: Mohács nemcsak „korforduló”, hanem valósággal vízválasztó is hazánk történetében. „Az országút szélére vetett ország, mely Mátyás gazdag örökségét (...) csali elherdálni tudta, a romlás századában valamiképpen mégis igazi – vagy majdnem igazi – országgá fejlődött: fölkészült, hogy részt vegyen, ha szerényen is, ha el-elmaradozva, az európai nemzeti államok nagy újkori koncertjében.”

E belsőleg is ellentmondásos értékelés első két része egybecsengen látszik – Vekerdi is egyetértően idézi – Nemeskürty híres, sok vihart aratott álláspontjával: „Semmi képpen sem beszélhetünk tehát nemzeti katasztrófáról, legalábbis olyan mértékben nem, ahogyan arról csüggedt sóhajtással beszélni szoktunk, s ami már költészetünkben is közhely.” A felületi hasonlóság azonban ezúttal még akkor is megtévesztő, ha Nemeskürty szemléletmódja valóban messzemenően befolyásolja-meghatározza Vekerdiét. Nemeskürty ugyanis abból a „roppant érdekes tényből” – valójában azonban: tévedésből – indult ki, hogy „Magyarország hat héttel a mohácsi csata után tökéletesen szabad. Egyetlen török katona sincs az ország területén. Brodarics István püspök szavaival – aki fél esztendővel a csata után kiadta annak »tökéletesen igaz leírását«: »*Min-den örízet nélkül hagyták az országot*«”. Ha pedig Magyarország „szabad” és ráadásul a vereség után és a vereség ellenére is maradt még elég katonája – ez Nemeskürty másik alapvető premisszája –, úgy valóban csak az erők összefogásán múlik, hogy elháríthassa a török fenyegetést és megóvhassa-helyreállíthassa függetlenségét és területi integritását akár Habsburg Ferdinánd, akár (még inkább) Szapolyai János királysága alatt. S becsületére váljék Nemeskürtynek, hogy fenti tételeit nem spekulatív úton, hanem – amúgy szokványosan – krónikás adatokkal is bizonyítani igyekezett. Az, persze, megint más kérdés, hogy az általa idézett adatok nem bírják meg a kritika, s még kevésbé ily nagy horderejű következtetések súlyát, aminek következtében a megközelítés helyett ezúttal a végeredmény vált spekulatívvá. Mert azt még az egyébként nagyon is szavahi-
 hető Brodarics püspök tanúskodása mellett sem hihetjük el Nemeskürtynek, hogy Magyarország 1526-ban megszabadult volna a törököktől, hiszen az a szerémségi várakat ez évtől fogva végleg megszállva tartotta, azt meg még kevésbé, hogy az országnak a csata ellenére is elegendő erőtartalom maradt a török elleni sikeres küzdelemre, hiszen már jóval a csata előtt sem volt olyan hadserege, amely a siker reményével meg küzdhetett volna a szultáni haderővel.

A Mohács utáni Magyarország „úri banditizmusának” visszataszítóan riasztó – és sok tekintetben: riasztóan igaz – tablóját maga Nemeskürty is *magyarázatul* szánta. Válaszul arra, hogy az ország miért nem tudott élni még 1526 *után* is adott lehetőségeivel. Ez a vonzóan-taszító, impozáns tabló megbűvölte Nemeskürty hódolóit és kritikusait – sajnos, magát Nemeskürtyt is –, hogy legott megfedkeztek arról, ami a koncepciójának veleje. Vekerdi talán mindenkinél pontosabban jelzi – csakhogy dicséretként – ezt az aránytévesztést: „Nemeskürtynél az úri aljasság nem a »pártütést« értelmezi s involválja. Önállósodik, saját értelmet és »sajátértéket« nyer.” Ez magyaráz-

za a mohácsi bukást és egyben az esemény értékelési alapjává is válik. Hiszen annak az uralkodó osztálynak bukása, amelynek banditizmusa „az egész ország átlagát tekintve fölényesen meghaladta azt a mértéket, ami állam- s nemzetként még egyáltalában elviselhető”, s „mely Mátyás gazdag örökségét csak elherdálni tudta”, nem lehet sem „vész”, sem „katasztrófa”, legfeljebb önnönmaga tetteinek, hibáinak és bűneinek szükségszerű következménye.

Környű felismerni – s gondolom az olvasó figyelmét sem kerülte el hogy a gondolatmenet itt átugrik egy fontos logikai láncszemet. Alighanem joggal kérdezhetnénk az „úri banditizmusnak” „sajátértéket” tulajdonító Vekerdit, hogy Nemeskürty 1526 utánra érvényes képe hogyan terjeszthető ki minden további nélkül az 1526 előtti évekre. Vagy joggal kérdezhetnénk Nemeskürtyt, hogyan várhatja a Mohács előtti Magyarország – e szóhasználatnál maradva – talán legnagyobb „úri banditájától”, Szapolyai Jánostól az ország megmentését. Vagy mindkettőjüktől megkérdezhetnénk, hogy a magyar nemesség immanens politikai alkalmatlansága helyett vajon nem inkább a vereség utáni bomlás, szétszűllés morális következményeiről tanúskodik-e ez a tabló. Számunkra azonban fontosabb, hogy itt alighanem tetten érhattuk, miért és hogyan vált Vekerdő nézőpontja a kezdetektől fogva, az egész Mohács-irodalommal szemben sarkaiból kifordulttá, spekulatívvá.

S innen válik érthetővé Vekerdinek a Mohácshoz kapcsolódó paradigmákkal folytatott elkeseredett küzdelme is. Ez ugyanis a másik aránytévesztés, ami Vekerdő egész értelmezését tévútra terelte. Közismert, hogy a reformkori költészet – mondhatni: a történettudományt megelőzve – kijelölte Mohács történeti helyét a magyar társadalom kollektív történeti tudatában. A maga eszközeivel és a saját ízlése szerint. Az meg természetes – hiszen a magyar történeti tudatot régen is, ma is inkább a szépirodalmi-művészeti alkotások építették, semmint a társadalmi funkciója szerint „illetékesebb” történettudomány –, hogy a „hősvértől pirosult gyásztér”, a „nemzeti nagylétünk nagy temetője” stb. paradigmák – sokszor úgy tűnik fel: kiirthatatlanul – beleégtek közgondolkodásunkba.

De nemcsak közgondolkodásunkba – replikázik Vekerdő –, hanem magába a lelküzdésükre illetékes történettudományba is: [...] Nemeskürty könyvének historiográfiai jelentőségét Vekerdő László szerint éppen az adja, hogy az „olyan érzékeny pontban találta el a »Nagy Temető«-paradigmát, hogy az egész egyszerre összeomlott, illetve átváltozott”.

Mindez, persze, akkor sem lenne igaz, ha Nemeskürty hipotézisei igaznak bizonyultak volna, s ezzel a korszakfordulót – mert ennél több akkor sem következne belőle – 1526-ról 1541-re kellene hátrahelyezni. Azt az áldozatos és többnyire becsületes, bár közel sem elégséges anyagfeltáró és szintetizáló munkát, amelyet az egymás nyomaiba lépő történészgenerációk a mohácsi csata eseményeinek és történeti helyének feltárásába beleöltek, akkor sem lenne helyes egyszerűen a költészettől kölcsönzött paradigmákhoz való „makacs ragaszkodás” címkével leminősíteni, ha történetesen rossz úton jártak volna. De ne legyünk igazságtalanok a paradigmával szemben sem! Miután Nemeskürty koncepciója bizonyítatlan maradt, illetve az ellenkezője bizonyítható, valójában úgy áll a helyzet, hogy a „Nagy Temető”-paradigma még mindig többet közve-

tít és tartalmaz a valóságból, mint az, amit Nemeskürty és Vekerdi a helyébe ajánlani tud. Ha nagyon szélsőséges megfogalmazásban, romantikus képletté merevítve is, kifejezi azt az alapvető igazságot, hogy Magyarország a mohácsi csata következtében, legott 1526-ban elvesztette hadseregét, állama megbukott és már az év végén három részre szakadt. Meg azt, hogy mindennek és a Szerémség török megszállásának következtében már ekkor véglegesen elvesztette területi integritását és azzal együtt természetesen függetlenségét is. Ezzel szemben minden olyan felfogás vissza-, s nem pedig előrelépésnek tekinthető – míg a fentiek ellenkezőjét tételelesen bizonyítani nem sikerül –, amely 1526 után még lehetőséget lát az ország függetlenségének és integritásának, illetve akár függetlensége árán integritásának megmentésére. S ha veritékes küzdelmet folytatunk is a túlzott tömörítés, a címkézett igazságok, az „egy-napon-történt-történelem” felfogás ellen, nem tagadhatjuk el, hogy a „Nagy Temető”-paradigma, ha nagyon-nagyon áttételesen is, de közvetíti az országot ért, mindmáig beláthatatlan következményekkel terhes történelmi katasztrófa hangulatát. [...]

Vekerdi Lászlót egyébként maga a mohácsi csata történeti helye csak egy jóval szélesebb tematika részelemeként, a kontraszt kedvéért izgatja. (Jóllehet tán éppen ezért sikerült értelmezése oly ellentmondásosra.) Annak az alapvető kérdésnek szögéből, hogy „mitől maradt meg mégis az ország, s főleg mitől maradt meg magyarnak”, vagy: „hogy Habsburg-segítség nélkül, török tolerancia nélkül hogyan maradhatott meg, s ami ezzel valószínűleg egyértelmű, hogyan léphetett – még hozzá számottevő polgárság nélkül – az újkori nemzeti fejlődés útjára az ország?” S miért éppen a „magyar romlás századaiban”, a 16–17. században, amikor nap mint nap idegen zsoldos hadak pusztították egymással versengve földjét és népét? S mi képesítette olyan teljesítményekre, mint „a zsoldáros és katonaénekes magaslatok”, prózaiban: a reformáció magyar nyelvű irodalma és Balassinak a végvári kultúrából sarjadt költészete, kultúránk e két büszkesége –, amelyek, ha valóban ritkák lehettek is, semmiképpen sem voltak önmagukban állók, háttér nélküliek.

Vekerdi szerint mindezek mögött egy hatalmas társadalmi átrendeződési, sőt megítélési folyamat húzódik meg. A magyar társadalom ugyanis mindezt „saját erejéből s becsületéből” hozta létre, „hisz semmi másra nem számíthatott”. [...]

S ha szerény írásom első felében azért pereltem Vekerdi Lászlóval, mert eldisputálja Mohács sorsfordító jelentőségét, most éppen ellenkezőleg: azért kell szót emelnem, mert mondandóját végigkövetve – minden tiltakozása ellenére – felkiáltójellé egyenesíti görbe hátát a tanulmánya címéhez illesztett kérdőjel. Mert ha vérből, szenvedésből valóban új Magyarország és új magyarság született volna, úgy nyugodtan kiálthatnánk: „Nekünk Mohács kell!” Mégse tegyük! Láthattuk, a Mohács utáni nagy átrendeződés azért tűnhetett fel oly öntörvényűen újszerűnek, mert Vekerdi rendre-sorra elmulasztotta felrakni az *összes* koordinátát. A képből akkor ugyanis nemcsak a nemesi ideológia primátusa, de az „úri banditizmus” kontinuitása sem hiányozhatna. Mert, ha némileg konszolidáltabb formában is, mint 1526 és 1541 között, ez is tovább létezett. S nem hiányozhatnának a középkort a 16–17. századdal összekapcsoló egyéb szálak sem. Mert, természetesen, nemcsak reformációnk vívmányai gyökereznek középkori fejlődésünkben. Középkori a sokáig török kori fejleménynek tartott mezőváros-hálózat

éppúgy, mint ahogy az országhelyi végvárrendszer is az 1521 és 1526 közt összeomlott aldui védővonal „jogutódja”, keresztény-katonai étoszával, költségvetésével és egyéb, kevésbé dicséretes szokásaival együtt. Ha, természetesen, vannak is kifejezetten új jelenségek a 16–17. században, az egész képlet maga a középkori alapokon nyugszik. S így „csak” annyit jelentenek a joggal megcsodálható teljesítmények, hogy az az állam – amelynek 1526. augusztus 29-én el kellett buknia – mert gazdasági és katonai potenciálját tekintve nem volt egy súlycsoportban a törökkel –, olyan társadalmat takart, amelyben megvoltak a felemelkedéshez szükséges közösségi, morális energiák és lehetőségek. Úgy, ahogy azt Klaniczay Tibor is jelezte *Kortárs*-beli cikkében (1975. május).

Ezeknek az energiáknak és lehetőségeknek számba szökkenéséhez azonban az is kellett, hogy maga az ország ne kerüljön török uralom alá. S ehhez bárhogy bizonygassa is Vekerdi László – már egyáltalán nem volt elegendő a pusztuló ország és társadalom „ereje és becsülete”. Ehhez kellett egy olyan erő is, amely legalább az ország közepén megálljt parancsol a török előrenyomulásnak. Jómagam ezt az erőt a Habsburg-birodalomban véltem felismerni. Egyszerűen azért, mert történelmi tény, hogy az ország közepén a Habsburg-házból való magyar királyok szervezték újjá azt a végvárrendszert, amely másfél századon át elállta a török terjeszkedés útját, s „övéik” voltak azok a magyar és idegen hadak is, amelyek a nyílt háborús időszakokban itt összemérték fegyvereiket a törökével. Ezt így foglaltam össze 1975-ben megjelent Mohács-könyvemben: „Mindazoknak, akik a török által Közép-Európába hurcolt, az ittenitől évszázadokkal elmaradt gazdasági és társadalmi berendezkedés, az arra való lesüllyedés, a török uralommal együtt járó pusztulás ellen, annak megszüntetéséért tenni akartak, csakis a Habsburgok oldalán nyílt erre tér és lehetőség. És csakis Bécsen keresztül érkezett az az egyébként mindig kevésnek bizonyuló pénzsegély, ami lehetővé tette (a magyar erőforrások mellett és azok kimerülése idején is) a Magyarország közepén húzódó végvárrendszer fenntartását és mögötte a középkori társadalom és gazdaságfejlődési alapok – igaz, kelet-európai jellegű – továbbépítését, ami minden visszasságával, minden fejlődést gátló tendenciájával együtt is összehasonlíthatatlanul szélesebb csapást nyitott a jövő felé, mint a török rendszer.”

Vekerdi László tetszését nem nyerte meg gondolatmenetem első része. Ha csak túllontúl sommás, félreérthető fogalmazásban marasztalna el, úgy készséggel elismerném, hogy szövegem megenged olyan értelmezést is, mintha lebecsülném magának az országnak erőfeszítéseit. Úgy készséggel pontosítanék: *fegyveres* harc lehetőségére gondoltam. „Hiszen – s ebben tökéletesen egyetértek Vekerdivel – a török uralommal járó pusztulás ellen küzdöttek a maguk módján a prédikátorok is, az alföldi nagyobb mezővárosok is, s főként a sorukból kiemelkedő Debrecen, európai méretű kereskedelmi hálózatával s paraszti primitívségében csak még csodálatosabb Kollégiumával.” A „maguk módján” a prédikátorok is, a debreceni civis-polgárok, sőt – nyelvüket és vallásukat őrizve, a pusztításra szívós élni akarással válaszolva az aprócska magyar falvak is sokat tettek és tettek a hódoltság *magyarság pusztulása*, a török uralom alatt élő magyar társadalom *eltörökösödése* és *balkanizálódása*, s mindezzel „a török által Közép-Európába hurcolt, az ittenitől évszázadokkal elmaradt gazdasági és társadalmi berendezkedés, az arra való lesüllyedés” ellen. De együttesen is vajmi keveset tettek,

mert vajmi keveset tehettek a török előrenyomulás feltartóztatására és országnyi területek megmentésére. Márpedig valójában úgy áll a helyzet, hogy ez utóbbi előfeltétele volt annak, hogy az előbb felsoroltak „a maguk módján” és a maguk körében tehesse nek az *ország pusztulása* ellen is. Egy példa erre: Vekerdi szerint „a gyengén vagy se-hogyan sem csordogáló bécsi pénzek teljességgel lényegtelenek a végvárak ama keresztény-katonai etoszának kifejlődése s élete szempontjából, melyről Balassi Bálint *Katonaéneke* tanúskodik fényesen”. Az „etosz kifejlődése szempontjából” talán csak-ugyan lényegtelen a „bécsi pénzek” szerepe, a keret fenntartása szempontjából azonban, amelyben az etosz kifejlődhetett és élhetett, annál kevésbé. [...]

Végző soron a Habsburg-kérdésben nem is az értelmezések különbsége miatt, hanem elsődlegesen *módszertani* okokból van perem Vekerdi Lászlóval. Amiatt, mert e ponton elemzés, bizonyítás helyett csak deklarált, s ezáltal hűtlenné lett az éppen ő általa oly nagy nyomatékkel és teljes joggal követelt „kvantitatív” történeti megközelítés igényéhez. Mert a Habsburg-segítség kérdését „történetírói mítosznak” minősítve egyetlen határozott mozdulattal kirekesztette a vizsgálendő, mérendő faktorok sorából. Ez pedig még akkor sem jogos, ha valaki az íróasztalában lapuló adatok ezreiből már tudton tudja, hogy az ő felfogása a helyes.

Gyanítom, hogy a 16–17. századi magyar történelemről mindaddig nem készülhet pontos „csata utáni tájkép”, amíg a Habsburg uralkodóház és Magyarország viszonyáról nem készül el a történetírásunknak már régóta hiányzó tüzetes monográfia. Mindaddig a Habsburg-kérdés megmarad történetietlen fantomnak, amelyről tudományos viták helyett hitviták folyhatnak csak. Sok érzelemmel, nagy hittel, még nagyobb elfogultsággal, kevés megfontoltsággal, s még kevesebb türelemmel és méltányossággal. Éppen ezért úgy vélem, nagy hálára köteleznék a történettudományt is, az olvasó és gondolkodó magyar társadalmat is, aki az indokoltan-indokolatlanul rátapadt sztereotípiák lehántásával a változások forrásszerű vizsgálatával a Habsburg-kérdést is „vizsaminősítené” azzá, ami valójában: egyszerű történeti témává.

E munka kegyetlenül nehéz és hálátlan lesz, de az utóbbi időben sok jel mutat rá – talán nem eleve reménytelen. És semmiképpen sem időszerűtlen.

SZAKÁLY, XVI–XVII. századi történelmünk, 1976, 1109–1119.

1 Lásd a III. részben.

Vekerdi László: *Perjés Géza: Mohács*
1980 (részletek)

Perjés Géza Mohácsának dicséretét megírta már az *ÉS*-ben Zöldi László,¹ s okos elemzésében szépen méltatta a szerző történetírói magatartását is; főleg Perjés lovagias és szakszerű „toleranciáját” a „Nemeskürty-jelenség” iránt. Azt is észrevette s kellőképpen hangsúlyozta, hogy ebben a könyvében Perjés már rég nem Nemeskürty *Ez történt Mohács utániéval* vitatkozik, hanem Szakály Ferenc Mohácsával. „Két, továbbgondo-

lásra serkentő föltevés feszül tehát egymásnak – írja –: a *lopakodva hódítás* szakályi és a *szulejmáni ajánlat* perjési elmélete.” És abban is igaza lehet, hogy a kétféle elmélet „korántsem kibékíthetetlen”; ellenkezőleg, logikus folytatása egymásnak, hiszen a *lopakodva hódítás* taktikáját ésszerűen követhette a szulejmáni „béke”-politika. De hogy milyen volt a török „béke”, arról se Szakály, se Perjés nem szól. Ám hagyjuk egyelőre ezt a kérdést függőben, s nézzük inkább, milyen volt a török háború. A török hadviselés tüzetes földérítése és leírása ugyanis Perjés új könyvének úgylehet legizgalmasabb része, nagy újdonsága, s (a szulejmáni békeajánlattól teljesen függetlenül) maradandó nagy értéke.

Tudtuk persze eddig is, hogy a török hadsereg nem holmi barbár horda volt, jól ismertük szervezési elveit, és nem voltak egészen megbízhatatlanok a számszerű becslések sem a Mohács alá fölvonuló haderőről. Épp ezekkel a régibb s új vizsgálatokkal összehasonlítva derül ki azonban Perjés modern kvantitatív módszerének óriási fölénye. Ritka kivételként történészeink között, Perjés ugyanis nemcsak ahhoz ért, miként kell megszerezni s feldolgozni számszerű adatokat, hanem ahhoz is – s ez már a történetírás művészete –, hogyan kell hasznosítani. Így azután szó szerint megelevenedik a Mohácshoz fölvonuló százötvenezeres hadsereg [...].

Valahogyan öncélúvá válik ebben az alakban a feszült harci készség; és éppen ez az öncélúsodott harci készség az, ami végül is összetartó erőt és létértelmet teremtett a heterogén birodalomban. Habsburgok és török, valósággal egymásnak teremtdtek; ha csak az egyik lett volna meg, szinte ki kellett volna találni hozzá a másikat. Meg volt azonban hál’ Istennek mind a kettő, s a magyarok tragédiája „csupán” annyi, hogy közibéjük kerültek. És ez a „szulejmáni ajánlat” másik oldala, hisz nagyon jól látja Perjés, hogy nem Magyarország volt a töröknek igazán fontos, hanem a Habsburgok. Hozzájuk akart férközni a Duna segítségével, de hát hazánkon át vezetett az út. Hogyan, gondolná az ember, hát mégsem látta Szulejmán, hogy a birodalom „hatósugara” Magyarországon túlra nem terjed? Vagy lehet, hogy a török hadvezetés mégsem volt annyira „racionális”, mint a Perjés-modell föltételezi, s a „hatósugár” éppen a nagy hadseregkígyó próbálkozásából és sikertelenségeiből leszűrt hadtörténész-fogalom csupán?

Akárhogy is van, ahhoz, hogy a Habsburg birodalomhoz férközhessék, a töröknek keresztül kellett vonuljon – mégpedig teljes hadi készséggel és a lehető leggyorsabban – Magyarországon. Logikus tehát, hogy vagy leverte az országot, vagy szabad átvonulást követelt. És az is roppant logikus, hogy Ferdinánd a Habsburgok nevében jóelőre tiltakozott minden efféle követelés ellen, sőt fenyegetésekkel sem fukarkodott arra az esetre, ha netán Lajos király szorult helyzetében elfogadna egy ilyen szabad átvonulásra vonatkozó szulejmáni ajánlatot. Mindebből logikusan következik, hogy egy ilyen ajánlat csakugyan létezhetett, még ha eddig nem is sikerült közvetlen bizonyítékra bukkanni. De létezett-e csakugyan? A kérdés, épp a Perjés-modell szempontjából, végeredményben lényegtelen. A lényeg ugyanis az, hogy miféle békét kínált volna, miféle békét kínálhatott volna a szabad átvonulás fejében egy ilyen, eleve hadjáratokra fölépülő birodalom, mint a Szulejmáné, amely Magyarországon keresztül predestinált ellensége, a Habsburgok ellen készült fölvonulni?

És ez az a pont, ahol cserben hagy a Perjés-modell, illetve ahol Perjés nem vonja le modelljéből a következtetéseket. Ez a mulasztása egyébként igen logikus, mert modelljéből valószínűleg az derülne ki, hogy a szulejmáni béke elfogadása a mohácsi vereséggel szinte fölrő csapást zúdított volna az országra. Mert miféle béke képzelhető el két fenekedő és egymással nem bíró hadi szörnyeteg közé ékelten? Két birodalom közé, melyeknek létét a hadakozás határozza meg? És ettől függetlenül is, miféle volt a béke a török birodalom peremvidékein [...].

S ha a szulejmáni ajánlat egyáltalában nem is létezett? A kérdés ebben a formában ismét lényegtelen, a „szulejmáni szituáció”, a törökkel való – habár tán csak időleges – megbékélés keresésének lehetősége mindenképpen létezett, s reális döntésre kényszerítette az ország vezetőit. S éppen itt vétettek mérhetetlenül, függetlenül attól, hogy egyébként tisztességesek voltak vagy rablólovagok. „Vessük-e fel tehát a felelősség kérdését, és fordított előjellel ugyan, de folytassuk a vádaskodást Mohács nemzedékével szemben? Marasztaljuk el, mert nem fogadta el az ajánlatot? Ez éppoly történelmietlen lenne, mint az, amikor a mohácsi csatavesztés miatt ítélték el Mohács nemzedékét. Be kell látnunk, hogy a két nagyhatalom közé ékelte Magyarországnak el kellett buknia. ... Az adott földrajzi, katonapolitikai és stratégiai körülmények között a két nagyhatalom közé ékelte Magyarország sorsa nem lehetett más, mint a felosztás, ilyenformán nem tölthette be azt a szerepet, amit Szulejmán neki szánt.” De akkor miért fontos, mire jó a szulejmáni békeajánlat föltételezése, azon túl, hogy bizonyítja: „Szulejmán és a török vezető emberek valószínűleg felismerték, hogy Magyarországra érve olyan problémákkal kerültek szembe, melyeket megoldani a birodalom minden gazdagsága, hatalma és katonai ereje mellett sem sikerülhet, s amelyek energiáik jó részét lekötik, holott azokat sokkal gyümölcsözőbben hasznosíthatnák a Földközi- és Fekete-tenger vidékén, valamint a Távol-Keleten”?

Mit magyaráz meg egy eleve realizálhatatlan föltevés? A szétszórt tényeket mindenesetre nem ez rendezi, hanem Perjés gondos kvantitatív megfontolásokra épülő hadviselés-modellje. De tán nem is annyira az akkori történések magyarázatában jut szerephez a szulejmáni ajánlat föltételezése. Talán inkább Perjés állásfoglalása konkretizálódik benne történetírásunk „Mohács-komplexusával” szemben. Perjés *Mohácsa* ugyanis, mint a legtöbb valamirevaló történeti munka, több síkú mű, s a kor ismertetésén túl vissza-visszatérően és részletesen tárgyalja történetírásunk, történeti gondolkozásunk, viszonyulását Mohácshoz. [...]

Végtére talán ez lehet a „szulejmáni ajánlat” lényege, talán; s függetlenül attól, létezett-e csakugyan ilyen ajánlat vagy sem. Perjés *Mohácsa* mindenesetre a legtöbbet érte el, amit történeti mű egyáltalán elérhet: a nagy sorsforduló újraértelmezésével eloszlatta a köréje épült „komplexusokat”, egy hagyományosan homályos helyről kisöpörte a „történeti tudat zavarait”, s fényes, új, érthető, mindnyájunkhoz és napjainkhoz szóló modellt állított a régi Mohácsok helyébe.

VEKERDI, *Perjés Géza: Mohács*, 1980, 90–94.

1 Zöldi László (1945) újságíró, sajtótörténész.

Marosi Endre: *Mohács-komplexus*
1980 (részletek)

Perjés Géza Mohács-könyvét fokozott várakozás előzte meg. Jóllehet a kézirat 1977. február 17-én elkészült (9. o.), kiadása mégis évekig húzódott. Eközben zajlott a „szulejmáni ajánlat” körüli vita újabb szakasza. Ehhez mérten ez az összefoglalás – mert korábban készült – nem nyújt újat, és némi kiigazítással, részletezőbb megfogalmazással tükrözi a szerző vita előtti álláspontját.

A könyv két részre tagolódik. Az első, némi jegyzetapparátussal lezárt rész „A magyar–török háborúk szerkezete és dinamikája”. (13–281. o. és a 446–459. o. jegyzetei, valamint az 1–2. sz. vázlat.) Ez a cím a „szulejmáni ajánlat” túlméretezettnek látszó tárgyalását rejt. A második, kevésbé terjedelmes és alig jegyzetelt rész „A mohácsi csata” címe viseli. (285–445. o., 460–461. o. jegyzetei, 3–12. sz. vázlat.)

Perjés Géza előtt nyitva állt a lehetőség, hogy a korábbi Mohács-kutatások eredményeire támaszkodva, viszonylagos biztonsággal oldja meg feladatát. Csak elismerés illeti a szerző ügyszeretetét, amiért mégsem ezt az utat választotta, hanem újra átgondolta Mohács szerteágazó kérdéskörét. Mi tagadás: újjá is írta. Kísérletének születésénél – amiként ez a bevezetőben áll (7–8. o.) – többen is mellette álltunk, bár szerepünk csupán a könyv kisebb részében megfogalmazott, a csatára vonatkozó gondolatok megbeszélésére és vitatására korlátozódott. Miután vitáink nem tekinthetők lezártak, megkísérlem nézeteimet ezúttal nem csupán a csatáról, hanem Perjés Géza Mohács-felfogásáról is kifejtetni. Erre készítet az ő, nagyon megszívlelendő felfogása: nem egyikünk vagy másikunk, hanem valamennyiünk „ügyéről” van itt szó. (280. o.) Olyan helyzetben, amikor sok fontos eredmény birtokában is további kutatások előtt állunk, és ez a kutatómunka nem csupán a szűkebb „szakma”, hanem egész közvéleményünk fokozott érdeklődésére talál. [...]

Befejezve a könyv bemutatását, összegezmem kell véleményemet. Perjés Géza a tőle mindenkor tanúsított ügyszeretettel végzett hatalmas munkát annak érdekében, hogy minél sokoldalúbb vizsgálat alá vegye Mohács problematikáját. Bátran vállalkozott a hiányzó adatok merész elméletekkel történő pótlására, és rokonszenves bátorsággal vállalja elméleteiért a további vitát. Erre a vitára nagy szükség van, mert Perjés Géza könyve alapján, megítélésem szerint, nemigen juthatunk közelebb Mohács korának jobb megértéséhez. Leginkább talán azért nem, mert ezúttal nem sikerült sem a rendelkezésre álló források, sem a szakirodalom újabb eredményeinek kiaknázása. Úgy látszik, hogy a „szulejmáni ajánlat” körüli feltételezések olyannyira befolyásolják a szerzőt, hogy hajlik a források túlságosan szabad értelmezésére, továbbá – legalábbis egyelőre – kevésbé veszi figyelembe a vele szemben elhangzó véleményeket. A gyakorta élvezetes írói stílus az eseménytörténetet és a vitát kevésbé ismerő olvasó előtt rejtve hagyja, sőt hitelesíti a pontatlanságokat és alkalmas rá, hogy tényként hitessen el feltételezéseket. Talán ez látszik a „történelmi esszé” műfaja legnagyobb lehetséges veszélyének: a szakmai közleményeket nem ismerő, vagy azokat nem kedvelő olvasó ismeretei tárgyi és logikai tévedésekre támaszkodhatnak.

MAROSI, *Mohács-komplexus?*, 1980, 142–160.

Barta Gábor: *Az országút szélére vetett vita*
1980 (részletek)

Érdekl-e az olvasóközönséget Mohács és kora? A közel másfél évtizede sorjázó, arról szóló írások változatlan sikere, a témába vágó könyvek mutatós példányszáma azt bizonyítják, igen.

Érdemes-e folytatni a téma újkeletű sikerével együtt született nyilvános vitát arról, mi is veszett Mohácsnál, mi történt Mohács után? Ha a közönség érdeklődése eleven maradt is, a kiadók s a folyóirat-szerkesztőségek húzódozása az idevágó kéziratok elfogadásától érezhető – és érthető. A közkézre adott vélemények jó része a történettudomány állítólagos hibáit ostromozza, míg a kutatók kimondva-kimondatlanul dilettantizmussal vádolják a velük vitázókat. Az álláspontok nem közeledtek, s az egyre nyúló polémia igazából ellaposodott. A kutatás kétségkívül fölélnökölt általa, de erről éppen a vitatkozók alig vettek tudomást.

Perjés Géza a Mohács-vita veteránjai közé tartozik, legújabb műve (*Mohács*, Budapest, Magvető, 1979) bevallottan annak folytatásaként készült. A munkát már kézirat formájában megismertem – s előre meg kell mondanom – mint annak lektora, ellene voltam kinyomtatásának. Indokaim között azonban a kérdés „elhasználódottsága” csak másodlagosan szerepelt. A szerző ugyan előre bevallotta, hogy nem kutatott föl új forrásokat – ezt a tényt azonban ellensúlyozni ígerte a már ismert adatok és történetek minden eddiginél szigorúbb rendbe sorakoztatásával, a „háború logikájának” a történetírás szolgálatába állításával.

Ha ez az ígélet fedi a valóságot – Perjés könyve kilépett volna az önmagát túlélő szóváltás bűvös köréből. A nagylélegzetű mű azonban (sok egyéb hibája mellett) éppen ezen a ponton, a mondanivaló fölépítésében bizonyult – legalább is számomra – elfogadhatatlanul kuszának. [...]

Perjés Géza könyvet írt a „szulejmáni ajánlatról” és a magyar politikai-katonai vezetés Mohács-korabeli jó teljesítményéről. Ebben a könyvben azután sikerül bebizonyítania, hogy az „ajánlatra” indok nem volt, sőt az nem is létezett; végül pedig adós marad az államférfiúi és hadvezéri hibák valódi cáfolatával. Ilyen eredményekkel folytatni egy amúgy is fölöslegesen elnyúló vitát, számomra nem tűnt érdekesnek.

Az elutasító lektori véleményhez (ennek lényegét foglaltam össze a fentiekben) a két másik bíráló (Kubinyi András és Káldy-Nagy Gyula¹⁾) nem sokkal kedvezőbb állásfoglalása járult. Az eredeti kiadó visszalépett – a kéziratot ekkor vette át, és közölte le gyakorlatilag változtatás nélkül a Magvető. A polémia tehát mégis folytatódik. Az, hogy én ezt szükségtelennek tartottam és tartom, önmagában persze aligha lenne érdekes. A történetek azonban olyan kérdéseket is fölvetnek, melyek messze túlmutatnak a Mohács-kérdés keretein.

Vitatkozni sokféleképpen lehet, de a lényeg mindenkor az, hogy a partnerek figyeljenek egymás érveire, igyekezzenek azokra megfelelni. A lektori állásfoglalás lényegében a mindenkori kérdéses mű mint vitaalap fölötti párbeszéd első állomása – s erre általában felelet is érkezik, hiszen a szerzőktől elvileg megkívántatik a viszontválasz.

Itt azonban mindössze annyi történt, hogy Perjés Géza egyszerűen nem létezőnek tekintette az álláspontját kritizáló lektori jelentéseket. Igaz, minden szerző joga eldönteni, mit és hogyan kíván megírni – mégis eltűnődöm rajta, vajon a tudományosnak szánt művek esetében is ilyen tág legyen a szerzői szabadság? Ezenkívül: szabad-e úgy vita-iratot szerkeszteni, méghozzá egy régi polémiában, hogy abból éppen a lényeg, az ellenérvekkel való szembenézés hiányzik? (A kötet érvei kizárólag a vita korábbi fázisaira válaszolnak.) Kétségtelen, a lektori vélemények ritkán kerülnek nyilvánosság elé – de ez elegendő indok arra, hogy a bennük foglaltakkal ne foglalkozzunk?

Gondolom, a fentiek után érthető, hogy nem örültem, mikor a kötet megjelent. A kiadót azonban nem tudom hibáztatni, hiszen a lektorálás – hála Istennek – nem cenzori utasítás. De újból és újból vissza kellett térnem ahhoz a tényhez, hogy a könyv megjelenése, tetszik, nem tetszik, fölélesztette a Mohács-vitát. Fölélesztette, méghozzá többünk számára kényszerítő erővel. Ami viszont nem jelentette azt, hogy a szerkesztőségek kelletlensége oldódott volna. Ez írás eredeti változatát két helyről is visszakaptam, s más negatív hozzászólások elfogadtatási nehézségeiről is tudok. Megértem a tartózkodást, mégis kellemetlenül érzem magam. Nem egyedülálló, s nem is csak a történészekre jellemző eset ez. A nyílt, szókimondó vitákat valahogy szégyelljük, még akkor is, ha a kérdéses alkotás enyhén szólva „erősen vitatható”.

Közhely, hogy a történeti tudat nemzeti tudatunk egyik legfontosabb alkotóeleme. Az is közhely ma már, hogy az oktatás (hála az iskolareformok sorozatának) sajnos gyakorlatilag elveszítette hatását a felnövekvő nemzedékek történeti ismereteinek kialakítására. El, méghozzá egy olyan időszakban, amikor a történetírás is messze van attól, hogy eredményei közkinccsé válásával büszkélkedhetne. Az okok keresésére itt aligha lenne hely, de hogy ez az állapot sem a kutatás, sem a közösségi tudat szempontjából nem jó, az megint közhelyszámba megy. S végül az is közhely, hogy ebben a helyzetben az ismeretterjesztés felelőssége igencsak megnövekszik. Ezt egy olyan történésznek, aki jó pár évvel ezelőtt maga hívta föl a figyelmet arra, hogy a Mohács-vita csak tükre nemzeti közérzetünk zavarainak, tudnia kellett. Utoljára tehát ebből a nézőpontból ismételném meg kérdésemet: helyesen, etikusan cselekedett-e Perjés Géza akkor, mikor változtatás és megjegyzés nélkül nyomdába adta kötetét?

BARTA, *Az országút szélére vetett vita*, 1980, 113–121.

1 Káldy-Nagy Gyula (1927–2012) turkológus, történész.

Fodor Pál:¹ *Magyarország és a török hódítás*²
1991 (részletek)

A szulejmáni politika és az uralkodó megnyilatkozásainak ellentmondásai nem könynyitették meg a dolgát azoknak, akik lépéseit és döntéseit utólag értelmezni próbálták. Érthető hát, hogy a történeti kutatásban is homlokegyenest ellenkező nézetekkel találkozhatunk, bár a vélekedések érdekes módon alapjában a fenti iratból kifejtethető két

pólus köré csoportosíthatók. A kutatók egy része azon az állásponton van, hogy Szulejmán eredetileg nem akarta meghódítani Magyarországot, hanem a havaselyi és a moldvai fejedelemségek mintájára vazallusi státust szánt neki, s csak a külső körülmények kényszerítették elképzelésének megváltoztatására. Az e felfogást vallók többsége elsősorban az 1526 utáni eseményekre, mindenekelőtt Buda kétszeri elfoglalására és kiürítésére, János magyar királyságának elismerésére hivatkozik, melynek hátterében a legkülönbébb indítékokat véli felfedezni. Salamon Ferenc³ például úgy látta, hogy a törökök azért nem törekedtek közvetlen uralom létrehozására, mert annak alapvető feltétele hiányzott: nem állt rendelkezésre kellő számú török telepés, s a helyi lakosság áttérését sem remélhették. Magyarország szerepe így a balkáni törzsbirtokok biztosítása lett volna. E gondolatmenet első felét átvette Thúry József is, Horváth Mihály viszont Salamon érvelésének második részét tette magáévá. Szerinte Szulejmán a Dunát és a Szávát képzelte el birodalma határaként, „melyeken túl nem szándékozott terjeszkedni.” Megint más érvekkel operál kitűnő könyvében Bárdossy László. A „lagymatag” oszmán politikát Magyarországgal szemben azzal magyarázza, hogy az oszmán birodalom „tudatosan ázsiai hatalom maradt”, s az európai hadszínteret másodlagosnak tekintette. Az európai hódításokat ugyanakkor eleve korlátok közé szorította az a tény, hogy az ellenséges területek túl messze feküdtek a fő bázisoktól. Iványi Béla⁴ viszont úgy gondolta, hogy Szulejmán Ferdinándot tekintette fő ellenfelének, ezért Magyarországot sem leigázni, sem bekebelezni nem óhajtotta, csupán átvonulási területként felhasználni. A korábbi szakirodalomban felbukkant nézeteket saját elgondolásaival egyesítve nagyívű koncepciót épített fel Perjés Géza, szinte *ad absurdum* (egy Magyarországon védekező oszmán birodalom gondolatáig) tágítva a vazallus Magyarországról szóló alapelképzelést. Perjés abból a feltételezésből indul ki, hogy az oszmán vezetést a legnagyobb mérvű racionalitás jellemezte, és pontosan felismerte stratégiai érdekeit és erőinek korlátait. Ennélfogva Magyarországot nem akarta, de nem is tudta volna meghódítani, mivel egyrészt tudatában volt annak, hogy gazdasági érdekei elsősorban a Mediterráneumhoz kötnek, másrészt világosan látta, hogy Magyarország már túl van azon a határon, ameddig az oszmán hadsereg tartósan és eredményesen képes működni, s egy ilyen terület megtartása nagy ráfizetéssel járna. Ennek az ún. akciórádiusznak, illetve a belőle fakadó problémáknak a felismerése és a növekvő Habsburg-fenyegetés indította Szulejmánt arra, hogy Magyarországot ütközőállamként próbálja felhasználni a Habsburgokkal szemben. Ezért a magyaroknak több ízben szövetséget ajánlott olyan feltétellel, hogy amennyiben törökbarát politikát folytatnak és nem választanak Habsburg-párti királyt, kész tiszteletben tartani az ország önállóságát, és területi egységét. Hadjáratai tulajdonképpen azt a célt szolgálták, hogy Magyarországot rákényszerítsék erre a szerepvállalásra, mivel a magyar vezetők sorra elutasították ajánlatait. Végül azonban pontosan az készítette Szulejmánt eredeti koncepciójának feladására, vagyis Buda kényszerű megszállására, ami korábban a tervet megérlelte benne: a hadsereg akciórádiusának korlátozottsága. Végül említsük meg, hogy a korszak politikai eseményeinek elemzéséből a nemzetközi szakirodalomban is többen – így például Halil İnalcık,⁵ vagy újabban M. Berindei⁶ és G. Venstein⁷ – vonták le azt a következtetést, hogy Szulejmán eredetileg vazallus állammá akarta tenni Magyarországot.

Ezzel szemben mások azt a véleményt fogalmazták meg, hogy Szulejmán idejében az oszmán birodalom határozott céljai közé tartozott Magyarország elfoglalása, s ennek elhúzódása taktikai okokkal magyarázható. Acsády Ignác⁸ szemében az első győzelmeket követő óvatos lépések, barátnak tűnő gesztusok nem mások, mint részei egy jól kiszámított politikának, mellyel a szultán Magyarország leigázásának „tervét lépésről lépésre, fokozatosan és kockázat nélkül igyekezett valósítani”. Minden, beleértve a Szapolyai Jánossal kötött szövetséget, csak eszköz volt ahhoz, hogy „Magyarország birtokba vételét akkor és oly módon hajtsa végre, mikor és mi módon maga akarja s a siker reményében teheti”. Tökéletesen megegyezik ezzel Szakály Ferenc álláspontja, aki szerint az oszmánok Magyarországon is a hódítás jól bevált szakaszos vagy lépcsőzetes módszerét alkalmazták, pontosan úgy, ahogy korábban a balkáni államok esetében tették. Az első, több mint egy évszázadig tartó és az ország „megpuhítását” célzó szakasz 1526-tal zárult, amikor életbe lépett a hódítás második fázisa, amelyben az oszmánok döntőütközet kiprovokálásával végleg megtörték a magyar királyság ellenálló képességét. A harmadik lépcsőben következtek azok a lépések, amelyek az ország feletti – egyelőre laza – ellenőrzés megteremtését és a későbbi, immár végleges hódítás előkészítését szolgálták. Kiemelkedő fontosságú ezek közül a Szerémség megszállása, amely egyszerre fosztotta meg Magyarországot utolsó jelentős védelmi vonalától és juttatta olyan bázis birtokába az oszmánokat, ahonnan – a később Pestre és Székesfehérvárra telepített garnizonokkal együtt – könnyedén kontroll alatt tarthatták a magyar fővárost, s ahonnan hatásos elrettentést, illetve védelmet nyújthattak a török politikát kiszolgáló erőknek. Az utóbbiak élén Szapolyai Jánosnak szánta az oszmán vezetés azt a szerepet, hogy legalizálja (vagy elfedje) magyarországi törekvéseit. A választás azért esett őrá, mert a törökök jól tudták, hogy támogatásuk nélkül nem tarthatja magát. De mellette más törökpárti urak fellépését is bátorították (így például Perényi Péterét és Maylád Istvánét),⁹ akiktől részben a magyar társadalom megosztását, részben a török orientáció gondolatának elültetését remélték. Gritti¹⁰ magyarországi tevékenységét is úgy kell értékelni, mint a szultáni udvar kísérletét arra, hogy még szorosabban irányítása alá vonja a magyar belpolitikát, amelyben a szultán egyébként is igyekezett döntőbíróként fellépni. Az oszmán vezetés minden erőfeszítése kevésnek bizonyult azonban ahhoz, hogy a balkáninál fejlettebb magyar társadalom bármely rétegét maga melléállítsa, így az 1541 után berendezkedő oszmán hatalom lényegében semmiféle helyi erőre nem támaszkodhatott Magyarországon. Szakály Ferenc vetette fel azt a gondolatot is, hogy az oszmán vezetés 1529-ben és 1532-ben Magyarország pacifikálásának problémáját kívánta megoldani a Bécs elleni hadjáratokkal.

Szakályhoz közeli, vagy vele azonos nézeteket vall Kosáry Domokos, aki erőteljesen hangsúlyozza – az oszmán birodalom terjeszkedő szándékát Magyarországgal szemben, Barta Gábor, Kubinyi András – aki ugyancsak több tényrt sorakoztat fel a török támadó szándékának bizonyítására –, vagy a külföldi szerzők közül Cr. Feneşan¹¹ – ő kifejezetten a szakaszos stratégia mellett hoz fel újabb bizonyítékokat.

Többen felhívták már a figyelmet arra – s ezt magam is teljes mértékben osztom –, hogy a kutatásnak az eddigiekben jellemzett megosztottsága főleg a török oldal nem kielégítő ismeretére vezethető vissza. Míg az európai uralkodók, politikusok szándékaiba és törekvéseibe a dokumentumok garmadája révén tekinthetünk be, addig az

oszmán politika mozgatórugóira és a konkrét tervekre legtöbb esetben csak következtetni lehet. Az isztambuli udvarban megforduló európai diplomata tudósításai, tárgyalási beszámolói ugyan sok hasznos és nélkülözhetetlen információt közvetítenek, de érthető módon ezek sem helyettesíthetik mindenben az olyan belső oszmán forrásokat, amelyek hitelesebben tárnák fel a birodalom vezetőinek elképzeléseit. Ilyenekből azonban, mint ismeretes, kevés van, vagy legalábbis keveset publikáltak. Mivel a magyar történetírásban oly sokat vitatott Mohács-korszak vizsgálatában éppen az oszmán anyag bővülésétől várhatunk elmozdulást, az alábbiakban néhány, eddig ismeretlen török irat közlésével és már kiadott, de a kutatásban még nem hasznosított dokumentum bevonásával szeretnék új adatokat szolgáltatni az oszmánok magyarországi politikájához, ezen belül pedig főleg az 1541. évi török magatartás jobb megvilágításához. Előre jelzem, hogy következtetésem a fentebb másodikként jellemzett álláspontot fogják támogatni, vagyis azt, hogy a szultán és tanácsadói a szakaszos stratégia alkalmazásával kívánták Magyarországot a birodalom részévé tenni. Mielőtt azonban tulajdonképpen tárgyamra térnék, néhány megjegyzést kell tennem; észrevételeim első része az oszmán politika természetére próbál fényt vetni, második része pedig a magyarországi politika főbb csomópontjait érinti a szulejmáni éra első időszakában.

Vitán felül áll, hogy azokban az európai országokban, amelyek a korszakban közvetlen érintkezésbe kerültek az oszmán birodalommal (akár mert határosak voltak vele, akár mert őket is sújtották a török beütések), a felelős tényezők egyértelműen agresszív, terjeszkedésre és hódításra törekvő hatalomnak tekintették az oszmán államot. A tapasztalat arra is jól megtanította őket, hogy nemcsak a nagy török hadjáratok, hanem a köztük lévő időt kitöltő „fegyveres béke” csapásai is területeik pusztulásához, majd elvesztéséhez vezetnek. Azt is sokan felismerték és hangoztatták, hogy az oszmánokkal létesített szövetség sem jelenthet menedéket egy célba vett ország számára, mert csak megkönnyíti és fedezi a török hódító célok megvalósítását. Már jóval túl egy ilyen szövetség megkötésén, Frangepán Ferenc kalocsai érsek, a magyarországi törökbarát párt egyik vezető egyénisége is így jellemezte királya patrónusait: „Itt a török az úr, a névleg jó barát...”

Az oszmán vezetők persze, ha érdekeik úgy kívánták, hajlandók voltak baráti gesztusokra vagy őszinte szövetségre (főleg távolabbi partnerekkel), de hogy alapjában hódító céljaik voltak, azt maguk sem rejtették véka alá. Hogy Szulejmán szinte minden győzelmi iratában elsősorban az iszlám szent háború kötelezettségére hivatkozik az elmúlt hadjárat megokolásakor, ne tévesszen meg bennünket; nem volt ez több kötelező hitvallásnál, ami egyúttal megadta akcióinak a vallási megszentelést (ami másfelől nem zárja ki, hogy személyesen talán valóban hitt vallási küldetésében). Annál inkább figyelmet érdemelnek azok a megnyilatkozások, amelyek nem a muszlim közösséghez szóltak ünnepélyes formában, hanem a külvilággal közöltek politikai akaratot. Itt mindjárt gyakorlatiasabb a hangvétel. Szulejmán az I. Ferenc francia király segélykérésére adott válaszában (1526 elején) egy szót sem szól a dzsihádról, annál inkább az oszmán politikai hagyományokról, mint magatartása vezérfonaláról: „A mi dicső őseink és nagyfényű apáink ... soha nem szüntek meg hadakozni az ellenség visszaszorítására és országok elfoglalására. Mi is, mi szintén az ő nyomaikon indultunk. Mi tartományokat és erődöket, melyekhez nehéz volt hozzáférni, elfoglaltunk minden időben. Pari-

pánk fel van nyergelve, kardunk oldalunkon van éjjel és nappal.” Mintha csak uralkodóját visszhangozná Ibrahim nagyvezír 1530-ban, amikor így ír Ferdinánd királynak: „Mert minden padisah napról napra országa kiterjesztésén fáradozik ... mindenkor felszerelve és készen állunk.” Fel kell figyelnünk arra, hogy a terjeszkedés gondolata már az egyik legkorábbi szulejmáni megnyilatkozásban milyen hangsúlyosan szerepel; Rodosz elfoglalásakor mondta volna a johanniták nagymesterének: „Én nem az aranyért, a meggazdagodásért, hanem a győzelemért, a hírnévért, az örök dicsőségért és a birodalom kiterjesztéséért harcolok.” Ha ehhez még felidézzük Ibrahim 1527 végi választát, amit az elfoglalt területek visszaadását kérő Łaskinak, János követének adott („Tudd meg, hogy nekünk horgasabb körmünk van mint a sólymoknak: mindenhova belevájjuk a kezünket, nem is engedjük ki, hacsak le nem vágják”), akkor nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a Mohácsot megelőző és az azt követő időszakban az oszmán vezetők határozottan expanzív terveket forgattak a fejükben.

Itt persze rögtön közbevetethető, hogy mi ezeknek a kijelentéseknek a valódi értéke? Nem inkább az ellenfelek „elrettetésére” szánt propaganda-szólamokat kell bennük látnunk? Bizonyára azt is. De hogy alapjában komolyan gondolták őket, arra több minden nyújt hiteles fedezetet. Először is az, hogy teljesen egybevágunk az oszmán politika több mint kétszáz éves hódító tendenciáival. Ahogy Szulejmán levelével kapcsolatban már utaltam rá, az uralkodó és nagyvezíre nem tesznek mást, mint nyíltan hangoztatják az oszmán állam régóta érvényes *raison d'être*-jét. Azt az államrezont, amely két egymást erősítő politikai örökségre épült: a nomád birodalmiság és az iszlám univerzalizmus által közvetített közel-keleti birodalmiság elvére, s ennél fogva lényegi (ha nem a leglényegesebb) alkotóeleme volt a hódítás mozzanata. [...]

Az ideológia, a politikai hagyományok, a társadalmi dinamizmus és az erőtudat együttese tehát ellenállhatatlanul taszította a támadó politika útjára Szulejmánt is, de hogy milyen irányba fordult, hogy a rendelkezésére álló kivételes erőt miként használta fel, az elsősorban tőle függött. Mérvadó értékelések szerint rosszul sáfárkodott vele. Uralkodása alatt négy fő és több kisebb fronton az akkori világ tekintélyes részén harcba állt, számos győzelmet aratott, mégis kevés, a birodalom hosszú távú érdekeit szolgáló eredményt tudott felmutatni. Lépései arról tanúskodnak, hogy nem voltak határozott stratégiai elképzelései, s a sokirányú lekötöttség közepette nem tudott úrrá lenni a kihívások okozta „orientációs válságon”. A prioritások és a frontok váltogatása, sőt időnként – mint például az 1538-as év eseményei mutatják – a minden arcvonalon történő helytállás szándéka egyenesen tanácstalanságról árulkodik, ami gyakran a már elért eredményeket veszélyeztette. Szulejmán végső soron nem volt képes túllépni a középkori iszlám (birodalmi) politikai keretein, s ez mind a két fő fronton negatív mérleget eredményezett. A Földközi-tengeren ugyan sikerült kivívni a hegemoniát, de ennek birtokában csak céltalan hadakozásra és egy alapjában elhibázott kereskedelmi politikára tellett. Magyarországon, vagy még tágabban az európai fronton pedig még lehangelőbb a kép; a fő cél, Bécs elfoglalása nem teljesült, a magyar területek megszállására fordított energia így aránytalanul nagy lett az új szerzemény hozadékához képest.

Nem hiszem ugyanakkor, hogy ez a világos stratégiát nélkülöző politika egyben minden racionalitást is nélkülözött volna. Ha ma, az egész kor némi ismeretében ked-

vezőtlenül értékeli Szulejmán döntéseit, nem feledkezhetünk meg arról, hogy azokat az adott pillanat dimenzióiban is mérlegre tegyük. Így nézve például Magyarország megtámadása nem eleve bizonyult rossz elhatározásnak, hiszen a fentebb vázolt háttér ismeretében ennek a gazdag országnak a megszerzése éppen hogy megfelelt volna a belső szükségleteknek. Hogy Szulejmán később is ide vezette hadjáratainak többségét, abba a politikai helyzet mellett belejátszott az a világosan felismert kényszer is, hogy a hadsereget foglalkoztatni kell. Mikor a már említett tárgyalásokon Łaski javasolta, hogy a Magyarországgal létesítendő szövetségbe Lengyelországot is foglalják bele, Ibrahim az indítványt a következőkkel utasította el: „... ha vele [ti. Szapolyai Jánossal] békét kötünk, s ha Lengyelország királyával ugyanezt tennénk, mi magunk már elzsibbadnánk, lovaink, embereink már meg lennének fosztva a katonai utánpótlástól, mert az ilyen baráti Magyarországra nem mennénk át. Ha még Lengyelországot is hozzátesszük, hol kellene hadakoznunk? Mert a hadviselés a gyakorlatból él, onnan nyeri az erejét, nem az embertömegtől.” Mellékes most, hogy a porta néhány hónappal később mégiscsak megkötötte a fegyverszünetet Lengyelországgal (éppen azért, hogy szabad kezet kapjon Magyarországon), a nyilatkozat velejére érdemes figyelünk: arra a gondolatra, hogy a birodalom a hadakozás kényszere miatt nem élhet békében egyidejűleg minden szomszédjával. Pontosan ez, a háború megszakíthatatlanságának logikája, s az ezzel való racionális számvetés az, ami fölébe kerekedett a hosszú távú stratégiának, s hajtotta bele az oszmán vezetést olyan vállalkozásokba, amelyek a mai racionalitás számára érthetetlenek. Elsősorban ez készíthette – többek között – tisztán gazdasági szempontból veszteséges területek megtartására vagy a valószínűleg felismert távolsági korlátok tudatos semmibevételére. Hogy mindez valóban így lehetett, arra a már többször idézett forrásunk konkrét példával is szolgál. Łaski, mint ismeretes, az oszmán vezetők követelését, hogy János fizessen évi adót, azzal próbálta kivédeni, hogy cserébe kérte a Szerémség visszaadását, hivatkozva arra, hogy az a törököknek merőben ráfizetéses. Válaszul Ibrahimék több mindent felhoztak (elvi megfontolásokat, Ferdinánd fenyegető magatartását stb.), de azt a nagyvezír határozottan leszögezte, hogy ezek között az anyagi szempontok nem játszanak döntő szerepet. Ezt mondta volna Łaski szerint: „Egyebek között még azt is mondottad (mármint a magyar követ, hogy mindig több kiadásunkba kerül annak a tartománynak a rendben tartása, mint amennyi hasznot szeretnénk szerezni belőle. Tény, hogy most minden negyedévben kétfélmillió nyolcszázezer ezüstpénzt költünk rá, ez a ti számítási módotok szerint ötvenhatezer dukátot tesz ki, s ez az összeg évente kétszázhuszonnégyezer dukát; s látod, még nincs elegendő aszperünk; mégis, mi ez az én uramnak? És ha a tízszeresét számítanánk is fel, emiatt nem vonulunk ki onnan.” Ugyanez a sajátos „racionalitás” más összefüggésben is megfogható; amikor az oszmán vezetés a későbbiekben következetesen elutasította Ferdinánd király tisztas adófizetési ajánlatait, noha tisztában volt magyarországi háború anyagi vetületeivel, akkor – kénytelenek vagyunk ezt mondani – tudatosan a kiadásokat s a ráfizetést választotta a talán szerény, de mégiscsak biztos jövedelem helyett. Szulejmán a jelek szerint ez idő tájt a kiszemelt területek távolságából fakadó nehézségeket sem óhajtotta tudomásul venni – nagyvezíre figyelmeztetése ellenére sem. Ez tűnik ki Ibrahim 1528. január végi szavaiból: „Az én uram annyira

meg akarja ezt az osztrákot [Ferdinándot] próbálni, hogy most helyét sem találja a harci tűztől. Megfontoltam mindezt magamban, s megmondtam, hogy nem szerezhethet be majd élelmet ilyen nagy hadinéppel együtt. Azt válaszolta, meg akarja mutatni, mire képes ...”. Csak emlékeztetőül: a szultán ekkor már nem a hadseregének hatósugarából állítólag kieső Magyarország, hanem Bécs ellen készülődött. [...]

Minden arra vall tehát, hogy a rutinszerűen működésbe hozott oszmán hódító gépezet egyszerűen a szomszédság okán fordult Magyarország ellen 1521-ben, s a hadjárat eredendően – a bevált oszmán hódítási taktikának megfelelően – az ország főurejének megtörését és – az 1526. évi lépésekből következően – egy átmeneti függő viszony megteremtését célozta. Hangsúlyozni szeretném, hogy mindez nem Szulejmán különleges stratégiai elképzeléseinek terméke, hanem egyszerűen természetes velejárója az elődeitől örökölt politikai és katonai módszereknek. Hogy a kortársak maguk is ilyen keretben szemlélhették az 1521. évi tervet, az jól kitűnik Kemálpasazáde krónikájából, aki szerint a szultán azért akart Buda ellen vonulni, mert a főváros leverése utóbb az egész ország megszerzését megkönnyítené. Az elképzelés végeredményben a szultán személyén bukott meg, aki határozatlanságával, elhibázott döntéseivel saját magát hozta olyan helyzetbe, hogy lehetetlenné vált a kitűzött cél megvalósítása. [...]

Báli egyik kijelentése azt is elárulja, hogy az oszmán vezetés tökéletesen tisztában volt az áldozatul kiszemelt ország belső állapotával. Magyarországra nézve lesújtó véleményét ugyanis így fogalmazta meg: „A magas trónus előtt ne legyen titok, hogy az átkozott Magyarországnak nincs olyan helyzete és ereje, amit bármi módon figyelembe és tekintetbe kellene venni”. A nemzetközi helyzet szintén úgy alakult, hogy a szultáni udvar annál jobbat már nem is kívánhatott volna. 1524 májusában meghalt Iszmáil sah, s vele együtt az iráni politikából hosszú időre eltűnt az aktív oszmánellenes fellépés gondolata. A Habsburg-francia konfliktus, a német birodalom belső ellentétei pedig világossá tették a szultán előtt, hogy Magyarország nem számíthat hathatós támogatásra Európában. De hogy a kockázatot a minimálisra csökkentse, 1525 őszén három évre fegyverszünetet kötött Lengyelországgal. Amikor aztán 1525 végén megérkezett hozzá I. Ferenc francia király segélykérése, az uralkodó joggal érezhette úgy, hogy nincs mitől tartania.

FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 1991, 13–47.

- 1 Fodor Pál (1955) turkológus, történész.
- 2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.
- 3 Salamon Ferenc (1825–1892) történész, műfordító, színikritikus.
- 4 Iványi Béla (1878–1964) művelődéstörténész, levéltáros.
- 5 Halil İnalcık (1916–2016) török történész.
- 6 Mihnea Berindei (1948–2016) román származású francia történész.
- 7 Gilles Veinstein (1945–2013) francia történész.
- 8 Acsády Ignác (1845–1906) történész.
- 9 Majláth/Maylád István (†1550) erdélyi vajda (1534–1541).
- 10 Lodovico Gritti/ Gritti Alajos (1480–1534) velencei kereskedő, bankár. Magyarország kormányzója (1530–1534).
- 11 Cristina Maria Feneşan (1974) román történész.

Perjés Géza: „Szulejmáni ajánlat” vagy „szakaszos hódítás”?¹
2001 (részletek)

Vita Fodor Pállal egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán

Mint ismeretes, a hetvenes–nyolcvanas években a „Mohács-vita” lényegében véve a címben jelzett két felfogás között zajlott. A „Szulejmáni ajánlattal” jelzett koncepciómmal én indítottam el a vitát, melyben vitapartnereim a „szakaszos hódítás” elméletére támaszkodva, érveiket akörül csoportosítva bírálták és vetették el fölfogásomat.

Újabb állomása volt a vitának Fodor Pál 1991-ben megjelent „Magyarország és a török hódítás” című könyve,² melyben a szerző nagy forrásanyag, köztük általa feltárt török nyelvű iratok felhasználásával bírálta felfogásomat, és igen határozottan foglalt állást a szakaszos hódítás mellett. [...]

Fodor Pál és a történészek jelentős része a török államvezetés irracionális, csillapíthatatlan hódításvágyából indul ki. A prekonceptiót Fodor török források elemzésével próbálja bizonyítani. Kétségtelen, hiba lenne mindezt figyelmen kívül hagyni, még akkor is, ha az ennek alátámasztására használt török szövegek és a vezetők konkrét döntései között az összefüggés, mint látni fogjuk, egyáltalán nem nyilvánvaló.

Fodor szerint a török államvezetés irracionalitásának oka maga az állam *raison d'être*-je, „amely két egymást erősítő politikai örökségre épült: a nomád birodalmiság és az iszlám univerzalizmus által közvetített közel-keleti birodalmiság elvére, s ennél fogva lényegi (ha nem a leglényegesebb) alkotóeleme volt a hódítás mozzanata”.³

A másik ok, sőt az „oszmán expanzió fő oka” – olvashatjuk másutt – a társadalom dinamizmusa, a hatalmi rendszer erőviszonyai, a politikai hagyományok és az erőtudat együttese, melyek „olyan kényszert jelentettek, amivel időnként még a vezetés is tehetetlenül állt szemben”.⁴ [...]

Nehezen lehetne vitatni, hogy az oszmán állam hódító politikát folytatott. De melyik nagyhatalom tartózkodott a hódítástól a történelem folyamán? Érdemes itt idézni Pach Zsigmond Pálnak⁵ a 16–17. századra vonatkozó megállapítását: „A (hódító) háború sikere a gazdaság sokkal nagyobb gyarapodását ígérte a feudális uralkodóosztály számára, mint a hazai termelés bármely eszközökkel való lefölözése. A háborús területszerzés nem kedvtelése vagy külső járuléka volt a nagyfeudális életformának, hanem belső szükséglete és funkciója.” És II. Rákóczi György⁶ lengyelországi hadjáratával foglalkozva, így ír Péter Katalin:⁷ „A 17. századi államigazgatásban ilyen esetekben kézenfekvő meghódítani a szomszédokat.”

A kérdés most már ez: annyira erős lett volna az oszmán állam hódításvágya, hogy teljességgel kiiktatta volna vezetőinek döntéseiből a racionalitást?

Fodor forrásértelmezéseit olvasva, ugyanaz az érzés fogott el, mint amikor szembe találtam magam a Zrínyi-kutató irodalomtörténész szövegelemzéseivel: lám, milyen ellenállhatatlan ereje van a filológus szenvedélynek, mely a kutatót arra ösztönzi, hajtja, hogy a nagy szakértelemmel és szorgos munka nyomán megfejtett szöveget most már valamilyen vélt nagyobb összefüggésbe helyezve, értelmezze. Most csak néhány példát hozok fel erre Fodor Pál könyvéből.

Azt, hogy hódító céljaik vannak, az oszmán vezetők soha nem titkolták, olvashatjuk a 26. oldalon. Viszont „ne tévesszen meg bennünket”, amikor Szulejmán az „iszlám szent háború kötelezettségére hivatkozik”. Sokkal fontosabbak azok a megnyilatkozások, amelyek „a külvilággal közöltek politikai akaratot. Itt mindjárt *gyakorlatiasabb* a hangvétel.” (Kiemelés tőlem – P. G.) Gyakorlatias hangvétel? Jó lenne tudni, hogy miként reagálhatott a segítséget kérő I. Ferenc Szulejmánnak erre a válaszára: „A mi dicső őseink és nagyfényű apáink soha nem szüntek meg hadakozni országok elfoglalására. Paripánk fel van nyergelve, kardunk oldalunkon van éjjel és nappal.”

Nem lehet mosoly nélkül olvasni Łaski Jeromosnak, János király követének és Ibrahim nagyvezírnek fenyegetésekkel, ígéretekkel, követelésekkel és ravaszkodásokkal teli, mondhatni „Kuhhandel”-hez hasonló tárgyalását 1527/28-ban. Többek között ezt mondta Ibrahim: „Tudd meg, hogy nekünk horgasabb körmünk van, mint a sólymoknak: mindenhova belevájjuk a kezünket, nem is engedjük ki, hacsak le nem vágják.” Miután itt egy képileg gazdag és szinte már irodalmi formába csomagolt fenyegetésről van szó, nehezen tudjuk megérteni, hogy hogyan vonhatta le belőle Fodor a következtetést: „a Mohácsot megelőző és az azt követő időszakban az oszmán vezetők határozottan expanzív terveket forgattak a fejükben.”⁸ [...]

Előadásom során, több helyen szembesítem majd Fodor Pálnak a források elemzéséből levont következtetéseit az oszmán vezetők konkrét döntéseivel, itt most a racionalitással kapcsolatban lenne néhány elvi megjegyzésem. Elsősorban, képtelen gondolatnak tartom, hogy egy olyan birodalmat, mint az Oszmánoké, létre lehetett volna hozni és századokon át fenntartani, ha vezetői, sem elejét, sem végét nem nézve a dolgoknak, parttalan hódításvágytól vezetve, oktan döntéseket hoztak volna. Az emberi magatartást és a döntési processzust vizsgáló viselkedéstudományok kétséget kizáró módon megállapították, hogy az emberek és közösségek, főleg a létüket érintő kérdésekben általában racionálisan döntenek. A racionalitás természetesen nem teljes, csupán *korlátozott*, mivel az információk hiányosak, feldolgozásuk, értékelésük és elosztásuk tökéletlen. Kétségtelen tényként kell elfogadnunk e tudományok azon megállapítását is, hogy a döntést hozó egyén vagy szervezet a környező világ adatait magában foglaló *belső modellt*, *image*-t alakít ki, és ebbe helyezve a szóban forgó cselekvés, tevékenység, szakma paramétereit, szimulálja az egyes alternatívákat és becsüli meg valamilyen belső matematika útján a következmények valószínűségét.

A döntések történeti elemzésénél tehát elsőrendű követelmény rekonstruálni a történelmi valóság vizsgált szeletének modelljét és ennek alapján elképzelni a cselekvő személyek, illetve közösségek belső modelljét. Ez a modell természetesen más és más az élet egyes területein, azaz a politikai, gazdasági vagy katonai döntéshozó számára a környező világ nem ugyanazon adatai relevánsak. Épp ezért a történeti személyek vagy közösségek belső modelljének rekonstrukciójához speciális szakismeretek kellenek. Én természetesen a háború, esetünkben a török háború megértéséhez elengedhetetlen, a katonák agyában rögzült modell megszerkesztésére törekedtem, hitem szerint nem eredménytelenül.

Mint minden más modellnek, a háború modelljének is nagy haszna, hogy belehelyezve a források szétszórt, bizonytalan és egymásnak ellentmondó adatait, azok értelmet és funkciót kapnak, beszélni kezdenek. A másik haszna, hogy miután a politika és

a háború viszonya cél-eszköz viszony, a racionalitás, pontosabban a korlátozott racionalitás feltevése mellett a háború előkészületeiből és lefolyásából meglehetősen biztonságosan lehet következtetni a háború politikai céljára. Ez történt a „Szulejmáni ajánlat” kidolgozása során, és így tudtam katonailag alátámasztani azt a sokak által már régebben kialakított véleményt, hogy az oszmán államvezetés eredetileg nem akart a Száván túl terjeszkedni. Végül, ez a rekonstruált modell segít hozzá, hogy az oszmán vezetők döntéseinek vizsgálatánál, megmaradva a valóság talaján, a nagyon sok esetben ideológiailag színezett, ijesztést kelteni akaró vagy propagandasztikus, ezért megbízhatatlan török szövegek elemzéséből nyert eredményeket kellő óvatossággal kezelhessük.

A török államvezetés irracionalitásának feltevésével teljes összhangban áll Fodor Pálnak az az állítása, hogy Szulejmán tehetségtelen volt, és az ő hibás döntéseinek tulajdoníthatóak a birodalom sorozatos balsikerei 1520 és 1541 között itt Magyarországon. Hét vagy nyolc alkalommal állítja ezt könyvében. Bár nehéz, tekintsünk most el attól, hogy a kutatók igen jelentős része nagyon tehetségesnek mondta Szulejmánt, de most csupán a kérdés viselkedéstudományi, közelebbről szervezet- és döntésméleti vonatkozásait nézzük. E tudományok alaptétele, hogy szervezeti keretek nélkül racionális döntés nem hozható. A szervezet szerzi be ugyanis az információkat, dolgozza fel, értékeli és osztja szét azokat a döntési hierarchia egyes szintjeire. Ezek alapján teszik meg javaslatukat az egyes szakterületek felelősei, és ezekből kiindulva hozza meg a döntést valamilyen grémium, kollégium vagy államtanács, rendszerint vitatkozva és kompromisszumok árán. Nos, végig tekintve a török hadjáratok forrásain, szinte egy sincs olyan, melyben ne lenne szó a vezetők tanácskozásáról, még hozzá egy-egy hadjárat során többször is: Isztambulban, Drinápolyban, Belgrádban, Budán. Így volt ez Szulejmán idején is, így tehát teljesen kizárt, hogy egyedül ő döntött volna, vagy egészen pontosan: ha a végső döntést ő mondta is ki, azt ne a szakértőkkel folytatott előzetes tanácskozás alapján hozta volna meg. A tanácskozó testület, a diván tagjai viszont nagyon eszes, képzett, szakmájukat kitűnően ismerő szakemberek voltak. A Szulejmánnak tulajdonított döntéseket nézve pedig, tévesen állítja Fodor, hogy azok teljesen hibásak lettek volna. Minderről később.

Hadtudományi szempontból elfogadhatatlan, a háború modelljével pedig teljességgel összeegyeztethetetlen a történészek és turkológusok egy része által képviselt álláspont, hogy a török vezetők valamilyen csálthatatlan recepttel, a *szakaszos hódítás* receptjével rendelkeztek volna. Ezt olvashatjuk Fodornál: A törökök „itt is (ti. Magyarországon – P. G.) a terjeszkedés jól bevált fokozatos vagy lépcsőzetes módszerét alkalmazták, pontosan úgy, ahogy korábban a balkáni államok esetében tették”. Az első szakasz a „megpuhítást” szolgálta, a másodikban „a döntő ütközet kiprovokálásával végleg megtörik” az ellenfelet, a harmadikban pedig először megteremtik a laza ellenőrzés, később a végleges hódítás előfeltételeit.⁹

Mindenekelőtt téves állítás, hogy a Balkánon szakaszosan jártak volna el a törökök. Mint ismeretes, sem Havasalföldet, sem Moldvát nem kebeleztek be a birodalomba, Bulgáriában és Szerbiában pedig a bekebelezés ugyan végbement, de nem „szakaszosan”.

Fő baj ezzel a szakaszos hódítással, hogy mindaz, amit Fodor vele kapcsolatban ír, szinte értelmetlen. Több alkalommal szögezi le ugyanis, hogy Magyarországon a

módszer nem vált be. Ilyen kijelentések vannak szövegében: „adós maradt az eredményekkel a szakaszos stratégia. A magyar társadalom megdolgozásához (a szakaszos taktikához) fűzött remények szertefoszlottak, értelmetlenné vált (ti. a szakaszosság – P. G.), az ország egészét tekintve csődöt mondott.”¹⁰

De hol hibáztak a török vezetők, illetve Fodor állításait szem előtt tartva, Szulejmán? Hogy fuserálhatták el a szakaszosság kitűnő receptjét? Ott hibáztak talán, hogy Mohács után kivonultak az országból? Erre lehet következtetni ebből a nem kis fejtevést okozó kijelentéséből: „a siker kiaknázását *látszólag* (kiemelés tőlem – P. G.) elmulasztva, kivonult az országból. Ezt a lépését már a kortársak is furcsállották, s akárcsak az utókor, mindenféleképp próbálták magyarázni.”¹¹ Hogyan kell érteni azt, hogy „látszólag” mulasztotta el Szulejmán az alkalmat? Talán úgy, hogy ugyan joggal lehet „furcsállni”, hogy egy hadsereg, teljes győzelme után lemond annak gyümölcseiről, ha viszont ezt abban a reményben teszi, hogy a receptet alkalmazva, a szakaszosság következő etapjának, a lélektani „megdolgozásnak” adjon helyet, akkor helyesen járt el? Mindenesetre valami ilyesfélére kell gondolnunk, elolvasva a következő mondatot: „Szulejmán Buda kiűritésével csak a szokásos taktikát követte, a hadjárat egésze pedig sikeresen oldotta meg a soron következő feladatot: az ellenség főerejének szétzúzását, az oszmán befolyás lehetőségének megteremtését.”¹²

Nem hinném, hogy az idézett kijelentések igazolnák a szakaszos hódítás elméletét. Viszont az 1520 és 1541 közötti eseményeket nézve, a török vezetők eljárása teljesen beleillik a háború modelljébe és abba az összefüggésrendszerbe, melyben a politika és a háború viszonya értelmezhető. Clausewitz¹³ írta le ennek az összefüggésrendszernek egyik aspektusát, amikor éles határt vont a *megsemmisítő*- és a *korlátolt célú háború* közé. A megsemmisítő háború célja maximális: az ellenfél országának elfoglalása és állami létének megszüntetése. Ez azonban csak akkor érhető el, ha az ellenfél hadseregét leverik, területét elfoglalják és lelki ellenálló erejét megtörik. Ha e három feltétel együttes elérésére nincs lehetőség, akkor csak korlátolt célú háború vívható, olyan, melyben valamilyen szerényebb politikai cél az ellenfél hadseregének legyőzésével, esetleg egy határ menti tartományának időleges elfoglalásával is elérhető. E logikai lépéseket követve és a források adatait szólásra bírva a háború modelljében, támasztottam alá a „Szulejmáni ajánlat”-tal jelzett koncepciómat. Ennek lényege az, hogy a Habsburgok európai és földközi-tengeri hatalmától tartó oszmán államvezetés Magyarországot ütköző államként használva akarta a birodalom biztonságát megszilárdítani. Ennek legegyszerűbb és leghatásosabb módja az lett volna, ha megsemmisítő háborút indít. Miután azonban felismerték, hogy hadseregük hatósugara nem fedi be Magyarország egész területét, csakis a korlátolt célú háborútól várhatták, hogy céljukat elérjék. [...]

Összegzés: a „Mohács-vita” lezárásának előfeltételei

Nagyon kedvem ellenére való feladat volt ennek a cikknek a megírása. Elsősorban azért, mert ismételnem kellett önmagamot. Vitapartnereim ugyanis anélkül kísérelték meg koncepciómat cáfolni, hogy érveimet a legkisebb mértékben figyelembe vették

volna, így újból fel kellett sorolnom őket, hiszen nem számíthattam arra, hogy az olvasók, elővéve műveimet, megismerjék mondanivalómat.

De nehéz volt legyőzőm magamban azt a rossz érzést is, hogy egy fiatal történész eléggé át nem gondolt bírálatára úgy válaszolok, hogy az általam egyébként tisztelt turkológus koncepciójának gyengéire és ellentmondásaira mutatok rá.

Nem hiszem, hogy a dolgok jelenlegi állása mellett felfogásomat a történész körök a közeli jövőben elfogadják. Meggyőződésem viszont, hogy valamikor, évek, esetleg évtizedek múltán a kutatás megerősíti majd a „Szulejmáni ajánlatra” vonatkozó állításomat. Három körülményből merítem optimizmusomat:

A török levéltári anyag feltárásáról érkező reménykeltő hírek. Elsősorban a műhimme defterek Isztambulban megindult kiadására gondolok. Mint Dávid Géza¹⁴ írja: „Ezek (ugyanis). a divánban megtárgyalt ügyekkel kapcsolatos határozatok nyomán született nagyúri határozatok rövidített változatait tartalmazzák.” Olyan forrásról van tehát szó, melyekből remélhetőleg most már közvetlenül megismerhetjük az oszmán államvezetésnek eddig főleg logikai úton, egyes hadjáratok lefolyásából levezetett céljait, mérlegeléseit és döntéseit, mindazt tehát, amelyek benne foglaltattak „belső modelljében”. Azt, hogy a műhimme defterekre támaszkodó kutatás milyen fontos felismerésekhez vezet éppen a Porta Magyarországra vonatkozó elgondolásait illetően, a két neves turkológus, Berindei és Veinstein műve bizonyítja.

Az oszmán államvezetés racionalitásának felismerése. Ez a felismerés tulajdonképpen soha nem hiányzott a történeti irodalomból. Erre példa többeknek az az állítása, hogy Szulejmán eredetileg nem akarta Magyarországot meghódítani. Ezt a nézetet képviselte Horváth Mihály, Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula, Jorga Nicola, Halil Inalcik, Hermann Zsuzsanna.¹⁵ Ezt a felismerést, melyben implicite ott van az oszmán vezetés racionalitása, a „Mohács-vita” során megkérdőjelezték. A török levéltárakban megindult, előbb jelzett nagy feltáró és publikáló munka minden bizonnyal jelentős mértékben hozzájárul majd a racionalitás feltevésének megerősödéséhez.

A hadtörténeti kutatás eredményeinek figyelembe vétele. Miután a magyar–török viszony döntő eleme a háború, tarthatatlannak véljük, hogy a történészek és turkológusok szinte teljesen figyelmen kívül hagyják a hadtörténeti kutatás eredményeit és a háborúnak a civil gondolkozástól sokszor idegen kényszerítő erejű logikáját. A hadtörténetírás ugyanolyan szakma, mint az agrár-, az egyház-, az orvos- vagy az irodalomtörténet, és milyen történetírás lenne az, mely elzárkózna e diszciplínák művelőinek eredményeitől? Nem kétséges, a múltnak az a hadtörténetírása, mely a hadsereget a társadalomtól független képződménynek tartotta, a háborút pedig önmagában vizsgálta, és pusztán a csaták és hadjáratok rekonstrukciójára szorítkozott – nos, az ilyen hadtörténeti kutatás valójában nem segíti a történészt munkájában. A helyzet ilyen vonatkozásban azonban az utóbbi ötven-hatvan évben alapvetően megváltozott, és napjainkban a hadtörténetírás messze nem a katonai események társadalomtól elvonatkoztatott ábrázolásában merül ki. Így azután valójában alkalmas lehet arra, hogy mint már említettük, szem előtt tartva az eszköz-cél viszonyt, a háborúból, mint eszközből következtethessünk a politikai célra. Ez történt a „Szulejmáni ajánlat” esetében.

PERJÉS, „Szulejmáni ajánlat”, 2001, 486–501.

-
- 1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.
 - 2 Lásd a III. részben.
 - 3 Lásd a III. részben.
 - 4 Lásd a III. részben.
 - 5 Pach Zsigmond Pál (1919–2001) történész.
 - 6 II. Rákóczi György (1621–1660) erdélyi fejdelem (1648–1660).
 - 7 Péter Katalin (1937–2020) történész.
 - 8 Lásd a III. részben.
 - 9 Lásd a III. részben.
 - 10 Lásd a III. részben.
 - 11 Lásd a III. részben.
 - 12 Lásd a III. részben.
 - 13 Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz (1780–1831) porosz katona, hadtudós.
 - 14 Dávid Géza (1949) turkológus, történész.
 - 15 Hermann Zsuzsanna (1928) történész.

A MOHÁCS-VITA ÉRTÉKELÉSEI

Öze Sándor:¹ *Nemzettudat és historiográfia*²
2009 (részletek)

A „Mohács-vita”, avagy az értelmiség árulása (1966–1978)

A vita Nemeskürty István: *Ez történt Mohács után* című könyvével indult újra. És tartott csaknem másfél évtizedig. Ahogy a cím is utalt rá, egy válságos helyzetben való cselekvésképtelenséggel vádolja a nemzeti közösséget. Újra megjelennek a Horváth Mihály összegző történeti műve óta rögzült toposzok, és ugyanúgy, ahogy az eddig elemzett, kiemelt mindhárom szerkezeti elem, morális beágyazottságú és érvrendszerű ez is.

Egyfajta pipogya nemtörődömség, atomizált érdekek káosza irányítja szerinte a korszak társadalmát. Egoista bűnök halmazát és egy vezetésre képtelen elitet állít elénk a szerző. A háttérben pedig egy félidős közönséget, aki a szünetben az eső elől hazamegy, és ott meghúzódva várja ki a zivatar végét. Elsősorban a nemességet vádolja, akit maga alá temet az összeomlás, de nem hajlandó felelősséget vállalni.

A Mohács-metaphora érthető. Saját korával von párhuzamot a szerző. A könyv 1966-ban jelent meg először. A következő év második felében tört ki a vita körülötte. Perjés Géza még szigorúan vett szakmai, hadtörténeti bírálatot írt a könyvről.

Nemeskürty a korszakban jártas irodalomtörténész. Bornemisza Péterről írt monográfiát, tehát nem szakmán kívüli, mint vádolják. Művelt, jótollú író a magyar film egyik Aczél-korszakbeli bábja, a kor kulturális tudatának formálója. A felhalmozott adatokon túl ebből a könyvből süt az 1956–1965 közötti konszolidációs-kiegyező korszak hangulata. Ezeknek az éveknek a terror és a kompromisszumkészség között hullámozó idegen hatalma, amelynek lépései hasonlóak számára a Mohács utáni időkhez. (Büntető expedíció, fogolyszedés, idegen kormányzó kinevezése, honi kollaborációs kormány felállítása, hazai ellenzéki csoportok egymás ellen hangolása, az irányító belső ellenzék szimbolikus kézcsókja három év múlva a vesztes csatatéren.) A modell

ugyanaz, a társadalmi reakció is. A szerző olyan irányító értelmiséget láttat, amely áru-ló, saját ügyeit előtérbe állító; és sunyi, a valós válsággal szembe nem néző, áldozatokra nem képes, halottait elfelejtő társadalmat tár elénk.

A könyv afféle *Nagyidai cigányoknak* íródott. A szimbólumok nyelvén beszélt, mindenki értette. Érteni kell a támadóknak is. Perjés Géza hadtörténész a könyvre záporozó pergőtűz miatt vonult vissza. A könyv lektora Benda Kálmán³ volt. A történeti hibákat jelezte a lektori véleményében, de a szerző azok közül számosat nem javított, mert a könyv nem elsősorban, vagy nem csak a korszakról szól. Nem azt hamisította, hanem az 1968-ra fegyvert lábhoz rakó társadalom morális elmarasztalása szólalt meg benne.

Nagy kérdés, hogy a hatalom miért engedélyezte a könyv megjelentetését, illetve miért hagyta (esetleg szorgalmazta?) a kirobbanó vitát, melyet már az „öregek” árnyékából egy fiatalabb generációja folytatott le. Az ő integrációjuk a nevesebb középosztályi családból jött, vagy „’56-os” szülők gyermekeként „helybenjártott”, tehetséges fiúk „lekozmltatásáról” volt szó. Vagy egyszerűen a forradalom alatti nemzettudat egységességét igyekeztek szondázni, nem igazán megállapítható.

1964-ben még új felkeléstől tartott a hatalom, ugyanakkor a börtönből szabadulók már – gyanakodva és nem hősként fogadta a társadalom. Azután 1967-re megszűnnek, és a teljes társadalmat áthatja a kiegyezés, amely öncenzúrával és teljes amnéziával jár együtt. Egyénileg pedig a rendszer új gazdasági legitimizációja jön létre. A hatalom ezt hirdeti külön magyar útnak, új gazdasági mechanizmusnak a szocialista táboron belül, nem a nagyhatalmak közötti, politikailag független 1956-os Magyarországot.

Nemeskürty könyvében a végvári vonalban élők egységes lelki alkatának szekfűi koncepcióját kéri számon, negatív formában. 1956 mámorában látni, érezni vélték mindezt. 1966-ban Nemeskürty a hullarablásról beszél. Nem a néha történetietlen, néha pedig naiv részletek érdekesek Nemeskürty részéről. (Lehet-e annyi katonát felsorakoztatni, amennyi megállítja a szultánt, Keletet?)

A lelki tartás, a cél feladását, az amnézia kórlapját rajzolja meg a szerző. Perjés később jön rá, hogy nem szaktörténészi munkáról van szó. Hanem inkább megemlékezésről, rekviemről egy országért, rekviemről egy forradalomért.

Szakály Ferenc a szaktörténész nevében válaszolt a könyvre, s az értelmiség körében még mindig kötelező érvényű Molnár Erik-doktrína cseng ki a sorok közül⁴ [...] Nemeskürty könyvét részleteiben támadja. A könyv hihetetlen sikerét az érdekesen és felületesen tárgyalt eseményekben látja, bírálata azonban inkább a Nemeskürtyvel a hadtörténész szempontjából vitatkozó Perjés Gézának a *Kortárs* 1967. decemberi cikkére van kihegyezve. (A hazafiság és történelemszemlélet értelmi és érzelmi összetevői.)

Szakály – Beke Kata szerint – ismét kétfrontos harcot kívánt vívni, egyrészt hadat üzent a belső körtől kívülről jöttek a szakmai bennfentes finnyásságával, másrészt a „függetlenségi harcok nemzeti illúzióival” kívánt leszámolni. Idézte, mint követendő doktrínát az ekkor már halott Molnár Erik cikkét. (Tehát ekkor az még mindig kötelező érvénnyel bírt.) [...]

A szulejmáni ajánlat újra (1971)

A „Mohács-viták” új és legfőbb komponense a harmadik út lehetősége két nagy birodalom között. Egyfajta modell egy nemzeti elkötelezettségű lehetőségre. Már utaltunk rá, ez a két háború közti népi írók gondolkodásmódjának visszatükröződése (különállás Hitler és Sztálin között), amelyet párthatározat ítelt el 1958-ban, mint az 1956-ért felelős ideológiát. Ugyanakkor az 1956-os semleges ország lehetősége kapcsolódik a vitához. A háború utáni két szemben álló ideológiai tömb között a semleges függetlenséget jelképezte. 1971-es keltezésű Perjés Géza *Országút szélére vetett ország* című tanulmánya, mely később a *Gyorsuló idő* sorozatban könyvként is megjelent, a külön magyar út, a független ütközőállam lehetőségét viszi tovább. Feleleveníti a Horváth Mihálynál már tárgyalt szulejmáni ajánlat eszméjét, és ad a Mohács-vitáknak egy új lendületet. Az elmélet egy feltételezésen alapul, miszerint 1520-ban az újdonsült szultán követi azt ajánlották volna II. Lajos udvarának, hogy országuk ütközőállamként megmaradhatott volna, ha külpolitikájában az ország lojális a Török Birodalomhoz, Horváth azonban nem fejtette ki a feltételezést.

Perjés nemzetközi kontextusba helyezve a magyarországi török hódítás ügyét, azt állítja, hogy a szultánnak nem volt érdeke a magyar hadszíntéren hadakozni, miközben a földközi-tengeri és közel-keleti frontokon a birodalom jövője számára meghatározó események zajlottak és dőlték el. Állítását külpolitikai, gazdasági és hadtörténeti, logisztikai érvekkel (akciórádiusz) támasztja alá. Magyarország azonban a nyugati kereszténységhez való tartozás és a *Propugnaculum Christianitatis* (Magyarország a kereszténység védőbástyája) évszázados hivatása miatt nem tudja az ajánlatot elfogadni, pedig az egységes, keresztény Európa, az *Universitas Christianitatis* ekkor már csak ködkép.

A könyvecske második felében a mohácsi katasztrófa és az ország darabokra hullása után pedig azt az értelmiségi-papi réteget emeli ki, aki vigasztalt, összetartotta az ország társadalmát és egyben tudatosította az egységes, az államhatárok fölötti magyar kultúra és haza képét. Ezt a felekezeten keresztüli identitáserősítést nevezi ő Mohács után a „simogatás reflexének”.

A gondolat kapcsolódott a Trócsányi⁵ által a Szűcs-vitában⁶ elmondott, a reformáció hatását a kora nemzettudat jelenségéhez kapcsoló, hangsúlyozó érveléshez. Az egész országot összekötő kapocsról beszél. Ők adnak egy egységes eszmét, nemesség és parasztság közötti összekötőszerepet játszanak. Gondolataik, azok érzelmi háttere kontinuos a Himnuszig.

A válasz ismét Szűcstől és Szakálytól érkezett. Szakály elsősorban a politika és hadtörténeti ellenérveket sorakoztatja fel, tagadva Perjés elméletét, míg Szűcs marxista eszmétörténetet ír. Bírálja a szekfüi iskola „szellemtörténeti” irányát, melyet például a szintén Eötvös-kollégista franciás műveltségű Benda Kálmán is követett, amely a két háború közötti értelmiség legmagasabb színvonalú alkotásait hozta létre, kifejezetten antifasiszta légkörben. (Például a Minerva-kör,⁷ vagy a Sziget-kör:⁸ Hamvas,⁹ Kerényi,¹⁰ Németh.¹¹)

ÖZE, *Nemzettudat és historiográfia*, 2009, 108–111, 116–117.

- 1 Öze Sándor (1963) történész.
- 2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.
- 3 Benda Kálmán (1913–1994) történész, levéltáros.
- 4 Lásd a III. részben.
- 5 Trócsányi Zsolt (1926–1987) történész, levéltáros.
- 6 Az 1960-as években zajló Molnár Erik-vitához kapcsolódó Szűcs Jenő (1928–1988) történész nézeteiről folyó vita az 1970-es években.
- 7 A Minerva Társaság 1921-ben alakult tudományos egyesület volt. Létrehozója, megszervezője Thiemann Tivadar irodalomtörténész és germanista volt. A *Minerva* című folyóirat a Társaság célját, a „magyar szellemi élet történetének művelését” kívánta szolgálni.
- 8 A klasszikus görög hagyományból merítkező szellemi szövetséget 1935-ben Kerényi Károly és Hamvas Béla alapította és csatlakozott hozzá Szerb Antal, Németh László, Prohászka Lajos, Kövendi Dénes, Dobrovits Aladár, Molnár Antal is.
- 9 Hamvas Béla (1897–1968) író, filozófus.
- 10 Kerényi Károly (1897–1973) klasszika-filológus, vallástörténész.
- 11 Németh László (1901–1975) író, esszéista, műfordító.

Tringli István:¹ *Kosáry Domokos és a Mohács-vita*
2013

Miről beszélünk?

1978-ban a négy évvel korábban útjára indított *Gyorsuló idő* sorozatban újabb könyv jelent meg Kosáry Domokos tollából *Magyar külpolitika Mohács előtt* címmel (KOSÁRY, 1978). A kétszáz oldalas mű a sorozat formátuma miatt egy terjedelmesebb *Századok*-beli cikknek felelt meg, ám a szerző nem a magyar történettudomány patinás folyóiratában jelentette meg művét, hanem ebben a rendkívül népszerű, az értelmiségiek jelentős részéhez eljutó sorozatban. A tanulmány Magyarország külpolitikai kapcsolatainak történetét tárgyalja 1500-tól 1526-ig, szerkezete azonban nem követi szorosan az időrendet: a diplomáciai érintkezések technikájának leírása után a korszak európai államrendjét vázolja fel, majd Nándorfehérvár elvesztésének külpolitikai történetét írja le. Az *in medias res* kezdet után tér vissza a századfordulóhoz, és onnan jut el a mohácsi csatáig. A könyvecske tartalma rövidítve, jegyzetek nélkül még egyszer megjelent 1986-ban, az Akadémiai Kiadó *Mohács*-tanulmánykötetében is. (KOSÁRY 1986.)

Hol a helye az életműben?

A mű témaválasztása a mai történészek számára némileg szokatlan: Kosáryt az újkor kutatójaként ismerjük, ha összefoglalóit nem számítjuk, csupán ez az egy tanulmánya nem illeszkedik újkoros művei sorába. Valójában azonban Kosáry és kortársai számára semmi rendkívüli nem volt abban, hogy az újkor szakértője a Jagelló-korral foglalkozzék. Szemükben ezek az évtizedek már újkornak, vagy legalábbis az újkor előzményének számítottak.

Elég legyen példaként felhozni az 1928-ban megjelent *Magyar történet* korszakolását: a középkorász Hóman² 1457-ig, V. László haláláig mondta el a történeteket, Mátyás

trónra léptével már Szekfű Gyula vette át tőle a szót. Egyébként is, a harmincas években alkotni kezdő nemzedék számára még nem számítottak olyan zártnak a történelmi kor szakhatárok, mint ahogy azok az 1949-es fordulat után megmerevedtek. Kosáryt korai tanári pályája jelentős részben a középkorhoz kötötte; amíg az Eötvös Collegiumban tanított, minden esztendőben két féléves szemináriumokat tartott négy-hat fős csoportoknak, ahol az elsőévesek általában az Árpád-kor, a másodévesek a kései középkor forrásait elemezték tanáruk segítségével.

A historiográfusnak a történeeszt saját korához kell mérnie, ezért akkor járok el helyesen, ha nem az egykönyves középkorász Kosáryról, hanem Kosáryról és egy könyvéről írom le gondolataimat. Ugyanebből a megfontolásból szükségtelennek, sőt, kifejezetten tudománytalannak tartom, ha a művet a történetírás e kérdésben kifejtett mai nézeteivel vetném össze.

Kosáry egész életében vonzódott az államok külpolitikáját előtérbe helyező rankei³ történelemfelfogáshoz, ifjúkori politikai szereplése külügyi tevékenység volt, ha 1945 vagy 1956 után politikai szerepet kapott volna, szíve szerint a külpolitikát választotta volna. A külpolitika kedvenc témáihoz tartozott, nem élete egy szakaszához kötődött, hanem időről-időre visszatért hozzá. A *Magyar külpolitika Mohács előtt* abba a tanulmány sorozatba illeszthető, amely 1938-ban a magyar és francia külpolitika 1848–49-es elemzésével kezdődött, és amely ötven év múlva, 1988-ban a kis államok európai történeti modelljének megírásával zárult. (KOSÁRY, 1938, 1941, 1943, 1973, 1979, 1980, 1983, 1987, 1988.) 1971-ben jelent meg a Századokban a *Napoleon és Magyarország* című cikke, melyet 1977-ben, tehát egy évvel az itt tárgyalt mű előtt, a *Gyorsuló idő* sorozatban újra kiadott. Az 1983-ban tartott akadémia székfoglaló előadása pedig *Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében* címet viselte.

Miről szól?

Kosáry szerint az 1500-tól 1526-ig tartó negyedszázad alatt a magyar külpolitika játéktere folyamatosan tért veszített, az ország jelentősége a nagyhatalmak számára csökkent, maga pedig elveszítette egykori hatalmi állását.

Ennek egyik fő oka az volt, hogy a külpolitikát II. Ulászló és II. Lajos uralkodása alatt alárendelték a belpolitikának, a korszak rendi mozgalmi anarchikus viszonyokat teremtettek, amelyek gátolták az ország külpolitikai lehetőségeinek növelését. (KOSÁRY, 1978, 77., 111., 124.) A rendiség nem fejlődés volt, hanem gátja a központosításnak. Kosáry ebben az elvont fogalomban, és nem a létező hatalmi szervezetben, a királyi udvarban látta azt az erőt, amely képes lett volna a fokozódó külpolitikai elszigeteltséget megszüntetni. (KOSÁRY, 1978, 25., 46.) A rendi követek intézményének e korszakban történő meghonosodása, az országgyűlésnek a külpolitikába való rendszeres beleszólása súlyosan gátolta a külpolitikai cselekvés hatékonyságát. A rendi követek szabályos botránykőnek számítottak a szemében. (KOSÁRY, 1978, 49., 115., 130., 145., 148.) Nemcsak a rendiség, hanem Kosáry számára egyetlen képviselője, a nemesi rend, azaz a köznemesség, általában sem volt alkalmas az ilyen típusú politizálásra. (KOSÁRY, 1978, 141., 144.) Az udvar sem volt azonban elég elszánt arra, hogy kezébe vegye az

oszmánok által fenyegetett ország határozott diplomáciai irányítását, itt is, ott is hiányzott az „egység és a céltudatos vezetés”. (KOSÁRY, 1978, 26., 85., 94., 103., 169., idézet a 26. oldalról.)

Ismerős gondolatok? Igen, Kosáry mestere Szekfű Gyula a *Magyar történet*-ben szinte ugyanezt írta a Jagelló-korról. Lábjegyzetekkel és forráshivatkozásokkal feltupírozott *szekfűiadákat* tartunk tehát a kezünkben? Szó sincs róla. Kosáry nem veszítette el tárgyilagosságát; tudta, és meg is írta, hogy Európában mindenütt megjelentek a rendi követek, és az országgyűlések mindenütt utasításokkal látták el őket. Véggövetkeztetése: a magyar külpolitika nem használta ki lehetőségeit, de a lehetőségek maximális kiaknázásával sem tudta volna a mohácsi bukást elkerülni. (KOSÁRY, 1978, 160., 170.) A mű nyelvezete érthető, a stílus lendületes, az érvelés logikus, a forráskezelés, a jegyzetapparátus megbízható. Kosáry számára nem volt kérdés, hogy a 16. század eleji Európában volt önálló külpolitika, amely nemcsak a belpolitikától élvezett bizonyos fokú függetlenséget, hanem a királyok *ultima ratio*-jától, a háborútól is.

Miért írta meg?

Mi tette szükségessé, hogy 1978-ban vitába szálljon valaki Fraknói Vilmos⁴ 1917-ben írott soraival, amelyben a Jagelló-kor egyik legelmélyültebb kutatója a parlamentáris fejlődés magyar kiválóságát látta a rendi külpolitikában? (KOSÁRY, 1978, 27.) Kivel vitázott Kosáry, amikor a 19. század eleji szerzőket elmarasztalta azért, mert a rákosi végzésben tudatos nemzeti politizálást láttak. (KOSÁRY, 1978, 34.) Miért vitázott Horváth Mihállyal, Szalay Lászlóval,⁵ Fögel Józseffel,⁶ két a 19. és egy, a 20. század első felében alkotó szerzővel?

A műben mindig akkor került elő a vita, ha e szerzők olyan oszmán–magyar követjárásról tudósítottak, amely forrásszerűen nem volt igazolható. (KOSÁRY, 1978, 61., 65., 147., 154., 158.) Kosáry valójában nem velük, hanem azzal az elképzeléssel szállt vitába, hogy e követségek során a szultán tett volna olyan ajánlatot, amely Magyarország számára oszmán adófizetőként és katonai szövetségesként lehetőséget teremtett volna önállósága megőrzésére.

A mű valójában tehát a hetvenes évek úgynevezett Mohács-vitájának a része. A vita még a hatvanas években kezdődött, amikor Nemeskürty István azt állította, hogy a mohácsi csata nem jelentette Magyarország politikai katasztrófáját, majd Perjés Géza szerint Szulejmán szultán eredetileg nem akarta meghódítani a magyar királyságot, csupán az oszmán birodalomtól függő állammá akarta tenni, azonban ajánlatát a magyarok elutasították.

Kosáry nem kért számon semmit a múlton, nem moralizált – ebben is Szekfűt követte – hanem alapos forráselemzést végzett, és a saját logikája mentén haladt. Nem találunk itt állandó reflexiókat a vitapartner nézeteire, Perjés neve a jegyzetek nélkül 170 oldalas könyvnek csupán az egyik lábjegyzetében bukkan elő. (KOSÁRY, 1978, 67.)

A szerző vitamódszere egészen más volt. A Mohács vitában az oszmán alternatíva oldalán állók nézeteiről általában beszélt, azokat olyan historiográfiai és világnézeti összefüggésbe helyezte, amelyekből, amire letette a könyvet az olvasó, elhatárolta ma-

gát: befelé tekintő, hamis ideákat kergető, konzervatív, rendi társadalmi szemlélet kifejezései lettek e gondolatok. (KOSÁRY, 1978, 43.) Kosáry a vitában egy új lehetőséget is felvetett. Jellemző módon ő nem a balkáni különutasságban gondolkodott – hozzá kell tennem, az oszmáni alternatíva oldalán állók sem –, hanem a nyugati kultúrkörhöz tartozóban, és azt a kérdést tette fel, hogy vajon Magyarország számára járható út lett volna-e az oszmánokkal való olyan együttélés, amelyet a Velencei Köztársaság valósított meg. Válasza azonban erre is nemleges volt. (KOSÁRY, 1978, 160.)

TRINGLI, *Kosáry Domokos és a Mohács-vita*, 2013, 1437–1441.

- 1 Tringli István (1960) történész.
- 2 Hóman Bálint (1885–1951) történész, politikus.
- 3 Leopold von Ranke (1795–1886) német történész.
- 4 Fraknói Vilmos (1843–1924) történész.
- 5 Szalay László (1813–1864) publicista, történész, kritikus.
- 6 Fögel József (1884–1941) történész.

Erős Vilmos:¹ *Magyar Historiker-Streit?*
2013 (részletek)

Nemeskürty sokat vitatott könyvei ilyen tekintetben összeérnek egymással: hiszen a *Requiem egy hadseregért* című munkája is az áldozatként tekintett magyar nép hősi helytállásának és szenvedésének állít emléket a Don-kanyarban, amely végső soron a nemzetvesztő uralkodó osztály áldozata. A *Kik érted haltak szent világszabadság* pedig a fekete-sárga tisztekből lett magyar nemzeti forradalmárok szerepét, hősi helytállását monumentalizálja. [...]

Perjés nézőpontjának taglalásánál mindenképpen szeretném felhívni a figyelmet egy 1967-es, a *Látóhatárban* megjelent másik tanulmányára, amely *A nemzeti közérzet zavarai* címmel jelent meg.³ Ebben Perjés – alapvetően a Molnár Erik-vitára utalva, illetve annak néhány tanulságán töprengve – kifejti, hogy a történeti adatok értelmezésénél csak az egyik fontos tényező az értelemmel magyarázható, racionális momentumok figyelembevétele. Legalább akkora jelentősége van azonban (Perjés ezt hosszú időn keresztül folytatott szociológiai és pszichológiai, társadalomtudományos kutatásaira hivatkozva fejti ki) az érzelmi, emocionális, nem racionális momentumoknak is. A két szempont összeütközése, ellentmondása esetén inkább az érzelmi megfontolásoknak kell döntenet, erre kell inkább hallgatni (Perjés állítását Eörsi István⁴ gyilkos gúnnyal figurázta ki, ahogy azt Zöldi László művéből is megtudhatjuk).

Úgy gondolom, hogy ez az a mozzanat, ami összeköti Perjés és Nemeskürty értelmezéseit. (Kettejük szellemi rokonságára filológiai bizonyítékunk is van: Zöldi László 1989-es könyvében hosszú részletet közöl Perjésnek a Nemeskürtyhez a viták idején írott leveléből, amiből egyértelmű a végső soron azonos pozíció). Hiszen végeredményben mindketten azt feltételezik és sugallják: a mohácsi vereség után – bár Perjés szerint maga a vereség szükségszerű volt – létezett az ország megszállásával, az állami

függetlenség elvesztésével, a felosztással, azaz a bekövetkezett történelmi realitással szemben alternatíva. Annak megvalósulását különböző tényezők (Nemeskürtynél inkább az uralkodó osztály nemtörődomsége, közömbössége, Perjésnél a Habsburgok magyarellenes törekvései, s mindketten inkább Szapolyaiban és a török orientációban látták a pozitív alternatívát) megakadályozták.

Felfogásom szerint ez az „érzelmi elemek” stílusosan „csatadöntő” szerepének hangsúlyozása határozza meg Perjés értelmezésének legalább két további fő komponensét: a csata interpretációjában további vitapont volt, hogy szerinte Tomori és a magyar hadvezetés a leghatékosabb taktikát, harci terepet választotta, hősiesen és racionális eszközökkel küzdött (szerinte késlekedésről sem beszélhetünk a felvonulásnál, hiszen nem volt egyértelmű a török szándék igazi iránya). Valamint Perjés szerint⁵ a súlyos csatavesztés ellenére a Mohács utáni időszak a „parázs a hamu alatt” kora. Azaz ennek legfőbb hozadéka egy virágzó szellemi és kulturális élet volt, ekkor terjedt el a reformáció, fellendült a magyar nyelvű irodalom és művelődés, kialakult egy olyan értelmiségi réteg, amely alkalmas volt a nemzeti érdekek képviselésére, a nemzeti összefogás megvalósítására, ami már képes az alsóbb társadalmi rétegek, a nép nemzettestbe való integrálására is.

Magától értetődően még számos elemet ki lehetne emelni a vitákból: a történelmi determinizmus és indeterminizmus kérdését (általában a történelemben, de konkrétan Mohács kapcsán is), azaz mennyiben határozzák meg a történelmi ágensek döntéseit külső körülmények, szükségszerűségek és milyen tere van mindezekben a morális megfontolásoknak. Ezzel a lehető legszorosabb összefüggésben pedig, hogy milyen súlya legyen a politikai eseménytörténetnek, az „histoire evenementielle”-nek – Nemeskürty csak azt ír, súlyosan a szemére is vetik ezt –, valamint a szélesebb közönség számára lényegesen nehezebben érthető, mert nagyobb szakmai elmélyülést igénylő gazdasági, társadalmi, valamint külpolitikai körülmények vizsgálatának. A vita során számos alkalommal felvetődik a magyar historiográfiai hagyományok (Vekerdí Lászlónál „paradigmák”)⁶ kérdése. A következőkben ezek közül csak egyet emelnék ki, a „Ki írjon a történelemről?” kérdését, az ún. parahistória problémáját, hiszen ez is több szempontból túlmutat a konkrét pengeváltásokon.

A kérdés leginkább a *Jelenkorban* folyó vita során került elő, mindenekelőtt Beke Kata és Barta Gábor között,⁷ de részben e probléma miatt ragadott tollat Keresztury Dezső⁸ és Faragó Vilmos⁹ is, s látható volt a korábbiakból, hogy a publicisztika és a nagyközönség a vitában alapvetően a szakmailag roppant vitatott (el nem fogadott, marginalizált) Nemeskürty és Perjés oldalán állt, hiszen könyveik a szakmabeliek által megközelíteni sem tudott példányszámban keltek el.

A céhes történetírással szemben az vetődött fel, hogy stílusa száraz, a kívülálló számára sokszor bonyolult, érthetetlen, követhetetlen nyelven és apparátussal készült. Ehhez képest üde színfolt Nemeskürty stílusa (később Szakály Ferenc is pozitív minősítést kapott), de a kívülálló, dilettáns Nemeskürty szerepe azért is újszerű, mert a szaktörténészek által elhanyagolt, fel sem tett kérdéseket vetette fel, például a bekövetkezettel szembeni alternatíva lehetőségének, a morális helytállás vagy a nemzettudat zavarainak kérdését. Nem véletlen, hogy épp Keresztury Dezső fogalmazza meg az-

után a dilemmát (szemben Barta Gáborral), hogy ha magán a történettudományon belül sincsen egyértelmű és egységes álláspont (Perjés és Szakály vitáira utalt), miért ne lenne elképzelhető, sőt jogos, hogy az irodalom legalább olyan érvényes értelmezéssel, ábrázolással, narratívával álljon elő Moháccsal kapcsolatban, mint a szaktörténetírás, még ha nem is olyan apparátussal dolgozik. A korban – és persze korábban is – a jelenség számtalanszor előfordul, hogy igazán releváns kérdéseket írók, kívülállók vetnek fel, a névsor Szabó Dezsőtől¹⁰ és Németh Lászlótól kezdve Bibó Istvánon és Illyés Gyulán keresztül Száraz Györgyig¹¹ és Csoóri Sándorig¹² terjed.

Hogyan is lehetne értelmezni összességében a Mohács-vitát, hogy lehetne megvonni mindennek fő konklúzióit? A vita értelmezésénél feltétlenül számba kell venni, hogy a magyar történetírásban az 1950-es évektől kezdve számos diszkusszió alakult ki, amelyek részben segítik megvilágítani a Mohács-vita hátterét, de mindenképpen szükséges a vita ezek kontextusában való elhelyezése is. Természetesen a legnagyobb horderejű ezek közül a már többször szóba hozott Molnár Erik-, illetve nemzet-vita volt, de említettem korábban a Mohács-vita egyik kitérőjének tekinthető Dózsa György-vitát. [...]

Nyilvánvalóan nem lehet pusztán erre redukálni a problémát, de úgy gondolom, hogy ezekben a vitákban (a Mohács-vitában különösen) jelentős mértékben a magyar történetírás két régi hagyománya, a Szekfű Gyula által (részint a nagynémet és a kismémet szembenállás mintájára koncipiált) nagymagyar és kismagyardnak aposztrofált szemlélet összeütközése figyelhető meg. Szekfű felidézése korántsem inadekvát, hiszen a Mohács-vitában számos alkalommal történik rá hivatkozás (mindkét oldalról, pozitív és negatív értelemben egyaránt) és mint ismeretes, ő a két világháború közötti időszakban (sőt azt megelőzően is) igen éles hangú vitákat folytatott ennek a kismagyar, nemzeti romantikus szemléletnek a képviselőivel. Például éppen a török hódítás megítélésének kapcsán Takáts Sándorral,¹³ aki lényegesen kisebb katasztrófának, szerencsétlenségnek tartotta a török megszállást, mint a Habsburgok uralmát, ráadásul a törökben a magyarság faji szövetségesét látta, s a török hódoltság idejét a magyar kultúra szempontjából kiemelkedő, virágzó periódusként értelmezte. Hasonló gondolatok fogalmazódnak meg Németh Lászlónál, de a korábbi történetírók között is nagy hagyománya van ennek az elképzelésnek, például a turánista Márki Sándornál¹⁴ vagy a vitában szintén többször hivatkozott Thúry Józsefnél. Szekfű koncepcióját minden esetben az határozta meg, hogy a magyar történelem nyugati, európai vonatkozásait hangsúlyozta. Ezért értékelte pozitívan a Habsburgok, illetve a Habsburg orientáció szerepét is. Egyértelműen elutasította a keleti (alkalmanként turáni, balkáni) orientációt, ami együtt járt azzal a pozícióval, hogy történelmünket európai szemszögből kívánta tekinteni, s a politikátörténet mellett fontosabbnak tartotta a művelődési, gazdasági, társadalmi, népesedési, külpolitikai viszonyok vizsgálatát a magyar jelenségek analízisének.

Talán kissé erőltetett a párhuzam, de úgy vélem, a Mohács-vita egyik oldalán többnyire a szakmát, a hivatalos történetírást képviselők ebbe a Szekfű által megkezdett tradícióba sorolhatók. Ez Kosáry Domokos esetében egyenesen nyilvánvaló, de Szakály Ferenc sem utasítja el ezt a felvetést egyik írásában sem. Az összeütközés egyik szempontból tehát innen ered, s ezért a történészek felháborodása Nemeskürty és Per-

jés munkáival szemben, ők a nemzeti romantikus, szekfűi terminológiával „kismagyar”, nacionalista, a nemzeti illúziókat tovább dédelgető szemlélet képviselőit látják, akik ráadásul (különösen Nemeskürty, de Perjésre is igaz ez több tekintetben) egyoldalú és alkalmanként primitív politikai eseménytörténetet írnak, nincs látóköriük a társadalmi, gazdasági, külpolitikai, európai momentumokra. Részben ebből következik történetírásuk alapvetően moralizáló jellege, illetve a forráskritikával, forráshasználattal összefüggő, korábban jelzett problémák.

Felvetődik ugyanakkor az is, hogy nincs-e mindennek közvetlenül a fennálló politikai rendszerre vonatkozó, a Kádár-rendszer kritikájához (sőt 1956-hoz) kapcsolódó, ellenzéki mondanivalója? Hiszen mind Perjés, mind Nemeskürty azt sugallja, hogy az idegen megszállással szemben volt alternatívája a nemzeti függetlenség megtartásának. Nem kérdés, hogy alapvetően ilyen olvasata is lehetett a már említett Monarchia-vitának is, ahol a Habsburgokkal, a – Dénes Iván Zoltán¹⁵ és Bibó István terminológiájával – „realitással, a realitás illúziójával” való kiegyezés helyeslése a Kádár-rendszer konszolidációját támogatta volna az ellenkező oldal szerint. De ugyanaz vetődik fel a Szabad György¹⁶ – Kosáry Domokos-vitában, sőt a Molnár Erik-vita egészében is. Újabban így értelmezi az egész kérdéskört Öze Sándor, aki a nemzeti függetlenségi irányzat védelmében harcos vitákat folytat a Szakály–Barta–Kosáry–Kubinyi vonalat követő Pálffy Gézával.¹⁷ Azaz, a Mohács-kérdésben elfoglalt álláspontjuk nem egyéb, mint vétó és tiltakozás a kádári berendezkedéssel szemben. Viszont így a velük szemben állók (a „szaktörténészek”) tulajdonképpen a fennálló hatalom, a kádári rendszer kiszolgálói, az idegen hódítás szálláscsinálói. Tudjuk, Szekfűvel szemben is ez volt a kritika – főként Németh Lászlóé és Bibó Istváné – hogy lényegében minden hatalomhoz illeszkedett történetírásával.

Úgy gondolom, hogy ez az értelmezés csak az egyik oldal identitásának megalapozását szolgálja, hiszen nem lehet elfelejteni, hogy Nemeskürty éppen a nemzeti illúziók, lerombolásának jegyében ragadott 1966-ban, kifejezetten marxista (részben Molnár Eriktől kölcsönzött) frazeológiával, mint ahogy ezt teszi igen gyakran Perjés is. Másrészt nemigen tudom azonosítani a kádári rendszer legitimálóival Kosáry Domokost, aki tudomásom szerint éppen Kádár börtönében kezdte a konszolidációt 1956-os és az azt megelőző tevékenysége miatt. Nála tehát biztosan elesnek az amorális, a hatalomhoz való illeszkedés vádjai.

Végül nem szabad elfelejteni, hogy a vitában az európai szempontokat módszertani tekintetben is (például a sokat emlegetett gazdasági és társadalmi, művelődési háttér figyelembe vételét, általában a modernebb gazdaság- és társadalomtörténeti szempontok alkalmazását, ami moralizálás és ítélkezés helyett racionálisabb magyarázatokat keresett és megérteni akart) a szaktörténészek képviselték, míg Nemeskürty és (kisebb mértékben Perjés) megrekedt az európai történetírásban már régen kezdetlegesnek tekintett politikai eseménytörténetnél, esetenként a heroizálásnál, a nemzeti múlt dicsőítésénél, amihez képest mégiscsak modernebb léptékű az európai viszonyokat is figyelembe vevő, kritikus múltszemlélet. Mindezen felül arról is szót kell ejteni, hogy sok tekintetben éppen a szaktörténészek feszegették a kádári rendszer kereteit, hiszen (ahogy azt Szűcs Jenő és Szakály Ferenc is kifejti) ők vetették fel, hogy az ún. népi

demokrácia retorikai bázisát képező nép, szegényparasztság, zsellérség nem a nemzet egyetlen hordozója, sőt, ez szélesebb horizonttal, nemzeti látókörrrel igazából nem is rendelkezett. Mindez a rendszer osztályellenségének tekintett gazdagabb paraszti rétegek, a mezővárosi polgárság, értelmiség, alkalmanként a nemesség történelmi szerepének a revidálását jelentette, azaz feltétlenül egy szélesebb és demokratikusabb nemzetfogalmat sugallt.

Igaz, hogy ezt a pozíciót inkább a Kosáry vonalától több vonatkozásban eltérő, a függetlenségi, protestáns, keleti hagyományokat is számon tartó tradíció képviselte (mindenekelőtt Mályusz Elemér,¹⁸ Szabó István,¹⁹ Domanovszky Sándor²⁰ vagy Hajnal István²¹), ráadásul ők Kosáryékkal felérő szakmai, társadalomtudományos, sőt kifejezetten társadalomtörténeti, szociológiai megalapozottsággal. Ami egyúttal azt is implicálja, hogy (s ez ellentmond Barta Gábor álláspontjának, tehát Keresztury Dezsőt igazolja) a szakmán belül is létezik parahistória, párhuzamos történelemírás.

Természetesen a konklúziók megvonásában jelen keretek között nem térhetek ki a vita minden, korábban felvetett implikációjára. Például arra sem, hogy végül is miért volt olyan nagy közönségük Perjés és Nemeskürty könyveinek, illetve mi is a történelmi és irodalmi reprezentáció viszonya, bár az számomra nem teljesen egyértelmű, hogy az irodalmi Nemeskürtyt keresztül kellene bemutatni.

Befejezésként pusztán két momentumot vetnék fel. A magyar történetírásnak és történeti gondolkodásnak e vitái nem egyedülállóak az európai mezőnyben, hiszen részben ekkor, részben röviddel ezután zajlik a franciáknál a Vichy-rendszer, a népfront, a második világháború alatti francia kollaboráció, az algériai háború bonyodalmainak vitája, ami a francia nemzeti identitás alapvető problémáit feszegeti, s ami részben elvezet a Pierre Nora-féle²² *Les lieux de mémoire*-kutatásokhoz. Nem sokkal ezután tört ki az ún. német *Historikerstreit*, amely lényegileg a német *Vergangenheitsbewältigung*, a fel nem dolgozott náci múlt problémáit taglalja.

Mindkettőben közös, hogy a két nemzet közelmúltjának neuralgikus, alkalmanként traumatikus elemeit állítja előtérbe, tehát az assmanni kommunikatív emlékezethez köthető. Ezekkel szemben a Mohács-vita egy kb. 450 éve lezajlott – persze szintén traumatikus – eseményhez kötődik, tehát elvileg inkább az assmanni kulturális emlékezet kategóriája és jellemzői lennének érvényesek rá. Viszont ez megközelítőleg olyan hevességű, mint az említett francia és német viták, ráadásul több szempontból érvényesek rá az assmanni kommunikatív emlékezet egyéb alkotóelemei is: nem megszilárdult, kikristályosodott, törekeny, ingatag, a konkrét hatalmi-ideológiai, szaktudományos érdekharcknak jobban kiszolgáltatott – számos példát hoztam minderre a vita kapcsán.

Esetleg mindez az assmanni fogalmak újragondolására is ösztönöz?

Magyar emlékezhelyek, 2013, 306–312.

1 Erős Vilmos (1960) történész, historiográfus.

2 A jegyzeteket lásd a 2013-as *Magyar emlékezhelyek* című kötetben

3 Perjés Géza *A nemzeti önérzet zavarai* című írásának részleteit lásd a III. részben.

4 Eörsi István (1931–2005) író, publicista.

- 5 Lásd a III. részben.
- 6 Lásd a III. részben.
- 7 Lásd a III. részben.
- 8 Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, irodalomtörténész.
- 9 Faragó Vilmos (1929–2013) újságíró, kritikus.
- 10 Szabó Dezső (1879–1945) író, publicista.
- 11 Száraz György (1930–1987) író, esszé- és színműíró.
- 12 Csoóri Sándor (1930–2013) költő, író.
- 13 Takáts Sándor (1860–1932) művelődéstörténész.
- 14 Márki Sándor (1853–1925) történész.
- 15 Dénes Iván Zoltán (1946) történész.
- 16 Szabad György (1924–2015) történész, politikus.
- 17 Pálffy Géza (1971) történész.
- 18 Mályusz Elemér (1898–1989) történész.
- 19 Szabó István (1898–1969) történész.
- 20 Domanovszky Sándor (1877–1955) történész.
- 21 Hajnal István (1892–1956) történész.
- 22 Pierre Nora (1931) francia történész.

Romsics Ignác:¹ *Mohács okai*²
2015 (részletek)

Bár az 1960-as évektől a szellemi élet ideológiai béklyói fokozatosan lazultak, s ez számos területen a történetírás szakszerűsödését vonta maga után, a nagybirtokossággal és a katolikus főpapssággal azonosított „uralkodó osztály” bírálata és politikájának a mohácsi vereség fő okaként való tételezése továbbra is a történeti munkák visszatérő toposza maradt. Székely György,³ az 1961-es új egyetemi tankönyv vonatkozó fejezetének a szerzője az 50-es évek szemléletéhez hasonlóan úgy látta, hogy „A mohácsi vész és az utána bekövetkezett események betetőzték az uralkodó osztályok országvesztő politikáját, amely Mátyás halála után – a parasztháború leverésén keresztül – egyenesen vezetett az ország szétszakadásához.” A vezetők közül elsősorban Szapolyai felelőségét hangsúlyozta, aki – az ország megszerzését tartva szem előtt – „nem mozdult nagy seregével”.

A Molnár Erik által szerkesztett és először 1964-ben megjelent két kötetes *Magyarország történetében* – ugyancsak Székely György tollából – hasonló értékelést olvashatunk. „A parasztháború bukása megpecsételte a haladás erőinek gyengülését, megerősítette a társadalmi fejlődés torzult útjának kialakulását. [...] A belpolitikában hatalomhajhászás, a külpolitikában vakság lett úrrá a győzelemittas nemességen. [...] A magyar hadsereg válsága, tetézve a parasztság leverésével és a parasztok iránti teljes nemesi bizalmatlansággal, közvetlenül járult hozzá a bukáshoz.”

1966-ban, tehát két évvel a Molnár Erik-féle új, marxista szintézis megjelenése után került a könyvesboltokba Nemeskürty István *Ez történt Mohács után* című esszéregénye, amely az 1960-as évek legsikeresebb történeti tárgyú bestsellerének bizonyult. Bár a szerző nem Mohács okaival, hanem a csatavesztés utáni tizenöt esztendő történetével foglalkozott, a magyar nemesség erkölcstelenségével, korrupságával és haszonlesésével kapcsolatos – súlyosan elmarasztaló – megállapításait a csatavesztésre is vonatkoz-

atni lehetett. Az addig sokak szemében bűnbakként szereplő Szapolyait viszont minden vád alól felmentette a szerző. Kétségtelen, vélte, hogy a vajda örült a vereségnek, mert ezzel megnyílt számára az út a rég áhított trón felé. Ám „Mohácstól való távolmaradásáért semmi szemrehányás nem érheti. Mint erdélyi vajda, Erdélyből indult seregével az ország délnyugati végei felé; sűrű egymásutánban kapta az egymásnak ellentmondó parancsokat, sőt végeredményben azt sem tudta, hol lesz az ütközet színhelye. [...] Mendemonda tehát, mintha Zápolya tudatosan maradt volna távol a csatától, hogy ezzel a török kezére játssza az országot, s így ő a török támogatásával uralkodó lehessen”. Az uralkodó osztály elítélését és Szapolyai felmentését inkoherenciának vélhetjük. Ez azonban csak látszólagos. A nemzeti kommunista történetírói kánon obligát Habsburg-ellenessége és a Habsburg-ellenes törekvések dicsőítése, amelyet Molnár Erik és követői ekkor egyébként már élesen bíráltak, ugyanis jól megfért a mindenkori uralkodó osztályok a priori negatív megítélésével.

Kérdésfelvetéseiért és fordulatos, jó stílusáért Nemeskürtyt sokan dicsérték. A kor szak történész kutatói viszont szinte egy emberként fordultak vele szembe, és mutattak rá egyoldalúságaira, megalapozatlan vagy túlzó állításaira. Legélesebben Perjés Géza, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa bírálta, aki – egyébként Nemeskürtyhez hasonlóan – pályáját 1945 előtt katonatisztként kezdte. Perjés szerint a magyar nemesség semmivel sem volt alávalóbb más országok nemességénél. Másrészt „a történelem mélyén működő erők mellett az emberek jósága vagy gonoszsága vajmi keveset számít”.⁴

Perjéstől eltérően a fiatal Szakály Ferenc egyetértett Nemeskürty ama törekvésével, hogy le kell számolnunk történelemszemléletünk nacionalista maradványaival, s ezért elvileg helyes olyan tükröt tartani az olvasók elé, „amelyből a tárgyalt korszak nyers, szépitgetés nélküli képe néz vissza az olvasóra”. Nagyon helytelenítette viszont Nemeskürty azon tézisé, mely szerint Mohácsnál – úgymond – semmi sem veszett el; minden bajt az ezt követően is folytatódó széthúzás és pártoskodás okozott. A valóságban – érvelt Szakály számos korábbi historikushoz hasonlóan – a középkori Magyarország már Nándorfehérvár 1521-es elvesztésével elbukott, hiszen ezzel olyan rés keletkezett a déli védővonalon, amely a további török terjeszkedést nagyban megkönnyítette. Bírálta Nemeskürtyt Szapolyai felmentéséért és annak feltételezéséért is, hogy a vajda „magyar királysága is biztosíthatta volna az ország függetlenségét”. Székfű Gyulához hasonlóan Szakály is úgy vélte, hogy erre csak a Habsburgok lehettek képesek.⁵

A vita későbbi fázisaiban Perjés Géza számos meghökkentő feltételezéssel állt elő. Ilyen volt akciórádiusz-elmélete, mely szerint a korabeli logisztikai viszonyok következtében a török terjeszkedésének északi határvonala éppen a Magyar Királyság területén húzódott. Ezért és más okok következtében a Szulejmán tulajdonképpen nem is akarta elfoglalni Magyarországot, megelégedett volna azzal, ha a magyar királyok nem lépnek szövetségre a Habsburgokkal és hűbéresként a Porta adófizetőivé válnak. A magyar vezetők tehát azzal követték el a nagy hibát, hogy nem fogadták el ezt az ún. szulejmáni ajánlatot.⁶ Magáról Mohácsról írva pedig kétségbe vonta azt az addig általánosan elfogadott tételt, mely szerint „a magyarok minden terv és megfontolás nélkül indultak a csatába”. Véleménye szerint „Tomoriék elgondolása kitűnő volt, és a győze-

lem vagy legalábbis a döntetlen egyetlen esélyét játszották meg”. Vagyis minden addigi hiba ellenére a magyar sereg akár győztesként is elhagyhatta volna a csatateret.

Perjés téziseit a korszak kutatói – Barta Gábor, Kosáry Domokos, Kubinyi András, Szakály Ferenc – szinte egy emberként utasították el. Álláspontjukhoz a későbbiekben a kutatók fiatalabb nemzedéke, mindenekelőtt Ágoston Gábor⁷ és Fodor Pál is csatlakozott. A szerteágazó és az 1980-as évek elejéig elhúzódó vita Mohács okaival kapcsolatos hozadéka röviden úgy foglalható össze, hogy a Dózsa-felkelés leverését követő megtorlás döntő szerepének hangsúlyozását, valamint a királyi pár és a magyar uralkodó osztály bűnbakként való beállítását felváltotta az a komplexebb és realisabb értelmezés, amely már Ortvyai Tivadar 1910-es munkájában körvonalazódott, majd tételeken az 1926-os *Mohács Emlékkönyv* tanulmányaiban jelent meg. Különböző hangsúlyokkal ez fogalmazódott újra Szakály Ferenc főleg Gyalókay tanulmányán alapuló 1975-es kismonográfiájában (*A mohácsi csata*) éppúgy, mint Kubinyi András 1981-es, számos új kutatási eredményt is tartalmazó nagy tanulmányában (*A mohácsi csata és előzményei*). Mindketten kiemelték a török roppant túlerejét, Nándorfehérvár 1521-es elvesztésének fatális jelentőségét és a Dráva-vonal megerősítésének elmulasztását. Mint Kubinyi zárta írását: „1521-ből logikusan következett 1526. Itt jobb előzetes felkészüléssel, vagy a csata idejének és helyének hátrább helyezésével (ha már a Dráva révje védelmére nem került sor) lett volna kedvezőbb eredményre lehetőség. A király halálát is – mint az ország területi egységének felbomlását kiváltó tényezőt – jobb vezetés mellett el lehetett volna kerülni. Az megint más kérdés, hogy egy esetleges magyar siker 1526-ban csupán a bukás elodázását jelentette volna, hiszen a török birodalom még jó ideig elég erős volt arra, hogy újabb támadásokkal kiköszörölje a csorbát, a sikerese magyar ellenállást pedig sem a belső viszonyok, sem a nemzetközi helyzet nem tette volna sokáig lehetővé. Végeredményben azt lehet mondani, hogy az 1510-es évektől nyilvánvalóvá vált: a magyar királyság nem tudja hosszú ideig a török nyomást elhárítani, a kérdés csak az volt, hogy a magyar védelem teljes összeroppanása mikor, 1521-ben, 1526-ban, vagy később következett be.” Legfrappánsabban azonban nem ők, hanem Klaniczay Tibor, a korszak egyik vezető irodalomtörténésze foglalta össze a közvetett és a közvetlen okok egymást erősítő következményét. „Értékelve most már az eseményeket, megállapíthatjuk – írta még 1976-ban –, hogy a törökkel szemben Magyarországnak alul kellett maradnia, az erőviszonyok ezt elkerülhetetlenné tették. De a veszélyt, ha teljesen kikerülni talán nem is lehetett volna, el lehetett volna ódázni, késleltetni lehetett volna 1520-tól kezdve többször is. S ha ezt elmulasztották, lehetett volna sokkal nehezebbé és lassabbá tenni a török térnyerését. S ha erre sem került sor, kedvezőbb körülmények között is meg lehetett volna vívni a törökkel a csatát. S bár a vereség ez esetben is alig lett volna elkerülhető, az nem lett volna szükségszerűen megsemmisítő. De még a megsemmisítő vereség sem jelentett volna ekkora katasztrófát, ha nem pusztul vele a király is, ami egyet jelent ekkor az állam egységével. S gondoskodni lehetett volna a főváros védelméről is. [...] A vereségek gyakran elkerülhetetlenek a történelemben, ennyire katasztrófális következményű vereség létrejöttéhez azonban az is kell, hogy hibát hibára halmozzanak. Mohács esetében ez történt.”

Miközben a magyar történetírás az 1970-es és az 1980-as években gyorsuló ütemben távolodott az 1945 után kialakított és kötelező normává emelt vulgármarxista leegyszerűsítésektől, a tankönyvirodalom és a közgondolkodás csak jókora késéssel követte ezt a változást. A több mint tíz kiadást megért, és még az 1970-es évek közepén is forgalmazott II. osztályos gimnáziumi tankönyv például változatlanul arra tanította a diákokat, hogy „Az 1514. évi parasztháború leverésének igen súlyos következményei voltak. A parasztság gúzsba kötése kikapcsolta az ország védelméből azt a tömeget, amely – mint ezt Nándorfehérvár példája 1456-ában megmutatta – nélkülözhetetlen lett volna a török megállításához. A parasztság leverésétől egyenes út vezetett a török elleni védelem összeomlásához, a magyar államegység és önállóság mohácsi bukásáig.”⁸ Feltehetően erre a széles körökben rögzült, félrevezető leegyszerűsítésre is reagált Szakály Ferenc, amikor a rendszerváltás hajnalán kiadott új, ám csonkán maradt magyar történeti szintézis második kötetében így fogalmazott: „1514 mégsem volt jelentős fordulópont a magyar politikai és társadalomtörténetben. A parasztság eddig sem érezte magáénak a honvédelem közös ügyét, aki pedig fegyvert kívánt ragadni az oszmán hódítók ellen, továbbra is megtehetette.” Az 1520-as évekre kialakult helyzeten „az sem változtatott volna sokat, ha a Jagelló-uralkodóknak sikerül hozzájutniuk a honvédelemre fordítható összeghez. A Török Birodalom ugyanis időközben úgy megerősödött, hogy pusztán önerejükkel Európa leggazdagabb országai sem állhattak volna ellent neki.”

ROMSICS, *A múlt arcai*, 2015, 182–186.

1 Romsics Ignác (1951) történész.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Székely György (1924–2016) történész.

4 Perjés Géza *A nemzeti önérték zavarai* című írásának részleteit lásd a III. részben.

5 Szakály Ferenc *Egy történelmi bestseller és ami mögötte van* című írásának részleteit lásd a III. részben.

6 Perjés Géza *Az országút szélére vetett ország* című írásának részleteit lásd a III. részben.

7 Ágoston Gábor (1960) turkológus, történész.

8 Lásd Beke Kata *Ki írjon történelemről?* című írását a III. részben.

II. LAJOS HALÁLA

Podhradczy József:¹ *A mohátsi ütközet szerentsétlen kimenetelét tulajdoníthatjuk-e Zápolya Jánosnak?*
1832 (részlet)

Mind ezek² tehát bizonyossá tesznek bennünket, hogy Zápolya János volt II. Lajos gyilkosa, és Hazánk veszedelmének eszközlője.

PODHRADCZY, *A mohátsi ütközet*, 1832, 68.

1 Podhradszky József (1795–1870) történész.

2 Podhradszky idézi *A Magyarországon legutóbbi László király fiának, legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete* című forrást, lásd a II. részben.

Gévay Antal:¹ *II. Lajos király halála*
1840 (részlet)

A' bécsi császári udvari könyvtár' kéziratai között egy illy czímű is találtatik: *Historia rerum ungaricarum a Georgio Sirmiensi, Regis Ludovici et Joannis Regis sacellano scriptitata*, melly az 1484–1540-ki dolgokat beszéli el. Ebben, valamint egy külön levélben² II. Lajos király' haláláról, minden eddigi előadásokkal, és, mint több belső okok mutatják, az igazsággal is merőben ellenkező elbeszélés találtatik, melly az academiával Gévay Antal I[e-velező] tag által közöltetvén, itt, leginkább különösségeért, de a' részletek érdekességeért is, mint a' mellyek a' kor' erkölcsi' s módjaira némi világosságot vetnek, a' közönség elébe is terjesztetik.³

GÉVAY, *II. Lajos király halála*, 1840, 167.

1 Gévay Antal (1797–1845) történész, levéltáros.

2 Szerémi György krónikáját lásd a II. részben.

3 A bevezetőt Erdy (Luczenbacher) János (1796–1871) jogász, régész vagy Almási Balogh Pál (1794–1867) orvos, nyelvész írhatta, ugyanis a kötetet ők szerkesztették.

Csajághy Károly: *A Mohácsi szerencsétlen csata emlékére állítandó oszlop tárgyában némelly jegyzetek*¹
1842 (részletek)

Hát még mit szóljak Szerémi György – Georgius Sirmiensis – Lajos udvari káplánja irományáról?! ugymint melly állítólagosan a bécsi cs. oklevéltárban (csak hogy már elég későn) találtatott, és a múlt évi Tudománytár szeptemberi füzetében közöltetett is. E rossz latinságú történetirati töredék szerint, Lajos nem Csele patakjában lelte kora halálát, hanem a mai Duna-Szekcsőn?(!) [...] Ezek ha taláni valódisága igen nagy figyelmet gerjesztettek Duna-Szekcső egyik köztisztelőtű földesurában, a minden jóért buzgó tekintetes Bésán Mihály táblabíró úrban, olly annyira, hogy nemzetes Scitovszky János ő exellenciája buzdításira, még a múlt évi kikeletkor elkezdette a költséges ásást. Találtak is két férfi csontvázat egymás mellett fekvé, mellyek egyikének feje hóna alatt volt, mi több, homlokán vágás által ejtett lyuk is látszott, ezenkül az egyiknek alig kivehető K. M. betűkkel jegyzet sárga réz gyűrű is volt az ujján. Ámde márvány koporsó nélkül, sőt semmi koporsóban. Ezek tehát nem lehetnek Tomori és Zápolya [...].

Mohács, 2006, 494.

1 Csajághy Károly jegyzetének további részleteit lásd a II. részben.

Jászay Pál: *A magyar nemzet végnapjai a mohácsi vész után*
1846 (részletek)

Bajos ugyan hinni hogy Lajos király holtteste, melly august. 29-dikétől october közepéig hevert a mocsárban, épen és romlás nélkül maradhatott volna; és bajos annyival inkább, mert maga Szapolyay János is Szydloviczky Kristófhöz novemb. 11-dikén írt levelében¹ azt mondja: hogy a király teste már annyira össze volt rothadva, miszerint tovább tartani nem lehetett; – azonban Sárffy tudósítása² ellenkezőt állít, s e mellett harczol Cseh Antal³ velencei kém jelentése is, ki a holttestet szemével látta, s felőle ezt mondja: „nel corpo del re non li trouo ferida alcuna.” Egyéb-iránt Lajos király halálának miként történte még homályban fekszik, s későbbi felvilágosításra vár. Figyelmet gerjesztő ugyanis az, mit Szerémy György állít,⁴ hogy t. i. Lajos királyt Szapolyay György ölte volna meg Szekcsőn, miért Szapolyay Györgyöt Tomory Pál, ezt ismét a Szapolyay György kapitánya szinte kivégezte, s a király aztán a Cselepatak partjára, Szapolyay György pedig és Tomory Pál a szekcsői egyházba temetettek; mert kétséget nem szenved többek között az, hogy Szapolyay György holtteste a mohácsi csatateren nem találtatott; bizonyos hogy a török táborban az ütközet után hosszú dárdán körülhordott fejet csak némellyek mondták a Tomory Pálnak; igaz hogy a király holtteste nem a Cselepatakban hanem annak partján, és pedig fegyvereiből kivetkeztetve egy új sírban találtatott meg; köz hír volt Sperfogel⁵

szerint hogy a király áruló kezek által esett el; Szerémy és Szolakzade⁶ török író mondja⁷ hogy a király testén sebek voltak; és legnevezetesebb az, hogy ez előtt néhány évvel a szekcsői egyházban ugyanott hová Szerémy utasíta, felásás történvén, két holttest maradványaira akadtak.⁸ [...]

És a valókból most, egy kis időre, az álmok világába kell átlépnünk. Találkozott egy névtelen, ki Ferdinándhoz álomfejtőnek⁹ kínálkozott. Terjedelmes iratában, melyet képessége bizonyítékául, a fejedelemnek benyújtott, Magyarország veszedelmét, s a Lajos király halálát, egyenesen az erdélyi vajda s párthívei régi fondorkodásainak, a törökkel egyetértésének, tulajdonítja. Előadása, sokszor tréfás, sokszor ábrándozó; de a hon történeteire, szokásaira, a haza akkori állapotára, sok világot vet, több valót mintsem álmot rejt. [...] Ezen levelekben továbbá, mondatnék ki világosan: hogy a király ellenséges kéz által öletett meg¹⁰ [...].

JÁSZAY, *A magyar nemzet végnapjai*, 1846, 106, 327–328, 335.

1 Lásd az I. részben.

2 Lásd az I. részben.

3 Antonio Boemo. Lásd az I. részben.

4 Lásd a II. részben.

5 Sperfogel Konrád történetíró. Lásd a II. részben.

6 Solakzade Mehmed Hemdemi Efendi (1590–1658) költő, zeneszerző, történetíró.

7 *Török történetírók*, II, 69. „A király a csata hevében egy helyen megsebesült és futás közben lovastul, fegyverestül együtt a mocsárba esett és belefúlt. Később megtalálták a Duna ereiből képződött mocsárban levágott fejjel és eltemették Székesfehérváron.” Kjátib Mohammed Záim ugyanerről számol be, lásd a II. részben.

8 Utalás Csajághy Károly jegyzetére. Lásd a III. részben.

9 Az álomfejtő kézírata kivonatolva, részint idézve megtalálható JÁSZAY, *i. m.*, 1846, 327–342. Jászay szerint: „Eredetije, a Mária királyné rendes írnoka kezétől, a cs. kir. titk. levéltárban.” Fordítását lásd a II. részben.

10 Jászay jegyzete: „Que litere declararent: Regem hostili manu trucidatum”.

Wenzel Gusztáv:¹ *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543 1857 (részlet)*

Utána következik még egy „epistola flebilis”² II. Lajos király haláláról, mely minden jelenségek szerint már nem Szerémi munkája, hanem más valakitől magyar nyelven íratván, általa deákra fordíttatott.

SZERÉMI, *Emlékirata*, 1857, VII.

1 Wenzel Gusztáv (1812–1891) jogtudós, történetíró.

2 Lásd a II. részben.

Mogyoróssy János:¹ *II. Lajos magyar király meggyilkolásáról*
1882 (részlet)

Egy sirban² két egymás mellé helyezett ember csontokra akadtak; de a melyet az ásó emberek – miglen az ásatásra felügyelő hajdu oda érkezett – szétszórtak.

Történelmi adatok, 1882, 35–36.

1 Mogyoróssy János (1805–1893) uradalmi számtartó, családtörténet-kutató.

2 Dunaszekcsőn. Utalás Csajághy Károly jegyzetére. Lásd a III. részben.

Gosztonyi Jenő:¹ *Duna-Szekcső a múltban és jelenben*
1891 (részlet)

E pontra nézve megjegyzem, hogy 1840–41-ik évben Scitovszky János, akkori pécsi püspök, utóbb esztergomi primás, felszólítására a szekcsői szigetben ásatások történtén, az »Angyal kápolná«-nak romjai² alatt négyszögű falak között egy sírban két, egymás mellett fekvő csontváz találtatott, mit azonban az ásók, mire a felügyelő odaérkezett, szétszórtak. Igazolja e tényt a helybeli nép, mely az ásatás körülményeire még élénken emlékezik. Íme a királygyilkos és annak megbosszulója egy sírban!

GOSZTONYI, *Duna-Szekcső*, 1891, 31.

1 Gosztonyi Jenő (1866–1928) katolikus pap, író.

2 Gosztonyi úgy gondolta, hogy a Duna bal partján fekvő »Angyalok kápolnája« mellett lévő paplakban történt II. Lajos meggyilkolása, melyre semmiféle forrást nem hoz. A szerző valószínűleg a római korból fennmaradt, a Dunán való biztonságos átkelést szolgáló *Contra Florentiam* erődjének romjaira utalt.

Szádeczky Lajos¹ és Erdélyi László² vitája Szerémiről

Szádeczky Lajos: *Szerémi György élete és emlékirata*
1892 (részletek)

Lajos király megöletésének ezt a regényes történetét érdemes behatóbban megbírálnunk, egyrészt azért, mert az nagyon jellemző és tanulságos történetírásának megismerésére; másrészt azért, mert újabban némely történeti munkák ezt valóság gyanánt kezdik hirdetni s ezáltal a történetet olvasó közönség könnyebben hívő részét félrevethetik. [...]

Vegyük már most Szerémi elbeszélését bonczkés alá.

Az első kérdés, a mit föl kell vetnünk, hogy honnan veszi Szerémi értesülését, a mely ellentétben áll minden más egykori és későbbi tudósítással, – első sorban Broda-

rich kancellárával, a ki a mohácsi csatában tényleg részt vett, a király közelében állott s mindjárt utána leírta a mohácsi vészt s a király halálát, nagybátyja a lengyel király számára – melyek egyhangúlag azt vallják, hogy Lajos király menekülése közben a megáradt Csele-patakba fúlt. [...]

Ha úgy történt volna Lajos király halála: Ferdinánd lett volna a legelső, a ki sűrűn kiadogatott manifestumaiban lerántotta volna a lepelt a királygyilkosokról, s országvilág előtt fenn hirdette volna, hogy gyűlölt vetélytársa mily úton-módon jutott az elárvult királlyságra. Ezekre az önként felmerülő ellenvetésekre a jó Szerémitől hiába várunk feleletet. [...]

Mindezeket meggondolva, Szerémi regényes tudósítását Lajos király haláláról (amelynél, mint némely rém-drámánál úgy lekaszabolják egymást a szereplők, hogy csak a sugó marad életben) bátran sorozhatjuk az ő sensatiós leleplezésével azok közé a regényes, de nem igaz mendemondák közé, ahogy ő V. Lászlót, Mátyás királyt, a Corvin családot, Szapolyait és többeket még, az erőszakos halál különböző neveivel expediáltat a másvilágra.

SZÁDECZKY, *Értekezések*, XV/7, 59, 62–64.

1 Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) történész.

2 Erdélyi László Gyula (1868–1947) bencés szerzetes, művelődéstörténész.

Szádeczky Lajos: *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai* 1892 (részlet)

Mind az Emlékirat, mind a Lajos király haláláról szóló kesergő levél egy és ugyanazon kéz írása. De ez utóbbinak szövege csodálatos módon össze-vissza szökdel egyik oldalról a másikra.

SZÁDECZKY, *Értekezések*, XV/8, 21.

Erdélyi László: *Szerémi emlékiratának függeléke* 1893 (részlet)

Én például ugyancsak Szerémiről írt tanulmányomban több pro és contra argumentum közt egy új érvet is emeltem ki azon szerény állításom igazolására, a melyet már Jászay Pál is kifejezett, hogy a II. Lajos haláláról szóló Szerémi-féle hirt »nem lehet egyszerűen ignorálni, hanem igen is megérdemli, hogy komolyan számba jöjjön és behatóbb vizsgálódás tárgyává legyen egy megoldottnak hitt, valójában pedig vitás és felderítésre váró kérdésben.« Új érvemet épen nem tartottam döntőnek, sőt magam hoztam föl a Szerémi hírének kedvező érvelés ellen egy oly nehézséget, mely – mint kijelentettem – kétségtől nyilvánvalóan, hogy igen bajos lesz ezt az utból teljesen elhárítani.

ERDÉLYI, *Szerémi emlékiratának függeléke*, 1893, 545.

Az Erdélyi Múzeum bíráló megjegyzése 1893

A *Tárczában* többek közt Erdélyi László azt szeretné elvitatni, hogy a »Szerémi emlékiratának függeléke, az »epistola flebilis (t. i. a II. Lajos haláláról szóló levél) mégsem Szerémi munkája«, mint a Szerémiről egy évvel ezelőtt megjelent akadémiai értekezés kimutatta a bécsi codex alapján, az ott először közlött szövegben világosan meg lévén írva, hogy ezt a levelet Szerémi írta. Erdélyi, a ki Szerémiről írt doctori értekezésében az eddig csonkán ismert szövegből azt okoskodta ki, hogy azt Tatai Miklós udv. káplán írta, nem tud belenyugodni abba, hogy az ő felfedezését a bécsi Szerémi-codex megczáfolja; és vitatja Erdélyi, hogy azt mégsem Szerémi írta, mert nem az van írva abban, hogy Szerémi írta, hanem hogy íratott Szerémi által (per unum sacerdotem Georgium Sirimiensem). Igaz ugyan, hogy egyik tizenkilenc, másik egy híján hús; de hát egy kezdő történész nem enged abból, a mit egyszer megírt. Csak hogy ilyen »per« útján Szerémi emlékiratát is elperelhetné, ha lehetne, Szerémitől, mert az is azzal végződik a codexben, hogy »et sic est finis per Georgium Sirimiensem.« Ilyen érvekkel nem lehet komolyan vitatkozni.

Erdélyi Múzeum, 1893, 421.

Erdélyi válasza 1893 (részlet)

Szádeczky tehát 1. fölteszi, hogy az emlékirat és a levél stylusa ugyanazon szerzőre utal; 2. ezen föltevés és egy hiányos analogia alapján fölteszi ismét, hogy a levél legvégén a csonka szövegben az író magamagát nevezi meg; 3. a két föltevés alapján két belső argumentumot, melyek világosan Szerémi szerzősége ellen szólnak, azon harmadik föltevessel akar megczáfolni, hogy Szerémi azon két helyen Tatait idézi.

Ez válaszom a Múzeum recensiójára.

ERDÉLYI, *Válasz*, 1893, 732.

Szádeczky Lajos: *Válasz Erdélyinek* 1893 (részlet)

Erdélyi szerint *Tatai* Miklós írta, Lajos király egyik káplánja.

Nem lepett meg Erdélyi emez állítása Szerémiről írott önálló értekezésében, a mely a Wenzel kiadásán (a függelék csonka szövegén) épült. Magam is abban a véleményben voltam addig, a míg csak a régebben kiadott csonka szöveget ismertem; de miután

a bécsi codexben a függelék teljesen megtaláltam és kiadtam, meg kellett változtatom véleményemet, *ki kellett javítanom kéziratomat*, mert meggyőződtem, hogy előbbi feltevésemben tévedtem. Az már aztán meglepett, hogy Erdélyi még a függelék – munkájánál később kiadott – záró szavai után is makacsul ragaszkodik feltevéséhez s annak a Századok jun. füzetében védelmére kel.

SZÁDECZKY, *Ki írta a Lajos király haláláról*, 1893, 819.

Erdélyi László: *Még egyszer Szerémiék kesergő leveléről*
1894 (részlet)

Értekezésemben azt mondom, hogy Lajos király halálát és körülményeit, előzményeit illetőleg *két forrást* akarok megkülönböztetni, *sőt hogy hármat is* fölvehetek. *Bizonyítékaim* a következők:

1. »*Thatai* elbeszéli, hogy Lajos király segítségére mintegy tízezer főből álló idegen sereg érkezett; megmondja, hogy mely napon indult Lajos király a csatába, mely napon gyónt és áldozott Báttán s tartotta Antal prédikátor jóslatszerű szónoklatát. *Szeréminél* ez adatokat hiába keressük.«

2. »*Thatai* szerint a magyar és a török had Mohácsnál két álló hétig küzködött egymással, mielőtt döntő csatára került a sor. Kétségtől hibás adat; de még sokkal hibásabb, a mit *Szerémi* mond: »In campo Mohach plus quam vna mense jacebant vtraque partes.«

3. »A mohácsi csata idejét *Thatai* egészen pontosan jelöli meg: »Et in quarta feria (szerdán), in die Joannis Decolacionis Baptiste (aug. 29.) post horam terciam meridionalis irruerunt in conflictum«; *Szerémi* szerint: »Imppetum fecerunt in die Colomani martiris (okt. 13.) feria quarta«, a mi már meglehetősen téves.«

ERDÉLYI, *Még egyszer Szerémiék*, 1894, 65.

Szádeczky Lajos: *Válasz Erdélyi úr 3-ik „kesergő levelére”*
1894 (részlet)

Eddig csak azt mutatta ki, hogy a kesergő levél adatai jobbak és részletesebbek, mint a Szerémi emlékiratáé (a mit már egy félszázad óta tud a magyar történetírás!); *új*, de logikátlan felfedezése az, hogy ezt a jobbat és részletesebbet *Thatai írta a rosszabb és foggatékosabb* [!] Szerémit használva forrásul.

Ezt az utóbbit nem hiszem, hogy magáévá tenné a magyar történetírás. E. úr hosszú, megtriplázott vitatkozása egy lépéssel sem vitte előre az eddig megoldatlan kérdések tisztázását. Meggyőződésem szerint *Thatai íróságáról* (a kiről nem tudja senki,

hogy írt-e, s mikép írt, most már E. úr szerint is »*ha írt*«?) elmondhatjuk, a mit a jó Kálmán király már 800 évvel ezelőtt törvénybe iktatott, hogy »de strigis, quae non sunt, nulla fiat quaestio.«

»Pax« nobiscum! Polemiamentes b. u. é. k.

SZÁDECZKY, Válasz Erdélyi úr 3-ik „kesergő levelére”, 1894, 73.

Noszlopy Tivadar:¹ *Második Lajos király halála*

1910 (részlet)

A történelem szerint, a szerencsétlen mohácsi ütközetről a király Aczél, Trepka és Cettric kamarásaival futásnak eredt és menekülni akart, azonban, midőn a bekövetkezett záporosőtől megáradt Cselepatakat átugratni akarta, lova megcsúszott és maga alá temette a királyt.

Ez azonban mesebeszéd. Történeti tények igazolják, hogy a király gyilkosság áldozata lett.

NOSZLOPY, *Második Lajos király halála*, 1910, 84–86.

1 Noszlopy Tivadar (1861–1921) jogász.

Palóczy Edgár:¹ *Báró Tóth Ferenc, a Dardanellák megerősítője*

1916 (részlet)

A családi hagyomány szerint a mohácsi vésszel kapcsolatos *szekcsői királytragédia* döntő fordulatot idézett elő a család életében. A családi hagyomány, melyet egy *egykorú irat* is megerősített, mely, sajnos, elkallódott, így adja elő az esetet:² – Tóth György és Mihály, mint kúnsági urak (*servientes regii*) II. Lajos király kíséretéhez tartoztak, s oldalán küzdöttek a mohácsi vészben; a csata után a király kíséretében lévő többi urakkal Szekcsőre, az ottani *várkastélyba* (nem paplakba!) kísérték a királyt. A csata napjának estéjén Szapolyai György, János király öccse is megérkezett kíséretével Szekcsőre, s legottan felkereste a királyt. Szemére hányta, hogy miért kezdte el a csatát, szó szót követett, s végül többször megszúrta a királyt. Ezen esemény hatása alatt a királynak és Szapolyai Györgynek kísérete is összetűzött egymással. Mivel azonban a király kísérete kisebbségben volt, Szapolyai emberei elnyomták őket. Az odahívott Tomori kevesed-magával jöven, ismét veszedelem támadt, amelyben Tomori halálra sebesült, – de Szapolyai György is.

Tomori azonnal, – *a király reggelre meghalt*, – Szapolyai György pedig még az év decemberében sebeibe belehalt. Tóth György és Mihály részt vettek a királypártiak oldalán a szekcsői veszedelemben; azért kellett nekik Szapolyai hívei elől eltűnni, mert halálra keresték őket. Előbb Sárrétre menekültek az ingoványok közé, később György Szamosköz-

*be, onnan Fehérgyarmatra, Mihály pedig a Hajduságba költözött, ahonnan György utódai az 1700-as években jöttek vissza a Kúnságba.*³

PALÓCZI, Bárá Tóth Ferenc, 1916, 273–274.

1 Palóczi Edgár (1887–1944) kultúrtörténész, tanár.

2 Palóczi jegyzete: „Fehérgyarmati Tóth Gyula szíves közlése.”

3 Palóczi jegyzete: „A Fehérgyarmati Tóth-családnak a szekcsői királytragédiáról való hagyománya, melynek talán egykorú leírása is elő fog még kerülni, amellet szól, hogy Szerémi Györgynek és az *Epistola flebilisnek* II. Lajos király haláláról e családi hagyománnyal a főbb vonásokban megegyező leírását most már még kevésbé lehet ignorálni. Hogy miért hallgattak II. Lajos meggyilkolásáról a Szapolyaiak, azt Erdélyi László, Szerémi György és emlékirata c. forrástanulmányában (192. l.) eléggé megmagyarázta, hogy miért kellett felőle a királypártiaknak hallgatni, azt fenti hagyomány is eléggé megvilágítja.”

Pázmándy Dénes:¹ *II. Lajos halála (pályamunka)*
1923 (részletek)

A hivatalos történetírás azt állította, hogy a király a Csele-patakba fulladt, lovastul. Ez a vélelem reánk maradt és mint egy dogma úgy hangzik ma is. Pedig számot tevő adat az ellenkezőt látszik bizonyítani. S ha az ember az események hátterét kissé felkavarja, akkor önkénytelenül ama következtetésre jut, hogy II. Lajos nem menekülés közben lelte halálát, lóva nem esett a mocsárba s nem temette maga alá a királyt, hanem őt a csata napját követő éjjelen összeesküvők ölték meg és dobták be a Dunába, hű apródjával együtt. [...]

Legújabb kutatások pedig, melyek a bécsi udvari titkos archívumokat vallják forrásul,² alig hagynak kétséget aziránt, hogy tényleg Mária királyné gyilkoltatta meg férjét, két szeretője, a magyar Nádasdy Tamás és a cseh Zettritz Ulrik lovag által. A bűnténynek nem féltékenysé, vagy egyéb bosszú, de politikai háttere van: Szent István koronájának átjatszása a Habsburgok kezeibe. [...]

Mária főhercegnőről az osztrák orvosok előre megállapították, hogy alighanem magtalan lesz. S így is volt. [...]

Mária biztosra vehette, hogy fiatal férje el fog tőle válni. A meddőség elég ok volt arra, hogy a pápa kimondja az egyházi szétválasztást, miáltal Lajos újból házasodhatott volna. (A nuncius jelentéseiben célzás foglaltatik erre az eshetőségre!) A királynének tehát minden érdeke amellet szólt, hogy férjét tegyék el láb alól. Suleyman beütése erre megadta a kedvező alkalmat. Kegyencei közül ketten, Zettritz és Nádasdy, két fiatal kalandor, kik a királyné szerelméért versengtek, készen álltak a tett végrehajtására. Az elsőt Mária nyolc nappal a fatális csata után Komáromban a Dunába fojtatta; Nádasdy Tamás azonban óriási karriert csinált Ferdinánd uralkodása alatt s egész a nádorságig fölvitte. [...]

A királyt vízből húzták ki, az bizonyos; de bizonyára nem a Csele (vagy inkább Gele) patakból, mert hisz abban soha annyi víz nem folyhatott, hogy egy páncélozott vitéz lovastul együtt befélülhasson, pláne az apródjával együttesen. A Gele-patak egy a szőlőhegyekből levezető nagyobbacska árok, négy-öt méter széles, egy-két méter mély,

kemény talajban van vájva, mocsaras partja nincs és sohasem létezhetett, mert oly me-
neteles, hogy még a felhőszakadáskor felduzzadt ár is hamar lehömpölyög rajta. [...]

Nádasdy Ferdinándot már magyar királynak üdvözli. Jelentése, mely eredetiben az
ottani titkos levéltárban létezik, részletesen vázolja a csata lefolyását, de a pergament
papiros alsó része, ép azon a helyen, ahol Lajos személyére tér át, ollóval le van rézsút
vágva. Régi szokás volt, hogy a magyar titkos részleteket az okiratokon megsemmisít-
ették, vagy külön más aktához tették. Így történt ezzel is.

PÁZMÁNDY, *II. Lajos halála*, 1923, 3–4.

1 Pázmándy Dénes, szomori (1848–1936), országgyűlési képviselő, publicista.

2 Téves hivatkozás Jászay Pálra. Lásd a III. részben.

Neusiedler Jenő:¹ *Mohács*
1926 (részlet)

II. Lajos soha sem halt meg a megáradt Csele patak piszkos forgatagában, hanem orgyil-
kosok által mult ki. E szomorú ténynek történelmi igazolását óhajtom jelen szerény érte-
kezésemben, a mennyire ez a rendelkezésemre álló kutforrások² alapján lehetséges, –
megkísérelni.

NEUSIEDLER, *Mohács*, 1926, 14.

1 Arató/Neusiedler Jenő (1891–1979) jogász.

2 Neusiedler Szerémi krónikáját és Pázmándy tanulmányát használta. Lásd a II. és a III. részben.

Gyalókey Jenő: *A mohácsi csata, 1526. augusztus 29.*
1926 (részlet)

Nem végezhetjük be a mohácsi csata leírását anélkül, hogy ne foglalkoznánk szeren-
csétlen királyunk, *II. Lajos halálának körülményeivel is.*

Szerémi György emlékirata s az ahhoz csatolt „Epistola flebilis”¹ óta napjainkig
állandóan kísért az a feltevés, sőt néha határozott állítás is, hogy a király nem véletlen
baleset, hanem gyilkosság áldozata lett.²

Ennek legfőbb alapja az volt, hogy Szerémi 1528-ban – a lengyelországi Czens-
tochowába történt zarándoklása alkalmával – egy plébánossal beszélt, aki a király gyil-
kosául Zápolyai Györgyöt nevezte meg.

Majd 1540-ben, tehát tizennégy évvel a mohácsi csata után, egy magyar katonától
hallja Szerémi az addig – legalábbis Magyarországon – gondosan őrzött titkot.

Végül egy harmadik tanú – alkalmasint Tatai Miklós, II. Lajos házi káplánja – azt
beszélte volna, hogy a végleges temetés előtt a király holttestén három – cseh kardtól
származó – szúrást látott.

Ezekből az adatokból kerekedett ki azután az emlékirat idevágó része, és az a „késő levél”, amely a király halálát elbeszéli. Tartalma röviden ez:

A király a csatából szerencsésen megmenekült, s Tomori, Zápolyai György és mások társaságában Dunaszekcsőre ért, ahol a plébános házába tért be pihenőre. Tomori csakhamar szállására ment, Zápolyai azonban a király mellett maradt, akivel heves szóváltása támadt. Ez azzal végződött, hogy György gróf torkon ragadta a királyt, és háromlú cseh kardját háromszor jobb oldalába döfte.

Lajos emberei mindezt tétlenül nézték végig, s csak akkor futottak Tomoriért, amikor uruk már meghalt. Az érsek, egy csapat katonával rögtön a helyszínre siet, s méltó megtorlásként levágja Zápolyait. Erre azután az utóbbinak sokkal nagyobb számú katonái, akik eddig semmit se csináltak, Tomorit koncolják fel.

Végül Tomori és Zápolyai katonái verekednek össze, s a felgyújtott házak fényénél két órán át viaskodnak egymással. Olyan nagy volt a harci zaj, hogy két mérföldre hallatszott, s Mohácsnál se veszték el annyian, ahányan itt, Lajos király halála órájában elpusztultak.

Az itt röviden összefoglalt elbeszélésben az a legkülönösebb, hogy bárha mindkét oldalról életben maradtak egynéhányan, mind a király halálának számos részlete, mind pedig a rá következő véres csata hosszú tizennégy éven át mélységes titokban maradt, s csak János király halála után leplezte le Szerémi koronatanúja, az a bizonyos katona, akit már említettünk.

De még nagyobb, igazán kézzelfogható képtelenség az, ami Lajos király holttestével történt. Ezt ugyanis még akkor éjfél tájban visszaszállították Csele falu mellé, egy tó (?) partjára, s ott lámpavilágnál eltemették.

Lehetetlen még csak elgondolni is, hogy azok a harcosok, akik alig egynéhány órával ezelőtt száz meg száz veszedelem között menekültek meg a mohácsi csata viharából, s elkerültek a futókra leselkedő akindsik kardját, most nyugodtan visszatérnek a harctér szomszédságába, s ott elföldelik a király hulláját. Ilyesmit csak az mondhat, és csak az hihet el, aki nem ismeri a katona lelkiállapotát egy ilyen hanyatt-homlok szaladás és megsemmisítő vereség után.

Szerémi azonban éppen ezzel akarta elbeszélésére ráütni a hitelesség bélyegét. Mindenki tudta ugyanis, hogy a király holttestét Csele közelében találták meg. Ennélfogva a szekcsői vérengzés után vissza kellett azt oda, ugyanarra a helyre szállítani, nehogy valaki Szerémi vagy Tatai szavahihetőségében tamaskodjék.

Pedig Szerémi maga is megcáfolja ezt az együgyű mesét, mert emlékiratában – két helyen is – azt mondja, hogy a király a mocsárba fulladt.

Hogy ki volt Szerémi, milyen gyenge tehetségű, hiányos tudású és éppen ezért mennyire kritikátlan krónikás volt, azt részletesen kifejtették történetíróink.

Mielőtt azonban a király halálának másik – szerintünk sokkal valószínűbb – verziójára áttérnénk, lássuk, minő körülmények között tűnt el a mohácsi csatából II. Lajos?

A IV. fejezetben már említettük, hogy ugyanakkor, amikor a második magyar harcrend annak a helynek a közelébe ért, ahol előbb az első harcrend küzdött, már megkezdődött a jobb szárnyon (Batthyány hadosztályánál) a hátrálás. Brodarics leírásából következően, ekkor történhetett az, hogy Lajos királyt kiragadta rosszat sejtő környezete az előre rohanó lovastömegből, és Mohács felé nyargalt vele vissza. Bár némelyek

azt is állították, hogy a király előrement az első harcrendbe, s ott vitézül harcolt. Ennek azonban ellene szól az az utasítás, amelyet az uralkodó környezete kapott, hogy tudniillik válság esetén vigyék hátra őt.

A jobbszárny, s csak valamivel később a balszárny megbomlása komoly baj volt, amelynek következményeit nem lehetett előre kiszámítani. Elég ok volt tehát arra, hogy azok, akikre a király életét bízta, ne engedjék őt továbbrohanni a halál torkába.

Kétségtelen, hogy a király visszamaradását sokan észrevehették a magyarok közül, többek között olyanok is, akik a csata végén török fogságba jutottak. Ezek azután alig találtak más magyarázatot a király eltűnésére, mint azt, hogy megsebesült, s ezért viték ki a csatasorból.

Már most tudjuk azt, hogy a törökök a foglyokat kivallatták, s hogy különösen érdekelte őket: mi történt II. Lajossal? A foglyok nem mondhattak egyebet, mint amit a látottakból gyanítottak, tudniillik azt, hogy a király megsebesült. Ilyen úton kerülhetett őt török történetíró, közöttük három kortárs krónikájába ez az állítás.

Azonban jellemző, hogy a szultán és környezete nem adott hitelt ennek a hírnek. Erre mutat, hogy a zil-kade hó végén (vagyis augusztus 29. és szeptember 7. között) kelt fethnámé³ csak ennyit mond: „Magáról a királyról nem lehet tudni, hogy meghalt-e vagy életben van.” A sebesülésről azonban hallgat.

Legjobban tudhatta a dolgot Czettritz Ulrik, a király kamarása, aki az utolsó pillanatig ura mellett volt. Ő ugyan nem írta le, hogy a szerencsétlenség miként történt, de augusztus 31-én – Neszmélyen – utolérve a Budáról Pozsony felé menekülő királynét, részletesen beszámolt mindarról, amit látott és tudott. Ő informálta a királyné környezetében levő Thurzó Eleket és báró Burgio Antalt, majd később Brodarics kancellárt is. Burgio szeptember 5-én, Thurzó 29-én írja le az esetet.⁴

A király – mindkettőjük szerint – épen került ki a csatából, *amelyben vitézül harcolt*, lova azonban súlyosan megsebesült. Ez tehát – ha igaz – azt is tanúsíthatná, hogy mégis belesodródott a kézitusába. Bár az is lehet, hogy lova lövést kapott.

Menekülés közben át akarván a *Duna egyik ágán* kelni, lovával együtt a vízbe bukott, s ott megfulladt. Acél István utána ugrott, hogy kiszabadítsa, de ő is odaveszett. Czettritz szerencsésen megmenekült.

Az első leírások rendesen a leghihetőbbek is; később már mindenki tesz hozzá vagy vesz el belőle valamit. Mint látjuk, itt csak arról van szó, hogy a király sebesült lovával belebukott a vízbe, s nem tudott nehéz fegyverzetében az iszapból kivergődni. Itt még nyoma sincs annak a későbbi hozzátoldásnak, hogy a hídról leszorult király átugratott lovával a mocsáron, de a ló, midőn a túlsó partra akart kapaszkodni, megcsúszott és hanyatt vágódott, maga alá nyomva lovasát is.

Meddő próbálkozás volna, ha akár Thurzó, akár Burgio leírásából további részleteket akarnánk kihámozni. Azt sem tudjuk, hogy az egyetlen szemtanú – Czettritz – igazat mondott-e? Annyi azonban bizonyos, hogy *előadásában semmi lehetetlenség nincs*. Minden lovasember tudhatja, saját tapasztalásából, hogy milyen veszedelmes és alattomos ellenség lehet sokszor a legártatlanabbnak látszó víz is, főként akkor, ha medre iszapos. II. Lajos király esetében is legfeljebb azon akadhatunk fenn, hogy miért nem próbált urán segíteni Czettritz? De erre is hiába keresnénk magyarázatot.

Czettritz előadásától teljesen eltér az a verzió, amelyet egy Fazio di Savoia nevű velencei kém mondott tollba 1526. szeptember 17-én.⁵ Őszerinte a király egy mocsárba lovagolván, lova belesüllyedt. Erre elkiáltotta magát: „Segítsetek!” Kísérői levették lováról, s egy másikra ültették, amely azonban alighogy megindult, máris megrekedt a mocsárban. A király újból segítségért kiáltott. Segítettek rajta, s egyúttal levették fejéről a sisakot. De alighogy ez megtörtént, Lajos meghalt. Az elbeszélő szerint nem lehet tudni, a seb ölte-e meg, amelyet kaphatott, a félelem, avagy a kétségbeesés?

Mi igaz ebből? Nem tudjuk megmondani, mert ez is éppen olyan egyedül áll, mint Czettritz elbeszélése. Nálunk általában az utóbbit fogadták el s az idézett velencei jelentéssel történetíróink nem is foglalkoznak.

A szerencsétlenség színhelye – szerintünk – a Csele patak *akkori* torkolata tája lehetett. Azért mondjuk, hogy „akkori”, mert ha valahol, úgy itt bizonyítható, hogy a Duna most is szüntelenül mossa és bomlasztja a jobb partot, s így abból a mohácsi csata óta már sokat elsodorhatott.

Most csak az a kérdés vetődhetik fel: hogyan jutott a király a patak torkolatához? Hogy erre válaszolhassunk, tudnunk kell, milyen volt a helyzet a harcoló magyarok háta mögött? Hallottuk, hogy a király tüzésége – ötvenhárom ágyúval és a gyalogság egy részével – a Borza bal partján lévő készülségi állásban maradt vissza. Ezeket – még a csata alatt – az akindsik koncolták fel. Ugyancsak ők végeztek négy kilométerrel hátrább, a táborban hagyott gyalogsággal is. Maga Mohács lángban állott.

Ilyen körülmények között nem hihető, hogy csekély számú kísérete toronyirányban vitte volna a királyt, *Mohácson át*, Tolna felé; mert akkor feltétlenül találkoztak volna a menekülőket összefogdosó vagy leöldöső török lovassággal. A legnagyobb valószínűség tehát amellet szól, hogy a királyt levezették a Duna árterébe, s ott, a meredek part tövéen, tehát az ingovány szélén próbáltak vele menekülni. Erről is hallhattak a törökök, s ez adhatott alapot Kemálpasazáde leírásának, amely szerint a megsebesült király „lovastul, fegyverestül a Dunába ugrott, s azok számát szaporította, akik elesetek vagy vízbe fúltak”.⁶

A király és kísérei tehát, Mohácsot elkerülve, az ártéren juthattak a Csele patak torkolatához, amelyen feltétlenül át kellett kelniök, hogy tovább mehessenek Tolna felé.

Burgio és Thurzó a Duna egyik ágáról ír ugyan, de ez nyilvánvaló tévedés, mert a király kétségtelenül az országútra akart kivergődni, hogy gyorsabban menekülhessen; márpedig, ha valami Duna-ágon gázolt volna át, akkor egyik szigetre jutott volna. Az is bizonyos, hogy a szerencsétlenségnek széles és mély, s amellet iszapos vízben, nem pedig valami keskeny patakmederben kellett történnie. Ezért olvasunk mocsárról, ingoványról, Duna-ágról, sőt tóról is, míg ellenben a patak (*rivus, rivulus*) szó, az egykorú forrásokban sehol sem fordul elő.

A Csele pataknak szakadékszerűen bevágódott alsó folyása s azon alul tölcérszerűen kiszélesedő torkolata lehetett, amelybe – az áradás következtében – a Duna vize is felhatolt. Ezt lehet legalább kiolvasni Brodarics leírásából.

A Csele patakban száraz időjárásnál kevés víz van; nagyobb mennyiséget csak esőzés vagy hóolvadás idején szállít a Dunába. Minthogy azonban medrének elég nagy az esése, a magával hurcolt iszap és egyéb hordalék java részét torkolata táján rakja le,

ahol sebessége, s ezzel együtt szállítóképessége is hirtelen megcsökken. Ott tehát képződhetik egy olyan vízzel fődött vastag, de amellet laza törmelék- és iszapréteg, amelyben akár egy ló is elsüllyedhet. A király holtteste, úgyszintén a többieké is, akik vele együtt ott pusztultak, napokon át víz alatt lehetett, s csak akkor tűnt elő, amikor a Duna is leapadt. Csakis így magyarázható az, hogy a mindenfelé portyázó és kutató akindsik nem bukkantak reá.

Ott, ahol (október közepén) a király lovának hulláját találták, még akkor is sár és iszap volt, noha a Duna árja már régen lehúzódtott róla. Ez tehát állandóan ingoványos terület lehetett.

Van arra is adatunk, hogy a király és két kísérője egymás nyomában akar a mocsáron átgázolni. Elöl ment Czettritz, utána a király. Ha csakugyan így volt, akkor nagyon helytelenül jártak el, mert régi lovasszabály, hogy ilyen süppedékes akadályon nem szabad libasorban átgázolni. Ugyanis az elől menő ló felvágja az iszapot, amelybe azután az utána következő még jobban belesüllyed. Czettritz megmenekülésének is bizonyára ez a legelfogadhatóbb magyarázata, hogy a király előtt lovagolva, hármajuk közül legkönnyebben vergődhetett át a túlsó partra.

Mihelyt a török a dunántúli vidékről eltakarodott, Mária királyné elküldötte Czettritzet, hogy a király holttestét kutassa fel, s szállítsa Székesfehérvárra. Egyszersmind utasította Sárffi Ferenc győri kapitányt, hogy Czettritz mellé tizenkét lovaszt adjon fedezetül.⁷

Sárffi azonban maga is velük ment, s mint szemtanú írta le a király tetemének megtalálását, abban a levélben, amelyet október 19-én írt Győrből Brodaricsnak.

Ennek a tudósításnak az a legnagyobb hibája, hogy se az exhumálás napját nem mondja meg, se helyet nem említ benne, arra hivatkozván, hogy Czettritz majd előszóval és részletesen elbeszél mindent. Ez elég lehetett az egykorúaknak, de – pontosabb feljegyzések hiányában – nem elég nekünk.

Így tehát a hely meghatározásában is csak arra szorítkozhatunk, amit Brodarics – nyilván Czettritz előadása nyomán – megírt, s amit az előbb már kifejtettünk.

Mint Sárffi leveléből kitűnik, Czettritz jól emlékezett a szerencsétlenség helyére, mert már messziről reáismert. Odaérve, legelőször egy ló hulláját pillantották meg az iszapban. Czettritz a király paripájára ismert benne, s a sárba, úgy ahogy volt, ruhástól belegázolva, a lótetem közelében kereste a király holttestét. De hiába, mert az iszaptól csupán Lajos fegyvereit húzhatta ki. Megtalálták és felismerték báró Trepka András udvarmesternek szinté a közelben heverő hulláját; megforgattak és megvizsgáltak sok más hullát is, de egyik se volt a királyé.

Végre, miután egy ideig hiába vizsgáldtak és kutattak az iszapban, valamivel távolabb egy sírdombot pillantottak meg. Felnyitották, s a király holttestét találták meg benne.

Ezen az egyetlen ponton találkozik Szerémi szövege a valósággal: II. Lajost csakugyan eltemette valaki az ingovány szélén, ha nem is a Szerémi leírta körülmények között. De ki találta meg a királyt, és mikor? Miért temette oda a mocsár szélére, s miért nem vitte valami jobb helyre? Végül: ha felismerte a halottat, miért nem adott róla hírt valakinek? Ezek mind olyan kérdések, amelyek tömérdék találgatásra adhattak és adhat-

nak ma is okot, anélkül hogy ismereteink mostani állásában határozottan felelhetnénk rájuk.

Az a homály, amely ezt az ideiglenes temetést környezi, továbbá az a körülmény, hogy Lajos holttesteme valóban nem az iszaptól került elő, nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a király meggyilkolásáról keringő hírek hívókra találjanak, noha ellenük szól az, amit Szerémi szavahihetőségéről előbb mondtunk, továbbá az is, hogy a király lova és fegyverei ott heverték a sárban, amelybe vele együtt buktak. Márpedig, Szerémi előadásából következően, ezek a fegyverek Dunaszekcsőn maradtak, s Lajost nélkülök vitték el a mocsár (vagy Szerémi szerint: tó) partjára.

Arra a kérdésre, hogy mikor találhatták meg először a király hulláját, annyit még válaszolhatunk, hogy addig nem, amíg a Duna vize le nem húzódott arról a helyről. Minthogy pedig az áradás nagy volt, több nap telt bele, míg a víz annyira lepadt, hogy az ember- és lóhullák napvilágra kerültek. Ez tehát már a törökök elvonulása (szeptember 3.) után lehetett.

Arra, hogy miért éppen ott, a mocsár szélén ásta el a király holttestét az, aki megellete, *talán* ezt a magyarázatot lehetne adni: azért, hogy az, aki a szerencsétlenség színhelyén keresi, könnyen reábukkanjon. A király sírja rendesen fel volt hantolva, mert különben észre sem vették volna. Ez is Szerémi ellen szól, mert a csata utáni éjszakán nem lett volna tanácsos, ott a harctér szomszédságában, sokáig dolgozni áruló lámpa- vagy fáklyavilágnál. Sőt, ha a gyilkosság látszatát el akarták kerülni, okosabb lett volna a hullát temetetlenül hagyni az ingovány mellett.

A sír felnyitása közben legelőször a holttest jobb lába bukkant elő, amelyről Czettritz rögtön a királyra ismert. Most a sír másik végét kezdték feltárni, s a hulla fejét a földből kiszabadítva, *a fogain látható jelekből* kétségtelenül a királyra ismertek a halottban.

Ha azonban Sárffi leírását tovább elemezzük, olyasmit is találunk benne, ami – legalábbis a laikus ember szemében – ellentmondásnak látszik. Azt állítja ugyanis a győri kapitány, hogy *még sohase látott olyan kevésbé romlott, olyan kevésbé undorító és ijesztő emberi hullát, mint a királyé. Mindamellett csak a fogairól ismerték fel egészen bizonyosan.*

Ennek elbírálására csakis orvos lehet hivatott. Kenyeres Balázs egyetemi tanár, aki ezen a téren országszerte ismert szaktekintély, szíves volt erről a kérdésről részletes véleményt mondani, amelyben többek között kijelenti, hogy: „A két tény, vagyis az arcvonások eltorzulása, amely a fogak vizsgálatát tette szükségessé és a holttestnek kevésbé undorító volta, egymással nagyon jól összeegyeztethető és magyarázható abból, hogy a halott 6 hétig feküdt nedves helyen, s ezalatt a rothadásnak kezdeti szembetűnő jelenségei csökkentek, illetve megszűntek. Mindezekhez képest olyan adat, amely kétségtelenül tenné, hogy a Sárffi által megsejlelt halott a király holtteste lett volna, nem található.”⁸

Sárffiék gondosan megmosták és megvizsgálták a király holttestét, de azon – az ajkán levőt leszámítva – a legcsekélyebb sérülést sem látták, vagyis *a halál oka csakis fulladás lehetett.*

Ezzel szemben az a bizonyos Tatai nevű káplán, aki Szerémit informálta, azt állítja, hogy másokkal együtt látta a három szúrást Lajos király jobb oldalán. Ugyanez a Tatai

azt is mondja, hogy Zápolyai János őt küldötte egy káplántársával a király holttestének felkutatására, s ők is találták azt meg.

Sárffi és Czettritz kétségtelenül meglették Lajos hulláját. Őket azonban a királyné küldötte, nem pedig János vajda. Sárffi egy szóval se említi, hogy papit is vittek volna magukkal. Nem is kellett, mert a végleges temetés nem a Csele patak partján, hanem Székesfehérváron történt, 1526. november 9-én.

János király abban a levelében, amelyben Zsigmond lengyel király kancellárját Lajos megtalálásáról és eltemetéséről értesíti, egyáltalán nem mondja, hogy elődje holttestének felkutatására ő küldött volna embereket.

Azt pedig, hogy a király teste sértetlen volt, nemcsak Sárffi írta meg, hanem tollbamondotta a velencei köztársaság egyik kéme – Antonio Boemo – is, aki a holttestemet Székesfehérváron látta.⁹

Ha már most mindazt egybevetjük, amit II. Lajos haláláról eddig hallottunk, akkor – elfogulatlanul vizsgálva a dolgot – csak ennyit mondhatunk:

Czettritz elbeszélésében nincs semmi lehetetlen.

Sárffi állításainak elfogadható voltát pedig orvosi szakvélemény is támogatja.

Ellenben Szerémi leírása tele van képtelenségekkel. Nem ő találta ugyan ki valamennyit, de viszont nem mentesíthetjük attól a súlyos hibától, hogy megrostálás nélkül írt össze mindenféle mendemondát, amit összegyűjtött. Csupán azt az egy állítását láttuk igazoltnak, hogy a király holtteste a mocsár közelében volt ideiglenesen elföl-delve.

Ismételten hallottuk már itt is, ott is, hogy többen láttak a bécsi udvari levéltárban olyan titkos iratokat, amelyekből kétségtelenül kitűnik, hogy Lajos király tervszerűen végrehajtott gyilkosság áldozata lett.

De ha látták és olvasták azokat az írásokat, akkor miért nem tették közzé teljes és hiteles szövegeiket?

Így – mindaddig, amíg ezeket a bizonyítékokat *szó szerint* nem ismerjük – kénytelenek vagyunk a királygyilkosságról forgalomban levő írásokat, mint nem igazolhatókat, egyelőre félretenni.

Az, ami Mohács után történt, katonai szempontból egyáltalán nem érdekes, mert nem volt többé magyar hadsereg, amelyet a szultán elé a győzelem reményével lehetett volna állítani.

A mohácsi csatából menekülő katonák – magyarok és idegenek egyaránt – a törökkel versenyezve raboltak ki és pusztítottak el hazatértükben mindent, ami az útjukba került.

A legnagyobb fejetlenség és tanácstalanság lett úrrá országszerte. Fokozta az általános zavarodást az is, hogy nemcsak a csatáról, hanem a király sorsáról is, a legkülönbözőbb hírek keltek szárnyra. Sokan tudni vélték, hogy a király Budára menekült, s ott szervezi a további ellenállást. Így hallotta és így írta ezt Frangepán Kristóf is, 1526. szeptember 3-án.¹⁰

Azt se lehetett tudni, hogy a szultán merre fordul Mohácsról? Megmarad-e továbbra is a budai irányban, avagy valami mást gondol? Frangepán, abban a hosszú levelében, amelyet 1526. szeptember 5-én Josefič Ferenc zenggi püspöknek írt,¹¹ a közeledő

őszi idő miatt lehetőnek véli, hogy a szultán nem folytatja tovább Buda felé az útját, hanem Jajce felé indul.

Arra az esetre, ha mégis Buda felé menne, azt üzeni a királynak, hogy onnan el ne meneküljön, mert könnyen megtörténhetik, hogy fővárosával együtt koronáját is elveszíti. Frangepán úgy képzei a hadjárat folytatását, hogy a szultán a Duna mindkét partján fog hadseregével előnyomulni. Egyik részét ő maga, a másikat Ibrahim nagyvezír vezeti. Ha ez a megoszlás megtörténik, akkor a király legalább az egyik sereget megverheti. Azonban a Dunát zárja naszádok rájával, azonkívül pedig a budai hegyeket is szállja meg.

Tudjuk, hogy mindebből semmi se lett, s a szultán ellenállás nélkül vonult be Budára, 1526. szeptember 12-én.

A mohácsi csata – röviden meghatározva – az erő, ügyesség és megfontolás nélküli vakmerőség siralmas kudarca volt. A vezetők az egyetlen, gyöngye magyar sereget minden számítás nélkül tették egy kártyára, a vakszerencsére bízva a diadalt vagy a balsikert.

Napóleon mondotta egykor, hogy valamely hadi vállalat terve már akkor is jó, ha kétharmada számításra alapszik, egyharmada pedig a véletlenre van bízva. Az, aki a háborúban a véletlennek, a szerencsének ajtót nyitni nem akar, inkább ne fogjon semmihez.

Nagy igazság, mert szerencse nélkül nincs győzelem. A háborúban szerencse minden hiba, amit ellenfelünk elkövet, s a siker titka jórészt ennek felismerésében és kiszákmányolásában rejlik. Mohácsnál a magyar hadvezetés a botlások egész sorozatát követte el, ami mind az ellenség javára vált, s az ő diadalát könnyítette meg. Ha ehhez hozzávesszük a török vezéreknek a győzelemben vetett fanatikus hitét, hadseregük erősebb voltát, szilárdabb fegyelmét és a magyarénál jobb vezetését, akkor azt kell mondanunk, hogy a török győzelem valamennyi alapfeltétele megvolt.

S ha az 1526-iki háborúról azt mondhattuk, hogy az a török egyik kockázat nélküli vállalkozása volt, akkor talán még fokozottabb mértékben kell ezt a megállapítást magára a mohácsi csatára is alkalmaznunk. Ugyanis, bármilyen szemszögből vizsgáljuk az eseményeket, bármennyi kútfőt tanulmányozunk is át, nem találunk egyetlen olyan vigasztaló adatot sem, amely azt bizonyítaná, hogy Mohácsnál csak valami előre nem látható balszerencse buktatta el a magyar sereget.

A mieinknek bukniuk kellett.

Mohács, 2006, 297–321.

1 Lásd a II. részben.

2 Utalás Pázmány Dénes cikkére. Lásd a III. részben. A jegyzeteket lásd 2006-os *Mohács*-kötetben.

3 Lásd az I. részben.

4 Lásd az I. részben.

5 Lásd az I. részben.

6 Lásd a II. részben.

7 Lásd az I. részben.

8 Kenyeres Balázs szakvéleményének egyéb fontos pontjai ezek: „Az emberi holttesten kezdetben nagyon szembetűnő változásokkal jelentkező rothadás egy idő múlva megáll, szembetűnő jelenségei

csökkennek, visszafejlődnek. Egy idő múlva megszűnik a rothadásos gázfejlődés, a képződött gázok eltűnnek, s ezzel megszűnik a holttest puffadása. [...] A rothadó vér lassankint kiszivárog a holttestből, s ezzel a holttest színe mindinkább halványodik, a végén szennyes szürkévé lesz, egyben csökken, néha teljesen meg is szűnik, a holttest bűzössége. [...] Aránylag gyorsan következik be a lelohadás, az elhalványodás és a bűz csökkenése vízben ázó holttesteken. [...] Nyári időszakban a rothadás szembetűnő jelei az első egy-két hétben jelentkeznek, azon túl már a szembetűnő jelenségek csökkenése következik. II. Lajos király halála esetében a körülmények a rothadás kezdeti, szembetűnő jelenségeinek eltűnésére különösen kedvezőek voltak. [...] Hogy a halott előrehaladott rothadás állapotában volt, valószínű Sárffi nyilatkozatából, mely szerint a holttestet a fogain látható jelekből ismerték fel, miből következik, hogy az arcvonások már feltűnően el voltak változva. A hathetes holttesten az arcvonások elváltozása tényleg megvan, mert a kezdeti puffadás után lelohadó lágy részek a csontok felett elcsúsznak, összegyűrődnek, s így a felismerést lehetetlenné tevő változások jöhetnek létre. Sárffinak az a nyilatkozata, hogy soha még olyan kevésbé romlott és olyan kevésbé undorító hullát nem látott, mint a királyé, szintén jól összeegyeztethető a halál óta eltelt hatheti idővel, amelyet a holttest, lucskos talajban, koporsó nélkül elásva, töltött.”

9 Lásd az I. részben.

10 Lásd az I. részben.

11 Lásd az I. részben.

Baráthosi-Balogh Benedek:¹ *A magyarság kigyilkolása a Habsburgok alatt 1937 (részletek)*

És itt ütközik ki a Habsburg-gazság egy másik oldala. Félidézték a háborút, amelyben minden emberi számítás szerint mi csak veszíthettünk, ők pedig arattak. A gyászoló ország kétségbeesett jajsikoltásán a Habsburg-kamarilla kézdörzsölő örömmámorban úszik. A cserbenhagyó elárulás elhallgatásának elleplezésére használják azt a Habsburg kitalálású vakulj magyar beállítást, hogy Mohácsnál a magyarság, mint védőbástya vívta a kereszténység harcát a pogánnyal. [...]

Hatodszorra említjük meg Nádasdy jelentését,² amely a bécsi titkos levéltárban van. Ezt a jelentést megcsonkították. Azt a részt, amely II. Lajos király halálát tárgyalja, olóval levágták, pedig ez volt a perdöntő a király halálában. De éppen ez a megcsonkítás a legfényesebb igazolása annak, ami Lajos királlyal történt.

Fejtegetésünk során mindenekelőtt hallgassuk meg a Csele-patak vallomását, amellyel lemossa magáról a királyölés bectelen vádját. Ime, miket mond:

Aki engem csak egyszer látott, rögtön tudja, hogy én nem ölhettem meg királyomat. Hatodrangú kis patakocska vagyok, alig másfél méter széles. Vízem alig van s csak ha nagyobb eső jön, büszkélkedhetem annyival, amennyibe még egy ma született csikó sem tudna beléfulladni. Meredek partjaim sincsenek s geológiai viszonyaimnál fogva nem is lehettek soha. Nem kérkedhetem azzal sem, hogy partjaimon suhogó nádasok hallgatják csörgedezésemet. Csak ott, ahol játékos futásom végén a Dunaágba torkollok, találkozom sáros mocsárral. Belém hát még árvíz esetén sem fülhatott a király, legfeljebb ebbe a Dunaágba. De ezt sem hihetem. A befulladás helyének mondott rész a csatatérről alig tíz kilométerre fekszik. Királyom, aki erőstermetű, lovagi tornában elsőrendű hatalmas ifjú volt, hétezer emberrel menekül. A török, cseltől félve, nem üldözi. Nem tudom, hogyan képzelhetik el az emberek egy királyról, hogy olyan nyomorult lovon jött a csatába, amely tíz kilométernyi futás után nem tud szelíd medremen átugorni. Ha pedig azt mondják, hogy nádas iszapba

fulladt, nem mondanak igazat, mert olyan bolond nincs, aki a Dunát akarja átugratni lovával. Azt is mesélik, hogy lova megsebesült s azért nem tudott rajtam keresztül-szökni. Hát kérem, jöjjenek s nézzenek meg. Ha egy lovas belém esik, elzárja egész medremet. Hogy fúlhatott hát belém jó királyom s hű apródjai? El sem fértek volna bennem. De másképen is, ki hiszi el hétezer magyarról, hogy királya kidőlt lova helyett ne adott volna alája másik lovat, ha más nem, két, életre-halálra hű apródja, Aczél és Trepka. Én magamba nem fullaszthattam s el sem temethettem. Igazán csak Brodarics és Gottlieb³ urak Habsburg-védő meséje, hogy ötven nap múlva találták meg nem is létező iszapomban és sásomban. Ha meg a torkolatomnál lévő dunai sásban volt, akkor halva dobták oda. Mindezek alapján kérem felmentésemet s becsülem helyreállítását. [...]

A bécsi levéltárban őrzött másolat a XVII. századból való. Ez is ott készült, ahol annyi történeti okmányunkat eltüntettek, vagy meghamisítottak a Habsburgok érdekében. [...]

II. Lajos és a mohácsi huszonnégyezer halott a Habsburgok áldozatai, láncszemek a magyar vértanúk sorozatában. Ez Mohács története.

BARÁTHOSI, *A magyar nemzet igazi története*, 1937, 26–35.

1 Baráthosi-Balogh Benedek (1870–1945) néprajzkutató, közíró.

2 Hivatkozás Pázmány Dénes tanulmányára, lásd a III. részben.

3 Talán Karl Gottlieb von Windisch (1725–1793) történeti-földrajzi író német nyelvű munkáira utalt.

Bevilaqua Borsody Béla:¹ *Német maszlag* 1945 (részlet)

Nem igaz, hogy II. Lajos elesett Mohács alatt, illetőleg nem igaz, hogy a „megáradt Cseleptakba fulladt belé”. Ellenben igaz, hogy a dunaszekcsői Plébánián, szerény vacsorája, illetőleg menekülése közben Szapolyai György háromélű cseh törével oldalba szúrta, mondván: „*Te bestye táncos királ, te parázna, te igazságtalan királ! Elvesztetted Magyarországot!*” Így olvassuk mindezt a szemtanú Szerémi György, a király budai udvari káplánja emlékiratában,² az előzményeket pedig Marino *Sanuto* velencei diplomata és historikus, *Brodarich* szerémi magyar püspök, Antonio del *Burgio* báró és *Campeggi* pápai Nuntiusok követi jelentéseiben.³ *Ballagi* Aladár⁴ a spanyol udvari titkos levéltárban megtalálta Ferdinánd futárlevelét,⁵ melyben még Lajos halála előtt bejelentette az előre elkészített halálesetet, ami magyar trónját jelentette. A spanyol udvar Valladolidban hálaadó misét tartott, mert Ferdinánd Lajos leszuratásával lett Magyarország ura. A züllött Mária királyné is biztosan tudta, hogy Lajossal Ferdinánd vagy más végezni fog, már augusztus 29-e előtt dunai gályákon menekítette Bécs felé a budai aranykincset. A pozsonyi várkapitány, Bornemisza lefoglalta a rablott magyar értékeket és karóba huzatta a királyné lovas magyar testőreit, akik a budai palota homoszualis orgiáin asszonyi papucsosan, szoknyában táncoltak. [...] Az aulikus-dinasztikus régi magyar történetírás a király haláláról a „Cseleptak” regényes novelláját terjesztet-

te, mert kínos dolog lett volna, hogy a német uraság orgyilkos tör útján – módján ült a magyar nyakába.

BEVILAQUA, *Német maszlag*, 1945, 97–98.

1 Bevilaqua Borsody Béla (1885–1962) művészettörténeti író.

2 Lásd a II részben.

3 Lásd az I. részben.

4 Ballagi Aladár (1853–1928) történész.

5 Nincs arra vonatkozó adat, hogy Ballagi Aladár talált volna ilyen iratot. Talán Jászay Pállal vagy Pázmány Dénessel keverte össze.

Nemeskürty István: *Ez történt Mohács után*
1966 (részletek)

Fehérvárott először is II. Lajost kellett eltemetni. Hogy eltemethessék, holttestét meg kellett találni.

Ez a kereső akció a Mohács utáni hetek legzavarosabb, legkibogozhatatlanabb mozzanata. Annyi bizonyos, hogy valami nem volt rendjén II. Lajos halála körül. [...]

Kérdés: miért nem ment Sárffyval valaki az udvarból? [...]

Kérdés: ki temette el Lajos királyt? [...]

Kérdés: valóban II. Lajos holtteste feküdt-e a sírhant alatt? [...]

Kérdés: miért nem ment Székesfehérvárra Mária királyné?

Ugyancsak Jászay számol be arról, hogy egy bécsi levéltárban őrzött emlékiratban, mely részletesen elemzi a Mohács utáni állapotokat, ez olvasható: „*regem hostili manu trucidatum*” – tehát a királyt megölték.¹ [...]

Koporsójára és testére – ha ugyan az ő teteme feküdt ott felravatalozva! – csupán azért volt szükség, hogy a koporsó fölött mindjárt egy új koronázás is megtörténhessék. [...]

NEMESKÜRTY, *Ez történt Mohács után*, 1966, 27–30, 33.

1 Hivatkozás Jászay Pál könyvére. Lásd a III. részben.

Zakar András:¹ *Elhallgatott fejezetek a magyar történelemből*
1976 (részlet)

Levéltári kutatások² felfedték, hogy a dunaszekcsői plébános feljegyzése³ szerint Cettrich Ulrik, a királynő[!] kapitánya ölte meg Lajos királyt, és csak később helyezték el a Csele-patak mellé.

ZAKAR, *Elhallgatott fejezetek*, 1976, 18.

1 Zakar András (1912–1986) mérnök, áldozópap.

2 Hivatkozás Pázmány Dénes tanulmányára. Lásd a III. részben.

3 Talán Csajághy Károlyra hivatkozik rosszul. Lásd a III. részben.

Kiss Béla:¹ *II. Lajos halála*
1976 (részletek)

A mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából ismét időszakúvá váltak a II. Lajos halálával kapcsolatos események, leírások. Több mint tíz éven keresztül magunk is kutattuk ezt a témát, és a sok megválaszolatlan kérdés mellett csak néhányra tudtunk kielégítő választ adni. [...]

A legtöbb forrás szerint holttestét Csele község közelében, egy mocsaras helyen találták meg. Csak Istvánffy Miklós említi² tévesen a Karasica patakját II. Lajos vízbe-fúlásának helyszínéül.

A Csele patak és torkolatvidékének gyakori bejárása, valamint egy 1323-ból származó perirat alapján talán kielégítő választ adhatunk a fenti kérdésre. Ebből az okiratból megtudjuk, hogy a mohácsiak „a nyúlzigeti apácák Cseley birtokán hatalmaskodást követtek el”. Halastavaikat elfoglalták. Még ma is láthatók az egykori halastavak nyomai. Ezek bizonyára a birtokháborítás után kétszáz évvel, a mohácsi csata idején már gondozatlanok és a gyakori esőzések következtében mocsarasokká váltak. Sajnos, eddig csak kettőnek elmosódott maradványait találtuk meg. A többit a mohácsi csata alatt elpusztult Csele községgel együtt elmosta a Duna. A Dunára is érvényes ezen a szakaszon Baer³ orosz tudósnak a sarkvidéki folyókra megállapított törvénye, miszerint az északról dél felé folyó vizek a jobb part felé igyekeznek kitérni és jobb felé írják le kanyarulataikat. Igazolható ez a tétel térképekkel is, amely a mohácsi török kori várat ábrázolja. Igaz, hogy ez a hely kb. három kilométerrel délebbre fekszik a Csele torkolatától, de az előzők bizonyítására jól fölhasználható. Az egyik térképet 1663-ban Ottendorf Henrik⁴ készítette, a másik egy olasz hadmérnök munkája 1687-ből. A két térképet összehasonlítva jól látható, hogy a Duna az eltelt 24 év alatt elmosta a belső vár K-i falát a két bástyával együtt. Ma már nemcsak az egész belső vár, hanem a témánkhoz tartozó Csele község, a patak Dunába folyásánál és a Csele patak által táplált egykori halastavak, valamint torkolatvidék is a Duna martalékává váltak. Igen valószínű, hogy 1323-tól 1526-ig is sokat elvitt a Duna a patak torkolati részéből és az ott levő közeli halastavakból. Ezen a mocsarassá vált területen találhatták meg II. Lajos holttestét is.

Meg kell jegyeznünk, hogy a régi halastó és a jelenlegi Csele patak közötti szintkülönbség kb. négy-öt méter. Ennyivel mélyebbre vágta már be magát az esőzések alkalmával igen gyors folyású patak. Ugyancsak ezen a tavon, illetve a patak itteni részén ma vasúti híd vezet át É–D-i irányban, amelyet az 1950-es években készítettek a leendő mohácsbátaszéki vasútvonal számára. Amikor ennek az egykori tónak É-i partján a vasútvonal földmunkálatait végezték, rendkívül sok emberi csontvázat találtak. Századunk elején még sokan azt hitték, akik tudtak a leletről, hogy itt is folytak harcok a törökkel és a csontok az itt elesettek maradványai. Ma már tudjuk, hogy ez volt Csele község temetője.

KISS, II. *Lajos halála*, 1976, 507–512.

1 Kiss Béla (1927–2012) középiskolai tanár, mohácsi helytörténész.

2 Lásd a II. részben.

3 Karl Ernst von Baer (1792–1876) balti német tudós, felfedező.

4 Lásd a II. részben.

Barta Gábor: *Hogyan halt meg II. Lajos király?*
1980 (részletek)

A gyilkossági történet utóélete

A király vízbe fulladásáról szóló történet rejtélyei mindezzel megoldottnak tekinthetők. Hogy végképp megbízhatunk benne, ahhoz viszont tisztázni kellene: mi van a gyilkossági történetek hátterében?

1. A gyanú egyik oka Mária királyné magatartása. Közelebbről tekintve azonban ez teljesen érthető. A királyné népszerűtlen volt Magyarországon, jövője bizonytalanná vált a férje nélkül. A hatalomért induló küzdelemben – jobb híján – sok felemás esz-közzel is meg kellett próbálkoznia. Tudjuk, hogy a versengésben, akárcsak ellenfele, a hamis érvelésektől, a tények elferdítésétől sem riadt vissza. (Például országgyűlési meghívóját hamis dátummal bocsátotta ki.) Ilyen eszköznek tűnik fel a halott uralkodóval űzött misztifikáció, bűvészkedés is. Amíg ugyanis híresztelni lehetett, hogy Lajos király él, addig asszonya is igényt tarthatott az ország kormányzására.

Igen ám, de a szállongó hírekkel kezdődő, s Szerémi közvetítésével napjainkig is ható gyilkosság-variáció közszájon maradt 1526. november 10-e, II. Lajos fehérvári temetése után is. Mi lehet ennek az oka?

Mária királyné testvére, Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg 1526 szeptemberétől versenyben állt a magyar trónért Szapolyai Jánossal. E versengés során mindketten éltek a hangulatkeltés eszközeivel. A bécsi udvar eközben kürtölte világgá, hogy Szapolyai János már régen lepaktált a törökkel; hogy ő a felelős Magyarország minden 1526 előtti kudarcáért, s hogy szándékosan késett el a mohácsi ütközetből. [...]

Függetlenül immáron attól: hogyan ítéljük meg Szapolyai magatartását a mohácsi ütközetrel és személy szerint II. Lajos uralkodóval kapcsolatban, tény, hogy a mohácsi csatavesztés utáni hatalmi harcokban az ellenfél számára jó érv volt hangoztatni Szapolyai János valós vagy nem valós felelősségét Magyarország romlásáért. És itt érkezünk a gyilkosság-legenda egyik főszereplőjéhez, Szapolyai Györgyhez, aki állítólag a királyba döfte cseh kardját, és aki János testvére volt. Vagyis Ferdinánd és Mária környezetének érdeke volt a Szapolyaiakról minél több „rosszat” terjeszteni, akár a királygyilkosság vádját is. Adataink mutatják, hogy ezt meg is tették: a német zsoldos gyilkosságról szóló visszaemlékezését¹ Bécsben nyomtatták ki, s a Tatai elbeszélését² használó Szerémi is itt írja művét. Éppen az 1540-es években, amikor a Habsburgok újból és még mindig harcban álltak a Szapolyai-dinasztiával.

2. Közel sem jelenti mindez, hogy a gyilkosság-legendát eleve valamiféle Habsburg-érdekből találták volna ki. A kor telve van rémhírekkel, s a királyok halálához különösen gyakran fűződnek tarka, gyorsan kelt gondolatfűzések, legendák. Az emberek mindig is szerették a titokzatost, a rejtélyest. II. Lajos erőszakos halálának sok évszázadig kísértő története is ebben lelheti forrását, melyet azután a politikai érdek felhasznált és – mint látjuk – sokáig frissen is tartott. Nem az első és nem az utolsó hasonló eset a történetírás történetében.

BARTA, *Hogyan halt meg II. Lajos*, 1980, 6.

1 Új híradás. Lásd az I. részben.

2 Lásd a II. részben.

Supka Géza:¹ *Mária, a mohácsi vész királynéja*
1985 (részletek)

Ezen, kissé persze megkésett tanúbizonyságon kívül vannak azonban egyéb, az esemény idejével közel egykorú bizonyosságaink is arról, hogy itt, a Csele pataknál gyilkosság történt. Így I. Ferdinánd már szeptember 22-én titkos írású levelet küld Innsbruckból bátyjának, V. Károlynak Spanyolországba, s itt nyíltan megmondja, hogy a királyt meggyilkolták („*le roy du dict hungrie tué*”).² [...]

Egy furcsa csillagjós

Lehet, hogy ezek a krónikások az adataikat csupán hallomásból merítették; ezért nagyobb érdeklődésünkre tarthat számot egy 1526. december 16-áról kelt, s a bécsi titkos levéltárban őrzött furcsa dokumentum.³ Ez az irat egy névtelen álomfejtőnek a csodálatos írása, aki, mint ő maga kifejti, ilyen minőségében szeretne a köztudomású rendkívül babonás I. Ferdinándnál állást kapni s ezért, tehetsége és képessége bizonyítékképpen Magyarországra vonatkozó egész sor udvari és állami intimitást közöl. Ez az irat a magyar történelemnek egyik legragyogóbb pamfletje, nyilvánvalóan misztifikációnak készült, hogy I. Ferdinándban ilyen úton költse fel a gyanút arra nézve, hogy II. Lajos király tulajdonképpen gyilkosa Zápolya János volt.

SUPKA, Mária, *a mohácsi vész királynéja*, 1985, 99–100.

1 Supka Géza (1883–1956) író, művészettörténész.

2 Utalás a Jászay által említett jóslatra. Lásd a III. részben.

3 Ez az „*Álomszerű haditerv Szapolyai János ellen*”. Lásd a II. részben.

Benda Kálmán, Barta Gábor: *Mendemondák és valóság II. Lajos király haláláról*
1988 (részletek)

Benda [Kálmán]: Azokra a levelekre válaszolunk, amelyek II. Lajosnak a mohácsi csatában történt halálával kapcsolatosak. [...]

»Olvastam a kevésbé ismert kútforrásokat. Meg vagyok győződve arról, hogy II. Lajos nem a patakba fulladt bele, hanem saját üldözésének a kelyhéből ivott.« [...]

A harmadik levelet F. E. küldte Dunaszigetről. Ő is ugyanezt a kérdést teszi fel, hozzátéve, hogy tíz évvel ezelőtt elment a bécsi hadilevéltárba, mert úgy értesült, hogy ott őrzik azt az iratot,¹ mely kétségtelenül igazolja a gyilkosságot. Bécsben sokáig ke-resték a nevezett iratot, majd közölték vele, hogy még régebben kiadták Magyarországnak, ahol viszont – tudomásunk szerint – a második világháború során elpusztult. [...]

Benda: Még egy kérdést tisztázzunk! Az egyik levélben hivatkozás történik egy Bécsben őrzött titkos iratra, amelyik állítólag aztán Magyarországon valahol elpusztult.

Barta [Gábor]: Már említettem, hogy léteztek korabeli írásos emlékek, amelyek a királygyilkosság tényét emlegették. Ilyen irat több is volt, a bécsi levéltárban is nyilván volt belőle, Jászay Pál, a kor történetírója már a múlt [19.] század elején megörökített egy álomfejtésként följegyzett, meseszerű történetkét,² amely szintén tartalmazta ezt a motívumot. Hogy Bécsben melyiket keresték, azt nem tudjuk megállapítani, de bizonyos, hogy ezek közül a propagandisztikus iratok közül kerülhetett egy³ valakinek valamikor a kezébe.

BENDA–BARTA, *Mendemondák és valóság*, 1988, 73–74, 76.

1 Hivatkozás Pázmándy Dénes tanulmányára, lásd a III. részben.

2 Lásd a III. részben.

3 „Álomszerű” haditerv Szapolyai János ellen. Lásd a II. részben.

Grandpierre K. Endre:¹ *Lajos király három halála és négy temetése* 1989 (részlet)

Ha mi nem a lehetetlenre építünk, úgy alighanem be kell látnunk, hogy a friss sír és a friss (teljesen romlatlan) hulla közt összefüggésnek kell fennállnia, azaz: a jelentés „friss sírdomb”-jában egy szerencsétlen ifjú friss hullája feküdt; akárkié, de nem II. Lajos király három hónapja bomladozó hullája.

Miként került e sértetlen testű ismeretlen ifjú a frissen hantolt sírba – kétségkívül a Czettrich Ulrik érkezése körüli időben –, ki tudná? Működnek a történelemben olyan erők, amelyeknek céljaik érdekében semmilyen élet sem drága.

A Czettrich által fellelt és azonosított állítólagos királyi hulla egy további szembe-tűnő sajátossága: teljesen mezítelen, nincs rajta semmilyen, királyi voltára, származására utaló jel. Se rajta, se a síron.

Ismeretlen kezek gondosan eltávolítottak róla minden személyi, tárgyi jelet, amelyről kilétére lehetett volna következtetni: így egyedül Czettrich Ulrik bizonykodása azonosította a királlyal az ismeretlen hullát.

GRANDPIERRE, *Lajos király három halála*, 1989, 151–152.

1 Grandpierre K. Endre (1916–2003) író, költő.

Pezenhoffer Antal:¹ *II. Lajos meggyilkoltatásának meséje* 1993 (részletek)

Habsburg királyaink megszakítatlan sorozatában már az elsőt egyes (sajnos elég széles) körökben olyan eszelős gyűlölet kíséri nálunk, hogy még azzal is meggyanúsították, hogy elődjét és sógorát, II. Lajost – hogy trónját elfoglalhassa – ő tette el láb alól, nem

pedig a mohácsi csatából menekülőben pusztult el. Természetesen segített neki e gazzettben testvére, Mária, II. Lajos felesége is. Ennél mi sem természetesebb, hiszen ő is éppen olyan Habsburg volt, mint sátni testvére, Ferdinánd. De nemcsak meggyanúsították e két testvért a férj- illetőleg sógorgyilkossággal, hanem a borzalmas bűnről, mint bebizonyított tényről beszélnek.

A vádat és – mint ő fejezi ki magát – „vaskövetkezetességgel” előadott bizonyítékait a kálvinista-székely Baráthosi Balogh Benedek találta ki, vagy legalább is ő volt az, aki nyomtatásban is merete közölni „A magyarság kigyilkolása a Habsburgok alatt” című „turáni” művében, melyet (stílszerűen) a Bethánia protestáns felekezeti nyomdában nyomtatott.²

Baráthosi műve bevezetésében hangsúlyozza, hogy „a történetíró nem vezetheti semminemű elfogultság” (milyen kedves!). Aztán ugyanebben a bevezetésben mindjárt azt is kimondja, hogy „a Habsburg ősellenséges faj, mely gyűlöli a magyart”. E „történetírói” és „semminemű elfogultságban” nem leledző megállapításból aztán természetesen következik, hogy nem a történelemtől egyhangúlag megállapított vízbefulladás fogadja el II. Lajos halála okául, hanem az egykorú krónikásnak azt a pletykáját, hogy úgy ölték meg. Igaz, hogy még ez a krónikás is csak úgy pletykázik, hogy II. Lajost Zápolya György, tehát éppen Ferdinánd ellenfelének testvére gyilkolta meg, de hát az csak természetes, hogy ebben az egyben a krónikásnak nem lehet igaza. Az igazi gyilkos csak is „az ősellenséges fajból” származhatott, tehát csakis Habsburg Ferdinánd és Habsburg Mária, „az utolsó nemzeti király” e két gonosz ellenfele lehetett.

Sőt Baráthosi szerint „az ősellenséges faj” ördögi ármányai még messzebbre nyúlnak vissza. Szerinte már Ferdinánd testvérét, Máriát is csak azért varrták a Habsburgok II. Lajos nyakába, mert „minden jel szerint meddő” volt. Mivel pedig szerződésük volt a Jagellókkal, hogy kihalásuk után ők öröklék trónjaikat (a csehet és a magyart), e meddő feleséggel gondoskodtak róla, hogy a Jagellók minél előbb kihaljanak, s így az áhított örökségre ne kelljen túl soká várniuk.

Mivel Máriát 1515-ben, tíz éves korában jegyezték el II. Lajossal, csak azt szeretném tudni, honnan tudhatta ez az „ősellenséges faj” Máriáról már *tíz éves* korában, hogy „meddő”? Tárgyilagos ember még most, a XX. században se állapíthatja meg róla, hogy meddő volt-e vagy nem, mert huszonegy éves se volt, mikor már *özvegy* lett és többet nem is ment férjhez. Nevetséges dolog azonban egy olyan nő „meddőségéről” beszélni, akinek első és egyúttal utolsó férje már húszéves korában meghal.

De hogy milyen hatása van az irányzatos hírverésnek, nemcsak a tömegekre, hanem még a tudósokra is, azt mutatja, hogy még Szekfű is azt írja, hogy Mária „meddő” volt.

Aztán még egy dologra kell figyelmeztetnünk ezeket az eszelős Habsburg-gyűlölőket: Ha a Habsburgok annyira okosak voltak, hogy mindent előre tudtak, még olyat is, amit ember nem tudhat előre, ha ők Habsburg Máriáról, akit feleségül azok nyakába varrták, akiknek mielőbbi kihalása volt az érdekük, már tíz éves korában tudták, hogy meddő, Jagelló Annáról, II. Lajos testvéréről pedig, akinek a Habsburgok kellő elszaporodásáról kellett gondoskodnia, már egyenesen három éves korában (mert csak hároméves volt, mikor már Miksa császár kötelezte magát, hogy a kölcsönös örökösödés fejében valamelyik unokájával összeházasítja) tudták, hogy tizenöt gyermeket fog

majd szülni Habsburg férjének (mert annyit szült), akkor ez a család emberi észét felülmúló olyan bámulatos éleslátással, sőt titokzatos erővel rendelkezik, hogy csakugyan babonás rettegéssel kell eltöltsék azt a nemzetet, melynek „ösellensége”. [...]

Ha azonban így áll a dolog, akkor sajnos azt is meg kell állapítanunk, hogy viszont azok a hülye Jagellók, akik *semmit* se tudtak akkor, mikor a Habsburgok már *mindent* tudtak, akik hagyták magukat tőlük kihálásra ítélni, mindenből kisemmizni s végül a „meddő” asszony révén nemcsak az utódoktól megfosztani, hanem még egyszerűen le is gyilkoltatni, igazán megérdemelték, hogy kipusztuljanak, s nekünk – ha csak a hazánkat nézzük – megint csak hálásoknak kellene lennünk a Habsburgok iránt, akik megszabadítottak bennünket tőlük. [...]

Ha nem vízbefulladás folytán, hanem kardvágástól és elvérzés után halt volna meg s csak azután került volna a földbe, mint ennek történnie kellett volna akkor, ha Szerémi elbeszélése hitelt érdemelne, akkor amiatt a több mint hat hét miatt, ami a halál és a holttest megtalálása között eltelt, nem lehetett volna a test annyira romlatlan és szagtalan. (Sárffy jelentésében nincs időmegjelölés arról, mikor történt a király holttestének megtalálása. Csak annyit lehetett belőle megállapítani, hogy október közepén volt. Andrea Partiba Bécsben kelt s 1526. november 2-i tudósításából a pontos dátumot is megtudhatjuk: október 18.³ [...])

Így is történt minden. De azért a Habsburg-pártiak még se állították soha, hogy Lajos király nem a Csele-patakba fulladt, hanem Szapolyai tetette el láb alól, azon a címen, mert egyedül csak ő érdeke volt ez. Nem állították ezt a Habsburgok még Szerémi krónikájára támaszkodva se. És miért nem? Azért, mert ha a király meggyilkoltatására Szapolyainak lett volna is oka és pszichológiailag igen szépen meg is lehetne okolni, hogy a dolog így történhetett, azzal még egyáltalán nincs bizonyítva, hogy így is történt. A „lehet” meg a „van”, sőt még a valószínű és a való közt is ég és föld ugyanis a különbség és a történelem csak a „van”-nal, illetve a „volt”-tal foglalkozik, nem pedig azzal, ami *lehetett volna*. [...]

Azt is megkérdezzük még Baloghtól, hogy ha valóban Ferdinánd volt II. Lajos gyilkosa, hogy lehet akkor, hogy a két király Mohács után következő ádáz tusájában, mikor a küzdő felek minden elképzelhető eszközt felhasználtak egymás befekettítésére, Ferdinánd e nagy bűnéről egy szava sincs Zápolya propaganda hadjáratának?

PEZENHOFFER, A magyar nemzet történelme, I, 82–83, 95, 101, 105.

1 Pezenhoffer Antal (1893–1973) katolikus pap, tanár, demográfus, író.

2 Lásd a III. részben.

3 Lásd az I. részben.

Botlik Richárd:¹ 1526. október 19.²
2002 (részletek)

Sajnos – a dokumentum hibás datálásából kifolyólag – Sárffy Ferenc jelentését³ számos bírálat érte a közgondolkodás részéről. Bartoniek Emma, a dokumentum fordítója

1526. december 14- re tette a jelentés keltezését, amely azonban több szempontból sem helytálló:

1. Mert a Sárffy jelentésében szereplő „napokban” („*His diebus*”) határozó ellentmond december 14-ének. II. Lajost a mohácsi csatát követően, tehát 1526. augusztus 29-én érte a szerencsétlenség, és abszurd lenne azt feltételezni, hogy az agnoszkáló bizottság valamelyik decemberi napon szállt volna ki a helyszínre a király holttestét felkutatni.

2. Mert Sárffy Ferenc jelentése rendszerető ember jelleméről árulkodik, és ez összeegyeztethetetlen a decemberi dátummal. Ha októberben megtörtént az agnoszkálás, akkor Sárffy miért várt volna ennyi időt a jelentés elkészítésével? Semmiképpen sem azért, mert megfeledezett feladatáról, vagy mert hallomásból úgy tudta, hogy Brodarics István egy tényszerű mohácsi visszaemlékezés írására készül – hiszen ez utóbbi csupán 1527 elején dőlt el.

3. Mert Sárffy Ferenc Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek címezte a jelentést. Brodarics István azonban 1526. december közepén már semmiképpen sem tevékeny tagja a Ferdinánd-hű udvarnak. Brodarics 1527 áprilisában tájékoztatta a lengyel királyi udvart a közte és I. Ferdinánd közti végleges szakításról. A szakítás okát a nagyszerű humanista azzal magyarázta, hogy jellemével ellentétes a Habsburg uralgó politikája. Voltaképpen az udvartól való elhidegülés első jelentős oka a Brodarics személyét ért sérelemben keresendő, ugyanis a kancellár nem kapott meghívót a Komáromba hirdetett, majd november 30-án Pozsonyba áthelyezett, és december 17-én Ferdinándot magyar királlyá választó országgyűlésre. December 17-e után Ferdinánd voltaképpen leváltotta Brodaricsot azzal, hogy a kancellári tisztségbe a veszprémi püspököt, Szalaházi Tamást emelte.

4. Mert 1526. október 23-án Habsburg Ferdinándot a cseh országgyűlés Csehország királyává választotta meg. A cseh királyi címet korábban II. Lajos viselte, tehát a fent említett időpontig mindenképpen tisztázni kellett, hogy a magyar király valóban halott-e, s ennek legkézenfekvőbb megoldása az agnoszkálásban rejlett: abban a feladatban, amelyet azonban csak a török csapatok október eleji távozását követően lehetett háborítatlanul elvégezni. Kínos jogi procedúrát vont volna maga után, ha a bécsi udvar csupán a híresztelésekre épít, s Lajos esetleg a török veszély elhárulása után feltűnik a politikai porondon. A Habsburg udvar – a Szapolyai Jánossal való versenyfutása miatt – későbbiekben elkövetett jogellenes lépéséből nem indokolt levezetni a cseh rendek kapkodását.

5. Mert – és mind közül ez a legnyomósabb érv – Sárffy Ferenc 1526. október 19-ére keltezte a Brodarics Istvánnak címzett jelentését. Ezt az adatot híven megőrizte az *Acta Tomiciana* gyűjtemény a szöveg részleges másolatában, és más források mellett a Bartoniek Emma 1926-ban megjelent fordításának alapját képező Pray már említett *Annales* c. műve egyaránt. Mindkettő egyezik a keltezést illetően: „*Ex arce Iauriensi, feria VI. post [fest.] Lucae, Evangelistae.*”

Magyarra fordítva: „A győri várból, Lukács evangélista ünnepét követő pénteken.” [...]

A történészek, a történelmi szakírók többsége nem esett bele a dátumfeloldás eme csapdájába. Bartoniek kortársa, Gyalóky Jenő *A mohácsi csata* c. tanulmányában⁴ he-

lyesen október 19-ére datálta Sárffy jelentését, Nemeskürty István már idézett vitaindító monográfiájában⁵ szintén pontosan valószínűsítette a győri várkapitány keltezését, s e szerzőkhöz hasonlóan Barta Gábor,⁶ Perjés Géza, majd Kiss Béla⁷ egyaránt október közepére tették II. Lajos agnoszkálásának lehetséges időpontját. [...]

Már a tanulmány elején utaltam arra, hogy a magyar közgondolkodás részéről – valószínűleg a dátumfeloldás hibája nyomán – elterjedtek a Sárffy-féle jelentést kritizáló nézetek. A modern világ emberének szemével azonban sosem szabad vizsgálni ilyen messzeségbe visszanyúló dokumentumot. Így semmi rendkívülit nem lehet abban a momentumban találni, mikor az agnoszkáló bizottság vezetője, Czettrich Ulrik királyi kamarás – bár Sárffy szerint a királyi holttest nem undorító, nem ijesztő, és rendkívül ép állagú, mégis – II. Lajost a hulla fogainak jellegzetes vonásairól azonosította. Sárffy egyrészt a körülmények okozta kiváló konzerválás előtt tisztelgett ily módon, másfelől pedig a szokásos udvariassági szabályokat sem kívánta áthágni.

BOTLIK, 1526. október 19., 2002, 669–671, 673.

1 Botlik Richárd (1977) történész, középiskolai tanár.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd az I. részben.

4 Lásd a III. részben.

5 Lásd a III. részben.

6 Lásd a III. részben.

7 Lásd a III. részben.

Endrédy Szabó Lajos:¹ *Nemzettudat ébresztő igazságok és szándékos történelmi hazugságok!*

2010 (részletek)

A „széltében-hosszában” meghamisított történelmünk egyik legnagyobb hazugsága azonban az maradt napjainkig, hogy a menekülő huszonhat² éves II. Lajos király – aki történészeink szerint az udvari henyélők játékszere volt – az ún. Csele-patakba fulladt volna bele!? [...]

Ezzel szemben az igazság sokkal inkább az, hogy a csatatérről szerencsésen elmenekült és a dunaszekcsői plébánián átöltözködő – vagyis a további menekülésre nem célszerű, nehéz páncélöltözetet kicserélő királyt – egy, a testőrségébe „direkt e célból” becsempészett Certiz nevű Cseh lovag ölte/szúrta meg hátulról háromszor, egy háromlú cseh karddal! [...]

Valamint a bécsi titkos udvari levéltárban (ma is!) megtalálható félbetépett, részben magyarul és latinul, német gót betűkkel írt levéldarab! Amelyet én magam is láttam/olvastam és a kezemben tartottam!³

Amelyik levéldarab létezését és fenti tartalmát Jászay Pál történelemtudósunk is bizonyít; „Regem hostili manu trucidatum”, vagyis: „A királyt ellenséges kéz ölte meg!”⁴

ENDRÉDY, *Nemzettudat ébresztő igazságok*, 2010, 97–98.

1 Endrédy Szabó Lajos (1933) író.

2 Lajos mindössze húszéves volt.

3 Hivatkozás Pázmány Dénes tanulmányára. Lásd a III. részben.

4 Lásd a III. részben.

Nemes István,¹ Tolvaj Balázs:² *II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása*³

2014 (részletek)

A Kenyeres Balázs szakvéleménye⁴ óta eltelt nyolcvanhét év alatt az orvostudományok jelentős fejlődésen mentek keresztül, a nemzetközi orvosi szakirodalom és a tudományos kutatások eredményei hozzáférhetővé váltak, ezért időszerűvé vált a fenti szakvélemény újraértékelése, felülvizsgálata. Feltűnőek a nyilatkozat bonyolult körmondatai, valószínűségi számítás nélküli, egyirányú döntései, holott igen nehéz feladat még ma is egy több száz éve halott királyról – láthatatlanban és korabeli orvosi lelet nélkül – egyértelmű szakvéleményt kialakítani. Logikai összefüggés nélkül két következtetést is levon abból a Sárffy-féle nyilatkozatból, hogy a királyt a fogazatáról ismerték fel, Kenyeres Balázs szerint ezért a halott előrehaladott rothadás állapotában volt, illetve az arcvonások feltűnően el voltak változva, holott Sárffy egyiket sem mondta!

Kenyeres Balázsban fel sem merült az a lehetőség, hogy a holttest nem is hasonlított a királyra, szerinte azért nem ismerték fel a királyt arcáról, mert általában a holttesteken észlelhető gázképződés idővel megszűnik és a bőr ráncosodását okozza, ami meggátolta a felismerést. Sárffy azonban semmiféle ráncosodásról nem számolt be, bűzös vagy kellemetlen szagot sem észlelt, a holttest feloszlásának legkisebb jelét sem vette észre! [...]

Halál után a korai hullajelenségek (hullafoltok, kihülés, hullamerevség) kialakulását késői hullajelenségek követik. Ezek általánosságban a rothadásos jelenségek, a hullaviasz kialakulása, illetve mumifikáció lehetnek. Mumifikáció magas hőmérsékleten, száraz környezetben, viszonylag állandó légáramlás mellett jöhet létre. Ezek a leírások alapján teljesen kizárhatók. Hullaviaszos átalakulás oxigén hiányában, leggyakrabban (hideg) vízben, illetve nedves, agyagos talajban jöhet létre. Első jelei a halál után körülbelül egy hónappal láthatóak, az egész holttest átalakulásához hat-nyolc hónap szükséges, és jellegzetes kellemetlen szaggal jár. Mély, hideg vízben, illetve nedves-agyagos környezetben a (részben) hullaviaszosan átalakult holttest meglepően jó állapotban megmaradhat. Mindehhez azonban az szükséges, hogy a tetem kezdetektől oda kerüljön, mert a már elkezdődött oszlás, rothadás vissza nem fordítható elváltozásokat okoz. [...]

II. Lajos király fogazatáról nincs több információnk, korabeli leírásokban nem szerepel, melyek voltak azok a jegyek vagy jelek, mennyire voltak egyediek, azonosíthatók-e – az udvari kamarás Czettritz vagy éppen Sárffy, aki Győrben volt várkapitány és nem ismerhette közeli uralkodóját – azokról a királyt, vagy egyáltalán igazat mondott-e Czettritz, nem tudjuk. [...] II. Lajos vagy az annak tartott személy koponyájának antropológiai vizsgálatai – sajnálatos módon – az utóbbi évtizedek alatt sem tör-

téntek meg, mivel az jelenleg más magyar uralkodóktól és azok feleségeitől származó csontokkal együtt, azonosítás nélkül, a székesfehérvári Szent István-mauzóleum előtt kialakított Ossariumban vagy esetleg a budavári Koronázótemplomban található, amennyiben az eltelt 487 év alatt nem semmisült meg. Mindenféleképpen fontos lenne legalább a még fellelhető királyi koponyákat korszerű szakértői vizsgálatok alá vonni, keresve a rokoni kapcsolatokat, a koponya- és az arccsontok, fogazatok Salamon Henrik által leírt esetleges fejlődési rendellenességeit vagy sérüléseit.

Feltűnő, hogy a korabeli leírások közül egyik sem említ semmit sem II. Lajos fogain észlelhető különös ismertetőjelekről, illetve rendellenességekről. Salamon szerint a középkori ember nem tartotta fontosnak fogazatának állapotát, de akkor miért figyelte meg és miért tudta felismerni királya fogait Czettritz? [...]

Véleményünk szerint kettő-hat hetes, azon belül több napon keresztül (Gyalókey szerint ez öt nap is lehetett)⁵ vízben ázott, majd az eltemetés után nedves földben lévő holttest állapota (mosónőbőrszerű elváltozások, bűzös szag, rothadás, esetleges penészedés, féreg, rovar és rágcsáló okozta sérülések jelei) nem összeegyeztethetők Sárffy leírásával. [...]

Cáfoljuk tehát Kenyeres Balázs fent ismertetett nyilatkozatát. A Czettritzék által fellelt halott férfi véleményünk szerint – amennyiben Sárffy szavai megfelelnek a valóságnak – nem 1526. augusztus 29-én, hanem a megtalálást megelőzően legfeljebb néhány nappal vesztette életét.

Sárffy nyilatkozata a holttest állapotáról és az, hogy a fogairól (tudniillik nem az arcáról) lehetett felismerni, már önmagában ellentmondásos és kétségeket támaszt. A halál okát a dokumentumok alapján nem lehet megállapítani, a Sárffy-levélben említett fogazati eltérést vagy a jobb lábon lévő „jegyet” csak korábbi orvosi véleménnyel (lelet, leírás, fogászati lenyomat) történt összehasonlítás alapján lehetett volna azonosításra felhasználni, Czettritz és Sárffy pedig sem orvosi, fogorvosi ismeretekkel, sem alapvető diagnosztikai eszközökkel nem rendelkezett. Az exhumált holttestet, annak lábát, szájüregét, fogait kézzel vizsgáló, undort nem érző, orvosként fellépő kamarás eljárása eleve szabálytalan, véleményünk szerint az agnoszkálásra hatósági jelenlét mellett – aminek tulajdonképpen Sárffy megfelelt – még 1526-ban is orvost vagy az akkoriban sebészi feladatokat ellátó városi borbélyt kellett volna felkérni, írásbeli jelentéstételi kötelezettséggel. A dokumentációban pedig a külsérelmi nyomokon, fogazati eltéréseken kívül olyan alapvető adatokat is rögzíteni kellett volna, mint a haj, a bőr, a szem színe, a nem, a szőrzet (szakáll, bajusz megléte vagy hiánya) eloszlása, életkor becslése, testmagasság, hegek, testi hibák, alkat (sovány, elhízott) leírása stb.

A fogakon lévő „jegyek” lehettek jellegzetesek, de azok még nem számítanak különösnek, így az agnoszkációt hivatalosan eredménytelennek kell nyilvánítani. [...]

Az a mondat pedig, amely Gyalókey könyvfejezetében olvasható, hogy a király halálát vízbe fúlás okozta, abszolút helytelen, ez csak egy lehetséges, nem kizárható variáció, mivel a halál oka külsérelmi nyom nélkül is lehet erőszakkal kivitelezett gyilkosság (nyaki csigolya törése, párnával történt megfojtás, vízbe fojtás stb.) vagy éppen mérgezés, de lehet természetes kórfolyamat (agyvérzés, szívinfarktus) is, meghatározni azonban csak boncolással lehetséges. Ilyen értelmű kijelentést pedig Kenyeres Balázs sem

tett. Sajnálatos módon azonban ez a feltételezés a mai napig változatlan formában szerepel a magyar történelmi irodalomban.

NEMES–TOLVAJ, *II. Lajos magyar király*, 2014, 475–480.

1 Nemes István (1959) arc-, állcsont- és szájszembész.

2 Tolvaj Balázs (1974) igazságügyi orvosszakértő, patológus.

3 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

4 Lásd a III. részben.

5 Lásd a III. részben.

Farkas Gábor Farkas:¹ *Új kérdések II. Lajos rejtélyes halálával és temetésével kapcsolatban*²
2015 (részletek)

A két kutatóorvos közleményében³ számos olyan kérdést tesz fel, amelyek megválaszolhatók a források ismeretében. Czetricz látta, hogy II. Lajos és Aczél István is megfulladt, így – segíteni már úgysem tudott volna – folytatta a menekülését, mivel a vesztes csata után csak a lovasoknak volt esélyük az életben maradásra. A törökök (és Kanizsai Dorottya) azért nem találták meg a magyar király holttestét, mert környékbeliek elrejtették a mocsaras területen, később pedig elföldelték. Szulejmánék október elején (legkésőbb 12-én) hagyták el az országot, így addig egyszerűen nem volt biztonságos a király holttestének a felkutatása egy háborús övezetben. Sárffy levele⁴ október 19-i keltezésű, tehát egy hét állt Mária királyné embereinek a rendelkezésére Lajos megtalálására. Ferdinánd számára is rendkívül fontos volt a holttest felkutatása, mivel október 23-án koronázzák cseh királlyá, tehát addig el kellett dőlnie a kérdésnek, hogy mi is történt valójában sógorával, a magyar–cseh királlyal. [...]

Nem tudjuk, hogy milyen jegyek lehettek ezek, de az udvari ember számára közismertek voltak és egyértelművé tették az azonosítást. Ezt a szerzők vitatják. Szerintük nem lehetséges, hogy a 16. században egy gyakorlatlan ember ilyen állapotban lévő hullát pontosan „agnoszkaljon” a fogain (és tegyük hozzá: a lábán) található jegyek alapján. Véleményem szerint lehettek olyan különleges jegyei (születési rendellenesség, sérülések), amelyek egyértelművé teszik annak számára az azonosítást, aki mindennap látta az udvarban a magyar királyt. Lajos születése sem volt problémamentes, édesanyja a szülés után hamarosan elhunyt, ő pedig egy természetes (frissen leölt disznók gyomrából készített) inkubátorban élte túl a kritikus heteket. Bár csodálkoznak azon a szerzők, hogy a korabeli források – már ami megmaradt – nem írnak semmit sem Lajos esetleges deformitásáról, de ebben semmi különös nincsen, és a trónörökösré (illetve az uralkodóra) nézve végzetes is lehetett, ha erről szóló hír terjed el Európában. Erre jó analógia III. Richárd újonnan feltárt súlyos és eltitkolt gerincferdülése (scoliosis). Lehet, hogy olyan rejtett (vadászat vagy bajvívás során szerzett) sérülése volt a lábán, amit ruhája eltakart, s a fogai állapotát sem láthatták a budai udvarban megforduló követek. Ugyanakkor Lajos gyakran mutatkozott mezítelenül az udvaroncai előtt:

„A kamarában bárki beléphet, aki akar, és amikor csak akar. Mindenki, a sok belépő előtt is, mezítelen testtel mutatkozik.” Tehát a király testével kapcsolatban nem sok minden maradhatott titokban a budai várban. [...]

De mit is mondott a patológus és a szájsebész korábban? „Mély, hideg vízben, illetve nedves-agyagos környezetben a (részben) hullaviaszosan átalakult holttest *meglepően jó állapotban* maradhat [*kiemelés tőlem*, FGF].” Ez a feltétel megállja a helyét, ha nem ragaszkodunk Gyalóky határidejéhez (miszerint legalább öt napig hevert Lajos holtteste a langyosnak mondott mocsaras vízben), ha a Sárffy-jelentés „ne lett volna undorító és ijesztő” illetve „nem volt a legkisebb része sem feloszlóban” megfogalmazása a hullaviaszosodásra utalt. [...]

Mint már említettem, Sárffy küldetése két fontos feladatból állt: megtalálni Lajos holttestét (gondoljunk csak arra, hogy Burgio is már szeptember első hetében a magyar király halálát valószínűsíti), s megnyugtatóan rendezni a haláleset körülményeit, nevezetesen meggyilkolták-e vagy nem. Sárffy mind a kettőt kielégítő módon teljesítette, Lajosnak megadták a végtisztességet és nem találtak arra utaló jelet, hogy meggyilkolták volna. [...]

Ugyanakkor az inspiráló, új szemléletű kérdésfelvetésért mindenképpen hálásak lehetünk a két szombathelyi orvosnak, talán így lehetővé válik újabb végiggondolása annak a problémának, miszerint a Sárffyk által megtalált holttest állapota és az azonosítása között létezik-e ellentmondás. Ahogyan ők fogalmaznak zárógondolatukban: „ezúton hívjuk fel a magyar történészek figyelmét a szakvéleményünkre, ami [...] új alapokra helyezheti a II. Lajos halála körüli események kutatását.” Fontosnak tartom továbbá, hogy a korszak (és a Mohács-kérdéskör) történészei állást foglaljanak abban a feltevésben, miszerint nem II. Lajost temették el 1526. november 9-én Székesfehérvárott. Ugyanis a szájsebész és a patológus története alapján olyan „kellemetlen” kérdéseket kellene feltenni, hogy mi történt valójában II. Lajossal, hol vannak a magyar király földi maradványai, kit és miért temettek el helyette, illetve mi volt ebben a szerepe Szapolyai Jánosnak, az özvegy Máriának, Ferdinándnak és az életben maradt magyar főuraknak. Mind emellett feltételezve, hogy a szombathelyi orvosoknak az a megállapítása helyes, miszerint valóban egy pár napos hullát exhumáltak ki október közepén Sárffyk, viszont Czettriczek egyértelműen azonosították a magyar királyt a holttestben, tovább bonyolódik a történet. Mi van akkor, ha az említett hiteles források állítása, nevezetesen Szapolyai II. Lajost temette el 1526-ban, és az ő holttestét exhumálta Ferdinánd (Mária és Anna jelenlétében) 1527 novemberében Székesfehérvárott, igaznak bizonyul, mert akkor a magyar király – mielőtt rejtélyes körülmények között elhalálozott és ismeretlenek elföldelték volna 1526. október elején – hol volt több mint egy hónapig a veszített csata után? Nekünk tényleg Mohács kell, és úgy tűnik (a szó legszebb értelmében), hogy megint megkaptuk.

FARKAS, *Új kérdések*, 2015, 381–396.

1 Farkas Gábor Farkas (1966) történész, könyvtáros.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd a III. részben.

4 Lásd az I. részben.

Kasza Péter:¹ *Holttest a patakban*²
2015 (részletek)

A mohácsi vereség és II. Lajos halála különösen sokat vitatott pontja történelmünknek. A késő középkor világában felnövő kortárs Brodaricsnak még könnyű dolga volt, mivel a király váratlan és megdöbbentő halálát a fátum rendelkezésével, a sors akaratával magyarázhatta. A racionális gondolkodáshoz szokott modern európai ember számára ezek a magyarázatok elfogadhatatlanul szimplifikáltak tűnnek, így nem csoda, ha időről időre felvetődik, hogy a rendelkezésre álló, meglehetősen szűkös források újraértékelésével, racionálisabb magyarázatot kell találni a király halálának körülményeire. [...]

Nézetem szerint a két orvos cikke³ több mint gondolatébresztő, ugyanakkor bizonyos következtetései kétségbe vonhatók. A patológiai részekhez nem tudok hozzászólni, de ha a magam filológusi eszközeivel vallatóra fogom a forrásokat, talán sikerül szétszálazni, meddig tartanak a tények és hol kezdődnek a legendák. [...]

A két orvos szóvá teszi az expedíció összetételét, főleg, hogy sem orvost nem vittek magukkal, sem főrangú személy nem volt a csapatban. Úgy gondolom, az első probléma a kor viszonyaitól idegen megközelítés eredménye. A 16. század első felében járunk, egy orvos vagy seb orvos tekintélye nem vetekszik Lajos személyes szolgálattevő kamarásának szavával, a halál tényét megállapítani pedig bármely katona képes. Az expedíció ezen túlmenően épp az esetleges török portyázók miatt nem is volt veszélytelen vállalkozás, ha jobban megnézzük, ennek megfelelően csupa katona vett benne részt. Az egyetlen civil, akiről a levél szót ejt, a szemtanúként és vezetőként nélkülözhetetlen Czetricz. [...]

Meg kell hagyni, ha Sárffy igazat ír,⁴ ez valóban gyanús. Nem vagyok orvos, többhetes hullákat csak képeken láttam, de elfogadom, hogy egy öt-hat hete halott, részben vízben ázó holttest nem lehet ilyen romlatlan állapotban. Ha pedig így van, akkor valóban két eset van: Sárffy vagy szépíti a látottakat, vagy valóban nem többhetes a hulla. [...]

Időről-időre fölvetődik annak lehetősége, hogy Lajos király a hivatalos állásponttal ellentétben nem baleset, hanem gyilkosság áldozata lett. Ha maradunk a krimik logikájánál és gyilkosságra gyanakszunk, fel kell tenni a kérdést: cui prodest? Kinek állt érdekében, kinek volt rá indítéka, ki húzott hasznot Lajos halálából?

Czetricznek aligha. Hacsak nem valami soha ki nem deríthető személyes sérelem vezette, mint annak idején a Károly Róbertre támadó Zách Feliciánt, csakis felbujtásra tehette. Lajos halálából ketten húztak hasznot: Ferdinánd és Szapolyai. Ők szerezték meg Lajos trónjait és országait.

A Habsburg-család bűnössége, vagyis hogy Ferdinánd a kamarással megöleti a sógorát, hűgának férjét, olyan abszurd, hogy nem is érdemes vele hosszabban foglalkozni. A modern kor embere persze hozzá van szokva a merényletekhez, politikai gyilkosságokhoz, de a középkorban vagy az újkorban ez messze nem gyakori. Felkent uralkodó meggyilkolására pedig igen kevés példa van.

A klasszikus gyanúsított persze nem is Ferdinánd, hanem Szapolyai, aki már Lajos király születése előtt aspirált a magyar trónra, a király halála után pedig el is foglalta

azt. Ő valóban sokat nyert Lajos halálával, hiszen ha a fiatal uralkodó életben marad, János úr aligha jut magasabbra az erdélyi vajda pozíciójánál.

Szapolyai bűnösségét, mint oly sok hasonló pletykát szintén a kor különös krónikása, Szerémi György veti fel.⁵ Magyarország romlásáról írott beszámolójában ő beszéli el azt a rémregénybe illő történetet, hogy a csata után Szapolyai György, János öccse, Dunaszekcsőn háromélű cseh karddal leszúrja Lajos királyt. A késve érkező Tomori Szapolyait kaszabolja le, vele pedig Szapolyai katonái végeznek. Shakespeare tollára kívánczoló királydráma! A gond persze Szerémi szavahihetőségével van. [...]

Az alapvető probléma a történettel, hogy igazi kortárs forrás fel sem veti a gyilkosságot. 1526–1527 folyamán a Habsburgok minden módon igyekeznek bizonyítani, hogy Szapolyai uralma illegitim és János nem méltó a magyar trónra. Szemére vetik, hogy cserben hagyta urát Mohácsnál, ahová nem ért oda, illetve, hogy a törökkel cimborál. De azzal soha nem vádolják, hogy megölte vagy megölette Lajost. Ez nem vetődik fel a korabeli levelezésekben, nem utal erre a magyarokkal kritikus Cuspinianus,⁶ sem pedig Ferdinánd udvari történetírója, Caspar Ursinus Velius,⁷ aki hírt ad a Lajos királynak 1527 őszén újra megrendezett gyászszertartásról. És ami a fő, nem utal erre maga Czetlicz. Ha bármi igazság lenne Szerémi rémtörténetében, Czetlicznek nem állana érdekében, hogy elhallgassa azt, hiszen Mária királynő környezete nagyszerűen kihasználhatná a botrányos esetet Szapolyai ellen. [...]

A bizonytalanság, melyet a holttest hiánya okozott, alkalmat adott Máriának és bátyjának, hogy időt nyerjenek, és előkészíthessék Ferdinánd útját a cseh és magyar trónig. A holttest hiánya tehát a Habsburg-testvérek előnyére vált.

Szeptember végére ez a helyzet drámaian megváltozott. A cseh rendek királlyá választották Ferdinándot, de nem voltak hajlandók megkoronázni addig, míg Lajos holtteste elő nem kerül. Ferdinándnak tehát 1526. októberben hirtelen nagyon fontos és sürgős lett, hogy megtalálják sógora holttestét, és ezzel igazolni lehessen: a király halott. A tetemet tehát elő kellett keríteni. Vagy – és innentől következik az elmélet – ha nincs meg vagy sokáig tart, találni kell egy tetemet, amire rá lehet fogni, hogy Lajosé. [...]

1526 októberében ahhoz, hogy Ferdinándot cseh királlyá koronázzák, szüksége volt egy holttestre, amiről ki lehetett jelenteni, hogy Lajos királyé. 1526 novemberében ahhoz, hogy Szapolyait magyar királlyá koronázzák, kellett egy holttest, amit el lehetett temetni, mint Lajos királyt. Fehérváron volt egy holttest, amiről úgy tudták, Lajosé, és el is temették. Talán nem biztos, hogy valóban Lajos holtteste volt. [...]

A fentiek fényében úgy gondolom, nem kell lényegesen újraírni a középkolás történelemkönyveket. Lajos király valószínűleg úgy és ott halt meg, ahogy Czetlicz előadta. Semmiféle korabeli gyanú ezzel kapcsolatban nem vetődött fel. Másfél hónappal később egy expedíció megtalálni vélte Lajos holttestét. Még ha a késő középkori gondolkodást figyelembe véve találhatunk is arra értelmes magyarázatot, hogy ha nem is látta, de miért láttatta épnek a tetemet Sárffy beszámolója, magam egyetértek a két orvossal, hogy a többhetes tetemnek erősen oszlóban kellett lennie, így csak igen nehezen volt felismerhető. Ennek ellenére nem tartom elképzelhetetlennek, hogy Czetlicz pozíciójánál fogva rendelkezhetett olyan ismeretekkel Lajos fizikai állapotáról,

ami alapján valóban felismerhette urát. Azt sem tartom viszont kizárhatónak, hogy az idő szűkössége miatt nem ért rá az igazi Lajost megkeresni, hanem azonosított egy felismerhetetlen holttestet, mint Lajos királyt, amit elhittek neki. Ha nem Lajosé volt a holttest, az a tény (?) is más megvilágításba kerül, hogy Szerémi állítólag szúrásnyomokat látott rajta. Nem gondolom, hogy Lajost megölték volna. De annak, akit esetleg eltemettek helyette, valóban okozhatta kardszúrás a halálát. Végül is egy csatatér közelében találták meg, ott az ilyesmi előfordul. Persze a törökök nemigen használnak cseh kardot. De ha egy hathetes hulláról nem lehet megállapítani, milyen volt a bőrszíne, hihetünk-e Szerémi atyának, hogy a sebeiről megmondta, miféle kard ejtette azokat? Talán nem így történt. Fehérvárt 1543-ban elfoglalták a törökök, a királýsírokat feldúlták: jelenleg nincs olyan sír és nincs olyan genetikai minta, ami alapján igazolható lenne, hogy akit Lajos királýként eltemettek, Jagelló volt. A kérdésnek érdekes utánajárni. De bármi lesz az eredmény, azon, hogy Lajos királý halála merőben más irányt adott a magyar történelemnek, ez nem fog változtatni.

KASZA, *Holttest a patakban*, 2015, 397–412.

1 Kasza Péter (1974) történész, filológus.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd a III. részben.

4 Lásd az I. részben.

5 Lásd a II. részben.

6 Lásd a II. részben.

7 Lásd a II. részben.

Szebelédi Zsolt:¹ *Rejtélyes holttest a Csele-patak közelében*²
2015 (részletek)

Az alábbiakban filológusként tartózkodom attól, hogy orvosi kérdésekről vitába szálljak a cikkírókkal,³ viszont arra mindenképpen rá kell mutatnom, hogy az érvelésük során többször nem kellő körültekintéssel jártak el. Néhány esetben olyan feltételezésekből indultak ki, melyek nem bizonyíthatók, bizonyos adatokat pedig önkényesen úgy értelmeztek, hogy azok a saját elméletüket támasszák alá. A vizsgálatommal azt szeretném bizonyítani, hogy itt valójában nem egy szenzációs új felfedezésről, hanem csupán egy újabb, számos bizonytalan feltételezésen alapuló teóriáról beszélhetünk. [...]

A szombathelyi orvosok ezt a „jegyet” foltként értelmezik, az Index portálon olvasható cikkben már konkrétan anyajegyről olvashatunk. Mivel nem vagyok patológus, azzal az állításukkal nem tudok és nem is akarok vitába szállni, hogy egy több mint hathetes holttest bőrén azonosíthatók-e az anyajegyek vagy egyéb pigmentfoltok. Úgy tekintek erre, hogy ebben az orvosoknak minden bizonnyal igazuk van. A szöveg alapján viszont egyáltalán nem jelenthetjük ki, hogy itt a bőrön lévő foltról vagy anyajegyről van szó. A levél írója ugyanis nem az egyértelmű *naevus* latin szót, hanem a tágabb jelentéstartománnyal rendelkező *signum* kifejezést használja, melyet leginkább „jegyek” vagy „ismertető jelnek” fordíthatunk. A kifejezés ilyen értelmezését támogatja az

is, hogy pár sorral lejjebb a szöveg a király fogazatával kapcsolatban szintúgy *signum*-okat említ, vagyis a terminus sokkal inkább valamifajta közelebből nem meghatározható ismertető jelre, mintsem konkrétan anyajegyre vonatkozik. Ez pedig lehet akár ösz-szenőtt vagy csonka lábujj vagy bármilyen más olyan elváltozás, régebbi sérülés, mely hosszabb idő elteltével is felismerhető egy holttesten. Ebből fakadóan én a lábon lévő jegy alapján való azonosítást kevésbé látom lehetetlennek, mint a cikkírók. Persze Sárffy nem nevezi meg pontosan, hogy milyen „jegyre” gondol, a levél szerint azonban ezt megpillantva Czetricz azonnal ráismert a királyra, tehát eléggé jellegzetes dolognak kellett lennie. A kortársak, kiváltképp pedig a király személye mellett szolgáló kamarás mindenképpen jobban tudhatta, hogy milyen ismertető jegy volt a király lábán, mint ma bármelyikünk. [...]

Ezek után elérkeztünk a fő kérdéshez, nevezetesen, hogy a hulla valóban olyan „jó” állapotban lehetett, mint ahogy azt Sárffy írja.⁴ Egyrészt eleve nem tudjuk, hogy Sárffymit is ért pontosan a „romlatlan” alatt. Ennek nem kell feltétlenül azt jelentenie, hogy külsőre olyan tökéletes volt Lajos, mintha egy teljesen friss halott lenne, csak azt, hogy egy többhetes hullához képest tűnik jó állapotúnak. De még az is elképzelhető, hogy Lajos földi maradványa valójában nem is volt annyira romlatlan, mint ahogy itt olvassuk. Óhatatlanul felmerül ugyanis a középkori szövegekkel foglalkozó kutatóban, hogy itt érdemes egy, a legendákban rendszeresen visszatérő motívumot is figyelembe vennünk. Számos olyan, szentekről szóló középkori forrásunk van, amelyek arról tudósítanak, hogy a halott szent teste hosszú idő után is romlatlan maradt, vagy kellemes illatot árasztott. Elegendő csak a Mór püspök által papírra vetett első fennmaradt legendánkra hivatkoznunk, amelyben Benedek folyóba vetett holttestét egy évvel később romlatlanul húzták ki a vízből, vagy a Szent László legenda azon momentumára, amikor a résztvevők a király felravatalozott testéből áradó édeskés illatot éreztek. De nem csak a legendákban olvasható szentekről és szent királyokról van ilyen leírásunk. Kézai Simon gesztája szerint Aba Sámuel sírjának feltárásakor a több éve halott király szemfedőjét és ruháját épségben, a sebeit pedig begyógyulva találták. Ezt az adatot később a Képes Krónika is szó szerint átvette. Hogy ennek a toposznak a szerepeltetése a levélben miért jöhet komolyan számításba, arra Sárffy Ferenc személye adja meg a választ. Sárffy még a történelmi köztudatban is elsősorban győri várkapitányként él, holott egy – nem is teljesen jelentéktelen – klerikusról van szó. A forrásaink szerint rábaközi főesperes (1510–1522), a győri székeskáptalan kanonokja, sőt 1510-ben dékánja volt, aki éppen a mohácsi csata környékén a győri vár udvarbírói és főparancsnoki tisztét is gyakorolta. Sárffy tehát mindenképpen az egyházi felső középréteghez tartozott. Mivel a vizsgált levelünk egyáltalán nem tekinthető hevenyészett fogalmazványnak, írója éppen, hogy nyelvi és stilisztikailag is igényes, dramaturgiailag szépen felépített levelet adott ki a kezéből, joggal gondolhatjuk, hogy megfogalmazójának magas szinten képzett, az *ars dictaminis*ben tökéletesen jártas embernek kellett lennie. Egy katona esetében komoly kétségek merülhetnének fel azzal kapcsolatban, hogy képes lenne egy hasonló levél önálló megírására, a klerikus Sárffynak viszont ez nem jelenthetett különösebb problémát. Azt csak feltételezhetjük, hogy a főesperes felszentelt pap volt – közsímet tény, hogy a korban a kanonokok egy része még a kisebb papi

rendeket sem vette fel –, de hogy képzett, a vallásos irodalmat ismerő, esetleg külföldi egyetememet is megjárta személy volt, ahhoz nem fér kétség. Egy tanult írástudótól pedig semmiképpen sem tekinthető különösnek, ha a levelében felhasznál egy ilyen, a legendairadalomban bevett toposzt. [...]

Összefoglalva tehát bármennyire is tetszetős elmélettel álltak elő az orvosok, véleményem szerint elképzelésüket nem sikerült megkérdőjelezhetetlen bizonyítékokkal alátámasztaniuk. Nem tettek mást, mint az eddig jól ismert forrás idézett mondatait hibásan értelmezték, illetve úgy interpretálták, hogy az a saját elméletüket támassza alá. Nem vettek figyelembe és nem mérlegeltek megfelelően minden eshetőséget. He-lyesebb lett volna, ha óvatosabban fogalmaznak, a teóriájukat csupán az egyik lehetsé-ges verzióként adják elő, és a felmerülő bizonytalanságokra is nyomatékosan felhívják a figyelmet. Sárffy beszámolója ugyanis egyszerűen nem alkalmas arra, hogy olyan messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle, mint amilyenekre a szombathelyi orvosok kísérletet tettek. Mindenképpen hozzá kell tennem, hogy természetesen én sem lehetek biztos abban, hogy Sárffyt valóban Lajos holttestét találták meg, és alapvetően nem is tartanám „szentségtörésnek”, ha ez kiderülne. Dr. Tolvaj Balázs és dr. Nemes István ezt bizonyítani szándékozó érveit azonban elégtelennek tartom.

SZEBELÉDI, *Rejtélyes holttest*, 2015, 413–424.

1 Szebelédi Zsolt (1981) történész, filológus.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd a III. részben.

4 Lásd az I. részben.

Csorba Dávid:¹ *A Mohács-szindróma*² 2015 (részletek)

Ezt a jelenlegi könnyed historiográfiai áttekintést azzal a céllal írtam, hogy szemléltetsem, hogy a különböző tudományterületek, ezen túlmenően az offline és online média műfajai vagy éppen a hétköznapi beszéd tematizálásai milyen értelmezési területeket jelöltek ki a Mohács-fogalomnak, toposznak a megjelenítésére a király halálával kapcsolatban. Előbb tehát röviden értékelem a Mohács-fogalmat, majd ezen belül a II. Lajos halálával foglalkozó írások nézőpontjainak a tömör áttekintését nyújtom, azt szemléltetve, hogy az elmondásnak, a megfogalmazásnak és a koncepciógyártásnak, sőt összeesküvéselmélet-képzésnek milyen nézőpontjait jelenítette meg a nagy elbeszélésnek ez az egyetlen eleme. A téma majd ötszáz éves története miatt csak irányokra, jellemzőbb nézőpontokra utalhatok, s csak egyetlen műfaj, a reformkori történelmi festészet esetén teszek kivételt rövidebb elemzésre a multiplikált értelmezői mező megvilágítása céljából. Mindennek a historiográfiai áttekintésnek távlatosan pedig az az értelme, hogy megvilágítsa, hol helyezhető el egy mai Mohács-vita ebben a fél évezre-des kommunikációs térben. Nemrég két, szombathelyi orvos II. Lajos fogazatának egy 1926-os kivonatos elemzését látva, annak hibáit feltárni igyekezvén, nagy médiavissz-

hangot teremtett felfedezésének, de láthatóan laikus olvasatuk egyirányú megoldásra vezetett.³ Azt előrebozsátom, hogy új értelmezés előtt mindig nyitott a tér – pláne, ha van olvasója (pl. egy történelmi regény, festmény vagy film esetében) –, de a történelmi okfejtésre csak a történeti tudományos eszköztár adta lehetőségek közt. [...]

A Mohács-kérdéskörnek kiterjedt tudományos és szépírói irodalma és közbeszéd-beli aktualitása, szerepe van, a téma megszámlálhatatlan műfajban és területen öltött testet eddig, s valóságos szindrómája az egyéb történelmi kérdések, tradíciók tanulmányozásának. Értelmezték ezt rögvest a csatát követően, s teszik ma is, bel- és külföldön egyaránt. Kezdetben (16. század) a latinos műveltségű, a krónikairás hagyományát folytató írók mesélték újra a végzetes csatát (Istvánffy Miklós érzéketes bemutatása már csak források alapján készült), majd a hitvitázó prédikátorok olvasták egymás fejére a visszavonásnak, az egymás ellen forduló, az ország vesztét okozó ellenségeskedésnek a vádját ezzel a példázattal (17. század). A felvilágosodás korának arisztokrata gondolkodói, jezsuita történetírói (Pray György, Katona István) ébren tartották a történetet. Majd pedig a reformkor karolta fel igazán a témát: szépírók számtalan műfajban, politikusok és publicisták, festők és történetírók vitatták és jelenítették meg, mi vezett el Mohácsnál. A szobor- és emléktábla-állítás sem maradhatott el, a 19. század második felétől ezt követték a regionális kutatások. A 20. század elején, az esemény 400. évfordulójára emlékkötetek készültek, regénytrilógiák születtek (P. Gulácsy Irén és Krúdy Gyula jóvoltából), s nagy politikai beszédek emlékeztették a korabeli hallgatóságot a múlt tanulságainak levonására Mohács kapcsán. A 20. század harmadik negyedében pedig heves történetírói vita vette kezdetét, mely túlbuzjázott a szakmai berkeken, s közéleti és tudományos periodikák jelentették meg ennek a részleteit annak hosszúra nyúlt, harminc évnyi tartama alatt. [...]

Ehhez a hihetetlen sokszínűséghez képest II. Lajos halálának emlékezete szinte el-sikkad e sok információ áradatában. Az értelmezések csomópontjait ebben a szemléltetésben jobbra az évfordulók adják, de szabadabb tematikus rendezésben.

1. Az első „értelmezési vita” már a halál és/vagy eltűnés idejéhez köthető. Amíg nem találták meg a király holttestét a hivatalos kutatócsoport tagjai, s nem tett erről jelentést⁴ annak vezetője, a győri várkapitány, Sárffy Ferenc, addig sokféle hír s hallo-más vegyült egybe. Brodarics, Cuspinianus, Ursinus Velius megnyilatkozásai⁵ mellett német, olasz, lengyel röpiratok, török, német és latin nyelvű krónikák egyaránt tárgyalták az eseményt. Nem volt sokáig egyértelmű, hogy hol s hogyan halt meg a király? Ki/k temette/ék el? A királykoronázások után pedig már más lett az érdeklődés közép-pontja, lekerült a napirendről a király halála, s az utókor inkább a történelmi tanulságok levonásával foglalkozott. A török kiűzéséig a korszakban olyan kérdések fogalmazódtak meg többek között, mint mi vezetett oda, hogy Mátyás birodalma szétesett? Mi az oka a török ittlétének? Milyen történelmi szükségszerűségek adják ennek háttérét? S a lezárt élet után az irodalmi (prédikáció, hitvita), történelmi szövegek (krónika, emlékirat) vagy festmények (török miniatúra, német festmény) ezek kontextusában jelenítették meg Lajos király halálát és szerepét. Az egyik visszatérő elem a király koravén-ségének exempluma négy stációba szedve, melyet Brodaricstól Cserei Mihályig⁶ idéztek a historikusok (koraszülött volt, a szokásosnál korábban szakállasodott, fiata-

labban házasodott, s idő előtt halt meg). Pázmány⁷ és protestáns vitapartnerei pedig a törökösség, hitszegés, visszavonás (széthúzás) jelszavaival elevenítették fel a várnai és a mohácsi csata toposzai mellett ezt az életutat is. Amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem célt tévesztett lengyelországi háborúját elbukta, s ennek büntetőhadjárataként Erdélyre s a Partiumra tatárhadak törtek, a négyéves dúlás lelki következményeként a történetírók felelevenítették a mohácsi vereség előképét ismét. [...]

2. A második nagyobb csomópont a reformkorra tehető. Nem irodalom-, hanem kultusztörténeti szempontból jelentős pillanat volt, amikor (1817) Mohácson háromnyelvű misét mondtak a Nyakavágó Keresztelő Szent János fejevételének napján elhalt 1526. évi mohácsi áldozatokért.⁸ S jellemző eset, hogy Vörösmarty Mihály még magántanítói korszakában honismereti túrát tartott a Péczeli fiúknak, s nem hagyta ki Szigetvár mellett a mohácsi síkot, mint ihletadó helyet sem. Közismert a mohácsi csata 300. évfordulójának a nemzeti irodalmunkban elfoglalt helye, s ebben a romantikus dicső múlt – korcs jelen típusú szembeállításban megjelenített történelmi tanulmányokban és irodalmi szövegekben, ha utalás szintjén is, de előkerült a fiatal király halála. Kölcsey *Mohács* című esszéje⁹ s Kisfaludy Károly „*Hős vértől pirosult gyásztér...*” kezdetű elégiája¹⁰ mind az évfordulóra készültek, s számos egyéb műfajú szöveg. Szerémi Györgynek, Lajos király egyik budai káplánjának a latin nyelvű emlékirata is előkerült kéziratban (1840).¹¹ Az ekkoriban indult új sorozatokban (EOE, Török kori okmányok/források etc.) kezdtek számos egyéb szöveget kiadni. Széchenyi István az 1840-es években vetette fel, hogy nagyjainkat közös temetőhely illetné meg, s e Nemzeti Pantheon (a későbbi Fiume úti sírkert) gondolata negyven évvel később meg is valósult. Nem véletlen, hogy Than Mór (1846), majd Orlai Petrics Soma (1848) tervekét készítették Mohács témában. Utóbbi a nagy port kavart festményhez Szerémi szövegét használta (a Jászay Pál-féle 1846-os értelmezés alapján), még ha nem is annak legvadabb, szekszárdi gyilkossági elképzeléseit újraálmodva. [...]

3. A harmadik csomópont a csata 400. évfordulóját ünneplő eseményekhez, emlékbeszédekhez és kötetekhez, emléktábla-avatásokhoz (Mohács: csatatér, Csele-patak, illetve Dunaszekcső) kapcsolódik, de mindezek a király halálát alig érintették. Az ismert Lukinich-szerkesztette *Mohács-emlékkönyv*ben (1926) Gyalókay Jenő hosszú hadtörténeti tanulmánya végén röviden szólt a király lehetséges haláláról, s ehhez volt olvasható Kenyeres Balázs rövid orvostörténeti értelmezése a király halálára vonatkozó, akkor ismert források félreérthető mondatainak elemzésével (melyből a két szombathelyi orvos téziseit is felállította).¹² 1928-ban avatták fel Dunaszekcsőn a polgármesteri hivatal homlokzatán a II. Lajos utolsó útját megörökítő emléktáblát, s itt is érzékelhető a község vezetőinek dilemmázása, mert az emlékállításakor finoman elkerülték a halál tényének, időpontjának s helyszínének definiálását, csak az útban levésre, s annak helytörténeti vonzataira koncentráltak. Ahogy a korábban említett festészeti alkotások mind értelmezték a vélt/valós történelmi eseményeket, akként tekinthetünk a két világháború közti irodalmi alkotás narratívájára is, II. Lajos és kora iránt megélénkülő érdeklődésre. [...]

Az én felfogásomban kulcskérdés, hogy a mindenkori Mohács-vitában tisztázzuk, hogy történeti-történeti vitában állunk-e, vagy ha nem, akkor milyen diskurzus adja a keretet? Ha igen, akkor sajnos kevés csupán a jó szándék vagy az érdeklődő olvasott-

ság, netán a középiskolai latintudás. A történeti érvrendszer és szakkompetenciák ismeretében kell megszólalni, azaz első a források értelmezése (Mi adott, s az milyen kérdéseket vet fel). Fontos a történetírói iskolák nézőpontjaihoz való viszonyt tisztázni (most milyen forrásokat és milyen elemzéseket vonok be a vizsgálatba; s ehhez jelenleg min. félszáz történettudományi iskola szemlélete integrálható). De ugyanígy dönteni kell egy retorikai-logikai bizonyítási és érvelési rend mellett (Mi az, ami kimondható, hogy adat? Mi az, ami feltevés? Hogyan építem fel az érvelésemet?). Ezután tisztázható az elmondás, a narráció választható módja és műfaja (adatközlés, szakmonográfia, tudományos ismeretterjesztő diskurzusba lépünk-e be?), s csak ezt követi a személyes hang és érzékenység, a szemléltető analógiák esetleges modelljének az érvényesítése.

A végső következtetésem tehát a leírtak alapján a következők. Mivel hiányzik a *corpus delicti*, a régészet, antropológia, klinikai patológia egy Jagelló-állkapocs beazonosítása híján zárt kapukat döngtet. Ingoványos a talaj a történettudomány számára is: a király halála bizonyos, de a gyér számú, műfajú etc. forrás alapján nincs a király halála és temetése körüli bonyodalmak nagy részére biztos magyarázat, csak erős feltevések. A királyi ékszerek és sírmellékletek, a tárgyi néprajz, muzeológia kellékei valaha léteztek, amint a temetési beszédek és díszítmények, ezekről forrás (oklevél, festmény) referál. Tehát valakik megtalálták és eltemették Lajos király holttestét, és továbbították a mellékleteket a megfelelő személyeknek; ma azonban már ezek a bizonyítékok nem vizsgálhatóak. A Sárffy-levél, a legfőbb bizonyíték leginkább irodalom- és művelődéstörténeti értékű forrás (a retorikai és világszemléleti panelek arra engednek következtetni, hogy a jelentés lényege, hogy a holtat királyhoz illő modorban mutassa be). Szerémi mester rémhistóriáit nehéz bizonyítani, de cáfolni is (egyéb forrás híján), de inkább tűnik a szellemi folklórhoz tartozó írásnak (torztükörként korrajznak), mintsem hiteles forrásnak az a háromféle verzió, amit a király halálával kapcsolatban rögzített. S végül a historiográfia, az elmúlt félévezred tanulságai arra engednek következtetni, hogy szegény II. Lajos halála a temetése után már érdektelen volt, hangsúlyozottan történeti értelemben. Ellenben irodalmi vagy művészeti szinten egyáltalán nem volt az, amennyiben a narráció allegória (festészet, film vagy éppen sci-fi). Ez a terep azonban már bárki számára nyitott, aki kellő érdeklődést érez a téma iránt, és van annyi víziója II. Lajos halálához, mint akár a magyar focihoz.

CSORBA, A *Mohács-szindróma*, 2015, 425–442.

1 Csorba Dávid (1975) irodalomtörténész, filológus.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Lásd a III. részben.

4 Lásd az I. részben.

5 Lásd a II. részben.

6 Lásd a II. részben.

7 Lásd a II. részben.

8 Lásd a II. részben.

9 Lásd a II. részben.

10 Lásd a II. részben.

11 Lásd a II. és a III. részben.

12 Lásd a III. részben.

Botlik Richárd, Nemes István, Tolvaj Balázs: *Kétségeink II. (Jagelló) Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban*¹
2016 (részlet)

A legfontosabb kérdés, amelyre még választ kell találnunk, hogy mikor történhetett meg II. Lajos holttestének felfedezése, és a király elföldelése? Bizonyítást nyert, hogy nem a Sárffy Ferenc által írott jelentés² alapját képező október 19-i dátumhoz köthető a király első megtalálása és eltemetése. Ezzel kapcsolatban egy egészen távoli országban, az Egyesült Királyság Nemzeti Levéltárában őrzött dokumentumból kaphatunk választ. Az irat tartalmi kivonatát egy levéltári segédletben publikálta John Sherren Brewer, 1875-ben. A magyar nyelven 2010-ben közölt levél új perspektívába helyezte Sárffy Ferenc jelentését, és II. Lajos halálának kutatási területét. Az irat 1526. október 23-án kelt Westminsterben. A levelet *Thomas Wolsey* angol kancellár, yorki érsek írta VIII. Henrik (uralk. 1509–1547) angol királynak. „A magyarországi eseményekről is híreket kaptam, megerősítve a török győzelmét a csatában; többeket tűzérési erővel, minden más fegyvernemmel, vagy janicsárokkal győztek le. Miután a király testét megtalálták, a legünnepélyesebben nyugalomra helyezték.”³ Az iratban – sok más hír mellett – azt is rögzítette a kancellár, hogy II. Lajos holttestét nemcsak megtalálták, hanem nyugalomra helyezték, vagyis eltemették. A király megtalálásának és eltemetésének hírére alapozva még aznap, október 23-án⁴ VIII. Henrik levelet írt a pápának, VII. Kelemennek, melyben kihangsúlyozta II. Lajos példamutató, erőn felüli helytállását, és a Magyar Királyság páratlan veszteségét, amit a keresztény ügyért vállalt. Feltűnő, hogy a westminsteri irat (október 23.) és Sárffy Ferenc jelentésének (október 19.) keltezése között mindössze négy nap a különbség. Mivel a korabeli Magyarországról Angliába átlagosan három-négy héttel később ért oda a hír, ezért kizártnak tartjuk, hogy az angol diplomácia a Sárffy-jelentésből szerzett volna tudomást II. Lajos király agnoszkálásáról.⁵ A westminsteri levél létezése alátámasztja a cseh- és magyar királyi címért folytatott vetélkedés kronológiáját: az egyik királyjelölt, Szapolyai János erdélyi vajda és hívei október 17-én, a tokaji részországgyűlésen elhatározták, hogy királyválasztó országgyűlést rendeznek Székesfehérvárott. A tokaji országgyűlésre szóló meghívókat jóval korábban állították ki. Ez a tény azt igazolja, hogy II. Lajos holttestét a Sárffy-jelentés keltezése előtt legalább három héttel megtalálták, mert a magyar szokásjog értelmében a vajda nem aspirálhatott addig a trónra, amíg az előző király teste elő nem került. Ugyanígy a másik jelölt, *Habsburg Ferdinánd* osztrák főherceg sem a Sárffy-Czettritz agnoszkáló páros bizottság eredményeire alapozva választotta magát cseh királlyá október 23-án. Ferdinánd (uralk. 1526–1564) számára október 9-én már világos tény volt, hogy II. Lajost megtalálták, mivel ezzel a dátummal bocsátottak ki Komáromba szóló országgyűlési meghívókat és – Szapolyaiékhoz hasonlóan – a pozsonyiak sem akarhatták a szokásjogot megsérteni.

Egyetlen, s talán mind közül a legfontosabb kérdést még nem sikerült megválaszolnunk: II. Lajos, vagy valaki más holttestét temették-e el Székesfehérvárott? A rendelkezésünkre álló iratok többsége, a két királyjelölt (Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János) viselkedése (egyikük sem kérdőjelezte meg, hogy nem II. Lajost temették el)

arra engednek következtetni, hogy a király tetemét agnoszkálhatták. Azonban nem tudjuk megerősíteni az agnoszkálás hitelességét, mivel az orvosi vélemények és az újabb történelmi dokumentumok is elbizonytalanítják az olvasót. Ezen kívül minden visszaemlékező magánéletében találunk valamilyen zavaró politikai hátteret. Nincs bizonyítékunk arra, hogy Sárffy Ferenc jelentése vajon nem annak a koncepciónak a része volt-e, amellyel a pártváltó, Szapolyaihoz csatlakozó exkancellár dolgozott ki a maga javára. Egy azonban igen feltűnő: Brodarics István és a hozzá tartozók köre igyekezett a legjobban elhitetni az utókorral, hogy II. Lajos nem politikai gyilkosság áldozata lett. A király 1526. nov. 9-i, székesfehérvári temetéséről maga Szapolyai János erdélyi vajda, mint I. János (uralk. 1526–1540), frissen koronázott magyar király számolt be a lengyel kancellárnak.⁶ Kész tényként közli, hogy az 1526. november eleji székesfehérvári bevonulásakor II. Lajos oszlásban lévő élettelen teste feküdt a nagytemplomban, amit a „*minap az iszapból, a már kiszáradt örvényből ástak ki*”. A holttest megtalálóját nem nevezte meg, a megtalálás időpontjaként szereplő „minap” azt sugallja, hogy saját embereinek tulajdonította a sikeres kutatást, nem pedig Czettritz-nek. I. János hangsúlyozza a nagyszámú ember jelenlétében végzett ünnepélyes szertartást, temetési pompát, de nem írja le a halott arcát, felismerte-e, volt-e azon elfeketedés, ajakduzzanat, vagy nem említi a Sárffy-levéiben leírt fogazati, vagy lábjegyet sem, amelyek szükségesek lennének az azonosításhoz, és amelyeket neki ismernie kellett. Gyakorlatilag nem tudjuk, miről azonosította a királyt. Véleményünk szerint II. Lajos holtteste – a halál után hetvenkét nappal – elfeketedettnek, a fokozatos vízvesztés miatt beszáradtnak kellett lennie, de a hullabűz ekkor már nem átható. A csekély mennyiségű lágyrészt tartalmazó holttestről a bőr és az izmok egy részét – természetes közegben – lerájják a rovarok, és azok – lárváikkal együtt – nyüzsögnek is a fejen és a testen, ami ezért nem lehetett olyan elfogadható állapotban, hogy azt a gyászoló közönség előtt be tudták volna mutatni. Ennek függvényében a Sárffy-levéiben leírtakat lehetségesnek kell tekintenünk, mert az október 18-án megtalált és romlatlannak leírt holttestet azért lehetett még nyilvánosan is eltemetni huszonkét nappal később, mert az vizes közegbe nem került, templomban tárolták, és a temetéskor a szokásos hullabűz és rothadás dominált, mint ahogy azt I. János levelében leírta.

A westminsteri levél – függetlenül a Sárffy-jelentéstől – megerősíti kétségeinket: nem II. Lajos földi maradványait találta meg Sárffy és Czettritz 1526. okt. 18-án, és nem a királyt temették el Székesfehérváron 1526. nov. 9-én!⁷ Egyúttal cáfolhatóvá válik a Báthory István nádor oklevelében⁸ szereplő, Mohács-környéki, ismeretlen jobbágyság létezése is, mivel nem valószínű, hogy írástudatlan jobbágyság a királyt gyűrűspecsjéről azonosítani, feltételezett kutatásai eredményéről pedig levélben tájékoztatni tudták a Ferdinánd-párti pozsonyi udvart még 1526 szeptemberében, majd ezután, még kilenc hónapig őrizték II. Lajos gyűrűspecsjét anélkül, hogy jutalmukért jelentkeztek volna. Személyazonosságukat és a gyűrűspecset megtalálásának körülményeit, időpontját igazoló eredeti dokumentum mind a mai napig nem került elő.

BOTLIK–NEMES–TOLVAJ, *Kétségeink*, 2016, 18–21.

- 1 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.
- 2 Lásd az I. részben.
- 3 Lásd az I. részben. A szerzők nem jelölték a szöveg csonkaságát.
- 4 Lásd az I. részben. A levél dátuma valójában 1526. október 18. A szerzőket feltehetően a szövegkiadás (*State papers, published under the authority of His Majesty's Commission, King Henry the Eighth*, I–XI, London, His Majesty's Commission for State Papers, 1830–1852, VI/V, 549–550.) és az online is használható regeszta (*Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII*, Vol. 4, 1524–1530, ed. J. S. BREWER, London, Longman, 1875, 1145.) hibás dátuma zavarhatta meg.
- 5 Érdemes megemlíteni, hogy Mohácshoz képest Londontól nyolcszáz kilométerre messzebb fekvő Granadában Edward Lee (1482 körül–1544) angol követ 1526. szeptember 4-én, vagyis egy héten belül kapott hírt a mohácsi csatavesztésről. Lásd erre BÁRÁNY Attila, *Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526), angol-magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában*, I–II, Debrecen, 2014, I, 16. [MTA doktora értekezés]. Ugyanakkor egy héttel később, szeptember 11-én a Mohácstól nagyjából hatszáz kilométerre fekvő Zárába még az a hír jutott el, hogy a csata minden valószínűség szerint augusztus 29-én lesz. Lásd az I. részben.
- 6 Lásd az I. részben.
- 7 Természetesen a „westminsteri-levél” semmi ilyesmit nem erősít meg, csak azt a tényt, amit senki sem cáfolt, miszerint Wolsey kancellár nem Sárffy október 19-én Győrben kelt jelentéséből értesült Lajos haláláról és első elföldeléséről. Ráadásul az irat több helyen szakadozott és nedves, éppen a legfontosabb részeknél, így értelmezése meglehetősen problémás.
- 8 Lásd a II. részben.

Magyar Lóránt Gergely:¹ *A bizonyíthatóság határai II. Lajos király halálával összefüggésben*
2016 (részlet)

II. Lajos király halálával kapcsolatosan tehát – a fentiek összefoglalásaként – az alábbi megállapítások tehetők:

A rendelkezésre álló írott források adatai alapján II. Lajos király halálának okáról, a halál pontos körülményeiről nem lehet nyilatkozni, mivel objektív adatok nem állnak rendelkezésre. A halál körülményeivel kapcsolatos adatok alapján annyi megállapítás tehető, hogy a halál beállta és a tetem felfedezése között eltelt idő egy-tíz hét (négy-nyolc hét között) lehetett.

A késői hullajelenségeknek szükségszerűen létre kell jönniük egy-tíz vagy akár négy-nyolc hét alatt, a halál beálltat követően temetetlen, elhantolt, vízi, vagy mocsárba süllyedt, de hűtetlen holttest esetén is. A késői hullajelenségek szembeötlő elváltozások, melyek a tetemet kihantoló személyek számára is nyilvánvalóak lehetnek, figyelemmel arra is, hogy a 16. század embere a késői hullajelenségekkel jóval nagyobb valószínűséggel találkozott a kor technikai színvonala és a halálhoz való viszonya mellett, mint a 21. század embere. A Sárffy kapitány levelében² rögzített információk alapján olyan megállapítás nem tehető, hogy a késői hullajelenségek kisebb valószínűséggel helytelen értékelése, vagy nagyobb valószínűséggel valóstól eltérő (hamis) leírása a holttest személyazonosságát is megcáfolja. A helytelen értékelés azért tekinthető kevésbé valószínűnek, mert Boemo jelentésében³ a holttest kiemelésével kapcsolatosan jellegzetes késői hullajelenségeket rögzít a szerző (lásd fent). Szintén érdemes feltenni azt a kérdést, mi motiválta volna Sárffy győri kapitányt a tetem küllemének hamis le-

írásában. Sárffy kapitány Bordarics István kancellárnak címzett hivatalos levelében vajon leírhatta volna, hogy az ország királyának teteme nyüvektől hemzsegett és bűzlött? Ez ma sem lenne ildomos hivatalos iratban. Önmagában a késői hullajelenségek csupán megnehezítik a holttest azonosítását, ez azonban nem jelenti azt, hogy a holttest azonosítása nem volt lehetséges a kihantolást végzők és/vagy a királyt ismerők számára.

A holttesten lévő felismerhető, két egyedi testi jegy manapság is elegendő lehet a személyazonosság legalább valószínűségi szintű megállapítására, de lehetségesek olyan testi jegyek, amelyek alapján akár laikus is egyértelműen azonosíthatta a király tetemét. Gondoljunk bele, mekkora az esélye például annak, hogy a lábon lévő anyajegy és a fogazat jellegzetes elváltozása(i) egy másik személy tetemén is észlelhetők ugyanazon körülhatárolt földrajzi helyen, Mohács közelében. A rendelkezésünkre álló források alapján II. Lajos király holttestének tényleges személyazonossága tekintetében felmerülhet kétség, ezen kétely azonban nem bizonyítható, de nem is zárható ki. Bár nem tudjuk pontosan, hogy mely testi jellegzetességek és milyen mellékletek alapján történt a király azonosítása, de ez nem jelenti szükségszerűen a személyazonosító jegyek személyazonosításra való alkalmatlanságát. Mi, a korabeli források fordításainak 21. századi olvasói kétségtelenül nem tudjuk azonosítani II. Lajos király holttestét, illetve azt sem tudjuk megállapítani pontosan mi alapján történt a holttest azonosítása, de ez nem jelenti a kortárs személyeknek (Czetritz, Sárffy) a királyi tetem azonosítására való alkalmatlanságát. Czetritz és Sárffy az általuk felismert, de pontosan nem részletezett jegyek alapján akár egyértelműen azonosíthatták II. Lajos király holttestét.

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 107–108.

1 Magyar Lóránt Gergely (1980) igazságügyi orvosszakértő.

2 Lásd az I. részben.

3 Lásd az I. részben.

Rácz Piroska:¹ *A székesfehérvári királyi bazilika temetkezései*
2016 (részlet)

*A székesfehérvári királyi bazilika összes feltárt emberi maradványának részletes és korszerű vizsgálata megtörtént, ennek eredményei 2008-ban megjelentek, tehát hozzáférhetők. A vizsgálatokat biológus, orvos, fizikus szakemberekből álló kutatócsoport végezte. Az eredmények alapján pedig a csontmaradványok között nincs olyan, amelyik – akár csak feltételeken is – összefüggésbe hozható lenne II. Lajos személyével. Azon rangos sírkamrák közül ugyanis, amelyek még emberi maradványt tartalmaztak, egyik sem volt a 16. századra datálható. Ennek fényében a szerzők által felvetett vizsgálat értelmetlen.*²

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 121.

1 Rácz Piroska (1980) antropológus.

2 Rácz itt két állítást cáfolja az orvosoknak – lásd a III. részben –, nevezetesen: „II. Lajos vagy az annak tartott személy koponyájának antropológiai vizsgálatai – sajnálatos módon – az utóbbi évtizedek alatt sem történtek meg”, illetve „Mindenféleképpen fontos lenne legalább a még fellelhető királyi koponyákat korszerű szakértői vizsgálatok alá vonni.”

Magyar László András:¹ *Miben halt meg II. Lajos király?*

2016 (*részletek*)

Mivel tehát Lajos a csata idején, nyilvánvalóan nem lehetett túl jó fizikai állapotban, nem csak az képzelhető el, hogy a nyári hőségben képtelen lévén legalább harminckilós páncéljában mozogni, a vízbe esve megfulladt, hanem az is, hogy a kimerültségtől és a rettegéstől sokkot kaphatott és/vagy valamilyen szív- vagy érrendszeri katasztrófa végzett vele. Ám mindez csak lehetőség, bizonyíték semmi nincs rá. [...]

Megjegyzem – és ezzel a szöveg orvos-elemzői általában nincsenek tisztában – a rothadás vagy a bomlás hiánya a katolikus szentkultuszra jellemző „közhely”, vagyis a beszámolónak ezt a részét egyáltalán nem kell készpénznek vennünk vagy cáfolnunk, hiszen egy királynak még holtában sem kellett bűzlenie vagy rohadnia. [...]

Arra a kérdésre tehát, hogy miben halt meg II. Lajos, ötszáz esztendő elteltével és több tucat történészi és szakorvosi elemzéssel a hátunk mögött is csupán két biztos választ adhatunk, mégpedig vagy azt, hogy nem tudjuk, vagy pedig azt, hogy páncélban.

Nekünk mégis Mohács kell, 2016, 143.

1 Magyar László András (1956) történész, filológus.

MOHÁCS ÉS A NÉPRAJZ

Szendrey Zsigmond:¹ *Mohács a magyar folklórbán*²
1923

A mohácsi néphagyományok ezideig még nem akadtak rendszeres felgyűjtőre s ezért természetes, hogy amit belőlük eddig ismerünk, az csupa történelmi monda. A gyűjtőket, feljegyzőket tudniillik itt elsősorban az 1526-i nagy események érdekelték, ezek iránt kérdezősködtek s ezekkel kapcsolatban is természetesen csupa történelmi mondákat kaphattak. S rendszeres gyűjtés hiányában természetesen aránylag ilyen is csak keveset. Pedig hogy a mondafejlődés már mindjárt a mohácsi vész után következő években megkezdődött: bizonyítják régi forrásaink, s hogy máig sem állott be: bizonyítják szórványosan megjelent népi vagy a népre hivatkozó feljegyzéseink. S ezen újabb feljegyzések közt legérdekesebbek a Pesty Frigyes³ *Helységnévtárának* eddig sehol fel nem használt adatai, melyeket 1865 április 20-án vettek jegyzőkönyvre a legöregebb mohácsi polgárok kihallgatása alapján Kóbor Antal prépost⁴ és Baksa József főbíró.

Időrendbe szedve ezeket a szétszórt mondai adatokat, a mohácsi népköltés eddig ismeretes monda-anyaga a sok hivatkozás dacára is csak igen szűkkörű és szegényes keretbe zsugorodik össze.

A község eredet-mondája egyszerű névadó monda: Mohácsot a sokácok alapították, s az első megtelepülők a *sátoristyei* pusztán ütötték fel *sátraikat* és itt tanyáztak addig, míg a községet közös munkával fel nem építették. A magyarok csak későbbben, az 1526-ban megfogyatkozott sokác lakosság kérésére költözködtek át Szebény⁵ községéből. A még utóbb bevándorló *görögök* első települési helyét a *Görög-hegy* neve őrzi.

A község további történetéből egész a mohácsi vészig mit sem tud a nép. A Szoliman támadását azonban a már igen korán megkezdődött monda-képződés egészen népi gondolkodásra valló naivsággal egyszerű bosszúhadjáratnak magyarázza azért, mert a szultán követét, Behrám csaszt, II. Lajos a tatai várba záratta, majd a keleti bástyáról a mélységbe dobatta. Ilyen kisebb büntető beütésre gondoltak a népmonda

szerint a mohácsiak is, mert a törökök közeledésének hírére sem menekültek el, sőt védekezésre készülvén, pár nap és éj alatt a Sátoristyén *Földvárat* emelnek.

Szintén nagyon régi, de Mohács környékén nagy részben még ma is élő néphagyomány, ami II. Lajosról Budainál így van följegyezve: „Írják, hogy ő bőr nélkül született volna, és minthogy gyenge teste semmi takarót s orvosságot nem szenvedhetett, őtet az orvosok egy a gerincénél végig hasított és béle-kivetett disznóba tették és abban mindaddig tartották, míg az hűlni kezdett, akkor pedig ismét másikat hasítottak, mindaddig, míg a kisded egészen bebőrödött.” [...] „Mondják, hogy mikor a koronát (kétéves korában) fejébe tették, sírva fakadt, melyet sokan szomorú jövőre magyaráztak.” Tehát: „Idő előtt született, idő előtt választódott és koronázódott királynak, idő előtt kezdett beszélni, idő előtt házasodott meg, idő előtt ütközött meg és időnap előtt halt meg.”⁶

Budától az ütközetig is egymást éri a sok baljóslatú jel. „Budáról (kiindulva) egy Érd, vagy amint ma hívják, Hansabék nevű faluban szállott meg. (Reggel a kastélyból kijövet, a római úton) legkedvesebb fekete paripája hirtelen megdőglött, melyből némelyek mindjárt rosszat jövendöltek.” Másutt egy titokzatos idegen kér hozzá bebo csáttatást és nem engedi magát elutasíttatni. Végre az udvarnokok engednek, de komédiát rögtönöznek és egy közölök a király képében fogadja az idegent. Az idegen szárazon elmondta, amit akart: „Jól tudom, hogy nem te vagy az, akinek magadat mutatod; de mondd meg a királynak, hogyha nem tetszett engem fogadni, tessék neki az ütközetben elesnie.” Dunaszekcső alá érve, hirtelen egy vén cigányasszony ugrik eléje egy bokorból s merően rá nézve ezt kiáltja neki: „Nem tudom, ki vagy, de orcádon a halál jele! Eljöttél ide, de élve nem mégy el innen!” De mire a cigányasszonyt megfogni akarták, úgy eltűnt, mintha ott sem lett volna. (Saját följegyzésem.)

Az ütközet előtti napot a dunaszekcsői kastélyban tölti. Délután vitézei egy törökké lett magyart fogtak el és vezettek eléje, s ez vallatóban azt mondotta a királynak, hogy: „Felséges királyom, életem-halálom kezedbe ajánlom, de jól összeszedjétek magatokat, mert annyi itt a kontyos, hogyha hasra feküdnétek is, eltartana három napig, amíg a király uram katonái lenyakaznák őket.” (Saját följegyz.)⁷

Tomori Pál ezalatt Babarc⁸ mellett üttette fel sátrait s csapata az ütközet alatt is „a magyarok balszárnnyát képezte és Babarc falura támaszkodott”; Tomorinak, a *papnak* harcától vette tehát a népmonda szerint *Babarc* mai nevezetét.

A Szolimán emléke is igen élénken él a nép emlékezetében. *Sátra* a *Sátoristyén* állott s a közelben levő kút is azért hívják ma is *Törökkútnak*, mert abból a Szolimán itttartózkodása alatt csak egyedül az ő számára volt szabad vizet hordani; ezért éjjel-nappal erős őrség tanyázott a kút mellett. Olyan szigorú volt a tilalom, hogy még az őrség egy tagját is lenyakazták, mert egy tikkasztó napon inni mert a kút vizéből. A monda ma is élő voltát Mohácsra többen megerősítették. Egy másik monda szerint azonban a Szolimán sátra nem itt, hanem a feketekapú határdombnál levő *Törökhalm* állott; idáig hatolt az a harminckét magyar vitéz, akik Szolimán megölésére szövetkeztek s itt vagdalták el lovaik térdeit a lesben álló janicsárok és a halom tövének buja friss aljában rakták halomba fejüket.

Hasonló véres hősi monda fűződik a *Vaskapuhoz* is: itt alkotott a háromszáz vitéz pécsi diák élő vaskaput a török ellen; itt vívták thermopylae-i küzdelmüket s lelték

hazájuk védelmében ifjú halálukat. A velük való harcban elesik a támadó török sereg parancsnoka is, akit aztán a *Bégréten* temetnek el katonái.

A busiglicai⁹ *Lestemplomán*ak környéke is magyar vitézek csontjait fedi; kora hajnalban egy török vezér bujt itt meg csapatával s innen rohanta meg az ütközet kezdetén a Lajoshoz induló királyi testőrcsapatot. A király minden hű és bizalmas ember elesett s ezért maradt annyira magára a menekülés idején.

Halála történetének mindkét változatát ismeri a népmonda. A Csele-patakba fulladásáról így szól a népdal:

*Lajos király lefordult a lováról,
bele bukott Csele patak árkába;
Csele patak tele szederindával,
odavan a Magyarország királya!*

Más népmonda szerint azonban sikerült kivergőnie az ütközetből. Királyi ruháját lehányván magáról, éjszakáig a holttestek közé feküdt; ekkor hű kuktája segítségével egy elesett török ruhájába öltözve Dunaszekcsőre fut. A kastélyban összegyűlt főurak azonban ellenségei voltak: levágták, a török ruhát lehúzták róla és megint királyi ruhába öltöztetvén lóra kötözték s még azon éjjel a Csele-patakába dobták. A király azonban csak egyedül ment a főurak közé, kuktája kinn maradt a cselédség között, s mert róla a főurak semmit sem tudtak, meg is menekült. Tőle tudta meg a királyné a gyilkosságot és segítségeért sok kincssel ajándékozta meg. Legutolsó ivadékát a mai öregek apái még ismerték. (Saját följegyz.)

Ugyancsak egy hű emberének, Kecskés Pálnak¹⁰ lován menekült meg az ütközetből Báthori István nádor is; Kecskés fogságba esik, de Báthori később kiváltja.

Mint II. Lajos, ugyanúgy még többen is odapusztultak a vérréváltozott vizű Cselébe; s a helyet, hol ezeknek és lovaiknak hullái összetorlódtak, máig is *Konyicának* nevezi a nép.

E gyászemlékű napról nem ismer több mohácsi mondát a magyar folklóré. Pedig ahonnan rendszeres kutatás nélkül is ennyi monda akad, ott biztosan többnek is kell lennie. S hallottam is, hogy az öregek közül még többen ismernek egy egész hosszú „nótát” a Lajos király megmeneküléséről és meggyilkoltatásáról.

A későbbi törökkorból is több népmonda él a helységben. Ezek közül az egyik a *Kadia* nevét magyarázza azzal, hogy itt tartották törvényszékeiket a török bírák s itt osztották ki az elítélteknek a talpravalót. A másik pedig Szelim bégről szól: még a császárnak sem volt olyan szép pipája, s oly gyönyörű szeretője, mint neki; de egyszer követ érkezik hozzá a császártól s a császár nevében egy pohár borral kínálja meg; Szelim megissza, lefekszik s aztán „pipáját szívja, babáját csókolja, amíg meghal.”

A harmadik törökkorbéli népmonda a farsangi *busójárás* eredetét magyarázza. Mohács lakossága a török háborúk zivatarai között az ellenség elől elhagyatottabb helyekre, különösen a sziget vadonjaiba rejtőzködött, s ott fegyvereket kovácsolva, magát erősítve, a bosszút táplálva várta az öregek által megjövendölt jeleket: az égzengést, a földindulást és mennyei tüzeket, melyek a bosszú elérkezésére fogják felhívni őket.

Végre nagysokára, talán száz év múlva, a jelek mutatkozni kezdtek. S megjelent fehér paripán az aranyruhába öltözött vitéz, aki azt parancsolta, hogy a száz év alatt készült kürtöket megfújják, az ijesztő fasisakot fejükre húzzák, varázslattal félelmes hanguvá tett kolompjaikat derekukra kössék s a Dunán át éjjel a városra törjenek. Az éjjeli álmából felriasztott török a támadók láttára azt hitte, hogy a rossz szellemek jelentek meg s egymást ölvé, tiporva futottak ki a városból, otthagyván minden drágaságukat, vagyonukat.

A többi ismert népmonda már a későbbi időkből való. A csornai völgy például egy magyarrá lett török nagyúr birtoka volt, aki Törökországból menekült ide egyetlen leányával és roppant kincseivel, akárcsak a „Szilágyi és Hajmási” mondájával kapcsolatban ismert Csalopia Dávid Katalin nevű leányával. A csencsevári hegygel kapcsolatban pedig valami Csencse nevű úrról s a jenyei hegygel kapcsolatban valami Jenyei nevű gazdag özvegyasszonyról „regélnek történeteket”, melyekből azonban – sajnos – semmit sem jegyzett föl Baksa József főbíró uram. Érdekes mondákra utalnak a Koszklodernél is; ez t. i. egy ilyen nevű rablótól vette volna nevét, ki itt lakott s innen fosztogatta a kereskedő hajókat. S hogy végül két kómikusabb népmondát is megemlítsék: a Konszraglava nevű fok a szigetben onnan kapta nevét, mert a lakosok ezen a fokon át a szigetre összeszedett lófejeket csináltak maguknak átjárót; a Mocskos pedig onnan vette nevét, mert a hajóslegények ott szoktak volt megmosakodni.

Nem sok ugyan ez a népmondai anyag, de mégis elég annak bizonyására, hogy amint Baranya vármegye egyéb községeiben, úgy itt is bőven volna gyűjteni és följegyezni való; még pedig olyan, aminek nem volna szabad elvesznie, s amit nagy kár, hogy már eddig is nem ismerünk. S amily nyeresége volna a magyar folklornak, éppoly dicsősége lenne Mohácsnak, ha az a sok népmonda, ballada és dal, mely itt a mohácsi vészről, a török korból még föltétlenül ismeretes a nép között, felgyűjtőre akadna. S annak a nagy ünnepségnek, mely 1926-ban itt bizonyára le fog folyni, egyik legszebb és legértékesebb programpontja lehetne a mohácsi néphagyományok megjelenése.

SZENDREY, *Mohács a magyar folklornak, 1923, 11–14.*

- 1 Szendrey Zsigmond (1879–1943) néprajzkutató.
- 2 A szöveg közti jegyzeteket lásd az első közlésnél.
- 3 Pesty Frigyes (1823–1889) történész, országgyűlési képviselő.
- 4 Kóbor Antal (1802–1886) mohácsi plébános, címzetes prépost.
- 5 Szebény község Baranya megyében, a Mohácsi járásban.
- 6 Talán Cserei Mihály történetének átvétele. Lásd a II. részben.
- 7 Szendrey jegyzete: Vö. „Pekri Jánost 1521-ben elfogták, törökvallásra kényszerítették és megházasították. Már gyermekei is voltak, mikor 1526. Solimán táborában kijött Lajos király ellen. A mohácsi vészedelem előtt egy vagy két nappal általszökött a Tomori táborába, ahonnan a királyhoz vitték őt. Mikor azt kérdeznék tőle, mit remél a beállandó ütközettről! azt felelte: hogy ő ugyan a magyarokat rémíteni nem akarja, de ha igazat kell mondani, oly sokan vágnak a törökök, hogyha azoknak kezeit mind hátra kötöznék is, mégis dolgot adna harmadnapig azokat a magyar labornak levágni.”
- 8 Babarc község Baranya megyében, a Bólyi járásban.
- 9 Buziglica a Baranya megye Sárok települése melletti erdős terület.
- 10 Lásd erre Istvánffy Miklós krónikáját a II. részben.

Solymossy Sándor:¹ *Mohács emléke a néphagyományban*²
1926

A történelem nagy könyve sajátos berendezésű: elől vannak az üres lapjai. Amint azonban belekezd mondanivalói közlésébe, attól fogva az emberi tettek és sorsok szakadatlan fonálszövedékét teregeti ki előttünk napjainkig.

A nép történelemtudását, ha nagy könyvbe foglalnók, más képet nyernénk belőle: elől szinte korábban kezdődik, mint a történelemé, de a későbbiekben szeszélyes rendszertelenséget mutat. Nyugodt folyamatosság helyett csupa eltépett szál, hézag, szaggatottság jellemzi. Itélkezni nem tud: gyakran megörökít jelentéktelen, szóra sem érdemes apróságot, más helyen viszont, ahol nagy események színes emlékeit várnók, vagy szűkszavúvá válik, vagy legtöbbször üres lapok jelzik érdeklődése teljes hiányát. Ez a különösség méltán ötlött szemébe a szaktudósokon kívül szélesebb köröknek is. Nálunk valósággal lehangoltságot keltett a nemzet nimbuszán csüggők lelkében az a nem tagadható tapasztalat, hogy a magyarságnak, szemben más népek gazdag történeti emlékeivel és mondáival, sajnálatosan kevés és szaggatott a multakról szóló ismeretanyaga.

Fájdalmasan kell nélkülöznünk egyebek közt históriánk legdöntőbb eseményének: az oly gyászos sorsfordulatot jelző mohácsi csatának hiányzását népi rétegünk hagyományai közül. – De nem tévedünk-e vajon Nem szunnyad-e mégis lappangva valami régi elmosódott emlékkép ott a tudatalatti mélységekben, amiről nemcsak mi nem tudunk, de a köznép maga sem s amelynek életre hívásához csak egy nagy megmozdulás egy ily 400 éves országos emlékűnnepély kell, hogy ismét felmerüljön a feledés homályából? – Lehetséges, bár annyi körülmény szól ellene, annyi kedvezőtlen mozzanat járt a nagy csata nyomában, hogy nem lehet sokat reménylenünk még az ilyen erős emlékeztetűjítő hatástól sem.

Kisfaludy Károly gyönyörű mohácsi elégiájában alighanem erre céloz, midőn azt mondja:

*„Hantra dül a pásztor s füttyörészve legelteti nyáját
És nem tudja, kinek hős pora nyugszik alatt...”*

A költő a köztudat szerint egykor ott ment végig a csatasíkon s nyilván való tapasztalat alapján örököltette meg ezt a mozzanatot. Hadd fűzöm hozzá mindjárt itt az elején a magam erre vonatkozó esetét, amely a népi gondolkozásra egyébként is jellemző adalékul szolgálhat. Moháccsal szemben, mint ismeretes, nagy terjedelmű szigetet fog be a Duna két ága: hivatalosan Margitta-szigetnek nevezik. A köznép az alsó részét: Hercegszigetnek, a felsőt: Püspökszigetnek hívja. Lent délen ugyanis a hatalmas terjedelmű bélyei főhercegi uradalom foglalja el a vízeres, mocsaras terület legnagyobb részét. A felső darab Bácska felé eső sávját a pécsi püspök szigeti birtoka teszi ki. Harmincegy-néhány év előtt ezen a hatezer holdas darabon ősi mocsárvilág volt még, midőn az uradalmat Dulánszky jószágigazgató és a telep akkori tisztartója kezelésbe vették. A lápos sásrengeteget fokozatosan lecsapoltatták s a nyert östelevényű szigetekre pusztákat állítottak. A szárazabb földterületeket a szomszédos falvak: Baracska, Dávod,

Szeremle, Szekcső népe művelte meg felesben, majd ugyaninnen cselédnek szerződtek a bevált zsellérek. Lassankint népes telepek keletkeztek így a bevált rendszer nyomán, amelyek színmagyar népe a legérdekesebb néprajzi vegyüléket mutatta.

A tisztartó unokabátyám volt s mint diák, majd egyetemi hallgató, szünidőim nagy részét oldala mellett töltöttem. Gazdasági írnoknak használtak a legnagyobb munka idején, ami alkalmat nyújtott a köznépkel való huzamos érintkezésre; ma is hálás vagyok érte. A kiszáritott földeken az első megmunkálás sok avatag, évszázadok óta beiszapolt tárgyat, leletet vetett föl s a cselédség nagy buzgalommal emelt ki minden holmit, keresve iderejített régi kincseket. A nekik értéktelen törmelékeket hűségesen beszállították a központi irodába. Magam érdeklődtem a napvilágra került dolgok iránt legjobban. Ennek köszönhettem, hogy az egyik lovászgyerek egy napon nagy titkolódzva félreszólitott és megsúgta, hogy bent az ún. „hetvenhetedik szigetnél” a Riha tava irányában pásztorgyererek egy földomlás oldalából valami rozsdás kengyel-féléket kapartak ki; az egyiket mindjárt el is hozta. De tovább nem mertek turkálni, mert beljebb a földben mintha emberi csontokat vettek volna észre. Meghagytam, ne szóljon senkinek, majd napnyugta tájt tegyen ásót, csákányt a kis kocsi aljába, ketten kimegyünk, megtudni mi van ott.

A helyszínére érve, a vízszéli földomlás padmalyos oldalából csakugyan néhány csont vége látszott ki a túrások mélyéből. Szerszámainkkal nekiláttunk a munkának. Kisvártatva meg lehetett állapítani, hogy egy vízszintesen fekvő emberi váz oldalrészei vannak előttünk. Először a koponyát emeltük ki s megtisztítva a rátapadt homoktól, nagy halántékvágás egyenes nyomát vettük rajta észre. Behatóbb vizsgálat céljából a koponyát zsebkendőbe takarva a kocsi aljába tettem s mivel ezalatt beesteledett, a lelet további felderítését másnapra halasztottam. Mentünk zsákmányunkkal haza. Fialatos képzeletcsapongással elgondoltam a nyilván harcos vitéznek halála körülményeit. A mohácsi csata utójátékát láttam benne. Ki, mi lehetett? A kengyel papucsos formája azt sejtette, hogy török hadfi lehetett az illető. Majd minden kiderül holnap a részletes felkutatásnál. Hazaérve a központi telepre, bevittem a koponyát a tisztartóalakásba és vacsorakor elmondtam unokabátyámnak, mi történt.

Figyelmeztetett rá, hogy a köznép itt fölötte babonás, jó lesz az egész titokban tartani. Megnyugtattam, nem tudja meg senki. Eltelhetett egy jó óra, midőn kívülről valami csöndes mormolás, egy nagyobb embercsoportnak fojtott moraja hallatszott be az ablakon. Nyomban reá az egyik belső cseléd jött be jelenteni, hogy sokan vannak kint, a tisztartó úrral akarnak beszélni. Mit akarnak? Ő nem tudja, de furcsákat beszélnek összevissza. Valami halottat emlegetnek. Sejtettem mindjárt, hogy a lovászgyereknek járhatott el a nyelve. Mindegy, menjünk ki közéjük!

Az oszlopos tornácon kívül a bizonytalan esthomályban sok embert láttunk az udvaron; kitűnt később, hogy hátul meg az asszonyok tolongott nagy izgalomban. A sokaságból elénk állt a belső telep öreg tekintélye, Hosszi János a kompos és előadta szép körülményesen, mi szóbeszéd járja az asszonyok közt. Hogy ide emberkoponyát hoztak az ősizeti domboldalból. A tisztartó nem akart titkolózni; rámondta, hogy úgy van. A beismerésre mintha megmozdult volna a tömeg. Hosszi fejet csóvált, aztán folytatta. Ő ugyan nem sokat ad az ilyesmire, meg a katonaviselt emberek se igen törődne-

nek vele, de abban mégis igaza van az asszony népnek, hogy azért még sincs rendjén a dolog. Megtiszteli a tekintetes urat, meg a pesti ifiurat, de a békesség kedvéért jó lenne azt az emberfejet visszavinni, ahova való. Mert úgy tartják itt az idősebbek, hogyha éjjelre itt marad a feje, a többi része eljön érte. Nem aludna a telepen senki a kísértet miatt!

Beszélhettünk nekik szépen, okosan; minden szavunkra fokozódó morgás, a hátsó sorokból egy-egy éles női feleselő hang volt rá a felelet. Valaki közbekiáltott: – De már azt a jótét keresztény lelket nem hagyjuk kibolygatni a nyugodalmából. – Magyarázhattam, hogy nem is volt keresztény; a török kengyelpapucs is elárulja hitetlen pogány voltát, aki a mohácsi veszedelem alkalmával járhatott itt. Hosszi János feleletére még ma is pontosan emlékszem: „Már instálom, mi nem tudjuk ugyan, hogy mi vót az a mohácsi veszedelem, de akármilyen vót is, az az emberfej meg a többi csontja csak összekíváncoznak, ha még olyan pogány vót is eleven korában.”

A továbbiakról röviden csak annyit, hogy hasztalan volt minden ellenkezésünk, felvilágosításaink: az egymást rémítgető tömeg ideges ijedezése már-már fenyegetővé kezdett válni s nem maradt más hátra, szégyenszemre ki kellett adnunk a koponyát. Az öreg asszonyok előkerítették a kiskápolna kulcsát, onnan kihozták a körmenethez való zászlókat, azokat átadták a férfiaknak, mások az éjjeli munkához használatos fáklyákból hoztak ki néhányat a raktárból s a tömeg úgy, amint volt, templomi énekszóval búcsúmenetben indult neki koromsötét éjjel az egyórai gyaloglásnak. Hosszi János vitte a menet élén a kendőbe takart koponyát. Másnap megtudtuk, mit csináltak odakint. A koponyát visszatették helyére; oldalt is, föléje is embermagas sírdombot hánytak, tejébe még egy hevenyészett keresztet is tűztek.

Az egész esetben legfeltűnőbb az volt, hogy a mohácsi vészről ez a közvetlen környékbeli nép nem tudott semmit. Később is csak annyit lehetett sűrű kérdezősködéssel megállapítani, hogy akadt néhány, aki nagy homályosan emlékezett belőle valamire, amit még az iskola padjaiban hallott. Ezenkívül önálló s a csatára vonatkozó népi hagyománynak nyoma sem volt náluk fellelhető.

*

A ma országszerte ismert közmondás: Több is veszett Mohácsnál, sem eredeti emlék. Keletkezése a múlt századnál előbbre nem tehető. Régi példabeszéd-gyűjteményeink (Kis-Viczai, Dugonics, Erdélyi János stb.) a szöveget még így ismerik: „Több is veszett Budánál” (vagy „Buda alatt”). Legkorábbi előfordulása Moháccsal kapcsolatban Arany János népies dalában található meg. („Volt nekem egy daruszóru paripám” refrénjében.)

Mindent összevéve, ezek után negatív eredményként kell leszögeznünk, hogy a mohácsi csatának emléke az eset idejétől napjainkig összefüggő folytonosságú hagyományban nincsen meg köznépünknel. Mindaz, amit alább erre vonatkozóan idézni fogunk, későbbi és legtöbbször iskolából, népi füzetes olvasmányokból eredő, tehát mintegy felülről leszüremlett újabb szerzeménye népünknek.

Monda, történet, mesés elbeszélés, vagyis: mindaz, ami a nép epikus emlékkincsét alkotja, általános tapasztalat szerint csak oly esetben marad fenn, ha valami más köz-

bejátszó kedvezőbb körülmény megrögzíti és állandóan ébren tartja. Ilyen körülmény például az évezredes népmesék fennmaradásánál az a tömeglélektani jelenség, hogy e csodás, fantasztikus történeteket a nép következetesen csak este meséli, mintegy altatószerül használja. Ilyenné alakult is ki az évszázadok folyamán. Elvezeti u. i. a ráhallgatók figyelmét és érdeklődését a napi eseményekről, amik különben ébren tartanak és átviszi messze távoli világba: tündérek honába, a világ végére, mesebeli királyi rezidenciákba s ezzel képzeletcsapongását átsegíti az imbolygó álmokképek még mesésebb országába. A népmese tehát mint állandó szomniferum, álomba ringató szer használatos; öntudatlanul bár, e folyton érvényesülő élettani célt szolgálja s ezért untalan ismétlődve, megrögződik, fennmarad megdöbbenően ősi formájában. – Reálisabb tárgyú népi emlékek viszont: mondák és hasonló epikus hagyományok mindenkor valami olyan helyhez vagy fennálló tárgyhoz kapcsolódnak, melyek a föld fiát újból meg újból, folyton ama történetre emlékeztetik, amit arról a bizonyos tárgyról hallottak. Ahol ez az emlékezet segítő, ébren tartó külső elem nincsen meg, ott az egykor talán csirájában felbukkant monda is, mint az árva repkény a maga sziklaromja nélkül, nem lévén mibe fogódznia, kivész nyomtalanul. Elég az ilyen mondafenntartásra egy természeti különösség, amely mindig a köznép szeme előtt áll (a tordai hasadék, a Csörszárka, a Kőember Kolozsvár mellett stb.) sőt az ahhoz fűződő és egykor róla hallott történetre emlékezteti. Néha elég egy helynek történeti neve, melyet a közbeszéd folyton emleget (Galamboskő, Tatárberc, Törökőr-dűlő stb.), vagy ha nem is történeti jelentésű a név, legalább különös hangzásával feltűnő, mikor is az elnevezés keletkezésének költött históriája bukkan fel untalanul az asszociációs gondolkozásban, valahányszor a hely neve felmerül. Ugyanerre felette alkalmas valamely odaállított emlék is, amely az arra járónak állandóan eszébe juttatja az emlékmű jelentését, felállíttatása okát.

Az arra hivatottaknak ezzel kapcsolatban figyelmébe ajánlhatnók, hogyha a nemzetben a történeti tudatot, a hagyományok tiszteletét és fennmaradását óhajtják s a múltak kultuszának ébrentartását szívünkön viselik, gondoskodjanak minél több történeti jelentőségű emlékmű felállításáról. A mi népünk históriaérzéke azért oly csekély, mert a letűnt időkből nem maradtak szemmel látható, s őt amaz eseményekre permanensen emlékeztető maradványaink.

Mohácson sem maradt a végzetes csatának ily helyi emléke. A Csele-patak látása csak a királyi tragédiát ismerő s annak horderejét megítélni képes tanult ember lelkét tölti el borongó hangulattal. Az arra elhaladó köznép szemében évszázadokon át (a ma ott álló emlékobelisk felállításáig) egyszerű, különösség nélküli patakvíz volt, amely mire sem emlékeztette. Közbejátszott emellett egyéb kedvezőtlen körülmény is. A csata után, mint ismeretes, kipusztult vagy elmenekült és máshová költözött az egész környék magyar lakossága; helyébe idővel délvidékről szerb és sokác majd nyugatról német (sváb) település került, akiket már mi sem fűzött e hely régebbi történetéhez. Az emlék folytonossága, amennyiben egykor az események közvetlen hatása alatt élt az egykorúakban, később e közömbös jövevényeknél visszhangra nem találhatott.

Felvethető azonban a kérdés: keletkezett-e nyomban a katasztrófa után valamelyes történeti emlékezés, amely mint a népi ideológiában mindig történni szokott, itt is mondai formát ölthetett? Adatokkal nem rendelkezünk róla, de ezek híján is egykori

meglételük valószínűségében nincs okunk kételkedni. Minden jel mellett szól, hogy a csatavesztésnek izgatnia kellett a nép képzeletét, rögtön azután, amint tudomást szerzett róla. Tudjuk, sőt emlékeink is vannak róla, hogy Mohácsról első híradások formájában délszláv és cseh krónikás énekek keletkeztek; néhánynak szövege is megvan vagy írásban, vagy egylapos nyomtatványokon. Lehetetlen, hogy ugyanakkor magyar nyelvű verses históriák is ne támadtak volna, mikor ez az időszak a vándor énekmondóknak számban és termelésben virágkorát jelentette. Még 1540-ben is az egyik itt járt angol utazó naplójában feljegyezi, hogy sehol Európában annyi énekes hegedőst nem látott, mint Magyarországon. Nem sokkal előbb a kenyérmezei viadalról maradt olyan emlékezés, hogy nyomban a csata után népi énekek dicsőítették a győztes vezéreket. A mohácsi nagy ütközetet már csak azért sem mellőzhették énekmondóink, mert az ország lakosságát sürgősen figyelmeztetniük kellett a fenyegető török martalóc veszedelemre.

Különösen egy mozzanata a csatával kapcsolatos eseményeknek foglalkoztathatta az elméket és adhatott tápot a képzeletnek mendemondák termelésére: II. Lajos királynak titokzatos eltűnése s a hosszan tartott bizonytalanság, hogy valójában mi történt vele? Maga Mária királyné testvérbátyja, Habsburgi Ferdinánd, a trónutódlás miatt a legközvetlenebbül érdekelt fél, még szeptember 7-én, kilenced napra a csatavesztés után nem tudja, mi történt a királlyal. Akkor este kapta a hírt, hogy II. Lajos alkalmasint az ütközetben elesett. A bizonytalanság tartott egész szeptember havában. Ferdinánd lázasan készült a trón elfoglalására, de a szállongó mendemondákból egy hónap múlva sem volt megállapítható, melyik felel meg közülük a valóságnak. Szeptember 30-án azt írja bátyjának, Károly német császárnak, hogy a mohácsi ütközetben a király megöletett. („Le roy du dict hungrie tue.”)³

A király nyomtalan eltűnése más szempontból is izgathatta a kedélyeket. A köznép ugyan akkoriban sem bíbelődött nagy politikával, de a kilátásba helyezett királyválasztásnak közbeszéd tárgyának kellett lennie. Annál is inkább érdekelhette az egész lakosságot, mert Mátyás halála óta az elkeseredés az őt követő két idegen származású uralkodó iránt egyre fokozódott. Verbőczy 1505-i rákosi országgyűlése már hangot adott az ellenszenvnek; hogy ez azóta szinte gyűlöletté növekedett a köznemesség és a nép körében, bizonyosság reá Frangepán bán levele Dandolo velencei dogehoz szeptember 28-áról: „A nép itt inkább behódol a töröknek; hogyses német alattvaló legyen” (el popolo che prima vono renderse al turcho che essere sotto alemani...). Záray Jeromos, a dalmát alkapitány is hasonlóképp nyilatkozik: „a magyarok nem fogadnak el semmiféle idegent uralkodójuknak” (che ongari non aceterano nisun forestiero tra lhoró per signore...).

Ez időben tehát, midőn mindenki leste az új híreket, mikor az általános nemzeti érdeklődésen kívül annyian éltek bizonytalan aggodalmakban a csatában részt vett hozzátartozóik sorsa felől, szinte elképzelhetetlen, hogy az országjáró énekmondók, e mindenütt várva várt hírvivői a nagy eseményeknek, ne ragadták volna meg a kínálkozó alkalmat, ne szedték volna versekbe és ne vitték volna széjjel újabb meg újabb értesüléseiket. Amint általában a délszláv guzlárok Hunyadi János óta tömegével termelik a magyar eseményekről szóló énekeiket, mikor is bennük a magyar énekmondók visz-

szhangjait kell szükségkép feltennünk, éppúgy kell a Mohácsot tárgyaló külföldi: cseh, német és délszláv verses históriák forrásaiban magyar énekeket látnunk. E vándor históriás lantosok többsége a köznépnek énekelt, tehát a vereség részleteiről, epizódjairól a legalsó rétegnek is kellett értesülnie. Bizonyára megindult a hírek nyomán támadó mondaképződés is, legalább egy akkor kerekedett mendemonda II. Lajos haláláról ezt sejteti.

Ellentétben az elfogadott, hivatalos magyarázattal, melyet az egykorú s az eseményekben részt vett Brodarics István püspök tartott fenn ez időkről szóló részletes krónikájában, s amely Lajos király halálát véletlennek, menekülése közben a Csele-patakba fúlásnak tulajdonítja, el volt terjedve egy másik, határozottan népszerűbb, mert titokzatosabb verzió is a szerencsétlen király pusztulásáról. Ezt a mondai részletekkel kiszínezett változatot több későbbi író említi; legbővebb szövegét az eseményekkel szintén egykorú Szerémy Györgynek, Lajos, majd Szapolyai János király udvari káplánjának emlékiratában találjuk feljegyezve. Bennünket jelen összefüggésben a mondai részletezés érdekelné, adjuk a híradást hűen a szöveg szerint.

Szepesi (Szapolyai) György (János későbbi királynak testvéröccse) és Tomori Pál Lajos királyt a csata eldőltevel közrefogták és észak felé a Csele-mocsár mentén elvezették. „S a királyt Szecső (Dunaszekcső) faluban a plébániára vitték. Az éj igen sötét és esős volt s két teljes mérföldre voltak a helytől, ahonnan jöttek. A plébánosnak meleg szobája volt és itt a királyt megszabadították ércből vert mellvértjétől és sisakjától. Míg Lajos fáradtan pihent, gyorsan valami vacsorát készítettek számára.” Azt mondja Tomori: „Egyék gyorsan felséged, mert a törökök sebesen sietnek utánunk.” S mondja Szepesinek: „Kegyelmed menjen szállására, én is hasonlóképpen a magaméra, ne késlekedjünk, azonnal Buda felé kell lovagolnunk”. – „Én készen vagyok, mondja Szepesi, menjen főtisztelendőséged maga szállására, én magam a királyra fogok vigyázni.” Tomori cselédeivel együtt fáklyákkal szállására ment. Ekkor Szepesi azt mondja Lajos királynak: „Te táncos király, te szatócs király, te igazságtalan király! Elvesztetted Magyarországot és a mi kegyüri jogunkat, el Lőrinc vezér birtokát...” Minderre Lajos feleli: „Nem az én akaratom volt, hanem az ország nagyjaié és a főpapoké.” György erre a királyt őrzöngve fültöven ragadja és háromélű cseh törét három helyen jobb oldalába döfi. Citrich (egy másik királykísérő, Brodaricsnál Czetricz, aki később Mária királynénak megviszi a halálhírt) és a király udvarnoka megijedve, Tomori szállására futottak s nagy lármával mondogatták: „Gyorsan, gyorsan, főtisztelendő uram, mert Szepesi megölte Lajos királyt!” Mikor ezt a bácsi érsek (Tomori) meghallotta, felugorván, csapatával azonnal dühösen Szepesihez rohant s őt megölte. Amint ezt Szepesi hadnagya megtudta, mert nagy volt a György pártja, Pál érseket megölték. Igen sötét éjjel volt; a falu házait fölgyújtották s a lángok közt majdnem két óráig harcoltak egymással. Nagy zaj volt, mert két mérföldnyire is elhangzott a légben a lármájuk. Azt mondják, hogy a török császárral való harcban nem esett el annyi vitéz a mohácsi mezőn, mint Lajos halála órájakor. A György csapata győzött, Tomoriéből alig menekült meg egynéhány. György hadnagya tanácsot tartott s Györgyöt és Pált egy márványsírba helyezték ugyanott a falu templomában. A királyt pedig vázsonlepedőbe burkolták; meztelen lábbal és fejfelé, a királynétól készített aranyos kám-

zsában s a kis kereszttel, mely aranyláncon nyakán függött, ujján levő gyűrűjével; mindezeket rajtahagyták, hogy majd felismerhessék. És így göngyölték be saját vérével bekent ruháiba s mint valami húst, éjjelkor visszavitték a víz partjára, közel a Csele falucska alá. Gödröt ástak számára éjjel lámpavilágnál és itt hagyták. Itt feküdt szegény Lajos király szt. János fővétele napjától (aug. 29.) boldog Márton hitvalló napjáig.”

A híradás kiegészítéséül ugyancsak Szerémynél olvassuk, hogy a török kitakarodása után, mikor a holttestet feltalálták és nagy pompával Székesfehérvárra vitték, mi alatt az oltár előtt ki volt ravatalán terítve, egy éjjel ő (Szerém) más két paptársával belopóztak a templomba s a díszes lepellel gondosan becsavart tetemről a takarót levették. Még tisztán látták a három, cseh kardtól eredő sebhelyet az oldalán. – Mi igaz, mi nem, a különben sokat fecsegő Szerém vallomásában, nem a mi tisztünk kideríteni; csak mondai vonásait vesszük szemügyre.

Kétségtelen, hogyha a király haláláról szóló kétféle híradást egybevetjük, közülk az utóbbi Szerém-féle a mondaibb jellegű. A Szekcsőn történeteket egy állítólag ott jelen volt katona beszélt el neki, majd részletesebb leírását Lengyelországban hallotta. A templomi jelenet a ravatal mellett is amolyan érdekes hozzátoldásnak tetszik. Egy bizonyos: a gyilkosságról szóló változat kitűnő anyagul kínálkozott mondaképződésre. Hogy ki nem alakult és fönn nem maradt, annak okai az egymást követő fontos események drámai gyorsaságában keresendők. A trónutódlás fölött kitört pártvillongás, a kettős királyválasztás és nem utolsósorban a fenyegető török invázió rémképe elterelték róla a közfigyelmet. A helyszínen mégis mintha maradt volna némi nyoma. A mohácsiak aligha olvasták Szerémnek s utána több 17–18. századi történetírónak latin munkáit; hallaniok kellett esetleg helyi hagyományokból egyet-mást a királygyilkosságról. Szendrey Zsigmond szerint ott ma is beszélnek róla. Úgy tudják, hogy II. Lajosnak sikerült kivergődnie az ütközetből. Királyi ruháját lehányván magáról, éjszakáig a holttestek közé feküdt. Innen azután hű kuktája segítségével egy elesett török ruhájába öltözve Dunaszekcsőre futott. (E beöltöztetés szemmel láthatóan mondai jellegű.) A kastélyban összegyűlt főurak azonban ellenségei voltak: levágták, a török ruhát lehúzták róla és megint királyi ruhájába öltöztetvén, lóra kötözték és még azon éjjel a Csele patakába dobták. A király azonban csak egyedül ment a főurak közé, kuktája kint maradt a cselédség közt s mert róla a főurak mitsem tudtak, meg is menekült. Tőle tudta meg a királyné a gyilkosságot és segítségéért sok kinccsel ajándékozta meg. Legutolsó ivadékát a mai öregek apái még ismerték.

Késői eredetű az a másik helyi monda, amit Pesty Frigyes *Helységnévtára* őrzött meg. E kéziratos nagy gyűjteményben maradt fenn 1865-ből két mohácsi előkelő polgárnak: Kóbor Antal prépostnak és Baksa József főbírónak bemondása a város és környéke mondai hagyományairól. Eszerint Kónyicának azért nevezik a Csele vizének Dunába torkolását, mert a csata után nemcsak Lajos király, de sokan mások is ott pusztultak a vérré változott, megdagadt vízben; a helyet, hol ezeknek és lovaiknak hullái összetorlódtak, nevezték el így, mert „kóny” szerbül lovat jelent. A helyi monda késői származását már magában az is igazolja, hogy a víz környéke délszláv nevet kapott, a szerbség pedig csak a magyar lakosság elköltözése, kiveszése után telepedett meg e

helyen. Egyébként a név lóitatót, lógázlót jelent és hasonló elnevezés bent a Margittaszigeten több található. A Püspök-pusztá egyik külső tanyáját is így hívják.

Az itt-amott fennmaradt emlékezések úgy a csatáról, mint az elpusztult királyról szinte kivétel nélkül a későbbi, ún. pótló mondaalkotás termékei.

Lajos királyról néhány érdekes hagyományt kiegészítésül ideiktatunk. Budáról lejövet még az ütközet előtt állítólag egy titokzatos idegen kért hozzá bebocsátást. Bármint szabadkozott is az udvari cselédség, nem engedte magát elutasíttatni. Az udvarnokok végre komédiát rögtönöztek vele s egy közülük a király képében fogadta az idegent. Ez szárazon elmondta, amit akart: „Jól tudom, úgymond, hogy nem te vagy az, akinek mutatod magadat; de mondd meg a királynak, hogyha nem tetszett engem fogadni, tessék neki a csatában elesnie.” – Egyéb baljós epizódokról is tud a hagyomány. Dunaszekcső alá érve, hirtelen egy vén cigányasszony ugrott eléje az egyik bokor mögül és merően rajta felejtve szemét, azt kiáltotta neki „Nem tudom, ki vagy, de orcádon a halál jele. Eljöttél ide, de élve nem mégy innen!” Mire a cigányasszonyt meg akarták fogni, úgy eltűnt, mintha ott sem lett volna. – Ütközet előtti napon a dunaszekcsői kastélyban tartózkodva, vitézei egy törökké lett magyart vezettek eléje, akit foglyul ejtettek. Vallatóra fogva, azt mondta a királynak: „Felséges királyom, életem-halálom kezébe ajánlom, de jól összeszedjétek magatokat, mert annyi itt a kontyos, hogyha hasra feküdnének is, eltartana három napig, míg felséged katonái lenyakaznák őket.” – Ugyane mondai hagyománynak másik változata következőképp tudja az esetet: „Pekri Jánost 1521-ben elfogták, török vallásra kényszerítették és megházasították. Már gyermekei voltak odalenn, mikor 1526-ban Szolimán táborával kijött Lajos király ellen. A mohácsi veszedelem előtt egy vagy két nappal által szökött Tomori táborába, ahonnan a király elé vitték. Mikor azt kérdezték tőle, mit remél a beállandó ütközetről? azt felelte, hogy ő ugyan a magyarokat rémíteni nem akarja, de ha igazat kell mondani, oly sokan vagynak a törökök, hogyha azoknak kezeiket mind hátrakötöznék, mégis dolgot adna harmadnapig azokat a magyar tábornak levágni.”

Lajos külső megjelenéséről két egymásnak homlokegyenest ellentmondó leírás maradt fenn. Egyik Brodaricsé, aki személyesen ismerte, de mint sima udvari ember, talán némileg túlzottan hízelgő képet nyújt róla. „Lajos nyúlánk ifjú volt; testalkatának szépségére kitűnt kortársai között. Oly különös természeti jósággal és erényes jellemmel volt felruházva, hogyha magasabb kort ért volna, kétségkívül igen jó és kiváló fejedelmet bírtunk volna benne. Nagyon szelíd, legkevésbé sem durva, minden jó és nemes iránt fogékony s rá önként hajló jelleme volt. Azonkívül a fegyverforgatásban, lovaglásban, vadászatban és más hasonló, vitéz ifjúhoz illő foglalkozásokban serény, amellet igazságszerető és állhatatos volt; a rábízott titkot is nagyon jól tudta megőrizni.” A világos szépítések ellenére e jellemzés alapján megfigyelhetett a valóságnak, mert a velencei követek jelentéseikben hasonló elismeréssel szólnak Lajosról.

Ezzel szemben a magyar közvélemény kevésbé hízelgő emlékképet őrzött meg róla. Okát láttuk fent abban az ellenszenvben, mellyel iránta a nemzet viseltetett. Bizonyára az akkori vélekedés visszhangjai ama későbbi leírások, miket róla hazai kútfőkben találunk. Szinte közmondásszerűen tömör az a vélekedés, amit róla a 18. századi Budai-féle *Polgári Lexikon* jegyez fel: „Idő előtt született, idő előtt választódott és koro-

náztatott meg királynak, idő előtt kezdett beszélni, idő előtt házasodott meg, idő előtt ütközött meg a törökkel és időnap előtt pusztult el.” – A másik híradás ezt mondja: „Írják, hogy II. Lajos bőr nélkül született volna és minthogy gyenge teste semmi takarót és. orvosságot nem szenvedhetett, őtet az orvosok egy, a gerincénél végighasított és béleketetett sertésbe tették és abban mindaddig tartották, míg az hűlni kezdett; akkor pedig ismét másikat hasítottak stb. mindaddig, míg a kisded egészen bebőrödzött.” – Közhiedelem azt tartja, hogy külsőleg törpe, csenevész testű, idétlen, beteg gyermekre emlékeztető volt. – Tanulságos adalék ama folklóre-törvényszerűség érvénye mellett, hogy tömegek véleménykialakulása mindenkor rokon- és ellenszenv szerint a kollektív érzelemnek megfelelő irányt vesz s míg a kedvelt alakon nem tűr salakot, a megvetett vagy gyűlölt egyénről lehánt minden tetsző vonást.

*

Teljesség kedvéért iktassuk végül ide azokat a jórészt helyi vonatkozású s bizonyára szintén késői eredetű mondai emlékeket, melyek Mohács vidékén a csatához fűződtek. Többnyire helynévmagyarázatok s ezekről közismert dolog, hogy a névalakulatból történik a visszakövetkeztetés rendesen valamely kigondolt történet kapcsán. Mohács mellett egy helyrészt Kadianak neveznek, ahol állítólag a török bírók (kadi-k) törvényszékeiket tartották; itt osztották ki az elítélteknek a talpraalót. – A busiglicai Les-templomnak környékén a föld magyar vitézek csontjait fedi. Kora hajnalban egy török csapatvezér bújt itt meg embereivel s innen rohanta meg váratlanul az ütközet elején a Lajoshoz induló királyi testőrséget. A király minden bizalmas hű embere elesett s ezért maradt annyira magára menekülésekor. – Mohácsához közel, Sátoristyén állott Szolimán szultán sátra s a közelben levő kút azért hívják ma is Török-kútnak, mert abból a szultán ott-tartózkodása alatt csak az ő számára volt szabad vizet hordani. Éjjel-nappal erős őrség tanyázott a kút körül. Olyan szigorú volt a tilalom, hogy még az őrség egyik tagját is lenyakazták, mert egy tikkasztó kánikulai napon inni mert belőle. – Másik hagyomány ennek részben ellentmond. A szultán sátora nem Sátoristyén, hanem a feketekapui határdombnál levő Törökhalmon állott. Idáig tudott elhatolni az a harminckét magyar vitéz, akik Szolimán megölésére szövetkeztek; itt vagdalták el lovaik térdeit a lesben álló janicsárok s a domb aljában rakták halomba fejüket. – A mohácsi Vaskapunál háromszáz vitéz pécsi diák élő „vaskaput” rögtönzött a török ellen. Itt vívták termopylaei küzdelmüket s lelték hazájuk védelmében ifjú halálukat. A velük kerekedett harcban elesett a támadó török sereg parancsnoka is, akit aztán a Bégréten temettek el katonái.

Távolabbi helyek idetartozó mondáiból a tanulságosabbak és érdekesebbek a következők: Mohácstól néhány mérföldnyire északi irányban elszigetelt régi magyar telephely a Tolna megyei Sárköz. Ennek népe meséli az egyik falu: Öcsény történetéből ezt az anekdotás ízű esetet. Mikor a mohácsi szörnyű vereség után, amely tudvalévő, csütörtöki napon történt, negyednapra a török a falu alá érkezett, épp vasárnapi misén a templomban volt az egész nép. A török körülfogta a templomot, de nem bántotta a falu népét, mert azt még a pogány is tiszteli, mikor az ember imádkozik. Csak azt vár-

ta, hogy vége legyen; majd mikor jönnek ki szép rendben elkapdoshassa a leányokat. De a leányok hirtelen ruhát cseréltek ott benn az öregasszonyokkal, aztán fejüket jól bepólyálva, hétrét görnyedve, botra támaszkodva jöttek ki a templomból, majd ki a faluból, fel a dombon kezdődő szőlőbe mindahányan. Mikor már mind kitakarodott, kérdi a török: „Hát a lányok hol vannak?” – Most mentek ki, felséges szultán, felsége szemeláttára! – „De hiszen azok vénasszonyok voltak mind!” – Csak a ruhájuk volt a vénasszonyoké, felelte a bíró s nagy hirtelen egy kis hazugságot gondolt ki hozzá; – mert minekünk az a törvényünk, hogy új kenyértől új borig az eladó lányoknak férfival vagy legénnyel szóba állni nem szabad. Annak okáért kiküldjük őket szőlőt őrizni a hegyre; még pedig egyenesen a templomból kell nekik odamenni. – „Te hitetlen kutya, te most énnekem hazugságot mondottál és én neked ezért fejedet vétetem, mert hát ezért még nem kellett volna nekik vénasszony-ruhába bujni!” – Grácia fejemnek felséges szultán, az asszonyi öltözetet azért kell felvenniök, hogy vele eltitkolhassák leányi voltukat és megőrizték tisztességüket. Mert hiába, sok most a csatangoló és a világi nép romlott! Mikor a szultán látta, hogy a magyarok mennyire őrzik leányaik tisztességét, megkegyelmezett a falunak; még csak a templomot sem gyújtatta fel, ma is úgy áll, mint akkor. Egyszersmind kidoboltatta, hogy halálfia. lesz, aki a szőlőhegy felé csak nézni is mer a törökök közül, de viszont amelyik lány hat héten belül be mer jönni a faluba, menten kapják el és vigyék Krimiába. Minthogy pedig mégis gyanakodott, hogy hátha bolonddá tették, azt is kihirdettette, hogy aki pedig a leányoknak ételt mer vinni, karóba húzassék. Bizony éhen is haltak volna a leányok, ha bátor legények titkon, életveszedelemmel nem hordtak volna fel nekik ennivalót. Mikor aztán hat hét múlva kitakarodott a török, a leányok is hazamentek szép énekszóval éppen újborra. Ettől fogva az öcsényi és decsi leány mind a szőlőt őrzi hat hétig.

A közeli Nagyvátyon is akad nyoma némi emlékeknek. Odavalók elmondása után jegyezte fel valaki ezt a szöveget. „Édes öregapám beszélte, hogy az egész Nagyváty ott volt a mohácsi ütközetben. Az ő nagy-öregapja volt a királynak a lovásza. Aztán mikor már futni kellett a csatából, egyszer hátranéz a király: „Víz előttem, tűz utánam; édes szógám, merre fussunk?” Megint futottak tovább. Megint hátranéz, megint kérdi: „Víz előttem, tűz utánam; édes szógám, hová legyünk?” Megint csak futottak tovább. De már harmadszor nem kérdezhetett semmit, mert a török utolérte. Akkor a király egyet fordított a lován, neki egyenest a Dunának. Aztán oda is fúlt.”

Messze innen, az ország másik felén is sokáig emlegették a mohácsi csatát egy helyi mondával kapcsolatban. A távolról lekerült vitézek közül való volt Perényi Péter, a sárospataki vár ura. Mikor ő is ott veszett a többivel, özvegye: Székely Klára, felkerestette és hazahozatta szerelmes ura holttestét s eltemettette abba a templomba, amelyik ott igen sokáig fennállott, talán ugyanabba, amely még ma is megvan. Hogyan, hogyan nem, már az okát elfelejtették, de csak megtörtént, hogy a holttest átkerült a terebesi templomba; ott pedig borzasztó dolgok történtek vele. Amint mondják, minden esztendőben egyszer, tiszta időben, a menykő ép a szíve tájára csapott le s azt átütötte. Mindaddig így maradt ez, míg onnan el nem vitték rendes otthoni helyére.

Később beállott mostoha és zaklatott sorsunknak kell betudnunk az egykor nyilvánvalóan megvolt történeti énekeink, hegedős verseink pusztulását. Tönkrementek,

nyomtalanul elhangzottak a gyásznapról szólók is. Az az egyetlen verses ének róla, melyet még Mohács környékén itt-amott tudnak (így pl. Siklóson az uradalmi gazda, Ózdi János), nem eredeti régi szövegű, dallama sem viseli magán az ódon jelleget. Ha népi keletkezésű is, bár ez sem bizonyos, aligha idősebb egy évszázadnál. Eddig csak töredékeket közöltek belőle. Álljon itt először teljes szövegével:

*Ezerötszázhuszonhatnak a nyarán
Gyászba borult az én szép magyar hazám,
Mert a török elvette szabadságát,
Halálba kergette ifjú királyát.*

*Összegyűlt a magyar sereg Mohácsnál,
Vezére volt a főpap Tomori Pál.
Ott várta a török sereg jövetét,
De a török szétverte a seregét.*

*Szétfutott a magyarság, ki merre tud,
A király is menekülne, de nem tud.
Neki ugrat Csele-patak árkának,
De az árok széles volt a lovának.*

*Lajos király leesett a lováról,
Beleesett Csele-patak árkába...
Csele-patak, földi szeder indája,
Oda van a Magyarország királya.*

Késő utóda, gyarló visszhangja egy valamikor teljes erejű s ma, e kedvezőtlen világban már csak csenevész népköltésnek.

Mohács, 2006, 517–527.

1 Solymossy Sándor (1864–1945) néprajzkutató, irodalomtörténész, ifjúsági író.

2 A jegyzeteket lásd a 2006-os közlésnél.

3 Utalás a Jászay által említett jóslatra. Lásd a III. részben.

Sáfrány Zsuzsanna:¹ *A mohácsi csata emléke egy néprajzi tárgyon*²
1976

1972-ben, a III. Dél-Dunántúli Népművészeti Hét, s egyben a Múzeumi Hónap első rendezvényeként került sor megyénkben a „Dél-Dunántúl paraszti ikonográfiájához” című kiállítás megrendezésére. Itt szerepelt először a nyilvánosság előtt az a mohácsi csata ábrázolásával ékesített bot, amelynek értékére, különlegességére korábban is felfigyeltünk már. A tárgyról készült kiterített rajz csak fokozta érdeklődésünket és részle-

tesebb vizsgálatra ösztönzött bennünket. Nemcsak a technikai megoldás, hanem a témaválasztás is ritkaságnak számít.

Tudjuk jól, hogy van létjogosultságuk a népművészeti tárgyakon szereplő ábrázolások előzményeinek feltárására irányuló kutatásoknak. Jelen esetben a vizsgálat fordított irányú, hiszen itt egy nagy történelmi esemény szolgált az ábrázolás alapjául. Hipotézisek sokaságát kell felsorakoztatnunk, mert a tárgy készítőjéről semmit sem tudunk.

A botra került Kisfaludy-sor olvasásakor azonban csak arra gondolhatunk, hogy a verset vagy töredékeit ismerő egyén volt az alkotó. A rejtélyek, valamint az analógiák hiánya indított bennünket arra, hogy felkeressük a tárgy volt tulajdonosát közelebbi adatok reményében. A leírókarton szövege szűkszavú és kevés támpontot is ad. Annyit tudunk, hogy a bot 1961-ben került a pécsi múzeumba, Reuter Camillo ajándékozta édesapja, néhai dr. Reuter Camillo pécsi egyetemi tanár magángyűjteményéből. Az ajándékozó közlése szerint az 1926-ban rendezett jubileumi ünnepségek tiszteletére készült Mohácson. (Azt természetesen nem tudhatjuk, hogy spontán létrejött alkotásról vagy megrendelő által sugallt faragásról van-e szó.) A mohácsi vész évfordulóján tartott ünnepségek nagy lendületet adtak a témával kapcsolatos irodalmi művek megjelenésének, nagy az előrelépés a folklórkutatások területén, sőt a mohácsi II. Lajos Múzeum ügyét is segítették. A mohácsi téma a nép ajkán is fel-felbukkan, de néhány futo sóhajon kívül költői emlék nem beszél Mohácsról.

E témával foglalkozó teljes irodalom felsorolására nem vállalkozunk most, csupán utalni szeretnénk a szellemi értékek gazdagságára a tárgyiakhoz képest. Vagy talán mindig csak emlékünnepek, évfordulók hatására bukkan fel újabb adat, ismeret a feledés homályából? Mindenesetre legyen tisztelgés (a 450 év előtti hősök emlékénel) ez a néhány sor e kiemelkedő, gyűjteményünkben egyedülálló tárgyról! Kezdjük az egyszerű leírással, anyag és technika ismertetésével: a 61.243.1. ltsz. keményfából faragott, esztergált kampósbot végén kopásvédő csontgyűrű látható. A botra tekerődző kígyó domború faragású, testén vésett vájatokkal, szemét rézberakás jelzi, a díszítmény a kígyó által határolt mezőben foglal helyet, a kompozíciót összefüggésében csak a kiterített rajz elkészülte után szemlélhettük. A kampót rézszegecsekkel kivert „gyűrűk”, s a gyűrűk között elhelyezkedő vésett, függőleges vájatok díszítik. Ezt egészítik ki az intarziás megoldású alumínium és csont körgyűrűk, a világos-sötét fa berakás, amely a kampó merevítésénél is díszként szolgál. A kampó függőleges részén (a kígyó fejével egyvonalban) három koncentrikus kör látható, alumínium- és csontberakással. A bot fogójának fej alakúra szélesedő vége szintén csontberakásos, mintha szemet illusztrálna. A karcolt, égetett díszek, valamint a vésett vájatok feketék, a sárgás alapszínt pedig a lakkozás fénylővé teszi.

A sematikusnak tűnő, de legjellemzőbb vonásokat magukon viselő figurák megrajzolásakor egyetlen faragókést használt alkotója; vagy a bizsók³ hegyével karcolt vagy a megtüzesített pengével égetett módon, apró, szaggatott vonalak együttese alakítja ki a díszítményként szereplő történelmi eseményt. Minden mélyebb elemzés nélkül is feltárul szemünk előtt a két szemben álló erő, a török táborból, rendezett sorokból kiszakadó harcosok tömege ágyúikkal, szemben velük a magyar katonák és lovasok áradata, háttérben a települést jelző házak, fák, bokrok, kerítések.

A két tábor térbeli elhelyezkedése szinte mértani pontosságú, az összeütközés jele-
nete a bot szárának középpontjába került, itt a legdinamikusabb a cselekmény. A tra-
gikus kimenetelű mohácsi vész ábrázolása nem a történelmi tényeknek megfelelő,
hanem alkotója érzelmi állásfoglalását példázza. Nem a reális erőviszonyokat tapasz-
talhatjuk a rajzon, hiszen a hatalmas (százötvenezer fős) török sereget mindössze har-
minchárom figura jelzi a magyar katonák félelmet nem ismerő bátor előretörésével
szemben, ők viszont ötvenegyen vannak, holott tudjuk, hogy a magyar sereg létszáma
huszonháromezer volt.

A naiv megfogalmazás ellenére a technikai biztonságunk lehetünk tanúi, sőt az
apró vonalakból alakított részletek a cselekmény megértéséhez szükséges minden fon-
tosabb jegyet magukon viselnek, mint pl. a félhold, turbán, kard, zászló stb. Nem ön-
célú, térkitöltő vonaljáték egyetlen karcolás sem! Ember, állat, fegyverek, a környezet
elemei egyforma hangsúllyal szerepelnek a bot „testén”, az esemény, a történés a fontos.
Mint egy folyam hömpölyög, hullámszik végig a finom vonalú „rajz” a fán, s amerre a
kígyó tekeredik, fejével a felíratra mutat, szinte aláhúzza, konkretizálva, mely történel-
mi esemény indította alkotóját a munkára.

A kígyó, mint motívum sok faragáson jelentkezik, sőt szinte minden boton meg-
található, az ember- vagy állatfejben végződő pásztorbot sem ritkaság néprajzi tár-
gyaink között, de a karcolt és domborfaragásos díszítőelemek többnyire a készítő saját
környezetéből valók. Ugyanígy a feliratok sem irodalmi idézetek, hanem saját gondo-
latait vitte a tárgyakra a népi faragóművész, amelyeknek egy része azonban olvasmá-
nyélményből fakadt. Az 1926-os mohácsi ünnepségek programjában szerepeltek a kü-
lönböző kiállítások is; ez adta az indítékot, hogy a korabeli mohácsi újságokban
utánanézzünk, nem szerepelt-e tárgyunk kiállításon. A „Mohácsi Hírlap” és a „Duna-
vidék” című hetilap augusztusi és szeptemberi számai egész oldalakat szentelnek a ju-
bileumi ünnepségsorozat ismertetésének, de sem ilyen botról, sem ajándékozájának
nevére nem tesznek említést. Úgy gondoljuk tehát, hogy ez a tárgy nem szerepelt a
hivatalos ünnepségeken, hanem csupán dr. Reuter Camillónak szánt személyes aján-
dék volt az ismeretlen készítőtől.

SÁFRÁNY, *A mohácsi csata emléke*, 1976, 349–352.

1 Sáfrány Zsuzsanna néprajzkutató.

2 A jegyzeteket lásd az első közlésnél.

3 Régi borotvapengéből készített bicskaféle (faragó)kés.

A FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1526–1926, Mohácsi Hírlap, 13(1923), XXX, 1–2.
A mohácsi veszedelem emlékére emelendő oszlopról, Hirnök, 6(1842), 42.
ADAM z Veleslavína, Daniel, *Kalendář Hystorycký*, Vytlačeno w Starém městě Pražském, v M. Danyeले Adama z Weleslawijna Měsíce Zářij, 1590.
AGYIK, Stephanus, *Saeculum liberatae a tyrannide Turcica Civitatis Quinque-Ecclesiensis*, [Pécs], typis Ioannis Iosephi Engel, 1786.
ANTAL Barnabás, *Mohács*, Alföld, 25(1974), VI, 19.
ÁNYOS Pál, *Válogatott művei*, vál. LŐKÖS István, Budapest, Szépirodalmi, 1984.
ARANY János, *Összes művei*, kiad. VOINOVICH Géza (1–6. köt.), szerk. KERESZTURY Dezső (7–16. köt.), KOROMPAY H. János (17. kötettől), Budapest, Akadémiai (1–16. köt.), Universitas (17. kötettől), 1951–.
ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Mohács: Hősi költemény négy énekben*, Koszorú: Szépliteratúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez, 8(1828), 33–55.
Auszug eines Brieffs, wie einer so in der Türckey wonhafftig seinem Freund in dise Land geschriben unnd angezeigt, was das türckisch Regiment unnd Wesen sey, unnd wie er es mit den Landen, so er erobert, zuhalten pfligt, [Würzburg], [Balthasar Müller], 1526.
Az Erdélyi Muzeum bíráló megjegyzése, Erdélyi Múzeum, 10(1893), 421.
B. SZABÓ János, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”: II. rész: A magyar hadsereg a mohácsi csatában*, Hadtörténelmi Közlemények, 118(2005), 573–632.
B. SZABÓ János, *Mohács: régi kérdések, új válaszok, a Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*, Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Line Design, 2015.
BAJZA József, *Művei: Költemények, novella, kritikák*, kiad. SZÜCSI József, I, Budapest, Franklin-társulat, 1914.
BAKSAY Sándor, *Dáma: Történelmi körkép*, Budapest, Franklin-társulat, 1899.
BALBÍN, Bohuslav, *Epitome historica rerum bohemicarum*, Pragae, Typis Universitatis Carololo-Ferdinandae, 1677.
BÁNLAKY [BREIT] József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, I–XXIV, Budapest, Grill Károly, 1939.

- BARÁTHOSI-BALOGH Benedek, *A magyar nemzet igazi története: III. rész: A magyarság kigyilkolása a Habsburgok alatt*, Budapest, Bethánia, 1937 (Baráthosi Turáni Könyvei, XVII).
- BARTA Gábor, *Történelemről írni*, Valóság, 18(1975), XII, 94–107.
- BARTA Gábor, *Hogyan halt meg II. Lajos király?* História, 2(1980), I, 5–6.
- BATSÁNYI János, *Összes művei*, I–III, kiad. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Budapest, Akadémiai, 1953–1961; IV, szerk. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, kiad. ZSINDELY Endre, Budapest, Akadémiai, 1967.
- BEKE Kata, *Ki írjon történelemről?: Barta Gábor Nemeskürty-kritikájáról*, Valóság, 19(1976), III, 100–103.
- BELITZ Jónás, *Hunnia (A Mohácsi hadvesztés után: 1526)*, Koszorú Szépliteratúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez, 17(1837), 9–10.
- BENDA Kálmán, BARTA Gábor, *Mendemondák és valóság II. Lajos király haláláról*, In: *Olvastam valahol... III.: Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban*, Budapest, RTV–Minerva, 1988.
- BENEDEK Marcell, *A Mohács-centenárium regényei*, Korunk, 2(1927), V, 382–386.
- BERTÓK Gábor, POLGÁR Balázs, *A mohácsi csatátér és a középkori Földvár falu régészeti kutatása*, Hadtörténelmi Közlemények, 124(2011), 919–928.
- BETHLEN Farkas, *Erdély története*, I–IV, ford. BODOR András, szerk. és az utószót írta JANKOVICS József, a jegyzeteket írta és a mutatókat összeáll. PÁLFFY Géza, Budapest–Kolozsvár, Enciklopédia–Erdélyi Múzeum–Egyes., 2000–2006.
- BEVILAQUA Borsody Béla, *Német maszlag I. Othotól Adolf Hitlerig: 972–1945*, Budapest, Magyar Téka, 1945.
- BOROSS Sándor, *Másodszor Mohács (Tormay Cécile beszélte)*, Napkelet, 1(1923), 103.
- BOTLIK Richárd, NEMES István, TOLVAJ Balázs, *Kétségeink II. (Jagelló) Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban*, Orvostörténeti közlemények, 62(2016), 5–21.
- BOTLIK Richárd, *1526. október 19. Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez*, Századok, 136(2002), 669–667.
- BRAND Ede, *Adalékok Mohács történetéhez, 2. rész*, Mohácsi Hírlap, 14(1928. október 7.), 2.
- BRODERICUS, Stephanus, *Epistulae*, ed. Péter KASZA, Budapest, Argumentum–Magyar Országos Levéltár, 2012 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, 16).
- BRUTUS János Mihály, *Magyar históriája 1490–1552*, ed. TOLDY Ferencz, I–III, Pest, Budapest, Akadémia, 1863–1876 (Magyar Történelmi Emlékek, 13).
- CAMPANA, Cesare, *Compendio storico delle guerre ultimamente successe tra christiani et turchi, et tra turchi e persiani*, Velence, presso Altobello Salicato & Giacomo Vincenti, 1597.
- CHIARELLO, Benedetto, *Riflessi morali sopra tragici avvenimenti*, Messina, per Basilio Lombardo, 1688.
- Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, eds. TUSOR Péter, NEMES Gábor, Budapest, PPKE Egyháztört. Kutcsop., 2011, (Collectanea Vaticana Hungariae I/7).
- CUREUS, Joachimus, *Gentis Silesiae Annales*, Witembergae, Crato, 1571.
- CZINKE Ferenc, *Az ifjú szószóllók gyűlése a nyelvek ügyében Mohács mezején: egy dramatizált beszélgetés szabad jámbusokban egymást váltva 24 lantos ódával egy folyó beszéddel*, Buda, Univ., 1819.

- CZUCZOR Gergely, Mohács, In: *Hét évszázad magyar versei*, szerk. KIRÁLY István et al., Budapest, Szépirodalmi, 1978.
- C. TÓTH Norbert, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája, érsekek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusaik és jövedelemkezelők az 1440-es évektől 1526-ig*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 27).
- C. TÓTH Norbert, HORVÁTH Richárd, NEUMANN Tibor, PÁLOSFALVI Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526, I. Főpapok és bárók*, Budapest, MTA BTK TTI, 2016 (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).
- C. TÓTH Norbert, HORVÁTH Richárd, NEUMANN Tibor, PÁLOSFALVI Tamás, W. KOVÁCS András, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526, II. Megyék*, Budapest, MTA BTK TTI, 2017 (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).
- CSAJÁGHY Károly, *Még valami a mohácsi emlékről*, Hirnök, 6(1842), 25, 104.
- CSANÁDI Imre, *Mohácsi exhumálók*, Kortárs, 17(1973), 954–955.
- CSERHÁTI József, *Mohács emlékezete*, Vigilia, 41(1976), 505–506.
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Összes művei: Költemények 2: 1791–1793*, kiad. SZILÁGYI Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1988 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei).
- CSORBA Dávid, *A Mohács-szindróma, avagy II. Lajos halála (1526) historiográfiai nézőpontból*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 425–442.
- DERNSCHWAM, Hans, *Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló*, ford. és a bevezetést írta TARDY Lajos, a jegyzeteket DÁVID Géza és TARDY Lajos állította össze, Budapest, Európa, 1984.
- DOGLIONI, Giovanni Nicolò, *L' Ungheria spiegata*, Velence, appresso Damian Zenaro, 1595.
- DUBRAVIUS, Jan, *Historia regni Bohemiae*, Prostannae, in Officina Ioannis Guntheri, 1552.
- DUDÁS Gyula, *Mohácsi emlékekről*, In: *Mohács*, 2006, 239–240.
- Egy újabb csodabogár Mohácsról a fővárosi lapokban. A mohácsi vész színhelye? Kiküldeti ezeket a tudósításokat?* Mohácsi Hírlap, 24(1934. október 21.), 3.
- EMECEN, Feridun M., *Mohaç 1526. Osmanlılara Orta Avrupa'nın Kapılarını Açan Savaş*, In: Uő. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, Timaş, 2010.
- ENDRÉDY Szabó Lajos, *Nemzettudat ébresztő igazságok és szándékos történelmi hazugságok*, [Balatonendréd], Endrédy Szabó Lajos, 2010.
- ERDÉLYI László, *Még egyszer Szerémiék kesergő leveléről: Újabb felelet Szádeczky úrnak*, Századok, 28(1894), 62–69.
- ERDÉLYI László, *Szerémi emlékiratának függelke: Az „Epistola flebilis” mégsem Szerémi munkája*, Századok, 27(1893), 544–546.
- ERDÉLYI László, *Válasz*, Századok, 27(1893), 731–732.
- ERŐS Vilmos, *Magyar Historiker-Streit? (A Mohács-vita az 1960-as és 70-es években)*, Magyar Szemle, Új folyam, 23(2014), IV–VI, 55–76.
- ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*, sajtó alá rend. IVÁNYI Emma, Budapest, Zrínyi, 1989.
- FARKAS Gábor Farkas, *Új kérdések II. Lajos rejtélyes halálával és temetésével kapcsolatban*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 381–396.
- FEHÉR Géza, *Az 1949. évi Mohács-Csele-pataki mentőásatás*, Archaeologiai Értesítő, 82(1955), 212–228.

- Fejlődő magyar város a trianoni határ mentén, Látogatás a mohácsi vész 400 éves emlékünnepeére készülő Mohács városában – A tegnap, a ma és a holnap Mohácsa*, Uj Nemzedék, 7(1925. október 18.), 235. sz., 2.
- FEKETE Lajos, *Új Mohács szomorít*, Napkelet, 8(1930), 719.
- FERIDUN AHMED BEG, *Münşeatü's-Selatin*, I–II, İstanbul, Darü't-tıbatı'l-amire, 1264–65/1848–49¹; 1274–75/1858–59².
- FISLI Éva, *Mohácsi exhumálók: az emlékezet konstrukciói Mohácson: 1926 vs. 1937*, In: *Atelieriskola, tanulmányok Granasztói György tiszteletére*, szerk. CZOCH GÁBOR, KELEMEN JUDIT, SONKOLY GÁBOR, Budapest, Atelier, 2008, 205–224.
- FÓGEL József, *II. Lajos udvartartása 1516–1526*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1917.
- GAÁL József, *A vén sas*, Pest, Geibel Károly, 1844.
- GARAY JÁNOS, *Összes munkái*, kiad. FERENCZY JÓZSEF, Budapest, Méhner Vilmos, 1886.
- GAUSZ Ildikó, *Tranzitírodalom a koraújkori Magyarországról Busbecq 1554–1555. évi úti impressziói hazánkról*, Történeti tanulmányok, 23(2015), 22–41.
- GERGELY Endre, *Ásatások a mohácsi csatatéren, 1924, 1925*, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526*, 349–360.
- GÉVAY Antal, *II. Lajos király halála: Egy kortárs eltérő előadása*, Tudománytár, 7(1840), VIII, 167–175.
- GIOVIO, Paolo, *Elogia virorum bellica virtute illustrium*, Basileae, Petri Pernae, 1575.
- GIOVIO, Paolo, *Historia sui temporis*, I–II, Firenze, in officina Laurentii Torrenti, 1551.
- GOSZTONYI Jenő, *Duna-Szekcső a múltban és jelenben*, Pécs, Taizs József, 1891.
- GRANDPIERRE K. Endre, *Lajos király három halála és négy temetése*, Budapest, Móra, 1989.
- GVADÁNYI József, *A mostan folyó ország gyűlésnek satyrice critice való leírása, a melyet (...) írta azon (...) hazafi, akinek pennájából folyt ki a Falusi Nótáriusnak Budára való utazása*, Lipsia, Wéber, 1791.
- GYALÓKAY Jenő, *A mohácsi vész egy cseh krónikában*, Hadtörténeti Közlemények, 35(1934), 58–65.
- GYURKÓ László, *Egy mentegetődzés okai*, Valóság, 9(1966), XII, 90–92.
- HAIN Gáspár, *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*, szerk., jegyzetekkel ell. és az utószót írta VÉBER Károly, Budapest, Magvető, 1988 (Magyar hírmondó).
- HÁJEK z Libočan, Václav, *Kronyka Czeská*, Praha, Jan Severýn, Ondřej Kubeš, 1541.
- Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*, bev., vál. Shlomo J. SPITZER, szerk. KOMORÓCZY Géza, ford. STRBIK Andrea, KOMORÓCZY Szonja Ráhel, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Osiris, 2003 (Hungaria Judaica, 16).
- Hernach volget des Bluthundts, der sich nennet eyn türckischen Kayser gethaten, so er und die seinen, nach Eroberung der Schlacht auff den 28. Tag Augusti ... an unnsern Mitbrüdern der hungerischen Landtschafften gantz unmenschlich getriben hat*, [Nürnberg], [Jobst Gutknecht], [1526].
- HIZSNYAN Géza, *Rendezői deficit s a színészmesterség Mohácsa (a Jókai Színház két előadásáról)*, Kalligram, 1(1992), II–III, 161–168.
- ILLÉS György, *A királyné testőre: Királygyilkosság a mohácsi vész árnyékában*, Budapest, Dekameron, 2012.
- JANKOVICS József, SCHILLER, Erzsébet, Ányos Pál kiadatlan prédikációja: *Mária Terézia búcsúztató verstöredéke és 20. századi portréja*, In: „Édes érzékenység”, szerk. PINTÉR Márta

- Zsuzsanna, Budapest–Veszprém, Gondolat–Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, 2014, 90–102.
- JÁSZAY Pál, *A magyar nemzet végnapjai a mohácsi vész után*, Pest, Hartleben, 1846.
- JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története: regényes rajzokban*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1860².
- JUHÁSZ Gyula, *Új Mohács sem elég?*, Délmagyarország, 1(1925. augusztus 29.), 1.
- KALOUS, Antonín, *Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége*, Hadtörténeti Közlemények, 120(2007), 603–621.
- KÁPOLNAI PAUER István, *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, Hadtörténelmi Közlemények, 2(1889), 177–208, 441–462.
- KASZA Péter, PÁLFFY Géza, *Brodarics- emlékkönyv: egy különleges pártváltás a mohácsi csata után: Brodarics István szerémi püspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz: 1527. március 18., Dévény*, Budapest, MOL, 2011.
- KASZA Péter, *Holttest a patakban*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 397–412.
- KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.
- KELEMEN János, *Pannónia sorsa: 1521–1526*, Felsőmagyarországi Minerva, 4(1826), 679–680.
- KERÉNYI Grácia, *A mohácsi síkon*, Vigilia, 46(1981), 797.
- KISS Béla, *II. Lajos halála*, Vigilia, 41(1976), 507–512.
- KOVACHICH Márton György, *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni aut proxime coevi*, I–II, Budae, Typis Regiae Universitatis, 1798.
- KOVÁCS Gábor, MESTER Béla, *Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben*, In: *Több mint egy csata: Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál, VARGA Szabolcs, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019 (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet), 279–335.
- Krónikáink magyarul*, vál., ford. KULCSÁR Péter, I–III, Budapest, Balassi, 2006–2008 (Történelmi Források, 3).
- KRÚDY Gyula, *Festett király*, Budapest, Ister, 2000.
- KUBINYI András, *A mohácsi csata és előzményei*, Századok, 115(1981), 66–107.
- KUTI István, ÚJVÁRI András, *Mohács hadibázisának védelme 1687-ben*, In: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből: 1686–1688*, szerk. SZITA László, Pécs, [Baranya Megyei Levéltár], 1989, 75–96.
- LAMPÉRTH Géza, *Mohács: A mohácsi vész 400-dik évfordulóján*, Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1926.
- LAZZARI, Alberto, *Motivi e cause di tutte le Guerre principali, mutatione de’ Regni, Republiche, Dominii, e Signorie. Successe in Europa, Asia, et Africa. Dall’ anno 1494. fino al tempo presente*, Velence, appresso Giovanni Battista Catani, 1669.
- LISZTI László, *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*, Bécbén, Cozmerovius Máthe, 1653.
- Litterae principum ad papam, 1518–1578*, transcr. et ed. József BESSENYEI, vertit KULCSÁR Péter, NAGY Gábor, Roma, Római M. Akad. Fraknoi Vilmos Tört. Int., Budapest, OSZK, 2002 (Fontes / Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, 3).
- Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból: 1441–1538*, vál. HATVANI Mihály, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857 (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 1).

- MARÁZ Borbála, *Újabb tömegsírok a mohácsi csatatéren*, In: *Mohács*, 2006, 255–259.
- MAROSI Endre, *A mohácsi csatatér helymeghatározásához*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 23(1976), 631–650.
- MAROSI Endre, *Mohács-komplexus?*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 27(1980), 142–160.
- Mennyei Barátom! Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrincchez (1771–1789)*, kiad., bev., jegyz. EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 236).
- Mohács emlékezete: a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források: a csatahely régészeti feltárásának eredményei*, vál. Kiss Károly, szerk. KATONA Tamás, Budapest, Európa, 1979 (Pro memoria).
- Mohács r. tanácsú város évkönyve az ... évben, a mohácsi csata 400 éves évfordulójának emlékére*, szerk. BRAND Ede, KECSKÉS Lajos, ZSUZSITS András, Mohács, Fridrich Oszkár Könyvnyomdája, 1926.
- Mohács*, szerk. B. SZABÓ János, Budapest, Osiris, 2006 (Nemzet és Emlékezet).
- Mohácsi dal*, Aurora: Hazai almanach, 9(1830), 124–125.
- Mohácsi gyászütközet*, *Fillértár mindennemű közhasznú ismértek terjesztésére*, 1(1834. július 26.), 169–171.
- Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, edidit Joannes Baptista TKALČIĆ, I–XVIII, Zagrabiae, Albrecht, 1889–1971.
- N. IPOLY Márta: *A mohácsi csata és csatatér megválaszolatlan kérdései*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 24(1977), 206–222.
- NÉGYESI Lajos, *A mohácsi csata*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 107(1994), 62–79.
- „Nekünk mégis Mohács kell...”: II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései: az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása, szerk. FARKAS Gábor Farkas, SZEBELÉDI Zsolt, VARGA Bernadett, Budapest, MTA BTK–OSZK, 2016.
- NÉMETH Béla, *Baranya Szent Istvántól a jelen korig*, In: *Baranya múltja és jelenje*, I–II, szerk. VÁRADY Ferenc, Pécs, Telegdi Á. Ny., 1896–1897.
- NEMES István, TOLVAJ Balázs, *II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása: Az 1926-ban írt igazságügyi orvosszakértői vélemény elemzése és újraértelmezése*, *Orvosi Hetilap*, 155(2014), 475–480.
- NEMESKÜRTY István, *Ez történt Mohács után*, Budapest, Szépirodalmi, 1966.
- NEMESKÜRTY István, *Önfia vágta sebé*, Budapest, Magvető, 1975.
- NEUSIEDLER Jenő, *Mohács: Miként halt meg II. Lajos király*, Nagykanizsa, Zrínyi, 1926.
- New Zeyttung, wie der turckischen Keyser mit dem König von Ungern dye Schlacht gethan hat auff den Tag Johannis Enthauptung. Im Jar 1526*, Erfurt, Wolfgang Stürmer, 1526.
- New Zeyttung. Die Schlacht des Turckischenn Keyser mit Ludovico etwan König zu Ungern geschehen am Tag Johannis Enthauptung M.D.XXVI*, [S. I.], [s. n.], [1526].
- Newe Zeyttung, wie es mit der Schlacht zwischen dem Künig von Ungern und dem türckischen Keyser ergangen. Item, wie der Künig von Hungern umb ist kommen. Item, wie der Türck ... Offen erobert unnd wie Graff Christoffell Kriechisch Weyssenburg wider ingenommen hat*, Speyer, Jakob Schmidt, 1526.
- NOSZLOPY Tivadar, *Második Lajos király halála*, In: *Uő, Elmúlt időkből*, Kaposvár, Hagelman, 1910.
- O Nesstiasne Bitwie a Poraažce Vhruo od Národu Tureckeho vciñenee a o Smrti welmi smutnee a žalostiwee slawne pameti [!] Krále Ludwika gehomilo [...]. Pisničky tyto pro památku tako-*

- weho pána vďelány sú Obecnyími Notami*, V Starém Městě Pražském, Mikuláš Konáč z Ho-diškova, 1526.
- OLAHUS, Nicolaus, *Epistulae*, ed. Emőke Rita SZILÁGYI, Budapest, reciti, 2018 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Series Nova 19/1).
- Original letters illustrative of English history, including numerous royal letters from autographs in the British Museum, the State Paper Office, and one or two other collections*, ed. Henry ELLIS, 1–3, I–IV, London, Harding and Lepard, 1824–1846.
- ORTUTAY Gyula, *Napló*, szerk. és a jegyzeteket írta MARKÓ László, I–III, Pécs, Alexandra, 2009–2010.
- ÓZE Sándor, *Nemzettudat és historiográfia*, Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2009.
- PALÓCZI Edgár, *Báró Tóth Ferenc: A Dardanellák megerősítője (1733–1793)*, Budapest, Vörös Félhold Támogatására Alakult Országos Bizottság, 1916.
- PAP Norbert, FODOR Pál, KITANICS Máté, MORVA Tamás, SZALAI Gábor, GYENIZSE Péter, *A mohácsi Törökdomb*, *Történelmi szemle*, 60(2018), 325–345.
- PAPP László, *A mohácsi csatátér kutatása*, In: *Mohács*, 2006, 240–255.
- PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre, *Magyar Parthenon*, Aurora: Hazai almanach, 8(1829), 90–100.
- PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre, *Zirtz emlékezete*, Buda, Királyi Magyar Universitas, 1814.
- PÁZMÁNDY Dénes, *II. Lajos halála*, *Világ*, 44(1923), 230. sz., 3–4.
- PERJÉS Géza, *A nemzeti önértzet zavarai (Gondolatok a nacionalizmus-vitához)*, *Látóhatár*, 17(1967), 683–704.
- PERJÉS Géza, *Az országút szélére vetett ország*, *Kortárs*, 15(1971), 1793–1803, 1952–1959; 16(1972), 118–131.
- PERJÉS Géza, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 23(1976), 427–468.
- PERJÉS Géza, „Szulejmáni ajánlat” vagy „szakaszos hódítás”? Vita Fodor Pállal egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán, *Hadtörténelmi Közlemények*, 114(2001), 486–501.
- PEŠINA z Čechorodu, Jan Tomáš, *Mars Moravicus. Sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumultus, praelia, turbae (...) quae Moravia hactenus passa fuit*, Pragae, Joannis Arnolti de Dobroslawina, 1677.
- PEŠINA z Čechorodu, Jan Tomáš, *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungaria Flamma Belli Turcici ardens*, Pragae, Typis Universitatis S.I. ad S. Clementem, 1663.
- PÉTERFI Bence, *A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században: Hungarikumkutatások a müncheni levél- és kéziratárban*, *Világtörténet*, 37(2015), 113–143.
- PETHŐ Gergely, *Rövid magyar cronica, sok rendbéli fő historiás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedegettet és irattatott*, Bécsben, Cosmerovius Máthé, 1660.
- PEZENHOFFER Antal, *A magyar nemzet történelme (A mohácsi véstől napjainkig): A Katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe: Történelmi apologetika*, I–XIII, Pilisszentlélek, Út, Igazság, Élet, 1993–2006.
- PODHRADZKY József, *A mohácsi ütközet szerentsétlen kimenetelét tulajdoníthatjuk-e Zápolya Jánosnak?*, *Tudományos Gyűjtemény*, 16(1832), V, 59–71.
- Régi Magyar Költők Tára, 9. XVI. századbeli magyar költők művei, 1567–1577 (Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Göröcsöni Ambrus históriája)

- hoz), szerk. VARJAS Béla, kiad. HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [Szentmártoni] SZABÓ Géza, VARJAS Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14. Közköltészet, 3: A társadalmi élet költészete: 3/A, Történelem és társadalom, kiad. CSÖRSZ RUMEN István, KÜLLŐS Imola, Budapest, Universitas–Editio Princeps, 2013.
- REUSNER, Nikolaus, *De clade accepta in Pannonia ad Mogacium et Ludovici regis interitu, 1541*, In: *Rerum memorabilium in Pannonia gestarum*, Francofurti, Impensis Claudij Marnij, et hæredum Ioannis Aubrii, 1603, 50–54.
- ROMSICS Ignác, *Mohács okai*, In: Uő., *A múlt arcai*, Budapest, Osiris, 2015, 161–189.
- Rövid krónika a mohácsi vész utáni évek eseményeiről, közli VÉGHÉLYI Dezső, Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 2(1863), 166–170.
- RUFFY Péter, *Mohács, hogyan épül az öt éves terv legnagyobb vállalkozása a „hős vértől pirosult gyásztéren”*, Kis Ujság, 3(1949. december 11.), 288. sz., 5.
- SÁFRÁNY Zsuzsanna, *A mohácsi csata emléke egy néprajzi tárgyon*, Baranyai Helytörténetírás: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 1976, 349–352.
- SANUTO, Marino, *I diarii: 1496–1533*, ed. Niccolò BAROZZI et al., I–LIX, Venezia, Visentini, 1879–1903.
- SCHÖPFLIN Aladár, *Mohács: Voinovich Géza ötfelvonásos tragédiája a Nemzeti Színházban*, Nyugat, 15(1922), III, 224–225.
- SOMOS Béla, *Napi mohács*, Magyar Napló, 17(2005), 18.
- SPONTONE, Ciro, *Attioni de' re dell'Ungaria*, Bologna, per Vittorio Benacci, 1602.
- State papers, published under the authority of His Majesty's Commission, King Henry the Eighth*, Vol. I, Pt I–II, London, G. Eyre and A. Strahan, 1830.
- SUDÁR Balázs, *A végítélet könyve: Oszmán elbeszélő költemény a mohácsi csatáról*, Történelmi Szemle, 52(2010), 389–419.
- SUPKA Géza, Mária, *a mohácsi vész királynéja*, In: Uő., *Habsburg-krónika*, vál., szerk. STEINERT Ágota, Budapest, Helikon, 1986.
- SZABÓ T. Ádám, *Nékiünk új Mohács nem kell... A. D. 1986*, Új Látóhatár, 38(1987), 438.
- SZÁDECZKY Lajos, *Ki írta a Lajos király haláláról kesergő levelet?: Válasz Erdélyinek*, Századok, 27(1893), 819–824.
- SZÁDECZKY Lajos, *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai: A bécsi codex alapján*, Budapest, Magyar Tud. Akadémia, 1892 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, XV/8).
- SZÁDECZKY Lajos, *Szerémi György élete és emlékirata*, Budapest, Magyar Tud. Akadémia, 1892 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, XV/7).
- SZÁDECZKY Lajos, *Válasz Erdélyi úr 3-ik „kesergő levelére”*, Századok, 28(1894), 69–73.
- SZAKÁLY Ferenc, *Egy történelmi bestseller és ami mögötte van*, Valóság, 12(1969), V, 39–47.
- SZAKÁLY Ferenc, *XVI–XVII. századi történelmünk néhány kritikus kérdéséről – Mohács 450. évfordulóján*, Jelenkor, 19(1976), 1109–1119.
- SZALÁRDI János, *Síralmas magyar krónikája*, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZAKÁLY Ferenc, Budapest, M. Helikon, 1980.
- SZEBELÉDI Zsolt, *Rejtélyes holttest a Csele-patak közelében: A Sárffy-jelentés értelmezésének nehézségei filológus szemmel*, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 413–424.
- SZÉCHENYI István, *A Kelet Népe*, Pozsonyban, Wigand Károly Fridrik, 1841.
- SZÉKELY István, *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*, Craccoba, Striykouiai Lázár által, 1559.

- SZEKFŰ Gyula, *Tomori*, Napkelet, 4(1926), 585–594.
- SZENDREY Zsigmond, *Mohács a magyar folklórbán*, Ethnografia (Népélet), 34/35(1923–1924), 11–14.
- SZERB Antal Kristóf, *Szomory Dezső: II. Lajos király*, Nyugat, 15(1922), IV, 291–192.
- SZERÉMI György, *Emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543*, kiad. WENZEL Gusztáv, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, 1).
- SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, ERDÉLYI László fordítását átdolgozta JUHÁSZ László, a bevezetést és a jegyzeteket írta SZÉKELY György, Budapest, Magyar Helikon, 1961.
- SZURMAY Sándor, *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1901 (Ludovika Akadémia Közlönyének különnyomata).
- TAKÁTS Sándor, *Péteri Takáts József*, Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1890.
- TÁRKÁNYI Béla József: *Költeményei: A költő életrajzával*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, Herz Jánosnál, 1857.
- TÓTH Gergely, *Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)*, In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál, VARGA Szabolcs, Budapest, MTA BTK, 2019 (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet).
- TÓTH István György, *Athanasio Georgiceo áruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságról, 1626-ból*, Századok, 132(1998), 837–858.
- Török történetírók*, ford. és jegyz. kísérte THÚRY József, I–II, Budapest, MTA, 1893–1896 (Török-magyard kori történelmi emlékek, Második osztály, Írók).
- Történelmi adatok Szerémi György emlékirataiból: I. Mátyás király utódainak kiirtásáról, a gyulai nemzetfejedelmi temetésekről és II. Lajos magyar király meggyilkolásáról*, ford. id. MOGYORÓSSY János, Békésgyula, Dobay, 1882.
- TRINGLI István, *Kosáry Domokos és a Mohács-vita*, Magyar Tudomány, 174(2013), 1437–1441.
- VÁLYI András, *Magyar országnak leírása*, Buda, Királyi Universitás, 1799, I–III.
- VÁMOS Miklós, *Hattyúk dala*, Budapest, Európa, 2016.
- VAPOVIUS, Bernardus, *Fragmentum Sigismundi senioris regis Poloniae res gestas Cromeri descriptione posteriores continuans*, In: *Martinus Cromerus, Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Coloniae Agrippinae, Arn. Mylius, 1589.
- VÁRKONYI Tibor, *Négy király, egy szultán*, Budapest, Tarsoly, 2014.
- VEKERDI László, *Nekiünk Mohács kell? (Újabb Mohács-historiográfiáinkról)*, Jelenkor, (19)1976, 715–727.
- VEKERDI László, *Perjés Géza: Mohács*, Tiszatáj, 34(1980), 90–94.
- Véletlenül felásott közös sír*, Mohács, 2(1902. április 20.), 5.
- VELIUS, Caspar Ursinus, *Tíz könyv a magyar háborúról*, ford., jegyz., utószó SZEBELÉDI Zsolt, Máriabesnyő, Attraktor, 2013 (Scriptores Rerum Hungaricarum, 7).
- VÉRTESY Gyula, *Új Mohács*, Katholikus Szemle, 35(1921), 505–506.
- VÖRÖSMARTY Mihály, *Összes művei*, szerk. HORVÁTH Károly, TÓTH Dezső, Budapest, Akadémiai, 1960–.
- ZAKAR András, *Elhallgatott fejezetek a magyar történelemből*, Fahrwangen, Duna, 1976.
- ZAY László, *Csatatér, magyar film*, Magyar Nemzet, 34(1978. március 9.), 58. sz., 4.

A FORRÁSOK JEGYZÉKE

ZEILLER, Martin, *A magyar királyság leírása*, ford. GLÓSZ József, ÉLESZTŐS László, utószót írta G. ETÉNYI Nóra, Szekszárd, Babits, 1997, 274.

ZEYK János, zeykfalvi, idősb, *Munkái*, Nagyenyedén–Kolozsvártn, Kollégium–Tilsch, 1832–1845.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Lezárva: 2019. december 31-én.

Rövidítések jegyzéke

<i>Közép-Európa harca</i>	<i>Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében</i> , szerk. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2004.
<i>Mohács, 2006</i>	<i>Mohács</i> , szerk. B. SZABÓ János, Budapest, Osiris, 2006 (Nemzet és Emlékezet).
<i>Mohács emlékezete, 1976</i>	<i>Mohács emlékezete: a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei</i> , a kötetet KISS Károly válogatta, KATONA Tamás szerkesztette, képanyagát FEHÉR Géza és RÓZSA György állította össze, Budapest, M. Helikon, 1976.
<i>Mohács emlékezete, 1979</i>	<i>Mohács emlékezete: a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei</i> , [vál. Kiss Károly], [szerk. KATONA Tamás], Budapest, Európa, 1979 (Pro memoria).
<i>Mohács emlékezete, 1987</i>	<i>Mohács emlékezete: a mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei</i> , [a szövegeket Kiss Károly vál.], [KATONA Tamás szerk., látta el bevezetőkkal és jegyzetekkel], Budapest, Európa, 1987 (Bibliotheca historica).
<i>Mohács, 1986</i>	<i>Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából</i> , szerk. RÚZSÁS Lajos, SZAKÁLY Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1986.

- Mohácsi emlékkönyv, 1526* Mohácsi emlékkönyv: 1526, szerk. LUKINICH Imre, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926.
- Nekünk mégis Mohács kell* „Nekünk mégis Mohács kell...”: II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési: az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása, szerk. FARKAS Gábor Farkas, SZEBELÉDI Zsolt, VARGA Bernadett, Budapest, MTA BTK–OSZK, 2016.

Segédletek

KOSÁRY Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, I–III, Budapest, Közokt. Kiadó, 1951–1958, I, 220–223.

BODA Miklósné, *Bibliográfia Mohács történetéhez*, Baranyai helytörténetírás: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 9(1976), 479–500.

BODA Miklósné, HUBER Kálmánné, *Mohács: bibliográfia*, Pécs–Mohács, Baranya Megyei Könyvtár–Mohácsi Jenő Járasi és Városi Könyvtár, 1976.

C. TÓTH Norbert, *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája, érsekek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusai és jövedelemkezelők az 1440-es évektől 1526-ig*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 27).

C. TÓTH Norbert, HORVÁTH Richárd, NEUMANN Tibor, PÁLOSFALVI Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526, I. Főpapok és bárók*, Budapest, MTA BTK TTI, 2016 (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).

C. TÓTH Norbert, HORVÁTH Richárd, NEUMANN Tibor, PÁLOSFALVI Tamás, W. KOVÁCS András, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526, II. Megyék*, Budapest, MTA BTK TTI, 2017 (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).

DRASKÓCZY István, SOÓS István, *Középkori oklevélpublikációk Magyarországon 1945–1990 között*, Levéltári Közlemények, 62(1991), 9–55.

KULCSÁR Péter, *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700: A magyar történelmi irodalom lelőhelyeinek jegyzéke a kezdetektől 1700-ig*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Balassi, 2003.

I. Források

Elbeszélő források

A mohácsi csatáról hírt adó német újságlap korábbi magyar fordítása: REGÖLYI Zsolt, *A mohácsi csata előzményei és lefolyása*, Baranyai Művelődés, 20(1976), II, 7–11. További kiadások: *Mohács emlékezete*, 1979, 278–281. *Mohács*, 2006, 131–133. A hasonló tárgyú kiadványokról és azok háttéréről: FRAKNÓI Vilmos, *A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában*, Magyar Könyvszemle, 1(1876), 814. PUKÁNSZKY Béla, *Mohács és az egykorú német közvélemény*, In: *Mohácsi emlékkönyv*, 1526, 277–294. HORVÁTH Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*, Budapest, Dunántúli Kiadó, 1937. BENDA Kálmán, *A török-kor német újságírodalma: A XVI–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*, Budapest, Athenaeum, 1942. Carl GÖLLNER, *Betrachtungen zur öffentlichen Meinung über die Schlacht von Mohács (1526)*, Revue Roumaine d'Histoire, 6(1967), I, 62–67. SELÁF Levente, TÓVIZI Ágnes, *Ismeretlen illusztrált röplap a mohácsi csatáról*, Magyar Könyvszemle, 130(2014), 261–271. PAPP Júlia, *Egy 15. század végi illusztráció „újrahasznosítása” a mohácsi csatáról tudósító német hírlevelekben*, Magyar Könyvszemle, 135(2019), 364–393.

Johannes Cuspinianus német humanista lelkesítő beszéde a török elleni harcról a mohácsi csata után, első magyarországi kiadása: *A mohácsi ütközet egykorú emléke*, közl. Vass József, Új Magyar Múzeum, 8(1858), I, 21–34. Először magyar nyelven: *Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez, hogy indítsanak háborút a török ellen...*, ford. KULCSÁR Péter, In: *Mohács emlékezete*, 1979, 247–274. Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg udvari történetírójának rövid beszámolója: Caspar Ursinus VELIUS, *Tíz könyv a magyar háborúról*, ford., jegyz., utószó SZEBELÉDI Zsolt, Máriabesnyő, Attraktor, 2013 (*Scriptores Rerum Hungaricarum*, 7). KASZA Péter, „Kézirat sosem ég el”. *Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban*, Magyar Könyvszemle, 135(2019) 36–49.

Brodarics István kancellár, a leghitelesebb magyar szemtanú beszámolója a csatáról, amellyel cáfolni igyekszik Cuspinianus magyarellenes vádjait. Modern kritikai kiadása: Stephanus BRODARICS, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohacz historia verissima*, szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, Akadémiai, 1985 (*Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum*, 6). Stephanus BRODERICUS, *Epistulae*, ed. Péter KASZA, Budapest, Argumentum–Magyar Országos Levéltár, 2012 (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*, Series Nova, 16). Első magyar fordítása: BRODARICS István, *Második Lajosnak Magyar ország királyának a mohácsi hartzon történt veszedelme*, ford. LETENYEI János, Buda, Landerer, 1795. További fordításai Szentpéterytől: *Brodarics históriája a mohácsi vésről (De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio)*, ford., bev., jegyz. SZENTPÉTERY Imre, Lampel, Budapest, 1903. További kiadásai: 1972, 1976, 1977, 1983. Legújabb kiadásai: *Mohács, 1526: [emlékkönyv]*, szerk. és az előszót írta ESZES Máté, Budapest, Curiosa Nova–Danár, 2002, 9–50. *Mohács*, 2006, 134–155. Kardos Tibortól: BRODARICS István, *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*, In: *A renaissance Magyarországon*, szerk. KARDOS Tibor, Budapest, Szépirodalmi, 1961 (*Magyar klasszikusok*), 531–563. Ez került be a *Mohács emlékezete*, 1976-os első kiadásába is. Önálló kiadványként: BRODARICS István, *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*, ford. KARDOS Tibor, bev., jegyz. SZIGETHY Gábor, Budapest, Magvető, 1983 (*Gondolkodó Magyarok*). A latin szöveg kritikai kiadása alap-

ján: BRODARICS István, *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről*, In: *Humanista történetírók*, kiad., vál., jegyz. KULCSÁR Péter, közrem. KULCSÁR Margit, Budapest, Szépirodalmi, 1977. Ez került be a *Mohács emlékezete*, 1979-es második és 1987-es harmadik kiadásába. A Brodarics leírását történetírói szempontból vizsgáló újabb irodalom: KASZA Péter, *Bulvársajtó – retorika – történetírás. Megjegyzések Brodarics István Historia verissimájának keletkezőtörténetéhez*, *Acta Historiae Litterarum. Hungaricarum*, 29(2006), 123–131. NAGY Imre, „Szerencsétlen csillagzat alatt...” Brodarics István és a *Historia verissima*, (Ötöröny VI.), Pécsi Szemle, 11(2008), II, 19–29. GÖZSY Zoltán, Brodarics István történeti munkája, Pécsi Szemle, 13(2010), I, 30–35. KASZA Péter, *Pártváltó diplomata és egyházi méltóság két király között: A Brodarics-életrajz módszertani tanulságai*, In: *Személyiség és történelem: a történelmi személyiség: A történeti életrajz módszertani kérdései*, szerk. VONYÓ József, CSUKOVITS Enikő, GYARMATI György, Budapest–Pécs, Magyar Történelmi Társulat–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2017, 223–238. A legújabb polémia a régebbi fordítások helyességéről, valamint egy új szövegverzió állítólagos felfedezéséről és közléséről: BOTLIK Richárd, Brodarics István magyar kancellár és szerémi püspök leghitelesebb története a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott ütközetéről: Előszó egy elveszettnek hitt szövegváltozat magyar nyelvű kiadásához, In: BOTLIK Richárd, ILLIK Péter, *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?*, Unicus Műhely, Budapest, 2018, 23–33; illetve Botlik fordítása: uo., 35–70. Botlik forráskezelésére, fordítási hibáira, plágiumára: KASZA Péter, „Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus”: Kritikai észrevételek Botlik Richárd Előszó egy elveszettnek hitt szövegváltozat magyar nyelvű kiadásához című írásához, Magyar Könyvszemle, 135(2019), 95–116.

A kor legnevesebb történetírója alig néhány évvel a csata után már megemlékezett az eseményről: PAOLO GIOVIO, *Commentario della cose de’ Turchi*, Roma, Antonio Blado d’Asola, 1531. A Mohácsról szóló rész másik magyar fordítása: BRODARICS István, *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívna csatájáról*, bev., jegyz. SZIGETHY Gábor, Budapest, Magvető, 1983 (Gondolkodó Magyarok), 71–74. Újabb kiadása: *Mohács*, 2006, 158–159. A mohácsi csatáról szóló részeket Giovio beépítette nagy történeti munkájába is: PAOLO GIOVIO, *Historia sui temporis*, I–II, Firenze, in officina Laurentii Torrenti, 1551. 14–15. Ezt a részt átemelte a saját történeti munkájába kortársa, JOSZÉF HA-KOHÉN is. Szövegének magyar fordítása: KOHN Sámuel, *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*, Történelmi Tár, 1880, 331–355. *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*, bev., vál. Shlomo J. SPITZER, szerk. KOMORÓCZY Géza, ford. STRBIK Andrea, KOMORÓCZY Szonja Ráhel, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Osiris, 2003 (Hungaria Judaica, 16), 432–434. Giovio magyar forrásairól és hatásáról: OKÁNYI Pál, *Jovius Pál élete és Magyarországra vonatkozó történetének ismertetése*, Kaposvár, Hagelman, 1885. SULICA Szilárd, *Adalékok Jovius „Historiarum sui temporis” magyar vonatkozásainak forrásaihoz*, Budapest, Országos Központi Községi Nyomda, 1907.

A korszak cseh krónikásai: BARTOŠ Písař, *Krónika – Paměti o boufi prazske roko 1524*, In: *Prameny dějin českých: Fontes rerum Bohemicarum*, ed. Josef ŠIMÁK, V–VI, Nadání Františka Palackého, Praha, 1907. A csatára vonatkozó részleteinek magyar fordítása: GYALÓKAY Jenő, *A mohácsi vész egy cseh krónikában*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 35(1934), 58–65. Újabb kiadása: *Mohács*, 2006, 160–161. A mohácsi csatáról megemlékezett a kor másik neves cseh krónikása is: JAN DUBRAVIUS, *Historia regni Bohemiae*, Prostannae, in Officina Ioannis Guntheri, 1552.

Sperfogel Konrád lőcsei városi tanácsos naplója: Conradus SPERFOGEL, *Contracti annales Scepusienses ab anno Christi MDXVI ad MDXXXVII*, In: *Analecta Scepusii sacri et profani. Pars 1. complectens bullas pontificum, caesarum, regumque diplomata, illustrium virorum epistolas, aliaque monumenta literaria ad notitiam Scepusii facientia*, collegit et notis illustravit Carolus WAGNER, I–IV, Wien, Trattner, 1773–1778, II, 145–149. Magyar fordítása: Mohács, 2006, 155–156. Mohács Sperfogel adatait átvéve: Hain Gáspár *lőcsei krónikája*, kiad. BAL Jeromos, FÖRTES Jenő, KAUFFMANN Aurél, Lőcse, Reiss József Intézete, 1910–1913.

Szerémi György az 1540-es években készített sajátos hangvételű történeti munkájának felbukkanása: GÉVAY Antal, *II. Lajos halála: Egy kortárs eltérő előadása*, Tudománytár: Értekezések, 7(1840), VIII, 167–175. Teljes szövege: SZERÉMI György, *Emlékirat Magyarország romlásáról 1484–1543*, kiad. WENZEL Gusztáv, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores 3), 1–119. A mű első magyar fordítása és hozzá kapcsolva a 20. század elején még hagyományosnak mondható „kultúrtörténeti” adatgyűjtés: ERDÉLYI László, *A mohácsi vész kora*, Szeged, Eggenberger, 1941 (Mohács, 1). ERDÉLYI László, *A mohácsi vész nemzedéke: Népléktörténeti korrajz egykoru emlékiratból*, Szeged, Eggenberger, 1941 (Mohács, 2). Erdélyi fordításának javított, új kiadása: SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, bev., jegyz. SZÉKELY György, ERDÉLYI László fordítását átdolgozta JUHÁSZ László, Budapest, Magyar Helikon, 1961 (Monumenta Hungarica). Újabb kiadása: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979 (Olcsó Könyvtár). Ennek nyomán készült válogatás: Szerémi György *emlékirataiból*, vál., utószó BORI Imre, Újvidék, Forum, 1996. Részletek: Mohács, 2006, 161–166. Eddig hiányzó fordítás: SZEBELÉDI Zsolt, *Juhász László Szerémi-fordításának kézirati kérdései*, Magyar Könyvszemle, 128(2012), 256–262. Új szempontú értékelése: CSORBA Dávid, *Mohács – egy „mesemondó” szemével. Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*, Nyíregyháza, Móricz Zs. Kult. Egyes., 2012. Kitér a romlatlan holttest kultuszára is: BOJTOS Anita, *Történelemszemlélet, folklór és obszervancia, Szerémi György és a késő középkori magyar társadalmi tudat forrásairól*, METEM Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 23(2012), III–IV, 19–44.

Verancsics Antal esztergomi érsek hagyatékában fennmaradt egy másik, hasonló korú történeti munka is, egy szikár, krónikaszerű összeállítás a 16. század első felének eseményeiről: *A Magyarországon legutóbbi László király fiának, legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete*, In: Verancsics Antal *összes munkái*, I–XII, kiad. SZALAY László, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857 (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores 3), II, 1–119. Legújabb kiadása: *1504–1566 Memoria rerum: A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete* (Verancsics-évkönyv), kiad. BESSENYEI József, Budapest, Magyar Helikon, 1981 (Bibliotheca Historica). Részlet újraközölve: Mohács, 2006, 168–171.

Hans Derschwamm, a Fuggerek egyik legfontosabb magyarországi faktorának visszaemlékezése: *A besztercebányai középső-, másként kamaraházra vonatkozó, továbbá a magyar királyságban végbement egyéb események leírásának ... kivonata*, 1563. Kiadta Johann Christian ENGEL, *Gesichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenlander: Erster Theil*, Halle, Gebauer, 1797, 190–209. Első magyar fordítása: ZIVUSKA Jenő, *A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke*, Besztercebánya, Machold, 1906. Újabb magyar fordítása: Hans DERNSCHWAM, *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*, kiad. TARDY Lajos, Budapest, Európa, 1984 (Bibliotheca Historica), 107–132. Részlet újraközölve: Mohács, 2006, 171–172.

Derscham többek között Ogier Ghiselin de Busbecq követségének tagjaként utazott Magyarországon, s e követség vezetője maga is hagyott hátra feljegyzéseket élményeiről: GAUSZ Ildikó, *Tranzitirodalom a koraiújkor Magyarországról Busbecq 1554–1555. évi úti impressziói hazánkról*, Történeti tanulmányok, 23(2015), 22–41.

Az egyik első magyar nyelvű krónika, amely Bonfini kivonatos fordítása mellett beszámol a mohácsi csatáról is: HELTAI Gáspár, *Chronica az magyaroknak dolgairól*, Kolozsvár, Heltai, 1575. Új kiadása: HELTAI Gáspár, *Chronica az magyaroknak dolgairól*, Budapest, Magyar Helikon, 1981. Részlet újraközölve: Mohács, 2006, 172–174.

Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király itáliai történetírójának sokáig kéziratban maradt, befejezetlen műve, amely Brodarics nyomán szintén leírja a mohácsi csatát: BRUTUS János Mihály, *Magyar históriája 1490–1552*, ed. TOLDY Ferencz, I–III, Pest, Budapest, Akadémia, 1863–1876 (Magyar Történelmi Emlékek, 13). Az ő művéből került át az események leírása a 17. századi erdélyi történetíró munkájába: BETHLEN Farkas, *Historia de rebus Transsylvanicis*, I–VI, Cibinii, Typ. Hochmeister, 1782–1793. Magyar fordítása: BETHLEN Farkas, *Erdély története*, I–IV, ford. BODOR András, szerk. és az utószót írta JANKOVICS József, a jegyzeteket írta és a mutatókat összeáll. PÁLFFY Géza, Budapest–Kolozsvár, Enciklopédia–Erdélyi Múzeum–Egyes., 2000–2006.

Istvánffy Miklósnak, a 16–17. század nagy humanista történetírójának igen adatgazdag leírása: Nicolai ISTHVANFI, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXIV*, Coloniae Agrippinae, Anton Hierat, 1622. Számos újabb latin szövegkiadása után, több ízben lefordították magyarra is. Ezek közül több helyen megbízhatatlan, kivonatolt: ISTVÁNFI Miklós, *Magyarország története: 1490–1606*, I–II, ford. VIDOVICH György, Debrecen, Csáthy, 1867–1871. Csak részleteket tartalmazott: ISTVÁNFFY Miklós, *A magyarok történetéből*, ford. JUHÁSZ László, Budapest, Magyar Helikon, 1962. Régi, de teljes magyar fordításának legújabb kiadása: ISTVÁNFFY Miklós, *Magyarok dolgairól írt históriája: Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I–III, Budapest, Balassi, 2001–2009 (Történelmi Források). Részlet újraközölve: Mohács, 2006, 175–190.

Egy bécsi ismeretlen szerző rövid feljegyzése a csatáról: KLUCH János, *Adalék a pórlázadáshoz és a mohácsi vészhez*, Történelmi Tár, 6(1905), 277–278.

Iratkiadások

A 18. században meginduló – elsősorban egyháztörténeti szempontú – iratkiadás már számos forrást feltárt az egyházi vagyon felének 1526. évi „kölcsonvételeiről”: Stephanus KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*, Tomulus XI, Ordine XVIII–Tomulus XII, Ordine XIX, Budae, Typis Regiae Universitatis, 1792–1793.

A kor diplomáciai levelezésének első hazai kiadású forrásközlése: Georgius PRAY, *Epistolae procerum regni Hungariae*, I–III, Pozsony, Belnay György Alajos, 1806.

A Habsburgok diplomáciai kapcsolatainak történetéhez (már az 1526-os eseményekhez is): Anton GÉVAY, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte : Aus Archiven und Bibliotheken 2, Gesandtschaften König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I., 1532–1536*, I–III, Wien, Schaumburg, 1838–1842.

A maga által feltárt dokumentumok és Gévy kiadatlanul maradt 1526. évi adatgyűjtésének felhasználásával: JÁSZAY Pál, *A magyar nemzet végnapjai a Mohácsi vész után*, Pest, Hartleben, 1846.

A horvátországi nemesség és Ferdinánd főherceg viszonyához: *Actenstücke zur Gesichte Croatiens und Slawoniens in den Jahren 1526 und 1527*, hrsg. Joseph CHMEL, Wien, Verlag von Peter Rohrmann, 1846.

Csehországi eredetű beszámoló a csatáról: Karl Adolf Constantin von HÖFLER, *Fränkische Studien IV*, Wien, 1853, 5–16. Részleges magyar fordítása: GÖMÖRY Gusztáv, *Egykorú levél a mohácsi csatáról*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 2(1889), 503–506.

Karl LANZ, *Actenstücke und Briefe zur Geschichte Kaiser Karl V.*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1857 (Monumenta Habsburgica, Sammlung von Actenstücke und Briefen zur Gesichte des Hauses Habsburg dem Zeitraume von 1473 bis 1576).

A Habsburgok és Magyarország kapcsolatáról: *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból: 1441–1538*, vál. HATVANI Mihály, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857 (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 1).

II. Lajos, VIII. Henrik angol király és VII. Kelemen kapcsolatának dokumentumaiból: *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból: 1521–1717*, szerk. SIMONYI Ernő, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1859 (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 5).

A lengyel diplomácia tevékenységéről, Zsigmond király és Tomicki alkancellár levelezése: *Acta Tomiciana: epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, ejus nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithuanie, Russie, Prussie, Masovie Domini*, I–XVIII, per Stanislaum GORSKI, Poznań, Typ. Ludovici Merzbachi, 1852–1999, VIII. Brodaries István, Magyarország kancellárja Piotr Tomicki alkancellár püspöknek és Andrzej Krzycki przemysli püspöknek, Pozsonyból, 1526. szeptember 6-án írt levelének másik fordítása: KASZA Péter, *Válogatás Brodaries István szerémi püspök levelezéséből*, *Palimpszeszt: tudományos és kulturális folyóirat*, 8(2002), 18.sz. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/18_szam/11.htm [letöltés: 2020.04.08.].

A vatikáni diplomácia erőfeszítései az európai nagyhatalmaknál Magyarország megsegítésére, illetve a budai nuncius jelentései: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, ed. Augustinus THEINER, I–II, Romae, Typis Vaticanis, 1859–1860, II, 742–800.

Frangepán Kristóf glagolita betűkkel írt levele Jožefić Ferenc zenggi püspökhöz: *Acta Croatica: listine hrvatske*, izd. Ivan KUKULËVIČ SAKCINSKI, Zagreb, Tisk. Gaj, 1863 (Monumenta historica Slavorum meridionalium. Povjestni spomenici južnih Slavenah; 1), 215–218. Második kiadása: *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, edidit Joannes Baptista Tkalčić, I–XVIII, Zagrabiae, Albrecht, 1889–1971, III, 252–255.

A velencei diplomácia információgyűjtése Magyarországról, többek között jelentések, beszámolók az 1526-os hadjáratról: *Marino Sanuto világhírnévjének Magyarországot illető tudósításai: III*, kiad. WENZEL Gusztáv, *Magyar Történelmi Tár*, 25(1878), 3–390. A szöveg teljes kiadása: SANUTO, Marino, *I diarii: 1496–1533*, ed. Niccolò BAROZZI et al., I–LIX, Venezia, Visentini, 1879–1903. Sanuto gyűjteményéből több fontosabb jelentés magyar fordítása: BALOGH István, *Velencei diplomaták Magyarországról 1500–1526: Forrástanulmány*, Szeged, Szegedi M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Közép- és Újkori Történelmi Intézete, 1929.

A Magyarországon tartózkodó pápai követ, Burgio báró jelentéseinek teljes kiadása: *Relationes Oratorium Pontificorum: 1524–1526*, kiad. FRAKNÓI Vilmos, Budapest, Szent István Társulat, 1884 (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia, Ser. 2., Tom. 1). A levelek jelentős részének magyar fordítása: *Mohács Magyarországa: Báró Burgio pápai követ jelentései*, ford. BARTONIEK Emma, Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1926 (A Napkelet Könyvtára, 12). Újabb kiadása: *Mohács*, 2006, 21–94.

VII. Kelemen pápa Magyarország érdekében folytatott európai diplomáciai levelezéséből: Petrus BALAN, *Clemetis VII. Epistolae per Sadoletum scriptae, quibus accedunt variorum ad Papam et ad alios epistolae*, Oeniponte, Wagner, 1885.

A Német-római Birodalom és Magyarország kapcsolataihoz: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V.* 1. Bd., bearb. von August KLUCKHOHN, In: *Deutsche Reichstagsakten, Jüngere Reihe*, hrsg. die Historische Kommission bei der Königlich Akademie der Wissenschaften, I–VIII, Gotha, Perthes, 1893–1971. PÉTERFI Bence, *A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században: Hungarikumkutatások a müncheni levél-és kéziratárban*, Világtörténet, 37(2015), 113–143.

Verbőci leveleiből: FRAKNÓI Vilmos, *Werböczy István életrajza*, Budapest, Magyar Tört. Társ., 1899 (Magyar történeti életrajzok, 34).

A déli határvidék keleti részének (Erdély, Havasalföld) történetéhez: *Documente privitoare la Istoria Românilor*, ed. Eudoxia de HURMUZAKI, Bucuresci, Academiê Române, 1876–1922. A kiadott forrásokból kigyűjtve a román vajdaságokra vonatkozó részek: II/3, kötet. Az erdélyi száz városok levéltári anyagaiból: XV/1. kötet.

Az egyháztörténeti iratanyag újabb kiadása: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, I–IV, szerk. BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János, Budapest, Szent István Társulat, 1902–1908, I. kötet.

V. Károly és Ferdinánd főherceg kapcsolatahoz: Antonio RODRÍGUEZ VILLA, *El Emperador Carlos V y su Corte según las cartas de Don Martín de Salinas embajados del Infante Don Fernando (1522–1539)*, Madrid, Fortanet, 1903.

V. Károly és Ferdinánd főherceg levelezése: *Die Korrespondenz Ferdinands I.: Familienkorrespondenz bis 1526*, bearb. Wilhelm BAUER, I, Wien, Holzhausen, 1912 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 11).

Magyarország déli határvidékének nyugati részéről: *Magyarország melléktartományainak oklevéltára*, I–IV, szerk. THALLÓCZY Lajos, HODINKA Antal, Budapest, M. Tud. Akadémia, 1903–1915 (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 31, 33, 36, 40).

Dokumentumok Magyarország Jagelló-kori külkapcsolatainak történetéhez: IVÁNYI Béla, *Adalék nemzetközi érintkezéseink történetéhez*, Történelmi Tár, 7(1906), 139–151, 161–197, 321–367. MÁLYUSZ Elemér, *II. Lajos király levelei a herceg Batthyány-család körmendi levéltárából (1526)*, Levéltári Közlemények, 4(1927), 80–93. NEUMANN Tibor, *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet 2012, (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak).

A magyar mozgósítás történetéhez: HÁZI Jenő, *Sopron szabad királyi város története*, I–II, Sopron, Székely ny., 1921–1943, I/7. Battyányi Ferenc horvát bán levelezése: IVÁNYI Béla, *A körmendi levéltár missilis levelei: 1. rész: Középkor: 1454–1526*, Körmend, Rábavidéki Nyomda, 1943 (Körmendi Füzetek).

Számos 16. századi magyarországi politikus levelezésének magyar fordítása: *Magyar humanisták levelei a XV–XVI. századból*, vál., bev., jegyz. V. Kovács Sándor, Budapest, Gondolat, 1971 (Nemzeti Könyvtár).

A csata 450. évfordulójára összeállított forrásgyűjtemény: *Mohács emlékezete*, 1976, további kiadásai: *Mohács emlékezete*, 1979, és *Mohács emlékezete*, 1987.

II. Lajosnak az esztergomi káptalanhoz intézett parancslevelének magyar fordítása: *Komárom megyei helytörténeti olvasókönyve*, szerk. ORTUTAY András, Tatabánya, Komárom Megyei Tanács Művelődési Osztálya, 1988, 73. Új kiadása: *Levéltárak – Kincstárak: Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686)*, kiad. BLAZOVICH László, ÉRSZEGI Géza, TURBULY Éva, Budapest–Szeged, Magyar Levéltárak Egyesülete, 1998, 411–412.

Új válogatás és fordítás a vatikáni levéltár magyar vonatkozású anyagából: *Litterae principum ad papam, (1518–1578)*, ed. BESSENYEI József, Róma–Budapest, Római Magyar Akadémia Fraknoi Vilmos Történeti Intézete–Országos Széchényi Könyvtár, 2002 (Bibliotheca Academia Hungariae in Roma Fontes, 3). Újrafelfedezett vatikáni dokumentumok a magyar hadikészületekről és veszteségeikről: Antonín KALOUS, *Elfeledett források a Mohácsi csatáról*, Antonio Burzio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége, Hadtörténelmi Közlemények, 120(2007), 603–621.

A Mohács előtti évek külpolitikai kiütkereséséhez: *Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból*, kiad. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2004.

A mohácsi vereség hírének hatása: KÖRPÁS Zoltán, *A spanyol Államtanács a mohácsi vészről*, Lymbus, Magyarságtudományi forrásközlemények, 2(204), 5–17.

A királyné környezetéhez tartozó Turzó Elek pályájához: *I. Ferdinánd és Thurzó Elek levelezése: 1526–1532*, kiad., bev. ERDÉLYI Gabriella, Budapest, Magyar Országos Levéltár–Országos Széchényi Könyvtár–Balassi Intézet, 2005 (Lymbus Kötetek, 1).

Oszmán források

Szulejmán naplója és győzelmi fethnáméi első török kiadása, melyből Thúry József magyar fordítása készült: FERIDUN AHMED BEY, *Münşeatiü's-Selatin*, İstanbul, 1264–1265 [1848–1849]. Második kiadása: 1274–1275 [1858]. A mohácsi fethnámék első magyar fordítása: *Szolimán szultánnak a mohácsi ütközetnél nyert győzelmét hirdető levele*, ford. VÁMBÉRY Ármin, Hazánk, 2(1860), VII–VIII, 195–199. A napló német kritikai kiadása: *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzuges Suleymans I*, hg. Anton C. SCHAEIDLINGER, Wien, Verlag des Verbandes der Wissenschaftliche Gesellschaften Österreichs, 1979 (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 8).

KEMALPAŞAZADE [KEMALPAŞAZADE], *Mohácsnéme*. Korai francia fordítása, amelyből Thúry József magyar fordítása készült: KEMAL PACHA ZADEH, *Histoire de la campagne de Mohacz*, trad. et notes Abel PAVET DE COURVILLE, Paris, Impériale, 1859. Modern török kiadása: KEMAL PAŞA-ZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osmân: X. Defter*, haz. Şefaettin SEVERCAN, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

FERDİ [valójában BOSZTÁN CSELEBİ/BOSTAN ÇELEBİ], *A törvényhozó Szulejmán szultán története*. A szerző nevének 19. századi félreértéséről részletesen: Hüseyin G. YURDAYDIN, Bos-

tan'ın Süleymannâmesi, Belleten, 19(1955), 137–202. Kiadott változata még nincs, Thúry József magyar fordítása számára az Österreichische Nationalbibliothek, Hist. Osm. 17a sz. kézirata szolgált alapul.

LUTFI (Lütfi) pasa, *Az Oszmán-ház története*. Művének kritikai kiadása: Atik KAYHAN, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001. Thúry József magyar fordítása számára a bécsi National Bibliothek Hist. Osm. 42a. sz. kézirata szolgált alapul.

DZSELÁLZÁDE MUSZTAFÁ [CELALZADE MUSTAFA], *Az országok osztályai és az utak felsorolása*. Legújabb, facsimile kiadása: *Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 1520 bis 1557: Tabakat ül-memalik ve derecat ül-mesalik*, hg. Petra KAPPERT, Wiesbaden, Steiner, 1981. Thúry József magyar fordítása számára az Österreichische Nationalbibliothek, Hist. Osm. 41. sz. kézirata szolgált alapul.

KJÁTIB MOHAMED ZÁIM [Kâtib Mehmed Zaim], *Történetek gyűjteménye*. Kézirata még nincs kiadva, a művet 2007-ben dolgozta fel Ayşe Nur SIR egy PhD-dolgozat keretében (Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi). Kéziratai: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü no: 1382; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü no: 618; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü no: 3106; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü no: 1136; Nuruosmaniye Kütüphanesi no: 3270; Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Ktp. no: 4306; Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi-âşir Efendi no: 237; Berlin, Nat. Bibl., no: 194; Bécs, Nat. Bibl., no: 852; Saint Petersburg, Asiatic Museum no: 78; London or. 3295; Kairó, TK, no: 193. THÚRY József magyar fordítása számára az Österreichische Nationalbibliothek – akkor – Hist. Osm. 2. jelzetű kézirata szolgált alapul.

Mindezen krónikák magyar vonatkozású részei megtalálhatók: *Török történetírók*, ford. és jegyz. kísérté THÚRY József, I–II, Budapest, MTA, 1893–1896 (Török-magyar kori történelmi emlékek, Második osztály, Írók). A mohácsi csatára vonatkozó részletek megjelentek: *Mohács emlékezete*, 1979, 269–429. illetve a *Mohács*, 2006, 191–238.

Figyelmet érdemel még: MATRAKÇI NASUH, *Süleymannâme*. Modern kiadása: Esin ATIL, *Süleymannâme: The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Washington, National Gallery of Art, 1986. Magyar fordítása még nincs. A csatát ábrázoló képek: FEHÉR Géza, *Török miniatűrök a magyarországi hódoltság korából*, Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1975, 10–13. tábla. Bővebb, tudományos apparátussal is ellátott változata: FEHÉR Géza, *A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban*, Budapest, Akadémiai, 1982, 13–17. kép.

A dunántúli oszmán történetíró, İBRAHİM PECSEVI (İBRAHİM PEÇEVÎ/PEÇUYLU) 17. századi krónikája: İBRAHİM PEÇEVÎ, *Tarih-i Peçevî*, I–II, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1864–1866. A csatára vonatkozó rész régi magyar fordítása: VÁMBÉRY Ármin, *A mohácsi ütközet*, Új Magyar Múzeum, 10(1860), I, 31–37. Pecsevi Mohácsra vonatkozó szövegrészeinek újrafordítása: FODOR Pál, *Ibrahim Pecsevi leírása a mohácsi csatáról és II. Lajos király haláláról*, In: *Nekiünk mégis Mohács kell*, 233–265. Ugyanekkor jelent meg egy másik fordítás is erről a szövegről: HANCZ Erika, *Ibrahim Pecsevi és leírásai a mohácsi csatáról*, Budapest, TIKÁ, 2016. Egy közelmúltban feltárt oszmán forrás: SUDÁR Balázs, *A végítélet könyve: Oszmán elbeszélő költemény a mohácsi csatáról*, *Történelmi Szemle*, 52(2010), 389–419.

A mohácsi csatátér régészeti kutatása

A csatátér régészeti kutatásairól, és a szórványleletekről is jó áttekintést ad: MAROSI Endre, *A mohácsi csatátér régészeti kutatásairól*, In: *Mohács*, 1986, 337–354.

Az első próbálkozásokról: DUDÁS Gyula, *Mohácsi emlékekről*, *Archaeológiai Értesítő*, 16(1896), 430–431. Újra megjelent: *Mohács*, 2006, 239–240. GERGELY Ede, *Ásatások a mohácsi csatátéren*, In: *Mohácsi emlékkönyv*, 1526, 349–360.

Az 1959-ben megtalált első tömegsírok nyomán elinduló kutatásról: PAPP László, *A mohácsi csatátér kutatása*, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 5(1960), 197–253. Újra megjelent részletek: *Mohács*, 2006, 240–255. PAPP László, *Újabb kutatások a mohácsi csatátéren*, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 7(1962), 199–221. PAPP László, *A mohácsi csatátér*, *Műemlékvédelem*, 10(1966), 96–102. PAPP László, *Forschungen auf dem Schlachtfeld zu Mohács 1964–1968*, In: *Zehn Jahre Archäologische Forschung*, szerk. CASTIGLIONE László, SALAMON Ágnes, Budapest, MTA, 1970 (Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének Közleményei, 1), 161.

Az emlékpark munkálatai során 1975–1976-ban feltárt újabb tömegsírokról: MARÁZ Borbála, *Újabb tömegsírok a mohácsi csatátéren*, In: *Mohács emlékezete*, 1987, 277–278. Újra megjelent részletek: *Mohács*, 2006, 255–259. MARÁZ Borbála, *A mohácsi csata régészeti emlékei*, In: *Tanulmányok Mohács történetéből: A település fennállásának 900. évfordulójára*, szerk. ÓDOR Imre, Mohács, Mohácsi Városvédő Egyesület, 1993, 49–74.

A tömegsírokban talált leletek vizsgálatáról: K. ZOFFMANN Zsuzsanna, *Az 1526-os mohácsi csata 1976-ban feltárt tömegsírjainak embertani vizsgálata*, Budapest, Akadémiai, 1982 (Biológiai Tanulmányok, 9).

A hagyományos régészeti módszerektől eltérő, új eszközökkel végzett kutatásról: NÉGYESI Lajos, *A mohácsi csata*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 107(1994), IV, 62–79. Újra megjelent részletek: *Mohács*, 2006, 260–264. BERTÓK Gábor, POLGÁR Balázs, *A mohácsi csatátér és a középkori Földvár falu régészeti kutatása*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 124(2011), 919–928. BERTÓK Gábor, *Nekünk Majs kell?*, In: *Régi idők – új módszerek. Roncsolásmentes régészet Baranyában 2005–2013*, szerk. BERTÓK Gábor, GÁTI Csilla, Budapest, Pécs, Archaeolingua, 2014, 161–170.

II. Feldolgozások

Magyarország a mohácsi csata előtt

BRUCKNER Győző, *Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt*, In: *Mohácsi emlékkönyv*, 1526, 11–40. A Jagelló-korról készült újabb összefoglalások: KUBINYI András, *A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata*, *Századok*, (127)1994, 288–319. ENGEL Pál, KRISTÓ Gyula, KUBINYI András, *Magyarország története: 1301–1526*, Budapest, Osiris, 2002, 275–404. Martyn RADY, *Rethinking Jagiello Hungary (1490–1526)*, *Central Europe*, 3(2005), I, 3–18. TRINGLI István, *Mohács felé, 1490–1526*, Budapest, Kossuth, 2009 (Magyarország története, 8).

Az 1526 előtti időszak belpolitikájáról: a sok tekintetben pusztán általános erkölcsi ítéletek síkján mozgó korai történeti munkák után Fraknoi Vilmos volt az, aki főként a vatikáni levéltárban fellelt követjelentések alapján számos munkájában szinte egy évszázadra meghatározta

a Jagelló-kori Magyarország belső viszonyainak képét: FRAKNÓI Vilmos, *II. Lajos és udvara: Történeti rajz*, Budapest, Franklin, 1878 (Olcsó Könyvtár, 46). FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, Budapest, Szent István Társulat, 1884. FRAKNÓI Vilmos, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*, Budapest, Athenaeum, 1896. Új kiadása: Szeged, Szegedi Kossuth Nyomda, 1997.

Fraknói szempontrendszerét viszi tovább gazdag forrásanyagra támaszkodva, ám azt nem egy helyen félreértve: SZABÓ Dezső, *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1909. SZABÓ Dezső, *Küzdelmek a nemzeti királyságért: 1505–1526*, Budapest, Franklin, 1917 (A Magyar Nemzet Önállóságáért és Függetlenségéért Vívott Küzdelmek Története, 1). Kritikája: SZEKFÜ Gyula, *Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*, Századok, 55(1911), 448–451. SZABÓ Dezső, *Válasz Szekfű Gyulának „A magyar országgyűlések története II. Lajos korában” című könyvről szóló bírálatára*, Századok, 55(1911), 553–555. SZEKFÜ Gyula, *Szabó Dezső válaszára*, Századok, 55(1911), 654–655.

A Jagelló-kor politika történetének kutatása ezek után sokáig háttérbe szorult, a Dózsa-féle parasztháború kivételével 1945 után hosszú ideig alig néhány munka foglalkozott ilyen szempontból a korszakkal. Ám a mohácsi csata 450. évfordulójára felélénkült az érdeklődés: FERDINANDY Mihály, *Magyarország romlása: 1490–1526*, Róma, [s. n.], 1979. Az addigi eredményeket igen magas színvonalon összefoglaló tudományos-népszerűsítő munka: KULCSÁR Péter, *A Jagelló-kor*, Budapest, Gondolat, 1981 (Magyar História).

1980 után viszont sorra jelentek meg azok az új tanulmányok és összefoglalások, melyek a korszak teljes újragondolását eredményezték: KUBINYI András, *Az 1525. évi „Kalandos szövetés”*, In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára: 1980. augusztus 19.*, szerk. BERTÉNYI Iván, Budapest, ELTE, 1980, 141–153. KUBINYI András, *A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban*, In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok: Mályusz Elemér Emlékkönyv*, szerk. H. BALÁZS Éva, FÜGEDI Erik, MAKSAJ Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1984, 257–268. KUBINYI András, *A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén*, In: *Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején*, szerk. SZVIRCSEK Ferenc, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984, 5–24 (Discussiones Neogradienses, 1). KUBINYI András, *A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt*, In: *Mohács*, 1986, 59–99. KUBINYI András, *Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526)*, In: *Közép-Európa harca*, 117–145. KUBINYI András, *A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*, In: BESSENYEI József, HORVÁTH Zita, TÓTH Péter, *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről: A Szapolyaiak a magyar történelemben* című, 2002. november 22-i és az Erdély története a 15–17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2004 (Studia Miskolcinsensia, 5), 169–194. Az 1514. évi Dózsa-féle parasztháború új szempontú feldolgozása: *Keresztesekből lázadók*, In: *Tanulmányok 1514 Magyarországról*, szerk. C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015 (Magyar történelmi emlékek, Értekezések). Megújult II. Ulászló pályaképe is: NEUMANN Tibor, *Slabý král, či oběť okolností? Vladislav II. z maďarského pohledu*, Dějiny a současnost, 34(2012), IV, 40–43. NEUMANN Tibor, *Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején*, In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*, szerk. DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, ifj. BERTÉNYI Iván, PÁLFFY Géza, RÁCZ György, Szijártó M. István, Budapest, Argumentum Kiadó, Országgyűlés Hivatala, 2013, 46–54.

A királyi udvar szervezete és politikai szerepére: az első, igen adatgazdag, s mindmáig igen nagy haszonnal forgatható feldolgozás: FÓGEL József, *II. Lajos udvartartása: 1516–1526*, Budapest, Hornyánszky, 1917. Újabb, az udvar működését, kormányzati szerepét feltáró tanulmányok: ZOMBORI István, *II. Lajos udvara: Szydlowiecki kancellár naplója alapján*, In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, Gondolat, 1987, 107–117. KUBINYI András, *A királyi udvar élete a Jagelló-korban*, In: *Kelet és nyugat között: Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*, szerk. KOSZTA László, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995, 309–335. KUBINYI András, *A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*, Budapest, MTA, [2005] (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián). KUBINYI András, *Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika: 1521–1526*, In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara: 1521–1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya et al., Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2005, 13–23. KUBINYI András, *A királyi udvar a késő középkori Magyarországon*, In: *Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Budapest, Balassi, 2005, 13–32. ZOMBORI István, *A magyar királyi udvar 1523-ban: Krzysztof Szydlowiecki lengyel követ beszámolója*, In: *Idővel paloták..., i. m.*, 33–44. KUBINYI András, *A királyi titkárok II. Lajos uralkodása idején*, *Gesta*, 10(2006), I, 3–22.

Meglepő módon, míg II. Lajosról még nem készült életrajz, addig felesége, Mária – különösen a külföldi kutatásban – mind a mai napig az érdeklődés homlokterében áll: ORTVAY Tivadar, *Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558)*, Budapest, MTA, 1914 (Magyar Történeti Életrajzok). Gernot HEISS, *Politik und Ratgeber Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521–1531*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 82(1974), 119–180. Monika Ute SCHWOB, *Der Ofener Humanistenkreis der Königin Maria von Ungarn*, *Südostdeutsches Archiv*, 17–18(1974–1975), 50–73. Bob van den BOOGERT, Jacqueline KERKHOFF, *Maria van Hongarije: Konigin tussen keizers en kunstenaars: 1505–1558*, Zwolle–Utrecht–’s-Hertogenbosch, Waanders Uitgevers–Rijksmuseum Het Catharijneconvent–Noordbrabants Museum, 1993. Az újonnan feltámadt hazai érdeklődés példája a Budapesti Történeti Múzeumban 2005-ben megrendezett Mária királyné kiállítás katalógusa (bőséges szakirodalommal): *Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara: 1521–1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya et al., Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2005. A kiállításhoz kapcsolódó konferencia anyaga: *Maria von Ungarn, 1505–1558: eine Renaissancefürstin*, Martina FUCHS, Orsolya RÉTHELYI Hgg. unter Mitarb. von Katrin SIPPEL, Münster, Aschendorff Verlag, 2007 (Geschichte in der Epoche Karls V, 8).

Az események főbb szereplői közül Bakics Pál: *Aleksa Ivić, Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Carnoievicem: 1459–1690*, Zagreb, Privrednikova knjižara i štamparija, 1914. SZAKÁLY Ferenc, *Szerbek Magyarországon – Szerbek a magyar történelemben (Vázlat)*, In: *A szerbek Magyarországon*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1991, 11–50. Nenad LEMAJIĆ, *Bakići porodica poslednjeg srpskog despota*, Novi Sad, 1995 (Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Odsek za Istoriju; Istorijski Arhiv »Srem«, Sremska Mitrovica, Monografije Knj. 36). Ecsedi Bátori István nádor: KERÉKGYÁRTÓ Árpád, *Ecsedi Bátori István nádor élete*, *Hazánk*, 1(1858), 472–485. C. TÓTH Norbert, *Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve, adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez*, *Levéltári Közlemények*, 80(2009), 169–208. C. TÓTH Norbert, *Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt*, *Századok*, 146(2012), 443–464. Brodarics István kancellár: SZÉKELY Samu, *Brodarics István élete és működése*, *Történelmi Tár*, 3(1888),

1–34, 225–262. SÖRÖS Pongrác, *Jerosini Brodarics István: 1571–1539*, Budapest, Szent István Társulat, 1907. KUJÁNI Gábor, *Adalékok a Brodarics család és Brodarics István életéhez*, Budapest, Athaeneum, 1913. KASZA Péter, *Ein Humanist am Scheideweg: Stephan Brodarics am Hof der Königin Maria*, In: *Maria von Ungarn, i. m.*, 73–89. KASZA Péter, *Egy karrier hajnala. Adalékok Brodarics István tanulmányainak és családi viszonyainak kérdéséhez*, Századok, 142(2008), 1187–1209. KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*, Budapest–Pécs, Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, 2015. Csulai Móré Fülöp pécsi püspök: FEDELES Tamás, *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526)*, Levéltári Közlemények, 78(2007), 35–84. Frangepán Kristóf: WENCZEL Gusztáv, *Frangepán Kristóf velencei fogságáról*, Új Magyar Múzeum, 1(1850–1851), II, CCCXXIX–CCCLXXXVI. Matija MESIĆ, *Krsto Frankapan u tudjini*, Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, 13(1870), 17–80. Magyar kivonata: MARGALITS Ede, *Horvát történeti repertórium*, I–II, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900–1902, I, 281–288. Új összefoglalása: *Hrvatski biografski lexikon*, IV, Zagreb, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža, 1998, 414–415. Győr-kös Attila, *Magyar hadvezér a páviai hadjáratban? Adatok a Frangepán család történetéhez és Frangepán Kristóf I. Ferenc francia királyhoz fűződő kapcsolatához*, Turul, 85(2012), II, 41–45. Sárkány Ambrus: KUBINYI András, *Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus*, In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára: Tanulmányok*, szerk. PAMER Nóra, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994 (Művészettörténet, Műemlékvédelem, 6), 263–291. Szalaházy Tamás veszprémi püspök: FAZEKAS István, *Die Laufbahn des habsburgtreuen hohen Geistlichen Tamás Szalaházy*, In: *Maria von Ungarn, i. m.*, 91–102. Szalkai László esztergomi érsek: BALOGH István, *Szalkai László esztergomi érsek*, Kassa, Szent Erzsébet Nyomda, 1942. KUBINYI András, *Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése*, Aetas, 9(1994), I, 102–119. Újra megjelent: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999, 147–160. Szerencsés Imre pozsonyi harmincados: BÜCHLER Sándor, *Szerencsés Imre származása*, In: *Emlékkönyv dr. Mahler Ede 80. születésnapjára*, szerk. LÖWINGER Sámuel, SOMOGYI József, Budapest, Arany János Nyomda, 1937, 406–414. Turzó Elek kincstartó: ERDÉLYI Gabriella, *Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek*, In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv: Születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Budapest, ELTE BTK, 1998, 118–132. Tomori Pál kalocsai érsek: FRANKNÓI Vilmos, *Tomori Pál élete*, Századok, 15(1881), 289–312, 377–396, 723–746. FRANKNÓI Vilmos, *Tomori Pál élete és levelezése*, Budapest, Athenaeum, 1881. Az új szakirodalom segítségével korrigálja Franknói tévedéseit: TÖRÖK Péter, *Tomori Pál katonai pályafutása*, In: *Studia militaria*, szerk. LISZNYAI Lajos, KALÓ József, Debrecen, [magánkiadás], 2004, 71–101. Tahi János, a vránai johannita perjelség kormányzója: REISZIG Ede, *A magyarországi János-lovagok a XVI. században*, Századok, 54(1920), 403–486. Várdai Pál egri püspök: LACZLAVIK György, *Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutásának kezdete*, Levéltári Közlemények, 75(2004), 3–44. LACZLAVIK György, *Kettős pecsét alatt, Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Pécs, Budapest, Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, 2014. Verbőci István: FRANKNÓI Vilmos, *Verbőczy István életrajza*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899 (Magyar Történeti Életrajzok). BARTA Gábor, *Egy magyar politikus a középkori Magyarország széthullásának éveiben (Verbőczy István kancellár: 1526–1541)*, In: *Mohács*, 1986, 275–322. KUBINYI András, *Verbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása*, In: *Ta-*

nulmányok Werbőczy Istvánról, szerk. HAMZA Gábor, Budapest, Professzorok Háza, 2001 (MF Könyvek, 21), 65–98.

Az állam gazdasági helyzete: HUSZÁR Lajos, *A budai pénzverés II. Lajos korában*, Budapest, Budapest Székesfőváros, 1941 (Tanulmányok Budapest Múltjából, 9). HERMANN Zsuzsanna, *Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához)*, Századok, 109(1975), 301–336. KENYERES István, *A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a XVI. században*, Levéltári Közlemények, 74(2003), 59–63. C. TÓTH Norbert, *A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése*, In: *Pénz, posztó, piac: Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. WEISZ Boglárka, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016, (Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések), 83–148. GYÖNGÖSSY Márton, *II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a nova moneta*, Századok, 151(2017), 607–644. NEUMANN Tibor, „Minden időkből kegyelmes uratok kívánunk lenni”: *A királyi városok adóztatása a 15. század végén*, In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. KÁDAS István, WEISZ Boglárka, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017, (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések), 13–106. NEUMANN Tibor, *Registrum proventuum regni Hungariae: Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2019.

A Fugger-ügy irodalmából: GÖTZ Freiherr von PÖLNITZ, *Jakob Fugger: Kaiser, Kirche und Kapital in der oberdeutschen Renaissance*, Tübingen, Mohr, 1949. GÖTZ Freiherr von PÖLNITZ, *Anton Fugger: 1453–1535, I–IV*, Tübingen, Mohr, 1958–1971. KUBINYI András, *Die Nürnberger Haller in Ofen: Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, 52(1963–1964), 80–128. SPEKNER Enikő, *A budai Fugger-faktorátus: Egy délnémet kereskedő- és bankház képviselője a késő középkori Budán: 1503–1533*, In: *Vándorutak – Múzeumi örökség: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére*, 60. születésnapja alkalmából, szerk. VIGA Gyula, HOLLÓ Szilvia Andrea, Cs. SCHWALM Edit, Budapest, Archaeolingua, 2003, 429–434. A Fuggerek a hazai tudományos-ismeretterjesztő irodalomban: HERMANN Zsuzsanna, *Jakob Fugger*, Budapest, Akadémiai, 1976 (Életek és Korok). GÜNTER OGER, *A Fuggerek: Császári és királyi bankárok*, Budapest, Európa, 1999 [Kelly, 2009].

A Jagelló-kor hadszerkezete

A magyar hadszerkezetről: KUBINYI András, *Városaink háborús terhei Mátyás alatt*, In: *Házi Jenő Emlékkönyv: Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére*, szerk. DOMINKOVITS Péter, TURBULY Éva, Sopron, Soproni Levéltár, 1993, 155–167. KUBINYI András, *Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországon*, Hadtörténelmi Közlemények, 113(2000), 397–413. KUBINYI András, *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén*, In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999, 87–99. KUBINYI András, *Hadszervezet a késő középkori Magyarországon*, In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet: 1000 év a hadak útján*, szerk. RÁCZ Árpád, Budapest, Rubicon-Ház-Aquila, 2000, 75–86. KUBINYI András, *Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszerkezetben*, In: *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerk. HAUSNER Gábor, Budapest, Argumentum, 2005, 441–457. KÁDAS István, *A megye pénze: A zsoldosok fenntartására kivetett adó és a megyei pénztár (1498–1511)*, In: *Veretek, utak, katonák: Gazdaságtörténeti tanulmá-*

nyok a magyar középkorról, szerk. KÁDAS István, SKORKA Renáta, Weisz BOGLÁRKA, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018, 185–203. C. TÓTH Norbert, *Bakóc Tamás kölcsönei a királynak*, In: *Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, szerk. KINCSES Katalin Mária, Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet, 2018, 81–91.

Magyarország déli határvédelmi rendszeréről: IVÁNYI Béla, *A tűzéség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig*, Hadtörténelmi Közlemények, 27(1926), 1–36, 125–166, 259–289, 393–419. SZAKÁLY Ferenc, *A kenyérmezei csata (1479. okt. 13.) és a török–magyar állóháború a határok mentén (1465–1520)*, Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társaság, 1979 (Történelmi Füzetek). SZAKÁLY Ferenc, *Hadügyi változások a középkori magyar állam bukásának időszakában*, In: *Magyarország hadtörténete*, I–II, főszerk. LIPTAI Ervin, Budapest, Zrínyi, 1985, I, 135–163. KUBINYI András, *Magyarország déli határvárai a középkor végén*, Castrum Bene, 2(1990), 65–76. SZAKÁLY Ferenc, *A magyar végvárrendszer összeomlása*, In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet: 1000 év a hadak útján*, szerk. RÁCZ Árpád, Budapest, Rubicon-Ház–Aquila, 2000, 87–91.

A kor magyar hadseregéről: SZENTKLÁRAY Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, 1885. IVÁNYI Béla, *Eperjes városa és az 1526–1528. évi hadjáratok*, Hadtörténelmi Közlemények, 11(1910), 446–456. BOROSY András, *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben*, Budapest, Akadémiai, 1971 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, 60). SEBŐK Ferenc, *Hadseregek Európában és Magyarországon a kései középkorban*, Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis: Acta Historica, 113(2001), 73–82. KUBINYI András, *Főúri étrend tábori körülmények között 1521-ben*, In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Budapest, MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2002, 249–262. B. SZABÓ János, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”: I. rész: A magyar királyság hadserege 1526-ban*, Hadtörténelmi Közlemények, 117(2004), 443–480. B. SZABÓ János, *A honfoglalóktól a huszárokig A középkori magyar könnyűlovasságról*, Budapest, Argumentum, 2010, (Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára). B. SZABÓ János, *Mohács: régi kérdések, új válaszok, a Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, 2015.

Az Oszmán Birodalom

Összefoglaló művek: Halil İNALCIK, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, London, Widenfeld and Nicolson, 1973. *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History*, ed. Michael Allan COOK, Cambridge, Cambridge University Press, 1976. *Soliman le Magnifique et son temps*, ed. Gilles VEINSTEIN, Paris, La Documentation Française, 1992. MAJOROS Ferenc, Bernd RILL, *Das Osmanische Reich 1300–1922*, Regensburg, Pustet, 1994. Suraiya FAROQHI, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, München, Beck, 2000. Colin IMBER, *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, Basingtoke, Palgrave MacMillan, 2002. Caroline FINKEL, *Osman's Dream*, In: *The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923*. London, Murray, 2005. *Ottoman expansion in Europe, ca. 1453–1606. Volume 2, The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*, szerk.

Suraiya N. FAROQHI, Kate FLEET, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2012. Magyar nyelven egyetlen újabb összefoglalás, különös tekintettel I. Szulejmán korára: MATUZ József, *Az Oszmán Birodalom története*, Budapest, Akadémiai, 1990. DÁVID Géza, FODOR Pál, *Ungarn und das Osmanische Reich Anfang des 16. Jahrhunderts*, In: *Das Wiener Fürstentreffen von 1515: Beiträge zur Geschichte der habsburgisch-jagiellonischen Doppelvermählung*, Hg. Bogusław DYBAŚ, TRINGLI István, Budapest, MTA BTK, 2019, 51–104.

Az Oszmán Birodalom és Magyarország viszonya 1526 előtt: PAPP Sándor, *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig)*, In: *Közép-Európa harca*, 37–90. SZAKÁLY Ferenc, *A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*, In: *Mohács*, 1986, 11–57.

I. Szulejmán és kora (bőséges nemzetközi szakirodalommal): Nagy Szulejmán szultán és kora: 1994. szeptember 7–1995. január 8., *Budavári Palota „A” épület*, [... összeáll. és a bev. tanulmányt írta ... GERELYES Ibolya], [rend., közread. a] Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, MNM, 1994. *Süleyman the Second and his Time*, eds. Halil İNALCIK, Cemal KAFADAR, Istanbul, Isis Press, 1993. *Süleyman the Magnificent and his Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, eds. Metin KUNT, Christine WOODHEAD, London–New York, Routledge, 1995. John Michael ROGERS, Rachel WARD, *Süleyman the Magnificent*, London, British Museum Publications, 1988 [1990].

I. Szulejmán a hazai tudományos-ismeretterjesztő irodalomban: FEKETE Lajos, *Szulejmán szultán*, Budapest, Akadémiai, 1967 (Életek és Korok). KÁLDY-NAGY Gyula, *Szulejmán*, Budapest, Gondolat, 1974. FODOR Pál, *I. Szulejmán*, In: FODOR Pál, HEGYI Klára, IVANICS Mária, *Török és tatár hódítók*, Budapest, Kossuth, 1993, 43–51.

Az oszmán hódítás ideológiai és strukturális okai: FODOR Pál, *Ungarn und Wien in der osmanischen Eroberungs-ideologie (im Spiegel der Tarîh-i Bee krali, 17. Jahrhundert)*, *Journal of Turkish Studies*, 13(1989), 81–98. FODOR Pál, *A terjeszkedés ideológiái az Oszmán Birodalomban*, *Világtörténet*, 1–2(1994), 25–31. Újra megjelent: FODOR Pál, *A szultán és az aranyalma: Tanulmányok az oszmán-török történelemről*, Budapest, 2001, Balassi, 170–178. A legtöbb aspektusból vizsgálva a kérdést: FODOR Pál, *A szimurg és a sárkány: az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533)*, In: *Közép-Európa harca*, 2004, 9–35.

A birodalom keleti politikája: Adel ALLOUCHE, *The Origins and development of the Ottoman-Safavid Conflict (906–962/1500–1555)*, Berlin, K. Schwarz Verlag, 1983 (*Islamkundliche Untersuchungen*, 91). Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins: contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524*, [Istanbul], Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1987. FODOR Pál, *The Impact of the Sixteenth-Century Ottoman-Persian Wars on Ottoman Policy in Central Europe*, In: *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th–17th Centuries*, ed. JEREMIÁS M. Éva, Piliscsaba, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2003, 41–51.

I. Szulejmán magyarországi tervei (szélsőségesen eltérő nézőpontokból): PERJÉS Géza, *Az országút szélére vetett ország*, *Kortárs*, 15(1971), 1793–1803, 1952–1959; 16(1972), 118–131. KÁLDY-NAGY Gyula, *Suleimans Angriff auf Europa*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28(1974), 163–212. Josef MATUZ, *Der Verzicht Süleymans des Prächtigen auf die Annexion Ungarns*, *Ungarn Jahrbuch*, 6(1974–75), 38–46. PERJÉS Géza, *Az országút szélére vetett ország: A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda elestéig tartó időben*, Budapest, Magvető, 1975 (Gyorsuló Idő). Andrew C. HESS, *The Road to Victory: The Signifi-*

cance of Mohács for Ottoman Expansion, In: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, eds. BAK M. János, KIRÁLY K. Béla, New York, Columbia University Press, 1982 (War and Society in Eastern Central Europe, 3), 159–178. FODOR Pál, *Magyarország és a török hódítás*, Budapest, Argumentum, 1991. FODOR Pál, *A szultán és az aranyalma: Tanulmányok az oszmán-török történelemről*, Budapest, Balassi, 2001, 363–391. Újabb megjelenése: *Mohács*, 2006, 387–409. Rhoads MURPHEY, *Süleyman I and the Conquest of Hungary: Ottoman Manifest Destiny or a Delayed Reaction to Charles V's Universalist Vision*, *Journal of Early Modern History*, 5(2001), 197–221. ÁGOSTON Gábor, *Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció*, *Történelmi Szemle*, 45(2003), 1–24. ÁGOSTON Gábor, *Nagy Szulejmán és a mohácsi csata*, *Rubicon*, 24(2013), II–III, 18–37. A korabeli oszmán expanziós politika széles látókörű kritikája: FODOR Pál, *The Unbearable Weight of Empire In: The Ottomans in Central Europe. A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*, Budapest, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2015. ÁGOSTON Gábor, *Mohács és Szulejmán szultán magyarországi hadjáratai*, In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HORN Ildikó, LAUTER Éva, VÁRKONYI Gábor, HILLER István, SZIRTES Zsófia, BALOGH Zsuzsanna, PÁSZTOR Katalin, TAMÁS Máté, I–II, Budapest, L'Harmattan, 2016, I, 59–73.

Az európai protestantizmus és az Oszmán Birodalom kapcsolatáról: Stephen FISCHER-GALAŢI, *Ottoman Imperialism and German Protestantism: 1521–1555*, Cambridge, Harvard University Press, 1959. Christine ISOM-VERHAAREN, *An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V*, *Turcica*, 28(1996), 299–318.

I. Szulejmán uralma első korszakának legfontosabb oszmán államférfiáról: Hester Donaldson JENKINS, *Ibrahim Pasha, Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*, New York, Columbia University, 1911 (Studies in History, Economics and Public Law, XLVI/2). Az 1526-os hadjárat egyik fontos oszmán vezérének életéről: Dušanka BOJANIĆ, *Požarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjapašić*, *Istorijski časopis*, 32(1985), 49–77. FODOR Pál, *Wolf on the Border: Yahyapaşaoğlu Bali Bey (?–1527): Expansion and Provincial Elite in the European Confines of the Ottoman Empire in the Early Sixteenth Century*, In: *Şerefe: Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*, eds. FODOR Pál, KOVÁCS Nándor Erik, PÉRI Benedek, Budapest, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for the Humanities, 2019, 57–87. Jahjapasa-oglu Bálí bégről: FODOR Pál, *A „hitharc oroszlánja”: Jahjapasa-oglu Bálí bég (?–1527). Terjeszkedés és tartományi elit az Oszmán Birodalom európai határvidékén a 16. század elején*, *Keletkutatás, tanulmányok az orientalisztika köréből*, 46(2019), tavasz, 51–74.

Az Oszmán Birodalom hadserege

Összefoglaló művek: KÁLDY-NAGY Gyula, *A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára*, In: *Mohács*, 1986, 163–194. ÁGOSTON Gábor, *Ottoman Warfare: 1453–1826*, In: *European Warfare: 1453–1815*, ed. Jeremy BLACK, London, Macmillan, 1999, 118–144. Virginia AKSAN, *Ottoman war and warfare: 1453–1812*, In: *War in the Early Modern World: 1450–1815*, ed. Jeremy BLACK, London, Routledge, 1999, 147–175. Rhoads MURPHEY, *Ottoman Warfare: 1500–1700*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1999 (Warfare and History). DÁVID

Géza, *Ottoman armies and warfare 1453–1603*, In: *Ottoman expansion in Europe, ca. 1453–1606. Volume 2, The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*, eds. Suraiya N. FAROQHI, Kate FLEET, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2012, 276–319.

Az oszmánok tüzérsége és tűzfegyverei: Halil İNALCIK, *The Socio-Political effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East*, In: *War, Technology and Society in the Middle East*, eds. Vernon J. PARRY, Malcolm YAPP, London, Oxford University Press, 1975, 195–217. ÁGOSTON Gábor, *Párhuzamok és eltérések az oszmán és európai tüzérség fejlődésében*, Történelmi Szemle, 34(1992), 173–198. ÁGOSTON Gábor, *Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 47(1994), 15–48. ÁGOSTON Gábor, *Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok*, Történelmi Szemle, 37(1995), 465–485. İdris BOSTAN, *A szultáni ágyúöntőműhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején*, Aetas, 18(2003), II, 5–20. ÁGOSTON Gábor, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

A tartományi szpáhi lovasság (bőséges nemzetközi szakirodalommal és kitekintéssel a 16. századra): FODOR Pál, DÁVID Géza, *Az oszmán timár-birtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében*, Hadtörténelmi Közlemények, 117(2004), 481–509. Az oszmán szolgálatban álló balkáni katonaparasztság: HEGYI Klára, *Magyar és balkáni katonaparasztok a budai vilajet déli szandzsákjában*, Századok, 135(2001), 1255–1311.

Az oszmán flotta (amelyet a Dunán is felhasználtak): Andrew C. HESS, *The Evolution of the Ottoman Seaborn Empire in the Age of the Oceanic Discoveries: 1453–1525*, The American Historical Review, 75(1970), 1892–1919. Colin H. IMBER, *The Navy of Süleyman the Magnificent*, Archivum Ottomanicum, 6(1980), 211–282.

Az oszmán taktikáról: Vernon J. PARRY, *La manière de combattre*, In: *War, Technology and Society in the Middle East*, eds. Vernon J. PARRY, Malcolm YAPP, London, Oxford University Press, 1975, 218–256. ÁGOSTON Gábor, *Török sikerek és taktika a 15–16. században*, In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet: 1000 év a hadak útján*, szerk. RÁCZ Árpád, Budapest, 2000, Rubicon-Ház–Aquila, 133–134. ÁGOSTON Gábor, *War-Winning Weapons? On the Decisiveness of Ottoman Firearms from the Siege of Constantinople (1453) to the Battle of Mohács (1526)*, Journal of Turkish Studies, 39(2013), 129–143.

Magyarország helyzete Európában

A korabeli európai erőviszonyok legfrissebb, teljes körű felmérése: *Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csatában*, szerk. B. SZABÓ János, FODOR Pál, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019 (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet), In: FODOR Pál, *Előszó*, 7. B. SZABÓ János, *Bevezetés*, 9–12. FODOR Pál, *Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530)*, 13–36. SASHALMI Endre, *A Moszkvai Fejedelemség hadszervezete és hadserege (1462–1533)*, 37–50. SZOKOLA László, *A Lengyel–Litván Államszövetség hadszervezete és hadserege (1501–1531)*, 51–66. B. SZABÓ János, *A Magyar Királyság hadszervezete és hadserege (1490–1529)*, 67–92. PÉTERFI Bence, *A Német-római Birodalom hadszervezete és hadserege (1493–1532)*, 93–119. F. MOLNÁR Mónika, *Az itáliai államok hadszervezete és hadseregei (1494–1526)*, 121–137. GYÖRKÖS Attila, *A Francia Királyság had-*

szervezete és hadserege (1494–1534), 139–153. KÖRPÁS Zoltán, *A Spanyol Monarchia hadszervezete és hadserege (1492–1537)*, 155–179. IGÁZ Levente, *A Portugál Királyság hadszervezete és hadserege (1495–1541)*, 181–199. BÁRÁNY Attila, *Anglia hadszervezete és hadserege (1485–1547)*, 201–223. BÁRÁNY Attila, *Skócia hadszervezete és hadserege (1488–1547)*, 225–231. BUZÁS Gergely, *A késő középkori európai erődépítéset és Magyarország (1450–1526)*, 233–253.

A horvát-magyar viszony és az osztrák katonai jelenlét Horvátországban: MATIJA MESIĆ, *Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke*, Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, 8(1872), 77–163; 22(1873), 55–204. Új kiadása: MATIJA MESIĆ, *Hrvati na izmaku srednjega vijeka*, Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, 1996 (Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensia et Baranyensia). Magyar kivonata: MARGALITS Ede, *Horvát történelmi repertorium*, I–II, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900–1902, I, 323–377. Ferdinánd főherceg horvátországi hadparancsnokáról: TAUCHER Gusztáv, *Jurisich Miklós, a köszegi hős*, Köszeg, Rónai, 1932. Gunther E. ROTHENBERG, *Die Österreithische Militärgrenze in Kroatien: 1522 bis 1881*, Wien–München, Herold, 1970. PÁLFFY Géza, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz)*, Történelmi Szemle, 38(1996), 163–217. *Krbavska bitka i njezine posljedice*, uredio Dragutin PAVLIČEVIĆ, Zagreb, Hrvatska Matica Iseljenika, 1997. PÁLFFY Géza, *Horvátország és Szlavónia a 16–17. századi Magyar Királyságban*, In: *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, szerk. BARÁTH Magdolna, MOLNÁR Antal, Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002, 107–123. *Croato-Hungarica: Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza = A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*, ured. Milka JAUŠ-PINHAK, Kiss Gy. Csaba, NYOMÁRKAY István, Zagreb, Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu–Matica hrvatska, 2002 (Biblioteka Hungarologica Zagradiensis, 1). E. KOVÁCS Péter, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, Történelmi Szemle, 44(2003), 25–44. Újraközölve részlet: *Mohács*, 2006, 409–411. VARGA Szabolcs, *Az 1527. évi horvát-szlavón kettős „királyválasztás” története*, Századok, 142(2008), 1075–1134.

Bár II. Ulászló és II. Lajos Csehország királyai is voltak, a cseh-magyar kapcsolatokkal, illetve a Csehország ügyeivel foglalkozó irodalom mind hazánkban, mind Csehországban elég szűkös: FRANTIŠEK PALACKÝ, *Geschichte von Böhmen*, I–X, Prag, Tempsky, 1845–1867, 5/2. FRAKNÓI Vilmos, *Szalkai László esztergomi érsek és a cseh utraquisták (1524–1526)*, Új Magyar Sion, 15(1884), 251–264. JOSEF MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*, I–IV, Praha, Academia, 1992–1999. PETR KLUČINA, *České země za Jiřího z Poděbrad a Jagellovců*, Praha, Albatros, 1994. Krzysztof Szydlowiecki *kancellár naplója 1523-ból*, kiad. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2004, 237–240, 290–292. VÁCLAV BŮŽEK, *Saját országában idegen: Jagelló Lajos és Habsburg Mária csehországi tartózkodása 1522–1523 fordulóján*, In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara: 1521–1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya et al., Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2005, 57–61. ANTONÍN KALOUS, *Tárgyalások az utraquisták egyesüléséről a római egyházzal: Kiegészítési politika*, In: *Szentírás, Hagyomány, Reformáció: Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. F. ROMHÁNYI Beatrix, KENDEFFY Gábor, Budapest, Gondolat, 2009, 157–163.

A korszak európai diplomáciájáról: GARRETT MATTINGLY, *Renaissance diplomacy*, Boston, Penguin Books, 1955. Magyarország diplomáciai elszigetelődéséről, főként a Német-római Birodalom rendjeivel folytatott tárgyalások tekintetében ad alapos áttekintést: TÖRÖK Pál, *A mohácsi*

vész diplomáciai előzményei, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526*, 141–192. A keresztény alapon történő európai segítségnyújtás lehetőségeinek beszűküléséről: MISKOLCZY István, *Keresztes-hadjárat terve a mohácsi ütközet előtt*, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526*, 41–62. Carl GÖLLNER, *Zur Problematik der Kreuzzüge und Türkenkriege im 16. Jahrhundert*, *Revue des Études Sud-East Européennes*, 13(1975), 97–115. Alapvető áttekintés a régebbi szakirodalom bő jegyzékével: KOSÁRY Domokos, *Magyar külpolitika Mohács előtt*, Budapest, Magvető, 1978 (Gyorsuló Idő). KOSÁRY Domokos, *Magyarország külpolitikai helyzete Mohács előtt*, In: *Mohács, 1986*, 101–126. Velence mozgásterének beszűküléséről: JÁSZAY Magda, *Velence és Magyarország: Egy szomszédság küzdelmes története*, Budapest, Gondolat, 1990, 189–221. A nyugati hatalmak érdektelenségének okairól: Kelly DeVRIES, *The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526)*, *Journal of Military History*, 63(1999), 539–559. Az utolsó nagyszabású magyar kísérlet a közép-európai védelmi szövetség megszerzésére: ZOMBORI István, *Jagelló-Habsburg kísérlet a török elleni háborúra 1523-ban: Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója alapján* In: *Közép-Európa harca*, 147–153.

A magyar-oszmán diplomáciai kapcsolatok 1526 előtt: PAPP Sándor, *Magyarország és az Oszmán Birodalom: A kezdetektől 1540-ig*, In: *Közép-Európa harca*, 37–90. Az 1520 és 1526 közötti diplomáciai kapcsolatoktól: KUBINYI András, *A mohácsi csata és előzményei*, Századok, 115(1981), 66–107. KUBINYI András, *Szulejmán szultán 1524. évi békeajánlata: Legenda vagy tény?*, In: Uő, *Nándorfehérvártól Mohácsig: A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*, Budapest, Argumentum, 2007, 151–155. Bár a Mohács előtti időszakról foglalkozik, mégis igen jól megvilágítja a hadiállapot idején is fennálló diplomáciai kapcsolatok lehetőségét, amit a korábbi szakirodalom szinte kategorikusan kizárt: FODOR Pál, DÁVID Géza, *Török-magyar béketárgyalások 1512–1514-ben*, *Történelmi Szemle*, 36(1994), 193–225. A magyar-oszmán béketárgyalások népszerűtlenségének okaihoz: FODOR Pál, *Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája: A török a 15–16. századi magyar közvéleményben*, In: Uő, *A szultán és az aranyalma: Tanulmányok az oszmán-török történelemről*, Budapest, 2001, Balassi, 179–211. A Perjés-féle teória forrásainak ismételt vizsgálata – negatív eredménnyel: BÁRÁNY Attila, *A szulejmáni ajánlat*, In: Uő, *Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat (1521–1524)*, Máriabesnyő, Attraktor, 2014. Újabb adalékok a korábbi diplomáciai kapcsolatokhoz: PAPP Sándor, *A török béke kérdése a Dózsa-féle parasztháború idején*, In: *Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016 (Certamen, 3), 239–240.

A magyar-perzsa szövetség lehetőségéről: Barbara von PALOMBINI, *Bündniswerben abend-ländischer Mächte um Persien: 1453–1600*, Wiesbaden, Steiner, 1968 (Freiburger Islamstudien, 1). TARDY Lajos, *Régi magyar követjárások Keleten*, Budapest, Akadémiai, 1971 (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 11). TARDY Lajos, *Mohács és a perzsa hadbalépés elmaradása*, In: *Mohács, 1986*, 241–274.

Magyarország és az európai keresztény nagyhatalmak: a pápaság keleti politikájának legjobb áttekintése: Kenneth M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571): Volume III: The Sixteenth Century*, Philadelphia, American Philosophical Society, 1984. Magyarország és a Szentszék viszonyáról: FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel*, I–III, Budapest, Szent István Társulat, 1901–1903, II. kötet. ARTNER Edgár, *Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vést megelőző években: 1521–1526*, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526*, 63–124. KUBINYI András, *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori*

magyar állam és a pápaság között (1490–1526), In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*, szerk. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996, 119–134. NEMES Gábor, *Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon*, Századok, 150(2016), 369–385.

Az itáliai hatalmak Habsburg-ellenes összefogásának okairól: *Itália története [1494–1534]*, vál. RAJNAI László, ford., jegyz. MAGYARÓSI Gizella, Budapest, Európa, 1990 (Clio: Klasszikus Történetírók). VII. Kelemen pápasága a hazai tudományos népszerűsítő irodalomban: GERGELY Jenő, *A pápaság története*, Budapest, Kossuth, 1982 [1999]. Christopher HIBBERT, *A Medici-ház tündöklése és bukása*, Budapest, Holnap, 1993 [2007, 2010]. Battista MONDIN, *Pápák enciklopédiája*, Budapest, Szent István Társulat, 2001.

Magyarország és a Habsburgok: HERMANN Zsuzsanna, *Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés: Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1961 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, Új sorozat, 21). GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil, *A Habsburgok: Egy európai jelenség*, Budapest, Gondolat, 1977 [1978, 1987, 1998]. RÁZSÓ Gyula, *A Habsburg-birodalom politikai és katonai törekvései Magyarországon Mohács időszakában*, In: *Mohács*, 1986, 127–162.

Ferdinánd osztrák főhercegről: Paula Sutter FICHTNER, *An Absence Explained: Archduke Ferdinand of Austria and the Battle of Mohács*, Austrian History Yearbook, 2(1966), 11–17. Alfons LHOTSKY, *Das Zeitalter des Hauses Österreich: Die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. in Österreich (1520–1527)*, Wien, Böhlau, 1971. Paula Sutter FICHTNER, *Ferdinand of Austria. The Politics of Dynasticism in the Age of the Reformation*, New York, Columbia University Press, 1982. Gerhard RILL, *Fürst und Hof in Österreich: Von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526): Band I: Außenpolitik und Diplomatie*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1993. ZOMBORI István, *Hatalom és családi viszály: V. Károly és I. Ferdinánd kapcsolata*, Világtörténet, 15(1993), III–IV, 5–14. Alfred KOHLER, *Ferdinand I.: 1503–1564: Fürst, König und Kaiser*, München, Beck, 2003. *Kaiser Ferdinand I.: Aspekte eines Herrscherlebens*, hg. Martina FUCHS, Alfred KOHLER, Münster, Aschendorff, 2003 (Geschichte in der Epoche Karls V., 2). Ferdinánd 1526 előtti magyarországi szerepéről: E. KOVÁCS Péter, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, Történelmi Szemle, (44)2003, 25–44. Ferdinánd születésének 500. évfordulójára rendezett kiállítás katalógusa, bőséges irodalomjegyzékkel: *Kaiser Ferdinand I.: 1503–1564: Das Werden der Habsburgermonarchie: Kunsthistorisches Museum, 15. April bis 31. August 2003*, hg. Wilfried SEIPEL, Milano, Skira, 2003. *Kaiser Ferdinand I.: Ein mittel-europäischer Herrscher*, hgg. Martina FUCHS, OBORNI Teréz, UJVÁRY Gábor, Münster, Aschendorff, 2005 (Geschichte in der Epoche Karls V., 5).

V. Károly német-római császárról: KÁRPÁTI Emil, *V. Károly keleti politikája*, Kolozsvár, Nagy Jenő és Fia, [1941]. Pierre CHAUNU, Michèle ESCAMILLA, *Charles Quint*, Paris, Fayard, 2000. V. Károly születésének 500. évfordulójára rendezett kiállítás katalógusa gazdag irodalomjegyzékkel: *Kaiser Karl V. (1500–1558): Macht und Ohnmacht Europas*, hg. Alfred KOHLE, Arnout BALIS, Bonn–Wien, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland–Kunsthistorisches Museum, 2000. KÖRPÁS Zoltán, *La frontera oriental de la Universitas Christiana entre 1526–1532: La política húngara y antiturca de Carlos V.*, In: *Carlos V: Europeísmo y Universalidad, Volumen III: Los escenarios del Imperio*, Madrid, Universidad de Granada, 2001, 321–336. *The Histories of Charles V: Nationale Perspektiven von Persönlichkeit und Herr-*

schaft, hg. C. Scott DIXON, Martina FUCHS, Münster, Aschendorff, 2005 (Gesichte in der Epoche Karls V., 6).

V. Károly és Ferdinánd a hazai tudományos-népszerűsítő irodalomban: GUNST Péter, V. Károly, Budapest, Akadémiai, 1976 (Életek és Korok). HABSBURG Ottó, V. Károly: *Egy európai császár*, Budapest, Európa, 1994. NAGY Tamás, I. Habsburg Ferdinánd, Budapest, Press Publica, 2003 (Változó Világ, 57).

Az oszmánok tengeri ellenfeleiről: Andrew C. HESS, *The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War*, International Journal of Middle East Studies, 4(1973), I, 55–76. Sauh ÖZBARAN, *The Ottomans in Confrontation with the Portugese in the Red Sea after the Conquest of Egypt in 1517*, Studies on Turkish-Arab Relations, 1(1986), I, 207–214. Palmira BRUMMETT, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany, State University of New York Press, 1994 (SUNY Series in the Social and Economic History of the Middle East).

Franciaország keleti politikája: Ernest CHARRIÈRE, *Négociations de la France dans le Levant, ou Correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs, envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Égypte, etc., et dans les États de Tunis, d'Alger et de Maroc*, Tome I, Paris, Imprimerie Nationale, 1848 (Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, Histoire Politique). Ion URSU, *La politique orientale de François Ier (1515–1547)*, Paris, Honore Champion, 1908. Vidor-Louis BOURILLY, *Les diplomats de Francois Ier: Antonio Rincon et la politique orientale de Francois Ier (1522–1541)*, Revue Historique, 113(1913), 64–83, 268–308. İsmail SOYSAL, *Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi*, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 3(1953), V–VI, 70–79. Andrzej WYCZAŃSKI, *Francja wobec państw jagiellońskich w latach 1515–1529*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo, 1954 (Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, 6). Jean BÉRENGER, *Les vicissitudes de l'alliance militaire franco-turque: 1520–1800*, Revue Internationale d'Histoire Militaire, 68(1987), 7–50. Michael HOCHEDLINGER, *Die französisch-osmanische „Freundschaft”: 1525–1792: Element antihabsburgischer Politik, Gleichgewichtsinstrument, Prestigeunternehmung – Aufriß eines Problems*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 102(1994), I–II, 108–164.

Lengyelország harcos törökellenességgel induló és a semlegességbe váltó politikájáról: DĄBROWSKI János, *Lengyelország és a török veszedelem 1526 előtt*, In: *Mohácsi emlékkönyv*, 1926, 125–140. Janusz PAJEWSKI, *Stosunki polsko-węgierskie i niebezpieczeństwo tureckie: W latach 1516–1526*, Warszawa, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1930 (Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Tom 9, Zeszyt 3). Marian BISKUP, *Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 26(1978), II, 161–178. Krzysztof BACZKOWSKI, *Der jagiellonische Versuch einer ostmitteleuropäischen Großreichsbildung um 1500 und die türkische Bedrohung*, In: *Europa 1500: Integrationsprozesse im Widerstreit: Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit*, hg. Ferdinand SEIBT, Winfried EBERHARD, Stuttgart, Klett-Cotta, 1987, 433–444. Dariusz KOŁODZIEJCZYK, *Ottoman-Polish diplomatic relations (15th–18th Century)*, Leiden–Boston–Köln, 2000, Brill (The Ottoman Empire and its Heritage, 18). Ilona CZAMAŃSKA, *A lengyel–török kapcsolatok fordulópontjai a XVI. század első felében*, In: *Közép-Európa harca*, 91–101.

Az 1521–1526-os magyar–török háború

Az 1526 előtti magyar–oszmán háborúk teljes spektrumának áttekintése: PÁLOSFALVI Tamás, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526*, Leiden–Boston, Brill, 2018, (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, 63). A török–magyar háborúk Mohácsot közvetlenül megelőző szakaszának egyes eseményeiről: Matija MESIĆ, *Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke*, Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, 18(1872), 77–104; 22(1873), 55–205. Új kiadása: Matija MESIĆ, *Hrvati na izmaku srednjega vijeka*, Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, 1996 (Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensia et Baranyensia). Magyar kivonata: MARGALITS Ede, *Horvát történeti repertórium*, I–II, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900–1902, I, 323–377. Kiss Lajos, *Nándorfehérvár bukása (1521)*, Hadtörténelmi Közlemények, 1(1889), 389–440, 546–612. Jaroslav DŘÍMAL, *Účast moravské zemské hotovosti v boji proti Turkům při obraně Bělehradu r. 1521*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C), 10(1961), 149–160. KUBINYI András, *A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban: Adatok Mohács előzményéhez*, Hadtörténelmi Közlemények, 25(1978), 194–222. SZAKÁLY Ferenc, *Nándorfehérvár 1521-es ostromához: Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai*, Hadtörténelmi Közlemények, 25(1978), 484–499. SZAKÁLY Ferenc, *Nándorfehérvár, 1521: A vég kezdete*, In: ZAY Ferenc, *Az Lándorfehérvár elveszésének oka e vót és így esött*, kiad. KOVÁCS István, Budapest, Magyar Helikon, 1980, 83–163. *Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523) = Politisch-geschichtliche Quellen zur Geschichte der ersten Statthalter-schaft von István Bátori (1522–1523)*, Közzéteszi / Hgg. C. TÓTH Norbert, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2010, (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) Az 1522-es havasalföldi hadieseményekről: C. TÓTH Norbert, *Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása*, Hadtörténelmi Közlemények, 125(2012), 987–1014. BÁRÁNY Attila, *A horvát végek és a török adriai partra szállásának kérdése*, In: *Elfeledett háborúk: Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*, szerk. PÓSÁN László, VESZPRÉMY László, Budapest, 2016, 331–362.

A mohácsi csata hadtörténeti irodalma

A 18. században induló hazai tudományos igényű történetírás országtörténeteitől kezdve a mohácsi csata hosszabb-rövidebb elbeszélése természetesen helyet kapott valamennyi Magyarország történetét összefoglaló munkában. Ezek közül kiemelkedik: Ignaz Aurelius FESSLER, *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen: Die Ungern unter Königen aus Österreich-Ernestischen Linie*, I–X, Leipzig, bei J. F. Gleditsch, 1815–1825. Ez tartalmazott első ízben egy – a felirata szerint Brodarics leírása nyomán készült – térképvázlatot is a csatáról.

A 18–19. század Baranya megyével foglalkozó országismereti, helytörténeti munkáiban is megtalálható időnként a csata leírása: BÓDAI Ferenc, *Baranya vármegye topographiai és históriai leírása*, Tudományos Gyűjtemény, 12(1820), 31–69. NÉMETH Béla, *Baranya Szent Istvántól a jelen korig*, In: *Baranya múltja és jelenje*, I–II, szerk. VÁRADY Ferenc, Pécs, Teleki Á. Ny., 1896–1897, II, 211–730. Georgius PAPANÉK, *Geographica descriptio comitatus Baranyaensis ... et liberae regiae urbis Quinque-Ecclesiensis*, Quinque-Ecclesiensis, J. Engel, 1783, 117–130. E helytörténeti hagyomány kései utóda: VERESS D. Csaba, *Várak Baranyában*, Budapest, Zrínyi, 1992, 44–47.

A kutatók számára a következő nagy lépest az oszmán források felfedezése jelentette. Az ezeken alapuló első feldolgozás: Joseph von HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte des Osmanischen Reiches, Dritter Band: Vom Regierungsantritte Suleiman des Ersten bis zum tode Selim's II: 1520–1574*, Pest, Hartleben, 1828. Új kiadása: Graz, 1964. Hammer munkásságának rendkívül nagy hatása volt az utókorra, ezt a művét időnként még korunkban is forrásként használják: Cemalettin TAŞKIRAN, *L'art de guerre dans l'Empire ottoman et la bataille de Mohács (jusqu'au XVI siècle)*, In: *Von Crécy bis Mohács: Kriegswesen im späten Mittelalter (1346–1526): Eine Publikation des Heeresgeschichtlichen Museums, Militärgeschichtliches Institut (XXII. Kongreß der Internationalen Kommission für Militärgeschichte; Wien, 9–13. September 1996)*, Wien, Heeresgeschichtlichen Museum–Militärgeschichtliches Institut, 1997, 207–217.

Hammer nyomán egy újabb térképvázlat is készült a csatáról: Franz von KAUSLER, *Atlas der wichtigsten Schlachten, Treffen und Belagerungen der alten, mittleren und neuern Zeit in 200 Blättern*, Karlsruhe–Freiburg, B. Herder, 1831, 145. Ezeknek az új tudományos eredményeknek az első magyar összefoglalása: Kiss Károly, *A mohácsi ütközet elemzése a csataterén*, In: *A magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsen tartott hatodik nagygyűlésének munkálatai*, Pécs, Höbbling 1846, Miksa, 11–16.

A 19. század vége felé fellendülő hadtörténeti irodalom úttörő vállalkozása KÁPOLNAI PAUER István, *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, Hadtörténelmi Közlemények, 2(1889), 177–208, 441–462. Ezt a munkát is a jellegzetesen katona szerzők által művelt hadtörténetírás gyöngeségei, például a jegyzetapparátus hiánya jellemezte. Ezt hamarosan újabb, hasonló művek követték: Leopold KUPELWIESER, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács*, Wien–Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1895, 217–250. SZURMAY Sándor, *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1901 (A Ludovika Akadémia Közleményeinek Melléklete). Egy műkedvelő régiségbúvár már ekkor felvetette, hogy a helyszín meghatározásánál félreértelmezték Brodarics leírását: BAKSAY Sándor, *Dáma: Történeti körkép*, Budapest, Franklin Társulat, 1899, 133–150.

A kor színvonalán álló tudományosság kritériumai szerint, a rendelkezésre álló teljes forrásbázis felhasználásával készült: ORTVAY Tivadar, *A mohácsi csata, elvesztésének okai és következményei: Egykorú jelentések és okiratos közlések alapján*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1910 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, 22/9). Szerzője azonban nem rendelkezett kellő hadtörténeti ismeretekkel, így jobbra Kupelwieser nyomán tárgyalta az eseményeket. Új kiadása: ORTVAY Tivadar, *A mohácsi csata*, Máriabesnyő, Gödöllő, Attraktor, 2010. Ortway művének értékelése: GAUCSIK István, *Ortvay Tivadar: a tudósok köztársaságának képviselője*, 2, Fórum, Társadalomtudományi Szemle, 18(2016), III, 75–99.

Az addigi nyilvánvaló hiányosságok pótlására rendelte meg a Magyar Történelmi Társulat a csata négyszázadik évfordulójára kiadott emlékkönyvbe: GYALÓKAY Jenő, *A mohácsi csata 1526. augusztus 29-én*, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526*, 193–276. Ez az írás mind széles forrásbázisa, mind katonai-hadtörténeti szemlélete okán a mai napig az egyik legkiválóbb feldolgozása a csatának. Újra megjelent: *Mohács*, 2006, 267–321.

Külön a csata új lokalizációja körüli vitákról: GYALÓKAY Jenő, *Földvár*, Hadtörténelmi Közlemények, 27(1926), 290–300. Hasonló eredményekre jutott egy amatőr kutató is, de az ő megközelítésmódja sokkal kezdetlegesebb: HALMAY Barna, *Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye: A négyszázéves évfordulóra egykorú adatok alapján*, Debrecen, 1926, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat. Ezekhez az eredményekhez képest több ponton is visszalépést

jelentett: BÁNLAKY [BREIT] József, *Az ország süllyedése a Jagellók alatt: A Mohácsi katasztrófa*, In: Uő, *A magyar nemzet hadtörténelme*, Budapest, 1939, Grill Károly, 1939, XII, 167–282.

A második világháború után a mohácsi tömegsírok 1959-es megtalálása adott újabb lendületet a csata iránti érdeklődésnek: PAPP László, *A mohácsi csatatér kutatása*, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 5(1960), 197–253. Hosszú idő után ez volt – elsősorban módszertani szempontból – a leginkább figyelemre méltó mű. Ezt azonban alacsony színvonalú feldolgozások követték: BENDE Lajos, *A mohácsi csata*, Hadtörténelmi Közlemények, 13(1966), 532–567. ETE János, *A mohácsi csata helye a dűlőnevek alapján*, Művelődési Tájékoztató, 8(1966), XII, 91–92. Ez utóbbi sajátos helytörténeti megközelítésű javaslatot ad a csata lokalizációjára.

A csata 450. évfordulójára viszont tömegesen jelentek meg az új feldolgozások: SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csata*, Budapest, Akadémiai, 1975 (Sorsdöntő Történelmi Napok, 2). Címe ellenére magával a csatával foglalkozik a legkevesebbet, de kiváló áttekintést nyújt a csatánál fontosabbnak ítélt előzményekről, a vereség tulajdonképpeni okairól. Hadtörténeti szempontú hiányosságairól RÁZSÓ Gyula könyvismertetése: Hadtörténelmi Közlemények, 23(1976), 161–163. Szélesebb kitekintéssel magának a csatának az eseményeire: SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csatavesztés*, In: *Magyarország hadtörténete*, I–II, főszerk. LIPTAI Ervin, Budapest, Zrínyi, 1985, I, 157–163. Teljesen új fejezetet nyitott viszont a csata kutatástörténetében: PERJÉS Géza, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*, Hadtörténelmi Közlemények, 23(1976), 427–468. Újraközlve: *Mohács*, 1986, 195–239., illetve *Mohács*, 2006, 321–351. E tanulmány nyomán komoly vita bontakozott ki: NEMES Imre, *Hozzászólás Perjés Géza „A mohácsi csata” című tanulmányához*, Hadtörténelmi Közlemények, 24(1977), 105–116. PERJÉS Géza, *Válasz Nemes Imrének*, Hadtörténelmi Közlemények, 24(1977), 280–291. Az 1521-ben kezdődő magyar–török háború politikai hátterével együtt könyv formában: PERJÉS Géza, *Mohács*, Budapest, Gondolat, 1979. A könyv kritikái: MAROSI Endre, *Mohács-komplexus?* Hadtörténelmi Közlemények, 27(1980), 142–160. BARTA Gábor, *Az országút szélére vetett vita*, Magyar Tudomány, 87(1980), 113–121. KUBINYI András, *A mohácsi csata és előzményei*, Századok, 115(1981), 66–107. Újraközlve: *Mohács*, 2006, 351–387. Kései metodikai bírálatként is értelmezhető: GYÁNI Gábor, *Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások*, Hadtörténelmi Közlemények, 119(2006), 121–133.

Bár számos jó megfigyelést tartalmaztak, az évforduló idején Perjés írásai mellett nem váltott ki túl nagy visszhangot: CSENDES László, RÁZSÓ Gyula, *A mohácsi csata: MDCXXVI*, In: *Mohács: 1526 (Minikönyv)*, szerk. HUNYADI Károly, Budapest, Hadtörténeti Múzeum 1977, 7–88. Továbbá: KISS Béla, *Újabb adatok a mohácsi csatatér kutatásához*, Baranyai Helytörténet-írás: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 9(1976), 371–390. MAROSI Endre, *A mohácsi csatatér helymeghatározásához*, Hadtörténelmi Közlemények, 23(1976), 631–650. RÁZSÓ Gyula, *A mohácsi katasztrófa (1526. augusztus 29.)*, Baranyai Művelődés, 20(1976), 12–18.

A 450. évfordulóig megjelent jelentősebb magyar irodalom összefoglalása és kritikája: ALFÖLDI László M., *The Battle of Mohács: 1526*, In: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, eds. BAK M. János, KIRÁLY K. Béla, New York, Columbia University Press, 1982 (War and Society in Eastern Central Europe, 3), 189–201.

Az 1989-es rendszerváltás után a hadtörténeti munkák kiadása a reneszánszát éli, bár ezek között természetesen a tudományos-ismeretterjesztő publikációk vannak túlsúlyban, melyekben többnyire a régebbi, kikristályosodott nézetek lelhetők fel: SZAKÁLY Ferenc, *A magyar állam összeomlása*, In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet: 1000 év a hadak útján*, szerk. RÁCZ Árpád, Budapest, 2000, Rubicon-Ház–Aquila, 97–103. PERJÉS Géza, *A mohácsi csata: 1526*.

augusztus 29. Rubicon, 13(2002), II, 21–23. DOMOKOS György, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*, In: *Fegyvert s vitézt...: A magyar hadtörténet nagy csatái*, szerk. HERMANN Róbert, Budapest, Corvina, 2003, 81–95. MAROSSY [MAROSI] Endre, *Hol hőseink vére folyt...*, Budapest, 2003, Coldwell, 53–68. NÉGYESI Lajos, *Hol volt Mohács? Élet és Tudomány*, 59(2004), 1098–1101. PÁLOSEFALVI Tamás, *Nikápolytól Mohácsig: 1396–1526*, Budapest, Zrínyi, 2005, 198–210. ÁGOSTON Gábor, *Mohács*, In: *The Seventy Great Battles of All Time*, ed. Jeremy BLACK, London, Thames & Hudson, 2005, 110–112. Feridun M. EMECEN, *A csata, amely a „Nagy Török” előtt megnyitotta a magyar Alföldet – Mohács, 1526*, In: *Mohács*, 2006, 412–434. B. SZABÓ János, *A mohácsi csata*, Budapest, Corvina, 2006 [2011, 2013]. B. SZABÓ János, TÓTH Ferenc, *Mohacs (1526) Soliman le Magnifique prend pied en Europe centrale*, Paris, Economica, 2009.

Ebben az időszakban csupán néhány tanulmány kívánta a témát új módon megközelíteni. Az angolszász világban elterjedt csatatér-kutatási módszerek segítségével alakított ki új elgondolást a csata lokalizációjáról és lefolyásáról: NÉGYESI Lajos, *A mohácsi csata*, Hadtörténelmi Közlemények, 107(1994), 62–79. A magyar hadsereg összetételéből indult ki, de sajnos csupán a források és a szakirodalom túl szűk szeletére támaszkodott, így következtetései igencsak megkérdőjelezhetőek: SEBŐK Ferenc, *Új szempontok a mohácsi csata megítéléséhez*, In: „Magyaroknak eleiről”: *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőss Makk Ferenc tiszteletére*, szerk. PÍTI Ferenc, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000, 457–471. A nemzetközi hadtörténetírásban nagyszabású vitákat kiváltó „military revolution” teóriájához kapcsolódva tekintette át a csata lefolyását és előzményeit, s új lokalizációt javasolt: B. SZABÓ János, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”: II. rész: A magyar hadsereg a mohácsi csatában*, Hadtörténelmi Közlemények, 118(2005), 573–632.

Újabbban élénk diskurzus alakult ki a csata eseményeinek lokalizációjával kapcsolatos kérdésekről is: PAP Norbert, FODOR Pál, KITANICS Máté, MORVA Tamás, SZALAI Gábor, GYENIZSE Péter, *A mohácsi Törökdomb*, Történelmi Szemle, 60(2018), 325–345. PAP Norbert, KITANICS Máté, GYENIZSE Péter, SZALAI Gábor, POLGÁR Balázs, *Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői – a mohácsi csata centrumtértségének lokalizálása*, Történelmi Szemle, 61(2019), 209–246. B. SZABÓ János, *II. Lajos halálának helyszíne: táj és orális hagyomány*, Hadtörténelmi Közlemények, 132(2019), 443–453. B. SZABÓ János, *Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában fekvő Földvár falu „rejtélye” (Egy évszázados kirakós játék új darabjai)*, In: *Hunyadi Mátyás és kora*, szerk. BÁRÁNY Attila, KAVECSÁNSZKI Máté, PÓSÁN László, TAKÁCS Levente, Debrecen, MTA–DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport, 2019 (Memoria Hungariae, 12), 149–159.

A csata szélesebb, közép-európai recepciójáról: Zdeněk VYBÍRAL, *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526*, Praha, Havran, 2008. Piotr TAFIŁOWSKI, *Mohacs 29 VIII 1526*, Zabrze, Inforteditions, 2010. *Bitka pri Moháči - historický medzník v dejinách strednej Európy (490. výročie): zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, z XX. archívnych dní v Slovenskej republike, v Tatranskej Lomnici v dňoch 23–25. mája 2016 = Die Schlacht bei Mohács – ein historischer Wendepunkt in der Geschichte Mitteleuropas (490. Jahrestag): ein Sammelband mit Beiträgen zur internationalen wissenschaftlichen Konferenz anlässlich der XX. Archivtage in der Slowakischen Republik in Tatranská Lomnica 23–25. Mai 2016*, eds. Mária GRÓFOVÁ, Božena MALOVCOVÁ, Pavel ŠŮRA, Bratislava, Spoločnosť slovenských archivárov, 2016.

A csata kapcsán felmerült, sokat vitatott kérdések Szapolyai szándékos késéséről: GYALÓKAY Jenő, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)*, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526*, 239–245. PATAKI József, *Radu de la Afumați és Zápolya János magatartása a mohácsi csata előestéjén*, In: *A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel, főszerk. DEMÉNY Lajos*, Bukarest, Politikai Kiadó, 1976 (Tanulmányok a Romániai Együttlakó Nemzetiségek Történetéből és Testvéri Együttműködéséről a Román Nemzettel), I, 73–75. A II. Lajos halála körül terjengő mendemondákról, a kérdés teljes irodalmával: GYALÓKAY Jenő, *A mohácsi csata (1526. augusztus 29.)* In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526*, 246–254. FARKAS Gábor Farkas, II. Lajos rejtélyes halála: I., Magyar Könyvszemle, 116(2000), 443–463. FARKAS Gábor Farkas, II. Lajos rejtélyes halála: II., (117)2001, 33–66. A téma újragondolására sor került a 2014-től megjelenülő diskurzusban: NEMES István, TOLVAJ Balázs, II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása: Az 1926-ban írt igazságügyi orvosszakértői vélemény elemzése és újraértelmezése, Orvosi Hetilap, 155(2014), 475–480. CSORBA Dávid, A Mohács-szindróma, avagy II. Lajos halála (1526) historiográfiai nézőpontból, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 425–442. FARKAS Gábor Farkas, Új kérdések II. Lajos rejtélyes halálával és temetésével kapcsolatban, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 381–396. KASZA Péter, Holttest a patakban, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 397–412. SZEBELÉDI Zsolt, Rejtélyes holttest a Csele-patak közelében: A Sárffy-jelentés értelmezésének nehézségei filológus szemmel, Magyar Könyvszemle, 131(2015), 413–424. A 2015-ös konferencia anyaga: Nekünk mégis Mohács kell, In: FODOR Pál, Hollók évadja Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről, 7–17. PÁLFFY Géza, Mohács – fordulópont Magyarország és Közép-Európa történetében, 19–34. BÁRÁNY Attila, Magyarország és a külső segítség 1526-ban, 35–54. B. SZABÓ János, II. Lajos király a mohácsi csatában, 55–68. KASZA Péter, Holttest a patakban, 69–83. SZEBELÉDI Zsolt, A Sárffy-lelél értelmezésének nehézségei filológus szemmel, 85–95. MAGYAR Lóránt Gergely, A bizonyíthatóság határai II. Lajos király halálával összefüggésben, 97–108. RÁCZ Piroska, A székesfehérvári királyi bazilika temetkezései, 109–123. FARKAS Gábor Farkas, II. Lajos király temetései, 125–138. MAGYAR László András, Miben halt meg II. Lajos király? 139–145. SELÁF Levente, A mohácsi csata visszhangja kortárs tudósító énekekben, 147–153. CSORBA Dávid, II. Lajos király halála historiográfiai nézőpontból, 155–175. A kötetben megfogalmazott vélekedésekkel szemben foglalt állást: BOTLIK Richárd, NEMES István, TOLVAJ Balázs, Kétségeink II. (Jagelló) Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban, Orvostörténeti Közlemények, 234–237(2016), 5–21. BOTLIK Richárd, Egy könyv ürügyén – II. Lajos király halálának körülményeiről, In: Különvélemény: A mainstream magyar történelem határán, szerk. ILLIK Péter, Budapest, Unicus Műhely, 2017, 11–50.

Újabban vita tárgyává váltak a Jagelló-kori hadszervezet számszerűsíthető adatai és az 1526. évi teljesítménye is: BOTLIK Richárd, Az 1526 évi mohácsi csata árnyékseregei, In: BOTLIK Richárd, ILLIK Péter, A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?, Unicus Műhely, Budapest, 2018, 115–200. B. SZABÓ János, C. TÓTH Norbert, „Árnyékboksz az árnyékhadssereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás: A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán, Hadtörténelmi Közlemények, 131(2018), 287–320. BOTLIK Richárd, NEMES István, Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata távolmaradóiról, a hadkötelezettség törvényeiről és a tárgyalat kor orvosi kérdéseiről, Hadtörténelmi Közlemények, 132(2019), 455–474. B. SZABÓ János, C. TÓTH Norbert, Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvánnak, Hadtörténelmi Közlemények, 132(2019), 475–487.

III. Utóélet

Historiográfia

A mohácsi csata historiográfiájának még nem készült el a teljes, modern feldolgozása. Az első – és eddig egyetlen – kísérlet: THIENEMANN Tivadar, *Mohács és Erasmus: A MTA-ban 1924. március 31-én bemutatott székfoglaló értekezés*, Pécs, Dunántúl, 1925 (Minerva Könyvtár, 1). A 16. századi európai történetírásról: WACZULIK Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történeti irodalma a 16. században*, Budapest, Rábaközi, 1937 (Történeti Tanulmányok, 1). Mohács utóéletéről lásd még: RUZSÁS Lajos, *A magyar közvélemény útkeresése Mohács után a XVI. században*, Mohács, 1986, 323–335. VASS Előd, *A mohácsi szandzsák hatvannégy évvel a csata után*, In: Mohács, 1986, 355–369. Magyarország a 16. századi itáliai történetírásban: JÁSZAY Magda, *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel: Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. A 19. századi magyar történetírás Mohács-képéről: R. VÁRKONYI Ágnes, *A pozitivisták történetiszemlélete a magyar történetírásban*, I–II, Budapest, Akadémiai, 1973. A reformkor történeti irodalma és publicisztikája Mohács és az 1514-es parasztháború összefüggéseiről: KULIN Ferenc, *Hódíthatatlan szellem: Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről*, Budapest, Akadémiai, 1982. Szapolyai János kapcsán Mohács kérdését is érintve: NAGY Gábor, *Szapolyai István és János alakja Istvánffy Historiaejában*, In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről: A Szapolyaiak a magyar történelemben* című, 2002. november 22-i és az *Erdély története a 15–17. században* című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai, szerk. BESSENYEI József, HORVÁTH Zita, TÓTH Péter, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2004 (Studia Miskolcensis, 5), 195–214. HORVÁTH Zita, *A 19. századi történetírás Szapolyai-képe*, In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról*, i. m., 125–134.

Számos határterületet bevonva nagyon jó áttekintést nyújtott a témáról a Debreceni Egyetem szervezésében tartott konferencia (*Az emlékezhely kutatásának módszertani problémái: Mohács példája*, DAB Székház, Debrecen, 2011. június 16–17.), amelyek, mint magyar emlékezhely aspektusából vizsgálták a csata utóéletét: *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós, Debrecen, Debreceni Egy. K., 2013. In: BITSKEY István, *Mohács emlékezete egy kora újkori hitvitában*, 203–207. DEBRECZENI Attila, *Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása)*, 208–226. ORBÁN László, *Az útbaigazított emlékezet Kazinczynál (Identitásminták Kazinczy önéletrajzi szöveghálózatában – a kulturális emlékezhely gondolatának megjelenése)*, 227–239. S. VARGA Pál, „...keresetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni...” (Mohács emlékezhellyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában), 240–249. BRIGOVÁCS László, *Intések az utókornak – Mohács hagyatéka reformkori szentbeszédekben*, 250–258. VESZPRÉMI Nóra, *A magyar történeti festészet kezdetei? (A mohácsi csata képi ábrázolásai a 18. század végén és a 19. század elején)*, 261–273. KESERÜ Katalin, *Mohácsról szól-e a Mohács-kép 1848/49 után?*, 274–284. SZENDREI Ákos, „Mohács-kép” a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi, *A magyar nemzet történetében*, 287–300. ERŐS Vilmos, *Magyar Historikerstreit? (A Mohács-vita az 1960-as és 70-es években)*, 301–312. KEREPESZKI Róbert, *Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926 (Emlékezhely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében)*, 313–324. KOVÁCS Szilvia, *Mohács – a történettudomány és a kulturális emlékezet narratívái (Krúdy Gyula: Mohács)*, 325–335. GYÖRKÖS Attila, *Mohács és a török–francia szövetség, avagy a „Nyugat árulá-*

sá”-nak mítosza, 339–351. JAKÓ Klára, *Foglalkozik-e Moháccsal és a magyarsággal a 16. század vége és a 18. század eleje között a moldvai és havasalföldi krónikairódom?*, 352–361. DOBROVITS Mihály, *Nekik Mohács kell (A török Mohács-percepció kérdőjelei)*, 362–366. BÁRÁNY Attila, *Adalékok Mohács emlékezetéhez a Habsburgok államaiban: II. Lajos ábrázolásai a brüsszeli katedrálisban*, 367–384. CSORBA Dávid, *Az Angyalok kápolnája, mint emlékezeti hely*, 387–396. BALTAVÁRI Tamás, *A mohácsi csata számítógépes rekonstrukciója és animációs megjelenítése*, 397–402.

A történettudományi munkákra koncentráló újabb historiográfiai összefoglalás: ROMSICS Ignác, *Mohács okai*, In: UÓ., *A múlt arcai*, Budapest, Osiris, 2015, 161–189. Többirányú megközelítési kísérlet: BOTLIK Richárd, ILLIK Péter, *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?*, Unicus Műhely, Budapest, 2018. A csata utóéletének és percepciójának eddigi legteljesebb feldolgozása: *Több mint egy csata: Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál, VARGA Szabolcs, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019 (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet), In: FODOR Pál, VARGA Szabolcs, *Bevezetés*, 7–10. NEUMANN Tibor, C. TÓTH Norbert, PÁLOSFALVI Tamás, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában: Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról*, 11–73. TÓTH Gergely, *Bűnbaképzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)*, 75–148. PAPP Júlia, *Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója*, 149–193. SZILÁGYI Emőke Rita, *Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben*, 195–208. SZÖRÉNYI László, *A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban*, 209–232. CSÖRSZ RUMEN István, *A „mohácsi nóta” és közköltészeti rokonai a 18. században*, 233–258. CSONKI Árpád, *Etédi Sós Márton műve Mohácsról (1792)*, 259–277. KOVÁCS Gábor, MESTER Béla, *Mohács szerepe a modern magyar politikai esztétikában*, 279–335. B. SZABÓ János, *A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat)*, 337–379. POLGÁR Balázs, *Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák*, 381–411. POLGÁR Balázs, *A második mohácsi csata mítosza és valósága I.*, 413–444. TÓTH Ferenc, *A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához*, 445–462. BÉKÉSSY Lili, GUSZTIN Rudolf, HORVÁTH Pál, KIM Katalin, *Zene a kulturális emlékezet szolgálatában: Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig*, 463–506. OZSVÁRT Viktória, *Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében*, 507–537. HÓVÁRI János, *A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976*, 539–562. HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ Andrea, *1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban*, 563–617.

A Mohács-tematika a művészetekben

A Mohács témájú szépirodalomról: DÉZSI Lajos, *Magyar történeti tárgyú szépirodalom*, Budapest, Magyar Történeti Társulat, 1927 (A Magyar Történettudomány Kézikönyve, I, 4/B). Reprint: BARTONIEK Emma, GÁRDONYI Albert, DÉZSI Lajos, *A magyar történettudomány kézikönyve*, Budapest, Könyvtérképesítő Vállalat, 1987, 271–434 (Tudománytár). A Mohácsról készült bibliográfiák is széles kitekintést nyújtanak a csatával foglalkozó szépirodalmi művekről: BODA Miklósné, *Bibliográfia Mohács történetéhez*, Baranyai helytörténetírás: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 9(1976), 479–500. BODA Miklósné, HUBER Kálmánné, *Mohács: bibliográfia*, Pécs–Mohács, Baranya Megyei Könyvtár–Mohácsi Jenő Járasi és Városi Könyvtár, 1976.

Mohács motívuma az irodalomban: SIMAI Ödön, *Mohács a magyar költészetben*, Mohács, Blandl, 1905. RÉDEY Tivadar, *Mohács emléke költészetünkben*, In: *Mohácsi emlékkönyv*, 1526, 313–334. HANUS Erzsébet, *Mohács a költészet tükrében*, Baranyai Művelődés, 20(1976), II, 50–61. MAROSI Endre, *Mohács-komplexus? (Hozzászólás Perjés Géza könyvéhez)*, Hadtörténelmi Közlemények, 27(1980), 142–160. Az irodalmi művek és a történeti források viszonyáról – a korábbiaknál jóval pontosabban: KASZA Péter, *A Brodarics-recepció kérdése a magyar epikában*, In: *Serta Pacifia: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. ÁRMEÁN Otília, KÜRTÖSI Katalin, ODORICS Ferenc, SZÖRÉNYI László, Szeged, Pompeji Alapítvány, 2004, 187–195. TÓTH Zsombor, *The Making of ... hogyan készül(t) Mohács? Avagy a hám nélkül született király élete, halála és feltámadása – megjegyzések irodalomtörténet-írásunk Mohács-képéhez*, In: *Uő, A történelem terhe*, Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2006, 9–53. PÉTER Katalin, *Mohács nemzeti tragédiává válik a magyar történetben*, In: „... éltünk mi sokáig 'két hazában'...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*, szerk. DÁNÉ Veronka, OBORNI Teréz, SIPOS Gábor, Debrecen, 2012, (Speculum Historiae Debreceniense 9. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai), 17–25. KASZA Péter, *Magyarország 1526-ban. Krúdy királyregényei*, Korunk, 26(2015), VIII, 30–38. S. LACKÓ András, *Új nap, régi fény: Mohács a reformkori magyar lírában*, Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2019.

Magyar nyelven többnyire még meg nem jelent 16. századi, Mohács tárgyú irodalmi művekről: BLEYER Jakab, *Magyar vonatkozású német történeti népelemek 1551-ig*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 21(1897), 334–347, 417–436. BAJZA József, *Egykorú horvát vers a mohácsi vésről*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 60(1936), 198–203. LŐKÖS István, *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997. SOKCSEVITS Dénes, *A horvát humanizmus magyarságképe a 16. században*, In: *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1998, 61–67.

II. Lajos sírversének magyar fordítása: JÁSZAY Magda, *Velence és Magyarország: Egy szomszédság küzdelmes története*, Budapest, Gondolat 1990, 221. Ennek forrása: Andrea NAVAGERO, *Lusus: Text and translation*, ed. Alice E. WILSON, Nieuwkoop, B. De Graf, 1973 (Bibliotheca Humanistica & Reformatorica, 9). Az 1526. évi hadjárat nyomairól a hódoltsági oszmán költészetben: SUDÁR Balázs, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei: Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban*, Budapest, Balassi, 2005, (Humanizmus és Reformáció).

A képzőművészet mint a történeti emlékezet hordozója: HARSÁNYI Pál, *II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek*, In: *Mohácsi emlékkönyv*, 1526, 295–310. GALAVICS Géza, *Kössünk*

kardot az pogány ellen: Török háborúk és képzőművészet, Budapest, Képzőművészeti, 1986. Számos fontos rész tanulmánnyal és bőséges szakirodalommal: *Történelem – Kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában: 2000. március 17–szeptember 24.*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria–Pannon GSM, 2000. SINKÓ Katalin, *Elfeledett történeti képeink*, In: *Az emlékezésről...: Kiállítás és szimpozion: Vigadó Galéria, Budapest, 2000. július 27–augusztus 14.*, szerk. BOROS Géza, Budapest, Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, 2000, 81–92. SINKÓ Katalin, *Kontinuitás vagy a hagyomány újratemtése?*, In: *Közgyűlési Előadások: 2000. május: Millennium az Akadémián*, I, szerk. GLATZ Ferenc, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2002, 317–330. II. Lajos ikonográfiája: ERDŐS Zoltán, *II. Lajos ikonográfiája a 16. században*, Turul, 87(2014), IV, 121–158.

Népi és közéleti emlékezet

SZENDREY Zsigmond, *Mohács a magyar folklórebán*, *Népelet*, 34–35(1923/1924), I–III, 11–14. SOLYMOSSY Sándor, *Mohács emléke a néphagyományban*, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526, 335–348. Újraközölve: Mohács, 2006, 517–527. TOLNAI Vilmos, Több is veszett Mohácsnál*, In: *Mohácsi emlékkönyv, 1526, 311–312. MÜLLER Géza, A török kor emléke a mohácsi szóhagyományban*, *Baranyai Művelődés*, 20(1976), II, 88–94. A népi hagyományok kialakulásában, fennmaradásában időnként szem elöl tévesztett iskolai oktatás történetéhez: HORVÁTH Tamás, *Mit tanít Mohácsról a „Hármas kis tükör”?* *Baranyai Művelődés*, 20(1976), II, 62–66.

A mohácsi csata 19. századi kultuszának legfontosabb emlékcsoportját az 1817-től tartott gyászünnepségeken elhangzott egyházi beszédek jelentik, amelyek minden bizonnyal komoly hatást gyakoroltak a térség lakosságának történeti ismereteire. Nyomtatásban fennmaradt beszédek: GOZOVITS György, *Egyházi beszéd, melyet pétsi püspök ő méltóságának Király József úrnak a mohácsi szerencsétlen ütközetnek örök emlékeztére tett fundációja szerint, annak mezején föl állított kápolnánál ... tartott ... 29-dik augusztusban 1820, Pest, Trattner, 1820. Részlet közölve: Mohács, 2006, 479–480. KÖVÉR János, *Mohács véres mezején, ama szerencsétlen ütközetnek forduló napján, mint néhai Király József pécsi püspökül alapított nemzeti gyász ünnepén, 29dik auguszt 1837 tartott egyházi beszéd...*, Pest, Trattner-Károlyi, [1837]. Újraközölve: FÉNYES Miklós, *Múlt századi dokumentum 1526-ról*, *Baranyai helytörténetírás: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*, 9(1976), 355–370., illetve részlet közölve: *Mohács, 2006, 489–491. CSAJÁGHY Károly, Egyházi gyász-beszéd, melyet a mohácsi vérmezőn, ama szerencsétlen Lajos-csata évfordulata napján (augusztus 29-én) mondott...*, Pest, K. Beimel József, 1840. Részletek újraközölve: *Mohács, 2006, 492–494. GAUZER János, Egyházi emlékbeszéd, melyet a mohácsi vész évforduló napján Mohácson mondott...*, Pécs, Lyc. Nyomdája, 1860. Részlet újraközölve: *Mohács, 2006, 506. MENDLIK Ágoston, Alkalmi beszéd, melyet a mohácsi ütközet évfordulóján 1870-ben augusztus 29-én mondott...* Pécs, Madarász, 1870. GALÁNTAI FEKETE Fidél, *Egyházi emlékbeszéd, melyet a mohácsi vész évfordulati napján auguszt-hó 29-én 1876 Mohácson mondott...*, Eszék, Károly, 1876. GARAY Alajos, *Hazafias egyházi szónoklatok: A mohácsi vész (1526. aug. 29.) emlékünnepe és a szigetvári vértanúk elestének (1566. szept. 8.) évfordulóján*, Mohács, Lutsch, 1879. SCHELL Antal, *Egyházi beszéd a mohácsi vész emlékünnepe 1881. augusztus 29-dikén Mohácson és újmise alkalmával 1881. júl. 10-dikén P.Sz.Erzsébeten*, Pécs, Madarász, 1881. VOGL Márton, *Egyházi beszéd, melyet a mohácsi vész emlékünnepe 1883. aug. 29-én Mohácson mondott*,*

Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1884. KOZÁRY Gyula, *Egyházi beszéd a mohácsi vész 365. évfordulóján*, Mohács, Blandl, 1891. GOSZTONYI Jenő, *Egyházi emlékbeszéd, melyet a mohácsi vész évfordulóján 1982-ik évi augusztus 29-én tartott*, Pécs, Taizs, 1892. CZOBOR Béla, *Egyházi beszéd melyet a mohácsi vész 371. évfordulója alkalmával a mohácsi csatamezőn 1897. évi augusztus hó 29-én mondott*, Budapest, [ny. n.], 1897. HOFMEISTER Ferenc, *Két ünnepi beszéd a mohácsi vész évfordulóján 1904 és 1906. aug. hó 29-én*, Pécs, Taizs, 1906.

A 400. évfordulón rendezett mohácsi emlékünnepekről és azok politikai jelentőségéről: FISLI Éva, *Mohácsi exhumálók: az emlékezet konstrukciói Mohácson: 1926 vs. 1937*, In: *Atelier-iskola, tanulmányok Granasztói György tiszteletére*, szerk. CZOCH Gábor, KELEMEN Judit, SONKOLY Gábor, Budapest, Atelier, 2008, 205–224. PRITZ Pál, *Hory András visszaemlékezéseiről*, Századok, 121(1987), 290–297. A 20. századig húzódó – a történetírásban is felbukkanó – katolikus-protestáns vádaskodásokról: RÉVÉSZ László, *Mohács és a reformáció*, Protestáns Szemle, 35(1926), VII, 475–486. Úttörő tanulmány a 450. évfordulóra felépített emlékhely születéséről: KOVÁCS Gábor, *A mohácsi történelmi emlékhely: Szimbolikus harc a történelmi emlékezetért*, In: *Magyarok Kelet és Nyugat közt: A nemzettudat változó jelképei*, szerk. HOFER Tamás, Budapest, Balassi, 1996, 283–303. A tágabban értelmezett emlékezet vizsgálatára új mediumok bevonásával: ILLIK Péter, *A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban*, Budapest, Unicus, 2015. SZALAI GÁBOR, SIMON Bertalan, *Az 1526. évi mohácsi csata emlékezete a köztereken, különös tekintettel a Mohácsi teraszos síkra*, In: *A tér hatalma – a hatalom terei*, szerk. PAP Norbert, Antonio Domingo LILON, SZÁNTÓ Ákos, Pécs, PTE, 2019, 225–234.

Az 1960-as években kezdődő Mohács-vita irodalma

Az 1966-ban kezdődő publicisztikai vita – amely csak részben foglalkozott szakmai kérdésekkel – számos tanulsággal szolgálhat a Kádár-korszak szellemi életéről, mélyebb összefüggései azonban még feltáratlanok: NEMESKÜRTY István, *Ez történt Mohács után (Tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről 1526–1541)*, Budapest, Szépirodalmi, 1966 [1968]. A szerző más műveivel egybefűzve és kiegészítve: NEMESKÜRTY István, *Önfia vágta sebé*, Budapest, Magvető, 1975 [1980, 1983]. A könyvet méltató számos írás után Nemeskürty Mohács-koncepcióját elsőként elutasító vélemények: PERJÉS Géza, *A nemzeti önértzet zavarai (Gondolatok a nacionalizmus-vitához)*, Látóhatár, 17(1967), 683–704. SZAKÁLY Ferenc recenziója: Századok, 102(1968), 260–264. Nemeskürty könyvének második kiadása inspirálja: SZAKÁLY Ferenc, *Egy történelmi bestseller és ami mögötte van*, Valóság, 12(1969), V, 39–47.

A Mohács-vita másik ága, a szakmai vonulat, Perjés Géza hipotézise nyomán bontakozott ki: PERJÉS Géza, *Az országút szélére vetett ország*, Kortárs, 15(1971), 1793–1805, 1951–1980; 16(1972), 118–131. SZÜCS Jenő, *Nép és nemzet a középkor végén: Reflexiók Perjés Géza tanulmányára a Dózsa-évforduló alkalmából*, Valóság, 15(1972), VI, 14–31. PERJÉS Géza, *Ideológiatörténet és történeti valóság: Válasz Szücs Jenőnek*, Valóság, 15(1972), VIII, 46–61. Végül könyv alakban is: PERJÉS Géza, *Az országút szélére vetett ország*, Budapest, Magvető, 1975. (Gyorsuló Idő). Ugyanekkor a történettudomány is megjelentette a maga interpretációját: SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csata*, Budapest, Akadémiai, 1975 [1977, 1981] (Sorsdöntő Történelmi Napok, 2).

Nemeskürty történeti műveinek ezzel egy időben megjelenő új, gyűjteményes kiadása miatt ismételten kibontakozó vita: BARTA Gábor, *Történelemről írni*, Valóság, 18(1975), XII,

94–107. BEKE Kata, *Ki írjon történelemről?: Barta Gábor Nemeskürty-kritikájáról*, Valóság, 19(1976), III, 100–103.

Nemeskürty, aki addig nem szólt hozzá a vitához, csak egy rövid írást közölt nézetei történeti megalapozottságáról: NEMESKÜRTY István, *A köztudatban élő Mohács-kép változása Zrínyi műveiben*, Baranyai Művelődés, 20(1976), II, 33–36. Történeti ismeretterjesztő szándékkal íródott: KLANICZAY Tibor, *Mi és miért veszett Mohácsnál?* Kortárs, 21(1976), 783–796. A vita addigi szakaszainak legjobb összefoglalása: SZAKÁLY Ferenc, *Ország – perspektívák nélkül: Jegyzetek az újabb Mohács-irodalomhoz*, Kritika, 5(1976), VIII, 29–32. A téma új, provokatív megközelítése: VEKERDI László, *Nekiünk Mohács kell? (Újabb Mohács-historiográfiánkról)*, Jelenkor, 19(1976), 715–727. PERJÉS Géza, *Csendes, békés meditáció Mohácsról: Vekerdi László cikke nyomán*, Jelenkor, 19(1976), 829–942. BARTA Gábor, *Mohács ürügyén (Szaktudomány és ismeretterjesztés)*, Jelenkor, 19(1976), 918–927. NEMESKÜRTY István, *Magam mentsége Mohács után*, Jelenkor, 19(1976), 928–938. KERESZTURY Dezső, *Csak néhány kérdés*, Jelenkor, 19(1976), 938–941. FARAGÓ Vilmos, *Egy vitacikk ürügyén – az illetékességről*, Jelenkor, 19(1976), 941–942. SZAKÁLY Ferenc, *XVI–XVII. századi történelmünk néhány kritikus kérdéséről – Mohács 450. évfordulóján*, Jelenkor, 19(1976), 1109–1119. BEKE Kata, *Párhuzamos félreértelmezések*, Jelenkor, 19(1976), 1120–1123. Az 1966-os és 1976-os Mohács-vitából részletek újraközölve: *Mohács*, 2006, 558–612.

Az 1976-os évforduló után a vita sokat veszített közéleti jelentőségéből, inkább szakmai kérdésekkel foglalkozott: PERJÉS Géza, *A háború logikája és a Mohács-vita*, Élet és Irodalom, 21(1977), XXIV, 4. A késő középkori magyar hadtörténet akkori legjobb ismerőjének, Rázsó Gyulának ellenvetései: RÁZSÓ Gyula, *Ketrecbe zárt logika*, Élet és Irodalom, 21(1977), XXVI, 1. PERJÉS Géza, *Clausewitz és a tevék (A háború logikája és a Mohács-vita című cikkhez írt válasz)*, Élet és Irodalom, 21(1977), XXIX, 1.

Noha nevét a főszövegben nem is említi, Perjés nézeteit mégis igen erőteljesen kritizálta: KOSÁRY Domokos, *Magyar külpolitika Mohács előtt*, Budapest, Magvető, 1978 (Gyorsuló Idő). Perjés válasza: PERJÉS Géza, *A „Mohács-kérdés” módszertanához*, Valóság, 21(1978), IX, 68–79. Kosáry viszontválasza: KOSÁRY Domokos, *Módszertan vagy bűvészkedés?*, Valóság, 21(1978), X, 94–96.

Hosszú hányattatások után, a felkért lektorok véleménye ellenére 1979-ben változatlan formában jelent meg Perjés nézeteinek összefoglalása: PERJÉS Géza, *Mohács*, Budapest, Magvető, 1979. A könyv pozitív, de kritikus fogadtatása: VEKERDI László, *Perjés Géza: Mohács*, Tiszatáj 34(1980), 90–94. A könyv kíméletlen kritikái: MAROSI Endre, *Mohács-komplexus*, Hadtörténelmi Közlemények, 27(1980), 142–160. BARTA Gábor, *Az országút szélére vetett vita*, Magyar Tudomány, 87(1980), 113–118. Perjés védelmében: SZÁLAI Sándor, *Még egyszer a szerzői szabadságról*, Magyar Tudomány, 87(1980), 495–496. A szerző válasza: PERJÉS Géza, *Még egyszer a Mohács-vitáról: A tudományszakok együttműködéséért – Válasz Barta Gábornak*, Magyar Tudomány, 87(1980), 626–635. Barta viszontválasza: BARTA Gábor, *Vita és gyümölcsei*, Magyar Tudomány, 87(1980), 635–639. Szigorúan tudományos alapokon álló bírálata: KUBINYI András, *A mohácsi csata és előzményei*, Századok, 115(1981), 66–107.

A szakmai vita utolsó fejezete: FODOR Pál, *Magyarország és a török hódítás*, Budapest, Argumentum, 1991. Perjés megkésett reakciója: PERJÉS Géza, *„Szulejmáni ajánlat” vagy „szakaszos hódítás”? Vita Fodor Pállal egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán*, Hadtörténelmi Közlemények, 114(2001), 486–501.

A Mohács-vita anyagának első feldolgozásai: ZÖLDI László, *A múlt prófétája: A Nemeskürty-rejtély*, Budapest, Magvető, 1989. A vita kiobbantójának visszatekintése: NEMESKÜRTY István, *Mi végre vagyok a világon?: A beszélgetőtárs Koltay Gábor*, Budapest, Akadémiai, 2005, 146–148. ÓZE Sándor, *A Molnár Erik-vita és a Mohács-szindróma*, In: *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, szerk. ÖTVÖS István, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2004, 360–427. ÓZE Sándor, *Nemzettudat és historiográfia*, Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2009. ERŐS Vilmos, *Magyar Historiker-Streit? (A Mohács-vita az 1960-as és 70-es években)*, Magyar Szemle, Új folyam 23(2014), IV–VI, 55–76. TRINGLI István, *Kosáry Domokos és a Mohács-vita*, Magyar Tudomány, 174(2013), 1437–1441.

HELY- ÉS NÉVMUTATÓ

Dőlttel jelöltük a földrajzi neveket. Magyar elnevezésük szerint rendeztük, majd utaltunk a többi nyelvi változatra (Eszék/Osijek). Elhagytuk az országokat, illetve a történeti-politikai államalakulatokat (Erdély), a bibliai, mitológiai és irodalmi személyeket, de felvettük a földrajzi területeket (Szerémség), a domborzati- (Váli-völgy) és a vízrajzi (Dráva) neveket. Szerepel II. Lajos, viszont kihagytuk Mohácsnál azokat az említéseket, ahol jelképként és nem településként szerepel (bár ezt néha nehéz volt elkülöníteni). A névformáknál a jegyzetekhez használt archontológiákat vettük alapul és utaltunk a többi változatra (Verbőci/Werbőczy). Továbbá felvettük a fordítókat és a jegyzetekben, valamint a bibliográfiában szereplő szerzőket. Jeleztük a „rejtett”, de egyértelműen azonosítható neveket (szultán, erdélyi vajda, király/királyné Öfelsége, kalocsai érsek) is. Jelöltük (†1526) a veszteséglistákon szereplő hősi halottakat. Számos esetben egy-egy személyt takarhatnak a különböző forrásokból származó rontott névformák (Unwerth/Unwirdt/Unroert), ám azonosításuk további kutatásokat igényel.

A

	<i>Adony</i> 102, 107
Aba Sámuel → Sámuel magyar király	Adorján, VI. pápa 394
Abdullah bég 230	Ady Endre 14, 632, 663, 665
Abdüszamed aga 229	Adzsem Haszán pasa 475
Abu Bakr kalifa 470, 476	<i>Agacs Kuruszu</i> 236
Abu Juszuf Jakub al-Manszur almohád szultán 470, 476	Aggházy Kamil 649, 651
Acél (Aczél, Atzél) István (†1526) 131–132, 170, 173, 184, 186, 197, 219, 316, 320–321, 362, 381, 428–429, 438, 453, 460, 546, 675, 677, 828, 832, 839, 851	Ágoston Gábor 819–820, 910–911, 919
Aczél Péter 381–382	Agyich (Agyik) István 566, 883
Acsády Ignác 10, 795, 799	Áhi cselebi-oglu Szejfullah 236
<i>Ada falu</i> 236	Ahmed aga 229
Ádám Imre 698	Ahmed bég 229–231
<i>Adige</i> 148	<i>Ahmed bég falva</i> (Ahmetbey) 235, 252
Ádil 466–467	Ahmed cselebi 229–230
	Ahmed pasa 230
	Aidebech, Giovanni 126
	Ajasz pasa 48, 51, 135, 229, 240, 246, 258, 264, 463
	<i>Akandzsievo</i> (Akindzsilü) 236, 253

Ákos, Szent 549
Aladzsahiszár 237–238
 Alagyazár → Krusevác
 Alajbég 464
 Alapy György 354
 Al-Asraf Kániszav (Kanszu Gavri) egyiptomi szultán 430–431, 470, 476
 Alba Iulia → Gyulafehérvár
 Albert, IV. (Bölcs) herceg 129, 704, 708
Aleppó 246, 431
Alexandria 282, 477
 Alexandrosz (Iszkender, Nagy Sándor), III. makedón király 300, 411, 419, 499, 517, 589–590
 Alfonz, VIII. kasztíliai király 470, 476
 Alföldi M. László 918
 Ali 477, 670
 Ali bég 231
 Ali cselebi 230
 Ali dede 466, 475
 Ali dede seik 683
 Ali kalifa 470
 Ali szpáhi oglán 135–136
 Allaydin 47, 50
 Allouche, Adel 909
 Almási Balogh Pál 821
 Almási Balogh Sámuel 561
 Al-Mutaszim, I. kalifa 476
Alpok 276
 Alsóhindva → Lendva
 Altun Csajiri → Zlatna Livada
 Amr ibn Ász 470, 477
Amu-darja (Dzsejhun) 260, 265, 263, 267
 András, I. magyar király 460, 462
 András, II. magyar király 691
Ankara 430
Antakya (Antiochia) 284, 290
 Antal tűzgyújtó 377
 Antal Barnabás 667, 883
 Ányos Pál 551–552, 565, 883
 Apafi Mihály, I. erdélyi fejedelem 494
 Apáti Ferenc 763–764, 769
Apor falu 297
 Appius Claudius Caecus 286, 290
Aquileia 284, 289
 Arany János 613–614, 664, 770, 872, 883
 Aranyosrákosi Székely Sándor 591–592, 883

Ararát-hegy 549
Arezzo 324
 Ármeán Otília 923
 Árpád magyar fejedelem 625, 652
 Artner Edgár 52, 106, 913
 Arzal → Terzsán vára
 Ászáf → Ibrahim nagyvezír
Asszonypataka 306
 Atıl, Esin 902
 Attila hun király 172, 284, 289, 445, 461, 547
 Atya (Atthya, Dukin, Vekin, Šarenggrad) 204, 243, 255, 260, 262, 374, 380, 401
Atyina (Voćin, Vocsin) 262
Augsburg 143, 148, 156, 419
 Aurelianus római császár 280, 289
Auschwitz (Oświęcim) 669
 Avalos, Alfonso d' 64, 148
 Avancini, Niccolò 546–547
 Averoldi, Altobello di 86

B

B. Szabó János 8, 16, 235, 325, 404, 725, 728–729, 744, 746, 883, 888, 893, 908, 911, 919–920, 922
 Baba Zünnun 257, 409
Babarc 867, 869
Babócsa 307, 324
 Bacqué-Grammont, Jean-Louis 909
 Baczkowski, Krzysztof 915
Bács (Bač) 95, 97, 105, 113, 248, 257, 306–307, 381, 472–473
Bácsfa (Bácsfalu, Bácsfalva, Bács-puszt) 466, 475, 684, 688–690, 698, 703
 Bácsi György 446
 Bácsi Miklós 345–346
Bácska 870
 Bad Radkersburg → Regede
 Baer, Karl Ernst von 841
Bagdad 431, 475
Bágya 688–689, 691, 693
 Bágyoni Váró Andor 15
 Baia Mare → Nagybánya
Baja 491
 Bajáki Rita 549

- Bajezid, I. oszmán szultán 13, 387, 430–431, 470, 476
 Bajezid, II. oszmán szultán 253, 380, 408, 465, 474, 644, 650
 Bajza József 590–591, 594–595, 883, 923
 Bak M. János 910, 918
 Bakács Sándor 458, 461
 Bakar → Szádrév
 Bakics (Bakić) Manó 188, 219–220, 380
 Bakics (Bakić, Bakith) Pál 19–22, 56–57, 64, 72, 82, 179–180, 182, 186, 219–220, 316, 374, 380, 454, 746, 905
 Bakics (Bakić) Demeter 380
 Bakics (Bakić) Kelemen 380
 Bakics (Bakić) Mihály 380
 Bakics (Bakić) Péter 380
 Bakonyi Zsuzsanna 16, 199, 537
 Baksa József 866, 869, 876
 Baksay Sándor 630 883, 917
 Bal Jeromos 897
 Balabán cseribasi 466
 Balan, Petrus 900
 Balassa (Balasi) Ferenc (†1526) 128–129, 183, 186, 219, 223, 321, 429, 439, 459, 462
 Balassa Farkas (†1526) 128–129, 183, 185, 223
 Balassa Imre (†1526) 128–129, 183, 185, 223
 Balassa János 11
 Balassi Bálint 782, 786, 788
 Balaton 305, 321–322, 429
 Balatonföldvár 700
 Balbín, Bohuslav 492, 883
 Balduin, I. jeruzsálemi király 285, 290
 Báli (Jahjapasa-záde/oglu, Dalibog, Kodzsa) bég 24–25, 33, 47, 71–72, 75, 79, 83, 85, 89, 128, 193, 223, 230–231, 238–239, 241–245, 247, 253–255, 263, 277, 326–327, 331, 338, 343, 359, 365, 371, 396, 399, 412, 414–415, 417, 422, 430, 457, 466–468, 472, 474, 485, 703, 739, 743, 799, 910
 Báli (Kücsük) bég 465
 Báli (Malkocs-oglu), bég 25, 474–475
 Báli Mahmud 256
 Báli szanzsákbég, Báli fia 253
 Baliol udvarmester (†1526) 184
 Balis, Arnout 914
 Balkán-hegység (Heamus) 276, 342, 344
 Ballagi Aladár 839–840
 Balogh István 899, 906
 Balogh Zsuzsanna 910
 Baltadzi Mehmed pasa 431
 Balta-oglu Píri bég 240
 Baltavári Tamás 922
 Balthazar kapitány 106
 Banaklü → Iflakan
 Bándi János 461
 Bánffy Jakab 374, 380
 Bánfi (Bánffy) János 130, 187–188, 219–220, 316, 428, 445, 452, 458, 491
 Bánfi (Bánffy) Zsigmond (†1526) 186, 188, 202, 219, 321, 429, 439, 490
 Bánfi Lőrinc (†1526) 188, 219
 Bánlaky [Breit] József 734–735, 883, 918
 Bánmonostor (Banoštor, Kő) 204, 307, 324, 374, 401
 Bár 606
 Bara Péter 364
 Baracs Mátyás 445
 Baracska 870
 Bárány Attila 863, 912–913, 916, 919–920, 922
 Baranyai Decsi János 538–539
 Baranyai-dombság 402, 711
 Baranyavár (Branjin Vrh) 465, 681, 691, 731
 Baráth Magdolna 912
 Baráthosi-Balogh Benedek 838–839, 845–846, 883, 912
 Barbarigo, Michele 217
 Barbarigo, Victor 161
 Barbarossa → Hajreddin
 Barcello, Baldassare 165
 Barchanitz (†1526) 184
 Barcsay Ábrahám 550, 565
 Bárdi István 380
 Bárdossy László 775, 777, 782, 794
 Barganez pachamirs (†1526) 177
 Barics (Barič, Bevaridzs) 204, 260, 263, 374, 380
 Barics Mátyás 461
 Barozzi, Niccolò 890, 899
 Barta Gábor 300, 346, 769–770, 772–774, 778, 782, 792–793, 795, 813–814, 816, 819, 842–844, 848, 883–884, 906, 918, 925–926
 Bártfa (Bardejov) 153, 296
 Bartolomeus 36

- Bartoniék Emma 19, 22–24, 26, 34, 36, 42–43, 46, 56, 60, 62, 65, 69, 71, 73–74, 76–77, 81, 86–87, 89, 91, 94, 96, 102–107, 109, 111, 114–115, 117–118, 120–123, 132, 158, 185, 191–192, 346, 846, 900, 923
- Bartoš Písař 198, 204, 256, 289, 355, 357, 368, 411, 421, 441, 444, 477, 481, 485, 896
- Bartucz Lajos 707–708
- Bascharode (†1526) 170
- Bassare, Bastian (†1526) 170
- Bastian 199
- Basy György 308–309, 324, 461
- Báta 117–119, 202, 221, 223, 225, 274, 288, 36, 311, 317, 374, 378, 396, 412, 434, 448, 486
- Bátaszék 121, 434, 675
- Báthori István, ecsedi, erdélyi vajda 587
- Báthori István, somlyói, erdélyi vajda 308–309, 324, 446
- Báthory István, somlyói, erdélyi fejedelem 324, 898
- Bátori (Báthori) András 138–139, 187–188, 220, 308, 317, 319, 363, 401, 436, 445, 454, 547, 489
- Bátori (Báthori) György 187–188, 220, 307, 324
- Bátori (Báthori) István, ecsedi, nádor 34, 56, 80, 85, 102, 113, 127, 129–130, 138–139, 179, 182, 187, 219, 252, 286, 296, 300, 302, 307–308, 311, 317–318, 323, 344, 349, 354, 363, 374–375, 382, 428, 445, 447, 451, 454–455, 458, 472, 486, 488, 491, 644–645, 653, 676, 764, 768, 862, 868, 905
- Batsányi János 551, 561, 565, 568–570, 575–576, 884
- Batthyányi Lajos 645
- Battyányi (Batthyányi) Ferenc 41, 73, 77, 102, 105, 107, 114–115, 117, 121–123, 128–129, 137–138, 151–152, 164–165, 179, 182, 187, 219, 203, 223–224, 302, 309, 315–317, 363, 374, 428, 445–446, 451–454, 458, 486, 488, 640, 676, 727, 733, 736, 738, 742, 765, 767, 768, 900
- Battyányi (Batthyányi) János (†1526) 184–186, 197, 219, 321, 429, 439, 490
- Battyányi (Batthyányi) Orbán 308–309, 324, 446
- Batu kán 576
- Bauer, Wilhelm 900
- Bebek Ferenc 11
- Bebek Imre 771, 775
- Bebek János 153
- Bechyně 368–369
- Bécs 11, 13, 20, 68, 71, 106, 108, 125–126, 138, 145–146, 148, 155–157, 159, 163–164, 166, 168, 171, 173, 178, 195, 199, 201, 203, 207, 214, 217, 221–222, 226, 279–280, 287, 294, 300, 362, 370, 376, 419, 434, 453, 547, 562, 694–695, 762, 771, 781, 797, 839, 843–844
- Becsei (Bechey) Imre 691
- Becsei Töttös 691
- Becskei János 375
- Bécsújhely 158, 173
- Bede Anna 606
- Beg Alaki → Rogozinovo
- Bégré 868, 878
- Behári 496, 512, 517
- Beheim, Bernard 119
- Behrám császár 33, 866
- Behrám pasa 72–73, 99, 101, 135, 229, 236, 257–258, 264, 359, 370, 423, 463, 465–466
- Behrnauer, Walter F. A. 251
- Beke Kata 770, 775, 807, 813, 820, 884, 926
- Békéssy Lili 922
- Béla, III. magyar király 723
- Béla, IV. magyar király 289, 576, 652, 664, 666–667
- Belgrád (Belgirád, Bilgrado) → Nándorfehérvár
- Belitz (Beliczay) Jónás 596–597, 884
- Bellus Ibolya 39, 47, 52, 54, 67, 77, 92, 119, 138, 187
- Benda Kálmán 807–809, 843–844, 884, 895
- Bende Lajos 710–711, 918
- Bene Károly 695
- Benedek Marcell 654–655, 884
- Benkovac 162
- Berekszó (Berkasovo, Berkasz) 260, 262, 374, 380
- Bérenger, Jean 915
- Berényi Zsigmond 461
- Bergamo 120–121
- Berger 154
- Berindei, Mihnea 794, 799, 804
- Beriszló (Berislavić, Vitéz) Márton 446

- Beriszló (Berislavić) István 187–188
 Beriszló (Berislavić) János 188
 Beriszló (Berislavić) Péter 309, 324, 446, 451, 461
 Bern 708
 Bernárd deák 382
 Bernstein 154
 Beroun 358
 Bertalan Lajos 756, 758
 Bertényi Iván 904
 Bertényi Iván, ifj. 904
 Bertók Gábor 729–730, 884, 903
 Bertoladi, Donato di 110
 Bésán Mihály 822
 Bessenyei József 887, 897, 901, 904, 921
 Besztercebánya (Banská Bystrica) 306, 324
 Bethlen Domonkos 543
 Bethlen Farkas 480, 884, 898
 Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 12, 543–544, 587
 Bevilaqua Borsody Béla 839–840, 884
 Beyoğlu (Pera) 32–33
 Bezedek 691, 693
 Biasz 287, 290
 Bibó István 655, 814–815
 Bicolai Josaw → Sávolyi Józsa Miklós
 Bidernuzio, Antonio 148, 173
 Bihács (Bihać) 100, 306, 323
 Bilhorod-Dnyisztrovszkij → Dnyeszterfehérvár
 Biskup, Marian 915
 Bisognolo, Michele 75
 Bitskey István 921
 Black, Jeremy 910, 919
 Blazovich László 901
 Blazsek 356
 Bleyer Jakab 923
 Bod Camersy (†1526) 184
 Boda Miklósné 894, 923
 Bódai Ferenc 916
 Bodak (Bodíky, Nagybodak) 381–382
 Bodony → Vidin
 Bodor András 898
 Boemo (Cseh), Antonio 172, 177, 198, 201–204, 227, 256, 289, 358–359, 368, 373, 411, 421, 426, 444, 477, 481, 485, 735, 822, 836, 863
 Bogáti Fazekas Miklós 535
 Bohemund, I. antiochiai fejedelem 285
 Bojanić, Dušanka 910
 Bojtos Anita 897
 Bokair → Nogaj
 Boldogkőváralja 297
 Bolzano 165
 Bon, Alvise 217
 Bonchanetz (†1526) 136
 Bonfini (Bomphinius), Antonio 198, 256, 384, 492, 544, 546, 898
 Boogert, Bob van den 905
 Bori Imre 897
 Bornemisza János 24–25, 35, 65, 68, 115, 203, 303, 316, 381–382, 386, 428, 453, 653, 750, 806, 839
 Bornemissza Péter 119
 Boró (Borhó, Borovo, Borohok) 243, 255, 307, 324, 374, 380, 401
 Boros Géza 924
 Boross Sándor 637–638, 884
 Borosy András 908
 Boroszló → Wrocław
 Borza-patak 691–639, 699, 709, 711, 714, 717–718, 830
 Borza-major 711, 714
 Bosnyák Tamás 380
 Bostan, İdris 911
 Bosztán (Ferdi) 155, 172, 198, 204, 256, 358, 364, 368, 411, 421, 441, 477, 481, 485, 737, 901
 Both István 345–346
 Botlik Richárd 846, 848, 861–862, 884, 896, 920, 922
 Botos Péter 550
 Bouillon Gottfried jeruzsálemi király 285, 290
 Bourbon Károly örgróf 148
 Bourilly, Vidor-Louis 915
 Bozuk Kilisze 239, 250
 Bökény (Buchin, Bukin) 255
 Böröcz Enikő 520
 Brand Ede 694–698, 884, 888
 Brandenburgi (Hohenzoller, Markulab) György örgróf 50–51, 117, 123–124, 126, 130, 133–134, 137–138, 150, 280, 289, 322, 357, 401, 403, 419–420, 460, 676
 Brandi, Karl 771, 775

- Brassó* (Braşov) 48, 51, 306
Bratislava → *Pozsony*
Brewer, John Sherren 861, 863
Brigovác László 921
Brinje (Brigna) 26, 88, 152–153
Brodarics (Broderic) István 10, 22–23, 25, 34, 45, 53, 98, 109, 118, 131, 137–138, 142, 169, 172, 178, 181–182, 186, 188, 190–191, 202, 218, 223–224, 301, 303, 313–314, 317, 323–325, 343, 354–356, 358, 362, 368, 394, 426, 428, 433, 439, 451, 453, 461, 485, 492, 561, 639, 653, 659, 668, 676–677, 685, 690–693, 700–701, 709, 711–716, 723–730, 733–745, 764, 766–768, 784, 825, 832–834, 839, 847, 853, 858, 862, 864, 875, 877, 884, 895–896, 899, 905, 916–917
Bruck an der Mur 203–204
Bruckner Győző 903
Brummett, Palmira 915
Bruto (Brutus), Giovanni Michele 426, 434, 439, 488, 491, 684, 884, 898
Brünn (Brno) 420
Brüsszel 361, 363, 394
Bubalis → *Szávaszentmárton*
Buccari → *Szádrév*
Bucholzer, Abraham 440
Bucsy-Jánky Kocsárt 642
Buda (Budim, Budun, Oven), 12, 19–20, 23, 25, 33–34, 37–41, 43, 45–48, 51–52, 55, 58, 61, 64–70, 72–77, 79–81, 85–97, 100–101, 104–105, 107–108, 111, 113–115, 117–120, 122–126, 128, 130–135, 137–138, 142–143, 145–146, 148–149, 151–152, 155–156, 158, 164–169, 171–172, 175–176, 178–179, 181–183, 192, 194–196, 199, 201–203, 214–215, 217, 221, 224–227, 235, 239–241, 243, 245–249, 256, 261, 263–264, 266–267, 272, 274, 277–278, 280, 283, 294, 297–298, 305–306, 308–309, 313–314, 317, 322–323, 325, 339, 341, 343, 349–350, 354, 356–357, 359–361, 363, 367–368, 371, 373–377, 379, 381, 384–386, 389, 391–392, 394–397, 401–403, 405, 408–411, 419–424, 428, 431–433, 441–445, 447, 453, 460, 471, 473, 477, 480–485, 487, 511–513, 521, 536–538, 541, 547, 549–552, 567, 580–581, 592, 597, 599, 626, 634, 639, 666, 712, 747, 753, 760–762, 766, 771, 773, 778, 794, 799, 802–803, 832, 836–837, 867, 877
Budai Ferenc 867, 877
Budalia → *Szávaszentmárton*
Budapest 642, 650
Bulcsu (Bulić, Bulics) 475
Bulcsy-Jánky Kocsárd 649
Bunyitay Vince 900
Burbery, John 491–492
Burgazlu Kilisze → *Kamanc*
Burgio, Antonio Giovanni 19, 23, 25, 28, 33–34, 40, 43–45, 47, 50–55, 57–58, 61, 64, 68–69, 72, 74, 76, 80, 83, 85–87, 89–90, 94–95, 101, 104–106, 108, 111, 114–115, 118–119, 122, 129, 131, 142, 150, 187, 295, 300, 304, 343, 420, 426, 638–639, 653, 658, 664, 692, 727–728, 765, 832, 839, 852, 900
Bursa (Brussza) 246, 256
Busbecq, Ogier Ghiselin de 431–432, 898
Buschenreut → *Kolovrat*, *Buštěhradsky* z Jan
Buthmenichky → *Podmanicki Mihály*
Buzás Gergely 912
Bůžek, Václav 912
Buziglica 466, 475, 682, 684, 688, 691, 698–699, 712, 731, 736, 869
Büyük Halkalı (Halkalı Binar) 235, 252
- C**
- C. Tóth Norbert* 16, 19, 198, 300, 325, 342, 404, 461, 885, 894, 904–905, 907–908, 916, 920, 922
Caecius-hegység → *Mons Cetius*
Cádiz 589
Camerarius, Joachim 172, 204, 343, 359, 373, 411, 425–426, 370
Campana, Cesare 442, 884
Campani, Giovanni Antonio 271, 283, 288
Campeggio (Campeggi), Lorenzo de 24–25, 35, 53, 100, 839
Candale-i Anna magyar királyné 302, 323, 370, 373, 377, 380, 389, 480, 494
Cannae (Kanna) 276, 569–570, 652
Canova, Antonio 654
Capello, Alvise 217

- Carassus → Karasica-patak
 Careri, Giovanni Francesco Gemelli 493
 Caribrod → Pinár Basi
 Carin → Donji Karin
 Carinus római császár 280, 289
 Carlovich → Korlat
 Carolus Hispanus (†1526) 197–198
Carrhae (Harrán) 745–746
 Carus római császár 280, 289
 Casalino, Francesco 117
 Cassius, Caius Longinus 745–746
 Castiglione László 903
 Castro, Giovanni da 148
Çatalca (Csataladza) 235, 252
 Cato Minor, Marcus Porcius 591
 Cavali, Giacomo de 145
 Cehu Silvaniei → Szilágycseh
 Cheserius → Keserű Mihály
 Cesarini, Giuliano 112, 114, 276, 478
 Cesi, Paolo Emilio 157–158
 Cevad Osman Bey (Dzsevad Oszmán) 647, 651–652
 Charrière, Ernest 915
 Chaunu, Pierre 914
Chełmno (Culm) 214, 216
 Chiarello, Benedetto 547, 549, 884
Chioggia 218
 Chmel, Joseph 899
 Cibak (Czibak) Imre 41–42, 50, 317, 483, 485
 Cibala → Vinkovce
 Cibo, Innocenzo 178, 290
 Ciprusi Hannibál → Este, Annibale Cartagine
Civiale del Friuli 145–146, 158, 166
 Claudius római császár 280, 289
 Claudius Gothicus, II. római császár 280, 289
 Claudius Nero, Gaius római consul 288
 Clausewitz, Carl Philipp Gottlieb von 803, 805
 Cles (Clesio), Bernhard von 271, 288, 361, 364
 Cluj → Kolozsvár
 Colari → Kállai János
 Colonna, Pompeo 158
 Conazevic 144
 Constantinus, I. római császár 286, 290
 Contarini, Carlo 140, 201, 204
 Contarini, Giovanni Francesco 69, 163
Contra Florentiam római erőd 824
 Cook, Michael Allan 908
 Corvato, Luca 163
 Corvin János 51, 620
 Cosmas Pragensis → Prágai Kozmasz
 Courtille, Abel Pavet de 901
 Crassus, Marcus Licinius 745–746
Cremona 116
 Cromer, Martin 342
 Curaeus, Joachim 172, 204, 343, 359, 373, 411, 422, 425–427, 440, 485, 884
 Cuspinianus, Johannes 182, 198, 204, 256, 271, 287, 320, 323, 325, 342, 358, 368, 411, 421, 425, 441, 444, 477, 481, 485, 492, 854, 858, 895
 Czamańska, Ilona 915
Częstochowa (Czenstochova) 830
 Czetin → Zrínyi Mátyás
 Czettritz, Ulrich von Kynsburg (Certiz, Ceterŷschtz, Certye, Citric, Czettritz, Zettritz) 22, 131–132, 149–150, 154, 189–191, 202, 204, 227, 317, 350, 353–355, 357–358, 378–379, 381, 387, 390, 399–400, 421, 424, 429, 454, 458, 460, 483, 490–491, 536, 613, 675, 677, 828–829, 832–836, 840, 844, 848, 850–851, 853–854, 856, 861–862, 864, 875
 Czinke Ferenc 577–578, 884
 Cziráki Zsuzsanna 16, 172
 Czobor Béla 925
Czoborszentmihály (Zombor, Sombor) 683–684
 Czoch Gábor 886, 925
 Czuczor Gergely 595, 885
Cs
 Cs. Schwalm Edit 907
 Csaholyi (Csaholy) Ferenc (†1526) 135–136, 141–142, 183, 185–186, 197–198, 202, 204, 218, 276, 321, 343, 362, 375, 429, 438, 459, 765, 767
 Csajághy Károly 603–604, 606–607, 822–824, 840, 885, 924
 Csajiri → Iflakan
Csáktornya (Čakovec) 163

Csáktornyai Ernuszt (Hampó) János 187–188, 220, 445
 Csáktornyai Ernuszt (Hampó) Ferenc (†1526) 180–183, 185–186, 197, 219, 321, 429, 439, 490
 Csáky Ferenc (†1526) 186
Csaldirán (Çaldıran) 430, 476, 517, 543
Csallóköz 532
 Csalopia Dávid Katalin 869
Csanádvár 306
 Csanádi Imre 660–661, 674, 885
 Császár Ferenc 618
 Császtvay Tünde 15
Csega 234
 Cseh Antal → Boemo, Antonio
Csele falu (Kiscselefalva) 320, 325, 379, 381, 437, 490, 535, 546, 694, 697, 831, 841
Csele-mocsár 875
Csele-patak (Cselle, Cselye, Cziliche, Gele, Tsele) 368, 378, 400, 402, 421, 440, 458, 462–463, 478, 535, 545, 550, 573, 575, 593–594, 597–598, 606–607, 613, 627–631, 639, 641, 646–647, 652, 656, 670, 674–675, 677, 683–685, 687, 689, 694–695, 696, 698, 712, 717–718, 822, 825, 828–830, 833, 836, 838–839, 841, 843, 846, 848, 859, 868, 873, 875–876, 880
 Csendes László 711, 713, 918
 Csengery Antal 610
Csepel 94, 349, 374, 395
 Cserei Mihály 494, 549, 858, 869
Cserépvár (Celepirovac) 401, 403
 Cserháti József 667, 885
 Cseribasa → Tomori Pál
 Cserni Jován 778, 782
Cserög (Čerević, Cserég, Cervinek, Dzserve-rik) 204, 241–242, 255, 260, 262, 374, 379, 464, 474
 Csesme → Iflakan
 Cseste Báli bég 238
 Csillag Ferenc 698, 703, 708
 Csirmen → Orménio
 Csokonai Vitéz Mihály 566–567, 885
 Csonki Árpád 922
 Csoóri Sándor 814, 817
 Csorba Dávid 857, 860, 885, 897, 920, 922
 Csörsz Rumen István 890, 922

Csubuk-ovaszi (Çubuk Ovası) 430–431
 Csukovits Enikő 896
 Csulai Mór (More Phiel) Fülöp (†1526) 67, 73, 79, 82–85, 128–129, 135–138, 141, 152, 155, 163–164, 169, 172, 177–178, 181–183, 185–186, 197–198, 202, 218, 276, 316–317, 321, 341, 362, 374–375, 398, 428–429, 438, 451, 453, 459, 676, 765, 767, 906
 Csulai Mór László 187–188, 220, 316, 363, 374, 428, 453

D

Dabczansky 154
 Dąbrowski, Jan 915
 Dajabli-záde (Kara) 475
 Dalibog → Báli (Jahjapasa-záde) bég
 Dalloul Zaynab 155, 165, 200, 434
Dálya (Dalj) 117
Dályok (Duboševica) 689, 691, 694, 699, 712, 714
Damaszkusz 246, 409, 431, 496, 499
 Dandolo, Giovanni Antonio 175, 192, 198, 217, 874
 Dáné Veronka 923
Danóc 688, 691
 Dantyszek, Jan 152, 189
 Dárajavaus (Dárius), I. perzsa király 502, 517
Dárda (Darda) 714
 Daróczy Zoltán 639
 David ben Slomo Ganz 440, 442, 481, 494
 Dávid Géza 475, 804–805, 885, 909–911, 913
 Dávid János 378, 380
 David Ungnad von Sonnegg 427
Dávod 870
 Davud pasa 230
Debrecen 297, 306, 375, 781, 787
 Debreceni Ember Pál 550
 Debreczeni Attila 921
 Decebál dák király 273, 288
 Decius római császár 276, 280, 288
Decs 434
Değirmencik (Ulufedzsiler) 235, 252
Dehutova 716
 Dekesy, Franciscus (†1526) 184

- Deli Bosics → Radics, Boszics
 Deli Iszkender csaus 246
 Demény Lajos 920
 Demeter, Szent 324
 Dénes diák 382
 Dénes Iván Zoltán 815, 817
Derbent (Derbend) 234, 338
 Derencsényi Miklós 159–160
 Dernschwam, Hans 400, 419, 885, 897–898
 Dervis cselebi 229
 Desinić → Nagytábor
Deszinovác (Deszpenics) 237, 253
Dévény (Devín) 381–382
 DeVries, Kelly 913
 Dézsi Lajos 923
Diakóvár (Đakovo) 380
 Diedo, Vettore 217
 Dilkovar → Vukovár
 Dimitrofca → Szávaszentdemeter
 Dimitrovgrad → Pinár Basi
Dinári-hegység 26
 Diocletianus római császár 280, 289
 Dixon, C. Scott 915
Diyarbakır (Dijárbekir) 246, 256
Dnyeper 339
Dnyeszter 51
Dnyeszterfehérvár (Bilhorod-Dnyisztrovszkij) 48, 51
Doberdó (Doberdò del Lago) 642
Dobronya (Dobra Niva) 159–160
Dobrováralja (Podzámčok) 160
 Dobrovits Aladár 809
 Dobrovits Mihály 922
 Dobszay Tamás 904
 Dóci (Dóczy) János 380
 Doglioni, Giovanni Nicolò 198, 204, 411, 421, 440–441, 444, 477, 481, 485, 885
 Domanovszky Sándor 649, 651, 816–817
 Dombay János 703, 708
Dombó (Rakovac) 403
Dombóvár 401
Dombró (Dubrava) 134
 Dominkovits Péter 907
 Domokos György (filológus) 16, 126, 140, 142, 145–147, 152, 159, 163–164, 197, 173, 175, 198, 204, 206
 Domokos György (hadtörténész) 919
Don 562, 565
Donji Karin (Carin) 161–162
 Dorfmeister István 571, 608
 Dormen, Stephan von (†1526) 170
 Dózsa (Székely) György 386, 570, 659, 662, 764–765
 Drágfi (Drágffy) János (†1526) 128–129, 135–136, 141, 170, 172, 177–178, 180–183, 186, 197, 202, 218, 223, 317, 321, 362, 375, 402, 421, 429, 439, 458, 488, 490, 640, 645, 765, 768–769
 Drágffy Bertold 455
 Draskóczy István 894
Dráva (Dereva, Dirava, Tráva) 20, 42, 82, 85, 87–89, 95, 104–105, 108–109, 111–113, 117–118, 120–123, 127, 133–135, 141, 143–146, 161, 164–165, 167, 178, 180, 192, 194–195, 201, 217, 222, 242–244, 260, 264, 267, 281, 302, 305–307, 310, 312, 316, 322–323, 339, 364, 368, 374, 383, 392, 399, 404–405, 428, 432, 447–450, 452–453, 460, 465, 478, 505, 692, 716–717, 767
Drégely 159
 Dřimal, Jaroslav 916
Drina 255
Drinápoly (Anderpole, Edirne, Hadrianopolis) 32–33, 64–65, 75, 79, 133, 174, 227, 246, 251–252, 278, 294, 463, 473, 760, 764, 802
 Drugeth Ferenc → Homonnai Ferenc
 Drugeth János → Homonnai János
 Dubravius, Jan 355, 390, 393–394, 425–426, 885, 896
 Dubrovnik → Ragusa
 Duci Herntzs (†1526) 135
 Dudás Gyula 683–684, 695, 885, 903
 Dugonics András 872
 Dukakin Lutfi pasa 230
 Dukin → Atya
 Dulánszky Adolf 870
Duna (Danuvia, Tuna) 20, 22, 37, 42, 46, 55, 57, 65, 71–74, 80–84, 90, 94–97, 99, 100, 104–105, 109, 113, 117, 131–134, 141, 151–152, 159, 168, 176, 178–180, 182, 192, 195–196, 202, 210, 221, 237–243, 246, 248, 253–254, 259, 262–263, 266–267, 273–274, 276–278, 281, 295, 302, 305–310,

- 312, 317, 320, 322–324, 336, 339–342, 348, 359–360, 364, 367, 370, 372, 374, 376–377, 379–380, 383–384, 388, 390, 392–393, 395–403, 408–411, 413, 415, 419–420, 430–431, 433, 437, 439, 445–449, 455, 458, 462–464, 472–473, 479, 486, 495, 509, 545, 548, 556, 558, 561, 563, 568–569, 571, 580, 585, 589, 594, 605, 607–608, 637, 641, 658–659, 674, 681, 683–685, 689–690, 692–693, 695, 709, 710–711, 714–718, 743, 753, 759–760, 789, 794, 824, 829, 832–835, 837, 839, 841, 869–870, 876, 879
- Dunaföldvár* 256, 309, 446, 471, 700
- Dunapentele* (Dunaújváros, Pentele) 308, 324, 445–446
- Dunaszekcső* (Szekcső, Tiszaszekcső, Zecchiu) 121, 379, 381, 434, 491, 538, 677, 683, 822, 824, 828, 831, 835, 854, 859, 867, 871, 875–877
- Dunaszentgyörgy* 109–110
- Dunasziget* 843
- Düzeni Güzel Szinán csaus 246
- Dybaś, Bogusław 909
- Dzsáfer (Kodzsa alajbég), Ibrahim Pecsevi nagyapja 240, 464–467, 469, 474
- Dzselál sejh 257
- Dzselálzáde Musztafa 257, 411, 419, 663, 711, 717, 733, 743, 902
- Dzsejhun → Amu-darja
- Dzsenábi (Dzsináni) Musztafa 470, 476
- Dzserverik → Cserög
- Dzsevad Oszmán → Cevad Osman Bey
- Dzsihángir 230
- Dzsündi Hüszejn csaus 246
- E**
- E. Kovács Péter 912, 914
- Eberhard, IV. gróf 706, 708
- Eberhard, Winfried 915
- Ebersdorf, Wolfgang von (†1526) 170, 173, 184
- Eck, Johann Maier von 150
- Eckhardt Ferenc 651
- Ecseg* 83
- Edirne → Drinápoly
- Eger* 180, 306, 476
- Egyed Bálint 491
- Egyed Emese 888, 913
- Elbrusz* 330, 338, 505
- Élesztős László 892
- Eletzy Jeorg (†1526) 184
- Ellis, Henry 889
- Emecen, Feridun M. 231, 234–235, 252, 885, 919
- Emreffy → Imreffi Mihály
- Endrédy Szabó Lajos 848–849, 885
- Engel Pál 903
- Engel, Johann Christian 897
- Ennius, Quintus 286, 290
- Eörsi István 812, 816
- Eötvös József 609–610, 622, 662–663, 665
- Epimenidész 273, 288
- Erasmus, Rotterdami 100, 363
- Ercsi* 101, 308, 310, 445, 447
- Érd* 98, 101, 308, 355, 444, 867
- Erdélyi Gabriella 901, 906
- Erdélyi János 872
- Erdélyi László Gyula 379, 824, 825–829, 885, 891, 897
- Erdoğru, M. Akif 251
- Erdőd* (Erdud, Erdut, Teutoburgum) 108–109, 242, 255, 260, 262, 307, 374, 401, 464, 474, 769
- Erdődi (Erdődy, Erdélyi) Péter 128–129, 187, 220, 223–224, 316, 363, 428, 453
- Erdődi (Erdődy) Simon 77, 102–103, 105, 122, 128–129, 133–136, 163–165, 186–187, 198, 218, 220, 223, 316–317, 341, 343, 362, 428, 453, 676, 765
- Erdődy János 607–608
- Erdős Zoltán 924
- Erdősi Péter 50, 53, 152, 198, 203, 359
- Érdy János 821
- Erik → Ürög
- Ernő bajor herceg 704, 708
- Ernyey József 521, 525, 529
- Erős Vilmos 812, 816, 885, 921, 927
- Érszegi Géza 901
- Ertaş Mehmet Yaşar 251
- Escamilla, Michèle 914
- Estaier, Josef 126, 129

Este, Annibale Cartagine (Ciprusi Hannibál)
 106, 181, 310, 321, 325, 420, 429, 439, 447,
 458, 491
 Esterházy László Pál 571, 608
 Esterházy Miklós 12
 Esterházy Pál 12, 481, 885
Eszék (Eszík, Mursa, Osijek, Ösek, Öszek)
 84–85, 87, 109, 112–113, 115, 117–118,
 123, 141, 242–244, 255, 260, 263, 306–308,
 324, 380, 401, 447, 464, 474, 478, 486, 570,
 715
 Eszes Máté 895
Eszki Hiszárlik 238, 250
Esztergom (Isztergom) 49, 52, 74, 77, 100, 179,
 187, 195, 202, 219, 277, 297–298, 305, 322,
 360, 403, 432, 529
Ete (Echi, Sárköz) 434
 Ete János 701, 918
 Etédi Sós Márton 567–568, 574
Eufrátesz 260
Évia (Euboia) 285, 290

F

F. Molnár Mónika 911
 F. Romhányi Beatrix 912
 Fachin, Giacomo 158
 Faik pasa 230
Falkenau an der Eger (Sokolov) 214, 216
 Faragó Vilmos 813, 817, 926
 Farkas András 530, 532, 780
 Farkas Gábor Farkas 16, 851–852, 885, 888,
 894, 920
 Faroghi, Suraiya N. 908–909, 911
 Fazekas István 906
 Fecti Mía → Imreffi Mihály
 Fedeles Tamás 906
Fegyvernek 401
 Fehér Géza 696–698, 885, 893, 902
 Fehér István 16
Fehérgyarmat 829
 Fehérvár → Nándorfehérvár
 Fekete Mihály → Imreffi Mihály
 Fekete Lajos 655–656, 759, 762, 804, 886, 909
 Fekete Sándor 774
Fekete-erdő (Fekete-hegyek) 305

Feketekapu 639, 685, 693, 698, 731, 867, 878
Felbár (Horný Bar) 382
 Felvinczi György 547
 Fenesan, Cristina Maria 795, 799
 Fényes Miklós 924
 Ferdinánd (Habsburg), I. főherceg, magyar
 király 9, 26, 37–38, 41, 46, 52–54, 63–65,
 71, 87, 98, 100, 105, 108, 116, 120–121,
 127, 130, 136, 139–141, 148, 150–151,
 155–156, 158, 160, 163, 165–166, 173,
 194–195, 199–201, 203–205, 214–215,
 217–218, 224–226, 271, 284, 286–287,
 292–293, 295–298, 300, 302–304, 309–
 310, 323, 343–344, 352, 355, 357, 360–361,
 370, 375, 381–383, 387–389, 394, 420–
 422, 425, 427, 447, 453, 462, 530, 542,
 549–550, 552, 604, 639, 645, 723, 752–753,
 761–763, 772, 784, 794, 797–799, 823,
 825, 829–830, 839, 842–843, 845, 847,
 851–854, 861, 874, 895, 899–900, 912,
 914–915
 Ferdinándy Mihály 542, 904
 Ferenc, I. francia király 53, 58, 87, 168, 205–
 206, 304, 323, 496, 753–754, 796, 799, 801
 Ferenczi atya 605
 Ferhád bég 230
 Ferhád pasa 21–22, 78, 380, 746
 Feridun bég 251, 254, 257, 262, 267, 886, 901
Fertő 305
 Fessler, Ignaz Aurelius 916
 Fichtner, Paula Sutter 914
 Figáni 471, 477
 Filelfo (Philelphus), Francesco 271–272, 288
 Filléres János 459, 462
 Finkel, Caroline 908
 Fischer Ferenc 642, 650
 Fischer-Galați, Stephen 910
 Fisli Éva 673–674, 886, 925
Fiume (Rijeka) 37, 162
 Fleet, Kate 909, 911
 Fodor Pál 7, 16, 231, 234, 251–252, 263, 473,
 477, 793, 799–803, 819, 887, 889, 891, 902,
 908–911, 913, 919–920, 922, 926
Fogaras (Făgăraș) 544
 Fogas (Fogarasi) Ambrus 459, 462
 Fógel József 220, 433, 811–812, 886, 905
 Foix Katalin navarrai hercegnő 389

Forgách (Forgáts) Miklós (†1526) 321, 325, 429, 459, 490
 Forgó András 904
 Formentinis, Christophoro de 120
 Fors, Ladislaus (†1526) 170
 Fortunatus → Szerencsés Imre
 Foscari, Marco 43
 Foscari, Ludovico 272, 288
 Foscari, Marc' Antonio 217
 Foscari, Sebastiano 217
 Földvár (Feuldwar, Földvárpuszta, Ipolth-loka, Wyfolou) 318, 325, 400, 639, 681–682, 684–685, 688–689, 690–694, 700–701, 710, 712–714, 723, 729–731, 738, 867
 Förtes Jenő 897
 Fraknói Vilmos 160, 811–812, 895, 900, 903–904, 906, 912–913
 Franceschini, Francesco de 125–126, 142
 Frangepán Beatrix 51
 Frangepán (Frankopan) Bernát 27, 37, 103, 152–153, 309, 324
 Frangepán Ferdinánd 132, 134
 Frangepán Ferenc 796
 Frangepán (Frankapan) Kristóf 26–27, 43, 71, 74, 100, 103, 110, 114, 120–121, 123, 126, 132, 138, 143, 145, 150, 152–153, 162, 164, 167, 175, 192–198, 217–218, 224, 226–227, 303–304, 309, 311, 313, 315, 322, 374, 380, 401, 432–433, 445–446, 448–452, 459, 486–487, 676, 767–768, 778, 836–837, 874, 906
 Frangepán Mátyás 152, 164, 459
 Fráter (Martinuzzi) György 752, 758–759, 772, 777
 Frigyes, II. herceg 50–51
 Frigyes, III. 271, 283, 288
 Frundsberg, Georg von 156–157
 Fuberge (†1526) 184
 Fuchs, Martina 905, 914–915
 Fugger, Anton 419–420
 Fugger, Jakob 420
 Fugger, Johann 125
 Fuggerek 35, 49, 138, 400, 765
 Fumée, Martin 536, 538, 549
 Futak (Futog) 82–83, 95, 117, 342
 Fügedi Erik 904

Fülöp neuburgi palotagróf 708
 Füzér 323

G

G. Etényi Nóra 892, 905
 Gaál József 607, 886
 Gaismair, Michael 63
 Gál, Szent 358
 Galács (Galázt) András 711, 713
 Galambóc (Golubac) 276, 386–387
 Galánthai Fekete Fidél 924
 Galavics Géza 923
 Gallipoli (Gelibolu) 234, 463
 Gallos hadnagy 401, 403
 Gángó Gábor 610
 Garay Alajos 628, 924
 Garay János 609, 886
 Gárdonyi Albert 923
 Gárdonyi Géza 11, 752, 758, 773
 Gaston János, II. candale-i gróf 389
 Gáti Csilla 903
 Gattinara, Mercurino Arborio di 206
 Gaucsik István 917
 Gausz Ildikó 432, 886, 898
 Gauzer János 621–622, 924
 Gdańsk 422
 Gele → Csele-patak
 Gellért, Szent 53, 460, 462
 Gemona del Friuli 121, 147–148, 160
 Georgiceo, Athanasio 462–463
 Geréb Péter 462
 Gerecse → Marót
 Gerelyes Ibolya 909
 Gerendi Miklós 305, 323
 Gergely Endre 687, 689, 698–700, 726, 886, 903
 Gerlach, Stephan 427, 694, 707–708, 711
 Gersic (Gersich) 124, 143
 Géta (Gét, Géta, Géth, Getta, Gétapuszta) 475, 688, 691, 693, 700
 Géthmonostora 689
 Gévay Antal 364, 821, 886, 897–899
 Ghislieri, Federico 542–543
 Gilétfi Miklós 42, 62, 83
 Giovanni, Antonio di 88, 97, 107, 114

- Giovanni, Bartolomeo di 107, 114
 Giovanni, Francesco di 88, 97, 107, 114
 Giovio (Iovius) , Paolo 172, 198, 204, 227, 343, 358–359, 373, 384, 387, 389–390, 400, 411, 421, 425–427, 441, 444, 477, 481, 485, 886, 896
 Girk György 627–628
 Girsik 216
 Giustiniani (Justinianus), Bernardo 272, 288
 Glatz Ferenc 924
 Glock Tivadar 639
 Glósz József 892
 Gnoiński (Gnojeński, Gnoyenski), Lenard 310, 312, 316, 325, 339–341, 343, 447, 449, 454, 732, 745–746
 Gnysi → Kinizsi Pál
 Goess, Johann von 479
 Gogorofca → Szerémszentgergely
 Gombos Albin 357
 Gonda Imre 914
 Gondos Illés (†1526) 457, 461, 613
 Goninhrád → Slovenj Gradec
 Gonzaga, Francesco 57
 Gonzaga, Vincenzo 444
Gorica 161–162
Gorizia (Nova Gorica) 125, 142, 146, 165
Gornja Glogovnica (Glogonca) 143–144
 Gorski, Stanislaus 899
 Gosztonyi János 22, 52–53, 186, 188, 218, 297, 300, 309, 446, 765, 824, 886
 Gosztonyi Jenő 925
 Gozovits György 578, 924
Gödöllő 650
 Göllner, Carl 895, 913
 Gömöri György 492
 Gömör Gusztáv 899
 Görögfehérvár → Nándorfehérvár
 Gózszy Zoltán 896
 Grabia, Francesco 67–68, 88, 145, 152, 189
Grabik 639
Gradec (Gornij grad) 134
 Gradeus, Hyeronimus 361
Granada 98, 189, 204, 206, 863
 Grandpierre K. Endre 844, 886
 Gratianus (Gracianus) római császár 280, 289
 Graz 155
 Gritti, Andrea 39–40, 67, 75, 134, 157–158, 217
 Gritti, Lodovico 795, 799
 Grgurevci → Szerémszentgergely
Grocka (Gorcska) 238, 253
 Grófová, Mária 919
 Gros, Antonius (†1526) 170
 Guicciardini, Francesco 140
 Gulácsy Irén 858
 Gunst Péter 915
 Gurguricsa → Szerémszentgergely
 Gusztin Rudolf 922
 Gúti Ország (Ország) Ferenc (†1526) 128–129, 138, 141, 170, 173, 177, 181, 183, 197, 219, 223–224, 321, 362, 429, 439, 491
 Gúti Ország(Ország) Imre 128–129, 187–188, 220, 224, 363
 Gúti Ország (Ország) János 128–129, 137, 218, 220, 375, 765
 Gúti Ország (Ország) Mihály 187, 220
 Gutštejna na Nečtinách, Burian z (†1526) 170, 172, 184, 207, 210, 216
 Gutštejna na Nečtinách, Kryštof z (†1526) 491
 Güzeldzsehiszár → Zsarnó
 Gvadányi József 566, 886

Gy

- Gyalókay Jenő 357–358, 638, 689, 693–695, 697, 699, 709–711, 713, 725–728, 732, 735–737, 740, 745–746, 776, 819, 830, 847, 850, 852, 859, 886, 896, 917, 920
 Gyáni Gábor 918
 Gyarmati György 896
 Gyenizse Péter 493, 889, 919
Gyöngyös (Gyenes) 403–404
 Gyöngyösi Tamás 376, 380
 Gyöngyössy Márton 907
Győr (Raby, Rabí) 154–154, 191, 201–202, 305, 322, 360, 386, 460, 649, 676–677, 834, 863
 György, I. cseh király 420
 Györkös Attila 906, 911, 921
Gyulafehérvár (Alba Iulia) 306, 324
 Gyulai Pál 604
 Gyurkó László 748, 751, 886

H

- H. Balázs Éva 904
Habsburg József Ágost főherceg 649, 651
Habsburg Margit savoyai hercegné 116, 156–157
Habsburg Mária magyar királyné 9, 35–36, 41, 50, 69, 87, 94, 97, 105, 109–110, 123–124, 131, 137, 140, 148–150, 154, 157, 163–165, 168, 172–173, 178–180, 182, 189, 191, 194–196, 198–200, 202–203, 205, 213–216, 226, 275, 277–278, 291, 295, 297, 299, 302, 308–310, 315, 321, 323, 339, 344, 346, 348–350, 354–355, 357, 360–361, 363, 371–373, 375–376, 379, 381–382, 384–385, 387, 390, 392–395, 399, 403, 422, 424, 428, 453, 485, 491, 520, 522, 526, 547, 549, 636, 639, 655–657, 675, 728, 763, 823, 829, 834, 839–840, 842–843, 845, 851–852, 874, 901, 905
Habsburg Ottó 915
Habsburg–Lotaringiai Károly Lajos tescheni herceg 608–609
Habsburg–Lotaringiai József Ferenc főherceg 646, 650, 652
Habsburg–Tescheni Albert Ferenc főherceg 643, 649–650
Habsburg–Tescheni Frigyes főherceg 689, 698
Hádím 235
Hadrianopolis → Drinápoly
Hain Gáspár 492, 886
Hainburg an der Donau 203
Hajdar cselebi 229, 252
Hájek z Libočan, Václav 368–369, 440, 886
Hajnal István 816–817
Hajreddin (Barbarossza, Khaireddin) 777–778, 782
Hajreddin bég 229
Hajreddin efendi 228, 368
Halász Károly 627–628
Haledlü 236
Hall in Tirol 119
Halkalı Binar → Büyüik Halkalı
Halmay Barna 694, 697, 710, 726–728, 730, 917
Hamlikar Barkasz 288
Hammer-Purgstall, Joseph von 251, 368, 685, 917
Hampó Ferenc → Csáktornyai Ernuszt Ferenc
Hampó János → Csáktornyai Ernuszt János
Hamsa (Hamza) bég 685, 699, 867
Hamvas Béla 808–809
Hamza Gábor 907
Hancz Erika 902
Hannibál Barkasz 276, 288
Hanus Erzsébet 923
Haraszi György 204
Hardeck (Hardegg), Johann von (†1526) 128, 223, 321, 325, 460, 491, 734
Harrán → Carrhae
Harsányi Pál 923
Harsányi-hegy 607
Hasanović-Kolutác Andrea 922
Hasdrubal Barkasz 276, 288
Haskő (Háskőj) 235, 252
Hasslingen, Tobias von 493
Haszán bég 229, 231, 254
Haszán pasa 466
Hatvan 159, 299, 764
Hatvani Mihály 887, 899
Hausner Gábor 907
Hauwitz (Haubitz), Balthasar (†1526) 170, 184
Havale → Zsarnó
Háy Gyula 672
Házi Jenő 900
Hazret pasa 519
Heamus → Balkán-hegység
Hegedűs Géza 774
Hegyalatt 532
Hegyi György 348
Hegyi Klára 909, 911
Heiss, Gernot 905
Hektorović, Petar 535
Heltai Gáspár 343, 428–429, 898
Henckel, Johann 346
Henckel Sebastian 345–346
Henrik (Tudor), VIII. angol király 28, 38–39, 53, 57–58, 91, 190, 199, 205–206, 861, 899
Herczeg György 180
Herczeg (Herczog) Miklós 176–177, 179–180, 321, 325, 363, 429, 460, 462, 491
Héreg (Héregy) 256, 402, 404
Hermann Egyed 479
Hermann János 607–608

- Hermann Róbert 93, 919
 Hermann Zsuzsann 804–805, 907, 914
 Heródes Antipász zsidó fejedelem 574
 Hess, Andrew C. 909, 911, 915
 Hibbert, Christopher 914
 Hibraim → Ibrahim nagyvezír
 Hilla → Kádiszija
 Hiller István 910
 Hiszárlik → Rogozinovo
 Hitler, Adolf 808
 Hizir aga 230
 Hizir bég 229
 Hizir pasa 431
 Hizsnyan Géza 671–672, 886
 Hobetics Boldizsár 445, 461
 Hobsbawn, Eric John Ernest 778, 782
 Hochedlinger, Michael 915
 Hodinka Antal 900
 Hofer Tamás 925
 Hofmeister Ferenc 925
 Hohenzoller György → Brandenburgi György
 Holló Szilvia Andrea 907
 Hóman Bálint 809, 812
 Homérosz 568
 Homonnai (Hommonnay) Drugeth János
 (†1526) 202, 204
 Homonnai Drugeth Ferenc 317, 325, 363, 454
 Horatius Flaccus, Quintus 606
Horazďovice (Horaschdowitz) 204
 Horn Ildikó 905, 910
 Horný Bar → Felbár
 Horthy Miklós 642, 646, 648–652
 Horvát (Horváth, Mersics) Simon (†1526)
 186, 188, 219, 321, 325, 429, 490–491
 Horváth Gáspár 187, 399
 Horváth György 317, 325, 398, 400, 461
 Horváth Imre 16
 Horváth Iván 890
 Horváth János 172
 Horváth Károly 891
 Horváth Magda 895
 Horváth Márton 191–192, 344
 Horváth Mihály 735–736, 759, 794, 804, 806,
 808, 811
 Horváth Pál 922
 Horváth Richárd 885, 894
 Horváth Tamás 924
 Horváth Zita 904, 921
 Huszrau (Anúsírván), I. szászánida király 518
 Hosszi János 871–872
Hosszúpereszteg (Perisgraz, Puslam) 145–146
 Hóvári János 922
 Howard, Henry 491–492
 Höfler, Karl Adolf Constantin von 899
 Hradce (Neuhaus, Nova Domo), Adam z
 137–138, 154–155, 322, 325, 356, 358, 460,
 462, 523, 529
 Huber Kálmánné 894, 923
 Huberch (†1526) 136
 Hugó (Nagy) galileai fejedelem 285
 Hummel Gyula 699
 Hunyadi János 9, 198, 272, 285–286, 307, 324,
 476, 485, 541, 772, 874
 Hunyadi Károly 918
 Hunyadi László 198, 543
 Hunyadi Mátyás → Mátyás, I. magyar király
 Hurmuzaki, Eudoxia de 900
 Hurrem pasa 408
 Huszár Lajos 704, 706, 708, 907
 Huszejn pasa 408
 Hüsrev Gerede (Huszrev bej, Ridvanbég Og-
 lon Hüsrev Bej) 647, 649–650, 652
 Hüsám bég 229, 231, 255
 Hüszejn bég 230–231
 Hüszejn cselebi 241
 Hüszejn pasa 409
 Hüsrev bég 26, 40, 99–101, 229, 231, 239–
 240, 243, 245, 248–249, 252, 254, 256, 327,
 331, 338–339, 365, 409, 465–466, 468,
 472, 475, 485, 511
 Hüsrev pasa 519
 Hynko, Preksicz (†1526) 491

I

- Ibar* 238, 253
 Ibrahim nagyvezír (Ászáf, Hibraim, Pargali) 9,
 13, 21–22, 33, 48, 58, 72, 78–79, 88–89, 99,
 128, 133–135, 144, 151, 161–162, 166,
 179–180, 189, 195–196, 198, 202, 223, 228,
 230, 237–239, 245–246, 251–253, 258–
 261, 263, 265, 294, 300, 321, 329, 333, 338,
 346, 363, 370, 386, 402, 413, 418, 423, 429,

- 460, 463–465, 467, 469, 471–474, 477,
482, 485, 500, 503, 505, 507, 513, 517, 682,
725–728, 767, 797–798, 801, 837
- Idrija* 153
- Iflanan* (Banaklū, Csajiri, Csesme, Momkovo,
Szvilengrád) 236, 252
- Ifllakar* (Vlaszi) 237, 253
- Igaz Levente 912
- Ihtimán* (Ihtiman) 236, 253
- Ihtijár bég 230
- Ilidze → Niska Banja
- Iljász bég 229
- Illés György 674–675, 886
- Illik Péter 896, 920, 922, 925
- Ilok → Újlak
- Illyés Gyula 666–667, 814
- Imber, Colin H. 908, 911
- Imre Mihály 495, 530
- Imre, Szent magyar királyi herceg 324
- Imreffy (Emreffy, Fekete, Fecti Mia, Imreffy)
Mihály 180–183, 185–186, 188, 197, 202,
204, 219, 321, 325, 363–364, 429, 458,
460–462, 794, 799
- İnalçık, Halil 804, 908–909, 911
- Ince, IV. pápa 667
- İnceğiz* (Indzsügez) 235, 252
- Innocenzo 120
- Innsbruck* 71–72, 139–140, 148, 156, 165, 203,
362
- Iovius → Giovio, Paolo
- Ipolthloka → Földvár
- Ipoly* 160
- Ireg (Irig) → Ürög
- Isny im Allgäu* 706, 708
- Isom-Verhaaren, Christine 910
- Isthvánffy (Istvánffy) Miklós 71, 735, 343, 444,
461–462, 601, 721, 841, 858, 869, 898
- Isthvánffy István 321
- Isthvánffy János (†1526) 325, 429, 439, 459,
461, 490
- István pohárnok 376
- István, I. (Szent) magyar király 556, 561
- István (Ștefăniță), IV. moldvai vajda 72–73,
130, 161–162, 203, 294, 300, 302
- Iszkender 239
- Iszkender → Alexandrosz, III. makedón király
- Iszkender aga 229
- Iszkender bég 255
- Iszkender cselebi 229, 241, 247, 252, 256
- Iszkender-oglu 239
- Iszlánkamen → Zalánkemén
- Iszmail (Sofi), I. perzsa sah 272, 288, 409,
430–431, 470, 476, 517, 543, 799
- Isztambul → Konstantinápoly
- Isztanimka → Sztanimacsica
- Isztény* 688
- Isztergom → Esztergom
- Isztolni Belgrád → Székesfehérvár
- Iulius Caesar, Caius 306, 373, 585, 590
- Ivanics János 382, 909
- Iványi Béla 726, 794, 799, 900, 908
- Ivić, Aleksa 905
- Ivornik → Zvornik
- Izabella portugál hercegnő 206, 324
- Izladi → Zlatica
- Izvor → Pinár Basi
- Izsép* 689, 691

J

- Jagelló Anna magyar királyné 165, 302, 323,
355, 360–361, 370, 373, 384, 549, 845, 852
- Jahja pasa 230, 263, 474
- Jahsi bég 254
- Jajca* (Jajce) 37, 100, 133–134, 306, 403, 771
- Jakó Klára 922
- Jakub aga 230
- Jakub bég 229
- Jankovich Miklós 561
- Jankovics József 552, 884, 886, 898
- Jankovits László 923
- Janky Kocsárd 650
- János (Jankula, Szapolyai, Trencsényi, Zápo-
lya), I. erdélyi vajda, magyar király 9, 21–
22, 26, 37, 40–41, 48, 50, 59, 62, 70, 73, 81,
101–102, 114–115, 117, 122–123, 126,
128–130, 132, 143, 149–150, 155, 159–
160, 164–167, 176, 178–179, 182, 186–
187, 193–194, 199–200, 203, 216–218,
220, 226–227, 290–300, 302, 305, 308–
309, 311, 313, 317, 321, 323–325, 339–340,
342–344, 348, 350–351, 357–358, 363,
371, 374–380, 383–386, 391, 394, 397,

- 399–401, 403–404, 409, 420–421, 423, 425–429, 431, 433, 445–447, 449–451, 454, 461, 480, 482–487, 531, 552, 618, 636–637, 639, 644, 646, 653, 657, 674, 753–754, 761–762, 765–766, 768, 777, 780, 784–785, 794–795, 797–798, 801, 813, 818, 821, 823, 825, 828, 831, 836, 842, 846, 853, 854, 861–862, 875, 921
- János szekszárdi apát 79, 85
- János, Alamizsnás, Szent 380
- János, III. (pfalzi) hercegpüspök 706, 708
- János, III. portugál király 205–206
- János, Kapisztrán, Szent 107, 274, 288, 307, 339
- Jaralu Hüszejn csaus 246, 250
- Jászay Magda 493, 913, 921, 923
- Jászay Pál 153, 300, 782, 822–823, 830, 840, 843–844, 848, 859, 880, 887, 899
- Jauk-Pinhak, Milka 912
- Jazdagird, III. szászánida király 476
- Jenkins, Hester Donaldson 910
- Jenő, IV. pápa 114
- Jeremiás M. Éva 909
- Jeromos, Szent 305
- Jeruzsálem* 531
- Jiřík 144
- Jókai Mór 613, 773, 887
- Jorga, Nicolae 759, 762, 804
- Josy Miclas → Sávolyi Józsa Miklós
- Joszéf ha-Kohén 172, 177, 198, 204, 227, 256, 289, 358–359, 368, 373, 400, 409–410, 421, 426, 441, 444, 477, 481, 485, 496
- Jožefić (Jozsefics, Jožefíh) Ferenc 43, 88–89, 132, 186, 188, 216, 218, 220, 836, 899
- József Attila 665–667
- József, II. magyar király 564–565, 607
- Juhász Gyula 640–641
- Juhász László 379, 461, 891, 897–898
- Junusz pasa 230
- Justinianus → Giustiniani, Bernardo
- Juszuf aga 229
- K**
- K. Zoffmann Zsuzsanna 720, 722, 903
- Kadaň* 356, 358
- Kádár János 815
- Kádas István 907–908
- Kadia* 868, 878
- Kádiaszker-szoros* (Vakarelszka Kliszura) 236, 253
- Kádiszija* (Hilla) 476
- Kadri cselebi 228
- Kafadar, Cemal 909
- Kairó* 161
- Kajászó → Váli-völgy
- Kajitbaj bég 231
- Káldy-Nagy Gyula 792–793, 804, 909–910
- Kalinyigrád* (Königsberg) 439
- Kállai (Colari, Kállay, Kálnai, Vitéz) János 128–129, 182, 223–224, 316, 320, 325, 429, 454, 456–457, 461
- Kallixtus, III. pápa 307, 324
- Kálmánca* 146, 164
- Kalmár Dénes 191
- Kalmár Lukács 191
- Kálnai István (†1526) 429
- Kaló József 906
- Kalocsa* 43, 45, 306, 381, 548
- Kalous, Antonín 93, 220, 887, 901, 912
- Kalt József 694, 698
- Kálvin János 544
- Kamanc* (Burgazlu Kilisze, Sremska Kamenica) 241, 255, 307, 324
- Kamenice nad Lipou* (Kamenice) 368–369
- Kamonci (Kamonczi) Balázs 401, 403
- Kanizsa → Nagykanizsa
- Kanizsai (Perényiné) Dorottya 460, 462, 615–616, 629, 630–631, 670, 687, 721, 851
- Kanna → Cannae
- Kanszu Gavri → Al-Asraf Kániszav egyiptomi szultán
- Kapela-hegység* 42
- Kapitánffy István 83, 110
- Kápolnai Pauer István 681, 683, 685, 731, 887, 917
- Kaposvár* 619
- Kappert, Petra 902
- Kapronca* (Koprivnica) 101, 165–167, 175, 194
- Kaptol* (Zagrebački kaptol) 134
- Kapulu Derbend → Traianus-kapu
- Kara Bogdán 242

- Kara Davud 465
 Kara Malkocs bég 465
 Kara Oszmán 466, 475
Karabunar (Kara Binár) 236, 253
 Karácsonyi János 900
 Karadzsaoglan 518–520
Karaman 246, 256
Karasica-patak (Carassus, Karasicza, Karassó, Pap-folyó, Papasz irmagi) 128–129, 223, 312, 325, 405, 409, 429, 449–450, 458, 465, 479, 481, 490–492, 494, 549, 592, 681, 689, 711–712, 716, 736, 741, 841
 Karbar Simon (†1526) 184
 Kardos Tibor 895
Karlıköy (Karlı) 235, 252
Karlóca (Sremski Karlovci) 379
 Károly (Habsburg), V. német-római császár 33–34, 53, 63–64, 87, 98, 100, 148, 157–158, 205–206, 283–286, 290, 292, 300, 302, 304, 323, 338, 352, 354–355, 370, 388–389, 394, 411, 419, 485, 496, 541–542, 547, 549, 753, 763–764, 771–772, 777–778, 843, 874, 900, 914–915
 Károly, VIII. francia király 271
 Károly Emánuel savoyai herceg 542
 Károly (Róbert), I. magyar király 285, 290, 444, 853
 Károly, I. münsterbergi herceg 420
 Károly udvarmester 180
 Károly, V. lotharingiai herceg 571
 Károlyi Antal 551
 Kárpáti Emil 914
Kárpátok 101–102, 306, 532
Kassa (Kosice) 153, 179, 296, 306, 324, 346, 618
 Kasza Péter 16, 142, 175, 182, 188–189, 191–192, 299, 323–324, 354, 372, 393, 853, 855, 887, 895–896, 899, 906, 920, 923
 Kászim aga 229, 257
 Kászim bég 229–230
 Kászim pasa 230
 Kasztriota (Kastrioti) György albán fejedelem 482, 485, 539–540
 Katona István 858, 898
 Katona Tamás 222, 263, 427, 888, 893
 Katona Tünde 16, 32, 128, 139, 150, 154, 177, 184, 223, 227, 399, 537
Katunitsa (Katunica, Kadnicse) 251
 Katzianer, Hans 11
 Kauffmann Aurél 897
Kaukázus 338
 Kausler, Franz von 917
 Kautz Gyula 604
Kavála 477
 Kavecsánszki Máté 919
 Kayhan, Atik 902
 Kazinczy Ferenc 561, 887
 Kázmér, IV. lengyel király 302
 Kecskeméti Gábor 923
 Kecskés Lajos 888
 Kecskés Pál 458, 461, 868
 Kelemen János 581–582, 887
 Kelemen Judit 886, 925
 Kelemen, VII. pápa 21–24, 28, 33–36, 41–44, 46–47, 49, 51–55, 61–62, 68, 70–73, 81, 86–87, 90, 93, 95–96, 98, 101, 105, 108, 111–112, 114, 119, 122, 131, 142, 157–158, 167–168, 174, 177–178, 185, 190, 295, 304–305, 315, 323, 345–346, 358, 388–389, 420, 481, 484–485, 764, 771, 861, 899–900
Kelenföld 377
Kelet-Mecsek 129
Kellőd (Kolút) 401, 403
Kemál (Kemal) 236, 252
 Kemálpasazáde 254, 326, 338, 368, 715, 743, 799, 833, 901
 Kemény József 608–609
 Kemény Zsigmond 602–603
 Kendeffy Gábor 912
 Kenyeres Balázs 835, 837, 849–850, 859, 907
Kerekegyháza 688–689
 Kerékgyártó Árpád 905
 Kerényi Grácia 670, 887
 Kerényi Károly 808–809
 Kerepeszki Róbert 921
 Keresztelő János, Szent 574
 Keresztély, III. dán király 547, 549
 Keresztury Dezső 813, 816–817, 883–884, 926
 Kerkhoff, Jacquelin 905
Kermán 518
 Keserű Dajka János 543
 Keserű Katalin 921
 Keserű (Cheserius) Mihály 56–57, 184

- Késmárk* (Kežmarok) 296
Kesztölc (Tolna megye) 117–118
Keutschach, Leonhard von 704, 708
Kézai Simon 856
Khairaddin → *Hajreddin*
Khilón 603
Khsajársá (Xerxész), I. perzsa király 431
Kilicaslan, Hacer 251
Kilija (Kilia) 48, 51
Killik Bajiri 236
Kim Katalin 922
Kincses Katalin Mária 908
Kinizsi (Gnysi) Pál 286, 290, 543, 587
Király István 885
Király József 576–577, 606, 608, 627
Király K. Béla 910, 918
Kis Ferencné 589
Kiscselefalva → *Csele falu*
Kisfaludy Károly 12, 579, 581, 618, 628, 662, 684, 768, 859, 870
Kismajsa falu → *Majs*
Kiss Béla 841, 848, 887
Kiss Gy. Csaba 912
Kiss Károly 529, 607–609, 619, 685, 888, 893, 917
Kiss Lajos 916
Kis-Viczay Péter 872
Kitanics Máté 493, 889, 919
Kjátib Mohamed Záim 430–431, 902, 823
Klaniczay Tibor 288, 782, 787, 819, 926
Klaster 527
Klaudiosz Ptolemaiosz 409
Klebelsberg Kunó 643, 649–650, 652
Klissza (Klis) 27, 325
Klisszai Tuskanich András 186, 188, 218, 220
Kluch János 898
Ključina, Petr 912
Kluckhohn, August 900
Knin 306
Kobasic (Kobašič) György 132
Kóbor Antal 866, 869, 876
Koch Pál 346
Kocs 280, 289, 303, 323
Kocsis Gabriella 16
Kodzsa alajbég → *Dzsáfer, Ibrahim Pecsevi nagyapja*
Kodzsa bég → *Báli (Jahjapasa-záde) bég*
Kohler, Alfred 914
Kohn Sámuel 896
Koller Márton 703
Kołodziejczyk, Dariusz 915
Kolovrat, Buštěhradsky (Buschenreut) Jan z (†1526) 177–178, 184, 325, 369, 440, 488, 491, 527
Kolozsvár (Cluj) 280, 289, 306, 561, 872
Komárom 179, 306, 322, 381, 462, 829
Komoróczy Géza 886, 896
Komoróczy Szonja Ráhel 886, 896
Konstantinápoly (Isztambul, Kosztantinopoli) 47, 57–58, 64, 75, 78, 82, 117, 146, 161, 174, 202, 235, 240, 245, 251–252, 263, 282, 284, 288, 294–295, 342, 346, 368, 377, 404, 408–410, 430, 431, 434, 441, 444, 473, 476, 484, 510, 515, 550, 772, 802, 804
Konstanz 706
Könyica 868, 876
Koper 217–218
Korbáviai (Karlovich, Torquatus) János 34, 37, 71, 123–124, 127, 133–134, 143–144, 152, 162, 164, 452
Korenica 461
Korlat (Carlovich) 161–162
Korlátkövi (Korláti, Korlátkői, Korlátkövy, Korlátsky) Péter (†1526) 34, 36, 138, 163, 170, 173, 181–183, 186, 197, 202, 219, 317, 321, 362, 375, 380, 429, 439, 455, 460, 488, 490, 676, 768
Kórógyi (Korodi, Koroghi) Péter (†1526) 177–178, 184–185, 459–460, 462
Korpás Zoltán 206, 901, 912, 914
Kosáry Domonkos 759, 762, 795, 809–812, 814, 816, 819, 894, 913, 926
Kosovo Polje → *Rigómező*
Kossuth Lajos 647, 650, 665–666
Koszarik 238
Kosztai László 905
Kosztolányi Dezső 631–632
Kovachich Márton György 433, 887
Kovács Eszter 16, 228, 369, 440, 492
Kovács Éva 16
Kovács Gábor 655, 887, 922, 925
Kovács István 916
Kovács Nándor Erik 910
Kovács Szilvia 921

Kovacsóczy Mihály 618
Kóvár (Koláro) 346
 Kozáry Gyula 925
 Köblös József 185
 Kölcsey Ferenc 583, 589, 649, 662, 859
Kölked 681, 689, 718
Köln 172
Kölpény (Kelpén, Kupinovo) 374, 380, 464, 474
 Kör Dzsáfer császár 246
 Kör Korkud császár 246
Körmöcbánya (Kremnica) 179–180
Kőrös (Križevci) 100–101, 452, 461
Kőrös folyó 273
Körvélyes 688
 Kösze Mihály 254
 Kövendi Dénes 809
 Kövendi Székely Magdolna 300
 Kövér János 600–601, 924
 Kövesdy Péter 382
Krakkó (Kraków) 22, 168, 182, 532
 Kral, Gabriel (†1526) 170
 Kramm, Assa von 283, 289
 Kretschmer Lőrinc 135–136, 317, 325, 676
 Kristó Gyula 903
Krk (Veglia) 67–68, 88
Krka 27, 37
 Kropač z Nevědomí, Zikmund (†1526) 325, 369, 491
 Krúdy Gyula 632–633, 654–657, 673, 858, 887
Krusevác (Alagyazár, Kruševac) 78–79, 253, 474
 Krušić (Krusich, Kruzsics), Petar 70–71, 152
Krusovics Bazari 238
 Krzycki, Andrej 137–138, 899
 Kubinyi András 7, 741, 745, 792, 795, 819, 887, 903–908, 913, 916, 918, 926
 Kubonig (†1526) 170
 Kujáni Gábor 906
 Kukulěvič Sakcinski, Ivan 899
 Kulcsár Margit 896
 Kulcsár Péter 198, 256, 287, 323, 364, 394, 421, 725, 887, 894–896, 904
Kulics (Kujlucs) 250, 257
 Kulin Ferenc 921
 Kun Gotthart 403–404
 Kunt, Metin 909

Kupelwieser, Leopold 735–736, 917
 Kurd vojvoda 243
 Kuthauer z Kutnova (Kutnauer, Kuttnauer), Jindřich (†1526) 136–137, 170, 173, 177–178, 184, 207–208, 216, 325, 369, 491, 523, 529
 Kuthen ze Šprinsberku, Martin 440
 Kuti István 493, 887
 Küllös Imola 890
 Kürtösi Katalin 923
 Kyšperský z Vřesovic, Jakub (†1526) 136–137, 325, 356, 358, 369, 440, 488, 491, 523, 527, 529
 Kyšperský z Vřesovic, Jan (†1526) 136–137, 325, 491

L

La Fayette, Gilbert du Motier de 586, 590
 Laczlavik György 906
Lajmér 684–685, 688–689, 698, 701
 Lajos (Jagelló), II. magyar és cseh király (†1526) 9, 11, 13, 19, 21–22, 24–26, 33–47, 49–53, 55–62, 65–66, 68–70, 72–89, 91, 94–97, 101–102, 104–115, 117–123, 125–127, 130–135, 137, 139–143, 145–152, 154–157, 160–163, 165, 167, 169–177, 179–181, 188–194, 196–201, 203, 205–210, 213–216, 220–223, 225, 227, 243, 245, 247, 256, 261–262, 264–267, 271–277, 290, 292, 294, 299–305, 308–315, 317–323, 325, 328, 330–331, 333, 335–336, 339–362, 364–367, 369–372, 374–385, 387–390, 392–393, 395–402, 404–407, 410–411, 415, 417, 419–425, 427–437, 439–455, 457–460, 462, 468, 471, 473, 478–484, 486–495, 499–500, 507, 511, 520, 522–529, 533, 535–537, 540–541, 543–550, 553, 555–561, 563, 565–567, 570–571, 574–578, 580–583, 592, 597–599, 601, 605–606, 608, 613, 621, 628–630, 633, 635–636, 639–642, 647, 649, 655–657, 659–660, 664, 666, 670, 672, 675–677, 687, 690, 695–697, 712, 718, 733, 737–739, 741–744, 746, 763–765, 767–768, 808, 810, 819, 821–857,

- 860–865, 867–869, 874–875, 877–879,
899, 901, 905, 912, 920, 923
Lajos, I. (Nagy) magyar király 444
Lajos, V. pfalzi választófejedelem 149, 150
Lajos, VIII. (Oroszlán) francia király 444
Lajos, IX. (Szent) francia király 292, 299
Lajos, X. bajor herceg 706, 708
Lajos, XII. francia király 271
Lak (Laak) 475, 688–689, 691, 693
Lakatos István 289
Lampérth Géza 654, 887
Lang von Wellenburg, Matthäus 540, 708
Lannoy, Charles de 64
Lanteri (Lalteri, Lantiri), Antonio 126, 130,
142, 165
Lanteri (Lalteri, Lantiri), Francesco 126, 130,
142
Lanteri (Lalteri, Lantiri), Gaspare 125, 142,
165, 400
Lanz, Karl 899
Lánycsók (Lancsuk) 606, 691, 708, 717–718
Lapanics (Lubics) 238, 253
Łaski, Hieronym 9, 346, 797–798, 801
Lassotzki (†1526) 136
László, I. magyar király 324, 856
László, V. magyar király 809, 825
Lauter Éva 910
Lazarević, Stefan szerb fejedelem 188
Lazius, Wolfgang 383–384, 447, 461
Lazzari, Alberto 198, 204, 411, 421, 441, 444,
477, 481, 485, 997
Lee, Edward 863
Leimer-major 639
Lekcsei Sulyok Balázs (†1526) 184
Lely András 401, 403
Lemajić, Nenad 905
Lendva (Alsólindva, Lendava, Lindva) 458,
461, 544
Lengyel 297
Lengyel János 119
Leó, X. pápa 62, 178
Leonardo da Vinci 772
Leonidász, I. spártai király 619
Leopoldsdorf, Markus Beck von 420
Leskovec, Jan 368
Leslie, Walter 492
Les-templom 868, 878
Letenyei (Lethenyei) János 561, 895
Leuven 361
Lévai Zsigmond 220
Lévay Edit 890
Leyva, Antonio de 64, 148
Lhotsky, Alfons 914
Lilon, Antonio Domingo 925
Linz 149–150, 156–157, 165, 201, 346
Lipót, I. magyar király 604
Lipova falu 691
Lippa (Lipova) 297
Lipszky János 681
Liptai Ervin 908, 918
Lisznyai Lajos 906
Liszi László 544, 546, 561, 887
Litoměřice 358
Ljubljana (Laibach) 120–121, 130, 146, 158, 160
Logod 376, 380
Lombardo, Antonin 158
Lomnice a na Meziříči (Meseritsch, Meziříčs-
ký), Jan z 130, 310, 324, 447, 486
London 28, 46, 91
Lorenzani, Giovanni 103
Losonc (Lučenec) 160
Losonczy István 550
Lota 688
Louny 356, 358
Lovran 37
Lőcse (Levoča) 296, 345
Lőkös István 923
Löwinger Sámuel 906
Lubenau, Reinhold 439
Lucić, Hanibal 535
Lucsica (Lacsicse) 250, 257
Ludbreg 164–165
Ludwig zu Oettingen-Oettingen 704, 708
Lukaj (Lukay) → Nogaj
Lukavica (Lukaridzse, Lukavics, Lukovica)
237, 253, 257
Lukinich Imre 649, 651–652, 674, 894
Lupáč z Hlaváčová, Prokop 440
Lusenatzk (†1526) 136
Lutfi 710, 737, 739, 902
Lutfi bég 229, 230
Lutfi pasa 404, 408
Luther Márton 63–64, 116, 283, 289, 520,
539–541, 544, 547

Luxemburgi Zsigmond → Zsigmond magyar király
Lviv (Lwów) 342
Lyon 165

M

Macedóniai László 109–110, 305, 309, 447, 450
Macedónújfalú (Neudorf, Újfalú-dűlő, Újfalú, Villa Macedoniorum) 121, 312, 461, 688
Macek, Josef 912
Mačkovac (Mucskofidzs) 237, 253
Macziejowski (Maczeyowski, Macziutzki, Mathiowski, Matiegoski), Jan 136, 176, 178–179, 182, 184–185, 321, 325, 429, 460, 491
Madzsalina (Medzsalina) 473, 477
Magyar Benigna 382
Magyar László András 865
Magyar Lóránt Geregely 863–864, 920
Magyari István 539–541
Magyarósi Gizella 914
Mahmud aga falva 235
Mahmud cselebi 230
Mahmud vidini bég 247
Majláth (Maylád) István 11, 317, 325, 455, 458, 685, 795, 799
Major Tamás 750
Majoros Ferenc 908
Majoros Máté 16, 433
Majs (Kismajsa falu, Majs-szántó) 325, 685, 688, 691, 693, 698–700, 709, 713–715, 723–724, 729–730, 736, 738, 741
Majtény → Nagymajtény
Majtényi (Majthényi, Majtin) Bertalan 180, 182–183, 185–186, 188, 97–198, 219, 321, 325, 429, 460
Majtényi (Majthényi) János (†1526) 183, 185, 197
Maksay Ferenc 904
Malán Mihály 702, 708
Malbork (Margenburg, Marienburg) 168, 172
Malipiero, Priamo 217
Malkocs-oglu → Báli bég
Malkocs-oglu Báli bég → Báli (Malkocs-oglu) bég

Malompatak 703
Malovcová, Božena 919
Málta 441
Mályusz Elemér 816–817, 900
Mamak 235
Mámurije 470, 476
Mann Jolán 535
Mann Lajos 535
Máramaros 306, 324
Maráz Borbála 718, 722, 888, 903
Marczal Albert 432
Marczal András 432–433
Mardzs Dábik 430–431, 476
Margalits Ede 906, 912, 916
Margita-sziget (Margitta) 683, 870, 877
Margit-sziget 256, 278, 289
Margittai Lajos 643, 650
Marica 71, 236, 57
Marin, Benedetto 217
Márk 152
Márkházi Pál 11
Márki Sándor 814, 817
Markó László 889
Markulab → Brandenburgi György
Maros folyó 84, 273, 306, 460
Marosi (Marossy) Endre 711, 713, 740, 791, 888, 903, 918–919, 923, 926
Marót (Gerecse, Maros, Pilismarót) 195, 198, 256, 322, 325, 360, 402, 404
Marsigli, Luigi Ferdinando 690
Martinici → Szávaszentmárton
Martinus, Joannes (†1526) 170
Martinuzzi György → Fráter György
Márton, Szent 305
Marulić, Marko 535
Matafari, Giovanni Alvise 71–72
Matkovics (Matkovich), Simone 462–463
Máttra 403, 623
Matrakçı Nasuh 902
Mattingly, Garrett 912
Matuz József 909
Mátyás (Hunyadi), I. magyar király 198, 217, 272, 286, 288, 302, 307, 341, 359, 372, 380, 385, 389, 401, 410–411, 421, 425, 441, 444, 481, 484–485, 535, 541, 599, 609, 619–620, 644, 653, 664–665, 674, 731, 747, 784–785, 809, 817, 825, 858, 874

- Mátyás deák 294
Mátyusföld 532
 Mátyus Norbert 16
 Maxentius római császár 286, 290
 Medici, Alessandro de 485
Medina 470
 Medve Imre → Tatár Péter
 Medveczky Zsigmond 683–684, 695
 Mehmed aga 229, 249
 Mehmed bég 229–231, 246, 254, 256
 Mehmed bég, Ali fia 254
 Mehmed cselebi 229–230
 Mehmed Sah bég 230
 Mehmed szandzsákbég, Báli fia 253
 Mehmed szubasi 466
 Mehmed vidini bég 253
 Mehmed, I. oszmán szultán 430
 Mehmed, II. oszmán szultán 284, 289, 324, 430–431, 464, 470, 474, 476
 Mehmed, III. oszmán szultán 470, 476
 Mela, Pomponius 279, 289
 Melanchthon, Philipp 495
 Melchior csillagjós 432–433
 Melik Mehmed 470, 476
 Meliksah, I. nagyszeldzsuk szultán 470, 476
Mělník 358
Memphis 282, 284, 289
 Mendlik Ágoston 924
 Menyhért csillagjós 378, 433
Mersa (Merse) 693, 688–689, 691, 700, 727
 Mersics Simon → Horvát Simon
 Meseritsch (Meziříčský) → Lomnice a na Meziříčí, Jan z
 Mesić, Matija 906, 912, 916
 Mester Béla 655, 887, 922
 Mészáros Andor 16
 Meszihpasa-oglu Ali bég 230
Metauro 288
Mezőkeresztes 8, 476
 Mezrich, Heinrich von 154
 Michelangelo Buonarroti 772
 Michelet, Jules 649, 651
 Michiel, Ludovico 145, 158
 Mihál-oglu 239, 245, 254
 Mihál-oglu Mehmed bég 240, 248
 Miklós, V. pápa 112, 114, 271, 288
 Mikó Árpád 16, 924
 Miksa (Habsburg), I. német-római császár 26, 157, 274, 287, 299, 370, 373, 387, 547, 845
 Mikszáth Kálmán 763, 769
Milánó 140, 150, 533
Mindszent 297
 Minnetbég-oglu Mehmed bég 465
 Minóczki Márk 381–382
 Minotto, Leonardo 217
 Mirza bég 230
Miskolc 153, 403
 Miskolczy István 913
 Mitrovina → Szávaszentdemeter
Mladá Boleslav 355, 357
 Mlatkowsky Horvát Márton 192
Modrus 26
 Moftinu Mare → Nagymajtény
 Mogyoróssy János 824, 891
Mohács (Mihács, Mincia, Mohác, Muhach) 104, 118, 122–123, 246, 261, 264, 267, 275, 306, 311–313, 315, 317, 320, 325, 339, 341, 347–348, 350–351, 356, 358–359, 364, 368, 370–371, 374–377, 379, 383–384, 387–388, 392, 394–396, 398, 400–403, 405, 409–411, 413, 416, 419, 421, 423, 428–431, 433–434, 437, 439, 441–442, 444, 447, 449–451, 453, 455, 458, 462–464, 466, 471, 475, 477–481, 483, 486, 490–491, 494, 508, 510, 522, 535, 540–541, 543–546, 548–556, 558–559, 561, 563, 565–569, 571–572, 574–579, 581–583, 587, 590–597, 600, 602–609, 611, 613–616, 618, 622, 624, 626–629, 631–633, 635, 637–643, 649, 651, 653–655, 658–663, 665–671, 673–674, 676, 681–682, 684–685, 689–690, 692–697, 701, 710, 712, 714–718, 721, 736, 739, 741, 745, 747, 749–750, 759, 766–769, 777, 779–786, 789–792, 797, 803, 806, 813, 817–819, 827, 831, 833, 836–837, 839–840, 854, 859, 864, 866–870, 872, 878, 880–881, 902, 916, 923
Mohács-sziget 479, 684, 689
 Molnár Antal 809, 912
 Molnár Erik 658, 755, 807, 815, 817
 Momkovo → Iflakan
 Mondin, Battista 914
Mons Cetius (Caecius-hegység, Wiener Wald) 305

- Montefeltro, Frederico da 272, 288
 Mór püspök 856
Morava 78, 83, 237–238, 250, 257
 Móré László 11
 More Phiel → Csulai Móré Fülöp
 Morello, Ludovico 69, 163
 Móricz Zsigmond 763, 769
 Moro, Christophoro 160, 165, 173, 199, 272, 288
 Morva Tamás 493, 889, 919
Mosony 324
Most 356, 358
Muhi (Mohi) 14, 403–404, 419, 576, 666, 732
 Muhjiddin cselebi 228
 Mula, Agostina da 26–27, 71, 99, 103, 110, 120, 145, 147, 150, 155, 160, 163
Mura 148
 Murád bég 230
 Murád, I. oszmán szultán 13, 470, 476
 Murád, II. oszmán szultán 283, 289, 324, 430–431, 476
 Murád, III. oszmán szultán 251, 431, 470
Murano 53
Muravidék 461
 Murphey, Rhoads 910
 Mursa → Eszék
 Mustar senj 99–100
 Musza bég 230
 Musztafa 670
 Musztafa aga 230
 Musztafa bég 230–231
 Musztafa bin Dzelál(eddin) 418
 Musztafa cselebi 230
 Musztafa Kemál 650
 Musztafa pasa 135, 228, 245, 258, 264, 463
 Mutaszim, I. abbászida kalifa 470
 Mutina (Mutzina, Mutzschma) (†1526) 136, 170, 184
 Müller Géza 924
 Münsterberg Károly herceg 420
 Myslenovith Horváth Márk 382
 Mytin (†1526) 184
- N**
- N. Ipoly Márta 713, 718, 888
- Nabú-kudurri-uszur, II. babilóniai király 531–532
 Nachzeschki (†1526) 170
 Nádasdi Benedek 373, 379
 Nádasdy (III.) Ferenc 547
 Nádasdy Ferenc 64, 310, 324, 354, 540, 766, 829–830, 838
 Nagy Antal (†1526) 184, 197–198
 Nagy Gábor 36, 38, 45, 98, 143, 887, 921
 Nagy Imre 672, 896
 Nagy Iván 220
 Nagy Máté 179, 322, 325, 376, 380
 Nagy Sándor → Alexandrosz, III. makedón király
 Nagy Tamás 915
 Nagyari József 494
Nagybánya (Baia Mare) 324
Nagybodak → Bodak 382
Nagykanizsa (Kanizsa) 147
Nagy-Kapela hegység 26
Nagymajtény (Majtény, Moftinu Mare) 14
Nagy-Morava 57, 79
Nagynyárád 574, 681–682, 685, 688–689, 691, 693, 701, 709, 713, 717
Nagyszántó 297
Nagyszeben (Sibiu) 48, 51, 306
Nagyszombat (Trnava) 306, 324
Nagytabor (Desinić) 461
Nagyvárad (Oradea) 264, 306, 324
Nagyváty 879
 Nahintzky (†1526) 184
Nándorfehérvár (Belgirád, Belgrád, Bilgrado Fehérvár, Görögfehérvár, Singidium, Taurinum, Taurum) 12, 20, 22, 25, 33, 40, 56–57, 65, 67, 71–72, 74–75, 76, 78, 86, 88, 90, 93, 97, 100, 104, 113, 143, 169, 171, 179–180, 194–195, 199, 202, 224, 226–227, 238–239, 250, 253, 258, 263, 272–273, 282, 285–286, 288, 291, 294, 296, 299–300, 302–307, 312, 323–324, 336, 338–339, 341–342, 348, 355, 358–359, 367, 370–371, 373, 383, 391, 394, 396, 408–409, 422–423, 430, 440–442, 444, 450, 457, 463, 473–474, 482, 485, 538, 540, 544, 547, 550, 569, 581, 644, 658, 753, 760–762, 766, 772, 802, 809, 818–820
 Napóleon, I. francia császár 590, 652, 837

Narbonne (Narbot) 289
 Nausea, Friedrich 100
 Navagero, Andrea 206, 495–496, 923
 Nazingen, Jacobus 492
 Négyesi Lajos 722, 725, 742, 744, 888, 903, 919
 Nemes Gábor 884, 914
 Nemes Imre 918
 Nemes István 849, 851–853, 855, 857, 859, 861–862, 865, 884, 888, 920
 Nemeskürty István 747–756, 758, 762, 769–771, 773–775, 778–780, 782–786, 788, 806–807, 811–813, 815–818, 840, 888, 925–927
 Németh Béla 288, 684–685, 732, 888, 916
 Németh László 808–809, 814
 Nero római császár 573–474
 Nero consul 276
 Nerva római császár 273
Neszmély 832
 Neudorf → Macedónújfalú
 Neuhaus (Nova Domo) → Hradce, Adam z
 Neumann Tibor 885, 894, 900, 904, 907, 922
 Neusiedler (Arató) Jenő 830, 888
 Neví 518
 Ney Ferenc 620–621
 Nezsideri (Newsijth) Mihály 381–382
 Nicoló 203
 Niederhauser Emil 914
Nikápoly (Nikopol) 40, 42, 48, 55, 65, 72, 256, 276, 278, 386, 470
 Niklas zu Salm und Neuburg (Zólyomi Miklós) 71, 74, 304, 311–312, 323, 448
Nilus 260, 263, 289290, 334
 Nipszyc, Mikolaj 188–189
Niš (Nis, Nissza) 75, 237, 250, 253
Niska Banja (Ilidze) 237, 250, 253
 Nizamüddin 230, 242, 243, 247
Nogaj (Bokair, Lukaj, Lukay) 260, 262, 464, 474
 Nora, Pierre 816–817
 Noszlopy Tivadar 828, 888
 Novák József 543
 Novák Veronika 64, 99, 116, 157
 Numerianus római császár 280, 289
Nürnberg 547

Ny

Nyék 204, 256
Nyitra (Nitra) 179, 306, 324
 Nyomárkay István 912
Nyugat-Morava 253

O

Obertyn 745–746
 Oborni Teréz 914, 923
Odera 172
 Ódor Imre 903
 Odorics Ferenc 923
Oettingen in Bayern 221–222
 Ogger, Günter 907
 Oglanlar Sejhi Ibrahim 517
 Okányi Pál 896
 Oláh Miklós 288, 344, 346, 348, 361, 390, 889
 Olasz Simon 381–382
 Omár I. kalifa 470, 476
 Ontzick (†1526) 136
 Oradea → Nagyvárad
 Orbán László 921
Orbász 37, 403
 Orbonász Endre (András) 179, 182, 203–204, 322, 325, 404
 Orczy Lőrinc 550–551
 Orio, Lorenzo 28, 46
 Orlai Petrics Soma 859
 Orlovics Gergely 152, 325, 459
 Orlovics (Orlovitz, Orlovsics) György (†1526) 186, 219, 429
 Orlovsky Géza 890
Ormány 688
Orménio (Csirmen) 254
 Orsenigo, Cesare 643, 650
 Orsolya, Szent 172, 354
 Ortutay András 901
 Ortutay Gyula 661–662, 668, 889
 Ortway Tivadar 394, 697, 819, 905, 917
 Osijek → Eszék
 Oświęcim → Auschwitz
 Oszmán kalifa 470, 477, 562
Otlukbeli 431, 476
 Ottendorf, Henrik 479, 841

Ottlik Géza 659
 Ottó Henrik pfalzi választófejedelem 704, 708
 Óvár 360
 Oven → Buda
 Ózdi János 880
 Ozsvárt Viktória 922

Ö

Öcsény 878
 Ömerbég-oglu Haszán bég 248
 Öreg-tó (Tata) 402, 404
 Őszek → Eszék
 Ötvös István 927
 Özbaran, Sauh 915
 Őze Sándor 806, 808–809, 815, 889, 927

P

Pach Zsigmond Pál 661–662, 800, 805
 Pajewski, Janusz 915
 Pakó László 913
 Paks 106–107, 306, 310, 447
 Paksi (Pasy, Paxi) János (†1526) 128–129, 135–137, 176–177, 181, 183, 186, 197, 202, 219, 223, 321, 375, 429, 439, 459, 490
 Paksi (Pakosi, Paksy, Tacossi) (†1526) Ferenc 198
 Paksi (Paksy) Balázs (†1526) 128–129, 135–138, 141, 163, 169, 172, 177–178, 181–183, 185–186, 197–198, 202, 204, 218, 223–224, 276, 321, 341, 362, 429, 438, 459, 462, 676, 765, 767
 Pál, II. pápa 272, 288
 Palacký, František 912
 Paladinich, Giovanni 143
 Paladinich, Pietro 143–144
 Paladinich, Stjepan 124
 Pálffy Géza 9, 815, 817, 884, 887, 898, 904, 908, 912, 920
 Pálffy János 571
 Palinai (Palinay) György (†1526) 94, 97, 141–142, 181–182, 186, 218, 311, 317, 321, 343, 362, 375, 380, 429, 438, 448, 459, 645, 676, 765, 767

Pálóci (Pálóczi, Pálóczy, Palótzsi, Polazchi) Antal (†1526) 170, 172, 183, 186, 197, 202, 204, 219, 317, 321, 362, 374, 421, 429, 454, 458, 490, 829
 Palóczi Edgár 828, 889
 Palombini, Barbara von 913
 Pálosfalvi Tamás 885, 894, 916, 919, 922
 Pamer Nóra 906
 Pemflinger Márk 550
 Panbon, (Partiba) Andrea 199, 200, 846
Panisus 276
 Pap-folyó (Papasz irmagi) → Karasica-patak
 Pap Norbert 479, 493, 889, 919, 925
Pápa 297
 Papanek, Georgius 916
 Papp Júlia 895, 922
 Papp László 663, 697, 708, 711, 716, 718, 720, 723–724, 727, 741, 889, 903, 918
 Papp Sándor 364, 909, 913
Papuk-hegység 262
Paraćin (Paracsin, Parakil) 250, 257
 Pareus, David 543
 Pargali → Ibrahim nagyvezír
 Parisotto, Piero 163–164
Párizs 586
 Parry, Vernon J. 911
 Pašek z Vratu, Jan 357, 521
Passau 704
 Pásztor Katalin 910
 Pasztucha János 356
 Pataki József 920
 Paulinyi Oszkár 300
 Pavličević, Dragutin 912
 Pavlovics Demeter 685, 687
 Pázmándi Horvát Endre 575, 592, 889
 Pázmándy Dénes 829–830, 837, 839–840, 844, 849, 889
 Pázmány Péter 540–541, 859
Pécs 40, 80, 88, 117, 120, 130, 147, 151, 158, 164–167, 176, 195, 202, 274, 288, 305–306, 312, 315, 321, 383, 420, 429, 449, 458, 481, 566, 605, 608, 711, 747
 Pecsevi, Ibrahim 177, 198, 204, 227, 254, 256, 289, 358, 368, 411, 421, 441, 444, 463, 457, 477, 481, 485, 683, 685, 699, 710, 902
Pécsvárad 685
 Pekár Gyula 647, 650, 652

- Pekri János 202, 451, 461, 869, 877
 Pekri Lajos 461
 Pekri Miklós 202
 Pemflinger, Christoph (†1526) 184
 Pentele → Dunapentele
 Pera → Beyoğlu
 Perényi (Peréni, Príni) Ferenc (†1526) 48, 128–129, 135–136, 138, 141, 163, 169, 172, 177–178, 181–183, 185, 197–198, 202, 218, 223–224, 276, 300, 310, 315, 321, 341, 354–355, 359, 362, 374–375, 385, 392, 394, 398, 410–411, 421, 423–424, 426, 428–429, 438, 447, 453, 459, 483, 488, 548–549, 645, 676, 765, 767
 Perényi Gábor (†1526) 170, 172, 181, 183, 186, 197, 202, 219, 300, 317, 321, 362, 429, 439, 458, 490
 Perényi Imre 185, 187, 274, 302, 392, 394, 460, 462, 721
 Perényi Péter 34, 122–123, 130, 187, 204, 219, 249, 257, 293, 297, 300, 302, 311–312, 317, 323, 363, 374, 394, 449, 454, 468, 475, 477, 644, 676, 733, 736, 738, 742, 767–768, 795, 879
 Perényi Zsigmond 649–651
 Perényiné → Kanizsai Dorottya
 Péri Benedek 910
 Péri Lajos 452
 Periklész 587, 590
 Perisgraz → Hosszúpéreszteg
 Perjés Géza 709–711, 728, 736, 739–742, 744–746, 749–751, 756–758, 762, 771, 778–781, 783, 788–794, 800, 804, 806–808, 811–816, 818–820, 848, 889, 909, 918–919, 925–926
 Pernštejna, Jan z 50–51, 127
 Perputzky, Wilhelmus (†1526) 177
 Perser, Benedict (†1526) 184
 Perzenzky (Perstenszky), Adalbert von 293, 300
 Perztenzky (Perstenszky), Johann von 293, 300
 Pešina z Čechorodu, Jan Tomáš 479–480, 485, 491 889
 Pest (Peste) 100, 113, 128, 159, 164, 176, 195, 199, 202, 215, 217, 247, 256, 271, 278, 306, 322, 357, 403, 471, 481, 574, 576, 747, 795
 Pesti Frigyes 866, 869, 876
 Péter Katalin 800, 805, 923
 Péterfi Bence 128, 150, 154, 184, 889, 900, 911
 Péteri Takács József 571, 574
Péternvárad (Péternváradja, Petrovaradin, Pietra Varadino, Varadin) 40–42, 45–46, 48, 52, 57, 64, 71–73, 75, 78, 80, 82–83, 88–91, 95–97, 99–101, 104–107, 114, 116–117, 120, 122, 135, 141, 144, 161, 163, 179–180, 192, 202, 204, 217, 222, 237, 239–240, 249–250, 253–254, 257–258, 262, 273, 303, 306–310, 339, 342, 348, 354, 374, 396, 401, 403, 408, 410–411, 442, 447–448, 463, 464, 472–474, 478–480, 486, 491, 518, 637
 Pethő Gergely 478, 889
 Petőfi Sándor 610–611, 662–663, 766
 Pezenhoffer Antal 844, 846, 889
 Pfeffkate, Michel (†1526) 170
 Pharcanus → Sárkány Ambrus
 Philolphus → Filelfo, Francesco
 Philipposz, II. makedón király 612
 Pias Erzsébet magyar királyné 53
 Pigafetta, MarcAntonio 433–434
 Pilch Jenő 638
 Pileczki (Peleczi, Pilacki) Miklós 136, 176, 178, 179, 182, 460, 491
 Pileczki (Pilezki, Prileski) János 321, 325, 429, 491
 Pilismarót → Marót
Pinár Basi (Caribrod, Dimitrovgrad, Izvor) 237, 253
 Pintér Márta Zsuzsanna 886
Piradzsi 238
Pirbak 237
 Pirckheimer, Charitas 207, 209, 215–216
 Piri bég 231, 254
Pirot (Sehirköj, Şehirköy) 237, 250, 253, 257
 Piti Ferenc 919
 Piusz (Piccolomoni), II. pápa 271, 283, 288–289
Pizzighettone 304, 323
 Platina, Bartolomeus 324
 Platón 500, 503, 517, 585, 590
 Plihál Katalin 324
Plitvicei-tavak (Plitvička Jezera) 461
Plovdiv (Filibe, Filipápol, Filippopoli) 71, 75, 78, 235–236, 253, 257, 278, 289
 Plutarkhosz 585, 589

- Plzeň* 358
Podgrad 26
 Podhradczky József 821, 889
 Podmaniczki István 163, 187, 220, 362, 765
 Podmanicki (Buthmenichky, Podmanitcki) Mihály (†1526) 135–136, 170, 173, 177, 181, 183, 202, 204, 312–313, 321, 325, 362, 428–429, 439, 450, 459, 491
 Podsused → Szomszédváralja
 Podvinay Tamás 56–57, 79, 179, 182
 Podzámčok → Dobróváralja
 Pogány Zsigmond (†1526) 121, 202, 204, 429, 445, 452, 490
 Polgár Balázs 493, 729–730, 884, 903, 919, 922
 Policha, Joannes (†1526) 170
Pontoszi-hegység 281
 Pósan László 916, 919
 Posar Benedek (†1526) 197–198
Posedarje 124
 Posedarski, Juraj 123–124
 Posedarski, Stjepan 123–124
 Posing gróf 154
Postojna 26–27, 71, 110, 121
Potentiana (Százhalombatta) 445, 461
Pozsega (Požega) 88–89, 187–188, 220, 305, 445
Pozsony (Bratislava, Poson) 94, 113, 131, 137, 140, 142, 148, 150, 154, 164–165, 168, 171–174, 178, 194–195, 199, 201–203, 211, 213–214, 278, 306, 313, 322, 344, 363, 371, 373, 377, 380–382, 385, 403, 422, 424, 432, 480, 522, 526, 645, 832, 847
 Pölnitz, Götz Freiherr von 907
Prága 162, 183, 215, 356–358, 387, 420, 521
 Prágai Kozmasz (Cosmas Pragensis) 440
 Praskócsi (Praščevački) István 445, 461
 Pray György 191–192, 847, 858, 898
 Pritz Pál 925
Prizren 517
 Probus római császár 279–280, 289, 324
 Prohászka Lajos 11–12, 809
 Prokopp Gyula 344
 Prontone, Ciro 441
 Prustinaysek János (†1526) 136
Prvić 37
Ptuj (Pettau, Petovia, Potoly) 88, 126, 130, 142, 145, 158–159, 164
 Puchemotz (†1526) 136
 Pukánszky Béla 778, 782, 895
 Puksch Ferenc 628
 Puslam → Hosszúperesztég
 Pürrhosz, I. épeiroszi király 286
Püspök-pusztá 877
 Püthagorasz 409
- R**
 R. Várkonyi Ágnes 905, 921
 Raby (Rabí) → Győr
Rácsa (Rača, Raça, Rachia, Sremska Rača) 204, 260, 263, 374, 380, 445, 461, 464, 474
 Rácz Árpád 907, 911, 918–919
 Rácz György 904
 Rácz Piroška 864–865, 920
 Radics (Deli), Bosics 249, 257, 310, 316, 375, 448, 454, 459, 462, 472, 477, 746
 Radu dragomán 146
 Radu (Radu cel Mare), IV. havasalföldi fejedelem 300
 Radu (Radul), V. havasalföldi fejedelem 36, 40, 42, 48, 72, 130, 161–162, 203, 293–394, 300, 302, 308–309, 445–446
 Rady, Martyn 903
 Raffaello Sanzio 772
 Ragályi Elemér 668–669
Raguza (Dubrovnik) 28, 33, 75, 152–153
 Rajnai László 914
 Rákóczi Ferenc, II. vezérlő fejedelem 647–648, 650, 666, 769
 Rákóczi György, II. erdélyi fejedelem 800, 805, 859
Rákos 100, 118, 179–180, 182, 441, 576
Ralja 238, 253
 Ranke, Leopold von 812
 Rapaics Rajmund 900
 Ráskai (Rajkai, Ráskay) Gáspár 41–42, 85, 182, 187, 220, 316, 318, 320, 325, 411, 434–435, 454, 456, 461, 703, 739, 741–743
 Rassow, Peter 771, 75
 Ráttkay László 445, 461
 Rauzs Orsolya 16

Rayazó → Váli-völgy
 Rázsó Gyula 711, 914, 918, 926
 Rechenberk (Rachmberg), Hanuš z (†1526) 325, 369
 Rédey János 16, 566
 Rédey Tivadar 923
 Rednek (Vrdnik) 204
 Regéc 297
 Regede (Bad Radkersburg) 147–148
 Regensburg 283
 Regölyi Zsolt 895
 Reibnitz (Reyberitz) (†1526) 170, 184
 Reiszig Ede 906
 Resava 257
 Réthelyi Orsolya 905, 912
 Reusner, Nikolaus 372–373, 890
 Reuter Camillo 881–882
 Révész László 925
 Reviczky Gyula 628, 630
 Reysser, Michel (†1526) 170
 Rhône 165
 Richárd, III. angol király 851
 Richmond 53
 Ridanieh (Ridaniija, Kairó) 476
 Ridvanbég Oglon Hüsrev Bej → Hüsrev Gerede
 Rigómező (Kosovo Polje) 470, 476, 541
 Rihmer Zoltán 906
 Rijeka → Fiume
 Rill, Bernd 908
 Rill, Gerhard 914
 Rimaszombat (Rimavská Sobota) 160
 Rodinov (Rotvinova) 368–369
 Rodosz 65, 161, 173, 272, 283–285, 312, 398, 442, 444, 450, 499–500, 512–513, 517, 538, 548
 Rodríguez Villa, Antonio 900
 Rogers, John Michael 909
 Rogos 236
 Rogozinovo (Beg Alaki, Hiszárlik) 236, 252
 Róma 26, 43, 45–46, 49, 54–55, 57, 65, 112, 122, 131, 158, 173, 303, 315, 355, 358, 453, 542, 573, 586
 Romsics Ignác 817, 820, 890, 922
 Rorario, Girolamo 49, 51
 Rotenberg (†1526) 181
 Rothan, Paul 530
 Rothenberg, Gunther E. 912

Rothenburg ob der Tauber 63–64
 Rožmberk nad Vltavou 356
 Rožmberka, Jindřich z 356, 358, 491
 Rožmberka, Jan z 150
 Rožmitál, Zdeněk Lev z 154–155, 355–358
 Rózsa György 893
 Rózsa János 668–669
 Rubigallus, Paulus 529
 Ruffy Péter 658–659, 890
 Ruovics Mihály 57
 Rúzsás Lajos 893, 921
 Rüsttem aga 251
 Rüsttem bin Ferruhzáde (Farrokhzád) 470, 476
 Rüsttem cselebi 229
 Rycat, Paul 493

S

S. Lackó András 923
 S. Varga Pál 921
 Sabinus, Georg, 495
 Sabiza, Mathio 164, 166
 Sadoletto, Jacobo 9, 19, 23, 25, 33–34, 40, 43, 45, 47, 55, 58–61, 64, 68–69, 72, 74, 76, 80, 85–87, 89–90, 94, 101, 104–105, 108, 111, 115, 118–119, 122, 131, 185
 Sáfrány Zsuzsanna 880, 882, 890
 Sággy Imre 382
 Sajó 575
 Salamon Ágnes 903
 Salamon Ferenc 794, 799
 Salamon Henrik 850
 Salga István 701
 Salinas, Martín de 63–64
 Salona (Solin) 289
 Salzburg 27, 168, 704, 706
 Sambucus → Zsámboky János
 Sámuel (Aba) magyar király 856
 Sandova, Prudencio 541–542
 Sánta Sára 16, 220, 342, 425, 439
 Sanudo (Sanuto), Marin 124, 136, 145–146, 164, 839, 890
 Saône 165
 Sapka → Žiabka, Jiří
 Šarengard → Atya

- Sárffy (Sárffi) Ferenc 189–191, 400, 675, 677, 834–836, 838, 840, 846–848, 851–858, 861–864
- Sárkány (Pharcanus, Szakács) Ambrus (†1526) 90–91, 96, 106, 112–113, 115, 128, 135–139, 141, 177, 183, 186, 197, 202, 219, 223, 308, 321, 355, 359, 362, 385, 392, 398, 400, 421, 429, 444, 458, 483, 644, 765–766, 768, 906
- Sárköz 878
- Sárok 475, 869, 691
- Sárospataka 83
- Sárrét 366, 828
- Sárvíz 366, 368
- Sashalmi Endre 911
- Sátorhely (Sátoristya, Sátoristye) 608–609, 684–685, 688, 690, 694, 709, 713, 716, 726, 744, 867, 878
- Sávolyi (Bicolai Josaw, Josy Miclas) Józsa Miklós (†1526) 170, 184, 197–198
- Savoia, Fazio di 155, 833
- Sbruglio, Riccardo 99, 100, 103
- Schaedlinger, Anton C. 251–253, 255–256, 901
- Schales, Nicolò 148
- Schell Antal 924
- Schiller Erzsébet 552, 886
- Schioppa, Lorenzo 638
- Scholz János 354
- Schöpflin Aladár 635–636, 890
- Schwendi Lázár 746
- Schwob, Monika Ute 905
- Schwyitz (†1526) 170
- Scitovszky Béla 649, 651
- Scitovszky János 822, 824
- Sebeg 400
- Sebők Ferenc 908, 919
- Sehábeddin aga 229
- Sehirköj (Şehirköy) → Pirot
- Seibt, Ferdinand 915
- Seipel, Wilfried 914
- Seláf Levente 536, 895, 920
- Selska-bara 697
- Seneca, Lucius Annaeus 355
- Senj → Zengg
- Serédy (Szeredy) Gáspár 82–83, 373
- Settim pasa 99
- Setton, Kenneth M. 913
- Severcan, Şefaettin 901
- Sforza Bona lengyel királyné 168, 172
- Sibiu → Nagyszeben
- Sibrik Gergely 109–110
- Sibrik Osvát 109–110
- Siegler, Michael 198, 204, 411, 420–421, 441, 444, 477, 481, 485
- Siena 485
- Siklós 274, 288, 306, 574, 888
- Silius Italicus 276, 288–289
- Simái Ödön 923
- Šimák, Josef 896
- Simon Bertalan 925
- Simonyi Ernő 899
- Singidium → Nándorfehérvár
- Singrenius, Joannes 287, 290
- Sinkó Katalin 924
- Sinkovics István 751, 758, 778, 781
- Sipos Gábor 923
- Sir, Ayşe Nur 902
- Şiria → Világos
- Sirmium → Szávaszentdemeter
- Sisári Korodi Albert (†1526) 185
- Skorka Renáta 908
- Skradrin 37
- Slaný 358
- Šlik na Holejče (Schlyck, Sfftasam), Štěpán (†1526) 128–129, 135–137, 154, 169, 172, 177–178, 184, 207–208, 210, 213–214, 181, 223–224, 317, 321, 325, 369, 429, 439–440, 455, 458, 460–461, 488, 490–491, 676
- Šlik na Holejče, Albin 128–129, 207–208, 210–213, 223–224
- Šlik na Holejče, Albrecht 128–129, 207–208, 210–211, 213–214, 216, 223–224
- Slovenj Gradec (Goningrád) 146
- Sofi → Iszmail, I. perzsa sah
- Soiter, Melchior 364
- Sokcsevits Dénes 923
- Sokolov → Falkenau an der Eger
- Solymár (Salavár, Salmar, Salmaart) 374, 380
- Solymos 297
- Solymossy Sándor 664, 870, 880, 924
- Sombor → Czoborszentmihály
- Somi Gáspár 187–188, 220
- Somogyvár 192, 197
- Somogyi Ferenc 381–382

Somogyi József 906
 Somos Béla 672–673, 890
 Sonkoly Gábor 886, 925
 Soós István 894
Sopron 66, 305
 Soysal, İsmail 915
 Sörös Pongrácz 906
 Spišský hrad → Szepesvár
 Spekner Enikő 907
 Sperfogel Konrád 344, 346, 822–823, 897
Speyer (Spíra) 63–64, 116, 304, 310, 323, 349, 354, 370, 422, 540, 766
 Spinellio, Gaspare 91
 Spitzer, Shlomo J. 886, 896
Spalató (Split) 535
 Spontone, Ciro 198, 204, 411, 421, 443, 444, 477, 481, 485, 890
 Sremska Kamenica → Kamanc
 Sremska Mitrovica → Szávaszentdemeter
 Sremska Rača → Rácsa
 Sremski Karlovci → Karlóca
 Stacho zu zu Berg, Sigmund 183
 Stacho zu zu Berg, Wolfgang 183
 Stampachio 491
 Stanislaus pap 391
 Stari Slankamen → Zalánkemén
 Starnberg, Hans von 150
Starnbergi-tó 185
 Statileo János 309, 313, 324, 446, 450
 Steinert Ágota 890
 Stibitz (Stybitz), Siegmund (†1526) 136–137, 177–178, 184
 Stoll Béla 890
 Storcz (Stercs, Storcus) hadnagy 339, 342
 Straubing lovaskapitány 154
 Strazzolin, Domenico 145–146
 Strbik Andrea 410, 442–443, 886, 896
Stridó (Štrigova) 305, 323
 Subermerßky (†1526) 177
 Subsack, Blasius (†1526) 170
 Sudár Balázs 288, 517, 519, 890, 902, 923
 Sueff, Michele di 27
 Suetonius Tranquillus, Caius 589
 Sulica Szilárd 896
 Supka Géza 843, 890
 Sůra, Pavel 919
 Südzsá aga 249, 473

Süly (Šuľany) 381–382
 Svätý Jur → Szentgyörgy
 Švihovský z Rýzemberka, Břetislav 154–155, 172
 Swartz, Hanns (†1526) 184
 Sykai, Sebastian (†1526) 184

Sz

Szabács (Šabac) 20, 22, 72, 100, 294, 303, 323, 386, 396, 485, 550, 581, 644
 Szabad György 815, 817
Szabadka (Subotica, Szabatka) 257, 403, 684
 Szabó Dezső 15, 814, 817, 904
 Szabó István 816–817
 Szabó Pál Zoltán 714, 718
 Szabó T. Ádám 671, 890
 Szad ibn Abi Vakkász 470, 476
 Szádeczky Lajos 824, 825–828, 890
 Szadet Giráj, I. krími kán 168, 172
Szádrév (Buccari, Bakar) 197–198
 Szakály Ferenc 9, 750, 758, 774–775, 779, 781, 783, 788–789, 795, 807, 813–815, 818–820, 890, 893, 905, 908–909, 916, 918, 925–926
 Szaladin egyiptomi szultán 470, 476
 Szalaházi (Zalaházy) Tamás 110, 137–138, 315, 322, 363, 382, 453, 765, 847, 906
 Szalai Gábor 493, 889, 919, 925
 Szalai Sándor 926
 Szalánkemén → Zalánkemén
 Szalárdi János 479, 890
 Szalay János 382
 Szalay László 811–812, 897
 Szalkai (Szalánczi, Szálkai) László (†1526) 23–25, 45, 49, 52, 57, 59, 68–69, 73–74, 77, 79, 82, 85, 110, 115, 127, 128–129, 131, 135–138, 141, 163–164, 169, 172, 177–178, 181–183, 185, 197–198, 202, 218, 221–224, 276, 303, 317, 321, 325, 341, 343, 351, 353, 355–356, 358–359, 362, 374–376, 380, 385, 393–394, 396, 398, 401, 410–411, 420–421, 424, 429, 432–433, 438, 446, 455, 459, 483, 484–485, 488, 490–491, 494, 644–645, 653, 676, 764, 767, 906

- Szaloniki* 471
Szamobor (Samobor) 99, 101
Szamos 306
Szamosköz 829
Szántó Ákos 925
Szapolyai (Szepesi, Zápolya) György (†1526)
 50–51, 70, 73, 101, 114, 117, 122, 127, 129,
 132, 137–138, 141–142, 149–150, 164–
 165, 169, 172–173, 177–178, 181–183,
 186–185, 188, 197–198, 202, 218, 220–
 221, 223–224, 293, 298–299, 302, 309–
 311, 321, 341, 350, 353, 355, 359, 362,
 371–376, 378–380, 384–385, 387, 392–
 393, 397, 399, 401–402, 421, 423–424,
 429, 438, 447–448, 454, 458, 461, 483,
 485–486, 490, 675, 731, 742, 822, 828–831,
 842, 845, 854, 875
Szapolyai István 302, 323
Szapolyai János → János, I. magyar király
Szarajevó (Sarajevo) 26, 464
Száraz György 814, 817
Száraz Orsolya 921
Szata (Sotin) 56–57, 243, 255, 260, 262, 307,
 324, 374, 401, 464, 474
Szatmári György 274, 288
Száva 20, 22, 45, 68, 71, 74–76, 78–81, 83–84,
 86, 88–90, 96–97, 99, 112, 161, 180, 192,
 194, 238, 241, 248, 258, 262–263, 273, 281,
 289, 302–305, 307–308, 310, 323, 339,
 374, 379–380, 386, 404, 446–447, 479,
 485, 759–760, 779, 794
Szávaszentdemeter (Dimitrofca, Mitrovina,
 Sirmium, Sremska Mitrovica, Szentde-
 meter, Temirokcsa) 20, 22, 45, 204, 260,
 262, 289, 324, 361, 374, 464, 474
Szávaszentmárton (Bubalis, Budalia, Martini-
 ci) 280, 289
Százhalombatta → Potentiana
Szazlika-patak (Szazlu dere) 236, 252
Szebelédi Zsolt 16, 127, 136, 174–175, 178,
 190, 200, 290, 354, 360, 387, 400, 439, 480,
 491, 855, 857, 888, 890–891, 894–895,
 897, 920
Szebeni Miklós 77
Szebenikó (Šibenik) 27, 36–37
Szebény 866, 869
Szecey (Secey) Sebestyén (†1526) 197–198
Széchenyi István 604, 859
Szécsény 159–160
Szécsi (Széchi) Tamás (†1526) 128–130, 137–
 138, 147, 170, 172, 177, 181, 183, 197, 202,
 219, 223, 317, 321, 374–375, 429, 439, 454,
 458, 490
Szeged (Szegedin) 40, 120, 195, 202, 248, 257,
 306, 321, 403, 429, 460–461, 472, 477
Szegedi Antal 374, 380, 457
Szeglaki Horvát János 42, 62, 83
Szejdi cselebi 229
Szejhun → Szír-darja
Székely Bertalan 660–661
Székely Demeter 401, 403
Székely György 817, 820, 897
Székely István 395, 890
Székely Klára 879
Székely Samu 905
Székesfehérvár (Isztolni Belgirád) 9, 126, 128–
 129, 148, 166, 191, 194–195, 199–202,
 212–213, 217, 276, 300, 305, 309, 322, 342,
 357, 361, 369, 387, 390, 393–394, 403,
 420–421, 430–432, 440, 468, 478, 483,
 536, 549–550, 639, 656, 795, 834, 836, 840,
 852, 854–855, 861
Szekfü Gyula 10, 651–652, 654, 755, 776–777,
 781, 810–811, 814, 818, 845, 891, 904
Szekszárd 311, 448
Szélestalpú völgy 726
Szelim bég 100, 868
Szelim, I. oszmán szultán 22, 31, 253, 263, 272,
 288, 384, 430–431, 454, 470, 476, 499, 517,
 543, 644
Szelim, III. oszmán szultán 562, 565
Szenci Molnár Albert 544
Szendrei Ákos 921
Szendrey Zsigmond 538, 866, 869, 876, 891,
 924
Szendrő (Szemendre, Smederevo) 56–57, 230,
 238, 250, 253, 263, 276, 294, 326, 336, 338,
 412, 417, 419, 430–431
Szente 160
Szentandrás (Szentendre, Valkó vármegye?)
 460
Szentgyörgy (Svätý Jur) 127–128
Szentgyörgyi-Bazini Ferenc 126–129, 132 150,
 155, 224, 433

- Szentjóbi Szabó László 568, 570
Szentkereszt-forrás (Herkulesfürdő?) 273, 288
 Szentkláray Jenő 908
 Szentmártoni Szabó Géza 890
 Szentpétery Imre 725, 895
 Szepesi → Szapolyai György
Szepesség 306
Szepesvár (Spišský hrad) 296–297
Szer falu 688
 Szerb Antal 636–637, 809, 891
 Szerdahelyi Gergely 382
 Szerencsen János 316, 325, 428, 453
 Szerémi (Szerémy) György 979, 379–381, 399, 675, 677, 750, 777, 821–827, 829–831, 834–836, 839, 842, 846, 854–855, 859–860, 875–876, 891, 897
Szeremle 871
Szerémség (Szerémia, Szirem) 48, 83–84, 88, 97, 106, 114, 117, 123, 144, 161, 179, 217, 258, 263, 280, 289, 303, 305, 307, 339, 373, 379, 383, 408, 410–411, 463, 530–531, 753, 786, 795
Szerémszentgergely (Grgurevci, Gogorofca, Gurguricsa, Szentgergely) 260, 262, 274, 380, 464, 474
 Szerencsés (Fortunatus) Imre 45–46, 58, 60, 91–92, 644
Szicília 46, 542
 Szigethy Gábor 895–896
Szigetvár 551, 670, 859
 Szijártó M. István 904
Szilágycseh (Cehu Silvaniei) 769
 Szilágyi Emőke Rita 16, 354, 363, 889, 922
 Szilágyi Ferenc 885
 Szilágyi István 11–12
 Szilágyi Virgil 620
 Szinán bég 230–231, 241
 Szinán pasa 11
Szir-darja (Szejhun) 265, 267
 Szirtes Zsófia 910
Sziszek (Sisak) 130
 Szita László 887
 Szixtus, IV. pápa 272, 288
 Szkender (Zlender) Miklós 7, 78
Szlavónia 11, 40, 42, 54, 57, 88, 100, 104–105, 120, 180, 193–195, 303, 305
Szófia 72, 75, 236, 250, 278, 463, 474
 Szokola László 911
 Szokollu Mehmed 431
 Szolakzade 823
Szombathely 305
 Szomory Dezső 636–637
Szomszédváralja (Podsused) 99–101
 Szondy (Szondi) György 587
 Szovák Márton 16, 26–28, 37, 40, 43, 46, 55, 58, 61, 65, 67–69, 71, 75, 86, 88, 93, 97, 103–104, 108, 110, 115, 117, 121–122, 124–126, 130, 136, 138, 140, 142–148, 152, 155, 158, 160, 163–167, 173–174, 200, 218, 441–442, 444, 485, 543, 549
Szörény 20, 22, 65, 180, 288, 306
 Szörényi László 922–923
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 808
Sztanimacsica (Isztanimka) folyó 251, 257
 Sztepkó 48
Szubotica (Szupovicse) 250, 257
 Szulejmán aga 229
 Szulejmán (Solomet, Suleyman, Sulimán, Szaliman, Szolejmán, Szvliman), I. oszmán szultán 20, 22, 29–33, 37, 48, 58, 62, 65, 70, 72, 78–79, 83, 86–87, 97, 100–101, 107, 117–118, 120–121, 123, 125, 128–129, 133–134, 137, 142, 144, 146–147, 150, 153, 157–158, 160, 162, 164, 167–168, 171, 174–182, 192–194, 196, 198–199, 203–204, 217, 221–223, 227–228, 235–237, 239–252, 256, 258, 263–266, 271–273, 278, 283, 286–287, 289, 294–295, 299, 301, 303, 316, 318, 321–323, 325–326, 328, 333–334, 337–342, 344, 347–348, 353, 358–360, 362, 364, 366–372, 374–375, 377, 382–385, 388–390, 393–396, 398, 401–413, 415, 417–418, 420–422, 424, 426–434, 437–444, 446–447, 450, 455–457, 460, 462–464, 466–475, 477, 479–486, 488, 491–494, 499–500, 504–505, 507, 511, 514, 517, 519, 538, 540, 543, 547–550, 552, 565, 570, 573–574, 580–581, 592, 640, 644–645, 650, 670, 681–682, 684–685, 690, 744, 753–754, 759, 761–762, 776, 778–790, 794–799, 801–803, 811, 818, 829, 836–837, 867, 877–879, 909–910
 Szulejmán bég 231

Szulejmán cselebi 229
 Szulejmán nigeboli bég 246
 Szulejmán reisz 463
 Szunullah bég 230
 Szurmay Sándor 685, 697, 732, 735, 891, 917
 Szűcs János 669
 Szűcs Jenő 781, 808–809, 815, 925
 Szűcs József 701, 703
 Szüglün Kodzsa 257, 409
 Szvilengrád → Iflakan
 Szvircsek Ferenc 904
 Szydłowiecki, Krzysztof 178, 200, 822

T

Tábor 356, 358
 Tacossi → Paksi Ferenc
 Tańkowski, Piotr 919
 Tagliapietra, Bernardino 27, 36
 Tahi (Thazii) János 40, 42, 114, 187, 220, 316–317, 428, 445, 452, 454, 458, 676, 791, 906
 Tahmásp, I. perzsa sah 21–22, 62, 70, 278
 Takács Levente 919
 Takács Miklós 921
 Takáts Sándor 648, 651, 814, 817, 891
Tállya 297
 Tamás Gáspár Miklós 782
 Tamás Máté 910
 Tankréd galileai fejedelem 285, 290
 Tanradel zu Rechberg, Balthasar 149–150
 Tarais Emadis (†1526) 177
 Tárcai (Tharcai, Tharsai) Miklós (†1526) 135–136, 181–183, 186, 188, 202, 204, 219, 317, 321, 325, 362, 429, 439, 455, 459, 488, 676
Tarcal-hegység 249, 254, 257
 Tardić, Juraj 27, 36–37
 Tardić, Murat bég 27
 Tardy Lajos 400, 420, 885, 897, 913
Târgoviște 36
 Tárkányi Béla 614, 616, 891
 Tarnai Andor 884
 Tarnowski, Jan 339, 745–746
 Taşkıran, Cemalettin 917
 Tasoglu 236
 Tasy Ferenc 382
Tata 179, 322, 360, 381

Tatai (Thatai) Miklós 378, 380, 826–827, 830–831, 835, 842
 Tatár Péter (Medve Imre) 621
Tatarpazarı (Tatárpazari) 236, 253
 Taucher Gusztáv 912
 Taurinum (Taurum) → Nándorfehérvár
Taurusz-hegység 256
Tebriz 475, 499, 517
Tekvurlu 235
 Telekesi Béla 14
Temesvár (Timișoara) 41, 120, 279, 306, 324, 338, 449
 Temirokcsa → Szávaszentdemeter
 Terentius Afer, Publius 426
Terzsán vára (Arzal, Tržangrad) 26
Tétény 178
 Teutoburgum → Erdőd
 Thallóczy Lajos 900
 Than Mór 617, 859
Théba 284, 290
 Theiner, Augustinus 899
 Thelekessy Imre 459, 462, 639
 Themisztoklész 585, 589
 Theobaldo barát 104
 Thichter zu Tutzing, Bernhart 129, 183–184
 Thienemann Tivadar 809, 921
 Thomas a Kempis 676
 Thoraschkus, Frantz (†1526) 170
 Thorockay Gábor 906
 Thököly Imre 11, 647, 650
 Thuróczy János 172, 324, 355
 Thúry József 251–255, 262–263, 267, 337, 368, 408, 418, 431, 475, 762, 814, 891, 901–902
 Thury György 427
Tigris 256
 Timur Lenk mongol fejedelem 13, 430–431
 Tinódi Lantos Sebestyén 585, 588, 649
Tisza (Tibiscus) 20, 42, 113, 129, 132, 150, 176, 179–180, 195, 239, 248–249, 273, 279, 297, 306–307, 322, 376, 386, 401, 403, 460, 472, 589, 618, 646
 Tisza István 644–645, 650
Titel 42, 73, 79, 89–90, 94, 249, 274, 306–307, 472, 477
 Tkalčić, Joannes Baptista 888, 899
 Todesco 144

- Tokaj 297, 403
 Toldy Ferenc 898
 Toledo 204
 Tolmezzo 160
 Tolna (Tolisz) 66, 69, 72, 84, 93–94, 97, 100–102, 105, 108–109, 112, 114, 117, 155, 221, 246, 256, 274, 304, 306, 308, 310–311, 339, 350, 354, 395–396, 445, 447–448, 486, 766, 833
 Tolnai Vilmos 924
 Tolvaj Balázs 849, 851–853, 855, 857, 859, 861–862, 865, 884, 888, 920
 Tomicki, Piotr 137–138, 152, 185, 188–189, 220, 899
 Tomori (Cseribasa, Fráter, Timur, Tomor, Tomorio, Tomory) Pál (†1526) 19, 21–22, 24–25, 33, 35–36, 40–43, 45–50, 52–53, 55–56, 58, 64–65, 67–68, 71–72, 74–76, 78–83, 85, 89–91, 94–95, 97, 101–102, 104–106, 108–109, 113, 115, 118, 122–124, 127, 129, 141–142, 144, 149, 151–152, 155, 163–165, 176–178, 180–183, 185–186, 197–198, 202, 209–210, 216, 218, 221, 224–225, 239–240, 245, 254, 256, 259, 262, 264–267, 274–276, 302–303, 310–312, 314–315, 318–319, 321, 334–335, 338, 341, 347, 353–354, 358–359, 362, 371–372, 374–375, 378–381, 385, 387–388, 390–394, 397–398, 401–403, 407, 409–410, 415, 417, 419, 421–422, 424, 426, 428–432, 434, 438, 441, 444, 448–454, 456–458, 460, 463, 467–468, 474–475, 478, 480, 482–484, 486–487, 490, 540, 548, 579, 598, 620, 640, 644–645, 652–654, 659, 674–675, 711, 715–716, 731, 733–734, 737, 739, 741–743, 746, 765–767, 778, 813, 818, 822, 828, 831, 854, 867, 875, 877, 880, 906
 Tomori Anasztáz 627
 Tormay Cécile 637–638
 Tornaljai (Tornallyai) János (†1526) 325, 429, 459
 Tornaljai (Tornallyai) Jakab 294, 300
 Torquatus → Korbáviai János
 Tóth Dezső 891
 Tóth Ferenc (történész) 16, 157, 919, 922
 Tóth Ferenc (François de Tott) 828
 Tóth Gergely 16, 288, 342, 354, 389, 425, 439, 891, 922
 Tóth György 828–829
 Tóth Gyula 829
 Tóth István György 462, 891, 908
 Tóth Kálmán 617
 Tóth László (†1526) 219
 Tóth Mihály 828–829
 Tóth Mihály 829
 Tóth Péter 904, 921
 Tóth Zsombor 923
 Tóvizi Ágnes 16, 895
 Török (Terek, Theioriocum) Bálint 11, 85, 128–129, 182, 223–224, 316, 320, 325, 401, 403, 432, 454, 456, 461, 524, 752, 770, 778
 Török Mihály 44–45
 Török Pál 912
 Török Péter 906
 Törökdomb (Törökhalom, Türkenhügel) 419, 463, 466, 475, 639, 681–682, 685, 688, 690, 692, 697–698, 700, 711, 743, 878
 Törökút 867
 Traianus római császár 273, 288, 306
 Traianus-kapu (Kapulu Derbend) 236, 253
 Trau (Trogir) 535
 Tráva → Dráva
 Trebbia folyó 276
 Trencsén (Trencin) 50, 297, 306, 324, 375, 394
 Trencsényi → János, I. magyar király
 Trento 148
 Trepka András (†1526) 21–23, 33, 136, 163, 170, 173, 177–178, 181–183, 186, 190, 197, 202, 219, 317, 320–321, 341, 362, 422, 429, 438–439, 455, 460, 488, 490, 546, 613, 676, 828, 834, 839
 Trevisan, Nicolò 144, 146–147
 Trieszt (Trieste) 26, 165
 Trikala 256
 Tringli István 809, 812, 891, 903, 909, 927
 Trivulzio, Teodor 165
 Trnava → Nagyszombat
 Trócsányi Zsolt 808–809
 Trója (Truva) 278, 588
 Tron, Nicoló 272, 288
 Tržangrad → Terzsán vára
 Tsele → Csele-patak
 Tumanbaj, I. mameluk szultán 470, 476

- Tunisz* 299
Turbuly Éva 901, 907
Turcsányi Soma 628
Túri Klaudia 16, 439
Turzó (Thurzó) Elek 35–36, 59, 109–110, 137–138, 174, 180, 182, 203, 223–224, 300, 303, 315, 322, 363, 376, 382, 428, 453, 644, 765, 832, 901, 906
Tusor Péter 884, 906
Tuza Csilla 216
Tübingen 46
- U**
- Udine* 26, 71, 120, 142, 145, 147–148, 150, 152, 155, 160, 163, 165
Udvar 684, 689–690, 712–713, 715–717, 741
Ugolino 103
Újfalu → *Macedónújfalu*
Újistálló 698–700, 703
Újlak (Ilok) 73, 79, 89–90, 104–108, 117–118, 120, 122, 135, 141, 192, 198, 204, 241–242, 250, 255, 260, 264, 274, 307, 309–310, 339, 374, 380, 401, 447–448, 464, 474, 478–480, 486, 491, 505, 507, 518
Újlaki Lőrinc 375, 378–381
Újlaki Miklós 381
Újvári András 493, 887
Újváry Gábor 914
Ulászló (Jagelló), I. magyar király 13, 112, 114, 276, 289, 323, 386–387, 431, 541, 563, 565, 570
Ulászló (Jagelló) II. magyar király 49, 141, 188, 271, 302, 323, 359–360, 370, 373, 377, 383–384, 387, 394, 401, 409–410, 440, 442–443, 462, 765, 810, 912
Ulm 28
Ulufedzsiler → *Değirmencik*
Una 323
Ungaro, Thomaso 163
Unroert (†1526) 136
Unwerth, Wilhelm (†1526) 170
Unwirdt (†1526) 184
Ursu, Ion 915
Ústí nad Labem 358
Uzun Haszán akkojunlu emír 430–431, 470, 476
- Ürög (Erik, Irig, Ireg)* 239, 254, 260, 262, 464, 474
- V**
- V. Kovács Sándor* 901
Vabirt, Huber (†1526) 177
Vác 306, 403
Vadász Géza 495
Vág 297, 306, 532
Vahot Imre 617
Vakarelszka Kliszura → *Kádiaszker-szoros*
Valaresso, Zacaria 161
Valens római császár 280, 289
Valentinianus, I. római császár 280, 289
Valier, Agostino 67–68, 88, 145, 152
Váli-völgy (Kajászó, Rayazó) 82–83
Valladoid 204, 839
Valpó (Valpovo) 102–103, 113–115, 117, 274, 288, 306
Vályi András 574, 891
Vámbéry Ármin 475, 901–902
Vámos Miklós 677, 891
Vaničko (Vaničkovíc), Ziko 521
Várad (Baranya megye) 146
Váradi Imre 183
Varadin → *Pétervárad*
Várady Ferenc 888, 916
Varasd (Varaždin) 100
Várdai (Várday) Imre (†1526) 197, 429, 439, 459
Várdai Mihály 197–198
Várdai (Datio, Várday) Pál 103, 119, 128–129, 138–139, 153, 164, 169, 172, 186, 188, 218, 220, 223–224, 310, 317, 341, 343, 345, 363, 374, 447, 644, 765, 906
Varga Bernadett 16, 888, 894
Varga Szabolcs 16, 83, 887, 891, 912, 922
Varjas Béla 890
Várkonyi Gábor 910
Várkonyi Tibor 676, 891
Várna 276, 323, 386, 430, 470, 476, 541, 563, 570, 575–576
Vas László (†1526) 183, 185, 197
Vaskapu 867, 878
Vaskó Péter 519

- Vass Előd 921
 Vass József 895
 Vasvári Pál 611–612
 Vasy József 561
 Véber Károly 886
Végh falu 691
 Véghelyi Dezső 890
 Veglia → Krk
 Veinstein, Gilles 794, 799, 804, 908
 Vekerdi László 775, 782–783, 785–788, 790, 813, 891, 926
 Vekin → Atya
Velence (Venezia) 32, 53, 69, 117, 142, 161, 163, 173, 185, 216, 218, 284, 295
 Veleslavina, Daniel Adam z 439–440, 883
 Velius, Caspar Ursinus 172, 343, 348, 354–355, 360–361, 390, 394, 426, 854, 858, 891, 895
Veljun (Velinó) 88–89
 Venier, Domenico 43, 54, 60–61, 65, 122
 Ventura, Piero de 161
Venzone 110, 145–147, 160, 173
 Verancsics Antal 778, 897
Verbász 42
 Verbóci (Werbőczy, Werbőczy) István 34, 56, 58–59, 73, 102, 159, 349, 354, 485, 644, 653, 764–766, 778, 874
 Verbóci Zsigmond 483
 Veress D. Csaba 916
 Vergilius Maro, Publius 281, 289, 427, 571, 574
Verona 148, 165
Verpelét 153
Vértes 322, 402
 Vértesy Gyula 633, 635, 891
 Verzelius, Joannes 94, 111, 185
 Veszprémi Nóra 921
 Veszprémy László 916
Vesszős 691
 Víckova, Jan Prusinovský z (†1526) 325, 369, 488, 491
 Vida Tivadar 57, 76, 79, 85
Vidin (Bodony) 70–71, 254
 Vidovich György 898
 Viga Gyula 907
Világos (Şiria) 14
 Villa Macedoniorum → Macedónújfalú
 Vilmos, IV. bajor herceg 149–150, 154–155, 183, 185, 706, 708
Vinkovce (Cibala, Vinkovci) 280, 289
 Vingárti Horvát (Gováti) Gáspár 188, 220, 309, 455, 461
 Virág Benedek 561, 465
 Virág Ferenc 643, 650
Visegrád 49, 52, 179, 303, 322, 360, 587
Visztula 216
 Vitéz Mihály, ifj. (†1526) 183, 185, 197
Vizslak 695, 698, 743
 Vladanovics, Jurko 161
 Vlaszi → Iflakar
 Voćin (Vocsin) → Atyina
 Vodička, Anton 204
 Vogl Márton 924
 Vogt Waldemár 642, 650
 Voinovich Géza 635–636, 883
 Vojkfi (Vojković) Miklós 461
 Volkra, Wolfgang 149–150
 Vollay Ferenc 14
 Volpe, Taddeo della 164
 Vonyó József 896
 Vörösmarty Mihály 576, 594, 645, 662, 859, 891
 Vörösvári István 15
Vracsar (Vračar) 84–85
 Vrdnik → Rednek
 Vujkovics Ádám 445
 Vujkovics Miklós 445
Vukovár (Dilkovar, Valkóvár, Vulkova, Vukovar) 56, 243, 255, 260, 305, 307, 324, 374, 401, 464, 474
 Vybíral, Zdeněk 919

W

- W. Kovács András 885, 894
 W. Salgó Ágnes 324
 Waczulik Margit 354, 921
 Wagner, Carolus 897
 Wapowski (Vapovius), Bernard 338, 342–344, 891
 Ward, Rachel 909
 Washington, George 590
Waterloo 8, 585, 590
 Wathay Ferenc 10
 Weil, Steffanus (†1526) 177
 Weissenfelder, Johann 129, 132, 149–150

Weisz Boglárka 198, 907–908
 Wellenburg, Matthäus Lang von 704
 Wenzel (Wenczel) Gusztáv 823, 826, 891, 897, 899, 906
 Werbőczy → Verbőci
Westminster 190, 199, 861
 Wied, Hermann von 139
 Wiener Wald → Mons Cetius
 Wilson, Alice E. 923
 Windisch, Gottlieb 839
 Winzerer, Kaspar 761–762
Wittenberg 283, 532
 Wolffrode kapitány 208, 211, 216
 Wolsey, Thomas 28, 46, 199, 861, 863
 Woodhead, Christine 909
Wrocław (Boroszló) 172
Würzburg (Wirtzberg) 168, 172
 Wüzscherett, Johann von 207–208
 Wyczański, Andrzej 915
 Wyfolou → Földvár

X

Xerxész → Khsajársá, I. perzsa király

Y

Yapp, Malcolm 911
 Yerasimov, Stephane 252–253
 Yurdaydın, Hüseyin G. 901

Z

Zách Felicián 853
 Zagai István (†1526) 197–198
Zágráb 88, 99, 123–124, 126–127, 132, 152, 305, 322, 461, 676
 Zagrebački kaptol → Kaptol
 Zakar András 840, 891
 Zalaházy → Szalaházi Tamás
 Zalai János 381
Zalánkemén (Iszlánkamen, Stari Slankamen, Szalánkemén) 65, 87, 90, 96–97, 239, 250, 254, 273, 303, 307, 373–374, 463, 474

Zany Pallaß (†1526) 184
 Zápolya → János, I. magyar király
Zára (Zadar) 72, 143, 146, 161–162, 863
 Zárai (Zara) Jeromos 192, 198, 204, 256, 390, 421, 441, 444, 477, 481, 485, 874
 Zaratino, Giacomo 150–152, 155
Žatec 356, 358
 Zay Ferenc 432–433, 916
 Zay László 668–669, 892
 Zeidler Miklós 542
 Zeiller, Martin 198, 204, 411, 421, 441, 444, 477, 480–481, 485, 892
 Zejnel bég 128–129, 223, 230, 246
Zengg (Senj) 67–68, 88, 145, 152, 162, 189, 280, 306, 323, 459
 Zeno, Pietro 146–147, 174
 Zermegh János 421
 Zettritz → Czetricz, Ulrich von Kynsburg
 Zeyk János 597, 600, 892
 Žiabka (Sapka), Jiří 141–142
 Zichy Gyula 643, 650–651
 Ziegler, Jakob 324
Zimony (Zemlin, Zemun) 83, 85, 239, 254, 307, 374, 474, 644
Zirc (Zirtz) 575
 Zivuska Jenő 897
Zlatica (Izladi) 236, 253
Zlatna Livada (Altun Csajiri) 236, 252
 Zlender Miklós → Szkender Miklós
 Zólyomi Miklós → Niklas zu Salm und Neuburg
 Zombor → Czoborszentmihály
 Zombori István 893, 901, 905, 912–914
 Zöldi László 788, 790, 812, 927
Zrin (Zriny) 130
 Zrínyi (Czetin, Zlin, Zlini) Mátyás (†1526) 186–187, 219–220, 321, 429, 439, 490–491
 Zrínyi Miklós költő 10, 478, 635, 652, 666, 725, 757, 765
 Zrínyi Mihály (†1526) 220
 Zrínyi Miklós hadvezér 551, 587–588, 619, 652, 670, 752
 Žrnov → Zsarnó
 Zuan, Antonio 195
Zvornik (Ivornik) 241, 255
 Zwingli, Ulrich 544

Zs

- Zsámbék* 381–382
- Zsámboky* (Sambucus, Zsámboki) János 323, 381, 399, 432–433, 440, 492
- Zsarnó* (Güzeldzsehiszár, Havále, Žrnov) 238–239, 253
- Zsigmond* (Jagelló), I. lengyel király 22, 52, 65, 138, 140–141, 143–144, 165, 167–168, 170, 172, 174, 181, 188–189, 276, 296, 300, 304, 323, 338–339, 341–343, 352, 370, 385, 387–390, 422, 424–425, 450, 487, 697, 724, 766, 836, 899
- Zsigmond* deák 376
- Zsigmond* (Luxemburgi) magyar király 386–387, 476, 772
- Zsófia* mazóviai hercegnő 300
- Zsoldos* Endre 16
- Zsuzsits* András 888

